This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

KF 23641 (1902)

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XXXVI. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

1902 ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1902.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

KF 23641 (1902)

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
MAY 1954

Budapest, 1902. Az Athenaeum r.-t könyvnyomdája.

TARTALOM.

Lap

BALLAGI ALADÁR.

Salamon Ferencz emlékezete ... 889

BAUMGARTEN FERENCZ.

Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez. (I. II. III. IV. bef. közl.) ... 1, 112, 326, 428

BLEYER JAKAB.

Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából. (I. II. III. IV. V. VI. bef. közl.) ... 21, 131, 215, 347, 444, 528

Igazság vagy tévedés? (III.) ... 640

DOMANOVSZKY SÁNDOR.

A budai krónika. (I. II. III. bef. közl.) ... 615, 729, 810

FERENCZI ZOLTÁN.

Kossuth és Wesselényi s az urbér ügye 1846—1847-ben. (I. II. bef. közl.) ... 47, 139

FRAKNÓI VILMOS.

Igazság vagy tévedés? (II.) ... 635

János király és a római szent-szék. (I. II. III. bef. közl.) 697, 793, 895

ILLÉSSY JÁNOS.

Törekvések a német lovag-rend meghonosítására Magyarországon ... 233

KARÁCSON IMRE.

A török sereg átvonulása Erdélyen 1661-ben ... 920

KARÁCSONYI JÁNOS.

Vélemény Szent Imre herczeg nejéről ... 105

KOMÁROMY ANDRÁS.

Hová lettek Szent László váradi székesegyházának műkincsei? ... 405

OLCHVÁRY ÖDÖN.

A muhi csata. (I. II. III. bef. közl.) ... 309, 412, 505

PÓR ANTAL.

Nagy Lajos király halálos betegsége ... 209

A négy Miklós. (I. II. bef. közl.) ... 601, 716

RÁCZ LAJOS.

Igazság vagy tévedés? (I.) ... 631

RICHTER EDE.

Két epizod Balassa Bálint életéből ... 912

Lap

STESSEL JÓZSEF.

Zalavár és Pécs Privina tartományában ... 832

THÚRY JÓZSEF.

Igazság vagy tévedés? (IV.) ... 642

Történeti irodalom.

Acsay Ferencz: A győri kath. főgymnasium története, 1626—1900. Ism. Finánczy Ernő ... 464

Balics Lajos: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. Ism. Lukinich Imre ... 857

Bálint Gábor: A honfoglalás reviziója, vagyis a hun, székely, magyar, besenye, kun kérdés tisztázása. Ism. —l—l— ... 565

Barcsa János: A XVII-ik század magyar történetirodalma. Ism. A. D. 573

Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára. Ism. D. F. ... 569

Békefi Remig: A pásztói apátság története, 1702—1814. — A pásztói apátság Oklevéltára, 1342—1812. Ism. Áldásy Antal ... 933

Biás István: Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Ism. Naményi Lajos ... 577

Bodor István: A rimaszombati egyesült prot. főgymnasium története. Ism. Békefi Remig ... 168

Borsos István: A pápai ev. ref. főiskola könyvtárának katalogusa és rövid története. Ism. Naményi Lajos ... 675

Bunyitay Vincze, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. köt. Ism. Révész Kálmán ... 654

Cserni Béla: Alsófehér vármegye történelme a római korban. Ism. Téglás Gábor ... 672

Divald Kornél: A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Ism. —r— ... 375

Einhard: Nagy Károly élete. Latinból ford. *Dékáni Kálmán.* Ism. —g— ... 757

Eubel Conradus: Hierarchia catholica medii aevi. Vol. II. Ism. Fraknói Vilmos ... 273

Gelcich Giuseppe: La Zedda e la dinastia dei Balšidi. Ism. —y—t. 86

Guido Bigoni: Note Ungariche, I. Il perchè d'una croce obliqua e di certi versi danteschi. Ism. —y—l. ... 944

Győry Tibor: Morbus hungaricus. Ism. —t—s. ... 575

Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Ism. Illés József ... 69

Horn E. Sainte Élisabeth de Hongrie. Ism. Kropf Lajos ... 862

Jagić Vatroslav: Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Ism. Melich János ... 380

Jurkovich Emil: Beszterczebánya multjából. Ism. Demkó Kálmán 470

Karácsonyi János: A protestantizmus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálata. Ism. Révész Kálmán ... 760

Kollányi Ferencz: A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. Ism. Ferdinandy Gejza ... 370

Kováts Ferencz: Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században, a pozsonyi harminczadkönyv alapján. Ism. M. L. ... 941

Kršnjavi Iso: Ein Nachwort zu den Studien über die *Historia Salonitana.* Ism. P. Gy. ... 480

Lánczy Jules: Note sur le grand refus et la canonisation de Célestin V. à propos de publications récents. Ism. —l—l— ... 85

Lap

Langer Johann: Das k. und k. Kriegsarchiv von seiner Gründung bis zum Jahre 1890. Ism. M. L. ... 87

Lefaivre Albert: Les magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526—1722. Ism. A. D. ... 670

Lukinich Imre: II. Sylvester pápa. Ism. Márki Sándor ... 755

Margalits Ede: Horvát történelmi repertorium. Ism. Naményi Lajos 850

Márki Sándor: Mátyás király Emlékkönyv. Ism. —i—s. ... 753

Marton József: Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták. Ism. —y—s. ... 473

Mokos Gyula: A herczeg-szőllősi kánonok. Ism. Révész Kálmán ... 277

Németh Ambrus: A győri tudomány-akadémia története. I. II. rész. Ism. Békefi Remig ... 840

Norodounghian: Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman. Ism. M. L. ... 949

Nyári Sándor: A czenstochowai pálos kolostor és magyar műemlékei. Ism. Császár Elemér ... 77

Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harcz 1848—1849-ben a délvidéken. Ism. Márki Sándor ... 937

Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai. Ism. E—i. 600

Paulus Diaconus: A longobárdok története. Ford. *Gombos F. Albin.* Ism. Márki Sándor ... 168

Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. II. köt. Ism. Váczy János 172, 845

Petri Mór: Szilágy vármegye monographiája. I. köt. Ism. Lukinich Imre ... 860

Radić Frano: Knjiga o uredbama i običajima skupštine i občine otoka Lastova. Ism. Margalits Ede ... 385

Rybakov: La musique et les chants des musulmans Ouraliens avec des remarques sur l'état social de ces tribus. Ism. —ch—s. ... 667

Schuller Friedrich: Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. IV. Bd. Ism. Horváth Ignácz ... 947

Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. Ism. —gy—a. ... 384

Szlauka Károly: Naplótöredékek és följegyzések az 1848/49-iki szabadságharczról. Ism. —gy—a. ... 759

Téglás Gábor: Hunyad-vármegyei Kalauz. Ism. gr. Kuun Géza ... 854

Tersztyánszky Dezső: Nádasi Tersztyánszky-család. I. rész. Ism. —yj— ... 479

Tkalčić Joannes: Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae. Vol. VI. Ism. Margalits Ede ... 475

Turchányi Tihamér: Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtti időkben. Ism. —yj— ... 379

Ungárd Béla: Hainburg ostroma. Hadtörténelmi tanulmány Mátyás király 1482 évi, III. Frigyes császár ellen viselt hadjáratából. Ism. M. L. ... 576

Varju Elemér: A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár. Ism. Naményi Lajos ... 282

Westberg Friedrich: Ibrâhîm's Ibn-Ja'kûb's Reisebericht über die Slawenlande aus dem Jahre 965. Ism. —ch—s. ... 478

Wittinger Antal: Török-Bálint története és leírása. Ism. —yj— ... 83

Zimmermann Franz: Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Ism. Dőry Ferencz ... 280

A magyar honfoglalás kútfői. — (I.) Bölcs Leo hadi taktikája XVIII. fejezetének magyar fordítása. Ism. Gyomlay Gyula ... 249

Bihar vármegye és Nagyvárad. Ism. N. L. ... 176

Szabolcs vármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei. Ism. —yj— ... 948

Lap

Tárcza.

A. D. Franczia támadás II. Rákóczi Ferencz emléke ellen ... 387
Beigel István: Adalék Bonfinius élete történetéhez ... 88
Békefi Remig: Szent István király intelmei ... 773
Békefi Remig: Szent István király intelmei. (II.) Utolsó szó Szent István király intelmei ügyében ... 872
Dőry Ferencz: Levelek a szerkesztőhöz. (II.) ... 393
Dudás Gyula: Hunyadi János, a »fejér« lovag ... 953
Érdujhelyi Menyhért: A »fejér« lovag ... 181
Győry Tibor: Nehány szó a hazai orvosi történet ügyében ... 485
Győry Tibor: Nagy Lajos király halálos betegsége ... 579
Karácson Imre: A budai Mátyás-templom gyertyatartói Sztambulban ... 771
Karácsonyi János: Döntő adat a Mokcsay-féle hamis oklevélről ... 868
Karácsonyi János: Hagyományok Szent István királyról ... 869
Marczali Henrik: Levél a szerkesztőhöz ... 778
Pór Antal: Levél a szerkesztőhöz ... 581
Sándorhegyi: Albert a »chychety« bán ... 678
Schönherr Gyula: Jegyzetek Zsigmond király és az egyház-szakadás történetéhez ... 766
Srs. Makrai Benedek ... 952
Takáts Sándor: Még egyszer Dobó István egri ágyumesteréről ... 91
Takáts Sándor: Nürnberg város tanácsa és Magyarország ... 864
Tersztyánszky Dezső: Nádasi Tersztyánszky család ... 582
Weber S. A szepesi Pantheon ... 92
Zimmermann Ferencz: Levelek a szerkesztőhöz. (I.) ... 392
Zoltvány Irén: Szent István király intelmei. (I.) Válasz Békefi Remignek ... 870
Nehány szó a magyarországi latinság szótára ügyében ... 179
Pótlékok a magyarországi latinság szótárához ... 589, 690, 784, 882, 960
Külföldi történeti kútfők az Akadémiában ... 389
Hajnik Imre nekrologja ... 677
Salamon Ferencz szobra ... 950
Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1901 évi munkásságáról ... 284
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei ... 694

Vegyes közlések ... 94, 182, 393, 488, 583, 681, 778, 872, 955
Magyar Tudományos Akadémia 94, 182, 393, 488, 583, 681, 874, 955
Magyar Tudományos Akadémia nagy-gyűlése ... 583
Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata ... 185
Asbóth János felolvasása Bosznia őslakóinak a bosnyák faj megalakulására való hatásáról ... 95
Balogh Jenő székfoglaló értekezése Széchenyi István hatásáról bűnvádi perjogunk átalakulására ... 95
Beőthy Ákos székfoglaló értekezése az 1848-iki törvényhozásról 955
Czobor Béla előadása a pécsi őskeresztyén cubiculumról ... 489
Fayer László értekezése a kínvallatás és halálbüntetés elleni küzdelemről Magyarországon ... 95
Finászy Ernő értekezése az 1777 évi Ratio Educationis keletkezéséről ... 395
Fraknói Vilmos értekezése Szent László leveléről a montecassinói apáthoz ... 94
Fraknói Vilmos emlékbeszéde Szilágyi Sándorról ... 95
Gaál Jenő jelentése Berzeviczy Gergely munkáiról ... 96

Lap

Gyomlay Gyula értekezése Bőlcs Leo taktikájáról és annak honfoglaláskori adatairól ... 182, 488
Hampel József felolvasása egy Valeriából származó IV. századi római feliratról ... 184
Hegedüs István felolvasása Bartholomaeus Fontius és Mátyás király viszonyáról ... 394
Károlyi Árpád emlékbeszéde Arneth Alfrédről ... 681
Katona Lajos székfoglaló értekezése Temesvári Pelbárt példáiról ... 393
Kőrösi Sándor tanulmánya Zrínyiről és Machiavelliről ... 95
Kunos Ignácz felolvasása Shiratori Kurakichi japáni tudós tanulmányairól ... 955
Mandelló Gyula értekezése a középkori munkabérekről ... 394
Munkácsi Bernát értekezése a hun nyelvemlékekről szókincsünkben ... 94
Pekár Károly elmaradt értekezése az ok-kapcsolat eredetéről magyar őstörténeti adalékokkal kapcsolatban ... 682
Béthey-Prikkel Márián értekezése a Pray-codexről ... 183
Shiratori Kurakichi japáni tudós értekezése a középázsiai fejedelmi elnevezésekről ... 955
Tóth-Szabó Pál jelentése római kutatásairól ... 184
Wertheimer Ede felolvasása a reichstadti herczeg politikai állásáról ... 874
Zsilinszky Mihály értekezése a nemzetek szerepéről az emberiség történetében ... 394
Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet ... 684
Bihar-megyei és nagyváradi régészeti és történelmi egylet ... 778
Eperjesi Széchenyi-kör ... 396
Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat 96, 395, 682, 956
Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság ... 584
Magyar Numismatikai Társulat ... 875
Német orvos- és természettudomány-történelmi társulat ... 96
Udvarhely vármegyei muzeum-egyesület ... 779
Győry Tibor magántanári próba-előadása ... 185
A Váradi Regestrum új kiadása ... 396
Magyarország és Ausztrália ... 490
Magyar czímeres emlékek ... 584
Történettanítási tanfolyam ... 684
The Cambridge modern history ... 685
Egyetemi magántanárok (Dézsi Lajos és Schönherr Gyula) ... 686
Mátyás király szobra ... 872
† Berzeviczy Edmund ... 585
† Križko Pál ... 491
† Krones Ferencz ... 876
† Edwin Lawrence Godkin ... 585

Polyóiratok ... 186, 398, 492, 586, 686, 877
Armenia ... 186, 877
Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Évkönyve ... 586
Budapesti Szemle ... 186, 877
Egyetemes Philologiai Közlöny ... 189. 879
Erdélyi Muzeum ... 398
Ethnographia ... 492
Földrajzi Közlemények ... 399
Irodalomtörténeti Közlemények ... 492

Lap

Katholikus Szemle ... 400, 880
Keresztény Magvető ... 588
Ludovika Akadémia Közlönye ... 587
Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle ... 401
Magyar Könyvszemle ... 494
Magyar Sion ... 686
Magyar-zsidó Szemle ... 401
Protestáns egyházi és iskolai lap ... 495
Protestáns Szemle ... 494
Turul ... 687

Szláv történeti szemle ... 98, 190, 288, 497, 591, 688, 779, 957
Bosanska vila ... 960
Glasnik pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji ... 959
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini ... 591
Istočnik ... 960
Književni List ... 960
Kolo ... 959
Letopis Matice Srpske ... 779
Lutja ... 960
Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg ... 98, 688
Nada ... 594
Nastavnik ... 959
Nova iskra ... 959
Prosvetni Glasnik ... 957
Prosvjeta ... 592
Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti ... 497
Vienac ... 594
Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva ... 498
Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljskog arkiva ... 190, 288

Hazai hirlapok repertoriuma ... 99

Uj könyvek ... 102, 195, 289, 501, 595, 692, 787, 884, 964

Hivatalos Értesítő ... 203, 292, 403, 503, 599, 789, 887, 967
Az 1901 évi nov. 7-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve ... 203
» decz. 5-iki » » » ... 205
Az 1902 évi jan. 2-iki » » » ... 207
» febr. 6-iki » » » ... 292
» febr. 20-iki r. évi közgyűlés jegyzőkönyve ... 296
Az 1901 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése ... 298
Kimutatás a M. Tört. Társulat törzsvagyonáról 1901 végével 301
A M. Tört. Társ. pénztári zárszámadása 1901-ről ... 302
» költségvetése 1902-re ... 305
Az 1902 évi márcz. 6-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve ... 403
» ápr. 3-iki » » » ... 503
» máj. 2-iki » » » ... 599
» szept. 4-iki » » » ... 789
» okt. 2-iki » » » ... 887
» nov. 6-iki » » » ... 967
Lejáró pályázat ... 104
Jelentés a történettudósok nemzetközi congressusáról ... 308
A M. Történelmi Társulat pályázat-hirdetése ... 696

FORRÁSTANULMÁNYOK

NAGY LAJOS ÉS VELENCZE VISZONYA TÖRTÉNETÉHEZ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Magyarország külpolitikai érintkezései az Anjou-ház trónraléptével irányt változtatnak. A német és görög politikai összeköttetések és ellentétek helyébe az Olaszországgal való érintkezés lép. A Nápolyhoz és Velenczéhez való viszony következtében Magyarország beleavatkozik Olaszország ügyeibe ép akkor, mikor ott a császári befolyás végkép megszűnik s franczia vagy spanyol befolyás még nem érvényesül.

Olaszország egész a legújabb korig többé-kevésbbé idegen, külföldi hatalmak befolyása alatt állott. És ha német, franczia, spanyol befolyás koráról szoktunk beszélni, nem szabad elfelejtenünk, hogy van egy korszak, — Nagy Lajos kora, — melyet a magyar befolyás korának nevezhetünk. Ha nem volt is oly hatalmas és kizárólagos a magyar befolyás, mint a többi hatalmaké, mindazonáltal azon korban a legerősebb, ezért illeti meg azon kort a magyar befolyás korának nevezete.

A Nápolylyal való érintkezés és összeütközés eredménye, bármily dicsőséges, inkább csak pillanatnyi eredmény volt, és mihelyest megdült, az egész viszonynak alig volt többé érezhető hatása.

A Velenczével való barátságos és ellenséges viszony, mivel nem dynastikus érdekből fakadt, mint a nápolyi, hanem a dalmát kérdéssel függött egybe, már a geographiai helyzetnél fogva is sokkal természetesebb, fontosabb és állandóbb volt az episodszerű nápolyi összeköttetésnél.

Magyarország a Dalmácziához tartott joga és Dalmá-

czia meghódítása által ellenségévé tette Velenczét, mely csak az alkalmat várta, hogy »ősi« birtokát visszaszerezze. Velencze hatalmának gyengülése vagy erősödése nem lehetett közömbös Magyarországra nézve; viszont a magyar király harczainak sikerét figyelemmel kisérték Velencze barátai és ellenségei egyaránt; ezért a magyar király beleavatkozott az olasz államoknak Velencze ellen vívott háborúiba és az olasz államok számot vetettek a magyar király hatalmával és számítottak reá. Nem történhetik meg a legkisebb összeütközés, hogy Velencze ne tartana a magyarok beavatkozásától és ellenségei ne remélnék azt.

Valóban Magyarország az egyetlen hatalom, mely sikeresen szembeszáll Velenczével. Míg a Carrarák és Scalák Velenczétől bujtogatva, Velencze örömére egymást verik le, míg Velencze másik két ellensége, az osztrák herczeg és az aquilejai patriarcha egymást gyengítik, míg Velencze e harczokban megnyeri az egész *Marca Trivigianát* és leveri Genuát: Magyarország harczait siker koronázza, elszakítja Velenczétől az ő nagyságának, hatalmának alapját tevő Dalmácziát.

Mindezeknél fogva Magyarország — nem is tekintve hatalmának a lengyel összeköttetésből folyó növekedését — e korban oly fontos politikai tényező, minő – Mátyás király idejét kivéve — alig volt ezután. Érdeklődnek iránta nemcsak Velenczében és Dalmácziában, hanem — hogy csak olasz államokat soroljunk fel — az *aquilejai patriarcha*, az *Estéi*, *Viscontiak*, *Gonzagák*, *Scalák*, *Carrarák* udvarában, *Genuában* és *Firenzében* is. A minek ismét az a következménye, hogy az ezen udvarok és városok befolyása alatt álló igen kifejlődött olasz históriai irodalom is érdeklődik Magyarország és különösen Magyarországnak Velenczével vívott háborúi iránt s így valóban bámulatosan gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre a magyar-velenczei érintkezés megítélésére.

Nincs kedvezőbb alkalom a kritikára, a históriai igazság megtudására, mint ha számos különböző eredetű és tendentiájú forrás elbeszélését bírjuk.

Ily kedvező helyzetben vagyunk a magyar-velenczei

háborúkat illetőleg. Nemcsak hogy a dolog természeténél fogva három különböző fél van és hogy e három igen különböző módon érdekelt fél — a magyarok, velenczeiek és dalmaták — történeti irodalma bőven foglalkozik e háborúkkal, hanem a közvetlenül érdekelt felek körében keletkezett források ismét különböző árnyalatokat mutatnak fel: a hivatalos iratok, akták és okleveleken kívül találunk erős politikai tendentiától befolyásolt, úgyszólván félhivatalos elbeszéléseket, majd ismét függetlenebb, kevésbbé tendentiosus históriai műveket, és — a mi szintén rendkívül fontos — az eseményeket a nagyszámú, közvetve érdekelt felek elbeszéléséből is ismerjük.

Nemrég a *Századok* olvasói szép, áttekinthető elbeszélésben olvashatták Nagy Lajos király Velencze ellen viselt első háborújának nagyrészt a hagyományos források alapján írt történetét.[1])

Minthogy így élénk emlékezetben vannak ez események, nem lesz talán érdektelen annak a kutatása, hogy mennyiben teljes az ezen háború történetét tárgyaló ismeretes forrásanyag, és hogy ezen források adatai mennyiben fogadhatók el históriai igazság gyanánt.

Ismeretes dolog, hogy mily gazdag történelmi anyag gyült össze Velenczében. A historikusok, ismerve a velenczei történeti források nagy megbízhatóságát és a velenczei írók széleskörű államférfiui műveltségét, ha csak tehetik, velenczei művekhez fordulnak. De teljes lehetetlenség a magyar-velenczei viszonyokról, eme Velenczét is közvetlenül érdeklő eseményekről helyes és teljes képet alkotni, ha a szűkszavú magyar és részrehajló dalmát forrásokon kívül nem méltatjuk kellő figyelemre a velenczei historiographiát.

A velenczei források nagy részének nem könnyü hozzáférhetősége okozta azt, hogy nálunk az ezen eseményekről szóló források mindeddig kellő figyelemben nem részesültek.

Azonban most czélunkhoz képest csakis az első magyar-velenczei háborúra vonatkozó legfontosabb két kútfő — egy zárai s egy nálunk eddig ismeretlen velenczei monographia —

[1]) *Domanovszky Sándor* és *Vértesy Jenő:* Nagy Lajos első hadjárata Velencze ellen. *Századok*, 1900. 778—799, 905—923. ll.

méltatását kíséreljük meg, mellőzve mindazon részben nagyértékű kútfők részletes tárgyalását, melyek nemcsak ezen háborúról szólnak.

OBSIDIONIS JADRENSIS LIBRI DUO.

A dalmácziai városokban sohasem vesztek ki egészen a római kultura nyomai. A római művészet és tudomány fejlődése itt is megszakadt, mint a hogy megszakadt — Olaszországot sem véve ki — egész Európában; de a római kultura hatása és eredménye észlelhető a városok municipális szervezetének kifejlődésében és megmaradásában, a lakosok politikai szellemében és műveltségében.[1]) E városok önállóságukat bizonyos mértékben fen tudták tartani századokon keresztül a horvát királyok, a magyar királyok, sőt némileg Velenczével szemben is.

Minthogy a dalmát városok bizonyos önállósággal bírtak, a politikai kérdések közelebb érintették és jobban érdekelték őket és lakosaikat, mint más középkori városokat. Ennélfogva élénk politikai érdeklődés és szellem fejlődött ki ezen városokban, mely a középkori olasz városok életére emlékeztet. Mint Olaszországban, úgy itt is a városok közt ellenszenv vagy barátság fejlődött ki, a mi csak ott történhetik meg, a hol a városok nincsenek teljes szigorral egy közös hatalom alá rendelve, hanem egymásban politikai versenytársakat láthatnak és látnak. Ha egy testületnek vagy politikai szervezetnek külön sajátlagos kérdések megoldásán kell fáradoznia, azon szervezetben külön műveltségnek kell kifejlődni, mely kezdetben a szükségesből indulva, csak a szükségesre terjeszkedik ki, idővel azonban a műveltség más ágaira is rányomja bélyegét és így külön helyi kultura fejlődik nála. A dalmát városokban ily sajátlagos helyi kultura virágzott.

Ennek tanulmányozása reánk magyarokra nézve két okból érdekes: először mivel egy sok századon keresztül Magyarország részét képező népelem műveltségéről van szó, másodszor mivel jogunk van feltenni, hogy ezen városok kulturája hatást gyakorolt a szoros közjogi kapcsolatban lévő Magyarország kulturájának fejlődésére, és a mindig némi tartózkodással és idegenkedéssel fogadott német kulturával szemben olasz kultura terjedésének nyitott utat.

---

[1]) Olv. erre vonatkozólag *Marczali Henrik* munkáját: Dalmáczia és az Árpádok. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XVII. köt. 5. sz.)

E sajátságos dalmát városi műveltségnek igen érdekes irodalmi megnyilatkozását kell látnunk egy névtelen írónak Zára 1345/46-iki ostromáról szóló históriai munkájában.[1])

Már abban, hogy egy helyen monographia keletkezik, bizonyos fejlődött helyi kultura jelét kell látnunk. Az első igazi városi monographiák a népvándorlás legelső századaiban (IV—V. század) keletkeztek, midőn a tényleges kapocs, mely a városokat a központhoz fűzi, elszakad, s így a városoknak maguknak kell fenmaradásukról gondoskodni. E korban alakulnak meg mintegy a középkori városok és e külön városi kultura első termékei, a városi monographiák, melyek ekkor rendesen legendai formába vannak öltöztetve.

A középkori annalesek ritkán ölelnek fel oly kis időközt és területet, hogy monographiáknak volnának mondhatók; még a legendákban, melyek nemcsak rokonságot mutatnak, de igen közel állnak a monographiákhoz, sem található fel valamely sajátságos kultura nyilatkozata; nemcsak hogy egyes helyeknek nincs külön jellege, — hiszen a kolostorok kisszerű tendentiáit, birtokszerzésből és adakozásból folyó ellenszenvét és rokonszenvét nem minősíthetjük ennek, — hanem a különböző nemzetek közt is kicsi a különbség aránylag. Csak Olaszországban fejlődik gazdag monographiai irodalom, melynek termékei sajátlagos érdekkel bírnak. Ilyen fajta monographiai irodalommal találkozunk Dalmáciában. A két legfontosabb magyar érdekű monographia az Árpádok korából, dalmát eredetű: *Rogerius* és *Spalatói Tamás* művei. Az Anjou-kori monographiák szintén innét kerülnek ki: *Mica Madio de Barbazanis* munkája, *Marino A Cuteis* spalatói

---

[1]) Kiadta először *Lusić János* »Obsidionis Jadrensis Libri Duo« czímen, ismeretes gyüjteményes munkájában: *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex.* Amstelodami, 1666. 357—442. ll. Innét vette át Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, III. köt. 665—723. ll. Schwandtner a mű czímét és a fejezetek számozását önkényűleg megváltoztatta. Oly felületességgel járt el, hogy pl. a Lucius közlésébe becsúszott nyomtatási hibákat és tévedéseket, noha Lucius maga utólag helyreigazította azokat *Inscriptiones Dalmaticae* (Venetiis, 1673.) czímű művének 70—71. lapjain, — nem javította ki. E kútfőt eddigelé csak egy, a *Biblioteca storica della Dalmazia* (diretta da G. Gelcich) Dispense XII—XV-ben névtelenül megjelent csonka értekezés tette kritikai vizsgálódás tárgyává. Sajnos, e nagy szorgalommal, ügyes és elfogulatlan kritikával készült értekezésből ép a legfontosabb részek, t. i. azok, melyekben a szerzőnek a forrás értékéről és hitelességéről, keletkezése koráról és írójáról kellett volna részletesebben szólnia, nem készültek el. A megjelent részben a szerző a zárai névtelen egyes, meglehetősen jelentéktelen adatainak hitelességét fölösleges részletezéssel tárgyalja, úgy hogy e munkának úgyszólván semmi hasznát sem vettük.

históriája, *Paolo de Paoli* »memoriale«-ja és a szóban forgó monographia.

Az individualistikus szín az, a mi különös varázst kölcsönöz e műnek.

De nemcsak a feldolgozás és felfogás, hanem az események elbeszélése is érdeklődést ébreszt iránta. Szemünk előtt látjuk a legnevezetesebb dalmát város életét, alkalmunk van azt összefüggő események révén kerek képben részletesen megismerni, a mit más forrásból nem tehetünk.

Számos felvilágosítást nyerünk e műből Zára politikai állásáról és municipális szervezetéről; látjuk a gyűlölt velenczei származású grófot, oldalán a zárai judexekkel, a zárai clerust, a zárai népgyűlést, a pártok harczát, a Velencze-ellenes arisztokráczíát és némileg Velenczéhez szító néppártot. Látjuk egyszóval a zárai népet örömében és bújában.

Nem lehet itt czélom, hogy összegezzem azt, a mit ily szempontból e műből tanulhatunk, csak a kútfő eme sajátosságára kellett utalnom. Igaz, hogy a kútfő legszorosabb értelemben vett monographia s így természetszerűleg a részletekre is kiterjeszkedik, mindazonáltal azon sajátosságát, hogy a város belső életébe részletes betekintést enged tennünk, különös érdemének kell betudni, illetőleg a városi szervezet és kultura következményének tekinteni.

Az elbeszélés ügyes és érdekes. Ha csakis ezen forrást ismernők, mégis az itt elbeszélt események egységes és szemléletes képét nyernők belőle. Szerzője ért az elbeszélés mesterségéhez, a mi oly egyszerűnek látszik, de valósággal oly nehéz. A »Obsidio Jadrensis« két könyvéhez e tekintetben egyetlen egykorú magyar krónikát sem mérhetünk, a dubniczi krónika 1345—1355-ig terjedő részét sem véve ki.

A zárai ostrom előzményeként Lindvai Miklós bán 1344-iki és Lajos király 1345-iki horvát hadjáratai, majd Zára ostroma és a velenczeieknek a legyőzött Zára ellen foganatosított rendszabályai vannak ismertetve, úgy hogy e mű az 1344 szeptemberétől 1347 márczius 18-ig terjedő időköz alatt történt eseményeket beszéli el.

Minden monographia könnyen, sőt majdnem elkerülhetetlenül azon hibába esik, hogy elszigetelten nézi az eseményeket, nem veszi észre az általánosabb és messzebb fekvő tényezőket, melyek az általa tárgyalt eseményeket előidézték és azokra hatottak. A zárai Névtelen sem ismeri azon számos külpolitikai tényezőt, mely Zára ostrománál közreműködött, és nincs tudomása a zárai ostromnak ebből folyó, nagyobb kört érdeklő fontosságáról, egyszóval nem ismeri azon számos

politikai constellatiót, mely Zára ostromával összefüggésben volt, melyről a velenczei államiratokból [1]) részletesen értesülünk, és a melyről, mint majd látni fogjuk, egy velenczei históriai mű is érdekes képet nyujt.

A monographiák említett általános fogyatkozásától tehát a zárai Névtelen műve sem ment; még a dalmácziai városoknak és horvát főuraknak Zárával szemben elfoglalt állásáról is csak igen hézagosan van értesülve.

A szerző, mint azt az elbeszélés részletessége és pontossága (még az órát is meg szokta jelölni, mikor a velenczeiek és záraiak összecsaptak) és egyes kifejezései [2]) mutatják, az ostrom idején Zárában volt, vagyis *szemtanu*, a mi a Zárában történt események pontos ismeretét lehetővé teszi, de egyszersmind kizárja a Zárán kívül történtekről való pontos értesülés lehetőségét.

Az egyedűli nem szorosan vett zárai esemény az ostrom ideje alatt, melyről az Anonymus megemlékezik: Endrének, Lajos öcscsének meggyilkoltatása.[3]) Könnyen észrevehető, hogyan szerzett erről tudomást a szerző. A záraiak Endréhez követeket küldtek, hogy segítse őket.[4]) E követek szeptember 16-án nyertek Endrénél kihallgatást s így gyászos halálának is tanui valának.[5])

A mit az Anonymus mond, az nagyrészt pontos és elfogadható, csak igen kevés, némi hanyagságból folyó vétséget találunk elbeszélésében, noha a velenczei államiratok igen részletes és kétségtelen megbízható értesítésével ellenőrizhetjük állításait. Ezen okiratok Velenczének az ostrom

---

[1]) Monumenta Slavorum Meridionalium. Ed. *Sime Ljubić*. I—V. Zagrabiae, 1868—1875. Ide szól a II. és III. kötet. Meg kell jegyeznem, hogy a kötetszám mellett rendesen a darab- és nem a lapszámot idézem.

[2]) Certos nos reddimus. Obsidio Jadr. II. 12.

[3]) U. o. I. 24.

[4]) Obs. Jadr. I. 20.

[5]) Ez magyarázza egyszersmind, hogy az Anonymus a gyilkosság idejéről oly pontosan van értesülve. Endre halálát vasárnapra, a szept. 18-ika utáni éjjelre teszi, s 1345 szeptember 18-ika csakugyan vasárnapra esett. Az összes források közül csak a *Chronicon Siculum* (p. 7.) jelöli meg ily pontossággal (szeptember 18. vasárnap) az időt. Hogy e datum helyes, azt, eltekintve a *Chronicon Siculum*, *Giovanni Villani* (XII. 51.), *Chronicon Sanese* (Muratori, XV. 113.), *Dubniczi Krónika* (Fontes Domestici III. 144.) és Endre sírversének adatától, kétségtelenné teszi *Johannának* a firenzeiekhez intézett levele. (Anjoukori dipl. Emlékek II. 90.) S így helytelen *Gravina* (szept. 20.) adata. Gravina (Muratori, XII. 562.) éjfél utánra teszi a gyilkosságot; erre utal az Anonymus is. Endre meggyilkoltatását tehát, a mi időszámításunk szerint szeptember 19-ére kell tennünk.

legcsekélyebb mozzanataira kiterjeszkedő intézkedéseit ismertetik meg, s az Anonymus elbeszélésében lépésről lépésre kísérhetjük ez intézkedések végrehajtását.

Anonymusunk [1]) arról értesít, hogy a Zára felmentésére küldött sereg Lindvai Miklós és Kotromanić István bánok vezérlete alatt 1345 november 6-án érkezett meg *Mogoroua Dubravába.* Velencze a magyar sereg közeledéséről csakugyan november 5-én értesült kapitányai révén.[2]) Mivel e magyar sereg megbékélt Velenczével,[3]) a záraiak *Cerne de Fanfognát* küldték Lajoshoz, hogy hadvezérei eljárása miatt panaszt tegyen a magyar királynál.[4]) *Fanfognának* sikerült észrevétlenül kiosonni az ostromlott városból. A velenczei állami iratokból tudjuk, hogy a signoria megrótta vezéreit, a miért az említett követet nem tartóztatták fel útjában.[5]) Hasonló módon nyer megerősítést az, mit az Anonymus *Humbert viennei dauphin* békítő kísérletéről mond.[6]) Pontosan igazolják az okiratok azt is, a mit az Anonymus a *szent Kozma-Damján* kolostor elfoglalásáról mond, t. i. hogy e várad az egyik kapitány árulása folytán jutott Velencze kezére, a miért is Velencze később az őrséggel együtt elfogott áruló kapitányt cselekedete jutalmául szabadon bocsátotta.[7]) Ez elbeszélés ellen első pillanatban kételyek emelkednek, de az okiratok eloszlatják ezeket.[8]) A Zára megadásáról közölt elbeszélés [9]) is pontosan egyezik a megfelelő okiratokkal,[10]) mindössze annyi a tévedés, hogy a zárai békeküvetség nem deczember 8-án, hanem 7-én választatott meg,[11]) sőt a *Morosini András* szájába adott szavak is egyeznek a béke-oklevél intentióival.[12])

Mindazonáltal — a mi különben igen természetes — a velenczei állami iratok számos pontban kiegészítik az Anonymus előadását.

Nagy szerencse, hogy az Anonymus elbeszélését oly pontosan ellenőrizhetjük, mert így figyelmessé leszünk a benne

[1]) Obsid. Jadr. I. 29.
[2]) Mon. Slav. II. 470.
[3]) Obsid. I. 19. — Mon. Slav. II. 481.
[4]) Obsid. id. h.
[5]) Mon. Slav. II. 488.
[6]) Obsid. I. 31—33. — Mon. Siav. II. 488.
[7]) Obsid. Jadr. I. 34.
[8]) Mon. Slav. II. 499, 508. . . . »intellectis et diligenter examinato *modo* per quem castrum S. Damiani habitum fuit, quod dictus capitaneus qui vocatur ... libere relaxetur.«
[9]) Obsid. Jadr. II. 22.
[10]) Mon. Slav. II. 661—671.
[11]) Mon. Slav. II. 661.
[12]) Obsid. Jadr. II. 22. — Mon. Slav. II. 664.

netalán nyilatkozó tendentiára. A monographia, de különösen városi monographia többé-kevésbbé tendentiosus szokott lenni. Anonymusunk adatait is, kit annyiféle érdek bírhat az igazság elhallgatására, ellen kell őrizni.

Elfogultnak, egyoldalúnak az Anonymust épen nem mondhatjuk. Ismételten kikel honfitársainak hibái, nevezetesen elbizakodottságuk és önösségük ellen. Nem hallgatja el, hogy a záraiak az érdekükben harczoló magyar sereg szorult helyzetét felhasználva, nyerészkedtek rajta; drága pénzen adták el neki még a vizet is.[1]) Ily vonások a zárai Névtelen igazságszeretetének becsületére válnak. De nem mindig tud igazságszeretete érzelmein győzedelmeskedni. Két érzelem uralkodik rajta: a helyi patriotismus és a Velencze iránt érzett égő gyűlölet. Ezek befolyásának engedve, még az igazság ellen is vét.

Feltünő, hogy az Anonymus megemlékezve a két lánczról, melyet a záraiak a kikötő elzárása czéljából kifeszítettek, nem említi, hogy e lánczok *Anconában* készültek,[2]) holott tudjuk, hogy 1345 deczemberében *Anconában* egy ilyen láncz készült a záraiak számára.[3])

Tudjuk továbbá, hogy Ancona tettleg is segítette Zárát: eleséget küldött oda,[4]) sőt egy zárai lakos, *Ventura de Falcon* számára hajót készíttetett, hogy ezzel hátban támadhassa az ostromló velenczei sereget.[5]) Velencze többször panaszt is tett ezek miatt Anconában.[6]) Tudjuk azt is, hogy egy genuai hajónak sikerült Zára kikötőjébe bejutni[7]) és hogy Velencze nemcsak attól félt, hogy a genuai hajók Lajost át találnák szállítani *Apuliába*,[8]) hanem hogy hátban támadják ostromló seregét.[9])

Minderről, mit *Genua* és *Ancona* Zára érdekében tettek és tenni akartak, az Anonymus nem tesz említést, noha ezen mindenesetre említésre méltó tényeket tudnia kellett. Hogy

---

[1]) Obsid Jadr. II. 11.

[2]) Obsid. Jadr. I. 19, 21, 36, 37.

[3]) Mon. Slav. II. 501. ... »catena, quam Jadratini fieri faciunt in Anchona.« Az Anonymus szerint (id. m. I. 36.) 1346 január 20-án egy új lánczot alkalmaztak a kikötő elzárására, nyilvánvalóan tehát arról van szó, mely Anconában készült. Az első láncz ennél is nagyobb volt s így bizonynyal szintén Anconában készült.

[4]) Mon. Slav. II. 501.

[5]) Mon. Slav. II. 577.

[6]) Mon. Slav. II. 449, 501, 559, 573.

[7]) Mon. Slav. II. 532.

[8]) Mon. Slav. II. 561, 572, 573.

[9]) Mon. Slav. II. 575, 579.

nem szól róluk, ennek oka aligha nem helyi patriotismusában rejlik, mely megakadályozza, hogy megemlékezzék arról, mit köszönnek a záraiak külföldi segítségnek, a mi levonna valamit a dicsőségből, mely így a senkitől sem segített záraiakra hősi védelmük által sugárzik.

A harczoló felek halottjairól oly módon számol be, mint azt a modern hivatalos jelentések szokták tenni. Az 1345 szept. 28-iki összeütközés alkalmából az Anonymus szerint [1]) 500 velenczei esett el, de csak három zárai, ezek is csak saját ügyetlenségüknek voltak áldozatai. Hasonló arányt említ más helyen is. [2]) 1346 május 16-án [3]) épenséggel 8000 velenczei esett el és 200 zárai. *Villani* szerint [4]) ez alkalomból csak 500 velenczei esett el, de ez is túlzott szám, mikor Velencze egész hadereje 45,000 ember.[5])

A ki aránylag kis dolgokban vét az igazság ellen, annál inkább fog attól eltérni, ha nagyobb érdekről van szó.

Láttuk, hogy az Anonymus egészben véve igazságszerető, pontos, sőt igen lelkiismeretes történetíró, csak bizonyos tendentia kedveért tesz erőszakot az igazságon. Ha azt találjuk, hogy fontosabb tények előadásánál is megrontja az igazságot, ez sokat levon hitelességéből és tendentiosus író színében tünteti fel.

A fő eltérés közte és más források közt a három ízben Zára segítségére sietö magyar haderő fellépésének eredménytelenségéről adott magyarázatban áll. Míg más kútfők az eredménytelenség okát a magyarok vereségében látják, az Anonymus árulásnak tulajdonítja. Annak eldöntése, vajjon igaz-e ezen állítás, nemcsak e kútfő megítélésének szempontjából, hanem a szóban forgó tény mivoltánál fogva az általános magyar történet, a kor politikai és erkölcsi életének megítélése szempontjából nézve is oly fontos, hogy érdemes róla bővebben szólani.

1345 november-havában *Lindvai Miklós* horvát és *Kotromanić István* bosnya bán vezérlete alatt magyar sereg közeledett Zárához, hogy az ostromlott város helyzetén lehetőleg könnyítsen, de nem ütközött meg, hanem egyezséget kötött a velenczeiekkel. Anonymusunk állítása szerint [6]) azért vonult vissza, még mielőtt megmérkőzött volna a velenczeiekkel a magyar sereg, mert Velencze a két bánt megvesztegette.

1346 jun. 2-án egy 100,000 főnyi magyar sereg Lajos

[1]) Obsidio Jadr. I. 26.
[2]) Obsidio Jadr. I. 37.
[3]) Obsidio Jadr. II. 7.
[4]) Cronica XII. 59.
[5]) Obsidio Jadr. II. 6.
[6]) Obsidio Jadr. I. 23. és 29.

személyes vezérlete alatt ütött tábort Zára közelében, hogy a várost az ostrom alól felszabadítsa, de semmire sem tudott menni. A döntő pillanatban ugyanis — az Anonymus szerint — mivel Velencze megvesztegette *Kotromanić* bánt és *Laczkovicsot* (Laczfit), — a magyar sereg, a király parancsára nem hallgatva, meg sem mozdult és nem ütközött meg.[1])

1346 szeptemberében egy élelmet hozó magyar sereg eljut a város közelébe, de nem teljesíti feladatát és nem juttatja az élelmet Zárába.[2]) Ime ily képét adja a zárai Névtelen Magyarországnak Zára érdekében indított hadjáratairól. Közös vonása a három kisérletnek, hogy Zára Magyarország beavatkozásának semmi tényleges hasznát nem látta.

Emeljük ki továbbá, hogy az Anonymus két ízben is árulásról beszél. 1345 és 1346-ban is árulás okozta a magyar vállalat kudarczát.

Aránylag egyszerűbb az 1345-iki árulás kérdésével tisztába jönni. *Miklós* és *István* bánok hadjáratának eredménytelenségét csak az Anonymus tulajdonítja a velenczei arany befolyásának, vagyis a bánok árulásának.

Pór Antal állítása szerint [3]) ugyan a dubniczi krónika is szól ezen árulásról, a mi azonban már azért sem lehetséges, mert e krónika az 1345-ben Zára felmentésére küldött sereg vállalatáról egy szóval sem emlékezik meg s csak Lajos 1346-iki hadjáratával kezdi a zárai hadjárat elbeszélését.

Lucius [4]) *Caroldo*-ra hivatkozik a Névtelen állításának igazolásaképen. A mivel szemben meg kell jegyeznem, hogy Lucius többet mond,[5]) mint a mennyi Caroldonál van.[6]) Caroldo adatá ugyanis, mint láthatjuk, nem alapszik valami velenczei *állam-okiraton*, a megvesztegetésre szánt pénz kifizetését elrendelő valamely tanácsi határozat szövegén, hanem nem más, — a kifejezés is mutatja, — mint az Anonymus állításának — kit Caroldo ismert és más helyen is felhasznált — ismétlése, s így nem bizonyít semmit.

Igaz, hogy a többi forrás hallgatása sem bizonyít sokat, különösen mivel közülök csak *Morelli Névtelenje* emlékszik

[1]) Obsidio Jadr. II. 19.
[2]) Obsidio Jadr. II. 19.
[3]) Nagy Lajos, 89. l.
[4]) De regno Dalmatiae et Croatiae, Lib. IV. c. 15.
[5]) Id. h. »Ita Caroldus hanc pecuniae solutionem a *senatu* commendatam refert.«
[6]) Li quali . . . . . diedero orecchie a certa compositione de denari medianti li quali Ongari si leuarono il loro capo, si come si ritroua, *scritto* era il Bano di Crouatia con alcuni baroni Ongari. Ms. bibl. palat. Vindob. Cod. 6153. 164. v.

meg részletesen a magyar sereg 1345-iki vállalatáról; ennek hallgatását pedig esetleg tendentiosusnak tarthatnánk.

Tény, hogy Velencze egyezséget kötött a bánokkal és ez egyezséget igen előnyösnek tartotta,[1]) de arról nem történik említés az okiratban, hogy vesztegetésnek köszönheti azt.[2]) Sőt az egyezség, melyet a bánok Velenczével kötöttek, — ha összegezzük, a mit az egyezség feltételeiről az okiratok gyér és elszórt adataiból megtudhatunk, — arra enged következtetnünk, hogy a bánok teljesítették kötelességüket; kikötötték ugyanis, hogy Velencze ne bántsa Lajos dalmát-horvát birtokait.[3]) Más czélja pedig, mint a dalmát birtokok biztosítása, alig lehetett e sereg küldetésének, minthogy ily kis seregtől[4]) nem lehetett követelni, hogy a velenczei sereget megtámadja.

Velencze 1346 febr. 13-án elhatározta, hogy megnyeri a bosnya bán jóakaratát.[5]) Ha igaz volna, a mit az Anonymus mond, erre már akkor nem volt szükség, hiszen szerinte a bán már 1345 novembere óta velenczei zsoldban állott.

Ha a bánok hűtlenül jártak el, arról mindenekelőtt a királynak kellett volna értesülnie; ha máskép nem, mindenesetre a követ útján, kit a záraiak panaszukkal Lajoshoz indítottak.[6]) Tényleg azonban semmi nyoma sincs annak, hogy a bánokat e gaztettükért a király megbüntette volna, sőt a következő évben ugyanezen főurak kiséretében indúl Velencze ellen.

Mindezek erős gyanut ébresztenek a Névtelen igazmondása ellen.

Az egyezség, melyet a bánok kötöttek, igen előnyös volt Velenczére és igen káros Zárára nézve. Velencze félt a magyar sereg támadásától, Zára sokat remélt e sereg segítségétől, mert mindkettő túlbecsülte a haderőt. Igen közelfekvő gondolat, hogy zárai ember, ha látja, hogy a magyar sereg beéri aránylag kevés eredménynyel, mely azonfelül Zárára nézve semmi haszonnal nem jár, és nem teljesíti a feladatot,

---

[1]) Mon. Slav. II. 481.

[2]) Szó sem lehet arról — a mit legújabban állítottak — (Nagy Lajos első hadjárata Velencze ellen. *Századok*, 1900. 908 l.), hogy a signoria elismerését fejezte ki kapitányainak azért, hogy a magyar sereget megvesztegették és visszavonulásra bírták. Az illető oklevélben (Anjoukori dipl. Eml. II. 119. l. — Mon. Slav. II. 481. l.) a signoria csak előnyös megegyezésről beszél.

[3]) Mon. Slav. II. 505.

[4]) *Morelli Névtelenje* szertelen túlzással 10,000-re teszi számát. Monumenti Veneziani, VII. l.

[5]) Mon. Slav. II. 526.

[6]) Obsidio Jadr. I. 28.

melyet ő neki imputál, Velencze győzelmét cselnek, Zára csalódását pedig hűtlenségnek tulajdonítja.

Sokkal gazdagabb forrásanyaggal rendelkezünk a második árulás kérdésének eldöntésére.

Már régen vita tárgya, hogy Nagy Lajosnak 1346 julius 1-én Zára alatt szenvedett kudarcza árulásnak tudandó-e be, vagy nem?

Fessler [1]) elveti az Anonymus elbeszélését, mert nem bírja elképzelni, hogy a király, ha az árulás csakugyan megtörtént, büntetlenül hagyja az árulókat, pedig ezek — *Miklós* szlavón bán, *István* bosnya bán és *Laczfi* — továbbra is Nagy Lajos kitüntető bizalmát és kegyét élvezték. *Horváth Mihály* [2]) akként igyekszik az ellenmondó forrásokat összeegyeztetni, hogy árulásról beszél, mint az Anonymus, de mégis állítja, hogy a magyarok megütköztek a velenczeiekkel. *Klaić* [3]) a »Mon. Slav. Meridionalium« cz. gyüjtemény okiratainak adataiban igazolva látja az Anonymus előadását. *Huber* [4]) elfogadja Klaić bizonyítását Velencze és a bosnya bán közti gyanus viszonyra vonatkozólag, de ebből nem következteti, mint *Klaić*, hogy a megvesztegetett főurak cserben hagyták Lajost, hanem ezt csak mint lehetőséget említi. Ebben követi *Pór*,[5]) ki a *dubniczi krónika* idevágó passusát és egy állítólag ez esetről szóló — *Kovachich* gyüjteményéből vett — formulát idéz az árulásról szóló elbeszélés megerősítésére, de azért ő más források alapján megemlékszik a magyarok és velenczeiek véres összeütközéséről.[6]) Újabban csak a »Biblioteca storica« említett értekezésének névtelen írója és *Mitis* [7]) vetették el teljesen az árulásról szóló elbeszélést.

Ez állítások egyike sem fogadható el minden további kutatás nélkül, minthogy egyik sem alapúl a forrásanyag teljes ismeretén.

Jegyezzük meg mindenekelőtt, hogy a *Monumenta Slavorum Meridionalium* gyüjteményben közlött velenczei állam-

---

[1]) Geschichte von Ungarn, 104. l.
[2]) Magyarország történelme, II. 245.
[3]) Geschichte Bosniens (übersetzt von Boyničić) 173. l.
[4]) Geschichte Oesterreichs, II. 212.
[5]) Nagy Lajos, 96. l.
[6]) Legújabban *Domanovszky Sándor* és *Vértesy Jenő* (Nagy Lajos első hadjárata Velencze ellen. *Századok*, 1900. 917—919. l.) teljesen hitelesnek fogadták el a zárai Névtelen elbeszélését és azt pontosan követik. Ujabb bizonyítékot ez elbeszélés megerősítésére nem hoznak fel.
[7]) La Dalmazia ai tempi di Lodovico il Grande. Annuario Dalmatico, 1887. 34—36. l.

okiratok nem bizonyítják a zárai Névtelen igazmondását, nem bizonyítják, hogy árulás történt, mindössze csak annyit mutatnak, hogy Velencze barátságos összeköttetésben volt a bosnya bánnal.

1346 febr. 13-án a velenczei tanács elhatározta, hogy két szerzetest küld a bosnya bánhoz, hogy köszönetet mondjanak jóakaratáért és nyerjék meg barátságát Velencze számára.[1]) Febr. 22-én egy harmadik követet küldenek hozzá, meghagyva a követnek, hogy mindenben *Peregrinus* — a bosnya franciskánus generális — utasításaihoz szabja magát.[2])

Aprilis 8-án a bán követe Velenczében járt. A tanács elhatározta, hogy a bánnak 1000 aranyat érő, követének pedig — Peregrinussal való előzetes megbeszélés után — 100 aranyat érő ajándékot ad.[3]) A bán tudatta Velenczével, mikép vélekedik a király szándékáról[4]) és tanácsolta, hogy Velencze követeket küldjön Lajoshoz béketárgyalások megkezdése czéljából. Velencze kész volt »testvére és legkedvesebb barátja« tanácsát megfogadni, Peregrinusnak pedig jó szolgálataiért 100 aranyat érő ajándékot adott.[5]) Apr. 19-én megengedte a tanács, hogy az említett 100 aranyon felül még 50 aranyat érő ajándék adassék a bosnya bán követének.[6]) Apr. 19-én megengedik *Sebenico* városának, hogy ajándékot küldjön a bánnak és a traùi grófnak, és hogy *Illés* traùi kanonokot követségbe küldje a bánhoz.[7]) Velencze megijedt a magyar király készülődésének hírére s kész volt most megfogadni a bosnya bán tanácsát; ezért jun. 19-én elhatározta, hogy a békekötés fejében, melynek értelme szerint Lajos bántatlanúl meghagyja Velenczét dalmát birtokaiban, 100,000 aranyat fog felajánlani a királynak; *a bánnak és báróknak pedig 20,000-et, hogy a békekötés érdekében munkálkodjanak* és rábeszéljék a királyt, hogy vonuljon vissza seregével.[8])

Lajos tudvalevőleg nem fogadta el a signoria békeajánlatát, hanem szembeszállt a velenczei sereggel. Julius elsején történt a döntő csata; jul 4-én Velencze megdicséri hadvezéreit

---

[1]) Mon. Slav. II. 526.
[2]) Mon. Slav. II. 536.
[3]) Mon. Slav. II. 551.
[4]) Quod sentiebat de intentione regis Hungariae.
[5]) Mon. Slav. II. 555.
[6]) Mon. Slav. II. 557.
[7]) Mon. Slav. II. 574.
[8]) Mon. Slav. II. 580. — Anjoukori dipl. Eml. II. 168. l. Arról, hogy a velenczeiek készek voltak 120,000 aranyat a bánok megvesztegetésére fordítani, mint azt *Domanovszky* és *Vértesy* (Századok, 1900. 917. l.) állítják, sem ezen okiratban, sem *Caroldonál* szó sincs.

a *fényes diadalomért*, melyet a magyar király fölött kivívtak; egyszersmind említi, hogy értesült *a bosnya bánnal folytatott tárgyalásaikról.*[1]) Hajlandó egész Dalmáczia háborítatlan birtokáért a királynak 100,000, a bánnak és bárónak 20,000 aranyat fizetni. Ha csak Záráról akarna a király lemondani, neki 60,000, báróinak s a bánnak pedig 10,000 aranyat ad Velencze.[2])

Velencze továbbra is élénk összeköttetésben van a bánnal. 1346 aug. 9-én *Caterinus* franciskánus provinciálist 20 aranynyal ajándékozza meg, mert hűségesen járt el megbízásában a bosnya bánnál.[3]) Velencze mindig igyekszik a bán kedvében járni és fontosabb politikai lépéseiről is értesíti őt. Így Mladennél panaszt emel, hogy miért viszálykodik a bánnal;[4]) aug. 20-án pedig értesíti »tiszteletreméltó és kiváló barátját«, hogy magyar követség járt nála s ennek folytán maga is követeket küldött Magyarországba. Peregrinust is értesítette mindenről.[5])

Úgy látszik azonban, hogy a bán kissé félreértette a signoria mézes-mázos szavát. Midőn ugyanis *Illést* küldte Velenczébe, hogy nevében szövetséget kössön a signoriával, Velencze nem állt rá ezen ajánlatra, nem tartotta alkalmasnak hogy mikor Lajossal a béke érdekében tárgyal, ellene kössön szövetséget a bosnya bánnal; tudatta továbbá vele szept. 4-én, hogy kész a magyar királylyal békét kötni *azon tárgyalások értelmében, melyeket annak idején a seregben a bán folytatott.* Ellenben a bán többi kérésére készségesen ráállott a velenczei tanács, t. i. hogy *Kurjaković Gergelyt, Nelipić Jánost, Budislav* és *Ugrinić* grófokat fogadja kegyébe, küldjön követséget a szerb czárhoz a bán érdekében stb.[6]) Még szept. 4-én csakugyan kegyébe fogadta a signoria Kurjaković Gergelyt,[7]) szept. 22-én pedig Mladent igyekszik a bánnal kíbékíteni.[8])

Velencze ugyan nem volt hajlandó a bánnal nyilt szövetségre lépni, de azért szerette volna, hogy a bán az ő politikáját szolgálja.

Így szept. 26-án *Nicolinust* a bánhoz küldi, kérve, hogy azon esetben, ha a szlavón bán Zára segítségére jönne, akadályozza meg ebben, Velencze is megsegítené a bánt szorult

[1]) De tractatis habitis cum bano Bosnie.
[2]) Mon. Slav. II. 582.
[3]) U. o. II. 596.
[4]) U. o. II. 606.
[5]) U. o. II. 607.
[6]) U. o. II. 614.
[7]) U. o. II. 620.
[8]) U. o. II. 615.

helyzetében.[1]) A Lajossal folytatott békealkudozások meghiusultak és így Velencze csakhamar megbánta, hogy visszautasította a bán ajánlatát. Okt. 11-én Nicolinus révén értesítette a bánt, hogy visszahívta követségét Magyarországból, egyszersmind megbízta Nicolinust, tudakolja meg, vajjon hajlandó volna-e a bán most a szövetséget megkötni, melyet előbb felajánlott? [2])

Okt. 28-án Velencze beleegyezett, hogy a bán közte és Zára közt a béke közvetítését megkisérelje.[3]) Velencze mindig számított arra, hogy alkalomadtán majd jó hasznát veheti a bánnak; ezért szép szavakkal tartotta őt.

Nov. 10-én panaszkodik neki, hogy *Budislav* és *Ugrinić* grófok, kiket a kedvéért fogadott kegyébe, eleséget gyüjtenek és a szlavón bánnal vállvetve iparkodnak azt Zárába juttatni.[4])

Midőn Nicolinus révén arról értesült Velencze, hogy a záraiak a magyar udvarnál rágalmazzák a bánt, sietett a záraiak gaz híresztelésein való megbotránkozását kifejezni, egyszersmind megbízta követét, hogy ő maga vagy Illés kanonok kösse meg a bánnal a szóban forgó szövetséget.[5]) Ugyanaz nap Velencze felszólította Mladent, hogy hajtsa végre a bánnal kötött békét.[6]) Kisebb ügyekben Velencze folyton kedvében járt a bánnak.

Igy november 21-én értesíti a bánt, hogy a szerb czár az ő közbenjárása folytán bizonyos feltételek alatt kész a bánnal kibékülni.[7]) De a döntő lépésre, a szövetség megkötésére, nem bírta magát a signoria eltökélni. Mikor Illés kanonok beszámolt a rábízott feladatról, Velencze örült ugyan a bán jóakaratának, de a szövetség megkötését továbbra is függőben tartotta; ellenben 1347 január 4-én elfogadta a bán ajánlatát, hogy Lajosnál közbenjárjon Velencze érdekében.[8]) Az újabb — most már másodízben történt — visszautasítást Velencze kisebb szívességekkel igyekezett elfeledtetni. Azért április 3-án felszó-

[1]) Mon. Slav. II. 623.

[2]) U. o. II. 637.

[3]) U. o. II. 641. Az *Anonymusnak* e békeközvetítési kisérletről ép úgy kellett tudomással birnia, mint a viennei dauphin kisérletéről. Hogy *ezt* nem említi, azon gyanut ébreszti, hogy azért nem tette, mert ez nem illett a bosnya bánnak általa adott jellemrajzába, a mi megint egyértelmű azzal, hogy e jellemrajz tendentiosus és hamis.

[4]) U. o. II. 649. Ez egyszersmind megczáfolja az *Anonymus* amaz állítását, hogy a szlavón bán nem igen igyekezett az élelmet Zárába szállítani.

[5]) U. o. II. 655.

[6]) U. o. II. 656.

[7]) U. o. II. 657.

[8]) U. o. II. 687.

lította a pápa udvarában tartózkodó notariusát, hogy a pápa előtt dicsérje *Illés* kanonokot és igyekezzék számára egy nagyobbrendű egyházi javadalmat kieszközölni.[1]) Apr. 8-án pedig a pápa elébe terjesztette a bosnya bán kérelmét, melyben ez *Peregrinus de Saxonia* bosnya franciskánus generális számára többrendbeli kedvezmény megadását kérelmezte.[2]) 1348 okt. 18-án pedig a bán kérésére Peregrinust bosnya püspöknek ajánlotta, »mert mind a bánnak, mind Peregrinusnak nagyon le van kötelezve.«[3])

Velencze és a bosnya bán összeköttetésének ilyen képét állítják elénk a velenczei állami iratok.[4])

Annak, mit az Anonymus állít, hogy a bán megvesztegetve, nyilt csatában elpártolt volna Lajostól, mindezekben nyoma sincsen, sőt semmi olyannak, mi ezen föltevésre jogosítana. Csak azt tudjuk meg, hogy Velencze mindig jó barátságban volt a bánnal, de egyszersmind azt, hogy a julius 1-én vívott csata előtt nem lehet szó a bosnya bánnak Velenczével kötött szövetségéről. Ilyen szövetség gondolata csak ez év szeptemberében támadt,[5]) tényleg azonban sohasem jött létre. Pedig csak a Velenczével kötött szövetség biztosíthatta volna a bosnya bánt. E biztosíték nélkül döntő lépésre, a magyar királytól való nyilvános elpártolásra az óvatos bán nem gondolhatott.

Azok a szolgálatok, melyeknek elvállalására a bán igérkezett és a melyeket megtett, a csatát megelőző időben nem jelentenek hűtlenséget a király ellen. Értesítette Velenczét a király intentiójáról s — mint az összefüggésből kitűnik — a föltételekről, melyeket Lajos megbékélésének szab.[6]) Azután sem értesülünk semmi olyasról, a mi a magyar király iránti hűséget flagrans módon megsértette volna. Nincs ugyanis tudomásunk arról, hogy a bán teljesítette volna Velencze felszólítását, hogy tartóztassa fel a horvát bánnak Zára segítségére siető seregét. Velenczére nézve igen becses volt a bán szövetsége; mert ha nem is árulja el tényleg Lajost, elég, ha a maga jószántából nem támadja meg Velenczét, hanem e helyett inkább a rakonczátlan horvát főurakat ijesztgeti. Érthető tehát, hogy Velencze nagy hálával viseltetik a bán, Peregrinus és Illés iránt, ha nem is lehet szó árulásról.

---

[1]) Mon Slav. II. 699.
[2]) Mon. Slav. III. 700.
[3]) Mon. Slav. III. 162.
[4]) Ez adatok nagy részét már *Klaić* is összeállította. Id. m. 171—177. ll.
[5]) Mon. Slav. II. 614.
[6]) U. o. II. 555.

Szigorú erkölcsi szempontból itélve meg a dolgot, a kétkulacsos bosnya bán eljárása semmiesetre sem volt kifogástalan. A bán biztosította magát minden eshetőségre, akár jobbra, akár balra dől el a koczka; ép ezért óvakodott, hogy egyik féllel se szakítson végképen, már pedig az árulás ezt jelentette volna.

Némi alapot ad a gyanura, hogy Velencze pénzt *igért* a bánnak és bárónak. Gondoljuk meg azonban, hogy feudális világban mozgunk, hol igen természetes, hogy a főurak mint külön tényezők, az ellenséggel kötött békében is külön előnyökben részesülnek. Rendes szokás, hogy Velencze a királynak *és a bárónak* igér pénzt.[1]) Az igért pénzmennyiség nem arra való, hogy hűtlenségre bírja a főurakat, hanem csak arra, hogy lohaszsza hadi kedvüket és hogy ne állják a béke útját, ha a király hajlandó azt elfogadni. Azon körülmény pedig, hogy Velencze ebbeli igéretét *a győzelem után is ismétli*, mutatja, hogy a bárók semmit sem kaptak a csata előtt.[2])

Fennakadhatnánk azon, hogy a velenczei kapitányok a magyar sereg Zára alatti táborozásakor *tárgyaltak a bosnya bánnal*,[3]) ha más helyről nem tudnánk, hogy *e tárgyalásoknak nem volt más czélja*, mint hogy a bán bírja rá Lajost az említett békeföltételek elfogadására.[4]) Igy értesülve arról, hogy a velenczeiek a táborozáskor tárgyaltak a bánnal, megtudjuk azt is, mi szolgáltatott alapot a megvesztegetésről szóló hamis hír keletkezésének.

A »leggyanusabb« helyek sem bizonyítják az Anonymus állításainak igazságát, de vannak olyanok, melyek egyenesen ellene vallanak.

Nem képzelhető, hogy a bán, ha tényleg árulást követett el, közvetítőnek ajánlkozzék Velencze és Zára között, hiszen ez esetben ő, a joggal gyűlölt egyén, erre a legalkalmatlanabb személyiség; még megfoghatatlanabb volna, hogy Velencze őt, az *árulót* szólítsa fel a közte és a király közt kötendő béke közvetítőjeül.

A bán panaszkodik, hogy a záraiak őt a magyar udvar-

---

[1]) L. erre vonatkozólag pl. Mon. Slav. Merid. V. Függelék, 26 és 52.

[2]) *Pór* (id. m. 98. l.) azt állítja, hogy Velencze *a csata után több pénzt igért* a királynak, mint *a csata előtt*, és ebben annak hallgatag beismerését látja, hogy Velencze nem győzött fegyverrel, hanem csellel, s így tapasztalva gyöngeségét, nagyobb áldozatra volt hajlandó. De az okoskodás alapja nem áll. Azon kévésbbé előnyös ajánlat után, melyre Pór czéloz (Mon. Slav. II. 545.), Velencze már a csata előtt, junius 19-én ugyanazt ajánlotta fel (Mon. Slav. II. 580.), a mit a csata után.

[3]) Mon. Slav. II. 580.

[4]) U. o. II. 614.

nál rágalmazzák. Nem volna-e érthetetlen e panasz, ha a vád igaz? Érthetetlen és oktalan, mivel azoknál teszi a panaszt, kiknek legjobban kellene tudni, mily igaz a vád s mily jogtalan ennélfogva a panasz. Nem volna-e megfoghatatlan, hogy Velencze az Istenre hivatkozva tiltakozik a záraiak insinuatiója ellen? holott ha igaz a rágalom, e tiltakozással csak nevetségessé teszi magát a bán előtt. Mi szükség, hogy *titkos* levelezésükben alakoskodjanak? hiszen maguk közt vannak!

A julius 1-én vívott csatáról Velencze fellengző szavakban emlékezik meg a zárai ostromot intéző tizenegyes testülethez intézett levelében. Hálaimát küld Istenhez a dicsőséges és nagyszerű győzelemért, melyet népei a magyar seregen arattak;[1]) köszönetet mond seregének hősies viselkedéséért.[2]) Az elismerő szavakkal fukarkodó velenczei tanács csak igen nagy tettet és sikert szokott jutalmazni ily elismeréssel. S nem volna-e az ezen végigömlő öröm üres és czéltalan tettetés, az elismerés — ép a szemtanukkal szemben — a legnagyobb hazugság és nevetség, ha igaz, mit az Anonymus mond, hogy a nagy velenczei seregnek csak nehány, az ostrom fáradalmaitól elkényszeredett záraival kellett megküzdeni, míg a hatalmas magyar sereg tétlenül nézte a csatát?

Velencze, mely a legkisebb szivességet is meg szokta volt köszönni a bánnak, egy szóval sem emlékszik meg a bán elpártolásáról, e döntő fontosságú tettről.

Semmi sem bizonyít annyira a zárai Névtelen ellen, mint ő maga, hiszen a julius 1-én folytatott csatáról adott elbeszélése oly képtelenség, hogy már e miatt sem adhatunk hitelt neki. Szerinte ugyanis *a magyarok egyáltalában nem ütköztek* meg, nem támogatták a záraiakat, kik szemük láttára, már előbb segítségükre küldött ötven magyarral együtt kétségbeesetten küzdöttek a velenczeiekkel, mert a bosnya bánt és Laczfit megvesztegették a velenczeiek, — hol maradnak a többi bárók? — a király pedig egyetértett velük.

Nem kell említenem, hogy minő képtelen ez utolsó állítás. Nemcsak hogy a király folyton buzdította Zárát az ellentállásra s így bajba döntötte, melyből kötelessége volt kimentenie; nemcsak hogy zászlaját küldte el Zárába, melynek becsületét meg kellett védenie; nemcsak hogy ünnepélyes fogadással fogadta, hogy vagy felszabadítja Zárát, vagy annak

[1]) Nova felicia de *magnifica et gloriosa victoria* obtenta per gentes nostras contra dominum regem Ungariae. Mon. Slav. II. 582.

[2]) Recomendantes magnam probitatem et valorem suum et gentium nostrarum, quam in his et aliis nostris honoribus et servitiis habuerunt. U. o.

romjai alá temeti csontjait, hanem a legnagyobb politikai hiba lett volna, ha nem gyámolítja teljes erővel azokat, kik nála oltalmat keresnek, mert ily viselkedéssel nyilvánvalóvá tette volna, hogy Magyarországban bízni nem lehet, Magyarországtól félni nem kell. Birodalmának érdeke, nemzetének és saját egyéniségének becsülete forgott koczkán. Meg lehetünk győződve róla, hogy Nagy Lajos mindent megtett hadi vállalatának sikere érdekében.

Különben a szerző maga sem hiszi el, a mit mond. Még ugyanazon fejezetben felemlíti, hogy a király, kiről előbb azt mondotta, hogy egyetértett az árulókkal, *Miklós bánt* megbüntette hűtlenségéért. (Mellesleg mondva, ez sem igaz.) Megérzik ez állításon, t. i. hogy a király egyetértett az árulókkal, hogy a szerző eszelte ki, hogy valamiképen elfogadhatóvá tegye elbeszélését, mely szerint a magyarok jul. 1-én egyáltalában nem harczoltak.

BAUMGARTEN FERENCZ.

BEHEIM [1]) MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI A MAGYAR TÖRTÉNELEM SZEMPONTJABÓL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

BEHEIM MIHÁLY ÉLETE.

Beheim Mihály a XV. század egyik legtermékenyebb és legtypikusabb német költője. Az irodalomtörténeti kutatás mégis meglehetősen elhanyagolta őt is, meg műveit is. Pedig pályája, épúgy mint költői működése, irodalmi és művelődéstörténeti szempontból rendkívül tanulságos. Egynehány költeménye különösen a mi történelmünkre nézve számot tevő kútfő. Az eseményekről sokszor mint szemtanu tudósít, és ha nem, mindig közvetlen és megbízható forrásból merít. Előadása nem pártatlan, ő maga nem volt barátunk, sőt gyakran csak eszköz ellenségeink kezében; egészben azonban nem vonhatjuk meg tőle mint embertől rokonszenvünket, költői működésével pedig több tekintetben hálára kötelez. Életének és költeményeinek magyar szempontból való ismertetésével talán némi szolgálatot tehetek történelmi kutatásunknak. Az alábbiakban vázolni fogom a költő életrajzát, azután bővebben fejtegetem viszonyát V. László udvarához és a török veszedelemhez, végül egyenkint vizsgálat alá veszem magyar vonatkozású históriás énekeit.

Beheim Mihály [2]) 1416 szept. 27-én született Weinsberg

---

[1]) Nehányan, köztük Nagl J. W. a *Deutsch-öst. Literaturgeschichte* egyik szerkesztője, nyelvjárási okok alapján a *Behaim* alakot tartják helyesnek; én azonban, mivel a kéziratok ebben a tekintetben roppant eltéréseik miatt nem adnak útbaigazítást, az általánosan elterjedt *Beheim* alakhoz ragaszkodtam.

[2]) A Beheim életére vonatkozó adatokat Th. G. v. Karajan: *Michael Beheim's Buch von den Wienern 1462—1465.* (Bécs, 1843. és újra 1867.) cz. művéből és a költő kézirataiból készült másolataimból merítem. Beheim műveit sem Karajan, sem én, egészökben át nem tanulmányozhattuk, másolatainkban őt is, engemet is, csak a czímek vezettek, és

mellett a württembergi Sülzbachban.[1]) Családja Csehországból származott,[2]) — innen neve, — rokonágai, úgy látszik, más német tartományokban hírben és gazdagságban magasra emelkedtek. Költőnk atyját már Sülzbachban találjuk mint takácsot, fia Mihály is ezt a mesterséget tanulta.[3]) De foga nem igen fűlt hozzá, bár soha sem szégyenkezett miatta és később is mindig hálásan emlékezett vissza a szövőszékre, mely évekig kenyeret adott neki.[4]) Nyugtalan természetének nem felelt meg az ilyen foglalkozás, szerette a mozgalmas életet és oly környezetbe vágyakozott, hol költői hajlamát, mely korán nyilatkozott, nemcsak követhette, hanem igényeihez képest értékesíthette is. A vándorló kedv, mely kalandokat hajhászott s a szétrongyolódott lovagság és az eldurvult *minnesang* csábos foszlányaiba kapaszkodott, a kor szellemében volt, melynek költőnk szerény tartalmával is egyik legjellegzetesebb alakja, magát föltétlenül átengedő játékszere volt.

Csakhamar kínálkozott is az arra való alkalom. Hűbérura, a hatalmas és fényüző weinsbergi Konrád, szomszédaival 1439

így természetes, hogy még sok becses anyag maradt kiaknázatlan. Én különben a költő életrajzában távolról sem törekedtem teljességre, az ismeretes anyagot is csak kivonatosan közlöm, bővebben csak azon részekkel foglalkozom, melyek minket közelebbről érdekelnek; másolataim is legnagyobb részt csak ezekre nézve tartalmaznak újat. Tüzetesebben szólnak még Beheimről G. G. Gervinus: *Geschichte der deutschen Dichtung*, 5. kiad. II. k. 411—418. l. K. Bartsch: *Allg. D. Biogr.* II. k. 280—281. l. és XI. k. 793. l. F. Bobertag: *Erzählende Dichtungen des späteren Mittelalters*, 279—282. l. (a Kürschner-féle Nat. Literatur.) J. Caspart: *Zeitschr. des hist. Vereins für das württ. Franken*, 1878. X. k. III. f. 177—187. l. Magyar szempontból *Heinrich G.* foglalkozott először Beheimmal, mint majd mindennel, a mi ránk nézve érdekes a német irodalomban előfordúl, az ő úttörő művében: *A német irodalom története*, II. k. 146—148. l. és egyetemi előadásaiban; az ő buzdítására fogtam jelen tanulmányomba. — Beheim címere látható a 312. sz. heidelbergi és a 291. sz. müncheni kéziratokban; a kettő egymástól némileg eltér; reprodukcziójuk *Karajan* id. m. és Koeneke: *Bilderatlas zur Gesch. der deutschen Literatur* cz. művében. V. ö. *Zeitschr. des hist. Verein's für das württ. Franken*, 1875. X. k. I. f. 70—71. l. 134. l. és 138. l.

[1]) Ezt és több más a költő életére vonatkozó adatot saját följegyzéseiből merítjük, melyeket egyik kéziratának a végére írt. (Cod. pal. germ. 312, 315[b].) Közölve *Karajan* id. m. XXVI. l.

[2]) Ezt is maga mondja egyik, még többször idézendő költeményében. (Cod. pal. germ. 312, 24[a].) Közölve a *Sammlung für altd. Literatur u. Kunst, hrg. von F. H. v. d. Hagen, B. J. Docen* stb. 1812. I. k. 37. l.

[3]) L. említett költeményét a *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. 38. l.

[4]) Igy pl. az 1) a. idézett költeményében is. — Beheim időnként, úgy látszik, vissza-visszatért mesterségéhez, hogy családját eltarthassa. V. ö. *Ad. Holzmann* czikkét a *Germania* III. k. 307. l. és Beheim költeményét. Közölve Groote: *Lieder Muskatblüt's*. Cöln, 1852. V—VI. l.

táján heves harczokba keveredett, sok-sok katonára volt szüksége, Beheim is szolgálatába állott.[1]) Weinsbergi Konrád azonban nemcsak zsoldos harczosnak, hanem udvari költőnek is alkalmazta. Karddal és lanttal szolgálta nemcsak őt, hanem ezentúl minden urát egész élte végeig; a viszonyokhoz és ura hajlamaihoz képest majd ezzel majd azzal inkább. Ő maga a »poéta« czímre volt legbüszkébb, kenyéradói azonban, úgy látszik, inkább kardjához szabták díjazását. Állandó a panasza, hogy a művészetnek nincs már becsülete.

Ugy látszik, ebben az időben alapított családot is, mert maga írja, hogy 1440 május 25-én született első fia Lázár.[2]) Második fia Kelemen, ki a minoriták szerzetébe lépett és a kivel költőnk később III. Frigyes szolgálatában újra találkozott Bécsben,[3]) 1442 nov. 23-án született; harmadik fia Pál pedig 1444 jan. 25-én.[4]) Családja szegénységét nagy nyügnek érezte a költő, mert akadályozta a szabad és gondtalan vándorlásban.[5])

Weinsbergi Konrád kiséretében Beheim sokfelé megfordult főrangú és fejedelmi udvaroknál, a miben nagy kedvét lelte. Szolgálatában rövid megszakításokkal — így pl. 1447 decz. 15-én Münchenben III. Albert udvarában találjuk — egészen annak haláláig tartózkodott,[6]) a mi 1448 jan. 18-án következett be. Ez a pár év, úgy látszik, életének egyik legboldogabb szaka volt, később is mindig hálás szívvel és magasztaló hangon emlékezik meg első uráról.[7])

Weinsbergi Konrád halála után Beheim »magasabbra tört« minden áron. Lajos pfalzi választó szolgálatába akart jutni, de mielőtt ez a kívánsága teljesedésbe mehetett volna,

---

[1]) L. az idézett költeményt a *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. 37 és köv. ll.

[2]) Beheimnak ez a fia, ha nem csalódom, tudós pályára lépett. A münchenei udv. könyvtár egy vegyes tartalmú (Cod. germ. monac. 328.) kéziratában egy bizonyos Lasarus Bechem-re (von Sulzbach, practicus in quadrimis) akadtam, kitől az említett codex egy »Von den würckungen der 7 planeten und der 12 zaichen« cz. művet tartalmaz. A kézirat 1477-ből való, és így ez a »lasarus bechem« név, születési hely és kor szerint is azonosnak látszik Beheim elsőszülött fiával.

[3]) Karajan: *M. Beheim's Buch der Wiener*, 202. l.

[4]) Ezen adatok Beheim említett följegyzéseiből vannak véve. Közölve *Karajan* id. m. XXXII. és XXXIV. l.

[5]) *Groote*-tól *(Lieder Muskatblüt's*, V—VI. l.) közölt költeményében panaszkodik róla.

[6]) L. említett költeményét *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. 37 és köv. ll.

[7]) Igy a cod. germ. monac. 291, 358ª. másolataim között; a költemény még Weinsbergi Konrád életében íródott, de a hálálkodó czím későbbi.

Lajos 1449-ben meghalt.[1]) A költő kénytelenségből elhagyta családját és szűkebb hazáját, mert újan választott hivatásához nem akart hűtelen lenni, és Albert Achilles brandenburgi őrgróf szolgálatába lépett,[2]) első sorban mint katona. Az őrgróf ebben az időben folytonos viszálykodásban élt Rothenburg városával, úgy hogy a legembertelenebb kegyetlenkedések napirenden voltak. A költő megundorodott ezektől, és midőn hozzá még fogságba is esett, melyből csak nehezen szabadult, elhagyta az őrgróf udvarát azzal a biztosítással, hogy ismét visszatér, ha az ellenségeskedésnek vége szakad.[3]) 1450 tavaszán kelhetett útra, miután előbb még Heidelbergben, hol Albert Achilles kiséretében járt, herczegek és lovagok előtt nyiltan kifejezést adott megbotránkozásának a nemesség garázdálkodásán.[4]) Ez a meggondolatlan szókimondása, mint később annyiszor, majdnem vesztét okozta.

Az őrgróf szolgálatát elhagyván, új urat keresett, és mert sok dicséretet hallott Keresztély dán királyról, Kopenhágába tartott. A királyt nem találta hon, neje azonban barátságosan fogadta és kiváncsian kérdezősködött a német hazáról, mert német főúrnak, János brandenburgi őrgrófnak volt a leánya. Be is ajánlotta egy hajóskapitánynak, ki az északi tengeren át Norvégiába, Drontheim városába magával vitte, a hol a király megkoronáztatása végett tartózkodott. A hosszu tengeri út nagyon megviselte a költőt, de bőséges anyagot nyujtott egy költeményhez, melyben az ország és népei furcsaságait írja le. A király a maga környezetébe fogadta és nagyon megszerette, úgy hogy sohasem volt oly jó és megtisztelő bánásmódban része. Dolgait elvégezvén Keresztély, visszatért Dániába, ép úgy a költő is, ki megint sokat szenvedett a viharos tengeren. Még részt vett a király újszülöttének keresztelője alkalmából rendezett ünnepélyeken, ekkor azonban megtudta, hogy brandenburgi Albert megszüntette ellenségeskedését a városokkal, elbúcsuzott tehát a királytól, ki gazdagon megajándékozta, és visszatért előbbeni urához a frank földre.[5])

---

[1]) A Frigyes pfalzi választóról írt krónikájának I. részében (Cod. germ. pal. 335.) másolataim között.

[2]) *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst*, 37 és köv. ll.

[3]) Erről Beheim egy másik költeményében tudósít. Közölve a *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. I. k. 54. l.

[4]) Ezt maga beszéli el egy még kéziratban lévő költeményében. (Cod. pal. germ. 312, 242ª.) Kivonata Gervinus: *Gesch. der deutschen Dichtung*, 5. kiad. II. k. 413—414. l.

[5]) L. az eml. költeményt a *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. I. k. 54 és köv. ll.

Hogy meddig maradt brandenburgi Albert szolgálatában, az eddig ismert anyagból nem lehet megállapítani; ő maga egyik közölt költeményében csak annyit mond, hogy az őrgróftól III. Albert bajor, és onnan VI. Albert osztrák herczeg udvarába került.[1]) Közben 1452 jan. 16-án egyetlen leánya született, felesége pedig, úgy látszik, egy-két évre rá meghalt.[2])

VI. Albert szolgálatában sem maradt sokáig; a herczeg erőszakossága megbotránkoztatta a költőt, a császár és minden törvényes rend ellen lázadó viselkedését nem tudta némán szemlélni. Becsületes őszinteségében újra nyiltan támadta kenyéradó urát és környezetét, minek folytán újra kénytelen volt a vándorbotot kezébe venni, bár Albertet bőkezűségeért később is dicséri.[3])

1456-ban vagyunk. A török ellen való fölbuzdulás Hunyadi János hőstetteinek és Kapisztrán János lelkesedéstől izzó beszédeinek hatása alatt magasan fellángolt. Beheim előtt a római egyház érdeke mindenek fölött szent volt, lelke rajongott a keresztény vallásért és szinte fanatikusan gyűlölt mindent, a mi ellenséges indulattal állott vele szemben. Csak természetes, hogy Albert udvarát elhagyván, szíves örömest állott, bizonyára megint mint katona, a hatalmas Czillei Ulrik szolgálatába,[4]) ki 1456 szept. elején[5]) Pozsonyban csatlakozott a Belgrád felé induló V. László királyhoz. Vele volt költőnk is, ki ezen útját egy alább tárgyalandó költeményében részletesen írja le. Midőn pedig ura 1456 nov. 9-én Nándorfejérvárnál megöletett, nem vonult vissza hazájába a többi keresztesekkel, hanem László király szolgálatába szegődött,[6]) a kihez való rokonszenvének már előbb több, a törökök ellen írt költeményében adott kifejezést.[7]) A Czillei megöletését követő zavarban a költőt is kifosztották, a mi bizonyára egyik, de mint látni fogjuk, korántsem legjelentősebb oka a magyarok és a Hunyadiak ellen táplált ellenséges érzületének.

[1]) *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. I. k. 37 és köv. ll.

[2]) Az eml. följegyzésben. Közölve *Karajan* id. m. XLII. l.

[3]) *Karajan* id. m. XLII—XLIII. l.

[4]) Igy mondja Beheim többször id. költeményében a *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. I. k. 37 és köv. ll. Bécs városa kamarai hivatalának jegyzéke azonban már 1456 első felében is »K(ünig) L(asslab) tichter«-nek nevezi Beheimet. (*Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 1896. évf. CLIX. l. 15296. reg.) Beheim vagy Czillei valószínűleg szándékosan tévesztették meg a városi tanácsot, hogy a költő annál könnyebben kaphasson ajándékot a várostól.

[5]) Palaczky: *Geschichte von Böhmen*, IV. 1. 400. l.

[6]) *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. 37 és köv. ll.

[7]) L. bővebben alább.

Temesvárra, úgy látszik, nem követte V. Lászlót, legalább az említett költeményben arról egy szóval sem tesz említést. Midőn azonban a király decz. közepe táján [1]) Budára érkezett, költőnk bizonyára környezetében volt. A viszony közte és ura között, melyről alább tüzetesen lesz szó, feltünően bensőségessé fejlődött. Midőn V. László a következő év máj. havának vége felé [2]) Budáról Bécsbe ment, Beheim követte őt kíséretében, sőt vele ment szept. közepén Prágába is.[3]) Ebben az időben, nem ritkán a király egyenes felszólítására, élénk költői működést fejtett ki; a király íze szerint, ha a magyarokról énekelt, de udvaronczai és huszita alattvalói tetszése ellenére, mikor azokat hűtelen sáfárkodásuk, ezeket az egyháztól való elszakadásuk és eretnekségök miatt ostorozta. Végül is kénytelen volt jó urát elhagyni, és a mi őt mód felett elkeserítette, épen egy földijének árulkodására.[4]) Prágában tehát mindössze nem sokáig tartózkodott, mindenesetre még — bár nem sokkal — nov. 23-ika előtt távozott, mert V. László haláláról már csak hallomás után emlékezik meg.[5])

Prágából Bécsbe ment és III. Frigyes szolgálatába szegődött,[6]) eleinte mint katona öt silling heti zsoldért. Később, úgy látszik, itt is, mint előbbi urainál, másnemű bizalmasabb teendőket is bíztak rá, midőn meggyőződtek az átlagosnál nagyobb műveltségéről és becsületes, sőt önfeláldozó hűségéről, melylyel minden ura iránt viseltetett, kinek kenyerén élt. A bécsiekről szóló rímkrónikájában a császárné szolgájának nevezi magát, kit többször szokott énekével gyönyörködtetni.[7]) Máskor meg ezt a büszke czímet adja magának: »Unsers aller genedigesten hern des römischen kaiser teutscher poet und tichter.«[8]) Nyiltan ócsárló költeményeivel itt is csakhamar sok ellenséget szerzett magának, a kiket még jobban feltüzelt az a körülmény, hogy szívvel-lélekkel a népszerűtlen,

---

[1]) Teleki: A Hunyadiak kora Magyarországon, II. k. 486. l.

[2]) U. o. II. k. 531. l.

[3]) U. o. II. k. 546. l.

[4]) Erről egy alább tárgyalandó, másolataim közt lévő költeményben bőven szól.

[5]) *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. I. k. 37 és köv. ll. Ezt különben is tisztán mondja azon költeményében, melyben gyülölködő földijét pellengérre állítja; nem áll tehát, hogy Beheim csak V. László halála után hagyta el a királyi udvart, mint *Jarz K.* állítja: *Kaiser Friedrich III. und Herzog Albrecht VI.* 74. l. (*Hölder's hist. Bibliothek für die Jugend*, II. k. 1877.)

[6]) *Sammlung f. altd. Lit. u. Kunst* stb. I. k. 37 és köv. ll.

[7]) *Karajan* id. m. 83. és 133. l.

[8]) Igy pl. a Cod. pal. germ. 351. bevezetésében. K. Bartsch: *Die altd. Handschriften der Universitäts-Bibliothek in Heidelberg*, 102. l.

sőt gyűlölt császár ügyét szolgálta.[1]) Panaszkodik is több költeményében [2]) Frigyesnek, hogy a hozzá való hűségért megvetést és üldözést kell tűrnie.

A császári udvarnál töltött szolgálata egyáltalán igen gazdag volt a legkülönfélébb szenvedésekben. Része volt annak az ádáz ostromnak keserűségeiben is, melyet a bécsiek Albert herczeg segítségével 1462 okt. 2-ikától decz. 4-ig a bécsi császári vár ellen intéztek. Ennek a lázadásnak történetét meg is énekelte páratlan részletességgel a már többször említett bécsi krónikában, melyben a maga szereplését is pontosan rajzolja.[3]) A bécsiek és Albert-pártiak gyűlölték a költőt nemcsak azért, mert vitézül harczolt ellenök, hanem főként mert lantjára vette viselt dolgaikat és költeményeket írt róluk, melyek messze földön el voltak terjedve és mindenfelé nagy kedveltségnek örvendettek. Nyiltan fenyegették, ha tovább is kipellengérezi őket, életére törnek;[4]) sőt annyira mentek, hogy 400 drb. aranyat tűztek a fejére, a mi a költőt természetesen halálra ijesztette, de el nem némíthatta. A mindenfelől érkezett figyelmeztetésekre nagyon óvatos lett, és midőn a bécsieknek nem sikerült őt ártalmatlanná tenni, minden úton-módon azon iparkodtak, hogy a krónika kéziratát, melyet a háborúskodás folyamán írt, hatalmukba kerítsék. Végül nagy díjat igértek Beheimnak magának, ha költeményét megsemmisíti. Erre természetesen semmi áron nem állott rá.[5])

Midőn a bécsi vár az ostrom alól felszabadult, a császár Bécsujhelybe költözött, hol ezentúl állandóan tartózkodott.[6]) A költő ide is követte, és bár még többször volt kénytelen fegyveres szolgálatot teljesíteni, — rövid ideig egy kis várnak, Scheuhensteinnak kapitánya is volt,[7]) — általában úgy látszik,

---

[1]) Közben, úgy látszik, a bécsiek ajándékokkal igyekeztek a költőt maguk számára megnyerni vagy legalább elhallgattatni. *Jahrbuch der kunsthist. Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*, 1896. CLXX. l. 15334. reg. 1461-ből.

[2]) Cod. pal. germ. 312, 170[b]. l. másolataim közt, és a bécsiekről szóló krónikában több helyen.

[3]) Beheim szereplését az ostrom alatt és a későbbi években is, míg a császár szolgálatában állott, saját krónikája alapján pontosan összeállította *Karajan* id. m. L—LVII. l. Magát az ostromot szintén a krónika alapján részletesen beszéli el *Jarz K.* népszerű, de beható és már föntebb id. könyvében, 73—105. l.

[4]) A bécsiek a gúnyversek iránt, úgy látszik, különben is igen érzékenyek voltak. V. ö. *Copey-buch der gemainen stat Wien.* Kiadta Zeibig: *Font. Rer. Austr.* II. oszt. 7. k. 73. l.

[5]) Mindezt maga beszéli el a krónikában. *Karajan* id. m.

[6]) V. ö. Ohmel: *Regesta chron. diplom. Friderici IV.* 398 és köv. ll.

[7]) Erről is maga tudósít a bécsiekről szóló krónikában.

nyugalmas napokat töltött a császári udvarban. Költői működése ebben az időben igen termékeny volt, legtöbb magyar vonatkozású művét akkor szerezte és bizonyára nem egyet énekelt a császárné előtt is, ki kedvelője volt a költészetnek.

Tíz esztendeig, az 1466 év végeig állott III. Frigyes szolgálatában, a mint ez az 1466-iki nürnbergi birodalmi gyűlés alkalmából írt és alább részletesen tárgyalandó költeményéből kiviláglik.[1]) Hogy miért távozott a császári udvarból, nem tudjuk biztosan; erre talán csak összes költeményeinek pontos áttanulmányozása után lehetne felelni. Karajan[2]) úgy véli, hogy Beheim a császár és a bécsiek között kötött békének esett áldozatúl; régi ellenségei régi gyűlöletökben Frigyestől a költő elbocsátását követelték. Lehetséges, bár tényleges adattal nem támogatható. Sőt az említett krónika végén, úgy látszik, mintha a kibékülés általános lett volna. A költő sajnálkozását fejezi ki, hogy a bécsiekről annyi rosszat kellett írnia, egy másik énekében pedig magasztalja azokat, kik a császárral való kibékülést keresztülvitték.[3]) Valószínűbbnek tartom, hogy Beheim visszakívánkozott hazájába, melytől 1449-ben is csak nehezen tudott megválni, és midőn végre alkalma kinálkozott Frigyes pfalzi választó szolgálatába lépni, azonnal távozott Ausztriából, a hová a császár kegyességén kívül úgy sem fűzte semmi. 1467-ben már Heidelbergben találjuk.[4])

Kissé különös színben tünik fel, hogy Beheim, ki egész életén át lanttal és karddal védelmezte a német római császári tekintélyt, III. Frigyes egyik legádázabb ellenségének szolgálatába szegődött. Sőt a fejedelem felszólítására Kemnati Mátyás udvari pap krónikája alapján hosszu költeményben meg is írta a választó élettörténetét, melyben jellemét és tetteit hihetetlen magasztalásokkal árasztja el.[5]) De ne feledjük, hogy a költő keserű tapasztalatokkal szívében, már átlépte élete 50-ik esztendejét; erkölcsi ereje annyi viszontagság után nem csoda, ha megtört. Valóban férfi ritkán hozott annyi áldozatot meggyőződésének, mint költőnk. Megérthetjük tehát tudatosan választott új álláspontját: »Der fürst mich hett in knechtes miet — ich asz sein brot und sang sein liet.« [6]) Szomorú tapasz-

[1]) Karajan tehát téved, mikor azt állítja, hogy Beheim 1465-ben hagyta el a császári udvart. Id. m. LXVII.

[2]) Id. m. id. h.

[3]) Karajan: *Zehn Gedichte M. Beheim's. (Quellen und Forschungen zur vaterländischen Gesechichte, Litteratur und Kunst*, 1849. 34. l. IV. drb.)

[4]) V. ö. Karajan: *M. Beheim's Buch von den Wienern*, LXVIII. l.

[5]) Kiadta C. Hofmann: *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte*, 1863. III. k. 1—258. l.

[6]) *Hofmann* id. m. 258. l.

talatok árán tanult megalkudni az élettel és keserű ironiával ajkán lemondani a világ megjavításáról. Dícsérete, hogy a kor és saját viszonyai között csak ily későn ábrándult ki idealismusából.

Valószínűleg 1472-ig maradt Frigyes udvaránál; utolsó kézirata 1474-ből való.[1]) Ugy látszik, ebben az évben is halt meg, mint szülőfalujának Sülzbachnak bírája, és pedig erőszakos módon; legalább ezt olvassa le Caspart[2]) egy az időtől megrongált kőkeresztről, melyet annak idején engesztelésül állítottak föl Sülzbachban az egyik országút mentén. Hogy ki ölte meg és miért, nem tudjuk; úgy látszik, szókimondásának, gúnydalainak esett áldozatúl. Vége tehát szinte tragikus színt ad pályájának: a visszafojtott meggyőződés bosszut állt a hűtelenségért.

A költő jelleme, mint élete folyamán előttünk megalakúl, félszegségei és fogyatkozásai mellett is, tekintve a kort, mely Magyarországot kivéve mindenütt az erőszakosság és erkölcsi elvadulás bélyegét viseli magán, és tekintve a viszonyokat, melyek között szegényes, sokat hányatott életét tengette, alapjában becsületes egész az együgyüségig. Életének bálványa a költészet volt, melyet fogyatékos erejével becsületesen szolgált, melyet lelkesen megvédett a hivatlanok ellen és a melynek mindenkitől, a fejedelmektől első sorban, tiszteletet követelt.[3]) A két legszentebb eszme, melynek védelmébe szegődött, ha kellett karddal, ha kellett lanttal: a német római császárság és a római egyház volt. Azért küzdött gúnynyal és haraggal a husziták, lelkesedéssel és elkeseredéssel a törökök ellen; azért támadott meg vakmerően és kiméletlenül mindenkit, a ki a császár hatalmát kisebbíteni, tekintélyét megrontani igyekezett. A II. Frigyes császárról szóló monda kapcsán III. Frigyes alatt várta teljes bizodalommal és megható reménykedéssel a német római császári ideál megujhodását;[4]) azonban semmiben sem csalódott inkább, mint épen ezen várakozásában. De azért mindig volt annyi erkölcsi bátorsága, hogy mindkét eszme képviselőivel, a császárral, a pápával és a pap-

[1]) A cod. pal. germ. 334. V. ö. *Karajan* id. m. LXX. l.

[2]) J. Caspart: *Michael Beheim's Lebensende. Germania*, 1877. 412—420. l. és u. a. *Michael Beheim. Zeitschr. des hist. Vereins für das württ. Franken.* X. k. 177—187. ll.

[3]) Mindkettőt megteszi sok költeményében; pl. cod. germ. mon. 291, 36b. 269a. 269b. másolataim között. L. még Mone: *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit*, 1839. évf. 560—561. l. *Germania*, III. évf. 309. és 311. l. Groote: *Lieder Muskatblüt's*, V—VI. l.

[4]) L. erről szóló költeményét: *Deutsche Handschriften in England*, 1896. I. k. 295—300. l.

sággal szemben kifejezést mert adni elégületlenségének, panaszának, sőt megbotránkozásának,[1]) néha szinte úgy, hogy Huttent véljük hallani.

Az a kemény itélet, melylyel Gervinus és több más irodalomtörténetíró Beheimot mint embert illeti, valóban méltánytalan. Igaz, hogy uraihoz való ragaszkodásában és túlcsapongó lelkesedésében sokszor hizelgő hangon magasztalja érdemeiket, és odaadó hűségétől mintegy elvakítva, elfogultan, nem ritkán igazságtalanúl támadja és kisebbíti ellenfeleiket: meggyőződésének azonban, melyet csak egyszer tagadott meg, számtalanszor áldozta fel nyugalmát, jólétét, egész existentiáját. Ha költőnket elitéljük, modern felfogás és nem azon kor szelleme szerint mérünk, melynek gyermeke volt. Akkor jellemteleneknek kell tartanunk a középkor legnagyobb költőit, kik nem a mi izlésünk szerint válogatták meg szavukat, mikor kenyéradó urokról énekeltek. Az így osztott igazság valóban a legnagyobb igazságtalanság. »Wir . . . erkennen — mondja Karajan[2]) — in ihm einen mann, der aus niederem stande hervorgegangen, durch geistige befähigung bis in die höchsten kreisze dringt, hier aber für redliche offenheit den hass der groszen erntet, wie treu er auch, selbst mit lebensgefahr, seinen pflichten nachzukommen überall bemüht ist; endlich aber seinen erfahrungen erliegend und am ende seiner tage des ewigen kampfes müde, gute miene macht zum bösen spiel, und was er sonst herausfordernd getadelt, in bittrer ironie nun hämisch lobt und nur noch dichtet um zu leben.« Életének ezt az egy lépését is, melyet meggyőződése ellenére tett, halálával engesztelte ki.

Mint költő Beheim a német irodalom egy átmeneti korának képviselői közé tartozik. Már a XIII. század második felében a lovagi intézménynyel a lovagköltészet is erősen hanyatlani kezdett. A városok jelentősége mindinkább emelkedik, a polgárok hatalma rohamosan növekedik; a jólét, gazdagság, fényüzés a lovagi várakból leszáll a polgárok házába. A költészet is odaköltözködik. Csakhogy míg a városok intézménye kulturájuk legnagyobb részében a lovagságtól függetlenűl, később annak ellenére kis magból önállóan fejlődött, a költészet tartalomban és alakban még sokáig, némely tekintetben véges-végig magán viselte eredetének bélyegét. A költők

[1]) Igy pl. Cod. mon. germ. 291, 352[a]. másolataim között (a Cod. pal. germ. 312-ből közölve, Wackernagel: *Kirchenlied*, II. k. 877. sz.) és különösen a törökveszélyről szóló költeményeiben, melyekről alább bővebben lesz szó.

[2]) Id. m. LXXI. l.

ugyan nemcsak származásukra, hanem tulajdonképeni hivatásukra nézve is a polgárság kebelébe tartoztak, de még jó ideig nem tudtak szabadulni a lovagköltészet hagyományainak varázsától. Ábrándjuk, ambitiójuk a fejedelmi és főrangú udvarok fényére és bőkezüségére vágyott, és bár mesteremberek maradtak ott is, ők maguk a régi, ragyogó hírű dalnokok utódainak szerették magukat tartani és tartatni. A mesterdalnokok ezen első nagy csoportja a költészetet nem a napi munka után üdülésnek és nemes szórakozásnak tekintette, mint a rákövetkező századokban, hanem hivatásnak, életpályának, melylyel büszkén cserélte fel mesterségét. A fejedelmek és főurak meg is tűrték, sőt jól is tartották őket udvarukban, kivált ha a kardforgatáshoz is értettek, de már nem a művészetért való önzetlen lelkesedésből, hanem a legjobb esetben is saját dicsőitésökre, nem ritkán népszerüségök és politikai elveik propagálására. A polgári költészet ezen első korszakának egyik legjellemzőbb és legtermékenyebb typusa épen Beheim, ki származásához és kora igényeihez képest művelt ember volt: tudott írni és olvasni, értett latinúl és fölötte járatos volt a szentírás mindkét felében és a legenda-irodalomban, de a világi olvasmányokban is.

A maga kora irodalmában Beheim előkelő helyet foglal el,[1]) költői működésének aesthetikai értéke azonban igen csekély, vagy épen semmi. Igaz, hogy korának nincs is költője, kit absolut mértékkel mérhetnénk, az irodalomtörténet azonban rég megszünt az írók jelentőségét csupán ezen szük szempontból mérlegelni. A milyen nagy, szinte megható Beheim rajongása a maga művészeteért, ép olyan szegény költői fantáziája és csekély művészi alkotó képessége. Itt-ott találkozunk ugyan egy-egy elevenebb leírással, egy-egy közvetlenségével és bensőségével poetikusan ható részlettel, sőt humora is egy-két helyen jóízüen, többnyire drasztikusan fel-felcsillan, de nyelve bárdolatlan, önkénykedésre, sőt erőszakra hajló, szerkezete szétfolyó, művészietlen, verselése durva és hihetetlenül mesterkélt, előadásában nyoma sincs költői csínnak és bájnak. A középkori klasszikusok emléke és hatása ugyan még tengeti életét, sőt a versforma egyenesen az ő örökségök, de míg még egy századdal előbb is pl. Suchenwirt Péter tudatosan az ő utánzásukra törekszik, Beheimnak úgyszólván már sejtelme sincs róla, mi művészetének lényege és hivatása.

[1]) Maga is tudatában van ennek; egyik költeményében büszkén mondja *(Germania,* III. 309. l.), hogy az epigonok (nachmeister) közt nem ismer olyat, ki fölötte állana, Muskatblüt, Harder stb. nem különbek nálánál.

Műveit nagyjában két csoportra oszthatjuk. Az egyikbe tulajdonképeni mesterdalai tartoznak, részben lyrikus és didaktikus, részben moralizáló és a szentírás és legendák után elbeszélő tartalommal; a másik csoportot hosszabb-rövidebb historiás énekei alkotják, melyek a korabeli nevezetes és kevésbbé nevezetes eseményekről szólnak bőbeszédűen és részletesen, sokszor a krónikák terjedelmességével. Ezeket is, azokat is melódiákkal látja el kéziratában, de a bécsiekről szóló rímes krónikájában megjegyzi: »das man es lesen mag als einen spruch, oder singen als ein liet.« [1]) Mesterdalaiban a formának minél nagyobb mesterkéltségére törekszik, történeti énekeiben pedig mindenek fölött hűségre. Amazok figyelemre méltók, mert bepillantást engednek a fejlődő mesterköltészet fokozatos kialakulásába, emezek pedig mint egykorú történeti kútfők fontosak, és jelentőségesek — mint már említettem — a mi történelmünknek is több homályos fejezetére nézve.

Beheim művei több egykorú kéziratban maradtak ránk. Azok közűl egynehány a költő kezétől származik; a legfontosabbak a heidelbergi egyetemi könyvtárban őriztetnek.[2]) A költemények legnagyobb része még kiadatlan, és nagy mennyiségök és terjedelmök miatt nincs is kilátás, hogy egészökben egyhamar napvilágot lássanak.[3]) A codexeknek egymáshoz

[1]) *Karajan* id. m. 1. l.

[2]) Említésre méltók a heidelbergi egyetemi könyvtárból: a Cod. germ. 382. Beheimnak kézi példánya, mely a már többször említett bécsi verses krónikát tartalmazza; a Cod. germ. 335, mely a Frigyes pfalzi választóról szóló szintén verses krónikát foglalja magában; a Cod. germ. 312, mely Beheim kisebb költeményeit tartalmazza és szintén az ő kezétől származik. Legnagyobb részt ugyanolyan tartalmúak mint az utóbbi, a cod. germ. 334, 351, 375 és 382, valamint a müncheni udvari könyvtárban a cod. germ. 291, mely 1811-ben került oda a nürnbergi városi levéltárból, és végűl a Cheltenhamban Angliában lévő Bibliotheca Phillippica 16414. sz. codexe. V. ö. *Karajan* id. m. LXXI—LXXVI. l. Goedeke: *Grundriss* I², 314. l. Wilken: *Geschichte der Heidelberger Büchersammlungen, 1817.* 339 és köv. ll. 413—414. l. 433. l. 455—456 l. 459. és 462. l. K. Bartsch: *Die altd. Handschriften der Universitäts-Bibliothek in Heidelberg,* 1887. 57—69. l. 79—81. l. 102. l. 113—114. l. 118. l. 124. l. és 127. l. A. Schmeller: *Die deutschen Handschriften der k. Hof- und Staats-Bibliothek in München, I. rész, 1866. 40. l.* R. Priebsch: *Deutsche Handschriften in England,* 1896. I. k. 121—124. l.

[3]) Nyomtatásban megjelent az említett *Buch von den Wienern, hrg. von Georg v. Karajan,* 1843. és 1867. és ennek egy része *Erzählende Dichtungen des späteren Mittelalters, hrg. und erläutert von F. Bobertag* cz. műben (a Kürschner-féle *Deutsch. Nat. Lt.*-ban); a pfalzi Frigyesről szóló krónika II. és III. részét kiadta C. Hofmann: *Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte,* III. k. 1863. és ezen krónika alapján bő idézetekkel K. Wassmansdorff: *Die Erziehung Friedrichs des Siegreichen, Kurfürsten von der Pfalz.* Heidelberg,

való viszonyát, a költemények keletkezése idejét és körülményeit még senki sem vizsgálta meg tüzetesebben. Csak a bécsiekről szóló krónika kéziratait ismertette Karajan több-kevesebb részletességgel a krónikához írt bevezetésében.

II.

BEHEIM VISZONYA V. LÁSZLÓHOZ ÉS UDVARÁHOZ.

Beheim szolgálatának — melyet V. László udvarában kapott — külső kereteit már az életrajzban vázoltam. Itt célom, ezen szolgálat belső tartalmát is kifejteni, a mennyire az előttem ismert anyag alapján lehetséges.[1]) Azt hiszem, hogy ez nemcsak művelődéstörténeti szempontból tanulságos, hanem azért is érdekes, mert némi betekintést enged V. Lászlónak és környezetének bensőbb életébe épen abban az időben, mely izgalmasságban a leggazdagabb és tényekedéseiben a legjelentősebb volt.

Beheim V. Lászlót, még mielőtt szolgálatába lépett volna, már előre jóakaratulag és őszinte rokonszenvvel apostrophálja több, a törökök ellen intézett költeményében, mint alább látni fogjuk. Eleve vonzalom és rá nézve szomorú körülmények szerencsés alakulása vezette őt a király udvarába, hol bizonyára mint zsoldos katona kapott alkalmazást. A király azonban lassankint kegyébe fogadta, bizalmas környezetébe vonta és mikor megtudta, a mit Beheim semmiesetre sem titkolt, hogy költészettel foglalkozik, szórakozni és gyönyörködni kivánt művészetében, ép úgy, mint kevés idő mulva Frigyes császár neje. Maga jelölt ki neki tárgyakat, melyekről énekeljen, mint később Frigyes pfalzi választó; mindenesetre jobb ízlésre mutat, hogy nem bízta meg oly feladatokkal, melyek pusztán és egye-

1886. — Kisebb költemények megjelentek: *Zehn Gedichte Michael Beheim's zur Geschichte Oesterreichs und Ungarns. Mit Erläuterungen von G. von Karajan. (Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst, 1849.* cz. füzetben és különlenyomatban.) *Sammlung für altdeutsche Literatur und Kunst. Hrg. von F. H. v. d. Hagen, B. J. Docen* stb. I. köt. I. drb. 1812. Phil. Wackernagel: *Das deutsche Kirchenlied,* II. k. 859—880. sz. 666—689. l. Mone: *Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit,* 1835. évf. 448—452. l. és 1839. évf. 560—561. l. és 570. l. W. Wackernagel: *Altdeutsches Lesebuch,* I. rész (5. kiad. 1873.) 1409 és köv. ll. *Germania,* III. k. 309—311. l. és 327—328. l. Groote: *Lieder Muskatblüt's,* V—VI .l. Priebsch: *Deutsche Handschriften in England,* 1896. I. k. 295—300. l.

[1]) Kétségtelen, hogy Beheim kéziratainban ide vonatkozólag még jelentős anyag található; az illető költemények másolatát, melyeknek idetartozására már czimökből is bizton lehet következtetni, eddig csak részben sikerült megszereznem.

dűl az ő dicsőítését czélozták. Bár Aeneas Sylvius érdeklődött nevelése iránt, V. Lászlónak mégis kevés érzéke volt a fellendülő humanismus iránt,[1]) fiatal koránál és műveltségénél fogva is inkább a hegedősök naiv fölfogású és vaskos tartalmú művészetében talált gyönyörüséget. A magyar trónon utóda, Hunyadi Mátyás már a humanismus typikus gyermeke volt, ki nem ósdi hegedősökkel, hanem humanistákkal vétette magát körül és alkalomadtán visszautasította a német dalos hizelgéseit, melyek finomult ízlését sértették.[2])

A király és költő között való érintkezési módnak jellemző példája egy költemény, melynek czíme: *Dieses getiht sagt von dreien rosen, die gab mir mein herr köng Lasslaw und sprach, ich solt im ein getiht do von machen.*[3]) Beheim a királytól kapott három rózsa jelentőségét a maga módja szerint a következőképen magyarázza: »Egy rózsaszáron három rózsa nőtt. Történt, hogy egy hajadon, ki még jegyben nem járt, bolyongás közben rájuk akadt egy zöld mezőn és letépte őket. Azután koszorúba kötötte és a menyasszonyi tánczban valamennyi hajadon fölé magasztaltatott. A három rózsa egy száron a szentháromságot, az atyát, a fiut és a szent lelket jelenti. Mária, a gyöngéd szűz, leszakasztotta a rózsákat és a koszorút majd negyven hétig sértetlenül viselte. Isten emberré lett és Mária mégis szűz maradt a szülés előtt és után. Gyümölcse megszabadított bennünket minden gyötrelemtől, mely Ádám bukásával ránk szakadt.« [4]) Nyakatekert magyarázatát a költő önelégülten így végzi:

hör, grossmehtiger kingk,
daz liedlein ich dir singk,
daz han ich schon getihtet,
die rosen auszgerihtet
deiner grossmehtigkeit.

De a király nemcsak ilyen ártatlan thémákat adott Beheimnak, hanem minden valószínűség szerint az ő akaratá-

[1]) Pór Antal: *Aeneas Sylvius, II. Pius pápa.* 1880. 135. l.

[2]) Csánki: *Mátyás király udvara. (Századok,* 1883. évf. 552. l.) A Galeottitól említett *(Barna S. magy. kiad.* 40—41. l.) német dalos éneke tartalomra és formára, a mint Galeotti leírja, egészen közel áll Beheim költészetéhez; a dalos azonban még sem lehetett Beheim, és pedig több, itt bővebben ki nem fejthető okból.

[3]) Közölve Ph. Wackernagel: *Das deutsche Kirchenlied,* II. k. 682. l.

[4]) Idéző jel között nem adom a költemények szószerinti fordítását, hanem rendszerint csak kivonatát; szószerinti hűségre csak a fontosabb részleteknél törekedtem; egyrészt azért, mert igen sok helyet foglalna el, másrészt meg mert stiláris szempontból teljesen élvezhetetlen volna.

ból és az ő fölfogása szerint énekelte meg Czillei megöletését és Hunyadi László kivégeztetését is, mely költeményről alább tüzetesen lesz szó. Beheimnak ez a műve minden ízében V. László környezetének hatását mutatja: a magyarokat gyanusítja, pellengérre állítja, a király tettét igazolja, sőt dicsőíti, a Hunyadi nevet bemocskolja. Szinte úgy érezzük, mintha arczunkba csapna az a bűnös levegő, mely a budai várat Hunyadi László lefejeztetése idejében betöltötte, ugyanaz a levegő, mely V. László hírhedt 1457 márcz. 21-iki okleveléből árad felénk.[1])

Beheimnak a magyarok iránt táplált ellenszenve sokkal közvetlenebbül nyilatkozik meg egy másik költeményében, melynek megírására saját kellemetlen tapasztalata késztette. A költemény egyenesen a királyhoz van intézve, a mi, tekintve a köztök fönnállott benső viszonyt, semmiesetre sem puszta költői fictió. Minden bizonynyal a király előtt énekelte, valószínűleg tetszést is aratott vele, mert V. László abban az időben egészen ugyanazon érzelmeket táplálta szívében a magyarok iránt, mint a melyek a költeményben kifejezésre jutnak. A költemény, tartalmából következtetve, kétségtelenül Hunyadi László kivégeztetése után készült, mikor az egész magyar közvélemény felzúdult a király ellen és gyűlölettel viseltetett minden híve iránt. A költő elpanaszolja, hogy egy előkelő magyar úr udvarából kiutasították, mert a király czímerét viselte. Hunyadi László kivégeztetése előtt ez aligha történt volna meg Beheimmal.[2]) Nyilvánvaló, hogy ez a főúr előbb a király híve volt, mert csak így remélhetett tőle Beheim, mint a király szolgája, gazdag ajándékot. Hunyadi kivégeztetése ezt a főurat is, mint másokat, eltérítette a király pártjától, a mit Beheim csak akkor tudott meg, mikor már udvarában megjelent. Ennek az elpártolása adott a költőnek okot és alkalmat a magyarok hűtlenségének hangoztatására. Hogy ki volt ez a főúr, azt bajos megállapítani, mert Beheim nem nevezi meg.

A költemény czíme: *Diesz ist von meinem hern kung lasslaw vnd von der beham trew vnd von der unger vntrew.*[3]) Beheim az ének bevezetésében a királyhoz fordul:

---

[1]) Teleki: *A Hunyadiak kora Magyarországon*, X. k. 546—553. l.

[2]) Ehez hasonló kellemetlenséget később a Szentgyörgyi grófok udvarában kellett szenvednie császárpártiságáért; erről a költeményről majd alább.

[3]) Közölve Karajan: *Zehn Gedichte Michael Beheim's zur Geschichte Oesterreichs und Ungarns*, 50—51. l. — Teleki is ismerte, id. m. II. k. 185—186. l. 1. jegyz.

Hor, grossmehtiger küng,
von wunderlichen dingen
so wil ich dir hie singen
ein kleines liedlein new.
Die vngerischen trew
wil ich dir hie berihten.

Arról akarja Beheim tudósítani, hogy »hogyan járt egy magyar grófnál, kiről azt hitte, hogy bőkezű. A király czímerével jelent meg a főúr udvarában és azt hitte, hogy mint a király szolgája gazdag adományra számíthat. De bizony nem sokat hederítettek művészetére, gúnynyal fogadták, a király czímerének nem volt becsülete. Szégyennel kellett a gróf udvarából távoznia, míg a többiek, bármily czímert viseltek, tiszteletben részesültek.[1]) Ebből azt látja, hogy többen sem nem kedvelik a királyt, sem hűséggel nem viseltetnek irányában. Azért ne hallgasson a király azokra, kik azt tanácsolják, hogy Magyarországba menjen;[2]) egyáltalán óvakodjék a magyarok hamisságától. Bár nem valamennyien hűtlenek, még sem lehet szavukban bízni, mert már sok jelét adták álnokságuknak. Nem egy uralkodót tettek el láb alól, és V. László atyja is, ha távol tartotta volna magát tőlük, még életben lehetne.[3]) A király azért legyen óvatos, ha valaha oda akarna menni. Őrizkedjék a magyar levegőtől, mert egészségtelen. A legjobb orvosság abban áll, hogy vigyen magával két-három szekérvárat németekkel és csehekkel, mert ez a két nemzet, a lovagtól a csatlósig, hűséggel viseltetik iránta. A költő nem restellí a cseheket dicsérni, mert bárkik legyenek, bizonyos, hogy alattvalói hódolattal viseltetnek királyuk iránt. Szolgáit is jól tartják Prágában és mindenütt, mióta abban a királyságban ‚tartózkodunk.'[4]) A dicséretre, melyet a költő nekik juttat,

[1]) Ebből a kissé homályos helyből az következnék, hogy az illető főúr udvarában számos német hegedős fordult meg.

[2]) »Darvmb du dir nit solt gen ungern lassen raten.« Ebből és egy alábbi hasonló helyből: »darumb uersich dich eben, wilt du ye ziehen hin«, az következik, hogy László a költemény keletkezésének idejében már nem volt Magyarországon, hanem, mint alább látni fogjuk, valószínűleg Prágában. Ugy látszik, innen vagy Bécsből rándult Beheim valamelyik határszéli magyar városba. Első tekintetre úgy látszik, mintha a költemény a királynak Futtakra és Belgrádba való utazása előtt jött volna létre, ennek azonban a költemény tartalma, ép úgy mint a költő életkörülményei Czillei halála előtt határozottan ellentmondanak. Különben V. László ezen alkalommal sem járt első ízben Magyarországon.

[3]) Ugyanezt a gazságot Kifenberger is szemökre veti a magyaroknak. V. ö. értekezésemet: *A magy. von. német tört. népénekek 1551-ig.* Különnyom. a Phil. Közl. 1897 évi folyamából, 24. l.

[4]) Beheim ebben a részletben (70—79. vers) mult időt használ, de

becsületesen rászolgáltak tetteikkel. Valóban ha vége szakadna a viszálykodásnak a cseh birodalomban, László király (mein herer küng Lassla) legyőzhetné velök az egész világot, mint Nagy Sándor az ő görög seregével. Gyalázat a pártoskodásra, mely ily derék népet megront! Jaj a visszavonásnak! Bűnhődjenek érte azok, kik előidézték és annyi becsületes embert félrevezettek. Ti nemes csehek, becsüljétek meg ősi neveteket, hozzatok egyetértést birodalmatokba, és dicsőség lesz osztályrészetek! György (Giersigk), Konstadt és Podjebrad nemes ura, ha már kormányzója vagy ennek a birodalomnak és annyi jót miveltél az ifju László királylyal, törekedjél még nagyobb dicsőségre és hozz békét az országba, akkor magasztaltatni fogsz az egész kereszténységben.«

Ez az egyetlen költemény, melyben Beheim tisztán a magyarok jellemzésével — persze az ő álláspontjából — foglalkozik, de azért közvetve vagy közvetlenül szól rólunk minden alább tárgyalandó énekében, főként és leghatározottabban a a bécsiekről szóló krónikában.[1]) Mint látjuk, ebből a költeményből igen meleg rokonszenv szólal meg a csehek és különösen Podjebrad György iránt, kiről a bécsiekről szóló krónikában is jóindulattal emlékezik meg;[2]) de azért, mint a katholikus egyház és római szentszék buzgó híve, már erősen és szemrehányólag céloz a csehek eretnekségére, a mi azután később annyi kellemetlenséget okozott neki. Beheim fölfogása ebben a tekintetben is teljesen egyezett V. László vallásos meggyőződésével, és az erősebb, gyalázkodó hangot is, melyet Beheim később használt, szerette volna, de környezete hatása alatt nem volt szabad helyeselnie.

Még egy másik költeményében is — czíme: *von peham*[3]) — hasonló elismeréssel és magasztalással szól Beheim a csehek jó erkölcseiről, egyetértéséről, vitézségéről és erejéről, de ebben már erős gúny is jut kifejezésre.[4]) Innentől mindig hevesebben

az összefüggésből, és tekintve a költő ingadozó, pongyola és nem ritkán helytelen nyelvhasználatát, nyilvánvaló, hogy jelen idő értendő rajta. Hisz az egész éneken keresztül második személyben szólítja meg V. Lászlót, és mindig mint élőről és mint uráról beszél róla. Életrajzi följegyzésében pedig határozottan mondja, hogy csak Czillei halála után lépett László király szolgálatába. Tehát mint a király szolgája máskor nem, csak 1457 őszén tartózkodhatott Prágában.

[1]) L. alább.

[2]) V. ö. *Karajan* id. m. 147 és köv. ll. és még többször. Bizonyára azért e nagy dicséret, mert Podjebrad Albert herczeg ellen a császár segítségére sietett.

[3]) Cod. pal. germ. 312, 165b. másolataim között.

[4]) Ezt nem tudom szabatosan visszaadni, mert másolatomba, úgy látszik, több hiba csúszott.

és kiméletlenebbül fordúl a husziták ellen, kiknek eretnekségével nem tud megbarátkozni. Maró ironiával támadja őket *Disz ist ein widcreffen von den ketzern zu beham*[1]) című énekében: »Az egész római birodalomban szidják a cseheket és szemökre vetik, hogy a keresztény vallás dolgában engedetlenséget tanusítanak. Ez nagy igazságtalanság, mert bizony a római vallás hívei nem hallgatnak úgy a pápára, mint ők Rokyzánra; erről mindenki meggyőződhetik Prágában. Aztán azzal is szokták őket vádolni, hogy hitetlenek. Ez szintén nem áll, mert több hitágazatuk van mint az egész római birodalomnak. A római egyházban a világiak az oltári szentséget csak egy alakban veszik magukhoz, a cseh eretnekek azonban kettőben, nemsokára talán már háromban vagy négyben. A római vallás követői azt is állítják róluk, hogy nem tisztelik a szenteket. Ez is valótlanság, mert Husz Jánost és Rokyzánt még magánál az istennél is szentebbnek tartják. Azt is mondják, hogy nem istenesek; ez rágalom, mert hiszen még a csecsemőt is, a mint megszületett, a szentséggel táplálják, az idősebbek pedig naponkint két alakban is magukhoz veszik. Igy aztán minden nehézség nélkül egészen eltelnek a szentségtől, mert úgyszólván mást sem esznek és isznak mint isteneket. (Ir steysz vnd auch begir stet zu geistlichen stout = Staat.) Templomokat építenek, melyeket szépen feldíszítenek, a kelyheket és szentségtartókat nagy tiszteletben tartják, ép úgy mint a miseruhákat, melyekből kabátokat varrnak. Kolostoraikban csak papi ruhák láthatók, úgy mint sisak, mellvért, pánczél. Nem egy embert tettek szentté ezen a földön és juttattak a mennyországba. Istentiszteletöket a Táboron és Prágában tartják, mely majd csupa madárdalból és ágyudörejből áll. Valamennyi néma sem hirdetheti dicsőségöket, mert az végtelen.«

Mint a huszita kérdésben, még egy másik irányban is folyton növekedett Beheim hevessége és szókimondó szenvedélye. Ott türelmetlen katholicismusa, itt urához való hűséges szeretete ragadta magával. Ugy érezte, mintha az ifju király őrizete reá volna bízva, mindenáron a javát akarta előmozdítani, — a maga módja szerint. Neki már sok fejedelmi ura volt, bőséges tapasztalatokból tudni vélte, hogyan kell a királynak uralkodni, hogy nevének dicsőséget szerezzen, de lelkének kárát ne vallja, hogy népének szeretetét megnyerje és országát boldogságra vezesse. Tanácsokkal szolgált tehát a fiatal, tapasztalatlan királynak, ily módon akarván tőle telhetőleg az iránta táplált jóságáért háláját leróni. Hogy hogyan

[1]) Ph. Wackernagel: *Das deutsche Kirchenlied*, II. k. 682—683. l.

kell a királynak uralkodói hivatását felfogni, »bölcs mesterek tanítása« alapján bőven kifejti ezen költeményében: *Dis sagt wie ein küng reigirn sol.*[1])

»Négy dolog szükséges a jó kormányzáshoz: isten félelme, isten szeretete, bölcs tanácsosok és vitéz katonaság. Isten félelme a bölcsesség kezdete, mely minden rosszat távol tart. A mely fejedelem isten félelmében jár, nemcsak itt a földön, hanem vele uralkodik majd a mennyekben is. Az ilyen király megnyeri alattvalói tiszteletét és szeretetét és istennek jutalmát a más világon. Isten félelme megtanít arra, hogy semmi sem a mienk ezen a földön, hanem mindent hűbérül kaptunk a legnagyobb hűbérúrtól. Ezen hűbérúr iránt való kötelességeinket lelkiismeretesen kell teljesíteni, nehogy veszendőbe menjen kegye és haragját magunkra vonjuk.

Isten szeretete nélkül semmiféle cselekedet, bármily jó legyen, istennek nem tetszhetik, mert isten maga a szeretet. A kinek szivében isten szeretete honol, annak elméje megvilágosodik, megtelik isteni bölcsességgel és emberi dolgokban előrelátással. A mint isten félelme minden bűnnek útját állja, isten szeretete szüli a legkülönbözőbb erényeket. Istennek megismerésére vezet, a mennyire ember őt megismerheti. De a magunk megismerésére is vezet, és ekként a fejedelmet annak belátására, hogy nemcsak testét-lelkét köszöni istennek, hanem hatalmát, méltóságát, országát és mindenét. Az ilyen fejedelem igazságosan uralkodik, mert az igazságtalanság fáj neki. Az ó-szövetséget isten *félelméhez* hasonlítják, az új-szövetségben isten *szeretete* nyilvánúl. Isten félelme és szeretete töltse meg a fejedelmeket, akkor teljesedésbe megy az ó- és új-szövetség.

A fejedelemnek legyenek bölcs és hű tanácsosai, és ha mibe kezd, hallgassa meg szavukat. Mindig a legjobb tanácsot kövesse. A kik tanácsukkal nemcsak dicsőségét, hanem javát is keresik, azokra hallgasson, mert hívek és bölcsek. A kik azonban pusztán dicsőségét akarják tanácsukkal gyarapítani, azoktól óvakodjék, mert a dicsőség szertelen vágya sokszor bűnre és gyalázatra vezet. Épen úgy forduljon el azoktól, a kik azt tanácsolják, hogy csak a maga javát keresse, mert a fejedelem jó híre nagy kincscsel ér fel. Arra is legyen gondja, hogy tanácsadói istent féljék és szeressék, mert csak az olyanokat ruházza fel isten okossággal és bölcsességgel. Legyenek kipróbált, béketűrő, igazságos, könyörületes, előrelátó, őszinte emberek, kik szeretettel ragaszkodnak urokhoz, kiknek szemök

[1]) A cod. pal. germ. 312, 170b. és köv. ll. másolataim között.

jó, felfogásuk gyors, emlékezetök és belátásuk nagy. Beszédjök legyen komoly és mindig öszhangzásban szívökkel. Legyenek erkölcsösek és jóságos lelkűek, ne legyenek szertelenek és tudjanak hallgatni. Evésben-ivásban tartsanak mértéket és főleg ne legyenek paráznák. Modoruk legyen finom és előkelő, legyenek szilárd jelleműek, mindenha hazájok és urok javát és dicsőségét keresők, és gondolják meg, hogy bár a természet mindnyájunkat egyformán meztelenül szült, isten kegyelme az egyiket mégis a másik fölé helyezi, a más világon azonban érdemünk szerint jutalmaz meg bennünket. A fejedelem tanácsa egyformán gazdag és szegény emberekből álljon, mindegyikök legyen férfias bátorságú, állhatatos; igyekezzék jó tanácscsal szolgálni, legyen róla tudomása, mennyi urának évi jövedelme, mit költhet el, hogy méltóságán csorba ne essék; legyen gondja, hogy a kincstárba évenkint ne csak annyi folyjon be, a mennyi az udvartartáshoz épen szükséges, hordozza mindig és mindenütt ura országának érdekeit szóval és tettel. A király mindenkinek a panaszát hallgassa meg, a szomorút és elhagyatottat vigasztalja, a garázdákat büntesse meg szigorúan. Válaszszon országából huszonnégy férfiat, kik jó tanácscsal tudnak szolgálni; ez legyen a »külső tanács.« Aztán válaszszon tizenkét hatalmas urat, a kikkel a huszonnégyek ajánlatait tárgyalja; ez a »valóságos tanács.« A király ezeknek tanácsát hallgassa meg, a nélkül, hogy a maga akaratát előttük kinyilvánítaná. Aztán válaszszon három hatalmas urat, kik a föntebb elősorolt tulajdonságokkal vannak felruházva. Ezzel a három úrral külön üljön tanácsot, a hol lelkiismeretesen meghányják-vessék, hogy követendők-e az ajánlatok, vagy nem? Ezt a hármat a király nagy becsületben tartsa és szeretetébe fogadja; tudtuk nélkül semmi jelentékenyebb dologba ne fogjon; aztán nekik magoknak is legyen annyi hatalmuk, hogy a királyt tettel is megsegíthessék annak kivitelében, mit szóval tanácsoltak.

Arra is legyen a királynak gondja, hogy kellő fegyveres erőre tegyen szert. Igen mohó a világon a birtokszomj, a király nem védheti meg fegyveres hatalom nélkül országát. Gyüjtsön kellő számban ügyes legényeket, mindegyiket jutalmazza érdeme szerint; ily módon megnyeri szivöket, hogy hűséggel szolgálják. Gondolja meg, hogy a veszély pillanatában ezek védik meg őt életökkel és vérökkel a trónon. Becsülje és szeresse őket, akkor majd azok is megszeretik.

Ha a fejedelem ezen elvek szerint uralkodik, bátran bízhatik benne, hogy törekvéseit mindenben siker fogja kisérni, a nélkül, hogy testének vagy lelkének kárát vallaná.«

Költeményét Beheim ekként fejezi be:

ich michel behamer
will es hie schencken einem
dem künig lasslaw meinem
aller gnedigsten hern.

Valóban szép és őszinte tanácsok, melyek szerető szívvel tolmácsolva, a szegény költőnek, még ha nem egészen eredetiek is, becsületére válnak. Nem kevésbbé bölcsek és épen olyan jóakarók, mint Aeneas Sylvius intelmei, melyeket hét évvel előbb a gyermek-királyhoz intézett.[1]) Fájdalom, hogy ezen intelmek és tanácsok hatása nem mérkőzhetett a tragikusan alakult viszonyok leküzdhetetlen erejével.

Beheimnak ez az öntudatos, bátor és szókimondó viselkedése, mint a következő költemény mutatja, általános visszatetszést keltett az udvarban. A csehek eretnekségét nagyon is hangoztatta, sőt gúnyolódni is volt bátorsága; a királynak tanácsokkal merészkedett szolgálni, tehát mintegy konstatálta, hogy V. Lászlónak ezekre szüksége van, mert nem a legjobb környezetben él és magasztos pályáján nem a leghelyesebb úton indúl. Következménye az lett, hogy a csehek is, meg az udvari emberek is a költő elhallgattatását követelték a királytól. És neki hajtani kellett kérésökre, azt tanácsolta tehát Beheimnak, — a következő költeményben beszéli, — hogy ne énekeljen olyan nyiltan és ne sértegessen leplezetlen szókimondásával. De Beheim nem volt az az ember, ki magába tudta volna fojtani a szót, mikor jónak látta beszélni, tehát példázatokban, de félre nem érthető példázatokban énekelt. »Vnd sie musten es doch hörn«, biggyeszti daczosan a czím végére, mely természetesen csak később került a költemény élére: *Dis ist ein beispel, macht ich meinem herren küng lasslaw zu braug in beham vnd sagt von den keczern wann ich nit öffenlich vor in hörst singen darumb macht ich es in beispelsweis vnd sie musten es doch noch hörn.*[2])

»Volt egyszer egy király, — így kezdi Beheim, — kinek előkelőségben, gazdagságban, hatalomban nem volt párja. Két birodalma is volt, melyet a legjobban kormányzott. Történt, hogy az egyik birodalomban egy alattvaló megfeledkezett köteles hűségéről, sereget gyüjtött és törvényes ura ellen támadt. A király nagy erővel vonult ellene és véres ütközetben teljesen megsemmisítette; a ki életben maradt, annak menekülnie kellett az országból.

[1]) V. ö. Aeneas Sylvius műveinek bázeli kiad. 965—992. l. — Pór Antal: *Aeneas Sylvius, II. Pius pápa*, 135. l.

[2]) Cod. pal. germ. 312, 214b. és köv. ll. másolataim között.

Nemsokára rá a hűtlen alattvaló újra jelentékeny sereget toborzott, melylyel a király másik birodalmába rontott. A lakókat korkülönbség nélkül fogságba hurczoltatta és kínoztatta, mindenfelé rabolt, pusztított és gyujtogatott. Midőn a király erről értesült, fiát a lovagság javával és nagy sereggel a lázadó ellen küldte, hogy az országból kiverje. A királyfi útra kelt atyja parancsa szerint és harczba szállott az ellenséggel. Az összetűzés heves volt, sokan hullottak el mindkét táborból, maga az ifju király is kivette részét a küzdelemből. Végre mégis sikerült az ellenséget újra leverni és az országból kiűzni. Az ifju király aztán azon várak ellen vonult, melyekben elhurczolt alattvalói sínlődtek; rövidesen elfoglalta azokat és földig rombolta. A visszafoglalt ország erre bemutatta hódolatát és letette a hűségesküt, a király pedig egy várost fővárosúl jelölt ki és kinevezett egy helytartót, ki a kormányzásban az ő és atyja képét viselte. Minden hatalmat ráruházott és megparancsolta, hogy mindenki engedelmeskedjék neki, ha pedig valaki vétene az ő törvénye ellen, azt jegyezze föl, és ha majd visszatér atyjától, a kihez indulandó a győzelmi hírt tudatni, törvényt lát fölöttök és büntetést ró rájuk engedetlenségökért. Midőn azonban az ifju király visszatért atyjához, némely város újra a pártütőhöz csatlakozott, a helytartónak nem engedelmeskedett és fölforgatta a királytól megállapított rendet.«

Eddig tart Beheim példázata. Azután felszólítja László királyt, »a földnek legnemesebb és leghatalmasabb fejedelmét«, hogy gondolkozzék a példázaton. »Ő is egyetlen fia apjának, ki sok országot, várost és várat hagyott rá. A költő alázatosan kéri, mondja meg neki, mikép járna el az olyanokkal, kik rá és helytartójára nem hallgatnak. Mit tenne, ha alattvalói birodalmainak egyikében annak a kapitánynak, kit helytartójává nevezett ki, nem engedelmeskednének, hanem más kormányzót választanának magoknak?«

Ha a király megfelel a költő kérdésére, meg fogja fejteni a példázat értelmét:

würt mir ein entwirt gesagt,
als ich uor hon gefragt,
so wil ich michel behan
auslegen vnd veriehan,
wuruff die meinung stet.

Hogy a költő felszólítására a király mit válaszolt, elmondja Beheim a következő költemény czímében: *Als ich diss getiht dem küng gesongen het, da sprach er, ich solt*

es im auslegen, was es beteüt; da sprach ich, wann mir ewer genad sagt, als ich uor gesungen hon, wie ewer genad sölch halten wolt, die also vngehorsam wern; da sprach er, er welt in vngenedig sein; da sang ich im die ausslegung vnd hept sich also an.[1])

A példázat megfejtése a következő: »A király nem más mint Isten, kinek két birodalma van: egy az égben és egy a földön. Alattvalói közűl Luczifer fellázadt ellene és sokakat táborába vont. Ezért Isten társaival együtt a poklok mélyére taszította. Kis idő mulva Isten a másik birodalmába a földre szállott alá. Itt is garázdálkodott a pártütő alattvaló. Ádámot és Évát és minden nemzetségöket a börtönbe hurczolta, a hol ötezer évnél tovább sínlődtek. Ekkor Isten az ő fiát, Jézus Krisztust küldötte a földre, hogy alattvalóin segítsen. Isten fia nagy, hatalmas sereget hozott magával, az apostolokat és vértanukat, kik életöket feláldozták a küzdelemben. A királyfi sem akart tétlen maradni, maga is a küzdők sorába lépett és magasan a keresztfán legyőzte az ellenséget és kiverte a birodalomból. Aztán rohammal bevette a pokol tornáczát és Ádámot és Évát ivadékaikkal együtt megszabadította a halál békóiból. Visszatérvén pedig a földre, szent Pétert helytartójává tette és székhelyűl Rómát jelölte ki számára. Megmondá neki, hogy ő Péter és hogy ő reá építi anyaszentegyházát; még a mennyei birodalom kulcsait is rábízta, és a mit megköt a földön, az meg van kötve a mennyekben is, és a mit felold, az fel van oldva a mennyekben is. Mint Máténál olvassuk, még egyebet is mondott az Ur Simon Péternek, így: ha megtudja, hogy testvére ellene vétkezett, menjen el egymagában hozzá, büntesse meg, és ha meghallgatja, visszanyerte testvérét. Ha azonban nem fogad neki szót, vegyen maga mellé még egy vagy két embert tanukúl, és ha akkor sem engedelmeskedik, jelentse az egyháznak. Ha pedig az egyház szavára sem hallgat, jelentse ki őt nyilvános bűnösnek, mintegy pogánynak.

Ezzel pedig Isten tudtunkra adta, hogy az egyháznak engedelmességgel tartozunk, és a kik nem engedelmeskednek Rómának és a pápának, azok a pártütők, kikről a példázatban szó volt. Ide tartoznak az eretnekek, a zsidók, a pogányok, a törökök, a tatárok és mindazok, kik nem akarják magokat Rómának alávetni. Az ilyenek lázadók, kik az isteni rendelkezés ellen törnek. A ki megfogadja az ő szavát, az Jézus Krisztus testének tagja, de a ki ellene és az egyház ellen pártot üt, azt elmetszi az ő testéből és elveti örökre.

[1]) Cod. pal. germ. 312, 216a és köv. ll. másolataim között.

Midőn a királyfi eltávozott országából és atyjához tért, kijelentette, hogy vissza fog térni és törvényt fog látni a jók és gonoszak fölött, és ki-ki az ő cselekedetei szerint veszi el bérét. Az igazakat jobbjára fogja venni, a gonoszokat balra küldi. Azokhoz így fog szólani: Jertek velem atyám országába örök boldogságra; ezeknek pedig haragjában ezt fogja mondani: Távozzatok tőlem, átkozottak, az örök tűzre! És ezek el fognak távozni a poklok mélységére, a jók azonban fölszállnak Isten trónjához a mennyek országába, hová Isten mindnyájunkat segítsen.«

Mint a huszitákról, épen úgy fejezi ki példázatban rosszaló véleményét az udvari emberekről is. A költemény címe persze szintén csak később kerülhetett a költemény élére, mikor Beheim kéziratban összegyüjtötte műveit: *Dis ist uon meines heren küng lasslaw amptleüt, nit uon den frumn, uon den vngetrewen vnd bösen.*[1])

A példázat a következőképen szól: »Egy nemes oroszlán egy erdőben lakott, hol az állatok apraja-nagyja készségesen szolgálta az ő akaratát, mert igen féltek erejétől és bátorságától. A ki vonakodott neki engedelmeskedni, az rettentően megbűnhődött. Történt azonban, hogy az oroszlán meghalt és egy fiatal oroszlánkölyköt hagyott hátra, a ki, bár másként egészen az öregre ütött, fiatalsága miatt még igen ügyefogyott volt. Ezt látva több állat, összegyülekezett és tanácsot ült, hogy mit kellene tenniök, hogy az oroszlánkölyök idővel úgy ne nőjjön a fejökre, mint az apja. A nyest elpanaszolta, hogy a míg szabadon járhatott-kelhetett, igen jól táplálkozott, éjjelenkint el-elsompolygott és néha tíz-tizenkét tyúkot vagy kakast is megkaparintott. Én pedig — szólt a farkas — elmentem az országutakra, hol kecskék és bárányok legelésztek, lovak, szamarak, marhák és disznók jártak, és ily módon gazdag zsákmányhoz jutottam. Ennek azonban vége szakadt, mióta az oroszlán akarata szerint kell eligazodnunk. Legyünk tehát egy értelemmel rajta, hogy az új oroszlánt, a míg fiatal, ártalmatlanná tegyük, hogy később meg ne foszthasson zsákmányunktól! A róka is ezen a nézeten volt és azt a tanácsot adta, hogy szelidítsék meg az oroszlánt oly módon, hogy a lábáról húzzák le a karmait. Ő maga késznek nyilatkozott, hogy az egyik karmát lekapja. A hiúz csatlakozott a rókához és szintén ajánlkozott, hogy ő is leránt egyet. A medve is beleegyezett és megigérte, hogy az oroszlán sörényét vágja le (ich wil im scheren die löck von seiner brust). A többi is egyet-

[1]) Cod. pal. germ. 312, 218b. és köv. ll. másolataim között.

értett és ajánlkozott, hogy ezt vagy azt fogja az oroszlánról lehúzni. Ily módon elhatározták, hogy urokat tetőtől-talpig mindenétől megfosztják.«

Igy állván a dolog, a költő kéri a nemes oroszlánt, »legyen résen és vizsgáltassa meg, kik viseltetnek hozzá hűséggel és kik nem, kiknek van vele jó és kiknek gonosz szándékuk. Ügyeljen jól magára, míg majd Isten erőhöz segíti, hogy megfoghassa a kést markolatánál, és akkor majd tegyen úgy, a hogy atyja tett annak előtte.«

Igy tükröződik a költeményekben szinte drámai mozgalmassággal a költő viszonyának alakulása V. Lászlóhoz és udvarához. A király jó módban tartotta, kegyelte, foglalkozott is vele országos gondjai közepette, melyek épen ebben az időben sűrűn tornyosultak feje fölött. Beheimnak azonban nem kellett a jó mód, a fény és pompa, ha meggyőződése elhallgatásával kellett megvásárolnia. Igy aztán szükségképen bekövetkezett az, a mit a király el akart hárítani, mikor mérsékletre intette, t. i. elbocsáttatása a királyi szolgálatból. Az udvari környezettel való szembeszállás már előkelőbb és befolyásosabb embereknek is bukását okozta, a husziták leczkéztetése és kigúnyolása pedig Prágában valóban vakmerő vállalkozás volt. Elbocsáttatásának közvetlen oka egy hivatalnoknak, hozzá még a költő földijének [1]) árulkodása volt, a mit keserű kárörömmel panaszol el egyik költeményében, a melyet bizonyosan később, talán Frigyes császár udvarában szerzett, bár egy szóval sem említi V. László halálát, mely a költő távozása után csakhamar bekövetkezett: *Ein exempel von einem schalk, der mir vngnad gegen meinem hern dem kung lasslaw macht.*[2])

A költő ujjongva hirdeti, hogy »visszanyerte bizalmát a szerencsébe, mert végre megbűnhödött az ő ellensége, ki miatt László király udvarát el kellett hagynia. Álnokságáról lehullott a lepel, a szamár megbotlott és elbukott. Gőgjében megaláztatott mint Luczifer. Ezermestersége (alchymiája) szégyenbe hozta. Rézből aranyat, ólomból ezüstöt, kavicsból drágakövet akart csinálni.[3]) De nem volt elég óvatos, gonoszsága napfényre került, szépen bekísérték abba az iskolába, hol a többi gazember ül. Az akasztófát is megérdemelte, mert oly nagyot vétett a költő és sok más derék ember ellen. Erőszakkal kitúrta őt, t. i. Beheimot, olyan király kegyéből

[1]) Olv. Caspart hozzávetését az árulkodó személyére nézve. *Germania*, 1877. évf. 419. l.

[2]) Cod. pal. germ. 312, 75a. és köv. l. másolataim között.

[3]) Vajjon szószerinti értelemben veendő-e ez? Alig hinném; valószínűleg hamis és álnok természetére vonatkozik.

és udvarából, kinél jobb ura soha sem volt. Hogy mi bírhatta ellenségét erre a lépésre, a költő nem tudja, de valószínűnek tartja, hogy szókimondó énekeivel haragította magára. Vagy talán az bántotta, hogy földije volt, hogy rokonságuk jó barátságban élt és búcsuk alkalmával egymást meglátogatta. Öregapja tőszomszédságában lakott annak a falunak, melyben a költő született.«

Beheim, bár nagy méltatlanságot látott elbocsáttatásában, mégis mindig szeretettel szólott V. Lászlóról, és a mi hibát és helytelenséget elkövetett, mind a tanácsadóira és azokra hárította, kik körülötte voltak. Évek multán is a bécsiekről szóló krónikában [1]) a rossz gazdálkodásért nem őt, hanem kapzsi híveit teszi felelőssé: »László király idejében, — úgymond — a ki Ausztriában is uralkodott, mindenki szabadjára foglalta el a városokat és várakat, mert a királyi pecsét az ajtón lógott. De mit tehetett a király, mikor oly fiatalon került a trónra és alig volt 18 éves. Igy azután alattvalói nagyon elhatalmasodtak.«

Egy másik, már többször idézett énekben [2]) is bánatos ragaszkodással emlékezik meg a szerencsétlen ifjuról és szomorú végéről, melynek természetességében, úgy látszik, ő is kételkedett:

Darnach (Czilleitől) kam ich zu meym herrn kung Lasslaw,
Der kőnng zu Ungarn und zu Behem wartt,
Der leider ist zu Prag verdorben daw,
Alz man dann saget, got der weisz wol, wie;
Der åwig got pfleg seiner sel furbasse.
Umb keinen herren peschach mir leider nie.

BLEYER JAKAB.

[1]) *Karajan* id. m. 317. l. 16—31. vs. és 318. l. 1—6. vs.

[2]) *Sammlung f. altd. Lit. und Kunst*, I. k. A költemény címe: *Aber ein anders, das sagt von Michel Beham geburt und auch von seinem herkummen.* — Az első két vers-szakban elmondja, hogy énekét azért szerezte, mert Prágába, V. László udvarába érkezvén, sokan kérdezték tőle, hogy honnan van az, hogy bár nyelvre német, mégis »Beham« a neve. A költő aztán nagy vonásokban elmondja származását és vándorlásait, a hogy föntebb többször idéztem. Minthogy Beheim V. László haláláról és végül Frigyes császárnál való szolgálatáról is szól, nyilvánvaló, hogy az éneknek legfeljebb első része készült László király udvarában.

KOSSUTH ÉS WESSELÉNYI S AZ URBÉR ÜGYE 1846—1847-BEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A harminczas években nálunk a reform szelleme terjedezni kezdvén, különösen a népfelszabadítás ügye vált elsőrangú feladattá a szabadelvűek előtt, s ez természetszerűen vetett föl két kérdést: az urbér, illetőleg a megváltás, és az általános adózás kérdését. Itt mi csak az elsőről kivánunk nehány adatot elmondani, főleg Kossuth és Wesselényi levelei kapcsán, mint kik e kérdések elsőrangú megvitatói voltak 1846/47-ben.

Magyarországon az első urbéri törvényt az 1832/36-iki országgyűlés hozta s ez volt ennek az országgyűlésnek legfontosabb eredménye. Noha e törvény a jobbágynak számos anyagi kedvezményt biztosított a multhoz képest, noha megmentette számos önkénytől s eddigi ingadozó állásából a törvény oltalma alá helyezte: azért mégsem tette polgárrá, mert a főrendi ellentállásnak és a kormány veto-jának sikerült elbuktatni a legfontosabb erkölcsi javaslatokat, t. i. az úriszék bíráskodásának eltörlését, az örökváltságot s a jobbágy személye és vagyona biztosítását, mely utóbbi elvnek csak egy töredékét bírta megmenteni Deák ébersége.

Ebben az időben kivált az örökváltságon függött a szabadelvűek figyelme. Ennek bukása a törvényjavaslat legfőbb elvének bukását jelentette, s tegyük hozzá, hogy törvényhozásunk sohasem vívott volna ki nagyobb dicsőséget, mintha ezt törvénybe bírta volna iktatni, de csak, ha törvénybe iktatta volna épen most, épen ekkor. E törvényre nézve ez az időpont volt az, mit a biblia az idők teljességének nevez. Ha ekkor meghozzák, hatása valószínűleg üdvös lett volna. Számos jobbágyközség, mint már azelőtt is történt, e t. cz. hatása alatt bizonyosan megváltotta volna magát, s ez — valljuk meg — a szorgalomnak majdnem hatalmasabb emeltyűje lett volna, mint az 1848-iki intézkedés, mely a jobbágyot egy csapásra,

mondhatni ingyen szabadította fel; noha természetesen, ez szebb, ez nagyobbszerű s ekkor már egyébként is az egyetlen megoldás volt. E nevezetes pont elbuktával az 1836-iki törvény örök időkre félszeg maradt s a XIX. század jogérzete és emberiessége már kevesebbet nem adhatott volna, mint a mit adott e nélkül. A szabadelvűség és valódi haladásra törekvés kifejezője az örökváltság lett volna. s mert ez megbukott, e törvény engedményeit Kossuth utóbb méltán »a legkevesebbnél is kevesebb«-nek mondta. Igy az 1832/36-iki törvény a mellett, hogy a jobbágyot nem elégíthette ki, nem tetszett egyetlen földesúrnak sem. A jobbágyot a régi hatalom alól kivonta részben, de föl nem szabadította. A földesúr hatalmát kisebbé tette, hogysem a régi, patriarchálisnak álmodott viszony megmaradhatott volna, de meghagyott belőle épen annyit, hogy nem tudta, mit kezdjen vele.

Épen ezért sietett az 1839/40-iki országgyűlés meghozni az örökváltsági törvényt, mint tisztán magánjogi intézkedést, mely megengedte e szerint az urbéri terhek örökös megváltását, ha mindkét fél megegyezik. Tehát nagyon szűk keretben engedte meg. Deák 1836-iki követi jelentésében méltán emlékezett meg »vérző szívvel« e törvényczikk akkori elbukásáról; most pedig, noha csak négy év járt le azóta, ebben a formában már elkésett. Ezt maga Deák is sejteti 1840-iki követi jelentésében, midőn azt mondja, hogy e törvény »hatása lassu lesz talán, de biztosabb, s következései nagyok és bizonyosak.« Mintha inkább biztatás, önmegnyugtatás, mint jóslat foglaltatnék e szavakban; mert rövid időn a hitetlennek is meg kellett róla győződni, hogy e törvény mellett századok kellenének arra, hogy hazánk az urbéri viszonyokból kibontakozzék. Sőt mindenki előtt, a ki mélyebben érezte az idők szellemét s a levegőben röpködő eszmék jelentőségét, világossá lett mihamar az is, hogy még ha a törvény kimondta volna, hogy ha a jobbágy akarja a megváltást, a földesúr ne akadályozhassa meg: még e formában is több mint száz esztendő sem lett volna elég az urbériség teljes megszüntetésére. Mert közben a jobbágyok és jobbágytelki nemesség közvéleményében egy más meggyőződés vert gyökeret, az t. i. hogy az urbéri viszony megszüntetésének csak egyetlen igazságos módja a jobbágyra nézve a kárpótlás nélküli eltörlés; ennek terhét nem a jobbágynak, hanem az államnak, a közadónak kell hordoznia. Ez volt legfőbb oka annak, hogy az 1840-iki törvény jótékony hatása alig mutatkozott.

Most már mindenki várt, maradt a régiben, leste az alkalmat s a jobbágyság lelke öntudatlanúl forradalmi mag-

vak termőföldje lett. Mert ne feledjük, hogy a forradalmak e korában a dolgok rohamosan fejlődtek s a harminczas évek közepétől nálunk is az az idő, míg az óhajtásból vágy s ebből elhatározás lett, annyira megrövidült, hogy az eszmék érésében minden év tíz évet számított.

De a megváltás e módjának eszméje nemcsak a népben terjedt el, a szabadelvűeknek is egyik meggyőződése lett. Az igazi szabadelvűek már előbb is kifejezték, hogy az urbériség csak átjáró híd a fölszabadításra, s ez utóbbi a jobbágyság iránt századok alatt fejünkre nőtt adósság. Kossuth, ki ez időben már nem egyszer lett egy-egy nemzeti közóhajtás szószólójává, vagy mint maga mondja: »nem egyszer hozott szóba dolgokat, mik körűl felszólalását közeszmesurlódás követé, épen mert nem kénykedv, hanem a körülmények intése szerint választá elmélkedése tárgyát«, — már a *Pesti Hirlap* alapítása után nemsokára távolabbi programmpontjai egyikévé választá a közmeggyőződés ez óhaját is, és csak alkalomra várt, hogy örökváltsági tervével fellépjen. Erre azonban, mint a *Pesti Hirlap* szerkesztőjének, kellő alkalma nem akadt s csak az 1846 év hozta meg a kellő alkalmat. Ekkor ugyanis február közepén kitört a galicziai (krakkói) lengyel mozgalom s ebben a parasztság oly szerepet játszott a kormány mellett, hogy ez indíttatva érzé magát a körülmények súlya alatt a jobbágyi terhek könnyítését, esetleg eltörlését kormányi kezdeménynyel végrehajtani az urakkal szemben, s ez által a parasztosztályt véglegesen magához kapcsolni mint szövetségest a nemesség ellen. A magyar lapok csak egész általánosságban érintették e nagy súlyú kérdést s így a *Pesti Hirlap* is, talán a censura miatt, csak elrejtve, a lap végén mond róla ennyit 1846 márcz. 27-én: »Nagy tanulság fejlődött ki tehát a lengyel mozgalmakból s nagy tanulság különösen reánk nézve, hol különben is sokakat foglalt le az örökváltás eszméje.«

A kormány e törekvése Galicziában nem alapult vakhiten s ennek előjele volt az ápr. 11-iki rendelet, mely királyi parancscsal csakugyan megszüntette a legterhesebb jobbágyi szolgálatok nehányát s így a figyelem nálunk is e kérdésre irányult.

Ekkor Kossuth elérkezettnek látta a kérdés megbolygatásának idejét; de mint már gyakran szokása volt ez időben, eszméjét először Wesselényivel közölte levélben, kinek úgy is régen nem írt; s mert 1846 májusában pihenni egy időre Tinnyére, birtokára ment, innen ideje és módja volt az akkori viszonyokról egy épen oly részletes, mint nagyfontosságú levelet írni b. Wesselényinek Zsibóra, melyben a többek közt erre

vonatkozó tervét is kifejti. E levélnek az urbéri terhek eltörléséről szóló terv csak egy része ugyan, de magában az egész oly kortörténelmi fontosságú, hogy közöljük teljesen; ez alkalommal azonban a czélúl kitűzött kérdésnél maradva, csak ezt a részt kívánjuk fejtegetni. A levél a következő:

Tinnye, május 27. 1846.

Tisztelt, szeretett Barátom!

Egy hét óta falun vagyok családommal, melyet azonban e napokban magára kell hagynom. Jövő héten Pesten vásár lévén, hol az Iparműtárnak ekkorrá határozott megnyitása, a védegyesület vásári ügyei, Deáknak s több barátainknak vásárra igért látogatása s végre a pesti közgyűlés hosszabb jelenlétemet igényelik.

Nekem pedig, megvallom, a Pesten lét a mint terhemre van, úgy undort is okoz. Terhemre, mert erszényem nem bírja a pesti lakást. A védegyesület azon nyomorú pár ezer forintját, mely a félben-harmadában beküldött félhuszasokból, első évi ügyvitelén, tömérdek nyomtatványainak fedezésén, s a rendeltetésével járó áldozatokon felül maradt, szegényebb iparűzőknek kihitelezvén, ezeknek egyike megszökik, másika csalárdúl megbukik, harmadika halasztást kér, executiókhozi nyúlást helyzetünk nem enged; — a dolog vége, hogy az egyesület pénztára üres, s én igazgatói honorariumomról lemondani valék kénytelen. Engem mindig kimondhatatlanúl arczpirított, hogy fizettetésemről csak szó is vala; de a dolog akkint állott, hogy vagy az igazgatóságot nem fogadhatám el, vagy a fizetést el kellett fogadnom. — nélküle Pesten nem lakhatván, — barátink mondák, hogy múlhatatlanúl szükséges az igazgatóságot elvállalnom. Megtettem, s ezen állásom, minthogy az egyesületnek pénze nem lévén, minden szükséget, minden hiányt állásomnál fogva nekem kellett fedeznem, annyi költségbe kevert, hogy aligha kis birtokom utánna nem vész. Másfél év alatt adósságom 7000 p. frttal szaporodott. — A csődök, úgy látszik, az oppositiónál divatba jőnek. — Rossz divat; mert talán ez egyik oka, hogy a jellemgyenge nyomorult emberek, kikben annyi erő sincs, hogy a szegénységet megbírják, eladóvá teszik lelköket s a haza ügyét, melynek most inkább mint valaha, van tántorithatlan védekre szüksége.[1])

Mondám, hogy undort is okoz a pesti lakás. Igen. Mert úgy látszik, Isten kiválasztott minden gúnynak, rágalomnak, bántalomnak, akadályozásnak tárgyául. Legyen gyarlóság, de meg kell vallanom, hogy testben, lélekben kifáradtam s csaknem vágy-

[1]) Czélzás különösen a barsi Balogh Jánosra, ki kevéssel előbb pártolt a kormányhoz, miért b. Wesselényitől kemény korholást kapott levélben, melyre sohasem válaszolt.

kórságig erősödik bennem az óhajtás, — magányba vonulni, elzárkózni; mindenek felett pedig felejtetni a világtól. Sokszor vádoltak arról is, hogy nagyravágyón hiu vagyok. Különös neme a hiuságnak, mely azon vágyban áll: bárcsak lételemet se venné észre senki is, bár felejtenének annyira, hogy csak nevem se legyen említve soha is. Ha ez is nagyravágyás, meg kell legalább vallani, hogy igen comicus szabású.

Meg fogsz botránkozni kedélyem ezen typusán. Méltán. De hiában, ember vagyok, kiveszen sodromból annak tapasztalása, mennyi erőfeszítésbe kerül valami jót megteremtenem, s ha végre óriási küzdelmek közt megteremtém, minő alacsony utakon rontják meg sikerét mindennek elleneink, minő léha közönyösséggel hagynak mindent veszni barátaink. Szegény, szegény hazám!

Hadd pletykázzak egy kissé. Pletykáim közepett be-becsuszik itt-ott egy vonás, mely közügyeink állását ismerni segitendi éles fogalmú lelkedet.

Először a politikáról. Bécsi dolgokba nem vagyok avatva. De furcsa hírek szárnyalnak. Apponyi et comp. (hová a capite Széchenyit számítsd) organumaik által mindig tevékenységet hirdetnek, s mikint fog a kormány ennek élire állni. — De semmit sem tesznek. Semmit sem specifikálnak szándokaikból s egyedüli tevékenységök a vármegyék demoralisatiója, többségszerzés ismeretlen czélokra; — és a gyávák odaadják magokat, nem tudva mire, vakon. Aztán tégy e nemzetből valamit. Azonban rebesgetik, hogy a galicziai borzalmak, melyek annyi szenvedéssel torlott szathmári szavaidat oly irtózatosan s irtózatos hamar igazolák,[1]) a kormányt azon kénytelenségbe tevék, hogy a jobbágyviszonyoknak végkiegyenlítéséről a császárságban gondoskodni kénytelen. Mikint oldják meg bölcseik a csomót? ki tudná megmondani; de a kénytelenség igaz, — s hogy akkor nálunk sem maradhatnak a dolgok a mint vannak, az is igaz. Mondják hát, hogy az urbéri tárgy a kormány egyik designált tárgya. Másika az adó közössége. — — És Apponyi minket mégis üldöz! pártunkat semmivé tenni igérkezett. — Már aztán kivel akarja e dolgokat keresztül vinni, ha velünk nem: a jó Isten tudja. Az oligarchia már csak e hírekre is dühöng; a clerust phrenesisbe hozza a hír, hogy jószágainak elvételéről tanácskozik Bécsben a financziális szorultság. Oly szép zavar, melyben sátánnak öröme lehet; de melynek, félek, a szegény magyar alkotmányos élete utánna dűl. — Ők akarandnak tenni valamit kétségtelenül, mert a kor szükségei fejökre, szivökre nőttek s mi a kor kivánatait

[1]) Czélzás Wesselényinek 1834 decz. 9-iki szatmári beszédére az örökváltság ügyében, melyért hűtlenségi perbe fogták.

agitatiónkkal jogkövetelés polczára emelők; — de teendik azt az absolutismus érdekében, az alkotmányosság, a nemzetiség, a magyar önállás rovására. — És ha ezt tenniök sikerül!! — — én legalább nem fogom tudni túlélni a nemzet öngyilkolásának gyásznapját.

Nem tudom, hallottad-e, hogy Apponyi azt indítványozta, mikint minden Kreishauptmannt [1]) el kell csapni, a ki nem tudott megyéjében többséget csinálni; s az elcsapottakat a septemviratushoz csapni. Majláthék ellenezték, mondván, hogy a septemviratus nem Rumpelkammer, hová minden haszontalan szert beszórjanak. — És Majláth megbukott. — Az epuratiót pedig elkezdték. Nálunk Prónayt addig tetézték tehetetlenségi szemrehányással, míg megunta s resignált. Adák helyébe Földváryt. De furcsa dolog történt. — A nádor, mint tudod, kényes helyzetére; a pesti főispányságot szereti s oly jogának nézi, melyet illettetni nem enged; — azért eddig is ő választá helyetteseit, legalább pro forma, ő tudósítá róla a megyét, ő kezeibe tették esküjöket, mit ő a megyével tudatni szokott s főispányi jogainak tetszés szerinti gyakorlatát magának feltartá. Most a bécsiek ezt nem respektálták. Leírtak a megyének s leküldtek egy ostoba esküformát, melyben ilyenek voltak: »Az ausztriai ház barátainak barátja, ellenségeinek ellensége leszek« stb. mintha az administrator most is hadvezér volna, a Caraffák, Schwendik sat. idejéből, s nem is a magyar király, hanem az ausztriai ház hadvezére. — Mi persze azon esküt el nem fogadtuk volna és lesz vala harcz és háború; pedig szeretnénk jó lábon állani Földváryval, mint állánk Prónayval. Lőn tehát értekezés Földváryval, melynek következtében ez a nádorral értekezett; — jogai bántalmának színét vette fel a dolog; s elég az hozzá, utoljára is mentegeték magokat Bécsben, hogy nem tudták a szokást, hogy félreértésből történt, s az esküformát és decretumot visszavették, mit Szentkirályi [2]) csak reversalis mellett adott ki, — s most a dolog úgy áll, hogy Földváry a nádor kezeibe esküdött, s ő erről értesíté a megyét régi módon egyszerűn. Tudom, hogy theoriában botrány nem a megye színe előtt esküdni; de a »nádori levélben a szokott eskü lévén említve, praxisban alkalmat leltünk megyénk nyugalmát s erőegységét fentartani. Nálunk tehát *ez úttal* még baj nem lesz. S ez jó; mert Pest megye megzavarodása csapás volt volna a hazára.

Még egyet a Kreishauptmanok tragicomoediájából. Tudod, mennyire őrizték a titkos kormányiak annak napfényre jutását,

---

[1]) Akkor így nevezték az administratorokat.
[2]) Az alispán.

hogy csakugyan új rendszert hoztak be az administratoroknál s főispányoknál. Im az e napokban tartott zólyomi gyűlésen Inkey gyönyörü naivsággal az egész dolgot szépen bevallá. Halld csak. Mulatságos.

Inkey nagyon hiu. Tetszik magának a hitben, hogy Zólyomban népszerüsége van. Administratorból főispánnyá levén, mult februárban, hogy kissé szívesen fogadtassék, becsületszavát adá Radvánszky Józsinak, hogy a törvényszéken nem fog akarni elnököllni. — Installáltatott, és . . . . szavát szegé. Elnökölt. Radvánszky nem adta ki neki az actákat, míg a cameralis fiscalisokból összegyürt gyáva sedria határozatilag rá nem parancsolt. E napokban a dolog gyülés elibe került. Radvánszky oly hangon, minőre becsületszavát szegte emberről szólani kell, vonta szégyenpadra a főispányt; a megyét kérvén, mondja ki, helyesli-e, hogy az actákat ki nem adá? Beszédében természetesen előadá, miért tevé; s az okok közt ott volt, hogy Inkey nem oly főispán, mint az eddigiek, kormánytól húz fizetést, törvénytelen új rendnek embere sat. — És mit felelt Inkey? — bizonyosokká tette a Tettes Rendeket, hogy ő nem az új rendnek következtében elnököl a törvényszéken, mert neki az új rendszert magában foglaló instructió még csak 12 nap óta van kezénél!! hogy ő nem húz fizetést a kormánytól, mert azon nehány ezer frt, mit neki a kormány ad, nem fizetés, hanem grationale, melyről azt sem tudja, megadják-e esztendőre is, vagy mennyit adnak? — hogy ő nem is igérhette meg a nem elnöklést, mert hiszen ő nem is igérhet semmit, ő kénytelen vakon teljesíteni, a mit neki parancsolnak felülről sat. — Ugy-e gyönyörű? Zólyom határozatba tevé, hogy a főispán sedrialis elnökletét jövendőre is annál kevésbbé fogadja el, mivel ő mlga diplomatice bevallá, hogy ő új rendszerű, tehát nem törvényes főispán. — Budán már irják a rendelményt, mely e határozatot cassálja. Lesz belőle körleveles scandalum.

Tudod-e, hogy Jósika azért resignált, mivel a bécsiek elhatározák, Erdélynek nem törvényhozás, hanem kormánycsapás útján adni urbariumot, — elhitetvén velök, vagy színlelvén a hitet, hogy diaeta útján behozni lehetetlen? — Sátáni Machiavellismus! Emlékezz szathmári szavaidra, s mondd, nem értesz-e velem egyet, ha mondom, hogy Erdély ne urbérről gondoskodjék, hanem arról, hogy urbérre szüksége ne legyen? — Az urbérek ideje lejárt. — A feudalismus romjainak bukni kell; s ha a nemesség fel nem fogja helyzetét, veszve van menthetlenül, s esett áldozatúl nem a szabadságnak, hanem a kormánykénynek, az absolutismusnak. — De azért Jósikáról ne itélj hamar. Aligha alkotmányos érzelem vezette resignatiójában. — Aligha nem igen finom játékot üz. A jövendő majd megmutatja.

Mi a sérelmek tömegét összeállító zalai körlevél folytában [1]) arról tanácskozandunk Pestben: mit kell tenni, hogy alkotmányos életünket a kormány ellenséges invasiói ellen megóvjuk. S feleletünk első szava lesz: »Egyesülnünk kell érdekben a néppel, hogy erősebbek legyünk, mintsem kormánykény büntetlenül tapodhassa törvényeinket.«

Általánosságban nagy, de könnyü szó; de a *mikint? mily rendben?* ez nehéz kérdés.

Halld nézeteimet: Míg a feudalismus maradványaiból, a boldogtalan urbéri viszonyokból ki nem bontakozunk, érdekegyesitésről szó sem lehet. Itt van a kölcsönös bizalmatlanságnak, a nép gyülölségének kiapadhatatlan forrása. — A magyar törvényhozás az urbéri viszonyokat mindig fonák szempontból fogta fel; t. i. *juris privati* kérdésnek tekintette, holott az, ha van is juris privati oldala, főképen *juris publici* kérdés. — Ezen tévedésnél fogva nézte azt oly kölcsönös kötelezettségi viszonynak, mely — mint az ily természetű magánjogi szerződések — csak mindkét fél megegyezése által szüntethetik meg. Innen az engedélyező örökváltság, melynek anomaliáját még az által is tetézé a törvényhozás, hogy itt is rá ütné a népre a kiskoruság alacsonyító bélyegét s a statusnak gyámsági helybehagyását tartotta fel. — De a következetlenségeknek is megvan saját logikája; s ha a történeti eventualitások csendesen hagynák legombolyodni százados jövendőn keresztül a mult idők hibájának fonalát, a jobbágyra nézve optionalis, a földesúrra nézve kötelező örökváltsági törvénynyel, vagy két század alatt talán ki lehetett volna bontakozni az urbéri viszonyok gonosz hálójából. — De közbejött a galicziai szerencsétlen zavar s oly borzasztó jelenetet idézett elé, mely örök gyalázatkép égend az ausztriai kormány emlékén; de mely egyszersmind kénytelenséggé tevé ott, s ha ott, a monarchia többi részeiben is, végkép megoldani az urbériség csomóját. (És tudjuk is, hogy a ministerium gondjainak ez a főtárgya.) Ezen kikerülhetlen változás a szomszédban, hazánkat nem hagyhatja érintetlenül, sőt az urbéri kérdést elannyira homloktérbe löké, hogy ha ennek végmegoldásával késünk, vagy ki nem elégítő féllépésekhez nyúlunk, a nép itt is azzá leszen a kormány kezében a nemesség ellenében, mivé Galicziában lett s mivé leendését már 1834-ben megjósolád. Az urbér statusbetegséggé lőn. Ennek gyógyitását nemcsak a földesúrnak, de még a jobbágynak tetszésétől vagy érettségétől sem lehet felfüggeszteni. Partialis váltság nem segit. Ma hozassék kényszerítő váltsági törvény (mikint nevezni szoktuk azt, hogy a földesúr ne ellenezhesse a váltságot), sőt

[1]) E nevezetes zalai körlevél a megyékhez. 1843 végéről való.

alkottassék váltsági bank is, honnan a jobbágy hosszu törlesztésre pénzt kaphasson váltsága végett, mégis ötven év sem volna elég arra, hogy a bosszu s gyülölség ezen hinárjából az ország kibontakozzék. Ki kell pedig gyorsan, ki kell haladéktalanúl bontakoznia, különben a nemesség kaszára kerűl s e tor egyszersmind a magyar alkotmány s magyar nemzetiség halálnapja lesz.

Az urbéri viszonyokat tehát meg kell szüntetni. A népet s a nép földét szabaddá kell tenni az egész országban egyszerre. — Ezt pedig nem lehet magánjogi eljárásoktól felfüggeszteni. Az országlásnak kell azt kezébe venni s mint »Statsmaassregelt« keresztűl vinni. — De az 1847-iki országgyűlés, mint pusztán privilegialis elemekből álló, nem lesz, nem lehet 1789-iki »*constituante.*« A magyar aristocratia nem fogja megczáfolni a természetet; inkább veszni fog, hogysem az urbéri jogokat kárpótlás nélkül feladja. Ez világos. Tehát kármentesíteni kell a földesurakat. De kármentesíteni s mégis az egész országban egyszerre rögtön keresztűlvinni, úgy hogy a nép viselje a váltság egész terhét, materialis képtelenség. A jobbágyi viszonyokat még sehol sem szüntették meg másképp, mint vagy revolutionális csapással, vagy pedig úgy, hogy a váltság egy részét a status viselte. — Nálunk is ez utóbbi kell. A status vállalja el a váltság terhének felét; tegyen végette financziális operatiót; fizesse ki a nemességnek egyszerre, hogy jószágát instruálhassa; a másik felét fizesse a jobbágy 10—12 év alatt; de az urbériség rögtön szünjék meg, mihelyt evalválva s meghatározva lesz a váltsági összeg az egész országra.

Azonban még e másik felét is csak úgy fizetheti a jobbágy, ha adójában annyi könnyítést veend, miszerint a váltsági fizetés is közadólag manipuláltatván, ezzel együtt többet ne fizessen, mint most adóba fizet. Míg a nép maga nem határoz adója felett, terhét nevelni annyi, mint nevelni gyülölségét a nemesség ellen.

Tehát az érdekegyesítésnek s általa a nemzeti erő nevelésének concomitans második eszköze, egyszersmind az urbér megszüntethetésének postulatuma az, hogy *minden* közterhekben osztozzunk a néppel. Házi adó nem elég. A viz ajkainkig ér. Arra gondolni többé, tetszik-e valami a nemességnek vagy nem? nincs idő; főbb tekintet: a népet megnyugtatni s vele egyesülni.

Ha minden terhekben osztozunk: a nép vállairól lehárúl mintegy 5 millió évenkinti teher. Ha ennyit 12 éven át váltsági félbérűl fizet: leszen 60,000,000 pfrt, másik 60 milliót a status fizesse egyszerre a földesúrnak; s ha felveszem, hogy sok contractualis helyek vannak, hol a jobbágyi tartozás alig megyen 4—5 frtra évenkint, hogy vannak váltságolt helyek is, a cameralis és papi javakban pedig csak Isten és ember igazsága szerint lehetend

jól lebecsülni a datiákat, azt hiszem, 120 millió pfrt körülbelől váltságúl elégelhető, mert nem kell felejteni, hogy nem a telek váltatik meg, hanem a datiák; tehát kilenczed = körülbelől 4 pfrt, füstpénz = 1 pfrt, s 52 robotnap = 52 huszas = 14 pfrt, összesen mintegy 20 pfrt; vagyis 5-től százat számítva 400 pfrt tőke egy telektől. Középszámmal beszélek. A tót határszéleken nem ér annyit, Torontálban többet.

Hogy ezen statusintézkedés keresztűl vitele végett az urbéri rendezést és elkülönözést is a statusnak kell szabott idő alatt keresztűlvinni, s keresztűlvitelével, enyhítésűl, a felszabadítást összekötni, hogy rendezéseknél — ha a jobbágynak tetszik — a jobbágyi állomány vagy legalább a legelői illetőség reductiója váltságban elfogadható stb. magában értetik.

Tervem aprólékos részleteibe levélben nem ereszkedhetem. A kérdés bokros nehézségű. De az rendíthetlenül áll lelkemben, hogy ha ezt nem teszszük, elvesztünk. Lehet, hogy a nemesség reá nem áll. Nem tehetek róla. Legalább mentsük meg a historiát. Azt pedig semmiesetre se engedjük, hogy ezt a kormány initiálja. hogy ő vigye keresztűl a nemesség ellen. Megteszi pedig, ha mi nem teszszük. Erre esküszöm, — mert kénytelen vele.

Harmadik érdekegyesítési postulatum, legalább a községeknek adni képviseletet a megyékben.

Ha a nemesség a gyülölség követ a népnél elhárította. földjét, kezét szabaddá tette, terheiben megosztozott s bevitte a politikai jogállományba: megtette, a mivel tartozott. Kevesebbet tennie nem lehet, ha veszni nem akar. Többet nem kénytelen. Mert a mely népnek tehetség adatott akaratát a status mérlegébe vetni s dolgai felől intézkedhetni, annak minden megadatott; ha mégis elhagyná magát nyomni a kormány állal, nem érdemelné, hogy éljen, s élete nem is volna semmi galvani batteriák által feltartható.

Ez az én hitem. Mit mondasz reá?

Akarok még egyesületi életünkről is írni valamit.

A kereskedelmi társaság folyvást gyarapodó állapotban van. A mostani irtózatos financziális krisisben is, melyhez hasonlót Európa 30 év óta nem ért, s mely már októbertől tart, s annyi elsőrendű házat döntött meg Európában, társaságunk nemcsak egyetlen egy hitelét sem vesztette el, sőt újabb hitelkiterjedést nyert. — A folyó félévben teljes kereskedelmi pangás uralkodván, nem nagy munkálatokat teheténk, de a mult félévből $10^1/_2$ pcent. dividendánk van. — A tengerhajózó társaságot egy hajóvali kezdetre számítók s kettővel indítók meg; a kiviteli lisztőrlő bánáti malomra az aláírások szintúgy fedezve vannak; szóval még eddig csak igen kevés helyütt ért csekély veszteség. — mi kereskedésnél egészen

kikerülhetetlen, — s csaknem minden vállalatunk sikerült; — és mégis! nem képzelhetnéd azon temérdek rágalmat, pletykát, alávaló bujtogatást, melylyel a pesti kereskedelmi kar ezen nagyreménységű intézet hitelét aláásni folyvást törekszik. — Egy nyomorult 1800 frtos váltót egy bécsi ház nem honorált, mivelhogy postarendetlenség miatt az aviso a váltóval nem egy napon jutott kezéhez; s már tele lármázták Pestnek minden zugát, hogy külföldön a M. K. társaság elvesztette minden hitelét; ámbár Sina ép akkor szólíta fel, hogy lépjünk vele összeköttetésbe. Rothschild pedig panaszos leveleket írt, miért nem használjuk nagyobb mértékben a hitelt, melyet nyitott; — Szabó a fiumei vasut financziális része, némely örökváltsági kölcsön s egy iparbank ügye végett megbizásunkból külföldre indúl, s nyomban tele töltik Pest és Bécs minden zugát, hogy a társaság bukó félben van, mert a direktor a pesti vásár előtt megszökött; — úgy hogy kénytelenek volnánk őt negyedrész útjából haza téríteni: miszerint a vásár alatt itt legyen; természetes, hogy ezen örökös pletyka, örökös gyanusítás a combinálni nem tudó félénk magyarra nem marad befolyás nélkül s a szándékosan megrémített gyávaktól 75 pcentjével veszik össze kéz alatt az alávaló uzsorások a részvényeket. És ez mindaddig így fog tartani, míg az actiák teljesen befizettetvén, a dividenda nem takarékpénztárba tétetik, hanem kifizettetik. Szabónak élete örökös méreg és bosszuság. Engem magamat is, mondhatom, lelkem mélyében fellázzaszt ez örökös alávalóság s az általa folyvást táplált kebelingerültség. — Unni kezdem az élet e nyomorult nemét s gyakran merül fel keblemben a kérdés: kell-e, hogy én örökös bolondja legyek a kötelességérzetnek akkor is, midőn a gyalázatosok, kiknek közös javáért fáradok, gúnyt, epét, rágalmat szórnak reám s utamat állják mindenütt? — Unom, unom; s lelkem vágyódik magány s elvonulás felé.

Az iparegyesület, Istennek hála, fejlik naponta. Augustusban nagy iparmű-kiállításunk lesz. Légy, kérlek, te is gonddal, hogy az erdélyi industria, a mennyiben van, képviselve legyen. — Ezen kiállítás nagyszerűségét életkérdésnek kell mondanom. Bajom van elég. Sok fortély után az új Muzeumban adtak lokálét; de az alsó osztály (kocsikra, gépre, vasra stb.) nem elegendő, — és mennyi megszorítással!! — egy szeget nem szabad sehol a falba vernünk!! kénytelen vagyok minden teremeket szabadon álló, mesterségesen összekötött gerendákra vert deszkákkal, léczekkel kibélleltetni; — ez maga közel 2000 pfrtba kerül — — s nekem az egyesület minden néven nevezett összes iparműkiállítási költségekre 1000 pfrtot rendelt ki; — többet nem tehetett, mert nincs pénze. a sok cathedra sokba kerül; már most 10 tanszékünk van: u. m. physika-mechanika, chemia. számtan.

technologiai botanika, technologiai mineralogia, építészet és rajzolás, magyar kereskedelmi könyvvitel, mesterinas iskola, magyar nyelv, franczia nyelv; de azt tudom, hogy az ausztriai kormány a bécsi kiállítás költségeire 80,000 pfrtot, a franczia a párisira 300,000 frankot adott, s én teremtsem ki 1000 frtból — megőszülök bele! — Nagyszerű sorsjátékot rendezék 20,000 pfrt értékig iparművekben, — az első nyeremény lesz egy hölgyhálószoba minden legkisebb készülettel 5000 pfrt értékben; minden szeg magyar mű, — a bécsi királyi lak nem mutathat hasonlót; — meg akarom mutatni a gazdag magyar uraknak, hogy nem kell külföldre menniök palotáik bútorzatáért; — második nyeremény egy fegyvertár 1200 pfrt értékben; — aztán egy férfi dohányzó terem 1000 frt; — asztali készület 24 személyre, thea készület 12 személyre sat. De legalább 30,000 sorsjegynek kell elkelni, hogy kijőjjek, 40 ezernek, hogy a kiállitási költségeket fedezni tudjam (egy jegy ára egy frt); — a látogatási díjakat felemészti a medaille jutalmazás, mert egyetlen arany medaille 70 pfrt; csak 15 aranyat adjunk, már 1050 frt. s 6300 látogató kell, hogy ezt fedezze; hát a tömérdek felvigyázó személyzet, nyomtatás, kárpótlás sat. — megőszülök bele. Utolsó kiállítás melyet én rendezek.

A védegyesület megtermette gyümölcsét: a hazai iparnak gyökereit földbe bocsátá kiirthatlanúl, de közvetlen aktiv működésében felakad — pénze nincs — s a magyar indolentia, az elhamvadó szalmaláng! — senki nem segít, senki nem enyhít gondjaimon. Oh barátom! beh gyáva nép vagyunk. — Az iparműtárt mégis megteremtém; de mily csonkán ezt is; mennyit rimánkodtam, hogy az alapítványjegyek árát küldjék be április végeig, miszerint a mostan vásárra sortirozott gyüjtelékkel nyithassuk meg a tárt. Gondolod, tették? Nem küldtek be 10,000 frtot; most vásár alatt, mikor már késő, tán beküldenek ismét vagy 5—6 ezeret; de a tervezett 100,000 frt össze nem jő két év alatt is. Sikertől függesztik fel részvétöket, s felejtik, hogy előleges részvét a siker feltétele. — Azonban ezt már megszokám. Az iparműtárt a vásár második hétfőjén mégis megnyitom.

Gyárállításba ez idén nem fogok; nincs pénz. Nagy az inség tavalyról; ez idén még nagyobb lesz, az Istenek is ellenünk esküsznek. De a gyáralapító társaságnál csakugyan reámentünk, hogy már csakugyan épiti Budán a nagyszerű gyapjufonó gyárat.

A fiumei vasutnál van azonban a legirtózatosb küzdelmi tér. Széchenyi be nem éri azzal, hogy a hatalommal rendelkezhetik ellenünk; ármányhoz is nyúl. Ki győzzön ellene? Kivált miután a gyáva fiumeiak vakon bókolnak tekintélyének, mely őket semmivé teendi.

Széchenyi ő excellentiája komoly szavakkal biztosít, hogy a fiumei ügynek barátja; nekem szörnyű jó tanácsokat adott; intett, siessek a concessió kéréssel; ha még oly felületesek is az előmunkák, csak nyujtsam be; majd segít ő. — Azonban mit teszen kéz alatt? Bécsben a magyar urak közt aláírási ívet köröztet Sopron-trieszti vasutra; Angliában ágense Blackwell által egy mappát circuláltat a financziális világban, melyen a magyarországi vasuthálózat le van rajzolva. Ott van Sopron—Varasd—Marburg. Balaton—Marburg, Mohács—Pécs—Kanizsa—Marburg, Vukovár—Zágráb—Marburg; szóval van minden és mind Triesthez; a magyar tengerparthoz semmi. Ezen tervére capitalistákat szerez. aláírásokat colportiroztat, s ép azon házaknál is, melyekkel mi vagyunk összeköttetésben, argumentumúl használván, hogy tervünket a kormány sohasem fogja pártolni. — Ez mind tény, — bírjuk a mappát Angliából. Mi tehát terve? Minket bele akart vinni, hogy csak készíttessük minél felületesebben az előmunkálatokat, miszerint azt a consilium által in sensu legis visszavettethesse; azalatt ő Angliában a pénzt a Vukovár—Zágráb—Trieszti vonalra kicsinálja; a concessiót magának könnyen kieszközölje — s így mi megbuktunk; mert ha Vukovártól Zágrábon át Triesthez parallel vonala lesz concessionálva: a mi aláírásaink semmit sem érnek; nem lesz oly bolond külföldi tőkepénzes, a ki egy garast is befizessen. — A magyar pedig? hol veszel Magyarhonban 100,000 embert, a ki 200 frtos actiát vegyen? bár tehetné, mert 7—8 év alatt 10 pcentes rátákban kellene csak befizetni, s ez bizony meg nem ölné, a magyar kereskedés önálló jövendője pedig meg volna mentve; de más agyagból kellene gyúrva lennünk. hogy megtegyük; ámbár a trieszti vasut már az idén Cilliig megnyílik; s ha még egy évet elvesztünk, ha a kereskedés ezen vonalnak vette útját, egy örökkévalóság sem segít többé. Politikai reform-mulasztást in casu pessimo egykori revolutió orvosolhat. — Ezt semmi.

Nekem védtervem volt: mihelyt a vonal egy részére (a Száva és Károlyváros között) elkészülünk az előmunkálatokkal, azonnal concessiót kérni, feltartva a vonal továbbvitelét ide Vukovárig a Dráva völgyén, hogy a szomszéd magyar megyék sympathiáját biztosítsuk, amoda Fiuméig; s hogy az aedilis directiót, melynek vizsgálatától függ a tervek jóváhagyása, érdekünkbe vonjuk s a superrevisió stadiumát megkiméljük: nagy ügygyel-bajjal reábírtuk a fiumeieket, hogy magával az aedilis directióval csináltassuk az előmunkákat; — folyamodtunk — megtagadták a consiliumnál; — újra folyamodtunk; a megbecsülhetlen derék Batthiányi Kázmérral csúsztunk, másztunk, antichambriroztunk fűnél-fánál, fenyegetőztünk, hízelegtünk a nádornál, — és megadták. (Széchenyi

nem volt Budán.) Kirendelték Kecskés főmérnököt; én megteszem vele az okulátát, meghatározom az irányt, Kecskésnek már dologhoz kellene fogni s augusztusig kicsinálnók a concessiót. vagy legalább decouvriroznók a kormány ellenséges indulatát; ekkor Széchenyi megálljt kiált! s Kecskést elveszi a Tiszaszabályozáshoz; mintha már ez az egyetlen ember volt volna, ki a Tiszát megzabolázhatja; (NB. vízi szabályozást éltében sohasem dolgozott) — nekünk más embert helyébe nem adnak; és mi itt állunk a faképnél!! Járhatunk, kelhetünk mérnök után vagy 3—4 hónapig; ez alatt a financziális conjuncturák folyvást nehezűlnek; vasuti vállalat mindig nehezebb; mi tavaly könnyü volt, esztendőre lehetetlen lesz, és — — így tesznek semmivé! De mi magyarok ezt mind szépen tűrjük. s én egyedűl állok, csak kevesek által lágymelegen pártoltatva, meleg honszeretettel, óriás akarattal s munkakészséggel keblemben, vérkönyüket sírva tehetetlenségem felett. ennyi ármánynak. ennyi akadálynak ellenében. Óh! Barátom! ez fáj, keservesen fáj, s féreg gyanánt rág gyönge életemen.

És most záradékúl egy pletykát. Pletykát, mondom, mert annyira mégsem hiszek embert sülyedettnek, hogy ezt pletykánál többnek vegyem. melynek egyedüli czélja nyugtalanítni lelkemet, keseríteni életemet. De mint pletykát, mégis elmondom. Discretiódban bízom, nem fogod sem te, sem titoknokod tovább mondani.

Midőn deczemberben a pesti küldöttséggel Bécsben valék, levelet kapok ott Pestről, melyben mondhatlanúl aggodalmas kifejezésekben intenek, ne háljak meghitt barát nélkül bécsi szálláson. ne egyem kétszer egymásután egy fogadóban, ne fogadjak el senkitől szivart, burnótot stb. mert veszély környez; ellenségeim, kik vesztemre esküdtek, nagyok és hatalmasok. Én az ily leveleket rég megszokám; — csomóstúl kapom évek óta, hol méreggel. hol golyóval, hol tőrrel fenyegetőket. — Nem zavarták soha álmomat. Mert ki ilyest akar, meg nem írja, gondolám. A különös csak az volt. hogy ezen utolsó levél nem volt névtelen mint a többiek, s oly nevet láttam aláírva, melyről tudám, hogy Széchenyivel hivatalos házi viszonyban állott. — Azonban fel sem vevém. Hazajöttem. A levél írója meglátogatott. — És ezeket beszéllé:

Ő állásánál fogva hozzájutott a Széchenyi és Apponyi közti correspondentia olvasásához. Széchenyi úgymond — midőn Deák ellen az ismeretes ostoba leveleket írta a *Jelenkor*-ba, Apponyihoz levélben azon kérdést teszi: mint van ezen ostorozással megelégedve? Kérdi: mit tegyen Deákkal tovább? figyelmezteti reám. mint oly emberre, kit vagy utilizálni kell, vagy fel kell akasztani. S utasítást kér, miként viselje magát irányomban a fiumei vasut ügyében?

Erre Apponyit következőleg válaszoltnak mondja: Deákot s benne az oppositiót jól megostorozád. Azonban Deák csak országgyűlésen hatályos, azonkívűl nem veszedelmes: *denn* er spricht wenig, thut noch weniger, schreibt nie; — ganz anders verhält es sich mit Kossuth; der ist thätig, unermüdlich, energisch, (s már csak elmondom, a mint nekem mondák) talentvoll und hungrig. — Füttern liesse er sich vielleicht eine zeitlang, aber er wäre uns nie treu, denn er ist ein rebell. — Das andere (aufhängen) wäre freilich das beste, aber leider ist es bis jetzt nicht möglich. Indesssen beruhige dich, unsere mittel sind reichhaltig und unsere arme reichen weit. Wenn er fortfährt einen modernen Zrinyi spielen zu wollen, wird sich schon für ihn ein Wallenstein finden. Was die fiumaner eisenbahn betrifft: suche dich Kossuth zu nähern, ertheile ihm gute rathschläge, sei umbesorgt; es wird nie was daraus werden . . . . .

Mosolyogva hallgatám a furcsa hírmondást. Fölvetém Fesslert, hol a Zrinyi és Wallenstein közti ellenségeskedések elsorolása után ezek állanak: »Dies konnte ihm der Friedländer nie verzeihn, und nachdem ihm mehrere Racheversuche an Zrinyi misslungen, lud er ihn zum Mahle; setzte ihm zur Vorkost eine vergiftete Rettigwurzel vor, wovon der junge Mann gierig genoss. und nach drey Tagen unter unseligen Schmerzen starb.«

Az egész dolog mese; de mi czélra koholják? . . . Ilynemű »Staatsmaassregelek« kimentek immár divatból s nem a szegény, tehetetlen Kossuth Lajosnak kellene lennem, hogy végettem ismét divatba hozzák. Aztán Széchenyi és Apponyi lehetnek a magok módja szerinti kormányférfiak, kik előtt sok dolog nem szent, s kik talán szívből hál' Istennek-et mondanának, ha engem az ördög elvinne; de privát jellemük ily gyalázatos nem lehet. Az egész egy nevetséges compactura; de mi czélra? — a ki ezt nekem megmondaná!

Csak egy különös: az t. i. hogy Széchenyi mult októbernovemberben valóban »suchte sich mir zu nähern, ertheilte mir gute rathschläge«, s kedvencz utilizálási eszméinek fonalán hizelgések között magamnak mondá, mikint Lajos herczegnek azt tanácsolta, hogy engem vagy utilizálni kell vagy felakasztani. — Azaz minthogy én eladó nem vagyok, tehát *aufhängen!* — Ugy-e szép sz . . . . . ség kell, ilyesmit az embernek olyformán szembe mondani, mintha valami hízelgőt szólna. — Én ezekről mind nem szóltam senkinek; honnan tehát ez a feltünő összevágás Apponyi állítólagos levelével? [1])

[1]) Széchenyi mondása Kossuthnak, igaz és rég ismert; ezért nem is hallgattuk el az egész dolgot. Sz. említi naplóiban. *Naplók*, 490—491 l. Zichy nem részletezi s lényegileg pletykának mondja, a mint nem is volt

De én több megfoghatatlanságot is értem már. Ezzel nem törődöm. Mesének tartom. Jobb ember vagyok, mintsem többnek tartanám mesénél. Csak azt bánom, hogy elég gondatlan valék nőmmel közleni a comoediát. Ő szegény aggódik kimondhatlanúl. Én bizony nem; de bánt az, hogy nincs egy millió frtom; mennyi jót tudnék vele tenni a hazának, míg magam örömest rágnék száraz kenyérhéjat. — Egyesületi úton pénz nélkül csakugyan nem megyünk semmire. Ha százezeren volnánk, kik évenkint 5 frtot adnánk, csodákat mívelnénk; de így, mikor a védegyletnek annyi pénze sincs, hogy szegény Stullert a pénztárnokságért fizetni tudja, kitől e miatt ügyvédi pártolói jobbadán elröppentek, — ugyan kérlek, mire menjünk? s nem megbocsátható-e, ha megadom magam a kénytelenségnek, s pokolnak dobva keblem hazafivágyait, mívelni megyek piczi telkemet, mint hazánkfiainak más milliói.

Talán nem nehezteled hosszu levelemet. Ugy veszem, mintha oldalad mellett ülnék, testvéri kebledbe öntve gondjaim tengerét. Áldjon az ég. Nődet szívesen tisztelem. Áldásom gyermekedre. Isten adjon boldogabb időket, ha majd eléri a cselekvő hazafiság korát.

hű barátod
Kossuth.

*

Ime, a Kossuth megváltási terve, melynek két fő szempontja: az állam közbejöttével egyszerre való megváltás és a közteherviselés. Megjegyzendő, hogy ha b. Wesselényinek Kossuthhoz írt levelei közül az 1846 jan. 27-ikit elolvassuk,[1]) azonnal szembeötlik, hogy Kossuth megváltási terve voltaképen e levél egyik részére válasz. Említi t. i. Wesselényi itt, hogy a *Jelenkor* 1845 végén Erdélyből czikket közölt »*Az alkotandó erdélyi urbér elősajgása*« cz. alatt,[2]) melynek lényege az, hogy nem kell urbér, s ebben Kossuthra hivatkozik, mint tekintélyre. Wesselényi felhívja tehát őt, hogy e czikket czáfolja meg a *Hetilap*-ban. Az itt említett czikk 1845 decz. 18—24-én jelent meg s ennek lényege csakugyan az, hogy nem kell urbér; de nem úgy, mint Wesselényi röviden jelzi, hanem a czikk azt mondja, hogy mind nagyobb levén hazánkban a vágy, nevelni a nemzeti testet, közössé tenni az érdekeket: ez helyes, de az urbér által el nem érhető. Ez alapelvében rossz, mert igazságtalan, megtámadván a tulajdont, s mert csak méltányos

egyéb. Kossuth különben nemcsak Wesselényinek írta meg, hanem pl. Kazinczy Gábornak is. U. o. 480. l. Az a bizonyos közlő pedig Sz. és A. satyrikus ízű leveleit fontoskodva másképen értelmezte, ha ugyan látta.

[1]) Az erdélyi muzeum könyvtárában: br. Wesselényi Miklós *Levélmásolati könyvei* 1846-ról.

[2]) 1845. 101—103. sz.

engedékenységen, nem jogon alapszik. Ezért sohasem lesz vele egyik fél sem megelégedve, bármint rendezzék. Ő e helyett hármat ajánl: a robot helyett a jobbágy és földesúr szabad megegyezését bérleti rendszer alapján, az ezzel kapcsolatos teljes szabad költözködést, végre a nem nemesek bírhatási joga legteljesebb megadását.

Látható, hogy ez valami más, mint a mit Wesselényi pár szavából érteni lehet, ki a czikket kivált azért rosszalja, mert ő maga mindenáron urbért, még pedig mentől méltányosabb urbért akart Erdélyben is, a mely foglalja magában a magyarországi törvény előnyeit a helyi viszonyok szerint, de mellőzze homályait és hátrányait; tehát az erre való engedékenységre kívánta rábírni az erdélyieket, mint első lépésre, kik el voltak telve az »urbér-iszony«-nyal. Valóban, valljuk meg, hogy a fenti tervnek volt egy különösen nagy hibája, s ez az, hogy későn érkezett. Most már, 1846-ban, ilyesmire alapítani a jobbágyügy rendezését, annyi lett volna, mint megnyugtatás helyett még jobban fölizgatni a jobbágyokat; mert ők már kiirthatatlanúl bevették lelkökbe azt a meggyőződést, hogy telkeik, melyeken századok óta apáról fiura laknak, tulajdonaik, s a robotra csak erőszak kényszeríti őket. Ezenkívül a bérleti rendszertől már csak azért is remegett a jobbágy, mert benne — s méltán — nem láthatott mást, mint robotot más néven, s az ezen alapult irlandi nyomor és felső-olaszországi tarthatatlan állapotok közismeret tárgyai voltak, amaz főkép Eötvös 1840-iki értekezéséből, emez a *Robot és Dézma* cz. művön kívül a hírlapirodalom egyéb adataiból, mely a megoldás módjai között mindkét állambeli viszonyokkal ismételve foglalkozott. A népben uralkodóvá lett közvélemény, sőt ösztönszerű meggyőződés most már nem ilyesmit kivánt. A jobbágynak maga a telek kellett s legfölebb a kárpótlás szükségét bírta volna még megérteni; de miután telkében, úgyszólván mint sajátjában lakott száz-kétszáz év óta, sőt azt a magáénak is tartotta, mert sem a M. Terézia-féle urbéri rendezés, sem az 1832/36-iki törvény szerint őt ok nélkül elmozdítani nem lehetett, — hogy most mégis bérbe vegye: ez a természet egyszerű fiára megfoghatatlan lett volna. Azt viszont mindenki érezte, ki a nép sorsát és gondolkodását ismerte, hogy az urbér csak ott maradhat meg, hol a nép öntudatra még nem ébredt. Amde hazánkban kor, haladás, izgatás öntudatra keltették s itt a földesúri engedékenység már nem volt megnyugtató; u. n. jószívű alamizsnálkodással az urbér keserű kenyerét semmi módon sem lehetett többé megczukrozni.

Mindezek a nézetek és el nem nyomható közérzés a

levegőben röpködtek s hogy épen ebben az időben, 1845/46-ban, már a galicziai lázadást megelőzőleg is jobban kezdték újra a közvéleményt foglalkoztatni, mint a megelőző pár évben, ennek egyik főoka az volt, hogy 1845 novemberében megjelent a *Robot és Dézma* cz. nevezetes röpirat. Ugyanis gr. Batthyány Kázmér e korkérdések megoldására 1843-ban a pesti gazdasági egyesület útján egy 100 és két 50 aranyas pályadíjat tűzött ki, melyekre 12 pályamű érkezett, s három (Heténi János, Királyi Pál és Ploetz Adolf munkái) jutalmat nyervén, ugyancsak Batthyány költségén egy kötetben meg is jelent; a megyék ingyen kapták meg s e pályaművek igen alkalmasak voltak a közérdeklődés fölkeltésére már csak korszerű tartalmuknál fogva is. Mindannyian a gyors megváltás mellett szólalnak fel; fényesen mutatják ki a robot és dézma tarthatatlanságát, az 1832/36-iki és 1840-iki urbéri törvények sajátságos, részben szomorú, részben komikus hatását az életre, s miattuk fent és alant az általános elégedetlenséget.

Míg tehát az 1839/40-iki örökváltsági törvény megalkotásakor s utána főként az volt a vita tárgya, hogy van-e az urbéri telkek megváltásának jövője a jobbágyra nézve, vagyis a földmívelő osztály a szabaddá lett földet megtartja-e s nem fogják-e nagybirtokosok és tőkepénzesek összevásárolni? és míg akkor némelyek a föld tulságos elaprózásán, mások a nagy birtoktestek létrejöttén aggódva, különböző orvosszereket javasoltak e két nemzetgazdasági veszély ellen, sőt állást is foglaltak a megváltással szemben: most, mintha a Bezerédj István szelleme általánossá vált volna, a kérdésnek ez az ága többé senkit sem érdekelt, csak az, hogy megváltás kell sürgősen, hogy a földnek szabaddá kell lenni, s csak is ennek legjobb megoldásán töprengtek az elmék. Hozzájárult a nézetek ez átalakulásához az is, hogy mint mindig, midőn a szabadelvűség bizonyos érzelmi túlsúly kiséretében jelentkezik, úgy most is a történelmi mulékony vagy változó jogok helyett a természeti jog örök törvényeit hangoztatták, mely az egyetlen biztos és elég széles alap a jövő Magyarország számára.[1])

A közmeggyőződés így gyorsan, egy irányban s határozottan alakult ki. Egyszerre belátta mindenki, hogy a legenyhébb urbéri állapot sem volna végleges, csak átmeneti állapot, s most már mindenki így látta a szabadelvűek közül az előbb tulzott engedékenységök miatt enyhéknek nézett urbéri törvényeinket. Az ily országgyűlési alamizsnáskodás ideje lejárt.

[1]) V. ö. Gáty: *A Jelenkor Társalkodója*, 1842. 73, 74. sz. Pulszky: *Pesti Hírlap*, 1841. 71. sz. Záborszky Alajos: *Az urbéri telkek örökös megváltásának terve és hasznai*. Pozsony, 1843.

Mindenki belátta, hogy ily apró engedmények csak legyezgetik a jobbágyot, de meg nem nyugtatják; az óhajtott czélra nem jók, azonban alkalmasak a végleges megoldás, a felszabadítás késleltetésére. Az 1840-iki országgyűlés semmit sem tett, midőn az örökváltságot megengedte s a földesúr szabad tetszését meghagyta; csak azt adta meg, mit a törvény azelőtt sem tiltott. Kényszerített örökváltság kell, mond a *Pesti Hírlap* 1846 márcz. 19-én. Erre a közvélemény egy lépéssel tovább ment: kényszerített örökváltság kell, de állami közbelépéssel, t. i. állami hitelintézet vagy örökváltsági közvetítő pénzintézet fölállítása által.[1]) Egyszerre ez lesz a legnépszerűbb théma; a *Pesti Hírlap* vezérczikkekben tér ki rá s majdnem mindig tovább megy egy lépéssel a közvélemény szerint, egész a statuskölcsön tervéig; egyszersmind vezérczikkben közli a gróf Batthyány Gusztáv és Kázmér-, a Bezerédj István-féle és pár más, különben elég gyéren mutatkozó örökváltsági szerződéseket. Végre 1846 junius 8-án maga az ellenzéki nagy értekezlet is magáévá tevén az örökváltságot az állam közbejöttével, a nézetek két irányban oszlottak meg: egyik rész az állam által felveendő és a közadóból fedezendő államkölcsön útján egyszerre kívánta volna a földesúrnak kiadni a kárpótlás összegét; a másik rész államkötvények kibocsátását javasolta, melyek évi sorsolását és kamatját biztosítaná az állam, s tudjuk, hogy ez is ment keresztül. E tekintetben 1846 augusztusában a nézetek már meg voltak érve.

Ámde Wesselényi, noha végczélnak elismerte az örökváltság ilyen megoldását, de az idézett röpiratok elveit nem helyeselte most még. Kossuthnak 1846 május 7-én írt levelében — világosan féltvén az erdélyi urbéri törvény ügyét — a föld teljes felszabadítását most, átmenet nélkül, ostobaságnak s ajtóstól a szobába beesésnek nevezi, mely a vesztésen aggódó nemességet csak elijeszti és ingerli, a népet lehetetlen vágyakba izgatja, mi a galicziai véres események hatása alatt még veszedelmesebb. »S mégis beszélik, — teszi hozzá — hogy ezen oktalan, mondhatni vétkes javallat még a pesti közgyűlésen is meg fog pendíttetni.« Érti a jun. 8-ikára kitűzött ellenzéki értekezletet. Pedig mikor e levelét írta, a terv már készen volt; az eszmék, mondhatni máról holnapra már megérve, oly tisztán léptek elő mint a sziklák vize s a pesti értekezlet egy hónap mulva egyhangulag fogadta el a tervet. Tegyük hozzá, hogy ebből a pár évből könnyü volna a lapokból 40—50 vagy még több czikket is összeszedni e tárgyról, s

[1]) *Pesti Hírlap*, 1846. ápr. 26. 658. sz.

igen érdekes is volna bennök az eszmék gyors érését figyelemmel kisérni, ha ez mostani szükebb célunkkal megegyeznék; és ebből a sok czikkből nagyon kevés az olyan, mely az örökváltságot ne tartaná elsőrendű szükségnek, s csak a módokról folyt a vita, melyek a jobbágytelkek egy részének váltságban a földesúrnak való visszaadása meg a törlesztés valamely módja szerinti megváltás különböző tervei között váltakoznak. Az ily tervek gombamódra termettek, mint valamely nagy járványkor az orvosszerek, s a sietés szükségéről Fáy András a *Jelenkor*ban,[1]) ki e kérdésről u. o. már bőven értekezett [2]) János apostol e nevezetes bibliai mondását idézi: »Szükség addig cselekednünk, míg nappal vagyon; mert eljő az éjszaka, melyen senki sem cselekedhetik.« (9. 4.)

Mindebből látható, hogy Kossuthnak föntebb közölt máj. 27-iki levele válasz, a közmeggyőződésből folyó válasz Wesselényi levelére, hogy igenis, urbér nem kell, ennél most már több és egyéb kell s hogy az örökváltság első sorban nem magánjogi, hanem közjogi kérdés.

Kossuth e levelét Dióssy Márton vitte el Wesselényinek; ily levél akkor a postán biztosan elveszett volna. Wesselényi jun. 11-én vette s tartalma valósággal megdöbbentette őt. Ezt most jun. 13-iki válaszában csak röviden írta meg Kossuthnak; de előre jelezte, hogy írni fog a kérdésről részletesebb megfontolás után, s hozzátette, hogy ha Kossuth megkaphatta volna levelét a pesti gyűlés előtt, rögtön írt volna; »de reménlli, mit aggodalmak közt óhajt is, hogy e tárgyban jelen gyűlésen indítványt nem tettek s határozatot nem hoztak. Szent az, mit Kossuth ír; de van annak egy kétes, kényes s méhében veszélyt hordható oldala. Mielőtt nyilvános lépések tétetnének, nagyon s minden oldalról kell a dolgot meghányni és vetni.«

Hasonló szellemben írt másodszor is jun. 15-én. Ekkor sem felelt kimerítően; hanem részletesebben fejtegette azt, hogy kürölbelől egy év óta a régi ellenzék az országban kisebbséggé vált, hogy Apponyinak sikerült az ellenzék sorait megritkítni; oly tervvel fellépni tehát, mihez többség kell, nem volna észszerű s »ha ilyesmi oly természetű, -- teszi hozzá — minek megpendítése vagy megkezdése siker vagy bevégzés nélkül káros vagy épen veszélyes, ilyenbe vágni részünkről hiba s vétek lenne.« Ezt az intését majdnem hasonló szavakkal megismétli levele végén, s így e levelének czélzata, hogy t. i. Kossuthot visszatartsa minden elsietett tervtől vagy fellépéstől,

[1]) 1846. 7. sz.
[2]) 1845. 85—93. sz.

melynek ő most még világosan tartalmával sem értett egyet, félre nem érthető.

Azonban az idő haladt. Közben b. Kemény Zsigmond ment Wesselényi látogatására Zsibóra s április 18-ikától egész julius 29-ig ült nála, folyton dolgozva *Gyulai Pál* cz. regényén. Közben együtt politikai és különösen urbéri dolgokról értekeződvén, Kossuth terve és levele is köztök részletes megbeszélés tárgya volt; egyszersmind nagy előkészülettel egész czikksorozaton dolgoztak az erdélyi urbér tárgyában s ebben a kérdésben Wesselényi számos levelet írt ismerőseihez és az erdélyi vezérférfiakhoz. Ezalatt megtörtént a pesti gyűlés is. Ugyanis az ellenzék vezérférfiai elhatározták, hogy a medárdi pesti vásár alkalmával egy nagy ellenzéki gyűlést fognak Pesten tartani a teendők megbeszélése végett. Ez az a gyűlés, melyre Wesselényi fentebb céloz s melyet ismételve említénk. Ezen az ő föltevése ellenére is az örökváltság ügye, úgy a mint Kossuth tervezte, nemcsak tárgyalás alá került, hanem a gyűlés vagy inkább »összejövetel« — mint akkor nevezték — noha formalis programmot nem alkotott, mégis határozottan és egyhangulag megállapodott abban, hogy az urbéri viszonyoknak teljes és általános megszüntetése országos intézkedés és a földesurak kármentesítése mellett nemcsak mulhatatlanúl szükséges, hanem a legsürgősebb; és hasonlóképen a köz- és mindenben közös teherviselés is, megfelelő alkotmányos garantiák mellett, szintén mellőzhetetlen szükség; ilyennek ismerte el továbbá az értekezlet az általános népképviseletet, egyelőre legalább a megyegyűléseken, s végre a királyi városok rendezése ügyét is.

Kossuth álláspontja tehát, legalább a terv általános körvonalaiban, a közvéleményé lett vagy inkább volt már azelőtt az ellenzék körében, s ő nem kigondolta, csak kifejezte.

Egyszerre, még pedig már áprilisban, egy más hír járta be az országot: hogy a kormány, mint Galicziában s az örökös tartományokban tenni szándékozik, az urbért Erdélyben is országgyűlés előtt vagy nélkül, rendeleti úton akarja létesíteni, a mint ezt máj. 27-iki levelében Kossuth is megírta Wesselényinek, hozzákapcsolva, hogy Jósika ezért mondott le az erdélyi kanczellárságról, mert ezt elfogadni nem akarta. A kormánynak ezzel az eljárással czélja világos volt. Azt akarta elérni Magyarországon s kivált Erdélyben, a mit csakugyan el is ért, hogy a parasztságot felhasználhassa a nemesség ellen annak a hitnek fölébresztésével, mintha csak s kizárólag tőle várhatná sorsa javulását. Galiczában az iménti lázadásban a parasztság tényleg a kormány mellett küzdött a nemesség ellen. Az ottani siker tehát csalogató volt.

Világos lőn, hogy Erdélyben urbér kell mennél előbb, még pedig az országgyűlés által adva. Erről a szabadelvűek már 1836 óta meg voltak győződve, s valóban Magyarországtól e tárgyban tíz évvel elmaradni kárhozatos, noha fájdalom, Erdélyben egyebekben is gyakori mulasztás volt. Az emberi jogok általános kiterjesztésének kora Erdélyre is eljött, sőt túlhaladta határvonalát; a század világossága behatott Erdélyben is a rejtettebb zugokig és hatását nem fojthatta el a szolgaság hideg lehellete. Ez már több év óta megszületett s napról-napra nyugtalanabbá vált vágyat ébresztett az erdélyi jobbágyságban, hogy helyzete jobbá legyen, s e vágyát megtestesülve az urbariumban, vagy most már inkább az urbéri terhek eltörlésében képzelte; mert az urbarium fogalma most már itt is egyenesen ezt jelentette; nem mint nehány évvel azelőtt. Kemény Zsigmond beszélte többek közt Wesselényinek, azalatt míg 1846-ban nála időzött, hogy egy rokona 1845 nyarán Moga oláh püspökkel beszélgetvén, a püspök nagy dicséretekkel halmozta el Keményt mint olyat, »ki az oláhok ügyében jól szólt és írt; és kinyilatkoztatta, miszerint háládatosak is lesznek iránta s ha valami kiüt, gondoskodva van, hogy személye és birtoka bántatlan maradjon.« [1])

Mindemellett is Wesselényi annyira menni mint Kossuth javasolta, egyelőre nem kivánt; a végleges megoldást taktikai okokból, de magára a népre nézve is oly sürgősnek nem tartotta; s mint látjuk, e tervet nem helyeselte a pesti ellenzéki értekezlet határozata daczára sem. Ő nézetét Dózsa Eleknek 1846 jul. 17-én írt levelében, tehát az ellenzéki határozat után, így fejezte ki: »Én az urbért sohasem tartottam egyébnek, mint azon maximum meghatározásának, melynél több haszonbért a földesúr a paraszt kezében lévő földjeért nem vehet. Hogy pedig az állománynak (államnak) ezen maximum meghatározására joga van: az azon kötelességéből foly, miszerint tagjainak egymás feletti zsarnokoskodását, s így a földet bíró kicsiny számnak a földet nem bíró nagy szám rovására gyakorlandó monopoliumát is tűrnie nem szabad.« Ez tehát jóval kevesebb s egyéb volt, mint Kossuth terve, s nem más lényegileg, mint az 1836-iki törvény Erdélyre alkalmazva.

FERENCZI ZOLTÁN.

[1]) Wesselényi levele gr. Teleki Józsefhez, 1846. jun. 22.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Irta *Hajnik Imre.* Budapest, 1899. Kiadja a M. T. Akadémia. Athenaeum kny. 8-r. VII, 454 l.

A kezdetleges társadalmi és állami szervezeten belül az alanyi értelemben vett jog legősibb jelentkezési formáit a perben lehet feltalálni. Az a jogi küzdelem, melyet a peres felek folytatnak a jogért, természetszerű folytatása a valóságos, fegyveres küzdelemnek. A legrégibb peres eljárás neve még *duellum, litigium, rixa.* A jogkérdést a bíró nem dönti el, ő inkább csak szemlélője és vezetője az eljárásnak, annak mintegy külső rendje felett őrködik. A magánbosszu korában, a nemzetségi küzdelmek közepette még alig lehet igazán jogról szó; a harcz mindig csak az erősebb jogát — ha nem inkább hatalmát — biztosítja. Azért mondhatnánk, hogy a jog azt a fogalmi alkotó elemét, mely valóban azzá teszi a mi, — akkor nyeri el, mikor érvényesítésének módja, a harcz, bizonyos szabályozást nyer. A szabályozott harczczal, a perben születik meg tehát tulajdonképen a jog.

Az a tény, hogy a jog története a perjoggal egybeolvadva, vele párhuzamosan indúl meg, rányomja az egész fejlődésre a maga bélyegét. A peres eljárás szabályozására fordítanak legnagyobb gondot. Míg a jog többi vidékeiről alig lehet összeszedni nehány fix tételt, addig a pernek csakhamar részletes szabályai lesznek, a bizonyítás kérdései meglehetősen complikált elrendezésben részesülnek. S a perjog szövevényes rendszere áthatja a jog egész rendszerét. A perjognak nagyobb jelentőséget kölcsönöz különben az is, hogy a jog egész ereje és létezése — mint még ma is — a perben tűnik ki. Végelemzésben a per mutatja meg, hogy mi a jog.

Csak ott, a hol tulajdonomat meg tudom védeni az erősebbel, a jobban szervezett nemzetséggel szemben is, mert megállapított szabályok útján visszaszerezhetem, visszaperel-

hetem; a hol a rajtam elkövetett sérelem megtorlását elérhetem, ha physikailag gyengébb vagyok is, mert a jogi küzdelemben én lettem a győztes: ott lehet szó igzán jogról.

Ez adja meg a jog történetében a perjognak azt a nagy jelentőségét, a mely a magánjoggal és a büntetőjoggal szemben megilleti.

Kétségtelen, hogy hazai jogtörténetünknek is első, úgyszólván elengedhetetlen feladatát oldotta meg Hajnik Imre, midőn élete java munkáját a magyar bírói szervezet és peres eljárás középkori történetének megírására áldozta. Alkotmánytörténetünk, bár még igen sok fontos kérdése vár felderítésre, már dicsekedhetik alapvető munkákkal, melyek nagyobbrészt ugyan a köztörténelem, a politikai historia birodalmába tartoznak, de mégis idevonhatók. Sok alkotmányjogi kérdést a magyar történetírás XIX. századi monographikus irodalma már érintett, sőt meg is oldott. A magyar jogtörténet azonban teljes sötétségben maradt. A középkori magyar jogba csak Verbőczi Hármaskönyve világít be. Hogy meddig? az igen kérdéses. A perjogra nézve már Hajnik megállapítja, hogy a Hármaskönyv nem megy régibb multba vissza, mint Mátyás király uralkodása.

De nemcsak a magyar jogtörténet szempontjából fontos a középkori peres eljárás ismerete, hanem a történelem általános, nagy szempontjait is figyelembe véve. Az elmult életnek írásos maradványai segélyével lehet megrajzolni a régmult képét. És ez az írásos hagyomány legnagyobb részében nem a mult feljegyzése a jövő kutató számára, hanem a jelen küzdelmeinek megörökítése. Az elért eredmények biztosítása, a kivívott helyzetek állandósítása, a megérdemelt kiváltságok őrzése végett keresik fel az írásos formát.

A középkori európai élet jóformán teljesen a levelekbe foglalt privilegiumok körül forog. A jogviszonyok mögött pedig az élet rejlik, s így az élet kutatóinak el kell számolni azzal, hogy lépten-nyomon joggal, ennek kifejezéseivel s kifejezésmódjaival fognak találkozni. A fenmaradt oklevelek legnagyobb része jogi czélra készült és az esetek jó részében a jogi küzdelmet, a jogok érvényesülését tárja fel. Középkori oklevelet alig lehet megérteni a nélkül, hogy ismernénk a peres levelek különféle fajait: a *litterae evocatoriae, affirmatoriae, exhibitoriae* stb. közti különbségeket; a nélkül, hogy ismernénk az oklevelek kiállítóit, főként a bírói szervezetet. Az oklevelek terminologiája még ott is, a hol nem pusztán jogról van szó, telve van a jogtól kölcsönkért kifejezésekkel. Köztörténeti és kulturtörténeti adataink nagy részét pedig onnét, a peres leve-

lek jogi vitáiból kell kihalászni. Igy nemcsak a jogtörténész tekintheti alapvetőnek Hajnik nagy munkáját, hanem a történet bármely ágával foglalkozó is.

Nézzük mindenekelőtt közelebbről, hova vezetnek el Hajnik kutatásai s minők az eredmények, a melyekre szükségünk van mindnyájunknak, kik a magyar társadalmi és állami élet multjával foglalkozunk.

Az egész mű négy nagy részre oszlik. Az I. rész a bírósági szervezettel foglalkozik, a II—IV. részek a tulajdonképeni perjogot adják elő.

A bírósági szervezet tárgyalását egy annak egész középkori fejlődését világosan összefoglaló kép előzi meg. Szükséges ez a bevezetés, hogy a fejlődés dynamikus szempontja kellőképen érvényesülhessen, mert a többi részeknél a rendek, társadalmi osztályok és külön területek bíróságainak feltüntetésében már inkább a statikai szempont az uralkodó. A magyar bírói szervezet legrégibb csíráinak kutatásánál Hajnik tartózkodik attól, hogy az u. n. ősi szervezet nagyon problematikus eredetiségeivel hosszasabban foglalkozzék. Művének előszavában már jelzi, hogy az okleveles adatok positiv talaján akar maradni s ép ezért, mivel perjogi, sőt mondhatnánk, általában jogi tartalmú okiratok sűrüebben csak a XIII. századtól, illetőleg a tatárjárástól innen állanak rendelkezésünkre, kiválóképen a XIII. századtól kezdve írja le perjogi állapotainkat. Röviden végez tehát a *gyulák* és *harkák* szereplésével, némileg bővebben tárgyalja a királybírák, vagyis királyi *billogok* és a zsinati törvényszékek működését, mert itt már megbízható adatok szolgáltatnak alkalmat a komolyan megtehető következtetésekre.

A XIII. századnál kezdődik a fejlődés behatóbb s részletes ismertetése. Az ekkor beálló nagy rendi változások előkészítik az igazságszolgáltatás nagy átalakulását is, mely a vegyes házakbeli királyok uralkodása alatt a nemesség bíráskodásának a királyi kuriában való összpontosításával s annak királyivá és országossá válásával megy végbe; a megye, város, földesúr és kisebb fokon a földesúri községek pedig az ország rendes vidéki bíróságai lesznek.

A fejlődés áttekintése után következik az egyes bírósági szervek részletes feltüntetése. A királyi kuria és bíróságainak egymáshoz való viszonya, a kuriában megalakuló bíróságok működése rendkívül érdekes képben tárúl elénk. Különösen tanulságos, hogy a király személyes bíráskodása hogyan teremti meg az őt helyettesítő külön szervezeteket s hogyan szorúl a fejlődés folyamán mindjobban háttérbe; az országbíró *praesentia regia*-ját hogy váltja fel a kanczellár *specialis prae-*

sentia regia-ja s végül hogyan lesz a titkos kanczellárból királyi személynök, a ki a *personalis praesentia regia*-t tartja. Talán az egész műnek a fejlődés szempontjából legplastikusabban megírt fejezetei ezek. A nemesség vidéki bírósági leírásánál a nádor által tartott bírósági *közgyülések* (congregationes generales, generalia judicia) és a megyei *sedria* (sedes judiciaria) kimerítő ismertetésben részesülnek. A polgárság városi bíróságainál fel vannak derítve a tárnoki és személynöki szék megalakulására vonatkozó összes mozzanatok, s mindezeket kiegészíti a földesúri bíráskodás, a kiváltságolt népelemek — a kunok, besenyők, szászok, zsidók — bíráskodásának története. Nem volna teljes a kép, ha még nem emlékeznénk meg azokról a fejezetekről, melyek a szent-székek világi bíráskodására, Erdély, Dalmát-, Horvát- és Szlavónországok, valamint a végvidéki bánságok bírói szervezetére vetnek világot.

A mű második részével kezdődik a tulajdonképeni peres eljárás bemutatása. Innét kezdve már a jogászi dogmatikus szempontok irányadók mind az anyag beosztásánál, mind a tárgyalás módjánál. Az egész peres eljárás központja a bizonyítás szaka, s így természetszerű caesurát alkot, mely az egész per folyamát ketté osztja. Előbb kell tehát megismerkednünk a perben szereplő személyekkel s ezeknek jogilag megkövetelt tulajdonságaival. A bíró és bírótársak minősége, az utóbbiak hivatali jellegének kifejlődése, a bíró segédei, a poroszlók és az ezeket később felváltó hiteles helyek, a felperes és alperes, a perbeli képviselők, a prókátorok szereplése és működése következik egymásután, míg elérünk az első mozzanathoz, melylyel a már ismert felek között megindúl a perbeli küzdelem, a mi az idézéssel történik. A legősibb alakon, a *pecsétküldés* (missio sigilli) intézményén kezdve végig tekintjük a perbehívás szabályainak és módjainak egész sorát. Hogyan kapcsolódik a perbehívás más perbeli cselekményekhez, pl. az iktatáshoz (statutio), tudományvételhez (inquisitio), hogyan ismétlődik s lesz belőle a három vásáron való kikiáltás, az *evocatio cum insinuatione*, a *brevis evocatio*. s minő jelentősége van az idézési határnapoknak. különösen a bírósági nyolczadoknak (octavae judiciales). És ide, mielőtt elérnénk a bizonyítás szakának jellemzéséhez, még egy nagyjelentőségű fejezet ékelődik be, a mely azonban sokkal általánosabb és a kérdések egészére kiterjedőbb, semhogy itt ezen rövid áttekintés keretén belül végezhetnénk vele. A per folyamának a bizonyításig terjedő egybefüggő képe ez, melyen belül azonban az élethű és különösen a jogászra nézve rendkívül közvetlen érdekű részletek között a magyar középkori peres eljárás eredete és az európai jogfejlődéshez való viszonya

van felderítve. Általános történelmi szempontból nézve is igen becses eredmények, melyekkel majd később kell külön foglalkoznunk.

Jogi szempontból a peres eljárás legfontosabb része a *bizonyítás* szaka. A mi hazai bizonyítási jogunk is, valamint a kezdetleges jogfejlődésben mindenütt, formális volt, vagyis nem az anyagi igazság kiderítése volt a fő czél, hanem a megtámadott személyes becsületességének megállapítása. A fejlődés iránya azonban az anyagi igazság mennél teljesebb kiderítése felé mutat. Ilyen világításban kell tekintenünk azokat az eszközöket, a melyekkel a perbeli küzdelem folyik a peres felek között. Az *istenítéletek*, különösen a próbák, a *bajvívás* és az *eskü* vannak hivatva a per sorsának eldöntésére. Igy látjuk, a Váradi Regestrum tüzes vaspróbáit, a perdöntő bajt hogyan használhatták fel a pereskedő, vádoló és sértett személyek igazaik kimutatására; a perdöntő eskü az azt megelőző tanubizonyítással együtt pedig rávezet arra az útra, a melyen a *humanum testimonium*-ból a tanubizonyítás új formája, az u. n. *inquisitio*, a tudományvétel lesz. Nagy részletességgel és kimerítő alapossággal írja le a munka a tudományvétel különböző nemeit: az egyszerű, a köz-tudományt és a bírósági közgyűlésen eszközöltet, melynek helyébe később a kikiáltott közgyűléseken véghezmenő, tudományvétel lépett.

Legközelebb érdekli a történészt, különösen a diplomatikust a következő bizonyítási eszközökről, az oklevelekről szóló fejezet. Az oklevelek nemeinek megállapítása, a *notitia* és *carta* magyar története, a hitelesség, a közhitel, az ünnepélyes kiváltsági forma, a transsumálás, a valódiság és érvényesség kérdései mind belevágnak az általános történelmi kutatás köreibe s jóformán nélkülözhetetlen útmutatásokat adnak. Ennek a résznek utolsó fejezete, mely a bizonyítással kettévágott per folyamának következményeit, a bizonyítás és végitélet jelentőségét méltatja, már átvezet a peres küzdelem nyugvó pontjához: az itélethez.

Utolsó, negyedik része ez az egész műnek. Az itélet és egyezség nemeinek s az itélet következményének, a végrehajtásnak tárgyalása után látjuk még a peres küzdelem végső remediumait, az u. n. perorvoslatokat. Az egész munkát a perbeli vétségek és bírságok ismertetése zárja be.

A munkához függelékül járúl még az előforduló latin perjogi műszók összeállítása. Különösen a joggal nem foglalkozó történészre és a diplomatikusra nézve fontos ez a jegyzék. A tételes jog rendszerében járatlan minden hosszabb keresés nélkül feltalálja a megfelelő helyen az illető műszó magyar

kifejezését, mely a legrégibb nyelvemlékek és használat nyomán van mindenütt felállítva, továbbá jelentését és történelmi fejlődését. Különösen a magyarországi terminusok jogilag is pontos megállapítására nézve fontos, hogy oklevéltáraink kiadói mennél többször forgassák ezt a jegyzéket.

A mű tartalmának ilyen rövidre fogott vázolásával csak fel akartuk hívni a figyelmet azokra a nagyfontosságú kérdésekre, melyeknek bő tárgyalásával találkozhatik az érdeklődő vagy kutató. Nem érinthettük tehát a perjog számtalan apró részleteit; de ha ezt meg is kíséreltük volna, még akkor sem sikerült volna kimeríteni a munka gazdag tartalmát. Mert természetes, hogy nem lehetett összeszőni a középkori magyar jognak egyedül a bírói szervezetet és a peres eljárást illető fonalait egy egésszé a nélkül, hogy ne kellett volna tisztázni a jog többi, szervesen összefüggő részeinek kérdéseit is. A munka nem egy magánjogi és büntetőjogi tételt tisztáz, hogy a megfelelő perjogi viszonyt megvilágítsa. Igy mindenekelőtt meg kellett állapítani, hogy minő jogok azok, a melyeket perbe vinni lehet. Látjuk magánjogunk főintézményeit: a birtokjogokat (82. l.), a zálogügyeket, hitbért, hozományt, jegyajándékot (83, 115. l.), kötelmi jogokat, kölcsönt, adóssági ügyeket (286, 316. l.), örökjogokat (82, 115, 316. l.) s a büntetőjog köréből — bár az előszó a büntető igazságszolgáltatással együtt kirekeszti, de a mű mégis nem egy helyütt kiterjed arra is — a bűntettek (crimina) szereplését. Itt-ott nemcsak az illető jogintézmények életéről nyerünk bizonyságot, hanem már azok szerkezetét is megismerjük; így pl. a szavatosságot magánjogi oldaláról (173. l.), az okiratokról szóló részben a vallás (fassio) összefüggését a jogügyletek megkötésével (346. l.), a hatalmaskodás (potentia) vétségének kifejlődését, nemeit. (389. l.)

Az alkotmányjog sem maradhatott figyelmen kívül, s így különösen a bírósági szervezetnél a rendi viszonyok változásai, a királyi tanácsnak nem pusztán igazságszolgáltatási szerepe, a nemesi megye, a szabad királyi városok, a földesuraság megalakulása stb. mind a peres eljárás szabályain túlmenő tárgyalásra találtak.

Mondhatjuk tehát, hogy Hajnik művének nemcsak monographikus jelentősége van, hanem alapvetés az nem egy irányban a magyar alkotmány- és jogtörténet egész tudományára nézve. Tanulságos ebből a szempontból különösen az eredet és a hazai szokásjog, az *approbata regni consuetudo* viszonyának kérdése. Már előbb említettük, hogy a munka közepe táján (214 és köv. ll.) megállapítást nyer: honnét eredt a középkori magyar peres eljárás. A bizonyítékok összehason-

lítása és mérlegelése után kétségtelennek látszik, hogy az Árpád-kori per annak a germán peres eljárásnak formáit és elveit követte, mely a frank birodalomban, különösen annak karolingi korszakában kifejlődött. A későbbi magyar perjog átalakulásai az Anjouk korában a franczia, illetőleg a nápolyi vagy siciliai behatás alatt mentek végbe. Hajnik kutatásai tehát igazságot szolgáltatnak Verbőczi sokat vitatott tételének (Trip. II. 6. 12. §.), hogy későbbi perünk formái és gyakorlata köztudomás szerint »ex Galliarum finibus« származott át hozzánk. A római jog és a kánonjog közvetlen befolyását a magyar perjog nem érezte.

De nemcsak e helyütt, hanem másutt is megtaláljuk a mindenkori nyugat-európai jogélettel való összefüggés kapcsolódásait. Igy a bíró minőségének körülírásánál (147. l.), a bírótársak szereplésénél (151. l.), a képviseletnél (774. l.), az idézésnél (186, 197. l.), az eskünél (276. l.), az okleveleknél (343. l.), az itéletnél (387. l.) stb. Világos utalásokat lelünk a magyar jog és a külföldi jogok megegyezésére. Sőt arra is van eset, hogy nyugat-európai intézménynek analog fejlődésére akadunk nálunk: a közgyűlésen (generalis congregatio) szerzett tudomány, közel rokon azzal a bizonyítással, mely az anglonormann jog vidékén otthonos és a melyből később az itélőjury lesz.

Míg egy oldalról Hajnik pragmatikus módon folytatott s positiv alapon álló kutatásai meggyőznek arról, hogy a magyar jog a peres eljárás körén belül is mindig érezte és követte az európai jogfejlődést, más oldalról ugyancsak kétségtelenné teszik azt is, hogy a szokás élő ereje formálta, fejlesztette az átvett intézményeket új és eredeti irányokba. A szokásjognak erről a működéséről úgyszólván e mű minden lapja tanuskodik. Megmutatta tehát Hajnik, miként lehet és kell is a magyar jogtörténet fejlődési kérdéseit igazán tudományos alapon megoldani. Nem a Baskiriából vagy Lebediából hozott őseredetiségek ködképei lebegnek a kutató szeme előtt, hanem az okleveles bizonyságok ezreinek szigorú egybevetésével megállapítható tudományos igazságok. Nem lehet a szokásjog őserejére írni mindent, de viszont nem lehet egész középkori jogunkat sem a külföldi és idegen jogrendszerekbe beolvasztani.

És hogy valóban az okleveles adatok szilárd fundamentomára építette Hajnik egész munkáját, elegendő, ha valaki csak egy pillantást vet a mű bármelyik lapjára. Rendkívül tanulságos — nemcsak a jogtörténészre, hanem minden historikusra — végig böngészni a szerény jegyzetek sok százait. Itt lehet némi

bepillantást nyerni abba a műhelybe, a hol évtizedeken át rakta össze Hajnik megirandó művének összes alkotó részeit, az intézményeket tartó nagy tényektől kezdve az apró mozaik adatokig. Nemcsak az összes publikált oklevéltárak kész anyagából merített, hanem felkutatta az archivumainkban heverő és még ismeretlen kincseket is. A Muzeum levéltárának különösen a családi okleveleket őrző részéből, az Országos Levéltárból, sőt az egyes városok — Pozsony, Sopron, Kassa, Nagy-Szombat — leveles ládáiból, az egyes családi irattárakból, pl. a hg. Esterházyak kismartoni levéltárából, az egyetemi könyvtár kézirati anyagából sok igen becses adatot hozott a százados homályból napvilágra. Diplomatikai szempontból is alig eléggé méltányolható szolgálat ez, melynek a jogtörténet, illetőleg a perjog határain túlmenő jelentősége van.

Lehetséges-e ma Hajnik munkájáról akár az okleveles adatokat, akár az elért eredményeket tekintve, beható kritikát mondani? Azt hiszszük, ma csak az ismertetés és méltánylás hangjának van helye. Egy élet érdemes munkája fekszik a magyar történettudomány munkásai előtt. Csak évek kutatása, a Hajnik által követett európai szellemben és okleveles módon folytatva, próbálhatja ki műve egyes részeinek erejét. A magyar jogtörténet tudományának fejlődésében kétségtelenül alapvető, mert — ha tételes eredményeitől eltekintünk is — a legnagyobbat azzal érte el, hogy megoldotta a magyar jogtörténet létkérdését. Megoldotta azzal, hogy megmutatta, miként lehet azt egész középkori folyamában feldolgozni. Nem riaszthat többé már vissza az, hogy okleveleink publikációja az Anjou-korral jóformán véget ér; nem az sem, hogy jogtörténeti monographikus irodalmunk úgyszólván nincsen.

Kovachich Márton György bámulatos adatgyüjtő munkássága nem veszett kárba; megtermette gyümölcseit egy század alatt lassan és észrevétlenül. Nem hiába idézi fel Hajnik művének előszavában Kovachich emlékét, mert a XVIII-ik század nagy kutatójának munkásságát folytatja s részben be is fejezi. Az adatok összegyüjtésében fáradhatatlanúl egy egész életen át követi őt, de megéri azt is, hogy az összehordott anyagból visszaállíthassa középkori jogunk legfontosabb részének egész épületét.

Illés József.

A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei. (Le couvent des ermites de St. Paul à Czenstochowa et ses monuments d'art hongrois.) Irta *Nyári Sándor.* Budapest, 1901. Athenaeum kny. 4-r. 4, 83 l. Kép-mellékletekkel.

Finom papiroson, pazar nyomással, előkelő külsőben jelent meg ez a huszonkilencz nagy és több kisebb illusztráczióval diszített munka, magyarúl és francziáúl, hogy a művelt nyugat is tudomást vehessen róla. Tartalma azonban épen nem méltó a költséges kiállításhoz. Már létrejötte is nagy tévedésnek köszönhető: Nyári a czenstochowai kolostor magyar műemlékeit akarja bemutatni és ismertetni; ezért közli a huszonkilencz kép reproductióját és leírását, ezért fejtegeti hosszasan a kolostor történetét; pedig e képek épúgy nem magyar műemlékek, mint Raffaello freskója (Attila Róma előtt) nem magyar, illetőleg nem hun, vagy athenei iskolája nem görög műemlék; és a magyar művészettörténetnek épúgy nincs köze a czenstochowai kolostor történetéhez, mint nincs a vatikáni palotáéhoz. A czenstochowai képeket ugyanis nem magyar képírók festették, hanem — a szerző véleménye szerint — valószínűleg lengyelek, s így reánk csak annyiban tartoznak, hogy a képek nagy részének a tárgya magyar: magyar királyoknak, egyházi férfiaknak arczképei s életük egy-egy mozzanatának megjelenítései.

Ennyiben valóban érdekesek, és azt tekintve, hogy milyen kevés magyar tárgyú ábrázolat maradt fön a mult századok festészetében, maguknak az emlékeknek bemutatása *képekben* épen nem czéltalan. Nyári e képek közlésével nagy hálára kötelezte a kulturhistóriát, mert bár a képek művészi értéke nem nagy, annál becsesebbek tárgyuknál fogva. Megörökítik az egyetlen magyar szerzetes-rend egypár vezető emberét, közöttük olyanokat is, mint pl. a bibliafordító Báthori László, a kiknek működése messze kihatott a rendből, s ha az arczuk vonásai talán nem hívek is az eredetihez, legalább »hagyományozott« arczképeket kapunk róluk s a történelem ezeket is igen megbecsüli; megőrzik továbbá e képek nehány történeti mozzanat emlékét, és a mi a külső jellemző vonásokat, ruházat stb. illeti, valóban megbízható forrásokúl kinálkoznak. A ki majd a magyar pálos-rend történetével foglalkozik, többször fog útbaigazítást keresni az öt freskó és huszonhárom olajfestmény reproductiójánál.

Mi része van azonban a magyarságnak a czenstochowai kolostor azon Mária-képében, melyet Nyári egy egész fejezeten végig tárgyal? Eredetére nézve bizanczi, Magyarországon még csak nem is volt, s jelenleg Oroszország egyik templomát éke-

síti. Ha már maguknak a képeknek ily kevés a kapcsolatuk a *magyar művészet* történetével, mennyivel vékonyabb az a szál, mely a templomnak és kolostorának történetét fűzi hozzá! Megint a kulturhistóriai szempontra kell hivatkoznunk, hogy egy kis kapcsolatot találjunk a kolostor és a magyarság között. A czenstochowai kolostorba 1382-ben magyar pálosokat telepítettek és a lengyel rendtagok mindég föntartották az összeköttetést a magyar testvérekkel. Ezzel a bennünket érdeklő körülménynyel azonban a szerző egyáltalán nem foglalkozik.

Bármilyen érdekesek, sőt értékesek reánk nézve a képek, a magyar tudomány nem érezte volna hiányát, ha a reproductiók bevezetés nélkül jelennek meg és a czenstochowai templom meg kolostor részletes története továbbra is megiratlanúl marad magyar nyelven. Épen nem akarom azt mondani, hogy a munka akkor is fölösleges lett volna, ha a tőlünk messze eső tárgyat tudományos színvonalon fejtegeti. Épen nem. Adhatott volna a szerző értékes munkát, de ennek is csak úgy lett volna kapcsolata a magyar szellemi élettel, ha azt írja meg, a mit mellőzött: a magyar vonatkozásokat a kolostor életében.

Azonban nem így történt.

Azt a kettős föladatot, melyet maga elé tűzött, a történetíróét és a műtörténészét, egyiket sem oldja meg kellő eredménynyel. Már az is baj, hogy a kettőt mereven elválasztja egymástól, semmi kapcsolatot sem tud találni köztük.[1]) Sajátságos jelenség, hogy a szerző, a ki műtörténelmi tanulmányokkal foglalkozik, épen a művészeti részszel bánik el oly mostohán. A műemlékek történetével, a templom díszével, az egyházi szerek méltatásával még elég részletesen foglalkozik, de midőn a tulajdonképeni művészettörténeti rész következik, a képeknek, a *magyar műemlékeknek* ismertetése, akkor szűkszavúvá válik, nem terjeszkedik ki egyébre, mint a képek puszta leírására. A levél egyik felén van a kép, a másikon a leltárilag száraz katalogus-szerű leírás. Meghatározza a kép méreteit és anyagát, elmondja, mi látható a képen, megnevezi a színeket s közli a kép föliratát. A méretek és szinezés megállapításán kívül a többi munkát minden olvasó maga is elvégezhetné, ha a reproductiók tisztábbak, élesebbek volnának. Ugyan ki érzi szükségét annak, hogy magát a reproductiót látva, ilyen leírást olvasson: »Boldog Dénes. Fehér Pálos-ruhában ül, kezeit összekulcsolja, haja, szakálla és bajusza szőke. Előtte az asztalon imakönyv, pásztorbot és püspöksüveg látható« stb.

[1]) Itt a festményekre czélzok, mert a templom történetét összefűzi a kolostoréval.

Következnek a méretek, anyag, fölirat. (68. l.) Ezeken a képleírásokon kívül a bevezetésben 20 félsornyi művészeti méltatás olvasható a képekről, egyéb semmi; levéltári kutatásokat a szerző nem végezhetett, »mert a kolostor levéltára ez idő szerint tudományos használatra hozzá nem férhető« (2. l.) — pedig a kutatásnak, azt hiszem, lett volna eredménye; így a képek eredetére, a mesterek személyére nézve adatokat nem gyüjtött, művészi szempontból méltatni pedig a képeket — úgy látszik — nem volt kedve, hanem e helyett inkább a történetíró szerepére vállalkozott.

Már a képek leírása közben is teljesít történetírói munkát, megadván, vagy a fölirat nyomán közölvén egy-két életrajzi adatát az ábrázolt egyházi személynek; de egy csomó kisebb-nagyobb tévedést nem tud elkerülni. *Mihály* zágrábi püspök (később esztergomi érsek) szerinte (82. b. lap) 1296-tól viselte hivatalát, holott Gams szerint [1]) már 1295-ben elfoglalta; *Báthori Lászlót* megteszi püspöknek (73. l.), a miről a történet semmit sem tud, mert egyszerű pálos szerzetes volt, a ki — mint a Nyáritól közölt, de föl nem használt fölirat is megemlíti — közvetetlenül misemondás után esett össze és halt meg; [2]) *Domokos* nyitrai püspökről a föliratban 1730-as kelet van, pedig Gams tanusága szerint [3]) a nyitrai püspöki széken csak egy Domokos ült, 1373—1384-ig; *Péter*, a pálos-szerzetesből nyitrai püspökké lett egyházfő neve alatt az 1405-ös évszám olvasható (71. l.), noha 1399-től 1403-ig volt püspök; mire vonatkozik tehát a két évvel későbbi évszám? *István* szerémi püspök mellé az 1547 évszám van téve (77. l.), pedig e pálos-szerzetes csak 1584-ben lett szerémi püspökké, e néven az ötödik *(Stephanus V. de Tyrnau)*, s Gams szerint [4]) 1592-ig, mások szerint 1590-ig kormányzott; *Frater Györgyöt* a fölirat nyomán megteszi veszprémi püspöknek (67. l.), holott nagyváradi volt; *Dénes* argai címzetes püspök nevével meg valóban végzetes tévedés esik meg rajta: a magyar nyelvű kép-aláírás szerint »Dénes Argen-püspök, az erdélyiek sufraganense« (így; egy *f*-fel és *ens* végzettel), a franczia szerint »Denis Argen évêque suffragant des Transylvains« (68. b. lap); a magyarban tehát a képtelen »Argen-püspök« szerepel czímeként, s mint ilyen lett volna az *erdélyiek suffrayaneusa (!)*. a mi non sens, hiszen ellenkezőleg az erdélyi

[1]) Series Episcoporum. Ratisbonae, 1873. 4-r. 387 l.

[2]) »Ladislaus Bathoreus . . . missae sacro peracto officio, in manibus fratrum laetus expiravit.«

[3]) Id. m. 375. l.

[4]) Id. m. 379. l.

püspökök voltak a kalocsai érsek suffraganeusai; a franczia fordító még jobban tudja: az ő szövege szerint Argen a püspök vezeték neve és hivatala szerint erdélyi püspök volt. Ugy látszik, az olvasó tetszésére van bízva, hogy azt a szöveget válaszsza a kettő közűl, a melyik jobban tetszik. A két utóbbi esetben a fölirat szövege vezette Nyárit félre, de azt már csak tudnia kellett volna, hogy Martinuzzi nem veszprémi püspök volt.[1]) Dénes püspöknél pedig érezhette volna, ha mást nem, az ellenmondást a két szöveg között.

A föliratok latin szövegét is sokszor rosszúl olvassa; p. o. PA*O*LINA-t olvas PA*V*LINA helyett (57. l.), VBIS-t VBI S helyett (u. o.), EREMIT*VVM*-ot EREMIT*ARVM* helyett (60. l.). *O*VEM-et *Q*VEM helyett (u. o.), SANCTITAT*AE*-t SANCTITAT*E* helyett (70. l.), MORT*IVVM*-ot MORT*VVM* helyett (72. l.), EPISCOPAT*V*(m)-ot EPISCOPAT*V* helyett. (77. l.) Egy-kettőnél olyan világosan látható a szövegben a helyes betü, hogy el sem tudjuk gondolni, mint lehetett rosszúl olvasni. Hogy Nyárinak nem tűnt föl, milyen érthetetlenné vált az ő olvasásában a szöveg!?

Itt említem meg azt a tévedését, hogy a pálosokat *papi rend*-nek nevezi, pedig *szerzetes rend* voltak; úgy látszik, nem ismeri a két dolog között a különbséget. Zavaros írásmódja egy másik helyen (8. l.) meg arra enged következtetni, hogy József császár 381 pálos kolostort (!) törölt el.

A mint a tulajdonképeni históriával foglalkozik, említettük, bővebb beszédűvé válik. Elmondja öt féllapon a magyar pálosok történetét alapításuktól (1215) a XIII. század végéig, innen egy nagy ugrással II. József császárnál folytatja és befejezi Scitovszky primás visszatelepítő kísérletével. Hogy újat nem mond, az természetes, nem is volt czélja; nem követeljük tehát, hogy tanulmányozza át az *Acta Paulinorum* kéziratos gyüjteményét az Országos Levéltárban, s a Muzeumban és az egyetemi könyvtárban található írott följegyzéseket. Hogy a magyar pálosokról írván, nem ismeri sem *Orosz Ferencz* kivonatát,[2]) sem *Benger Miklós* évkönyveit,[3]) azon csodálkozom, de még valamiképen értem, mert mind a kettő régi munka;

---

[1]) Annál inkább, mert az 50. l. közölt kép fölirata is váradi püspöknek nevezi.

[2]) Synopsis annalium .... Ord. S. Pauli stb. Sopron, 1747. 8-r. Megvan a Muzeum könyvtárában (XII. H. Eccl. 4222. g.), az egyetemi könyvtárban meg épen öt példány van belőle.

[3]) Annales ... fratrum eremitarum ord. S. Pauli, Pozsony. Az 1743-iki ívrét kiadás második kötete megvan a Muzeumban (XII. H. Eccl. 51.) és az Egyetem könyvtárában is.

azonban Nyári — úgy látszik — *Kurcz Antal* töredékes történeti művét[1]) és *Bakonyvári Ildefonz* vázlatos, de nem hézagos becses értekezését[2]) sem használta, — legalább nem utal reájuk, — hanem általános egyháztörténetekből dolgozik; ez igazán meglepő.

Elmondja azután részletesen (nyolcz féllapon) a csodatevő Madonna-kép történetét, a melyhez — mint mondtam — sem a magyarságnak, sem a pálos-rendnek semmi köze, de még Lukács evangelistának sem, a ki a képet a monda szerint festette s a ki »e szerint (?) az első keresztény festő volt.« (12. l.) Nyári oly határozott szavakkal és oly részletesen közli ezt a komoly munkába nem illő legendát, hogy az olvasóban azt a gyanut kelti: talán maga a szerző is hiszi a mondát!

Majd két fejezetben a czenstochowai templom leírása és a kolostor története következik. Az utóbbi lengyel és orosz forrásmunkák után készült s szintén minden eredetiség nélkül szűkölködik. Az előbbiben annál több az aprólékos mozzanat kiemelése. Részletesen beszámol azokról a kápolnákról, melyeket a lengyel urak építtettek; leírja diszítésüket, a falakat ékesítő képeket stb. — itt még a művészek nevét is tudja — s végűl a kolostorral kapcsolatos ünnepélyekről emlékszik meg. Értesülünk tőle, hogy 1717-ben a Mária-kép megkoronázása alkalmával nyolcz nap alatt 3252 misét mondtak, s 148,300 hivő részesült úrvacsorában; hogy 1802 szept. 9-én, mikor a rend ötszázados évfordulóját ünnepelte a kép birtokba vételének, 300,000 zarándok fordult meg Czenstochowában, s több ilyen, a magyar tudományt — a szerző hite szerint — igen érdeklő kérdésről. Ilyen az a megjegyzése is, hogy a sekrestye oltára előtt csak egyszer egy évben, szept. 28-án miséznek!

Ennyi az, a mit a czenstochowai kolostor történetéről és magyar műemlékeiről megtudunk. Elmondja azonkívül, hogy sok magyar ereklye került a kolostor kincstárába; pl. a *Hedvig* lengyel királyné hímezte casula — tegyük meg magyar emléknek, hiszen Hedvig Nagy Lajos leánya volt, — *Báthory István* kardja és feszülete; de rajz róluk nincs s a leírásuk is nagyon laikus szemlélőre vall, épúgy mint a casula méreteinek meghatározása: hat arasznyi magas, négy arasznyi széles. (28. l.) Jó lett volna a használt arasz mérték-számát is megadni.

---

[1]) A magyarországi pálos-rend története, I. köt. 1215—1526. Budapest, 1889. 8-r.

[2]) A pápai kath. gymnasium a pálosok idejében. Pápa, 1896. 8-r. (Az értekezés első fele magával a pálos-renddel foglalkozik.)

Ezen emlékeket nem számítva, mért volna fontos a magyar irodalomra nézve a kolostor és a Madonna-kép története, bajos megérteni. Olyan idegen minden tőlünk, az egész templom a maga díszes kápolnáival, a kolostor az érte vívott háborúk történetével; ennek históriai, annak művészettörténeti érdekességét még Nyári leírása után sem tudjuk felfedezni. Az érdeklődő olvasó sokkal találóbb és vonzóbb képet kap Czenstochowáról Ballagi Aladár rövid czikkében, mely a Pallas-Lexikonban jelent meg.

A könyv külső formája — nem a technikai kiállítását értem, hanem a stilusát — nagyon gyönge. A szerző magyarúl írni nem tud, kisebb-nagyobb botlás és vétség a magyar nyelv szabályai és szelleme ellen egyáltalában nem ritka, a mondattani germanismusoktól a helyesírási különösségekig. Az ikesragozással nem sokat törődik *(emelkedne. válna*, 22. l.); az *ők* és *azok* névmásokat összezavarja (5. l.); *nyolcz nap alatt*, nála = *nyolcz napon belül* (37. l.); nem érti a *van* és *megvan* között a különbséget (9. l.); kedveli a *lettek építve*-féle germanismust; nem tud a magyar szórenddel megbarátkozni; a barátot egyszer megteszi tárgynak, ezt mondván: *az a négy barát, melyet* stb. (9. l.) Hát ez a mondat: »A kolostor építése IV. László király idejében s az esztergomi egyházmegyében létezett.« (8. l.) Megjegyzem még, hogy a magyar ember a pénzt talán mondja *anyagi eszköz*-nek, de már *anyagiság*-nak nem (22. l.); sem *családi patvart* (39. l.), sem *sötét szürke hajat* (45. l.) nem ismer. Megütköztem azon a szokáson is, hogy — egészen németesen — igen szeret nagy kezdő betüvel élni, pl. Pálosruha, Istenítélet, a mi csak arra való, hogy bosszantsa a magyar orthographiához szokott olvasót. Apróságok lehetnek ezek, de mindenesetre jellemző apróságok.

Az előadás módja hasonlóképen nem vonzó. A mondatok nem akarnak egymásba fűződni, majd minden pont után érzünk egy kis zökkenőt, annak a fejében, hogy más tárgyra visz át bennünket az író; a hasonló fajú mellékmondatok csak úgy ömlenek egymás után stb. stb. A hangja száraz, sokszor szinte hivatalos hidegségű és ridegségű. Lukács evangelista az asszonyok kérésének »helyt ad« (12. l.); a kolostor ostromlóit »bizonyos fokú félelem szállja meg« (32. l.), a mit a franczia fordító hűségesen lefordít: »les assaillants furent pris d'une sorte de terreur.«

Legcsattanóbb a könyv első mondata: »Midőn ezen munkámat a magyar kereszténység kilenczszázados évfordulója alkalmából közrebocsájtom, tisztán az a szándék vezet, hogy a czenstochowai Pálos-kolostor magyar műemlékeit megismer-

tessem, melyek II. József kolostor-tiltó edictuma folytán kerültek az idegenbe.« Okoskodjunk egy kissé deductive. *Propositum:* Nyári Sándor pusztán (és nem *tisztán)* azokat a magyar műemlékeket akarja ezen könyvében ismertetni, melyek II. József császárnak a szerzetes rendek nagy részét eltörlő (és nem *kolostor-tiltó)* rendelete következtében kerültek Czenstochowába. *Suppositum:* Ámde a könyv tanusága szerint Czenstochowában, a Báthory-ereklyéket kivéve, magyar eredetű műemlék egyáltalában nincsen, olyan tehát még kevésbbé lehet, mely Magyarországon lett volna és 1786 után került volna Lengyelországba. *Conclusio:* A könyv tehát »tisztán« semmit sem ismertet. Quod erat demonstrandum.[1])

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Török-Bálint története és leírása. Irta *Wittinger Antal.* Budapest, 1901. Bagó Márton és fia kny. Kis 8-r. 168 l.

Inkább leírás, mint történet. Irója — maga mondja — nem számít babérra, csak szülőfaluja iránt táplált szeretete adta kezébe a tollat, s fáradozásának legszebb jutalmát abban lelné, ha jó földiei kedvesen fogadnák kis művét. A tulajdonképeni történelmi rész igen kis helyre szorult össze a könyvben. Olvasgatott ugyan a szerző nehány forrásmunkát, kutatott az Országos Levéltárban, de bizony sovány eredmény jutalmazta fáradozását. Jele annak, hogy a község mindig jelentéktelen jobbágyfalu volt, kisebb birtokosai nem voltak, hanem mindig hatalmas és vagyonos földesurakat szolgált. A XVI-ik századig a Guthi Országokat, majd az Enyingi Törököket; később Buda visszafoglalása után, 1693-tól a jezsuita rendet, ennek eltörlése (1775) óta a Majláth családot szolgálta, melynek tragikus véget ért tagja, János gróf, 1843-ban elzálogosította Festetics Antalnak, kinek fiától Ágostontól, 1869-ben Rochel Titusz gráczi bankár, illetőleg a mostani birtokos, Reitter Rudolf váltotta magához.

E pár sorba foglalható, de századokra visszanyúló történet folyama alatt kevés nevezetes eseményt élt át a falu. Jó vagyoni helyzetben levő, békés természetű földesuraság alatt nem is lehetett máskép. Hanem azért a gyászos idők

[1]) A fordítás franczia ságáról nem tartozik épen ide véleményt mondani. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a tolmács többnyire híven fordít, csak a jelzőket s jelzői mellékmondatokat szereti elhagyogatni, talán helynyerés czéljából. Olykor azonban nem felel meg egészen a fordítás az eredetinek, sőt ellent is mond, hol a franczia, hol a magyar szöveg rovására. Egy példát már felhoztam, másik példa mindjárt az első kép aláírása. Magyarúl: *A csodatevő Madonna képe;* francziául helyesen: *L'image miraculeuse de la vierge.*

sanyaruságai nem multak el felette nyomtalanúl. A *mai* Török-Bálint a Buda elfoglalásakor oly szomorú sorsra jutott egykori földesurától vette nevét. Azelőtt más helyen terült el s másképp is nevezték a falut, t. i. *Torbágy*-nak. Igy nevezi a budai káptalan 1469 máj. 2-iki oklevele,[1]) mely Bia falu határának bejárásáról szól s a felsorolt határnevek: Kőkert és Zomor puszták, Dobogó hegy, Konczipot erdő, Nyerges hegy, Károly hegye mellett említi Etyek, Bod, Bicske, Kozár és *Torbágy* falukat. Egy másik, 1490 jul. 16-án kelt oklevélben [2]) *Thorbagh*-nak írja maga a földesúr, Guthi Országh László, midőn az ó-budai Kálmán Péternek a tőle kölcsönvett 200 arany biztosítékául leköti.

Ez adatokat a monographia szerzője nem ismeri, valamint azt a jelentéktelennek látszó, de a történeti források hézagossága mellett mégis figyelmet érdemlő adatot sem, hogy a XVII-ik század elején (1616-ban) két élelmes ember — nem ritka species a régi magyar birtokjogi viszonyok közt — u. m. Cseténi János váczi harminczados és Üllei János, gróf Thurzó György belső cselédje, magszakadás czímén *Biall* (= Bia) és *Torbágy* pusztákat Pilis vármegyében, a nádortól adományban megszerezték s bizonyosan bele is ülnek vala, ha Bia urai, az Etyekiek meg nem akadályozzák.[3]) Még jóformán meg sem szabadultak az Etyekiek a betolakodó impetratoroktól, mikor egy hatalmas ember, nagyságos Bosnyák Tamás ellen kell (1623-ban) tiltakozniok, a ki *Torbágy*, *Baracs* és *Telki* possessiókkal szerette volna amúgy is tetemes vagyonát gyarapítani.[4])

Torbágy már ekkor puszta volt. Minden bizonynyal a szörnyű mohácsi veszedelem, Buda alattomos elfoglalása ásta meg sírját. Romjaiból új község épült az új földesúr jóvoltából, de nem a régi helyen, nem is a régi néven. *Török-Bálint* névvel éledett fel újra. Egy ideig a réginek folytatása, de egy újabb veszedelem teljesen kiforgatja mivoltából. Buda visszafoglalásakor ép oly puszta, mint egykor Torbágy. A kincstár, mely adja-veszi a falukat a jezsuitáknak, azután meg a Majláthoknak, újjá teremti, de rideg fiskális szempontból. Nem magyarokkal, hanem jövevény külföldiekkel telepíti be, miként az egész messze puszta vidéket. E jövevény *sváb* népség utódai lakják Török-Bálintot ma is. Szorgalmas, takarékos, számító faj, de nemzetiségéhez túlságosan ragaszkodó. Magyar hazafi-

[1]) Orsz. Ltár: dipl. oszt. 25227.
[2]) U. o. 19661.
[3]) Orsz. Ltár: Neoreg. act. 1667. 33. és Esztergomi. kápt. Lib. XII. fol. 450.
[4]) Eszterg. kápt. Lib. XVI. fol. 129.

sága az 1848/49-iki szabadságharczban kiállotta ugyan a tűzpróbát, azonban nyelvileg és szokásaiban még mindig nehezen olvad a magyarságba. —YJ—

Note sur le grand refus et la canonisation de Célestin V. à propos de publications récents. Par M. *Jules Lánczy*, professeur à l'université de Budapest. Paris, 1900. Armand Colin. 8-r. 22 l.

Ez a kis füzet különlenyomat az 1900 évi párisi nemzetközi történelmi congressus első osztályának annaleseiből, és Lánczy előadását tartalmazza, melyet ez osztályban 1900 julius 24-én tartott. A szerző Danténak — kinek ő nálunk egyik legjobb ismerője és méltánylója — verséből (a Pokol harmadik énekében) indúl ki, melyben a *gran rifiuto*, a nagy lemondás szerzőjét látja a pokolban és kárhoztatja. Dante nem nevezi meg az elkárhozott lelket, de már régebben sejték, és most már általánosan elismerik, hogy az: V. Coelestin pápa, az asketikus, szentéletű barát, Morrone Péter, ki rövid pápaság után leköszönt, helyet engedve VIII. Bonifácznak, s a kit Bonifácz utóda V. Kelemen, épen Dante korában a szentek közé iktatott. Ujabb időben e szent, de nem e világra való pápával többen foglalkoztak. Lánczy rámutat e dolgozatokra és konstatálja a congressus előtt -- »mert a nemzetközi congressusok, mint a régi franczia parlamentek, hivatvák, hogy bejegyezzenek különböző tényeket és jogczímeket« — hogy e munkálatokat megelőzőleg már 1891-ben a M. Tudományos Akadémia előtt értekezett V. Coelestin lemondásáról és VIII. Bonifácz pápaságának kezdetéről. Érinti a különböző irányt, melynek V. Coelestin és VIII. Bonifácz képviselői voltak; a vitát, mely a felett folyt, lemondhatott-e V. Coelestin a pápaságról? s azt a kérdést: mikép helyezhette az orthodox Dante Coelestint, az egyház szentjét a pokolba? némely régibb íróval olykép oldja meg, hogy a szenvedélyes Dantet mód nélkül megharagította Coelestin leköszönése, mely a gyűlölt Gaetaninak — Bonifácznak — nyitott utat a pápai székre.

Az előterjesztés, vagyis inkább beszéd, nem valami rendszeres értekezés, — arra szerzőnek ideje nem volt, — hanem inkább rhapsodikus *causerie*, mely terjedelméhez aránylag rendkívül sok tárgyat ölel fel, s Dante és több kisebb-nagyobb commentatorai mellett a Bollandistákkal s a Civiltà Cattolicával, Gladstone-nal és Döllingerrel is foglalkozik. Alapos tudás, széles látókör, s az a sajátszerű, erősen individualis

stílus, mely Lánczy Gyula minden dolgozatában megkapja az olvasót, ezt a kis művet is tanulságos és élvezetes olvasmánynyá teszik. L—L—

La Zedda e la dinastia dei Balšidi. Studi storici documentati del prof. *Giuseppe Gelcich.* Spalato. 1899. 8-r. 335, 8 l.

Kitűnő forrásmű, mely a délszlávok s különösen Bosznia, Dalmáczia, Albánia és Montenegro történetét sok igen becses adattal gazdagítja. *Zedda* elnevezés alatt a *Zeta* folyó-menti terület, a régi *Dioclea*, vagyis a mai Montenegro értendő. Hogy mikor kapta Dioclea a Zedda elnevezést, szerző nem bírja megállapítani, csak azt konstatálja, hogy a XIII-ik század elején még a *Dioclea* vagy *Doclea* név volt használatban; habár egy 1233-iki oklevélben már a *Zedda* név is előfordúl. Ez oklevélben ugyanis Sava szerbiai érsek fölmentette a vranjinai kolostort a zeddai püspök jurisdictiója alól. A XIV-ik században már gyakrabban találkozunk a *Zedda* névvel, a midőn ugyanis e tartomány a Balsák uralma alá került.

A *Balša* (Baša, Balsich vagy Balšić) család a XIV-ik században mint főúri család szerepel a szerb udvarnál; a zeddai uralkodóház megalapítója tábornok volt Dušan István szerb fejedelem hadseregében. Vannak, kik e családot a provencei *De Baux* családdal hozzák összeköttetésbe; hiteles szerb források szerint azonban a Balsák női ágon a Nemanida-dynastiától veszik eredetöket.

Szerző bőven foglalkozik e ház történetével, melynek voltaképen egész műve szentelve van. Arra nézve, hogy mikor kezdődött e család zeddai uralma, adatokat nem szolgáltat. Ljubić szerint, kinek állítása azonban nincs hiteles adatokkal támogatva, nem lehetetlen, hogy a Balsák mint Dušan utódai kerültek Zedda trónjára, holott Orbini szerint Dušan idejében Balša csak egy kis zeddai falu birtokosa volt. Mint egy 1360-iki oklevélből kitűnik, Zedda s ennek ura ekkor már a szerb fejedelem fenhatósága alatt állott. Utódai azonban már mint független fejedelmek szerepelnek. Gyakran összetűznek a magyar király fenhatósága alatt álló szomszédaikkal, különösen Raguza és Cattaro városokkal, s nem ritkán vált szükségessé a magyar király föllépése az egyik vagy a másik fél érdekében. Midőn Bosznia királya Tvartko, 1383-ban hajókat rendelt Velenczében, nagy aggodalmat okozott nemcsak a montenegrói fejedelemnek s Cattaro és Raguza városoknak, de magának Mária királynőnek is, ki attól tartván, hogy Tvartko a horvát elégület-

lenekkel találna szövetkezni, ennek meggátlására megtette a kellő intézkedéseket.

Gelcich műve sok érdekes adatot tartalmaz az albánok, különösen a török járom alól menekülő s a dalmát tengerparti városokban megtelepült albánok történetére nézve. Szerinte Dalmáczia kulturája sokat köszönhet az albán menekülteknek.

—Y—T.

Das k. und k. Kriegsarchiv von seiner Gründung bis zum Jahre 1890. Zweite Auflage. Umgearbeitet und bis auf die Gegenwart ergänzt von *Johann Langer*. Wien, 1900. Verlag des k. u. k. Kriegsarchives. 8-r. 206 l.

E levéltári kalauz első kiadása 1878-ban jelent meg, és pedig névtelenül. Szerzője — mint most már tudjuk, *Rechberger von Rechkron* ezredes — igen hasznos munkát végzett, melyet az előttünk fekvő második kiadásban *Langer János* iktató a legújabb korig folytatott. A hadi levéltár I. Miksa császárnak köszöni létrejövetelét, a ki 1502-ben udvari orvosát bízta meg annak szervezésével s az okiratok rendezésével; ez azonban 1529-ben bekövetkezett haláláig igen hiányosan oldotta meg a reá ruházott feladatot. A levéltár első rendszeres anyagát az 1556-ban felállított *állandó haditanács* — később *udvari haditanács* — hivatalos irataiból nyerte, s a kezdetben egyszerű irattárnak tulajdonképeni levéltárrá való átalakitása csak 1711-ben, Eugén herczeg indítványára ment végbe. A kalauz részletesen ismerteti az egész intézmény fejlődését s azt a munkásságot, a mit a levéltár a hadtörténeti irodalom terén felmutathat. Igazgatói közül *Károly főherczeg* volt az első, ki a levéltár becses anyagát magán kutatók számára is hozzáférhetővé tette, mely tekintetben báró *Sacken* és *Wetzer* táborszernagyok követték a főherczeg példáját. Ma a levéltár 61,000 kötetből álló könyvtárának és 140,000 darabot számláló térképgyüjteményének használatát semmi sem korlátozza; csakis az 1840 óta kelt okiratok közlése van az igazgatóság külön engedelmének feltételéhez kötve. M. L.

TÁRCZA.

ADALÉK BONFINIUS ÉLETE TÖRTÉNETÉHEZ.

Az elmult nyáron a loretói híres búcsujáró hely közvetlen szomszédságában fekvő *Recanati* nevű érdekes városka levéltárának némely középkori jegyzőkönyveit kutattam át.

Előre kell bocsátanom, hogy a középkori Olaszország kulturtörténete s a keleti partvidéki forgalom tekintetében igen becses levéltár 1400—1526 évi jegyzőkönyveinek sorozata fölötte hézagos. Érdekes körülmény, hogy a levéltár a XIX-ik század elején majdnem teljességgel hiánytalanúl megvolt, a mire bizonyság, hogy *Monaldo Leopardi*, a hírneves költő rokona, a levéltár lajstromát és tárgymutatóját a meglevő anyag alapján készítette el. E lajstromból meg lehet állapitani a jegyzőkönyvek hiányzó köteteit is.

Kutatásaimban főleg Recanati városának az adriai túlsó tengerparttal való, tehát dalmát és albán-török összeköttetéseire voltam figyelemmel. Recanati ugyanis hírneves akadémiája s patriciusainak az anconai, perugiai és római kereskedelmi forgalom közvetítésével szerzett gazdagsága által tünt ki. Ide menekültek a török elől a dalmaták, bosnyákok, albánok, s a XV-ik század folyamán dühöngő pestisjárvány következtében elnéptelenedett vidéken telepedének meg.

Kutatásaim közben akadtam Mátyás király ismert nevű krónikása. *Bonfinius Antal* élete történetének nehány — nézetem szerint érdekes — adatára. Ismeretes dolog, hogy Bonfinius, a ki Ascoliban 1434-ben — mások szerint 1441-ben — született. Recanatiban tanár s az odavaló iskolák igazgatója lett. Ennyit jelez róla általánosságban legjobb életírója, gróf *Kemény József*.[1])

[1]) *Uj M. Muzeum*, 1854. 246—270. ll. — Feltűnő, hogy a magyar történetírásnak ezen, ha nem is alaposságát, de a szerző és megbízója személyét tekintve, mindenesetre igen érdekes forrását módszeresen még senki sem ismertette. Igaz ugyan, hogy a M. Tud. Akadémia kiadásában

Leopardi levéltári lajstromából megtudjuk, hogy Bonfinius 1473 április 29-én választatott meg Recanatiban iskolamesterré. Sajnos, a jegyzőkönyvekből épen azok a kötetek hiányoznak, melyekben Bonfiniusról van szó, s így be kell érnünk Leopardi rövid olasz kivonataival.

A lajstrom 211-ik lapján ezt írja: »Si elesse maestro di scuola Antonio Bonfino de Patrignano, che rinuncio.«

E szerint 1473-ban választották iskolamesterré Bonfinius Antalt, a ki azonban a választást akkor nem fogadta el. Érdekes, hogy Bonfinius itt mint Patrignanoból való említtetik, noha ő magát Ascoli-belinek *Asculanus*-nak mondja.

Hat évvel később, 1479-ben, azt olvassuk Leopardinál, hogy a hírneves — itt már Ascoli-belinek mondott — Bonfinius Antal mester, nehogy a városból eltávozzék, három évre újonan megerősíttetett s tiszteletdíja 120 aranyra emeltetett, a mit ő el is fogadott. (230. l.) Megbízó levelében meg van írva, hogy mit köteles tanitani: a görög és latin remekírókat, grammatikát és költészetet. »Il famoso maestro Antonio Bonfini di Ascoli perché non partisse da questa città, venne rifermato per tre anni, aumentandosi il suo onorario fino a ducati 120 ed egli accettò. Nella patente si dice che dovrà insegnare lettere greche e latine, grammatica, rettorica e poesia.«

Ebből kitűnik, hogy Bonfinius, noha 1473-ban visszautasította a kathedrát, 1479-ben tényleg már ottan tanárkodott. Minthogy pedig 1479-ben három évre választották meg újra, föltételezzük, hogy másodizben történt megválasztása, melyet elfogadott, 1476-ban történt s három évre szólt akkor is. Noha a Recanatibeli főiskola (akadémia), tanárainak, tanulóinak számát és szervezetének méreteit nézve, sokkal kisebbszerű volt a nagy egyetemeknél, mindamellett a városi tanács mindent megtett, hogy akadémiája hírét-nevét tőle telhetőleg emelje.[1])

Bonfinius tanárkodása 1486-ig tartott. Recanatiban a legtekintélyesebb vezérlő egyéniségek közé tartozott s az akadémiai

---

megjelent Helmár Ágostonnak Bonfinius jellemzéséről írott 88 lapra terjedő pályakoszorús munkája, mely némely részeiben használható, de jellemző, hogy gróf Kemény József munkáját nem ismeri, különben születése évét nem tette volna Hegler után 1441-re, hanem Kemény pontos meghatározása alapján tudta volna, hogy Bonfinius 1434-ben született és 1503-ban Budán haltmeg, a hol szent Margit kápolnájában temették el. Fölemlítjük még, hogy Zsilinszky Mihály Bonfiniusról, mint történetíróról csinos jellemzést közölt a *Századok* 1874-iki folyamában, de élete történetére nem terjeszkedett ki.

[1]) Békefi Remig mostanában megjelent jeles értekezése *a bolognai egyetem XIV—XV. századi statutumairól*, fölment attól, hogy a középkori olasz közoktatási szervezetről hosszasabban beszéljek.

rektorság, valamint munkássága szélesebb körben. hazája határán túl is nevet biztosított neki. Feleséges, családos ember volt. Ferencz nevű fiáról van tudomásunk, a ki orvosi tudományokat végzett s a kit VII. Kelemen pápa a maga udvaránál alkalmazott. Ezt az adatot *Diego Calcagni* jezsuita »Memorie istoriche della città di Recanati« cz. munkájából (Messina, 1711) tudjuk. E munka 224-ik lapján ugyanis idézve van Girolamo Angelita »Istoria della venuta della Santa Casa« czímű leírása a loretói csodás Mária-kápolnáról. Angelita, miután leírja a Loretóban 1489 jul. 16-án történt csodát, így szól: »Haec dum fierent, aderat multitudo copiosa, et praeter presbyteros et degentes in vico civitatis hujusce Rachanatensis, primates pene omnes interfuere, inter quos Joannes Franciscus Angelita pater meus, qui eo quod reipublicae Rachanatensis esset a secretis, a supremo civitatis magistratu missus, ut videret quae fierent etc. caeteros antestabat, unacum *Antonio Bonfinio* Asculano rarae doctrinae viro, qui accademiae Rachanatensi cum praefuisset, *ad serenissimum Matthiam Ungariae regem ab ipso accersitus, abiit, cui praeter caetera Ungaricae monarchiae Decades inscripsit.* Nec non et filius ejus Franciscus, quem artium et medicinae doctorem novit paucis ab hinc annis Sanctitas Tua, cum apud se Franciscum retinuerit longo tempore.«

Ez adatból az következnék, hogy Bonfinius 1489-ben Recanatiban még rektor volt. De Bonfiniusnak ez a Recanatiban való időzése aligha lehetett 1489-ben. Mátyás királylyal való viszonya ugyanis 1486-ban vált bensőbbé. A nagy király híre, mint ismeretes, Olaszországban a legszélesebb körben elterjedt s Bonfinius bizonyosan már régebb idő óta levelezésben állott azokkal a humanistákkal, kik Mátyást környezték. Leopardi lajstromában 1480 szept. 1-ről azt olvassuk, hogy Bonfinius Antal, az ékesszólásnak nyilvános tanára, két havi szabadságot kért, hogy a magyar királyhoz mehessen, fölajánlandó neki azon öt kötetes munkáját, melyből Recanati városára nagy tisztességet és dicsőséget remélt. A város megadta a szabadságot három hónapra és Bonfiniusnak útjára segélyt is utalványozott.

»Questo pubblico professore d' eloquenza Antonio Bonfini domando due mesi di congedo per andare ad offerire al re di Ungheria cinque volumi da lui compositi dalli quali asseriva risultare onore e gloria a questa città. Il commune gli accordo licenza per tre mesi, e un sussidio per il viaggio.« (252. l.)

Bonfinius tényleg 1486 vége felé érkezett Ausztriába, a hol Mátyással Retz városában találkozott. A IV-ik Dekas 7-ik könyvében emlékezik ezen útjáról, és csakugyan öt munkát adott át akkor a királynak és királynénak. »Tria regi dicaverat: *Hermogenem* et *Herodianum*, quos e graeco in latinum ipse traduxerat, atque bre-

vem *de Corvinae domus origine libellum.* Reginae duo: alterum *de virginitate et pudicitia conjugali, alterum de historia Asculana.*«

Sajnos, hogy a városi jegyzőkönyvekben nem akadtam egyéb följegyzésre, a melyből kiderült volna, hogy mikép vált meg a Recanati-beli főiskolától. Valószínűnek kell ugyan tartanom, hogy Bonfinius úgynevezett forrástanulmányok és ügyei rendezése czéljából több ízben ellátogathatott Recanatiba, s az is megtörténhetett, hogy 1489 szept. 16-án is ott volt, de valószínűbb, hogy loretói látogatása, mikor egy, a rossz lélektől megszállott asszonyt exorcizáltak, 1486-ban történt. Meglehet, hogy a loretói krónikásnál az év tévedésből került 1489 alá.

Nem óhajtok munkájának jellemzésébe bocsátkozni, de annyi bizonyos, hogy ha kritikailag kihüvelyezzük belőle azt a parányi történeti igazságot, mely a humanisták ékesszólásának kérge alatt lappang, a munkának talán egy hatodrésze marad meg értékesnek.

Véleményem szerint egy igazmondó naiv krónikás többet ér a legelegánsabban író felületes humanistánál.

Beigel István.

MÉG EGYSZER *)
DOBÓ ISTVÁN EGRI ÁGYUMESTERÉRŐL.

A *Századok* mult évi juniusi füzetében *hat eredeti oklevél alapján* ismertettem Márton mesternek Eger várában viselt dolgait.[1]) Mondottam, hogy nemcsak I. Ferdinánd király, hanem Castaldo tábornok, Nyáry Lőrincz szolnoki főkapitány, Dobó és Mekcsey is elismerőleg nyilatkoznak Márton mester kiváló érdemeiről s jeles szolgálatairól. Erre a novemberi füzetben[2]) *Szederkényi Nándor* nekiront Márton mesternek, s jóllehet a reá vonatkozó hiteles okleveleket sohasem látta, hazug, dicsekedő németnek mondja őt s még azt is ráfogja, hogy Dobó és Mekcsey elismerő nyilatkozatát (bizonyító levelét) hamisította. Az ilyen hangra nincs mit felelnem. A hiteles oklevelek magukban megczáfolják Szederkényi minden sorát, nekem tehát nem kell Márton mester védelmére kelnem. Különben is rám nézve teljesen közömbös, mi a véleménye Szederkényinek a dolog felől. Mindössze az ő egyetlen bizonyítékára, az egri katonák egykorú lajstromára vonatkozólag teszek néhány megjegyzést.

Szederkényi szerint Márton mester neve e listákban elő nem fordúl, tehát nem is lehetett Egerben. Ez az okoskodás

*) És utoljára. *Szerk.*

[1]) *Századok*, 1901. 554. l.

[2]) *Századok*, 1901. 844. l.

nagyon furcsa. Tudjuk ugyanis, hogy az efféle katonai összeírások és lajstromok sohasem teljesek. Száz és száz ok miatt hol ez, hol amaz maradt ki a sorozatból. Igy például a kanizsai vitézeknek több XVI-ik századbeli lajstromát ismerjük. Az egyik épen a Túry György hősi halála előtti időből való, de sem Túrynak, sem a vele együtt elesett három vajdájának nevét nem találjuk benne. Mármost a Szederkényi okoskodása szerint sem Túry György, sem az ő három vitéz vajdája nem lehettek Kanizsán, mivel nevök nem szerepel a kanizsai várőrség listájában! Márton mester eseténél még a lajstromok ilyetén hiányosságát sem szükséges tekintetbe vennünk. Az ő neve nem lehet az egri listákban, mert ő *önkényt, zsold nélkül* szegődött be. Egerben egy fillérnyi fizetést sem kapott, mert az ő állomása, a honnan fizetése járt, nem Eger, hanem Szolnok volt. Folyamodásában épen arra kéri a királyt, hogy az Egerben eltöltött időt számítsa be neki, s a szolnoki hátrálékkal egyetemben fizettesse ki öt havi zsoldját. Jutalmat ő nem várt, s a mint az ostrom véget ért, eltávozott Egerből. Természetes dolog, akkor még nem tudta, hogy mialatt ő Egerben vitézkedett, azalatt Szolnokon családja és vagyona elpusztult. Ezek után csak annyi megjegyzésem van, hogy Márton mester sem nem hazug, sem nem dicsekedő. Abban is igaza van, hogy tüzértiszt (hozzá hasonló) nem volt Egerben. Ő ugyanis nem közönséges tüzér, hanem a szolnoki tüzérség feje (zeugwart, stuckhauptmann) volt; fizetése egy hóra több, mint azoknak, kiket Szederkényi felsorol, egész évre. Mint tüzértiszt bátran oktathatta az Egerben levő magyarokat és alantasabb tüzéreket.

TAKÁTS SÁNDOR.

A SZEPESI PANTHEON.

Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts.

Ezen czim alatt megjelent könyvemet *Sváby Frigyes* e folyóirat mult október-havi számában [1]) megbírálván, kiemelte annak egyes fogyatkozásait. Először is kifogásolta könyvemnek német nyelven való megjelenését. Megvallom, nekem is kedves eszmém volt, hogy magyar könyvet írjak; de tudom, hogy a Szepesség polgárságának nagyobb része minden kiváló hazafisága és magyarosodása mellett sem bírja nyelvünket annyira, hogy magyar tudományos munkát haszonnal olvashatna. Bármily hátrányos körülmény tehát könyvemnek németsége, kárpótlásúl megvan az az előnye, hogy a munkának szélesebb körben, sőt a külföldön való elterjedését is lehetővé teszi. Hiszen néhai nagynevű tudósunk

[1]) *Századok*, 1901. 786 és köv. ll.

Hunfalvy Pál, továbbá a jeles ethnographus *Herrmann Antal*, a hazai viszonyoknak a külfölddel való megismertetése végett nem egy művet írtak német nyelven, s Herrmann Antal egy német folyóiratnak is a szerkesztője, a nélkül, hogy e miatt bármely oldalról megtámadtatásban volna része. A magyar sajtóban állandó a panasz, hogy a külföld hazánkat és hazai viszonyainkat nem ismeri, ennélfogva nem is méltányolja kellőleg törekvéseinket. Mégis, ha német nyelvű munkával lép fel nálunk valaki, hogy műveltségünk egy részét a külföld előtt kitárja: a dolog »megütközést okoz« s az írót megrójják érte. Ezt nem tartom következetes eljárásnak.

Érthetetlen továbbá a bíráló előtt könyvemnek rendszere. Én az egyes életrajzokat kiváló férfiaink társadalmi állása, foglalkozása szerint tizenegy fejezetben csoportosítottam, mely fejezeteken belül ismét a halálozási év szerint következnek a biographiák. Azt hiszem, ez érthető rendszer. — Hogy minő elv és mérték szerint jártam el az életrajzok kiválasztásában, azt bővebben magyaráznom felesleges; felelnek arról magok az életrajzok. Csupán annyit kivánok megjegyezni, hogy az oly férfiu, ki mint emberbarát, alapítványok tevője, ki az ipar, kereskedés avagy forgalom terén kitűnt és tevékenységével a lakosság szellemi és anyagi műveltségét *jelentékenyen* előmozdította, épen úgy helyet érdemelt könyvemben, mint ki az egyház, a tudomány vagy a politika terén szerzett érdemeket. Készséggel elismerem, hogy jeles férfiaink közül többeknek élete bővebb jellemzést kivánt volna, de — mint könyvem előszavában említém s mint a bíráló is megjegyzi — szakférfiak közreműködése nélkül teljességet elérnem lehetetlen volt. Ultra possibile nemo obligatur. Munkámat a felhozott fogyatkozások mellett is mind a szepesi közönség, mind a külföldi körök és folyóiratok, mint a *Meltzer Jakab*-tól a mult század elején megjelent »Biographien berühmter Zipser« czimű munka folytatását megelégedéssel fogadták, a mi fáradozásaimnak legszebb jutalmazása.

Weber S.[1])

---

[1]) Szívesen adtunk helyet a t. szerző védekezésének; szívesen elismerjük munkája érdemét és méltányoljuk annak czélját; azonban okait: miért kellett könyvét németül megírnia, nem tartjuk meggyőzőknek; e részben tehát a bírálóval maradunk egy véleményen. *Szerk.*

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának a mult november hó 4-én tartott ülése alkalmával *Munkácsi Bernát* levelező tag »*Hun nyelvemlékek szókincsünkben*« czím alatt érdekes történeti hátterű értekezést olvasott fel.[1]) Előadta, hogy az összehasonlító nyelvtudomány több oly régi eredetű jövevényszónak talált nyomára a magyarban, melynek pontosan egyező mása a kelet-altaji nyelvágakban, névszerint a mongol és mandsu nyelvben mutatható ki. Ilyen jövevényszók pl. *erkölcs, érdem, ildom, ige, kölcsön, hölgy, tőgy, hagyma* stb. Mindezek azon török nyelv közvetítésével kerültek nyelvünkbe, melyből sok más jövevényszónk is származott s a melyet okszerűen a bulgár, un-ugur, saragur stb. törzseket magában foglaló *ugur* népség nyelvének kell tartanunk. Tekintetbe véve, hogy Theophylaktos, Menander és mások tudósítása szerint e népség, melynek nevével a nyugati írók a magyarokat is (ugor, ongor, ungarus) illetik, az alsó Volga és a Kaukázus vidékén tanyázott: világos dolog, hogy az a nép, mely az ugur-törökök nyelvébe az altaji nyelvcsalád távol keleti ágának, a mongolnak elemeit vegyítette, csak a *hun* lehetett. Hirth Frigyes kutatásai óta ugyanis nem vonható többé kétségbe, hogy a khinai írók *hiung-nu* népe, melynek ősi hazája Khina északnyugati határán, a mai mongolföldön volt, a *hun*-nal azonos;[2]) e mellett szól az is, hogy a nyugati írók a hunokat a mongol faj összes jellemző vonásaival rajzolják. A mi mongol eredetű szavaink tehát élő emlékei a hunok egykori létének és lelki világának, s tanulságos maradványai a *hun-maggar* kapcsolatnak, melyről nemzeti hagyományaink regélnek.

A második osztály nov. 11-iki ülésén *Fraknói Vilmos* r. tag ismertette *Szent László levelét a monte-cassinói apáthoz*, melyet már az év elején »Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel« cz. munkája első kötetének függelékében tett volt közzé.[3]) Szent László e levele egyetlen missilis levelünk a XI-ik századból, mely reánk maradt. A király különös kegyeletét nyilvánítja benne szent Benedek rendje iránt s arra kéri az apátot, hogy a rend alapítójának ereklyéiből küldjön valamit országa számára. Nevezetes e levélben a II. Orbán pápához küldött követség felemlítése, továbbá politikai történeti szempontból az a rész, a hol Szlavónia meghódításáról és a magyar birodalomnak a tengerpartig való kiterjesztéséről van szó. Fraknói megállapítja, hogy Szent László hódítása Záráig jutott el; hogy

[1]) V. ö. *Keleti Szemle*, 1901. II. évf. 186 és köv. ll.
[2]) V. ö. *Századok*, 1901. 362. l.
[3]) Olv. *Századok*, 1901. 365. l.

pedig a levélben László nem írja magát Horvátország és Dalmáczia királyának, ennek okát abban keresi az értekező, hogy a pápa még nem legitimálta a hódítást. — Következett *Fayer László* lev. tag értekezése *a kínvallatás és halálbüntetés elleni küzdelemről Magyarországon*, a mit az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyüjteményének nemsokára megjelenendő negyedik kötetéhez írt bevezetésül; bő alkalmunk lesz tehát e kiváló érdekű kulturtörténeti tárgyra még visszatérnünk. — Harmadik felolvasó volt *Asbóth János* lev. tag, a ki *Bosznia őslakóinak a bosnyák faj megalakulására való hatását* vizsgálta. Vizsgálatának eredménye az, hogy a bosnyák és albán faj fejlődésére különösen hatott az őslakó illyr nép. Ez müveltebb volt a szlávnál, s mikor összekerültek, átvette a szlávok nyelvét, de magát a fajt felolvasztotta magában, átruházva reá physikai és erkölcsi tulajdonságait; innen van, hogy a bosnyák és az albán, bár szláv nyelven beszél, testi és lelki tekintetben mégis igen különbözik a többi szláv fajoktól.

A nov. 25-iki összes ülés eleje *Szilágyi Sándor* akadémiai rendes tag emlékezetének volt szentelve. *Fraknói Vilmos* mondott meleghangú szép emlékbeszédet néhai tagtársa fölött, kihez nemcsak a történetirói pálya közössége, hanem benső barátság szálai is kötötték. Az emlékbeszéd, méltó befejezéseül azoknak a kegyeletes ünnepléseknek, melyekben Szilágyi Sándor emlékét más tudományos és irodalmi testületek, tisztelői és barátai egymásután részesitették, az elhunyt tudós életének és irói működésének teljes képét rajzolta meg, első föllépésétől utolsó lehelletéig kisérve a szenvedélyes munkás és fáradhatatlan irodalmi agitator pályáját.

Deczember 2-án ismét az első osztály tartott ülést, melyen *Körösi Sándor* mint vendég »*Zrínyi és Machiavelli*« czimü tanulmányát mutatta be az Akadémiának. A tanulmány három részből áll; az első rész a politikus, a második a katona Zrínyiről szól, a harmadik Zrínyi prózáját ismerteti. A felolvasó párhuzamot vonva Zrínyi és Machiavelli közt, kifejti, mikép érvényesül Zrínyinél fokozatosan a nagy olasz mester oknyomozó módszere, müvészi előadásmódja és szerkezete, s végül mikép emelkedik szónoki lendület, benső erő és hatás tekintetében az ősi szabadságát féltő nemzethez őszinte meggyőződéssel szóló Zrínyi a nem őszinte Machiavelli fölé.

A második osztály decz. 9-iki ülésében *Balogh Jenő* levelező tag foglalt széket »*Széchenyi István hatása bünvádi perjogunk átalakulására*« czimü értekezésével. Széchenyi az igazságszolgáltatás reformálásának kérdését — nem theoretikus dogmák, hanem társadalmi s főleg nemzetgazdasági szempontokból — a *Stádium*-ban tárgyalta legrészletesebben, mely munkájának első fejezetében *tizenkét törvény* cz. alatt foglalta össze egész programmját, de

csak az első kilencz törvényt fejtette ki, mert a Stádium második részét, melynek tartalma a többi három törvény lett volna, soha meg nem írta. — A székfoglaló után *Gaál Jenő* lev. tag mutatta be a most megindúló *Közgazdasági Könyvtár* első kötetét, mely *Berzeviczy Gergely* életét és jobbára latin nyelvből fordított munkáit foglalja magában. Az előadó találó- képet rajzolt Berzeviczyről, ki mint tudós megelőzte korát, mint ember nemes és becsületes volt, kortársai mégis antipathiával, sőt gyülölséggel viseltettek iránta. Oka ennek abban rejlik, hogy Berzeviczy az ő kosmopolita gondolkodásával nem lelkesedett nemzetéért, sőt a magyar nyelvet — épen akkor, mikor annak jogait kezdték sürgetni a nemzeti élet minden terén — egyenesen haszontalannak, sőt károsnak hirdette. A »megtagadott nationalismus« zárta el Berzeviczyt, hogy ne lehessen olyan regeneráló hatással az országra, a minővel volt később a magyar faj szeretetétől lángoló lelkű Széchenyi István.

— A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat mult évi április-hó 30-án tartott ig. vál. ülésén Krenner Miklós s. titkár felolvasta *Doby Antal* genealogiai dolgozatát az *Osdolai gróf Kuun* családról, melynek nemzedékrendjét napjainkig levezeti s a család kiválóbb tagjainak életrajzával is megbővíti. — Október 6-án, a nyári szünet utáni első ülés alkalmával *Halaváts Gyula* országos főgeologus közleménye került napirendre *Kecskeméthy Buzás Balázs* szászvárosi ref. papnak és erdélyi püspöknek a szászvárosi ev. ref. templomban levő sírkövéről; a mihez kiegészítésül a püspök életrajzi adatait *Pokoly József* kolozsvári theologiai tanár állította össze. Ugyanazon az ülésen mutatta be a s. titkár *Wertner Mór* dolgozatát, mely Hunyad megye első ismeretes főispánjának, a XIV-ik században élt Mártonnak családjáról szól. Ennekutána *Téglás Gábor* muzeum-igazgató jelenté, hogy Hunyad megye monographiájának első kötete elkészült s a gazdagon illusztrált mű a legközelebbi közgyűlésre fog megjelenni: egyúttal beszámolt a muzeum újabb gyarapodásairól. Végül megemlítjük, hogy *Veress Endre* titkár a maga római és bolognai tanulmányútja eredményeiről tett jelentést a választmánynak.

— Német orvos- és természettudomány-történelmi társulat. Említettük már olvasóinknak, hogy a mult szeptember-hó folyamán Hamburgban összegyült orvos- és természettudós-congressuson egy régen érzett hiányt pótolni hivatott nemzetközi irányú társulat létesítése került szóba.[1]) melynek czélja az orvosi tudomány s a leíró, valamint alkalmazott természettudományok terén a történelmi

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 663 és 853. l.

kutatások központjává lenni, ezen kutatásokat előmozdítani, az említett tudományok történelme ismertetésének s ápolásának hasznáról az összes hivatott köröket szóval és tettel meggyőzni, végül a történelmi búvárkodás eredményeit a tudomány és gyakorlat céljaira hozzáférhetővé tenni. — Győry Tibor t. tagtársunk szíves közléséből értesülünk róla, hogy a társulat »*Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medicin und der Naturwissenschaften*« név alatt tényleg megalakult. A társulat »német« jelzője azonban pusztán földrajzi fogalom, melyre szükség volt annyiban, hogy ezzel a saját előnyére való összefüggését a német orvosok és természettudósok évi gyűléseivel megtartsa. Mindenki tudja, a ki valaha részt vett e gyűléseken, hogy e *német* gyülések typikusan *nemzetköziek*, melyekre mind az öt világrészből sereglenek a szakemberek. A most megalakult társulat is félremagyarázhatatlan jelét adta internationalis tendentiáinak, mikor *Sudhoff Károly*nak, a ma élő orvos-historikusok legmélyebb szántású képviselőjének elnöklete alatt megalakult vezetőségét megválasztotta. Ennek ugyanis tagjai lettek: *Kahlbaum György*, a chemia egyet. tanára Baselben, *Neuburger Miksa*, az orvostörténelem egyet. m. tanára Bécsben, *H. F. A. Peypers*, a »Janus« cz. tört. folyóirat szerkesztője Amsterdamban és *Wohlwill Emil* chemikus Hamburgban. A vezetőség összeállításában azonban kifejezésre jut az is, hogy a társulat nemcsak az orvosi tudomány, de ép oly mértékben a természettudományok történelmét is óhajtja ápolni. Céljainak szolgálatára a társulat időszaki folyóiratot fog kiadni, mely a tagoknak az évi díj fejében 1902 elejétől fog megküldetni. A megalakult társulat számít reá, hogy már is nagyszámú tagjai sorába hazánk fiai, valamint magyar tudományos társulataink testületileg belépnek. Ezeknek könnyebbségére dr. *Győry Tibor* tagtársunkat (Budapesten, IV. Zöldfa-u. 21.) bízta meg, mint Magyarország részére kinevezett meghatalmazottját, a szükséges felvilágosítások megadásával, s ugyanőt a tagsági díjak átvételére is feljogosította. A tagsági díj egy esztendőre (október 1-től szeptember 30-ig terjedőleg) 10 márka = 12 korona, egyszer s mindenkorra 150 márka = 180 korona. Nagy a munkakör, melyet a társulat fel akar ölelni; de nagy és évről-évre nagyobb azok száma is, kik abban dolgozni törekesznek. Vegyük ki belőle részünket mi is, magyarok!

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

II. Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. IX. évf. 1900. III—VI. (35—38.) szám. Az 1899-iki kievi archaeologiai congressusra a lembergi Sevcsenko-társaság is jelentett be felolvasásokat, melyeket azonban nem tarthattak meg, mert a congressusról az ukrajnai nyelv ki volt zárva. Ezért a társaság elhatározta, hogy az el nem fogadott dolgozatokat hivatalos közlönyében fogja közreadni. Ezek egy része már a 31—32. számban látott napvilágot. A 35—36. kettős füzetben közöltek sorát *Barvinszky Sándor* értekezése nyitja meg *a szláv nyelvek orrhangjairól.* Az értekező kiemeli, hogy e hangok a holt ó-szlovén nyelven kívül csakis a lengyel nyelvben maradtak meg; a többi szláv nyelvekben, különösen az új-szlovén és ukrajnai orosz nyelvben a nasalismusnak csupán nyomait lehet felfedezni. — *Kolessa Sándor* adalékokat közöl *a magyar-orosz uyelv és irodalom történetéhez.* Áttekintve a magyarországi oroszokra, ethnographiájukra, nyelvökre és irodalmukra vonatkozó eddigi kutatások eredményeit, a következő újabb adalékokat mutatja be: két munkácsi pergamen kézirat-töredéket a XII—XIII. századból; egy anyag-gyűjteményt a magyar-oroszok liturgikus könyveiben előforduló közép-bolgár orthographiához; egy szintén munkácsi XV. századbeli pergamen-kéziratot; némely palaeotypikus evangéliumokat, mint pl. Moldavin Fülöp evangéliumát; ismerteti Stauroveczky Tranquillián Cyrill két magyar-orosz kéziratát; megjegyzéseket tesz a magyarországi orosz nyelvre vonatkozó XVII—XVIII. századbeli gyűjteményekre; végül bemutatja Alexander Románnak egy XVIII. századbeli magyar-orosz szövegét. Mindebből is látszik, hogy a Sevcsenko-társaság mennyi figyelmet fordít a magyarországi orosz történeti emlékek felkutatására és feldolgozására. — *Kokorudz Illés* czikkelye ugyanazon füzetben *a népnyelvnek a galicziai ruthén nyelvben való kifejlödéséről* szól. Kokorudz arra az eredményre jut, hogy a galicziai ruthén nyelvben két dialektus: a felső-opoli (nyugat-galicziai) és a wolhyn-galicziai fejlődött ki; fejtegetéseinek további folyamán azt bizonyítja, hogy a *lachit* tájszólás legközelebb áll a kis-orosz nyelvhez és hogy az ó-szláv egyházi nyelv az orosz nyelvtörzshöz tartozik. — Legérdekesebb reánk nézve *Hnatiuk Vladimir* tanulmánya *az eperjesi egyházmegye oroszairól és dialektusukról.* Ezzel a dolgozattal nemcsak általános érdekessége, hanem tévedései miatt is érdemes lesz külön foglalkozni. Itt csak azt említjük meg, hogy az értekező tanulmányát két részre osztja. Az egyikben röviden ismerteti az eperjesi egyházmegye történetét alapítása óta, közli a lakosság

statisztikáját, megjegyzéseket tesz az egyházmegye területére s a lakosságnak nemzetiség és felekezetek szerinti beosztására; a ruthének közt *rusznákokat* és *szlovjákokat* különböztet meg, kiknek eltérő jellemvonásait és dialektusát is ismerteti: A másik részben névszerint felsorolja az egyházmegyéhez tartozó összes községeket s szemelvényeket közöl a különböző helyek népnyelvéből. Megemlítjük még *Koczovszky Vladimir* dolgozatát, melyben az Igorének irodalomtörténeti és történelmi hátteréről értekezik; továbbá *Franko Iván* czikkelyét, ki a kárpátalji oroszok XVII—XVIII. századbeli irodalmával foglalkozik behatóan. — *Studinszky* azt a kérdést tárgyalja, hogy ki volt az 1599-ben megjelent *Ἀντιῤῥήσις* szerzője? Ez a könyv Bronszky Kristóf herczegnek 1597-ben megjelent *Apokrisis* című polemikus irata ellen készült s támadja Bronszky herczeg orthodox törekvéseit. Studinszky bebizonyítja, hogy a támadó irat *Potij* nevezetű író műve.

A következő 37. szám első közleményében *Hrusevszky Mihály* a modern kaukázusi népek úgynevezett kievi typusú fülbevalóiról értekezik. A képekben bemutatott darabok ősi eredetűek ugyan, de az ismertetett szláv befolyású változatban a kaukázusi népek számos törzsénél még ma is divatban vannak. — *Franko Iván* folytatja *a kárpátalji oroszok XVII—XVIII. századbeli irodalmáról* szóló tanulmányát. Ezen folytatás különösen azért becses, mert a tárgyalt irodalmi termékeket az ugyanazon korban készült szláv liturgikus könyvek nyelvezetével hasonlítja össze. *Knyazsevics Miklós* ugyanazon számban *a kievi archaeologiai congressusról* közöl kimerítő kritikát.

A 38. számban *Hrusevszky Mihály* három darab Halicsban talált XII. századbeli görög feliratú ólompecsétet ismertet. — *Korenecz Dénes* történelmi tanulmányt közöl *Vyhovszky Iván kozák hetmannak Lengyelországgal való érintkezéséről*, mely érdekes betekintést enged Oroszország és Lengyelország XVII. századi viszonyaiba. — *Franko Iván* folytatja és befejezi a kárpátalji oroszok XVII—XVIII. századi irodalmának ismertetését. — A füzetek többi részét vegyesek, tudományos krónika és könyvismertetések töltik meg. P. G.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1901. junius—deczember.

ÁRPÁDOK KORA ÉS A VEGYES KORSZAK 1526-IG.

Mikor és hogyan alakult át a horvát fejedelemség királysággá? Margalits Ede. Magyar Állam, 1901. nov. 3.

Kun László oklevele. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 11.

Die Verlobung und Heiratsgeschichte einer ungarischen Königstochter. Lacour »Les femmes dans l'histoire« cz. műve (Paris, 1901)

nyomán. H. Bloch. Pester Lloyd, 1901. decz. 13. — A czikk hősnője Hedvig, Nagy Lajos leánya.

Raguza és Magyarország. Zarevich Antal. Budapesti Hirlap, 1901. jul. 25.

A jaáki apátság. Irta Széchenyi Miklós gróf, jaáki apát. Junius. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 11. — Könyvismertetés.

HABSBURGOK KORA 1526—1848-IG.

Gritti Lajos életrajza. Irta Kretschmayr Henrik. Junius. Budapesti Hirlap, 1901. nov. 6. — Nem kedvező birálat.

Fráter György és utódjai. Kuchár Endre. Magyar Állam, 1901. decz. 17—18.

Tisztviselők fizetése a török hódoltság korában. Karácson Imre. Magyar Állam, 1901. nov. 21.

Zrínyi Miklós szobra Gautingban. Zochor Dezső. Pesti Napló, 1901. nov. 14. — Kevesen tudják, hogy a szigetvári hősnek a München közelében fekvő gautingi fürdőben is állítottak szobrot. A 280 cm. magas szobor 1787-ben már ott állott a fürdő kertjében; 1894-ben pedig a fürdő dísztermébe helyezték át. Hogyan került Gautingba, mikor és kitől készült? nem tudjuk.

Majthényi István pozsonyi kamara-elnök testamentoma, 1655. Vértesi A. Hazánk, 1901. decz. 25.

Zrínyi és Machiavelli. Kőrösi Sándor. Budapesti Hirlap, 1901. decz. 3.

Hogy halt meg Zrínyi Miklós? Széchy Károly. Magyar Szó, 1901. decz. 25.

Úri élet a XVII-ik században. Kovács Sándor. Budapesti Hirlap, 1901. aug. 24.

Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve. Londesz Elek. Pesti Napló, 1901. nov. 12. — Salgó Ernő. Egyetértés, nov. 14. — Könyvismertetések.

Rákóczi fia. Falk Rikárd. Budapesti Hirlap, 1901. nov. 9. — A czikkíró *Hesekiel* regényíró nyomán szintén Saint Germain kalandorral azonosítja Rákóczi Ferencz fiát.

Egy híres családról. Floridor. Egyetértés, 1901. szept. 11. — Szól az 1270 óta Liptó vármegyében virágzott *Csemiczei Csemiczky* családról, nevezetesen Csemiczky Gáborról, Grassalkovich herczeg barátjáról és levelezésökről.

Magyarok Berlinben 140 évvel ezelőtt. Berzeviczy Egyed. Magyarország, 1901. decz. 13.

A vámközösség és a történelem. Földes Béla. Magyar Hirlap, 1901. decz. 25. — Adalék Mária Terézia és II. József korához.

Wesselényi Miklós reversálisa. Zsilinszky Mihály. Magyar Szó, 1901. decz. 25.

Műkedvelő magyar színjátszók. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 24. — Felemlíti az 1765 és 1789 évi lőcsei, és az 1784 évi pesti előadásokat.

Pápay Sámuel irattára. Darnay Kálmán. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 18. — Pápay Sámuel irattára több rendbeli fontos levelet, naplótöredéket és politikai iratot foglal magában az 1770—1820 évekből. A Kazinczy Ferencz és Kisfaludy Sándor között tíz évig tartott haragról és kibékülésökről is tartalmaz adatokat. Meg van benne II. Józsefnek magyar nyelven kiadott cselédtörvénye és II. Rákóczi Ferencz latin manifestuma.

Az 1808-iki országgyülés megnyitása. Vay Sándor gr. Magyar Hirlap, 1901. okt. 26.

Minta huszárok. Budapesti Hirlap, 1901. aug. 10. — Szól Kordás

Mihály közhuszárnak és Czach János ezred-trombitásnak az 1813-iki drezdai csatában tanusított hős tetteiről; a Nádor-huszárok jubiuma alkalmából megjelent munka nyomán.

I. Ferencz dísz-szemléje 1817-ben Budán. Vay Sándor gr. Magyar Hirlap, 1901. szept. 19.

Egy ismeretlen vers Fáy Andrástól. A megye-restaurázió, 1818. Budapesti Napló, 1901. decz. 17.

Régi választások. Az 1827 évi megyei restaurázió. Vay Sándor gr. Magyar Hirlap, 1901. szept. 24. — Adelsheim Johanna bárónő levelei nyomán, Veszprém, Szabolcs és Gömör vmegyét érdeklő adatokkal.

Ifj. Péczely József, a debreczeni történetíró és szónok. Balkányi Kálmán. Budapesti Hirlap, 1901. aug. 17.

Katona József utolsó évei. Junius. Budapesti Hirlap, 1901. nov. 12.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Az első magyar parlament két gazduramja. Vadnay Károly. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 20.

A szabadságharcz első (elfelejtett) *vértanuja.* Hamvay Ödön. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 6. — Ormay Norbert aradi vértanunak szánt sorok.

Rómer Flóris életéből. G. Bíró Vincze. Pesti Napló, 1901. nov. 20. — Rómer Flóris honvédéletéből beszél el egy esetet.

Zeyk Domokos és a héjasfalvi honvédemlék. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 20.

Interview Axentie Severut-val. Pesti Hirlap, 1901. nov. 9. — A 81 éves öreg oláh demagógot nem rég Brassóban egy élelmes hirlapíró szóra bírta. A. S. most is megmaradt a »Respuns« cz. munkájában foglalt állításai mellett. Tagadja, hogy Nagy-Enyed romlását ő okozta volna. Csombordról nézte a pusztulást, melyet »tolvaj rablók« okoztak. Sehonnan sem kapott megbizást, hogy felkeljen. Emlékiratai, irományai nincsenek.

Bem és a szinház. (Bem levelei a kolozsvári tanácshoz 1849-ben.) Budapesti Hirlap, 1901. decz. 29.

Vitás részletek gr. Batthyány Lajos elfogatásának és halálának történetéhez. Eötvös Károly. Egyetértés, 1901. nov. 8—9. — Ez a czikk gr. Károlyi Gábor feljegyzései nyomán kétségbe vonja az özv. Károlyi Györgyné elbeszélésén alapuló ismeretes tradiczió néhány részletét, melyet Éble Gábor is követett.

Beöthy Ödön menekülése Világos után. Budapesti Hirlap, aug. 10. – V. ő. Századok, 1901. 838. l.

LEGÚJABB KOR.

Gróf Teleki László tragoediája. Egyetértés, 1901. decz. 25. — Polémikus czikk, mely Lukács Móricz, Beksics és Kónyi Manó munkáival foglalkozik.

Ungarn in Sizilien. Pester Lloyd, 1901. nov. 6. — Ismerteti Cesare Abba nyomán (Aus Garibaldi's Feldzug vom J. 1860. Németre ford. Guerrieri-Gonzaga Zsófia. Berlin, 1901.) azon magyarokat, a kik Garibaldi alatt résztvettek a nápolyi hadjáratban.

Széll és Deák. Adatok Zala vármegye történetéhez. Magyar Hirlap, 1901. decz. 15.

Deák Ferencz paraszt vérei. Eötvös Károly. Egyetértés, 1901. decz. 8.

Egy Pulszky-választás. Adalék az 1881 évi szécsényi választás történetéhez. Hazánk, 1901. szept. 23—28.

Emlékezés Pulszky Agostra. Eötvös Károly. Egyetértés, 1901 okt. 11—13.

A 15-ik huszár-ezred 200 évi fennállásának jubileuma. Floridor. Egyetértés, 1901. szept. 26.

Szilágyi Dezső ifjukori levelei 1863-ból. Uj idők, 1901. okt. 6. és a napi lapokban. — Szilágyi Dezsőnek Bécsből atyjához intézett levelei.

VEGYESEK.

A bajai czéhek »lakozás« szokása. Budapesti Napló, 1901. decz. 25.

A régi magyar konyha. Kovács Sándor. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 3.

A Bolyaiak családfája. Püspöky Gráczián. Budapesti Hirlap, 1901. jul. 28.

A legöregebb táblabíró. (Zsoldos Ignácz 1803—1885.) Eötvös Károly. Egyetértés, 1901. nov. 29.

A Magyar Nemzeti Muzeum. Naményi Lajos. Budapesti Napló, 1901. decz. 25.

A budai technika és a várbeli plébánia épülete. Budapesti Hirlap, 1901. aug. 10. — Emez a török kiüzetése után épült. Nemsokára a jezsuiták kapták meg Széchenyi György kegyéből és II. Józsefig birták. A technika épülete hajdan lovaskaszárnya volt; ebbe helyeztetett 1867-ben a megmagyarosított intézet, mígnem 1872-ben a pesti oldalra vitték át.

Az új temesvári millenniumi templom. Szentkláray Jenő. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 11.

Szent László füve. Irodalomtörténeti és orvostudományi czikk. Budapesti Hirlap, 1901. okt. 23.

Das österr. ungarische Pilgerhospiz zu Jerusalem und dessen Wappengalerie. Himmel Henrik. Pester Lloyd, 1901. decz. 25.

MANGOLD LAJOS.

UJ KÖNYVEK.

— ARCHIV für österreichische Geschichte. Hrg. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. LXXXVIII. Bd. Wien, 1899—1900. C. Gerold's Sohn. 8-r. 580 l.

— BALICS LAJOS. A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok betelepedéséig. Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 4, 319 l. (A római katholikus egyház története Magyarországban. Irta *Balics Lajos.* I. köt. 1. rész.) Ára 7 kor.

— BARTAL ANTAL. A magyarországi latinság szótára. (Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae.) A M. Tud. Akadémia megbizásából és költségén szerkesztette —. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. XXX, 2, 722, 2 l. Ára 50 kor.

— BARTHA JÓZSEF. A magyar katholikus énekköltészet a XVIII. századig. (Felolvastatott a Szent István-Társulat tud. és irod. osztályának 1901. jun. 4-én tartott ülésében.) Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 40 l.) (A Szent-István-Társulat tud. és irod. oszt. felolv. 42. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— BÉKEFI REMIG. A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. oszt. 1901. okt. 15-én tartott ülésén.) Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 88, 2 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 7. sz.) Ára 1 kor. 50 fill.

— BORSOS ISTVÁN. A pápai ev. ref. főiskola könyvtárának katalogusa és rövid története. Készítette —. Pápa, 1901. Főiskolai kny. 8-r. 732, 2 l.

— DIVALD KORNÉL. A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Műtörténelmi és topografiai tanulmány. Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 103 l. (A Szent-István-Társ. tud. és irod. osztályának felolvasó üléséből, 41. sz.) Ára 1 kor. 60 fill.

— EMLÉKEZETE (Szent István király —). Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. A választmány megbizásából szerkesztette *Nagy Gyula* titkár. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 2, 198, 2 l. Ára 2 kor.

— EMLÉKKÖNYV (Mátyás király —). Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára szülővárosa Kolozsvár szabad királyi város megbizásából szerkesztette *Márki Sándor*. Kolozsvár szabad királyi város hozzájárulásával kiadja az Athenaeum irod. és ny. r. t. Budapest, 1902. Athenaeum kny. Nagy 4-r. VIII, 316 l. Két térképpel, 12 műmelléklettel és a szövegben 135 rajzzal. Ára 24 kor.

— ÉRTESÍTŐJE (A körmöczbányai m. kir. állami főreáliskola harminczegyedik évi —). 1900—1901. Közzéteszi *Faith Mátyás* kir. igazgató. Körmöczbánya, 1901. Paxner J. és Biron H. kny. 8-r. 122, 2 l. (*Pszotka Ferencz:* Görgei Arthur a bányavárosokban, 1849. 3—55. ll.)

— ESZTERHÁZY JÁNOS gróf. Az Eszterházy család és oldalágainak leírása. Irta —. Kézirat gyanánt kiadja herczeg *Esterházy Miklós*. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. XI, 281, 2 l. 4 színes czímer-képpel és 11 genealogiai táblával.

— ESZTERHÁZY JÁNOS gróf. Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó Oklevéltár. Összeállította —. Kézirat gyanánt kiadja herczeg *Esterházy Miklós*. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. IV, 270 l. Egy hasonmással.

— FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. Magyar czímeres emlékek. (Monumenta Hungariae Heraldica.) Közli —. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a M. Herald. és Geneal. Társaság. I. füzet. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. 86, 2 l. Huszonöt színes melléklettel. Ára 20 kor.

— ILLÉS JÓZSEF. A magyar szerződési jog az Árpádok korában. Előadatott a *Magyar Jogászegylet* 1901 évi nov. 9-én tartott ülésén. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 145, 2 l. (Magyar jogászegyleti értekezések, 194. XXII. köt. 4. füz.) Ára 2 kor.

— KARÁCSONYI JÁNOS. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. (Az 1893-iki Péczely-jutalommal kitüntetett pályamű.) Második kötet. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 4, 500 l. Ára 9 kor.

— KIENAST. A. Die Legion Klapka. Eine Episode aus dem Jahre 1866 und ihre Vorgeschichte. Wien, 1900. L. W. Seidel u. Sohn. 8-r. XI, 386 l. Egy térképpel, 5 melléklettel.

— KMETY KÁROLY. A magyar közjog kézikönyve. Budapest, 1900. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. X, 399 l. Ára 8 kor.

— KOVÁCS JÁNOS. Szeged és népe. Szeged ethnographiája. A *Dugonics-társaság* által pályakoszorúzott mű. Kiadja a *Dugonics-társaság*. Szeged, 1901. Endrényi Imre kny. Nagy- 8-r. 4, IV, 516 l. Hat műmelléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. Ára 10 kor.

— KRETSCHMAYR HENRIK. Gritti Lajos 1480—1534. Budapest, 1901. A M. Tört. Társ. kiadása. Athenaeum kny. 8-r. 4, 159 l. Hat önálló melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XVII. évf. 1. 2. füz.)

— LÁNCZY (M. Jules—). Note sur le grand refus et la canonisation de Célestin V. à propos de publications récents. (Communication

faite au congrès international d'histoire comparée à Paris, le 24 Juillet 1900.) Paris, 1901. Armand Colin. Kis 4-r. 22 l.

— LANGER (Johann —). Das k. u. k. Kriegsarchiv von seiner Gründung bis zum Jahre 1890. Zweite Auflage. Umgearbeitet und bis auf die Gegenwart ergänzt von —. Wien, 1900. Verlag des k. u. k. Kriegsarchives. 8-r. 206 l.

— OLCHVÁRY Ő. A magyar függetlenségi harcz 1848—1849-ben a délvidéken. A szerző sajátja. (Szabadkán, Heumann Mór bizománya.) Budapest, 1902. Márkus Samu kny. 8-r. 235 l. Egy áttekintő- és 9 csatavázlattal. Ára 6 kor.

— PONGRÁCZ SÁNDOR. A magyarság keletkezése és őshazája. Történeti, nyelvészeti és ethnologiai vázlatok. Budapest, 1901. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. XVIII, 2, 490 l. Ára 12 kor.

— SZÉCHY KÁROLY. Gróf Zrínyi Miklós 1620—1664. IV. köt. Budapest, 1900. A M. Tört. Társ. kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 300 l. Hat önálló képpel és a szövegbe nyomott képekkel. (Magyar Történeti Életrajzok, XVI. évf. 3—5. füz.)

— THALY KÁLMÁN. Gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve, 1706—1709. *Függelék:* Gróf Eszterházy Dániel tábornok jegyzőkönyve, 1708. A m. tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából közli —. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. XVIII, 2, 1032 l. Ára 20 kor.

LEJÁRÓ PÁLYÁZAT.

(L. Századok, 1900. 192, 288 és 384. l.)

Ludányi Bay Ilona úrnő nagylelkű adományából a Magyar Történelmi Társulat pályázatot hirdet *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* életrajzára.

A pályaműnek az eddig felkutatott történelmi adatok gondos és pragmatikus felhasználásán kell alapulnia, s formájában és szellemében a művelt közönség, de különösen a mindkét nembeli felnőtt ifjuság igényeit szem előtt tartania.

A források pontos megjelölésével írandó mű terjedelme 20—25 nyomtatott ív lehet.

A pályadíj *2000 korona.*

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és jeligés levéllel ellátva, *1902 április 8-ig* küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmazott munka a Magyar Tört. Társulat tulajdona, mely azt a Magyar Tört. Életrajzokban — a szokott tiszteletdíj kiszolgáltatása mellett — közli, s magának az első népszerű kiadás jogát is fentartja.

VÉLEMÉNY SZENT IMRE HERCZEG NEJÉRŐL.

Valami eddig ismeretlen, új dolgot ne várjon e tárgyban tőlem a szíves olvasó. Csak az erre vonatkozó kútforrásokat akarom egy kissé bírálat alá venni s ennek alapján véleményemet kimondani.

E kútforrások közé azonban nem szabad oda keverni azt a hamisítványt, melyet János goriczai (guerchei) főesperesnek tulajdonítanak s a melyet történetíróink egész 1870-ig valódinak tartottak. E krónikának nevezett dolgozat készítője már ismerte és felhasználta Béla király Névtelen jegyzőjének 1746-ban kinyomtatott művét és Kedrenosnak a Szerémség meghódításáról szóló elbeszélését, ennélfogva ép olyan XVIII-ik századbeli koholmány, mint a csiki székely krónika.

Ezt tehát félredobva, két kútforrásunk van, mely Szent Imre herczeg nejéről beszél.

Az egyik az Árpád-házbeli boldog Margit magyar életrajza. Ez így szól: »Es meg gondolya vala zenth Imreh herchegnek eu eletyt es eu zentseges zuzesseget, kynek mykoron volna nemesseges jegese, geurek chazarnak leyanya, Istenteul neky megjelentetet es az eu jegesevel zepleutelen megtartak az tyztasagnak zuzesseget eu eleteknek mynden napiban, mikeppen az eu jegese zent Imrehnek halala utan megbyzonehhta.« [1])

Ha ezen adatot boldog Margit többi életrajzaival összevetjük, azt látjuk, hogy nincs meg az 1276-iki tanuvallomásoknak ránk maradt részében, nincs meg a nápolyi Margit-legendában és a Guarini-féle életrajzban sem. Ez arra mutat,

[1]) *Pray:* Vita S. Elisabeth et Margarethae, 264. A Nyelvemléktár VIII. kötete nem lévén kezemnél, csak e régibb kiadást idézhetem.

hogy a magyar életrajz készítője e helyen nem a tanuvallomások alapján dolgozott, hanem önállóan. Leírja itt a magyar életrajz készítője nemcsak Szent Imrének, hanem Szent Istvánnak, Szent Lászlónak és Szent Erzsébetnek, tehát valamennyi magyar szentnek érdemeit s azon természetes lelki folyamatot, mely boldog Margit elméjében szent elődei életének hallatára végbement. Ebből azonban az következik, hogy a magyar életrajz adata Szent Imre herczeg nejéről, csak 1510-ből vagy valamivel korábbi időből származik.

De tegyük föl, hogy a magyar életrajz adata megvolt valamelyik elveszett tanuvallomásban. Akkor is ez az adat 1276-nál nem régibb. Kérdjük már most, vajjon az 1276-iki tanu bírhatott-e közvetetlen tudomással Szent Imre herczeg nejéről? Bizonyára nem. Bírhatott-e legalább közvetett tudomással? Ha Szent István és Szent László uralkodása közé nem esett volna a kettős pusztító forradalom (1041 és 1046), ha ennek következtében nem szakadtak volna meg a hagyomány szálai Szent István uralkodásáról és családjáról, akkor talán lehetne állítani, hogy valami hagyomány útján szerzett, tehát közvetett tudomása volt róla, de különben nem. Imre életrajzának már XII-ik századbeli készítője is oly elmosódott, oly halavány képet ad a szent herczegről, — mint az egyik bollandista megjegyzi, — hogy élénkebb, biztos hagyomány Székesfehérvárt, Szent Imre sírjánál sem élt róla, nem hogy Budán élt volna.

Hozzátehetjük még ezekhez azt, hogy boldog Margit életrajzának készítője önmagában véve is bajosan fogadható el a hagyomány följegyzőjének, mert őt tévedésbe ejthette az analogia. IV. Bélának Máriával, a görög császár leányával kötött házassága állott előtte, s mivel e házasságot nagyon előkelőnek tartották, ez könnyen rábírhatta az életrajz íróját, hogy Szent Imre jegyesét is »a görög császár leányá«-nak mondja.

Mindezek már magokban véve is megingatják boldog Margit életrajza készítőjének jólértesültségét. Az egykorú adatokkal való összevetés pedig teljesen tönkreteszi azt. Szent István kortársának, IX. Konstantin görög császárnak voltak ugyan leányai, ismeretesek a világtörténelemben is, de —

minek szaporítsuk a szót — egyikök sem volt Szent Imre herczeg neje.[1])

A másik, Szent Imre nejéről beszélő kútforrás, a Kielce közelében fekvő lysa-gorai swieto-kryzki (szent-kereszti) monostor évkönyve, az »Annales sanctae crucis Polonici« így szól: »Ad annum 966. Stephanus rex genuit filium dictum Emerich, et post decem annos contraxit amicitias cum Meszkone rege Polonie, ita quod Emerichus duxit filiam Meszkonis, quasi vi compulsus per patrem et per nobiles terre, qui veniens in Gneznam et Poznaniam cum uxore virgine virgo mansit. Tandem eundo de Polonia e converso Ungariam cum Meszkone, venerunt in Ciliciam causa venationis cervorum, qui crastina die instinctu Spiritus sancti et visione angelica veniens personaliter ad Calvum montem, donavit sanctam crucem, quam in pectore deferebat, ipsi ecclesie et fratribus sancti Benedicti.« [2])

Vizsgáljuk meg mármost ezen kútforrás hitelét.

Régen ki van mutatva, hogy e kútforrás csak 1270 táján készült s a benne foglalt adatok részben régi krakkai följegyzéseken alapulnak. Azonban épen a Szent Imréről szóló rész önálló s azért 1270-nél nem régibb.[3]) E szerint ezen elbeszélés szerzője sem közvetetlen tanu arra, ki volt Szent Imre neje, hanem csak közvetett, s tudásának forrása nem egykorú tanunak följegyzése, hanem csak nemzedékről nemzedékre szóval átadott értesítés, azaz hagyomány.

Mint a hagyományok nagy része, úgy ezen elbeszélés is összezavarja az egynevű személyeket; nevezetesen II. Meskót egy személynek veszi I. Meskóval. Ebből folyik másik tévedése is. Azért fűzi ez eseményt a 966-ik évhez, mert I. Meskó uralkodásának kezdetéül ezt az évet tudta. Ez szemmel látható, de nagyon könnyen érthető és megbocsátható hibája ezen hagyománynak.

---

[1]) *Bresslau:* Jahrbücher des deutschen Reichs unter Konrad II. 284, 273.

[2]) Monumenta Germaniae. Scriptores, XIX. 667. Monumenta Poloniae, III. 60. 61.

[3]) *Zeissberg:* Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters, 43.

Azonban ettől eltekintve, illetőleg az elbeszélést Szent István kortársának, II. Meskó lengyel királynak uralkodása idejére áttéve, az nemcsak semmi lehetetlent nem tartalmaz, hanem ellenkezőleg az 1025—1031 évek eseményeivel összevág.

II. Meskó lengyel király, mint Bresslau kimutatta, 1013-ban kötött házasságot Richenzával, a lotharingiai palatinus leányával.[1]) Föltéve, hogy e házasságból származott gyermekek közt Kázmér volt az elsőszülött, még akkor is bátran születhetett Meskónak leánya az 1015-ik esztendőben, s ez 1028-ban már életének 13—14 esztendejében járhatott. Kell-e magyaráznom, hogy a középkorban 13—14 éves királyleányok már házasságra léptek, tehát II. Meskónak leánya is 1028-ban vagy 1029-ben Szent Imre herczeg neje lehetett?! Kell-e bizonyítanom, hogy az olyan negyedfokú vérrokonság, a minő Szent Imre és II. Meskónak ismeretlen nevű leánya közt fennállott, a középkorban sem volt föltétlen akadálya a házasságnak, mert a királyi családok ez alól a pápától gyakran fölmentést nyertek?!

Hogy e házasság egyúttal politikai szövetség megerősítéseül szolgált, azt az elbeszélés világosan mondja: »Stephanus . . . contraxit amicitias cum Meszkone Polonie rege, ita quod Emerichus duxit filiam Meszkonis.« Az események is ily szövetség létét mutatják.

Szent Henrik, első királyunk sógora, 1024 jul. 13-án meghalt. Utóda II. Konrád császár fölelevenítette azt a szándékot, hogy a nyugati és keleti császárság házassági kötelékkel erősített szövetségre lépjen, s e végből 1027-ben követséget is küldött Konstantinápolyba. Szent István királyunk fölismerte azt a veszélyt, mely ebből a két hatalmas császárság közé ékelt magyar hazára hárult volna s azért II. Konrád császár követét a határról visszautasítá, az átvonulást hazánk területén neki meg nem engedte.[2])

E tette után Szent Istvánnak szövetségest kellett keresnie, s ki lett volna jobb szövetséges, mint Lengyelország, a német hatalom terjeszkedésének évtizedek óta fő akadályozója?! Szent

[1]) *Bresslau* id. m. 99—100.
[2]) *Bresslau* id. m. 236.

Imre herczeg számára feleséget kellett keresnie, s mivel Németországban és Görögországban az előzmények után nem kaphatott, Francziaország pedig távol esett, hol kaphatott volna fiához méltóbb rangú feleséget, mint Lengyelországban?! Ennek királya 1025-től kezdve 1031-ig, bármennyire mérgelődtek is a németek miatta, mégis csak koronás király volt. *Regális prosapia*-ból származott leányt csakis ennek a házában találhatott a magyar királyi herczeg. S hogy talált is, azt a németek 1029-iki és 1030-iki magaviselete eléggé elárulja.

A német császár 1029-ben nagy hadat indított a lengyelek ellen s ostromolta, bár sikertelenül, Bautzent.[1]) Azonban ugyanakkor a németek megtámadták, még pedig az udvari krónikás szerint is ok nélkül, azaz a magyarok előző betörése nélkül, hazánkat is, Szent István pedig a kölcsönt visszaadta.[2]) Ezen támadásnak csak úgy van értelme, ha a magyar és lengyel királyi családok közt szövetség vagy legalább is családi összeköttetés volt s így a dühös németek a lengyeleket akarták ütni a magyarok megtámadása által is.

Látszólag furcsa, érthetetlen a németek magaviselete 1030-ban is. Ez év elején II. Meskó betör Németországba, rettenetes rombolást mível ott. A császár a Rajna-mentéről siet Lengyelország felé; máj. 17-től jun. 1-ig Merseburgban tanácskozik s akkor egyszerre megfordúl, lemegy Regensburgba s jun. 21-én már indúl hazánk ellen.[3]) Hazánkon áll bosszut a lengyelektől szenvedett sérelmek miatt?! Érthetetlen ez, de ha tekintetbe veszszük a swieto-kryzki elbeszélésben érintett szövetséget a lengyel és magyar királyi családok között, nagyon is érthető. Előbb a gyanutlan s részben készületlen magyarral akart II. Konrád elbánni, mert tudta, hogy a lengyel akkor úgyis a kezébe kerül.

Talán az itt elmondottak is eléggé emelik a swieto-kryzki évkönyvek elbeszélésének értékét, de mégsem ezek bírnak

[1]) *Bresslau* id. m. 277.

[2]) *Reichenau Hermann* szavai: »1030. Counradus imperator *iam dudum* inimicitiis cum Stephano rege Ungarorum conflatis.« *Wippo* szavai: »eodem tempore multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Bajoarios, *culpa tamen Bajoariorum* factae sunt.« *Bresslau* id. m. 297.

[3]) *Bresslau* id. m. 290, 292, 294, 298.

rá, hogy azt hitelesnek fogadjam, hanem a többi, az elbeszélő előtt teljesen ismeretlen tanukkal való egyezés.

Ismeretes dolog, hogy Szent Imre herczeg szűzességi fogadalma csak halála után pattant ki: »corpore dissoluto... sponsa sua testimonium virginalis vite ei perhibuit et familiaris minister, qui viderat frequenter et audierat, ultra non abscondit.« [1]) Szent István 1027-ben jött összeütközésbe II. Konráddal, 1029-ben pedig a németek már úgy viselkedtek Magyarországgal szemben, mint ellenségük szövetségesével szemben. E szerint a szövetségkötés és ennek házassággal való megerősítése 1028-ban vagy 1029 elején történt. Már most, ha Szent Imre 1028-ban feleségül veszen egy 13—14 éves leányt s azzal szüzességben él 1031-ig, vagyis haláláig, nagyon érthető, hogy az ő szüzességi fogadalmát előbb senki sem gyanítja, hiszen 13—16 vagy 14—17 éves, esetleg fejletlen nőtől gyermeket még senki sem várhatott s annak elmaradása felől józanúl senki sem kérdezősködhetett.

Még ismeretesebb a hildesheimi évkönyvek azon följegyzése, hogy Szent Imre herczeg életét vadászat közben vadkan oltotta ki.[2]) Ezzel ismét pompásan egyezik a swieto-kryzki elbeszélés azon adata, mely szerint Szent Imre »causa venationis cervorum« — szarvasvadászat kedvéért — ment a Lysagora környékére. Ezen megegyezés, ezen középkori felfogás szerint szent ifjuhoz alig illő foglalkozás (vadászat) följegyzése bizonyítja, hogy a swieto-kryzki évkönyvek írójának Szent Imréről biztos értesülése volt, biztosabb, részletesebb, mint a herczeg XII-ik századbeli magyar életírójának.

De azt kérdi valaki, hogyan maradhatott fön ez az értesülés, ez a hagyomány 1031-től 1270-ig, addig, míg betükkel meg nem örökítették? Megmondhatjuk, ha megvizsgáljuk, mi lehetett a swieto-kryzki évkönyvek elbeszélésének czélja? Nem az, mit Pauler Gyula vél,[3]) hogy t. i. Szent Imre életrajzának hiányát pótolja. Hiszen a swieto-kryzki évkönyvek készítője nem is ismerte a *Vita sancti Emerici* legendát, mert sem

[1]) *M. Florianus:* Hist. Hung. Fontes Dom. I. 135.
[2]) Mon. Germaniae, III. 98.
[3]) A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, I. 530.

Imrét, sem az atyját nem mondja *sanctus*-nak. Az ő elbeszélése végén pattan ki világosan a följegyzés czélja. Az volt a czél, hogy az utódoknak tudtára adja a lysa-gorai egyház egyik régi mellkeresztjének eredetét. Ez a czél, mely 1270 táján feljegyzésre, megörökítésre buzdította a swieto-kryzki évkönyvek készítőjét, serkentette az ő elődeit is, hogy a mellkereszt történetét az utódoknak szóval elmondják s így azt az emlékezetben fentartsák. Épen abban van e hagyománynak fő becse, értéke, hogy volt mihez kötni s így mintegy állandósítani; azonkívül állandó, szét nem szórt testület, egy monostor lakossága őrizte azt s adta át az utódoknak.

Mindezeknél fogva azt hiszem, nem okadatolatlan abbeli véleményem, hogy Szent Imre herczeg neje II. Meskó lengyel király ismeretlen nevű leánya vala. Hogy mily nagy szerencsétlenség volt mind hazánkra, mind Lengyelországra nézve e házasságnak oly hirtelen, gyászos vége, annak fejtegetése már nem ide tartozik.

Karácsonyi János.

FORRÁSTANULMÁNYOK

NAGY LAJOS ÉS VELENCZE VISZONYA TÖRTÉNETÉHEZ.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

OBSIDIONIS JADRENSIS LIBRI DUO.

(Folytatás.)

A zárai Névtelen elbeszélése minden képtelensége mellett mégis következetes, mert csak az esetben érthető, hogy egyáltalában nem volt harcz, ha a főurak czinkostársa maga a király; máskülönben legalább az ő banderiuma ereszkedett volna csatába; s csak így volna megfogható, hogy a király nem büntette az árulókat.

A *dubniczi krónika* elbeszélésében — melyet az árulás bizonyítéka gyanánt szintén fel szoktak hozni — még ez a következetesség is hiányzik.

E krónika szerint [1]) Lajos Zára alatt a sticatum ellen vezette seregét, miután buzdító szavakkal bátorította; de a megvesztegetett bárók nem mozdultak. Lajos bölcsen megfékezte indulatát, nem büntette meg a főurakat, nehogy még valami rosszabbat kövessenek el!?

Ha egyáltalában nem volt összeütközés, — hiszen az árulás akkor történt, mikor a király ostromoltatni akarta a *sticatumot*,[2]) — mikor történt volna a sok nehéz, sőt halálos sebesülés Zára falai alatt, miről okleveleink beszélnek? mikor esett volna el *Serényi* [3]) és *Harsandorfer?* [4]) mikor sebesült volna meg *Miklós bán* — az áruló, hűtlen főúr! — és estek volna el szolgái? [5]) mikor kapott volna sebet *Poháros Péter* abaujvári ispán [6]) és esett volna el szolgája? mikor sebesültek

[1]) *M. Florianus:* Fontes Domestici, III. 144—146. ll.

[2]) Rex . . . sticatum nitebatur expugnare. Cum autem dies et hora predictum fortalicium expugnandi advenisset. . . U. o. 145. l.

[3]) *Katona:* Historia Critica, IX. 389.

[4]) Hazai Okmánytár, VII. 402. — *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 2. 210.

[5]) Cod. Dipl. IX. 1. 500. 480.

[6]) Anjoukori Okmt. V. 132. és Cod. Dipl. IX. 2. 59—62.

volna meg a *Karapa* testvérek: *Szaniszló, Negue, Wlayk, Miklós* és *László?* [1]) kiket magukat, illetőleg családjukat a király a Zára alatti hősi harczban tanusított vitézségükért, vérük hullatásáért gazdagon megadományoz! Mikor esett volna el az a sok vitéz, kinek hősi halálát Suchenwirt énekelte meg! [2])

Különben hihetetlenül naív a dubniczi krónika elbeszélése. Ha igaz is, hogy a bárók *mind* meg vannak vesztegetve, ha annyi válogatott vitéz között nincs egy becsületes sem, — ott van a király saját banderiuma, mely mindenesetre megfogadta volna szavát. Jellemző a krónika ezen részének szerzőjére nézve, hogy dicséri ez alkalomból Lajos bölcsességét, mert megfontolva, hogy mi gazságot követhetnének még el bosszuból a főurak, nem büntette őket. Azt hiszszük, rosszabbat alig lehetne mondani Lajosról, mint hogy bosszulatlanúl hagyta e gaz árulást.

A szerző naivitását csak tudatlansága, a pontos értesültségnek hiánya mulja felül. Mást nem is tud Lajos hadjáratáról, mint az árulás történetét, de ennek körülményeiről, pl. mikor történt? nem tud semmit. S ilyen, művének e részében felületes, pontatlanúl értesült szerzőnek adjunk hitelt?

Az összes főurakat hitszegéssel vádolja e krónika. Ott volt *Miklós* és *Kotromanić* bán, *Laczfi, Poháros Péter* ispán, mind oly emberek, kiket Lajos nemcsak akkor, de később is elhalmoz kegyének jeleivel, kiket magas hivatalba helyez; vajjon csak azért, hogy adandó alkalommal újra elárulják?

Csodálatos, hogy Lajos király, kit serege a legrútabb hitszegés folytán csúfúl cserben hagyott, nem tud semmit az állítólagos árulásról. A fönt idézett oklevelekben megemlékezik e hadjáratról, szól arról, hogy *Miklós bán* szeme láttára megsebesült, megdicséri *Poháros Pétert*, ki *az ellenség tömkelegébe* nyomult,[3]) a *Karapa testvéreket*, kik vérük hullatásával tartották föl az ellenség rohamát,[4]) a király szeme láttára esett el az »oroszlán bátorságú« *Harsandorfer*[5]) stb. Mind oly kifejezések, melyek csak egy nagy csatára alkalmazhatók. Csak dicsérő szót hallunk a király szájából azok szá-

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 3. 33—35.

[2]) *Primisser A.* Peter Suchenwirt's Werke. Wien, 1827. XVI. db. *Von graff Ulreichen von Tzilli.* Olv. *Bleyer Jakab*: Magyar vonatkozások Suchenwirt költeményeiben. *Századok*, 1899. 903. l.

[3]) In medium *numerabilium nobis validissime resistentium.* Cod. Dipl. IX. 2. 59—62.

[4]) Cod. Dipl. IX. 3. 33—34.

[5]) Cod. Dipl. IX. 2. 210.

mára, kik szerencsétlenségében is támogatták,[1]) a miben egyszersmind *a vereség beismerése* rejlik, — de a leggyöngébb czélzás sem történik az árulásra.

Miklós bánt, kit az Anonymus hűtlenséggel vádol, holott Lajos lelkes szavakkal dicséri a dalmát háborúban szerzett érdemeit,[2]) a király még ugyanazon évben Zára segítségére küldi,[3]) beléje helyezett bizalmának nyilvánvaló jeléül. Nem igaz tehát az Anonymus állítása, hogy a király Miklóst hűtlen tette miatt megfosztotta hivatalától.[4])

Azt állították, hogy »nemcsak *Lucius*, az *Anonymus Jadrensis* és az olasz írók igazolják az árulást, hanem oklevelek is.« [5])

Lusić János 300 évvel a kérdéses események után élt, ő reá tehát mint önálló forrásra hivatkozni nem lehet. Láttuk, hogy az oklevelek egyáltalában, de különösen azok, melyekre itt czélzás történik,[6]) ez irányban semmit sem bizonyítanak. Az olasz írók neve alatt mindössze kettő rejlik, körülbelül húsz, ellenkező álláspontón levő olasz, német és magyar íróval szemben.

Caroldora is hivatkozás történik az említett helyen. Ez író nyilatkozatának igazi értelméről Lucius hamis idézésével szemben, és e tanubizonyság értékéről már volt alkalmunk szólani; itt csak azt kell külön megjegyeznünk, hogy *Caroldo* szóban forgó állítása 1345-re vonatkozik, nem 1346-ra; hiszen a julius 1-én történt elkeseredett csata lefolyását Caroldo bőven elbeszéli, a nélkül, hogy valamilyen árulásról említést tenne.[7])

Marad tehát két olasz író, *Giovanni Villani*[8]) és egy *Anonymus*[9]) tanubizonysága. Ezek megegyeznek a zárai Névtelennel és a dubniczi krónikával az *árulás kérdését* illetőleg. Az *árulás módjának* elbeszélésében azonban lényeges eltérés

---

[1]) »In diversis fortune casibus.« Cod. Dipl. IX. 1. 180. »Se ipsos fortune casibus exponendo, continuos labores et sollicitudines, curas et adversariorum confractus viriliter supportantes.« Cod. Dipl. IX. 3. 33—34.

[2]) Cod. Dipl. IX. 1. 480—482, 506—509.

[3]) Obsid. Jadr. II. 20.

[4]) Ignominatim deiecit. Obsid. Jadr. II. 12.

[5]) *Domanovszky Sándor:* A dubniczi krónika. *Századok*, 1899. 414. l.

[6]) Anjoukori dipl. Eml. II. 164 és 167. — Mon. Slav. II. 580 és 582.

[7]) Ms. bibl. palat. Vindobonensis. Cod. 6153. *Caroldo* kiadatlan krónikájának a zárai 1345—46-iki ostromról szóló része ki van adva (*Bianchi:* Antichite Romane Mediaevale di Zara. Zara, 1883), úgy hogy egyáltalában nem szorulunk Lucius hibás és hiányos idézeteire.

[8]) XII. k. 58. fej.

[9]) Muratori, XVI. 285.

van köztük. Semmi sem jellemzőbb az árulás történetének hitelességére nézve, mint e divergentia.

A dubniczi krónika szerint Lajos egyáltalában nem ütközött meg a velenczeiekkel, mert a főurak mind meg voltak vesztegetve. A zárai Névtelen szerint Lajos kezdetben ostromolta a bastidát, de a julius 1-én folyt döntő csatában egyetértve a két megvesztegetett főúrral, Miklós bánnal és Laczfival, cserben hagyta a záraiakat. Az olasz Névtelen szerint Lajos nehány főúr árulása folytán nagy veszteségeket szenvedett s ezért visszafordult. Villani szerint az árulás csak annyiból állott, hogy az urak lebeszélték Lajost a bastida ostromáról.

Villani is érzi, hogy nyilvános elpártolás formájában nem történhetett az árulás. A király ekkori és később tanusított viselkedése kizárja ezt. Villani elbeszélése szerint a megvesztegetett bárók rávették Lajost, hogy térjen vissza Magyarországba, mert azon évben éhinség uralkodott Itáliában és nem is rendelt hajókat, hogy átkelhessen Apuliába.

Mindenek előtt hibás a föltevés, melyen ez okoskodás fölépült. Nincs semmi adatunk arra vonatkozólag, hogy Lajos már *ekkor* akart volna Apuliába átkelni. Velencze tartott ettől, készült a feleletre, melyet adni fog, ha Lajos hajókat kérne,[1]) hogy őt átszállítsák. Lajos azonban nem kérte a hajókat. Ha tényleg akkor akart volna Apuliába menni, mehetett volna; a genuai hajók ott jártak s szívesen átszállították volna.[2])

De hiszen ahoz, hogy a király megtudja, hogy nincsenek hajók melyek őt átszállítanák, és hogy Apuliában éhinség van, nem kell Velenczének a bárókat megvesztegetni, hogy azoktól értesüljön e körülményekről.

De ha mindettől eltekintünk, ha elfogadunk mindent, a mit Villani mond, az összefüggés még mindig érthetetlen. Abból, hogy az Apuliába való átkelésről a kedvezőtlen körülmények miatt nem lehet szó, még épenséggel nem következik, hogy a király, ki nagy sereggel Zára alá vonult, mielőtt még csak egy rohamot is megkisérelt volna, világ csúfjára visszaforduljon.

Ilyen semmi tény által nem támogatott, önmagával ellenkező, homályos és érthetetlen mesét csak *író* s tegyük hozzá felületes író költhet, — hogy pedig Villani nem egyszer igen

[1]) Mon. Slav. II. 552.
[2]) Mon. Slav. II. 572.

felületes, azt tudjuk,[1]) — a valóságos összefüggés nem lehetett ilyen.[2])

Leginkább plausibilis még az *olasz Névtelen* elbeszélése,[3]) hogy Lajos övéi árulása miatt ismételten vereséget szenvedett, ezért hagyott föl Zára ostromával. A baj az, hogy a krónikának, mivel ez eseményekről igen fogyatékosan van értesülve, kevés hitelt adhatunk.

Pór Antal (Nagy Lajos, 96. l.) a Kovachich gyüjteményében (Formulae Solemnes, 9. l.) közölt perdöntő párbajra vonatkozó egyik oklevél-formulában látja a Zára alatt történt árulás bizonyítékát. E formulában arról van szó, hogy Lajos király apródjai egy vadászat alkalmával feljelentettek egy grófot, hogy Velenczétől megvesztegetve, embereivel nem támadt,

---

[1]) Olv. *Dönniges:* Kritik der Quellen für die Geschichte Heinrich des VII. Berlin, 1841. 107—131. l. és újabban *Bernhardy:* Geschichte der italienischen Litteratur.

[2]) Teljesség kedvéért megemlítem itt *S. Petris* (La Dalmazia nella prima metà del secolo XIV. Programma dell' i. r. gimnasio sup. di Capodistria. Anno scolastico 1879—80.) hypothesisét, ki elfogadja *Villani* elbeszélését és ezzel a zárai *Névtelen* igazmondását is meg akarja menteni. Szerinte Lajos csak azért ment Dalmáczíába, hogy innét átkeljen Apuliába; minthogy pedig ez átkelésben Velencze gátolhatta volna, nem akarta Zára hathatós segélyezésével magára haragítani Velenczét s így tétlenül nézte a záraiak vereségét.

Már *Mitis* (id. m. 36—37. l.) tiltakozott e felfogás ellen. Ha Lajosnak az lett volna szándéka, mit Petris állít, egyáltalában nem ment volna Zára alá, nem kötötte volna le szavát és becsületét, melyet ilyen hitszegés rútúl bemocskolt. Ugyanekkor arra is figyelmeztet *Mitis*, hogy *Lajos*, miután elvonult Zára alól, — állítólag Velencze kedvéért — nem tett semmit hogy végrehajtsa tervét, melynek érdekében feláldozta Zárára vonatkozó jogos igényeit.

Tegyük hozzá, — a mit már említettünk — hogy nincs semmi adatunk, hogy Lajos *ekkor* akart volna Apuliába menni. Ha akarta volna, meg is tehette volna, minthogy Velencze meghagyta kapitányainak, hogy ha Lajost a genuaiak át akarják szállítani *Apuliába*, ezt ne akadályozzák. (Mon. Slav. II. 572.)

Mindazonáltal *Jackson* (Dalmatia, Quarnero and Istria. Oxford, 1887.) — ki noha *nem* ismeri a forrásokat, nevezetesen a Mon. Slav. Meridionalium okmányait és Morelli Névtelenjét, vagy helyesebben mondva, mert nem ismeri, esküszik a zárai Névtelen minden szavára, — elfogadta e hypothesist. (Id. m. I. 105. l.) Igazolásúl fölhozza, hogy *Caroldo* állítása szerint Velencze tudatta a királylyal, hogy ha nem háborgatja Zára ostromában, viszont ő sem fogja háborgatni Apuliába való átkelését. Caroldo (Ms. bibliothecae palatinalis Vindobonensis. Cod. 6153. p. 106. V.) a fent említett okirat (Secr. cons. rogat. lib. A. 41. S. Mon. Slav. II. 572.) kivonatát közli. Arról, mit *Jackson* mond, sem nála, sem Luciusnál, kinél Jackson idézve látta Caroldo szavait, szó sincs. Jackson is azokhoz tartozik, kik *Caroldora* hivatkoznak, a nélkül, hogy látták volna művét.

[3]) Anonymi Itali Historia. Muratorinál, XVI. 28.

nem ostromolta kellő hévvel *Scitaca* várost, minek folytán a királyi sereg megzavarodott és szégyenszemre abba kellett hagyni az ütközetet.

Ez oklevél a legerélyesebben tiltakozik a zárai Névtelen, a dubniczi krónika és Villani elbeszélése ellen, mert hiszen *e szerint* volt harcz magyarok és velenczeiek közt Zára alatt s az elpártolás sem lehetett oly nyilvánvaló és döntő fontosságú, ha a királynak erről apródjai szavából kellett értesülnie.

Ha az összes valaminő módon árulásról említést tevő forrásokat — *zárai Névtelen, olasz Névtelen, dubniczi krónika, Villani* — megvizsgáljuk, látni fogjuk, hogy tele vannak a legképtelenebb és együgyűbb állításokkal, melyeknek előadása az illető írók kritikáját és józan itéletét ugyancsak nem kedvező oldalról mutatja be.

Oly sok egykorú forrás szól ez eseményekről, és csak négy tudná a valóságot? Az egykorú velenczei források — *Caresini*,[1]) *Morelli Névtelenje* — mint látni fogjuk, bámulatos pontossággal vannak értesülve a magyarokkal julius 1-én vívott véres csatáról, mely e források állítása szerint egyáltalában *nem vívatott*. Egy XVI. századi író, az igazságszerető, lelkiismeretes és pártatlan *Caroldo*, ki noha velenczei ember, elfogadja a zárai Névtelen adatát, hogy az 1345-ben Zára segítségére sietö magyar sereg vezéreit Velencze megvesztegette, a királylyal jött magyar sereg hősi küzdelméről beszél, tanuságául annak, hogy Velenczében valamely árulás folytán nyert győzelemnek leghalványabb emléke sem maradt fen.

De a többi egykorú vagy közelkorú velenczei forrás,[2]) ha még oly részrehajló is, csak nem beszélhet véres csatáról, ha ilyen egyáltalában nem volt, dicsőséges győzelemről, ha ez árulásnak, megvesztegetésnek volt köszönhető. És oly nagy gyalázat volna Velenczére nézve, hogy a magyar királyt övéi elárulták, hogy ennek elpalástolására képtelenül hazug meséket kellett kigondolni, melyeken mindenekelőtt a velenczeiek, kiknek jól kellett ismerniök az igazi tényállást, jót nevettek volna? Ilyen győzelem napját ünnepelte volna meg Velencze századokon át,[3]) és ilyen győzelmet örökíttetett volna meg Tintoretto ecsete által?

De nemcsak a velenczei, hanem a magyar, olasz és osztrák krónikák is Lajos vereségét beszélik el, a nélkül, hogy valamelyes árulásról tudomásuk volna.

---

[1]) Muratorinál, XII. 418—419. l.

[2]) A fent említettek és *Laurentius de Monacis*. Chronicon. Ed. Flaminius Cornelius. Venetiis, 1758. IV. k. 109 és köv. ll.

[3]) L. Sanudo. Muratorinál, XXII. 613. E.

Küküllei János[1]) leírja a Zára alatt vívott csatát, Harsandorfer halálát, és beismeri Lajos vereségét. Ha tudomása lett volna az árulásról, bizonyára felemlítette volna, mert így másokat okolva, elenyésztethetné a szégyenfoltot, melyet a zárai vereség az általa bálványozott Lajos király dicsőségén ejtett. Küküllei hallgatása ez esetben — a zárai ostromról szóló fejezet művének legpontosabb részeihez tartozik — csakugyan teljesen ellensúlyozza a *dubniczi krónika* állítását.

S a többi krónikát, a *páduai*,[2]) *modenai*,[3]) *ferrarai*,[4]) *bolognai*,[5]) *pistojai*[6]) és *osztrák*[7]) írókat mi bírhatná az igazság elhallgatására, kik — holott határozottan Lajossal és Zárával rokonszenveznek — kénytelen-kelletlen elbeszélik Velencze fényes győzelmét és Lajos vereségét.

Ha egy nagy hadi vállalat kudarczot vall, ha egy hatalmas sereg nem tud egy kisebb sereggel elbánni, az emberek szeretik a szinte hihetetlen tényt magyarázni, s mi egyszerűbb, mint árulásról beszélni?

Tudjuk, hogy a bárók megvesztegetéséről szóló mendemonda — valószínűleg abból keletkezve és azon táplálkozva, hogy a velenczeiek a táborozás idején a bosnya bánnal tárgyaltak s ennek révén igyekeztek a magyar királyt békekötésre bírni — zárai eredetű.[8])

A zárai katasztrófa után igen sok zárai, részint számkivetve, részint menekülve a velenczeiek bosszujától, jött a magyar udvarba, — köztük maga az érsek is, — kiknek nagy része egész a zárai béke megkötéséig (1358. február 18.) itt maradt.

A menekültek közt bizonyára sok szerzetes is volt, mert Velencze különösen ezeket üldözte. Ezek egyikétől vagy más menekülttől hallott elbeszélés szolgáltathatott alapot a *dubniczi krónika* minorita írójának elbeszéléséhez. Az sincs kizárva, hogy a minorita látta a zárai Névtelen művét, vagy ennek elbeszélésétől befolyásolt zárai embertől kapta híreit.

Minthogy nyilvánvaló, hogy sem a *zárai Névtelen*, sem a *dubniczi krónika* állításait nem lehet teljesen elfogadni,

[1]) Turóczi: Pars III. c. 8.
[2]) *Cortusi*, Muratori XII. 919—920. l.
[3]) *Chronicon Mutinense*, Muratori XV. 605.
[4]) *Chronicon Estense*, Muratori XV. 420—426. l. — *Polistore*, Muratori XXIV. 781. l.
[5]) *Historica Miscella Bononien.* Muratori XVIII. 399. l.
[6]) *Istorie Pistolesi*, Muratori XV. 515.
[7]) *Continuatio Novimontensis*, Pertz SS. XI. 673.
[8]) Mon. Slav. II. 655.

sok historikus, pl. *Horváth*, *Huber*, *Pór*, úgy akarják megegyeztetni e források elbeszélését a többiekével, hogy amazok elbeszéléséből elfogadják, hogy volt csata, de Lajos vereségét árulásnak tulajdonítják. Ilyformán kikerüljük a kérdést, de meg nem oldjuk. Kétféle elbeszélést akként összeegyeztetni, hogy középutat keresünk, azaz mindegyikből elfogadunk és elvetünk valamit, s oly elbeszélést hozunk forgalomba, mely egyik forrással sem egyezik, hanem mindegyikkel ellenkezik, — kényelmes, de hibás eljárás.

Egyedül az olasz Névtelen odavetett megjegyzése jogosíthatna némileg efféle combinatióra, de erre az említett historikusok nem is hivatkoznak, és a fölhozott okok legnagyobb része, nevezetesen: hogy a király sohasem emlékszik meg az árulásról, hogy nem bünteti a hűtleneket, hogy a legtöbb forrás nem tud az árulásról stb. — ez elbeszélés hitelessége ellen is felhozható és megdönti azt.

Láttuk, hogy az árulásról szóló elbeszélések ellentmondók; láttuk, hogy a források túlnyomó többsége és épen a leghitelesebbek semmit sem tudnak az árulásról; láttuk, mily sok és nyomós ok szól az árulás ténye ellen; láttuk, mi szolgáltathatott alapot e hír keletkezésére; kimondhatjuk tehát, hogy a zárai Névtelen elbeszélése ez eseményt illetőleg hitelt nem érdemlő tendentiosus koholmány.

A *dubniczi krónikánál*, *Villaninál*, az *olasz Anonymusnál* hibás és hiányos értesülésre vihető vissza az árulásról szóló hamis hír, a zárai Névtelen azonban szemtanu, nála csak az igazságnak tendentiosus elhallgatásáról lehet szó.

A Névtelen, mint tudjuk, különben sem ment a tendentiától. Láttuk, hogy mindazt, a mi az idegenek által nyujtott támogatásra és segítségre vonatkozik s így csorbíthatja a záraiakra háramló dicsőséget, s mindazt, a mi a záraiak súlyos veszteségeit mutatná s így a velenczeiek dicsőségét növelné, a Névtelen elhallgatja.

A magyarok hősi harcza Zára alatt, legkiválóbb megnyilatkozása az idegen segítségnek; az egyesült magyarok és záraiak véres veresége Velencze dicsőségének emléke. Mind a két érzelem, melynek befolyása alatt a Névtelen erőszakot szokott tenni az igazságon, erős mértékben és együttesen közreműködik abban, hogy a julius 1-én vívott csata igazi lefolyását elhallgassa és helyette mesét költsön.

A hazaszeretet és az ellenség elleni gyűlölet túltengéséből fakadó erős tendentia sokkal gyakoribb és érthetőbb tény, mintsem bővebben is igazolnunk kellene, hogy ez az írót az igazságnak ilynemű megmásítására birhatja.

De csak a szerző személyiségének, a mű keletkezése idejének és céljának ismerete magyarázhatja meg kellőleg e tendentia erős kidomborodását.

*

A mű prologusa után álló levél,[1]) melyet a szerző ahoz intéz, kinek kérésére *kiadta* művét, némi felvilágosítást nyujt a mű írójának személyéről, a mű természetéről és a czélról, melynek kedvéért az kiadatott.

Az eredeti — azaz a *Lucius* kiadásának alapjául szolgált — kéziratban a szerző neve is megvolt; a levél határozottan hivatkozik erre: *praemisso nomine mittentis.* Annyi most is kiviláglik a levélből, hogy írója zárai nemes ember[2]) és hogy művét, melyet már régebben írt, közzéteszi, először azért, hogy *az illető*, ki őt műve *kiadására* buzdította, értesülést szerezzen az okokról, melyek Zára baját előidézték, másodszor azért, hogy az utódok előtt is élénk emlékezetben legyen Velencze rettenetes garázdálkodása.

A közzététel egyik oka tehát az, hogy a Velencze elleni gyűlölet később se enyészszen el. Hogy nem tesz említést arról, hogy a borzasztó kegyetlenség részletes festésével a kortársak indulatát akarja fölhevíteni és Velencze ellen izgatni, arra enged következtetnünk, hogy erre nincs ok, vagyis Zára e levél iratása idejében már nincs Velencze hatalmában, — a gyűlölet azért élni fog azok lelkében, kik csak az imént szabadultak Velencze igájából, — így e levél 1357-ben szeptember 17-én, Zárának a magyarok által való elfoglalása[3]) után kelt, mire a levél címzése is utal: *Victoris populi urbis Jaderae.*

De ha más nem is, e levél szövege mutatja, hogy a mű a levél iratása előtt már régebben készen, sőt ismeretes is volt; vagyis a levél nem képezi a mű integrans részét, hanem egyik speciális rendeltetéssel is bíró másolat elébe volt szúrva. Azonban ha nem is használhatjuk a levelet a mű keletkezése idejének meghatározására, mégis becses útbaigazítást nyujt a mű szerzőjének és az ő intentiójának kinyomozására.

A szerző ismételten a legnagyobb megvetés hangján szól a népről: *pingues plebeiati, crassum vulgus, propriae patriae perfidi proditores* nevezetekkel illeti.[4]) Bölcs Salamon szava értelmében: *qui parcit virgae odit filium,* kell velök szem-

[1]) Obsid. Jadr. I. 3.

[2]) Condecens memoratae nostrae patriae. . . . . Ex nobili ortus progenie.

[3]) Cortusi, XI. k. 10. fej.

[4]) Obsidio Jadr. II. 14.

ben eljárni,[1]) a mi jól összeillik azzal, hogy a szerző — mint a levél mondja — nemes származású. A nemesség egyszersmind a Velencze-ellenes, a nép a Velencze-barát párt.

Velenczének uralmát leginkább a hatalmasoktól, befolyásosoktól kellett féltenie, kik a velenczei származású gróf alá rendelve, sértve és mellőzve érezték magukat, s a kiknek hatalmokban állott nemtetszésöknek alkalomadtán fegyveres kézzel is kifejezést adni. Ezért Velencze még jobban elnyomta a nemeseket, ezek gyűlölete pedig fokozódott. Az engesztelhetetlen aristokrácziával szemben Velencze a népben keres támaszt, mely hajlik is feléje, minthogy a távolabbi velenczei uralom nem fenyegeti oly elnyomással, mint a városi oligarchia. A mihez az is járúl, hogy a nép tengerészettel foglalkozik, velenczei hajókon szolgál s így Velenczéhez ragaszkodik, míg a nemesek inkább földbirtokosok s így nincsenek Velencze érdekéhez fűzve.

Az *Obsidio Jadrensis* írója is aristokrata pártállásának megfelelőleg Velencze ellensége. Féktelen harag szállja meg, valahányszor Velenczéről beszél. Bőbeszédű, az értelmetlenségig kiczifrázott frázisait, az apokalypsisből vett rémületes hasonlatait mind arra használja fel, hogy gyűlöletes színben tüntesse fel Velencze csalárdságát, kapzsiságát és kegyetlenségét, melytől hazája annyit szenvedett. Egy néppárti ember Zára szenvedéseit a nemesek elpártolásának tulajdonította volna s bukását a nemesi párt teljes leverése és bűnhődése gyanánt nézte volna.

A magyarokat az Anonymus bizonyos rokonszenvvel kiséri. A horvát urak, kik Velenczétől bujtogatva, megtagadták Lajostól az engedelmességet: *rebelliones et fraudulentiores sacro regio diademati;*[2]) Lajost az ősei által szerzett jognál fogva Zára természetes urának mondja.[3]) Szépen festi az örömöt, melyet a záraiak éreznek, valahányszor híre jön, hogy a király segítségükre siet: hogyan tűzik fel védőszentjök, Grisogonus napján a Lajostól kapott zászlót,[4]) érseküknek felszólítására mikép foglalják imájukba Lajost[5]) s mily lelkesen fogadják megérkezésekor.[6]) De azért tévedés volna az írót feltétlen magyar-barátnak hinnünk. Kész Magyarországgal tartani és Magyarország érdekeit védeni, de csak annyi-

[1]) Id. m. II. 14.
[2]) Obsidio Jadr. I. 6.
[3]) Naturalis Dominus. Id. m. I. 23.
[4]) Id. m. I. 30.
[5]) Id. m. II. 5.
[6]) Id. m. II. 910.

ban, a mennyiben azt saját érdeke kívánja, s csak azért, mert Magyarországban találja a legbiztosabb támaszt és védelmet Velencze ellen. Egyike a legkeményebb kifakadásoknak, melyeket valaha Magyarország ellen írtak, az Anonymus művében található. Nem igen veszik ezt észre, sőt *Katona*, ki e mű főbb részeit teljesen közli, nemcsak hogy kihagyja e részt, hanem semminemű említést sem tesz róla.

Megemlékezve a julius 1-én vívott csata gyanus lefolyásáról, az Anonymus rátámad Lajosra és Magyarországra, kik hűtlenül cserben hagyták a várost, melyet annyi igérgetéssel, esküdözéssel félrevezettek. A király gyenge ahoz, hogy megfékezze megvesztegetett, hűtlen embereit, sőt maga is egyetért velük, s titkon szövetkezve Velenczével, továbbra is hitegeti a szerencsétlen várost.[1] »Ubi iuramentum tuum, quod paulisper pollicitabaris, potius valebis mortem eligere, quam illos fideles deserere,[2] . . . . . quod per universam regionem Dalmatiae interrogationum sanctarum comitiva titubabatur: ab ira Hungarorum libera nos Domine. Decet et nunc deberet plus renovari et iterum in codices apponi . . . . nonne es tu continue concors cum Venetis?« . . .[3]

Ily nyilatkozatok világosan mutatják, hogy a mű akkor keletkezett, mikor Zára még nem volt magyar kézen, mikor Lajos igérete nem volt beváltva és némileg szó lehetett Lajos és Velencze egyetértéséről, vagyis a második velenczei háború (1356. május — 1358. február) előtt. Erre mutatnak az I. és II. könyv bevezető fejezetei is, melyek Zárának az erény útján való haladást és a bűnöktől való megtisztulást ajánlják, hogy megszabaduljon a veszélytől.[4] A velenczeiek kegyetlenségeiről mindig mint jelen büntetésről, a fölszabadulásról mint jövő jutalomról van szó.

Az események az »Obsidio Jadrensis«-ben 1347 márczius 18-ig vannak elbeszélve, így egyelőre az 1347 márcziusa és 1356 májusa közti időre kellene a mű keletkezését tennünk.

Nagy Lajos öcscséről *István* herczegről, e mű mint élőről emlékezik meg,[5] a miből azt lehetne következtetni, hogy ennek halála, vagyis 1354 augusztus 9-ike előtt[6] keletke-

[1] Obsid. Jadr. II. 12. 13.
[2] Id. m. II. 13.
[3] Id. m. II. 12.
[4] »Derelinquat ergo impius viam suam et Dominus ipsius miserebitur« (Id. m. I. 2.) . . . . »et eris victrix tibi dimicantibus imo dimicantes praevalebis.« (II. 1.)
[5] Id. m. I. 4.
[6] Olv. erre vonatkozólag Cod. Dipl. IX. 1. 46.

zett; de képzelhető, hogy csak azért nem történik említés István haláláról, mert ez az elbeszélésben felölelt időköznél későbbre esik, s a kifejezés olyan, hogy szorosan véve csak 1344-re vonatkozik. István herczegről továbbá azt mondja a szerző, hogy Horvátország herczegének volt kiszemelve.[1]) Minthogy az Anonymus István horvát herczegségéről mint jövendő dologról beszél, ez időpont elé kellene a mű keletkezését tennünk, ha az összefüggés pontosabb vizsgálata nem győzne meg arról, hogy a jövő idő csak az elbeszélés idejének szempontjából szerepel.

Egy eldugott kis adat pontosabb eredményre vezet. Elbeszéli az Anonymus, hogy 1346 októberében a záraiak, miután megütköztek a velenczeiekkel és nagy kárt okoztak nekik, a szent Kozma-Damján várad felé menekültek és ott húzódtak meg: . . . . »et in castro de monte SS. Cosmae et Damiani ad insulas, *ubi nunc coenobium* tenetur, sibi locarunt statum.« [2]) A »nunc« annyit jelent, hogy a mű iratása idejében nem állott többé azon helyen a kolostor, a hol 1346-ban, az ostrom idején.

Tudjuk, hogy 1347 márczius 8-án a velenczeiek elrendelték a Zárával szemközt, *Pasman* szigetén fekvő szent Kozma-Damján várad feldulását, de a kolostor épületét bántatlanúl hagyták.[3]) 1350-ben — ha ugyan igaz, mit *Bianchi*[4]) mond — a kolostort is feldulták. Gergely apát erre új házat építtetett a barátok számára és 1356-ban panaszra ment VI. Incze pápához, hogy ő szentsége a velenczeieket a kolostoron ejtett sérelmek orvoslására bírja. A pápa közbenjárása azonban nem használt, sőt a velenczeiek most megharagudva, hogy az apát miatt szemrehányásokat kellett hallaniok a curiától, feldulták az új ideiglenes rendházat is. Az apát nem védekezhetett az erőszak ellen. Ujra a pápához fordult, ki szigorú vizsgálatot rendelt el és ennek vezetésével Androynus clugnyi apátot — igazi nevén *Andronin de la Roche*-ot, a későbbi nagyhírű cardinálist — bízta meg 1357 julius 30-án.[5])

Az új rendház feldulását 1357 legelejére kell tennünk, mert a pápai levél, mely ez ügyről szól, már 1357 julius

[1]) »Croatiae dioecesis *erat dux constituendus*« . . . . Id. h. 1350 április 19-én István már mint Horvátország herczege szerepel. (*Pór A.* Nagy Lajos, 278 l.)

[2]) Obsid. Jadr. I. 28.

[3]) Mon. Slav. II. 693.

[4]) Fasti di Zara, 45. l.

[5]) A mondottakat könnyen össze lehet állítani a pápának a vizsgálatot elrendelő brevéjéből. Közölve Mon. Slav. III. 519. és részben *Bianchi*: Zara Cristiana, II. 525—526. l.

30-ról van keltezve. Mennyiben volt eredménye a pápa közbenjárásának? azt nem tudjuk. Időközben különben a magyarok kezébe jutott Zára és így legádázabb ellenségeitől megszabadult a kolostor. De még soká tartott, míg kiheverte a sérelmeket. Régi helyén ugyanis csak 1369-ben épült ismét fel, mint azt a templom oldalbejárata fölé vésett felirat tanusítja.[1])

Az Anonymus szerint még *fennáll valamilyen rendház*, de már nem a *régi* helyen. Ez adat elárulja, hogy az Anonymus művét 1350 (a régi kolostor feldulása) és 1357 (az új kolostor feldulása) közti időben írta.

Összekapcsolva ezt az előbbi eredménynyel, az 1350—1356 májusa közti időközbe tehetjük a mű keletkezését.

Az *Obsidio Jadrensis* tehát oly időben keletkezett, midőn Zára már némileg felocsúdott a nagy vereség után és ismét bosszura, szabadulásra gondolhatott. A bosszu gondolata, a szabadulás vágya lengi át az Anonymus művét, ez érzelmek lelkesítik műve megírására. Művének czélja, hogy a záraiak szeme elé vigye a sok méltatlanságot, melyet szenvedtek, hogy haragra lobbantsa égő szenvedélyöket; a dicső és sokáig győzelemmel kecsegtető küzdelmet, hogy növelje bátorságukat; az egyenetlenkedést, mely annyi bajt okozott, hogy ez intő és elriasztó példáúl szolgáljon. Követeli a záraiaktól, hogy térjenek magukba, öltsék fel paizs gyanánt az igazmondást, mellvéd gyanánt a könyörületességet és sisakként az alázatosságot, így majd győzedelmeskednek az ördögön, mely őket a velenczei nép képében sujtja.[2])

Az említett tendentiának szolgál e mű s ennek kedvéért — szokása ellenére — eltér az igazságtól.

Azt hiszem, hogy e tendentiában találtuk meg igazi okát annak, miért hallgatja el a Névtelen mindig a záraiak veszteségét és túlozza a velenczeiekét; miért nem emlékszik meg a külföldiektől nyujtott segítségről és miért hallgatja el a julius 1-én vívott csata igazi lefolyását.

Zárát arra akarja bírni, hogy a legelső alkalommal, nem várva semmi idegen támogatást, felkeljen Velencze ellen. Ezért kell elhallgatni, illetőleg úgyszólván semmisnek tüntetni föl mindazt, a mit Zára idegen fegyvernek köszönhetett. Bátorságot kell ébreszteni a záraiakban; ezért el kell mellőzni mindent, a mi Velencze hatalmas, győztes erejét túlságos

[1]) *Farlati:* Illyricum Sacrum, V. 22 és köv. ll. ad a. 1369. *Bianchi:* Zara Cristiana, II. 33. *Bianchi:* Fasti di Zara, id. h.

[2]) Obsidio Jadrensis, II. 1.

mértékben festi s különösen a velenczeieknek a magyar-zárai egyesült seregen nyert fényes győzelmét.

Ez könnyen is ment. A záraiak rég hitték és vallották, hogy *valami* árulás történt; az Anonymus felhasználva e véleményt, úgy adta elő a csata történetét, mintha a magyarok *egyáltalában* nem vettek volna részt a harczban.

Hogy ezt, nem törődve a kortársak kritikájával, koczkáztatni merte, azon azok, kik járatosak a középkor históriai irodalmában, nem fognak megütközni. A kitörés a magyar főurak és a magyarok ellen azért egészen őszinte, mert hogy ezeket megvesztegették, azt az Anonymus ép úgy *hitte, mint a záraiak egyáltalában*, s így — az ő szempontjából — teljes joggal Zára minden szenvedéseért ezeket tette felelőssé. A király elleni kifakadás — ez igen fontos és jellemző — nem oly heves, sőt, mint láttuk, ellenmondásban van műve más helyeivel. A királyt ugyanis a zárai hagyomány nem rágalmazta, csak az Anonymusnak kellett elbeszélése következetessége végett ezt megtenni; nem is lehetetlen, hogy a király ellen intézett támadással épen az a czélja, hogy ezt a rágalom megczáfolására bírja; annál több joggal tehetjük ezt föl, minthogy más helyen [1]) elragadtatással szól Lajosról, ki meghallgatja a hozzá intézett kéréseket, kibe a hű alattvalók bizalmukat helyezhetik.

A szövegben előforduló számos idézet, különösen Salamon példabeszédeiből, Jeremiás beszédeiből, szent Pál leveleiből és az apokalypsisből, a predikációszerű hang, mely nemcsak a bevezető fejezeteken,[2]) de más helyeken (pl. I. 37. II. 13. és 19.) is elárad, a szentírás szelleméből fakadó s erre emlékeztető typologiai és allegorikus kifejezések elárulják, hogy e mű szerzője *pap*. A hadi dicsőségről, bármennyire becsüli és dicsőíti is azt, szemben az istenes erényekkel bizonyos megvetéssel beszél, *gloria mundalis*-nak nevezi, hiszen minden győzelem Isten kegyelmének műve;[3]) a ki az emberek hatalmában bízik, kárt vall, mint a záraiak.[4]) A legnagyobb méltatlankodással és megbotránkozással kel ki a záraiak ellen azon tettök miatt, hogy dominikánus szerzeteseket megtámadtak és kiraboltak, a rablott javakat pedig a védelem költségeinek fedezésére fordították. A tetteseket ezért utolérte Isten büntetése: mind elvesztek a csatában, Zára pedig a sz. Kozma-

[1]) Obsidio Jadrensis, I. 27.
[2]) Obsid. Jadr. I. 12. II. 1.
[3]) Divina permittente gratia. I. 21.
[4]) Id. m. II. 13.

Damján várad elvesztésével bűnhödte meg a gaztettben való részesedését.[1])

Mint középkori ember mindenben csodát, felsőbb beavatkozást lát; szent Grisogonus tűzzel pusztítja el a velenczei bastidát [2]) stb. De classikus műveltsége révén bizonyos pogány képzetek nyertek helyet lelkében; némelykor úgy beszél, mintha hinne a csillagok hatalmában [3]) és egész komolyan beszél egy tengeri nympha megjelenéséről, ki feltartóztatta a velenczeiek nagy hajóját, úgy hogy ezek nem tudtak visszafordulni.[4])

A szerző művelt ember, tudományát igen szereti fitogtatni. Hivatkozik Aristotelesre és Porphyriusra,[5]) Nagy Sándor és Hektor hőstetteire.[6]) »A velenczeiek azt hiszik, hogy oly ékesszólók mint *Alanus*,[7]) és oly okosak mint *Philo*.«[8])

Ilyformán kel ki a Névtelen a záraiak elbizakodottsága ellen. A veszedelmet, mely Zárát érte, büntetésnek tekinti [9]) azért, hogy nem az okosakra, hanem a bolondokra bízták a város ügyeit.[10]) Hasonlóképen kifogásolja, hogy az idegeneknek nem engedték befolyást a város ügyeire. Míg a város ügyeit vezető férfiak dőzsöltek, a nép éhezett.

A nemesség megbűnhödött azért, hogy túlságba ment, oktalan módon folytatta a védelmet.[11])

---

[1]) Obsid. Jadr. I. 35.

[2]) U. o. II. 18.

[3]) Id. m. I. 38.

[4]) . . . . »visa est quaedam mulier armata usque ad femora in mari sita et in potentia duorum lacertorum remum gubernatoris violenter eripuisse.« Obsid. Jadr. I. 38. És mégis *erről* a műről állították (Nagy Lajos első hadjárata Velencze ellen. *Századok*, 1900. 790. l.), hogy nem ékteleníti a középkori krónikások szertelen phantasiája.

[5]) U. o. I. 29.

[6]) U. o. II. 7.

[7]) Nyilvánvalóan *Alanus de Insulis* cistercita szerzetesre, a híres tudósra gondol.

[8]) Id. m. I. 19.

[9]) U. o. II. 22. Non parvum anathema supernae praedestinationis in ipsos irruit eorum exigente scelere.

[10]) Id. m. II. 22. Sed iustissimus Princeps . . . . non sivit illos Jadrenos, quamvis dignos usque in finem sic crudeliter, ut putabant deficere, quidni obcoecati spernibili ignorantia, non eligunt, nec praeficiunt regnatores patriae, qui sapientia caeteros praepollent, sed potius illos, qui amentia quam virtutis dignitate vigerent.

[11]) . . . . »fit privatio tantae nobilitatis, quae in ipso tempore felici vigebat. Ubi nunc eorum pallia murici coloris, ubi eorum indumenta variis suffulta cutibus? certe faciliter respondetur, sicut elegerunt, et quale semen seminarunt, hoc eligunt, et metent; habent enim asperrimum camum, qui eorum fastum usque ad ima protrahet acquiescere minime insani . . . . hoc est illud frenum, de quo miserabiles Jadertini,

A folytatott ellenállás káros volta oly sokszor és oly erélyesen van hangoztatva, vészes következményei oly kárörömmel vannak felsorolva,[1]) hogy jogosítva vagyunk ebben a szerző véleményét, meggyőződését látni, melynek az ostrom idején is már kifejezést adott; a keserűséget pedig annak tulajdoníthatjuk, hogy tanácsát meg nem fogadták.

Zárában csak egy egyházi férfiu van, ki jogot tarthat arra, hogy szavára hallgassanak, hogy tanácsát ily fontos ügyben kövessék, a ki egyszersmind »doctor decretorum« is volt s így bírt azzal a műveltséggel, melynek megnyilatkozásait látjuk e műben. Ugyanazon férfiu az, ki régi zárai nemes családból származott, a kire tehát ráillik a levél említett passusa, kinek személyi sérelme és sorsa csak növelhette a születésénél fogva beleoltott és a hazája szenvedései miatt érzett gyűlöletet: ez a férfiu *Nicolaus de Matafarri* zárai érsek, kinek szerepléséét e mű ismételten festi.

Ott látjuk, a mint feltűzeti a város főterén a magyar zászlót, a mint híveinek meghagyja, hogy imájukba foglalják Lajos üdvét, és a mint lelkesen a király fogadására siet.

A zárai érsek a város elfoglalásakor Magyarországba távozott. A velenczeiek azt hitték, hogy Lajost új hadjáratra akarja ingerelni, ezért felszólították, hogy jőjjön Velenczébe, és fenyegették, hogy ha Zárába visszatérve, ott ellenük izgat, a pápától kieszközlik más helyre való áttételét.[2]) Ez eljárást személyes sérelemnek tekinthette az érsek.

Matafarriról azt is tudjuk, hogy irodalmi működést fejtett ki; írt egy »*Thesaurus Pontificum*« czimű könyvet, melyet *Bertrand* cardinálisnak, az ostiai püspöknek ajánlott.[3])

Némi nyomok tehát arra mutatnak, hogy a Névtelen ez a Matafarri érsek, de e nyomok határozatlanok és kevesek, úgy hogy hypothesisünk csak egy lehetséges és valószínű megoldást nyujt. Nincs kizárva, hogy más mint Matafarri írta e művet, talán valamely pártfogása alatt álló, politikájához ragaszkodó szerzetes, még pedig a *sz. Kozma-Damján* kolostorból való barát. Először, mert ez a rendház benedekrendű, s az aristokratikus párt elvei inkább illenek egy benediktinus, mint egy franciskánus vagy dominikánus szájába; másodszor, mert bizonyos külön érdeklődés mutatkozik a műben

---

a multo iam elapso tempore formidarunt, hic est ille biceps mucro, non solum corpus corruptibile, sed etiam animam immortalem videtur pertransisse. U. o. II. 23.

[1]) U. o. II. 22—23.

[2]) Mon. Slav. II. 701—717.

[3]) *Bianchi:* Fasti di Zara, ad 1357.

ezen kolostor sorsa iránt, és e kolostor tagjának annyiban is volt joga és oka a záraiak ellen kikelni, a mennyiben saját kolostoruk is sokat szenvedett régebben a lakosság erőszakosságától.[1])

Igyekeztünk ráutalni az »Obsidio Jadrensis« kiváló tulajdonságaira és hiányaira. Igyekeztünk ezek latba vetésével igazságos itéletet mondani s kellőleg kidomborítani e mű sajátos jellegét. Az erről adott kép nem volna teljes, ha nem szólnánk a mű stilusáról. Históriai művek megitélésénél a stilust nem igen szokták tekintetbe venni; a Névtelen stilusa azonban oly sajátos és oly szoros viszonyban van a mű egyéb jellemző vonásaival, hogy e nélkül róla helyes fogalmat nem alkothatunk.

Pór Antal (Nagy Lajos, 87. l.) azt találja, hogy az Anonymust »megütötte a renaissance szele.«

Tény, hogy műve minden tekintetben, mind az anyag kiszemelésének és csoportosításának módjában, mind feldolgozásában, elüt a középkori históriai művek megszokott typusától. De sajátos jellegét a renaissance befolyásának tulajdonítani nem lehet. A korai renaissancenak egyáltalában s különösen a humanista mozgalomnak a historiographia terén bizonyos általános formák, általános és közös ideálok felé törekedő, a sajátos formák ellen törő jellege van. A renaissance-kori történeti művek a középkoriaktól lényegesen különböznek, de egymáshoz nagyon hasonlítanak. Az »Obsidio Jadrensis« sajátosságai nem magyarázhatók a renaissance befolyásával, mert épen sajátságos jellege éles ellentétben van a humanista történetírás hagyományaival. Hogy is hatott volna el a renaissance hatása már Petrarca korában Dalmácziába?!

A mi leginkább tiltakozik a humanista befolyás lehetősége ellen, az az Anonymus stilusa: e barbár, izléstelen, az érthetetlenségig kiczifrázott, bizarr, egészen sajátos jellegű stilus.[2])

A Névtelen stilusa teli van nem classikus, sőt épenséggel barbár szavakkal. Nemcsak az olasz *media latinitas* szokásos szavai, mint *viagium, guerra, manganella, sonetta,* hanem a legkülönösebb és ritkább szavak, mint *ischiros, cosmarium, carabolatus* sűrün fordulnak elő benne. A kevéssé ismert terminus technikusoknak, melyek a hadviselésre, felszerelésre és különösen a hajóhadra vonatkoznak, egész sorozatával

[1]) Mon. Slav. II. 243.

[2]) Sajátságos, hogy e valóban hajmeresztő latinságban *classikus stilust* láttak. (Nagy Lajos első hadjárata Velencze ellen. *Századok*, 1900. 791. l.)

ismertet meg. Ilyenek: fascenina, scaramutia, badalatius, megagosmum, angromagus, batifollum, plathus mantuanus, maranus stb. A legképtelenebb szógyártmányokkal is találkozunk, mint: grassities, certitudinaliter, etantem, condeletum stb. Legsajátságosabb, hogy sok görög szót használ: zelus, agon, pyr, cephas, és hogy a perfectumot, eltérve a latintól, a román nyelvek módja szerint, összetett igével fejezi ki, pl. extitit deductum,[1]) extitit perpetratum[2]) stb. Szerkezetei nem egyszer vétenek a grammatika szabályai ellen.[3]) Már e körülmény magában is igen megnehezíti a megértést; hozzájárúl, hogy a szerző semmit sem szeret a maga nevén megnevezni, körűlír mindent, mintha rejtvényekben kellene beszélnie; az eretnek = *universitatis basilicae rebellus*, Isten = *magnus Tonans*, a tyuk = *genetrix pullorum*. Hogy a záraiak kénytelenek voltak macskákat és egereket enni, azt ekképen fejezi ki: *Tanta quidem valida fames in ipsa civitate turguit, quod venatores murium ac praedones cattorum plurimi efficiebantur cives.*[4])

A stilus erősen rhetorikai jellegű, mesterkélt és az érthetetlenségig kicziczomázott. Igy az időt is igen változatos körűlírással jelöli meg; pl. »*Nondum naturalis dies suum cursum terminavit*«,[5]) vagy: »Diluculo applicante illius solemnitatis, qua mater Ecclesia laudes debitas horis canonicis mirifice exaltationis sanctae crucis devotissime decantat«[6]), vagy: »Tytan tertiarum horam prosegnebat« stb.

Összefügg ez azzal, hogy tudományát szereti fitogtatni, azért kell válogatott, túltömött, természetellenes stilusban beszélnie s mindenütt eltérnie a közönségestől. Augusztust *Sextilis mensis*-nek,[7]) juliust *Quintilis*-nek nevezi.[8]) Teljesen élvezhetetlen, sőt gyakran érthetetlen, ha olvasóit theologiai műveltségéről akarja meggyőzni. Ilyenkor mindenféle mystikus dologról és összefüggésről értekezik; pl. párhuzamot lát a legyőzött Zára és az Absolon elől menekülő Dávid között.[9]) De

[1]) Obsid. Jadr. I. 7.
[2]) Obsid. Jadr. I. 16.
[3]) Pl. »In obsessum civitatis pervenire«, vagy »Illud infortunium ex quo Jadertini toleraverunt pro avida cupiditate, quam tyrones et ille athleta iniquitatis Bosnensis Banus potius optasse, quam tam grande obsequium suo naturali impendere Domino plurimas laudandas provisiones pro respublica sustentanda . . . proponunt.« U. o. I. 24.
[4]) U. o. II. 22.
[5]) U. o. I. 18.
[6]) Id. m. I. 31.
[7]) Id. m. II. 14.
[8]) Id. m. II. 10.
[9]) Id. m. I. 12.

nemcsak ezen részekben, hanem a tisztán elbeszélőkben is találkoznak mondatok, melyek az agyafúrt kifejezésmódnál fogva alig, vagy egyáltalában nem érthetők. Pl. »Eodem die bis duae naves maximae trium tectorum, quibus urbs Jadrae debebat impugnari, causa conficiendi super eas ingeniorum aedificia scopulo mali consilii applicarunt«,[1]) vagy: »Quot insontes adhuc ubere alitorum recte alitos suorum motoris casu valuas per orbis gyrum aerumnando direxerunt.«[2])

Néha azonban a czifra szavak alatt igaz érzelem rejlik, és a meleg, pathetikus hang, mely igen elüt e kor száraz krónika-stilusától, kellemesen érint. Ha az író égő gyűlölettel támad Velenczének, vagy ha hazafias büszkeséggel hirdeti a záraiak hősi tetteit, ha prófétai haraggal korholja népe hibáit, ha egy mozgalmas csataképet szemléletesen fest, minket is megillet az érzelem, mely az írót lelkesíti, és elfelejtjük egyidőre stilusának fogyatékosságait.

Minden fogyatékosság ellenére, mely nem annyira tudatlanságból, mint rossz ízlésből folyik, a stilus határozott jelleget mutat. Hajlandók vagyunk a fogyatékosságokat nem a szerző egyéniségének, hanem kora és hazája irodalmi ízlésének rovására írni. Az egykorú dalmát historikusok stilusa ugyanis feltünően emlékeztet a Névtelenére. Mica Madio de Barbazanis és Marino A Cuteis stilusában felismerjük a Névtelen stilusának jellemző tulajdonságait.

A czifra, tudákos, homályos stilus, mely minden gyarlósága mellett arra törekszik, hogy bámulatra ragadjon, mely, midőn oly díszek után töri magát, minőket a szerző kifejezni nem tudott, a szilárd talajt veszti el láb alól: volt az, a mi azokat, kik csak e külső tulajdonságokat vették szemügyre s nem vették észre a mű lényeges belső tulajdonságain alapuló érdemét és fontosságát, oly kemény, sőt megvető itéletre bírta.[3]) *Lorenz* (Deutschlands Geschichtsquellen, I. 344. l.) joggal kikel ezen fölületes és egyoldalú itélet ellen.

Ha átküzdöttük magunkat a stilusban rejlő akadályokon, — a mi nem mindig könnyű dolog — kárpótlást fogunk nyerni az Anonymus művének említett jeles tulajdonságaiban és a gazdag tanulságban, melyet belőle meríthetünk.

BAUMGARTEN FERENCZ.

---

[1]) U. o. II. 6.

[2]) U. o. I. 2.

[3]) Nevezetesen *Haner:* Scriptores rerum Hung. et Transilv. I. 36—37. l. és *Bél Mátyás* a Schwandtner-féle kiadás előszavában. *Schwandtner:* Scriptores Rerum Hung. Tom. III. 33. l.

BEHEIM MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI A MAGYAR TÖRTÉNELEM SZEMPONTJÁBÓL.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

III.

BEHEIM ÉS A TÖRÖK VESZEDELEM.

A török előnyomulása mindjárt kezdettől fogva nemcsak a közvetetlenül érdekelt Keletet és Magyarországot, hanem egész Európát, lakosságának minden egyes rétegét, századokon keresztül állandó izgalomban tartotta. A nyugati népek közül természetesen a németek érdeklődése volt a legélénkebb, a minek leghívebb tolmácsai kezdetben a történeti népénekek,[1]) később pedig beláthatatlan tömegben a mindinkább fellendülő ujságirodalom.[2]) Mindenki, ki a tollat jól-rosszúl forgatni tudta, a hegedőstől és landsknechttől a tudósig és államférfiuig, hozzá szólott a nagy kérdéshez, hogy a török mikép volna Európából kiűzhető, és szavainak kisebb-nagyobb erejével megtörni igyekezett a kereszténységben uralkodó egyenetlenséget és szítani a lelkesedést, hogy a keresztény mívelődés javai védelemre találjanak.

Beheim lobbanékony lelkülete és erős, szinte rajongó ragaszkodása a római egyházhoz, termékeny lantja számára a török kérdésnél alkalmasabb tárgyat nem is találhatott. Foglalkozott volna vele, mint számtalan más német költő, bizonyára akkor is, ha Ausztria határait soha át nem lépte volna; így azonban oly közel esvén az események színhelyéhez, a török veszély szinte másfél évtizedig talán legállandóbb gondolatává

[1]) Bővebben értekezésemben: *A magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig. (Phil. Közlöny,* 1897 évi folyam és különlenyomat.)

[2]) Bővebben értekezésemben: *Magyar vonatkozású német ujságlapok a M. N. Muzeum birtokában, 1600—1711-ig. (Magyar Könyvszemle,* 1900. évf.)

lett. De sorsa ennek is az volt, mint Beheim legtöbb és legszebb gondolatának: lobogott a lelkesedéstől, végre belefulladt a lemondás könnyébe.

E helyütt Beheimnak csak azon költeményeivel foglalkozom, melyek minden más történeti vonatkozás nélkül szólnak a török veszélyről; az epikai tartalmúakat, melyek a törökök ellen folytatott harczokról tudósítanak, alább egyenkint ismertetem. Az utóbbiak mind a nándorfejérvári győzelem után keletkeztek; az előbbiek, talán az egy utolsónak kivételével, az említett győzelem előtt jöttek létre. Kétségtelen, hogy ezek majd mind abból a hangulatból születtek, melyet Kapisztrán János a külföldön, különösen Ausztriában támasztott, mielőtt 1455 tavaszán Magyarországba jött volna.[1]) A nándorfejérvári diadalról és Czillei haláláról szóló költeményében Beheim a legnagyobb magasztalással szól a keresztet predikáló szerzetesről. Lángoló beszédeit minden bizonynyal maga is hallotta Bécsujhelyben és Bécsben; ezeknek hatása alatt szegődött, mint föntebb említettem, a török ellen induló Czilleihez. Kapisztrán szelleme töltötte el Beheimot, kinek türelmetlen heve nemcsak a pogány törökök, hanem az eretnek husziták ellen írt költeményeiben is fennen lobog. A félhold terjeszkedésének legfőbb okát, mint a többi író és költő valamennyi, a fejedelmek egyenetlenségében és a papság erkölcsi sülyedésében találja. A bajok megszűntetésére Beheim minden hangot megszólaltat: a vallásos áhitatot, a lelkesedést, a panaszt, a korholást, a megbotránkozást, a gúnyt, a reménytelenséget, a kétségbeesést. Természetesen ő is, mint sok ezeren előtte és utána, hasztalanúl.

A Konstantinápoly elestéről szóló költemény, úgy látszik, időrendben az első, melyben Beheim a törökök ellen buzdítólag síkra száll. Lehetséges, hogy a költemény mindjárt 1453-ban keletkezett, valószínűbbnek tartom azonban, hogy egy-két évvel később jött létre, Kapisztránnak Ausztriában mondott beszédei hatása alatt, mert Konstantinápoly bukása ugyan megrémítette, de különben egészben véve hidegen hagyta a Nyugatot.[2]) Később, 1457-ben, költőnk még egyszer szól Konstantinápoly elestéről, és pedig a Czillei halálára írt és föntebb

---

[1]) V. ö. G. Voigt: *Johannes von Capistrano, ein Heiliger des fünfzehnten Jahrhunderts.* Sybel-féle *Hist. Zeitschrift,* X. köt. (1863.) 72—73. l.

[2]) Herzberg: *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reichs,* 603. l. Olv. értekezésemet: *A m. vonatkozású német tört. népénekek 1551-ig.* Különnyomat, 38. l.

említett költeményében, melyben nem lelkesítés czéljából, hanem mint krónikás beszéli el a végzetes eseményt.

A költemény czíme: *Dis geticht sagt von turken und vom adel.*[1]) »1453-ban — kezdi a költő — a török császár elfoglalta Konstantinápolyt. Sok keresztény hullott el ezen alkalommal; a császár leöletett férfit, asszonyt és mindenkit, ki a hat évet meghaladta, és ily módon vagy 300,000 ember pusztult el. Micsoda vérengzés, micsoda nyomor! Szégyen a pápára, császárra, minden keresztény királyra, fejedelemre és lovagra! Ők megakadályozhatták volna, hogy annyi keresztény vér ne ömöljék. Fuj! — kiált föl Beheim felháborodva — az ő vérök a ti lelketekre száll! Mert a görögök esdeklő szóval minden országhoz és minden uralkodóhoz folyamodtak segítségért, de hasztalan. Résen legyenek a fejedelmek és főurak! Ha nem szállnak síkra a pogány ellen, könnyen megeshetik, hogy veszendőbe megy hatalmok, mely Nagy Károlyról szállott reájok örökségképen. Annakelőtte a keresztény uralkodók méltóan uralkodtak, mert ha hírét vették, hogy a keresztény vallást bántalmazzák, rögtön oltalmára siettek. De akkorában egyetértés uralkodott köztük, most pedig folytonos viszályban, öldöklő pártoskodásban élnek egymással mindenütt: Magyarországon, Kasztilionban, Lengyel-, Cseh-, Franczia országban, Aragoniában, Apuliában, Angliában, Skócziában, Portugáliában, Svédországban, Dániában. A német sas héjává változott, a falvak fölött röpköd és tyúkokkal táplálkozik. Azelőtt a távol rengetegekben járt és a vadmadár szolgáltatta eledelét. A mióta a keresztény fejedelmek egymással marakodnak, a keresztény vallás mankón jár! Nem csoda, hogy Isten elfordult tőlünk és megtagad minden sikert. Irgalmas Isten, erősítsd meg kegyelmeddel a mi hitünket, mert bizony rászorultunk!«

A következő költeményben a hang még élesebb, a panasz még keserűbb, különösen a papság ellen, mely nem áll szent hivatása magaslatán. Czíme: *Dis getiht sagt von den türcken vnd straüfft die fürsten, daz sie nit dor zu tun.*[2])

A költő Istenhez fohászkodik, hogy »könyörüljön meg a kereszténységen és segítse meg a török ellen. Tekintsen le erre a nagy nyomorra és arra a sok visszaélésre, mely egyházában lábra kapott. Ennek pedig az egyház vezetői az okai, mert elhagyták a jámbor életet, dölyf és kapzsiság költözött szivökbe, bűnös, pénz- és hatalomsóvár nagyravágyásukban simoniát űznek, viszályt támasztanak és botrányokat okoznak, pedig

[1]) Közölte Karajan: *Quellen u. Forschungen zur vaterl. Geschichte, Lit. und Kunst*, 64—65. l. Beheim költeményeinek müncheni codexéből.

[2]) Cod. pal. germ. 312, 67a. másolataim között.

mindenben jó példát kellene adniok. Nem csoda, hogy a világiak is eltántorodtak, hogy a császár, a királyok és fejedelmek oly szégyenletesen kormányoznak. Híre-hamva sincs már az igazságosságnak, erőszak és jogtalanság garázdálkodik mindenfelé. Az uralkodók elnézése folytán a rablók és fosztogatók száma hihetetlenül elszaporodott, kik a szegény népet nyúzzák és nyomorítják. Erejöket és hatalmukat a keresztény fejedelmek egymás ellen folytatott háborúkban pazarolják el, a helyett, hogy fegyverök élét a pogányok ellen fordítanák. Bizony érdemetlenek arra a koronára, melyet viselnek. Máskép uralkodott Nagy Károly, Artus király, Gottfried brabanti berczeg. Egyesüljenek végre valahára, szálljanak magokba és verjék vissza a pogányt, mert különben olyan sorsra juttatja Isten a kereszténveket mint a zsidókat.«

Egy másik énekében Beheim egyenkint és névszerint fordúl a keresztény világ valamennyi hatalmasságához kérésével, intelmeivel, szemrehányásaival, hogy ne nézzék tétlenül a török kegyetlen dúlását, erejének folytonos növekedését. A költemény címe: *Dis ist aber eins von den türcken vnd straufft den keiser vnd all Cristen küng.*[1])

Beheim »megfeddi a császárt, a királyokat, a fejedelmeket, a főurakat és minden egyest, kit lovagi czímer ékesít. Hivatásukat csak úgy teljesítik igazán, ha minden erejöket Istennek és az egyháznak szentelve, a török ellen indulnak. Ellene fordítsák védelmező paizsukat és ellene élesítsék lovagi kardjukat, csak úgy lesznek méltók őseik czímerére. Mert bizony a lovagok messze tévedtek arról az útról, melyet nemes hivatásuk számukra kijelöl; egymással marakodnak, rabolnak, gyujtogatnak, fosztogatnak. És a mi a legborzasztóbb, ép az ilyenek részesülnek a császár, a királyok és fejedelmek oltalmában. Valóban a büntetés nem maradhat el, hanem rettenetes módon utól fogja érni a megtévedt nemességet.«

Ezen bevezetés után Beheim sorjában fordúl a fejedelmekhez a kereszténység szent ügye érdekében.[2]) Először is III. Frigyes császárhoz, azután V. Lászlóhoz. »A *fekete sas*

[1]) Cod. pal. germ. 312, 69[a]. másolataim között.

[2]) Hasonlóan kiált fel Ebendorfer T. *(Per,* II. k. 880. l.) a nándorfejérvári győzelem elbeszélése után: »Ubi Romanorum Imperium, quod olim omnes barbaras nationes perdomuit? ubi clarissimi ipsius Electores, metuendi Principes? ubi Franciae Rex, qui se Christianissimum vocitari voluit? ubi Reges Angliae, Daciae, Norwegiae, Sueciae, Poloniae et Bohemiae? ubi omnes potentes Germaniae et Scotiae? Ecce inermes agricolae, fabri ferrarii, fullones, sartores quoque et sutores, artesani et scholares suis praeclaris pro fide defendenda a Deo (ut creditur) fortibus actibus inspirati, in hac parte suam commendant militiam!«

érzéketlen fiainak szenvedései iránt. Mit használ, hogy két feje és négy szeme van, ha nem látja a siralmas állapotot. A *fehér oroszlán* (Csehország) sem mutatja erejét, bátorsága eltűnt, nem hajt övéinek segítségért kiáltó szavára. A kiknek leginkább kellene szívükön viselniök a török elleni védekezés ügyét, a római császár és László király, egymással viszálykodnak és nem gondolnak a Magyarországba előnyomuló pogánysággal. Pedig ha László, az ifju nemes fejedelem, nem száll síkra a török ellen, romba dőlhet egész birodalma.«

O edler könig bis ermant,
lauss dein reich nit zu trummen;
von dem du hast den höchsten nam,
o edler könig merck vnd gam,
lauss deinen hoch gebelczten stam
mit tornen nit verwachsen.

»A franczia király sem viselkedik méltóan a *legkeresztényebb király* czíméhez, mert semmit sem tesz a kereszténység védelmére, hanem e helyett gyilkos ellenségeskedésben él az angol királylyal. Anglia fejedelmére sem áraszt dicsőséget, hogy tétlenül szemléli a kereszténység veszedelmét; ép úgy ellenfele, a skót király. Keresztély dán király is másfelé fordítja fegyveres hatalmát; az ő Törökországa a svédek földje; de Károly svéd király is bűnös, mert igazságtalan viszályt támaszt, melyben oly sok keresztény vér folyik. Ép ily közömbös Kasztilion nemes és vitéz ura, Afrika (afern?), Portugália és Cyprus királya. Aragonia fejedelme telhetetlenül más keresztény országokra áhitoz, Nápoly királyát elűzi és Magyarország királyának czímezteti magát; vigyázzon, hogy a koczka vesztére ne forduljon. A lengyel király pogány tatárokat és oroszokat vezet Poroszország ellen, mely Isten anyjának tulajdona, és vesztére tör a lovag-rendnek. Bosznia királyát kereszténynek mondják, pedig nem érdemli meg ezt a nevet, mert adót fizet a töröknek.

És hol vannak — folytatja tovább a költő — a többi uralkodók és tartományok, mikor a kereszténység védelméről van szó; a német választó fejedelmek, a birodalmi városok, a herczegek? Bizony meggyalázzák nevöket közömbösségökkel. De ép ily szégyen éri a grófokat, bárókat, nemeseket. Isten súlyosan meg fogja őket büntetni, mert nem teljesítik lovagi tisztöket, és a mit kötelességök reájuk ró, azt kovácsokra, szabókra, szűcsökre és parasztokra bízzák. Magok pedig szép kövezett utakon lovagolnak és lesik, hol kötnek számokra bokrétát. Mint a heverő ebek, henyélnek tétlenül és szorgalmat

csak alattvalóik kínzásában és az egymással való czivódásban fejtenek ki. Hagyjanak fel valahára istentelen életökkel, egyesüljenek a kereszténység védelmében, és akkor Isten győzelemre fogja őket vezetni, mint Mózest, Józsuát, Konstantint, Nagy Károlyt stb. Ne szégyeljék fölvenni Krisztus czímerét, ékesítsék vele paizsukat, támadjanak a törökre, az isteni kegyelem nem fog elmaradni!«

Végül a költő Istenhez könyörög, hogy tekintsen el a keresztények bűneitől és ne engedje, hogy a pogány megrontsa egyházát.

Hasonló tartalmú a következő költemény is, csakhogy szűkebb körre szorítkozik és csak a Habsburg-ház tagjai közt folyó testvérharczot korholja. Czíme: *Aber eins von den türcken vnd ein strauff von den herren von österreich durch irer vneinigkeit willen.*[1])

»Balgák — úgymond — a keresztények, hogy közömbösen nézik a pogányság előnyomulását. Hiába küldi a pápa követségét, hiába hallatja intő szózatát. Hasztalan hirdeti Kapisztrán János a keresztet, kérő, buzdító szózatának senki sem nyitja meg fülét. A török tovább is hódítja a kereszténység csúfjára az országot és öli a keresztény anyák gyermekeit. Legfőbb oka a tehetetlenségnek a *világi kard*, a viszálykodó osztrák ház, Frigyes császár és László király (mein herr küng Lasslaw).[2]) Háborúságban élnek egymással, és így nem csoda, hogy az erő, melyet a török ellen kellene fordítaniok, elbénúl. Ők az egyház világi rendjének fejei, és ha ők nem állanak az ügy élére, hasztalan minden erőlködés. Kötelességök volna, hogy egymással megbéküljenek és minden ellenségeskedést megszüntessenek. Ennek azonban álnok tanácsosaik állanak útjában, kiknek kelleténél nagyobb befolyást engednek. Ezek hasonlók Achitofelhez,[3]) ki bűnös tanácsával viszályt támasztott Dávid király és Absolon között. Ausztria nemes törzséhez nem méltó, hogy úgy járjon el mint Roboam[4]) király, ki szintén a balgákra hallgatott és megvetette igaz híveinek tanácsát, úgy hogy Judea testvérharczba keveredett. Ők is saját magoknak ártanak legtöbbet, és bizony az a birodalom,

[1]) Cod. pal. germ. 312, 71a. másolataim között.

[2]) Ebből esetleg arra lehetne következtetni, hogy a költemény abból az időből való, mikor Beheim V. László szolgálatában volt. De sokkal valószínűbb, hogy ez a kifejezés csak abból a rokonszenvből ered, melylyel a költő László iránt viseltetett, még mielőtt szolgálatába lépett volna. Máskép alig magyarázható, mert Kapisztránról mint élőről beszél és költeményén is Kapisztrán beszédeinek hatása egészen nyilvánvaló.

[3]) Sámuel II. könyve, 17. fej.

[4]) Salamon király utóda a zsidó trónon. Királyok I. könyve, 12. fej.

mely önmagát emészti, előbb-utóbb romba dől. Ezért ne hallgassanak azokra, kik háborút tanácsolnak, hanem azokra, kik a békét hirdetik. Kettejöket pedig kövessék Albert és Zsigmond herczegek, hisz rokon vér kering ereikben. Ha egymással békében egyesülnek, senki meg nem állhat velök szemben, a hitetlen ebek sem.«

Beheimnak ezen buzdító költeményei után időrendben magyar-török tárgyú historiás énekei következnek, melyekből a lelkesedés természetesen szintén nem hiányzik. Leghevesebb és leghangosabb ez a felbuzdulás egy 1466-ból való és alább ismertetendő költeményben mely az akkoriban ülésező nürnbergi birodalmi gyűléshez van intézve, melynek feladata volt a birodalomban törvényes viszonyokat létesíteni és a török kérdésről úgy tanácskozni, hogy a tanácskozásból tettek szülessenek. Akkor sem történt természetesen semmi.

Ugy látszik, akkor, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy a tanácskozásnak ismét, mint oly sokszor, meddőség a vége, keletkezett a következő, keserű gúnynyal teljes költemény, melyben utoljára szól erről a tárgyról: *Aber ein anders daz sagt auch von den türken vnd ist auch ein wider effen.*[1]) Ezen éneknek kétségkívül kiváló korfestő és kulturtörténeti becse is van, és mint satyra is Beheim legsikerültebb alkotásai közé tartozik.

»Más új hírt« akar a költő mondani. »A török császár és serege föl akarja venni a kereszténységet, mert tudomást szerzett arról a nagy egyetértésről, mely a keresztények közt uralkodik, és arról az istenes életről, melyet a keresztények folytatnak. A pápa helyén van, a patriarcha nem nyugtalankodik, a biboros, a püspök, a prépost jámbor ájtatosságban él. Nem törnek nagy rang után, a gőgöt nem ismerik, öltözetök a legócskább fajtából való, nem kapzsiak, nem áhítoznak városokra és várakra, mert önkényt szegények és szűkölködők. A papság ment a képmutatástól, a szerzetesek és apáczák megtartják reguláikat. Az egyházi bírák nem az arany és ezüst pengése szerint, hanem Isten akarata szerint osztanak igazságot. A ki pénzét csörgeti, még akkor is elveszti perét, ha különben igaza van. Senki simoniát nem űz, és ha a bűnös a gyóntatószékben a papot meg akarja vesztegetni, a pap fel nem oldja, akár nagyok akár kicsinyek a bűnei. A ki elhallgatja, hogy erre vagy arra a szent czélra mennyit adakozott, az annál inkább részesül bűnbocsánatban. A predikátorok minden tekintetben dícséretre méltók, mert életök tiszta, Isten

[1]) Cod. pal. germ. 312, 17b. másolataim között.

szolgálatában serények és szorgalmatoskodók, a mit másoknak predikálnak, azt magok is mind megtartják.

A világi rendet is csak magasztalni lehet. A császárnak szűntelen való gondja, hogy a viszálykodást megszüntesse; minden erejének latba vetésével szembe száll a törökkel, soha egy pillanatra sem enged neki nyugtot. És ebben a királyok és fejedelmek is dicséretes módon támogatják, szavának mindenben engedelmeskednek, egymással békességben élnek, a tolvajt és útonállót nem tűrik. Az uralkodók igazságosak, üldözik a jogtalanságot, a szegényeken nem erőszakoskodnak, jogtalan adót és vámot nem szednek, a pénz érczértéke mindig teljes. A grófok, bárók és lovagok soha nem garázdálkodnak, nemesi czímeröket meg nem becstelenítik, az özvegyeket és árvákat oltalmazzák és mindig segédkezet nyujtanak a hitetlenség üldözésére. A polgárember is fölül áll minden gáncson; nem uzsoráskodik, nem veszi meg a piacz összes áruit, hogy drágán eladhassa (fürkauf), nagy áron vásárol és portékáit olcsón és hitelbe vesztegeti. A kereskedő nyerészkedés nélkül sáfárkodik, nem él mézes-mázos hamis beszéddel, senkit rá nem szed. A lókupecz nem hazudik, a kereskedő mértéke hosszabb és súlyosabb a kelleténél. A cselédség és a zsoldos katona híven szolgál, senki sem keresi a maga egyéni hasznát. A napszámosok megbízhatók, a kertész és vinczellér nem követ el hűtlenséget. A földmíves nem szánt és kaszál el semmit szomszédjától, inkább még a magáéból enged. A szivekben nincs irígység, mindenki jó úton halad, gőgnek, gyűlöletnek, lelketlenségnek, haragnak híre-hamva sincsen.

Ez pedig mind oly igaz, a mint hogy Luczifer megdöntötte az eget és letaszította az angyalokat; hogy Konstancznál a bodeni tó ketté hasadt, és a halak belőle mind elröpültek; hogy az ördög fel vette a keresztet és kész megvédeni az egyházat. A ki ezt nem hiszi, az hitetlen.« Végül a költő mégis bocsánatot kér, hogy olvasóját rászedte.

Mennyire meg kellett Beheimnak hitében, reményeiben, vágyaiban csalatkoznia, hogy mindig és mindenért oly hamar és oly naivúl lelkesülő szivéből ekkora gúny, ily megvető lemondás törjön magának utat. Bizonyos, hogy költeményében kora legjobbjainak érzelmeit juttatja kifejezésre.

BLEYER JAKAB.

KOSSUTH ÉS WESSELÉNYI S AZ URBÉR ÜGYE 1846—1847-BEN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Wesselényi meg kivánta magát nyugtatni s Kossuth levelének az urbérre vonatkozó részét 1846 jul. 20-án megküldte Deáknak is és véleményt kért tőle. »Mit mondasz — írja — a Kossuth örökváltsági tervéhez? Az örökváltság üdvös egy dolog, de teménytelen sok undorodik nálunk attól s a kényszerített örökváltságnak csak nevére is borzad; hát ez undorodók számát s a borzadalom nagyságát nem fogja-e még inkább növelni azon terv? Kossuth gyűlöltebb, hogysem tőle eredő bárminő terv is kész elfogadásra számíthatna; hát még ha látandják, — mit pedig bajos lesz nem látniok — hogy ezen terv szerint jórészt magunk fogjuk magunktól a jobbágytelket megváltani az urbéres számára. Erdélyben is terjesztetik s terjed az örökváltság eszméje; itt pedig még bajosabb annak létesítése. Erdély kormánya körül közelebbről sok mozgalom volt: Jósika Samu háromszor adta be resignatióját, mint ők mondják, bizonyos törvényellenes irányok s szándékok meggátlása czéljából; végre győzött. Szept. 9-én megnyílik Kolosvárt az országgyülés. E küzdésben Jósika Apponyival is vívott s ezt is legyőzte annyiban, hogy a Partium meg fog Erdély országgyülésére hivatni, s így annak Apponyi által hirlelt haladék nélküli reincorporatiója hihetően megint haladni fog. Ezen erdélyi országgyülésnek tárgyai lesznek: 1. Nehány megürült hivatalrai választás. 2. A mult országgyülésről felküldött t.-czikkek megerősítve történendő leküldése és az urbér. — Az erről operatumot azonban még nem adták ki a megyéknek s így azok könyv nélkül nem beszélhetvén, hozzá nem szólhatnak, míg velök az nem közöltetik. Az urbér ellen sok hajlam, sőt törekvés is mutatkozik; mellette kivált valódi jószándékúak s a köznép sorsán valóban segítni akarók kevesen vannak, s kik vannak, oly sokat

akarnak, hogy épen azért törekvésök inkább azt, hogy semmi se történjék, mozditja elő.«

Az előbbiekből világos tehát Wesselényi álláspontja. Ő nem volt elvben a megváltás ellen, de nem tartotta a kérdést időszerűnek s nem főleg Erdélyben, a hol mulhatatlanúl jó urbért akart s már csak ezt is sok mindentől kellett félteni. Ekkor, még mielőtt Deák feleletét bevárta volna, 1846 aug. 16-án egy hosszu levélben írta meg nézeteit Kossuthnak s e levelét másolatban megküldte Deáknak is. Deák ez időben Füreden lévén, csak augusztus elejére tért haza s ott egyszerre vevén Wesselényi három levelét, aug. 24-én válaszolt ugyan e tárgyban; de válaszát az akkori gyakorlat szerint a postán félretették vagy lefoglalták, mert Wesselényi sohasem kapta meg, s így Deák nézetéről beszámolnunk nem lehet. Wesselényi idézett levele, mit Kossuthnak írt, a következő:

Zsibó, 1846. aug. 16.

Szeretett Barátom! Tudom, hogy most az iparműkiállítás s barátink Pesten történő összejöttekor Te ott leszesz. Adja Isten, hogy mindkettőnek örvendeztető s hasznos legyen eredménye. Reméllem, találkoztál Kemény Zsigmonddal. Ő f. hó 6-ára szándékozott Pestre; tőle küldöttem neked egy pár sort és sok pár szót. Elmondta ő bizonyosan neked az örökváltság iránti tervedről véleményemet. Örökváltságnál in thesi üdvösebb, kivánatosabb és szükségesebb misem lehet, de kivitele nálunk mindenesetre bajos: rögtön, békés úton — meggyőződésem szerint — lehetlen. Épen ezért a legkényesebb dolog ezt illetőleg izgatni s kísérlethez fogni. Az urbéri viszonyok megszüntetésének szüksége nagy s növekszik; de annyira még korántsem nőtt, hogy azért erőszakoló kezekkel kelljen a hon gazdasági s társas léte azon szövegébe nyúlni, mely azt jól nem, maradandón sem, de napról napra még csak öszvetartja. Létezik urbéreseink közt vágy jobblét s tulajdon után, de igényeik *még* nem oly nagyok (Magyarhont értem), hogy helyzetök változtatása s főként tulajdon nyerése utáni vágyuk közelebbről és rögtön tettben kitörendő lenne. A megszokásnak is hatalma nagy, s a terhet, mely alatt ember nőtt s élt, ha súlyos is, csakhogy ne öregbíttessék, a szokás hatalma következtében is elhordja a tömeg, tovább mint azt, ki bele nincs szokva, gondolhatná. Igaz, hogy nemcsak erkölcs, hanem okosság is parancsolja: ezen terheket, még mielőtt a szokás hatalmát a lassanként fejlődő eszmélet s az e szülte vágy felülmulná, könnyíteni. De szintoly szigorúan parancsolja okosság: csak annyi teherhez nyúlni, mint levehető s leveendőhöz mennyinek levehetése bizonyos; mert megbolygatott s mégis meghagyott teher súlyosabbá válik s e megboly-

gatás a megszokás hatalmát semmivé teszi. Ha örökváltság, szóval az urbéri visszonyok meg-, még pedig rögtöni megváltoztatását szőnyegre hozzuk, ez bizonynyal ketté vágandja a dolgok mostan létező s még darabig békében létezhető folyamát s oly mozgást idézend elő, mely a jelen viszonyoknak bizonynyal véget vetend: de e vég vér- és átokkal terhelve lehet s könnyen leend nemzetiségünknek is vége.

Tervedet illetőleg, azt hiszem, kettő fontolandó: egyik, hogy kivihető-e? másik, hogyha az, helyes és hasznos-e?

Bizonynyal a kivihetőség a legfontosabb; mert bizony mondom, a legjobb, a legüdvösb tervet is, ha azok kezdik meg, kik ki nem vihetik, s akkor, midőn ki nem vihető, magok s hon elleni nagy bűnt követnek el s az eredmény veszélydús leend.

Hogy az urbéri viszonyok megszüntetésének honunkban temérdek sok ellensége van, bizonyos s természetes is, mert sokan magokat jól találják vagy legalább képzelik magokat jól találni azokban. Oly indolens nép, mint mi, miként is ne irtózna egész gazdaságát, életmódját s mindent változtatni? S hát azok, kik most sem tudnak jövedelmekkel kijönni, kiket adósság, túlra emelt szükségek s erő feletti költés jövedelmök minden fillérjéhez a féltés kínzó aggodalmival köt; s meg azok, kik egy-két urbéreseik s zselléreik nélkül nem is képzelik élhetni, — s mindezeknek nem legió-e számuk? — fáznak bizonynyal s a vízundor egy nemével borzadnak azon gondolattól, hogy az urbéri viszonyok megszünjenek. E mellett az, hogy az örökváltság kényszerített legyen, a dolgot bizonynyal nagyon terhesíti. Kényszerítéstől irtózni s az ellen rugódozni nem a rosszabb s nem aljasabb tulajdoni közé tartozik az embernek, s nem büsulhatunk, hogy honosink is a kényszerítést már magában mint békót gyűlölik. Ész kell arra, hogy kényszerítésnek, mert helyes vagy hasznos, örömest hajtsunk fejet. Avagy nagyon is kellemesnek s édesnek kell az elérendőnek lenni, hogy annak élvezését keserűvé ne tegye s visszautasításra ne késztessen a kényszerítettség érzete. Ámde mikor ellenszenvvel viseltetünk, erőssel s rögzöttel, az iránt, mire kényszerítenek, kétségtelen az ellenszegülésnek legfelsőbb fokrai emelkedése.

Meg vagyok ezek következtében győződve, hogy általában az urbéri viszonyok megváltoztatása, annyival inkább megszüntetése, jelesen pedig a kényszerített örökváltság, több ellenszenvre és ellenszegülésre találand honunkban a nagyobb és kisebb birtokosoknál, mint háziadó s minden eddig megpendített reformkérdés.

Ezen ellenszenv s ellenszegülés épen azok részéről lévén, kiknek megegyezésök s hozzájárultok által lehetne egyedül békés és törvényes úton létesülnie, miként lehet sikert reménleni? Kinek

lehetne s kinek kellene az indítványt tenni s agitálni? Nagyra nőtt s mindinkább növekedő serge az úgynevezett conservativeknek bizonynyal nem tenné s nem agitálna mellette, de igen ám ellene. Kik honunk kormánya mellett odafent vagynak, mind birtokosok s részint nagybirtokosok honunkban. Ezek, mint eddig, úgy most is, még engedményekben sem bőkezűek, annyival kevésbbé lesznek hajlandók az urbéri viszonyoknak — melyhez ragaszkodnak — megszüntetésére. Galiciában gyűlölt vér béréül örökváltságot adtak, de közvetlen nem magokét adták; mert Galiciát nem galicziai birtokosok kormányozzák. A mi kormányunk emberei — mint mondám — saját érdekökért s erszényökért, és mert irtóznak a tulajdonokkal bírók s jogokkal bírandók szaporodásától: körömszakadtáig ellenzendik az urbéri viszonyok megszüntetését s az örökváltságot; mivel ők ezt teszik, ugyanazt teendik a tőlük függő félők s reméllők servum pecus. E csorda közé tartozik pedig a hivatalt viselők s hivatalt lesők ezrein s az ezek által felhasznált még több ezereken kívűl oligarcháink legnagyobb része, s ezeknek azon részecskéje is, mely olykor, mint pl. most, haragos gyermekként daczolni mer, ebben épen nem lenne kormány ellen, ugyanazt féltvén s védvén mint amaz. — Tőlünk, az ellenzéktől kellene tehát az indítványnak jönni s nekünk kellene agitálnunk. Mondtam már neked, miszerint — hitem szerint — nekünk, a régi ellenzék egykor nagyon is hatályos tagjainak, jórészt lejárt időnk. Elleneink nem gyűlölnek kevésbbé mint régen; de a mieink kevesebbé ragaszkodnak hozzánk, mint ezelőtt. Azoknál, kiktől megyei s országos határozatok függnek, ha birunk még valami népszerűséggel: hatályosságunk ezen maradványát is semmivé tenné ezen előttök oly kedvetlen indítvány. — Akár az ellenzék régi tagjaitól, akár keletkezett gyakran túlzó fiatal ellenzéktől eredne az izgatás, lenne ám »vörös fonal s bellum nihil habentium« felőli jajveszékelés, s e jajveszékelésnek most több hatása lenne ám, mint eddig, mert számtalanok éreznék most inkább mint ezelőtt, elevenjöket sértve.

Igy pártolást keveset, ellenszegűlést temérdeket várhatván indítványunk, izgatásunknak siker bizonynyal nem, hanem csak roppant reactió lenne eredménye, reactió a birtokosság s nemesség részéről ellenünk s a parasztság ellen. Ennél pedig fel lennének korbácsolva a vágyak. E mindkét részről lázdúlta állapot mit szülhetne, mit kellene szülnie: nem említem; — borzadva érti azt minden, ki tudja, miszerint embert tévedés s felébresztett, de ki nem elégített vágyak teszik leginkább s legtöbbször szörnyek szörnyévé. Már a mi magát a tervet illeti, előre bocsátom, miszerint az urbéri viszonyok csak oly megszüntetését s csak oly örökváltságot tartok helyesnek s azért szabadnak és tanácsosnak, mely illő

kártalanítás mellett történik. És azért tartok csak ilyent helyesnek s szabadnak, mivel e nélkül a műtét rablás, az eredmény nem jobb, mint milyet háborútól vagy ellenséges forradalomtól várhatni. Tulajdonnak oly adása, mely a tulajdon szentsége sértésével történik, a nyert birtokra nézve is ingatag alap. Csak hol és meddig a tulajdon sérthetetlen, egyedűl ott és addig lehetnek erősek a társas élet békéjének kötelékei. Tulajdonnak kármentesítés nélküli elvéte, vagy más szavakkal, tulajdontóli megfosztás által oldani fel s szaggatni szét azon kötelékeket, kivált most, hol a tulajdonnak léte s képzete ellen is annyi mozgalmak terjengnek, helytelensége mellett nagyon veszélyes s azért bizonynyal szabad nem lenne.

Tulajdontóli ily megfosztás pedig nálunk azért sem tanácsos, sőt veszélyes, s ebből folyólag azért sem szabad, mivel az által sok, mondhatni csaknem az egész mostani birtokos nemesség tönkrejuttatnék. Nem szabad pedig felednünk, hogy *e nemességben* létezik most nemzetiségünk. Van nemességünknek értéki s értelmi minden fokozatain át elég hibája, s nem kevés bűne is; de annyi igaz, hogy a magyarság ennek s szinte csak ennek sorai közt létezik. Ha a nemesek ezerei tönkrejutván, az jelentőségtelenné silányúl, a helyébe lépendő milliók legnagyobb része nem leend magyar. Abnormis helyzet s mathematikai képtelenség, hogy a kicsiny szám többet tegyen és nyomjon, mint a nagy. Azon nálunki ilyforma képtelenséget, hogy a sokkal kisebb számú magyarnak legyen nemzetisége s nyelve a más fajok sokkal nagyobb többsége felett: csak az tette s teszi lehetővé, hogy nálunk ama nagy többség = 0, s csak a nemesség jelentő szám; e közt pedig bizonynyal magyar a többség s ezért s csak ezért nem absurdum, hogy az ő nyelve s nemzetisége álljon a többién feljűl; de megváltozik ez, ha a nem magyar milliók alkotandják az úgy számi, mint joggal bíró többséget. — Mostani aristokratiánk ha elenyészik, annyiban nem nagy kár, mert nem nagyon sokat ér. Lépend más helyébe, értelem, pénz vagy birtok után, mely a mostaninál bizonynyal számosabb lesz; s lehet ez s hihetőn leend is jobb, értelmesb, de magyar nem. Ez oly körűlmény, mi nagy figyelmet igényel. És ez az, mi reánk nézve forradalmat még vészteljesebbé teszen, mint más nemzeteket illetőleg. A franczia forradalom kiűzte a nemességet; keletkezett új és franczia, mert franczíák közűl lett. Galicziában leöldösé a lengyel nemességet a lengyel parasztság; s a leöldösöttek helye akár üresen marad, akár a leöldösők s ivadékaik töltendik be, lengyel maradand az egész. Másként van ez nálunk; itt akár csak tinta, akár vérfolyta közti forradalom vessen a mostani *magyar* nemesség vagyoni s jogi jelentőségének véget, rácz, oláh, tót leend az utódja, s ezek-

ből alakulandván a jogokkal s tulajdonnal bírók nemzete: ez a többségé, azaz szláv leend.

Ezért nagy óvatosság szükséges s okos kimélése a nemzetiségnek a nemességben s a nemességnek a nemzetiségért. Ezek előre bocsátása után lássuk tervedet. Ezeket írod: »a jobbágyviszonyokat még sehol sem szüntették meg máskép, mint vagy revolutionális csapással, vagy pedig úgy, hogy a váltság egy részét a status viselte. Nálunk is ez utóbbi kell. A status vállalja el a váltság terheinek felét; tegyen végette financziális operatiót; fizesse ki a nemességnek egyszerre, hogy jószágát instruálhassa; a másik felét fizesse a jobbágy 10—12 év alatt; de az urbériség rögtön szűnjék meg, mihelyt eruálva s meghatározva lesz a váltság az egész országra. — Azonban még e másik felét is csak úgy fizetheti a jobbágy, ha adójában annyi könnyítést veend, miszerint a váltsági fizetés is közadólag manipuláltatván, ezzel együtt többet ne fizessen, mint most adóba fizet. Míg a nép maga nem határoz adója felett, terhét nevelni annyi, mint nevelni gyűlölségét a nemesség ellen. — Tehát az érdekegyesítésnek s általa a nemzeti erő nevelésének concomitans második eszköze s egyszersmind az urbér megszüntetésének postulatuma az, hogy *minden* közterhekben osztozzunk a néppel. Házi adó nem elég. A víz ajkunkig ér. Arra gondolni többé: tetszik-e valami a nemességnek vagy nem? — nincs idő. Főbb tekintet: a népet megnyugtatni s vele egyesűlni. Ha minden terhekben osztozkozunk, a nép vállairól lehárúl mintegy öt millió évenkénti teher. Ha ennyit 12 éven át váltsági fillérűl fizet: lészen 60,000,000 ezüst frt; másik 60 milliót a status fizesse egyszerre a földesúrnak; s ha felveszem, hogy contractualis helyek vagynak, hol a jobbágyi tartozás alig megyen 4—5 frtra évenként; hogy vagynak váltságolt helyek is; a cameralis és papi javakban pedig csak Isten és ember igazsága szerént lehetend jól becsülni a datiákat, azt hiszem, 120 millió pengő frt körülbelűl váltságúl elégelhető; mert nem kell felejteni, hogy nem a telek váltatik meg, hanem a datiák; tehát 9-ed = körülbelől 4 frt, füstpénz = 1 pfrt s 52 robotnap = 52 huszas = 14 pfrt, öszvesen mintegy 20 pengő frt; vagyis öttől százat számítva 400 frt tőke egy telektől; középszámmal beszélek: a tót határszéleken nem ér annyit, Torontálban többet. — Hogy ezen statusintézkedés keresztűlvitele végett az urbéri rendezést és elkülönzést is a statusnak kell szabott idő alatt keresztűlvinni s keresztűlvitelével enyhitésűl a felszabadítást öszvekötni, hogy rendezéseknél, ha a jobbágynak tetszik, a jobbágyi állomány vagy legalább a legelői illetőség reductiója váltságban elfogadható stb. magában értetik. Tervem aprólékos részleteibe levélben nem ereszkedhetem« stb. — Felét tehát a váltságnak a status fizesse. De ki ez a status?

Kamarai jövedelmeket, sót stb. azt hiszem, nem értesz alatta. Hogy effélékből fizetést a kormány vállaljon magára, gondolni sem lehet. A jobbágyságra is terjedő akár direct, akár indirect adó sem fedezhetné e statusterhet, mert hiszen nyilván mondád, miszerént a jobbágyságra a mostaninál több adót róni nem kellene. Tehát fizetné a váltság ezen felének egy részecskéjét talán a polgári rend, vagyis a financziális operatió által felveendő 60 millió egy része teherül feküdnék, hogyha ezt helyesnek találnák s ha erre az érdeklettek reá állanának, az operatió jó voltát nem élvezendő polgárság vagyonán; nagyobb része pedig a nemességén. S így ezen felét nagy részben vagy egészen a nemesség fizetné.

A más felét, hogy a parasztság fizethesse, mondod, miszerént fizesse a nemesség helyette közadójának annyi részét, menynyit teszen az, mit évenként váltság fejében kell fizetnie. Nem ugyanannyit tesz-e ez, mintha a jobbágyság eddigi adóját ezentúl és egészben, ama váltsági részt pedig helyette a nemesség fizetné? E másik felét is tehát a nemesség fizetendené s így a jobbágytelket vagyis — mint mondod — az azon fekvő datiákat megváltaná a nemes ember maga magától, hogy a jobbágynak adja; s neki maradna semmi. Ily örökváltság a nemességet bizonynyal, legalább annak nagy részét, koldusbotra juttatná. Ezen váltság czímű misztifikáczió által még annyit sem kapna a nemesség, minő silányságot a kormány kegyelem-morzsául vetett Galiczióban az ottaniaknak.

Egyébiránt ha ezen váltság nem maga a nemesség, hanem valóban a jobbágyság vagy más valaki által vagy más valahunnan fizettetnék: úgy is felette kicsinyre vannak a napok becsülve. Ökrös napszámot saját kenyerén hol kaphatni egy huszasával?

A terv ki- vagy ki nem vihetőségéről még egyet: oly dolog kivitelét, mi magában nem kivánatos s nem tetsző, ugyanis tetsző s ugyanis kivánatos dologhoz kell kötni, ha sikert akarunk. Itt kettő van, mit bizony nem sokan kivánnak s mi ugyan kevésnek tetszik. Egyik a közteherviselés, a másik ezen örökváltság. S a terv szerént ez amarra van épitve s azzal egybekötve, mi annyit tesz, mint az embereket a közteherviselés elvállalására, mitől borzadnak, az örökváltságbai beleegyezéssel, mitől irtóznak, rávenni akarni.

Miután a negatió terén — mely különben nem mezőm — ennyit mozogék, azt fogod talán kérdeni, hogy tehát mit kell tenni? mert kell valaminek történni, így mint vannak a dolgok, nem maradhatván. Barátom! valamiben a bajt vagy hiányt fellelni sokkal könnyebb, mint kiigazítani. Ha valaki valamely mintában vagy gépben a hibát látja, elhallgassa-e azt azért, mert hibátlanabb gépet készíteni nem tud? Hogy mit *kellene* rögtön létesülendőt tenni, nem tudom, s hogy *lehetne*, kétlem. A föld vagy állo-

mány egy részének a többiveli megváltása — úgy mint Poroszhonban — azt hiszem, még legkivihetőbb lenne. Ezt ha in thesi, vagyis annak elhatározását ha ki lehetne vinni, — mi reménlhető — praktikus kivitele vagyis létesítése elég gyorsan történhetnék. Igaz, hogy az ország egy részének állományai kisebbek, hogysem azokból váltságra el lehetne venni. Ily helyekre nézve kellene valami egyebet gondolni; de olyat, hogy a birtokos ne csak szavat és árnyékot, hanem valódi váltságot s kármentesítést kapjon.

E tárgy hosszadalmas s mégis eredménytelen le- és megőrlése után engedd, hogy Erdélyről szóljak. Tudod, miként szept. 9-én nyiland meg országgyűlése. Kemény Zsigmond bizonyosan mondta neked a kormány azon menthetlen hibáját, miszerént a rendszeres bizottmánynak még a mult télen bevégzett munkáját nem közlötte a törvényhatóságokkal s így maga az urbér megint nem kerülhet szőnyegre; s azt, minek annyira nem szabad s annyira veszélyes halasztása, megint halasztani kell, míg a törvényhatóságok a munkálatot megesmérik s utasításokat adhatnak s adnak. Bővön fogott Kemény bizonyosan arról is szólani, hogy e munkálat mennyire nem gyakorlati s mennyire hemzseg benne a hiba s fonákság. Kétségen kívül nem hallgatta ő el azon szomorú valót is, miként itt Erdélyben azoknak száma temérdek, kik urbér létesítése ellen vagynak s vannak azért, mert a létező helytelenségekhez ragaszkodnak. Mondta ő, tudom, hogy e butaság s az ettől várható ellenzés mi kétes vagyis inkább gyászos jövendőt készít elő; miután veszélyesb misem lehet, mint a nemesség elleni megrögzött gyülölségét a parasztságnak még nevelni — mit pedig ezen ellenzés bizonynyal óriásilag teend — s mint az urbér után epedő vágyakat még tovább kielégítetlen hagyni. Azon szintoly aggasztó mint botrányos tényt sem hallgatta ő, hiszem, el, miként a kormány főbb emberei agitálnak a mellett, hogy nem kell sokat engedni s ha adatnak is engedmények, az csak heves viták s kemény küzdés után történjék. De nem tudom, hozta-e neked elő, hogy az urbér ellen izgatók még reád is hivatkoznak s mondják: imhol Kossuth is azt mondja, hogy nem kell urbér, s az ostobák vagy szemtelenek feledik vagy feledtetni akarják, hogy az, ki ott, hol urbér van, azt mondja, hogy már nem kell urbér, hanem szabad föld s szabad ember kell, az bizonynyal ott, hol még urbér sincs, kiáltaná: Istenért, adjatok legalább urbért, ha még nem lehet vagy nem akartok többet adni.

Akarod tudni, barátom, hogy Erdély e fontos s e cselekvést és cselekvőket igénylő pillanatában én mit teszek? Semmit, barátom. És nem azért semmit, mert tenni ne akarnék vagy ne tudnék. Tudod te azt, hogy kinek évek hosszu során át akaratja mindég

kész volt és erős, abban az akarat csak akkor szünik meg, midőn szíve többé nem vér. S tudod azt is, hogy ki erősen akar s kinek feje még tiszta, hangja még erős, az tehet is még ott valamit, hol szólás a tevés fő eszköze. Igaz, hogy a vaknak valamint napjai élvezésektől meddők, úgy minden, mit tehet és teszen, terhes, sőt gyakran gyötrelmes; de érzek magamban erőt a kötelesség tudata által e gyötrelmeket is legyőzni; hanem azért nem teszek s nem tehetek semmit is, mert lejárt, barátom, időm; sokkal inkább lejárt az nékem itt, mint lejárt nekünk Magyarhonban. Ezt velem nem borult kedély iratja. Igaz, hogy számodra írom, nem azért, mintha vesztett tekintélyem után keseregnék: élveztem én azt sokáig és bő mértékben megelégültem vele, s magában mint birtokot véve könnyen tudom nélkülözni. De mivel a tekintély volt az, min hatásom épült, s e hatás az eszköz, melylyel használtam, azért igenis sajnálom, hogy régi tekintélyem nincs többé. Hogy pedig nincs, az nem képzelet, hanem tényekből merített tudat. Kilenczedfél év mulva térhettem megint Erdélybe vissza. A társas és polgári élet elszakított fonalait megkisértettem újra öszvekötni: kisikamlottak kezeim közűl. Felszólítottam s kértem többízben régi barátimat, egyesülnénk újra s értekeződnénk közdolgaink iránt. Részvétlenségre s hidegségre találtam az ügy iránt és személyem iránt. Ha nem vagyok vak és béna, nyakokra megyek, ha kell, tusakodom is, 's talán sikerül visszafészkelni magam régi helyzetembe. De így csak távolból szólhattam az emberekhez. Ha felszólításimra s kérésemre nem írtak, nem jöttek, elszigetelve kelle itt ülnöm tehetetlenségemtől véve körűl. A régiek elfelejtettek, az újak nem esmernek; s így sem módom, hogy miként, sem személyek, hogy kikre hassak, nincs. Erdély s a részek egyetlen egy törvényhatóságának sem jut — a mennyire tudom — eszébe engem követté választani. Lehet, hogy azt hiszik, miként azt el sem vállalnám, s nagyon bizonyosoknak kell ezen hitökben lenni, mert senki sem intézett ez iránt kérdést hozzám. Vagy azt hiszik, hogy mint vak és béna nem követeskedhetem. Ez esetben is, ha nem személyemnek, de az ügynek melyet képviseltem, illő méltatása volna engem csak megtisztelésből is választani. 1837-ben s 1841-ben sokkal bevésbbé követeskedhettem, mint most, mert száműzött voltam távol Erdélytől, s mégis két törvényhatóság is választott. Amde akkor nem járt volt még le időm; most pedig már lejárt. No de se baj. Igy kell ennek lenni, mert így van. Mint van családod? Kérlek, írj mindenekelőtt erről s hogylétedről. Az én családom, hála az égnek, jól van. Keresztfiad nő s napról napra ügyesedik; ha van mihez fogódzzék, tud már nemcsak állani, hanem járni is.[1]) Beh keserű apának hallani, hogy gyer-

[1]) Wesselényi elsőszülött fiát, Miklóst érti.

meke napról napra mint fejlődik, mi szépen játszik, mi bájosan mosolyog s mindezt nem láthatni. No de ennek is így kell lenni. Nőm igen szívesen köszönt. Nődnek, kérlek, jelentsd kézcsókolásomat s öleld helyettem gyermekeidet. Irj, kérlek, mentől előbb; írj sokat barátinkról s közdolgaink felől. Áldjon az ég! barátod . . . .

Köszöntsd, kérlek, barátinkat. Deákkal is közöltem az örökváltságróli ezen nézeteimet.

*

Látható, hogy e levél tehát teljesen kifejezi azt, hogy Wesselényi csak politikai okokból nyilatkozott a megváltás ellen; azonban kétségtelen az is, hogy aggodalmai miatt a magyarországi ellenzékhez képest most már nézeteiben elmaradottnak tünt fel, s ez különösen kifejezésre jut, ha nézeteit a jun. 8-iki értekezlet határozatához mérjük. Noha az erdélyi hangulathoz mérve ő még mindig a legszélsőbb ellenzéki volt e kérdésben, mert urbért akart ugyan, de a legszabadabb elvűt, s az urbért Erdélyben méltán féltette mind a megyék szűkkeblüsége, mind a közvélemény elfogultsága miatt. Hozzá kell venni azt, hogy épen ez időben, midőn az urbér kérdése már égető lett, azon kezdtek vitatkozni Erdélyben, hogy az urbéri rendezést meg kell előznie az adórendezésnek, s az állandó urbéri bizottság ezt be is vette a javaslatba. Ugyanis Erdélyben az adótáblázatok nem országgyűlésileg, mint Magyarországon, hanem alkotmánynyal ellenesen, a megyei hatóságoknak is mellőzésével, bureaukratikus úton készültek, még pedig számos visszaéléssel, s így ezek nem a parasztság által bírt föld valódi állását, hanem jóval kevesebbet tűntettek fel. Az aggodalom tehát hármas volt: ha összeköttetik az urbér az adókérdéssel, akkor megoldása évekig késhetik, pedig életkérdés; ha az urbérrendezés az adótabellákban kimutatott jobbágyföldek szerint készül, a paraszt megkárosúl; ha pedig végre megkapja is földjét mind, mit tényleg bír, s ez után adóztatják meg, igen megterheltetik.

Nem érdektelen továbbá megfigyelni azt is, hogy Wesselényi a maga meglehetős elszigeteltsége miatt, mint levele is mutatja, Magyarországot egy lényeges árnyalattal ebben az időben kevésbbé látta szabadelvűnek, mint valóban volt; mert azt hitte, hogy a haladó conservativ irány nagyobb hódítást, valami olyanformát tett, mint Erdélyben. Másfelől világos az is, hogy midőn Kossuth arra biztatta Wesselényit, hogy Erdélyben ne alkossanak urbért, hanem többet annál: ő és környezete azt hitte, hogy Erdélyben az 1831-ben megindult ellenzéki szellem és reform-mozgalom, melynek Wesselényi oly nagy lökést adott,

állandó, progressiv haladást tett, olyformát, mint hazánk nagyobbik felében, s hogy Wesselényi vezérszerepe Erdély közéletében megmaradt, és ebben a csalódást még a Kossuthhoz írt fenti levél sem bírta eloszlatni. Ezt bizonyítja az, hogy Vörösmarty, midőn Kemény Zsigmondtól értesült, ugyanez időtájban, mikor Wesselényi válasza kelt, az erdélyi urbér ügyéről, és talán olvasta e Kossuthhoz írt levelet, ennek is hatása alatt, aug. 21-én szintén írt Wesselényinek. »Én azt hiszem, — mond — Te vagy ez életbe vágó ügynek Prometheusa s ennél fogva Neked soha hátrább nem szabad maradnod, mint a mennyire józanon ez ügynek kifejlési fokát tűzni lehet.« Azt hiszi, hogy Erdélyben egyszerre fejét lehetne venni a hydrának s az örök váltságra lehetne ugrani elébb és inkább mint Magyarországon, hol az urbér mintegy megkövült szerkezetté vált, s egyszersmind érinti, hogy Magyarországon az eszmék tisztulása oda fejlődött, hogy a közadó egy része fordíttassék a váltság összege fedezésére.

Wesselényi 1846 szept. 21-én felelt e levélre, lényegében s egész röviden ugyanazt írván, mit Kossuthnak. Nem hiszi, hogy Magyarországon egyhamar s békés úton a megváltást létesítni lehessen; hogy pedig Erdélyben most nem lehet, azt lelki nem vak szemeivel látja. Az örökváltságot itt is, ott is megbuktatja a közös adózás és emezt az örökváltság, s Erdélyben még egy ellenséges tényezővel több van; t. i. nagy, roppant nagy ott a jelen önkényhez ragaszkodók száma, a kik örökváltságtól s közös adózástól irtóznak; legfölebb a jelenlegi jobbágyi állapot megváltoztatásába kénytelenségből beleegyezők száma »nyerhet kis nyomoruságos többséget.« Kijelenti egyszersmind, hogy az ő hathatása parányi vagy semmi, s a megnyilt országgyűlés hangulata olyan, hogy ő, noha Udvarhelyszék követnek választotta, el sem megy; ha azonban az urbérnél mutatkozik valami eredmény, bármily nehezére esik, fel fog lépni.

A Wesselényi álláspontja tehát világos volt; ő Erdélyben urbért akart, s mert mást, többet kivihetőnek nem tartott, tehát ezzel föl sem lépett. Kossuth tovább e kérdésben nem is vitatkozott vele; de Vörösmarty egy okt. 11-én kelt gyönyörű levelében egész szenvedélylyel kél az örökváltság védelmére, kikelve az urbér, mint nem megoldás ellen, melyet rosszabbnak mond a mostani helyzetnél. Wesselényi decz. 28-ról a legmeggyőzőbb adatokkal, a követi utasításokkal felelt neki, hogy ime, Erdélyben legfölebb valamilyes urbérről lehet szó s hogy az urbér igen is szükséges, hogy a parasztnyúzásnak vége legyen s hogy a jobbágy így megszabott kötelezettsége alapúl szolgáljon az örökváltságnak; mert ha jelenlegi tartozásait

vennék alapúl, ez egyértelmű lenne a parasztnak teljes romlásba döntésével.[1]) Vörösmartyt végre Wesselényi ez okai ha nem győzték is meg, de elhallgattatták, s egy ma még ismeretlen hosszu levelében, mint Wesselényi 1847 máj. 13-iki leveléből látjuk, helyesli, hogy ez az átmeneti urbéri állapot, jobb híján, legalább egyelőre létesül, s Wesselényi törekvéseit czélszerűeknek mondja.

A kérdés ez ágában Wesselényinek csakugyan igaza volt; mert Erdélyben a legközelebbi évek alatt a szabadelvűség rendkívül hanyatlott, s az a haladó conservativ irányzat, mely Magyarországon is megalkotta az u. n. fontolva haladó középpártot a nyargaló ellenzékiekkel szemben s nagy pusztítást vitt véghez soraikban: Erdélyben b. Jósika Sámuel vezetése alatt teljes diadalt aratott; s míg a megelőző három országgyűlésen az ellenzék volt túlsúlyban, de általában kevés volt az eredmény, most a conservativek kerekedtek felül s így ők döntöttek az urbérben is.

*

Míg ezek folytak, Erdély helyzete s az urbér ügye Wesselényit folyton izgalomban tartá, s Kemény Zsigmonddal állandóan dolgoztak az említett czikkeken. Különösen az volt most a kérdés: minő állást foglaljon el Erdély közvéleménye azzal a hírrel és szándékkal szemben, hogy a kormány országgyűlés nélkül akar urbért alkotni? Szerinte csak egy helyes, írja 1846 máj. 13-án gr. Teleki Domokosnak: a vis inertiae s a jóakaratú megelőzés; mert különben Galiczia sorsára jutnánk a nélkül, hogy Európa rokonszenvét megnyernők. Pár nappal ezután ugyan e szellemben czikket is küldött az *Erdélyi Híradó*-nak gr. Bethlen Jánoshoz, melyet Kemény Zsigmonddal együtt írtak. Ennek nyiltan ki nem mondható, de leplezetten kifejezett alapeszméje az volt, hogy a kormány tervének gátlására sem tettleges, sem nemleges lépést tenni nem kell; ezt kívánja a becsület; mert a kormány czélzata az, hogy e rendeleti úton behozandó urbérrel ellenszegülésre kényszerítse az erdélyi nemességet s így a népet a maga pártjára vonja; ámde épen ezt kell meggátolni az által, hogy fogadja el az országgyűlés az akár ily módon nyert urbért is.

[1]) Olv. e leveleket: *Vörösmarty Emlékkönyve*, 127—131. ll. — *Ferenczi Z.* Wesselényi levelei Vörösmartyhoz. *Irod. tört. Közl.* 1900. 440. l. *Riedl Frigyes:* Vörösmarty M. levelezéséből. *Uj M. Szemle*, 1900. febr.

A czikk megjelenését a censura megtiltotta. Ekkor felküldte jun. 26-án a *Pesti Hirlap*-nak is; de a censura miatt ott sem jelenhetett meg. Az erdélyi urbér ügyében csak 1846 nov. 26-ikától fogva jelent meg egy czikksorozat Kemény Zsigmondtól »*Igénytelen nézetek az erdélyi urbér iránt*« cz. alatt, mely azonban aligha ugyanaz, mit Wesselényi küldött fel. Kemény czikksorozatának alapelve: »mi urbért akarunk«; de ez csak átmeneti állapot az örökváltságra s ennek kidolgozása végett már most választmány küldendő ki. E czikksorozat annak a rendszeres erdélyi választmányi urbéri munkálatnak bírálata, melyet még az 1837-iki országgyűlés készíttetett; de a kormány ezt és a többi választmányt csak 1842 végén erősítvén meg, munkálkodását csak ezután kezdhette meg. E munkálatnak egyik legfőbb alapelve, hogy az urbér csak az összes földbirtoki viszonyok rendezésével oldandó meg. Ez más szóval annyit tett volna, hogy Erdély még urbért is csak 20—30 év alatt kapott volna. Kemény különösön ez ellen küzd; mert ezt a kormány sem fogadhatná el s mert ez a nemességet teljesen népszerűtlenné tenné a jobbágyság előtt, mely így kényszerítve volna a kormány gyámoló karjaiba vetni magát. Valóban ez az alapelv azt a benyomást tette, hogy a választmány vagy nem akart komolyan urbért, vagy hogy az idők és a galiczíai események tanulságaitól khinai falakkal zárkozott el, mint Kemény kifejezte. A magyarországi újabb eszme-áramlatokról tudomást sem látszott venni s nem akarta látni, hogy 1845 óta Erdélyben az urbér életkérdés lőn, hogy e miatt valami rettentő tűzanyag halmozódott fel.

Ez idő alatt Kossuth is kiadta vezérczikkben 1846 jul. 28-án »*A teendők legfőbbike*« czímmel a *Hetilap*-ban azt, mit Wesselényinek máj. 27-én levélben megírt, hivatkozva a viszonyok kényszerítő hatalmára, »melynek uralkodó befolyása alól el nem vonhatja magát az emberi ész, bármennyire kevélykedjék is a subjectiv függetlenség negédjeiben.« Wesselényi még nem olvasta volt e czikket, midőn föntebbi levelét írta Kossuth tervéről; így csak szept. 3-án írja, hogy olvasta »gyönyörű czikkét« és hogy majd megírja róla észrevételeit; de ez utóbb véglegesen elmaradt; sőt Kossuth sem folytatta egyelőre az agitatiót, mert az iparműkiállítás, fiumei vasut, majd Szabó Pál okt. 21-iki megszökése annyira elfoglalták, hogy még a köztehervíselésről igért czikke is tollában maradt.

E közben az erdélyi országgyűlés összeült szept. 9-én s Wesselényit Udvarhelyszék választotta követének. Ezen az országgyűlésen mindaz beteljesedett, a mit Wesselényi jósolt, sőt majdnem több annál. Az a hír, hogy a kormány rendeleti

úton akar urbért adni Erdélynek, mint adott Galicziának, igaz volt s csak Jósika Sámuel akadályozta meg. E tárgyalások és habozások eredménye lőn, hogy midőn az országgyűlés már együtt ült, a rendszeres választmányi munkálat kinyomatása el sem volt kezdve, annál kevésbbé közölve a megyékkel utasítások adása végett. Midőn tehát a kormány időközben álláspontját Jósika Sámuel tanácsára megváltoztatta, nem volt más mód, mint az országgyűlés elnapolása. Valóban ez történt s az országgyűlés csak 1847 jan. 4-én nyilt meg újra; közben megtörtént sebtiben az urbéri munkálat kinyomatása s a megyék megadták utasításaikat ép oly sebtiben. Ezek közt Udvarhelyszék is oly utasítást adott, hogy Wesselényi elhatározta, hogy az országgyűlésre ily utasítással be sem megy, s okait erre nézve egy hosszu levélben fejtette ki, mely némi módosítással és kihagyásokkal, nem ugyan levél, hanem értekezés alakjában, az *Erdélyi Híradó* 1846-iki 201—204. számaiban jelent meg.

Mindezt különben előre lehetett látni. Már 1846 szept. 24-ikéről Wesselényi ezt írta Deáknak: »Erdélynek országgyűlése foly. Hangulata, mint hallom, ruganyosság nélküli és sok tekintetben ferde; de alig is lehetne más. A követválasztásokra a hatalom emberei nem kis befolyást s nem kevés sükerrel gyakoroltak. Királyi hivatalosokból pedig oly testőrző sereget alakítottak, mely csak intéseikre vár. Megválik, milyenek lesznek ezen intések. Most választások vagyis inkább választósdi játékok folynak; annak bevégeztével szünet lesz, mialatt a nyomtatásban még mind meg nem jelent bizottmányi munkálatot (az urbért illetőket) közlendik a megyékkel. Ezen munkálat oly érthetlen, oly gyakorlatiatlan, s a megyékben oly kevés jóakarat van tenni azt, mit ész s örök igazság parancsol, ellenben annyi elfogultság, ellenszenv uralkodik, s ezt a hatalom emberei is annyira öregbítik, hogy alig lehet még csak valamennyire jót is reménleni; pedig barátom, dörgőbb szóval kor s körülmény szüksége tán sohasem parancsolt, mint itt az urbér, még pedig legalább tűrhető urbér haladéktalan behozatalát illetőleg.«[1])

Közben még egyéb is történt. Mialatt a megyék az utasításokkal foglalkoztak, a kormánypárti regalisták s számos megyei követ Kolozsvárt elvi megállapodások végett gyűléseket tartottak s ezeken többek közt ők is azt határozták, mit a bizottsági munkálat, hogy az urbérnek az adó-összeírás legyen

[1]) Kiadatlan levél b. Wesselényi levélmásolati könyvéből. *Wesselényi-levéltár*, az Erdélyi Muzeumban.

alapja s a mit a jobbágy ezen felül bír, a földesúr vegye vissza. Ámde, mint láttuk, Erdélyben az adótabellákat évi összeírás alapján maga a kormány csináltatta megyei vagy országgyűlési beleegyezés nélkül, s 1752 óta folyton így ment. Már most titkolások, hamis bevallások s egyéb ilyes okok miatt mindenütt »sokkal kevesebb« volt az összeírásokban adóalapúl fölvéve, mint mennyi a jobbágy kezén volt, s így ha az urbéri földek megszabásának alapjáúl ez vétetett volna, a jobbágy, megszaporodott kötelezettségein kívül, földjeinek nagyobb részét elvesztette volna. »És ezen országos despoliatiót — írja Wesselényi egy kiadatlan levelében Deáknak 1846 okt. 19-én — most szándékoznak e szennyes érdekök által elvakított balgák tenni, midőn nemcsak elvétel, de még a nem adás vagy nem elég adás is már veszélyes kitörést szülhet, s tenni akarják kormány emberei, mely annyira tetszett mindig s tetszik magának a jobbágyvédői szerepben. Ha majd az országgyűlésen szőnyegre kerül, csak bevitetem magamat s dörgök nekik egyet fülökbe, hogy hajok szála emelkedjék s borzadozzon hátuk.«[1]) E sorokra Deák is kifejezte megbotránkozását s szintén biztatta Wesselényit a föllépésre; mert azt a kormány sem akarhatja, hogy annyi ember földönfutóvá legyen.[2])

Ez valóban úgy is volt. A kormány ennyit és ilyest nem akart; általában ez alkalommal is alapelve volt a jobbágy védelmezése az anyagi kedvezményekben, s nem is ment át ez az országgyűlésen. Oka az ily megállapodásoknak az volt, hogy a vesztéstől Erdélyben mindenki félt, s ez, mint Wesselényi Bezerédj Istvánnak 1846 decz. 24-iki levelében írta, eltakarta előlök a közelgő parasztlázadás rémitő veszélyét. Ámde alig van ország, teszi hozzá, melynek nemessége oly szegény volna s mégis annyit költene. Az ilyen, ki eddig is többet adott ki mint bevett, retteg valamit veszteni s »az ilyenek a fuldoklónak görcsös félelmével ragaszkodnak mostani jövedelmükhöz« — a mint természetes. »Valóban oly szegények vagyunk, hogy bizonyos neme is kell nálunk a hősiségnek arra, miként eddigi helyesen vagy helytelenül, de létezett jövedelmünkből valamit feláldozzunk.«

Ehez járult az, hogy Erdélyben valami józanabb és szabadabb elvű közvélemény nem alakulhatott még a hírlapok útján sem; mert már 1846 decz. közepén egy kormányi rendelet minden urbéri czikk közlését megtiltotta, s mint láttuk,

[1]) Wesselényi-levéltár. U. o.
[2]) *Deák F. Emlékezete*, II. 184. l.

előbb is csak megnyirbálva engedte meg; csakis így közölhette Wesselényi levelét az *Erdélyi Híradó.*[1]) Ezért a *Híradó* kénytelen volt az *Urbéri levelek* cz. czikksorozatát a másodiknál megszakítani *(Erd. Híradó*, 1846. 205—206. sz.) s még csak nem is igazolhatta magát, és Wesselényi újabb hat urbéri czikkét nem adhatta ki 1847 januárjában sem ez, sem egyetlen magyar lap sem.[2])

Ily vakoskodásban készültek tehát a megyéken az urbéri utasítások. »Erdély gyalázatot halmozott fejére — írja ezekről Wesselényi Kossuthnak 1846 decz. 22-ikén — s veszélynek hintette gyorsan czikázandó magvát, megyei gyülésben urbér felőli vadnál vadabb határozatai s nyilatkozatai által; s félő, hogy még inkább teendi ezt az országgyűlésen. Előre láttam ezt. Azért rettegtem az urbér tárgyalásától s áldásnak tekintettem volna még azt is, ha a kormány országgyűlésen kívül létesíti az urbért, s annyival inkább azt, ha az ország rendei által szükségesnek vallott s dekretált urbért, mint az örökváltságra nálunk szükséges hidat, ez sietős lévén, az országgyűlés felhatalmazása s megbízása következtében ideiglenesen ő (t. i. a kormány) építi fel. Ebbeli czélomat honfiaim nem értik vagy nem akarják érteni, s folynak és folyandnak a pokol örömére a *keveset adj és sokat kapj* thémája feletti számtalan variatiók.«

Ez előzmények után nyilt meg újra az erdélyi országgyűlés 1847 jan. 4-én s tartott nov. 10-ig. Legfontosabb alkotása az urbéri törvény volt, melyen tovább dolgozott hét hónapnál s tárgyalásait a szabadelvűek a legnagyobb elkeseredéssel kisérték úgy Erdélyben, mint hazánk nagyobb felében. A törvényczikkek felett majdnem kivétel nélkül a királyi hivatalosok s a hozzájok csatlakozott városi és szász követek döntöttek, mi az erdélyi egy-kamara rendszer mellett nem is volt nehéz. A királyi hivatalosok, kik kilencz tized-részben voltak a kormány mellett, ez országgyűlésen különösen azt vették szokásba, hogy a követi tanácskozmányok után ezek megállapodásait külön értekezletek tárgyává tették s ezeken elhatározták, hogy mit szavazzanak meg, mit nem. *(Mult és Jelen*, 1847. 76. sz.) Magának az országgyűlés különben ismert

---

[1]) Előbb különben a *Híradó* nagy számú czikke szól az urbérről.

[2]) Méhes Sámuel, az *Erd. Híradó* szerk. levele Wesselényihez, 1847 febr. 12. *Wesselényi lt.* Erd. Muz. U. o. W. levele Kossuthnak decz. 22-ről. Bezerédj is írta Wesselényinek 1847 márcz. 1-én, hogy Csengerytől hallotta, hogy W. czikkeit nem adhatja, mert az erdélyi országgyülés tiltott tárgy. (U. o.)

történetének előadása kívül esik ez értekezés keretén s így inkább csak a kedélyekben ébresztett viszhangra szorítkozunk. Igy Bezerédj István márcz. 1-ről (Hidja, 1847) azt írta Wesselényinek, hogy mégis csak kár az ő elmaradása, mert meg is látszik eredménye. »Több baj, több megtörés kell még valóban, úgy látszik, e nemzetnek, hogy az igaz útra térjen. Csak el ne késsék! — azok legalább, kik most dolgát viszik, a privilegiáltak t. i. aligha el nem késtek ... Érdekkel, annál több boszúsággal olvasom az urbéri vitatásokat. Nem ismerem azonban a választmányi javaslatot; a kormány mit fog tenni? ki tudhatja? és ha van is igazi jó szándék a szegény emberre nézve, a *lusimus Mariam Theresiam*, mely már minálunk a legelő-elkülönzés dolgában némileg második részét találta, nem találhat-e Erdélyben is hasonló módot és alkalmat?« [1]) »Optimistának voltál kikiáltva, — feleli neki erre ápr. 8-án (1847) Wesselényi — nem tudom, méltán-e? de ha az erdélyi országgyűlés folytából tudsz fürge méhként jelenre vagy jövőre valami jót kiszívni: úgy valódi s archioptimista vagy. Azon országgyűlés gonosz szelleme folyvást öregbülő erővel és sükerrel működött. Sajnálandó az ott jelenlevő s jelen lenni kelletö jobb érzésüek helyzete. Már országgyűlés előtt tanui voltak azon sok sötét iránynak, s ez országgyűlés alatt körültök s szemök előtt növekedvén, inkább hozzá szoktak s belefásultak, mégsem igen képesek kiállani. Kemény Dénes, a jók egyik legjobbika, haza ment.« [2])

Az országgyűlés egész menetét különösen jellemzi az, hogy midőn b. Jósika Sámuelt erdélyi kanczellárrá kinevezték, az országgyűlés gr. Nemes János Felső-Fejér megye főispánja vezetése alatt, üdvözlésére egy küldöttséget küldött Bécsbe. Midőn ez 1847 márcz. 29-én Pestre érkezett, itt már annyira köztudomású volt az erdélyi országgyűlés reactionarius iránya, hogy az ifjuság macskazenét akart neki adni s csak Deák Ferencz közbelépésére maradt el, ki ekkor az ellenzék értekezlete alkalmából Pesten időzött s az ifjuságnak azt mondta, hogy meg van ugyan győződve, hogy a küldöttségben számosan vannak, kik a macskazenét megérdemlik; azonban nem mint magánszemélyek, hanem mint Erdély küldöttei szerepelvén, lehetne olyan, ki ezt a testvérhon megbántásának vehetné.

[1]) *Wesselényi lt.* Erd. Muz. »Lusimus M. Theresiam.« Játszszuk M. Teréziát, azaz legyünk jók, engedékenyek a jobbágy iránt. A legelő elkülönítés ügye egyike volt az 1832/36-iki orsz. gy. legtöbbet vitatott kérdéseinek, s végre a legnagyobb engedékenység nyert többséget a jobbágy javára. Erre a czélzás.

[2]) U. o.

Ezért maradt el a tüntetés.[1]) Bécsben a küldöttség Lajos, Ferencz-Károly főherczegeknél s Metternichnél is tisztelgett s ezek mind megelégedésöket nyilvánították az országgyűlés eddigi menetével, minek értelme nem lehetett kétséges. Valóban, midőn az 1847 ápr. 22-iki országos ülésen eljárásukról jelentést tettek,[2]) mindenki érezte, hogy Bécsben nem az urbér alkotóit, hanem az ellenzék legyőzőit dicsérték meg az országgyűlési többségben.[3]) Bécsben t. i. már ekkor jól érezték, hogy az urbért úgy, mint az országgyűlés meg fogja alkotni, meg nem erősíthetik; de a kormány örvendett az alkalomnak, hogy az erdélyi nemesség gyűlöletessé válásával, tehát a nemesség rovására, majd atyáskodhatik. Ezt legalább Erdélyben a legjobb fejek, mint b. Kemény Domokos, gr. Bethlen János és Wesselényi így értelmezték s nem is csalódtak benne. Továbbá Bécsben tudták azt is, hogy a parasztság Erdélyben oly sok, természetesen túlságos reményt csatolt az urbérhez, hogy ennek már eddig mutatkozott és országszerte tudomásra jutott meghiusulása a legnagyobb elkeseredést okozta, melyet természetesen, kölönösen az oláh vidékeken, tervszerűen működő titkos és nyilt agitatió is terjesztett és növelt. Valósággal azt lehet mondani, ha a későbbi borzalmas eredményekre gondolunk, hogy erdélyi nemességünk legnagyobb része ekkor az önvédelem legtermészetesebb fegyverét, az engedékenységet, az ellenség, t. i. a kormány kezébe adta vakon és meggondolatlanúl.

Természetesen Wesselényi csak azt gondolhatta, hogy a parasztügy megoldása Erdélyben és Magyarországon is egy távolabbi jövő kezébe van letéve. Igy jött arra az eszmére, hogy a közvéleményre kellene hatni egy oly mű megiratása által, mely legalább főbb vonásaiban adja elő a parasztság történetét Európában, fő tekintettel a jobbágyi helyzetből kimenekülésének és mai állapotára jutásának körülményeire. Meg akarta ez által nemzetünk nemességének mutattatni, hogy a jobbágyság elnyomása »minő sorvasztó betegségi anyag s minő gátja volt mindig s mindenütt a nemzeti erő s jóllét kifejlődésének; hogy minő rázkódtatásokat szült a megátalkodottság, melylyel a kiváltságosok a már eszmélni kezdő parasztságot folyvást elfojtva tartották, és hogy az urbériségből való kibontakozás s az örökváltság mint a kor postulatuma követ-

[1]) Bethlen János gr. levele Wesselényihez, 1847 ápr. 13. U. o.

[2]) *Mult és Jelen*, 1847. 191, 212. l.

[3]) Bethlen János lev. Wesselényihez. 1847 ápr. 13. Wesselényi levele 1847 máj. 12-én gr. Bethlen Jánoshoz és ápr. 27-én gr. Teleki Domokoshoz. *Wesselényi lt.* Erdélyi Muzeum.

kezett be, még pedig mindenütt békét s jóllétet terjesztve s biztosítva.«

Ő e kérdést az Akadémia által akarta kitűzetni hazánkra nézve; de akart egy nemzetközi pályázatot is német, franczia, angol vagy olasz nyelvű jutalmazandó munkára gyüjtés utján, melyre 25 aranyat ajánlott fel; mert, mint Batthyány Lajosnak írta 1847 ápr. 15-én, »a parasztság iránt legtöbb tekintettel, hálával s expiálással tartozunk.« Ezt az ügyet legelőször Kossuthnak írt levelében pendítette meg 1847 febr. 15-én; de Kossuth nem látszott iránta érdeklődni s pár hétig Wesselényi is abba hagyta; csak ápr. 8-án, 15-én és utóbb írt e tárgyban Bezerédj Istvánnak, Eötvös Józsefnek, Bajza Józsefnek, Pulszky Ferencznek, Lukács Móricznak, Batthyány Lajosnak, Teleki Lászlónak, Pap Endrének, kik válaszaikban helyeselték; azonban az Akadémia nagy-gyűlése elmult a kérdés kitűzése nélkül, a nemzetközi pályadíjat összegyüjteni nem lehetett, Pesten az ügyet senki sem vette kezébe, miről utóbb Wesselényi nem minden keserűség nélkül panaszkodott Teleki Lászlóhoz 1847 szept. 13-án írt levelében s még inkább megerősödött abban a hitében, hogy az ő ideje már lejárt, a mi ez időben leveleinek állandó refrainje.[1])

Annak, hogy különösen 1847 febr. közepe óta új terveket gondolt ki a jobbágyság érdekében s a közvéleményre való hatásra, fő oka abban az alapelvi eltérésben volt, mely az ő s vele együtt az erdélyi ellenzék és a b. Jósika Lajos Dobokamegyei főispán vezetése alatt álló kormánypárt felfogásában kiélesedett. Wesselényi Udvarhelyszékhez írt nyilt levelében [2]) különösen e három pontot emelte ki: Minden áron urbér kell; haladéktalanúl urbér kell; az urbér csak híd az örökváltságra. Helyesnek vélte volna, hogy minden odium elkerülése végett alkossa meg ezt az ideiglenes urbért a kormány s az országgyűlés küldjön ki egy bizottságot az örökváltság s a vele kapcsolatos földbirtok-rendezési kérdések kidolgozására. De mert tudta, hogy ez az indítványa késő, az országgyűlés által alakítandó »ideiglenes« urbér alapelveiül ezeket tűzte ki: Az ideiglenes urbért halaszthatatlansága miatt ne tegyék függővé a földbirtok rendezésétől, mint a bizottsági javaslat mondja; ne kössék össze semmi más javaslattal s így megerősítése elé akadályt ne gördítsenek (azaz ne legyen »junctim«); végül alapja legyen a statusquo, azaz vegyék mindazt urbéri állománynak, a mi jelenleg a jobbágyok kezén van.

---

[1]) Wesselényi levelezése. Erd. Muz. *Wesselényi lt.*
[2]) *Erdélyi Híradó*, 1846. 201—204. sz.

Mindenek felett ez az utolsó volt a leglényegesebb kérdés s az élesen elválasztó határvonal a két párt között; mert ezen fordult meg az az emberies alapelv, mely a rendeket 1832/36-ban hazánk nagyobb felében vezette, hogy az új urbér által a jobbágy sorsa rosszabb ne legyen a réginél, hanem mindenesetre jobb. Volt már ugyanis szó róla e lapokon, hogy a bizottsági javaslat nem a statusquot, hanem az adótáblázati kimutatásokat kivánta alapúl vétetni, a mi annyit tett volna, hogy a jobbágy urbéri földjei nagyobb részét elveszítve, a kisebb területért tegye körülbelől ugyanazon szolgálatokat s fizesse ugyanazt vagy még nagyobb adót; mert az adótáblázatok visszaélés és eltitkolás miatt jóval kevesebbet tüntettek fel a valóságnál, a földbirtokosoknak érdekökben állván az adóalap kicsinyítése, hogy többet kaphassanak a jobbágytól.

A kormánypárti nézet e két ellentét közül abban domborodott ki, hogy igenis az urbért junctimtól és földbirtokrendezéstől nem kell függővé tenni; de a rendezés alapjául sem egyik, sem másik, hanem az 1819/20-iki összeírás fogadandó el, midőn a kormány rendelettel némileg szabályozta az urbéri viszonyokat Erdélyben; s a kormánypárt csak azt tette még hozzá, hogy a mennyiben s a hol a mostani törvény által megállapítandó telki illetőség nagyobb mint az 1819/20-iki összeírás, ez kipótolandó a törvényes mértékre vagy a szolgálat leszállítandó, de ha a rendezés után felesleg marad. s ez volt a legtöbb esetben a helyzet, az a földesúré lesz kárpótlás nélkül mint allodium s nem tartozik belőle jobbágytelket alkotni. (1847. IV. 6. §. 1.) Ez a kérdés véglegesen febr. 26-án dőlt el s ez világosan sokkal rosszabbá tette a jobbágy helyzetét a multnál; mert az 1819/20-ban készült öszeírás nemcsak kevesebbet mutatott a valónál, hanem sok helyt kevesebbet az adótáblázati kimutatásnál is. Épen ezért e képtelen határozat, valamint a febr. 12-iki határozat hiányossága ellen báró Kemény Dénes mindent elpróbált a kisebbséggel együtt febr. 26-án, de czélt nem ért, s a többség helyeslése közt egy kormánypárti királyi hivatalos jegyzőkönyvbe kivánta vétetni, hogy a kisebbség, ha a többség határozatával megelégedve nincs, szabjon a maga jószágain új törvényt.

Ez a kijelentés szülte meg Wesselényi fejében az elhatározást. Látván a kormánypárt álláspontját s különösen e határozatát, ellenzéki barátjai elé ápr. 8-án hosszabb megfontolás s többekkel való értekeződés után a következő javaslatot terjesztette: Van egy lépés, melynek megtételével »nemzeti és saját becsületünknek, lelkünk nyugalmának s bőrünk biztosítására egyenlőn tartozunk« — írja id. gr. Bethlen János-

nak ápr. 8-ról, mert Wesselényi meg volt győződve, hogy ez az urbéri törvény Erdélyben parasztlázadást fog szülni; a mit tenni kell, tehát az, hogy többen adjanak ki határozott nyilatkozatot, mely szerint bármi legyen az országgyűlés eredménye, semmi olyat nem tesznek jószágaikon, mi a paraszt helyzetét rosszabbítsa; sőt szabad egyezkedés útján lehetőleg javítják, hogy megközelítse a magyarországi urbéres helyzetét. E nyilatkozat nem országgyűlés előtt, hanem társadalmi úton teendő, s egy 9—15 tagú értekezlet dolgozza ki a programmot, melyet nem mint egyesület, hanem mint magánszemélyek írnak alá. Erre felkérte id. gr. Bethlen Jánost, b. Kemény Dénest és Domokost, Weér Farkast, Zeyk Józsefet és Károlyt, ifj. gr. Bethlen Jánost, s egyszersmind kijelentette, hogy megtenné, ha — a mitől ugyan nem tart — egyedűl maradna is. Egyébként pedig terve sürgős, azonnal végrehajtandó; mert csak így lesz a még hátralevő tárgyalásokra fent és lent üdvös hatású s így előzhetik meg a kormányt abban, hogy »a nemesség népszerűtlenítése által emelje a paraszt előtt a maga nimbusát s legyen szeretet és tisztelet tárgya.« Most, a törvényczikkek megalkotása előtt kell tenni e lépést, írja Zeyk Károlynak is: »Kezünk a parasztnyúzási szennytől ment leend. Mentesíteni fogja cselekvésünk talán, de csakis talán, személyeinket s vagyonunkat a nép dühétől, s hogyha az öldöklő angyal száguldani fog, megkiméli talán a magokat hibátlanoknak bizonyítottak házait. Ámde ezeken kívül roppant erkölcsi hatása leend s lehetend annak, mit tenni fogunk, hogyha azt, a helyes időt nem mulasztva, most teendjük.« Igy buzdította és lelkesítette, de czáfolta is elvtársait, kik mind helyeselték tervét, csak az időpontra voltak kétségeik, s b. Kemény Domokosnak még az az aggálya is volt, hátha e nyilatkozat miatt a kormány üldözést kezd s még inkább növeli a parasztság kielégíthetetlen vágyait. Ő nem tart egyiktől sem, feleli Wesselényi máj. 13-án; a kormányban oly zsarnoki hatalmat nem képzel; a parasztságot pedig lefegyverzenék ezzel s ezt tenni az önvédelem is parancsolja.[1])

Az e tárgyban folytatott kiterjedt levelezésnek és rábeszélésnek meglett eredménye. A programmot ő és társai kibocsátották s a kormányt e miatt épen oly aggodalom fogta el, mint a többséget, melyet így szaván fogtak. Valószínűleg nem csalatkozik Wesselényi, midőn azt hiszi, hogy a kormány intést adott a conservativ többségnek, hogy kissé tartózkodóbb legyen; mert valóban az lett s a Wesselényi által sejtett morális

[1]) Wesselényi levelezése. Erdélyi Muzeum, *Wesselényi lt.*

hatás megtörtént. Midőn a törvényjavaslat tágyalása véget ért s a latin fordítást vették bírálat alá, jul. 3-án maga a conservativek vezére, b. Jósika Lajos, Doboka főispánja, a tárgyalást azzal vezette be, hogy ő elfogadott főelveket változtatni nem kiván ugyan, de nem elégednék meg csupán a fordítás átnézésével sem; összeillesztené a részeket s javítaná a hiányokat, valamint bővebben kifejtené a megállapított elveket. E czímen. minthogy az 1791 : 26. és 30. t. cz. noha az irtásokat az urbéres kezén allodiumnak tekinti, mégis rövid úton el nem veszi, hanem hét évi haladékot enged: e t. czikkek rendelkezését kiterjeszteni kívánja az 1819/20-iki összeíráson alapuló III. t. cz. 6-ik pontjára is, hogy t. i. a telki illetőségek feleslege hét évig itt is a jobbágy kezén maradjon a földesúrral megállapítandó külön szolgálatok fejében, melyek azonban az eddig értök tett szolgálatokat felül nem mulhatják.

Ez az adott viszonyok közt nevezetes közeledés, azonban végre is csak egy részletre vonatkozó javítás volt. Több esetben megtörtént, hogy az országgyűlés még a bizottsági javaslaton is rontott; pl. midőn ápr. 14-én elhatározta, hogy a földesúr a saját urbérese állományát és haszonvételét korlátlan mennyiségben megvehesse, miből a földesurat a magyarországi törvény és a bizottsági javaslat egyaránt kizárta, mert ez egyenesen ellenkezett az urbériség alapfogalmával és rendeltetésével. Elrendelte ugyan azt is, hogy vételáron tartozott volna átengedni más urbéresnek; de ez oly rendelkezés volt, mit csak az nem játszott ki, a ki nem akarta. A törvénynek ez az engedelmeskedés, csak ha valami »lelkiismereti katzenjammernek váratlan megjelenése nagylelkűségre bírná« a földesurat, volna várható, de »ily betegségnek a magyar nemes gyomor nincs alávetve« — írja Wesselényi Miklós ápr. 22-ről Wesselényi Ferenczne k.

Egészben az erdélyi törvény, noha tizenegy évvel későbbi a magyarországinál s noha egészen más szellemi hatások működtek már: emennél sokkal hátrább áll s a jobbágyra nézve jóval kedvezőtlenebb.[1])

E körülmény, ez elmaradás hazánk nagyobbik felétől, volt oka, hogy többen az ellenzék tagjai közül az urbér befejezése után óvást adtak be, mint jul. 19-én ifj. Kemény István és Wesselényi Ferencz Alsó-Fehér, Zeyk Károly Kolozs megye követei, melyet Pap József kővári, b. Bánffy Dániel, Csorba

[1]) Mit is lehetett volna várni? A conservativek egyik vezéralakja Wesselényi hallatára urbéri elvét így fejezte ki: Jamais rendre, toujours prendre et encore prétendre.

György Szék-városi, és Fogarasi János vizaknai követek is aláírtak.[1]) De legfontosabb volt a gr. Teleki Domokosé, ki »*Erdélynek remélhető anyagi kifejtése a földbirtoki viszonyok czélszerűbb rendezése által*« cz. a. még 1844-ben pályakérdést tűzött ki, melyet szintén Heténvi János nyert el egy jó szándékú, de teljesen az elmélet körében mozgó, compilált, kevés törvényismerettel írt s így hatástalan művével,[2]) és a ki »*Testvérhoni párhuzamok*« cz. czikksorozatában különösen intette az erdélyieket: »Magyarhon lépéseit ne csak szemléljék, hanem komoly vizsgálatuk és tanulásuk tárgyává is tevén, azokon okuljanak is; mert félő, hogy a haladás ösvénye vagy sok időre begyepesedik előttünk, vagy annak kivánatai oly számtalan alakokban tünendnek fel, hogy azt sem tudandják, mihez fogjanak.« Az ő jegyzőkönyvi óvásának sarktétele, melyet rajta kívül gr. Bethlen Sándor, b. Kemény Domokos, gr. Rhédei János, id. gr. Bethlen János, gr. Gyulai Lajos, gr. Mikes János. ifj. gr. Bethlen Pál írták alá, abban áll, hogy e törvény alapelvei ellenkeznek az urbéri rendezés természetes alapelveivel és szükségeivel, hogy épen azért nemességre és jobbágyra, sőt az egész honra káros és veszélyes, e mellett homályos és kuszált; hivatva van zavart és elkeseredést okozni az által, hogy a jobbágyság sorsát az eddiginél is sokkal nyomasztóbbá teszi; ellenkezik nemcsak az eddigi szokásokkal, hanem eddigi törvényeinkkel is, és tekintve a nép áhitatos ragaszkodását eddig mívelt földjéhez, az egész országban végrehajtandó megcsonkítás káros következményeiért senki felelősséget nem vállalhatna.

Ez az óvás valódi történelmi és közpolitikai okirat, melyet Erdély minden történetében egész terjedelemben kellene kinyomatni; tanulságai annyira mélyek és megdöbbentők annak nyugodt és higgadt előadásában. Ezt, úgy látszik, mélyen érezte a kormány is, és midőn szept. 23-án megerősítette s okt. 1-én leküldte a törvényt, nehány lényeges anyagi kedvezményt kivánt benne: u. m. 1. a belső telek maximumát 800-ról 1200 □ ölre növelte; 2. a faluk osztályozását elkülönítette az urbéri állomány mennyiségének megszabásától, s az állomány terjedelmét általánosan, nem helységenként, és nagyobbra szabta meg; 3. a felesleg visszavételére a hét évet 12-re emelte; 4. a boltnyitás díját 15, 10 forintról általában 5 frtra szállította le s még egypár kisebb javítást tett. Mindenesetre szabadabb elvű volt a nemességnél, mely az idők szellemét nem értette meg s

[1]) *Pesti Hírlap*, 1847. 924, 926. sz.

[2]) A mű 1847 ápr. közepére épen az országgyűlés derekán jelent meg, de hatás nélkül. *P. Hírlap*, 1847. 920, és *Erd. Híradó*, 240, 241. sz.

a tanulás éveit elpazarolta; akkor ölelte fel a conservativ eszméket, midőn hazánk nagyobbik felében az ellenzéki eszmék oly határozott többséghez jutottak, mint soha még, s az élénkség nagyobb volt mint valaha; midőn pompás vezérczikkekben csak az örökváltság módjainak alternativái fölött vitáztak, melynek szükségét a conservativek is készséggel ismerték el.[1]) Wesselényi különben okt. 25-én Deáknak írt levelében ezt írja: »Az erdélyi Ulászlói, alias urbér, miután a kormány vett el valamit eredetiségéből, leérkezék megerősítve. Majd megválik, miként, s még az is, hogy mikor fogják létesíteni.« Hasonlóan, de még élesebb gúnynyal írta Kemény Zsigmondnak ugyan e napról: »Erdély országgyűlése közelebbről térend haza, hogy babér-szalmazsákjain vagy derekaljain amúgy ősi kényelemmel nyujtózzék«, s leplezetlenül kifejezi jóslatát a parasztlázadás felől.

Ez az urbéri törvény volt oka annak is, hogy az erdélyiek számos éles megjegyzés tárgyai lettek elmaradottságukért a pozsonyi országgyűlés alatt, mit nálamnál fájdalmasabb érzéssel senki sem írhatna meg. Jellemző erre nézve pl. az, hogy gr. Teleki László 1847 decz. 11-én a felsőházban a részek visszakapcsolása érdekében tartott beszéde során többek közt ennek szükségét azzal indokolta, hogy kívánni kell a korszerűbb úton járó s erősebb Magyarország erősödését a részek által, s kívánatos »hogy Erdélytől, hol a szabadság ideje lejárt, elvétessenek ezen megyék.«[2])

Lehetne-e ennél valami fájdalmasan jellemzőbbet mondanunk? Erdély nem értvén meg az eseményekben rejlő tanulságot, arra lőn megint kárhoztatva, hogy azt önszenvedése árán szerezze meg; mert hogy Wesselényiék helyesen jósoltak s hogy az elhibázott új urbéri törvény — jóllehet sohasem hajtották végre — az 1848/49-iki eseményeknek Erdélyben egyik előkészítője s a nemzetiségi aspirátiók mellett döntő hatású volt: ezt már abban az időben sem kellett bizonyítani, ma pedig fájó érzéssel kell följegyeznie a történetírónak.

FERENCZI ZOLTÁN.

---

[1]) Olv. Pulszky s mások czikkeit a *P. Hirlap* 933, 935, 936, 952, 974, 976 stb. számaiban.

[2]) V. ö. ezzel Kemény Zs. megjegyzését: »Az erdélyi diéta, Istennek hála, elvégződék. Szépen kirabolva van a nép. S ott, mint hallom, örvendenek e reformon. Csak ne bánják utóbb meg.« *Ferenczi Z.* Báró Kemény Zs. levelei. *Irod. tört. Közl.* 1900. 361. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Paulus Diaconus. A longobardok története. (Historia Langobardorum.) Fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Gombos F. Albin.* Brassó, 1901. Kiadja a *Brassói Lapok* kny. 8-r. 296 l. Egy melléklettel.

Már jeleztük olvasóinknak, hogy *Gombos Ferencz Albin* brassai főreáliskolai tanár a *Középkori Krónikások* új vállalatát megindította, s hogy — mint 1899 szept. 3-án a cividalei történelmi congressus is tetszéssel fogadta — vállalata első kötetéül az akkor ünnepelt *Paulus Diaconus* krónikáját szánta.[1])

Irodalmunk viszonyait jellemzi, hogy olyan gyüjteményt, a milyet »Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit in deutscher Bearbeitung« címmel a németeknél Berlinben 1847-ben Pertz, G. Grimm, Lachmann, Ranke és Ritter csak IV. Frigyes Vilmos porosz király pártfogásával indíthattak meg, nálunk egy fiatal vidéki tanár, saját lelkesedésén és elhatározásán kívül egyébre nem támaszkodva, munkatársainak ingyenes, hazafias közreműködése mellett is nagy anyagi koczkázattal tervezhetett. Még a magyar krónikák fordításainak sincs elég nagy olvasó közönsége; az egyetemes történelem középkori krónikásaival pedig nálunk idáig egyáltalán nem törődtek. Az *Olcsó Könyvtár* nemrég (1900) adta ki az első idevágó közleményt e sorok írójától »A középkor főbb krónikásai« címmel (1157—1158. sz.) és Dékáni Kálmántól (1209—1211. sz.) Einhard »Nagy Károly élete« című krónikájának fordítását; s a szerkesztőség szíves volt megigérni, hogy ezentúl egy-két esztendei időközökben egy-egy krónikással folytatni fogja a bemutatást.

Ezek után Gombos Ferencz Albin méltán nevezheti magát és munkatársait úttörőknek, kik a középkori krónikások

[1]) *Századok*, 1899. 474. l. — 1901. 851. l.

rendszeres, gyüjteményes fordításával régen érzett hiányt akarnak pótolni, mert »a müvelt magyar közönség előtt — úgymond — csaknem egészen ismeretlenek a krónikások, azok az apró források, kútfejecskék, melyeknek egyesítése adja a népek, a világ történetét.«

Latinból, francziából, olaszból, ó-szlávból, oroszból, héberből fordítva s remélhetőleg a magyar krónikásokra is kiterjeszkedve, igér a szerkesztő évenként egy-két kötetet, úgy hogy minden kötet befejezett egész legyen;[1]) s ha a közönség segíti és pártolja ebben a munkában, annyi idő alatt, mint a németek, ő is száznál több kötetet adhat az olvasók kezébe, még pedig — fejedelmi pártfogás nélkül — sokkal szebb kiállításban. A *Brassói Lapok* derék és jól fölszerelt nyomdájával kötött szerződése egyelőre biztosítani látszik vállalata sorsát, mely irodalmi és tudományos tekintetben is teljesen beválik, ha a szerkesztő megőrzi azt a színvonalat, melyet saját kötetében sikerült elérnie. Méltánylást érdemel már azért is, hogy vállalatával a forrásokra figyelmezteti az egyetemes történelem hazai munkásait, különösen a középiskolák tanárait s magát a történetolvasó közönséget; mert csak így teljesedhetik az a mindenütt hangoztatott óhajtás, hogy történetet írva és olvasva egyaránt önállóan, magyarosan gondolkozzunk.

A tudós az eredeti forrásokból merít ugyan, de a tudományos értékű fordítás megkönnyíti munkáját, a latinúl kevésbbé vagy épen nem értő műkedvelőt pedig egészen ösmeretlen világ rejtelmeibe, a történetírás bányájába vezeti, hol meglepetve látja, hogy a száraznak és unalmasnak vélt krónika néha valóban a regény érdekességével bilincseli le figyelmét. A vállalat sorsa tehát azon a kérdésen fordúl meg, vajjon Gombos magyar Paulusa olyan tudós munka-e, mely a kutatót és olvasót egyaránt kielégítheti?

A fordító, ki már az 1437 évi parasztlázadásról írt könyvével tanuságot tett történetírói képességéről,[2]) igazolja ezt a »*Paulus élete és munkássága*« czím alatt (9—72. ll.) bevezetésképen írt tanulmányával is. Teljes képet ad az íróról és arról a korról, a melyben élt. Mivel inkább a müvelt közönséget tartja szem előtt, a kutatások eredményeinek inkább szép és vonzó elbeszélésére törekszik, de a forrásokat sem hanyagolja el. Mégis jó lett volna, ha (20. l.) nem csupán a német feldolgozókról emlékszik meg, hanem az olaszok közül

[1]) A legközelebbi kötetek programmját már jeleztük. Olv. *Századok* id. h.

[2]) Olv. *Századok*, 1898. 738—741. ll.

pl. Del Giudice (1889), Grion (1898) és — a cividalei ünnepélylyel kapcsolatos alkalmi értekezések közül — legalább Nino Tamassia szép tanulmányáról is. Mindenesetre növelte volna munkája értékét, ha nem csupán Borovszkynak egy megjegyzése alapján s mellékesen szól a Nemzeti Muzeum XII-ik századbeli Paulus-codexéről (Cod. MSS. Lat. 22.), hanem a szöveg fordításánál tényleg figyelembe veszi annak változatait s különösen a XVI-ik századból származó széljegyzeteit. Mert ha Vettachnak a cividalei Paulus-codex után legújabban (1899) kiadott teljes szövegét egyesek fölöslegesnek tartották is, a magyar codexnek az első magyar fordításban való felhasználása mindenesetre kívánatos lett volna. A vállalat jövő kötetei kétségkívül tekintettel lesznek az illető szerzők magyarországi codexeire.

Néhol a szerző a szabatosság ellen is vét; pl. nem lehet (15. l.) az újabb idők emberei közt emlegetni Muratorit, ki 1750-ben halt meg; vagy folyócskának nevezni (32. l.) a *Timavót*, mely már forrásánál 60 méter széles, ha Duinoig — az Adriai tengerig — különben rövid utat tesz is meg. A longobard királyoknak függelékül adott genealogiája ellen szintén lehet kifogást tenni. Pl. *Grimuald* halála (671) után kihagyja a királyok sorából fiát *Garibaldót*, kit *Perctarit* megelőzött, *Cunincpertet* pedig 671-től szerepelteti *Perctarit* társkirályául, holott Paulus a szó szerint lefordított szövegben (V. 35.) 680-nál kezdi a közös uralkodást, mely ha (215. l.) tíz esztendeig tartott, nem 688-ban végződött, mint a genealogia mondja, hanem 690-ben.

A munka főrésze (73—259. ll.) maga *a longobardok történetének fordítása*. A fordító mind a hat könyv élén fejezetenként jelzi a tartalmat, igen szemléltető módon osztja fejezetekre a szöveget s mindenütt bő jegyzetekkel kiséri; figyelmeztetjük azonban, hogy a helyneveket ne magyarázgassa ismételten, mert ez fölöslegesen növeli könyve terjedelmét; azután meg — de ez a megjegyzésünk már inkább a könyvnyomtatónak szól — a jegyzetekre utaló jelekül legczélszerűbb egyszerűen folyó számokat használni, nem pedig különféle jeleket, melyek csak a keresést nehezítik. A fordításról általában véve elég annyit mondanunk, hogy nemcsak hű, hanem csinos is, magyarsága pedig — némi kivétellel — kifogástalan. Az olvasó helyenkint — az események összefüggő tárgyalásánál — az érdekfeszítő korrajzokat zavartalan gyönyörűséggel és tanulsággal olvashatja. Annál sajnosabban kell fogadnunk a fordítónak azon kijelentését (99. l.), hogy a szövegben előforduló verseket egyáltalán elhagyta, mert ezek a műnek nem-

csak teljességéhez, hanem irodalmi jellegéhez is tartoznak; ezt nem pótolja, hogy fordítónk az életrajzban bőven foglalkozott velök, sőt némelyiket egész terjedelmében is közölte.

A jegyzetek teljessége és tartalma tekintetében szintén van egypár észrevételünk. Pl. ha megyjegyzi (95. l.), hogy Paulus eltéveszti a királyok sorrendjét, mert a hetediknek mondott *Tato* s a nyolczadiknak mondott *Waltari* között uralkodó *Wacchot* kifelejti, alább viszont (101. l.) meg kellene említenie, hogy ott meg *Audoin* után *Alboint* tizenegyediknek tévén, egygyel előre ugrott a számításban. *Fortunatus* toursi útja leírásának ellenőrzésében (113. l.) haszonnal forgathatta volna Crivelucci tanulmányát (Studi storici, VIII. 401—402. l.), különösen abban a részben, hogy Paulusnál *Forum-Julii* a költő útjába eső városok közt azért nem található, mert azt csak Lippomanus veronai püspök toldta be, hogy városának — a mai Cividalenak — megszerezze Fortunatus ottjárta dicsőségét. A longobardok itáliai honfoglalásának évéhez (122. l.) szintén elkelt volna egy jegyzet, mert ez Paulus krónikájának leghatározottabb színben feltűnő és mégis legtöbbet vitatott dátuma. A hogy újabban Roviglio kimutatta,[1]) 568 április 2-ika megmarad ugyan a Magyarországból való kiköltözés idejének, az itáliai honfoglalás kezdete azonban csak 569 májusára tehető. Ezzel a kérdéssel függ össze Alboin veronai híres lakomájának és az ő halálának ideje is, melyet Gombos (123. l.) 572-re tesz. A források 571—574 közt ingadoznak; de ha a honfoglalás kezdete valóban 569-re esik, akkor — Alboin Itálián negyedfél esztendeig uralkodván — 569 + $3^1/_2$ már 573-ba esik. Ez annál bizonyosabb, mert Ticinum (Pavia) megszállása csak Milano elfoglalása (569 szept. 5-ike) után kezdődött; »három év és nehány hónap mulva« történt bevétele (s nemsokára ezután Alboin halála) tehát 573 első hónapjaira marad.[2]) *Klef* uralkodásának kezdetéül Gombos a genealogiában az 572-ik, a szövegben (127. l.) pedig az 573-ik évet fogadja el; Roviglio szerint (28. l.) annyi bizonyos, hogy semmiesetre sem választották meg 572 aug. 31-nél hamarább s nem ölték meg 574 aug. 31-nél később. A genealogiában Gombos valóban az 574-et, a szövegben azonban az 573-at említi halála évéül is. Ugyanitt, a harmincz herczeg interregnuma fölemlítésénél jegyzetbe jöhetett volna, hogy annak idejét sokan 12 esztendőre teszik ugyan, de — a mint Crivelucci, Roviglio stb. kimutatják — helyesebb Paulus időmeghatározása, a tíz év. (127. l.)

[1]) Sopra alcuni dati cronologici di storia Longobardica, 1899. 5—20.

[2]) V. ö. *Crivelucci:* L'anno della morte di Alboino. Studi storici, II. 203—208.

Szó fér egyik-másik helynévnek a magyarázatához is. Kár, hogy egyáltalában röviden végez a helynevekkel s többnyire beéri a mai földrajzi név odajegyzésével. Néha ez is a szabatosság rovására történik; pl. a *sz. Julianus-szigetet* úgy határozza meg (160. l.), hogy a Lago Maggiore-tól nyugatra fekszik. Bizonyára *St. Giuliát*, szent Julius temetkező helyét érti, mely azonban attól a tótól délnyugatra, a Lago d'Ortában van. *Carnuntum* vagy *Carantanum* (209. l.) bizonyosan nem Altenburg, hanem *Karinthia*, hol tömegesen laktak a szlávok, még pedig — a szöveg szerint is — Forum Julii közelében. Az a *Broxas*, hol ezek a szlávok tábort ütöttek, Gombos szerint (209. l.) a Natisone forrás-vidékén, vagy »mások szerint« Cividale mellett feküdt. »Mások«-nak van igazságuk; mert egy 888 évi adománylevél szerint — mint 1900-ban Musoni kimutatja — »Broxas in finibus S. Johannis in Antro« lévén, ez csak *Brisča*, vagy közönséges nevén *Brischis* lehet; neve tehát nem enyészett el egészen. A *Natisio* (Natisone) folyónak ebben a támadásban (210. l.) említett hídjára nézve Gombos a Waitz magyarázatát (Ponte di Schiavi) fogadja el. Annyi bizonyos, hogy a Purgesimo, Prosasco és Brossana várak emlegetői helyett helyesebb Musonival (a cividalei congressus irományaiban) azt mondani, hogy Wechtari herceg meglepetésszerű megjelenése a St. Pietro völgyébe tartozó *Brischis* közelében történt. És talán jó lett volna ugyanott figyelmeztetni az olvasót, hogy Paulus ennél a 663 évi eseménynél csak anachronismussal említhet cividalei patriarchát, mert az aquilejai patriarcha csak 737-ben tette át székhelyét Cividalába, vagy inkább Forum Julii városába. — Gombos nem nevezi meg *Comacina-szigetét* sem (217. l.), hová Cunincpert menekült; csak sejtenünk engedi ezt Paulus szövege nyomán (219. l.), mikor megjegyzi, hogy az a Como-tavában fekszik.

A magyar olvasó alkalmasint szívesen vette volna, ha a jegyzetekben a longobardok és magyarok története közt való némely hasonlóságra figyelmezteti a fordító. Pl. Alboin királyhegyi (monte del rei?) és Árpád bánhidai szemléjére (110. l.). Godepert és Cilley megöletésének feltűnően egyező körülményeire (191. l.), Sesuald és a kolozsvári Linczegh János bátor beszédének találó voltára (203. l.), Seno és Kemény Simon hősies önfeláldozásának kitűnő párhuzamosságára (221. l.) stb. Ezt nem tudományos, hanem az a paedagogiai szempont javasolta volna, hogy a középiskolai tanárok ilyes párhuzamokkal élénkítsék előadásukat és tanítványaik emlékező tehetségét. Mert hiszen a tanárvizsgálat szabályai megkívánják ugyan a források ösmeretét és ösmertetését, a tanár-egyesületben s a

szaklapokban is sok szó esett már történeti olvasókönyvekben s egyébként való felhasználásukról, de komoly kisérletet alig tett még velök valaki, a mint hogy nem is igen tehetett, mert a népes osztályokban források olvastatására nem jut idő; annál kivánatosabb tehát, hogy a tanárok bővebben használják azokat előadásuk színezésére, mint eddig, a mire Gombos magyar Paulusa és Dékáni Einhardja már is önként kinálkozik.

Még csak Paulus longobard szavaira nézve akarok annyit megjegyezni, hogy a 66-ik lapon felsorolt tizennégy szó magyarázatát, a mit Bruckner könyve (Die Sprache der Langobarden) amúgy is megkönnyít, kétségkívül minden olvasó szívesen fogadta volna; így a fordító is elkerüli, hogy a longobard alakjában fenmaradt szláv *sculdatis* szót (236. l.) a *vajdá*-val vegye egyértelműnek, holott legjobban *soltész*-szal fordíthatta volna, a mint hogy Bruckner is (211. l.) *schultheiss*-nak fordítja.

Egyébiránt ilyes kisebb kifogásokat akárki könnyen tehet oly könyvben, mely a gondosan összeállított név- és tárgymutató szerint körülbelől 1100 fogalmat kénytelen megmagyarázni. Hiányaira és tévedéseire valamivel bővebben azért emlékeztettem a fordítót, mert ezt egyetemi hallgató korában sem vette tőlem rossz néven, sőt könyvét épen mint tanítványom volt szíves ajánlani nekem. Én örömmel fogadom ezt az ajánlást s velem együtt a közönség is a könyvet, melyet, ha valóban sikerül megalapítania vele a *Középkori Krónikások* gyüjteményét, határozottan irodalmi nyereségnek mondhatunk. A tudományos becsű és külsőleg is csinosan kiállított munkát s vele az egész vállalatot a legmelegebben ajánljuk a történelem iránt érdeklődő közönség pártolásába.

MÁRKI SÁNDOR.

A rimaszombati egyesült protestáns főgymnasium története. Közli *Bodor István* igazgató. Rimaszombat, 1899. Rábely Miklós kny. 8-r. 248 l.

Ősi elv, hogy az iskola az egyház leánya. A protestantismus is megszületése pillanatától mindig nagy gondot fordított az iskolára. A hol a hitújitás eszméi elterjedtek, nyomban létrejött, vagy a régiből átalakult az iskola is, hogy legyen az új vallási eszméknek is veteményes kertje. Igy látjuk ezt Rimaszombatban is, a hol eleinte Luther és Kálvin követői együttesen éltek, mígnem a reformátusok 1560 körül egyházukat szervezték. Az ekkor megalakult iskolát kétségkívül wittenbergi mintára rendezték be, mint akár a sárospatakiak

vagy a debreczeniek. 1620 táján azt látjuk, hogy a városi tanács az iskola kiadásait jórészben a közvagyonból fedezi, tanárokról gondoskodik, figyelemmel kiséri a tanítást s a külföldi akadémiákra járó ifjakat segíti.

A XVII-ik században a rimaszombati iskola is átélte azokat a szenvedéseket, melyek a politikai és vallási ellentétek harczában mind a két fél életét sokszor nemzedékekre megkeserítették. A XVIII-ik század is erős küzdelmekben telt el. Végre II. Józsefnek 1781-iki türelmi rendeletével, majd az 1790/91-iki törvényekkel a protestáns oktatásügynek szabadabb korszaka nyilt meg. Ennek előnyeivel élve, szolgálta hivatását a rimaszombati református gymnasium 1853-ig, midőn fejlődésében hatalmasan megerősbödött. Ekkor történt, hogy az *osgyáni* lutheránus gymnasium, melynek alapjait Osgyán földesura, *Bakoss Gábor* 1645-ben rakta le s azóta sokszor nehéz viszonyok között is fenmaradt, a rimaszombati református gymnasiummal egyesült. Ezen idő óta az iskola — hazánkban egyetlen — *egyesült protestáns* hat osztályú gymnasium volt 1884-ig, midőn a magyar állam támogatásával főgymnasiummá fejlődött.

Az előttünk fekvő munka mindezen korszakokon belül elbeszéli mind a két iskola külső történetét; megismerteti igazgatását, törvényeit, tanrendszerét, fölszerelését; megismertet tanáraival s ezek helyzetével, ifjusági köreivel, alapítványaival és vagyonával. Mindezekből érdekes képe tárúl elénk hazánk egyik felvidéki iskolája életének, küzdelmeinek, multjának és jelenének.

Leginkább megérdemlik figyelmünket az iskola törvényei, s ezek között is az 1715 évből valók. Valóban kár, hogy ezen törvényeket a gymnasium történetében csak magyar fordításban olvashatjuk. Ha eredetiben, latin nyelven is olvashatnók, mily kedvező alkalom nyilnék a szöveg-kritikára és a rokonság pontos megállapítására! Annyit azonban a fordítás alapján is állíthatunk, hogy a rimaszombati gymnasium 1715-iki törvényei lényegükben, sőt sok helyt szavaikban is teljesen egyeznek a sárospataki ev. rev. főiskolának 1621-iki, s még inkább a debreczeninek 1657 és 1704-iki törvényeivel.[1]) Ezen rokonságnál fogva különösen tanulságosak. Nem lesz érdektelen tartalmukkal röviden megismerkednünk:

Semmiféle emberi társaság nem állhat fen törvények nélkül; azért szükséges, hogy az iskolát is törvények igazgassák.

[1]) V. ö. *Békefi Remig:* A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei, 44—78. ll. — A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei, 79—134. ll.

Az iskola élén olyan *rector* álljon, a kit a komoly férfiak ajánlanak s a tanács és a lelkipásztorok hívnak meg; a ki igazán kegyes, derék, tisztességes, tanult, hű és szorgalmas ember s a ki szeret tanítani. Az új tanulót a rektor veszi föl. Az iskola polgárai a theologia, philosophia, logika és a *szent nyelvek* köréből legalább az alapokat tanulják meg. A rektor havonként legalább egyszer tartson vitatkozást; az egyes osztályokat szorgalmasan látogassa, hogy a tanulók munkálkodásáról meggyőződést szerezhessen. Idejét ne pazarolja vendégek körében s rossz példát életével ne adjon. A reggeli és esteli könyörgéseken és a biblia felolvasásakor jelen legyen. Ha kötelességét hanyagúl teljesíti, a tanács és az egyház lelkipásztorai ismételten intsék meg. Ha ez nem használna, dorgálják meg. És ha még ennek sem lenne foganatja, hivatalát veszítse.

A ki az iskola tagja kiván lenni, megérkezése után egy hétre kérje a rektornál fölvételét. Ha ez megtörtént, a nevét aláírja az iskola törvényeinek. Mikor előadás, kérdezés, szónoklás, könyörgés vagy egyéb összejövetel van, mindegyik tanuló köteles megjelenni. A latin beszélgetés és írás gyakorlása minden tanulónak szigorú kötelessége. »Az anyai és hazai nyelveket minden tanulónak általában eltiltjuk . . . a kit pedig rajtakapnak az anyanyelv használatán, a nagyobbja minden ilyen kihágásért egy pénzt fizet, a kisebbeket egy ütéssel csapják meg« — mondja a törvény.

Az iskola elvárja a tanulótól, hogy engedelmeskedjék és a tiszteletet mindenkinek megadja. Midőn a rektor jelen van a temetésen, a tanulóknak is ki kell vonulniok. A reggeli és esteli imádságra és a biblia olvasására mindnyájan megjelenni tartoznak.

A túlságosan czifra, rövid vagy erősen prémezett ruha viselése tilos. A hajat nem szabad asszonyosan vagy törökösen viselni; miért is a haj a fülczimpánál tovább nem érhet.

A tanulók az iskolából a templomba menet illendően, lárma és zaj nélkül párosan haladjanak. Kiki helyére menjen és áhitattal kérje Istentől a Szent-lélek adományát. Az ebédet áldással kezdik és hálaadással végzik. Evés közben latinúl beszélgetnek.

Lakmározni és mértéktelenül mulatni nem szabad. Ha valaki rektorságra megyen vagy nevenapját üli meg, jó barátait szerényen és a józanság határai között megvendégelheti.

Óra előtt, alatt és után tilos a lárma, a futkosás. Előadás idején a városba senki sem mehet. Esteli imádság után senki sem léphet ki az iskola küszöbén, kivéve ha vacsorára

van híva s a rektor a távozást megengedi. De ekkor se maradjon ki kapuzárás után. Az iskola minden növendéke szeresse a békét és egyetértést. A ki pártoskodást és lázongást szít, eltávolítják. A tanuló és a városi polgár egymás között való ügyes-bajos dolgaikat a maguk feje szerint nem intézhetik el, hanem terjeszszék a rektor elé.

Az iskola tisztántartása minden tanulónak kötelessége. Az iskola ásztalait, falait, ajtait és kerítését senki se rongálja. Vigyázni kell, hogy tűz ne támadjon. A labdázást és efféléket megengedi a törvény; nem szabad azonban nyilazni, birkózni, kővel dobálni, egymás hátán lovagolni, a jégen csuszkálni, szánkázni, hógolyóval dobálni, madarat fogdosni, falakon, tetőkön, tornyokon és fákon mászkálni; kártyázni, koczkát vetni vagy egyéb nyerészkedő játékot űzni. Kerülni kell az üres fecsegést, a tere-ferét. Szigorúan tiltja a törvény a veszedelmes uszkálást a folyóban; a hiu és szükségtelen esküdözést; kard, fokos, lövőfegyverek és nyilak hordozását; a kertek és szőllők megdézsmálását; a rágalmazást, a lopást és a trágár versek csinálását.

A rektor segítségére választják az egész coetusból a *seniort*. Ő a rektor jobb keze. A tanulók ballépéseit följegyzi; vigyáz, hogy az iskola falain belűl összeesküvés, összebeszélés vagy támadás ne keletkezzék. Szétosztja az alamizsnát asztalonkint; az új tanulóknak átadja az iskola törvényeit s kijelöli részökre a lakást; erre hivatott társaival itél a tanulók ügyében; sőt a rektor beleegyezésével végre is hajtja a büntetést.

Mivel a rektornak sok dolga vagyon, a törvény gondoskodik más segédekről is. Ilyenek a *köztanítók* (publici praeceptores). Ezek ügyelnek arra, hogy a tanulók az előadások kezdetén és végén énekeljenek és imádkozzanak; napjában kétszer névsort olvasnak, s a ki ok nélkül hiányzik vagy csinyt tesz, azt megverik, de vigyázniok kell, hogy a verés következtében a gyermek teste ki ne sebesedjék, mert »az iskola nem kinzó kamara, hanem a tanulmányok kedves helye.« A grammatistákat a *Liber de praeceptis morum*-ból, a syntaxistákat *Ravisius*-ból, a poétákat *Vergilius*-ból, a rhetorokat meg a *Liber de gestis Alexandri Magni* cz. könyvből tanítják. Stilusgyakorlatúl a magyarból latinra való fordítás szolgál. Szerdán és szombaton két órakor számtannal foglalkoznak. A jó kiejtésre kiváló gondot kell fordítaniok s vigyázniok, hogy a növendék ne selypítsen, ne hebegjen, ne énekeljen. A tanításnál azt kell nézni, mi hasznos a tanulónak; a mi csak szemfényvesztésre való, arra nem kell ügyet vetni.

A köztanítókon kívül vannak *magántanítók* is. Köteles-

ségök növendékeiket a jó erkölcsökben oktatni, a leczkéket kikérdezni és ismételtetni. Az apostoli hitvallást és az imádságokat először anyanyelvükön, azután latinúl mondatják el növendékeikkel minden szombaton és vasárnap. Vigyáznak, hogy növendékeik a nyilvános előadásokon és könyörgéseken jelen legyenek, latinúl beszéljenek, ne átkozódjanak és ne szitkozódjanak.

Az *oeconomus* télen-nyáron három órakor ad jelt a fölkelésre; jelzi az előadások, az ájtatosság és a lefekvés idejét; az előadásokról és istentiszteletről elmaradók nevét följegyzi; felügyel a törvény pontos megtartására. A *vigyázók* fölírják azokat, a kik a törvény rendelkezései ellen vétenek. Az *örök* névsort olvasnak s a hiányzók és a fegyelem ellen vétők nevét följegyzik. A *szolgatanulók* helyzetükből folyó teendőket végeznek.

Ezen alapokból nőttek ki, a korviszonyok érvényesülésével, az 1817, 1853 évi és a legújabb 1893-iki iskolai törvények is, melyekkel a rimaszombati főgymnasium tanulságosan összeállított történetéből szintén megismerkedhetünk.

Békefi Remig.

Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság. Első kötet. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. LX, 416 l.

Ezelőtt pár hónappal jelent meg Péterfy Jenő összegyüjtött munkáinak első kötete, mely hírűl sem keltett oly figyelmet, a milyet méltán megérdemelne. Nehány semmit mondó szóval emlékeztek meg róla lapjaink, mintha a magyar kritikusok hagyományos szomorú sorsa még a más világon is üldözné a tragikus végű írót. Pedig az utolsó húsz év magyar irodalmában nehezen találunk valakit, a ki nagy tehetséggel mélyebb és többoldalú tanulmányt párosított volna; a ki a lélektani elemzésben a legfinomabb gyökérszálakig hatolva, az egyén és műve közti kapcsolat öszhangját oly éles elmével látta és magyarázta volna, mint Péterfy. Sőt e tekintetben általában az első magyar írók közé sorozható: philosophus és kritikus, a ki nem annyira egyes művek bonczolatában, mint inkább valamely író egész eszmevilágának fejtegetésében kereste a kritikus feladatát. Gondolkodó, a ki a szellem történeti fejlődésében lépésről lépésre kiséri az egymásra ható tényezők logikáját, s nem a külső adatok kapcsolatából rajzolja az írók és államférfiak szellemi arczképét, hanem értelmük és képzeletük szálaiból. Különböző szempontok uralkodnak aesthetikai és történeti fej-

tegetéseiben. Egyszer az alkotó képzelem műhelyébe vezet s az alakok psychologiai életét tünteti fel; másszor az egyén való élete és költészete közötti összefüggés szálait kutatja s az egyes művek hőseinek lelki világából szerkeszti meg az író jellemét; ismét másszor a történeti folyamat egymást felváltó tényezőit köti éles logikával össze, hogy a háttérből kiemelje a fejlődés előidézőit, a kik korukra és nemzetükre úgy hatottak, mint a világosság sugarai a sötétségre. De bármilyen szempontból indúl is ki kutató elméje, mindig oly távlatba helyezkedik; a honnan világot vethet az illető író hatásának titkos rúgóira, a honnan épen azt mutathatja meg, a mivel tárgyalt hőse a legnagyobb sikert érte el.

Azonban e helyen nem lehet célunk Péterfynek egész működésében rejlő kiváló tehetségét részletesen méltatni; csak azon dolgozatairól kívánunk röviden megemlékezni, a melyek történelmi vonatkozásúak, vagy a melyeknek hősei a nemzet politikai életének kiváló képviselői voltak. Nem szólunk a Jókai regényeinek fejtegetéséről, a melyben Jókai *képzeletének* alkotó tényezőiről oly szigorúan igazságos képet fest; mellőzzük a Kemény Zsigmondról mint regényíróról szóló fölötte becses tanulmányát is, melyben a nagy író lelkének »jegeczedhető részét« oly művészi rátermettséggel elemzi s ritka példáját adja, mikép volna gyümölcsöző az olvasóra nézve az egyén lelki életének fatumából egyenes következtetést vonni műveinek alakjaira s ez alakok lelki világára. Elhallgatjuk Arany Jánosról írt dolgozatait is, melyekben a nagy epikus fejlődésének — a mint az a *Csaba-trilogia* különböző töredékeiben feltűnik — egy pár mozzanatát oly világosan észreveszi. De ki kell emelnünk az *Eötvös József* báróról szóló essayjét, a melyben ugyan első sorban szintén a regényíró jellemét tükrözteti vissza, de egyszersmind tekintettel van az államférfiu küzdelmeire is. Maga mondja, hogy helytelen dolog volna Eötvöst pusztán az alakító képzelem szempontjából itélni meg. Benne az egész embert kell vizsgálat alá venni. A politikus és államférfiu elválaszthatatlan benne a költőtől. A mit a *Reform* egyes czikkeiben a publicista tollával fejteget: azokat az eszméket a költő tollával érzékíti meg a *Falu jegyzője* című regényében. Jól mondja Péterfy, hogy Eötvös »mindig többet nyujtott, mint puszta regényt; mindig eszméknek csinált propagandát s a nemzet közvéleményére törekedett hatni, akár röpiraton dolgozott, akár regényt írt.« E regény *páratlan* a magyar regények között. Reánk utódokra, mint igazi történeti regény hat, s a későbbi nemzedék ebből és a *Reform* czikkeiből fogja alkotmányunk védbástyáinak soknemű fogyatkozásait megtanulni. »A *Reform*-

ból megértik a municipális rendszer mechanismusát, hibáit; a *Falu jegyzője* meg az a magikai tükör lesz, melyben annak képét láthatjuk.« Péterfy nehány sorban mesteri ellentétbe állítja Eötvöst, a centralismus hívét, s a megyei rendszer bajnokait, és szerencsés kézzel mutat rá a *Reformra*, melynek czikkeiben az elmélet embere politikai eszméit tárja fel, s a *Falu jegyzőjére*, melyben a költő ama politikai eszmék ironikus, satyrikus, érzelmes, pathetikus ábrázolójakép áll előttünk. Csak sajnálnunk lehet, hogy a szerző Eötvössel mint politikai íróval bővebben nem foglalkozott. Mert a mit tanulmánya végén *a XIX. század uralkodó eszméiről* rövid pár sorban mond, abból látszik, hogy Péterfy e szempontból is éles elmével vizsgálta a nagy államtudományi írót, s nemcsak meglátta, hanem sokoldalú működésének épen alapjául vette azt a ritka öszhangot, mely Eötvösben mint emberben, íróban és államférfiuban egyaránt uralkodott. Bizonyára alig mondhatnánk méltánylóbb itéletet e szóban levő essayről, mint ha kiemeljük, hogy Péterfy e dolgozatának még a Csengery és Gyulai hasonló tárgyú művei mellett is megvan a maga különös becse.

A lélektani vizsgálódó és történetíró ritkán jelenik meg előttünk szorosabb kapcsolatban mint Péterfy e tanulmányában; amaz uralkodik ugyan ezen, de a történetíró tárgyilagosságának szigorában mindkettő osztozik. A *Bajzáról* és *Csengeryről* szóló dolgozatok más-más szempontból készültek. Amabban a kezdő író jellemvonásait kutatja és ismerteti jobbára azon levelek alapján, melyeket Bajza Toldyhoz intézett kora ifjuságától kezdve 1828-ig; emebben Csengeryt mint írót rajzolja. Amabban minden apró finom adatkát beleilleszt a fejlődő költő és kritikus jellemébe; megelevenül előtte Bajza lelki életének minden vonása; tépelődő, önkínzó természetében mintha a magáét vizsgálná; talán azért is rajzolta oly hű ecsetvonásokkal. Észreveszi, hogy Bajza búskomolyságát életkörülményein kívül az is okozta, hogy képzelete egyre jobban hűlt, költői kedélyével épen azért csekély alkotó erő párosult.

Csengeryt talán a kelleténél is szigorúbban ítéli meg. Közéleti tevékenységét nehány lapon helyesen emeli ugyan ki, de mint írót pusztán a felfogás mélysége s a stilus szempontjából is részletesebben fejtegethette volna. Lehet, talán azért, mert Csengery kimért szabatossága, bizonyos szoborszerű hidegsége (a mivel egyébiránt nagy jellemző erő párosúl) már eleve nem nyerték meg tetszését. De nyilván azért is, mert, mint mondja, Csengery tanulmányait sokszor a közönség előtt végezte. E tekintetben Péterfy és Csengery között igen nagy az ellentét. A mi a nagy írókat általában jellemzi, az Péterfynek is sajátja.

Ő mindig kész tanulmánynyal jelenik meg a közönség előtt. Illetőleg tanulmányának csak szabatosra mért eredményét látjuk, készületeit, töprengéseit soha. De viszont el kell ismernünk, hogy Csengerynek is van egy pár essayje, a mely a stilus szempontjából a legelsők közé tartozik irodalmunkban. Csak a Kossuthról és Deákról írott jellemrajzaira hivatkozunk; bár amaz felfogására nézve egyoldalú, de ecsetvonásai ritka művészi becsűek; emez pedig a nagy államférfiunak méltó emléke marad mindenha.

A szóban levő kötet utolsó részét Péterfynek görög irodalomtörténeti tanulmányai foglalják el. A Homerosról szóló tanulmány töredék; de Hesiodosról, a görög lyrikusokról s a görög dráma történetéről, kivált Aischylosról szóló dolgozatai, melyeknek egy része itt jelenik meg először, egész fényében mutatják az író nagy eszét, nagy construáló tehetségét. Azt véljük, e részben legtöbbet az angol irodalomtörténetíróktól tanult. Mindenütt biztos kézzel választja ki a fejlődés tényezőit, a melyek a szellemi haladás folyamatát a nagy változó pontokon mutatják; mindenütt meglátja azt, a mi a mai művelt emberre nézve is érdekes. Semmi sincs benne a philologusok szőrszálhasogatásából, de annál több a philosophus történetíró éles látásából. Mindenesetre sajnálatos, hogy e művével el nem készült teljesen. Ez lett volna — mint mondta — az ő »könyve.«

Péterfy mint stilista bizonyára igen kiváló helyet foglal el a magyar prózaírók között. Minden eszmének könnyen megtalálja jellemző külsejét. Eötvösről szóló dolgozatában néhol még mintha a kifejezés ereje nem volna annyira hatalmában, mint többi tanulmányaiban; de későbbi dolgozatait mind nagyobb világossággal és szabatossággal írja. Folytonos haladás vehető észre stilusában is. Találó hasonlatai s képei talán gyérebbek lesznek, de művészi heve egyre nő, plastikus rajzai tömörek és bevégzettek. Szerkezetei hasonlóképen a tárgyával teljesen tisztába jött íróra vallanak.

A kötet elején Péterfy életrajza olvasható *Angyal Dávid* tollából. Rövid, de jellemző sorok, melyek nehány nagy vonással kitűnő képét festik az írónak. Angyal Dávid Péterfynek minden dolgozatáról megemlékezik s mindenütt meglátja a kapcsolatot, a mely az illető dolgozat alapgondolata és az író lelki élete közt van. Baráti kegyeletének meleg érzése nyilvánúl ez életrajzban, mely egészen méltó Péterfy írói érdeméhez s hű tükre életének és működésének.

Váczy János.

Bihar vármegye és Nagyvárad. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Bihar vármegyei helyi munkatársak. Szerkesztette *Borovszky Samu.* Budapest, (1901.) Légrády testvérek kny. 4-r. XII, 684 l. Számos műmelléklettel és szöveg-képpel.

Ez ismeretes vállalatnak legutóbb megjelent kötete valóban hézagpótló. Mert míg Magyarország legtöbb vármegyéje eldicsekedhetik monographiájával, Bihar vármegye törvényhatósága még a millennium alkalmát sem ragadta meg, hogy mindenesetre érdekes multú történetét megírassa. Ne kutassuk, kit illet a mulasztás vádja; tény, hogy erre a most megjelent monographiára ebből a szempontból határozottan szükség volt. De az is bizonyos, hogy megjelenése nem zárja ki azt, hogy annál inkább s mennél előbb napvilágot lásson az a nagyszabású történeti mű, mely széles keretben, a történelmi anyag teljes felölelésével, a mult hiteles, kimerítő rajzával mutassa be Bihar történetét, mely lépten-nyomon összeforrt a hazai történelemmel. Részünkről a kezdeményezést e téren a Bihar-megyei régészeti és történelmi egylettől várjuk, mert ha sikerül munkatársakúl megnyernie az ott élő két kiváló történetírót: Bunyitay Vinczét és Karácsonyi Jánost, akkor remélhetjük, hogy a kezök alól kikerülő mű valóban oly monographia lesz, mely méltó fog lenni Bihar vármegye nevéhez és multjához.

Az előttünk fekvő kötet tagadhatatlanúl sok becses anyagot hozott össze. Megtetszik rajta a körültekintő szerkesztő gondos keze, ki mindazt törekedett összegyüjteni, a mi, ha körvonalakban is, de mégis teljes képét nyujtja a vármegye multjának s még inkább jelenének. Körvonalakban, mondtuk, mert tény, hogy e mű csak nagy vonásokban öleli fel anyagát, a mint hogy valóban lehetetlenség is lett volna feladatát másképp megoldania. Igy is terjedelmes, vaskos kötet, hát még ha forrásmunka törekednék lenni! Azt a czélt pedig, a mit elérni igyekszik: népszerüsíteni a történelmet, felkelteni az érdeklődést a helyi történet iránt, — azt elérte. Ez a vezérfonal meg is látszik az egész művön. Mindenütt azt emeli ki, azt rajzolja meg, a mi jellemző, a mit szükséges tudni, ha Bihar vármegye története iránt érdeklődni akarunk.

Hazánk vármegyéi között e megye története valóban egyike a legérdekesebbeknek: az első történelmi nyomok kapcsolatba hozzák már a népvándorlás és a honfoglalás korával. És e kapocs megmarad évszázadokon át. A váradi püspökség megalapítása, a keresztyénség térfoglalása, Szent László kedves tartózkodó helye, mindinkább nagyobb súlyt ad a Körös-parti

Várad jelentőségének, melyet utóbb, a török hódoltság idején, joggal mondtak Erdély kulcsának.

Azt a nagy történelmi anyagot, mit e rész megírásánál ifj. *Reiszig Ede* számos új adat közlésével felölel, elég helyes érzékű csoportosítás jellemzi. Mindegyik királyunk alatt minő szerepet játszott a megye, az itt élesen ki van domborítva. A mi eddig a megye multjáról oklevelekben fenmaradt, vagy nyomtatásban megjelent, mint pl. Bunyitay Vincze ismert monographiájában, a váradi püspökség történetében, azt a szerző mind felhasználja; sőt felhívja az érdeklődők figyelmét a részletekre is, mert esetről esetre megjelöli, honnan meríti adatait; időről-időre csoportosítja a püspököket, főispánokat; betekintést enged a közigazgatás állapotába, korszakonként tárgyalja a művelődési viszonyokat, egyszóval a kép világos, tetszetős, élénk.

Történelmi, vagy jobban mondva heraldikai és genealogiai szempontból érdekel még bennünket a vármegye nemes családairól szóló fejezet, mely anyagának gazdagságával lep meg. Számos, Siebmachernél ismeretlen czímert mutat be itt, és igen becses *Karakas Károly* összeállítása is, melyben az 1688—1848-ig kihirdetett összes czímeres leveleket felsorolja.

Különösen kiemeljük azt a fejezetet, mely a topographiai részt foglalja magában. Betürendben, községről-községre vezet a fejezet írója *Vende Aladár*, a mű segédszerkesztője. Minden egyes helységnél csoportosítja az egykori és jelenlegi birtokosokat, felöleli a történeti jelentőségű eseményeket, és elmondhatjuk, hogy a mit összegyüjtött, az becses anyag. Illusztrációi is, a régi kuriák, kastélyok, elég jól vannak megválogatva, de szeretnénk, ha az ily képeknél arra is törekedtek volna, hogy bemutassák az építkezés módját is, mit a mult században az ország északkeleti részén követtek. Ezt egy kis utánjárással igen könnyen szembetünővé lehetett volna tenni.

Azután figyelmébe ajánljuk a szerkesztőségnek néhai Pesty Frigyes gyüjteményét, melyet a Nemzeti Muzeumban őriznek, a mely igen becses adatokat szolgáltat az egyes községek multjára nézve. Ezeket Pesty akkor gyüjtötte, mikor történeti helységnévtára készült és ez a kiaknázatlan anyag bizonyára értékes.

Ethnographiai szempontból jól van összeállítva a népről, népszokásokról szóló fejezet is, melynek tartalmát színes illusztrációk teszik szemlélhetővé.

A hegy- és vízrajzi, geologiai, víz-szabályozási rész *Korbély József* tollát dicséri, és kimerítőek a faunáról *(Kertész Miksa)* és floráról *(Flatt Károly)* írt fejezetek is.

Dicsérettel kell megemlékeznünk az időközben elhunyt

archaeologus, *Cséplő Péter* fejezetéről, mely a megye őskorát tárgyalja. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül az irodalomnak és tudománynak szentelt fejezet egy lényeges hibáját. Ez a rész felöleli az összes Bihar-megyei írók életrajzát, de bizony igen hiányosan. Sok kiváló író nevét nem találjuk a műben. Pedig csak Szinnyei ismert biographikus munkája nyomán haladva, könnyen lehetett volna valamennyiről rövid, de pontos életrajzot készíteni. Továbbá nem nyertünk teljes képet az ottani irodalmi életről sem, mert a fejezet szerzője nem emlékezik meg olyan írókról, kik régebben ott éltek, vagy pedig még élnek, de időközben elköltöztek a vármegyéből. Az irodalmi élet teljessége azt is megkövetelte volna, hogy a már tíz év óta ott működő *Szigligeti-társaság* itt is némi méltatásban részesüljön, ne csak a »Társadalom« című fejezetben.

A mű hiányairól szólva nem feledkezhetünk meg a váradi nyomdászatról, melynek multjáról, jelenéről egy szó sincs az egész kötetben, holott ennek a története is érdemelt volna egy fejezetet.

Apró hibákból is összeállíthatnánk egy kis sorozatot; így pl. fölötte bosszantó, hogy a nagyváradi színészet száz éves multjáról szóló emléktábla szövege sincs helyesen közölve; igen sok a számokban rejlő sajtóhiba, másutt meg az ellentmondó adat.

De az ilyenek nem csökkentik a munka értékét, melynek jelentőségét a kissé politikus-ízű előszóban egyébként találóan jellemzi a megye kiváló szülötte, *Tisza Kálmán*. Tagadhatatlan, hogy a mű figyelmet, méltánylást érdemlő monographia, melynek ott kellene feküdni minden Bihar-megyei család asztalán, hogy szórakoztatva lelkesítsen.

Kivánatos volna azonban, hogy a vállalat egyes kötetei gyorsabban kövessék egymást, mert ha így évente csak egy-egy kötet fog napvilágot látni, akkor bizony nagy idő telik bele, míg a vállalat teljes lesz.

N. L.

TÁRCZA.

NEHÁNY SZÓ A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRA ÜGYÉBEN.

A Budapesti Philologiai Társaság a következő nagyfontosságú levelet intézte társulatunkhoz:

Tekintetes Történelmi Társulat!

A Philologiai Társaság nagy örömmel vette tudomásúl azt az irodalmi eseményt, hogy *Bartal Antal* odaadó lelkes szorgalmából, a Magyar Tudományos Akadémia áldozatkész támogatásával megjelent *A magyarországi latinság Szótára.* A társaság több mint húsz éve tűzte ki e feladatot, és hogy most végre a magyar kultura történetének e nevezetes segédkönyve világot láthatott, a feladat megoldását csak megelégedéssel fogadhatta.

Úgyde az ily feladat természetében rejlik, hogy végleges és teljes alakban meg nem oldható. Épen azért a Philologiai Társaság választmánya szükségesnek tartaná az anyag-gyüjtést egy mennél előbb kiadandó *Pótkötet* számára. Indítvány tétetvén az iránt, hogy a magyar philologiai irodalom munkásai szólíttassanak föl a magyarországi latinság szótárának szellemében és beosztása szerint újabb anyag gyüjtésére, a választmány ez indítványt nemcsak magáévá tette, hanem a Magyar Történelmi Társulatot is felkérendőnek határozta a szíves közreműködésre.

Voltaképen a történelem búvárainak van alkalmuk, mondhatni minden nap, teljesen ismeretlen szókat találni régi okiratokban, nyomtatványokban, melyek e szótár kiegészítése érdekében összegyüjtendők volnának.

A választmány e határozata értelmében tisztelettel kérjük a Történelmi Társulatot: szólítsa fel tagjait, hogy *a magyarországi latinság szótárának pótkötete* számára a kutatásaik közben szemök elé kerülő oly *szókat* és *kifejezéseket,* melyek a Bartal-féle szótárban nem fordulnak elő, vagy nem helyes értelemben vannak felvéve s így helyreigazítást kivánnak: a Philologiai Társaság

főtitkárához, dr. *Némethy Géza* úrhoz beküldeni szíveskedjenek. És hogy a Szótár számára szükséges szabatos forma halasztást ne okozzon: elég a *szónak* vagy *kifejezésnek*, az illető helyen való *magyar jelentésének* és annak a helynek pontos közlése, hol az illető szó vagy kifejezés előfordúl; [1]) a további feldolgozásról a Philologiai Társaság fog gondoskodni. E vállalatot a külföld is nagy érdeklődéssel fogadja, a *pótlás* és *helyreigazítás* csak a tudományos megbízhatóság érdekében fog állani.

Az ily mű collectiv munkát kiván. Ha Bartal egymaga sok évi fáradsággal hozta létre a Szótárt jelen alakjában: azzal becsüljük meg annak értékét, ha gyarapításához és kiegészítéséhez hozzájárulunk.

Kérjük a Magyar Történelmi Társulatot: méltóztassék e felhívásunkat tagjaival közölni és őket a czél érdekében közreműködésre buzdítani.

Budapest, 1902. január 27.

Heinrich Gusztáv elnök. — *Némethy Géza* főtitkár.

*

A legnagyobb készséggel tettük közzé az érdemes társaság felhívását s a legmelegebben ajánljuk tagtársainknak és mindenkinek figyelmébe, a ki régi okleveleink vagy másnemű latin emlékeink, egyszóval történeti kútforrásaink tanulmányozásával, ilyenek gyüjtésével vagy kiadásával foglalkozik.

Jól mondja a felhívás, hogy a történelem búvárainak van alkalmuk, mondhatni minden nap, oly ismeretlen szókat — tegyük hozzá: egyes szavaknak oly vonatkozásait — találni régi okiratokban, nyomtatványokban, melyek a magyarországi latinság szótárát kiegészíthetik, a szótár tudományos tartalmát bővíthetik.

Azzal a kérelemmel fordulunk tehát t. tagtársainkhoz s minden érdeklődőhöz, hogy a szótár számára gyüjtendő adataikat, feljegyzéseiket, akár egyenesen a Philologiai Társaság főtitkárához, akár hozzánk, a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához küldjék be. Gyakorlati szempontból megjegyezzük, hogy minden egyes adatot, minden kiírt idézetet, mely valamely szó vagy kifejezés magyarázatára, megvilágosítására való, legczélszerűbb különkülön lapra írni. Pl. ilyenformán:

DAMPMA (damma, cerina, nassa, corbis piscatoria): *varsa, halász-kosár.* — ... a quodam iobagione ipsorum exponentium in possessione ipsorum Fywes vocata commorante, in campo intra metas

[1]) Kiadatlan okleveleknél vagy kéziratoknál a levéltári vagy könyvtári jelzetnek, esetleg lapszámnak is, nyomtatványoknál a czímnek s kötet és lapszámnak pontos közlése kivánatos.

eiusdem possessionis Fywes reperto, per quendam familiarem suum unum *dampma* spoliando auferri fecisset. (1447. Sztáray Oklevéltár, II. 402. l. Olv. u. o. a jegyzetet.)

A hozzánk érkező adatokat (lapokat) rendeltetésök helyére fogjuk juttatni; de egyszersmind — részint az érdeklődés és figyelem folyton ébrentartása végett, részint abból a czélból, hogy a gyüjtőket lehetőleg egyöntetű eljárásra vezessük — rovatot nyitunk a *Századok*-ban ezen adatoknak a beküldők neve alatt s a szokott tiszteletdij mellett időnként való közlésére is. Tegyük magunkévá az ügyet s buzgólkodjunk a philologia munkásaival együtt az adatok gyüjtésében, hogy az óhajtott *Pótkötet* méltó folytatásául Bartal nagybecsű Szótárának, mennél előbb napvilágot láthasson. Vegyünk részt a munka fáradságában és dicsőségében, hasznát első sorban a történettudomány fogja látni.

A »FEJÉR« LOVAG.

A *Századok* mult évi folyamának 3-ik füzetében (265. l.) *—l —l.* idézi azokat az idegen (nyugati) forrásokat, melyek Hunyadi Jánost *fejér* (bianco, blanc, withe) lovagnak nevezik; egyúttal felveti a kérdést: honnét származik, min alapszik ez elnevezés? — Ugyanazon évfolyam 4-ik füzetében (360. l.) *Dudás Gyula* megkisérli a kérdés megfejtését. Azt mondja, hogy a »*fejér*« jelző nem valami személyes tulajdonságát jelzi a nyugati íróknál Hunyadi Jánosnak, hanem egyszerűen Hunyadi ismeretes délszláv (balkán-félszigeti) nevének félreértéséből származott. Dudás szerint Hunyadi Jánosnak *Szibiani Jank* (helyesebben: *Szibinjanin Janko)* nevéből csinálták az olaszok a *Sibianco*, azután rövidítve a *Bianco* nevet. — Erőltetett magyarázat. — Nézzük csak, van-e a *Chevalier Blanc* és a *Conte Bianco* elnevezéseknek megfelelő valami kifejezés a délszláv nyelvben? A *beli, beo* nem csupán *fejér*-et jelent, hanem nagyot, jeleset, híreset is. Miklosich és Daničić szerint a *beli* szónak ez az értelme a törökből származott át a délszláv nyelvbe. Ime nehány példa: A szerb népdal szerint *devojka na belom šoru*, nem *fejér-sori*, hanem *híres-sori leány*. A mely utczát a szerbek *beli šor*-nak neveznek, azt a magyarok *híres sor*-nak mondják. Egy bácskai népdal Szabadkát *bela*-nak nevezi: *Subotica bela, tebe više ne ma.* Híres (nem *fejér)* Szabadka, nincs több olyan város, mint te! A szerbiai *Beli-Markovics* család nevében sem fejéret jelent a *beli*, hanem híreset. Nézetem szerint a *Chevalier Blanc* a délszláv *Beli Junak* = híres, jeles lovag-nak betüszerint való fordítása. Valószínűleg valamely olasz

író, ki nem volt tökéletesen jártas a szerb nyelvben s a *beli* szónak csupán *fejér* jelentését ismerte, fordította a *Beli Junak* nevet *Conte Bianco*-nak; az olaszból azután átvették a franczíák és az angolok is a *fejér lovag* elnevezést.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának január 7-iki ülésén dr. *Gyomlay Gyula* levelező tag a *Bölcs Leo-féle honfoglaláskori adatok* értékére és hitelességére vonatkozó tanulmányainak első részét mutatta be. Mivel újabb időben Leo egyedűli forrásának, a *Mauricius*-féle taktikának korát és szerzőjét illetőleg igen eltérő vélemények támadtak, az értekező tanulmányának ez első alapvető részében épen e főfontosságú kérdés megoldására törekszik. Az értekezés a Mauricius-féle taktika gyakorlati természetének bizonyításával kezdődik, miről már maga a taktika bevezetése elegendő bizonyságot tesz. Igy állván a dolog, bizvást feltehető, — a mit a taktika különben határozott szavakkal ki is fejez, — hogy a XI-ik szakasznak, melyben a római birodalom ellenségeiről van szó, a kor meghatározására nézve fontos adatokat kell magában foglalnia. Ezek az adatok magukban véve is elégségesek a *terminus post quem non* meghatározására. Mint már nagyrészt Pauler Gyula is jelezte,[1]) a mű keletkezése korában még a persák, az avarok és a szlávok a birodalom legfélelmesebb ellenségei, s nevezetesen kétségtelen, hogy az avarokkal és szlávokkal szemben még a Duna a határ. E szerint a taktikának még Herakleios császár uralkodása előtt kellett keletkeznie. Hogy a Leo-féle és a Mauricius-féle taktikák közt inkább nagyobb, mint kisebb időközt kell feltételezni, erre több más positiv jelenség is mutat a Mauricius-féle munkában. Nevezetesen először a római sereg felszerelésében és állományában mutatkozó jelentékeny különbségek, azután kivált a vezérlet nyelvének különbsége, mely Mauricius idejében még latin, Leo idejében már görög volt. Igaz, hogy ez a különbség látszólag Mauricius, és a VI. századi Anonymus Byzantinus közt is megvan; de ebben az esetben a különbség azzal magyarázandó, hogy míg az Anonymus-féle munka nem egyéb régibb görög forrásokból készült compilatiónál, mely tekintetbe sem veszi a kor tényleges viszonyait, addig a Mauricius-féle munka első sorban gyakorlati természetű, s fő érdeme épen abban áll, hogy a kor igényeit tartja szem előtt. Nagy korkülönbségre vall továbbá Leo és Mauricius nyelvhasználatának

[1]) A m. nemzet tört. Szent Istvánig, 138—139. l.

összehasonlítása is, de elárulja a korkülönbséget maga Leo is olyan helyeken, a hol valamely Mauriciusból átvett intézményt, szokást vagy eseményt *régi*-nek vagy *hajdani*-nak jelez a maga munkájában. Folytatva a *terminus ante quem*-re vonatkozó vizsgálódásait, a negativ bizonyítékokat is felsorolja az értekező. Ilyenek: hogy a bolgárokról csak egy helyen van szó, akkor sem mint ellenségekről; az arabokról pedig egyáltalában nincs szó a Mauricius-féle taktikában. Nincs szó továbbá a théma-szervezetről (katonai kerületi parancsnokságokról) sem, melynek kezdetei épen Herakleios korába nyúlnak vissza. Itt kiemeli az értekező a kérdés megoldásának aránylagos könnyüségét, utalva arra, hogy újabban Herakleios uralkodásával nemcsak a byzanczi, hanem az egész világtörténelemben új korszakot szokás kezdeni; már pedig minden arra mutat, hogy a Mauricius-féle taktika épen a régibb korszak végére esik. A *terminus post quem* meghatározásában a góthoknak a taktikában való szerepéből s nehány más pontosabban is meghatározható adatból azt következteti az értekező, hogy a taktikának valószinüleg *a VI. század utolsó évtizedében kellett keletkeznie*, s e szerint semmi okunk sincs rá, hogy a hagyomány ellenére Mauricius császár korától (582—602) elvitassuk. Az értekezés második szakasza a szerzőség kérdésével foglalkozik. Először kimutatja, hogy az az *Urbicius*, a kitől a Mauricius-féle taktika végébe beékelt irat származik, nem lehet az egész taktika szerzője, már csak azért sem, mert I. Anastasios idejében, tehát majd 100 esztendővel korábban élt. Az igazi szerző vagy maga a császár, de még persa hadvezér-korában, vagy más, de olyan valaki, a ki a művet egészen a császár intentiói szerint írta. A Mauriciushoz közelkorú görög forrásokban, kivált Menander Protectorban elég olyan helyet találunk, mely ezt a tételt nyomósan bizonyítja. Az előadottak eredményei tehát a következők: 1. A Mauricius-féle taktika csakugyan Mauricius császár idejében (582—602) keletkezett, mint a firenzei kézirat czímén kívül az összes hagyomány tartja s a legkiválóbb kül- és belföldi tudósok (Krumbacher, Pauler Gyula) jelezték. 2. A szerző nem az V. század végén élt Urbicius, hanem vagy maga Mauricius császár, vagy olyan valaki, a ki az ő intentióinak megfelelően dolgozta fel a tárgyat. A Leo hitelességének kérdésével foglalkozó további kutatásokat, melyeknek eredményével nemsokára be fog számolni, ezen az alapon végezte az értekező. — Gyomlay előadása után *Réthey-Prikkel Márián* mint vendég a *Pray-codexről* értekezett. E codex, mely 1813 óta van a Nemzeti Muzeum birtokában, tartalmazza egyebek közt legrégibb nyelvemlékünket, a híres *Halotti beszédet* és *könyörgést*. Az értekező különben egész tartalmát részletesen ismertette. A *halotti*, vagy — mint elnevezte — *temető beszéd*

nyelvében göcseji szójárást lát. Véleménye szerint a codex három kéz munkája s a pannonhalmi monostorban, a Pozsony-megyei deáki fiók-kolostor használatára 1193—1195 között iratott. Deákiban tartották a tatárjárásig; akkor eltünt s négyszáz esztendő mulva találták meg csak Taksonyban, a honnan 1632-ben a pozsonyi káptalan könyvtárába, innen végre a Nemzeti Muzeumba jutott.

A második osztály jan. 13-án tartott ülésének első tárgya *Hampel József* r. tag felolvasása volt egy Valeriából származó IV. századbeli római feliratról, mely a jeles tudós és törvényismerő *Dalmatius* szobor-talapzatán díszlett. — Ezután *Tóth-Szabó Pál* prémontrei főgymnasiumi tanár tett jelentést *római kutatásai*ról az osztálynak. Előre bocsátva, hogy a mult esztendőben a M. Tud. Akadémia és rendfőnöke támogatásával több hónapot töltött a vatikáni levéltárban, ottani munkálkodása eredményeinek egy részét ismertette. Első sorban a magyar király főkegyúri jogáról szólott s kutatásai főtárgyára, VI. Sándor pápa supplicatióira támaszkodva, vázolta annak II. Ulászló korabeli állapotát. Egybevetve a magyar törvényeket a vatikáni adatokkal, arra a következtetésre jut, hogy a törvényeknek e téren nem volt foganatjuk. Mert jóllehet a pápai javadalom-adományozások már nagyon szórványosak, mindazonáltal az egyházi javadalmaknak egy kézben való összehalmozása, világi személyek részére adományozása, monostoros javadalmaknak, mint szerzetes apátságoknak, illetőleg prépostságoknak a tulajdonos rendtől való elvétele s más rendre, még inkább pedig világi papokra ruházása napi renden valának. Az első esetre fölemlíté többek között a dúsgazdag pécsi püspököt, Erneszt Zsigmondot, Kálmáncsehi Domokos váradi püspököt, Bakócz Tamás rokonait; a másodikra Szathmári György kanczellárt, ki rövid tíz év alatt ura volt a fehérvári, erdélyi és budai prépostságoknak, majd a veszprémi, váradi és pécsi püspöki székeknek, a nélkül, hogy az egyházi rendeket bírta volna; a harmadikra a benczések és a prémontreiek monostorainak sorsát hozta fel. Az egyháziak ezen vagyongyüjtő vágyát, mely otthonos a hierarchia minden fokán, egyfelől a kor általános anyagias gondolkozásából magyarázza, másfelől, hogy oly gyakran a szerzetesek birtokai után nyujtják ki kezöket, a szerzetesi élet hanyatlásából, melyen a divatos commendatori rendszer sem volt képes segíteni, sőt sietteté a monostorok végpusztulását. Végül általánosságban szólott az igazságszolgáltatás állapotáról, majd vatikáni kutatásainak egyéb eredményeiről, melyek bőséges és rendkívül értékes anyagot szolgáltatnak II. Ulászló kora egyházi, erkölcsi, kulturális és társadalmi viszonyainak ismeretéhez. Ezt az anyagot az előadó külön munkában fogja feldolgozni.

— A M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatának 1899—1901 évi cyklusát befejező művekről, az 1901-iki illetmény legközelebb megjelent négy kötetéről adunk hírt olvasóinknak. — Kettő Huber Alfonz: *Ausztria története* második és harmadik (utolsó) kötetét, az egész mű III—VI. könyveit tartalmazza *Baróti Lajos* fordításában, illetőleg átdolgozásában. Ez a munka 1526-ig, vagyis addig az időpontig terjed, midőn Ferdinánd ausztriai főherczeget Csehország, majd Magyarország királyává választották s ezzel a mai osztrák-magyar monarchia államai egy dynastia, a Habsburg-ház uralma alá kerültek. Huber munkája a szerző halála miatt voltaképen bevégezetlen maradt, de a magyar kiadás három kötete — legalább magyar szempontból — magában is befejezett egésznek tekinthető.[1]) — Egy másik kötetben *Jánosi Béla* munkája: *Az aesthetika története* harmadik és szintén befejező részét adja a vállalat. Ez a rész Baumgarten föllépésétől napjainkig tárgyalja az aesthetika történetét s külön fejezetben méltatja a magyar aesthetikusok (Szerdahelyi György, Greguss Mihály, Schedius Lajos, Nyíri István, Henszlmann Imre, Szontagh Gusztáv, Purgstaller József, Erdélyi János, Greguss Ágost, Baráth Ferencz) törekvéseit is. Mind a Huber, mind a Jánosi munkája név- és tárgymutatóval van ellátva s az utóbbihoz ezenkívül hasznos bibliographiai jegyzetek is járulnak. — Az évi illetmény negyedik darabja *Homérosz Iliásza*, melyet *Baksay Sándor* fordításában nyujt a könyvkiadó vállalat a magyar közönségnek. Kár, hogy a kiadás az ily műveknél annyira szükséges magyarázó és tájékoztató jegyzetek teljes mellőzésével látott napvilágot, melyek a szép fordítást csak tanulságosabbá tették volna.

— Győry Tibor tagtársunk, a magyar orvosi történelem buzgó művelője s nálunk egyik érdemes úttörő munkása, január 27-én tartotta az egyetemi klinikák egyikén magántanári próbaelőadását, melyben az orvosi történelem helyét jelölte ki egyrészt az orvosi tudományban, másrészt a kulturtörténetben. Előadását nagyszámú közönség jelenlétében nemcsak az orvosi fakultás tanárai, hanem történettudósaink közül is többen meghallgatták. Üdvözöljük t. tagtársunkat ez újabb föllépése alkalmából, melylyel a magyar kulturtörténet valóban fontos ágának, az orvosi történelemnek kathedrát szerzett egyetemünkön.

[1]) Az első kötet megjelenése alkalmával tett megjegyzésünket s az erre adott felvilágosító választ olv. *Századok*, 1899. 942. és 1900. 77. l.

FOLYÓIRATOK.

— ARMENIA. Tizenötödik évf. 1901. 7—12. füzet. — E füzetek czikkei főleg négy buzgó író tollából kerültek ki. Maga a szerkesztő *Szongott Kristóf*, ki csak nemrég fejezte be s bocsátotta közre három vaskos kötetben Szamosujvár monographiáját,[1]) az örménységet néprajzi tekintetből veszi vizsgálat alá. — *Patrubány Lukács* az V-ik század örmény íróit ismerteti, kik közt legnagyobb tekintélyre a Dáron tartománybeli Meszrob vagy Másdoczh tett szert. Ő találta fel az örmény és georgiai betüket, sőt a kaukázusi államok írásjeleit is ő készítette. — *Kiszely Károly*, az örmény összehasonlító nyelvészet szorgalmas búvára, egyik dolgozatában Örményország ókori földrajzi elnevezéseiről értekezik, egy másik czikksorozatban pedig az újabbkori örmény nyelvhasonlítás történeti fejlődését ismerteti. — A negyedik derék munkatárs *Molnár Antal*, a magyar örmény-metropolis országgyűlési képviselője, kinek most nemrég történt elhunytával a hazai örménység anyagi és szellemi fejlődését igazán súlyos csapás érte. Molnár Antalnak igen nagy érdemei vannak az örmény kultura körül, melynek oltárán tettel és tollal áldozott. Az Armeniának alig van oly füzete, melyben valamit ne olvashatnánk tőle. Az előttünk fekvő számokban egyszer a velenczei szent Lázár-szigeti örmény kolostort, másszor az erzerumi Szánászárián collegiumot írja le élénk tollal saját szemlélődése alapján, majd az örmény történeti irodalomról közöl vázlatos ismertetést.

— BUDAPESTI SZEMLE. A m. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Gyulai Pál*. CV—CVIII. kötet, 1901. január—deczember. 289—300. szám. — Az évfolyamot a januári (289) számban *Vámbéry Ármin* czikke nyitja meg, melynek tárgya: *Európa viszonya Khinához és az iszlám világhoz*. A czikkíró összehasonlítást tesz az európai hatalmaknak Ázsia mohamedán országaihoz való eddigi viszonya és a legújabb khinai események közt; ismerteti a boxer-mozgalmat, kutatja okait, s ezek arról győzik meg, hogy a mohamedán népekkel szemben követett módszer alkalmazásától Khinában is hasonló eredményeket várni nem lehet, sőt az a rokonszenv, melylyel az iszlám világ és Khina egymás iránt régtől fogva viseltetnek, egyszer e kettő egyesülésének veszedelmét idézheti elő Európa ellen. — Rokon tárgygyal foglalkozik *Marczali Henrik* dolgozata, mely »*A térítés kezdetei Kelet-Ázsiában*« cz. alatt a portugáliai jezsuita Xavér Ferencznek, az Indiák apostolának térítői működését (1542—1552) ismerteti más régibb művek nyomán. — A februári (290) s befejezőleg a márcziusi (291)

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 561. l.

számban *gróf Kálnoky Gusztáv* néhai közös külügy-miniszternek Friedjung Henriktől a berlini *Biographisches Jahrbuch* 1899-iki kötete számára írt élet- és jellemrajzát *Keleti Ödön* közli s kiséri kritikai megjegyzésekkel. — *Haraszti Gyula* (u. o.) nehány újabban megjelent irodalomtörténeti munka s különösen Louis de Saint-Simon (1675—1755) nagyérdekű emlékiratai alapján »*Főúri élet Versaillesban*« czím alatt a XVII-ik századi franczia udvari életből közöl képeket, kiegészítve közleményeit a híres mémoireíró élete későbbi szakának s hátrahagyott iratai sorsának vázolásával, a melyek azért is érdekelhetnek bennünket, mert Saint-Simon a magyarországi dolgokról is szól helyenkint. — Kiemeljük még a márcziusi számból *Iso Kršnjavi* (nem *Krnšjavi*, mint a Budapesti Szemle következetesen, de hibásan nevezi) zágrábi egyetemi tanár »Iz Dalmacije« czímű, 1900-ban megjelent úti vázlatainak ismertetését, mely e 60 lapra terjedő érdekes füzetből különösen a Tamás spalatói főesperesre és Zvonimir király halálára vonatkozó fejezetekkel foglalkozik.[1]) — Ugyanabban a számban olvasható *Vadnay Károly* szép emlékbeszéde *Czuczor Gergelyről*, melyet a költő születésének századik évfordulójakor a Kisfaludy-társaság 1900 decz. 19-iki ülésén olvasott fel. — Az áprilisi (292) számnak bennünket közelebbről érdeklő közleménye az a terjedelmes és erősen elitélő bírálat, melyet »*Szeged monographiája*« czím alatt Reizner János négy kötetes nagy munkájáról *Czímer Károly* tesz közzé s a következő május-havi számban fejez be.[2]) — A májusi (293) szám első czikkelye: *Éjszak-Amerika és Magyarország 1848 és 1849-ben*, tanulságos ismertetését adja *Kropf Lajos* tollából annak a magatartásnak, a mit az Egyesült Államok diplomácziája a magyar függetlenségi harcz eseményeivel szemben tanusított. — A következő dolgozatban *Kunos Ignácz* értekezik *a török irodalom fénykoráról*, mely egyszersmind az oszmán hatalom fénykora is volt. E korszak a XV. és XVI. századra esik, mikor az iszlám műveltség keleten gyüjtött ereje a félhold nyugati irányú hóditásaiban érvényesül. — *Heinrich Gusztáv* kiegészitésül a *Bánkbán-regény* német feldolgozásaira vonatkozó korábbi tanulmányaihoz, egy e tárgyú franczia novella német átdolgozásának Csery Pétertől 1822-ben megjelent magyar fordítását ismerteti. — Az augusztusi (296) számban »*Magyarország és a szentszék 1000—1417*« czím alatt *Acsády Ignácz* Fraknói Vilmosnak »Magyarország egyházi és politikai

[1]) Kršnjavi Izidornak ugyancsak 1900-ban »Zur *Historia Salonitana* des Thomas archidiaconus von Spalato« czímmel német nyelven is megjelent munkájáról olv. P. Gy. bírálatát: *Századok*, 1900. 924. l.

[2]) E bírálat különlenyomatban is megjelent Szegeden. — V. ö. Borovszky Samu bírálatát: *Századok*, 1900. 628. l.

összeköttetései a római szent-székkel« cz. legújabb munkáját [1]) bírálja. Itélete szerint — bár teljes elismeréssel szól Fraknói elévülhetetlen érdemeiről, melyeket évtizedek óta történelmünk annyi becses anyagának napfényre hozatalával szerzett — e munka nem tartozik a kiváló szerző sikerültebb művei közé. — *Kropf Lajos* érdekes adatot közöl *a szent korona történetéhez* egy Angliában megtelepedett amerikainak, W. J. Stillmannak önéletiratából,[2]) a ki kevéssel a forradalom után, 1852 végén vagy 1853 elején, Pesten járt azzal a czéllal, hogy nehány magyar társaságában lemenjen Orsovára, fölássa az ott elrejtett szent koronát s magával vigye Amerikába, állítólag Kossuth Lajos megbízásából. A közlő megjegyzi, hogy Stillman elbeszélésében igen kevés oly részlet van, melynek segítségével hitelességét ellenőrizni lehetne. — A magyar emigráczió történetéhez nyujt adatokat *Kropf Lajos* egy másik közleménye is a szeptemberi számban, mely a rég elfeledett, szerencsétlen véget ért *Beck Vilma* állítólagos báróné (Racidula) rejtélyes élete viszontagságaival s annak idején sok port vert emlékirataival foglalkozik. Ezen emlékiratok 1850-ben és 1851-ben angol, majd német kiadásban is megjelentek, legújabban pedig dr. Halász Sándor magyar fordításában Miskolczon (1901) láttak napvilágot. Kropf összefoglalva közli mindazt, a mit Racidulára vonatkozólag gyüjtött, s közleményéből úgy látszik, hogy e titokzatos hölgy szerepet játszott a forradalomban, sokat látott és hallott, de emlékiratai annyi mindenféle túlzással és koholt mesével vannak tele, hogy a történetíró semmi hasznukat nem veheti. — Ugyancsak a szeptemberi (297) s azután az októberi (298) számban »*Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből*« czímmel *Thallóczy Lajos* készülőben levő nagy munkája: *Bosznia története* első kötetéből olvasható egy-egy fejezet mutatványúl; egyik az illyrség ősi történetét Bosznia területén, a másik a vlach, illetőleg rumun kérdés elméletét tárgyalja.[3]) — Az évfolyam két utolsó, novemberi (299) és deczemberi (300) száma egyebek közt P. R. jegyű irónak »*A magyar honfoglalás kútfői*« cz. akadémiai kiadványról szóló terjedelmes bírálatát hozza. A bíráló a kiadvány tartalmának ismertetése s a szerkesztésre vonatkozó egy-két kevésbbé fontos megjegyzés után egyenkint vizsgálja a közölt források értékét s különösen azt, hogy e forrásokat miképen közlik a kiadók és miképen oldják meg a hozzájok fűződő kritikai kérdéseket. Legrészletesebben

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 365. l.

[2]) The autobiography of a journalist I—II. köt. London, 1901.

[3]) Az utóbbit a M. Tud. Akadémia második osztályának 1900 évi nov. 12-iki ülésén székfoglaló értekezésül olvasta fel a szerző. Tartalmát akkor ismertettük. *Századok*, 1900. 950. l.

foglalkozik Bölcs Leo hadi taktikájának XVIII-ik fejezetével, mely dr. Vári Rezső kiadásában foglal első helyet a gyüjteményben. Kimutatja, hogy dr. Vári munkája sem az eredeti görög szöveg helyes kritikai megállapítása, sem annak magyar fordítása tekintetében nem felel meg a jogos várakozásnak.[1])

— Egyetemes Philologiai Közlöny. XXV. évf. 6—10. füz. 1901. junius—deczember. — E füzetekben több czikkely Petőfivel foglalkozik: *Szigetvári Iván* a nagy lyrikus költészetének jellemző vonásait kutatja. *Havas Adolf* arra a hasonlóságra figyelmeztet, mely az »Egressy Etelke« cz. költemény hetedik versszaka és Homeros Odysseája VI. könyvének 148—169. sorai közt van; ugyancsak *Havas Adolf* Holtei Károly német költőnek Petőfire gyakorolt s már mások által is észrevett hatását fejtegeti, a mi különösen az »Utolsó alamizsna« és a »Lorbeerbaum und Bettelstab«, még inkább a »Ha« és a »Frumme Wünsche« cz. költemények közt észlelhető, a nélkül azonban, hogy költőnk eredetisége csorbát szenvedne. — *Heinrich Gusztáv* egy elfeledett, életében alig ismert írónak, a dunántúli születésű, de a Biharmegyei Tótiba átszármazott *Baracskai Pálffy Sámuel* ügyvédnek a XIX-ik század elején írt »Erbia« és »Zomilla« cz. érzelgős és kalandos regényeiről értekezik. — *Katona Lajos* a folyóirat 1901 évi 3. füzetében *Gargallo Bánkbán-novellájáról* közölt czikkét egészíti ki azzal, hogy Gargallo nem Boccaccioból vagy más régi kéziratból merítette novellája tárgyát, hanem egy XVIII. századi franczia forrásból. — A könyvismertetések rovatában *Császár Elemér* Jánosi Bélának »Az aesthetika története« cz. munkáját és Bajza József összegyüjtött munkáinak Badics Ferencz által sajtó alá rendezett kiadását bírálja elismerőleg, ellenben Czimmermann Jánosnak »Barczafalvi Szabó Dávid« és Csomortáni P. Gaudenznek »Zrínyi Miklós« cz. munkáikról az elitélő kritika hangján nyilatkozik. *Váczy János* a mult évben Madáchról megjelent két monographia közül az Alexander Bernátét emeli ki a Palágyi Menyhértével szemben.

---

[1]) Valóban óhajtandó lenne, hogy valaki dr. Vári fordításának hibáit rendre corrigálva, Leo szövegének helyes, szabatos és minden tekintetben kifogástalan magyar fordításával ajándékozza meg kútfő-irodalmunkat; annál inkább, mivel Szabó Károly különben kitűnő fordítása a *Taktika* XVIII-ik fejezetének csupán a turkokra vonatkozó pontjait foglalja magában.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

I. A HORVÁT-SZLAVÓN-DALMÁT ORSZ. LEVÉLTÁR ÉRTESÍTŐJE. 2. évf.

(Folytatás.)

15. Bucsár Ferencz: *A reformáczió elterjedése Horvátországban a XVI-ik században.* (65—78, 201—214. ll.) A reformáczió Horvátországba leginkább Krajnából és Magyarországból terjedt át. Fehér-Krajnában sok horvát lakott; ezek között a krajnai rendek és nemesek, kiknek jórésze protestáns volt, és a horvát végvárakban levő német katonatisztek terjesztették a reformácziót, mely azonban itt mélyebb gyökeret nem verhetett, mert a katonaság csak átmenetileg időzött egy-egy várban s a társadalmi érintkezésben főleg csak saját körére szorítkozott. — Fehér-Krajnában a protestantismus központja Möttling (Metljika) volt, hol már 1562-ben protestáns egyházközséget találunk. Itt hírneves predikátorok működtek, kiket a krajnai rendek évi 50—80 frt fizetéssel láttak el. Leghíresebb köztük Vlahovics Gergely, ki Ribniken Horvátországban született és Möttlingben már 1559-ben terjesztette a protestáns vallást és protestáns könyveket, a miért sok üldözésnek volt kitéve; 1560 telén Graff György főesperes be is záratta s utóbb a laibachi püspök Oberburg várában börtönre vetette, hol három héten át kenyéren és vízen sinlődött. A krajnai rendek közbenjárására kiszabadulván börtönéből, annál lelkesebben predikált s már 1560 február-havában azt jelenthette Ungnad Kristófnak, hogy Möttling körűl tíz mérföldnyire igen sokakat megtérített. Vlahovics sem latinúl, sem németűl nem tudott, csak szlovénúl és horvátúl; kezdetben a hívek adományaiból és keze munkájából, posztószövésből élt, s midőn a katholikus papok ezt lenézőleg szemére vetették, szent Pálra hivatkozott, a ki szintén a két kezével kereste élelmét. A laibachi püspök számkivetésre ítélte, de ő tovább is predikált Möttlingben és környékén. A krajnai protestáns rendek 1570-ben évi 80 frt fizetést rendeltek számára; 1580-ban ő is aláírta a concordatumot, azonban az ellenreformáczió nyomása alatt végre is kénytelen volt Möttlinget elhagyni s útközben Laibachban 1581 febr. 18-án meghalt. Vlahovics buzgón terjesztette a horvát és szlovén nyelven írt protestáns könyveket s a szentírás horvát fordítóival állandó érintkezésben állott; tervezte a bibliának török fordítását is, de ebből semmi sem lett. Vlahovicsot nagyra becsülték a Zrínyiek és a horvát nemesség, kik között elég protestáns is volt. Levelezésben állott Konzul Istvánnal, kinek 1563-ban írja, hogy Okityben Erdődy Tamás bán előtt és Bruman zágrábi püspök jelenlétében predikált, ki figyelmesen hallgatta és a reformáczióval rokonszenvez. A horvát

nemesség egy része ekkor nyiltan a protestantismushoz csatlakozott. Erdődy Tamás bán, mint möttlingi kapitány, az odavaló prépostságot összes javadalmaival Vlahovics Gergelynek adományozta, miért őt a möttlingi bíró és tanács a püspöknél bepereltéh. A prépostság javadalmait nem is sokáig élvezte Vlahovics. Mint a krajnai protestáns rendek megbizottja, 1567-ben jelenti nekik, hogy a krajnai predikátorok Zrínyi Györgynél, ki maga is protestáns volt, bepanaszolták a dubováczi provisort, a miért rosszúl bánik a protestánsokkal, gyermekeiket összefogdostatja és katholikus papokkal újra megkereszteltteti; így tesz a ribniki plebánus is, ki egyáltalán megtiltotta a protestáns predikátoroknak a predikálást. Vlahovics idejében még két kiválóbb képzettségű protestáns horvát élt Möttlingben: Krajacsics Péter Oszályból és Drenovácski Miklós Boszniából, kik Dalmatin Antal horvát bibliafordítását revideálták. — Möttlingi protestáns lelkész 1574-ben a horvát Matecsics Mijo volt, kit a katholikus papok azzal vádoltak, hogy felesége mellett még szeretőt is tart; ezért azután áthelyezését kérte a Zrínyiek »herczegségébe« (Herzogtum) Károlyváros környékére, Möttlingbe pedig Tuskanics Miklóst hívták meg lelkészül. 1581-ben Lenkovics János kapitány kiparancsolta a városból a protestáns lelkészt és tanítót, mire a lelkész a város falain kívül álló elhagyott kápolnában, mely a német lovag-rendé volt, kezdett predikálni, azonban innét is kitiltották. 1582-ben királyi rendelet űzte ki Möttlingből az utolsó protestáns lelkészt Vukmanics Péter személyében, s a városi hatóságot 600 arany bírság terhe alatt kötelezte eltávolítására. Vukmanics Möttlingen közelében a Szemenicsek horvátországi birtokain huzódott meg, hol még 1585-ben is élt. — A krajnai Tschernemblben (Csernomalj) már 1569-ben volt protestáns predikátor; utóbb Karlovácz-ból havonkint egyszer látogatott el oda egy protestáns tábori lelkész, kinek 31 forint útiköltséget fizettek. Az ellenreformáczió lassankint itt is elnyomta a protestantismust; a reactionális bizottság 1615-ben már csak négy prostestáns embert talált Tschernemblben. — Sichelbergben az 1580—1587 évek alatt Slivics Kristóf predikátorkodott, a ki évi 20 forint segélyt kapott a rendektől. — Horvátországnak a Krajnával határos részeiben és ott, hol a protestáns Zrínyiek voltak birtokosok, a protestantismus az ő oltalmuk alatt felvirágzott. Truber Primus az »Articula« szlovén kiadásában 1562-ben azt írja, hogy az evangelikus vallást Krajnában és Horvátországban szabadon hirdetik, sokan örömmel hallgatják az igehirdetést és csatlakoznak a reformáczióhoz. Horvátországban több tanult férfiu lépett a lutheránusok sorába, a ki Dalmatin Antallal részt vett a horvát biblia-fordításban, vagy felülvizsgálta azt; így a Kulpa melletti Kastel plebánusa,

ki latinúl, görögúl és németűl tudott. Oszály és Ribnik katholikus papjai protestánsokká lettek s már 1559-ben buzgón hirdették az evangéliumot. — Az új vallás leglelkesebb hirdetője Lukics Péter volt. Midőn a protestánsokat Horvátországban üldözni kezdték, egész vagyonát, ősi házát, Desics Ferencznek, a Zrínyiek primorjei jószágigazgatójának ajándékozta. Az erről szóló okiratot 1579 jun. 29-én Zrínyi György és Miklós írták alá mint tanuk; ez az egyetlen horvát irat, mely protestáns horvát lelkésztől ezen időből reánk maradt. Lukics vagyona egy részét a szegényeknek hagyta. Hogy nagy tekintélyben állott hitsorsosai előtt, bizonyítja az is, hogy Dalmatin bibliájából ő is kapott egy tiszteletpéldányt. A katholikusok nagyon gyűlölték. Midőn a reactió idejében Laibachban tartózkodott, a polgárságnak 300 arany bírság terhe alatt tilos volt vele érintkezni, s midőn Möttlingbe ment, megparancsolták neki, hogy nyolcz nap alatt hagyja el a várost. — Szamobor, Ókity, Klanjac, Krapina birtokosait Vlahovics nyerte meg a protestantismusnak. Ezt a szamobori franciskánus-kolostor és Glavinics Ferencz horvát-boszniai franciskánus rendfőnök, valamint a város 1628 évi irataiból tudjuk, melyek elmondják, hogy a protestantismus ott mint árvíz terjedt el, a mi természetes is, mert a szamobori vár ura Ungnad Kristóf buzgó protestáns volt. Az ellenreformáczió azonban e helyen is győzött; 1628-ban már egyetlen egy protestáns sem volt Szamoborban. — A stájer és krajnai rendek buzgólkodása folytán a horvát végvárak katonasága számára fizetett protestáns tábori lelkészeket alkalmaztak már 1564-ben; a lutheránus tábori lelkész 16 frt, a katholikus 12 frt havi fizetést kapott. A horvát predikátorok azt tervezték, hogy a törökséget is megnyerik a protestantismusnak, s így hárítják el a török veszedelmet a keresztyénségről. — Kapronczán 1579-ben találunk protestáns lelkészt, és itt sokáig fentartotta magát a protestantismus. Bratulics Simon zágrábi püspök 1604 jul. 23-án levélben kérte Ferdinánd főherczeget, hogy Kapronczáról távolítsa el a protestáns papot, kit a parancsnok pártfogol és a ki a katholikus plebánia-templomot elfoglalta. A város lakói pedig a püspököt kérik, küldjön nekik katholikus papot vagy franciskánust, mert már régen nincs hitök szerinti lelki pásztoruk. A lutheránusok elfoglalták a kolostort és a templomot, a honnan a püspök által küldött új plebánus misekönyvvel a kezében, dobszó és muzsika mellett űzte ki őket. Protestánsok e vidéken leginkább a német és stájer katonatisztek, katonák és odaköltözött német iparosok voltak; egyházi nyelvök is a német volt. Jóllehet üldözték őket mindenütt, de Kapronczán még 1659-ben is akadunk protestánsokra. A város környékén protestánsokúl Dersffy (Drzsanics) Miklós és Ferencz nemesek említtetnek. — Petrinyében is főleg

a katonaság közt volt elterjedve a reformáczió. Stobaeus György 1606 április 15-én azt írja Bratulics Simon püspöknek, hogy főczélja a protestantismust Petrinyében elfojtani, s ez okból Ferdinánd főherczegnek is írt, a ki meghagyta a parancsnoknak, hogy szedje össze a protestáns könyveket és égesse el, s büntessen meg mindenkit, a ki akár szóval, akár tettel az új tudományt hirdeti. Ekkor a püspök is üldözni kezdte a protestánsokat Petrinyében. — Sziszeken is voltak protestánsok, mert Erdődy bán Vlahovics predikátort akarta oda küldeni. Ogulinban a katonai őrség volt protestáns; nagyrészt krajnai szlovének, kiknek a krajnai rendek 1584-ben a biblia egy bekötött példányát küldötték meg. A Galler családból származó krajnai tisztek a protestantismus oszlopai voltak. 1628 nov. 27-én Frangepán Farkas generális Haller György titkos tanácsosnak azt írja, hogy Tounba kapitánynyá nevezte ki Gallensteini Galler Jánost, a ki igen jeles férfiu, »csak az sajnos ennél a derék gavallérnál, hogy protestáns, de reményli, hogy nemsokára meg fog javulni, mert a javulás útján van; kár, hogy nincsenek ügyes papok, a kik megtudnák őt nyerni.« — A zenggi helyőrség szintén a protestáns vallást követte, főleg Siegersdorf parancsnoksága alatt. A dalmát tengerparton a protestantismus legbuzgóbb terjesztője Kirchperger Fábián laibachi könyvkereskedő volt, mint Ungnadhoz írt leveleiből (1563) látszik. A protestantismus a horvátok közt leginkább a Zrínyi-birtokokon virágzott, de a XVII-ik század vége felé itt is elenyészett, mert Glavinics zenggi püspök 1696-ban mint nagy dolgot említi, hogy Grizsaniban (Buccari mellett) a szent Miklós templomában egy protestáns, Zmajlovics János várkapitány van eltemetve, a miért a katholikusok a templomot kerülik, mely üres és elhagyatott. — A modrusi püspökségben 1622-ben sok franciskánus tért a protestáns vallásra; ezeket a Zrínyiek birtokaikon mint gazdatiszteket alkalmazták, kik annyira nyomták a katholikusokat, hogy ezek III. Ferdinándhoz fordultak panaszukkal, ki Marián modrusi püspököt nevezte ki biztosúl a protestánsok hatalmának megtörésére. — A reformáczió utat tört magának a német és krajnai helyőrségek útján Török-Horvátországba is; de mélyebb gyökeret nem verhetett, mert a helyőrségek gyakran változtak s különben sem igen érintkeztek a néppel. — A horvát végvárak vidékén Karlovácz volt a protestantismus központja, hol mindjárt e vár felépülése után (1579) jelentkezik. Később két predikátor is működött Karlováczon: egy német a tisztek, és egy horvát a közkatonák számára. A protestáns könyvek terjesztésének is itt volt a főhelye. Auersperg András parancsnoksága idejében (1597) virágzott legjobban a protestantismus Karlováczon; külön egyházközséget alakítottak, volt templomuk, iskolájuk,

temetőjük. Azonban már 1599-ben oly rendeletet kapott Lenkovics György generális, hogy protestánst ne nevezzen ki tisztté; a horvát országgyűlés pedig 1605-ben a protestáns lelkészek ellen indított valóságos hajszát, főkép a Zrínyi-birtokokon Möttling és Karlovácz körül, hol legtöbben tartózkodtak. Mindamellett a protestánsoknak Karlováczon még 1645-ben is megvolt saját külön templomuk s csak az 1658-ban oda telepedett franciskánusok túrták ki végleg e helyről őket. — A reformáczió Krajnából elterjedt Isztriában, a horvát tengerpart-vidéken és a dalmát szigeteken is, de magában Dalmácziában kevés sikert ért el. Mindazon területeken, melyek Velencze fenhatósága alatt állottak, a szláv liturgiát követő úgynevezett glagolita papság erősen el volt nyomva, s minthogy a protestánsok az egyházi könyveket glagolita-betűs horvát szöveggel is kiadták, a glagolita papság tömegesen csatlakozott a protestantismushoz. A protestánsok és papjaik ellen folyt perekből 1549-től kezdve láthatjuk, mely községekben tűnt fel a protestantismus Dalmácziában. Az ellenreformáczió itt is működött; különösen Velencze buzgólkodott a protestáns könyvek elpusztításában, és újak nyomását a saját területén szigorúan eltiltotta. — A Zrínyi család tagjai 1546-ban protestánsokká lettek s midőn utódaik visszatértek is a katholikus vallásra, mindig tiszteletben tartották csáktornyai várukban ama Luther Mártont ábrázoló festményt, melyet ott Tollius Jakab hollandi tudós 1660-ban látott. Már a szigetvári Zrínyi Miklósról és nejéről Rosenberg Éváról mondják, hogy protestánsok voltak. A grófné anyja alsó-lendvai várában protestáns nyomdát tartott. A szigetvári hőst protestáns hajlandóságai miatt Ferdinánd udvarában nem szerették; a papokkal és a zágrábi káptalannal állandó viszálykodásban élt, ellenben barátja volt Ungnad Kristófnak, ki a protestantismus ügyét levélben ajánlotta pártfogásába. Miklós fia György nyiltan protestánssá lett. Malakóczi Miklós báró tanácsára birtokairól a katholikus papokat mind elűzte, templomaikat átadta a lutheránusoknak, a csáktornyai pálosok minden szabadalmát elvette, rendházukat elpusztította, a templomban a szentségtartót összezúzatta, a barátokat megkínozta, Simon prior (1580) börtönben halt meg. Zajcz János rend-főnök emlékiratban panaszolta be Zrínyi Györgyöt Rudolfnál, a ki megdorgálta és kártérítésben marasztalta el; megtérítésében fáradozott Miksa király is, de eredménytelenül. Zrínyi György mint protestáns halt meg 1603-ban. Ő volt, ki 1574-ben Hofhalter Rudolfot és nyomdáját nedeliczei birtokára hozatta, s egy ideig ez volt az egyetlen és pedig protestáns horvát nyomda. Nedeliczén kerültek ki a sajtó alól a protestánssá lett Bucsics Mihály vaskai főesperes horvát könyvei, melyekből azonban egy sincs meg, továbbá Per-

gosics Iván varasdi jegyző Verbőczi-fordítása (Trojstranehni Pizmotvor, 1574), melyből egyetlen egy példány maradt fen. A nedeliczei nyomda 1586-ban Varasdra, 1587-ben Monyorókerékre költözött. — Zrínyi György fiát Györgyöt, Bakics János csáktornyai pálos perjel 1623-ban térítette vissza a római katholikus hitre; példáját követte az egész Zrínyi család, kivéve György nejét Zichy Erzsébetet, ki csak 1646-ban convertált. — Az értekező a következőkben oklevelek alapján beszéli el a zágrábi püspökök, a horvát országos kormány és főurak protestáns-üldözéseit Horvátországban. 1704-ben úgyszólván már csak beköltözött magyarok voltak Horvátországban protestánsok; az eszéki járásban tizennégy ilyen kálvinista falu volt, lutheránus egy; másutt más felekezetűekkel vegyesen találunk magyar kálvinistákat.

MARGALITS EDE.

UJ KÖNYVEK.

— ALMANACH (Magyar tud. akadémiai —) polgári és csillagászati naptárral, MCMII-re. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 242, 2 l. Ára 2 kor.

— AUSZUG aus der Geschichte des k. u. k. ungarischen Infanterie-Regiments Freiherr v. Mollinary, nr. 38. Budapest, 1901. Pesti kny. r. t. 8-r. 156 l.

— BAKSAY SÁNDOR. Homérosz Iliásza. Fordította —. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 6, 563 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Uj folyam. XLVII. köt.)

— BÁLINT GÁBOR. A honfoglalás reviziója, vagyis a hun, székely, magyar, besenye, kun kérdés tisztázása. (Revisio historiae occupationis Hungariae.) Kolozsvár, 1901. Stein János kny. 8-r. 206 l. Ára 4 kor.

— BARÓTI LAJOS. Ezer év. Képek a magyar nemzet történetéből. Az ifjuság számára. 3-ik kiadás. Budapest, 1901. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 4, 141, III, 3 l. Számos képpel. Ára 3 kor.

— BARÓTI LAJOS és Csánki Dezső. Magyarország története. II. rész. 6-ik átdolg. kiadás. Budapest, 1901. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 4, 121 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— BARTOLD W. Rapport sur un voyage scientifique fait en Asie centrale en 1893 et 1894. (Отчетъ о поѣздкѣ въ Среднюю Азію съ научною цѣлью, 1893—1894 гг.) St. Pétersbourg, 1897. Nagy 8-r. 4, 151 l. 17 phototypikus táblával. (Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. I. 4.) Ára 3 R.

— BECK VILMA báróné. Egy hölgy emlékiratai az 1848/49-iki magyar szabadságharczról. Miskolcz, 1901. Stamberger Bernát kny. 8-r. 8, 277 l. Ára 3 kor.

— BÉLY JÁNOS. Nemesség-kihirdetés a vármegyén. Győr, 1902. Pannonia kny. Kis 8-r. 2, 20 l. (Különlenyomat a *Győri Hirlap* 1902. jan. 1-én megjelent számából.)

— BEÖTHY ZSOLT. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. köt. 7-ik kiadás. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 2, 404 l. Egy melléklettel. Ára 5 kor.

— BIHAR VÁRMEGYE ÉS NAGYVÁRAD. A »Magyarország vármegyéi

és városai« állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Bihar vármegyei helyi munkatársak; l. *Borovszky Samu.*

— Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársai bizottságának közreműködésével szerkeszti —. *Bihar vármegye és Nagyvárad.* A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársai központi bizottságának felügyelete alatt írták a Bihar vármegyei helyi munkatársak. Budapest, (1901.) Légrády testvérek kny. 4-r. XII, 684 l. Számos műmelléklettel és szöveg-képekkel. Ára díszkötésben 12 kor.

— Breysig (Kurt —). Alterthum und Mittelalter als Vorstufen der Neuzeit. Zwei Jahrtausende europäischer Geschichte im Ueberblick. Ein universalgeschichtlicher Versuch. Zweite Hälfte. Entstehung des Christenthums. Jugend der Germanen. Berlin, 1901. Georg Bondi. 8-r. XXXIX, 519—1443 ll. (Kulturgeschichte der Neuzeit. II. Bd. 2. Hälfte.)

— Bruckner Győző. Galeotto Marzio »De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis« című műve mint művelődéstörténeti kútfő. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 90, 2 l.

— Cappelli (Adriano —). Lexicon abbreviaturarum. Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen, wie sie in Urkunden und Handschriften besonders des Mittelalters gebräuchlich sind — — stb. Leipzig, 1901. J. J. Weber. Kis 8-r. 2, LI, 548 l. (Webers Illustrirte Katechismen. Nr. 53.) Ára 7·50 M.

— Compte-rendu du XXXVI-e concours pour les prix du comte Ouvarov. (Отчетъ о тридцать шестомъ присужденіи наградъ графа Уварова.) St. Pétersbourg, 1895. Nagy 8-r. 4, 196 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. I. 2.) Ára 1·50 R.

— Compte-rendu du XXXVII-e concours pour les prix du comte Ouvarov. (Отчетъ о тридцать седьмомъ присужденіи наградъ графа Уварова.) St. Pétersbourg, 1897. Nagy 8-r. 4, 518 l. Két térképpel. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. II. 1.) Ára 3·80 R.

— Compte-rendu du XXXVIII-e concours pour les prix du comte Ouvarov. (Отчетъ о тридцать восьмомъ присужденіи наградъ графа Уварова.) St. Pétersbourg, 1898. Nagy 8-r. 4, 132 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. III. 1.) Ára 1 R.

— Compte-rendu du XXXIX-e concours pour les prix du comte Ouvarov. (Отчетъ о тридцать девятомъ присужденіи наградъ графа Уварова.) St. Pétersbourg, 1899. Nagy 8-r. 4, 181 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. III. 5.) Ára 1·80 R.

— Császár Mihály. Galeotto Marzio könyve Mátyás király találó, bölcs és tréfás mondásairól és cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. Budapest, 1901. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 79 l. (Magyar könyvtár, 259. sz.) Ára 30 fill.

— Cserni Béla. Alsófehér vármegye története a római korban. Nagy-Enyed, 1901. Nagyenyedi kny. r. t. 8-r. 457, 5 l. Öt melléklettel. (Különlenyomat *Alsófehér vm. monografiája* II. köt. 1. részéből.)

— Csuday Jenő. Történelmi helynevek szótára a földrajzi fekvés meghatározásával. Budapest. 1901. Kohn Simon kny. Kis 8-r. 52 l. Ára 60 fill.

— Czímer Károly. Szeged monographiája. Szeged, 1901. Endrényi Imre kny. Nagy 8-r. 49 l. (Lenyomat a *Budapesti Szemle* 1901. évf. 292. és 293. számából.)

— DÉKÁNI KÁLMÁN. Einhard: Nagy Károly élete. Latinból fordította, bevezetéssel és névmutatóval ellátta —. Budapest. 1901. 16-r. 100 l.

— DOBY ANTAL (Feöldy). Podmaniczky család. Második javított és bővített kiadás. Budapest, 1901. Buschmann F. 8-r. 95 l. Négy mellékletttel.

— ESTERHÁZY SÁNDOR. Tudomány és egyetem. Irta és a kassai kir. jogakadémiának 1901. szept. 14-én tartott 1901/2 iskolai évi megnyitó ünnepén felolvasta —. Kassa, 1901. Vitéz A. kny. 8-r. 35 l. Ára 1 kor.

— EUBEL (Conradus —). Hierarchia catholica medii aevi (Vol. II.) sive summorum pontificum, s. R. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series, ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta, e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita. Monasterii, 1901. Regensberg. Nagy 4-r. VI, 2, 328 l. Ára 20 M.

— ÉVKÖNYVE (A Szolnok-Doboka megyei irod. tört. és ethnographiai társulat második —). Deés, 1901. Goldstein Jakab kny. 8-r. 97 l.

— FONTES rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Hist. Commission der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. II. Abth. Diplomata et acta. LI. LII. Bd., l. *Urkunden.*

— FUCHS Adalbert Fr. Urkunden und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig; l. *Urkunden.*

— GAÁL MÓZES. Gróf Benyovszky Móricz élete és viszontagságai. 4-ik kiadás. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 128 l. (Történelmi könyvtár, 90. füz.) Ára 80 fill.

— GELLÉRT JENŐ. Vörösmarty Mihály élete és költészete. Budapest, (1901.) Wodiáner F. és fiai. 8-r. 141, 2 l. Ára 1 kor. 40 fill.

— GESCHICHTS-QUELLEN (Oesterreichische —). Fontes rerum Austriacarum. Hrg. von der Hist. Commission der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. II. Abth. Diplomata et acta. LI. LII. Bd., l. *Urkunden.*

— GOLDBERG RÁFAEL. A zsidók történelme és irodalma. A tíz törzs számkivetésétől a mai napig. Átdolgozta *Büchler Sándor.* 5-ik kiadás. Budapest, 1901. Singer és Wolfner. 8-r. 132 l. Ára 1 kor. 40 fill.

— GOMBOS FERENCZ ALBIN. Középkori Krónikások; l. *Krónikások* és *Paulus Diaconus.*

— GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ. Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 392 l. Ára 5 kor.

— GYÖRY (Dr. Tib. von —). Morbus hungaricus. Eine medico-historische Quellenstudie. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der Türkenherrschaft in Ungarn. Jena, 1901. Verlag von G. Fischer. 8-r. VIII. 192 l. Ára 5 M.

— HELMOLT Hans F. Weltgeschichte. Siebenter Band. Westeuropa. Erster Theil. Leipzig u. Wien, 1900. Bibliographisches Institut. Nagy 8-r. XII, 573 l. Térképekkel, színes műmellékletekkel és képekkel.

— HEREPEY KÁROLY. Alsófehér vármegye őskora; l. *Monografiája.*

— HUBER ALFONZ. Ausztria története. Átdolgozta *Baróti Lajos.* Átnézte *Pauler Gyula.* II. III. köt. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VI, 575 l., VI. 529 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XLVI. XLVIII. köt.)

— ISTRINE V. Le premier livre de la chronique de Jean Malalas. (Первая книга хроники Іоанна Малалы.) St. Pétersbourg, 1897. Nagy 8-r. 2, 29 l. (Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. I. 3.) Ára 40 k.

— JÁNOSI BÉLA. Az aesthetika története. III. Baumgartentől napjainkig. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VI, 2, 635 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XLIX. köt.)

— KÁNONOK (A herczeg-szőllősi —); l. *Mokos Gyula.*

— KÁROLY JÁNOS. Fejér vármegye története. A megye közönsége

iránti tiszteletből írta —. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja Fejér vármegye közönsége. IV. köt. Székesfejérvár. 1901. Csitári K. kny. 8-r. XXXVIII. 2. 561, 2 l. Egy arczképpel s a szöveg közé nyomott képekkel.

— KERKES GYÖRGY. Történelem. Felső kereskedelmi iskolák számára. II. köt. Az új tanterv alapján. 2. kiadás. Budapest. 1901. Athenaeum kny. 8-r. IV. 193 l. Ára 2 kor. 20 fill.

— KIRCHEN-LEXIKON (Wetzer und Welte's —) oder Encyklopädie der kath. Theologie und ihrer Hülfswissenschaften. Zweite Aufl. XII. Bd. *Trier* bis *Zwingli*. Freiburg i. B. 1901. Herder. 8-r. VI. 2106 l.

— KOLLÁNYI FERENCZ. Visitatio capituli e. m. Strigoniensis, anno 1397. Közli —. Budapest. 1901. Athenaeum kny. 8-r. 71 l. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1901 évi folyamából.)

— KOMÁROMY ANDOR. A kolozsvári boszorkányperekről. Kolozsvár, 1901. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzeum* 1901. IV. füzetéből.)

— KÖPL (Karl —). Geschichte des k. k. freiweltlich adeligen Damenstiftes zu den heiligen Engeln in Prag. Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Stiftes. Prag, 1901. 4-r. V, 171, 2, CXXIV l. Hat fametszettel és tíz fény-nyomatú képpel.

— KRENNER MIKLÓS. A nemzeti királyság eszméjének kialakulása. Arad, 1901. Réthy Lipót kny. 8-r. 258 l.

— KRÓNIKÁSOK (Középkori —). Szerkeszti *Gombos Ferencz Albin*. I. Paulus Diaconus. Brassó, 1901. A »Brassói Lapok« kny. 8-r. 296 l. Egy melléklettel. Ára 3 kor.

— KURTZ (Eduard —). Zwei griechische Texte über die Hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI. St. Pétersbourg, 1898. Nagy 8-r. XI, 75 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. III. 2.) Ára 80 kop.

— LAMPRECHT (Karl —). Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. I. Bd. Tonkunst. Bildende Kunst. Dichtung. Weltanschauung. Berlin, 1902. K. Gaertner. 8-r. XXI, 2, 471 l. (Deutsche Geschichte von *Karl Lamprecht*. Erster Ergänzungsband.)

— LANGL JÓZSEF. Képek a történelemhez. A legnevezetesebb korszakalkotó építészeti műemlékek gyüjteménye. Kézi kiadás. 61 színes képpel. magyarázó szöveggel. Budapest, 1901. Kogutovicz M. és társa. Ára 8 kor.

— LEHMANN ALFRÉD. Babona és varázslat a legrégibb időktől a jelenkorig. Fordította *Ranschburg Pál*. Átvizsgálta *Laufenauer Károly*. I. II. köt. Budapest, 1901. Kiadja a kir. m. Természettudományi Társulat. 8-r. VIII, 546 l., VI. 412 l. Ára 12 kor.

— LEHOCZKY TIVADAR. Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. Budapest. 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 2, 39 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* 1901 évi 2—4. füzetéből.)

— LIBELLUS (Supplex —) valachorum, 1791. Text original şi traducere facuta de dr. *Elie Daianu*. Nagy-Szeben, 1901. Tipografia kny. 8-r. 4. 67 l. Ára 1 kor.

— MÁRK MÁRKUS. Egy szerény vélemény a trónörökös házassági nyilatkozatának beczikkelyezéséről. Budapest, 1900. Dobrowsky és Franke. 8-r. 14 l. Ára 1 kor.

— MATUNÁK MIHÁLY. Korpona szab. kir. város terei, utczái, közei és ház-sorai elnevezésének története. Összeállította —. Korpona, 1901. Joerges Á. özv. és fia kny. 8-r. 12 l.

— MAYER (Anton —). Quellen zur Geschichte der Stadt Wien; l. *Quellen*.

— MÉMOIRES de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Classe des sciences historico—philologiques. (Записки императорской Академіи наукъ по историко-филологическому отдѣленію.) VIII-e série. Tome I. (Nr. 1—7.) — Tome II. (Nr. 1—2.) — Tome III. (Nr. 1—6.) St. Pétersbourg, 1897—1899. Nagy 8-r. Ára a három kötetnek 22·85 R.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Cundinamarca mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Hiradó*-ból.) Ára 60 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Jucatan mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Hiradó*-ból.) Ára 60 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Mexikó mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 31 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Hiradó*-ból.) Ára 1 kor.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Peru mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 30 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Hiradó*-ból.) Ára 1 kor.

— MOKOS GYULA. A herczeg-szőllősi kánonok. Más egyházi kánonokkal egybeveté —. Kiadja a M. Prot. Irod. Társaság. Budapest, 1901. Hornyánszky V. kny. 8-r. 279 l. Ára 5 kor.

— MONOGRAFIÁJA (Alsófehér vármegye —). Második köt. 1. rész. Alsófehér vármegye történelme. I. Alsófehér vármegye őskora. Irta *Herepey Károly*. — II. Alsófehér vármegye történelme a római korban. Irta *Cserni Béla*. — Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. Nagy-Enyed, 1901. Nagyenyedi kny. r. t. Nagy 8-r. 4, 561, 8 l. 23 tábla melléklettel, 5 térképpel s a szövegbe nyomott képekkel.

— MONOGRAPHIÁJA (Szolnok-Doboka vármegye —). IV. köt. A vármegye községeinek részletes története. Tagányi Károly, dr. Réthy László és saját kutatása, adatgyüjtése alapján irta *Kádár József*. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1901. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. 564, 4 l. A szöveg közé nyomott képekkel.

— MONTECUCCOLI (Ausgewaehlte Schriften des Raimond Fürsten —) General-Lieutenant und Feldmarschall. Herausgegeben von der Direction des k. und k. Kriegs-Archivs. Bearbeitet von Hauptmann *Alois Veltzé*. I. Bd. Militaerische Schriften. 1. Th. Mit einem Titelbild und drei graphischen Beilagen. — II. Bd. Militaerische Schriften. 2. Th. Mit 12 Tafeln. — III. Bd. Geschichte. — IV. Bd. Miscellen, Correspondenz. — Wien und Leipzig, 1899—1901. W. Braumüller. 8-r. 4, CXXXIX, 387 l., VI, 619 l., VI, 472 l., 2, II, 530 l.

— MONUMENTA historica lib. reg. civitatis Zagrabiae; l. *Tkalčić*.

— NÉMETH GÁBOR. Adatok Nagy-Vázsony történetéből. Veszprém, 1901. Egyházmegyei kny. 8-r. 160 l. Ára 1 kor.

— NÉMETHY FERENCZ és Bíró János. Nagyváradi útmutató. Szerkesztették és kiadják —. Nagyvárad, 1901. Szent László kny. Kis 8-r. VI, 137, 2 l. Egy térképpel. (Nagyvárad története, 9—20. ll.) Ára 50 fill.

— OFFENBECK FRIGYES. Arany János Buda haláláról. Budapest, 1901. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 64, 2 l.

— OSZTOICS TIHOMIL. Koszovo. Népdalok az 1389-iki rigómezei ütközetről. (Косово. Народне песме о боју на Косову, 1389 године.) Ujvidék, 1901. Kis 8-r. 104, 2 l. (A *Matica Srpska* népies kiadványai, 96. sz.)

— ÓVÁRY LIPÓT. A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának oklevél-másolatai. Ismerteti —. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottsága. Harmadik füzet. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 4, 392 l. Ára 6 kor.

— PÁLFY JÓZSEF. A keresztyén anyaszentegyház története a magyar protestáns egyház részletesebb történetével. Átnézte *Bereczky Sándor*. 7-ik kiadás. Budapest, 1902. Neumayer Ede kny. 8-r. 211 l. Ára 2 kor.

— PAULUS DIACONUS. A longobardok története. (Historia Langobardorum.) Fordította, életrajzzal és magyarázó jegyzetekkel ellátta *Gombos F. Albin*. Brassó, 1901. A »Brassói Lapok« kny. 8-r. 296 l. Egy melléklettel. (Középkori Krónikások. Szerk. Gombos Ferencz Albin. I.) Ára 3 kor.

— PÉTERFY JENŐ összegyüjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-Társaság. Első kötet. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. LX, 416 l. Ára fűzve 4 korona, vászonkötésben 5 kor. 50 fill.

— QUELLEN zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abth. Regesten aus in- und ausländischen Archiven, mit Ausnahme des Archivs der Stadt Wien. IV. Bd. Wien, 1901. K. Konegen. 4-r. XX, 393 l. — II. Abth. Regesten aus dem Archive der Stadt Wien. II. Bd. Verzeichniss der Originalurkunden des städtischen Archives, 1412—1457. Bearbeitet von Dr. *Karl Uhlirz*. Wien, 1900. K. Konegen. 4-r. IX, 2, 563 l. — III. Abth. Grundbücher der Stadt Wien. I. Bd. Die ältesten Kaufbücher, 1368—1388. Bearbeitet von *Franz Staub*. Wien, 1898. K. Konegen. 4-r. LXXIX, 2, 458, 2 l. Négy fénynyomatú táblával. (Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. Hrg. vom Alterthums-Vereine zu Wien. Redigirt von Dr. *Anton Mayer.)*

— REINER JÁNOS. Az egyházi személyek utáni örökösödési jog Magyarországon. Budapest, 1900. Pfeiffer Ferdinánd. Nagy 8-r. 88 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— RIMLER GYULA. A franczia-orosz-osztrák-magyar szövetség szükségessége. Titkos diplomácziai tárgyalások Delcassé Franczia ország külügyminisztere és magyar hazaflak között, 1899—1901. Ugron Gábor eredeti leveleivel. A franczia eredetiből fordította a szerző. Budapest, 1901. Szilágyi Béla kny. 8-r. VI, 238 l. Ára 2 kor.

— RITTER (Moricz —). Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des dreissigjährigen Krieges, 1555—1648. III. Bd. Erste Hälfte. Geschichte des dreissigjährigen Krieges. Erster Theil. Stuttgart u. Berlin, 1901. Gotta'sche Buchh. Nagy 8-r. 4, 320 l. (Bibliothek deutscher Geschichte. Hrg. von H. v. Zwiedineck-Südenhorst.)

— RÖHRICHT (Reinhold —). Geschichte des ersten Kreizzuges. Innsbruck, 1901. Wagner. 8-r. XII, 267 l.

— RYBAKOV S. La musique et les chants des musulmans Ouraliens avec des remarques sur l'état social de ces tribus. (Музыка и пѣсни уральскихъ мусулманъ съ очеркомъ ихъ быта.) St. Pétersbourg, 1897. Nagy 8-r. VIII, 330 l. Egy térképpel. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. II. 2.) Ára 3 R.

— SCHMALL LAJOS. A pesti régi városház története. Budapest, 1901. A székes-főváros házi kny. 8-r. 91 l.

— SIGERUS (Emil —). Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle. 50 Bilder in Lichtdruck mit einem Vorwort und erläuterndem Text. 3. Aufl. Nagy-Szeben, 1901. Drotleff J. kny. 4-r. 8 l. 50 melléklettel.

— SÖRÖS PONGRÁCZ. Forgách Ferencz esztergomi biboros. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. IV, 157 l. Öt képpel. (Különlenyomat a *Századok* 1901 évi folyamából.)

— SÖRÖS PONGRÁCZ. A kath. klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 2, 26 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* XV-ik kötetéből.)

— SPOMENICI (Povjestni —) slob. kralj. grada Zagreba; l. *Tkalčić*.

— SREZNEVSKI V. Éloge du prince Vladimir suivi de sa vie d'après le texte de 1494. (Память и похвала князю Владимиру и его житие по сп. 1494. г.) St. Pétersbourg. 1897. Nagy 8-r. 2, 12 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Class. hist. phil. VIII. I. 6.) Ára 40 k.

— STAUB (Franz —). Grundbücher der Stadt Wien; l. *Quellen.*

— SZABÁLYZATOK (A muzeumok és könyvtárak országos felügyelete, szervezése és gyarapítása tárgyában kibocsátott —). A muzeumok és könyvtárak országos tanácsa, főfelügyelősége és bizottsága névjegyzékével. Budapest, 1901. Athenaeum kny. Kis 8-r. 52 l.

— SZÉCHENYI ISTVÁN gr. Hitel. Szemelvények. Bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta *Gyulai Ágost.* Budapest, 1901. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 125 l. (Magyar Könyvtár, 238. 239. sz.) Ára 60 fill.

— SZENDREI JÁNOS. Magyar műkincsek. III. köt. Felső-Magyarország és Erdély. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. X, 94 l. 17 műmelléklettel.

— SZINNYEI JÓZSEF id. Magyar írók élete és munkái. A m. tud. Akadémia megbizásából írta —. VII. köt. Köberlich-Loysch. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 1440 l. Ára 9 kor.

— SZINNYEI JÓZSEF id. Az első magyar bibliographus. Székfoglaló értekezés. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 29 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. köt. 10. sz.) Ára 60 fill.

— TERSZTYÁNSZKY DEZSŐ (Nádasi). Nádasi Tersztyánszky család. Közli —. Első rész. Húsz okmánynyal és hat leszármazási táblával. Nyiregyháza, 1901. Jóba Elek kny. 8-r. 116 l.

— THALLÓCZY LAJOS. Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből. Budapest, 1901. 8-r. Franklin-társ. kny. 80 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1901 évi folyamából.)

— TKALČIĆ (Joannes Baptista —). Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. (Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, priestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske.) Vol. VI. Libri citationum et sententiarum, 1412—1448. Zagrabiae, 1900. C. Albrecht. 8-r. 8, XXXI, 538 l.

— TÖRTÉNETE (A Szabolcs-vármegyei általános tanító-egyesület 25 éves —), 1876—1901. A választmány megbízásából írta —. Kisvárda, 1901. Berger Ignácz kny. 8-r. 56, 2 l.

— TRÜBNER K. Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Elfter Jahrgang, 1901—1902. Strassburg, 1902. Karl J. Trübner. Kis 8-r. XXVII, 1258 l. Egy arczképpel. Ára 10 M.

— TURCHÁNYI TIHAMÉR. Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtti időkben. Lugos, 1901. Traunfellner Károly kny. 8-r. 131, 4 l. Ára 2 kor.

— UHLIRZ (Karl —). Regesten aus dem Archive der Stadt Wien; l. *Quellen.*

— UJHÁZY LÁSZLÓ. Egyetemes történelem. Középiskolák felső osztályai számára. I. rész. Az V-ik osztály részére. Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 320 l. 147 fametszettel. Ára 3 kor. 60 fill.

— URKUNDEN und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig. I. Theil. 1058—1400., II. Theil. 1401—1468. Bearbeitet von *P. Adalbert Fr. Fuchs.* Wien, 1901. Carl Gerold's Sohn. 8-r. XVIII, 815 l., VI, 696 l. (Fontes rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. II. Abth. LI. LII. Bd.)

— VÁMOSSY (Stephan von —). Beiträge zur Geschichte der Medicin in Pressburg. Pozsony, 1902. Stampfel Károly. 8-r. XVI, 307 l.

— VARGA OTTÓ. A magyarok története és Magyarország a jelenben. II. rész. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 2, 140 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— VARGA OTTÓ. Világtörténet. A középiskolák számára. II. köt. Középkor és az újkor 1648-ig. 2-ik kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 262 l. Öt térképpel. Ára 3 kor. 20 fill.

— VARJU ELEMÉR. A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 271 l. Mellékletekkel és hason-másokkal. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1899—1901 évi folyamából.)

— VASZARY KOLOS. Történelem. A középiskolák IV. osztálya számára. II. rész. 4-ik kiadás. Függelékül: Magyarország politikai földrajza. Ausztria. Irta *Brózik Károly*. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 153, 38 l. Ára 2 kor.

— WALTER GYULA. Szent beszéd. A Sz. Benedek-rend hazánkban történt megtelepedésének kilenczszázados évfordulójára Esztergomban, 1901 évi november hó 3-án mondotta —. Esztergom, 1901. Buzárovics Gusztáv kny. Kis 8-r. 16 l.

— WESTBERG (Friedrich —). Ibrâhîm's-Ibn-Ja'kûb's Reisebericht über die Slawenlande aus dem Jahre 965. St. Pétersbourg, 1898. Nagy 8-r. IV, 183 l. (Mémoires de l'Académie imp. des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. III. 4.) Ára 1·60 R.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi nov. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Lánczy Gyula, báró Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, id. Szinnyei József, dr. Váczy János, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, üdvözli a jelenvoltakat s megemlékezik arról, hogy a nyári szünet után a mult szept. és oct. hónapok illető napjaira kitűzött r. vál. ülések az alapszabályokban meghatározott kellő számú vál. tag hiányában nem tartathattak meg; ennélfogva kéri, hogy jövőre az üléseknek szorgalmas látogatásával s azokon tartandó előadásaikkal a társulat kitűzött célját hathatósabban elémozdítani szíveskedjenek; egyúttal jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Bánó József és id. Daniel Gábor vál. tagokat kéri fel.

59. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1901-től:* Balogh Margit bölcsészethallgató Budapesten (aj. Békefi Remig), Czéh Antal körjegyző Lancsukon (aj. a titkár), Lőrincz Gyula dr. főgymn. tanár Nagyszombatban (aj. Békefi Remig), Vasvári Béla gyógyszerész Budapesten (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

60. Császár Elemér dr. r. tag Bleyer Jakab r. tagnak »Beheim Mihály viszonya V. Lászlóhoz« cz. nagyobb tanulmányából részletet olvas fel, a mely —

köszönettel fogadtatik s a »Századok«-ban fog megjelenni.

61. Titkár bemutatja a pénztárnok 1901 évi jun.—oct. hónapokról szóló kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	12,415	kor.	67 fill.
» kiadás »	10,647	»	05 »
maradvány	1,768	kor.	62 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	24,403	kor.	20 fill.
követelést, 1901. okt. 31-én összesen	26,171	kor.	82 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

62. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 20,255 1901. sz. értesítése szerint 2400 kor. alapítványi összeg a f. évi 55 jk. p. értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

63. Előterjeszti, miszerint Pantocsek József dr. a pozsonyi kir. állami kórház igazgatója, dr. Thaly Kálmán alelnök útján, az 1340—1800 közti időből származó tizenhárom darab oklevelet s egy rézmetszetet ajándékozott a társulatnak.

Az ajándék köszönettel fogadtatik s a társulat többi letéteményei közt leendő megőrzésre a Nemzeti Muzeum könyvtárába átküldetik.

64. Bemutatja Erdélyi Pál dr. vál. tagnak 1901 szept. 24-én kelt jelentését, a kolozsvári házsongárdi temetőben néhai Jakab Eleknek állított síremlék f. évi szept. 21-én történt ünnepélyes felavatásáról.

Köszönettel tudomásúl vétetik.

65. Jelenti, miszerint a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium 57,333 1901. sz. átirata kíséretében a jövő 1902-ik év tavaszán Rómában tartandó nemzetközi történelmi congressus meghivójának három példányát a társulatnak megküldötte.

A meghivás köszönettel fogadtatik s az intéző bizottság tagjaivá dr. Lánczy Gyula elnöklete alatt Óváry Lipót és dr. Áldásy Antal vál. tagok választatnak meg, azon kéréssel, hogy a congressus elnökségével érintkezésbe lépvén, a társulatnak a congressuson az elmultakhoz hasonló módon leendő méltó képviseletéről gondoskodni s az eredményről annak idején jelentést tenni szíveskedjenek.

66. Olvastatik a »Biblioteca Apostolica Vaticana« igazgatóságának 1901 jul. 6-án a választmányhoz intézett magyar levele, az 1892 óta megjelent társulati kiadványoknak a könyvtár magyar

osztálya számára leendő megküldése ügyében, továbbá, hogy a társulat folyóiratai jövőre megjelenésök után azonnal expediáltassanak.

A levélhez csatolt jegyzékben elésorolt kiadványok a könyvtár magyar osztálya számára megküldetnek.

Zárt ülésen —

67. Nagy Pál volt társulati szolga kérelme, —

68. a pénztárnok beadványa, —

69. a Történeti Életrajzok, —

70. a vidéki kirándulások ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k. elnök. Barabás Samu s. k. jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József s. k.* vál. tag. *id. Daniel Gábor s. k.* vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi decz. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Géza, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Békefi Remig és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

71. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1902-től:* Csumitta János tanítóképző intézeti tanár Szepes-Várallyán (aj. Beerwaldszky Kálmán), Kovács Dezső dr. ügyvéd Nagy-Károlyban (aj. a titkár), a Barcsay-utczai főgymn. tanári könyvtára Budapesten (aj. Angyal Dávid), az áll. főgymn. »Vachott-önképzőkör« Gyöngyösön (aj. Hegyi József).

Megválasztatnak.

72. Borovszky Samu dr. vál. tag Olchváry Ödön r. tagnak »A muhi csata« cz. alatt a »Századok«-ban megjelenendő hadtörténelmi tanulmányából a csata leirását olvassa fel, a mely —

köszönettel fogadtatik.

73. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1901 évi november havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	3871	kor.	12 fill.
» kiadás »	2280	»	54 »
maradvány	1590	kor.	58 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	24,403	kor.	20 fill.
követelést, 1901 november 30-án összesen	25,993	kor.	78 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

74. Felolvassa dr. Pauler Gyula ügyv. alelnöknek 1901 decz. hó 5-én kelt jelentését, mely szerint a decz. 2-án váratlanúl tartott pénztárvizsgálat alkalmával a társulati pénztárt rendben találta.

Tudomásúl szolgál.

75. Jelenti, hogy herczeg Esterházy Miklós 1901 szept. havában kelt levele kiséretében »Az Eszterházy család és oldalágainak leírása« czím a. kézirat gyanánt általa kiadott két kötetes munkát a társulatnak megküldötte.

A vál. örömét fejezi ki a felett, hogy évekkel ezelőtt elhunyt nagynevű és nemes szellemű főúri tudós tagjának, néhai gróf Eszterházy Jánosnak kéziratban maradt nagybecsű munkája, az 1898 évi 55. jk. pontban nyilvánított óhajtásához képest, a nemes herczeg áldozatkészségéből napvilágot látott s annak megküldéseért hálás köszönetét nyilvánítja.

76. Bemutatja a társulat jövő 1902 évi költségvetésének az ügyrend 45. szakasza értelmében az elnökség által elkészített tervezetét, a mely —

az 1892 évi 20. jk. p. értelmében azon kéréssel utasíttatik a gazdasági bizottsághoz, hogy véleményes jelentését a jövő febr. havi vál. ülésre elkészíteni szíveskedjék.

77. A számvizsgálók megválasztása léven napirenden, —

számvizsgálókúl a jövő 1902 évre egyhangulag dr. Kammerer Ernő és dr. Áldásy Antal vál. tagok kéretnek fel, azzal, hogy tekintettel az 1896 évi 15. jk. p. a. kelt vál. határozatra, szíveskedjenek a f. évi számadásokra vonatkozó jelentésüket a titkárnál oly időben benyujtani, hogy az még a jövő évi költségvetés tárgyalása előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

Zárt ülésen —

78. a f. év végén a tagok számáról szóló jelentés ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k. elnök. Barabás Samu s. k. jegyző.

Hitelesítjük: *dr. Békefi Remig s. k.* vál. tag. *dr. Borovszky Samu s. k.* vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi jan. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, báró Radvánszky Béla, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök a megjelenteket az újév küszöbén üdvözölvén, az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Czobor Béla és dr. Illéssy János vál. tagokat kéri fel.

1. Titkár jelentése szerint *évd. r. tagokúl* ajánltatnak *1901-től:* a rimaszombati casino (aj a pénztárnok); *1902-től:* Kovács Ignácz esperes-plebánus Peresznyén (aj. Szely Lajos).

Megválasztatnak.

2. Illéssy János dr. vál. tag »Törekvések a német lovagrend meghonosítására Magyarországon« cz. a. a »Századok«-ban megjelenendő tanulmányából részletet olvas fel, a mely —

köszönettel fogadtatik.

3. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1901 decz. havi kimutatását. mely szerint összes bevétel volt ... ... 4282 kor. 05 fill.

» kiadás » ... ... 3047 » 05 »

maradvány 1235 kor. — fill.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 24,567 kor. 20 fill.

követelést, 1901 decz. 31-én összesen ... .. 25.802 kor. 20 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

4. A f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése lévén napi renden, titkár indítványára —

a vál. a f. évi febr. hó 20-án d. u. 5 órakor tartandó közgyűlés tárgyait következőleg állapítja meg: 1. elnöki megnyitó beszéd, mondja gróf Teleki Géza elnök; 2. az ig. választmányból szabály szerint kilépő vál. tagok helyének betöltése; 3. jelentés a társulat mult évi munkásságáról; 4. az 1901 évi zárszámadás és az 1902 évi költségvetés bemutatása; 5. felolvasás, melynek tárgyát a jövő febr. havi r. vál. ülés fogja megállapítani. Az ig. választmányból ezúttal az 1899—1901 évkörre megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: Angyal Dávid dr., Ballagi Aladár dr., Borovszky Samu dr., Bunyitay Vincze, Csánki Dezső dr., Dedek Cr. Lajos, Dézsi Lajos dr., Fejérpataky László dr., Fraknói Vilmos dr., Géresi Kálmán, Hajnik Imre dr., Lánczy Gyula dr., Lehoczky Tivadar, Márki Sándor dr., Radvánszky Béla báró, Schönherr Gyula dr., Tagányi Károly, Zimmermann Ferencz, Zsilinszky Mihály.

5. Titkár bemutatja a »Századok« mult évi decz. havi füzetének különnyomatát, mely »Szent István király Emlékezete« czímmel a vál. 1900 évi 7 jk. p. a. kelt határozatának megfelelően a magyar állam 900 éves fennállása emlékének van szentelve.

Tudomásúl szolgál.

6. Előterjeszti a P. H. E. Takarékpénztár 42187/1901. sz. átiratát, mely szerint a lényegesen megváltozott pénzviszonyokból kifolyólag a társulat mindenkori folyószámla-követelése után 1902 jan. 1-től további intézkedésig 3·5 %-os kamatot állapított meg.

Tudomásúl vétetik.

Zárt ülésén —

7. a »Történeti Életrajzok« 1900 évi 5. füzetének szétküldése ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Czobor Béla* s. k.
vál. tag.

Dr. Illéssy János s. k.
vál. tag.

NAGY LAJOS KIRÁLY HALÁLOS BETEGSÉGE.

Nagy Lajos király 1326-ban márczius 5-én született,[1]) és minekutána ötvenhat évet, hat hónapot és öt napot élt volna, meghalt 1382-ben szept. 10-én természetes halállal.[2])

A halál Nagyszombatban *lepte meg* a nagy királyt, habár nem épen váratlanúl.

Nagy Lajos, valamint Zólyomban 1382 julius második felében maga köré gyüjtötte a lengyel főurakat, hogy idősb leányát Máriát és ennek jegyesét Zsigmondot örököseinek és utódainak ismerjék és nekik meghódoljanak, a mi meg is történt,[3]) úgy meghítta Nagyszombatba kisebbik leányát Hedviget és ennek jegyesét Vilmos osztrák herczeget, hogy őket mint a magyar trón örököseit az ország nagyjainak bemutassa s ezen tervéhez hozzájárulásokat kikérje.[4])

Ebben azonban alighanem meggátolta a királyt halála, mert ha a magyar főurak még a nagy király életében tényleg

[1]) Chronicon Dubnic. *M. Florianus:* Fontes Dom. III. 119.

[2]) U. o. 194. E helyen ugyan szeptember 11-re van téve a nagy király halála, de mert éjfél előtt (prima noctis vigilia) hunyt el, helyesen állíthatjuk, hogy szeptember 10-ik napjával szünt meg élni. A bécsi udvari könyvtárban ide vonatkozólag egy kézirat borítékán e vers olvasható: *Dum cras est Prothus, decessit rex Ludovicus*, azaz Protus ünnepe (szept. 11.) előtti napon halt meg Lajos király, a mi számos régi naptárunkkal megegyez, ugymond *Knauz:* Kortan, 223. l. — V. ö. Chronicon Budense (ed. *Podhradszky*), 345. — Számos krónika följegyezte Nagy Lajos király halálát. Tisztelettel, rokonszenvvel, sőt szeretettel emlékeznek róla, de erőszakos halált egyik sem említ, míg némely olasz évkönyv (*Matthei de Griffonibus* Memoriale hist. Muratori, XVIII. 193.) hozzáteszi, hogy természetes halállal mult ki.

[3]) Archidiac. Gneznen. *Sommersberg:* Siles. rer. Scriptores, II. 137. — *Dlugoss:* Hist. Polon. III. 413.

[4]) Olv. *Hagen Gergely* német krónikáját és *Ebendorffer Tamás* történetét Peznél: Scriptores rer. Austriac. I. 1447. — II. 819.

meghódoltak volna Hedvignek és Vilmosnak, nem valószínű, hogy a király halála és temetése után legott egyhangulag Máriát választották és koronázták volna meg Magyarország királyának, annál kevésbbé, minthogy a lengyelek elég világosan kijelentették, hogy a personalis uniót — mint ma mondjuk — el nem ismerik, és Nagy Lajos utódai közül csak azt fogadják el királynőjüknek, a ki állandóan nálok, Lengyelországban lakik.[1]) A mire viszont a magyar urak nem állottak volna rá, hogy t. i. őket a Lengyelországban lakó uralkodó kormányozza.

Ezért állítám, hogy a halál Nagyszombatban *meglepte* a nagy királyt, de *nem épen váratlanúl.*

Eléggé nyomós adataink vannak ugyanis arra, hogy Nagy Lajos élete alkonyán hosszabb ideig betegeskedett. Erre mutat, hogy elhagyta ifjusága óta kedvelt szórakozását a vadászatot, lemondott a világi hivalkodásról, mindinkább elvonult a sokaságtól, szemlélődő, imádságnak és jótékonyságnak szentelt életet folytatott, és elkivánkozván e nyomoruságos életből, az örökkévalóságot áhítá, — mint ezt életírója, a küküllei főesperes följegyezte.[2]) A mi nyilván beteges állapotra mutat, valamint a gnieznoi főesperes azon állítása is, hogy Nagy Lajos Lengyelország levegőjét egészségére károsnak találta. Egy alkalommal épen azért, mert különféle betegségekkel küzdött (variis involutus egritudinibus), a franczia királytól valamely ügyes orvost kért. Tanult pedig a mont-pellieri híres orvosi intézetben (in monte Pessulano) Radlicza János, ki Nagy-Lengyelországból, Kalisz vidékéről, előkelő nemes családból származott. Ezt ajánlotta a franczia király Nagy Lajosnak, ki őt föl is fogadta, és mindenképen meg lehetett vele elé-

[1]) Az 1374 évi szeptember 17-én kelt kassai egyezség ugyancsak azt mondja, hogy a lengyelek Nagy Lajos utódául gyermekei közül azt tartoznak elfogadni, kit »ipsis assignabimus«; de Kalisz, Stawiczyn és Konia városok hódolati föliratakban (1374. aug. 21.) világosan kiteszik, hogy azt fogadják el trónörökösnek, »quam nobis predictus rex deputaverit et assignaverit, et que nobis *in ipso regno voluerit commanere.*« Hogy ez volt az általános fölfogás, kitetszik a lengyel urak későbbi viselkedéséből is. Codex Diplomaticus majoris Poloniae, III. 123—125. l.

[2]) *M. Flor.* Fontes Dom. III. 193.

gedve, mert mint a krakói egyház főesperesét kinevezte Lengyelország főkanczellárjának Zavisz helyébe, valamint hogy ennek 1382 január 12-én bekövetkezett halála után krakói püspökké választatta.[1]) Hogy pedig Nagy Lajos király régóta betegeskedett, kitetszik édes anyja, idősb Erzsébet királyné alapítványából, melyet Bochniában 1376 augusztus 25-én tett kedves fia, Lajos király fölépüléséért.[2]) Sőt Dlugoss szerint már 1375-ben betegnek érezte magát.[3])

De Dlugoss azon állítását, hogy az aggság, az öregség súlya bántotta már a nagy királyt,[4]) nem fogadhatjuk el föltétlenül. Mert igaz ugyan, hogy teljes életében szinte nyugalom nélkül fáradozott, részt vett számos hadjáratban, Canossánál, Aversánál és Belcznél megsebesült, átszenvedte a nagy járványt, Zólyomban vadászat alkalmával egy medve feldöntötte, mindkét lába szárán huszonhárom marással megsebezte és meg is ölte volna, ha Besenyő János a fenevadat kardjával ki nem végzi, — mindazonáltal az aggság egymagában a királyt élete ötvenes éveiben meg nem őrlötte. Erről tanuskodnak folytonos utazásai birodalma egyik végétől a másikig, mire megaggott ember a mai úti kényelem mellett sem képes, annál kevésbbé lehetett akkor, mikor az utazás többnyire lóháton történt

Ezek után hitelt adhatunk a teljesen egykorú reggioi krónikásnak, De la Gazata Péternek, ki a reggioi sz. Prosperről nevezett benedek-rendi monostornak volt apátja, midőn Nagy Lajos királyról azt írja, hogy *halálát hosszantartó poklosság, lepra elözte meg;* s tehetjük ezt annál inkább, mivel kiadója, a nagytudományú Muratori Lajos Antal úgy vélekedik

---

[1]) *Dlugoss:* Hist. Pol. III. 398. — Nagy Lajos királynak Wislicában, 1381 junius 5-én kelt levele így záródik: Datum per manus venerabilis viri domini Johannis de Radlicza archidiaconi Cracoviensis, Polonie regni cancellarii. (Monum. Cracovien. Eccl. II. 87.) Ugyanazon évi julius 6—8-án és nov. 30-án előkerül mint *cancellarius supremus regni Polonie.* (Cod. Dipl. majoris Polon. III. 510, 511, 515.)

[2]) »pro sanitate dilecti filii Ludovici regis.« — Tette pedig ez alapítványt »in ecclesia s. Michaelis in Rupella in civitate Kazimiria, in qua s. Stanislaus est passus.« (Monum. Polon. III. 396.)

[3]) . . . »dum se valetudinarium et morbis cognovit implicitum.« Hist. Polon. III. 359.

[4]) . . . »senio gravatus.« Hist. Pol. III. 413.

felőle, hogy egyszerűen ugyan, de igazán és gondosan írta meg művét.[1])

A poklosság Európában a kereszténység második évezrede kezdetével igen el volt terjedve; 1300 körűl volt legnagyobb elterjedése, azután lassan szünedezett, mígnem a XVI-ik század vége felé megszünt közép Európában. Hogy nálunk Magyarországon sem tartozott a ritkaságok közé, azt abból következtethetjük, hogy a szent Lázár lovagjai, mely egyházi rend a poklosok, a szegény lázárok ápolására keletkezett, nálunk szintén megtelepedett.

A poklosság, a szegény emberek e kínos bőrbetegsége, az elégtelen, rossz táplálkozástól és tisztátalanságtól származott, de elragadhatott a jómóduakra is, a mi annál könnyebben esett meg, mivel e betegséget, melyben az istenfélő Jób és Lázár is szenvedett, a jó lelkek Isten kegyelmének s a megszentesülés egyik eszközének tekintették, a miért a benne szenvedők ápolásával szívesen foglalkoztak.[2]) Egyébiránt a poklosságnak több válfaját különböztették meg a középkori orvosok, a laikusok pedig minden hosszasan tartó, undorító bőrbajt annak tekintettek. Lefolyása e fájdalmas betegségnek hol gyors, heves természetű, hol megszakításokkal hosszantartó volt, de mindkét esetben szellemi bágyadtság, lehangoltság, határozatlanság, erélytelenség, kapkodás, rendszertelenség előzte meg és járt nyomában.[3]) És mert e lelki állapot Nagy Lajos királynál az ő történetírója, a küküllei főesperes jellemzésében, sőt a későbbi Dlugoss lengyel történetíró följegyzéseiben is megtalálható,

[1]) A mit a *Chronicon Regiense* Nagy Lajos király haláláról ír, mindössze ennyi: »(1382) die II. (e helyett: 11.) Septembris moritur *post longam leprae infirmitatem* rex Ludovicus Hungarie. Hic obsedit gravi bello dominium Venetorum, et justus fuit et rectus in suo dominio.« (*Muratori:* Rer. Italicar. Scriptores, XVIII. 89.) Megjegyzem még szerző hitelessége emelésére, hogy Kis Károly viselt dolgairól is jól van értesülve.

[2]) Szerzeteseknél sem volt ritka a poklosság. Igy rendeli a domonkos-rendiek 1246 évi közgyülése: Fratres leprosi infra sui conventus septa seorsum ab aliis procurentur. Quod si ar(c)titudo loci illius, vel alia causa non permiserit, per provincialem ad conventum alium nostri ordinis transferantur. (Monum. ordinis Praedicator. hist. III. 34.)

[3]) Bőven értekezik e bajról és irodalmát is ismerteti *Haeser:* Gesch. der Medicin und der epidemischen Krankheiten, III. 70—89. l. — Újabban a *Természettudományi Közlöny*-ben is jelent meg értekezés a poklosságról.

igazat kell adnunk a reggioi krónika értesülésének, mely szerint a nagy király halálos betegsége a poklosság vala.[1])

De semmi sem tanuskodik oly világosan Nagy Lajos király beteg állapotáról és a kórjelenségekről, melyeket a középkori orvosok a poklosságnak tulajdonítának, mint élete alkonyán folytonos ingadozása a politikában.

Igy például: 1372-ben erősen készült a háború folytatására IV. Károly császár ellen. Ekkor a csávába került császár, fia Zsigmond számára feleségül kérte Máriát, Lajos leányát, mire a király azonnal igent mondott és fölhagyott a háborúval.

Ezen erélytelenségét, hogy ne mondjuk: következetlenségét, egyébiránt már előbb is tapasztaljuk.

Az 1366 év végéig a magyar államférfiak tevékenysége nemcsak magasabb czélokra törekedett, hanem fényes eredményeket is mutatott föl. A Balkán-félszigeten a magyar befolyás mérvadó, Olaszországban Nagy Lajosnak nagyobb tekintélye volt mint a császárnak, Németországban a császár ellen intézett törekvései viszhangra találtak.

Ekkorra tehető — úgy látszik — Nagy Lajos betegségének kezdete. Hozzájárult a bajhoz, hogy azok az államférfiak, kik a nagy király teljes bizalmát bírták: Kont Miklós nádor és Miklós esztergomi érsek elhunytak. Az új nádor László opuliai herczeg lett, az özvegy anyakirályné kegyeltje. Innét kezdve a magyar politika következetlen.

1367-ben a törökök ellen indított hadjárat elmaradt, e helyett az osztrákoknak akartak hadat izenni, végre is a bolgárok ellen tört ki a háború, a bajorok pedig minden biztatás mellett is segítség nélkül maradtak.

1369-ben Nagy Lajos a császár ellen szövetkezett s a bolgár foglalásokkal fölhagyott.

1370-ben a császár ellen indítandó háború eszméjéről lemondott, hogy Visconti Barnabas ellen készüljön.

1371-ben kitört a háború a Luxenburgok ellen s a

[1]) Ugy vélem, a bécsi krónika czímlapja, mely Nagy Lajost főurai és szövetségesei közt ülve tünteti föl, már a beteg királyt ábrázolja. *Szilágyi S.* A m. nemzet tört. III. 167. l.

magyar hadak győzelme megfosztá a császárt Brandenburgban kivívott előnyeitől. 1372-ben folytatni kellett volna a hadjáratot, de ekkor Lajos kibékült a császárral.

Két politikai irány észlelhető: egyik a magyart a Balkánfélszigeten akarta úrrá tenni; a másik, melyet főleg idősb Erzsébet királyné pártolt, Olaszországban és Németországban kívánt vezérszerepet játszani. Azután következett a velenczei hadjárat, mely csakis Nagy Lajos király betegsége miatt vallott kudarczot. Ekkor azonban már az ifjabb királyné is beleszólt a politikába, s az ő eszköze Garai Miklós nádor.

Vajjon Radlicza Jánosnak, a király lengyel orvosának abban állott-e tanácsa, hogy a király sokat utazzék baja enyhítésére? — ezt csak gyanítom, mert arra, hogy a folytonos légváltoztatás és mozgás hasznára vált volna a poklos betegnek, nem találok nyomot a régi írásokban. A középkori orvosok viperahúst ajánlottak a poklosnak, melyet »usque ad scotomiam et mutari in ratione« kellett ennie. A mai orvosok bizonyára mosolyogni fognak ezen.

Pór Antal.

BEHEIM MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI A MAGYAR TÖRTÉNELEM SZEMPONTJÁBÓL.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

BEHEIM MAGYAR VONATKOZÁSÚ HISTÓRIÁS ÉNEKEI.

Beheim költeményei közül ránk nézve legértékesebbek históriás énekei, melyeknek tárgya történelmünkből van véve, vagy a melyek tartalmuknál fogva történelmünkkel szorosan összefüggnek. Ezeket a költeményeket Beheim azon évek folyamán írta, melyeket V. László király és III. Frigyes császár szolgálatában töltött. Tudósításai, mint látni fogjuk, a legtöbb esetben teljesen megbízhatók; az eseményeket részben mint szemtanu, részben tökéletes hitelű források nyomán szedte versbe, soha sem törekedve költői hatásra, hanem mindenekfelett igazságra és hűségre.[1]) A költemények egy részét másolataim alapján fejtegetem; legtöbb közülök eddig sem volt ismeretlen, Karajan említett kiadása[2]) és a hozzá írt jegyzetek nyomán a történetírók is több-kevesebb figyelemre méltatták, önállóan és egészökben azonban tudtommal még senki sem tette vizsgálat tárgyává. Karajan jegyzetei is legnagyobb részben hiányosak és elavultak, bár nem egy becses adatot és útmutatást vettem belőlük. Fejtegetéseimből tehát az eddig ismeretes költeményeket sem zárom ki, nemcsak teljesség kedvéért, hanem mert tudom, hogy az egyes források önálló, egészökben és összefüggésökben való tanulmányozása nemcsak az

[1]) Gervinus *(Gesch. der deutschen Dichtung*, 5. kiad. II. 415. l.) téved, mikor azt állítja, hogy Suchenwirt Péter költeményei nemcsak költői. hanem történelmi tekintetben is értékesebbek.

[2]) *Zehn Gedichte Michael Beheim's zur Geschichte Oesterreichs und Ungarns.* Olv. a *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst, 1849.* cz. füzetben és különlenyomatban is.

illető kútfőkre, hanem a bennök elbeszélt eseményekre nézve is haszonnal jár. Azon hiszemben vagyok, hogy ilyetén tárgyalással Beheimnak nemcsak eddig ismeretlen, hanem Karajantól közölt költeményeinek is több helyére, ép úgy mint a bennök leírt események egyik-másik nem egészen lényegtelen pontjára az eddiginél nagyobb világosságot sikerül derítenem.

Az énekek tartalmát kisebb-nagyobb fontosságukhoz képest majd vázlatosan, majd meg értelem vagy szószerinti hűséggel közlöm. Nem szorítkozom azonban egyedül a reproductióra, hanem az odatartozó jelentékenyebb és fontosabb egyéb források alapján Beheim előadását hol igazolni, hol czáfolni igyekszem. Kimerítő teljességre nem törekedtem, hanem azon voltam, hogy a lényegtelent a lényegestől elválasztva, az értéktelen szószaporítást elkerüljem. Jól tudom, hogy ez nem mindenütt sikerült, de a fogyatkozások és tévedések iránt elnézéssel lesz mindenki, a ki tudja, hogy az efféle feladatok megoldása sokszor mily roppant nehézségekkel, nem ritkán leküzdhetetlen akadályokkal jár. Egyik-másik bonyolodottabb vagy homályosabb hely a legkülönbözőbb források, néha egész kis irodalom áttanulmányozását és összehasonlítását teszi szükségessé, a nélkül, hogy a sok fáradozás és fejtörés csak némi eredményre is vezetne. Mindezekhez járult, hogy körülményeimnél fogva nem egy idevágó műhöz épenséggel nem, vagy csak akkor tudtam hozzájutni, mikor már nem értékesíthettem úgy, a hogy akartam és a hogy kellett volna. A siker ritkán van arányban a fáradsággal, az ilyen vizsgálódásoknál bizonyára legkevésbbé.

Az alábbiakban a költeményeket nem keletkezésök rendjében, hanem az elbeszélések chronologiája szerint fogom tárgyalni. Czélomnak, mely úgyszólván pusztán történeti, inkább ez felel meg.

*

1. *Von dem kung Pladislau, wy der mit den türken streit.*[1])

Ezt a költeményt Karajan a tőle kiadott Beheim-féle históriás énekek gyöngyének nevezi.[2]) Karajan e kijelentését a költemény nagy történeti értékéről az újabb kutatók, kivéve Telekit,[3]) mind elismerték és igazolták.[4])

---

[1]) Közli Karajan: *Quellen und Forschungen* stb. 35—46. ll.
[2]) Id. m. 6. l.
[3]) *A Hunyadiak kora Magyarországon*, I. k. 445. l. 7. jegyz.
[4]) V. ö. H. Zeissberg: *Erinnerungen an die Schlacht bei Varna.*

A költemény tárgya az 1443—1444. évi magyar-török harczok, forrása bizonyos *Hans Mägest*, ki a várnai csatában személyesen résztvett és török fogságba esett, melyben tizenhat évig sínlődött:

Dy lietlin ich getichtet hab
Alz mirs hans mägest füre gab.
der selb war in dem streite.
Wol auff sechczehen iare
er der türken gefangen war.
ich michel päham kund euch daz,
alz mir ist affenpare.

Hogy ki volt az a *Hans Mägest?* közelebbről nem állapítható meg. Karajan a költeményhez írt bevezetésében [1]) *Hans Mägest*-et neve hangzásánál fogva magyarnak tartja; egy későbbi, az említett kiadás tartalomlapjára tett jegyzete szerint meg épen a melki krónikában [2]) 1474-ben előforduló »Joannes de Megies, alias de Septemcastris« melki benczéssel azonosítja.[3]) Schuller J. K. erdélyi szásznak tartja, a mi nem lehetetlen, de fejtegetéséből épen nem következik szükségképen, a mint bizonyítása végén maga is bevallja.[4]) Schuller fejtegetése alapján Teutsch D. G.[5]) már bizonyosnak tartja, hogy *Mägest* szász ember volt, pedig mint magyar, különösen mint erdélyi magyar is tudhatott Mägest németül és ismerhette épúgy mint a szász, Erdély alkotmányos viszonyait is, a menynyiben ezek az erdélyi bandériumok kiállításában, melyeket Beheim feltünő pontossággal nevez meg, érvényesültek. Schullerrel szemben, azt hiszem, a valószínűség inkább Karajan

---

(Zeitschr. für die öst. Gymnasien, 1871. évf. 99—100. l.) Köhler: *Die Schlachten bei Nicopoli und Varna.* 1882. 38. l. — Huber: *Die Kriege zwischen Ungarn und den Türken 1440—1443. (Archiv f. öst. Gesch. 1886.* 68. köt. 162. l.) Kupelwieser: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács 1526.* 1895. 68. l. 14. jegyz. stb.

[1]) Id. m. 7. l.

[2]) Pez Jeromos kiad. I. k. 262. l.

[3]) Ez a jegyzet, úgy látszik, kézirati bejegyzés volt Teleki példányában (v. ö. id. m. I. k. 445. l. 7. jegyz.), mert a tőlem használt példányban erre nem tudtam akadni, pedig »ex bibliotheca Theodori Karajan« származik. (Jelenleg a Nemz. Muzeum könyvtára birtokában, P. O. germ. 139. m. jelzéssel.) Medgyesi Jánossal különben Trausch K. is *(Schriftsteller-Lexicon oder biographisch-literärische Denk-Blätter*, 1868. II. k. 382—385. l.) azonosítja.

[4]) *Transsilvania.* Neue Folge, 1862. 152—155. l.

[5]) V. ö. *Archiv des Vereins f. Siebenbürg. Landeskunde.* Neue Folge. XXI. k. 1887. 425. l. u. a. *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, 3. kiad. I. k. 124—125. l. és *Allg. deutsche Biogr.* XX. k. 59. l.

mellett szól, a névtől eltekintve már csak azért is, mert Beheim, mint látni fogjuk, tudósításában a személyek és helyek meghatározásánál magyar elnevezéseket használ, ha mindjárt német nevök is van.[1])

A költemény keletkezésének ideje csak nagyjában határozható meg. Mägest tizenhat évet töltvén török rabságban, természetes, hogy Beheim éneke 1460 előtt nem jöhetett létre. Ebből azonban nem következik, hogy Beheim mindjárt 1460-ban szerzette, mert nem valószínű, hogy Mägesttel rögtön szabadulása után találkozott volna. De az ének mindenesetre azon idő alatt jött létre, melyet Beheim a Frigyes császár szolgálatában töltött. Feltehető, hogy Mägest ez alatt az idő alatt megfordult a császári udvarnál, talán Bécsujhelyben, hol költőnkkel érintkezhetett, ép úgy mint egy másik tudósítója, ki a Drakul vajdáról szóló és alább ismertetendő énekéhez szolgáltatta az anyagot.

A költemény, vagy inkább verses krónika, két részre oszlik. Az első, a rövidebbik, az 1443-iki u. n. hosszu hadjáratot írja le; a második terjedelmesebb rész pedig a várnai csatáról és előzményeiről szól. Mindkét rész magyarázata és fölfejtése igen nehéz és bonyodalmas, főként az elsőé. Beheim előadása többször zavaros és sok helyen homályos is; valószínűleg ilyen volt Mägesttől vett értesülése is, kinek emlékezetében az események világos képe, helyes egymásutánja és kellő összefüggése a hosszu rabság alatt bizonyára elhalványult. Sok kérdés tisztázását az idevágó többi forrás kuszált, egymásnak ellentmondó tudósításai is megnehezítik.[2])

A költő Ulászló király magasztalásával kezdi énekét. »A mit — úgymond — királyok, fejedelmek, grófok és bárók dicséretére mondanak, az mind szót sem érdemel. A költő egy embert ismert, a ki valóban uralkodóhoz méltóan viselkedett, a ki mindenütt ott volt, hová hivatása szólította, a ki életét soha sem kimélte, valahányszor síkra kellett szállni a pogány ellen: Ulászlónak (bladislag, pladislau) hivták. Len-

[1]) Teleki id. m. I. k. 450. l. egy bizonyos Medgyesi Jánost említ, ki Várnánál török fogságba esvén, sok sanyargatás után került haza. Hogy Teleki ezt az adatot honnan vette, tökéletlen utalása miatt nem tudtam nyomára akadni. Teleki valószínűleg összevetette Beheim értesítését a melki krónika adatával.

[2]) Ezek között Beheim énekén kivül még több, bár kevésbbé jelentékeny verses mű is előfordul. Két görög költeményt ismertetett Pecz Vilmos *Századok*, 1894. évf. 315 és köv. ll. és 909 és köv. ll. Mindkettő harsogó magasztalással szól Hunyadiról. Két latin költeményt közöl Zeissberg (id. ért. 108 és köv. ll.), melyeknek középpontjában Ulászló király áll.

gyelországnak volt királya.« Beheim ezen magasztaló szavai élénken emlékeztetnek azokra a dicsérő szavakra, melyekkel Dlugoss szerint [1]) egy *német* adózott 1443-ban Ulászlónak, kinek seregében szolgált. Ő is kijelenti, hogy Ulászló, ki ifjuságát a vallásért és egyházért való folytonos fáradozásban, nélkülözésben és küzdelmekben tölti, míg a többi fejedelmek dobzódásba és fényűzésbe merülnek, egyedűl méltó a király czímére.

»Albert király halála után — folytatja Beheim — Ulászlót Magyarországon is királylyá választották, a mi azonban sokaknak nem tetszett, élükön Erzsébet királynéval, Albert özvegyével. Két évig tartott a háborúskodás, míg Erzsébet meg nem halt. Az egyenetlenkedés ideje alatt a szultán összegyüjtötte seregét és nagy hatalommal Magyarország ellen indult. Midőn Ulászló ennek hírét vette, rögtön tanácsot ült az urakkal és hadjáratot hirdetett.« Beheim előadása már a bevezetésben is teljesen megfelel a történeti hűségnek. Ulászló 1440-ben választatott királylyá, Erzsébet pedig két évre rá 1442-ben halt meg. Murád szultán tényleg fölhasználta az előnyös helyzetet, melyet a trónviszály teremtett, és Magyarországot 1440—1441-ben Nándorfejérvár, 1442-ben pedig Erdély felől támadta meg.[2]) A hadjáratot Beheim tudósításával megegyezőleg országgyűlés határozta el 1443 pünkösd táján.[3])

»A király azután Váradra (gen wardein) ment és összegyüjtötte seregét, mely a magyarok segítségével 14,000 emberre rúgott, mind jól fölfegyverzett férfiu.« Ulászló 1443 jul. 22-én indult el Budáról a déli részek felé,[4]) és világos, hogy a költőtől említett *Wardein* Pétervárad, és nem Nagyvárad, mint Karajan gondolja.[5]) A keresztény sereg nagyságát az egyes források és írók különbözőképen állapítják meg: Bonfini [6]) 15,000-re, Teleki [7]) 25,000-re, Fraknói [8]) mintegy 40,000-re, Huber [9]) és Kupelwieser [10]) Dukas nyomán körülbelűl 25,000-re teszik. Kupelwieser szerint a költeményben

[1]) *Hist. Poloniae*, I. k. 777. l.
[2]) V. ö. *A magyar nemzet története*. Szerk. *Szilágyi Sándor*. IV. k. 25—26. l.
[3]) U. o. 31. l.
[4]) Olv. *Dlugoss* id. m. I. 775. l. és *Huber* id. ért. 162. l.
[5]) Id. m. 8. l.
[6]) Id. m. 457. l.
[7]) Id. m. I. k. 334. l.
[8]) *Cesarini Julián bibornok magyarországi pápai követ élete*, 37. l.
[9]) Id. ért. 177. l.
[10]) Id. m. 68. l.

említett szám valószínűleg csak a Hunyaditól gyüjtött seregre vonatkozik, de Beheim egész határozottan állítja, hogy a király a magyarok segítségével 14,000 embert hozott össze. Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy ez igenis a királynak saját serege, melyhez némely magyar úr bandériuma is csatlakozott, a Hunyadi, Julián, Brankovics stb. csapatai nélkül.

»A sereg átkelt a réven, melyet *tutenrib*-nak hívnak.« Karajan [1]) *tutenrib*-ot *tóti rép* (így!) = Slavische Fähre-re magyarázza, összevetvén a két 1439-iki oklevélben előforduló *vadum Tydenrew* és *Tydenrew*-vel.[2]) Ezt a *tóti rép*-et pedig azonosnak tartja a *salsus lapis*-szal, hol Callimachus[3]) és Bonfini[4]) szerint a magyar sereg a Dunán átkelt. Ez a *salsus lapis* meg szerinte nem egyéb, mint az egyenlő jelentésű szláv *Slankamen*. Az utóbbi magyarázat valószínű, bár Bonfini szerint ez a *salsus lapis* Gobin (Temes-Kubin) mellett és Szendrővel szemben fekszik, és én úgy látom, hogy Callimachus is ekként akarja érteni. Az bizonyos, hogy a *tutenrib* azonos az oklevelekben és íróknál is előforduló *Tydenrew*-vel, de az is kétségtelen, hogy Tidőrév külön helység, nem azonos Slankamennel, hanem ezzel szemben Titel városa mellett feküdt.[5]) Kérdés, tényleg itt kelt-e át a magyar sereg a Dunán? Mint láttuk, Bonfini és valószínűleg Callimachus is azt állítja, hogy az átkelés Szendrővel szemben történt, és így adja elő Hammer,[6]) Teleki[7]) és Szentkláray.[8]) Huber[9]) kétségbe vonja, hogy a sereg Szendrőnél merészelt volna átkelni, mert Szendrő akkor török kézben volt. Török források[10]) szerint az átkelés Belgrádnál történt, csakhogy ez mindenesetre a Szávára értendő, mert különben még előbb a Tiszán kellett volna átkelniök, és így a Dunán való átkelésre nézve nem adnak felvilágosítást. Huber[11]) és Kupelwieser[12]) kétségtelennek tartják, hogy az átkelés szept.

---

[1]) Id. m. 8. l. Ugyanígy Huber id. ért. 178. l. és Kupelwieser id. m. 69. l. 16. jegyzet.

[2]) Olv. Lichnowsky: *Geschichte des Hauses Habsburg*, V. k. 4465. és 4471. sz.

[3]) Schwandtner-féle 1746-iki kiad. 489. l.

[4]) Id. m. 457. l.

[5]) V. ö. Csánki: *Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában*, II. k. 139—140. l.

[6]) *Geschichte des osmanischen Reichs*, 2. kiad. I. k. 347. l.

[7]) Id. m. I. k. 336. l.

[8]) *A dunai hajóhadak története*, 52. l.

[9]) Id. ért. 178. l.

[10]) Olv. Thúry: *Török történetírók*. I. k. 58 és 136. l.

[11]) Id. ért. id. h.

[12]) Id. m. 69. l.

végén Belgrád fölött Slankamen táján történt, a mi mindenesetre elfogadható állítás, melyet költeményünk is, mint látjuk, megerősít. Igaz, hogy Beheim ily módon mintha ellentmondásba keverednék, mert egyszer úgy tudósít, hogy a sereg Péterváradon gyülekezett, azután meg, hogy Tidőrévnél kelt át, pedig ha a gyülekezés Péterváradon történt, akkor már nem volt szükséges a Dunán átkelni; de az ellentmondás valószínűleg úgy fejthető meg, hogy csak a király kelt át Péterváradnál az ő saját dandárával, a főurak bandériumai pedig valamivel alább Tidőrévnél, úgy hogy Slankamennél egyesültek. Különben lehetséges, hogy a költeményben említett *Wardein* alatt nem Pétervárad, hanem Vásáros-Várad értendő, mely Pétervináddal szemben a mai Ujvidék helyén feküdt.[1]) Beheim előadása különben innen kezdve jó darabig zavaros, mert bár azt mondja, hogy a sereg *tutenrib*-nél átkelt, mégis így folytatja:

»Innen — t. i. *tutenrib*-től — a király seregével a Dunán Bulgáriába tartott, melynek fővárosa Szófia, hamarosan megadta magát; a mi töröket benne találtak, mind lemészárolták.« Beheim szerint tehát a sereg tulajdonképen nem kelt át Tidőrévnél, hanem csak hajóra szállt és így haladt tovább Bulgária felé. A hajón való szállításról más forrás nem szól, ez adat bizonnyal téves is. Máskülönben Beheim előadása teljesen megegyezik Dlugosséval[2]) és az erre támaszkodó Callimachus[3]) és Bonfini előadásával,[4]) kik szintén úgy beszélik, hogy a keresztény sereg átkelvén a Dunán, Szófia ellen indult. Dukas és Chalkokondylas tudósítása itt igen szűkszavú. Huber[5]) azonban Hunyadi Ulászló és Aeneas Sylvius levelei alapján minden kétséget kizáró módon kimutatja, hogy Szófia bevétele előtt Krusevácz, Nis és Pirot elfoglalása következett. Egyébiránt a török történetírók is támogatják Huber ezen fejtegetését.[6]) Beheim tehát a hadjárat egy nevezetes részét, mely Szerbiában játszódott le, átugorja, és a sereget Magyarországból egyenesen Bulgáriába viszi. Alább ki fogom mutatni, hogy Beheim ép úgy mint Dlugoss és követői, igenis szól a szerbiai harczokról is, csakhogy nem a kellő rendben, hanem az időbeli egymásután fölzavarásával.

»A sereg innen is tovább vonult negyed napig és elham-

[1]) Csánki id. m. II. k. 141. l.
[2]) Id. m. I. k. 775. l.
[3]) Id. m. 498. l.
[4]) Id. m. 457. l.
[5]) Id. ért. 178—187. l.
[6]) Olv. *Thúry* id. m. I. k. 58. és 136. l.

vasztott mindent, a mit maga előtt vagy körűl talált.« Szófiának és a körülötte levő helységeknek feldulását a többi forrás is megemlíti, különösen Thuróczi [1]) és V. Lászlónak egy 1453-iki oklevele.[2])

»A negyedik napon a keresztény sereg a *Uisch* vizéhez érkezett, hol tábort ütvén, az ellenség támadását várta. Három napig veszteg maradt, a negyedik napon Murád török császár a *Maricza* vizéhez közeledett három mérföldnyire a magyaroktól. Itt egyesült sógorának *Haläl paschá*-nak százezernyi seregével, melyet ez Kis-Ázsiából (aus der grossen türkeie) hozott, úgy hogy a császár serege 200,000 emberre rúgott.[3]) A szultán egy hegyre vonult sógorával, hol tanácsot ültek, hogyan állhatnának ellent az ellenség támadásának, *Haläl pascha* kérkedve vállalkozott a keresztények visszaverésére, mert hiszen neki több bivalya van táborában, mint a hány embere az ellenségnek. A szultán örömest beleegyezett sógora ajánlatába.« Hogy Beheim ezen tudósítása lényegében mikép magyarázandó, alább fogom megkisérleni; itt csak egypár megjegyzést akarok a költemény előadásához fűzni. Beheim téved, mikor azt állítja, hogy Khalil pasa (haläl pascha) Murád sógora. A szultán sógorát Mahmud Cselebinek hívták, ki az említett Khalil pasa nagyvezér testvére volt.[4]) Hogy a szultán nemcsak európai, hanem ázsiai csapatait is összevonta a magyarok visszaszorítására, megerősítik Dukas-szal [5]) szemben, a ki csak az európai sereget említi, Chalkokondylas [6]) és az 1486-iki török névtelen.[7]) Arról azonban, hogy az ázsiai sereg a szultán sógorának fővezérsége alatt állott volna, más forrás nem tud, kívéve Dlugosst,[8]) ki azonban a szultán rokonát névleg nem említi, továbbá Callimachust,[9]) ki Carambus-nak nevezi, és Bonfinit,[10]) ki Carambus mellé oda teszi: »quem Kelepin alii dictum esse volunt.« Nesri [11]) és Szeád-Eddin [12]) szerint Mahmud

[1]) Schwandtner kiad. 253. l.
[2]) Olv. Teleki id. m. X. k. 351. l.
[3]) És nem 300,000-re, mint Karajan id. m. 9. l. hibásan mondja.
[4]) Olv. *Thúry* id. m. I. k. 19, 58 és 137—138. l. Ép úgy *Chalkokondylas* krónikája (*Becker* bonni kiadása) 315. l. és *Bonfini* id. m. 460. l. *Dlugoss* id. m. I. k. 776. l. »affinis«-nek mondja a szultánhoz való viszonyában.
[5]) *Becker* bonni kiad. 217. l.
[6]) Id. m. 308. l.
[7]) *Thúry* id. m. I. k. 19. l.
[8]) Id. m. I. k. 776. l.
[9]) Id. m. 492. l.
[10]) Id. m. 460. l.
[11]) *Thúry* id. m. I. k. 58. l.
[12]) U. o. I. k. 137. l.

Cselebi, Boli szandsák bégje volt a kantamuni kis-ázsiai vilajetben, és az említett török névtelen szerint is az anatoliai (kis-ázsiai) hadosztályba tartozott, mely Balabán pasa vezérlete alatt állott, míg a rumiliai (európai) hadosztálynak Turkhán bég volt a vezére. Mindkét hadosztály fölött pedig Kászim pasa, Rumili beglerbégje állott.[1]) A török sereg nagyságát más kútfő nem említi szám szerint; de Beheim értesülését sem szabad megbízhatónak tekinteni. A szultán összes hadi ereje körülbelül 150,000-re tehető.[2]) Olyan gyűlésről, a milyet Beheim említ, Chalkokondylas[3]) is tud, melyen a szultán elővülésével a leghíresebb török vezérek felszólaltak, de nincs köztük sem Khalil pasa, sem Mahmud Cselebi. A beszédek ugyan szintén a keresztények ellen való védekezés módjáról szólnak, de különben tartalmuk egészen más, mint Beheimnál a szultán sógora beszédének tartalma.

»Azalatt azonban Ulászló is megerősítette magyar seregét negyedfél ezer lóval, melyeket a szerb despota hozott.« Brankovicsnak Bulgáriában való csatlakozásáról más forrás nem szól. Beheim tudósítása ilyen rendben nem is lehet helyes, mert Brankovics kétségtelenül akkor csatolta csapatait a magyar sereghez, mikor ez Szerbiába lépett.[4]) A költő itt is fölzavarta a helyes rendet.

»A tanácskozás után Khalil pasa elvált a szultántól és a maga százezer emberével a magyar király ellen indult, a ki oly távol volt a víztől, hogy a törökök ura, t. i. Khalil, közte táborozhatott seregével és megkezdhette a harczot; át is szállította katonáit.[5]) Az ütközet megkezdődött; mindkét részen három óra hosszat vitézül harczoltak, végre azonban a keresztények áttörtek a török seregen, Khalil pasa legjobb vitézeivel futásnak eredt, de később mégis foglyúl esett. Sokan önként megadták magokat a keresztényeknek, mert karácson lévén, akkora volt a hó, hogy nem tudtak elmenekülni. A többi törököt pedig. a kiket kézre kerítettek, vagy megölték vagy szintén

---

[1]) V. ö. *Thúry* id. m. 58 és 137. l. *Chalkokondylas* id. m. 308. l.

[2]) Olv. *Kupelwieser* id. m. 69. l. és *Huber*. id. ért. 189. l.

[3]) Id. m. 308—312. l.

[4]) V. ö. *Telcki* id. m. I. k. 336. l. és Fraknói: *Cesarini Julián*, 137. l.

[5]) Föntebb mondotta a költő, hogy a török sereg három mérföldnyire a magyaroktól a *Maricza* vizénél ütött tábort. Hogy melyik vízen szállította át Khalil a sereget, a *Uisch* vagy *Maricza* vizén-e? Beheim nem mondja; a későbbiekből következtetve, mind a két vizen át kellett kelniök; hogy Beheim csak egyet említ, úgy hiszem, szintén megerősíti alábbi fejtegetésemet, hogy t. i. *Uisch* nem Bulgáriában keresendő, hanem hogy ez nem egyéb mint a Nis folyó Szerbiában.

foglyúl ejtették.« Ez a rész, mely a *Uisch* vizénél vívott ütközetről szól, a sok helyütt zavaros és nehezen fölfejthető költemény legbonyodalmasabb része. Eddig csak Karajan [1]) és Huber [2]) igyekeztek megmagyarázni. Karajan szerint *Uisch* nem lehet a Nis vagy Nisava folyó, mert lehetetlen, hogy a keresztény sereg a Nishez vonult volna vissza, miután Dlugoss, Callimachus, Bonfini és Beheim szerint is Ulászló Szófiát már elfoglalta. Szerinte tehát: »viel natürlicher gelangt Wladislaw bei Beheim nach der Belagerung Sofias an den Isker, denn dafür wird wohl der sonst nicht unterzubringende Fluss *Uisch* zu nehmen sein.« Huber szerint a Beheimtól említett *Uisch* semmiféle közelebbi támaszpontot nem ad, »da *Visch* wahrscheinlich gar nichts anderes ist als das ungarische *víz* = wasser. Mit dem Herausgeber Beheims (t. i. Karajan) an den Isker wird man nicht denken können, da dieser ganz nahe bei Sofia vorbei fliesst, eher an die Topolnitza.« Nyilvánvaló, hogy egyik magyarázat sem kielégítő. Karajané már azért sem, mert — mint Huber is mondja — az Isker egész közel van Szófiához, a költemény szerint pedig csak negyed napra érkezett a sereg a *Uisch*-hez Szófiából való kiindulása után. De Huber magyarázata sem szünteti meg a homályt, mert ha el fogadjuk is, hogy *uisch* annyi mint *víz*, és hogy ez valószínüleg a Topolnicza, ezzel sincs tulajdonképen semmi sem megmagyarázva, ép oly kevéssé, mint mikor Karajan azt mondja, hogy *Uisch* nem egyéb mint az *Isker*. Beheimnak ez a tudósítása ugyanis ilyen rendben ellentétben áll minden más forrással, mert egyetlen egy sem állítja, hogy Szófia és a Zlaticza-szoros közt — a Beheimnál említett *Maricza* alatt t. i. mint alább kimutatom, a Zlaticzát kell érteni — valami nevezetesebb összetűzés történt volna a magyar és török sereg közt. Dlugoss [3]) és utána Callimachus [4]) meg Bonfini [5]) azt állítják, hogy a keresztény sereg Szófia elfoglalása után a Morava folyóhoz tért vissza és ott verte meg a török sereget, de Huber [6]) a Hunyadi, Ulászló és Aeneas Sylvius leveleiből kétséget kizáró módon kimutatja, hogy ez a moravai ütközet, melyet Dlugoss és kiírói említenek, nem egyéb mint a nov. 3-iki nagy ütközet, mely a Nisavának a Moravába torkollása közelében történt és pedig még mielőtt a keresztény hadak Szófia ellen indultak volna. Ezt különben

[1]) Id. m. 9. l.
[2]) Id. ért. 190. l.
[3]) Id. m. 775—776. l.
[4]) Id. m. 489. l.
[5]) Id. m. 458. l.
[6]) Id. ért. 185 és köv. ll.

mint már föntebb érintettem, a török történetírók is megerősítik. Tehát Dlugoss és a rátámaszkodó Callimachus meg Bonfini sem támogatják Beheim előadásának hitelességét, sőt ellent mondanak neki, mert míg ezek szerint a király a Moravához fordult vissza, Beheim azt állítja, hogy az ütközet Szófia és a Zlaticza-szoros között folyt le. És mégis nem valószínű, hogy Beheim ezt a részletet pusztán a maga képzeletéből szőtte volna előadásába. Vizsgáljuk meg közelebbről. A forrásoknak beható és éles elméjű összehasonlítása alapján Huber id. értekezésében a hadjáratnak a következő főmozzanatait állapította meg, melyeket a történetírók általánosan elfogadtak: [1]) A nov. 3-iki ütközet a Nis folyónál, Szófia elfoglalása decz. 4-ike körül, a Zlaticza-szorosnál a magyar és török sereg találkozása decz. 24-én és a január 5-iki ütközet újra a Nis táján volt. Ebből a négy mozzanatból kettő kétségtelenül megvan Beheimnál, és pedig Szófia elfoglalása és a Zlaticza-szorosnál történt találkozás. Ellenben feltünő, hogy a Nis vidékén történt két nagy ütközetről, mely a hadjárat két legfényesebb hadi tette, nem szól semmit. Azt hiszem, nem tévedek, ha Karajannal és Huberrel szemben mégis azt állítom, hogy ez az ütközet, mely a költő szerint a *Uisch* vizénél vivatott, azonos a két nisavai ütközet valamelyikével. E szerint tehát *uisch*. *nisch*-nek olvasandó, s így Karajannál a *uisch* olvasási hiba volna, vagy ha nem, akkor a 312. sz. heidelbergi codexben, a honnan Karajan másolata származik, volna *uisch* tollhiba. De még ha minden kéziratban ily alakban fordulna is elő, akkor sem lehetne más mint *Nis*. Beheim itt is, mint annyiszor, elvéti az események egymásutánját, vagy a saját, vagy időnkinti tudósítója, ez esetben Mägest feledékenységéből. Az a kérdés, melyik nisavai ütközetre magyarázandó Beheim tudósításának ez a része?

Az ütközet leírása maga annyira általános, hogy támaszpontot alig szolgáltat; sok mellékkörülmény, melyről megemlékezik, kétségtelenül nem ehez, hanem a zlaticzai ütközethez tartozik, a melylyel szinte összefolyik. Beheim leírásában a *Uisch* folyó említésén kívül a legfontosabb momentum a szultán sógorának elfogatása. A kérdés már most az, melyik ütközetben esett Mahmud Cselebi foglyúl? A többi forrást tekintetbe véve, csak kettő, és pedig a két nisavai csata jöhet szóba, melyek közűl az egyik, mint említettem, nov. 3-ra, a másik a következő évi jan. 5-re esik. Sem Hunyadinak

[1]) V. ö. Fraknói: *A Hunyadiak és Jagellók kora.* (*A magy. nemzet története*, IV. köt.) U. a. *A várnai csata előzményei.* (*Hadtört. Közl.* 1889. évf.) U. a. *Cesarini Julián.* — Kupelwieser id. m. stb.

Ujlaki Miklóshoz nov. 8-án,[1]) sem Ulászlónak a velenczei dogéhoz nov. 9-én intézett levelében,[2]) sem Aeneas Sylviusnak 1444 január 15-én és 1445 okt. 28-án kelt leveleiben[3]) nem találjuk említve a pasák és bégek közt a szultán sógorát, de megjegyzik, hogy a foglyok közt előkelő vezérek, *vajdák* is voltak. Ezen levelek szerint tehát nincs kizárva, hogy Cselebi is köztök volt, hogy tehát az első nisavai ütközetben fogatott el. A török történetírók, nevezetesen az 1486-iki névtelen és Nesri szerint Cselebi elfogatása a Zlaticza-szorostól való visszavonulás után, tehát a második nisavai ütközet alkalmával történt. Csak Szeád-Eddin említi tudósítása végén,[4]) hogy egy »másik könyv« szerint Mahmud Cselebi előbb fogatott el, semmint a szultán Izladi (= Zlaticza) felé fordult volna, tehát az első nisavai ütközetben; de Szeád-Eddin saját tudósítása egybehangzik a másik két török íróéval s az utóbbi leírást csak mint variánst idézi. A török történetírók nem állnak egyedül, mikor azt állítják, hogy Cselebi a második nisavai ütközetben esett foglyúl, hanem ugyanazt mondják Chalkokondylas,[5]) Thuróczi[6]) és egy egykorú szemtanu cseh író is.[7]) Csak Dlugoss[8]) és utána Callimachus[9]) térnek el az említett forrásoktól; szerintök a szultán rokona, ki alatt Cselebit értik, a zlaticzai ütközetben került fogságba. De ebben már kortársuk Bonfini is,[10]) ki máskülönben rájuk támaszkodik, megczáfolja őket: »Nos autem quemadmodum a quibusdam Corvini militibus accepimus, qui vulnera etiam ab eo bello suscepta ostendere, rem ita referendam esse censuimus. Dissentit ab his aliquantulum Callimachus, poeta nostri temporis excultus ac scriptor egregius, qui, antequam noster exercitus pedem referre coepisset, cum turca dimicatum et Carambum (Cselebi) captum, in Vladislai vita retulit. Sed quid Ungari referent, audiamus.« Ezek után elmondja, hogy Kelepi, kit mások Carambus-nak hívnak, a keresztény sereg visszavonulása alkalmával — tehát a Nisavánál — megveretett és ő maga elfogatott. Az újabb történetírók, pl. Fraknói és Kupelwieser, ezek alapján tényleg a jan. 5-iki ütközetben fogatják el.

---

[1]) Katona: *Hist. Crit.* XIII. k. 251—254. l.
[2]) *Muratori*, SS. XVIII. k. 674. l.
[3]) A bázeli kiadás 44. és 81. levele, 530 és 564. l.
[4]) *Thúry* id. m. I. k. 139. l.
[5]) Id. m. 315. l.
[6]) Id. m. 254. l.
[7]) Német fordítását közli *Huber* id. ért. 198—200. l.
[8]) Id. m. I. k. 776. l.
[9]) Id. m. 494. l.
[10]) Id. m. 460. l.

Mindebből, azt hiszem, világosan következik, kogy Beheim a *Uisch* vizénél lefolyt ütközetről beszélvén, tulajdonképen a Nisava folyónál jan. 5-én vívott csatáról tudósít. Az első nisavai. nov. 3-iki ütközetről tehát nem szól, valószínüleg mert már Mägest emlékében összefolyt a két csata. Nincs különben kizárva, hogy ez a kihagyás Beheim részéről szándékos, mert ebben a csatában Ulászló nem vett részt, és így minden dicsőséget Hunyadinak kellett volna juttatnia vagy legalább dicsérete elől nem térhetett volna semmiképen sem ki. Ettől azonban Beheim ebben a költeményében is következetesen óvakodik. A költemény első részében mindössze egyszer juttat Hunyadinak szerepet, mely ugyan, mint látni fogjuk, Hunyadi jellemét szép, sőt nemes színben tünteti fel, de a hadjárat dicsőségéből egy szemernyit sem enged neki, valamint a pápai követnek, Cesarini Juliánnak sem, a kit elég feltűnő módon a költemény első részében egyszer sem említ, mintha a hadjáratban részt sem vett volna. Az egész költemény egyetlen hőse, a kié a siker minden dicsősége és a balsors keltette minden rokonszenv: az ifju, szerencsétlen véget ért Ulászló király.

A leírás azonban csak leglényegesebb vonásaiban azonosítható a jan. 5-iki diadalmas csata lefolyásával; legtöbb részlete, melyet már ismerünk s a mi még alább következik, a zlaticzai szorosnál vívott ütközet keretébe tartozik; így pl. mikor a költő elmondja, hogy a keresztény had három mérföldnyire volt a szultán seregétől, ki a *Maricza* vizénél táborozott; hogy a szultán katonáival egy hegyre vonult, hol tanácsot ült, és hogy az ütközet karácsonkor vívatott. Ezek a részletek a többi forrás tanusága szerint mind a zlaticzai összetűzéssel függnek össze, mely karácson napján ment végbe egy hegy tövében, melyre a keresztények nem tudtak felhatolni.

»A legelőkelőbb foglyokat — t. i. a *Visch* mellett vívott ütközet alkalmával — a vezérrel együtt György despota (tispot iurat) kapta, a ki Khalilt meg akarta vakítani, ajkát és orrát lemetszeni és ily állapotban a szultánhoz küldeni, ki az ő két fiát fogva tartotta. Midőn szándékának híre terjedt, a király, Hunyadi (hunadienusch) és más magyar urak lebeszélték erről, mert ha meg is vakítja Khalilt, attól fiai nem nyerik vissza látásukat. A despota végre engedett kérésöknek, foglyait a királynak adta át, a ki őket Fejérvárra (ueier war) küldte, melyet a németek *kriechisch weissenpurg*-nak hívnak. A szultán később Galambóczot (taubenpurg), Szendrőt (sendre) és más várakat engedett át váltságdíj fejében.« Költeményünk ezen részét lényegében más forrásban is megtaláljuk. Igy az emlí-

tett névtelen cseh harczos tudósítása szerint is[1]) a szultán kész volt rokonának szabadon bocsátásáért harmincz évre békét kötni, a despotának két fiát, azonfelül Szendrőt, Galambóczot és a szerbek országát visszabocsátani. Ugyanerről tudósít Nesri[2]) és Szeád-Eddin[3]) is. Világos, hogy mindez tulajdonkép a szegedi békére vonatkozik, melyet a törökök, mint Huber[4]) nem alaptalanúl gyanítja, már akkor igyekeztek előkészíteni, mikor a király még Szerbiában tartózkodott, és pedig a király tudtával, nem háta megett. Beheim előadásából hitelesnek fogadhatjuk el, hogy György despota a szultán sógorán bosszut akart állni két megvakított fiáért, de a király és Hunyadi ezt megakadályozták. Beheim és különösen a török írók tudósításából azt is elfogadhatjuk, hogy a szultánt a békekötésre, sok más tekinteten kívül, nem csekély mértékben az a törekvés is indította, mely talán nem szolgált puszta ürügyül,[5]) hogy sógorát a fogságból kiszabadítsa, a mire nőtestvére, Khalil neje »siránkozva« kérte. A többi történetírók, mint Dlugoss, Callimachus, Bonfini, Dukas és Chalkokondylas áttekintőbb szemmel látják az eseményeket, melyek a szegedi békekötést megelőzték, és jól-rosszúl tisztázni igyekeznek a megelőző diplomácziai alkudozásokat, a melyekről Beheim és a föntebb említett egyszerű tudósítók nem tudtak és a melyekhez érzékök sem volt. Alapjokban a költemény e részében elbeszélt események is nem a zlaticzai, hanem a nisavai ütközethez tartoznak, vagy legalább mindjárt rá játszódtak le. A szerb fejedelem fiainak és az említett váraknak átadása, valamint Cselebi szabadon bocsátása, mint Beheim is mondja, később következett be a szegedi béke megkötésénél.

»A király akkor átkelt a *Uisch* folyón és a *Mariczá*hoz vonult.« Az itt és föntebb már többször említett *Maricza* folyó neve kétségtelenül tévedésen alapszik. Már Huber[6]) megjegyzi: »Es ist selbstverständlich, dass die Christen nicht bis Maritza gekommen sind, da sie dann bereits den ganzen Engpass hinter sich und die Ebene erreicht hätten.« Maga az esemény azonban, melyet Beheim e folyó mellé helyez, mint alább látni fogjuk, nem költött, hanem megfelel a valóságnak; sőt tudósításának fontossága is van, mert a hadjárat e részéről más forrás nem számol be oly kimerítően. Kétségtelen, hogy

[1]) *Huber* id. ért. 205. l.
[2]) *Thúry* id. m. I. k. 58. l.
[3]) U. o. I. k. 138. l.
[4]) Id. ért. 206. l.
[5]) V. ö. Fraknói: *Cesarini Julián*, 55—57. l.
[6]) Id. ért. 192. l. 1. jegyz.

költőnk itt csak felcserélte egy másik folyó nevét a *Maricza* nevével. Milyen folyóra gondol tehát Beheim tulajdonkép? Mint már említettem, a keresztényeknek a szultánnal való találkozása valamennyi forrás egyező értesítése szerint a Zlaticza-szorosnál történt. A Zlaticza-szorosnál tényleg van egy kis folyó, a Topolnicza. Nincs tehát kizárva, hogy a költőnknél említett *Mariczát* a Topolniczára kell magyarázni. De talán közelebb eső magyarázatot is találunk. Beheim sem Zlaticza városát, sem a Zlaticza-szorost nem említi, hanem csak a *Maricza* vizéről beszél. Tehát a *Mariczát* nem különbözteti meg a Zlaticzától, és így nem vágja útját annak a magyarázatnak, sőt valószínűvé teszi, hogy a Zlaticzát a Mariczával cserélte fel. Kérdés, van-e *Zlaticza* nevű folyó? Bonfini [1]) ezen esemény elbeszélésénél kétszer is említ ily nevű folyót. Huber Bonfinit idézvén a »folyó« szó után zárójelbe felkiáltó jelet tesz, valószínűleg kétségét akarván kifejezni ily nevű folyó létezésén. Huberrel szemben Thúrynak [2]) ez iránt nincs kétsége, és az *Izladi* szó magyarázatánál, mely azonos a Zlaticzával, idézi Bonfini említett helyét. Teleki [3]) is így ír: »A király ezzel szemben Bazilitza vidékén, a Zlaticza (talán Izlatin) vize mellett szállott táborba.« És még világosabban Hammer: »Der in der Geschichte so berühmte Pass Succi ... ist ein doppelter ... wovon der ... östliche von dem hier gegen den Norden fliessenden Flüsschen Isladi oder Slatiza in dem gleichramigen Orte der Pass von Isladi oder Slatiza genannt wird.« [4]) Kanitz [5]) szerint Zlaticza városán át két patak folyik, de csak az egyiket nevezi meg és ezt is törökül: *Kuru dere*. A műve III-ik kötetéhez mellékelt nagy térképen is látható ez a két patak, de mindkettő név nélkül. Azt hiszem, hogy főként Hammer id. helye, de Kanitz leírása alapján is bátran állíthatom, hogy Beheim a Mariczát fölcserélte a Zlaticzával, és hogy mindaz, a mit a Mariczánál történtekről mond, valójában a Zlaticzánál folyt le. Teljesen bizonyossá teszi ezt a magyarázatot a pár vers-sorral később következő *Slada gura*, melyről mindjárt bővebben lesz szó.

»A törökök a Maricza vizén — tehát a Zlaticzán — túl egy hegy tövében vesztegeltek, melyet csak az imént erősítettek meg, hogy futás esetén oda visszahúzódhassanak. Ezt a hegyet törökül *Altintach*-nak, szerbül *Slada gura*-nak.

[1]) Id. m. 459. l.
[2]) Id. m. I. k. 136. l. 1. jegyz.
[3]) Id. m. I. k. 347. l.
[4]) Id. m. I. k. 348. l.
[5]) *Donau-Bulgarien und der Balkan*, II. k. 193. l.

németűl pedig *Guldin perg*-nek hívják.« Huber[1]) a Beheimnál említett *Slada gura*-t *Sredna gora*-ra magyarázza, a mivel azonban nem érthetek egyet, mert a *Sredna gora* egy egész hegyláncz, melynek török neve *Orta dagh*,[2]) Beheim pedig csak egy hegyet említ, melyet a szultán a keresztény sereg ellen megerősített. Dukas[3]) is egy hegyről beszél, melyre a keresztények föl akartak hatolni, de nem nevezi meg; az u. n. janicsár, Konstantinovics Mihály azt a hegyet névleg is említi: »Der türkische Kaiser Murad eilte heran und traf sie im Gebirge, welches Zlatice heisst, während einige dasselbe Železna wrata (Eisernes Thor) nennen.«[4]) A Beheimnál említett hegyet tehát nem kell és nem lehet másra magyarázni; *gora* — mint Beheim helyesen mondja — annyi mint hegy, *zlato* pedig aranyat jelent. Az összetétel utóbbi része világosan arra utal bennünket, hogy a nevezett hegyet Zlaticzánál keressük. Kanitz[5]) tényleg említést tesz egy *Zlatiška planina* nevű hegyről, mely Zlaticza közvetlen közelében van. Ez tehát az a hegy, a melyet a szultán megerősített és a keresztények hasztalan igyekeztek elfoglalni, és ez képezte azt a szorost, melyet a források nagy része mint *zlaticzai szorost* annyiszor emleget. Igy tehát Beheim a többi forrással egyezőleg az elbeszélt eseményeket Zlaticzához helyezi, és most már nincs benne kétség, hogy a föntebb említett *Maricza* helyett a *Zlaticza* értendő.

»A szultánnak a közelben nem volt vára, melyben bizakodhatott volna, elvitte tehát a gyalogságát a hegyre, hogy senki el ne foglalhassa; lovasságával meg a folyóhoz, t. i. a Zlaticzához vonult, de nem kelt át rajta. A folyón innen a parton a keresztények táboroztak, a folyón túl pedig a szultán idomtalan serege. Egyik sem mert támadni. A harmadik éjjelen a keresztény táborban nagy csődület támadt. Mindenki védelmi állásba helyezkedett, mert azt gondolták, hogy a törökök csellel vízi műveken átkeltek a folyón. De kitűnt, hogy tévedés van a dologban, mert csak nehány ló szabadult el a tábor megett, s e lovak olyan harapdálást és toporzékolást vittek végbe, hogy úgy tűnt fel, mintha a két ellenség harapdálná egymást. Reggel, a mint megvirradt, sokan zúgolódtak a vezérek ellen, hogy nem állhatják már a hideget, vagy támad-

[1]) Id. ért. 190. l.
[2]) *Kanitz* id. m. II. k. 132. l.
[3]) Id. m. 218. l.
[4]) A Hubertől közölt fordításban, id. ért. 189. l.
[5]) Id. m. II. k. 192. l. és a III. kötethez mellékelt térképen. *Kanitz* id. m. II. k. 208. l. a csata színhelyét Zlaticza alatt Petric közelében keresi.

janak tehát, vagy pedig térjenek vissza. Karácson volt.[1]) A katonák sürgetésére megharsantak a trombiták, a sereg összegyülekezett és nekiment a Mariczának — vagyis Zlaticzának. Midőn a törökök látták, hogy a keresztények átkelnek a vízen, meghátráltak valahányan. Ezek utánok iramodtak, elfogták lovaikat, elvették ruhájukat és sok becses ingóságukat. A hátsó rend Miklós vajdára (niclas waida) volt bízva, a *Rednicser* pedig az üldözőket vezette, kik egy álló nap és éjjel űzték az ellenséget.« Ki volt az a *Rednicser*, nem tudom megállapítani; nevére nem akadtam azon magyar és lengyel urak közt, kiknek czímerét Ulászló lefestette és a b. szűz budavári templomának falain elhelyeztette.[2]) Azt hiszem, hogy a keresztesek vezére lehetett. A *Niclas waida* nem más, mint Ujlaki Miklós erdélyi vajda.

»A császár övéivel az Arany-hegyre (gulden perg = slada gura) menekült; a kit a keresztények elfoghattak, egyet sem engedtek kezökből kisiklani, hét ezeret öltek meg a menekülők közül. Egy félnapig vesztegeltek a hegy előtt és nagy kedvök volt azt hatalmukba keríteni. De nem sikerült, mert a hegy mindenfelé torlaszokkal volt jól megerősítve, és a janicsárok (iengetschire) vitézül védelmezték. A keresztények ugyan meg-megtámadták, de sem rohammal, sem fortélylyal nem bírták elfoglalni. Megszólaltak tehát a trombiták, a sereg újra összeverődött és visszafelé indult. A folyón átkeltek, a hol a király és több úr visszamaradt. A keresztény sereg már nem állta tovább, emberek és lovak éhen vesztek, mert nem tudtak élelmi szerekhez jutni, minthogy közelben és távolban minden fel volt perzselve. Haza vonultak tehát. A király Budára tartott, a szerbek Szerbországban, az oláhok Oláhországban maradtak el.« A Zlaticza-szorosnál, -hegynél és -folyónál vívott ütközetről a legtöbb kútfő keveset vagy semmit sem tud.[3]) Jó részök csak annyit említ, hogy miután a keresztényeknek a Zlaticza-szoroson nem sikerült áthatolni, visszafordultak. Mégis bizonyos, hogy az áthatolás kisérlete nem történhetett meg összeütközés nélkül. Igy tehát egyaránt hitelesnek és hézagpótlónak fogadhatjuk el Beheim előadását, mely az idevágó valamennyi tudósításnál, így Chalkokondylasénál, Dukasénál, az 1486-iki török névtelenénél, bővebb és plastikusabb. Az utóbb említett forrásoknál közelebb jár Beheim előadásához ebben a tekintetben is Dlugossnak és

[1]) Ezt a nisavai ütközet leírásából vettem át ide, a hová tulajdonképen tartozik.

[2]) V. ö. *Dlugoss* id. m. I. k. 799. l.

[3]) V. ö. *Huber* id. ért. 191—194. l.

utána Callimachusnak szintén sokkal rövidebb leírása, bár ez is több pontban különbözik Beheimétől. A leglényegesebb eltérés abban áll, — nem tekintve, hogy Dlugoss a jan. 5-iki nisavai ütközetet teljesen egybeolvasztja a zlaticzai ütközettel, míg Beheim valamennyire mégis külön tartja, — hogy Dlugoss szerint maga a király is részt vett a zlaticzai mérkőzésben, sőt több nyíl is találta, a nélkül azonban, hogy kárt tett volna benne. Beheim szerint a seregnek csak egy része tűzött az ellenséggel össze, melyet a hegyig üldözött; a király maga, talán Hunyadi, Julián és a despota is a Zlaticza folyón innen maradtak. Miután a keresztények látták, hogy a hegyet semmiképen be nem vehetik, a nélkül pedig nem vonulhattak át a hasonló nevű szoroson, mert különben az ellenség hátban támadta volna őket, visszavonultak, a mit a nagy hideg és éhinség, melyről a többi forrás is szól, csak siettetett. Valamennyi kútfő tanusága szerint ez a mérkőzés karácsonra, decz. 24-ikére esett. A keresztény sereg a Zlaticzától való visszavonulás után, mint már említettem, 1444 jan. 5-ikén ütközött meg utoljára az őt hátúl követő törökökkel, mely alkalommal a szultán sógora, Mahmud Cselebi fogságba esett. Ulászló febr. 2-ikán tartotta bevonulását Budára az ujjongó tömeg sorfalai közt.[1])

Ezzel véget ér a költemény első fele, mely az úgynevezett hosszu hadjárat történetét beszéli el. A költő azután minden átmenet nélkül tér át az ének második felére, mely a várnai csatáról szól. Meglepő, hogy Beheim egy szóval sem említi a szegedi békét, melyet Ulászló 1444 julius közepén a szultánnal kötött és mindjárt rá fel is bontott. Szinte csodálatos, hogy költeményünkben Mägest egyetlen sóhaja sem sejteti a végzetes hadjárat okát, mely őt tizenhat esztendeig tartó rabságának szenvedéseibe sodorta. Nem valószínű, hogy Beheimot az Ulászló emléke iránt érzett kegyelet az esküszegésnek még megemlítésétől is visszatartotta volna; hiszen ez a legjobb alkalmat szolgáltatta volna neki Hunyadi iránt való ellenséges érzületének kifejezésére. Ugy látszik, hogy Mägestnek és Beheimnak, mint akkor talán általában a nép középső és alsó rétegének, nem volt tudomása a híres esküszegésről, vagy legalább nem sejtette ezeknek a diplomáciában lejátszódó eseményeknek nagy jelentőségét.

BLEYER JAKAB.

[1]) Fraknói: *Cesarini Julián*, 39. l.

TÖREKVÉSEK A NÉMET LOVAG-REND MEGHONOSÍTÁSÁRA MAGYARORSZÁGON.

A Jászkunság XVIII-ik századi történetével való foglalkozásom közben nem kerülhettem el, hogy a német lovag-rend multjának tanulmányozására is ki ne terjeszkedjem. Tudvalevő ugyanis, hogy 1702 márcz. 22-től 1731 ápr. 26-ig, tehát közel harmincz esztendeig a német lovag-rend földesura volt a Jászkunságnak. Készpénzen, 500,000 frton vette meg az ország törvényeinek tilalma s az országgyűlés és a nádor tiltakozása ellenére. Kollonics Lipót bibornok-érsek volt az adásvétel közvetítője, sőt a rendnek »csendes társa.« A lovag-rendnek voltaképen nem volt szándéka pénzen szerezni birtokot Magyarországon. Kényelmesen, anyagi áldozat nélkül szeretett volna földesúrrá lenni nálunk. A Kollonics-féle 1689 aug. 22-iki híres patens, mely a töröktől visszafoglalt birtokok tulajdonosait, egyháziakat, világiakat egyaránt, tulajdonjoguk igazolására és egykori birtokaiknak tulajdonba vételére felszólította, bátorítá fel a német lovagokat, hogy a földkeresők sorába ők is belépjenek. A régi birtoklás jogának kimutatása azonban nehezen ment. Csak halavány sejtelemmel emlékeztek vissza, hogy valamikor a messze századokban Magyarországon szerepet játszottak. A maguk és a pápa levéltárának felkutatása után csak azt állapíthatták meg, hogy valamikor nagyon régen a Barczaság az övék volt. De már régen elvesztették. Nem is a török vette el tőlük; már pedig a Kollonics felhívása a török által elfoglalt s a töröktől visszahódított birtokokról szólott. A lovagok mindazáltal a régi birtoklás jogát állhatatosan hangoztatták s váltig igyekeztek volna azt be is bizonyítani. Az igazolás azonban sehogy sem sikerült; ingyen földhöz nem juthattak. Hogy igyekezetük, fáradozásuk mégis kárba ne veszszen, Kollonics társokúl szegődött, s minthogy a kincstárnak pénzre volt szüksége, társaságban megvették a magyar

szent korona áldott termékenységű birtokát, a kiváltságos jászkun kerületeket.

Ez a Jászkunság elidegenítésének rövid története. Ezzel kapcsolatban önként fölmerül az a kérdés: mennyiben volt alapja a lovag-rend által hangoztatott régi birtoklásnak? volt-e olyan szerepe a rendnek hazánk multjában, hogy országunknak csak egy talpalatnyi földjéhez is jogot támaszthatott? E kérdés vizsgálata czélja a következő soroknak.

*

Ferencz Lajos herczeg, a német lovag-rend nagymestere, 1701 jun. 27-én székhelyéről Boroszlóból levelet intézett Lipót császárhoz és királyhoz, melyben örömét fejezi ki a felett, hogy diadalmas fegyvereinek sikerült a törököket Magyarország nagy részéből kiszorítani s a visszafoglalt országrészben a régi rendet és a kath. vallást helyreállítani. Arról értesült a nagymester, hogy ő felsége egy bizottság által felszólította mindazokat, kik a visszahódított részeken valamikor birtokosok voltak s régi birtokaikhoz jogot tartanak, hogy ezen jogukat igazolják. Igy jelentkezik most a német lovag-rend, mely a régi magyar királyok alatt az országban többfelé, de különösen a Barczaságon birtokos volt mindaddig, míg a török ki nem szorította onnan. Kéri tehát ő felségét, mint az ősrégi lovag-rend védnökét, hogy a rendet helyezze vissza régi birtokaiba és Magyarországon állandósítsa. Emlékezteti arra, hogy a rend mennyi hasznot tett és tesz uralkodó házának, továbbá arra, hogy a rendnek Magyarországon való állandósításával már elei is: I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf szintén foglalkoztak, a német lovagok segélyével akarván a török terjeszkedésének gátat vetni.[1])

A Barczaság birtoklása, melyre a nagymester hivatkozik, elvitázhatatlan történeti valóság. Közismeretű is, mert még az iskolás könyvek is tanítják, hogy Jeruzsáleminek nevezett II. András királyunk Erdély délkeleti határainak megvédésére a szűz Máriáról nevezett ispotály irgalmas lovagjait a székelyek és oláhok közt, az Olt, Tatrang és Borza vizek közén, az égbe meredő havasoktól koszorúzott Barczaságon letelepítette. A kevéssel 1211 máj. 7-ike után kelt adománylevél a 40—45 négyszög-mérföld területű »terra Borza« határait ekként jelöli meg: Prima meta hujus terrae incipit de indaginibus castri Almage (= Halmágy) et procedit usque ad indagines castri Noilgiant (= Neugalt = Ugra) et inde progreditur usque ad

[1]) A német lovag-rend levéltára, V. 30.

indagines Nicolai (= Miklósvár), ubi aqua defluit, quae vocatur Alt (= Olt), et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou (= Tatrang) cadit in Alt, et iterum vadit usque ad ortum ejusdem Tortillou, et ab ortu aquae, quae Timis (= Tömös) vocatur, progreditur usque ad effluxum aquae, quae Borsa (= Borza, Barcza) nominatur; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam.

Ezt a földet nevezik Borzának, mondja az oklevél. Kietlen, vad vidék, melyet megszállani, a civilisatiónak megnyerni csakis olyan hivatásáért lángoló testületnek lehetett kedve, mint a milyen a német lovag-rend volt. Ekkor még egész komolyan vette rendi hivatását, rendeltetését. Jeruzsálemből a saracénok által kiszorítva, új tért keresett tevékenységének, a hol a pogányságot irthatja, a keresztyénséget, a civilisatiót terjesztheti. És a nemes buzgalomnak, mely a lovagokat hevítette, hatása rövid időn mutatkozott. A kunok betörései elmaradoztak s az addig lakatlan tartomány nemcsak benépesült, hanem hihetetlen gyorsasággal a vagyoni jólét magas fokára emelkedett.

De épen ez a rohamos föllendülés okozta vesztét a német lovagok állandóságának. Fölébredt a világi és egyházi urak irígysége, féltékenysége. Más részről a rend szervezete lehetetlenné tette az áthasonulást, egybeolvadást. Csak született németeket fogadott be kebelébe, a kiknek természetesen gondolatuk, érzelmük sem volt más, mint német. Az ország törvényeit, szokásait, erkölcseit nem értették, nem tisztelték, de nem is akarták érteni; sőt ellenkezőleg, a magokéit szerették volna a benszülöttekre ráerőszakolni. Államot alkottak az államban, függetlenítették magokat minden egyházi és világi hatóságtól. Világiakban csupán a nagymestert, egyháziakban csupán a római pápát ismerték el fejöknek. A magyar király kormányzó hatóságait semmibe sem vették, azoknak nem engedelmeskedtek.

A visszahatás nem maradhatott el. Az erdélyi vajdáknak zokon esett, hogy fenhatóságuk alól az ország egy része elszakíttatott. A kincstári tisztviselőket bosszantotta, hogy a lovagok a közterhek viselése alól magukat és jólétnek örvendő tartományukat teljesen kivonták. Vilmost, az erdélyi püspököt keserítette, hogy jóllehet az 1213-ban kötött egyezség értelmében a tizedről, papi kinevezési jogáról az ő javukra lemondott, mégis a legfőbb felügyeleti s egyházvizsgálati jogának gyakorlásában is akadályozták. Ez általános elégedetlenségnek tudható be, hogy az 1221-ben hozott országos határozatot,

mely szerint a várföldek visszavétessenek, első sorban a német lovag-renden hajtották végre. Az országos hangulat különben sem kedvezett a németeknek. Meráni Gertrud királyné és léha német udvaronczai voltak az oka. Jó részt ezeknek köszönheté a rend, hogy a Barczaság visszavétele 1221-ben kimondatott. Ámde csak kimondatott, végre nem hajtották. András király gyorsan felejtett és könnyen békült. III. Honorius pápának s a hatalmas Salza Hermann nagymesternek nem volt nehéz őt megengesztelni. 1222 máj. 7-ike előtt már visszaadta birtokait a rendnek, sőt az előbbeni kiváltságokat újakkal toldotta meg. Nevezetesen az Olt és Maros vizén szabad sószállítást engedett nekik; más földesurak és a király jobbágyait tilos volt ugyan befogadniok, de saját jobbágyaik vámfizetés nélkül járhattak-kelhettek a székelyek és oláhok földén is. Pénzt engedelem nélkül nem verethettek, de alamizsnákat, kegyes alapítványokat elfogadhattak.

A lovagok a történteken nem okultak. A pápában bizakodva, már a következő évben megtagadtak az erdélyi püspöktől minden engedelmességet. A pápától kértek maguknak egyházi főt, sőt tartományukat egyenesen az ő fenhatósága alá ajánlották. III. Honorius kapott az alkalmon. 1224 ápr. 30-án kelt bullájával a tartományt oltalmába fogadta. Szavai, hogy a Barczaságot »in jus et proprietatem beati Petri suscipimus et eam sub speciali apostolicae sedis protectione ac defensione perpetuis temporibus permanere sancimus«, — színleg csak az egyházi ügyekre vonatkoztak ugyan, de a királyok királyságára törő III. Incze neveltjéről, tanácsadójáról s utódáról méltán föl lehetett tenni, hogy fenhatóságát, alkalom adtán más térre is ki fogja terjeszteni.

A király a vakmerőségen megdöbbent. Szigoru megtorlásra határozta el magát. Az 1225 év elején fegyveres erővel támadt a hazaárulókra, hogy őket engedelmességre szorítsa. A tartományt megdúlatta s nehány ezer márkáig megsarczolta, az engedelem nélkül, sőt tilalom ellenére épített favárakat lerontatta. A megszeppent lovagok a pápához futottak segedelemért. Honorius kitartásra, okos ellenállásra buzdította őket. A királynak leveleket irogatott, kezdetben az atyai feddés hangján, később egyre követelőbben. Ékesszóló, nagytekintélyű hazai és külföldi papi fejedelmeket kért föl közbenjárókúl, sőt nem átallotta az apa és fia közt visszavonást támasztani. Mind nem használt semmit. Az ingatag András szokatlanúl megmakacsolta magát, annyira, hogy a hatalmas Honorius a nélkül halt meg, hogy megbékéltette volna.

Utóda IX. Gergely szelidebb fegyverekkel igyekezett

hatni. Legügyesebb követére, Jakab praenestei biborosra bízta a béke létesítését. De hasztalan. 1234 okt. 11-én még egy utolsó kísérletet tett. Az aquilejai patriarcha és Róbert esztergomi érsek útján hathatós nyomást kívánt gyakorolni a királyra és fiára. Erélyesen hangoztatta, hogy ő, az egyház feje, nem hódolhat embernek az Isten ellen; az egyházi vagyont, mely a szent szék oltalmába ajánltatott, nem bocsáthatja ismét világi kézre. Az aquilejai patriarchát és Róbert esztergomi érseket felhatalmazta, hogy az engedetlen királyt és fiát idézzék bírói székök elé, tartsanak vizsgálatot és fenyegessék meg kiközösítéssel.

Ez az utolsó okleveles emlék a német lovag-rend barczasági szerepléséről.[1]) Az elrendelt vizsgálatból bizonyosan nem lett semmi. Ekkor már Béla herczeg volt az úr nemcsak Erdélyben, hanem a Barczaságon és Kunországban is. Tőle, ki atyjával a közjavak elpazarlása s az idegenek dédelgetése miatt örökös hadi lábon állott, nem várhatott kegyelmet olyan külföldi zárt testület, mely a magyar államiságba bele illeszkedni vonakodott, sőt azzal ellentétbe helyezkedni s idegen hatalmasság védő szárnyai alatt magát függetleníteni merészkedett. Ha a rend tudott és akart volna valamennyire is alkalmazkodni, megmaradhatott volna hazánkban, mint a hogy a templomosok és a János-lovagok megmaradhattak.[2]) Mert Béla király érdeme szerint tudta értékelni azt a nagy anyagi és szellemi hasznot, mely a lovag-rendekből országára háramlott. Fegyveres segedelmükre készségesen támaszkodott; polgáriasító, műveltségterjesztő munkásságukon kapva kapott. Bizonyára ő sajnálta legjobban, hogy a német lovagokat el kell veszítenie. Meg is kísértette, ha valamikép megtarthatná őket. Kunországot és a Barczaságot elvette ugyan tőlük és részben a Johannitáknak adta, de nem sokkal kiüzetésök után — 1244 máj. 6-án — a nyitrai várhoz tartozó Keztelen és Suk, s a szolgagyőri várhoz tartozó Zela (Zélle) falvakkal és Scymcy nevű tanyával meg szőllővel kárpótolta őket, az ott letelepítendő lakosságnak ugyanolyan szabadalmakat biztosítván, a milyeneket a templomosok és János-lovagok élveznek; mely kiváltságok között különösen is kiemeli, hogy saját bírájok itélhessen felettök, senki az ország bárói közül rájok ne szálljon s ingyen rajtok ne élősködjék, a tizedet a szászok módjára szolgáltassák be.[3])

[1]) A német lovag-rend barczasági szereplésére vonatkozó oklevelek legteljesebben a Zimmermann-féle Urkundenbuch-ban vannak összegyüjtve.

[2]) *Reiszig Ede:* IV. Béla király és a János lovag-rend Magyarországon. *Századok*, 1901. 520 és köv. ll.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. IV. I. 313. l. — *Wenzel:* Árpádkori Uj Okmánytár, II. 152. l. — *Tagányi:* Szolgagyőr. *Századok*, 1882. 393. l.

Az adomány bizony inkább kegyes alamizsna volt, semmint kárpótlás a Barczaságért. Lehet hogy csak próbaképen adta Béla a német lovagoknak s további magokviseletétől tette függővé bőkezüségének és kegyének folytatólagos érezteté sét. A lovagok elfogadták az adományozott földeket, németekkel be is népesítették,[1]) de rendházat nem alapítottak, maguk Magyarországra telepedni nem kívánkoztak. Tartották a haragot és Bélán azzal álltak bosszut, hogy a tatárok ellen nem segítették, jóllehet IV. Incze pápa jó előre figyelmeztette erre őket. Az is igaz, hogy nekik maguknak is elég gondot okozott északi birtokaik megoltalmazása.

Két század sem telt el egészen s ime a rend szorult rá Magyarország királyának segedelmére. Kritikus idők jártak akkor a német lovagokra. Az öntudatra ébredt szláv elem kelt birokra a rajta hatalmaskodó német elemmel. Ulászló lengyel király és Vitold litván fejedelem elhódítással fenyegették a rend Balti-tenger melléki tartományait. A rend Zsigmondhoz fordult segedelemért, úgy is mint a római birodalom helytartójához, úgy is mint szavatoshoz a rendnek 1402-ben elzálogosított s most szintén veszedelemben forgó Neumarkért. Zsigmond szövetkezett is a lovagokkal, de mielőtt teljes nyomatékkal léphetett volna fel érdekökben, az egyesült lengyel, litván és tatár hadak 1410 jul. 15-én Tannenbergnél halálos csapást mértek a büszke és önző kalmár politikájukkal szertelenül meggazdagodott lovagokra. A szlávság győzedelmeskedett a németség felett. A német lovag-rend elszánt, szívós küzdelmet folytatott tovább is, de egykori hatalmát és nagyságát nem volt képes többé visszanyerni. Nem, még Zsigmond támogatásával sem, a ki pedig hol fegyverrel, hol diplomácziai alkudozásokkal igyekezett szövetségesei számára előnyöket kicsikarni.[2])

De a sokféle méltóság, mely a szerencse kedvezéséből Zsigmondnak osztályrészül jutott, sokfelé osztotta gondját, megbénította erejét. Mint római császárnak a pápával való viszálykodása, a husziták kiirtása, mint magyar királynak Velencze és a török elleni küzdelmei annyi gondot okoztak, hogy a lengyel és litván hatalom megnövekedésének gátat vetni nem jutott ideje s nem volt módja. A keresztyénséget mindinkább veszélyeztető török elleni küzdelemben jött arra a gondolatra: nem

[1]) Egy 1258-iki oklevél szerint Cunta fiainak Buguna nevű földje határos volt »cum terra ville Swk teutonicorum hospitum castri Nitriensis.« *Wenzel* id. m. VII. 488. l.

[2]) Behatóan tárgyalja e küzdelmet *Jacob Caro:* Geschichte Polens, III. köt.

lehetne-e az északon egyre tért veszítő német lovag-rendet magyar birtokokkal kárpótolni s a pogányság ellen állandó védelmül felhasználni? Különösen időszerűvé vált e terv keresztülvitele az 1428 évi hadjáratban, a szerencsétlen galambóczi csata után, mely Magyarországig utat nyitott az ozmán áradatnak. Zsigmond tárgyalást kezdett a nagymesterrel a német lovagoknak a Duna mentén leendő letelepítése ügyében.[1]) A tárgyalás azonban a kezdetnél alig haladhatott tovább. A tannenbergi csata s a további küzdelmek meggyőzték a világot arról, hogy a német lovag-rend messze eltért eredeti rendeltetésétől és czéljától, hogy nagy híjával van azon szellemi és anyagi erőknek, melyek egykor nagygyá, hatalmassá tették. A lovagiasság gyakorlása üres hivalkodó ceremoniává sülyedt s a nem is oly rég a keresztyénség oltalmára és terjesztésére villogtatott kard már erőszakkal, rút kapzsisággal összeharácsolt kincsek védelmére szolgált. A jólétben elpuhult lovagok borzadtak fölvenni a még oly dicsőnek is igérkező hősi küzdelmet a világhódító útra indult törökökkel, kiknek vad harcziasságát, ellenállhatatlan vitézségét nem gyermekriasztó dajkamesék nagyították, hanem embervéráradat, lángba borult falvak s a leigázott szerencsétlenek nyögései bizonyították.

A Habsburg uralkodóháznak a magyar trónra jutásától kezdve újult meg és vált ismét gyakoribbá a német lovag-rend és Magyarország közt az érintkezés. A mohácsi végzetes csata előtt egy évvel — 1525 ápr. 8-án — érte a rendet az a nagy csapás, hogy Albrecht brandenburgi őrgróf a nagymesterségről lemondott s az északi tartományokat, a melyekből idővel Poroszország alakult ki, függetlenítette. A vagyoni tekintetben érzékenyen sujtott rend a római császár, illetőleg a Habsburg ház védőszárnyai alá menekült. Ennek pártfogását azonban viszontszolgálatokkal kellett meghálálni és kiérdemelni. I. Ferdinánd római császár már a speieri birodalmi gyűlésen elhatározott török hadjárathoz kérte a rend segedelmét. 1529 őszén, mikor hatalmas török sereg feküdt Bécs falai alatt, a rend nagy-káptalana el is határozta, hogy a heilbronni komtur vezetése alatt 100 főnyi lovas csapatot állít ki. Tényleg azonban csak az 1542-iki hadjáratban találunk a török ellen nehány lovagot, ugyanannak a Michlingnek nevezett Schutzbar Farkas-

[1]) . . . »durch unser Sel Seligkeit willen ein grossen Theil in unserem Lande zu Hungern ynn gegeben, und sie doselbst gestiftet haben, dass sie all ein neu gesetzte Pflanz auch fürbas wachsen zu Vertilgung der Türken und ander Barbaren und heidnischer Feindt.« Zsigmond 1429 szept. 7-iki oklevele Fejérnél: X. 7. 100. l. V. ö. még u. o. 115. l.

nak a vezetése alatt, kit a következő évben mesteréül választott a rend.

Az alig száz főnyi csapat vitézsége költhette fel és irányíthatta Miksa császár magyarországi fővezérének Schwendi Lázárnak figyelmét a rendre. 1566 tavaszán emlékiratot nyujtott be urához a királyhoz, melyben a hadviselés általános teendőinek és újjászervezésének előadása után azt fejtegeti, hogy a német lovag-rendet, mely épen akkor a török flottát Maltánál fényesen legyőzte, a török elleni küzdelemben igen jól föl lehetne használni. Vissza kellene adni a hanyatlásnak indult rendet tulajdonképeni rendeltetésének, hogy minden erejével, vagyonával a hitetlenek ellen forduljon, a mire Magyarországon bő tere kinálkozik. A török terjeszkedésének csak úgy lehet gátat vetni, ha Magyarország határszélei megerősíttetnek s azok állandó védelmére a német lovag-rend átplántáltatik Magyarországba. Adjanak a rendnek bizonyos várat székhelyűl, a honnan necsak a védelmi intézkedéseket vezesse, hanem a német és egyéb nemesség részére katonai iskolát tartson, mely elméletileg és gyakorlatilag képzett parancsnokokkal, vezérekkel látná el a császári sereget.

A császár kapott a terven s 1570 aug. havában a speieri gyűlésen a birodalmi török segély kevesbítése czéljából fölvetette az eszmét: nem volna-e jó az állandó védelemre valamely lovag-rendet felhasználni? Nem nevezte meg a német lovagokat, s ez baj volt, mert a gyűlés azon hiszemben, hogy új lovagi rend felállítása czéloztatik, a tervet elutasította, mint olyant, mely az akkori pénzügyi viszonyok közt kivihetetlen.

A balsiker nem csüggesztette el Schwendit. A regensburgi császárválasztó gyűlés elé, 1575-ben, újabb emlékirattal járult, javasolván, hogy a jövő évben összeülendő birodalmi gyűlésen a német lovag-rend akként reformáltassék, hogy a török elleni küzdelemre állandóan föl lehessen használni. A magyar országgyűléstől határozatot kivánt kieszközölni, hogy egy várat: *Kanizsát, Pápát* vagy *Győrt* adja át a rendnek olyan kedvezéssel, hogy a töröktől általa visszahódítandó területet — természetesen a király fenhatósági jogának épségben tartásával — tulajdonjoggal bírhassa, más helyeket pedig saját ellátására pénzen vagy hűbérben szerezhessen.

A következő évben megint Regensburgban összeült birodalmi gyűlésen még részletesebben kidolgozott tervvel jelent meg Schwendi. A terv alapeszméje az, hogy a török hódító terjeszkedésének csak egy állandó vitézi rend képes gátat emelni. Uj rend szervezése azonban szükségtelen. Van már elég lovagi

testület, melynek hivatása a keresztyénség védelme. Valamennyi közt mégis a német lovagok vannak hivatva, épen kedvező vagyoni helyzetöknél fogva, Magyarországon fölvenni a küzdelmet a pogánysággal. Mind a rend, mind a keresztyénség sokat nyerne e vállalkozással. A német lovagoknak ismét alkalmuk nyílik katonai kötelezettségüket teljesíteni. Valóságos iskolát alapíthatnak, melyben kiváló, tapasztalt katonákat, csapatvezetőket, hadvezéreket képezhetnek, a kik az eddig sikertelen hadviselési módszernek új irányt fognak szabni s általában az egész katonai szellemet át fogják alakítani. Ez iskola helyéül meg is nevezett egy magyar várat: *Kanizsát*, melyet a magyar országgyűlés már hajlandónak nyilatkozott átengedni.[1])

A birodalmi gyűlés munkásságát azonban egyéb ügyek annyira igénybe vették, hogy mikor a Schwendi javaslatára került a sor, a már három hónap óta együtt ülő fejedelmek haza siettek. A terv megbeszélését máskorra halasztották, addig is a császárra bízván, hogy a német és a Johannita lovagokkal, sőt a spanyol, florenczi, szavojai udvarokkal az ő rendjeik felől tárgyalásba bocsátkozzék.

Az elhalasztásnak egyik lényeges oka az is volt, hogy a német rend képviselői kereken kijelentették, hogy ehez a titokban tartogatott s most hirtelen előrántott tárgyhoz a német-mester utasítása nélkül hozzá sem szólhatnak. A német-mester véleményével pedig már előre tisztában lehetett mindenki. Bobenhauseni Henrik öreg is volt, zsugori is. Vagyongyüjtés volt a fő szenvedélye, és rettegett a rázkódtatástól. A nagykáptalani gyűlésben, melyet 1577 jan. 14-re a Neckar melletti Ulmba hívott össze, a rendtagok ellenszenvét a terv ellen mindenképen felkölteni iparkodott. Merényletnek nyilvánította azt a rend existentiája ellen, olyan fejedelmektől eredőnek, a kik régóta áhítoznak a rend birtokaira s most elérkezettnek látják az időt, hogy a nekik annyira kényelmetlen testülettől megszabaduljanak. Ezért, csakis ezért akarják a rendet kihelyezni a keresztyénség végső határára, egy rozoga erődbe, mint valami veszni szánt előörsöt. Mi egyéb sors várhat ott rá a biztos elpusztulásnál? mert hiszen hogyan tudjon megküzdeni

[1]) Erről a hajlandóságról a magyar országgyűlési emlékek nem tudnak semmit. Az 1574 évi magyar országgyűlésen szóba került ugyan Kanizsa vára, de csak azon a réven, hogy jobban megerősíttessék s a hathatósabb védelem érdekében a környékbeli várkastélyok, melyekben a kanizsai várőrség szokott szolgálatot teljesíteni, leromboltassanak. Ez utóbbitól azonban a király, a Karok és Rendek ellenzésére, elállott, megigérvén, hogy fentartásukról a hadi tanács fog gondoskodni. (M. orszgy Emlékek, VI. 30—76. ll.)

olyan ellenséggel, melynek hatalmán a császár, az egyesült birodalom ereje is megtörik? Nem a délkeleti vidéken van a rend hivatása, hanem észak felé. Ott vannak elvesztett tartományai, bár azokat tudná visszaszerezni. A császár nagyon téved, ha a rendet erősnek és virágzónak hiszi; feledi vagy nem tudja, mennyi csapás érte az utolsó évtizedekben. Nagy birtokaitól önző törekvések és viszályok megfosztották, a kisebbeket a tartományok fejedelmei közterhekkel annyira sujtják, nyomják, hogy tengeni alig képesek. Ime az imént eloszlott regensburgi gyűlés is hat évre (60 római hónapra) 26,880 frtot rótt a rendre török segély czímén.

A német-mester irányzatos előterjesztésének hatását a császár — most már Rudolf — követei ellensúlyozni iparkodtak. Elismerték a rend sanyarú helyzetét, de a sanyaruság most közös mindenkivel. Különösen érzi azt a császár, a kit folyton a török veszedelem fenyeget. Minden bajnak, szegénységnek, nyomornak a pogányság terjeszkedése az oka. Ettől Németország csak úgy menekülhet, ha a német lovag-rend magára veszi az állandó védelem nagy terhét. Hazafias feladatot teljesít, de kötelességet is, mert hiszen a hitetlenek elleni küzdelem czéljából alapíttatott. Hírnevét, becsületét, érdemeit épen az ezek elleni harczokban szerezte. Magyarországon bő alkalom kinálkozik azok öregbítésére. Ne féljenek attól a lovagok, hogy egyedül kell megküzdeniök az ozmán hatalommal. A császár, a birodalom, az összes tartományok teljes erejökkel segítségökre lesznek. Uj szabadalmakkal, kiváltságokkal és birtokokkal is fogják a rendet emelni.

A fényes kilátásokkal kecsegtető biztató szavak nem voltak képesek a nagy-káptalant fölmelegíteni. Végleges elutasító választ adni féltek s inkább kitértek a határozott föllépés elől. Azt mondták, hogy szabályaik értelmében kötve van kezük, míg a német fő- és köznemesség véleményét ki nem kérik s míg az egyes rendházak hiteles kimutatást nem készítenek vagyoni helyzetükről, mely kimutatásokból tudhatják meg: mennyivel járúlhatnak hozzá a terv kiviteléhez? Reménylik, hogy a nemsokára összeülendő frankfurti birodalmi gyűlésen határozott választ adhatnak.

A nagy-káptalan magatartásából előre sem lehetett valami jót következtetni a dolog további fejlődésére. A német nemességhez intézett felhívás tartalma és hangja czélzatosan olyan volt, mely a felhivottak kedvét, ha esetleg volt is, inkább lelohasztotta, semmint hevítette. Annál nagyobb volt tehát a nagymester meglepetése, mikor épen a legtekintélyesebb lovagok, a frankok, svábok, szászok, a rend további fennállására üdvös-

nek, felvirágoztatására pedig egyenesen szükségesnek nyilvánították a terv keresztülvitelét.

A lovagok felbuzdulása kétségkívül meglepte a zsugori nagymestert, de álláspontjában nem volt képes megingatni. Emlékiratában, melyet követei útján a frankfurti gyűlés elé terjesztett, simán bár, de határozottan értésére adta a császárnak, hogy rendje nem fogja magát eszközül felhasználtatni. Hangoztatja, hogy a rend nem feledkezett meg alapításszerű kötelességéről és semmit sem kíván inkább, mint a keresztyénségnek segélyére lenni. Hogy nem fejtheti ki azt a tevékenységet, melyet hajdan Poroszországban és Livlandban kifejtett, az csak zilált anyagi helyzetén múlik. Északi tartományait elvesztette, azonkívül Német-, Olasz-, Cseh- és Morvaországban, Lombardiában, Angliában, Siciliában szakítottak el tőle értékes rendházakat. A mi még megvan: vagy zálogban van, vagy teljesen elterhelve. A jövedelmi kimutatások igazolják, hogy 216,898 frt bevétellel szemben 213,931 frt a kiadás. A ki ily körülmények közt újabb áldozatot kíván tőle, az egyenesen pusztulását kívánja. Abból is nagy veszedelem fenyegeti a rendet, hogy eretnekeket és idegen nemzetiségűeket: magyarokat, horvátokat, tótokat, cseheket, lengyeleket kell kebelébe befogadnia, a kik nem tudnak összeférni. Különösen a magyarok ismeretesek arról, hogy idegen nemzetet nem tűrnek maguk közt. *Kanizsa*, melyet a regensburgi gyűlés kijelölt, kiépítetlen, nyilt síkon fekvő közepes erősség, melynek alkalmas karba hozatala nem 100,000 frtot, mint a gyűlés hitte, hanem négy annyit kíván. Vidéke elpusztult, terepviszonyai inkább az ellenségnek kedvezők. Nem hiheti, hogy akarja valaki a nemes német ifjuságot ilyen csapdába csalni s ott szégyen szemre elpusztíttatni.

A birodalmi gyűlés, akár a nagymester érvelésétől meggyőzetve, akár mert egyéb ügyek tárgyalása miatt az időből kifogyott, a kérdést levette a napirendről, mint olyat, mely még nincs kellőleg előkészítve. A császár azonban ragaszkodott hozzá és biztosai által félszólította a német-mestert, hogy a nagy-káptalanban vegyék még egyszer fontolóra. Ha Kanizsát alkalmatlan helynek találják, küldjenek nehány lovagot Magyarországba, keressenek ők megfelelő végvárat. A horvát-szlavón tartományokban ajánlja pl. Kaproncza, Dumbra, Ivanics, Heiligenkreutz (Svjeti Križ), Szentgyörgy, Hrastovica, Bihács, Gustelnica, Sziszek várakat és várkastélyokat a Kulpa és a Száva termékeny vidékén. Ő a magyar országgyűlésen ki fogja eszközölni, hogy a kijelölt várat vidékével együtt átadják s az erődítéshez hozzájáruljanak. Ha a vár fentartása 9000 frtnál

többe kerülne, a többletet ő fedezi. A vár parancsnokát kinevezi császári ezredesnek, a ki legénységét a magyaroktól függetlenül szabadon verbuválhatja s a kinek a környékbeli polgárság és parasztság mindenben alá lesz rendelve. Szabadjára lesz hagyva a rendnek, hogy magyarokat kebelébe befogadjon-e? A birodalmi fejedelmeknél meg azt fogja kivinni, hogy a rend jövedelmeit ne vonják el, sőt az elvetteket is adják vissza. Ő maga és uralkodóháza mindenkép rajta lesz, hogy a rend vagyonban és tekintélyben gyarapodjék. A johannitákat is rá akarja venni, hogy németországi jövedelmöket valamely magyar végház, pl. *Komárom* fentartására fordítsák.

A nagymester 1578 ápr. 12-re hívta össze a rendi káptalant Heilbronnba, minthogy ápr. 13-ra birodalmi gyűlés tüzetett ki, melyen a rend határozatát elő kellett terjeszteni. Ismét felhangzott a régi nóta, melynek refrainje az, hogy ... nem lehet ... nem lehet! A régi nehézségek mind fenforognak, a terv egy cseppet sem haladt a megoldás felé. Sőt újabb nehézségek merültek fel. Némely világi fejedelmek, mint pl. Fülöp spanyol király, akként nyilatkoztak, hogy nem engedhetik az országukból a rend javára befolyó jövedelmeket idegen ország hasznára fordítani. Fölmerült az az aggodalom is: nem veszedelmes-e a rendet, melynek birtokai, mint a hitetlenek elleni védbástyák, jobbára a birodalom határszélein feküsznek, a birodalmon kívül helyezni?

A heilbronni tanácskozmányon nagyon is észrevehető volt, hogy a Schwendi Lázár által fölvetett terv: a német lovag-rendnek Magyarországba áthelyezése, annyi tanácskozás után még messzebb esett a megvalósulástól mint kezdetben volt. A terv ellenzőinek száma megszaporodott s már ebben az utolsó tanácskozmányban jóformán egymaga volt szószólója a császár. A rend igazi érdekeit s a nemesebb, tisztább emberi felfogást a laibachi komtur, a semmiből csak az imént fölcseperedett Prosseggi Cobenzl János hordta szívén. Egyedül őt vezette a németség iránti tiszta fajszeretet, a rend felvirágoztatására irányuló eszményi törekvés, a kath. vallás tántoríthatatlan védelmezése, de mindez oly nemes formában, oly magasan álló felfogásban, mely abban a korszakban megdöbbentően szokatlan. Csak egy czél lebegett előtte: a pogányság kiirtása. Ennek megvalósítása végett kész volt még a nem római katholikus keresztyénekkel is kezet fogni, kész volt az idegen nemzetiségekkel, még a magyarokkal is szövetkezni.

A nagy többség azonban — miként mondók — teljesen elidegenedett a magyarországi vállalat tervétől. Ápr. 15-én már határozottan tudtára adta a nagymester Rudolf császárnak,

hogy a rend egyáltalában nem hajlandó a Magyarországba telepedésre vállalkozni. S ez a nyilt visszautasítás teljesen kedvét szegte Rudolfnak a további kisérlettételtől. Nem is volt, a ki a dolgot tovább bolygassa. Schwendi elöregedett, s bizonyos tekintetben ura császárja kegyét is veszítve, nyugalomba vonult. De kedvencz terve sírjáig kisérte. Végrendeletében, családja kihalása esetére, összes vagyonát a német rendnek hagyományozta, oly kikötéssel, hogy azt a magyar határszéleken a török elleni küzdelemre tartozik fordítani.

A rövid időn beállott politikai változások sem engedték a terv tovább fejlesztését. A német rend tevékenysége más irányba lőn lekötve. Miksa főherczeget, Rudolf császár öcscsét, s a rendnek 1585 óta az elöregedett nagymester mellé megválasztott administratorát kellett pénz- és véráldozattal segíteni a lengyel korona elnyerésére irányult törekvésében. Az administrator lengyel királyságától régi álmának megvalósulását: a porosz tartományok visszaszerzését remélte a rend. A Pietsen melletti ütközet a szép álmodozásnak kegyetlen véget vetett. A lovagok megverettek, maga Miksa, az ellenkirály, Zsigmond fogságába esett, melyből csak másfél év mulva szabadulhatott súlyos föltételek alatt.[1])

A jelentékeny pénz- és véráldozat, melyet administratora érdekében hozott a rend, egy időre levette a magyarországi áttelepítés kérdését a szőnyegről. Hozzájárult, hogy a törökkel — hivatalosan legalább — béke volt. 1593 nyarán azonban a hivatalos béke is véget ért. Rudolf segedelemért fordult a birodalmi rendekhez és a német lovagokhoz. Miksa főherczeg — most már nagymester — erősen érdekelve volt az új háború által. Királyi bátyja reá bízta a horvát-szlavón tartományok védelmezését. Összehívta tehát 1593 decz. 8-ra Mergentheimba a nagy-káptalani gyűlést s megszavaztatta vele, hogy a rend két éven át 150 lovast és 100 gyalogot tart fegyverben, a minek évi költsége 63,000 frtra rúgott. Magoknak a lovagoknak személyes részvétele kinek-kinek tetszésére bízatott, s bizony elég jellemző, hogy még százan sem vállalkoztak életöket koczkára tenni. Ezek is csakhamar megelégelték a hadi dicsőséget. 1594 aug. 10-én bevették Petrinját, a sziszeki és gorai török őrséget pedig megszalasztották. Többet szenvedtek az éghajlattól mint az ellenségtől. Télire haza vonult a kényes csapat és semmivel sem volt rábírható, hogy a következő évi hadjáratban részt vegyen.

[1]) *J. Hirn:* Renuntiation des Deutschmeisters Maximilian auf Polen. (Mittheilungen für österr. Geschichtsforschung. Ergänzungsband IV. 248. l.)

Az 1596 évi hadjáraton is, melyben Miksa főherczeg vitte a fővezérséget, inkább pénzzel, mint vérrel áldozott a rend.

A folyton tartó török háború 1598-ban a birodalmi gyűlés egybehivását tette szükségessé Regensburgba. Szóba jött az 1577-ben oly sokat vitatott terv is: egy lovag-rendnek elhelyezése a magyar határszéleken. Megint a német lovagrendre gondoltak, de most a császár találta alkalmatlannak az időt a terv kivitelére.

Sokkal komolyabban kezdett foglalkozni ezzel a kérdéssel a Westernach János Eusták nagymester által 1627 márczius havában Mergentheimba összehivott nagy-káptalan. A sok éles gúnyt és bántalmat, a mit a lovagoknak elkorcsosodásuk miatt el kellett szenvedniök, végre maguk is sokallani kezdték. A katonai gyakorlatok felújítását végre maguk is szükségesnek látták. Már 1606-ban olyan lényeges változást eszközöltek a szervezeti szabályzaton, hogy az új lovagnak 3 évig valamely magyar végházban vagy bárhol a hitetlenek ellen kellett szolgálnia. Most azután valamely magyar vagy horvát végház: *Komárom, Csáktornya, Zalavár, Sziszek, Légrád* vagy *Petrinja* megszállására készeknek nyilatkoztak. A megvalósítás a költségen mult; a tartományi rendházak komturjai jórészt képteleneknek nyilatkoztak, hogy nyomoruságos helyzetökben az előirányzott évi 34,000 frt fizetéséhez hozzájáruljanak.

Az 1662 és 1663 évi nagy-káptalani tanácskozmányokon ismét felvetődött a német rend katonai gyakorlatainak kérdése. Most már maga a rend szeretett volna egy magyar végházat megszerezni, de költsége kevés volt hozzá; a császár pedig most már nem lelkesedett az eszméért s anyagi áldozatokra sem mutatkozott hajlandónak, jóllehet a nagymesterek: Lipót Vilmos, majd Károly József osztrák főherczegek pártolói voltak az ügynek. De hogy mégis valamit tenni láttassanak, elhatározták, hogy a török elleni küzdelemre egy állandó ezredet, legalább is 600 gyalogosból állót szerelnek fel, melynek évi fentartási költségét 60—70,000 frtra számították.

E terv is oda zsugorodott össze, hogy az Ausztriát épen közelről fenyegető török veszedelem hatása alatt pár száz főnyi lovas és gyalog csapatot, jól-rosszúl fölszerelve, a nagymester, 1664 márcz. 20-ika óta Ampringen János Gáspár személyes vezetése alatt Badeni Vilmos Lipót őrgróf táborába küldtek. A kisded csapatnak valami különös hadi dicsőségre szert tenni nem nyilt alkalma. A szent-gotthárdi döntő ütközet a török haderőt megtörte s a vasvári béke 1664 aug. 10-én a háborúnak véget vetett.

A lovagok ezen rövid hadi szereplése egy szempontból

mégis hasznos volt. A nagymester meggyőződhetett róla, hogy a rendnek életbevágó kötelessége a katonai gyakorlatok fölelevenítése s e czélra valamely magyar végház megszerzése. Hogy pedig az örökös pénzkérdésnek véget vessenek, elhatározták egy hadi pénztár felállítását, melybe a rendházak jövedelmeinek s az elhunyt rendtagok hagyatékának bizonyos hányadát évenként be kell szolgáltatni s a mely pénztár kellőleg felszaporodott készlete a végház jókarban tartására s az állandó őrség eltartására fordíttatnék.

Ha valaha valakinek, Ampringen János Gáspárnak állt leginkább módjában, hogy a német lovag-rend Magyarországba átplántálásának immár száz év óta vajudó tervét dűlőre juttassa. A politikai viszonyok is kezére játszottak ebben. Az osztrák miniszterek úgy vélték, hogy Magyarországon a rend és béke a meglevő kormányforma tehetetlensége miatt nem tud helyre állani. Feloszlatásában látták az egyedűli gyógyszert. Az absolutismusra amúgy is hajló Lipótot a tervnek megnyerni nem volt nehéz. 1673 febr. 27-én királyi patens jelent meg, mely Magyarországnak uj guberniumot rendelt. Ez a gubernium Pozsonyból kormányozta Magyarországot és kapcsolt részeit. Főnökévé (oberhaupt) Ampringen János Gáspár, a német lovagrend nagymestere neveztetett ki.

A bécsi udvar azt hitte, hogy a kinevezett helytartó személyében szerencsés választást tett s általa az ország újsütetű pacifikálásának sorsát minden időre biztosította. Ampringen breisgaui család sarja volt, de Magyarországon született. 1619-ben apja János Kristóf, annyi más szerencsevadász társával épen Magyarországot boldogította császárja és a nagy németség közmegelégedésére, mikor felesége Landsberg Zsuzsánna őt a kis János Gáspár szülésével megörvendeztette. Az egy ideig magyar földön nevelkedett német fiucska úgy a hogy megtanulta nyelvünket s természetünkből is ragadt rá valami. Bátor katona volt, szerette a víg czimborákat s jól terített asztal mellett a zajos mulatságokat. Bél Mátyás — Wagner nyomán — eszességét és tanultságát is dicséri, a magyar szokásokban való jártasságát pedig bámulatosnak mondja.[1])

Ilyen sajátságokkal meg is férhetett volna köztünk, ha a rábízott gyűlöletes hatalmat képes lett volna megszerettetni. De a magas polczon az egyszerű nemes elszédült, gőgös, erőszakos, önző lett. Pedig a sima modor nagyon ráfért volna. Szelepcsényi esztergomi érsek-primásnak a helytartóságból elmozdítása, az ország alkotmányának felfüggesztése gyűlölettel töl-

[1]) In Hungarorum mores mirifice factus. *Notitia Hung.* I. 425.

tötte el a magyarokat a legfőbbtől a legalacsonyabbig. S ezen a gyűlöleten megtört minden akaraterő, a legjobb szándék sem érvényesülhetett sem szép szerével, sem brutális erőszakkal.

A tervek közt, melyek megvalósítása Ampringent foglalkoztatá, volt a német lovagoknak megtelepítése Magyarországon. Mint a rend nagymestere, kötelességének tartotta a rend terjeszkedését új birtokok szerzésével előmozdítani. Honvédelmi szempontból is sokat várt tőle. Tervének híveket igyekezett szerezni a magyar főurak és főpapok körében. Talált is egykettőt, pl. Széchenyi Pál püspököt, a ki még levelet is intézett Lipót királyhoz, kérve őt, hogy Magyarországot védelmi tekintetben adja át a német lovag-rendnek.[1]) Meg is indult a tárgyalás Lipóttal. A rend elsassi tartományának a bodeni tón levő rendházát felajánlották Zalavárért, vagy valamely más magyar végházért cserébe. A magyar urak nagy többsége azonban hallani sem akart a tervről, már csak azért sem, mert Ampringentől eredt.

A kormányzás lánczolatos balsikerei végre teljesen megunatták Ampringennel a helytartóságot. Addig rimánkodott császárjának, míg 1679 szept. havában a fölmentést megkapta. Eltávozásával lekerült a szőnyegről a német lovag-rend áthelyezésének kérdése. Buda visszavívásánál, 1686-ban, megjelentek ugyan a vitéz Lajos Antal pfalz-neuburgi herczeg nagymester vezetése alatt a német lovagok is, de minden mellékczélzat nélkül, pusztán csak mint tagjai annak a nagy fölmentő hadseregnek, mely Európa minden nemzetéből verődött össze az ozmán hatalom megtörésének szent czéljától hevítve.[2])

ILLÉSSY JÁNOS.

[1]) *Kazy:* Hist. Hung. Tom. III. Lib. V. pag. 103.

[2]) A német lovag-rendnek Magyarországba telepítésére a XVI—XVII. században folyt törekvések történetét leginkább a következő művekből merítettem: 1. *Johannes Voigt:* Geschichte des Deutschen Ritterordens in seinen zwölf Balleien in Deutschland. II. köt. — 2. *Dr. H. v. Zwiedineck-Südenhorst:* Über den Versuch einer Translation des Deutschen Ordens an die ungarische Grenze. Megjelent az *Archiv für österreichische Geschichte* 1877 évi folyamában. 56. köt. 403—445. ll. — 3. *Dr. Wilhelm Erben:* Die Frage der Heranziehung des Deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze. Wien, 1894. Különlenyomat ugyancsak az *Archiv für österr. Geschichte*-ből.

Zwiedineck-Südenhorstról itt még meg kell jegyeznem, hogy ő a német lovagok áttelepítésének eszméjét Prosseggi Cobenzl Jánostól, a laibachi komturtól eredőnek állítja. Én Erbennel egyetértőleg Schwendit tartom az eszme megteremtőjének, mert Schwendinek Magyarországhoz való viszonya erre a felfogásra sokkal inkább feljogosít, ellenben a Zwiedineck-Südenhorst föltevése puszta combinatión alapszik.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar honfoglalás kútfői. A honfoglalás ezredéves emlékére a M. Tud. Akadémia megbízásából szerkesztették *Pauler Gyula* és *Szilágyi Sándor* r. tagok. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. VIII, 877 l.

I.

Bölcs Leo hadi taktikája XVIII. fejezetének magyar fordítása.

A *magyar honfoglalás kútföinek* gyüjteményes kiadása, melyet a M. Tud. Akadémia a honfoglalás ezredéves emlékére bocsátott közre, első helyen (11—89. ll.) a Bölcs Leo-féle taktika XVIII. fejezetének új görög szövegét és párhuzamosan magyar fordítását közli. E kettős munkának a vele megbízott dr. *Vári Rezső* szavai szerint az a kimondott czélja, hogy »új és helyesebb magyarázatnak szolgáltassa alapját« ott, a hol pl. olyan tudósnak állításai, mint boldog emlékű Salamon Ferenczünk volt, »az eddigi szövegek gyarlósága, vagy *az eredetinek nem egészen pontos megértése* miatt nem állják meg talán egészben helyöket.« [1]) Hogyan sikerült a kiadónak a rá bízott feladat szövegkritikai részét megoldani, azt más helyen teszem szóvá. Ezúttal csupán csak a fordítást vizsgálom, melyre dr. Vári Rezső szavai szerint azért volt szükség, mert »philologiai értékű fordítást az összes eddigi fordítók között csak Salamon Ferencz adott.« [2])

Hogy valamely fordítás »philologiai értékű« legyen, ahoz a legszigorúbb tartalmi hűségen kívül rendszerint bizonyos formális jelességeket is meg szoktunk követelni a fordítótól annak a nyelvnek használatában, melynek talajába az eredetit átültette; de a dolognak ezt az oldalát most nem szándékozom tüzetesebb vizsgálat tárgyává tenni, hanem csupán a fordítás

[1]) M. H. K. 9. l.

[2]) M. H. K. 10. l. A fejezetnek a turkokra vonatkozó részében, melyet tudvalevőleg *Szabó Károly* is lefordított, tüzetesen össze fogom hasonlítani Szabó Károly fordítását a Váriéval.

hűségére vonatkozó megjegyzéseimet teszem közzé. Ezeket azonban kötelességem is közzétenni, egyrészt a Leo-féle taktikához fűződhető történeti kutatások érdekében, másrészt a hazai görög philologia tekintélye érdekében, mely tudományágnak magam is egyik szerény munkása vagyok. Mert ez a fordítás, melynek kimondott czélja, hogy biztos alapja legyen a jövendőbeli történetírók kutatásainak, s a mely hivatva volna arra, hogy még késő nemzedékek előtt is tanuságot tegyen a philologiai tudománynak az ezredéves ünnep idején való magyarországi fejlettségéről, — mondom, ez a nagy igényű fordítás mindamellett annyira hibás, hogy nemcsak a mostani magyar philologiai tudás példájának vagy épen mintaképének nem tekinthető, hanem hozzáfoghatóan silány fordítása bizonyára nincsen is semmiféle görög auctornak a mi szépen fejlődésnek indult fordítás-irodalmunkban. Mindössze százötvenhét (néha csak 2—3 soros, középszámmal 10 soros) czikkelyecske lefordításáról volt szó, melyek szövege összevéve sem tesz ki annyit, mint teszem azt, Herodotos egyetlen egy könyvének, vagy a Sallustius-féle Catilinának szövege, s e rövidke görög szöveg alapvető, philologiai értékű fordítását az a philologus szakember igérte, ki az egész Leo-féle taktika kiadására is vállalkozott, s a kitől ennélfogva nemcsak nyelvi, de tárgyi tekintetben is igazán kiváló eredményt várhattunk; s az eredmény — röviden szólva — az, hogy alig van czikkely, melyben a legdurvább félreértések ne halmozódnának egymásra, s hogy azok a módosítások, melyeket az új fordító elődeinek ócsárolt munkáján tesz, úgyszólván kivétel nélkül határozottan csak rontások. A 157 czikkelyből fel fogok sorolni 122 csupa olyan helyet, a hol a fordítás mást mond mint az eredeti, s a legfontosabbakat egy vagy két csillag alkalmazásával külön is jelzem. A szöveg czikkelyei szerint való rendben, nem pedig a hibák természete szerint azért közlöm megjegyzéseimet, mert fő czélom az, hogy a fordítást, ha már megvan, használatra alkalmasabbá tegyem s módot nyujtsak az érdeklődőknek a legfontosabb hibák könnyű szerrel való kijavítására. Épen ezért felemlítek olyan hibákat is, melyekre a Budapesti Szemlében megjelent bírálat szerzője [1]) már rámutatott, de ezekkel tüzetesebben csak abban az esetben foglalkozom, ha a bírálóval nem vagyok egészen egy véleményen, vagy ha meg kell

[1]) Olv. a *Budapesti Szemle* mult évi (1901) novemberi és deczemberi 299. és 300. számaiban P. R. jegyű író bírálatát, melynek keletkezésében és közzétételében nekem nem volt részem, s ezért — jóllehet állításainak tartalmával többnyire egyetértek — felelősség nem illethet érte. Ez a bírálat kb. 30 félreértett helyet említ.

pótolnom észrevételeit. Azonban — ámbár a szöveg szerinti rendben haladok — mint philologus, még sem tehettem, hogy legalább rövid jelzéssel [1]) esetenkint rá ne mutassak a hibák okaira is.

Lajstromuk, a XVIII. fejezet tartalmának részletenkint való rövid jelzése mellett, a következő:

Az 1—14. czikkelyek tartalma: Hadigyakorlat czéljára alkalmas hadirendek leírása, egészen Mauricius nyomán. E gyakorlatok közül az első három (illetőleg négy) csak néha ajánlatos, az utolsó, az u. n. συνήθης (megszokott) és χρειώδης (= használatos) azonban elkerülhetetlenül szükséges. Első gyakorlat (Maur. szerint *skytha* gyak.): 6. cz.; második (Maur. szerint *alán* gyak.): 7. cz.; harmadik (Maur. szerint *afrikai* gyak.) és negyedik (Maur. szerint *illyr* gyak.): 8. és 9. cz.; ötödik (Maur. szerint *itáliai* v. »*használatos*« gyak.): 10—14. cz. (A negyedik gyakorlat csak változata a harmadiknak, s azért már Maur. is csak egynek számítja őket általános bevezetésében.)

1. cz. A közölt utasítások ne kössék meg a vezér kezét. Ἀγχίνοια γὰρ στρατηγοῦ, ὅτ' ἂν καὶ ἀφορμῆς τινος δράξηται πραγμάτων στρατηγικῶν, οὐ μέχρις ἐκείνων ἵσταται μόνον. Helyesen: »Mert a lélekjelenléttel bíró hadvezér, mikor esetleg (régibb) tanulmányaitól indíttatva nyúl is bizonyos hadműveletekhez, nem állapodik meg csupán azoknál.« P. H. XVIII. 157. καὶ ἕτερα δὲ πλεῖστα δυνήσῃ ἐφευρεῖν ἐντεῦθεν λαμβάνων τὰς ἀφορμάς (= »Sok más egyebet is kitalálhatsz, ha innen, t. i. az előadottakból, indulsz ki«). V. ö. még XV. 1. is: δι' ἧς δυνήσῃ προσεπινοῆσαι λαβόμενος ἀφορμῆς. Vári: »Az élesen látó hadvezér ott, *hol arról van szó, hogy kínálkozik számára valami lehetőség stratégikus műveletekre*, meg nem állapodik még.« V. ö. XVIII. 157. Vári: »Ezentúl, *ha el nem szalasztod az alkalmat*, még más

[1]) A római-számos és betüs jelzések értelme a következő: I. A görög nyelvben való járatlanságból eredő hibák, még pedig I. a. hibás szóértelmezés, I. b. hibás alakértelmezés, I. c. a görög szavak hibás összefüzéséből eredő hibák, I. d. a görög mondatok összefüggésének meg nem értéséből eredő hibák. — II. Felületességből eredő hibák, nevezetesen II. a. kihagyott szók, kivált nyomósító vagy kötőszók. — III. Leo nyelvhasználatának nem ismeréséből eredő hibák, még pedig III. a. terminusok nem értéséből, III. b. Leo közönséges nyelvhasználatának nem ismeréséből eredő hibák, III. c. Leo pótlásainak, közbeszúrásainak nem ismeréséből, vagyis Mauricius fel nem használásából eredő hibák. — Én szögletes [ ] zárójelbe teszem azokat a görög szókat, melyek Mauricius szövegében nincsenek meg, hanem csak Leo közbeszúrásai. — IV. Leo taktikája tartalmának, vagy valamely fontos tárgyi adatának nem ismeréséből eredő hibák; és végre V. a józan ész ellen elkövetett hibák. — P. H. jelzéssel az állításaim bizonyítására szolgáló párhuzamos helyeket idézem a Leo-féle taktika Migne-féle szövege alapján.

igen-igen sokat eszelhetsz majd ki.« Hiba természete: I. a. c. II. a. III. b.

2. cz. Az ellenség kémeivel megfigyeltetheti a túlságba vitt s feltűnően űzött hadgyakorlatokat, s a gyakorlat διὰ τοῦτο [πολλάκις] μεθοδευομένη [καὶ κατανοουμένη] ἀπρακτος εὑρίσκεται. Helyesen: »ezért [gyakran] kijátszatván az ellenségtől [és kitanultatván], haszontalannak bizonyúl.« P. H. XII. 60. εἰς τὸ μὴ καθορᾶσθαι μηκόθεν τοῖς πολεμίοις (= hogy már messziről szemébe ne tünjék az ellenségnek) καὶ μεθοδεύεσθαι ἢ ἐπιβουλεύεσθαι ὑπ' αὐτῶν. XIV. 12. μὴ ἀναμένειν τοὺς ἐχθρούς, ἵνα μὴ κανονίζωσι καὶ μεθοδεύωσι τὴν τάξιν. V. ö. még XX. 50. és XX. 60. XIV. 33. Vári: »Éppen azért annak *nagyon is rendszeres és beható mívelését* nem tartjuk gyakorlati haszonnal kecsegtető foglalkozásnak.« Hiba természete: I. a. III. b. c.

** 4. cz. A kémek miatt veszedelmes az *együttes* gyakorlás. Azért δεῖ διαφόρους μὲν τάξεις καὶ γυμνασίας τὰ μέρη [ἤτοι τὰς τούρμας ἢ δρούγγους ἢ τὰ βάνδα τῶν κομήτων] καθ' ἑαυτὰ ἐπιτηδεύειν. Helyesen: »A különböző gyakorlatokat és hadirendeket a seregrészeknek [vagyis a turmáknak, avagy drungusoknak, avagy a comesek zászlóaljainak] magukban [= külön, egyenkint] kell intézniök (v. végezniök).« Vári: »a merosoknak, *jobban mondva* a turmáknak, drungusoknak s a comesek zászlóaljainak . . . szorgalmatosan kell *egymás közt* (καθ' ἑαυτὰ!) gyakorolgatniok.« Hibák természete: I. a. (praepositió!) I. b. (accusativus!) III. c. IV.

*5. cz. Külön nevet kell adni (mint Mauricius meg is tette) az egyes hadgyakorlatoknak, hogy a katonák zavarba ne jőjjenek, ha a külön-külön, seregrészenkint történő gyakorlások után ἀθρόως αὐτοῖς ἀγγελθῇ τις παράταξις. Helyesen: »ha együttesen (v. egyszerre) rendelik el nekik valamely hadirend alakítását.« Az egész rész Leo közbeszúrása. Leonál ἀθρόως kettőt jelent: *a)* együttesen, *b)* egyszerre v. egyszerre csak = hirtelen, repente; *b)*-re több a P. H., de a fordítás nehézsége épen abban áll, hogy az illető helynek megfelelő értelmet kell megállapítani.[1]) Vári: »ha *előkészületlenül* kellene valamely parataxist alkotniok.« Előkészületlenül soha sem szabad! P. H. 143. cz.: ἀθρόως... καὶ... δρουγγιστὶ ἐκπηδῶντας, Vári itt is hibásan: »*váratlanúl* és drungussorokban.« Bizonyság: Leo XIV. 57. ἵνα μᾶλλον δρουγγιστὶ τάσσωνται ἤγουν ὁμοῦ... ἄνευ ὀρδίνων. XIV. 58. δρουγγιστὶ καὶ ὁμοῦ ἄνευ ὀρδίνων σφιγκτοὺς τάσσεσθαι. VII. 37 és 47.

[1]) A jelen esetre nézve v. ö. Leo VII. 42., a hol ugyanez az utasítás szerepel más szavakkal: Ἀλλ' ἵνα μὴ φανερὰ γίνεται πᾶσα ἡ ἔκταξις τοῖς ἐχθροῖς. Οὐδέποτε γὰρ πρὸ τῆς μάχης τὴν πᾶσαν τάξιν ἐν τῷ ἅμα... διὰ γυμνασίαν μόνην τάξειν, . . . stb. = Ha csak gyakorlat a czél, sohase szabad *együtt* (v. egyszerre) az egész hadirendet felállítani.

δρουγγιστὶ ἤγουν πυκνοὺς καὶ ὁμοῦ. Tehát ἀθρόως *eredeti értelme szerint* Leonál is néha = ὁμοῦ (= együttesen v. egyszerre). A »váratlanúl« értelem, melyet az »egyszerre« értelme közvetít, csak derivatum. Hiba természete: I. a. III. a. III. b. de IV. is, mert Vári már előbb sem tudta, hogy itt külön-külön végzendő gyakorlatokról van szó.

*6. cz. Vári elrontott szövege: Εἰσὶν οὖν διαφοραὶ τῶν τάξεων τῶν κατὰ σχῆμα γινομένων τρισσῶν· μία ἡ χρειώδης, ἣ τινι καὶ Ῥωμαίοις χρῆσθαι σύνηθες, καὶ ἡ μέν ἐστιν, ἥτις ἀδιακρίτως ἔχουσα τὰ τάγματα... stb. Vári fordítása: »*A háromféle* taxisnak, melyet *alakítani* **szoktak**, *különbségei vannak.* Az egyik taxisalakzat az, mely használatos, **mely** a rómaiaknál is meg *volt* honosodva, az, melyben a tagmák megkülönböztetve nincsenek« stb. A fordítás Vári szövege szerint is hibás, mert κατὰ σχῆμα (Maur. σχηματικῶς) = látszat kedvéért, in speciem = nem komoly harczban = hadgyakorlatokon. Vári nem tudja, hogy az 1—14. cz.-ben csak gyakorlatról van szó (azért beszél *ellenségről* is még ebben a 6. czikkben). De nagyobb baj, hogy rossz »emendatiójával« a Mauricius-féle skytha hadgyakorlatot tette meg a rómaiaknál »használatos« gyakorlattá, pedig ez utóbbiról csak a 10. cz.-ben lesz majd szó. Ird: τρεῖς, ὧν μία ..... σύνηθες. καὶ ἡ μέν ἐστιν, ἥτις stb. Fordítsd: »Nos tehát, a hadgyakorlat czéljából alakítható hadirendeknek három fajtája van (t. i. a melyekről mindjárt szó lesz), melyeknek egyike a használatos (vagy: előnyös). S az első az. a melyben a tagmák« stb. Tudnivaló: Leo elrontotta Maur. szövegét. Leo hibájának javításával így értendő a hely: . . . »három fajtája van. s még egy (καὶ μία), a használatos. S az első az, mely« stb. Vári hibáinak természete: I. a. (κατὰ σχῆμα) I. c. (διαφοραὶ τῶν τάξεων τρισσῶν!) III. c. IV.

**U. o. ἐφ' ᾧ .... τὴν ἐναντίαν ἀλλήλων ἐλαύνωσιν. Vári: »az *ellenséges* parataxist (!) *üldözőbe veszi.*« Helyesen: »hogy... egymással szembe (= τὴν ἐναντίαν ὁδὸν) lovagoljanak, t. i. a római sereg két szárnyán lévő lovasok.« Hiba természete: I. a. I. b. I. c. (ἐφ' ᾧ! v. ö. Leo IV. 44.) I. d. II. a. III. a. III. b. IV. (IV. azért, mert Vári elfelejti. vagy nem tudja, hogy itt csak hadijátékról van szó.) P. H. Leo VII. 46. (azért a hiba: III. a. és b. is.) Az első (skytha) hadirendet tehát Vári nem értette.

*7. cz. De nem értette az alán hadirendet sem, mert Mauriciust nem használta, s így nem vette észre Leo szövegrontását. Vári fordítása: »és kétszáz vagy négyszáz *főnyi* moirákba vannak tagolva, melyek egymástól nagy távolságra állanak.« A moirá-ról maga Vári egy lappal előbb mondja, hogy »2000 emberből szokott állani.« V. ö. Leo IV. 44. Még sem akadt fen a helyen. Helyesen Maur. felhasználásával (ἀπὸ τριακοσίων ἢ

τετραχοσίων ποδῶν ἀλλήλων δ.): »úgy, hogy a moirák kétszáznégyszáz *lábnyi* távolságban álljanak egymástól.« Hiba természete: III. c. IV.

U. o. ὅτε μὲν .... ἐξελίσσεσθαι, ποτὲ δὲ .... ἀπέργεσθαι. Hibás ékjelezés, e. h. ὁτὲ μὲν, de a fordítás sem jó. Vári: »*mikor is* .... kanyarodnak .... majd meg visszamennek«, e. h. »majd .... majd, v. egyszer .... másszor meg.« Hiba természete: I. d.

U. o. εὔκαιρα χωρία αὐτοῖς helyett a kéziratokkal és Mauriciussal írj αὐτῆς-t és fordítsd: »majd annak (t. i. a hadirendnek) közeibe, azaz alkalmas helyeibe vonulnak« stb.

** 8. cz. ἡ μὲν μέση μοῖρα ἐν τάξει ἐπαχολουθεῖ ὡς διφένσορες. Helyesen: »a középső moira hadirendben kiséri« (az előrenyomuló cursorokat). Vári: »a középső moira azon alakban, a hogyan föl volt állítva, mint defensorok moirája *üldöz.*« Tudnivaló. hogy defensoroknak = ἔχδικοι = bosszulóknak a tartalék moirákat nevezték, melyek a visszavert cursoroknak fedezésére és megbosszulására (ἐχδικεῖν) voltak hivatva. Szabó K., Salamon F. s minden más, e tárgygyal foglalkozó nem philologus szakember is tudta ezt az elemi tudnivalót. De Vári szerint (l. 14. lap, 3. jegyzet) defensorok azok, a kik »zárt sorokban indulnak *megfenyítésére* a cursoroknak, ha azok történetesen hátrálnának.« Ἔχδικος ugyanis Vári szerint »annyi mint *fenyítő*« (l. u. o.) Ime, ezért fordítja a szóbanlévő helyen is »üldöz« igével az ἐπαχολουθεῖ igét! A szó teljes értelmében hallatlan, szinte elképzelhetetlen tárgyi és nyelvi hiba. Hogyan tudhat az görögűl s hogyan ismerheti Leot, a ki ilyesmit írni képes? P. H. VIII. 16. ἐχδιχῆσαι (= megvédni) χάστρον; XI. 41. ἐχδιχεῖν τὸ ὕδωρ (= megőrizni. megvédni). V. ö. Appendix XXXV (a végén) διφένσωρες δὲ οἱ... τοὺς χούρσωρας ... ὑποστρέφοντας ὑποδεχόμενοι καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἀγωνιζόμενοι, stb. stb. Vajjon hogyan érti Vári pl. Leo VII. 44.-et is? NB. Ez már a Mauricius-féle »afrikai« hadirend, a harmadik. Vári tehát ezt a harmadik hadirendet sem értette.

U. o. »a másik (moira, mert okvetlenül a moira szó értendő ide) *futólépésben* . . . közeledik.« Tehát Vári még csak azt sem vette észre. hogy itt csupa *lovas hadirendről* van szó! Aztán a moira (= 2000 ember) közeledik egyik merosával (= 6000 ember)! Persze: δι' ἑνὸς μέρους ἐπέρχεται, megint praepositió okozza a bajt. Helyesen: »a másik moira pedig, mintha egyesűlni sietne vele *az egyik szárnyon (át)* szembejő vele.« Hiba természete: I. c. (praepositió!) II. III. a. IV.

U. o. μία παραμία μοῖρα ἀντιπρόσωποι ἀλλήλων εὑρίσκονται, μὴ ἐγχρούουσαι ἑαυτοῖς. A szöveg is el van rontva. Mauricius παρὰ μίαν μοῖραν-t írt, ἑαυτοὺς pedig durva egyeztetési hiba. Vári fordítása: »Ekként moira moirával szembekerűl, annélkül, hogy

egybeütköznének egymással.« Helyesen: »felváltva egy-egy moira szembe kerül a másikkal, a nélkül, hogy egymásba ütköznének« (nem csatáról van szó, hanem hadijátékról). Hiba természete: I. c. IV.

11. cz. καβαλλαρίους σχηματικῶς ὄπισθεν ἱστᾶν, mint a 6. cz.-ben κατὰ σχῆμα = »in speciem, *forma kedvéért*«, mert csak hadijátékról van szó. Vári: »kevés lovasságot kell *csatarendben* felállítani.« Hiba: I. a. IV.

** 12. cz. Már láttuk, hogy Vári nem értette, miról van itt szó, hogy t. i. a kémekre való tekintettel nem együttesen (ἀθρόως) hanem külön-külön (ἰδίᾳ, adverbium v. ἰδίως) kell a seregrészeket gyakorolni. Δυνατὸν δὲ ἰδίως καὶ τοὺς πλαγιοφύλακας καὶ τοὺς ὑπερχεραστὰς τὴν ἰδίαν τάξιν καὶ γυμνασίαν πρὸ τοῦ πολέμου ποιεῖν, azaz helyesen: »Lehetséges, hogy a p.-ok és hyp.-k **is** *külön* gyakorolják a maguk hadimozdulatait a háború előtt.« Vári: »az oldalvédők és megkerülők a saját taxis-alakzatukat *voltaképpen* a csata előtt gyakorolhatják.« Hiba: I. a. de II. a. is (καί), és IV. (V. ö. Leo VII. 47. cz.)

U. o. εἴτε ὑποτάσσωνται λανθανόντως τῷ δεξιῷ κέρατι stb. Helyesen: »akár titkon (v. elrejtve) a jobb szárny *mögé* állíttatnak fel«; ὑποτ. egyike a legközönségesebb terminusoknak, melyet Szabó K. igen jól ismert. Vári: »akár hogy az ellenség tudomása nélkül a jobb szárnyon *sorakoztak légyen.*« Ugyanez a hiba ismétlődik a 68. cz.-ben, hol a turkokról van szó. I. a. III. a. de IV. is.

** U. o. a végén: »törekedve arra, hogy (ὡσανεί!) az *ellenség* taxisát körülfogják.« Hisz hadjátékban nincs ellenség! De persze ὡσανεί (= mintha) szokatlanabb kötőszó. Fordítsd: »*mintha* az ellenség hadivonalát akarnák körülfogni.« Hiba: I. d. II. IV.

13. cz. σπεύδειν, ὡσανεὶ τῷ ἐναντίῳ κέρατι [τῶν ὑπερχεραστῶν] ἐξισοῦσθαι. Helyesen: »az oldalvédők siessenek, mintha igazodni akarnának [a megkerülők] szemben lévő szárnyához.« Ugyanaz a hiba mint előbb, és az ige félreértése. (ἐξισοῦσθαι, Vári: »hogy megállják a helyöket«!) I. a. I. d. II. IV.

14. cz. ἵνα . . . ἐθίζῃς καὶ ἐν αὐταῖς γυμνάζεσθαι τὸ στράτευμα. Helyesen: »hogy szoktasd az ezekben való gyakorláshoz is a sereget.« Vári: »hogy szok*ják* . . . azokra is begyakorol*gatni* a sereget.« A transitiv és intransitiv igejelentések dupla összetévesztése az igegenusok szerint. I. b. Még lesz rá sok példa.

U. o. (καὶ γυμνάζεσθαι) . . . καὶ ἔχειν (sc. τὸ στράτευμα) ἐμπειρίαν. Az előbbi hiba folyománya. Helyesen: szoktasd a sereget, stb. »hogy nagyobb gyakorlata legyen (a seregnek) a hadimozdulatokban.« Vári ἐθίζῃς helyett ἐθίζῃ-t fordítván, az ἔχειν alanyává a vezért teszi, »hogy a taktika tudományában mélyebb

ismeretekre tégy szert«; pedig utána ez jő: »úgy, hogy esetleg hasznukat veheted« (e számfölötti gyakorlatoknak komoly harczban is, ha t. i. katonáid jól elsajátították. mert a hadvezér tudománya itt nem sokat ér!)

A 15—40. czikkelyek tartalma: Mauricius XI. 1—2. alapján a hajdani perzsa hadirend leírása (26—40), de a »perzsa« megnevezés nélkül. A mi jót Maur. azonkívül közölt a perzsákról, azokból Leo jámbor tanácsokat formál, itt is elhallgatva. hogy voltaképen régi ellenségeiket állítja a rómaiak elé követendő például. Ezeket a tanácsokat belegyömöszöli még a hadirend előadása elé (15—25).

15. cz. ὡς ἐν ἐκθέσει διατάξομεν. Helyesen: »kimutatás formájában (lajstromba szedve) elrendeljük.« Vári: »behatóan ki fogunk terjeszkedni.« Hiba: I. a.

** 16. cz. ὑπὲρ τῆς . . . τῶν Χριστιανῶν πίστεως, εἰ οὕτως τύχῃ, καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν τιθέναι. Helyesen: »az igaz keresztény hitért, *ha úgy esnék* (= ha szükséges lenne), még az életet is *koczkáztatni.*« Vári: »ha a *végzet* (kereszténység és végzet!) úgy akarja, kész légy még az életed is *odaadni.*« (V. ö. »és *tedd rá* éltedet!«) Hiba: I. a.

* U. o. (τοὺς στρατιώτας) διὰ τῆς σῆς ἐπιμελείας καὶ σοῦ δῆς γυμναζομένους μὴ ἀμοιρεῖν τοιαύτης ἀρετῆς. Helyesen: »hogy (a katonáknak is) a te gondod és buzgóságod folytán gyakorolván magukat benne, részök legyen ebben az erényben.« Vári: »hogy . . . . a *tőled kitelhető* ügyszeretet és buzgalom gyakorolása következtében a nevezett erényességben osztályosodjanak.« Hiba természete: I. b. (act. pass.! v. ö. 14. cz.) I. c.

18. cz. Καὶ αὐτὸς δὲ βουλῇ [τε] καὶ στρατηγίᾳ μᾶλλον . . . κατόρθου, . . . καὶ τάξεως ἐπιμελοῦ, καὶ μὴ θράσους καὶ προπετείας. Helyesen: »Magad is inkább tervszerű hadvezetés útján iparkodjál czélt érni . . . . s a hadvezetésre legyen gondod, ne pedig vakmerőségre és a dolgok elhirtelenkedésére.« Vári: »*Te pedig* megfontoltan és hadvezéri tudománynyal *inkább magad hajtsd végre* azt, a mi gondjaid tárgyát teszi . . . . s ne légy vakmerő« stb. Hiba: I. a. I. c. II. a. (*καί*)

22. cz. Vári: »Hogy azonban a korábban mondottakra kellő helyt újból visszapillantgassak« (ἵνα μετρίως ἀναχεφαλαιώσωμεν). Helyesen: »hogy némikép összefoglaljuk« stb.

23. cz. τῶν τοξοτῶν γυμνουμένων ἐν τῷ βάλλειν τὴν σαγίττην. Helyesen: »kik lövöldözés közben (partic. praes.!) feltárják magukat« (Blösse geben). Vári: »kik lövöldözve megfosztják magukat fegyvereiktől.« Γυμνός jelent class. nyelven »fegyvertelent«, de nem ám »dárdátlant, vagy nyilatlant«, hanem »paizs- és pánczéltalant.« Csúf egy hiba! I. a.

* 24. cz. A szaraczénok azt hiszik, hogy istenük rendeletéből háborúskodnak. Azért, ha baj éri őket, úgy vélekednek, hogy az isten is ellenük van, καὶ τὴν ζημίαν μὴ ὑποφέρειν = és ilyenformán elviselhetetlen (jóvátehetetlen) kudarcz éri őket (mert isten ellen csak nem harczolhatnak!) Vári: »hogy isten is nekik ellenségük, *és a kudarczba bele nem nyugodhatnak.*« Hiba természete: V. I. a. Vári különben egyáltalában nem ismeri a szaraczénok eme hitét. V. ö. 111. cz.

26. cz. Kimaradt egy καί (= is). II.

27. cz. 25_{21}. »emennek alkalmatlan« helyett »emez számára alkalmatlan« irandó, különben félreérthető az egész mondat.

28. cz. Részletesen más helyen szólok róla, egyébiránt lásd a *B. Sz.* 299. füz. 243. l. a bíráló észrevételét, melyet egészen helyeselek, és v. ö. a helyet Leo XVIII. 96-tal. Ird: ἀπλικεύειν helyett: ἀπλικεύων és fordítsd úgy, mint a bíráló jelezte. Hiba: I. c. III. c. II. (δηλονότι!) V.

** U. o. ἵνα . . . τῷ τοῦ καιροῦ παρασυρμῷ τὸ θρασὺ τῶν ἀντιταττομένων παύσηται. Helyesen: »hogy az idő húzásával-halasztásával az ellenfél bátorsága megcsökkenjen.« Vári: »hogy *az azon időtájt égő meleg* az ellenséges tábor tüzét mérsékelje.« Félreértés, s a mellett minő stilusvirág! Az égő meleg »mérsékli« *a tüzet!* Hiba: I. a. III. b. IV.

30. cz. Tökéletes confusió. Vári ugyanis a πρὸς αὐτούς-t a szóban lévő (perzsa) hadirend katonái helyett azok (lándzsás) ellenfeleire érti. Tehát fogalma sincs az egész összefüggésről. Hiba: I. d. IV.

37. cz. πολεμίοις δημοσίοις e. h. πολέμοις δ. = nyilt csatákkal. Vári szántszándékos szövegrontása. Erről más helyen.

38. cz. Hibás interpunctióból következő hibás fordítás. Ird: οἷα καὶ τὰ τῶν Περσῶν ποτε, fordítsd: »mint például *hajdan* a perzsa.« Hiba természete: I. c. de III. b. és IV. is, mert v. ö. XVIII. 21, 142. Ez utolsó hiba mutatja, hogy Vári ez egész részlet (15—40) Mauriciushoz való viszonyával nem volt tisztában. (Persze ő nem is tesz három századot a két auctor közé.)

A 41—76. czikkelyek tartalma: A turkokra vonatkozó hírhedt adatok, melyeket kivétel nélkül már Mauricius is elmondott 300 esztendővel korábban az avarokról. (Mauriciusnak ez a fejezete megvan a MHK. bevezetésében, s így az olvasó könnyen összehasonlítja a helyeket.) Ezt a részletet Szabó Károly is lefordította.

41. cz. διὰ μετρίας πείρας ἀναμαθόντες. Helyesen: »némi tapasztalásból is ismervén.« Vári: *ismételten* volt alkalmunk kellő megfigyeléseket tenni.« Hiba: I. a. és b.

U. o. τάχος ἔφθασεν. Helyesen: »hamar *megérkezett.*« Vári:

»hamar *sietett.*« Hiba: I. a. (Szabó K. helyesebben: »rögtön mutatkozott.«)

*42. cz. Τὰ Σκυθικὰ [τοίνυν] ἔθνη μιᾶς εἰσιν ὡς εἰπεῖν ἀναστροφῆς τε καὶ τάξεως, πολύαρχα τε καὶ ἀπράγμονα [νομαδικῶς ὡς ἐπίπαν βιοῦντα] μόνα δὲ τὰ τῶν [Βουλγάρων, προσέτι δὲ καὶ τὰ τῶν] Τούρκων [τῆς ὁμοίας] τάξεως πολεμικῆς ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἐθνων τὰς κατὰ σύστασιν μάχας ποιούμενα [τε καὶ μοναρχούμενα]. Helyesen: »[Tehát] a skytha népeknek úgyszólván egyforma az *életmódjuk* és hadirendjük: sokfejűek és dologtalanok, [többnyire pusztai életet élnek]. Egyedűl csak [a bolgárok népe s kívülök még] a turkoké azok. melyek *a többi skytha népek egyforma hadirendjénél* hathatósabban hadakoznak *tervszerű* (v. *rendezett)* csatákban, s uralkodójuk is csak egy van.« Szabó K. egy apró hibát nem számítva, egészen helyesen fordította. Vári: »A sz. népeknek tehát — mondhatni — csak egyféle *ellenfordulatuk* (ἀναστροφή!) és taxisok van, ... csupán a bolgárok nemzetének s azonfelül még a turkokénak *van hasonló nemű harczi taxisuk*, mely erősebb egyéb sz. népekénél. Szoktak harczolni *ember ember ellen*, és egy főnek vezérlete alatt.« Egész bokrétája a legprimitivebb hibáknak. Ἀναστροφή-hez nem szükséges P. H. A második hibát a genitivus comparativus meg nem értése okozta. (!) A harmadikhoz v. ö. pl. Leo VII. 45. Ἐὰν οἱ ἐχθροὶ σύστασιν μὲν ποιήσωσιν, ἀναβάλλονται δὲ συμμίξαι τάξιν = »ha az ellenség hadirendbe áll ugyan, de elhalasztja az összeütközést.« (Vajjon micsoda absurdumot fordítana ki ebből Vári?) V. ö. még XVII. 65. Ἐχθρῶν δὲ ἐγγιζόντων καὶ σύστασιν ποιούντων és XVII. 105. Κατανοῆσαι τὸ μέτρον τοῦ πλήθους τῶν ἐχθρῶν ἐκ τῆς τῶν ἵππων αὐτῶν συστάσεως. Egyike Leo legközönségesebb szavainak, melynek nem ismerése csalhatatlanúl mutatja, hogy a fordító vagy sohasem is olvasta, vagy nem értette Leot. Hibák: I. a. I. b. (κατὰ és acc.! gen. comp.) I. c. III. a. c. IV. de V. is, mert épen a többiek »hasonlók«, nem a bolgárok és turkok. NB. Migne szövegében (és Mauriciusban is) τάξεως szó előtt φροντίζουσι ige van, melyet Vári kiadása elsikkasztott. Ha ezt beleteszszük a szövegbe, akkor ἰσχυροτέρας genitivus, nem accusativus és φροντίζουσι-tól függ.

43. cz. A bolgárok ellen Vári szerint »esküszegésen alapult *vállalkozásuk után* nem kell már ellenök fegyvert fognunk.« Világos absurdum: hiszen épen *azért* kellene fegyvert fogni. De μετὰ τὴν ἐκ τῆς παρορκίας πεῖραν = »esküszegésüket követő *tapasztalatunk* után (t. i. hogy elvesztették a csatát). Szabó K. helyesen értette. Hiba természete: I. a. de V. is.

**U. o. τέως Vári szerint a »*valamelyest*«, v. ö. Leo XVII. 43, XIX. 18. XX. 18. közönséges grammatikai baklövés, a követ-

kező okoskodás szerint τέων : τίνων = τέως : πῶς. Aztán hogy is kerülne Leoba ion alak? Helyesen: »azonközben, addig« (t. i. míg újra rá nem szolgálnak a megfenyítésre). A kinek ez a hiba hihetetlennek látszik, tapasztalni fogja, hogy philologusunk a megfelelő relativ ἕως alakot sem értette. (l. 103. cz.)

44. cz. A turkok jellemzését magában foglaló hírhedt czikkely, melyben a fordító a παρά praep. + accusativus-t nem értvén, sem Mauriciust hozzá nem olvasván, elrontotta a helyet, melyet Szabó K. egészen helyesen forditott. L. *B. Sz.* 247. l. 3. jegyzet, melylyel egyetértek. Hiba természete: I. b. III. c.

** 45. cz. ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν. Vári: »*bűnöseiket* . . , büntetésnek vetik alá.« Az activum és pass. összezavarása, mint a 14. és 16. fejezetben is. Helyesen: »vétkeikért .... lakolnak.« De nagyobb hiba ennél, hogy ὡς adverbiumot »jóllehet« kötőszóval fordítja, s e helyett: »*mint* egyeduralom alatt élő népet .... nem szeretet, hanem félelem tartja össze«, ezt az absurdumot mondja: ** »*jóllehet* egyetlen főnek uralma alatt áll. nem szeretettel, hanem rettegtetéssel tartják féken.« Vajjon hogyan magyarázzuk hát tanítványainknak Xerxes és Demaratos párbeszédét Herodotosban? (VII. 103. világhírű hely.) Hiba: I. a. V.

U. o. A végén nem érti a nomin. absolutust: πρὸς φῦχος ἀντέχονται καὶ τῆς λοιπῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας (olv. πρὸς .... ἔνδειαν) νομαδικὸν ὑπάρχον. Helyesen: »mint afféle pusztai nép.« Vári: »tűri *nomád életéből következő* egyéb nélkülözéseit a szükségeseknek.« Szabónál helyesen. Hiba természete: I. a. c. A görög szövegbeli romlásról más helyen szólok.

46. cz. A végét helyesebben és érthetőbben l. Szabó Károlynál.

* 47. cz. Vári: »Rettenthetetlenül veszik szemre (δεινῶς στοχάζονται) a nekik kedvező alkalmakat.« Szabó helyesen: »gondosan kilesik.« Ez is szinte hihetetlen hiba, mert δεινῶς itt lehet = »félelmesen, hatalmasan«, de nem »rettenthetetlenül«, mert az érzelmet itt nem a cselekvőnek tulajdonítja. I. a. (NB. Ha a cselekvő érez, akkor δεινῶς épen a Vári-féle értelem ellenkezőjét jelenti: δεινῶς φέρειν v. ἔχειν = *nehezen* elviselni valamit.)

* 52. cz. κατὰ φυλάς. Vári: »ágak szerint.« Szabó helyesen: »törzsek szerint.« Κατὰ φῦλα, Ilias II. 362. Hiba: I. a.

* 53. cz. »Előőrseiket *egymástól* nagy távolságban állítják fel, hogy könnyű szerrel meg ne lepessenek.« Ἀλλεπαλλήλους = »sűrűn egymás mellett«, Leo egyik kedvelt szava. (P. H. XVII. 95. 101. *Mind a két helyen csaknem ugyanazon szavakkal ugyanaz az utasítás!)* Szabónál természetesen kifogástalanúl van fordítva a hely. Hiba: I. a. III. b. V.

56. cz. καὶ τὰ μέν βάθη τῶν ἀχιῶν [τῆς παρατάξεως, ἤγουν τοὺς στίχους]. Vári: »a parataxis acieseinek mélységét, vagyis a *tagokat*.« Mai tornász nyelven »rend« annak a neve. (V. ö. »kettős rendek.«)

63. cz. ἀδιαστάτως-t ir, de ἀδιασπάστως-t fordít.

64. cz. ἔφοδοι ἀσφαλῶς γινόμεναι. Vári: »szemesen történő meglepetések.« Szabó helyesen: »biztosan.« U. i. οἷον ἵνα Várinál: »miért is.« Szabó: »úgy t. i. hogy« .... Emez a helyesebb. (Pontosan: valamint pl. ha.)

65. cz. ἐκ πολλῶν φυλῶν συγκείμενοι Vári: »hogy sokfelé ágazódnak.« V. ö. 52. cz. Szabó helyesen: »sok törzsből vannak összeszerkesztve.«

** 67. cz. Ismét szinte hihetetlen hiba: προευτρεπίσαι τὰ εἰς δευτέραν τύχην τυγχάνοντα. Vári: »vessen számot azokkal az eshetőségekkel, melyek *másod sorban* bekövetkezhetnek. Azaz« .... stb. Következnek Vári szerint a »másod sorban b.« események. Tehát nem érti ezt a mindenképen közönséges, Leonál pedig *tuczatszámra előfordúló* euphonistikus kitételt = »gondoljon az esetleges *balszerencseben* szükséges intézkedésekre.« (Következnek: nem a balesetek, hanem az intézkedések.) Szabónál: »aztán balszerencse esetén előre gondoskodjék« stb. P. H. XI. 14. καὶ τὰ εἰς δευτέραν τύχην ἀφορᾶν ... καὶ τὰς ἐκεῖθεν ἐναντιώσεις σκοπεῖν, καὶ προασφαλίζειν τὰ μέλλοντα. (Checus: casus adversos saepe intueri.) XII. 62. ἐφ ᾧ ἐν δευτέρᾳ τύχῃ πρὸς αὐτὸ (a zászlóra) βλέποντας συνάγεσθαι. XX. 125. ἐὰν πρὸς δευτέραν τύχην καὶ ἐναντίαν ἔκβασιν ἀποβλέπῃς. V. ö. még pl. XIII. 6, XX. 189. stb. stb. Hiba: I. a. III. b. (A következő mondattal való összefüggés is érthetetlen Várinál.)

68. cz. ἐν ὅσῳ (t. i. χρόνῳ) Vári: »mikor.« Szabó helyesen: »mi alatt« (v. míg).

U. o. τοὺς καβαλλαρίους ὑποτεταγμένους τοῖς πεζοῖς. Vári: »úgy, hogy a lovasok a gyalogosoknak legyenek *alárendelve*.« Ugyanezt a hibát a 12. cz.-ben is láttuk. Helyesen Szabónál: »úgy t. i. hogy a lovasok a gyalogság *mögé* legyenek állítva.« Hiba: I. a. III. a.

** 70. cz. οἱ λεγόμενοι διφένσορες. Vári: »az *említett* defensorok.« Szabó helyesen: »az *úgy nevezett* defensorok« = defensores, qui appellantur. Egyike a legprimitivebb hibáknak. A partic. praes. félreismerése, s ráadásúl ilyen minden lépten előfordúló graecismusban! Hiba: I. b. III. b.

U. o. Τοὺς δὲ κούρσορας ... τῆς παρατάξεως τῶν διφενσόρων ... μὴ χωρίζεσθαι, μηδὲ κατατρέχειν αὐτῶν. Accus. cum infinitivo. melyben κούρσορας az acc.-ba jutott alany. Helyesen: »A cursorok ne távozzanak (nagyon messzire) a defensorok hadi-

rendjétől; de (viszont) le se gázolják őket (t. i. a visszafordúlt cursorok a defensorokat.«) Vári nem látja az acc. c. inf.-t és összezavarja a mediumot az activummal: »A cursorokat .... nem több, mint 3 vagy 4 nyíllövésnyire kell.... *eltávolítani*, de nem is szorítani őket.« Hiba: I. b. I. c. Az acc. c. inf.-ra nézve l. a 127. czikket is.

** 71. cz. Vári: »Az előőrsöket a parataxistól *négy részny*i távolságban (κατὰ τῶν τεσσάρων μερῶν τῆς παρατάξεως) fogja felállítani.« Helyesen (*B. Sz.* is 250. l. jegyz.) Szabónál: »Az örsöket illő távolba a hadirend mind a négy oldalára kiállítsd.« S ezt a fordítást a magáéhoz képest nem tartja »philologiainak« Vári! A hiba oka, akármilyen hihetetlen, megint (l. eddig a 4. czikket. καθ' ἑαυτά) a κατὰ praeposition, mint még ezután is többször. I. a. b. de V. is, továbbá III. b. is, mert v. ö. XII. 127. κατὰ τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ τόπου.

*72. cz. Ἐὰν δὲ ἐνδέχεται, graecismus, impersonale kitétel. Vári: »Ha módját leli.« Szabó: »ha lehető.« Hiba I. a.

73. cz. μήτε κατατρέχειν ἁπλήστως, μήτε ἀμελῶς διαχεῖσθαι. Helyesen: »sem telhetetlenül nem üldözni, sem gondatlannak nem lenni.« Vári a διαχεῖσθαι graecismust (l. Xenophon Cyrop. IV. 1. 44.) így fordítja: *megpihenni*. E szerint például διάθεσις (= állapot) = áttétel, vagy ἀναστροφή (= életmód) = felfordulás, vagy Vári szerint = ellenfordulat; l. 42. cz. A fordító ugyanis a legegyszerűbb graecismusokat sem érti. Hiba: I. a.

** U. o. δέον πρόνοιαν ἐν τοῖς τοιούτοις ποιεῖσθαι τῆς ἀποτροφῆς τῶν ἀλόγων, οὐ γὰρ πάντως συγχωροῦνται οἱ καβαλλάριοι ἐγγιζόντων τῶν ἐχθρῶν χορτάσματα [τῶν ἀλόγων] συνάγειν. Helyesen (v. ö. *B. Sz.* 246. l.): »mert nem bizonyos, *ráérnek-e* (neque enim omnino permittuntur) a lovasok az ellenség közeledtekor lovaiknak takarmányt *gyűjteni*.« (activum!) Vári: »A lovasoknak az ellenség közeledtére *nem jut épen eszökbe*, hogy *állatjaik* takarmányát is *magukkal vigyék*.« (quasi: συνάγεσθαι) Ismét az act. és passivum meg medium összezavarása, mint fennebb többször. Szabónál συνάγειν helyesen, s az egész hely értelmesen van fordítva. Hiba: I. b. I. c. V. De legjellemzőbb a hiba a IV. szempontból, mert elárulja, mennyire nem ismeri Vári a Leo szövegét. Ezt a tanácsot ugyanis majdnem ugyanazokkal a szavakkal szinte unalomig ismétli Leo műve különböző részeiben. L. pl. XI. 13. (συνάγειν is, συγχωροῦνται is benne van!) V. ö. XII. 16, XVII. 36, XVII. 65.

76. cz. A végén össze van zavarva a szók összefüggése. Fordítsd: »vagy, ha az alkalom úgy kivánná, ellenükben is hadakozhassál, ezen tanulmány útján az (övéikkel) ellentétes hadi

mozdulatokba is bele lévén gyakorolva.« τὸ ἐναντίον ugyanis προησχημένος-hoz tartozik. Hiba: I. c.

A 77—108. czikkelyek tartalma: A frankok, longobárdok és szlávok hadirendje Mauricius (XI. 4—5.) nyomán. A szlávoknak ugyan nincs hadirendjük, de Leo, vakon követvén Mauriciust, jobb híján elmondja egyéb (hajdani, Mauricius óta érdeküket vesztett) szokásaikat.

*77. cz. ἅπερ παραθήσομεν σοι . . . οὐ χάριν τῆς αὐτῶν ἐκστρατείας. πῶς γὰρ τῶν εἰρηνευόντων stb. Helyesen: »a melyeket közölni fogunk veled, . . . de nem azért, mintha (ellenünk) hadjáratot indíthatnának (v. esetleges hadjáratukra való tekintettel); hogyan? *ők*, kik velünk békében élnek« stb. Vári: »nem arra a czélra, hogy *ő ellenük* hadat vezess. Hogy is *nem!* (!!) Azok *ellen*, kik« stb. Máshol nem tudja a κατά praepositiót fordítani, itt pedig lefordítja, holott nincs is benne az egészen mást mondó szövegben. Hiba: II.

U. o. ἵνα τῶν . . . συστάσεων . . . (τὸ) χρήσιμον ἀναλεξάμενος stb. Hogy a σύστασις (= hadirend) terminust Vári nem érti, azt fennebb a 42. cz.-nél láttuk. Itt »ajánlatos sajátosságnak« fordítja, hibásan és iskolaszerűen etymologizálva, a helyett, hogy magát Leot olvasta volna. Hiba: I. a.

U. o. Vári szerint Leo olyan harczi sajátosságokat készül ismertetni, melyek »közösek a *mieinkkel.*« Mi szükség volna akkor rájuk? Fordítsd: »közösek egymáséival, v. egymással.« Hiba: V.

*78. cz. Vári: »Valamikor ott valának még a szlávok« stb. Ez a fordítás Várinak egy hibás emendatióján alapúl. Ő ugyanis a καὶ γὰρ Σκλάβοι ἦν ποτε ὅτε graecismust meg nem értvén, az összes kéziratok ellenére ἦσαν-t írt. A szlávok akkor is megvoltak, de a hely azt mondja: »Mert a szlávok is, volt (idő) mikor túl laktak a Dunán.« ἔστιν ὅτε, ἔστιν ὅπου stb. a gymnasiumban csakugyan sok bajt okozó szerkezetek. Hiba: I. c.

79. cz. οὐδὲ . . . τὰ ἔθιμα . . . ἄγνωστά σοι καταλείφω. Helyesen: »nem hagyom ismeretlenűl, v. ismeretlennek.« Vári ἄγνωστα-t egyszerű jelzőnek tartja: »De előtted ismeretlen . . . szokásaikat nem hagyandom szó nélkül«. Hiba: I. c.

79. cz. πλὴν καὶ οὗτοι καὶ Φράγκοι καὶ μάλιστα θρασεῖς ἦσαν. Helyesen: »máskülönben ezek is, meg a frankok is nagyon is bátrak *voltak*« (mert Leo idejében már nincs baj velük). Vári kihagyja az ἦσαν szót. Hiba: II. IV. Ellenkezőjét l. 6. cz.

*80. cz. A frankok rendkívűl bátrak. Ha megszorulnak, leszállnak a lóról, s Vári szerint »nem félemlíti meg őket a lovasok többsége . . . *legfeljebb felhagynak a harczolással.*« Mauriciusból nyilvánvaló a helyes értelem: μὴ ἀπολήγοντα τῆς μάχης = nem hagyván abba a harczot.« Hiba oka: I. b. III. c. V.

87. cz. εἰσὶ . . . πάσης ἀσφαλείας ἐκτός Vári: »önző gondolkodás nélkül valók.« Helyesen: »óvatosság nélkül valók.« V. ö. a 92. fejezettel. Hiba: I. a. IV.

*91. cz. εἰς ὀξεῖς (sic!) ἐλασίας ἐπ' εὐθείας (= értsd ὁδοῦ = egyenes, sima talajon) μετὰ τῶν κονταρίων. Vári: »heves támadások *épen* csak lándzsával.« A hiba épen olyan, mint a 6. czikkben τὴν ἐναντίαν szóknál. I. c.

*95. cz. σύμφωνα εἰρήνης σχηματιζόμενος. Vári: »színleg megüti vala a békesség akkordjait.« (!) Tehát nem tudja, hogy σύμφωνα elcsépelt, száraz terminus Leonál (= egyesség, szerződés). P. H. Leo XVII. 44. »üldözni kell az ellenséget, míg szét nem züllik, vagy σύμφωνα συμφέροντά σοι γένωνται ἀσφαλῶς. V. ö. még XIV. 26., sőt magában a XVIII-ban is 59. cz. Hiba: III. b.

U. o. ἵνα . . . ἐλαττώσῃ. Helyesen: »hogy megcsappantsa, megcsökkentse az ellenfél bátorságát.« Vári »hogy megcsökkenjen.« A transitiv és intransitiv jelentésnek Várinál gyakori összezavarása.

**98. cz. Az elején καὶ (= is) fordítatlan, mint máshol. Itt van az a hírhedt hely, mely szerint a szlávok »nem akarának *sem szolgaságban lenni, sem* . . . . *uralkodni* (ἄρχεσθαι); helyesen = »más uralma alatt lenni.« A hiba oka: Vári összezavarja az activumot a passivummal, immár hatodszor, s ezúttal igazán botrányos módon, mert ilyen hibát már egy évi görög tanulás után sem szabad elkövetni. Vajjon hogyan fordítja Vári pl. Herodotosban (III. 83.) Otanes híres szavait: οὔτε ἄρχειν οὔτε ἄρχεσθαι ἐθέλω??? Hiba: I. b. I. d. és főkép V.

Mivel pedig e szerint az ellenkezőt mondja, mint Leo, a gondolat folytatásánál kénytelen meghamisítani az összefüggést. Leo ὅθεν καὶ-val folytatja (= miért is, v. éppen azért), Vári »*de* mihelyt« kötőszóval... persze, mert az következik, hogy a szlávok átköltözésük után nem szerették a szolgaságot. Ámbár még így sem illik bele a »de« még a hibás fordításba sem, mert hiszen *egyszer* abban is benne van, hogy »nem akarának szolgaságban lenni.«

U. o. περαιωθέντα participiumot hibásan kapcsolja βιασθέντα-hoz. Nem érti továbbá a βιασθέντα összefüggését sem. Helyesen: »*azért* akkor is, mikor már ide áthatoltak, s úgyszólván *kényszerültek elfogadni* a szolgaságot« . . . (következik a főmondat: nem szivesen engedelmeskedtek.) Hiba: I. c.

**U. o. τοῦτο (t. i. a pogányságot) ὅσον κατ' αὐτοὺς εἰς ἀρχαίας ἐλευθερίας συνήθειαν διατηροῦντες. Megint κατὰ praepositió, s ráadásúl újabb graecismus (ὅσον)! Helyesen: »ezt az egyet (t. i. a pogányságot), *amennyire rajtuk állott* (= quant à eux), régi szabadságuk hagyományául őrizgetve.« Vári: »s még

így is (?) megőrizték *mindazt* (τοῦτο ὅσον!), a mi *náluk* (κατ' αὐτούς) ősi szabadságukból kifolyólag szokásukká lett.« V. ö. a 4. fejezetben καθ' ἑαυτά fordításával s a még következő hibákkal, melyek nyilván mutatják, hogy Vári nem ismeri e praepositió használatát. Ezt lehet bizonyos cynismussal kétségbe vonni, de mindamellett szomorú tény. Hiba: I. a. b. c.

** 103. cz. A szlávok hadifoglyaikat nem tartották vissza. Vári szerint: »*ha csak* akarták, ἕως ἂν βούλωνται. L. *B. Sz.* 248. lap. Helyesen: »míg csak akarták, t. i. a gazdák.« Az egész mondat Leo közbeszúrása, mely Várit szokás szerint megzavarta. Különben, hogy τέως-t sem érti, fennebb láttuk a 43. czikkelyben.

106. cz. τόξοις ξυλίνοις. Vári: »*fanyilakat*«, e. h. íjjakat. Hiba: II.

A 109—157. czikkelyek tartalma. A szaraczén arabok hadiszokásai, Mauriciustól független források után.

109. cz. φέρε λοιπὸν . . . ἐπιμνησθῶμεν. Vári: »*végezetül* hadd emlékezzünk meg.« Helyesen: hadd emlékezzünk *hát* (v. tehát) meg. Egyike a legismeretesebb újabb görög kötőszóknak.

** 111. cz. Hírhedt hely. (L. *B. Sz.* 249. l.) Itt szerepelnek ugyanis a szaraczén arabok mint »istenkáromlók«, a kik »Krisztust *istennek bátorkodnak nevezni*« és »*mindazonáltal*« istennek tulajdonítják a »rossz cselekedeteket.« Mivel a fejezet elején egy másik fontos tárgyi félreértés is van (τὸν θεὸν, τὸν διασκορπίζοντα ἔθνη τὰ τοὺς πολέμους θέλοντα, Vári: »állítják, hogy isten, *a ki pedig* a háborút akaró nemzeteket világgá szórja, a háborúkban örömét találja) közlöm itt a fejezet egész első részének helyes fordítását, szemben a Vári-féle fordítással.

VÁRI FORDÍTÁSA:

111. Midőn az istenség iránt jámboroknak teszik magukat, a *látszólag* istenfélők istenkáromlókká válnak, mert Krisztust, *az igaz Istent és a világ megváltóját Istennek bátorkodnak nevezni, mindazonáltal* feltételezik azt, hogy minden rossz cselekedetnek Isten az okozója, s állítják, hogy Isten, *ki pedig* a háborút akaró nemzeteket *világgá szórja*, a háborúban örömét találja.

HELYES FORDÍTÁS:

111. Ők (t. i. maguk az arabok) azt hiszik, hogy istenfélők; de ezt a szerintök való istenfélelmet istenkáromlásnak bizonyítják, mert nem tűrik, hogy Krisztust, *az igaz istent és a világ megváltóját* istennek nevezzék (a keresztények), s mert minden gonoszság okának is az istent tartják, s (nevezetesen) azt mondják, isten örvend a háborúnak, *s azért terjeszti el* (= segíti) a háborút kedvelő népeket (azaz: épen magukat az arabokat).

Historikus olvasóközönség előtt tárgyi bizonyítékokra aligha lesz szükség. Azonban v. ö. mégis magában a Leo-féle XVIII. fejezetben (129. cz.) συνεκστρατεύειν κατὰ τῶν βλασφημούντων τὸν πάντων βασιλέα Χριστὸν τὸν θεὸν ἡμῶν = »hadba indulni azok ellen, a kik *káromolják* Krisztust, a mindenség urát,

a *mi istenünket.*« Hiba természete: I. a. (δοκοῦντες, ἀνέχονται) I. d. (mindazonáltal!) II. (καί) IV. V.

112. cz. Χρῶνται δὲ καμήλοις, τοῖς ἀχθοφόροις αὐτῶν, ἀντὶ ἁμαξῶν καὶ ὑποζυγίων. Helyesen: »Tevéket használnak, a teherhordásra való fajtából, szekerek és igás állatok helyett.« Αὐτῶν, értsd: τῶν καμήλων; genit. partitivus. Vári: »Használják a tevéket, e *teherhordóikat,* szekerek és vontató barmok helyében. Hiba: I. c. V. ö. a 149. cz. elejével.

116. cz. τοὺς πεζοὺς . . . φέρουσιν . . . ὄπισθεν τῶν καβαλλαρίων καθημένους. Vári: (a gyalogok) »a lovasság mögött *helyezkednek el.*« Helyesen: »a lovasok mögött ülve viszik őket.« *B. Sz.* 250. l. jegyz. Hiba: I. a.

** U. o. καὶ πανοπλίαν γὰρ φοροῦσιν. Vári: »öltenek *így tehát* nehéz vértezetet is magukra.« Helyesen: »és (tudnivaló, hogy) teljes fegyverzetet is hordanak.« Hiba: I. d.

122. cz. καὶ . . . δεχόμενοι εὐθέως ἀνίστανται ἀθρόοι, καὶ ἐκ χειρὸς τῆς μάχης ἀπάργονται. Helyesen: »felváltva (az ellenséget a támadásban), *tüsténT* talpra állanak *egyszerre mind,* és kézi tusát kezdenek.« Vári: »nyomban hozzálátnak ők, *nem várt hévre gerjednek* s kézi tusát kezdenek.« Ἀθρόος értelmére nézve Leonál l. az 5. czikkelyt. Vári δεχόμενοι-t sem értette (= átvévén a támadást). *B. Sz.* 543. l. Hiba: I. a.

124. cz. καταλειφθέντες (olv. καταληφθέντες) ὑπὸ Ῥωμαίων διεφθάρησαν. Vári: »(portyázásaik alkalmával) vesztükben *maradtak,* s a rómaiak őket *felaprították.*« Καταληφθῆναι ὑπό τινος graecismus. Helyesen: »rajtakapva (v. meglepetve) a rómaiaktól, elvesztek (tönkre mentek).« *B. Sz.* Hiba: I. a. I. c.

** 126. cz. Czélszerű az arabokat akkor megtámadni, ha rendetlenül portyáznak. Vári szövege így folytatja: »mert ekként megsemmisítendik (a rómaiak) őket, *de akkor is,* ha azok mindnyájan épen teljes létszámban és harczra kész felszerelésben együttesen összegyülekeztek vala.« Hát minek akkor a jó tanács? Görögül Várinál: οὕτως γὰρ διαφθεροῦσιν αὐτούς, ἢ ὅτ' ἂν ὁμοῦ πάντες συνέλθωσιν ἐν πολυπληθίᾳ καὶ καταστάσει πολέμου ἐξηρτισμένοι. Helyesen: »mert így *inkább* tönkretehetik őket, mint mikor egyszerre mind összegyűlnek s nagy tömegben és teljes hadilábon vannak.« Lehet, hogy διαφθεροῦσιν előtt μᾶλλον olvasandó, XX. 12. és hasonló helyek miatt. De a helyet μᾶλλον nélkül sem lett volna szabad félreérteni, nemcsak józan észszel, hanem kellő tudással sem. V. ö. Herodotos IX. 26. Οὕτω ὦν ἡμέας δίκαιον ἔχειν τὸ ἕτερον κέρας ἢ περ Ἀθηναίους, és Sophokl. Aias 966. ἐμοὶ πικρὸς τέθνηκεν ἢ κείνοις γλυκύς. [1]) A gondolatok

[1]) V. ö. magánál Leonál: XIV. 3. A vezér maga ne harczoljon

erős ellentétessége magyarázza meg μᾶλλον nélkül is a comparatiót. Hiba: L. c. de kivált V. mert ráadásúl a következő fejezetet is így folytatja Vári: »kétes dolog *ugyanis* . . . nyilt csatázásba bocsátkozni.« Hol itt az összefüggés?

** 127. cz. Σφαλερὸν γάρ . . . τὸ πρὸς δημόσιον πόλεμον ἀποκινδυνεύειν τινάς. Vári: »Kétes dolog ugyanis . . . *némelyekkel* nyilt csatába bocsátkozni.« Vári tehát itt az acc. c. infinitivo accusativusát nem tudja fordítani (= hogy *valaki* nyilt csatát koczkáztasson), s *ez a hiba nem áll magában!* (L. fent, 70. fejezet.) L. c.

128. cz. χορηγοῦσι. Vári: »járulnak hozzá.« Helyesen: »adják össze.«

U. o. μισθὸν ἡγούμενοι τὸ καθοπλίσαι στρατιώτας. Vári: »azzal *számítanak* jutalomra, hogy fölszerelnek vala katonákat.« Vári szerint nyereségvágyról, Leo szerint nemes áldozatról van szó.

** 129. cz. A fordítás mindinkább összegabalyodik. A fejezet elején megint egy acc. c. inf. szerkezet okoz bajt. Ῥωμαίους χρὴ . . . . εὐψύχους τῇ προαιρήσει [καὶ (= is) στρατιώτας καὶ (= is) τοὺς οὔπω στρατευσαμένους] συνεκστρατεύειν; aztán két nem fordított (σύν, ὑπὲρ αὐτοῦ) praepositió, és egy félreértett praepositió (δι' ἁπάντων), azután a προπεμπτήριοι εὐχαί kitétel, s a fejezet legvégén megint egy praepositió (διά). Itt már csak új fordítás segít.

VÁRI FORDÍTÁSA:

A rómaiaknak pedig nem csak arra kell ügyet vetni: *azokkal, kik önszántukból határozták el magukat*, katonák és nem katonák, háborúba vonulni azok ellen, kik istenünket Krisztust, a mindenség királyi urát káromolják, ki *mindenek felett* erőt önt a nemzetek ellen (ὑπὲρ αὐτοῦ?) fegyverrel, ajándékokkal és *ezekkel kapcsolatos* fohászaikkal háborúba vonuló harczosaiba, — hanem . . . stb. stb. . . . hogy hozzájáruljanak (a felszereléshez is) közös részvétel és összekötő kapcsok *kovácsolása czéljából* (διὰ κοινωνίας καὶ συγχρωτήσεως).

HELYES FORDÍTÁS:

A *rómaiaknak* nemcsak ezekre kell ügyelniök; (nemcsak) feltett szándékukban *lelkesen* a *katonáknak is*, meg *azoknak* is, a kik még nem katonáskodtak, együttesen ki kell vonulniok azok ellen, kik káromolják a mindenség királyát Krisztust, a mi istenünket, a ki *minden módon* támogatja azokat, a kik *ő érette* a népek ellen fegyverekkel, ajándékokkal, s *indulás előtti* imádságokkal hadba szállanak: hanem . . . stb. stb. . . . (részt venni a felszerelésben is) és mindezt összeadni *egyesült, közös erővel.*

A ὑπὲρ αὐτοῦ nyomatékos fordítása épen azért szükséges, mert Leo, mint fennebb láttuk, a szaraczének részéről istenkáromlásnak és szentségtörésnek tartja azt a hitet, hogy isten szereti

---

στρατιώτου γάρ ἢ στρατηγοῦ τοῦτό ἐστιν, jóllehet itt M. ἢ helyett μὴ-t ajánl. Esetleg idevaló példa a 80. czikkely már tárgyalt vége is.

a háborút. De persze Vári azt a helyet (111. cz.) is félreértette. V. ö. még a 131. cz. végét is.

**130. cz. Teljesen tönkretett czikkely, melynek pedig összefoglalás a tartalma, s így különös figyelmet érdemelt volna. L. *B. Sz.* 245. Görögül: Εἰ γὰρ [οὕτω γένηται] [πάντως πολυπλασίων ὑπάρχων ὁ τῶν Ῥωμαίων στρατὸς] [καὶ καλῶς τε καὶ ὡς προσῆκεν καθωπλισμένος] [καὶ μάλιστα (ὁπόσοι ἐπίλεκτοι δι' ἀνδρίαν καὶ γενναιότητα τυγχάνουσι) μηδὲν τῶν δεόντων ὑστερούμενοι] ῥαδίως ... ἀναδήσονται νίκην. Vári hibái: 1. nem érti az egész periodus szerkezetét, γάρ-t nem fordítja, s a magyar utómondatot már a πάντως πολυπλασίων szavaknál kezdi. 2. Nem érti πολυπλασίων szót, melyet pedig Leo máshol is használ. L. XVII. 90. εἰ διεσκεδασμένοι κινοῦνται . . . πολλαπλασίονα τοῦ μέτρου τούτου κατέχουσι τόπον = »ha a sereg szétszakadva halad, ennél a mértéknél *sokszorta nagyobb* helyet foglal el.« 3. Nem érti πάντως hovatartozását. 4. Nem érti a ὁπόσοι névmással előrebocsátott mondat viszonyát. 5. Nem érti ezt a görög kitételt: ὁπόσοι ἐπίλεκτοι τυγχάνουσι = a kik *épen* a legkiválóbbak. 6. Nem érti a γενναιότης szót. 7. Nem érti ezt a görög kitételt: ὑστερεῖσθαι τινός = kárt v. rövidséget szenvedni valamiben. Fordítja tehát a helyet így:

VÁRI FORDÍTÁSA:

Ha a rómaiak ezt megteszik, *úgy* (1.) seregük *sokféle tekintetben* (2.) *teljesen* (3.) *megfelelő* és jól és kellő módon felfegyverezve lévén, kivált ha (4.) *netán* (5.) még vitézség és előkelőség (6.) dolgában válogatott katonák *is* (5.) vannak (a szükségesek *közül* nálunk ez semmi *esetre se hiányozzék* 7.), akkor Isten segítségével könnyű szerrel fognak a barbár szaraczénokon diadalmat venni.

HELYES FORDÍTÁS:

Mert ha mindez így lesz, ha a római sereg főképen nagyobb számú lesz, és szépen és illendően (v. kellően) fel is lesz szerelve, ha mindazok, a kik bátorságra, derékségre épen (v. az illető esetben) legkiválóbbak, semmi szükséges dolognak hijjával nem lesznek: akkor stb.

Hogy a római sereg Leo idejében kis számú, erre nézve v. ö. a 156. cz.-t.

**131. cz. Εἰ γὰρ ... πλήθει καὶ τῇ ἀνδρίᾳ πλεονεκτήσομεν Ῥωμαῖοι stb. Vári: »ha *bőviben vagyunk* ... haditömegnek, vitézségnek.« Helyesen: »ha majd *túlteszünk* a barbárokon« stb. Hiba: I. a. Igy aztán nem csoda, hogy Vári nem értette a πολυπλασίων szót.

132. cz. καὶ τῶν ἀνάνδρων ... συνερχομένων. Vári nem fordítja a καὶ-t (= is) itt sem, mint máshol is gyakran. II.

133. cz. ὡς καὶ ὑπὲρ θεοῦ, καὶ συγγενῶν stb. ἀγωνιζόμενοι. Helyesen: »*mint a kik* istenért is, rokonaikért is ... harczolnak.« Vári a ὡς-t »valamint ha« szavakkal fordítja. Hiba: I. c.

134. cz. καὶ ἐν ταῖς στεναῖς stb. Fordítatlanúl maradt καὶ, interpunctióbeli zavarral párosulva. Hiba: II.

U. o. ἢ ὡς ἂν δύνατόν σοι . . . τὴν τοῦ πράγματος διάθεσιν κατανοῆσαι. Helyesen: »vagy, a hogyan a dolgok állapotját (= a helyzetet) épen felfogod.« Vári: »vagy, a hogyan feladatod megoldását foganatba *veendheted.*« Hiba: I. a. és magyar alaktani hiba.

135. cz. διὸ χρὴ βαστάξαι τὴν ἔφοδον αὐτῶν πρότερον διὰ τοξείας. Helyesen: »azért előbb el kell viselni az ő támadásukat, (még pedig) nyilazással, úgy hogy« stb.... Vári: »azért *mindenekfelett* nyilazgatással kell előrenyomulásuknak *határt szabni.*« Hiba: I. a.

136. cz. πρὸ τοῦ βληθῆναι φεύξονται. Vári: »meg fognak futni, hogy meg ne sebesüljenek.« Helyesen: »megfutnak, mielőtt sebet kaphatnának.«

137. cz. Fordítatlanúl maradt a γάρ (= ugyanis) s vele az összefüggés.

U. o. Vári: »Azért csak egy győzelem *fölöttük is* sok veszedelemtől fogná megszabadítani a rómaiakat« (= ἡ ἅπαξ κατ' αὐτῶν νίκη). Helyesen: »egyetlen egy, rajtuk aratott győzelem.« Hiba: I. c.

*139. cz. Δεῖ οὖν. Vári: »Kell pedig.« Nem »pedig« — hanem »tehát.« Hiba: I. a. I. d.

**U. o. Vári: mivel *ők* (οἱ αὐτοί) szárazon is, tengeren is szoktak verekedni.« Helyesen: »mivel *ugyanazok* vonulnak ki szárazföldi harczra is, tengerire is.« Hiba: I. b.

141. cz. Vári: »olyan módon viselsz majd háborút« (καταπολεμήσεις). Helyesen: »olyan úton-módon *győzheted* le őket.« Hiba: I. a.

*U. o. »Van aztán még más mindenféle (hadifortély) is, mit valaki a *jelenlegi* körülmények ismeretével kieszelhetne« (πρὸς τὰ παρόντα διασκοπούμενος). Helyesen: »a melyeket kieszelhet valaki, ha az adott körűlményekhez képest (t. i. a harcz terén) vizsgálódik.« V. ö. Leo VII. 42. Hiba: I. a.

142. cz. Οὐ χάριν καὶ τὸν παρόντα τῆς πολεμικῆς διατάξεως ἀνεδεξάμεθα πόνον. Vári: »ez okból vetettük magunkat alá a *hadi szervezkedés* ilyetén munkájának.« Leo itt a maga munkájáról beszél. Helyesen: »azért vállalkoztunk e hadi utasítások kidolgozásának fáradságára.« Hiba: I. a.

**U. o. εὕρηνται δὲ ἡμῖν. Helyesen: »Kitaláltunk (v. találtunk, óvatos kétértelműség a plagizáló Leotól) azonban mi« stb. Vári: »olvashatni azonban *nálunk*«, nyilván így elemezve a kitételt: találtatnak *nálunk.*« Tehát Vári nem tudja, hogy a görögben az abl. auctorisnak dativus is megfelelhet (v. ö. mihi est

scribendum), s nem ismeri Herodotos εἴρηταί μοι kitételét. S ez »philologiai« fordítás! Hiba: I. b.

143. cz. ἀθρόως δὲ καὶ τὸ δὴ λεγόμενον δρουγγιστὶ ἐκπηδῶντας. Helyesen: »egyszerre, s mint mondani szokás, drungusával előteremve.« Vári az ἀθρόως szót itt is »váratlanúl«-nak fordítja, holott v. ö. Leo XIV. 57. ἵνα μᾶλλον δρουγγιστὶ τάσσωνται, ἦγουν ὁμοῦ; továbbá »drungus-sorok«-ról beszél, holott Leo szerint (u. o.) δρουγγιστὶ = ἄνευ ὀρδίνους és VII. 37. δρουγγιστὶ ἦγουν πυκνοὺς καὶ ὁμοῦ. V. ö. XIV. 58. is. Hiba: I. a. III. a.

** 147. cz. καὶ . . . καθ' ἕκαστον μέρος ἐμπροσθεν τουρμάρχης ὀφείλει προτάττεσθαι = etiam unicuique parti turmarcha debet praefici; nominativus c. inf. = »minden rész élére is egy turmarcha állíttassék.« Vári ismét összetéveszti az activummal a passivumot, s fordítja így: »Tudnivaló, hogy minden egyes merosban első sorban a turmarches tartozik *tenni rendelkezéseit.*« Hiba: I. b. és II. a. mert egy καὶ megint fordítatlanúl maradt.

** 148. cz. Ἐχέτωσαν δὲ τὰ μέρη . . . ἄρχοντας, κατ' ἀρετὴν ἕκαστον συνεστῶτας. Helyesen: »Legyenek meg a merosoknak tisztjeik, mindegyik *erénye (vitézsége) szerint* alkalmazva.« Az olvasó már szinte előre tudja, hogy Vári mit nem fog megérteni. Elhibázza, most már vagy ötödször, a κατὰ praepositiót, s nem tudja, hogy ἑστώς perfectum intransitiv értelmű (= álló, a ki áll).[1]) Fordítja tehát így: »Vannak (ἐχέτωσαν!) pedig a merosoknak . . , tisztjeik, kik *minden egyes embert* vitézségre (κατ' ἀρετὴν) serkentenek« (συνεστῶτας). S vajjon, feltéve, hogy συνιστάντες vagy συστήσαντες állana a szövegben: lehetne még ezen alakoknak is olyan értelmük, hogy »serkentenek«? Hiba: I. a. I. b. és II. Vajjon nincs-e hát teljesen igaza a *B. Sz.* bírálójának, hogy Vári nemcsak fordítani nem tudja, hanem határozottan *nem érti* a praepositiók bonyolultabb használatát?

** 149. cz. Τὸ δὲ ποσὸν τῆς πρώτης τάξεως διαιρήσεις, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ (sc. τοῦ ποσοῦ τῆς τάξεως), ἤγουν τὸ τρίτον μέρος ἀφορίσεις εἰς τοὺς λεγομένους κούρσορας. Vári: »El fogod osztani az első taxis legénységét: nevezetesen a *magad* merosát vagyis a harmadik merost az u. n. cursorokká külön fogod választani.« Nyelvi hiba: hogy Vári αὐτοῦ-t σεαυτοῦ-nak érti, s ezzel olyanformán hibázik, mint a 112. cz.-ben; tárgyi hiba, tán a sok közt a legnagyobb: hogy ilyenformán magát a στρατηγός-t teszi meg az először támadó cursorok vezetőjévé, azaz a fő-fő hadvezérnek körülbelül huszárezredesi szerepet szán. Pedig Leo nem győzi

[1]) V. ö. Leo IV. 5. ἐζονομάσομέν σοι . . . τοὺς καθισταμένους ἄρχοντας. (A hely azért párhuzamos, mert tudvalévőleg a praes. is intransitiv, *ha medium.)*

figyelmébe ajánlani a fővezérnek az óvatosságot, személyes bátorságának a közérdek alá való rendelését. I. c. IV. V. Helyesen: »Az első hadsor létszámát meg fogod osztani, s *annak* egy részét, jelesül a *harmadrészét* úgynevezett cursoroknak fogod rendelni.« Aztán τὸ τρίτον μέρος-t »*a harmadik meros*«-nak fordítja »harmadrész« helyett. S mindezt Leo kiadója teszi, a kitől csak el lehetne várni, hogy megértette Leo XII. fejezetének 26—27. czikkelyeit. (Ταῦτα δὲ τὰ τρία μέρη συστήσεις ἀπὸ χουρσόρων καὶ ἀπὸ διφενσόρων, . . . ὥστε ἑκάστου μέρους τὸ τρίτον ποσὸν χουρσάτορας εἶναι. Τὸ δὲ δίμοιρον (2/3) μέρος τὸ ἐν μέσῳ τοῦ στρατεῦ διφένσορας.) Ez az egyetlen hely teljesen elég, hogy Vári nyelvtudományát és tárgyismeretét kellőképen jellemezze igazán szakértő szemek előtt. De pusztán csak józan ésszel is csodálkozhatik az olvasó ennek a 149. czikkelynek fordításán, mikor a 147.-ben (nehány sorral előbb) még maga Vári szórúl-szóra ezt mondta: »A hadvezér pedig az első parataxisnak közbülső taxisát (hát ez a »taxis« vajjon mi?) tartsa magának. tegye meg rendelkezéseit és .... ezt a taxisát *tekintse tartalék*nak (is).« Egyszóval: sem tárgyismeret, sem kellő nyelvismeret, sem pontosság, sem következetesség.

150. cz. végén hibás a κατὰ ζυγὸν fordítása, s nem az van kiemelve, a mi az eredetiben. Helyes, bár kissé szabad fordításban a hely így értendő: »a homlokvonal kiterjedését a (homlokkal párhuzamos) sorok létszáma és a katonák egymástól való távolsága szerint olyan hosszunak kell berendezni, a *mennyire épen kifutja*« (azaz: ha nagyobb a létszám és ritka a sor, hosszabbra, ellenkező esetben rövidebbre). V. ö. Leo XVII. 26, VII. 33—34, XII. 60. Hiba természete: I. c. és III. a.

151. cz. Ἐπὶ δὲ τῆς νῦν ὑποθέσεως stb. Vári: »Vonatkozólag a mostan mondottakra.« Helyesen: »A most feltételezett berendezés szerint pedig.« Hiba: I. a.

U. o. κατὰ στίχον. Vári: »egy-egy tagsorban.« Helyesen: »egy-egy rendben« (t. i. a homlokvonallal és a vele párhuzamos sorokkal keresztet alkotó sorokban).

152. cz. δρουγγιστί, megint »drungus-*sorokban*«, holott most már lefordította a 149. czikkelyt, mely szerint δρουγγιστί = ὁμοῦ, ἄνευ τάξεως (nem is szólva a többi, már idézett helyekről). Hiba: III. a.

*153. cz. . . . ἄρχοντες κατὰ τὴν αὐτῶν τάξιν ἐπίλεκτοι. Vári szerint: »a tisztek .... *rangjuk szerint* válogatva ki őket.« Már megint a κατά praepositió kisért! Τάξις nem rang, hanem, mint mi mondanók, »fegyvernem, v. hivatás« (mert más a cursorok, más a difensorok, más a hyperkerasták stb. hivatása). Tehát: »a tisztek, . . . kik a maguk nemében (vagy hadosztályában) a legki-

válóbbak.« Hiba: III. a. és b. (ἐπίλεκτοι utoljára a 130. cz.-ben fordúlt elő!)

*154. cz. Καὶ ταῦτα μὴν εἴρηται, ἐὰν ἄρα ὀλίγος ἐστὶν ὁ τῶν πολεμίων στρατὸς ὑπὲρ τὸν σόν, ἢ ἴσος. Εἰ δὲ πολυπληθίᾳ πλεονεκτεῖ ὁ ἐναντίος stb. Helyesen: »Ez arra az esetre van mondva, ha az ellenség serege csak *kevéssel nagyobb* mint a tied, vagy ugyanakkora. Ha azonban szám dolgában *túltesz rajtad* az ellenség« stb. Megint praepositió, ezúttal ὑπέρ, kissé szokatlanabb módon használva. Vári: »A mondottak azonban csak arra az esetre illenek, ha *kicsiny* az ellenség hadereje a *tiédhez viszonyítva* (ὑπὲρ), vagy ugyanakkora. De ha az ellenfél *népes* sereggel rendelkezik« .... stb. (Hogy πλεονεκτεῖ igét nem érti Vári, azt már fennebb is láttuk, a 131. cz.-ben.) Hiba: I. a. de V. is, mert képzelhetjük, hogyan érti e szerint Vári az összefüggést!

155. cz. εἰ μὲν-nel kezdődik, a 156. cz. pedig εἰ δὲ-vel. Vári amazt »Ellenben ha«-val fordítja! De nem is várhattunk egyebet a 154. cz. kezdete után.

U. o. κατὰ ἓν θέμα ἐκτάξας. Megint κατὰ praepositio. Fordítsd: »egy-egy kerület szerint rendelve ki őket.« Vári: »egy kerületből híva be őket.« V. ö. 156. cz. ἔκταξις, és az igét l. XVIII. 70. és XX. 101.

156. cz. διὰ τὴν ... τῶν στρατιωτῶν ... ὀλιγότητα. Vári: »mivelhogy a katonák közt .... sok a gyarló anyag.« Helyesen: »kevés a katona.« V. ö. a 130. cz.-et, melyet Vári szintén félreértett.

** U. o. καὶ οὗτοι πάντες (t. i. a többi vezérek) πλῆθος δοκίμων στρατιωτῶν συλλέξουσι καὶ παραστήσουσιν ἅμα σοι κατὰ τῶν πολεμίων, ὥστε καὶ ὑπὲρ τὰς τριάκοντα χιλιάδας καταστῆναι τοὺς ὀφείλοντας ... ἐκστρατεύειν. Helyesen: »Ezek mind sok derék katonát fognak gyüjteni *és kiállítják őket veled együtt* (úgy mint te) az ellenség ellen, *úgy, hogy* harminczezeren felül leszsznek« stb. Vári: »Azok mind egybe fogják seregeltetni a harczedzett (!) katonák tömegét s *kitartanak majd veled egy szálig* (παραστήσουσι!) az ellenséggel szemben, *hiszen* harminczezeren felül *vannak* azok« stb. Tehát megint ἵστημι igének egy alakja okozza a bajt, mely minden iskolai nyelvtanban paradigma. Aztán meg minek a buzgalom, ha máris megvan az a 30,000 ember? ὥστε infinitivussal ugyanis Vári szerint = hiszen. Hiba: I. b. I. a. de IV. is, mert Vári egyáltalában nem akarja megérteni, hogy Leo idejében, sajnos, nem volt 30,000 római katona, s Leo csak remélte, hogy lesz, ha t. i. megfogadják az ő utasításait. V. ö. a 130. cz. hibás fordítását is. Megengedem, hogy ez a hiba hihetetlennek látszik, de azért sajnálatos tény. Mi okozta? ὥστε félreértése!

A 157. és utolsó czikkely megkoronázza az egész fordítást.

Ebben τῇ ὑμῶν ἐνδοξότητι = »kegyelmed számára« (jó, hogy nem »kend« számára).

U. o. τοῖς παλαιοτέροις ἐντυχόντες ἠνθολογήσαμεν, καὶ μετρίαν πεῖραν ἐκεῖθεν συλλέξαντες συμφώνως ἐκείνοις διεταξάμεθα, mely hely világosan *nem hadi* tapasztalatokra, hanem csak tanulmányokra céloz, Várinál így van fordítva: »a mit a korábbi írókból összeböngéznünk sikerült, velök összhangzatosan fejezetekbe foglalók, *minekutána* (ἐκεῖθεν?) *szert tettünk a kellő tapasztalásra is* (e. h. *belőlük* kellő okulást merítve).

U. o. nyomban utána: καὶ ἕτερα δὲ πλεῖστα δυνήσῃ ἐφευρεῖν ἐντεῦθεν λαμβάνων τὰς ἀφορμάς. Helyesen: »igen sok mást is kieszelhetsz, *ha innen indulsz ki.*« Vári: »Ezentúl. *ha el nem szalasztod az alkalmakat*, még más igen-igen sokat eszelhetsz majd ki.«

** U. o. nyomban utána: ἅπερ . . . οὔτε γράφειν καθ' ἓν δυνατόν, οὔτε τῷ παρόντι συντάγματι διὰ τὴν συντομίαν ἐντάξαι ἁρμόδιον. Már megint κατὰ praepositió, az olvasó tehát előre tudja, mit várhat. Helyesen: »a mit egyenkint nem lehet leírni, s abban a mostani munkámban — ennek rövidsége miatt — alkalmasan el sem helyezhetni.« Vári: »miket *a többivel egyben* (καθ' ἕν) megírni nem lehetséges, czélszerű sem volt előadásom korlátozottsága rovására a jelen fejezetbe beleilleszteni.« (A fejezetnek sem σύνταγμα a neve Leonál.)

*

Ime ezek a szóbanlevő »philologiai értékű« fordítás legfontosabb hibái, csupán csak egy szempontból, a *hűség* szempontjából tekintve a szöveget. A mi a hibák nagyon is szembeszökő okait s azok jelzését illeti, jól tudom, hogy azok e folyóirat közönségét kevésbbé fogják érdekelni. Nem a szerencsétlen fordítót akartam bántani, sőt nagyon sajnálnám, ha ez a tisztán tudományos kérdés a tudomány és a hazai tudományos viszonyok tekintetében közömbösnek tekintetnék és a megszokott személyes térre terelődnék. Megjegyzéseim közzétételére, s ilyen formában való közzétételére engem igen komoly okok bírtak. Egyrészt kötelességemnek tartottam, hogy tőlem telhetőleg közreműködjem egy, ilyen fontos alkalommal s ilyen előkelő helyen megszólaltatott történeti kútforrás használhatóbbá tételében. Másrészt, mint philologus, nyomatékosan rá akartam mutatni ama »philologiai« irány fonákságára, mely a szövegkritika és szövegértelmezés komoly és tiszteletreméltó feladatait pusztán csak e philologiai tudományszakok technikai külsőségeinek utánzása útján

kivánná megoldani. Óhajtanám, hogy a görög philologiának fiatalabb hívei és munkásai okulnának ezeken a hibákon, s átlátnák azt, a mit a boldogabb jövendő érdekében fennen hangoztatni mostanában nem fölösleges dolog: hogy kellő *nyelvi* előtanulmányok nélkül, s nevezetesen a görög auctoroknak lehető legpontosabb ismerete és *szüntelen olvasása* nélkül nincs és nem is lesz e hazában sem igazi *görög szöveg-kritika*, sem igazi *görög philologia*.

GYOMLAY GYULA.

Hierarchia catholica medii aevi, sive summorum pontificum, s. R. e. cardinalium, ecclesiarum antistitum series, ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta, e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per *Conradum Eubel*, ord. min. conv. s. theol. doct. apostolicum apud s. Petrum de urbe poenitentiarium. Monasterii, 1901. Nagy 4-r. VIII. 328 l.

Azon sokféle segédkönyvek között, melyekre a történetbúvár és történetíró rászorúl, nem az utolsó helyet foglalják el az úgynevezett *archontologiák*, vagyis azon munkák, melyek az egyházi vagy világi főhivatalok viselőinek névsorát, hivataloskodásuk idejének meghatározásával, tartalmazzák. A keletnélküli okiratok kiállítási idejének, a kétes természetűek hitelességének megállapításánál a főpapoknak vagy világi méltóságoknak azokban előforduló nevei jelentékeny támpontokat szolgáltatnak. E mellett, míg egyrészről az egyházi és világi méltóságok betöltésének módozata az egyes uralkodók politikájának megitélése tekintetében figyelemre méltó szempontot nyujt, másrészről az egyházi és világi főhivatalok viselőinek családi neve, hivatalba lépésük időpontja és hivatalban maradásuk időtartama gyakran fontos combinatiók alapját képezik.

Csak egy példát hozok föl. Az esztergomi kanonokokról szóló monographiákban előfordúl 1480-ban: *Roderik olvasókanonok, portuensis püspök*. Igy magában véve ez a név semmit sem mond. Ellenben, ha kutatjuk, hogy ki volt ez a Roderik? és megtudjuk, hogy nem más mint *Borgia Rodrigo* portói bibornok-püspök, a ki IV. Sixtus és VIII. Incze uralkodása alatt a római udvarnál hatalmas állást foglalt el s azután VI. Sándor névvel a pápai trónra emelkedett: megjelenése az esztergomi káptalan tagjai között kiváló jelentőséget nyer, mint Mátyás király politikájának egyik tényezője tűnik föl.

Ha minden egyes esetben, speciális kutatás és keresés

helyett jó segédkönyvbe lehet betekintenünk, mennyi időt és fáradságot kimélhetünk meg!

A magyar történettudományi irodalom ilyen segédkönyvekben feltünően szegény. A magyarországi világi dignitáriusok névsora szétszórva külön monographiákban vagy töredékesen egyes oklevéltárakban jórészt feltalálható ugyan, de összefoglalva nincs közzétéve. Ugyanez áll az egyházi dignitáriusokra nézve is; mert Pray György két kötetes kiadványát: *Specimen Hierarchiae Hungaricae, complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae*, mely 1776—1779-ben jelent meg, a történettudomány mai állásában elavultnak kell tekintenünk.

De a magyar történetírónak nemcsak magyar, hanem külföldi dignitáriusokkal is van dolga, főképen egyháziakkal. Rómában székelő bibornokok, onnan Magyarországba küldött legátusok, nuntiusok sürüen szerepelnek a magyar történelem lapjain. Ennek következtében nélkülözhetetlenek azok a segédkönyvek, melyek az egész világegyházat ölelik föl.

Az első, ki ilyen munka létesítésével a történettudomány müvelőit hálára kötelezte, *Gams* volt, kitől 1873-ban Regensburgban jelent meg: *Series episcoporum ecclesiae catholicae, quotquot innotuerunt a b. Petro apostolo.* Gams a legrégibb időktől napjainkig adta az egyes egyházmegyék főpapjainak névsorát, melynek összeállításánál az egyházmegyék közzétett monographiáira, vagy ilyenek hiányában schematismusaira támaszkodott. Noha önálló kutatásokat és kritikai tanulmányokat nem végzett, a létező anyag egyszerű összefoglalásával is megbecsülhetetlen szolgálatot tett.

A vatikáni levéltárnak XIII. Leo pápa nagylelkű elhatározásából 1882-ben történt megnyitása, valamint az egyházi történetírás egész területén nagy mozgalmat idézett elő, úgy az egyházi dignitáriusok névsorának a hivatalos okiratok felhasználásával most már hiteles és pontos megállapítását is lehetővé tette.

Erre a feladatra vállalkozott a szent Péter bazilikája mellett alkalmazott német poenitentiárius, dr. *Eubel Konrád* minorita-szerzetes, több értékes egyháztörténelmi monographia szerzője, kinek 1898-ban közzétett első kiadványát, a *Hierarchia catholica* első kötetét, már ismerik e folyóirat olvasói.[1])

Eubel az 1198 évnél kezdte meg munkáját, mivel a pápai kinevező bullákat tartalmazó regesta-kötetek sorozata a korábbi időkből úgyszólván teljesen elveszett, s az első részt

[1]) Olv. *Századok*, 1899. 927. l.

az 1431-ik évvel, V. Márton pápa halálával végezte be, abban a föltevésben, hogy a következő korra nézve már a nyomtatott munkákban foglalt névsorok teljesség és pontosság tekintetében kifogástalanok.

Azonban a szakférfiak, mikor Eubel munkáját ismertették és bírálták, elismerő és magasztaló nyilatkozataik mellett nem hallgatták el azt a felfogásukat, hogy a munkának megszakítása az 1431-ik évvel, teljesen indokolatlan eljárás volt, mert a XVI. század elejéig a római források felhasználása nélkül a főpapok névsorának biztos megállapítása nem lehetséges.

Eubel meghajolt a kritika szava előtt. Ujra hozzálátott a munkához, s 1901 végén közzétette második kiadványát, a *Hierarchia catholica* második kötetét, mely 328 nagy negyedrét lapon az 1431-től 1503-ig terjedő időközt foglalja magában.

Miként az első, úgy a második kiadvány is két részre oszlik. Az első rész a bibornokok névsorát adja, és pedig háromféle módon: 1. kineveztetésök sorrendjében, 2. az általok viselt bibornoki czímek alatt csoportosítva, 3. betürendben azon nevek alatt, a melyek életökben közhasználatban voltak.

Ezen háromféle csoportosítás a könyv használhatóságát nagy mértékben előmozdítja. A történetbúvárok előtt köztudomású dolog, hogy a középkorban a bibornokok rendszerint vagy csak keresztnevök és bibornoki czímök, vagy pedig hazájok, illetőleg főpapi székök után neveztettek el. Igy pl. *Erdődi Bakócz Tamás* esztergomi bibornok-érsek családi neve a római okiratokban és levelekben sohasem fordúl elő, hanem vagy *cardinalis Strigoniensis* vagy *Thomas tituli sancti Martini in montibus presbyter cardinalis* czímmel jelöltetik meg. Ugyanez az eset fordúl elő az olasz, franczia, német stb. bibornokoknál is. Pl. *Isvalies Péter* bibornok, reggioi érsek, ki mint pápai legátus II. Ulászló udvaránál tartózkodott és a veszprémi püspökséget nyerte el, rendesen *Reginensis* (reggioi) néven neveztetett.

Ekkorig, mivel a családi nevek constatálása nagy fáradsággal járt, a történeti munkákba többnyire az okiratokban használt czímek mentek át, a melyek — eltekintve a szabatosság hiányától — gyakran félreértésekre és zavarokra adtak alkalmat, mivel gyakran fordúl elő azon eset, hogy ugyanazon keresztnevet és ugyanazt a bibornoki czímet egymásután több bibornok viseli. De nem egyszer történik az is, hogy a bibornok egyszerűen a bibornoki testületben viselt hivatala után neveztetik. Pl. *cardinalis vicecancellarius* elnevezéssel jelöltetett *Borgia Rodrigo* az esztergomi olvasó-kanonok és péterváradi apát, úgy szintén *Sforza Ascanio* egri püspök-jelölt és szekszárdi

apát. Végre mikor a családi nevek használtattak, ezek a közhasználatban gyakran olyan formát vettek föl, a mely alatt a név viselőjének származását és családi állását nehezen lehetett fölismerni. Pl. II. Ulászló idejében szerepel egy *cardinalis de Fuxo*, a ki pedig a *De Foix* család tagja s így Anna magyar királyné rokona volt.

Az előttünk fekvő kötetben Eubel a bibornokok névsorához függelékül (27—66. ll.) a bibornoki testület jegyzőkönyvéből (1440—1503) kivonatokat csatol, a melyek köztörténeti érdekkel bírnak. Ezekből megtudjuk egyebek között, hogy a különféle országokba küldött bibornok-legátusok mikor neveztettek ki, mikor indultak útnak és mikor tértek vissza Rómába.

A munka másik része az érsekek és püspökök névsorát adja, egyházmegyéik szerint csoportosítva. Ezek betürendben következnek egymásután, tekintet nélkül az országokra, melyeknek területéhez tartoztak. Mindazáltal Eubel függelékben az egyes országokban létező érseki és püspöki székek átnézetét is közli. Nem lehet tagadni, hogy a betürend megtartása, a használhatóság javára szolgál.

Minden egyes főpapnál négy rovatban vannak feltűntetve az adatok. Az elsőben meg van állapítva, miképen üresedett meg a főpapi szék: halál vagy áthelyezés által. A másodikban áll az új főpap családi és keresztneve s az az állás, a mit a főpapi szék elnyerése előtt töltött be. A harmadikban találjuk az évet és napot, mikor a főpap székét a pápai rendelkezés alapján elfoglalta. A negyedikben pontosan idézve van a vatikáni levéltárban őrzött azon okirat, mely a pápai rendelkezést tartalmazza. Oly esetekben, mikor Gams idézett munkájában egy-egy főpap fordúl elő, a kinek kinevezéséről, illetőleg megerősítéséről a pápai intézkedés nem volt megtalálható, a főpap neve mellett Gams megfelelő helyére történik utalás.

Az egyes nevekhez minden lap alján sűrüen találunk nagybecsű jegyzeteket, melyek részint helyreigazításokat tartalmaznak a Gams által közölt adatokra vonatkozólag, részint új adatokat, melyek a vatikáni forrásokban a szerkesztő figyelmét magukra vonták.

E szerint Eubel az ő könyvében a vatikáni forrásokon kívül egyedül Gams munkáját veszi tekintetbe. Az első kötet megjelenése után több bíráló sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy Eubel az 1873 óta megjelent egyháztörténelmi kiadványokat, különösen az egyházmegyei monographiákat föl nem használta. Azonban ezeknek felhasználása egy ember erejét meghaladó vállalkozás lett volna. Ugyanis a munkában feldolgozott

érseki és püspöki székek száma nem csekélyebb 768-nál. Ezt a nagy számot az a körülmény magyarázza meg, hogy Eubel nem szorítkozott a ma tényleg fennálló egyházmegyékre, hanem a czímzetes érsekségekre és püspökségekre is kiterjeszkedett, a miben teljesen az úttörő érdemével dicsekedhetik.

Ezen czímzetes főpapok névsorával is jelentékeny szolgálatot tett az egyes országok történetíróinak, a mennyiben köztudomás szerint elenyészett érseki és püspöki székek czímei a segéd-püspököknek szoktak adományoztatni.

Eubel munkájában találjuk első ízben országok és egyházmegyék szerint csoportosítva az érsekek és püspökök mellé rendelt segéd-püspökök névsorát. A magyar történetbúvár e szerint Eubel könyvéből tudomást szerez arról, hogy a magyar korona országainak területén az érseki, püspöki székek és segéd-püspöki állások betöltésének minden egyes esetére vonatkozólag a vatikáni levéltár mit tartalmaz? azaz mikor, mily módon és mily körülmények között történt a betöltés iránt a szent-szék intézkedése?

E tekintetben Eubel adatai a föltétlen megbízhatóság kellékeivel bírnak. Ott, a hol Gamsra kellett neki támaszkodnia, nem tudott kikerülni egyes jelentéktelen tévedéseket, melyek azonban a munka értékéből semmit sem vonnak le.

Miután most már a római adatok úgyszólván a mohácsi vészig közkincscsé lettek, a magyarországi *Hierarchia catholica* szerkesztése tetemesen meg van könnyítve. Ily kézikönyv létesítésének szükségességét a történetírók és búvárok léptennyomon érezik. Kivánatos is, hogy erre a magyar egyháztörténelem valamelyik ifju munkása mennél előbb vállalkozzék. Vállalkozásában az illetékes tudományos és egyházi körök támogatására biztosan számíthatna.

FRAKNÓI VILMOS.

A herczeg-szőllősi kánonok. Más egyházi kánonokkal egybeveté *Mokos Gyula.* Kiadja a M. Prot. Irodalmi Társaság. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 279 l.

A magyar református egyház történetében oly nevezetes *herczeg-szőllősi zsinat* kánonait még a zsinat évében, 1567-ben kinyomatta Pápán Huszár Dávid könyvnyomtató, a reformátor-nyomdász Huszár Gál fia. A kétnyelvű (latin-magyar) kiadásból napjainkig csak egyetlen egy teljes példány maradt fen, a felső-baranyai ev. ref. egyházmegye könyvtárában. Szükséges és nagyon érdemes munkát teljesített tehát a Magyar Pro-

testáns Irodalmi Társaság, midőn e nagybecsű unicum facsimile kiadásáról gondoskodott.

Azonban az eredeti kiadás hű másánál (48 lap) ötszörte több tért foglalnak el a mostani kiadásban azon kánonok szövegei, melyek a herczeg-szőllősiekkel kisebb-nagyobb mértékben rokonságban vannak, s azon összehasonlító, magyarázó és felvilágosító jegyzetek, mondhatnám: apró tanulmányok, melyekkel *Mokos Gyula*, széleskörű egyháztörténeti kutatásokra, nagy szorgalomra és türelemre mutató eredménynyel, e kiváló editiót gazdagította és sok tekintetben valóságos forrásmunkává emelte. Nagyon sok olyan nevezetes egyháztörténeti adatot találunk e munkában a XVI. és XVII. századból, a mi eddig vagy egyáltalában nem, vagy csak szűkebb körben volt ismeretes.

A dolog természetéből következik, hogy a reformáczió századának zsinatai az egyház belső és külső megszilárdításának érdekében főleg dogmatikai és egyházjogi téren munkálkodtak, vagyis *confessiókat* és *kánonokat* hoztak létre. A század hetedik évtizedének zárultáig (1570) inkább a dogmatizálás, a nyolczadik évtized kezdetétől fogva pedig az egyház-szervezés, egyházi törvényhozás van túlsúlyban; a sűrű egymásutánban következő hitvallások helyébe a szintén nagy számmal létrejött kánonok lépnek.

A herczeg-szőllősi atyák már nagyon keveset dogmatizálnak. Szervezik az egyházat, rendezik az egyházi életet. Kánonos könyvük nemcsak azért nevezetes, mert az első, mely a latin szöveg mellett a nép nyelvén, magyarúl is közzététetett, hanem azért is, mert a későbbi kánonok egész sorozatában újra meg újra megjelenik, kisebb-nagyobb változtatással, kihagyással, vagy hozzáadással újra megelevenedik. A Pest-megyei, a Reczes-féle (lutheránus), a köveskúti, a pápai kánonok, az előbbiek Pathai István, az utóbbiak Kanizsai János püspöksége alatt, végre a Bars-megyei kánonok, egytől egyig közeli rokonságban állanak a herczeg-szőllősi kánonokkal, melyek a többieknek mintegy alapját képezik.

Mindez említett egyházi törvénykönyvek, melyek *Mokos Gyula* kiadásában egész terjedelmökben közölve s egymással pontosan összehasonlítva vannak, nemcsak szorosan vett egyházi, de művelődéstörténeti szempontból is rendkivül nagy fontossággal és becscsel bírnak s a református egyház saját körét messze túlhaladó érdeklődést kelthetnek fel. A Pest-megyei, a Reczes-féle és Bars-megyei kánonok magyar, — a köveskúti és pápai kánonok latin szövegűek; a legutóbbiak teljes szövege is, hosszas lappangás után, csak mostanában került elő.

A herczeg-szőllősi kánonokkal, — a már említett öt kánon-gyüjteményen kívül, noha nem annyira mint ezekben — rokon vonásokat találunk még az 1577 évi nagyváradi kánonokban (Articuli minores), továbbá a felföldi és a borsod-gömör-kishonti czikkelyekben is, melyek szintén a XVI-ik század termékei. A felföldi vagy felső-magyarországi kánonokat *Mokos Gyula* a Csallóköz és Mátyusföld vidékéről származtatja, — szerintünk nem helyesen, mert a kérdéses kánonok első kiadása (1595) az Abaúj-vármegyei Vizsolyban jelent meg; — de eltekintve ettől, az a tény, hogy e kánonok a *püspöki* vagy *superintendensi* hivatalt egyáltalában nem ismerik, hanem csak az *esperesek* vagy *seniorok* hatóságáról beszélnek, nézetünk szerint kétségtelenül arra utal, hogy eredetöket nem a Duna, hanem a Tisza vidékére, közelebbről épen Abaújba kell tennünk, mert a szomszéd borsod-gömöri egyházmegye a saját kánonaival élt.

Gratian hatalmas gyüjteményét a kánonjog »concordia discordantium canonum« név alatt is ösmeri. Mokos munkája szintén megérdemli e nevet a XVI—XVII. századi magyar protestáns, illetőleg református kánonokra nézve. Az ő munkáját nem mellőzheti senki, a ki e két század egyházi és művelődési történetét, közelebbről pedig az egyház szervezetét, külső és belső életét megismerni szándékozik.

A fac-simile kiadás pontossága és hűsége a Hornyánszky nyomda jó hírét növeli. Csakis a kánonok utolsó lapján található eredeti aláírások reproductiója hagy fen némi kivánnivalót a világosság tekintetében, ámbátor meglehet, hogy az eredetiről tisztább képet nyerni nem lehetett. A háromszázados manupropriáknál előforduló rövidítések kiegészítését is megkisértette a kiadó, azonban nem mindenütt sikerrel. *Johannes C. Lascouius*-t pl. *Cruciger*-nek gondolja, holott ismerünk Laskai *Csókás* Pétert épen ez időből és épen Baranyából; *Lazarus W. Weresmarthi* nevénél a *W* mellé kérdőjelet tesz, holott ismerünk *Wég* vagy *Vég*-Veresmarthiakat. Amde ezek csak apróságok, ha nem egészen érdektelenek is, — valamint még az, hogy egypár helyen nem jelöli meg pontosan forrásait, mint pl. a 195-ik lapon, a hol egy közleményről azt mondja, hogy »a minap hozta a Szemle.« Meg kell mondani: *Prot. Szemle*, 1901. 202 és köv. ll. Épen történelmi munkában soha sem szabad a pontosság ellen vétení.

Révész Kálmán.

Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation. Ein Führer durch dasselbe. Von *Franz Zimmermann.* Zweite Aufl. Nagy-Szeben, 1901. Krafft V. kny. 8-r. 6, 202 l.

A levéltárak ismertetésének hasznát történetbúvárok és történetírók előtt fejtegetni szükségtelen, és mindamellett elenyészően kevés az, a mi hazai levéltáraink gazdag anyagáról eddig nyomtatásban megjelent. Annál méltóbb elismerés illeti tehát Nagy-Szeben város és a szász egyetem képviselőtestületét azon áldozatkészségért, melylyel a fönti czím alatt már 1887-ben megjelent ismertetést most ugyancsak Zimmermann Ferencz tollából második, bővített kiadásban bocsátják a kutató közönség használatára.

Sajnos azonban, hogy a szerző nem használta fel ez alkalmat arra, hogy munkájának közjogilag helytelen czímét kiigazítsa. A »*sächsische Nation*« (szász nemzet) fogalma ugyanis a magyar közjogban ez idő szerint teljességgel ismeretlen. A Királyföldnek az 1876: XII. t. cz. által való rendezése folytán csupán a »*szász egyetem*« maradt fen mint közművelődési hatóság, tehát a levéltár is csupán a *szász egyetem.* nem pedig a *szász nemzet levéltára* lehet.

A második kiadást az elsővel szemben különösen becsessé teszi az Erdély 1876-ban megváltoztatott, nemkülönben az absolut korszak alatti politikai beosztásáról s az erdélyi katonai határőrvidékről nyujtott áttekintés, főleg pedig az erdélyi községek német, magyar és román nyelvü nomenklaturája. Annyival is inkább helyén való volt ennek a füzetbe való felvétele, mivel Zimmermann a helységeknek — a hol van — mindenütt a német nevét használja s csak kivételesen teszi utána zárójel közé a magyart is. Ez — az ő szempontjából tekintve a dolgot — érthető ugyan, de határozottan helytelen. hogy a magyar hely- és egyéb tulajdonnevekben az *á*, *é* és *ó* betüknél következetesen mellőzi az ékezetet, pl. Kezdivasarhely (4 l.). Haromszek (5 l.), Rakoczi (63 l.); azután meg *Marosch*-t és *Aranyosch*-t ír *Maros* és *Aranyos* helyett.

A mi a levéltár ismertetését illeti, a második kiadás nemcsak abban különbözik az elsőtől, hogy az 1887 utáni gyarapodást felöleli, hanem abban is, hogy a szerző egyúttal a levéltár rendezését annak egyedül helyes alapjára vezetve vissza, az anyagot nem minősége szerint, mint az első kiadásban, hol *Urkunden, Akten, Protokollbücher* és *Rechnungsbücher* czímü főosztályokat állított fel, hanem eredete, vagyis azon hatóságok szerint csoportosítja, melyektől az iratok származnak. Megelőzőleg azonban a levéltár azon gyüjteményét

ismerteti, mely *Urkunden* czím alatt a tulajdonképeni okleveleken kívül középkori számadásokat és adólajstromokat, továbbá törvényeket, statutumokat, s városi képviselőtestületi és hatósági iratokat, bírói itéleteket stb. tartalmaz 1700-ig, sőt nehány darabot az újabb időből is. Azon levéltárakban, melyek hatóságok irattáraiból alakultak, — minő a nagyszebeni is, — a szoros értelemben vett hivatalos iratokon kívül rendszerint van olyan levéltári anyag is, mely vagy egyáltalában nem hivatalos, vagy nem olyan természetű, hogy a tulajdonképeni hivatalos iratok közé beoszthatő lenne. Az ilyen anyagnak külön gyüjteménybe való összefoglalása kétségkívül helyes; azonban hatóságokhoz beérkezett ügyiratoknak, tőlük eredő kiadványok fogalmazványainak, ezek mellékleteinek, hatóságok jegyzőkönyveinek, egyszóval szoros értelemben vett hivatalos ügyiratoknak az illető hatóság levéltárából mellékes czél érdekében való kihasítását a helyes rendezési elv tiltja.

A nagyszebeni levéltár nem követi szigorúan ezt az elvet, a mennyiben az 1700-ik évnek mint korhatárnak felállításával XVII-ik századi hivatalos iratok is kerültek az *Urkunden* czímű gyüjteménybe. A korhatár is rosszúl van megválasztva. A kerekszám helyett a *Diploma Leopoldianum* kibocsátásának napja (1691. decz. 4.) sokkal észszerűbb volna.

Az *Urkunden* cz. gyüjteményt Zimmermann két részre osztja. Az elsőbe az 1290-től 1526-ig, a másodikba az 1527-től 1700-ig terjedő időben kelt oklevelek tartoznak. Mindegyik csoportban külön ismerteti azután 1. a *világi*, 2. az *egyházi* személyek és testületek okleveleit, melyekhez a középkori részben még számadás-könyvek s egyéb iratok járulnak. A rendezés ezen módja az oklevelek vegyes anyagának áttekintését megkönnyíti. Szerencsétlen gondolat volt azonban a világiak okleveleit országok szerint alcsoportokra osztani. Ezen alcsoportok az első részben: 1. *Magyarország* és *Erdély*, — 2. *Ausztria*, — 3. *Románia*, — 4. *Németország*; a másodikban ezek mellett még — 5. *Törökország*. Elhibázottnak tartjuk ezt az alosztályozást, mert a közölt ismertetésből nem tudjuk megállapítani, minő alapon történt az oklevélkiállítóknak egyik vagy másik ország neve alá sorozása: vajjon a kiállító nemzetisége, állása, az oklevél tárgya vagy kiállításának helye volt-e döntő? Zimmermann — úgy látszik — kétes esetekben Ausztriának kedvez; legalább »Oesterreich« alatt találjuk felsorolva I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. Mátyás és I. Lipót magyar királyok okleveleit, kik bizonyára nem Ausztria, hanem a magyar korona jogán avatkoztak a szászok ügyeibe; továbbá az idegen hadvezérek: Castaldo, Basta, Caraffa és Lajos badeni

őrgróf leveleit; u. o. található egy *Regulamentum militare*, egy *Tabella numerum militiae in Transsilvania hibernantis continens* 1698-ból, Bánffy György országgyülési meghivója 1690-ből, egy erdélyi kir. udv. kanczelláriai leirat és — horribile dictu — a főkormányszéknek a levéltárban őrzött első rendelete 1692-ből!

A levéltárnak 1701-től a legújabb időkig terjedő anyagáról pontos és könnyen áttekinthető kalauzt ad Zimmermann a kutató kezébe, külön-külön sorolva fel Nagy-Szeben város, Szeben-szék, az 1784 nov. 1-től 1790 máj. 1-ig fennállott Szeben-megye s a szász egyetem aktáit, jegyzőkönyveit és számadásait.

A munkához függelékül járúl a levéltárban őrzött nehány kézirat, repertorium és törvénykönyv részletes felsorolása, a levéltár kézi könyvtárának betürendes jegyzéke, s végül a levéltár használatára vonatkozó szabályok közlése.

Dőry Ferencz.

A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár. Irta *Varju Elemér*. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 271 l. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1899—1901 évi folyamaiból.)

A mióta a muzeumok és könyvtárak főfelügyelősége megkezdte munkáját, azóta bizonyos általános érdeklődés mutatkozik a könyvtár-tudomány terén. Ez a speciális szak, melynek művelésére a külföldön társaságokat alakítottak és bibliographiai folyóiratokat indítottak, nálunk még a kezdet kezdetén is alig emelkedett felül. Pedig e téren is kellene valamit tennünk, és talán a Nemzeti Muzeum jubileuma lehetne alkalmas időpont ily bibliographiai társaság megalakulására.

A mit eddig példáúl könyvtárakról bírunk, az alig egyéb könyvjegyzékeknél. A könyvtár-történelmet nálunk eddig nem igen művelték. Alig tudunk felmutatni egy-két könyvet, mely e speciális térre utalna. Pedig, hogy mily állapotban vannak a mi könyvtáraink, mily keveset fordítunk a kulturális törekvések e hathatós előmozdítóira, azt élénken tűnteti fel Varju Elemér az elűl czímzett munka első fejezetében. Különösen a történetírás érdekében lép elő fontos indítványnyal. Sürgeti a kéziratok és ősnyomtatványok általános katalogusainak elkészítését. A magyarországi könyvtárakban mintegy 50,000 kézirat van; ennek fele a vidéken található. S bízvást elmondhatjuk, hogy e vidéki kéziratok nem is ismeretesek. Háládatos munkát végeznének azok a szakemberek, kik ezt az anyagot

feldolgoznák és a történetírás figyelmét felhívnák reá. Különösen az egyes püspöki könyv- és levéltárakban, kolostorokban, rendházakban oly nagy a feldolgozatlan anyag, annyi az ismeretlen oklevél, ősnyomtatvány, hogy e kincsnek elrejtőzését tovább tétlenül néznünk nem szabad és nem is lehet.

Miképen kell ezt az anyagot rendezni, iránta az érdeklődők figyelmét felkelteni, megmutatja Varju Elemér dolgozata, ki alig nehány hetet töltve a gyulafejérvári Batthyány könyvtárban, mintegy 273 darab középkori kéziratot ismertet meg velünk. Fölötte értékes anyag és úgyszólván teljesen felhasználatlan. Mert a kik eddig e könyvtárban kutattak, mint Kemény József, Mikó Imre, Szilágyi Sándor, leginkább csak a XVI—XVII. századra vonatkozó anyagot használták fel.

Varju Elemér teljes, pontos leírását adja az említett kéziratoknak, közölve a bejegyzéseket is és így igen jó segédeszközt nyujtva mindazoknak, kik a mohácsi vész előtti idők történetével foglalkoznak.

De még az újabbkori oklevelek száma is 375, s ezek közűl 278 latin, míg magyar alig van huszonkettő. Varju Elemér ezeknek már csak az index-számait, könyvtári jelzetét közli, de ez is nagy segítség a kutatónak. Ép ily becses összeállítás az, a mit a szerzőkről, illetőleg írókról készített. Végűl szakok szerint csoportosítja az anyagot.

E vázlatos feljegyzések is világosan mutatják, minő szolgálatot tett Varju Elemér nemcsak a könyvtár-történetírásnak, hanem a kutató történetíróknak is. Mert a gyulafejérvári könyvtár csak e munka által lett igazán a tudományé, a közművelődésé. Eddig csak ott feküdt a Batthyány-gyüjtemény régi polczain, portól belepve, úgyszólván eltemetve.

Honnan szerezte e könyvtár nagybecsű könyv- és oklevélgyüjteményét: arról is beszámol Varju Elemér. Java részét Migazzi Kristóf váczi püspöktől vette Batthyány akkor, mikor II. József császár megfosztotta Migazzit a váczi püspökségtől és a legnagyobb pénzzavarba juttatta. Tulajdonképeni alapja azonban egy Olaszországban vásárolt könyvtár volt.

Kivánatos lenne, hogy most már a megkezdett munkát a többi hazai könyvtárak is folytassák. Irassák meg történetüket és dolgoztassák fel kézirataik, ősnyomtatványaik anyagát, a mint erre Varju Elemér itt ismertetett dolgozatában jeles példát adott.

Nagy Lajos.

TÁRCZA.

JELENTÉS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1901 évi munkásságáról.

(Felolvastatott a társulat f. évi febr. 20-án tartott r. közgyülésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Az elmult esztendővel életének újabb hároméves cyklusába lépett társulatunk, s midőn a tavalyi elnökválasztó gyűlés régi bizalmával újra azokat a férfiakat szólítá a társulat élére, kik bölcsességgel és lelkesedéssel, szeretettel és lelkiismeretességgel annyi évek óta igazgatják ügyeinket, irányozzák munkálkodásunkat: bizonyára nemcsak őket tisztelte meg a választással, hanem további haladásunkat, előmenetelünket is biztosítani akarta. — Épen így járt el a választmány is, midőn a gazdasági bizottságot, melynek oly fontos hivatása van pénzügyi dolgaink intézésében, az 1901—1903 évi időszakra ismét a régi tagokkal újítá meg.

Az elmult esztendő folyamán munkásságunk rendes keretében nyolcz ig. választmányi ülést és egy közgyűlést tartottunk. A szeptemberre és októberre kitűzött havi ülések — nem mondom, hogy a tagok részvétlensége, de kétségkívül másnemű elfoglaltsága miatt — nem voltak megtarthatók.

A január 3-iki ülés alkalmával *Bleyer Jakab* tagtársunk, a ki a magyar vonatkozású német irodalmi emlékeknek egyik legszorgalmasabb kutatója, Lehner Tassilo »Reisebilder aus dem XVII. Jahrhundert« cz. könyve nyomán Schrevogl Erenbert kremsmünsteri apát budai utazását ismertette, a mit az apát 1687 tavaszán abból a czélból tett, hogy a töröktől visszafoglalt Buda várában házhelyet vásároljon és házat építtessen az apátság számára. — Febr. 7-én *Kammerer Ernő* vál. tag a badeni nagyherczeg ritka gazdagságú kézrajz-gyüjtményéről tartott érdekes és tanulságos előadást, kiemelve az ott nagyszámmal őrzött eredeti

műszaki felvételek, várerődítési tervek és táborhely-rajzok rendkívüli fontosságát, melyek Magyarországnak a török uralom alól való felszabadulása idején Badeni Lajos és B. Hermann herczegek utasításából úgyszólván az ország egész területéről készültek. — Ugyanakkor mutatta be *Szádeczky Lajos* tagtársunk Udvarhely megye történetéből azt a részletet, mely Udvarhelyszéknek az unió létesítése érdekében 1790—1848-ig vívott küzdelmeit beszéli el. — A febr. 21-én tartott közgyűlés egykori elnökünk, néhai gróf Szécsen Antal emlékének volt szentelve, kinek életét és pályáját szép emlékbeszéd keretében *Thallóczy Lajos* tagtársunk rajzolta meg számos és előkelő közönség jelenlétében. — Márcz. 7-én *Thaly Kálmán* alelnökünk ismertette gróf Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyvét (1706—1709) és a gróf Eszterházy Dániel 1708-iki dunántúli vice-generálisságáról fenmaradt expeditiós könyvet, felolvasván azt a tájékoztató tanulmányt, melyet e két kurucz-világi emlék akadémiai kiadásához bevezetésül készített. — Ápr. 4-én *Áldásy Antal*, mint az 1900-iki párisi nemzetközi történelmi congressuson való részvételünk szervezésére kiküldött bizottság titkára, felolvasta a bizottság elnökének, *Lánczy Gyula* tagtársunknak a congressus lefolyásáról szóló jelentését, melyből megelégedéssel láthattuk, hogy a magyar csoport: Lánczy és Áldásy kívül még Darvai Móricz, Fraknói Vilmos, Márki Sándor tagtársaink és Bertha Sándor, Párisban élő honfitársunk. — nemcsak élénk részt vettek a congressus tárgyalásaiban, hanem méltó figyelmet is keltettek munkásságukkal. — Ugyancsak az ápr. 4-iki ülésen olvasta fel *Szendrei János* társunk Miskolcz város monographiája sajtó alatt levő harmadik kötetéből a török hódoltság korára vonatkozó fejezetet. — Május 2-án *Ferenczi Zoltán* előadását hallottuk, a ki a harminczas-negyvenes évek reformkérdéseinek legfontosabbikáról, az urbérről értekezett, főleg azon nagyérdekű levélváltás alapján, mely e kérdésben Kossuth és Wesselényi közt folyt. — A jun. 7-iki ülésen *Karácsonyi János* dolgozata került felolvasásra, melyben okleveles kritika alapján Kun László király hód-tavi csatája évét határozza meg. — Nov. 7-én Császár Elemér tagtársunk *Bleyer Jakab* nagyobb munkájából, mely Beheim Mihály XV. századi német költő életét és műveit a magyar történelem szempontjából tárgyalja, mutatott be egy fejezetet. — Decz. 5-én végül *Olchváry Ödön* tagtársunknak a muhi csatáról írt hadtörténeti értekezéséből Borovszky Samu olvasta fel azt a részt, mely a csata leírását tartalmazza.

A felsorolt előadások nagyobbára a *Századok*-ban láttak vagy fognak látni napvilágot.

Hogy közlönyünk mult évi folyamának a t. Közgyűlés tagjai előtt ismeretes tartalmát részletezzem: ez — azt hiszem —

fölösleges lenne; de legyen szabad mégis kiemelnem utolsó deczember havi számunkat, mely még az 1900 évi febr. 15-én tartott közgyűlés alkalmával felhangzott és elfogadott indítványt, hogy a magyar királyság kilencz-százados jubileumát a Magyar Történelmi Társulat is megünnepelje, valósította meg Szent István első királyunk emlékezetének szentelt közleményeivel. E szerény emlékfüzet nem sorozható történetirodalmunk más ilynemű fényes és nagyszabású kiadványai közé, de azt talán elmondhatjuk, hogy a nagy király életének és korának ismeretét nehány kritikailag tisztázott adattal bővítette s méltó arra, hogy külön czímlappal is megjelent külön kiadása, a mult iránt érzett kegyeletünknek legyen tanuja a jövő idők előtt. Mondjunk köszönetet Karácsonyi János, Fraknói Vilmos, Lánczy Gyula, Békefi Remig, Czobor Béla és Hodinka Antal t. tagtársainknak, kik becses dolgozataikkal a füzet létrehozatalát lehetővé tették.

Megemlítem még, hogy a mult esztendőben — mint az új hároméves cyklus első évében — *Névkönyvet* is adtunk ki, mely a Századok junius-havi számával küldetett széjjel tagtársainknak.

Többi kiadványainkról jelenthetem t. Közgyűlés, hogy a *Történelmi Tár* teljes négy füzete megjelent; a *M. Történeti Életrajzok* XVI-ik évfolyamából három, a XVII-ikből szintén három, összesen hat füzetet bocsátottunk közre, és ha a folyó esztendőben — a mire alapos reménységünk van — képesek leszünk hét füzetet kiállítani, akkor jövőre már ezen vállalatunk is rendes kerékvágásba fog jutni.

Tudományos munkálkodásunk köréből még csak egy-két momentumot kívánok a t. Közgyűlés előtt röviden jelezni.

Az *Országos muzeum- és könyvtár-bizottság* felszólítására, hogy társulatunknak az orsz. bizottság működésében való részvételéről gondoskodjunk: a választmány e czélból gróf Teleki Géza elnök úrral dr. Békefi Remig és dr. Borovszky Samu tagtársainkat bízta meg a társulat képviseletével.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium útján meghívás érkezvén társulatunkhoz a f. év tavaszán Rómában tartandó nemzetközi történelmi congressusra: a választmány — mint két év előtt a párisi congressus előkészítésénél is oly sikeresen tette — intéző bizottságot küldött ki, melynek elnökévé ismét Lánczy Gyula, tagjaivá Áldásy Antal és Óváry Lipót társaink választattak. Reméljük, hogy a magyar történettudomány érdekében való fáradozásukat ez alkalommal is a kívánt siker fogja koronázni.

Legyen feljegyezve e mai jelentésemben az is, hogy ig. választmányunk a már évek óta elhanyagolt *vidéki kirándulások* felelevenítése érdekében is tett előkészítő lépéseket.

Anyagi ügyeinkre térve, mindenekelőtt szíves tudomására

hozom a t. Közgyűlésnek, hogy pénztári könyveink vezetésében a gyakorlat némi czélszerű változásokat hozván létre, a választmány egy e végből kiküldött bizottság javaslata alapján az *ügyrend* megfelelő módosítását is elhatározta, a mint azt a mult évi Névkönyvben közzétett szabályzat illető szakaszai feltüntetik.

Vagyoni állapotunk tekintetében legyen szabad a t. Közgyűlés tagjai előtt fekvő mult évi zárszámadásunkra és ez évi költségvetésünkre utalnom, melyhez csak azt adom még hozzá, hogy a választmány a gazd. bizottság javaslatára a várható fölöslegből 10,000 korona tőkésítését rendelvén el, ezzel a társulat törzsvagyona már ez évben 126,600 koronára fog emelkedni.

A tagsági díjakból befolyt jövedelem — azt mondhatom — remény felett szép eredményt mutat; sajnos, hogy ezzel szemben a tagok számának — ha nem is valami jelentékeny apadását, de stagnálását kell jelentenem, mert az év elején szétküldött taggyüjtő lapok útján alig nehány új tag jelentkezett eddig.

Sokakat vesztettünk halottakban t. Közgyűlés. Alapító tagjaink közül elhaltak: Kovács Lőrincz Nagybányán, Steiger Gyula, Lévay Henrik Budapesten, Zalka János püspök Győrben; az évdíjas r. tagok sorából — hogy csak nehány, közéletünkben ismertebb nevet említsek: Csernátoni Lajos, Elek Salamon, Halász Ignácz, Inkey László, Káldy Gyula, Kruplanicz Kálmán, Lechner Ágoston, Meliorisz Béla, Pásztélyi János, özv. gr. Sztáray Antalné stb. Legyen áldott emlékezetök!

Végzem jelentésemet tisztelt közgyűlés, csak egyről kell még megemlékeznem. Most esztendeje jelentettem e helyen, hogy azt a kegyeletet, melylyel Szilágyi Sándor emlékét minden tiszte. lője szívében hordozza, immár díszesen faragott kőoszlop hirdeti a kerepesi temetőben, hol a síremléket felállíttattuk. Az igválasztmány azóta gondoskodott róla, hogy a síremlék ünnepélyesen felavattassék s az elhunyt hozzátartozóinak gondozására bízassék. Május 9-én ment végbe a felavatás szép ünnepe, ugyanazzal a meleg érzéssel, mely az emlékművet létrehozta. Az ünnepélyt Thaly Kálmán alelnökünk nyitotta meg, Borovszky Samu társunk mondta az ünnepi beszédet, a síremléket Pettkó Béla tagtársunk, az elhunytnak unokaöcscse vette át a család gondozásába.

Budapest, 1902. febr. 20.

Nagy Gyula
titkár.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

I. A HORVÁT-SZLAVÓN-DALMÁT ORSZ. LEVÉLTÁR ÉRTESÍTŐJE. 2. évf.

(Folytatás.)

16. Magdics Mile: *A III. Ferdinánd által Zenggnek 1640-ben adott városi statutum.* (78—97. ll.) Az értekező a latin nyelven írt és 189 szakaszból álló statutumot egész terjedelmében közli. A bevezetésben pedig ismerteti a városi szervezetet, a mint az ezen statutum alapján kialakult és Mária Terézia koráig érvényben volt.

17. Klaics Viekoslav: *Vázlatos adatok Valkó megyéről és Diakovárról a középkorban.* (98—108. ll.) Erről a tárgyról írtak már Pesty Frigyes, Csánki Dezső, Hodinka Antal. Klaics is azon nyomokon halad, közölve Pavić (Glasnik bisk. bosanske i sriemske 1893, 1894, 1895) és Fermendžin (Acta Bosnae, Chronicon prov. Bosnae) okleveles adatait.

18. Magdics Mile: *Zengg város három vásári privilegiuma.* (109—113. ll.) A latinúl írt privilegiális levelek 1489, 1652 és 1781-ből valók.

19. *Pótlás Klaics »Bánok Belus után 1225-ig« című értekezéséhez.* (121. l.) Klaics szerint 1220—1222-ig Ochuz, 1222—1224-ig Salamon voltak bánok. II. Endre a német rendnek Erdélyben 1222 április—julius közt kiadott oklevele Ypoch bánt említ. e szerint Ochuz után rövid időre ez volt a bán, a ki valószínűleg azonos az 1204-ben szerepelt Ypoch bánnal.

20. *I. Ferdinándnak 1550 febr. 20-án Pozsonyban kelt donationalis levele* (121—123. ll.) némely Körös, Pozsega és Valkó megyei birtokokról.

21. *III. Ferdinándnak 1652 febr. 23-án Zágrábban kelt oklevele* (123—125. ll.), melylyel Zengget szab. kir. várossá emeli.

22. *Bedekovics Antalnak 1757-ben Zágrábban kelt latin levele* (126. l.) a nemeslevek hamisítása tárgyában.

23. Kršnjavi Izidor: *Tamás spalatói főesperes »Historia Salonitana« című könyvéről.* (129—169. ll.) Ezen értekezésről, mely külön kiadásban és német nyelven is megjelent, beható bírálat olvasható a *Századok* 1900 évi folyamában, 924 és köv. ll.

24. Laszowski Emil: *Medvevári inventárium 1670-ből.* (184—186. ll.) E latin nyelvű becsüs összeírás a zágrábi országos levéltárban őriztetik.

25. Wertner Mór: *Szerecsen Heyza és családja.* (193—200. ll.) Az értekező azt bizonyítja, hogy a család őse Misa nádor bodrogi és tolnai főispán (1290—1295), és hogy Szerecsen Jakab

(1326), valamint ennek ivadékai, a »Szerecsen de Mesztegnyő« család, ettől a Misától származnak.

26. Jankovics J. *A Körös- és Varasd-vidéki 1755-iki parasztlázadás.* (227—233. ll.) E lázadás a Raffay és Erdődy családok jobbágyai közt keletkezett; a felbujtó Domianich Ferencz »nobilis ac litteratus« volt.

27. *Csepini Pankovics Anica boszorkányperének* (1747) iratai. (234—244. ll.)

28. Magdics Mile: *A nemes Novákovics család* történetére vonatkozó okiratok 1501 és 1507-ből. (245—247. ll.)

29. Purics József: *Conscriptio generalis arcis Valpoviensis.* (247—250. ll.) Ezen 1698-ból való conscriptio eredetije a Normannok valpói levéltárában van.

30. Babics Bogoslav: *III. Károly horvát proklamációja a bosnyák néphez 1737-ből.* (250—252. ll.) A cyrill-betüs horvát fordítás, valamint József Frigyes szász herczeg horvát kisérő levelének eredetije megvan a zágrábi orsz. levéltárban.

31. Kolander Zlatko: *Asszonylázadás a szamobori plebánus ellen 1771-ben.* (252—253. ll.) Talián Mihály szamobori plebánus pert indított a fellázadt asszonyok ellen kik őt a parochián elverték s onnan elkergetni akarták.

32. *A Završki család nemeslevele.* (253—254. ll.) Zsigmond király adta a családnak 1415-ben.

33. *Zrínyi Miklós kiadatlan horvát levele 1558-ból.* (254. l.) A levélben, mely Csáktornyán, 1558 jun. 13-án kelt, jóindulatába ajánlja Mátyás zágrábi bírónak Bylyák Pétert, ki bizonyos adósság ügyében fogja őt felkeresni. MARGALITS EDE.

UJ KÖNYVEK.

— ANGYAL DÁVID. Erdély politikai érintkezése Angliával a mohácsi vésztől a szatmári békéig. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 16-r. 178, 2 l. (Olcsó könyvtár, 1238—1241. sz.) Ára 80 fill.

— ASBÓTH JÁNOS. Az őslakók hatása a bosnyák faj alakulására. (Felolv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. nov. 11-iki ülésén.) Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 11 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 9. sz.) Ára 30 fill.

— BARTHA JÓZSEF. A magyar művelődés története. Pozsony, 1901 Stampfel Károly. Kis 8-r. 77 l. (Tudományos zsebkönyvtár, 100. sz.) Ára 60 fill.

— CSEH LAJOS. Világtörténelem. Harmadik rész. Uj-kor és legújabb kor. Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 8-r. 96 l. (Tudományos zsebkönyvtár, 94. sz.) Ára 60 fill.

— EMLÉKEK (Egyháztörténelmi —) a magyarországi hitújítás korából. (Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia.) Szerkesztették *Bunyitay Vincze, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János.* Kiadja a Szent-István-Társulat irod. és tud. osztálya. Első

kötet. — Budapest, 1902. Stephaneum kny. Nagy 8-r. XII, 591 l. Ára 20 kor.

— ÉRTESITŐJE (A Komárom-megyei és városi muzeum-egyesület 1900 évi —). Közli *Weszelovszky János*. XIV. évf. Komárom, 1901. Spitzer Sándor kny. 8-r. 40, 4 l.

— ÉVKÖNYVE (A Szepes-megyei történelmi társulat —) 1896—1901. Az ig. választmány megbizása nyomán szerkesztette *Hajnóczi R. József* ezidei titkár. Kilenczedik évf. 1901-ik évi tagilleték. Lőcse, 1901. Reiss József kny. 8-r. 192, XXVIII l.

— FÉNYES MÓR. A zsidók története. I. rész. A babiloniai fogságtól a talmud befejezéséig. Irodalmi szemelvényekkel és a hit- és erkölcstan legfőbb tételeivel. 2-ik javított kiadás. Budapest, 1901. Bichler J. kny. 8-r. 114, 2 l. Ára 1 kor. 60 fill.

— FODOR ÁRPÁD. A szent-gotthárdi magyar asztaltársaság története. Szent-Gotthárd, 1901. Wellisch Béla kny. 8-r. 142, 2 l. Ára 2 kor.

— FRAKNÓI VILMOS. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel a konstanczi zsinattól a mohácsi vészig. (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel. II. kőt. 1418—1526.) Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. IX, 489 l. Ára 8 kor.

— FRAKNÓI VILMOS. Szent László levele a monte-cassinói apáthoz. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. nov. 11-én tartott ülésén.) Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 15 l. Hasonmással. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. kőt. 8. sz.) Ára 40 fill.

— GAÁL JENŐ. Berzeviczy Gergely élete és művei. Budapest, 1902. Révai és Salamon. 8-r. IX, 313 l. (Magyar Közgazdasági Könyvtár, I.) Ára 6 kor.

— GERŐ JÁNOS. A kath. magyar bibliafordítások története. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1901. Bagó Márton és fia kny. 8-r. 4, 56 l.

— GULYÁS ISTVÁN. Imre Sándor emlékezete. Debreczen, 1901. Városi kny. 8-r. 33 l.

— GYŐRY TIBOR. Emlékezzünk régiekről. Trnka Venczel. Budapest, 1902. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 6 l. Egy arczképpel. (Az *Orvosi Hetilap* tud. közleményei. Különlenyomat. XLVI. évf. 1902. 3. sz.)

— HIDVÉGHY (Árpád —). Geschichte des Ursprunges des Schemnitzer Kalvarienberges. Seine heutige Beschaffenheit und die Andachten auf demselben. Zum Andenken an das 150 jährige Jubiläum. Ins deutsche übersetzt von *Wilhelm Groeger*. Selmeczbánya, 1901. Joerges Á. özv. és fia kny. 8-r. 174 l. 31 képpel és a kápolna építtetőinek czímereivel.

— HORVÁTH SÁNDOR. Czímerlevél-hamisítások és hamisítók. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 4-r. 31 l. (Különlenyomat a *Nagy Iván* III. évfolyamából.)

— KARÁCSONYI JÁNOS. A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. A Flór-alapítványból kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. XI, 143 l. Ára 2 kor. 80 fill.

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A m. tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közzéteszi *Váczy János*. Tizenegyedik köt. 1813. aug. 1. — 1814. jul. 31. Budapest, 1901. A m. tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXIII, 378 l. Ára 10 kor.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Angolország mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Ausztria mezőgazdasága. Budapest,

1902. Károlyi György kny. 8-r. 6 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Bulgária mezőgazdasága. Budapest, 1902. Károlyi György kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Dánia mezőgazdasága. Budapest, 1902. Károlyi György kny. 8-r. 7 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. Az indogermán nép mezőgazdasága. Budapest, 1902. Károlyi György kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Oroszország mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Szerbia mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 7 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A régi Törökország mezőgazdasága. Budapest, 1901. Károlyi György kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— MILHOFFER SÁNDOR. A mezőgazdasági irodalom a Krisztus születése előtti évezredben. Budapest, 1902. Károlyi György kny. 8-r. 12 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.) Ára 30 fill.

— RAKODCZAY PÁL. Katona József élete és költészete. Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 8-r. 40 l. (Nemzetünk nagy költői, 15.) Ára 40 fill.

— RAKODCZAY PÁL. Madách Imre élete és költészete. Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 8-r. 47 l. Ára 40 fill. (Nemzetünk nagy költői, 16.) Ára 40 fill.

— RAKODCZAY PÁL. Szigligeti Ede élete és költészete. Pozsony, 1901. Stampfel Károly. 8-r. 48 l. (Nemzetünk nagy költői, 14.) Ára 40 fill.

— SZENTPÉTERY IMRE. Az újkor kezdete. Marosvásárhely, 1901. Ev. ref. kollégiumi kny. 8-r. 72 l.

— SZILY KÁLMÁN. A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kiadása. 8-r. XV, 403. l.

— UNGÁRD BÉLA. Hainburg ostroma. Hadtörténelmi tanulmány Mátyás király 1482 évi, III. Frigyes császár ellen viselt hadjáratából. A kolozsvári Fadrusz János által alkotott *Mátyás szobor* leleplezése alkalmából írta —. Kéziratnak tekintendő. Pozsony, 1901. Wigand F. K. kny. 8-r. 46, 2 l.

— VARGHA DEZSŐ. A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban, Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 83 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának fölolvasó üléséből, 43. sz. Különlenyomat a *Hittudományi Folyóirat* 1901 évi folyamából.)

— VÉRTESI KÁROLY. Konstantinápoly. Utirajzok. Zombor, 1902. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 308 l. 65 képpel. Ára 6 kor.

— WITTINGER (Anton —). Die Grossgemeinde Török-Bálint in ihrer Vergangenheit und Gegenwart. Budapest, 1901. Bagó Márton és fia kny. 8-r. 173, 3 l. 28 szövegképpel. Ára 2 kor.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi febr. hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Csánki Dezső, Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, gr. Kuun Géza, b. Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Nagy Gyula titkár.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Kammerer Ernő és dr. Fejérpataky László vál. tagokat kéri fel.

8. Titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1902-től:* Banczik Samu tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Nagy Géza), Frőlich Ottó tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Buday Árpád), Makkai Ernő tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Buday Árpád), Nagy Gabriella tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Buday Árpád), Pollák János r. k. s. lelkész Iglón (aj. a titkár), Roska Márton tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Buday Árpád), Somogyi József m. árvaszéki ülnök Szombathelyen (aj. Vértes Antal), id. gr. Zichy Jánosné Nagy-Lángon (aj. a titkár), a fogarasi áll. főgymn. igazgatósága (aj. a pénztárnok), a jászkiséri kaszinó (aj. a pénztárnok). a karczagi ev. ref. gymnasium (aj. a pénztárnok).

Megválasztatnak.

9. Dr. Dőry Ferencz r. tag felolvassa dr. *Karácson Imre* r. tagnak »*A török sereg átvonulása Erdélyen 1661-ben*« czímű dolgozatát.

A *Századok*-ban fog megjelenni.

10. Titkár előterjeszti:

a) a mult év deczember-havára vonatkozó pénztári pót-

kimutatást, mely szerint a mult ülés alkalmával kimutatott ... ... 1235 kor. — fill.
maradványhoz még ... ... 23366 » 22 »
járulván, összes bevétel volt ... ... 24601 kor. 22 fill.
» kiadás » ... ... 20372 » 87 »
zárszámadási maradvány 1901 végével ... ... 4228 kor. 35 fill.

b) a január-havi pénztári kimutatást, mely szerint összes bevétel volt ... ... 15071 kor. 42 fill.
» kiadás » ... ... 5233 » 66 »
maradvány 9837 kor. 76 fill.

Hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 9954 kor. — fill.
követelést, 1902. január 31-én rendelkezésre álló összeg ... ... 19791 kor. 76 fill., a miből azonban a Bay Ilona úrnő által befizetett 4000 kor. alapítvány tőkésítendő.

A kimutatások tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak. A 4000 korona tőkésítése iránt alább a f. évi költségvetési javaslat tárgyalásával kapcsolatosan fog határozni a választmány. Bay Ilona úrnőnek a befizetett alapítványért hálás köszönet szavaztatik s az elnökség fölkéretik, hogy a választmány köszönetét az alapító úrnőnek levélben tolmácsolni sziveskedjék.

11. Ezzel kapcsolatban jelenti a titkár, hogy Bay Ilona úrnőnek a befizetett 4000 koronáról (2000 frtról) szóló kötelező levele az elnökség intézkedéséből kiadatott.

Tudomásúl vétetik.

12. Következvén a mult évi zárszámadás előterjesztése, és a számvizsgáló bizottság jelentése —

a választmány a jelenlevő tagok közt nyomtatásban kiosztott és az ülés jegyzőkönyve mellett a Hivatalos Értesítő-ben közzé teendő zárszámadási kimutatásokat, valamint a dr. Kammerer Ernő által elő adott számvizsgálati jelentést — mely összes mellékleteivel együtt a f. hó 20-ra kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni — tudomásúl veszi s ennek alapján Cserhalmi Samu pénztárnoknak az 1901 évi számadásokra nézve a felmentést — a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával — megadja; dr. Kammerer Ernő és Áldásy Antal számvizsgáló uraknak pedig fáradságos munkájokért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

13. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi jan. 28-án tartott ülésének jegyzőkönyve, melyben javaslatot tesz *a)* az 1902 évi költségvetés. illetőleg a *M. Tört. Életrajzok* és *Történelm Tári* külön költségvetése. — *b)* a pénztárnok által kimutatott behajt-

hatatlan tagdíj- és előfizetési hátralékok leírása, — *c)* a pénztári maradványból tőkésítendő összeg tárgyában.

A választmány a bizottság javaslatait elfogadván:

a) A társulat 1902 évi költségvetése 31778 kor. 32 fill. bevétellel, 25717 kor. kiadással és 6061 kor. 32 fill. maradványnyal, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok*-nál 19494 kor. 43 fill. bevétellel, 15524 kor. kiadással és 3970 kor. 43 fill. maradványnyal, a *Történelmi Tár*-nál pedig 4740 kor. kiadással, 4300 kor. bevétellel és 440 kor. mutatkozó hiánnyal a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapíttatik s jóvá hagyás végett a f. hó 20-ra kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

b) A pénztárnok által kimutatott behajthatatlan tagdíj- és előfizetési hátralékok leiratnak.

c) A pénztári maradványból tőkésítendő összeg a föntebb elfogadott költségvetés alapján, mely 1902-re összesen 10,031 kor. 75 fill. várható fölösleget mutat: 10,000 koronában állapíttatik meg, s az elnökség megbizatik, hogy ezen összeg, valamint a Bay Ilonától befizetett 4000 korona, tehát összesen 14000 korona névértékben, a gazd. bizottság javaslata szerint 4·5%-os m. jelzálog-hitelbanki zálogleveleket vásároltasson a társulat alaptőkéje számára.

A gazd. bizottságnak szíves és minden irányban kiterjedő figyelemmel készült munkálatáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz a választmány.

14. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 4181. sz. a. kelt ajánlata, mely szerint késznek nyilatkozik a társulatnak ott letétben levő 9700 frt (19.400 kor.) n. é. 4·5%-os regalekártalanítási kötvényeit, tekintettel ezen értékpapírok emelkedett árfolyamára, 102-őn átvenni, ha a társulat ezek helyett a Takarékpénztár-Egyesület 4%-os adómentes kötvényeiből 96-on vásárolni hajlandó lenne.

Kiadatik a pénztárnoknak azzal, hogy az ajánlott értékpapír-cseréből várható tőke-nyereségre, illetőleg kamat-veszteségre nézve pontos számítást adni szíveskedjék, melynek eredményéhez képest további szíves javaslattételre a gazdasági bizottság lesz felkérendő.

15. Olvastatik a Budapesti Philologiai Társaság f. évi jan. 27-én kelt átirata, melyben felhívást intéz a M. Tört. Társulat tagjaihoz, hogy *a magyarországi latinság szótárának pótkötete* számára anyagot gyüjtsenek s ily irányú közreműködésökkel a nélkülözhetetlen munka mielőbbi kiadását a magok részéről is elősegíteni törekedjenek.

A választmány a felhivást örömmel fogadja s teszi magáévá;

egyszersmind elrendeli, hogy az a társulat közlönyében, a *Századok*-ban, alkalmas módon mennél előbb közzé tétessék; a miről a Philologiai Társaság elnöksége levélben értesítendő.

16. Olvastatik *Korpona város* polgármesterének f. évi jan. 9-én 115. sz. a. kelt megkeresése, melyben a város színeinek helyes heraldikai megállapítását kéri.

Kiadatik dr. Fejérpataky László vál. tagnak azzal a kérelemmel, hogy a kérdést tanulmányozni s annak érdemében a legközelebbi vál. ülésre szakszerű véleményt adni szíveskedjék.

17. Olvastatik *Barcza Imre* beadványa, melyben a magyar történetirodalomnak — bele értve a különböző folyóiratokban megjelent történelmi tárgyú értekezéseket is — 1886-tól 1900-ig terjedőleg általa összeállított bibliographiáját kiadásra, illetőleg a Századok-ban való közzétételre ajánlja fel.

A választmány — hogy az ajánlatra érdemleges választ adhasson — felkéri Barcza Imre urat: szíveskedjék munkája kéziratát megbírálás végett a társulathoz beküldeni.

18. Olvastatik Téglás Gábor társ. r. tag levele, melyben jelenti, hogy elnöki megbízásból a *Hunyad-m. régészeti és történelmi társulat*nak f. évi január 12-én tartott közgyűlésén a M. Történelmi Társulat üdvözletét tolmácsolván, ezt a rokon egyesület a legmelegebb köszönettel fogadta és viszonozza.

Szíves tudomásúl vétetik.

19. Titkár jelenti, hogy a mult évi 66 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően a társulat 1893 óta megjelent kiadványai a *vatikáni könyvtár* magyar szekrénye számára hiány nélkül megküldettek; egyúttal intézkedett, hogy a kiadványok a folyó évtől kezdve a nevezett könyvtár czimén rendesen expediáltassanak.

Tudomásúl szolgál.

20. Olvastatik a *Budapesti könyvtár-egyesület* mult évi 544. sz. a. kelt megkeresése, melyben könyvtára részére a társulat összes kiadványainak díjtalanúl való megküldését kéri.

A választmány elrendeli, hogy a mely kiadványokból még fölös példányok vannak rendelkezésre, azok az egyesület könyvtára számára ingyen küldessenek meg; jövőre nézve pedig azt az ajánlatot teszi az egyesületnek, hogy ha a M. Történelmi Társulat kebelébe belép, a rendes évi tagdíj fejében a *Századok*-on kívül a *Történelmi Tár* füzeteit is fogja kapni.

21. A f. évi 4 jk. pont kapcsán a titkár bejelenti, hogy a február-hó 20-ra kitűzött közgyűlésen dr. *Szádeczky Lajos* vál.

tag tart felolvasást, melynek tárgya: báró Apor Péter »*Metamorphosis Transylvaniae*« című mukája versekben.

Tudomásúl szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent. Jegyzette

Gróf Teleki Géza s. k. elnök. Nagy Gyula s. k. titkár.

Hitelesítjük: *Kammerer Ernő* s. k. vál. tag. *Fejérpataky László* s. k. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi febr. hó 20-án d. u. 5 órakor tartott évi r. közgyülésének

Jegyzőkönyve.

Elnök: Dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök.

Alapszabályaink értelmében a társulat tagjai elegendő számmal gyülvén egybe, ügyv. alelnök mindenek előtt bejelenti, hogy gróf Teleki Géza elnököt súlyos családi eset kényszerítette arra. hogy a közgyűléstől *elnöksége óta először* legnagyobb sajnálatára távol maradjon. Azután felolvassa dr. Thaly Kálmán első alelnöknek közvetlen a gyűlés megnyítása előtt érkezett következő táviratát: Súlyos betegségtől lenyügözve, távolból is legmelegebb üdvözletét küldi a tisztelt társulatnak régi szolgája Thaly Kálmán alelnök — és így a közgyűlés vezetésének megtisztelő feladata reá hárulván, azt e tágabb körben is megszívlelendő rövid szavakkal nyitja meg: »Jelentésünkből — úgymond — meglátható, hogy a mult évben is, mint már majdnem négy évtized óta, kutattuk nemzetünk multját; vizsgáltuk az ősök életét békében és hadban, — *hadban is* mondom, — mert tudtuk és tudjuk, a mit holmi kosmopolitismus fel nem fog, hogy a nemzetre ép úgy jellemző, mikép száll szembe ellenségeivel, mint foglalkozása a házi tűzhelynél.«

Azután jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Ferenczi Zoltán társ. és Bánó József vál. tagokat kéri fel.

22. Az ig. választmányból szabály szerint kilépő tizenkilencz vál. tag helyének betöltése lévén napi renden. —

elnök a választást elrendeli s a szavazatszedő bizottság tagjaivá Daniel Gábor vál. tag elnöklete alatt dr. Áldásy Antal vál. és ifj. Komlóssy Arthur társ. tagokat kéri fel s egyúttal a közgyűlés tagjait felszólítja, hogy szavazataikat tizenkilencz vál. tagra adják be.

A szavazatok beadása után, mialatt a bizottság a szomszédteremben azok összeszámlálásával foglalatoskodott. —

23. Nagy Gyula titkár a társulat mult évi működéséről szóló jelentését olvasta fel. a mely —

tudomásúl vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s a »Századok«-ban is ki fog nyomatni.

24. Előterjeszti a mult 1901 évi zárszámadásokra és pénztárkezelésre vonatkozólag, az ig. választmánynak, a f. havi ülés 12 jk. p. értelmében, a számvizsgáló bizottság jelentése alapján kelt határozatát a jelentés tudomásúl vételéről és hogy Cserhalmi Samu pénztárnoknak a mult 1901 évi számadásokra nézve. a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával, a fölmentvényt megadta.

Jóváhagyatik.

25. Olvastatik az ig. választmánynak ugyancsak a f. havi vál. ülés 13 jk. p. alatt kelt határozata a társulat 1902 évi költségvetésének megállapításáról.

Helyben hagyatik.

A napi rend során —

26. Szádeczky Lajos dr. vál. tag előadja, hogy évek óta tartó kutatásai közben. főleg a báró Apor család háromszéki altorjai levéltárában, az erdélyiek XVII. és XVIII. századi családi és társadalmi élete halhatatlan krónikásának Apor Péternek több eddig ismeretlen. részint eredetiben, részint másolatokban fenmaradt munkáját s kora magyar tudósaival és államférfiaival folytatott gazdag levelezését sikerült felfedeznie, melyek a Magyar Tud. Akadémia megbizásából általa sajtó alá rendeztetvén nemsokára napvilágot fognak látni. A gazdag leletből kiválik Apor Péter *Metamorphosis Transsylvaniae* cz. közkézen forgó munkájának verses feldolgozása, melyből jellemző részleteket olvas fel.

A verses krónika egyes részleteinek élvezetes előadásban való bemutatása általános figyelemmel és tetszéssel fogadtatik.

E közben a szavazatszedő bizottság munkálatával elkészülvén. —

27. Daniel Gábor bizottsági elnök, a bemutatott jegyzőkönyv alapján jelenti. hogy a tizenkilencz ig. vál. tagra beadott negyvenkét érvényes szavazatból absolut többséget a következők nyertek: Angyal Dávid, Ballagi Aladár. Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, Csánki Dezső. Dedek Cr. Lajos, Dézsi Lajos. Fejérpataky László, Fraknói Vilmos. Géresi Kálmán, Hajnik Imre. Lánczy Gyula, Lehoczky Tivadar, Márki Sándor, Radvánszky Béla br.. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zimmermann Ferencz. Zsilinszky Mihály.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az

1902—1904 évkörre ig. vál. tagokká Angyal Dávid dr., Ballagi Aladár dr., Borovszky Samu dr., Bunyitay Vincze, Csánki Dezső dr., Dedek Crescens Lajos, Dézsi Lajos dr., Fejérpataky László dr., Fraknói Vilmos dr., Géresi Kálmán, Hajnik Imre dr., Lánczy Gyula dr., Lehoczky Tivadar, Márki Sándor dr., Radvánszky Béla báró, Schönherr Gyula dr., Tagányi Károly, Zimmermann Ferencz és Zsilinszky Mihály választattak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért köszönet szavaztatván, jegyzőkönyve a közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatoltatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Ferenczi Zoltán s. k.*
r. tag.

Bánó József s. k.
vál. tag.

Az 1901 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány mult évi deczember 5-én tartott ülésében alulirottakat bízta meg azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1901-ik évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk. Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbizatásunkban az alulirott napon a következőkép jártunk el.

Miként az előző években, az idén is felkértük Strömpl János miniszteri számvizsgáló urat, hogy mint szakértő a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól a' . alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi február 2-án a pénztárnok úr jelenlétében a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször is a kézipénztár tartalmát vettük számon, hol készpénzben 2163 korona 26 fillért, január és február-havi kiutalványozott kiadásokban 5574 kor. 34 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyességét megállapíthassuk, tételről tételre átvizsgáltuk az 1902-iki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, február 2-ikáig terjedő adatait, és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1901-ik évnek

pénztári maradványa s a folyó évnek február 2-ig terjedő bevételei együttvéve 15071 kor. 42 fillérre rúgnak, az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 5574 kor. 34 fillérre, s így a pénztári maradvány 9497 kor. 08 fillér. Miután azonban ezen összegből a postatakarékpénztárban f. é. január 27-én 7333 kor. 82 fillér helyeztetett el: a kézipénztárban 2163 kor. 26 fillérnek kellett lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződtünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1901-ik évi pénztári főkönyv vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit pontos átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet a kézipénztárban volt 3694 korona 73 fillér, és a postatakarékpénztárnál kezelt 533 kor. 62 fillér készpénzzel, s így összesen 4228 korona 35 fillér pénzmaradvánnyal lezártuk.

A törzsvagyon-főkönyvet átnézvén, meggyőződtünk, hogy a törzsvagyon összege 116,600 koronát tesz. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 110,800 korona névleges értékű értékpapir és Bay Ilona úrnő 4000 kor. alapító levele. Igazolja ezt a nevezett pénzintézeteknek hitelesen kiállított és 2% alatt csatolt letét-számla kivonata. A többi 1800 koronányi alapítvány a kézipénztárban őrzött és általunk darabról darabra megvizsgált kötelezvényekkel van fedezve és igazolva. — Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1900 deczember 31-ike óta 600 korona emelkedést mutat.

A nevezett pénzintézet a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül a társulat czimén takarékpénztári betétkönyvekben még tőkében 12,265 kor. 61 fillért, és 1901 junius végeig kamatokban 150 kor. 96 fillért, együtt tehát 12,416 kor. 57 fillért és egy millennáris aranyérmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, 1900 junius végéig tőkésített kamataikkal a következők:

1. Rodostói alap	3495	kor. 47	fill.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	1169	» 33	»
3. Salamon-szobor alap	4559	» 33	»
4. A b. Radvánszky-féle »Házi történelmünk emlékei« érdekében létesített alap	209	» 44	»
5. Szilágyi Sándor alapítvány	1983	» —	»
6. Pénztárnok biztosítéka	1000	» —	»
	12,416	kor. 57	fill.

és 1901 julius 1-től folyó kamataik.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db. arany) alapját is, melynek 1901 deczember 31-iki mennyisége 1425 korona, miről a 3% alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

Megvizsgáltuk a Teleki-Oklevéltár és a Zichy-Codex alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbit 521 kor. 50 fillér, az utóbbit pedig 10 korona egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 4. . és 5. . alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámlakivonatait.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrző főkönyvet egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetettnek találtuk. E könyvet 5450 korona egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 6. . alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot. E kimutatást oly megjegyzéssel csatoljuk, hogy a fenti egyenleg a pénzintézet által küldött számla-kivonatban kitüntetett 24,950 kor. egyenleggel szemben 19,500 koronával kevesebb, a mi onnan eredt, hogy az év végével esedékes nagy számlák kiegyenlítésére 1902 január 8-án kivett 19,500 korona — mivel a kiadások az 1901 évet terhelték — a mult évi számlára volt könyvelendő. — Kívánatos, hogy jövőre az évvégi számlák kiegyenlítésére szükséges összeg még azon naptári évben folyósíttassék.

Az alapító tagok törzskönyvének és az évdíjas tagok és előfizetők számlalapjainak helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák alapján győződtünk meg. Az alapítók közt hét olyan tagot találtunk, kik együtt 1800 kor. alapítványaikat be nem fizették, a melyek födözésére azonban a fent említett kötvények szolgálnak.

Az 1901 évi zárszámadást 7. . alatt mellékeljük.

Megjegyzéseink erre a következők:

A bevételek rovatánál a tagdíjak lerovása 1894 kor. 44 fillérrel felülmulja az előirányzatot. Hasonlókép néhány más tétel is örvendetes módon több bevétellel zárult, mint előirányoztatott. Igy a régi Századok és egyéb kiadványok eladásából 507 kor. 33 fillérrel, az ideiglenes kamatokból 337 kor. 31 fillérrel multák felül az előirányzott összegeket.

A kiadások rovatánál az előirányzat realitása tűnik szembe, és a több tételnél mutatkozó, sokszor jelentékenyebb megtakarítások a leglelkiismeretesebb ügyvitelről tesznek tanuságot.

A bevételek emelkedése jórészt a pénztárnok úr fáradhatatlan buzgóságának köszönhető, a melylyel a tagsági díjak beszedésére ügyel. Jóllehet a postai megbizások társulati költségen való eszközlése 480 kor. 75 fillér kiadást okozott, ez a hátralékok várakozáson felül való befolyásával bőséges fedezetet nyer és hozzájárúl a társulat anyagi helyzetének megszilárdításához. Az elmult évek eredményeihez képest a mérleg több mint 3000 korona javulást mutat.

A Történeti Életrajzok számadásait 8. alatt mellékeljük. — Erre megjegyzéseink a következők:

A bevételeket illetőleg megjegyezzük, hogy az Atheneumtól várt 3800 korona helyett csak 1800 koronát vettünk be, a minek a magyarázata az, hogy az évfolyamból csupán három füzet jelenvén meg, az Athenaeum járulékát csak ezek után fizette, a meg nem jelent füzetek után esedékes összegek pedig be nem folyhattak. Előfizetésekből 146 kor. 95 fillérrel kevesebb folyt be.

A kiadások rovata is az előirányzat mögött maradt, mert kevesebb füzet jelent meg.

A Történelmi Tárnál, melynek számadásait 9. alatt csatoljuk, az előirányzott 737 korona 6 fill. hiány helyett 1016 kor. 22 fillér mutatkozik, a mi onnan van, hogy az akadémiai kézirattár anyaga helyett inkább másnemű források közöltetvén, az írói tiszteletdíjak költségei emelkedtek.

Eljárásunk során arról győződtünk meg, hogy a társulat pénztára és számadásai teljes rendben kezeltetnek és vezettetnek; ugyanazért kérjük a t. választmányt, hogy Cserhalmi Samu társ. pénztárnok úrnak az 1901 deczember végeig terjedő időre a fölmentést, a szokásos fentartással megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. választmánynak

Budapesten, 1902. február 2-án

kész szolgái

Dr. Áldásy Antal s. k. számv. biz. tag.

Kammerer Ernő s. k. számv. biz. tag.

Mellékletek a számv. jelentéshez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1901 végével.

1.	4·2%-os osztrák járadék kötvény	200 kor	— fill.
2.	4·5%-os m. regale-váltság kötvény	19,400 »	— »
3.	4·5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	26,800 »	— »
4.	4·5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	54,000 »	— »
5.	4%-os m. korona-járadék	8,200 »	— »
6.	4·5%-os P. H. E. Takarékpénztári községi kötvény	2,200 »	— »
	Az értékpapírok összege	110,800 kor	— fill.
7.	Bay Ilona alapítványa	4,000 »	— »
8.	Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,800 »	— »
	Összesen	116,600 kor	— fill.

A Magyar Történelmi Társulat

pénztári zárszámadása 1901-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1900-ról ...	1662 kor. 86 fill.	1662 kor. 86 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5200 » — »	5170 » 90 »
3. Tagdíjak 1600 tag után à 10 kor.	16000 » — »	17894 » 44 »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »	607 » 33 »
5. Ideiglenes kamatokból	400 » — »	737 » 31 »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »	200 » — »
7. Egyéb előre nem látott bevételek	200 » — »	212 » 04 »

B) Átfutók:

8. Új alapítványokból	1000 » — »	600 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek	200 » — »	4046 » 98 »
10. A Szt. István emlékfüzet eladásából	50 » — »	— » — »
Összesen	25012 kor. 86 fill.	31131 kor. 86 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Titkár tiszteletdíja	1600 kor. — fill.	1600 kor. — fill.
2. Jegyző »	1200 » — »	1200 » — »
3. Pénztárnok tiszteletdíja	1000 » — »	1000 » — »
4. Irnoki munkák díjazása: *a)* a pénztárnoknál ... ... 120 kor. *b)* a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.	400 » — »	360 » — »

b) *Dologiak:*

5. A Századok nyomdai költségei, u. m. *a)* 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 » — »	7084 » 30 »
a Szent István emlékfüzetre 6 iv pótlék és különnyomat	720 » — »	
b) boríték nyomása 10 füzethez	398 » — »	398 » — »
c) a füzetek expeditiója	400 » — »	400 » — »
d) czímszalagok s egyéb nyomtatványok	400 » — »	409 » 97 »
6. A Századok füzése	360 » — »	406 » 80 »
7. » » expeditiójának postai költsége	600 » — »	684 » — »
8. Irói tiszteletdíjak a Századoknál (52 ív à 80 kor.)	4160 » — »	4388 » — »
a Szent István emlékfüzetre pótlék	480 » — »	

	Előirányzat:	Lerovás
9. Irodai költségek	600 » — »	503 » 10 »
10. Három szolga díjazása	370 » — »	370 » — »
11. Ujévi ajándékok	155 » — »	155 » — »
12. Előre nem látott kiadások	200 » — »	85 » 12 »
13. A Tört. Életrajzoknak 55: 400 koronás alapító után	550 » — »	550 » — »
14. Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	320 » — »	351 » 25 »
15. Helybeli tagdíjak beszedése után járó %-ra	100 » — »	62 » — »
16. Postai megbizásokra	500 » — »	980 » 75 »
17. Rendkivüli felolvasásokra	— » — »	— » — »

B) Átfutók és rendkivülliek:

18. Új alapítványok tőkésítése	1000 kor. — fill.	593 kor. 15 fill.
19. Névkönyv kiadása	400 » — »	569 » 80 »
20. Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200 » — »	4050 » 48 »
21. A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 » — »	100 » — »
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	737 » 06 »	1016 » 22 »
Összesen	23270 kor. 06 fill.	27317 kor. 94 fill.
Bevétel	25012 kor. 86 fill.	31131 kor. 86 fill.
Kiadás	23270 » 06 »	27317 » 94 »
Maradvány	1742 kor. 80 fill.	3813 kor. 92 fill.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1900-ról	6008 kor. 21 fill.	6008 kor. 21 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800 » — »	1800 » — »
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 » — »	1000 » — »
4. A társulattól 55: 400 koronás alapító t. után	550 » — »	550 » — »
5. Előfizetésekből 593 előfizetőtől	5930 » — »	5783 » 05 »
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 » — »	300 » — »
7. Előre nen látott bevételek	200 » — »	— » — »

B) Rendkivülliek:

8. Az Athenaeumtól az 1900. évf. 3. 4. 5. füzeteiért	2600 kor. — fill.	2600 kor. — fill.
Összesen	20388 kor. 21 fill.	18041 kor. 26 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Nyomdaköltség		
a) 40 ív nyomása 1380 pl.	3120 kor. — fill.	1899 kor. 50 fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240 » — »	144 » — »
2. Képek nyomása	1000 » — »	274 » — »
3. Expeditionális költségek:		
a) postai költség füzetenkint à 60 kor.	300 » — »	122 » 37 »
b) expediálás füzetenkint à 30 kor.	150 » — »	42 » 12 »
c) címszalagok nyomása	100 » — »	7 » 40 »
4. Irói tiszteletdíjak	2000 » — »	1310 » — »
5. Szerkesztő tiszteletdíja	800 » — »	480 » — »
6. Cynkographusnak } 7. Festőknek, rajzolóknak	3600 » — »	3169 » 66 »
8. Fűzésért a könyvkötőnek	300 » — »	105 » 02 »
9. Vegyes kiadások	100 » — »	106 » 82 »

B) Rendkivüliek:

10. Az 1900. évi 3. 4. 5. füzetek nyomása	2180 kor. — fill.	2337 kor. 90 fill.
» » » » » boríték	160 » 20 »	160 » 20 »
» » » » » képek nyomása	450 » — »	218 » — »
Expeditionális költségek:		
a) postai költség	180 » — »	173 » 44 »
b) expediálás	90 » — »	90 » — »
Az 1900 évi 3. 4. 5. füzetek irói tiszteletdíja	1200 » — »	1237 » — »
Az 1900 évi 5-ik füzet szerkesztői tiszteletdíja	160 » — »	160 » — »
Az 1900 évi 3. 4. 5. füzetek füzése	180 » — »	139 » 40 »
Összesen	16310 kor. 20 fill.	12176 kor. 83 fill.
Bevétel	20388 kor. 21 fill.	18041 kor. 26 fill.
Kiadás	16310 » 20 »	12176 » 83 »
Maradvány	4078 kor. 01 fill.	5864 kor. 43 fill.

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

	Előirányzat:	Lerovás:
Rendkivüli maradvány 1900-ról	658 kor. 98 fill.	658 kor. 98 fill.
1. Előfizetésekből 250 előfizető után à 5 kor. 20 fill.	1300 » — »	1379 » 04 »
2. A m. tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »	2400 » — »
Összesen	4358 kor. 98 fill	4438 kor. 02 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080 » — »	2093 » — »
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40 » — »	40 » — »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40 » — »	— » — »
5. Címszalagok nyomása	40 » — »	9 » — »
6. Fűzésért a könyvkötőnek	60 » — »	39 » 60 »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »	63 » 44 »
8. Irói tiszteletdíjak és index	1000 » — »	1498 » — »
Összesen	4140 kor. — fill.	4543 kor. 04 fill.

B) Rendkívüliek:

9. Az 1900 évi 4-ik füzet nyomása	520 kor. — fill.	533 kor. — fill.
» » » » » boritéka	10 » — »	10 » — »
» » » » » fűzése	15 » — »	14 » 40 »
» » » » » expeditiója	15 » 80 »	15 » 80 »
» » » » » indexe	195 » 24 »	138 » — »
» » » » » szerkesztői tiszteletdija	200 » — »	200 » — »
Összesen	5096 kor. 04 fill.	5454 kor. 24 fill.

Kiadás	5096 kor. 04 fill.	5454 kor. 24 fill.
Bevétel	4358 » 98 »	4438 » 02 »
Mutatkozó hiány	737 kor. 06 fill.	1016 kor. 22 fi.[1])

Mell. a f. évi 13. jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat

költségvetése 1902-re.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Pénztári maradvány 1901-ről	3813 kor. 92 fill.
2. Alapítványi kamatokból	5214 » 40 »
3. Tagdíjak	
a) 1600 tagtól à 10 kor. 16000 kor.	
b) hátralékokból 1000 kor.	17000 » — »
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100 » — »
5. Ideiglenes kamatokból	400 » — »
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200 » — »
7. Egyéb előre nem látott bevételek	200 » — »

B) Átfutók és rendkívüliek:

8. Alapítványokból	
a) Bay Ilonától 4000 kor.	
b) uj alapítványokból 600 kor.	4600 » — »
9. Egyéb átfutó bevételek	200 » — »
10. A Szent István emlékfüzet eladásából	50 » — »
Összesen	31778 kor. 32 fill.

[1]) Fedezetét l. a főzárszámadás II. 22. tétel alatt.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	Titkár tiszteletdíja	1600 kor.	— fill.
2.	Jegyző »	1200 »	— »
3.	Pénztárnok tiszteletdíja	1000 »	— »
4.	Irnoki munkák díjazása: *a)* a pénztárnoknál ... 140 kor. *b)* a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.	420 »	— »

b) *Dologiak:*

5.	A Századok nyomdai költségei, u. m.		
	a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320 kor.	— fill.
	b) boríték nyomása 10 füzethez	398 »	— »
	c) a füzetek expeditiója	400 »	— »
	d) címszalagok s egyéb nyomtatványok	400 »	— »
6.	A Századok füzése	360 »	— »
7.	» » expeditiójának postai költsége	600 »	— »
8.	Írói tiszteletdíjak a Századoknál (57 ív à 80 kor.)	4560 »	— »
9.	Irodai költségek	600 »	— »
10.	Három szolga díjazása	370 »	— »
11.	Ujévi ajándékok	149 »	— »
12.	Előre nem látott kiadások	200 »	— »
13.	A Tört. Életrajzoknak 55: 400 koronás alapító után	550 »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjak	350 »	— »
15.	Helybeli tagdíjak beszedése után járó %-ra	100 »	— »
16.	Postai megbízásokra	800 »	— »
17.	Rendkivüli felolvasásokra	— »	— »

B) Átfutók és rendkívüliek:

18.	Új alapítványok tőkésítése	4600 kor.	— fill.
19.	Névkönyv kiadása	— »	— »
20.	Átfutó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200 »	— »
21.	A kiadvány-készlet raktári kezelése az Athenaeumnál	100 »	— »
22.	A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	440 »	— »
	Összesen	25717 kor.	— fill.

Előirányzott bevétel	31778 kor.	32 fill.
» kiadás	25717 »	— »
Mutatkozó maradvány	6061 »	32 »

M. Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1. Pénztári maradvány 1901-ről	5864	kor.	43 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800	»	— »
3. A M. T. Akadémia segélye	1000	»	— »
4. A társulattól 55 : 400 koronás alapító t. után	550	»	— »
5. Előfizetésekből 593 előfizetőtől	5930	»	— »
6. Clichékért az Athenaeumtól	300	»	— »
7. Előre nem látható bevételek	50	»	— »

B) Rendkívüliek:

8. Az Athenaeumtól az 1901. évf. 4. 5. füzeteiért	2000	»	— »
Összesen	19494	kor.	43 fill

II. A) Rendes kiadások:

1. Nyomdaköltség *a)* 42 ív nyomása 1380 pl.	3270	kor.	— fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	240	»	— »
2. Képek nyomása	1000	»	— »
3. Expeditionális költségek:			
a) postai költség füzetenkint à 60 kor.	300	»	— »
b) expediálás füzetenkint à 30 kor.	150	»	— »
c) címszalagok nyomása	100	»	— »
4. Írói tiszteletdíjak	2000	»	— »
5. A szerkesztő tiszteletdíja	800	»	— »
6. Cynkographusnak 7. Festőknek, rajzolóknak	4200	»	— »
8. Fűzés	300	»	— »
9. Vegyes kiadások	200	»	— »

II. B) Rendkívüli kiadások:

10. Az 1901 évi 4. 5. füzetek nyomása	1248	kor.	— fill.
» » » » » » borítéka	96	»	— »
» » » » » » képek nyomása	200	»	— »
» » » » » » expeditionális költségei:			
a) postai költség	120	»	— »
b) expediálás	60	»	— »
» » » » » » írói tiszteletdíjai	800	»	— »
» » » » » » a szerkesztő tiszteletdíja	320	»	— »
» » » » » » fűzése	120	»	— »
Összesen	15524	kor.	— fill.

Előirányzott bevétel	19494	kor.	43 fill.
» kiadás	15524	»	— »
Mutatkozó maradvány	3970	»	43 »

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

1. Előfizetésekből 250 előf. után à 5 kor. 20 fill. ...	1300	kor.	— fill.
2. A m. tud. Akadémia:			
a) r. hozzájárulása 2400 kor.			
b) rk. hozzájárulása 600 kor.	3000	»	— »
Összesen:	4300	kor.	— fill.

II. Kiadások.

1. Szerkesztő tiszteletdíja	800	kor.	— fill.
2. Nyomtatás (40 ív 500 pl.)	2080	»	— »
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40	»	— »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40	»	— »
5. Címszalagok nyomása	40	»	— »
6. Fűzés	60	»	— »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80	»	— »
8. Írói tiszteletdíjak és index	1600	»	— »
Összesen:	4740	kor.	— fill.
Előirányzott kiadás	4740	kor.	— fill.
» bevétel	4300	»	— »
Mutatkozó hiány	440	kor.	— f.[1])

[1]) Fedezetét l. a főköltségvetésben II. 22. tétel alatt.

JELENTÉS.

A történettudósok nemzetközi congressusa (Congrès international des sciences historiques), melyet az olasz szervező bizottság ez évi április-hó folyamára Róma városában tervezett, ezen általánosságban jelzett határidőben nem fog megtartatni, hanem *későbbi időpontra halasztatott.* A római végrehajtó bizottságnak dr. *Lánczy Gyula* vál. tagtársunkhoz jelen füzetünk zártakor érkezett sürgönye jelenti e halasztást s egyszersmind levélbeli bővebb tájékozást helyez kilátásba. Tisztelt tagtársunktól, kit választmányunk ez alkalommal is a congressusi képviseletre s a részvétel szervezésére kért fel, az illetékes értesülés beérkezte után az egész ügy állására és jövő eshetőségeire vonatkozólag részletesebb felvilágosítást várhatunk.

A MUHI CSATA.

— első közlemény. —

előzmények.

A XIII-ik század harmadik tizedében (1227) az óriási mongol birodalom megalkotója, korának legnagyobb hadvezére és államférfia *Temudsin*, melléknevén *Dsingisz-khán*, diadalmas hadjáratai folyamában megszünt élni. Utódainak hatalma a khinai tengertől az indiai tengerig, nyugaton az Ural hegység lánczolatán át a mai Déloroszországban a Don folyamig terjedt.

Dsingisz legidősebb fia *Dsusi* korai halála miatt a mongol birodalom nagy-khánja a másodszülött *Ogotai* lőn. Ázsia nyugati és Európa keleti határán a meghódított országrészeket Dsusi második fia *Batu* örökölte a nagy-khán uralma alatt.

Már Dsingisz tervezte, hogy Ázsia után Európát is meg fogja hódítani. Az Európa ellen induló hadak vezéreül Dsusit szemelte ki. Mindketten elhalván, az utódok a nagyszabású hadjárat tervét elhalasztották.

Az 1235 év tavaszán Ogotai nagy-khán Karakorumban országos haditanácsra hívta össze az uralkodó herczegeket, a birodalom nagyjait s a hadsereg vezéreit. Ott elhatározták, hogy az európai hódoltság föllázadt néptörzseit leverik s egyúttal Európa ellen a hadjáratot megindítják.

Ogotai a nagyszabású vállalat élére a 29 éves *Batu-khánt* állította s 300,000 lovast, hadiszereket, ostromló hadigépeket bocsátott rendelkezésére. A hadsereghez beosztattak Ogotai nagy-khán fiai: *Kujuk* és *Kádán;* Batu testvérei:

Orda, Seiban és *Tangut;* Csagatai fiai: *Baidár*[1]) és *Kajdu;* Csagatai unokája *Büri;* Tului fiai közül *Mengu* és *Büdsik;* továbbá a nagy Dsingisz-khán legjelesebb hadvezére, *Szubutai Behadur*, vagyis a *vitéz* Szubutai, hadban jártas, tapasztalt katona, ki a nagy-khán hódító hadjárataiban elsőrangú szerepet játszott; s beosztatott még több jeles vezér, kik mindannyian a mongol herczegekkel együtt Dsingisz-khán hadi iskolájában, húsz éven át szakadatlanúl diadalmas hadjárataiban nevelkedtek.

A mozgósított csapatok az Altai hegység nyugati részeiben az Irtisz felső folyásánál gyülekezének. A mongol hadsereg — mint a lavina — útközben török-tatár néptörzsek hordáit ragadta magával s 1237-ben lépte át a Jaik (Ural) folyót.[2])

A szomszédos Európa keleti része nem volt előttük idegen; tizennégy év óta hódoltság vala; hat-hét év előtt azonban a meghódolt nomádoknak sikerült a tatárokat Ázsiába visszaszorítani.

Ez idő szerint a Kaspi-tengertől északra a *pecsenég, kangli* és más néptörzsek hordái tanyáztak. A Kaukazus északi szomszédságában a Kaspi- és Fekete-tenger közé eső tartományokat az *alánok* és *czirkasszok* bírták. Az utóbbiaktól északra és azután nyugatra Közép-Európa felé a Fekete-tenger északi partja mentén a Kárpátokig, nagyjában a mai Déloroszország területén, a Kiev, Poltava, Kurszk, Tambov, Szaratov, Asztrakán városok által határolt vonalig, kisebb-nagyobb török-tatár törzsek, köztük a leghatalmasabbak, a harczias kunok (oroszúl: *polovczi)* nomád népei alkották a kun (kipcsak) birodalmat.

Közelebb Ázsiához, a Jaik és Káma folyók között, a mai Perm és Orenburg kormányzóságok területén feküdt *Nagy-Magyarország* (a baskirok országa); ennek nyugati szomszédságában a Volga folyam és balparti folyója, a Káma mentén, a mai Vjatka, Kazán és Szamara kormányzóságok területén *Nagy-Bolgárország* vala. Ez utóbbitól délnyugatra — nagyban

[1]) A magyar és lengyel forrásokban: *Peta.*

[2]) *Wolf:* Geschichte der Mongolen oder Tataren, 124. l. — *Galitzin:* Allgemeine Kriegsgeschichte des Mittelalters, I. 262. l.

véve — a mai Pensza, Tambov és Szaratov kormányzóságok földjén a kegyetlen mordvák tanyáztak.

E birodalmaktól, illetőleg a mai Kosztroma, Rjazan, Kurszk és Kiev oroszországi városok vonalától nyugatra a Visztuláig s a Szan folyó mentében a Kárpátokig — Volhyniát, Podoliát és keleti Gácsországot is beleértve — az oroszok nagy birodalma számos fejedelemségre tagozva, örökös visszavonásban sínlődött. Tovább nyugat és észak felé — a Visztula és Odera folyamok közt — Lengyelország terült,[1]) kilencz egyenetlenkedő fejedelem uralma alatt.

Ázsiától Európa közepéig Magyarország volt az egyetlen erős, nagyobb és hatalmasabb birodalom.

Az oroszok birodalma közetlen szomszédja vala Magyarországnak. Őseink a XII és XIII. században sokat harczoltak az oroszok ellen. Déloroszország sokat szenvedett a vitéz és harczias hírben álló magyaroktól.

A mongolok, midőn 1223-ban[2]) a Kalka folyó mellett vívott nagy csatán az oroszok és kunok egyesült seregét megsemmisítették, sok dél-orosz és kun foglyot ejtettek. Kétségtelen, hogy ezektől Kelet- és Közép-Európa földrajzi és politikai viszonyai felől már akkoron alapos tájékozást nyertek s az annyira egységtelen birodalmak és országok meghódítása nem kis reménynyel kecsegtette a mongolok vezéreit.

A MONGOL HADSEREG.

Midőn a mongolok vagy tatárok a Volgánál harczoltak, számukat a rémhír félmillióra tette. Habár kétségtelen, hogy a nép rémülete az embertelen hadak létszámát nagyítá, mindazáltal nem szabad felednünk, hogy oly nagyszabású vállalatnál, mely évekre terjed s melyben egy fél világrész meghódítása, hadseregek, várak és erősített városok leverése jön számításba, a több százezerre menő létszám szinte hadiszükségletet képez.[3])

[1]) *Galitzin* id. m. L. általános térképeit.

[2]) Orosz források szerint 1224-ben.

[3]) Napoleon 1812-ben félmilliónyi hadsereggel indult Oroszország ellen, hol csak 180,000 ember fogadta. A nagy s annyiszor győzedelmes hadseregből alig tért vissza 5000 ember. Nem érintjük ezúttal azon tényezőket, melyek Napoleon hadviselését befolyásolták, s hogy az efféle dolog megtörténhetik más hadsereggel is; csupán azt kívánjuk hangoz-

A mongol hadsereg tehát nagy és hatalmas vala; a sereg élén fiatal, tetterős, szakadatlan háborúkban megedzett és tapasztalt vezérek állottak, a hódító Dsingisz unokái. Ezek közt Batu-khán volt a leghatalmasabb, legtehetségesebb és rang szerint az első; erélyes és kegyetlen; azonban a tatárok közt járt *Plan Carpin* szerint, övéi iránt, kik rendkívül féltek tőle, kegyes és jóságos. Hadvezéri s uralkodói tehetségre vall azon körülmény is, hogy testvérbátyja Orda, ki nagy tekintélyű ember volt s öcscséhez bensőbb testvéri érzelemmel ragaszkodott, elsőszülöttségi jogáról lemondva, a kunok s a szomszédos népek fölötti uralmat s ezzel együtt a hadvezéri pálczát Batunak engedte át.[1])

A mongol hadsereg nomád lovas nép vala. A tatár ló apró, igénytelen kinézésű, de szívós, kitartó, gyorsjárású, könnyen élelmezhető, fűvel, szükség esetén falevéllel, fakéreggel, sőt gyökérrel is beérte. »Vasalatlan patával a sziklákon, köveken úgy nyargalt, mint a vadkecske.«

A mongol katona Dsingisz-khán törvényei szerint vas fegyelem alatt nevelkedett; előljáróihoz ragaszkodó s föltétlenül engedelmes volt. Otthon csöndes és hallgatag, hadjáratban vitéz, harczias, kegyetlen, vérszomjas, a zsákmányolásban telhetetlen. Életmódjában mértékletes, a nélkülözés, fáradalmak, hideg és meleg elviselésében a végletekig kitartó. Ruházatában ronda, piszkos. Mosakodni nem szokott. Dsingisz-khán háborúnak nevelvén népét, a ruházat tisztántartását törvényileg megtiltotta.

A katona addig viselte felöltőjét, míg az leszakadozott

---

tatni, hogy a támadó közönséges viszonyok közt is lényeges veszteség árán jut a szerzeményhez. Orosz földön Rjazan, Kolomna, Moszkva, Vladimir, Tortsok, Kozleszk (ez maga két hónapig ellentállott), Perejeszlav, Csernigov (1239), Kiev (1240) és más helyek ostroma sokba került a tatár seregnek és kényszerű szövetségeseinek, nem is említve a nyilt csatákat, melyek szintén vérbe kerülnek.

Hogy Ázsia és Európa keleti része képes volt annyi harczost síkra állítani? Erre nézve megjegyezzük, hogy a mai Szerbia lakosainak száma 2.163,000; háború esetén általános védkötelezettség mellett e kis ország a népfölkeléssel együtt 265,000 embert szólít fegyverbe. Ez a lakosság 11·8%-ka. Montenegróban még előnyösebb a helyzet, mert a népesség 14·53%-ka katona. (Milit. Taschen-Kalender, 1894. 44—45. l.) Harczias nomád népeknél, hol hadi zsákmány képezte a fő keresetforrást, ezen viszony még kedvezőbb lehetett.

Ama kor nomád népeinél a lótenyésztés is virágzó vala; a ló a harczosnak hadi társa, a családnak igavonója, békében és háborúban tejjel és hússal táplálója volt. Virágzó lótenyésztés mellett minden második ló hadi szolgálatra alkalmas lehetett. A mongol harczosok mindegyike több vezeték lovat vitt magával.

[1]) *Hammer:* Geschichte der goldenen Horde, I. 95. l.

róla. A tatárok öltözete jobbára nyers állatbőrből készült, fejöket nemez süveg födte.[1])

Az európai hadjáratban bikabőrből pikkelyesen készült vértet, vas- és bőrsisakot viseltek. — Támadó fegyverök a lándzsa és mérsékelten görbe kard vala; lövőfegyverök az íj és nyíl, melynek kezelésében fölülmúlhatatlanúl ügyesek valának. Vassal hegyezett nyílvesszőjük egy méternél hosszabb, alúl keskenyebb volt. Spalatói Tamás szerint a mienknél négy újjal hosszabb s rovátkái alúl (a repülő távolság előnyére) oly keskenyek, hogy a mi íjaink idegei nem fértek beléjök.

Minden harczos két-három íjjal s ugyancsak két-három puzdrával látta el magát. Egy-egy puzdra 30—40 nyílvesszővel töltve, egy csatában 100 lövésre képesítette a katonát.

A nyíl repülő távolsága és átcsapó ereje nagyobb volt a mienknél. Ez utóbbi oly erős vala, hogy semmiféle védőfegyver (pánczél, paizs) nem nyujt vala oltalmat ellene.

A tatár apró lován sebes ütemben is remekelt az íj kezelésében; gyorsan és biztosan nyilazott előre s hátrafelé.

Ezek alapján könnyen elképzelhető ama rendkívüli előny, melyben a mongol hadsereg az európaiak fölött állott.

Mint ma a tűzharcz, a tűz öszpontosítása képezi a gyalogság fő harczeszközét, azonképen a tatárok is nyilt harczban az öszpontosított nyilazásban keresték és találták meg a döntést.

A tatár harczos nem szerette a kézi tusát, nem is értett hozzá nagyon; de nem is volt rá szüksége, csak az üldözésnél. Mint ma a lovas katona kevesebbre veszi karabélyát a kézi tusára szánt kardjánál,[2]) akkoron a tatár az íj és nyíl kezelésére fektette a fősúlyt.

A mongol hadak szervi és harczászati tagozása tizedesrendszeren alapult. Tíz lovas (deke) képezett egy rajt, köztük a legügyesebb volt a rajvezető. Tíz ilyen raj, 100 lovas (szade), egy százados parancsnoksága alatt egyesült. Tíz századnak, vagyis 1000 lovasnak (hezare) ezredes parancsolt. Tízezer lovas (tomane) mint a legmagasabb harczászati egység képezett egy hadosztályt.

A törzsfőnököknek, seregtestek vezéreinek hadi jelvénye fejér lófark, csapattestek parancsnokainak hadi jelvénye tehénfark vala. Apró négyszögletes zászlaik kék, fejér, fekete, vörös, sárga színűek valának.

A fegyelmet Dsingisz törvényei szerint vas szigorúsággal tartották fen. Ha valamely raj egyik embere a harczból meg-

[1]) V. ö. *Hammer* id. m. I. 42—46. ll.
[2]) Ezalatt a lovasság harczmodorát értjük.

futamodott, a többi kilenczet is felkonczolták. Hasonló sors érte a századot, melynek egyik raja gyáván viselte magát. Kisebb fegyelmi kihágást vesszővel büntettek. Ez alól még az uralkodóház herczegei sem vétettek ki.

A mongol katona zsoldot nem kapott; zsákmányért harczolt. Mindazáltal a ki parancs nélkül zsákmányhoz nyult, kérlelhetetlenül felkonczoltatott.

A mongol hadak táborában s harczvonalában rend és csend uralkodott. Azért mondja róluk Spalatói Tamás: »jóllehet töméntelen számmal vannak, mintha némák volnának, alig hogy szót is szólanak, hanem hallgatva járnak és hallgatva harczolnak.«

A mongolok harczművészetéről az armeniai *Hayton* írja, hogy mint lovasok és nyilazók fölülmúlhatatlanok; gyalog kardlábaik miatt kevésbbé használhatók. Előszeretettel alkalmazzák a cselt, meglepést, rajtaütést s az átszárnyalást. A nyugati lovagkor harczmodorára czélozva mondja, hogy nálok (a tátároknál) a futás nem szégyen, hacsak haszonnal jár. A mongolok akkor ütköznek meg, a mikor ők akarják, nem mikor az ellenség akarja. Ha a harczot kerülik, az ellenség nem képes őket arra kényszeríteni.

Csatában, mihelyt hátrányban vannak, rendezett sorokban vonulnak vissza. Üldözni őket veszélyes, mert futás közben hátra fordulva is kitünően nyilaznak. Ha látják, hogy az üldöző ellenség rendje megbomlik, visszafordulnak és a győzelmet elragadják tőle.

Egy tatár sereg (csapat) látszólag nem nagy, mert szorosan zárkózva nyomúl elő. Nálok 1000 lovas csak oly tömeget mutat, mint valamely idegen hadsereg 500 főnyi csapata.[1])

Plan Carpin szerint, midőn az első támadást intézik, minden lovas 3—4 nyilat lő az ellenségre; azután hátrálást színlelnek, hogy az ellenséget üldözésre csábítsák s lesbe csalják. Kézi tusába ritkán bocsátkoznak.

Nevezetes, hogy a tatárok azt a lovat, melyen egész nap lovagoltak, csak három-négy nap mulva vették újra elő. Tehát mindig friss lovon jártak; minden harczosnak több vezeték lova volt.[2])

Mindezekből kitetszik, hogy a tatárok rendezett, zárt

---

[1]) Apró lovaik miatt is kevesebbnek látszottak. — Histoire des pais orientaux de Hayton Armenien, XLVIII. 73. l.

[2]) Relation du voyage de Jean du Plan Carpin en Tartarie, VI. 50, 52, 54. ll. és VIII. 64. l.

sorokban harczoltak. A dolog természetében rejlik, hogy nyílharczhoz mély alakzatból sekély alakzatba kellett fejlődniök.[1])

Harczba fejlődésnél az előhad képezte az első, a derékhad a második, az utóhad a harmadik harczvonalat. A derékhadhoz csatlakozott a jobb- és balszárny. Az utóhad után következett a cselre, átkarolásra vagy rajtaütésre hivatott csapat oly távolságban, hogy ez az utóhad porát ne láthassa.

Figyelemre méltó, hogy a béke-időszaki harczgyakorlatok nagyszabású hajtó- és körvadászatokból állottak; ezekben mérföldekre kiterjeszkedve, a hadsereg közép harczvonalra és szárnyakra tagozódott.[2])

A mongol hadsereg vonata és poggyásza töméntelen vala. Nők és gyermekek nemezfödelű szekereken, teherhordó tevék, igavonó ökrök, nyájak és gulyák, tenyész- és harczi lovak falkái követték a hadsereget.

A tatár családok ezen vándorlása, a gulyák sokasága semmiben sem akadályozta a hadműveletek gyors folyamát. Ellenkezőleg mindaz, a mi a hadsereg nyomában haladt, a közös hadi czél javára értékesíttetett.

A mongol hadsereg legfőbb élelmi czikke volt a kanczatej és birkahús. Ott, hol a nyáj füvet, kórót talált, a hadsereg élelme is biztosítva vala. Különben a tatár nép tisztátalan állat (kutya, macska, patkány és disznó) húsát is megette.

A tatár nő az élelmi szükséglet elkészítésén felül, táborban a férfi szolgálatát is ellátta. Fegyveresen lovagolt, a poggyászt felmálházta, szekeret, tevét hajtott, a nyájat őrizte; a férfi minden ruházatát és fölszerelését, sőt még a lovak szerszámát is elkészítette, vagy kijavította.

A tatár nép minden ruházatát és fegyverzetét maga készítette.[3])

Ezek szerint a harczos, illetőleg a hadsereg hadi szükségleteit az utána vándorló család és a gazdasághoz tartozó lábas jószág szolgáltatta.

Táborozáshoz faléczből, kötélvázból és nemez födélből készült sátrakat állítottak.

A mongolok rendszerint télen át viseltek hadjáratot. Ezen körülmény rendkívüli előnyöket biztosított nekik.

Európában a téli háború kivételes volt; a kissé zordabb

---

[1]) A tatárok harczmodorában látjuk az egykori honfoglaló magyarság harczművészetét.

[2]) A muhi csata is egy nagyszabású körvadászat alakját viseli magán.

[3]) *Hammer* id. m. I. 51. l.

idő, főleg esőzések miatt sikertelen hadakozás szétválasztá az ellenfeleket, a hadak elbocsáttattak.

A hadilábon álló, mindig harczra kész mongol sereg annál könnyebben lepte meg ellenségeit. Télen a nép kevésbbé tudott menekülni és elrejtőzni a zsákmányolásban telhetetlen és vérszomjas tatárok elől. Falvakban és városokban termény, takarmány összehordva, az állatok fedél alatt; az ember meleg otthonában keresett védelmet a hideg ellen.

Télen át a befagyott folyók, tavak megkönnyebbítették a mongolok hadműveleteit. Minden vállalat a legrövidebb úton, a leggyorsabban foganatosítható vala.

Oroszországban a nagy folyam-hálózat, mocsaras partok, tavak, rengeteg erdőség, az év melegebb szakában a lakosságnak menedék, a szerte kalandozó tatár lovasságnak akadály lett volna. Télen a városok, erődített helyek ostroma is könnyebben ment, mert a védő árok befagyva, hóval tele, a falak megközelítését könnyebbé tette.

Gyüjtött takarmány dolgában nem volt hiány. Különben a lábas jószág télen át a hó alól is kikaparta a neki szükséges táplálékot, a mint hogy a tatár lovak élelmezés tekintetében időnkint bizonyára a takarmányozás ezen módjára rá is lehettek utalva.

A mongolok a nyarat a lovak felhizlalására, az emberek megpihentetésére, hadsereg kiegészítésre, fegyverzet, szerelvény és minden hadi szükséglet beszerzésére, utánpótlására fordították. Egyszóval előkészültek a téli hadjáratra.

A MONGOL HADSEREG ELŐZETES HADMŰVELETEI.

A mongolok előzetes hadműveletei, melyek Kelet-Európa népeit rendszeres emberirtással vérbe fojtották, idő és földrajz szempontjából véve, távol esnek a magyarországi hadműveletek sorától, mindazáltal nem kevésbbé fontosak reánk nézve általános tájékozódás, de főleg annak okából, hogy a kunok leverése által utóbb Magyarország politikai állapotára és hadképességére is lényeges befolyást gyakoroltak.

Midőn Batu hadserege a Jaik folyón átlépett, egy hadoszlop *Szubutai* vezérlete alatt Nagy-Bolgárország és Nagy-Magyarország ellen, egy másik hadoszlop *Mönke* (Mengu) alatt a Kaspi-tengertől északra tanyázó nomád törzsek ellen irányíttatott.

Maga Batu a főhaderővel az 1237 évi november-hóban Szimbirszk és Szaratov közt kelt át a befagyott Volga folyamon. A mai Pensza és Tambov kormányzóság területén csat-

lakoztak hozzá a kegyetlen mordvák. Deczember 21-én hosszabb ostrom után elfoglalta Rjazant, utána Kolomnát, Moszkvát; 1238 február 2-án megszállotta Vladimirt, melyet 14-én rohammal vett be. Márczius 4-én a szuzdali fejedelem a Szitj folyócskánál teljes vereséget szenvedett. Ugyanazon hónap 14-én tizennégy napi ostrom után elesett Tortsok.

A tatárok egész Valdai közelébe, a Volga forrásáig nyomultak; de a hirtelen beállott olvadás a lápos, mocsaras vidéken útjokat állotta, minek folytán Batu serege délnyugati irányban Kalugának fordult. Kozleszket két hónapon át ostromolva, nagy veszteség árán bevette.

Ezek után a mongol hadsereg a Don alsó folyásához, a kunok birodalmába vonult. A nyarat pihenésre s a hadak kiegészítésére fordította.

Az 1238/39-iki télen Batu-khán seregei Asztrakántól nyugatra döntő csatát vívtak a kunok ellen. Köteny, a kunok királya, népének megmaradt törzseivel a Don, Dnjeper, majd a Dnjeszter folyamon át menekült Moldvába, Havasalföldre.

IV. Béla magyar király Köteny kérelmére a kunokat 1239-ben ősz táján a Tisza, Körös, Temes és Maros vidékén telepítette le.

A kunok — hagyományaink szerint — az asszonynépen és gyermekeken kívül 40,000 harczost számláltak.[1])

A mongolok egyik serege 1239 elején a Volga és Don folyamok felső vidékére tört, míg egy másik hadsereg a Dnjeper felé tartva, Perejeszlavot és Csernigovot foglalta és pusztította el.

Itt megszakadt a tatárok hadjáratának fonala; egy évnél hosszabb időre a meghódított Déloroszországba a Don vidékére vonultak vissza, úgy lehet, pihenés és erőgyüjtés, de bizonyára a nyugat felé eső birodalmak népeinek tévútra vezetése czéljából is.

Az 1240 év őszén mint a sáskák hada újra megindul-

---

[1]) *Strakosch-Grassmann* (Der Einfall der Mongolen in Mittel-Europa 1241—1242. 14. l.) a bevándorolt kunok összes létszámát legalább is 200,000 lélekre teszi. A kunok szintén nomád lovasok, vitéz, harczias nép, a magyarokkal rokon faj valának. 1223 óta harczban állottak a tatárokkal; midőn ugyanis orosz területen a Kalka folyó mellett, mint az orosz fejedelmek szövetségesei megverettek, Dsingisz-khán fia Dsusi, majd ennek halála után Batu-khán uralma alá kerültek. Utóbb, midőn a tatárok Ázsia keleti részében háborúskodtak, a kunok a többi rokonfajú törzsekkel szövetkezve, a tatárokat 1230 táján a Jaik folyóig visszaszorították. A kunok ösmerték a mongolok harczmodorát, de nem voltak oly kitűnően szervezve, fegyelmezve és képezve, mint azok. Mint íjászok jóval fölülmúlták a magyarokat.

tak nyugat felé. Kiev a Dnjeper folyam jobbpartján — három századon át Oroszország metropolisa — azon időben gazdag és hatalmas város, volt a hadműveleti czél.

November-hóban a Dnjeper befagyott; a tatárok akadálytalanúl keltek át a jelentékeny folyamon s a várost teljesen körülzárták. Kiev hősies védelem után deczember 6-án elesett. Ennekutána Magyarország lett a fő hadműveleti czél a mongol hadvezérlet szemében.

Batu-khán a hadsereget három hadoszlopra osztva, Volhynián és Podolián keresztül, átkaroló alakzatban irányította Magyarország ellen.

MAGYARORSZÁG ÉRINTKEZÉSE A MONGOLOKKAL. —. KÜLPOLITIKAI VISZONYOK. AZ ORSZÁG BELÁLLAPOTA, HADI KÉSZÜLTSÉGE.

Mielőtt ezen hadoszlopok erejével, tagozásával és hadműveleteivel foglalkoznánk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a politikai viszonyokat, Magyarország bel- és külállapotát, ellentálló képességét ama nagy veszélylyel szemben, mely mint orkán közelgett az ország határaihoz.

Valamely hatalmas birodalom harczban megedzett népe mindig kész a háborúra, mely neki dicsőséget, zsákmányt, vagyont, uralmat szerez.

Mindazáltal minden nagy és kis háborúnak egyaránt politikai alapja is van. A támadó fél saját elhatározásának mindenkor jogos színezetet ad.

Mellékesen említem, hogy Dsingisz-khán törvénye szerint az, ki az üldözöttnek menedéket ad, szintén üldözőbe veendő. A mongolok ezen törvényt híven követték s ezen a czímen akár az egész világ ellen folytatólag szakadatlan háborút viselhettek volna.

Politikai szempontból tudni való, hogy a kunok velünk szomszédos birodalmában II. Endre s utána IV. Béla király a hittérítést megindította, illetőleg folytatta. Az előbbi 1228-ban a megtért kunok számára Moldva területén (Milkoviában) püspökséget is állított.

Kétségtelen, hogy a vallásos szándéknak politikai háttere is volt. — IV. Béla trónralépte után a »Rex Cumaniae« czímet is fölvette.

Azonban a mongolok a Kalka mellett vívott csata, vagyis 1223 óta a kunokat alattvalóiknak tekintették s a magyarok törekvését jogtalannak tartották. Már 1236-ban — midőn még át sem törtettek Európa keleti országain — elhatározták a háborút Magyarország ellen.

Julián domonkos-rendi barát, midőn nagy-magyarországi véreinkhez indult másodízben, Noé szuzdali fejedelemtől tudta meg (1237), hogy a tatárok »éjjel-nappal azon tanakodnak, mikép győzzék le és foglalják el a keresztyén Magyarországot.«[1])

Ugyanakkor vette át Julián a szuzdali fejedelemtől Batu levelét, mely valóságos hadüzenet a magyar királynak. Ebben ezt mondja: »Csodálkozom rajtad, magyarok királyocskája, hogy mikor már harmadszor küldöttem hozzád követeket, miért nem üzensz te is nekem vissza? és sem követet, sem levelet nem küldesz? Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok vitézed van és magad kormányzol egy nagy országot. Azért nehezen fogsz nekem meghódolni, bár jobb és üdvösebb volna neked, ha önként alávetnéd magadat. Értettem azonfölül, hogy kunokat tartasz oltalmadban, szolgáimat.[2]) Azért megparancsolom neked, hogy ne tartsd őket tovább magadnál, nehogy ellenfeleddé legyek miattuk.« [3])

IV. Béla király Batu ezen levelét tudomásúl véve, a tatárok hadműveleteit állandó figyelemmel kísérte; azonban eltekintve attól, hogy a fenyegető veszélyt a keresztyén világ tudomására hozni törekedett, önvédelemre — az állami hadszervezet természetéből kifolyólag — előzetesen alig készült. Szövetségesről sem gondoskodott. Bajos is lett volna, mert jóformán egész Európa visszavonásban élt.

A számbavehető hatalmas szomszéd, II. Frigyes német császár, kivel jelentőségteljes szövetségre léphetett volna, évek óta viszályban állott IX. Gergely pápával. Ezen körülmény Német- és Olaszországot lázas készültségben tartotta, Közép- és Nyugat-Európa figyelmét és érdekeit lekötötte.

Orosz- és Lengyelország versengő fejedelmei közt egyezségre jutni lehetetlenség volt. A konstantinápolyi latin császárság végromlásnak indult. A bolgár királyság ellen a pápa keresztes hadjáratot hirdetett s IV. Béla királyt ösztönözte, hogy támadja meg a bolgárokat.[4])

---

[1]) *Wenzel Gusztáv:* Árpádkori Uj Okmt. VII. 553 l. — Julián jelentése Hormayr után: »quod nocte dieque consilium habent Tartari, qualiter vincant et obtineant regnum Hungarorum christianorum« ...

[2]) A havasalföldi kunokat érti. *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. 187. l. — Nem a bevándorolt 40,000 kun családot értette, mint Jerney János véli »A mongol hadvezér levele IV. Béla magyar királyhoz« czímű közleményében. (A magyar tudóstársaság Évkönyvei, 1846. VII. 117—120. ll.) Ezek később, 1239-ben vándoroltak be.

[3]) *Wenzel* id. m. VII. köt. 554 és 559. l. Julián levele a mongolok hadjáratairól. Hormayr és Dudik kiadása.

[4]) *Wenzel* id. m. II. köt. IX. Gergely pápa levelei 1238—1240.

Nevezetes, hogy I. Venczel cseh király 1240-ben őszkor, midőn a tatárok Közép-Európa kapui előtt állottak, az izgága Frigyes osztrák herczeg ellen hadat indított; azonban a hirtelen beállott hideg miatt hadműveleteit megszüntette s tavaszra halasztotta.

Magyarország külviszonya a szomszédos fejedelmekkel, II. Frigyes osztrák herczeget kivéve, rokoni és barátságos volt. II. Asên bolgár czár IV. Béla nőtestvérét bírta feleségül. V. Boleszláv szendomiri herczeg 1239-ben Béla király leányát Kunigundát jegyezte el, viszont Kálmán herczeg, Béla testvéröcscse, Boleszláv nőtestvérét, Salome herczegnőt bírta nőül. A lengyel fejedelmek közt leghatalmasabb II. Henrik boroszlói herczeg, Béla unokatestvére volt, míg I. Venczel cseh király Henrik herczeggel sógorságban állott; de Béla királyhoz is közel rokon, a mennyiben Venczel anyja IV. Bélának nagynénje vala.

Nem áll érdekünkben az itt felsorolt szomszéd fejedelmek hadi erejével bővebben foglalkoznunk. Általános tájékozás szempontjából megemlítem, hogy az ifju Boleszláv kegyes és jámbor volt, a tatárok ellen nem harczolt, elmenekült előlük. Henrik herczeg amannál erőteljesebb uralkodó, a tatárok ellen 16,000, némelyek szerint 20,000, sőt 30,000 embert állított síkra s velük — bár szerencsétlenül — megütközött.

Venczel cseh király (Morvaországnak is ura) 40—44,000 embert hozott össze; azonban a csatát — mint uralkodó és hadvezér erkölcsi szempontból nem kifogástalan módon — elkerülte.

Hadi készültség tekintetéből fontos tudni, hogy a haderők, mint látni fogjuk, nálunk is a tizenkettedik órában gyülekeztek.

Közép-Európa fejedelmei a fenyegető veszély láttára sem bírtak kibontakozni a mindennapi viszályból. E tekintetben jellemző a német császár vélekedése, ki a tatárok oroszországi betöréséről s további szándékáról értesülvén, akként nyilatkozott, hogy a baj még igen messze esik tőle; sok vitéz fejedelem áll útjokban; előbb ezeket győzik le, csak azután kerül reá a sor.

Az általános közös veszély ellen Közép-Európában szövetséget összehozni senkinek sem jutott eszébe, de nem is sikerült volna.

IV. Béla önmagára volt utalva. Magyarországot Európában, sőt Ázsiában is vitéz néptől lakott hatalmas országnak tar-

---

Ezekből is kitetszik, mennyire nem ismerték, nem érezték a veszélyt, mely Magyarországot s a keresztyén világot fenyegette.

tották. A király tehát szükségkép megnyugvással nézett elébe a közeledő veszedelemnek.

A határozott jellegű szövetség nélkülözése azonban kisebb baj volt, mint az ország kedvezőtlen belállapota. A visszavonás a király és népe közt IV. Béla trónralépte óta fennállott s a kunok betelepítése folytán csak fokozódott.

Béla a királyi hatalom megszilárdítása s mint Rogerius mondja: »az ország újjá alakítása érdekében teljes erejéből törekedett.« Az átmeneti állapot s ennek következtében a közelégedetlenség, de különösen a királyi tekintélylyel kapcsolatos állami rend és fegyelem hiánya, mely még II. Endre korából származott, az ország honvédő képességét nem annyira a hadrakelésnél, mint inkább a harczkészségben, a hadak erkölcsi értékében, szerfölött megbénította.

A tatárok pusztításairól s aggasztó közeledéséről legalább is 1239 óta hallhattak az országban.[1]) A szállongó hírt utóbb a nép megszokta, keveset törődött vele, sőt nem is hitt neki.

IV. Béla az amúgy is kedvezőtlen hadszervezet mellett az ország hadi készültségén nem változtatott. Némi passiv jellegű előkészületeken kívül minden a régiben maradt.

A MAGYAROK HADI SZERVEZETE. — A HADVISELÉS MÓDJA.

Magyarország hadi szervezetét, a seregek harczmodorát nem ismerjük oly körülményesen, mint a mongolokét. Világra szóló hadi események nem ékesítik a magyar történelem lovagkori cyklusát.

A XI-ik század elejétől, Szent István királyunk uralkodásától fogva a nyugati civilisatióval együtt a nyugati hadi szervezet és harczmodor is beszármazott hozzánk. Az ősök harczmodora, mely annyi dicsőséget hozott a magyar fegyvereknek, mindinkább kiszorult a gyakorlatból.

A hadi szervezet alapját a hűbérrendszer képezte. A vármegyei hadak, várkatonaság, várjobbágyok, a megyei ispánok vezérlete alatt vonultak a táborba, a király akarata szerint külföldre is. Ellenben a nemesség (a király szolgái) csupán az ország belvédelmére volt kényszeríthető; csak akkor ment külföldre, ha akart.[2])

---

[1]) 1240 karácson táján terjedt el a hír, hogy a tatárok Magyarországnak Oroszországgal határos széleit elpusztították. Rogerius, c. XIV. *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. 55. l.

[2]) *Pauler Gyula:* Hadi viszonyainkról a XI—XIII. században. *Hadtört. Közl.* 1888. 514—515. l. Freisingeni Ottó szerint: »Ha a király sereget akart gyüjteni, az ispánok minden ellenmondás nélkül egy seregbe

A vármegyei katonasághoz járult a királyi birtokok mindenrendű lakóin kívül még a megyeterület egyéb népe is, a királyi javak bérlői, élvezői.[1])

IV. Béla idejében Magyarország hetvenkét vármegyére volt felosztva. Egy-egy vármegye haderejét átlag 500 lovasra becsülhetjük,[2]) bár kétségtelen, hogy a tatárok betörése miatt a mozgósított megyei hadak létszáma 500—500 főnél is több volt, a mint ez a muhi csatában részt vett hadsereg létszámából kitetszik.[3])

Ezen hadi szervezet — passiv jellegénél fogva — káros volt az ország védőképességére. Hogy a király birodalmának összes haderejét, nevezetesen a nemességet is mozgósíthassa, a haza földjén kellett az ellenséget bevárnia. Arról szó sem volt, hogy a haderők mozgósítva huzamosb időn át fegyver alatt tartassanak.

IV. Béla már az 1241 évi január és február hónapokban elrendelte az előkészületeket: legyenek készen, első felhívásra a zászlók alá gyülekezzenek. A tatárok márczius 10-én törtek be az orosz kapunál s márczius 14-én rendeltetett el a hadak általános mozgósítása, gyülekezés a pesti táborba. Jött, a ki jöhetett. Az ország haderejének egyes részei a sereg lassu előnyomulása mellett is elkésve, csata után érkeztek rendeltetésök színhelyére, holott a középkorban a zászló alá gyülekezett hadak még csak azután nyertek — több héten, esetleg hónapon át — harczászati kiképeztetést.

Ki ne látná hadszervezetünk hátrányos oldalát a mindig fegyver alatt szolgáló, évek óta hadakozó, vállalataikban meglepően gyors tatárokkal szemben?

A magyar hadak — csatákban, ütközetekben — kizárólag lovas csapatokból állottak. Magyarország abban a korban, háború esetén, a határkerületek védelmére hivatott csapatokon

---

gyűlnek. A parasztok közül, kik falukon laknak, minden tizedik vagy nyolczadik, vagy ha szükséges, még ennél is több ember kel föl, mindennel, a mi háborúban szükséges, felszerelve.« A mongolok betörése alkalmával mikor képezték és fegyelmezték ezen hadi népet? amúgy sem hitte senki, vagy nem törődtek vele, hogy jön a tatár.

[1]) U. o. 517. l. és *Galitzin:* Allgemeine Kriegsgeschichte des Mittelalters, I. 180. l.

[2]) *Pauler Gyula* id. h. 520—521. l. helyes indokolással.

[3]) Ha mind a hetvenkét vármegye részt vesz a muhi csatában, — a mi lehetetlenség vala, — 36,000 főre tehetnők a megyei hadak létszámát. Ehez a nemeseknek, főuraknak stb. 30,000 emberrel kell vala csatlakozniok, hogy az egész hadsereg létszámát, melyről az adatok szerint szó lehet, megkaphassuk. Különben — mint látni fogjuk — a hadalakulás szükségszerűen ment végbe.

felül, a megyék területéről mintegy 110,000 embert, a nemesség 40,000 lovast tudott síkra állítani.[1])

A XIII-ik század első felében a lovag védő fegyverzete vas pánczéling, vas ujjas, nadrág, kesztyű és sisak volt. A ló is pánczélt viselt. Támadó fegyver a lándzsa, egyenes kard, tőr, szekercze, bárd, buzogány vala.[2])

Kétségtelen azonban, hogy ilyen védő fegyverzettel csak a módosabb lovag-számba menő egyének, királyi csapatok s a gazdag főnemesség harczosai voltak fölszerelve, míg a szegényebb vitézek olcsóbb kiállításban vonultak ki.

A magyar lovas kardot, lándzsát, szekerczét, íjat, puzdrájában nyilakat viselt. Védő fegyverül pánczélinget nemezből, bőrből; a módosabbak fényes pánczélinget, vaskalapot, fényes sisakot, sőt paizsot is hordtak.[3]) De bizonyára voltak olyanok is a szegényebb osztályból, kik védő fegyverzet nélkül szálltak hadba.

Ezek szerint a magyar csapatok fegyverzetében a nyugati lovag, s az eredeti magyar harczi eszközök vegyülékét találjuk.

A magyarok harczmodorát tekintve, hangoztatnom kell, hogy a nyílharcz ősi jellegét elhanyagolva, a döntést szálfegyverrel, kézi tusában keresték, a lovagok harczmodora szerint.[4])

Nem lehet czélom a magyar hadsereg hadakozási módját, a muhi csatával kapcsolatosan, messzemenő részletességgel tárgyalni, mindazáltal szükségesnek tartom a középkor, helyesebben lovagkor hadviselési módszerét általánosságban jellemezni, mert részben ezen hadviselési módszer adja kezünkbe annak

---

[1]) *Galitzin* id. m. I. 180. l. — Szerinte hazánkban a lovasság képezte a fő fegyvernemet s a hadsereg főerejét, mely könnyebb és mozgékonyabb volt a lovag csapatoknál. Manapság, midőn az általános katonakötelezettség folytán kis államok haderejét ismerjük, az idézett számadat túlzottnak nem mondható. Megemlítendőnek tartom, hogy *Dlugoss* (Historia Polonica, VII. 683. l.) szerint Béla király hadserege a muhi csatában gyalog- és lovas-csapatokból állott volna. — Bár nem tartjuk lehetetlenségnek, mindazáltal kevésbbé valószínű; mert a magyarok által vívott ütközetekben — a muhi csata előtt és után — mindenütt csak lovas hadakkal találkozunk.

[2]) *Köhler:* Die Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit, III. 1, 2, 34. l.

[3]) *Pauler Gyula:* Nehány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII-ik században. *Hadtört. Közl.* 1888. IV. 523. l.

[4]) 1150-ben a magyar-szerb hadak a Tara folyónál Mánuel császár byzanczi serege ellen, szálfegyverrel a kézben, valóságos lovassági csatát vívtak. Nyílharczról szó sincs. — 1151-ben II. Géza magyar király seregei az oroszokkal egyesülten, minden bevezető nyílharcz nélkül, átgázoltak a Szan folyón s Vladimerko fejedelem orosz csapatait a tulsó parton — szálfegyverrel a kézben — támadták meg és verték meg. *Pauler Gyula:* II. Géza orosz-görög háborúi. *Hadtört. Közl.* 1890. I. 15. l. és III. 275. l.

a magyarázatát, mi vihette őseinket arra, hogy egy minden tekintetben veszedelmes ellenség közelében a hadsereg szigorú biztosításáról és harczkészségéről kellően nem gondoskodtak.

A középkor lovagias szelleme a hadviselés módszerét is lovagias alapra fektette. Ebből kifolyólag a csatákat — majdnem általánosságban — gyakran kölcsönös megegyezéssel, szinte meghatározott területen és időben, mint egy hadijátékot, lovagiasan vívták.

Ez a körülmény ügyes bajvívókat nevelt ugyan a hadseregnek, de másrészről a harczművészet kiváló tényezőit, így a csapatok megfelelő biztosítását, merész vállalatok kezdeményezését, meglepő támadásokat s az azok ellen való védekezést, a nagy jelentőségű döntő csapásokat, lesállást, rajtaütést, kedvező pillanatok kizsákmányolását, melyek a lovagias szellem keretébe nem illettek, nemcsak hogy teljesen elhanyagolták, hanem mindebből annyira kitanultak, hogy fölismert veszély közt — mint a muhi csata alkalmával is — a sereg megfelelő biztosításáról, a harczra való készenlétről — jelentékeny védelmi tárgy oltalma s a jóhiszeműség befolyása alatt — nem gondoskodtak, sőt úgy lehet, talán a módját sem tudták.[1])

Már Leo császár állítja a frankokról (németekről, olaszokról, francziákról), hogy általában nem gondoskodnak örsökről és egyéb biztonsági rendszabályokról.[2])

Természetes, hogy a hadviselés ilyetén módszere a biztosító csapatok fárasztó szolgálatát nélkülözhetővé tette.

Habár őseink hadi szervezete, harcz- és hadviselési módszere az ősi szokásból kivetkőzve, részben a nyugati országok hadi szokásait fogadta el, mindazáltal megtartá a nemzeti jelleget, mely körülmény a magyar lovas hadakat a többi európai

---

[1]) Mánuel császár 1151-ben a lovagok szokása szerint II. Géza magyar királynak megüzente a háborút, betört az országba, s utóbb Géza is ellene vezeté hadseregét; azonban a döntő csatát nem keresték, de jelentéktelen harczok után mind a két fél hazavonult. — 1154-ben Mánuel újabb hadjáratra készült Magyarország ellen. Azonban Géza követeket küldött hozzá, hogy nem akar háborút, s ebben a lovagias Mánuel meg is nyugodott s elállott a hadjárattól. *Pauler Gyula:* II. Géza orosz-görög háborúi. *Hadtört. Közl.* 1890. III. 277, 279 és 282. l. — II. Frigyes császár 1236 és 1237-ben olasz területen a lombard hadsereggel egyezkedett az iránt, hogy a csatát egyenlő viszonyok közt vívhassák. — 1260-ban a magyarok, a csehek ellen viselt háború alkalmával, az utóbbiakkal megegyeztek, hogy a Morva folyón háborítatlanúl átkelhessenek s a csatát a March-mezőn vívhassák. Ez meg is történt. *Köhler:* Die Entwickelung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit, III. 328. l. — U. o. több példát is talál az olvasó.

[2]) *Salamon Ferencz:* A m. hadi tört. a vezérek korában, 113 és 139. l.

népek fölé emelte s a magyar nép hadi jó hírnevét keleten és nyugaton fentartotta. Ezt igazolják Oroszországban, Lengyelországban és a Balkán-félszigeten viselt háborúink, II. Endre király szent-földi vállalatának Európa-szerte nagy reménynyel kecsegtető híre, igazolja Batu-kán hadüzenő levele s messze keleten a khinaiaknál is elterjedt hírnevünk.

Mindazáltal IV. Béla királyunk idejében a vármegyei, valamint a nemesi csapatok harcziasságát — hacsak a muhi csatát nem veszszük kiinduló pontúl — megállapítani bajos; mert azon idők harczgyakorlatait nem ismerjük, s oly hadjáratra, mely elsőrendű tényező lehetett volna a harczias szellem ápolásában, nem utalhatunk. Másrészről egy tétlen évtized lanyhán vitt harczgyakorlatokkal vagy azok nélkül, elegendő arra, hogy a hadakozástól elszokjunk, belőle kitanuljunk.

Párhuzamba állítva a mongolokat Európa leghatalmasabb népeivel, bátran állíthatjuk, hogy a nyugati hadszervezettel, harcz- és hadviselési móddal a tatárokat legyőzni — ha az Atlanti oceánig nyomulnak is — szinte képtelenség vala.

Olchváry Ödön.

FORRÁSTANULMÁNYOK
NAGY LAJOS ÉS VELENCZE VISZONYA TÖRTÉNETÉHEZ.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

MORELLI NÉVTELENJE.

Az 1345—46-iki híres zárai ostrom történetét két monographia beszéli el. Az egyik, melyről már szóltunk,[1]) zárai ember műve s minden sorában a Velencze elleni gyűlölet nyilatkozik. A másik monographia egy Velenczéhez testestűllelkestűl ragaszkodó író munkája. Nevezzük a szerzőt egyelőre *Morelli Névtelenjé*-nek.

Ez a Névtelen az eseményeket Lajos horvát hadjáratától (1344 julius) Zára megadásáig (1346 deczember) beszéli el.

Műve a feledés homályában lappangott 1796-ig, mikor *Don Jacopo Morelli*, a velenczei Marciana-könyvtár őre »*Monumenti Veneziani di varia letteratura*« czímű gyüjteményes munkájában (Velencze, 1796) közzétette.

Morelli tanuságtétele szerint ez elbeszélés eredetileg latin nyelven volt írva; a *Contarini* család könyvtárában látta e mű latin eredetijének egy példányát. A XV-ik században olaszra fordították és egy 1446-ig terjedő olasznyelvű krónikába, melyet — Morelli idejében — *Foscarini* téves állítása[2]) után indulva Zancaruolo Gáspár művének tartottak és ezért »*Cronaca Zancaruola*«-nak neveztek, iktatták be e munkát a nélkül, hogy megjelölték volna, hogy az voltaképen egy latinúl írt önálló mű, mint azt az említett Contarini-codex tanusítja.

A *Cronaca Zancaruola*, birtokosa *Amedeo Svaier* halála után 1791-ben vétel útján a Marcianába került.[3]) Itt használta

---

[1]) Olv. a *Századok* ez évi jan. és febr. havi füzeteiben.

[2]) *Foscarini:* Letteratura Veneziana, 149.

[3]) *Valentinelli:* Bibliotheca manuscripta S. Marci, I. 105. l. és VI. 181. l.

Morelli, a Marciana-könyvtár őre, s közölte belőle a szóban forgó részt, kissé javítva és modernizálva a stilust.[1])

1805-ben *Gassler Ferencz Sebestyén*, a cs. és kir. állami levéltár titkos levéltárnoka, több más fontos kézirattal, pl. *Sanudo* sajátkezűleg írt »*Diarii*«-jával együtt, állítólag e krónikát is a bécsi állami levéltárba vitette.[2])

Általában azt hitték, hogy e kéziratnak azóta nyoma veszett; azonban *Fulin* e kéziratot Milanóban a *Brera* könyvtárban ismét megtalálta.[3]) E krónika egy XVI-ik századbeli másolata *Emmanuele Cicogna* kéziratgyüjteményével a velenczei *Museo Civico Correr*-be került;[4]) egy újabbkori — úgy látszik — *Contarini*-féle másolatot a Marcianában őriznek »Cl. VII. ital. Codd. 1274 és 1275« jelzéssel.[5]) Morelli tehát a históriai mű latin eredetije helyett e kéziratokban megőrzött olasz fordítást közölte, mivel ehez könnyebben hozzáférhetett, mint a Contarini család birtokában lévő eredetihez.

Hogy mi történt a latin eredetivel és hogy mennyiben felelnek meg Morellinek erre vonatkozó adatai az igazságnak, azt azóta nem kutatták, sőt azt tartották, hogy e kézirat elveszett.[6])

Contarini Jeromos könyvtára 1843-ban bekebeleztetett a Marcianába s így valószínűnek látszott, hogy ezzel együtt az a codex, melyet Morelli említ, szintén oda került.[7]) Valentinelli katalogusában tényleg ráakadtam e latin codexre, mely a »*Chronica Jadratina seu historia obsidionis Jaderae anno MCCCXLVI*« cz. munkán kívül egy 35 hexameterből álló, a zárai ostromról szóló verset, *Civran Péter* velenczei főhadvezér sírfeliratát és egy Zára megadásáról és Civran Péternek főhadvezérré való kinevezéséről szóló oklevelet tartalmaz, melyek *Ljubić* közléséből,[8]) ki más kéziratokból vette a szöveget, ismeretesek.

Nekünk azonban azon alakban kell e művet vizsgálódásunk tárgyává tenni, melyben azt Morelli közölte.

E mű minden tekintetben felülmúlja a zárai Névtelen művét. Legszembetűnőbb a stilusban és az előadás módjában

[1]) Monumenti Veneziani, Pref. 1—4. l.
[2]) *Valentinelli* id. m. I. 126. l.
[3]) *Simonsfeld:* Venetianische Studien, 3. l.
[4]) Archivio Veneto, IV. Parte I. 367—369. l. 2675. sz.
[5]) U. o. 369. l. — *Simonsfeld* id. h.
[6]) *Lorenz:* Deutschlands Geschichtsquellen, II. Nachtrag zu I. S. 348.
[7]) *Valentinelli:* Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum, VI. 183. l. Classis XXII. Cod. 214. chart. saec. XV. a — 233. I. 171. (CL. X. CCC.)
[8]) Mon. Slav. Merid. II. 662 és 665. db.

mutatkozó nagy különbség. Olvassuk el, miként festi az író a velenczeieknek a Lajoson nyert győzelem hatása alatt keletkezett hangulatát,[1]) vagy hogyan írja le a velenczei sereg bevonulását Zárába[2]) stb. s tapasztalni fogjuk az író stiláris művészetét.

Egy annyiszor használt szót helyes értelmében használunk itt, ha azt mondjuk, hogy az előadás classikus, azaz nemes és egyszerű. A középkori krónikások esetlen és darabos, mindazonáltal affektált és bizarr stilusának itt nyoma sincs. Egy a remekírók olvasásán művelt író előadására, egy renaissance-kori ember művére ismerünk. Classikus műveltségű emberre mutat a mindenféle rhetorikai díszszel felruházott szép beszéd, melyet az író a velenczei hadvezér szájába ad, midőn ez harczra buzdítja seregét.[3]) A nagy hatalom, melyet a szónak, a beszédnek tulajdonít, a sok szó, mely a dicsőségről, hírnévről esik, pl. ..... »más kiváló emberek az erény gyakorlása folytán tisztességben és dicsőségben részesültek,[4]) ..... dicső hírnevet és nagy kitüntetést nyertek«[5]) stb. a renaissance emberének gondolkodását árulja el. Néha egészen modern hangok ütik meg fülünket, pl. .... »nem volt itt semmi különbség a nemes és a nép embere, a gazdag és zsellér között, és igazság szerint nem is lenne szabad senkinek hanyagnak lenni oly ügyben, mely a közjónak szolgál.«[6])

Az író jeles tulajdonságai mellett nem maradnak el a historikus kiválóságai sem.

A mű kerek egészet képez, ügyes bevezetéssel és befejezéssel. Noha korántsem oly részletes, mint a zárai Névtelen műve, sokkal jobb képét adja a zárai ostromnak. Míg amaz minden apró összeütközést oly részletességgel beszél el, mint a legfontosabbat, s ennélfogva hiányzik a kellő perspectiva, addig ezen író ügyesen domborítja ki a két legfontosabb csata, a május 16-iki és jul. 1-ei összeütközés képét.[7]) A zárai ostrom igazi jelentőségét is jobban értjük meg ez iratból, mint az *Obsidio*-ból, noha az mindig a legerősebb szavakat használja a vállalat nagyságának festésére.

---

[1]) Monumenti Veneziani, XXX. l.

[2]) U. o. XXX. l.

[3]) Monumenti Veneziani, XXV—XXVI. l.

[4]) Ed altri uomini egregii coll' essercizio delle virtù divinissero partecipi dell' onore e della gloria. Id. m. XXXIII.

[5]) Acquistati lodevole fama con gran decoro. Id. m. XXXII.

[6]) Nessuna diferenza vi era fra il nobile e il popolare et fra il ricco et il mercenario: e per verità nessuna deve esser negligente in quelle cose che servono alla propria salvezza. Id. m. XVIII. l.

[7]) U. o. XII—XIII. és XXXI. l.

Említettük, hogy a zárai Névtelen úgyszólván kizárólag zárai dolgokról beszél, nem emlékszik meg azon politikai constellatiókról, melyek szoros összefüggésben voltak a zárai ostrommal. Morelli Névtelenje ellenben ügyesen rajzolja meg ez esemény politikai, nevezetesen diplomácziai hátterét. Értesülünk arról, hogy *Genua* és *Ancona* Zárával rokonszenveznek, hogy Velencze Magyarország és Genua szövetkezésétől és együttes fellépésétől tart, megismerkedünk a diplomácziai lépésekkel, melyeket Velencze ez eshetőségek megfontolása folytán tett, nevezetesen az Albert osztrák herczeg révén Lajossal folytatott békealkudozásokról stb. A tárgyalt esemény fontosságáról pedig csak ezen tények adnak kellő felvilágosítást.

E diplomácziai tények és lépések ismeretét az író a velenczei államkönyvekből, a velenczei állami levéltár irataiból merítette, mint azt az író elbeszélésének és az illető okiratok szövegének pontos megegyezése kétségtelenné teszi. Csak a legszembetűnőbb példákból, a hol úgyszólván a szavak egyeznek, akarunk idézni. A mit Morelli Névtelenje az 1345 februárban Albert herczeghez küldött követek utasításáról mond,[1]) pontosan megegyezik a *Secreta consilii rogatorum* megfelelő darabjával.[2]) »*Sostenendo*[3]) *che a lui era lecito tenere la sua milizia nello stato proprio*«[4]) — megfelel a hivatalos utasítás szavainak: »*nec potest dici, quod faciamus iniuriam aliquam tenendo in nostro dominio et territorio nostrum exercitum.*«[5]) Albertnél a velenczei követek találkoztak a magyarokkal, kik a király nevében az ostrom megszüntetését követelték: »*domandava prima di tutto che l'esercito de' Veneziani abbandonasse s'assedio e si partisse.*«[6]) A bosnya bánt április 18-án e szavakkal értesítette Velencze a magyar király ezen követeléséről: »*petat ante omnia removeri exercitum nostrum ab obsidione Jadre.*«[7]) A Névtelen panaszkodik a záraiak gonoszságáról: »*Imperiocchè tanta fu la instanza l'importunità dei Zaratini appresso il re di Ungaria, che persuadendogli, che la occupazione di Zara era la via per cui avrebbe avuto porto e navilii per passare nella Puglia alla vendetta della morte del fratello suo e al acquisto del regno; che con queste ed altre*

[1]) U. o. IX—X. l.
[2]) Mon. Slav. Merid. II. 519.
[3]) T. i. Dominio Veneto.
[4]) Monumenti Veneziani, XI. l. »Azt állítja, hogy joga van ott tartani seregét saját államában.«
[5]) Mon. Slav. II. id. h.
[6]) U. o. XI. l. »Mindenekelőtt azt kívánta, hogy a velenczeiek serege hagyja abba az ostromot és távozzék.«
[7]) Mon. Slav. Merid. II. 555.

vane cose promesse ingannarono l'animo regale, di maniera che radunate numerosissima trupe.«[1]) Ugyanazon szavak ezek, melyekkel Velencze a pápánál tett panaszt május 20-án: »*Cives autem ipsius* (Jadre) *non videntes se posse aliter adiuvare, nequitia ducti falso informarunt et informant dominum regem Ungarie, quod veniat vel mittat ad occupandum nostram civitatem premissam, dantes ei intelligi, quod habendo ipsam, cum sit sita super mari, habebit navigia et alia omnia opportuna pro transfretatione eius ad acquisitionen regni Apuliae, et pro ista informatione videtur, quod dominus rex venire disponat.*« [2])

Ez átvétel egyébiránt is tanulságos. A Névtelen idézett szavai az 1346 május 16-iki csata leírása után állanak, holott a zárai követség, mely állítólag ezzel az ajánlattal a király elébe járult, már 1345 aug. 16-án indult el.[3]) Hogy Morelli Névtelenje erről csak ekkor szól, annak oka abban rejlik, hogy az említett passus az idézett — május 20-án kelt — okiratban fordúl elő. Világosan kitűnik tehát, hogy a Névtelen nemcsak elvétve, alkalomadtán használta az okiratokat, hanem sorjában végignézte és kivonatolta azokat.

A *governatore*-k megbizásáról,[4]) a szent Kozma-Damján várad bevételéről,[5]) a velenczei készülődésekről,[6]) a *proveditore*-k testületének kinevezéséről [7]) szóló részek a megfelelő okiratok [8]) felhasználásával készültek s gyakran szóról-szóra átírják azok kifejezéseit. A mit a két proveditore: *Nicolo Pisani* és *Andrea Michele* által vezetett alkudozásokról mond a Névtelen,[9]) megfelel az okiratok állításának.[10]) Még számos más helyen is észrevehető az okiratok felhasználása.

A mondottak eléggé bizonyítják, hogy Morelli Névtelenje jól értesült, pontos és lelkiismeretes író, ki kellő históriai

---

[1]) Mon. Ven. XIII. l. »Annyiszor könyörögtek és alkalmatlankodtak a záraiak a magyar királynál, hogy meggyőzték, miszerint Zára elfoglalása a módja annak, hogy kikötőt és hajókat szerezzen az Apuliába való átkelésre, öcscse halálának megbosszulására és ez ország elfoglalására, és hogy ilyen és más hasonló hiu igérettel tévútra vezették a királyt, mígnem ez igen számos sereget gyüjtött.«

[2]) Mon. Slav. II. 568.

[3]) Obsid. Jadr. I. 19.

[4]) Mon. Ven. VI. l.

[5]) U. o. VIII. l.

[6]) U. o. XI. l.

[7]) U. o. XIII—XV. l.

[8]) Mon. Slav. Merid. II. 486, 507, 508, 518, 521, 522, 569.

[9]) Mon. Ven. XXXI—XXXII. l.

[10]) Mon. Slav. II. 587.

érzékkel tudja méltányolni a hivatalos iratok felhasználásának fontosságát.

A velenczei historikusokat egy jeles tulajdonság tünteti ki: a valódi tényállás pontos ismerete. Olyanféle tévedés, — hogy egy ismeretes és jellemző példát említsek, — minő az, hogy *Freisingeni Ottó* nem ismeri a *wormsi concordatum* megállapodásait, velenczei történetíróval sohasem esik meg.

Velenczében születik meg a modern diplomáczia, mely a legkülönbözőbb érdekű és a legtávolabb helyeken fellépő politikai kérdéseket egy központon és egy központból igyekszik megoldani. A siker első feltétele, ilyen diplomáczia mellett, a pontos értesülés és az ezen alapon történt elhatározás gyors végrehajtása. Ezért dolgozik e diplomáczia követmegbízó levelekkel, követségi jelentésekkel és utasításokkal stb. Velencze mint kereskedelmi hatalom, az egész világgal érintkezett, minek folytán diplomácziájának szálai messzire húzódtak. Az említett diplomácziai actusokat természetesen írásba kellett foglalni s így Velenczében gazdag levéltári anyag gyült össze, melynek gazdagításához még az oligarchikus kormányforma sajátságos szervezete, a *Tizek* és a *Negyvenek* tanácsa is hozzájárult, mely részletesen és behatóan foglalkozott az államügyekkel és erre vonatkozó határozatait írásba foglaltatta.

Egy ilyen, a legfontosabb politikai iratokat tartalmazó levéltár lehetővé teszi a pontos értesülést. Tegyük hozzá, hogy a velenczei historikusok, mint *Dandolo*, *Caresini*, *Monaci*, *Marino Sanudo* stb. hivatalos állásuknál fogva hozzáférhettek a levéltárhoz, melynek nagy becsét, minthogy maguk is államférfiak voltak, kellőképen ismerték és értékesíteni iparkodtak. Nem a legkülönbözőbb helyekről nyert híreket jegyezik fel kisebb vagy nagyobb pontossággal, hanem a legmegbízhatóbb forrásból merítik értesüléseiket. E tulajdonság kölcsönzi műveiknek azt a bizonyos hivatalos jelleget és ez teremti meg a velenczei historiographia különös typusát.

Morelli Névtelenjének műve is felmutatja e typus jellemző tulajdonságait. De míg a velenczei történetíróknál az anyag teljessége és pontos ismerete mellett a művészi csoportosítás és előadás kevesebb figyelemben részesül, — hogy két igen kiváló ember esetére hivatkozzam, pl. *Dandolonál* és *Caroldonál* is így áll a dolog, — addig e mű írója a szerkesztésben és — a mennyire azt egy, talán nem is egészen hű fordításból megitélni lehet — az előadásban is mester.

Oly lelkiismeretes írónak, minő Morelli Névtelenje, minden adata figyelmet érdemel.

Elbeszéli, hogy *Gergely* corbaviai gróf, *Duino* és *Bertalan*

segniai grófok (Frangepánok) Lajos seregében harczoltak Zára alatt, míg a Šubićok, *Ostrovicai* Pál és *Clissai Mladen* megmaradtak Velencze pártján.[1]) Ezen érdekes adatot csak e forrás őrizte meg, a velenczei okiratok nem jegyezték fel, de általuk igazolni lehet ez állítást. A segnjai grófok, a Frangepánok, mindig magyar-pártiak voltak, a Šubićok, mint az okiratokból látjuk,[2]) ez időben határozottan Velencze mellett foglaltak állást. A corbaviai gróf folyton ingadozott: 1346 május 9-én Velenczével szövetkezett,[3]) augusztus 10-én azt halljuk, hogy Velencze ellensége,[4]) szeptemberben azonban ismét kibékűl a signoriával,[5]) a mi világosan mutatja, hogy a nagy összeütközés alkalmából junius-julius havában Lajossal tartott s így helyes a Névtelen adata.

E példa eléggé mutatja, hogy a Névtelen önálló adatait, t. i. azon adatokat, melyek sem az *Obsidio*-ban, sem az okiratokban nem fordulnak elő, — a többi forrás úgysem terjeszkedik ki a részletekre, — hiteleseknek tekinthetjük. Az író bizonyára nem restelte a fáradságot, hogy megtudja a történteket, és a kinek módjában volt a titkos iratokat felhasználni, annak módjában volt az igazat is megtudni. Ez önálló részek azért fontosak, mert a zárai Névtelen természetszerűleg inkább csak a zárai táborra s nem a velenczeire terjeszkedik ki, az okiratok pedig csak az intézkedésekről, de nem azok végrehajtásáról értesítenek; úgy, hogy Morelli Névtelenjének adatai sok tekintetben kiegészítik a zárai ostromról nyert képet.

Innét értesülünk, hogy mily ostromló szerekkel harczoltak a velenczeiek s ki készítette azokat.[6]) Önálló a velenczei sereg elrendezkedéséről szóló rész. A velenczeiek favárának, a bastidának, még a nagy összecsapás ideje előtt történt ostromáról, melyet a magyarok sikeresen és hősiesen folytattak, csak e forrás emlékezik meg.[7]) A részletek ismerete pontos értesülésre mutat; ilyen pl. hogy leírja a bastidába szorult velenczeiek kitörését, melyet azonban a magyarok visszavertek. A velenczei lovasság két *contestabili*-je, *Tiepolo* és *Boiardi* is elestek ez alkalommal.

A zárai Névtelen rendszerint bővebb, mint ez az elbeszé-

---

[1]) Mon. Ven. XIX. l.
[2]) V. ö. Mon. Slav. II. 580. l.
[3]) U. o. II. 566.
[4]) U. o. II. 597.
[5]) U. o. II. 615.
[6]) Mon. Ven. VIII—IX. l.
[7]) U. o. XXIII—XXIV. l.

lés, mindazonáltal a bastida ezen ostromáról nem emlékezik meg. A velenczei írónak nem volt különös oka ez ostrommal részletesen foglalkozni, mert nem Velencze, hanem Magyarország dicsőségének szolgált vele, mégis megtette. A zárai író elhallgatta, mert itt nem a záraiak, hanem a magyarok tüntek ki.

A döntő csatának is részletesebb és lényegileg más képét kapjuk e mű elbeszéléséből, mint a zárai Névtelenéből.[1]) Amannak elbeszélésével szemben itt nagy szerep jut a magyaroknak, kik a királylyal élükön hősiesen harczoltak. A magyarok hajító fegyvereikkel elsötétítik a nap világát s csak miután zászlótartójuk és 7000 emberük elesett, hagynak fel a harczczal; ellenben a záraiak küzdelméről, kik az *Obsidio* szerint egyedül vívták a csatát és már-már elfoglalták a bastidát, nem sok szó esik. Egészen hihetetlen, hogy ily pontos elbeszélés elejétől végig koholmány volna! Miért ne emlékeznék meg az író a záraiak hősi tetteiről a magyarokéi helyett, ha úgy kívánná az igazság? Miért írná, hogy a magyarok hősiesen küzdöttek, ha igaz volna, mit a zárai Névtelen mond, hogy egyáltalában nem harczoltak? Valóban e tény csak abban leli magyarázatát, hogy a zárai Névtelen elbeszélése tendentiosus koholmány.

Némely adat valószínűleg egy elveszett okiratra viendő vissza, mint pl. az Albert herczeghez küldött követek megnevezése[2]) stb.

Két helyen a zárai ostrommal semminemű összefüggésben nem levő eseményről emlékszik meg e mű: *Genua* készülődéséről *Monaco* ellen és *Chios*-nak a genuaiak által történt elfoglalásáról.[3]) A mit a Monaco elleni készülődésről mond, megerősítést nyer más forrásokban,[4]) hasonlókép *Chios* elfoglalása is.[5])

Nem szabad hinnünk, hogy a Morelli Névtelenjének azon adatai, melyek fentebbi kifejezésünk szerint nem önállóak, egyszersmind nem eredetiek. A mely adatok az okiratokkal egyeznek, onnét kerültek e műbe, de a melyek a zárai Névtelen elbeszélésében is előfordulnak, eredetiek, mert e művecske szerzője nem használta az *Obsidio Jadrensis*-t.

Ez irat ugyanis kétségtelenül Dandolo doge életében,

[1]) U. o. XXIII—XXIV. l.
[2]) U. o. X. l.
[3]) U. o. XVI. l. és XIX—XX. l.
[4]) *Georgii Stellae* Annales Genuenses ad annum 1345. Muratori, XVII. 1085. l.
[5]) Id. m. Muratori, XVII. 1088—89. l. és Villani, XII. 70.

tehát okvetetlenül 1354 szeptember 7-ike előtt, minden valószínűség szerint azonban rövid idővel a győzelem után készült.[1]) A zárai Névtelen műve pedig legkorábban 1350-ben iratott. E körülmény is úgyszólván kizárja, hogy Morelli Névtelenje látta légyen e művet. Másrészt ha igaz is, hogy egyes részek feltűnően egyeznek az *Obsidio* megfelelő részeivel, pl. a május 16-iki csata leírása,[2]) sőt egy mondat mind a két elbeszélésben ismétlődik,[3]) viszont vannak eltérések, melyeket nem bírnánk megmagyarázni, ha az *Obsidio* szolgált volna forrásul. Miért tenné az író a magyar sereg számát 80,000 főre, — és így is bizonygatja, hogy nem túloz, — holott az *Obsidio* 100,000 emberről beszél;[4]) miért beszélne a bastida 28 tornyáról, holott a zárai forrás csak 24-ről tud; miért ne emlékeznék meg az Endréhez küldött zárai követségről, noha Endre haláláról megemlékezik; miért tenné Zára és Nona távolságát nyolcz mérföldre, holott amott hétről van szó? Morelli Névtelenje megemlékszik egy alkotmányváltozásról, helyesebben államcsinyről, mely Zárában a válságos helyzet nyomása alatt ment végbe,[5]) holott a zárai Névtelen elbeszéléséből ez nem domborodik ki; leírja *Semelnich* fekvését, mely hely — mint Bianchi és Mitis helyesen jegyzik meg — *Zemonico*, és semmi esetre sem *Sebenigo*, mint Pór véli;[6]) megemlíti, hogy 1345-ben a magyar sereg *Lucánál* táborozott[7]) stb. Minderről semmit sem tud az *Obsidio*.

Azért említjük az ezen aránylag jelentéktelen adatokban való eltérést, mert itt nem lehet szó a forrás tendentiosus megváltoztatásáról, és az adatok — nagyrészt specialis zárai viszonyokra vonatkozó hírek — természete kizárja, hogy

[1]) »La magnifica virtù del *presente* Principe.« Igy emlékezik meg Dandoloról. Mon. Ven. I. l.

[2]) Monumenti Veneziani, XII—XIII. l. és Obsid. Jadr. II. 7.

[3]) »Tanto erano ansiosi di vincere, che non potendo uscire per la porta si gettavano fuori dalle palioiate.« (Annyira áhítoztak a győzelem után, hogy mivel nem juthattak ki a kapun, átvetették magukat a párkányzaton.) Mon. Ven. XXX. l. . . . »et aliqui sponte per murum eiusdem, qui erat minime altitudinis fere bini passus in terram se praecipitabant.« Obsid. Jadr. II. 12. (E kitétel különben mind a két írónál classikus reminiscentia.)

[4]) Obsid. Jadr. II. 9.

[5]) Mon. Ven. XXXIII. l.

[6]) U. o. XIX. l. *Bianchi:* Zara Cristiana, II. 382—383. l. és *Mitis*: La Dalmazia etc. Annuario Dalm. 1883. 31. l. Zemonico hét mérföldnyire nyugatra fekszik Zárától. Zárának előbástyája a szárazföldi oldalon, s mint ilyen különösen a török háborúk idején nagy szerepet játszott. — *Pór Antal:* Nagy Lajos, 95. l.

[7]) Mon. Ven. VII. l. Lajos egy oklevelét is Lucában keltezi. *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 1. 357. l.

azokat ez író — azóta elveszett — okiratokból merítette s velük az *Obsidio* elbeszélését kiegészítette volna. A ki ily kisszerű tényekről értesülést tudott szerezni, annak bizonyára módjában állott a fontos eseményekről is tudomást szerezni.

Az elbeszélés némely részeinek megegyezése nem abban találja magyarázatát, hogy egyik író felhasználta volna a másiknak művét, hanem mindkét író pontos értesültségének és lelkiismeretes munkájának eredménye és tanubizonysága.

A fontos események elbeszélésében mutatkozó ellenmondások a két mű különböző tendentiájában lelik magyarázatukat.

E művek egyike sem elégszik meg azzal, hogy egyszerűen elbeszélje az eseményeket. Az érzelem folytonos kitörése és nyilvánítása, melylyel a történteket kisérik, már elárulja, hogy nemcsak részrehajló írókkal állunk szemben, hanem hogy műveik egy bizonyos czélnak szolgálnak, hogy úgy mondjuk, *alkalmi művek*. Az elkeseredett zárai ember bátorít, izgat és bosszura ingerel, az egyes eseményeket a büszkeség, keserűség, gyűlölet és remény érzelmeivel kiséri; a velenczei ember elbeszélésén a diadal ujjongása, Velencze dicsőségének növekedésén érzett öröm, a honfitársak hősi tettein való büszkeség, Velencze dicső fejedelme, az igazságos és bölcs Dandolo iránti bámulat és ragaszkodás érzelmei hullámoznak és hangzanak végig.

Mindenekelőtt Dandolo dogenak nyujtott hódolat e mű, mely minden alkalmat felhasznál, hogy a doge dicsőségét hirdesse. A nemes tettek megérdemlik, hogy feljegyezzék őket. A fejedelem erénye példaképül szolgálhat utódainak, Velencze hatalmának megnyilatkozása elrettenti a hűtleneket. Ezért írta meg művét Morelli Névtelenje, mert »*méltó dolog, hogy a nemes tetteket a história szava örökítse meg a krónikákban, nemcsak hogy fenmaradjon a régi tettek emléke, hanem azért is, hogy a mostani fejedelem magasztalt dicső erénye a derekasságban példát nyujthasson utódainak, és hogy az alattvalók mások bajain okulva, óvatosabbak legyenek az által, hogy örök hűséggel szolgálják urokat.*« [1])

Ily természetű műveknél a tendentia könnyen megmásítja az igazságot.

Már ismételten említettük, hogy mily lényeges eltérés

[1]) E' degna e onesta cosa che li atti nobili siano posti nelle chroniche in istoriale sermone, non solamente accio si abbia memoria delle cose passate; ma eziandio accio la magnifica virtù del presente Prencipe laudata dar possa esempio di probità alli successori e li sudditi ad esempio delli altrui pericoli siano più cauti per sapere con perpetua fedeltà ubbidire alli loro Signori. Mon. Ven. I. l.

van e két mű közt a magyar sereg 1345 és 1346-iki szereplésének elbeszélésében.[1]) Utaltunk arra és igazoltuk, a zárai Névtelen művéről szólva, hogy a Morelli Névtelenjének előadása hiteles, a záraié pedig koholmány. Láttuk, hogy a velenczei író nem hallgatja el a magyarok sikereit és övéi veszteségét.[2]) A tendentia, a részrehajlás, a színezésben és a subjectiv érzelmek nyilvánításában nyilatkozik, de az igazságnak oly mérvű meghamisítására, mint a zárai műben, sohasem vezet. Övéi veszteségét ép úgy szereti kisebbíteni és az ellenségét nagyítani a velenczei, mint a zárai író. A julius 1-én vívott csatában szerinte 7000 magyar esett el, de csak 600 velenczei[3]) stb. Elhallgatja,[4]) hogy a szent Kozma-Damján váradot inkább pénz, mint fegyver szerezte meg Velenczének. Ez a legnagyobb eltérés az igazságtól, a mi e műben található.

Említettük, hogy e műnek Dandolo doge életében kellett készülnie. Egyébiránt is látszik, hogy kortárs műve. Oly pontos értesültség, mint a minő itt nyilatkozik, másnál, mint kortársnál nem képzelhető. A lelkesedés a győzelmen, a lázadók leverésén érzett megelégedés legjobban egy kortárs szájába illenek, ki aggódó lélekkel kíséri az események folyását és a szerencsés befejezés után megkönnyebbült lélekkel, büszke örömmel hirdeti Velencze hatalmát és dicsőségét, mely város örömujjongással mondhatta: »Gloriosa dicta sunt de te Civitas Dei!« [5])

Előáll az a kérdés, ki ez a kortárs, ki a Morelli Névtelenje, ki az a tudós szerző, ki *Aristoteles* Ethikájából,[6]) *Vegetius*-ból, *Cassiodorus*-ból idéz? nem oly általánosságban, mint a tudákos de tudatlan írók, hanem egészen pontosan;[7]) ki az a kétségtelenül magas hivatalban lévő államférfiu, ki hozzáférhe-

[1]) Obs. Jadr. I. 29. és II. 12. Mon. Ven. VII. és 28—30. l.
[2]) Mon. Ven. XXIV. l.
[3]) Mon. Ven. XXX. l.
[4]) Id., m. VIII. l.
[5]) Mon. Ven. XXXVII. l.
[6]) Mon. Ven. I. l.
[7]) »E perchè la fortezza consiste nel metersi alli pericoli con matura considerazione, come dice Aurelio *Cassiodoro* Senatore.« U. o. XVI. l. »Fortitudo autem est considerata periculorum susceptio et laborum firma perpessio.« *Cassiodorus:* Liber de Anima, c. XII. »Quei prudentissimi nomini desiderosi di prosperi successi providamente deliberarono di combattere con arte, non a caso, secondo l'insegnamento di *Vegezio.*« (U. o. XVI. l.) »Qui secundos optat eventus, dimicet arte non casu.« *Vegetius:* De re militari Lib. III. Prol. . . . . »poichè come dice *Vegezio*, anche li meno di numero e li inferiori di forze, facendo impeto e usando insidie sotto buono capitani, spesso hanno riportata vittoria.« U. o. XXIV. l.

tett a velenczei állami levéltár, a hivatalos testületek okiratihoz, kit a történetíró és stilista oly kiváló tulajdonságai ékesítenek?

Voigt György, az egyedüli, ki tudtommal e művel foglalkozott[1]) egyik értekezésében,[2]) csak azt kutatva, ki e mű szerzője? *Benintendi de Ravagnani* velenczei kanczellárnak tulajdonítja e művecskét.

Nem lehet itt czélom ismételni mindazt, a mit Voigt Benintendi életéről *Giovanni degli Agostini* kutatásainak[3]) felhasználásával mond, csak az okokat kell ismertetnem, melyek arra bírták, hogy e mű szerzőjében Benintendit keresse.

A Petrarca-féle »*Epistolae variae*« gyüjteményt, mely Petrarca és az ő baráti köréhez tartozó férfiak egyes leveleit tartalmazza, tudvalevőleg nem maga Petrarca állította össze, mert — hogy mást ne említsünk — oly levelek is vannak e gyüjteményben, melyek Petrarca halála után irattak. *Voigt* azt hiszi, hogy Benintendi gyüjtötte össze e leveleket. Már most Voigt az »Epistolae variae« mindaddig ismeretlen kéziratában egy Zára elfoglalása alkalmából tartott beszédre akadt, melyet szintén Benintendinek tulajdonít, és e beszéd és Morelli Névtelenje közt fennálló hasonlatosságból azt következteti, hogy Benintendi ama sokat emlegetett históriai mű szerzője. Ki kell tehát terjeszkednünk az »Epistolae variae« kérdésére, hogy megértsük Voigt okoskodását.

Az »Epistolae variae« gyüjteményt rendesen csak Petrarca összes műveinek *velenczei*[4]) és *baseli*[5]) kiadásából ismerik. Innét vették át, illetőleg nyomtatták le a későbbi kiadók. Igy cselekszik *Fracassetti József*, Petrarca leveleinek modern kiadója is kétrendbeli kiadásában, csakhogy kihagyja a régibb kiadásokban az »*Epistolae variae*« közt közölt, nem Petrarcatól származó leveleket.

Vegetius id. m. III. 9. »Pauciores numero et inferiores viribus superventus et insidias facientes sub bonis ducibus reportaverunt saepe victoriam.«

[1]) Az első, ki — tudtommal — e műről megemlékezik, *Lord Byron*, ki *Marino Falieri* tragoediájához írt előszavában említi, hogy forrásúl Morelli Névtelenjét is használta.

[2]) *G. Voigt:* Die Briefsammlungen Petrarcas und der venetianischer Kanzler Benintendi. Abh. der kgl. bay. Akad. Band XVI. Dritte Abtheilung. (In Reihe der Denkschriften der LVII. Band.) München, 1883. 1—101. l.

[3]) *G. degli Agostini:* Notizie istorico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Veneziani. Venezia, 1752. II. 322—331. l.

[4]) 1501. *Per Simonem Luere.*

[5]) 1554 és 1581. *Per Sebestianum Henricpetrum.*

Voigtnak azonban sikerült e levélgyüjteményt kéziratban is feltalálni. Kutatása szerint a »*Cod. lat. Monac. 5350*«, mely körülbelül 1490-ben készült, és a vele egyidőben keletkezett lipcsei »*Cod. ms. 1269*« az egyedüli codexek, melyekben — a kiadásokból ismerttől eltérő formában ugyan — a Petrarca-féle »Epistolae variae« kéziratban is fenmaradtak.

Tehát az említett müncheni codex egyebek közt az »Epistolae variae« neve alatt ismeretes Petrarca-féle gyüjteményt is tartalmazza. Csakhogy e kéziratgyüjteményben 17 oly levél is van, mely még a régibb kiadásokban sincsen közölve [1]) és a mely nem származik Petrarcától, nincsen is hozzá intézve, hanem barátai köréből származik. A lipcsei codex hasonlóképen tartalmazza az »Epistolae variae«-t és az említett kiadatlan leveleket, csakhogy nem teljes számban.

Voigt abból indulva ki, hogy az »Epistolae variae« nagy része Benintenditől és egy trevisoi Névtelentől — mint bizonyítja, *Paolo di Bernardo*-tól [2]) — származik, vagy ezekhez van intézve, vagy másképen van ezekkel összefüggésben, sok érvvel bizonyítja, hogy az az egész gyüjtemény Benintendinek és Bernardonak köszönheti létrejöttét akképen, hogy Benintendi, Petrarca barátja és bámulója, mint maga említi egy helyen,[3]) gyüjtötte Petrarca leveleit. E gyüjteményhez Benintendi hozzácsatolta saját, Petrarcához és másokhoz írt leveleit s a Dandolo megbizásából és nevében Petrarcához intézett leveleket. Végül Bernardo e gyüjteményt saját, Benintendivel folytatott levelezésével is gyarapította.[4])

Az említett codexekben levő levélgyüjtemény hét első darabja mind Benintendire utal.[5]) Az első darab címe a müncheni codex szerint: »*Epistola quaedam in laudem Venetorum contra Civitatem Jadrensem*«, a hanyagabbúl írt lipcsei codex szerint: »*Epistolae Francisci Petrarca de laude Venetorum.*« [6]) Híres emberek, különösen Petrarca neve alatt igen sok apokryph levél forog; ha van kézirat, mely nem tulajdonítja neki a kérdéses levelet, biztosra vehetjük, hogy nem is származik tőle.

---

[1]) Voigt közli őket függelékképen. Id. m. 74—101. l.

[2]) Mellesleg megjegyezzük, hogy Paolo di Bernardo is ismételten járt Magyarországon, mint követ. Mon. Slav. III. 460. V. (függelék) 87 d.

[3]) Epist. Var. 14. ed. Bas.

[4]) Ez érvelést elfogadta s Voigt művének javított kiadásában érvényesítette *Lehnert*. — *Voigt*: Die Wiederbelebung des class. Alterthums. Dritte Auflage besorgt von Max Lehnert. I. 415. és II. 424. l.

[5]) Voigt idézett értekezése, 29. l.

[6]) A szöveget Voigt függelékképen közli, 74—76. l.

E levél — vagy helyesebben mondva: beszéd — sem származik Petrarcától.

Az említett, rhetorikailag feldíszített beszédben ugyanis a szónok, Velenczének a daczos, lázadó Zára és a lázadót segítő magyarok felett nyert fényes győzelmét hirdeti lelkes örömmel. Petrarcának nem volt oka, sőt nem is volt neki tanácsos ez időben Velencze győzelmén ujjongani. Ezért is elfogadhatjuk Voigt állítását, hogy e beszéd nem származik Petrarcától.

E szóvirágokban és allegorikus képekben, classikusokból vett idézetekben gazdag beszéd nem szolgáltat új adatot Zára ostromára vonatkozólag. Érdekes azonban ama már említett tény bizonyítéka gyanánt, hogy Velencze a magyarok legyőzését mily nagy győzelemnek tekintette.

A beszédben érintett körülmények, a lázadás, a Zára segítségére jött királyi sereg veresége, a velenczeiek kezébe került ostromló szerek stb. nem engednek kétséget, hogy itt az 1345—46-iki háborúról van szó. Különben is e beszédben czélzás történik a *Scalákon* aratott győzelemre, mely háború tudvalevőleg ez időre (1334—1338) esett.[1])

Voigt, tekintve azt, hogy e beszéd Benintenditől származó vagy vele valami összefüggésben lévő iratok élén áll, továbbá hogy Benintendi mint *Anconába* küldött követ a háborúban némileg érdekelve volt, hogy igen természetes, hogy Benintendi, Dandolo lelkes híve, dicséri és magasztalja a doge győzelmét, hogy nem igen ismer más e korban Velenczében élő egyént mint Benintendit, ki oly rhetorikai műveltséggel bírna, minőt e beszéd megírása feltételez: őt tartja ezen beszéd szerzőjének.

---

[1]) Érdekes, hogy e beszéd, kissé burkolva bár, megemlékszik *Mastino de la Scala* azon szándékáról, hogy magát lombard királylyá koronázza. .... »Scala grandis in bracchio Lumbardorum summa celi vestigia tangens remansit invalidioribus gradibus diminuta. *Tu igitur sola inter Lumbardos ingredieris ut regina.*« . . . Mastino szándékáról tudtommal ezenkívül csak egy névtelen római koríró, *Cola di Rienzi* világhírű életrajzának írója emlékezik (Muratori: Antiquitates III. p. 228. Historiae Romanae Fragmenta) és ennek elbeszélése engedi meg, hogy a beszéd említett passusában czélzást lássunk *Mastino* említett szándékára.

Ugyanazon római író őrizte meg ezen adatot, ki a magyar történet szempontjából is fontos, mert *Erzsébet királyné* 1344-iki római látogatásáról és ezzel kapcsolatban *Zách Klára* esetéről is megemlékezik. E római, erősen Lajos párti és Johanna ellenes írót újabban, nem tudom mi alapon, megtették nápolyi korírónak, a Boccaccio által is megrontott s az erényes Erzsébet királynéra neheztelő romlott *nápolyi* udvar *rágalmait terjesztő pamphlet-írónak.* (*Pór Antal:* Zách Felicián pöre. *Századok*, 1900. 1—6. l.)

Ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy e beszéd és a Morelli által kiadott Névtelen elbeszélése közt feltünő hasonlatosság van, mert a beszéd alapgondolatai visszatérnek e műben; a mi arra bírta Voigtot, hogy a históriai mű szerzőjének is Benintendit tartsa.

Voigt véleménye nem egyéb, mint szellemes ötlet, legjobb esetben hypothesis, melynek igazságát voltakép semmivel sem bizonyította. Hogy két mű némi hasonlatosságot mutat, az még nem teszi kétségtelenné, hogy mindkettő *egy* szerzőtől származik; és hogy e hasonlóságok emlékeztetnek Benintendi leveleire, az még távolról sem nyujt jogot arra, hogy mindkét művet neki tulajdonítsuk.

Nem is az említett beszéd és e mű hasonlósága, hanem ennek az okiratokkal, itt is különösen két okirattal való bámulatos megegyezése dönti el a kérdést.

Voigt különben is az említett beszéd és a mű közti legfeltűnőbb megegyezéseket nem emelte ki, úgy hogy nekünk erről is szólnunk kell.

A beszéd és históriai mű egyaránt Velencze dicsőségét hirdeti, a köztársaság igazságosságát és hatalmát magasztalja. »*Dicat ergo merito civitas Venetorum: Incidit in casses praeda petita meos. Dicat et iterum: Pacis et iustitiae sola documenta dilexi et libera in maris fluctibus ambulavi, super gentes et populos primatum tenui, superborum et sublimium colla propria virtute calcavi. Propterea gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei!*« mondja a szónok. E gondolatokkal és a citatummal [1]) fejezi be művét a historikus is: »*La fama poi della giustizia e della potenza de' Veneziani più che mai si diffuse per il mondo tutto; il quale con esultazione ha potuto dire: Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei!*« [2]) Tudjuk, hogy Morelli Névtelenje mily elragadtatással emlékszik meg Dandolo dogeról: »*A mostani fejedelem dicső erénye példát nyujthat utódainak. — Midön a mi dicső urunk Dandolo András szerencsésen uralkodott.*[3]) — *A doge, ki bizonyára nem kezd háborút és nem kezd más miatt czivakodást, mint azért, hogy hathatóssá tegye a béke áldásait.*[4]) ... *a doge bölcsessége, mely*

[1]) Psalmus LXXXVI. 3.

[2]) »Velencze igazságosságának és hatalmának híre szétterjedt az egész földön, jobban mint bármikor, mely öröm ujjongva hirdethette: Gloriosa dicta sunt de te Civitas Dei!« Mon. Venez. XXXVII.

[3]) Mon. Venez. II. 1.

[4]) ... »*il Ducale Dominio, il quale certamente non fa guerra, nè contrasta per altro, che per indurre il bene della pace.*« Id. m. IV. 1.

a legnehezebb helyzetben mindig nagyobb lesz.[1]) — *Az igen kegyes doge, kinél az irgalmasság együtt jár az igazságossággal.*«[2]) A záraiak főbűne, hogy oly szeretetreméltó uralkodótól elpártoltak.[3])

E kifejezések némelyike az okiratokban is megtalálható. Például: »*ut Jadratini scire possint, quod enim semper ducalis dominatio usa sit gratia et misericordia erga omnes, et desideret ante vitam peccatoris quam mortem, non respiciendo ad graves offensas Jadratinorum, sed eligendo potius cum eis facere misericordiam.*«[4]) Mintha csak egy tollból folytak volna e szavak!

Némelykor a doge személye, velenczei szokás ellenére, túlságosan is kiemelkedik. Pl. »*elhatározták, hogy kitesznek magukért, a doge dicsőségeért és a hírnévért, melyet reménylettek.*«[5])

A doge iránti ama rajongó tisztelet szólal itt meg, melynek megnyilatkozásával Benintendi leveleiben is találkozunk; az a benső viszony, mely a dogét Benintendihez fűzte, azok az érzelmek, melyekkel Benintendi fejedelme iránt viseltetett s a melyek legszebben nyilatkoznak meg abban a levélben, melyet Benintendi, *Marino Falieri* összeesküvésének felfedezése, e szerencsétlen doge lefejeztetése után a velenczei kanczellária tagjaihoz intézett. Elmondja, hogy álmában megjelent neki Falieri elődének, *Dandolonak* szelleme: »*dux ille Danduleus reverendae memoriae, ne dum noster sed totius patriae nostrae parens, virtutis et sapientiae clarum sydus, summae benignitatis et gratiae vivus fomes*«, . . Majd megszólítja őt Dandolo: »*O pura dilectione mi fili, quem vivens semper et moriens gessi in visceribus charitatis, . . quod me tibi mors immatura traxerit hunc qui te transfixit gladium esse novi hanc illam fuisse sagittam, quae tibi cor transverberavit et animam, facit hoc pietas tua, facit tui erga me amoris ardentissima facula. Confabulari tecum et singulare desiderium et voluptas maxima mihi fuit.*«[6]) Ugyanezen érzelmek szólalnak meg Petrarcához intézett egyik levelében.[7])

Ugyanaz a nemes, férfias, hazafias pathos ömlik végig

[1]) . . . »*la sapienza del Ducale Dominio, la quale nelle più ardue circonstanze diventa sempre maggiore.*« Id. m. XIII. l.

[2]) »*Il clementissimo Doge, nel quale giustizia non va disguinta della misericordia.*« XXXVI. l.

[3]) Id. m. III. l.

[4]) Mon. Slav. II. 552.

[5]) Mon. Ven. XVII. l. és u. o. XXIV. l.

[6]) Epist. Var. 7. ed. Bas.

[7]) Epist. Var. 11. ed. Bas.

Benintendi levelein, mely a Zára ostromáról írt műben nyilatkozik. Oly embernek kellett e művet írnia, kinek lelkét oly nemes honszeretet tölté el, mint Benintendiét, ki oly szépen és oly igazúl beszélteti a doge szellemét, azon önbizalomtól eltelve, mely igaz érdemből fakad: »*Chari quidem parentes, liberi, propinqui, pariter et amici sed omnes omnium charitates una complexa est patria, pro qua nemo bonus dubitet mortem appetere, ubi ei profuturus sit. Novi fidem tuam, novi sinceritatem et intima cordis tui in te* (Benintendium) *fidunt, in te sperant proceres Venetorum, non potes dum vixeris patriae recusare labores, licet gravi infestique sint. Non solum enim nobis nati sumus, partem nostri primam patria vindicat, partem parentes, partem amici.*«[1]) Benintendié az a nemes hazaszeretet, mely nemcsak arra büszke, hogy a köztársaság győzött, hanem arra is, hogy az igazság az ő részén van. »Végtére ne feledjétek, — ily szavakkal buzdítják a históriai mű elbeszélése szerint a hadvezérek a velenczei sereget, — hogy Isten segítsége majd erőt önt belétek, mert *igazságos ügyben* harczoltok.[2]) Igy fegyverkeztek ezek a harczra, de mellőzzük az *igazság* fegyverét, a mi pedig a legfontosabb.«[3])

Végre említsük fel a döntő fontosságú okot, mely Benintendi szerzősége mellett bizonyít.

Utaltunk arra, hogy Morelli Névtelenje az ő művében értékesítette a velenczei államokiratok adatait, sőt oly helyeken is, hol nem lehet szó közvetetlen az okiratok felhasználásáról, ezek kitételeire ismertünk. Az író kifejezései oly pontosak, ha hivatalos dolgokról van szó, mint a stilus curialis.

Dandolonak megadja a pontos hivatalos czímet: »*Andrea Dandolo per la Dio grazia inclito doge di Venezia, di Dalmazia e di Croazia, e Signore della quarta parte e mezza di tutto l'imperio di Romania.*«[4]) V. ö. »*Andreas Dandolo dei gratia Venetiarum, Dalmatiae atque Chroatiae dux, dominus quarte partis et dimidie totius imperii Romani.*«[5])

A velenczeiek legyőzik a magyarokat: »*mediante la grazia di Dio Signore e della Vergine Maria, dell' Evangelista San Marco protettore e difensore del Dominio, e del glorioso Santo Marziale, la di cui festa combattendo celebravano.*«[6])

[1]) Epist. Var. 7.
[2]) Mon. Ven. XXVI. l.
[3]) Id. m. XXVIII. l., továbbá XXX, XXXII, XXXVII.
[4]) U. o. II. l.
[5]) Mon. Slav. II. 552.
[6]) »Az Úr Isten, szűz Mária, szent Márk evangelista, a birodalom

Ez szintén hivatalos kifejezés: »*ad laudem, gloriam et honorem Domini nostri Jesu Christi et gloriosae beatae Mariae, ac beati Marci apostoli et evangelistae nostri patroni et protectoris.*« [1])

Oly embernek kellett e művet írni, ki nemcsak hozzáférhetett az okiratokhoz, hanem a kinek vérébe mintegy átment a hivatalos stilus, úgy hogy mikor saját szavaival kellene is beszélnie, gyakran annak kifejezéseit használja. Sőt a bámulatos megegyezés bizonyos okiratok némely helyeivel, hol az író legsubjectivebb érzelmének ad kifejezést, pl. a doge dicséretében, — minthogy nem tehetjük fel, hogy ez ügyes, jótollú írónak szüksége volt idegen kifejezéseket kölcsönözni, — arra enged következtetnünk, hogy egy és ugyanazon ember írta ezeket.

Kire illik jobban mindez, mint Benintendire, ki már gyermekkorában a kanczelláriа szolgálatába lépett s már 25 éves kora előtt »*notario della curia maggiore*« volt.[2])

Mint notarius szolgált a zárai ostrom idején, számos ezen időben kelt okiratot ő fogalmazott és írt, a mi az okiratok pontos ismeretét és a stilus azonosságát megmagyarázza.

Különösen két okirat adatainak pontos ismeretét tételezi fel e mű tartalma. Ugyanezen két okirat stilusával mutat bámulatos megegyezést az előadásmód. Ezek: *Civran Péter* generalis megbízó-levele [3]) és a Zára megadásának föltételeit tartalmazó béke-oklevél.[4])

Mint említettük, e két okirat szövege közölve van a *Contarini*-codex végén, mely tudvalevőleg ez elbeszélés latin eredetijét tartalmazza.[5])

E körülmény még feltünőbbé teszi ez okiratok és az elbeszélés közt levő összefüggést.

A Zárával kötött béke feltételeit tartalmazó oklevél végén [6]) ez áll: »*Ego Benintendi Ravignano condam domini Lucae, imperialis auctoritate notarius et ducatus Venetiarum scriba, predictis omnibus interfui et rogatus scripsi et in publicam formam redegi, signumque meum apposui consuetum.*«

A másik okiratot is nyilvánvalóan Benintendi írta; az

pártfogója és védője, és a dicső szent Marcialis, kinek ünnepét harczczal ünnepelték, kegyes segítségével.« U. o. XXIX. l.

[1]) Mon. Slav. II. 552. és 664.

[2]) *Voigt* és *Agostini* id. m.

[3]) Mon. Slav. II. 552.

[4]) Mon. Slav. II. 665.

[5]) *Valentinelli:* Bibliotheca manuscripta, VI. köt. 183. l. és *Morelli:* Mon. Ven. XI. és XXXVII. l.

[6]) Mon. Slav. II. 665.

említett körülmények is — t. i. hogy ez irat Benintenditől származó művek közt maradt fen — bizonyítják ezt. A hadvezérek megbízó-levelét nem szokták az államkönyvekbe iktatni. A zárai ostromnál szerepelt többi *capitano generale*, *Marin Falieri*, *Pietro Canali*, *Marco Giustiniani* megbízóleveleit egyáltalában nem ismerjük, *Civranét* sem találta Ljubić ez államkönyvekben, hanem a szent-Márk könyvtár egy codexében.[1]) Alig gondolhatunk mást, minthogy az író azért ismerte e megbízó-levelet, mely inkább magánjellegű, mert maga volt annak írásával megbízva. Az okirat oly természetű, hogy azt az érdekelt feleken kívül csak szerzője, vagyis Benintendi ismerhette.

Foglaljuk össze a mondottakat. A históriai munka és a velenczei államokiratok közt bámulatos hasonlatosság van. Különösen feltünő a hasonlatosság két bizonyos okirattal, melynek legintimebb felfogás- és stilusbeli tulajdonságait a históriai műben is feltaláljuk, úgy hogy nem lehet kétséges, hogy ez iratok egy szerzőtől származnak. Az említett okiratok írója pedig *Benintendi*.

Tegyük hozzá, hogy e két okiratot ugyanazon kézirat őrizte meg, mely a históriai művet tartalmazza, jeléül a szoros összefüggésnek, mely ez iratok közt van.

Tekintve az új érveket, melyeket felhoztunk, talán szabad mondanunk, hogy Voigt tetszetős hypothesisét szinte bizonyossággá emeltük, mind az említett beszéd, mind a históriai mű szerzőjére vonatkozólag.

Az elbeszélés históriai értékét nem igen emelheti azon körülmény, hogy Benintendi írta, mint a hogy nem csökkenthetné, ha más írta volna azt. De e művecske keletkezésére, a művelődéstörténeti és irodalomtörténeti háttérre, melynek e mű létrejöttét köszönheti, érdekes világot vet a szerző személyének ismerete.

Dandolo doget és Benintendit őszinte barátság fűzte egybe, a mennyiben fejedelem és tisztviselője, a doge és a notarius, majd elvégre pedig főkanczellár közt barátságról szó lehet, hol a baráti érzelem az egyik félnél mint lelkes hódolat, a másiknál mint kegyes leereszkedés nyilatkozik. Bár Benintendi még sokáig — 1365-ben bekövetkezett haláláig — viselte fényes hivatalát, s hazája szolgálatai jutalmául kitüntetésekkel halmozta el, sohasem felejthette el a Dandolo uralkodása alatt töltött szép napokat.

A mi Dandolo és Benintendi közt lehetővé tette a

[1]) Marc. Class. X. Lat. cod. CCCXCVII. 5.

barátságot, e két kiváló férfiu mindenkitől becsült és magasztalt jelleme; a mi a barátságot létrehozta, alighanem a kettőnek írói hajlama és közös irányú szellemi törekvése.

Mindkettő lelkes híve volt ama szellemi áramlatnak, mely új irányt szabott akkor tudománynak, művészetnek. Kifejezést nyer ez abban a viszonyban, melyben a doge és a kanczellár e mozgalom vezetőjével, Petrarcával állott.

Mindkettő bámulta e férfiu szellemi nagyságát, ez viszont nagyrabecsülésével ajándékozta meg a dogét, barátságával a kanczellárt.

Benintendi baráti tettekkel (Petrarca könyvtárának megvétele stb.) mutatta magát érdemesnek ily férfiu barátságára, de e mellett nem mulasztotta el, hogy hízelgő, szép szavakkal ne hódoljon e nagy ember kicsinyes hiuságának. Mindazáltal a barátság, mely Petrarcát és Benintendit összefűzte, nem volt hízelgés az egyik, és leereszkedés a másik részről, hanem kölcsönös megbecsülésen, közös eszmény felé való törekedésen nyugodott. Petrarca Boccaciohoz intézett híres velenczei levelében [1]) ama sajátságos bájjal, mely leveleit oly kedvessé teszi, tudósít arról, mily nemes barátság fűzte Benintendihez: »Adest optima et nescio an maior optanda societas, nomen ab effectu nactus Benintendius, praeclarissimae huius urbis cancellarius, et statui publico, et privatis amicitiis, et honestis studiis bene intendens, cuius vespertini congressus, dum diurniis relaxatis curis laeta fronte, pio animo, instructo navigio ad nos venit, et navigationes et confabulationes sub nocte quam suaves sint, quamque sincerum et bene salsum quidquid in homine illo est, nuper expertus tenes.«

Benintendi testestűl-lelkestűl csatlakozott Petrarca elveihez és a renaissance mozgalmához. Lelke egész komolyságával híve volt annak a philosophiának, melyet Petrarca hirdetett: a keresztyénségbe oltott stoicismusnak. A hazafias, büszke köztársasági erényeknek tisztelete és ápolása, melyekről *Moggio*hoz intézett levelében szól,[2]) szintén ebből a philosophiából fakadt. E szellem lengi át a szóban forgó históriai művet is, melyre kora renaissance jelleme és szelleme rányomta bélyegét.

Benintendi tollával is szolgálta ura és hazája dicsőségét. Dandolo *Annales*-ei elébe ő írta az előszót,[3]) melyben felsorolja Dandolo érdemeit s figyelmezteti azokra a velenczei tanácsot. Azonkívül írt egy *Chronica Venetiarum* czímű művet, melyben Velencze történetét *Orseolo* (szent Orseolo)

[1]) Rer. Sen. III. 1.
[2]) Epist. Var. 10. ed. Bas.
[3]) Muratori, SS. XII.

doge idejéig tárgyalja. *Simonsfeld* e krónikát Dandolo műve kivonatának tartja.[1]) Bajosan volna érthető, hogy *Sabellico, Sanudo, Pier Giustiniani, Bernardo Trivigian* és *Sansovino* felhasználták e művet munkáikban, mint azt *Foscarini*[2]) és *Agostini*[3]) állítják, ha az csak kivonat volna egy közkézen forgó műből; és még bajosabban volna érthető, miért vállalkozott volna Benintendi ilyen haszontalan munkára. Sokkal valószinűbb, — a mit Voigt is érint és okokkal bizonyít, — hogy Benintendi segített urának műve megírásában és ezen körülmény folytán mutatkozik oly nagy hasonlatosság a doge és a kanczellár munkája között.

A zárai háború közelebbről érdekelhette Benintendit. 1345 szeptemberében Anconába küldetett, hogy bírja rá e város lakóit, ne segítsék továbbra is Zárát.[4])

Benintendi nem mulasztotta el az alkalmat, hazaszeretetének, ura iránti hódolatának kifejezést adnia és egyszersmind írói tehetségét érvényesítenie, megírva annak a harcznak történetét, mely büszkeséggel töltötte el minden velenczei ember keblét és a mely Dandolo doge legfényesebb győzelme volt.

Benintendi egyéni műveltsége, históriai és államférfiui képzettsége, a renaissance-szülte szellemi mozgalom, a Dandolo iránti bámulat és szeretet egyaránt hatottak e kicsiny, de jeles mű keletkezésére és nyomták rá hatásuk bélyegét.

Az 1345—1346-iki horvát-dalmát hadjáratról e mű ismerete nélkül, mely annyi új adatot tartalmaz, sem teljes, sem igaz képet nem alkothatunk, azért csodálkoznunk és sajnálkoznunk kell rajta, hogy a magyar történetirodalom e mű létezéséről eddig tudomást nem vett.

BAUMGARTEN FERENCZ.

---

[1]) *Voigt:* id. m. 65. l.

[2]) Della Letteratura Veneziana, 132. l.

[3]) Id. m. 117. l.

[4]) Az okiratok (Mon. Slav. II. 449, 501, 559, 578.) csak azt említik, hogy szeptemberben egy *notarius curiae*, 1346 áprilisben pedig *Loredan Ferencz* küldetett Anconába. *Caroldoból* tudjuk, hogy a szeptemberben küldött »notarius curiae« Benintendi. . . . . »fù mandato (in Ancona) Benintendi notario della corte maggior et di poi vi ando in Ancona oratore Messer Francesco Loredan« (Ms. bibl. palat. Vindob. cod. 615. p. 166.), a mi egyszersmind kizárja, a mit *Voigt* (id. m. 51. l.) mond, hogy Benintendi Loredan kiséretében küldetett Anconába.

BEHEIM MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI A MAGYAR TÖRTÉNELEM SZEMPONTJÁBÓL.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

BEHEIM MAGYAR VONATKOZÁSÚ HISTÓRIÁS ÉNEKEI.

(Folytatás.)

»Ulászló egy ideig — így kezdi Beheim éneke második részét — veszteg maradt udvarában egészen szent Jakab napjáig. Ekkor újra hadjáratot hirdetett a törökök ellen, a kiket Ázsiába szándékozott visszaűzni.« A költő téved, mikor azt állítja, hogy szent Jakab napján, jul. 25-én határoztatott el a hadjárat a török ellen, mert ez csak aug. 4-én történt. Igaz, hogy már julius vége felé, a mikor Julián biboros a velenczei doge értesítését kapta a keresztény hajóhad elindulásáról, valószínűvé lett a julius közepén kötött béke felbontása és a balsikerű hadjárat megindítása.[1])

»Az előkészületek hírére a törökök roppant megijedtek, a tehetős polgárok és kereskedők közűl sokan Drinápolyból (adrinopel) és Gallipoliból (gelibel) a tengeren át Brussa (prussa és purssa) várába menekültek. Ulászló király alattvalóinak nagyjával-aprajával Váradra (wardein) indult, a hová országgyűlést hirdetett, melyre az ország előkelői összegyülekeztek.« *Wardein* itt kétségtelenül Nagyváradot jelenti, a hol Ulászló augusztus havában tényleg több hetet töltött;[2]) országgyűlés azonban Nagyváradon ebben az időben nem tartatott, hanem igenis Szegeden, melyről Beheim nem tesz említést.

[1]) V. ö. Fraknói: *Cesarini Julián*, 66. l. — *A magy. nemz. tört.* Szerk. *Szilágyi S.* IV. k. 48. l.

[2]) V. ö. Fraknói: *Cesarini Julián*, 125. l. 142. jegyz. — *Teleki* id. m. I. k. 412. l. 3. jegyz. — Kwiatowski S. *Itinerarium Wladislawa (III.) Warnenczyka.* Lemberg, 1879. 26—27. l.

»Váradról Ulászló király *Tumelspurg*-ba indult, a hol az urak csatlakoztak hozzá. Tizenegy napig tartózkodott abban a városban, a hadjárathoz az előkészületeket megtevén. Azután tovább vonult Orsováig (arswa), a hol a Dunán átkelt.« *Tumelspurg* alatt Temesvár értendő, mint azt Beheimnak a Czillei megöletéséről szóló, később tárgyalandó költeményében előforduló »tümmels porge« is mutatja. Hogy a király Nagyváradról Orsova felé mentében Temesvárott is tartózkodott volna, erről máshonnan nincs tudomásunk.[1]) De valószínű, hogy a király a nevezett városban, mert hiszen útba esett, rövid ideig várakozott, hogy a gyülekező csapatok csatlakozhassanak. De semmiesetre sem tizenegy napig, mert aug. 28-án még Nagyváradon volt,[2]) szept. 9-én pedig már Orsován.[3]) Igy magára az útra Nagyváradtól Orsováig csak egy nap esnék. A költőnek értesülése alapjában itt is helyes, csakhogy, mint számtalanszor, itt is felcseréli adatait, mert a király tényleg tizenegy napot töltött, nem ugyan Temesvárott, hanem Orsován, hol szept. 9-től szept. 20-ig mulatott, várva a hadak gyülekezését, szept. 20—21-én pedig átkelt a Dunán.[4]) Szept. 22-én már az egész sereg túl volt a folyamon.[5])

Innen kezdve Beheim időmeghatározásai rendkívül pontosak és megbízhatók; költeménye a hadjárat ezen részének Andreas de Palatio tudósítása mellett legfontosabb forrása.

»A szekereket azonban a király — így folytatja Beheim — egy várhoz vitette, melyet *Serim*-nek hívnak, és ott szállíttatta át a Dunán, mert a magas hegyek miatt (t. i. Orsovával szemben) nem járhattak volna.« *Serim* nem más, mint Turn-Szeverin Orsova alatt. Karajan másképp magyarázza, de bizonynyal téved. Kupelwieser[6]) szerint is az élelmi szereket szállító szekerek Szeverinnél vitettek át a Dunán. Forrást nem idéz, valószínű, hogy költeményünkre támaszkodik.[7])

»Egyesülvén pedig a sereg a szekerekkel, egy mezővároshoz érkezett, melyet elfoglalt és pedig az első napon; a mi

[1]) V. ö. *Kwiatowski* id. m. 27. l.

[2]) *Teleki* id. m. 412. l. 3. jegyz.

[3]) Fraknói: *Cesarini Julián*, 125. l. Hogy a király szept. 11-én Temesvárott lett volna, mint Karajan állítja (id. m. 14. l.), az téves következtetés a Hunyaditól ugyanakkor ugyanott kiállított oklevél (Katona: *Hist. Crit.* XIII. k. 295—298. l.) alapján.

[4]) V. ö. Dr. Antoni Prochaska: *Andreas de Palatio, Literae de clade Varnensi ad Ludovicum Cardinalem datae.* Lemberg, 1882. 22. l.

[5]) Fraknói: *A Hunyadiak* és *Jagellók kora.* 54. l. *(A m. nemzet tört.* Szerk. Szilágyi S. IV. k.)

[6]) Id. m. 83. l.

[7]) Szeverint az 1486-iki török névtelen is említi. *(Thúry* id. m. I. k. 20. l.)

törököt benne találtak, mind lemészárolták.« Ez a mezőváros nem lehet más mint a Turn-Szeverinnel szemben lévő Kladova.[1]) Kladova elfoglalásának napját 22-re vagy 23-ra kell tennünk. A keresztény sereg körülbelül szept. 24-én lépte át a Timok folyónál a török határt. Palatio[2]) szerint ugyanis Ulászló Várnánál nov. 9-én bizalmát fejezte ki azoknak, kik 47 nap óta a sok nyomoruságot a török határok közt vele megosztották. Ezt Dlugoss[3]) is átvette Palatiótól, a kire különben egész előadásában támaszkodik.

»Innen fönnakadás nélkül négy napig előre haladtak, az útba eső falvakat elhamvasztották, a lakosság török részét legyilkolták. Az ötödik napon egy nagy város alá érkeztek Bulgáriában, melyet a magyarok *Bodan*-nak, a törökök pedig *Bindin*-nek hívnak. A hatodik napon (vagyis két napi ostrom után) a várost bevették, a kapitányokat leölték, de a köznépet nem bántották, mert keresztény volt és a keresztény sereghez csatlakozott. A várost földig elhamvasztották.« Palatio[4]) Kladova elfoglalásáról nem tesz említést, de viszont azt mondja, hogy a sereg a Dunán átkelvén, a negyedik napon Florentino, a miről Beheim nem szól, a hatodik napon pedig Viddin alá érkezett, a mivel Beheim tudósítása teljesen egyezik, mert ő azt mondja, hogy Kladova elfoglalása után ötöd napra érte el a sereg Viddint, de Kladováig a Dunán való átkelés után már egy nap elmult. Viddinhez tehát szept. 27—28-án érkeztek a keresztények. Hogy a király Viddint elfoglalta és elpusztította volna, arról a többi forrás nem tud, sőt Palatio[5]) és utána Dlugoss,[6]) Callimachus[7]) és Bonfini[8]) egyenesen tagadják. Szerintök Ulászló és Hunyadi a pápa felszólítására egyáltalán tartózkodtak a támadástól, hogy mennél előbb ép erőben érkezzenek a Fekete-tengerhez s ott a pápai hajóhaddal egyesüljenek. De bizonyos, hogy a keresztények a király és a fővezér akarata ellenére is mindenfelé tűzzel-vassal pusztítottak; ezt minden forrás említi a hadjárat leírása folyamán. Viddinnél is bizonyára hasonlóképen viselkedtek.

»Itt csatlakozott Oláhország vajdája, *Trakle* (Drakul) 7000 emberrel, úgyszintén a váradi püspök negyedfélszáz

[1]) V. ö. *Kupelwieser* id. m. 84. l.
[2]) Id. m. 29. l.
[3]) Id. m. I. k. 804. l.
[4]) Id. m. 23. l.
[5]) U. o.
[6]) Id. m. I. k. 797. l.
[7]) Id. m. I. k. 509. l.
[8]) Id. m. 470. l.

lóval.« Palatio[1]) és a rá támaszkodó Dlugoss,[2]) Callimachus[3]) és Bonfini[4]) szerint Drakul csak Nikápolynál érkezett a magyar sereghez és pedig 4000 lovassal. A három utóbbi író szerint Drakul maga nem vett részt a hadjáratban, hanem csapatának vezérletét fiára bízta. Erről Palatio nem tud semmit. Mägest pedig határozottan állítja, hogy az oláh vajda igenis résztvett a hadjáratban. Inkább azoknak mint szemtanuknak kell hitelt adnunk Kupelwieserrel[5]) szemben és Köhlerrel egyetértve.[6]) Hogy a nagyváradi püspök negyedfélszáz lóval szintén Viddinnél vagy Nikápolynál csatlakozott volna, más kútfő nem említi. Tény, hogy a nagyváradi püspök, Dominis János résztvett a hadjáratban; a Dlugosstól[7]) közölt okirat őt is azok sorában említi, kik esküvel fogadták, hogy az indítandó háborúban a királyt kisérni fogják. Teleki[8]) és Fraknói[9]) szerint Hunyadi Nikápolynál csatlakozott 5000 emberrel; talán őt cseréli fel Beheim tájékozatlanságból vagy akarattal a váradi püspökkel, a Hunyaditól vezetett csapatot lényegesen kisebbítve. Igaz, hogy ezzel szemben áll Palatio[10]) tudósítása, mely szerint Hunyadi már Orsovánál egyesült a királyi sereggel. Kupelwieser[11]) ezt fogadja el, ép úgy másféle következtetés alapján Szalay is.[12]) Beheim Hunyadi csatlakozásáról nem szól.

»Itt, t. i. Viddinnél, a bandériumokat is rendezték, mindenikbe kétezer embert osztva. Az első bandérium szent György képét hordta zászlaján; ez ment legelől a többiek buzdítására *Patristven* (Báthori István) vezérlete alatt. A második bandérium a királyé volt, vezérlete *Latscham Lasslawe*-ra (Losonczi Bánfi László) volt bízva. A harmadikba, a legátuséba (Cesarini Julián) a kereszteseket sorozták, a kik nem zsoldért, hanem Isten szerelmeért vettek részt a hadjáratban. A negyediket a váradi, az ötödiket az egri püspök, a hatodikat Drakul vajda, a hetediket *Rafei Herczog* (Herczeg Ráfael) vezette. A nyolczadik az erdélyieké (sibenpürger), a kilenczedik a székelyeké (szekelender), a tizedik

---

[1]) Id. m. 24. l.
[2]) Id. m. I. k. 800. l.
[3]) Id. m. 510. l.
[4]) Id. m. 471. l.
[5]) Id. m. 85. l.
[6]) Id. m. 42. l. 3. jegyz.
[7]) Id. m. I. k. 795. l.
[8]) Id. m. I. k. 415. l.
[9]) *A magy. nemz. tört.* Szerk. Szilágyi S. IV. k. 54. l.
[10]) Id. m. 22. l.
[11]) Id. m. 83. l.
[12]) *Magyarország története*, 2. kiad. III. k. 69. l. 1. jegyz.

egy úré volt, kit *Hunadienusch*-nak (Hunyadi János) hívnak. A tizenegyediket *Arasdiertsch* (Orosz György), a tizenkettediket *Cschernyn Mehel* (Szilágyi Mihály) vezették, nevök messze földön ismeretes.« Arról, hogy tizenkét bandériumban két-két ezer harczos lett volna, más forrás nem tudósít. Különben Beheim előadásában némi ellenmondás van, mert szerinte az oláhok egy csapatot képeztek, pedig valamivel előbb azt állította, hogy az oláh vajda 7000 embert hozott magával. Az oláh bandériumot kivéve, melyben, ha a Beheimtól említett 7000-et nem is fogadjuk el egészen, 2000 embernél jóval több volt, a többi bandérium e szerint 1000-nél ugyan többet, de 2000-et semmiesetre sem számlált. Beheim felosztása szerint tehát az egész keresztény had 24,000 emberből állott. A tévedés semmiesetre sem nagy. Palatio [1]) 16,000-re teszi, mihez még 4000 oláh járult; Dlugoss [2]) egészben csak 15,000-re; az újabb írók közűl Köhler [3]) 25,000-re, Rónai Horváth [4]) 20,000-re, Kupelwieser [5]) Palatióra hivatkozva csak 16,000-re, pedig Palatio ebbe nem érti az oláhokat.[6]) Beheim ezen felosztása igen fontos és sok tekintetben útbaigazítással szolgál a sereg felállítására nézve a várnai csatában. A bandérium-vezéreket legnagyobbrészt más kútfőkből is ismerjük. Báthori Istvánt említi Thuróczi,[7]) és úgy látszik, hogy a Hunyadi levelében [8]) előforduló Stephanus de Buchar sem más, mint Báthori István; összevetve azt, a mit Thuróczi Báthoriról, Palatio [9]) és Dlugoss [10]) pedig a szt. György zászlóról mondanak, tisztán kitűnik, hogy a költő tudósítása teljesen hitelt érdemlő.[11]) A Beheimtól említett *Latscham Lasslawe*-t Karajan [12]) »Ladislaus (Banfi) de Losoncz«-ra magyarázza; őt követi a többi történetíró.[13]) Ez a két bandérium, melyet Báthori és Bánfi vezettek, a királyé volt és a várnai csatában a harcz-

---

[1]) Id. m. 24. l.
[2]) Id. m. I. k. 800. l.
[3]) Id. m. 56. l.
[4]) A várnai csata. *Hadtört. Közl.* 1888. évf. 122. l.
[5]) Id. m. 95. l.
[6]) Levele végén (id. kiad. 37. l.) mondja, hogy a király serege 20,000 emberből állott.
[7]) Id. m. 257. l.
[8]) *Századok*, 1869. évf. 569—571. l. — *Zeissberg* id. ért. *Zeitschr. f. d. öst. Gymn.* 1871. évf. 112—114. l.
[9]) Id. m. 30. l.
[10]) Id. m. I. k. 804. l.
[11]) V. ö. *Teleki* id. m. I. k. 432. l.
[12]) Id. m. 16. l.
[13]) V. ö. Nagy Iván: *Magyarország családai*, I. k. 164. l.

vonal közepén állott.[1]) Cesarini Juliánról, mint a keresztesek vezéréről, minden forrás szól. A váradi püspök Dominis János, kiről már föntebb volt szó; Palatio[2]) és utána Dlugoss[3]) »Joannes de Arbi«-nak nevezik. Rozgonyi Simon egri püspök is szerepel az említett 1444 aug. 4-iki oklevélben azon főurak közt, kik kötelezték magukat, hogy a török ellen vezetendő hadjáratban részt vesznek; Palatio[4]) és Dlugoss[5]) is megemlékeznek róla. Az oláh csapatot a többi író is fölemlíti; úgy látszik, Hunyadi elrendezésében a tartalékot képezték; de Drakulról sem Palatio, sem Dlugoss és az ő követői nem szólnak; az utóbbiak, mint már láttuk, tagadják is, hogy Drakul a hadjáratban személyesen részt vett volna. Callimachus[6]) és Bonfini[7]) helyette a szerb despotát említik, kiről más forrás nem tud, és a ki tényleg nem is vett részt a hadjáratban, sőt ellenséges érzülettel állott vele szemben. Köhler[8]) ép azért a despotát Herczeg Ráfael boszniai püspökre magyarázza; én nem tartom kizártnak, hogy a két író az oláh vajdát cseréli fel a szerb despotával. Szekcsői Herczeg Ráfael neve is előfordúl az említett okiratban, más forrásban nem akadtam rá.[9]) Cesarini, Dominis János, Rozgonyi Simon és Herczeg Ráfael bandériumai a várnai ütközetben a harczvonal jobbszárnyát alkották.[10]) Ugyanott állott — Palatio, Dlugoss és követőik szerint — Thallóczi Ferencz horvát bán bandériuma is, melyet Beheim egyáltalán nem említ. A sereg e szerint tehát nem tizenkét, hanem ha az oláhokat is ideszámítjuk, tizenhárom bandériumra volt felosztva. »Sibenpürger« alatt Mägest kétségtelenül a szászok bandériumát értette,[11]) kiket a török források is említenek;[12]) ehez sorakozott a székelyek bandériuma. »Arasdiertsch« Karajan szerint Orosz György,

[1]) Igy *Köhler* id. m. 54. l. *R. Horváth* id. ért. 291. l. *Kupelwieser* id. m. 95. l. és pedig Palatio (id. m. 29. l.) és Dlugoss (id. m. I. k. 804. l.) nyomán.
[2]) Id. m. 30. l.
[3]) Id. m. I. k. 804. l.
[4]) Id. m. 30. l.
[5]) Id. m. I. k. 804. l.
[6]) Id. m. 515. l.
[7]) Id. m. 473. l.
[8]) Id. m. 55. l. 1. jegyz.
[9]) Nagy Iván id. m. V. k. 96. l.
[10]) Igy *Köhler* id. m. 54. l. *R. Horváth* id. ért. 291. l. és *Kupelwieser* 65. l. Palatio (id. m. 30. l.), Dlugoss (id. m. I. k. 804. l.), Callimachus (id. m. 515. l.) és Bonfini (id. m. 473. l.) nyomán.
[11]) V. ö. *Transsilvania*, 1862. évf. 155. l. és Teutsch: *Gesch. der Siebenbürger Sachsen*, 3. kiad. I. k. 124. l.
[12]) *Thúry* id. m. I. 20. l. és 370. l.

ki másutt is előfordúl.[1]) »Cschernyn Mehel« annyi mint Fekete Mihály, a kinek az 1486-iki török névtelennél[2]) Kara Mihály felel meg; ezt pedig Szilágyi Mihályra kell magyaráznunk.[3]) Palatio[4]) és Dlugoss[5]) szerint Hunyadi alkotta a várnai ütközetben a balszárnyat öt bandériummal, részint saját zsoldosaiból, részint más magyar főurak csapataiból; részletesebben azonban nem szólnak erről a balszárnyról. A Beheimnál említett öt utolsó bandérium kétségtelenül ezt a balszárnyat képezte.[6])

»Innen, t. i. Viddinből, a keresztény sereg tovább vonult rabolva, tűzzel-vassal pusztítva, a negyedik napon pedig egy hatalmas várhoz, *Schiltern*-hez érkezett, melyben sok görög és török tartózkodott. A görögök a falon át a magyarokhoz futottak. Az ötödik napon a keresztények elfoglalták a várost, felgyujtották és lerombolták, a törököket pedig, a kik nem menekültek a várba, leöldösték. A míg itt táboroztak, megérkezett a pápa követsége, mely a kereszténeket kitartásra buzdította, mert a pápának elég embere van, hogy a török átkelését a tengeren megakadályozza.« *Schiltern*, melyről egy másik költemény tárgyalása folyamán bővebben lesz szó, Nikápoly. Beheim szerint tehát a magyar sereg okt. 3-án vagy 4-én érkezett Nikápoly alá, a mi nagy tévedés, mert a Viddintől Nikápolyig vezető utat lehetetlen négy nap alatt megtenni. Palatio[7]) és utána Dlugoss[8]) értesítése másképen szól és minden tekintetben elfogadható: a kereszténeknek a Dunán való átkelés után 26-od napra, tehát körülbelül 19—20 napi menetelés után jutottak el Viddintől Nikápolyig.[9]) Palatio,[10]) Dlugoss[11]) és követőik szerint Ulászló nem foglalta el magát a várost, mely kőfallal volt körülvéve, csak az előrosokat per-

[1]) Lehotzky: *Stemm. Hung.* II. 262. l.

[2]) *Thúry* id. m. I. k. 21. l.

[3]) *Köhler* id. m. 54. l. 1. jegyz. Hogy a nyugati írók, Beheim fenti elnevezésétől eltekintve, Szilágyit »Schwarzer Mihel«-nek nevezték volna, mint Thúry állítja (id. m. I. k. 21. l. 3. jegyz.), másutt nem akadtam nyomára. V. ö. még *Teleki* id. m. I. k. 431. l. 6. jegyz. Hunyadit meg »fejér lovag«-nak nevezték. Olv. *Századok*, 1901. évf. 265, 360. l. és 1902. évf. 181. l.

[4]) Id. m. 29. l.

[5]) Id. m. I. k. 804. l.

[6]) V. ö. *Köhler* id. m. 53—54. l. *R. Horváth* id. ért. 289—290. l. és *Kupelwieser* id. m. 95. l.

[7]) Id. m. 24. l.

[8]) Id. m. I. k. 799. l.

[9]) V. ö. *Köhler* id. m. 41. l. 1. jegyz.

[10]) Id. m. 24. l.

[11]) Id. m. I. k. 799. l.

zselte fel. Beheim előadása is így értelmezendő.[1]) Az említett kútfő-csoport szerint a király csak itt rendezte seregét, és itt csatlakoztak, mint már föntebb jelzém, az oláhok is hozzá. Hogy Nikápolynál pápai követség kereste volna fel a magyar sereget, erről más forrás nem tud. Palatio[2]) ilyesmit Viddinnél említ.

»Nikápolyból elindulva, első napon egy *Rahautsch* nevű várhoz érkeztek, melyből a törökök még az éjjel megszöktek. Ezt a várost, hol két napi pihenőt tartottak, szintén lerombolták.« *Rahautsch*-ot nem lehet kellőképen megfejteni, mert Nikápolytól keletre ilyen vagy ehez hasonló nevű helység nem ismeretes. Kupelwieser[3]) Razgrádot Jenibazár közelében akarja rajta érteni; én azt hiszem, hogy inkább Rahovára magyarázandó. Igaz, hogy Viddintől kelet felé haladva, Rahova előbb következik Nikápolynál, de ez a felcserélés igen könnyen magyarázható Mägest vagy Beheim feledékenységéből. Más forrás nem szól sem Rahováról, sem Razgrádról; oka bizonyára az, hogy — mint költeményünk beszéli — minden harcz nélkül adta meg magát Ulászlónak.

»Innen az igazi Törökországba vonultak egy tömegben, mindenütt rabolva és pusztítva, férfit, nőt, gyermeket nem kímélve. Két napig nyomultak előre, a harmadik napon egy mezővárosba érkeztek, melyben egy vár is volt. *Jengepassar*-nek hívták, németül *Newmarkt*-nak. A keresztények ostrom alá fogták és a negyedik napon hatalmokba is kerítették. Az öldöklés itt is borzasztó volt, egy lépést sem tehetett az ember, hogy hullára ne taposson; még az állatot sem kímélték. A város és a vár tűz martalékává lett. Itt is negyed napig pihentek.« A mi a menetelés idejét illeti Nikápolytól Jenibazárig, Beheim ismét tévedésben van. Ily rövid idő alatt ezt az utat a keresztény sereg, mely csak igen lassan haladt előre, nem tehette meg, hiszen 25 napba került, míg a Dunán átkelvén Nikápolyig ért. Köhler[4]) és Kupelwieser[5]) valószínűnek tartják, hogy Ulászló Jenibazárból bocsátotta ki kiáltványát[6]) okt. 24-én, melyben Sumla, Matrovácz, Petrecz, Várna, Kavarna és Galata várak parancsnokait megadásra szólítja. Ha a Várna alá érkezés napjától, nov. 9-től, Beheim előadása nyomán

[1]) Az 1486-iki török névtelen szerint is Hunyadi nem tudta »Nikobólit« bevenni. *Thúry* id. m. I. k. 20. l.

[2]) Id. m. 23. l.

[3]) Id. m. 86. l.

[4]) Id. m. 43. l.

[5]) Id. m. 86. l.

[6]) Közölve Palationál, id. m. 26. l. és utána Dlugossnál, id. m. I. k. 801. l.

visszafelé számítunk, a magyar sereg tényleg okt. 24-ike táján volt Jenibazárban. Más forrás nem emlékezik meg Jenibazárról, viszont Beheim nem szól arról a 28 török gályáról, melyet Palatio,[1]) Dlugoss[2]) és követőik szerint Ulászló felgyujtatott. A kegyetlen pusztítást majd minden forrás említi.

»Tovább vonulva — útközben megint nagy volt a rombolás — *Schemle*-hez értek, mely sziklán épült. Sok volt benne a török, de máskülönben is nehezen volt megostromolható. A király fáradhatatlan volt, naponkint intézett a vár ellen támadást és több embert vesztett, mint a hadjárat egész eddigi folyamán. A harmadik napon rohammal mégis bevették. A kapitányok a vártoronyba menekültek s velök mások is, úgy hogy vagy ötvenen voltak, a honnan hathatósan védekeztek. A keresztényeknek sikerült faltörő gépekkel rést ütni, a hová azután szalmát, fát s egyebet, a mi csak tüzet fogott, tömtek és meggyujtották. Mikor a törökök ezt észrevették, fegyveröket eldobván, meg akarták magokat adni. A keresztények azonban nem kegyelmeztek, mire a törökök levetették magokat a toronyról és szörnyet haltak. Ulászló hét napig pihentette seregét, mialatt 500 ember zsákmányolásra *Ternowe*-be ment. A város népe azonban talpra állott és 300-at közülök agyonvert; kétszázan megmenekültek, de üresen, zsákmány nélkül.« *Schemle* minden bizonnyal Sumla, melyet, de csak a nevét, Palatio,[3]) Dlugoss[4]) és kiíróik, valamint az 1486-iki török névtelen[5]) is említenek. Különben lehetséges, hogy Beheim előadásában tévedés van, mert valószínű, hogy Sumla Jenibazár előtt vétetett ostrom alá. *Ternowe*-t Trnovára magyarázom a Jantra folyónál. Köhler[6]) Mahoráczot (Marasz) akarja rajta érteni, nyilván azért, mert Trnova kissé messze van Sumlától; csakhogy Beheim szerint a király Sumlánál hét napi pihenőt tartott, a mi elég idő volt ehez a gyors lefolyású és balsikerű kalandozáshoz, melyről különben más forrás nem tud. A hadjárat e részére nézve egyáltalán költeményünk a legbővebb és legrészletesebb kútfő. Palatio idevágó előadása szűkszavú és felületes.

»A király erre felkerekedett és egy pusztaságra érkezett, a hol egy napon és éjen át sem ember, sem állat egy csepp vizet nem talált. Reggel végre egy folyóhoz jutottak, melynél

[1]) Id. m. 25. l.
[2]) Id. m. I. k. 800—801. l.
[3]) Id. m. 26. l.
[4]) Id. m. I. k. 802. l.
[5]) *Thúry* id. m. I. k. 20. l.
[6]) Id. m. 44. l. 1. jegyz.

Taschassar, németül *Stainprük* vára épült. A várnak előudvara és árka volt, mely mélyen sziklába volt vájva és a melyben az említett víz folyt. Maga a tulajdonképi vár igen magasan szintén sziklába volt vágva, épúgy a felvezető lépcső, a honnan egyedül lehetett a várba jutni. Az előudvarba sok török holttesten át hatoltak be, a hol ruhát és más drágaságokat nagy bőségben találtak, a mikből nehány magyar annyit ragadott magához, hogy a kapun szinte ki sem fértek. Mikor Ulászló ezt észrevette, becsukatta a kapukat, mert gyűlölte a kapzsiságot, és megparancsolta, hogy a zsákmányt eldobják. Ezt azután a toronyhoz vitette, rá száraz fát rakatott és meggyujtotta. Hasztalan iparkodtak a törökök védekezni, a forróság elviselhetetlen volt, és ha valamely török kinézett a várból, száz nyíl röpült feléje. A keresztények végre rohamot intéztek ellene, el is foglalták, a törököket pedig lehajigálták. Két napig maradtak itt, míg a várat teljesen le nem rontották.« *Taschassar* nem egyéb, mint a most már romokban heverő Tas-Hiszár, mely a Pravadi városánál emelkedő sziklamagaslaton fekszik. Ide nov. 4-ike táján érkezhetett a magyar sereg. Pravadi városát, mely a hasonló nevű folyónál terül el, Beheim nem említi, és azért Kupelwieser[1]) úgy véli, hogy Beheim összezavarja Tas-Hiszár és a később említendő Petrecz várának ostromát olyképen, hogy a mit ott Petrecz városáról mond, az tulajdonképen Pravadira vonatkozik, mert Petrecz magányosan terül el egy sziklán, melynek tövében sohasem volt város. Tas-Hiszár ostromáról más kútfő nem szól, Pravadiról is csak az 1486-iki török névtelen,[2]) de szerinte nem sikerült azt, ép oly kevésssé mint Nikápolyt, a keresztényeknek elfoglalni.

»Innen egy napi menetelés után *Petrus*-hoz, németül *Peters pürk*-höz értek, mely magas hegyen épülvén, szintén nehezen volt megközelíthető. A várost és várat sziklába vájt mély árok vette körül, tele esővízzel. Semmiképen sem tudtak boldogulni; a lövöldözés hasztalan volt; a mikor azonban az ostrom leghevesebben folyt, Drakul oláh vajda elhozatta létráit, melyekkel azután megkisérlették a várba nyomulni. A törökök azonban visszalökték a létrákat, úgy hogy harmincz keresztény lebukott és agyonzúzódott. A király emberei hirtelenében rést ütöttek a falon, mely szintén huszonöt embert sujtott agyon. A töröknek a várból titkos útjok volt a föld alatt, a kijáratnál azonban Drakul vajda lesben állott, a miről a

[1]) ld. m. 87. l. 5. jegyz.
[2]) *Thúry* id. m. I. k. 20. l.

törökök nem tudtak; valahány ki akart jönni, mind levágatta. A törökök ezt észrevevén, ismét visszafordultak a várba. Ekkor sok asszonynép siránkozása hallatszott, kik a keresztényeket kérték, hogy kiméljék őket, mert ők keresztény foglyok. A király tehát eltiltotta a lövöldözést, katonáinak mégis sikerült a várba hatolni. Ötven törököt találtak benne, kiket a vízzel telt árokba dobtak, és ha valamelyik a víz színére vetődött, húszan is ráküldték nyilaikat. A várat itt is lerombolták.« Petrecz [1]) elfoglalásáról, a mi nov. 7-ike körül történt, röviden Palatio,[2]) Dlugoss,[3]) Callimachus [4]) és Bonfini [5]) is szólnak, de felemlítenek egy-két részletet, a miről költeményünk nem tud.

»Innen is fölkerekedtek és egy napi vonulás után ismét egy várhoz értek, melynek neve *Mihelitsch* volt. Az éjet itt töltötték, reggel pedig megostromolták és hamarosan el is foglalták. Ez a vár csak négy mérföldnyire volt a tengertől.« Kupelwieser [6]) Jireček nyomán »Mihelitsch«-et Mualitsch-ra magyarázza, melynek ugyan most már nincsen nyoma, de régi térképek még jelölik. Köhler [7]) a Chalkokondylastól [8]) említett Kalliakre-re akarja értelmezni, csakhogy ez teljesen valószínűtlen.[9])

»Másnap a király a tenger felé vonult. A görögök elébe járultak és négy vár kulcsát adták át, a törökök pedig elmenekültek belőlük.« Callimachus [10]) és Bonfini [11]) több ilyen várost említenek, melyek Petrecz és a többi helységek sorsán okulva, önként adták meg magokat; u. m. Kavarnát, Makropolist, Gallegriumot (Gülgrad), Galatát és Várnát. Ez nov. 9-ikén történt, és még ugyanaznap a sereg Várnáig jutott. Ebben minden számottevő forrás egyetért.

»Végre Várnához érkezett a keresztény had, a hol meg akart pihenni. A királyhoz azonban híre jutott, hogy a török császár nagy sereggel tart feléje.« Arról, hogy Murád szultánnak sikerült a tengeren átkelni, Ulászló — Palatio [12]) és Dlugoss [13]) szerint — már előbb Petrecz vidékén értesült.

[1]) V. ö. *Kupelwieser* id. m. 88. l. 6. jegyz.
[2]) Id. m. 26—27. l.
[3]) Id. m. I. k. 802. l.
[4]) Id. m. 512. l.
[5]) Id. m. 471. l.
[6]) Id. m. 89. l. 7. jegyz.
[7]) Id. m. 46. l. 3. jegyz.
[8]) Id. m. 326. l.
[9]) V. ö. *Teleki* id. m. I. k. 425. l. 1. jegyz.
[10]) Id. m. 512. l.
[11]) Id. m. 472. l.
[12]) Id. m. 27. l.
[13]) Id. m. I. k. 802. l.

»Ulászló tehát megparancsolta katonáinak, hogy senki el ne hagyja a keresztény tábort, zsákmányolásra senki ne távozzék, mindenki harczra legyen készen, az éjet pánczélban töltsék, a lovak nyergelve álljanak. Azonkívül ötezer lovast küldött az utakra és őrséget állított fel.« A Várnánál töltött éjszakáról, az őrségről és török őrtüzekről hasonlóképen tudósítanak Wawrin,[1]) Palatio,[2]) Dlugoss,[3]) Callimachus[4]) és Bonfini.[5])

»Reggel vágtatva érkezett az oláh vajda száz lovassal és hírül hozta a királynak, hogy Murád császár megindult háromszáz ezer lovassal.« Wawrin[6]) krónikája szerint Hunyadi, látván az éjjeli őrtüzeket, melyeket némely görög keresztények fölgyujtott szemétdomboknak tartottak, lóra kapva oly közel nyargalt a török táborhoz, hogy a dobpörgést is tisztán hallhatta. Beheim előadásából azt lehet következtetni, hogy az oláh vajda elvált volt a főseregtől, talán másfelé portyázott, és a mint észrevette Murád közeledtét, visszasietett a magyar táborba. A török sereg nagyságát az írók különbözőképen határozzák meg; maga Hunyadi 105,000-re teszi.[7]) Beheim mindenesetre erősen túloz.

»A király, a legátus és Hunyadi a harczosok közt lovagoltak és intették őket, hogy ne legyenek hűtelenek Krisztus vallásához, harczra készen álljanak. A ki nem tudott meggyónni, arra a legátus áldását adta és teljes bűnbocsánatban részesítette. A keresztények tömörültek, a törökök közeledtek. Szent Márton előestéje volt.« Az ütközet napjára (nov. 10-ike) nézve a kútfők megegyeznek.

Beheim előadásának, melyet a csata lefolyásáról nyujt, már kisebb a fontossága; a mi természetes. Mägest nem volt az az ember, kinek kellő tájékozottsága lehetett volna az ütközet conceptiójáról. Ő bizonyára csak azt vette észre, a mi vele és közvetlenül mellette történt, a nélkül, hogy az összefüggést az egészszel ismerte vagy csak sejtette volna. Jelentősége leginkább abban áll, hogy más forrásnál bővebben írja le a jobbszárny küzdelmét,[8]) melyben mindenesetre ő maga is részt vett. Azonban ez a leírás is igen rendszertelen

---

[1]) *Kropf Lajos:* Jehan de Wawrin krónikája. *Századok*, 1894. évf. 882. l.
[2]) Id. m. 28. l.
[3]) Id. m. I. k. 803. l.
[4]) Id. m. 513. l.
[5]) Id. m. 472. l.
[6]) *Kropf* id. ért. 882. l.
[7]) Idézett levelében. *Századok*, 1869. évf. 570. l.
[8]) V. ö. *Köhler* id. m. 38. l. jegyz.

és nem alkalmas a küzdelem egyes mozzanatainak pontos megállapítására. Állásánál és műveltségénél fogva leginkább csak külsőségekről és egyes mellékkörülményekről számol be, melyeknek legnagyobb része, mint az eddigiekből is következtethetjük, kétségtelenül hiteles. Beheim bizonyára csak igen keveset költött hozzá előadásának színezésére. A hol az alábbiakban forrást nem idézek, annak jele, hogy más kútfőnek az illető részletről nincs tudomása.

»Az ellenség egy hadosztálya, mintegy 16,000 ember,[1]) átkelvén a hegyen,[2]) a keresztények szekérvára felé[3]) tartott; jelvényök egy vörös zászló volt. Midőn a keresztények ezt észrevették, kivonultak a szekérvárból élükön szent György zászlajával, fehér mezőn kereszttel. Egymáshoz érvén, mindkét sereg egyszerre kezdett támadni; a kereszténynéknél megszólaltak a kürtök és trombiták, a törököknél a dobok.[4]) Azután messze hangzott az ütések zaja; a dárdák recsegtek, mintha egy erdő törnék össze, az íjjak pendültek, mintha a világ valamennyi gólyája kelepelne. Az összeütközés olyan volt, mint mikor zivatar támad. A nyilak szerte röpködtek, mint a sáskák a fűben. A nap elsötétedett, mintha köd borult volna a földre. Sok bátor hős hullott el mindkét oldalon, de mielőtt egy keresztény elesett volna, már harmincz török födte a csatatért. Egy óráig tartott az első összetűzés, míg végre a keresztények áttörtek a török seregen, mely zászlaját és bátorságát elvesztvén, futásnak eredt. Roppant sokan estek el közülök, csak mintegy ezeren tudtak a hegyre visszamenekülni, a hol a császár táborozott, a ki szerfölött megijedt.[5]) Midőn a törökök ezt látták, újra leereszkedtek a hegyről, a keresztények pedig közös elhatározással mindannyian kivonultak a szekérvárból és másodszor is visszaűzték őket a hegyre, sokakat megölvén közülök. A császár erre janicsárjaival együtt a hegyről egy völgybe menekült, melyet — jól lévén szikláktól megerősítve — már előre kiszemelt magának.[6]) A török lovasság összetömörült

[1]) Palatio (id. m. 31. l.) 3000-re, Callimachus (id. m. 515. l.) 6000-re teszi. Beheim mindenesetre közelebb jár a valósághoz. V. ö. *Kupelwieser* id. m. 99. l. 21. jegyz.

[2]) Ezen hegynek aljában, a honnan a törökök lefelé támadtak, állott a keresztények jobbszárnya.

[3]) Ugy látszik, nem volt rendes szekérvár. V. ö. *Palatio* id. m. 29. l. *Dlugoss* id. m. I. k. 803. l. *Callimachus* id. m. 514. és 517. l.

[4]) Ugyanígy *Thuróczi* id. m. 256. l. és Zotikos: *Századok*, 1894. évf. 330. l.

[5]) A szultán ijedelmét igen drasztikusan írják le Nesri (Thúry id. m. I. k. 59. l.), Chalkokondylas (id. m. 336. l.), Zotikos (*Századok*, 1894. évf. 330. l.) és Hierax (u. o. 411. l.) stb.

[6]) V. ö. *Bonfini* id. m. 475. l. »referunt . . . suum agmen (t. i.

a hegyen és együtt újra lerontott a kereszténvekre. Ezek azonban nagy ügyességgel ismét visszaűzték őket, miközben a törökök megint sok embert vesztettek.

A császár értesülvén erről az újabb nagy veszteségről, egy emberével azt üzente Drakul vajdának, hogy ha nem áll el a harctól, két testvérét, kiket fogva tart, kivégezteti. A törökök teljes erővel újra leereszkedtek a hegyről és szembe szálltak a keresztényekkel. Ezalatt a vajda elvonult és a kereszténveket átengedte sorsuknak. Hasztalan volt azonban a törökök erőlködése, most is csak vissza kellett vonulniok a hegyre; a keresztények úgy kergették őket, mint holmi törpéket.« Murád tényleg fogva tartotta udvarában Drakulnak nem ugyan két testvérét, hanem két fiát: a másodszülött Vládot és a harmadszülött Radult. Az elsőszülött részt vehetett esetleg a csatában; neve ismeretlen; meghalt vagyis inkább kivégeztetett 1446-ban.[1]) Palatio[2]) és Dlugoss[3]) is említik, hogy az oláhok elhagyták a harczoló kereszténveket, de szerintük azért, hogy zsákmányszomjukat a fényes török táborban kielégítsék.[4])

»Ulászló elbizakodván a sok sikertől, kijelentette, hogy nem nyugszik, míg magával a császárral szembe nem kerül. Hunyadi János minden áron igyekezett őt erről lebeszélni; óvatosságra figyelmeztette, mert nem ismeri a törökök hadi fortélyait, maradjanak tehát mindannyian együtt és harczoljanak azokkal, kik előttök állnak. A király azonban nem hallgatott rá, illetlennek tartotta ezt a tanácsot, a sereget rábízta Hunyadira és a legátusra, azután kiválasztott ötszázat a legjobb lovasok közül[5]) és lerontott abba a völgybe, melyet a szultán megerősíttetett. A király és őrei kezdetben nagy kárt tettek a törökben, sokan hullottak el közülök, végre azonban a török túlerő, mintegy 12,000 ember, mégis föléjük kerekedett. Ulászlóval együtt valamennyien holtan maradtak ezen a helyen, egy sem menekült meg közülök.« Hogy Hunyadi a királyt erről a vakmerőségről lebeszélni igyekezett, Wawrin,[6]) valamint Chalkokondylas[7]) és Dukas[8]) is említik. Dlugoss máskép adja elő a

---

Murád) altiuscula fossa valloque praemunivisse, ut si quid adversi accideret, veluti in tuta castra se reciperet.« Ilyesmiről hallhatott Mägest vagy Beheim.

[1]) V. ö. Engel: *Geschichte der Walachey*, 173. l.
[2]) Id. m. 33. l.
[3]) Id. m. I. k. 806—807. l.
[4]) V. ö. még *Chalkokondylas* id. m. 333. l. és *Zotikos* id. h. 335. l.
[5]) Ugyanennyit említ *Dukas* is, id. m. 221. l.
[6]) *Kropf* id. ért. 883. l.
[7]) Id. m. 333. l.
[8]) Id. m. 221. l.

dolgot; hogy miért, egészen világos, ha meggondoljuk, hogy a király makacssága végzetes fordulatot adott az ütközetnek. Dlugoss határtalan elfogultságában ezt a hibát is Ulászlóról Hunyadira hárítja.[1]) Beheim a 12,000 ember alatt minden bizonnyal a janicsárokat érti. Palatio[2]) szerint a janicsárok csapata 5000 emberből állott, a mit Kupelwieser[3]) kevesel.

»Ezalatt a többi keresztény harczos bátran tovább küzdött és hetedszer is visszaszorította a török sereget.« A költő eddig csak négy ilyen támadást említett, ez a hetedik az eddigi elbeszélés szerint tulajdonkép csak az ötödik. Mohamed szultán levele szintén így mondja: »Hétszer volt roham, mindannyiszor majd visszaveretve, majd előre nyomulva.«[4]) Ép így Zotikos is: »Hétszer törték össze a magyarok a muzulmánokat.«[5]) Ugy látszik, hogy a magyarok hétszeres diadaláról való hír széltében el volt terjedve, és Mägest, ki csak a jobbszárny küzdelmét látta, talán azért halmozta annyira a jobbszárny harczainak leírása folyamán a keresztény sereg diadalmas előnyomulását.

»Midőn a császár megtudta, hogy Ulászló a völgyben elesett és hogy az oláh vajda is elvonult, rögtön összegyüjtötte még meglévő hadait, rendbe sorakoztatta, középre a lovas csapatokat, a két oldalra mint két szárnyat a janicsárokat, és így menesztette őket fel a hegyre. A keresztények is tömörültek és a törökök ellen vonultak. Ezalatt azonban a janicsárok hirtelenül és a keresztényekre nézve meglepetésképen rátámadtak a szekérvárra és elfoglalták. A keresztények ugyan áttörtek a török seregen föl a hegynek, de a szekérvár el volt veszve minden hadi szerrel és minden előnyével, a mit nyujtott. A szekérvár elfoglalása nagy rémületet keltett a keresztények közt, sokan futásnak eredtek. A legátus és Hunyadi János nehány ezer emberrel nyugodtan maradtak és a menekülők után küldtek, hogy térjenek vissza.[6]) Minthogy azonban vissza nem jöttek, ők is futásnak eredtek le a hegyről, melynek aljában az árkon csak nagy ügygyel-bajjal tudtak átjutni.«[7]) Hogy

---

[1]) Ismét máskép adja elő az u. n. janicsár. *Zeissberg* id. ért. 98 l.
[2]) Id. m. 33. l.
[3]) Id. m. 96. l. 20. jegyz.
[4]) *Thúry* id. m. I. k. 371. l.
[5]) Id. h. 333. l.
[6]) Ezt más forrás is említi; különösen kiemeli Szeád-Eddin (*Thúry* id. m. I. k. 144. l.) és az 1486-iki török névtelen. (U. o. I. k. 22. l.)
[7]) Ez az árok talán a Wawrintól *(Kropf* id. ért. 882. l.) említett szekérút, mely a hegyekbe volt vágva, és a melynek védelme — szintén Wawrin szerint (u. o. 883. l.) — Hunyadira volt bízva.

a szekérvár elvesztése az ütközet egyik forduló pontja volt, ezt a többi forrás is megerősíti. Szerintök a törököknek a szekérvárba nyomulása után a jobbszárny felbomlása következett.[1]) Ha Beheim eddigi előadásából elhagyjuk azt, a mit Ulászló vállalkozásáról és az oláhokról mond, pusztán a keresztény jobbszárny küzdelmének leírását kapjuk, mely részletesebb a többi kútfő tudósításánál. A mit Beheim a királyról és Drakulról mond, azt — úgy gondolom — Mägest csak másoktól hallotta és mint a jobbszárny harczán kívül eső küzdelmeknek két legjelentősebb mozzanatát emeli ki, a nélkül, hogy időrend és az ütközet egyes részeinek belső összefüggése szerint helyesen tudná a saját maga tapasztalatai közé ékelni. Költeményünk szerint a janicsárok törtek be váratlanúl a szekérvárba, mely Callimachus[2]) szerint a jobbszárny mögött volt fölállítva. Ez mindenesetre feltünő és a többi kútfővel meg nem egyező állítás. De Mägest bizonyára azok közé tartozott, kik a harcz hevében észre sem vették a jobbszárny bomlásának igazi okát: a spahik hirtelen és teljesen váratlan megjelenését a küzdelem színhelyén, melyet a keresztények az akindsikkel és azabokkal folytattak. A jobbszárny bomlásával vége szakad Beheimnál az ütközet leírásának. Arról, hogy Hunyadi a spahikat visszaverte és üldözte, hogy az üldözés alatt a prédaszomjas oláhok elváltak, hogy a keresztények balszárnya fényes diadalt nyert a török jobbszárnyon, és hogy csak ezek után vállalkozott a király a balvégzetű kalandra, minderről Beheim vagy egyáltalán nem tud, vagy nem helyes rendben tesz említést. A mit Hunyadiról állít, hogy t. i. visszatérésre szólította a menekülő kereszténveket, abban úgy látszik, a többi kútfő előadásának azon részlete rejlik, hogy Hunyadi a jobbszárny segítségére sietett.

»A törökök, kik az imént majd kétségbe estek, látván a keresztények futását, csak most kezdtek igazában támadni. A keresztények menekülése általános lett. A hegy aljában levő árok annyira megtelt holttestekkel, hogy lóháton lehetett rajta átmenni. A kik a keresztény gyalogsághoz tartoztak, vagy a kik elvesztették lovukat, mind török fogságba estek. A lovasokat a törökök csak az árokig üldözték, tovább nem mentek, és így a kiknek lovuk volt, megmenekültek. Az árokban elveszettek számát 3000-re becsülik, és 3000-nél jóval többen kerültek fogságba. A törökök közül mintegy 70,000-en maradtak a csatatéren. Igy esett ez a harcz.« Az elesettek

[1]) V. ö. *Köhler* id. m. 60. l. és *Kupelwieser* id. m. 98. l.
[2]) Id. m. 515. l.

számát az egyes kútfők mindkét oldalon nagy eltérésekkel közlik;[1]) a törökök veszteségét Beheim mindenesetre túlozza, bár kétségtelen, hogy igen sokan estek el.[2])

»A legátus és sok más főúr csak alkonyatkor esett fogságba. A császár a harczmezőre vonult, a hol három napig maradt. Reggel megparancsolta, hogy a foglyokat elébe vezessék; rettenetes dühében mindenkit lefejeztetett, a ki húsz évnél idősebb volt. Többeket azonban titokban mégis megmentettek.[3]) Tizenkét fölpánczélozott lovagot és ugyanannyi apródot a *soldan*-nak ajándékozott;[4]) a *grosskam*-nak[5]) szintén tizenkét lovagot és huszonnégy apródot küldött, a *karaman*-nak[6]) pedig hat lovagot és ugyanannyi apródot. A mi keresztény fogoly még ezeken kívül volt, azokat kiosztotta birodalmában, hogy fölneveljék. Azután elvonult a harcztérről, de előbb még levágatta a király holttestének fejét, melyet szintén a *soldan*-nak küldött tisztelete jeléül; testét pedig a gyalázatos ficzkó (t. i. Murád) a görögökkel egy görög kápolnában eltemettette. A legátust Drinápolyba vitette, a hol megnyúzták, úgy hogy fájdalmába belehalt mint vértanu a keresztény vallásért.« Nesri[7]) és Szeád-Eddin[8]) szerint Murád az Ulászló fejét Brusszába küldte Dsübbe Ali szubasinak; Callimachus[9]) és Bonfini[10]) szerint pedig, megtalálván a király holttestét, eltemettette és tetemei fölé magas emlékoszlopot emeltetett illendő fölirattal. Valószínű, hogy a szultán a király holttestét, fejét kivéve, tisztességesen eltemettette. Cesarini Julián végéről a források különbözőképen tudósítanak. Wawrin[11]) szerint az oláhok kirabolták és vízbe fullasztották. Dlugoss[12]) szerint is egy oláh ölte meg rabló szándékból. Egészen úgy mint Beheim, adja elő Julián halálát Baluze, Carleriusra hivatkozva, ki

---

[1]) *Teleki* id. m. I. k. 449. l. 3. jegyz. és 450. l. 6. jegyz.
[2]) Olv. Hunyadi id. levelét. *Századok*, 1869. évf. 570. l.
[3]) Ezt bizonyára a törökökre kell érteni, a kik mennél több rabszolgára igyekeztek szert tenni, részint a magok számára, részint hogy eladhassák őket. Ezek közt volt minden valószínűség szerint Mägest is.
[4]) Ezt Nesri *(Thúry* id. m. I. k. 61. l.) is említi: »Azután a körül lakó fejedelmekhez hitetlen foglyok és ajándékok küldettek. Egyiptom szultánjához Azab béggel küldött több pánczélos hitetlent, hogy bemutassa neki a pánczélt.« Ép így Szeád.-Eddin. *Thúry* id. m. 146. l.
[5]) A szultán sógora; így Karajan id. m. 20. l.
[6]) Karaman fejedelme; így Karajan id. m. 20. l.
[7]) *Thúry* id. m. I. k. 61. l.
[8]) *Thúry* id. m. I. k. 145—146. l.
[9]) Id. m. 518. l.
[10]) Id. m. 477. l.
[11]) *Kropf* id. ért. 884. l.
[12]) Id. m. I. k. 810. l.

Juliánnak egy bizalmas emberétől mint szemtanutól kapta értesüléseit.[1]) Chalkokondylas szerint is a törökök ölték meg.[2])

Hogy ez a csata oly szerencsétlen véget ért, Beheim a velenczeieknek tulajdonítja: »A pápa megparancsolta nekik, hogy vonuljanak a tengerhez és egy pogányt se bocsássanak át rajta; azért zsoldot is adott nekik, de megcsalták, mert nemcsak hogy a törököknek nem állták útjokat, hanem hajóikon maguk is szállítottak át közülök 200,000-et ugyanannyi arany forintért. Ha a velenczeiek nem jártak volna el ily módon, a keresztények a tengeren innen lévő egész Törökországot elfoglalták volna.« Valójában nem a velenczeiek, hanem a genuai kereskedők követték el ezt az árulást.[3]) A nyugaton azonban mindenfelé a velenczeieket gyanusították; maga a pápa is. E gyanu alaptalanságáról a velenczei senatus még a curiát sem tudta meggyőzni,[4]) annál kevésbbé volt a nagy közvéleménynek ilyen czáfolatok iránt érzéke.

A befejezésben Beheim még elmondja, hogy költeményét *Hans Mägest* elbeszélése nyomán írta, ki a csatában maga is résztvett és fogságba esett, melyben tizenhat évig sínlődött.

Teleki is ismerte Beheimnak ezen költeményét, de nem merített belőle, mert szerinte »költemény marad az, mint ezt nemcsak külső alakja, hanem egész összeállítása mutatja, melyben a tiszta adatokat a költői szabadságoktól megkülönböztetni igen bajos, sőt majd lehetetlen.«[5]) Hogy igen bajos, az kétségtelen, de hogy legnagyobbrészt nem lehetetlen és hogy igen tanulságos, azt hiszem, a föntebbi fejtegetésből eléggé kitűnt.

2. *Von hern Issgraw ain strait den er in Ungarn tet.*[6])

Hunyadi János kormányzó Giskra Jánossal Mezőkövesden, 1450 márcz. 28-án békét kötött. Giskra azonban a vele kötött egyezséget megszegte, úgy hogy Hunyadi 1451 nyarán kénytelen volt újra seregét ellene vezetni. Csakhamar ostrom alá vette Losonczot, vagyis inkább a Losoncz mellett kolostorból épült Szentkirály várát,[7]) melyet az 500 főből álló őrség

[1]) *Zeissberg* id. ért. 100. l.
[2]) Id. m. 337. l.
[3]) *Kropf* id. ért. 690. l. 1. jegyz.
[4]) Fraknói: *Cesarini Julián*, 85—87. l.
[5]) Id. m. I. k. 445. l. 7. jegyz.
[6]) Közli *Karajan* id. m. 46—48. l.
[7]) V. ö. Csánki: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, I. k. 91. l.

vitézül védett. Helyzetük azonban napról-napra rosszabbodott, úgy hogy már hajlandók voltak szabad elvonulás biztosítása mellett a várat átadni. Hunyadi azonban feltétlen megadást követelt. A végső szükségben szept. 7-én vagy 8-án érkezett meg Giskra az ostromlott vár fölszabadítására.[1])

Giskrának Hunyadival való mérkőzése és Hunyadi veresége, tárgya költeményünknek. Hogy a költemény mikor keletkezett, pontosan el nem dönthető. 1451-ben semmiesetre sem, mert abban az időben a magyarországi események még nem érdekelték Beheimot. És ha már akkor, a mi nem valószínű, Albert osztrák herczeg szolgálatában állott is, bátor szókimondása mellett is ki van zárva, hogy Giskrát mint »Frigyes császár hívét és tanácsosát« magasztalja. Különben is nyilván mondja, hogy a győzelem, melyet meg akar énekelni, csak egyike ama sok diadalnak, a mit Giskra életében aratott. Tehát nem a tárgy időszerűsége, hanem csak az a különös fény, melyet Hunyadinak, kora legbámultabb hadvezérének megveretése Giskrára vetett, csábította a költőt az ének szerzésére. Giskrát, mint már említettem, a költeményben a császár hívének és tanácsosának mondja:

Er (Giskra) ist rat und ach diener gleich
vnsers hern kaiser Fridereich,
vnd *waz* ach dienstmanne
Plasslaw der edlen kunges gut.

Abból, hogy Giskrát László király *volt* vazallusának mondja, az is nyilvánvaló, hogy a költemény csak V. László halála után, tehát abban az időben íratott, mikor Beheim már Frigyes császár szolgálatában állott. Valószínű, hogy Beheim egyszer-másszor Giskra közelében, vagy az énekben dicsőített »Hermann von Sweredicze« társaságában tartózkodott, és hogy ezen költeményét ilyen alkalomból szerezte. Az ütközetről szóló tudósítás semmiesetre sem pártatlan,[2]) és épen a Hunyadiak iránt érzett ellenszenvének tulajdonítandó, hogy egy szóval sem emlékezik meg Hunyadinak ugyanazon év őszén Giskra ellen vezetett második hadjáratáról, melyben a szenvedett csorbát fényesen kiköszörülte. Azonban kétségtelen, hogy Beheim első forrásból merített és pedig oly bőven, hogy a többi ide vonatkozó kútfőket több tekintetben kiegészíti.

[1]) V. ö. *Teleki* id. m. II. k. 181—184. l. és Mayer: *Giskra és huszitái Magyarországon*, 1886. 15. l.

[2]) Teleki (id. m. II. k. 185—186. l. 1. jegyz.) Beheim tudósítását itt is kelleténél kevesebbre becsüli.

A ferdítések bizonyára már az első forrásban megvoltak, Beheim szokása szerint még túlozta őket.

Beheim ezen költeményét egészen úgy kezdi, mint a várnai csatáról szóló énekét: a mennyire Ulászlót a többi fejedelmek fölé helyezi, annyira emeli Giskrát valamennyi lovag fölé. »A mit más lovagok előkelőségéről és tetteiről beszélnek, az mind dib-dábság a Csehországból származó Giskra Jánoshoz képest, kinek nevét messzeföldön ismerik. Frigyes császárnak híve és tanácsosa, Lászlónak, a nemes királynak is vazallusa volt. Számtalan dicséretes tetteinek egyikét, melyet Magyarországon vitt véghez, akarja (a költő) megénekelni.

Történt, hogy a magyarok Losoncz (lutschencz) várát, melyben Giskra legjobb vitézei tartózkodtak, úgy körűlzárták, hogy egy egér sem menekülhetett belőle. Az ostromlottak már közel voltak hozzá, hogy éhségtől és szomjuságtól elpusztuljanak. Ezek a jámborok nagy szorongattatásukban tehát Giskrához, az ő urukhoz folyamodtak segítségért. Giskra biztatta őket, hogy ne csüggedjenek, mert segítségökre siet, és ha majd egy hegyen tüzet látnak lobogni, akkor tudhatják, hogy meg fogja őket szabadítani.« Az ostromlottak rendkívűl súlyos, sőt kétségbeesett helyzetét Dlugoss[1]) és Thuróczi[2]) is említik; Bonfini[3]) azt is beszéli, hogy Giskra titokban bátorította és értesítette őket, hogy segítségökre siet. Az ostromlottak száma Dlugoss[4]) szerint 500 volt.

»Giskra tehát segítségűl hívta jóbarátait, összegyüjtötte hadi népét és 3000 emberrel Losoncznak tartott. Midőn már közel volt, egy hegyen tüzet gyujtott és ezzel felbátorította a várban lévő híveit. A magyarok erősen el voltak sánczolva, azonkívül egy fákkal jól eltorlaszolt erdő védte őket, mely áthatolhatatlannak látszott. Giskra azonban gyalogságával az erdőben ösvényt vágatott, és így ment át rajta számos büszke lovaggal. Innen egy patakhoz ért, melyen némelyek lóháton, mások meg gyalog gázoltak át; egynek melléig, másnak álláig ért a víz. Midőn sok nehézség leküzdésével a patakból kiléptek, megpillantották az ellenséget.« Dlugoss[5]) Giskra seregét 4000 emberre teszi, Ebendorfer[6]) csak 1500-ra; valószínűleg itt is a középen van az igazság, melyhez Beheim jár legközelebb. Hogy Hunyadi árkokkal és sánczokkal igyekezett hadállását

[1]) Id. m. II. k. 81. l.
[2]) Id. m. 263. l.
[3]) Id. m. 488. l.
[4]) Id. m. II. k. 81. l.
[5]) Id. m. II. k. 82. l.
[6]) Pez: *Scriptores rer. Austr.* II. k. 863. l.

megerősíteni, Dlugoss és Bonfini is kiemelik. Eltorlaszolt erdőről és nehezen gázolható patakról azonban tudtommal nem szól más forrás, a mi természetesen nem ingatja meg Beheim tudósításának hitelességét, mert egy kútfő leírása sem oly részletes, mint költőnké. Losoncznál, mint Nógrád megye térképén látom, két patak is folyik.

»A magyar seregnek egyik lengyel kapitánya, névszerint *Prscheczlauf*, jelentést tett Hunyadinak Giskra közeledtéről. A *gubernator, der gewaltig waz in allem her*, azt felelte, hogy a cseheket balsorsuk hozza ide, mert neki majdnem 20,000 embere van, a csehek majd elkelnek reggelire. — Vigyázzon uram, válaszolt a lengyel, nehogy még vacsorára is maradjon belőlük. — Ha félsz, menj át négyszáz lovasoddal, a kiknek kapitányuk vagy, az ellenséghez; akkor is marad annyi fuvarosom, hogy ostorral kergethetik el az ellenséget. — A lengyel azonban kijelentette, hogy ezt nem teszi, hanem híven és segítőleg kitart mellette.« Ezt a párbeszédet alig szabad komolyan venni; de úgy látszik, hogy Hunyadi, seregének nagyságában tényleg elbizakodott.[1]) Dlugoss[2]) szerint Hunyadinak 16,000 embere volt, Ebendorfer[3]) szerint 15,000. Beheim sem meri határozottan állítani, hogy Hunyadi serege 20,000 emberből (pei zwaincz tausent mannen) állott; a számot ekként kikerekítve és túlozva, bizonyára Giskra dicsőségét vélte gyarapítani. Ki volt ez a *Prscheczlauf*,[4]) nem tudom megállapítani. Bár Beheim hihetetlen módon tudja a neveket elferdíteni, még sem hiszem, hogy Pelsőczi István volna alatta értendő, ki állítólag árulást követett el,[5]) de a ki nem lengyel, hanem magyar főúr volt.

»Hunyadi 3000 embert küldött Giskra elé, hogy előnyomulását megakadályozzák. Giskra azonban visszaverte őket. Midőn ezt a várbeliek látták, kirohantak a várból és rátámadtak a magyarokra; az egyik lőtt, a másik vágott. Az okos Giskra erre előre hatolt vitézeivel, kik közül különösen *Hermann von Sweredicze* tüntette ki magát, ki már sok nevezetes tettet vitt véghez, ismerik is mindenfelé, ez alkalommal azonban a költő nem akar róla bővebben szólni.« Dlugoss[6]) szerint maga Hunyadi vonult Giskra ellen, annyi embert hagyván hátra, a mennyit a tábor megvédésére és a várbeliek visszatar-

[1]) V. ö. *Dlugoss* id. m. II. k. 82. l.
[2]) U. o.
[3]) Id. m. 863. l.
[4]) Karajan (id. m. 22. l.) *Břetislav*-ra írja át.
[5]) Thuróczi id. m. 263. l.
[6]) Id. m. II. k. 82. l.

tására elégségesnek tartott; ezek azonban szerinte és Bonfini [1]) szerint is nem voltak képesek a halálra szánt várbeliek támadását feltartani. »Hermann uon Sweredicze«-t nem tudom magyarázni.

»A csehek támadása ellen a magyarok védekeztek, seregök idomtalan nagy volt, tizenkettő jutott egy csehre,[2]) biztosra is vették ezért a győzelmet. Először íjjal harczoltak, a nyilak sokaságától elhomályosult a nap, úgy hullottak, mintha havazott volna. Azután a lándzsára került a sor, sok lándzsanyél roppant össze, a szilánkok az ég felé röpködtek. Majd kardot rántottak, a lovak zajongtak, a sisakok a csapásoktól messze hangzottak, a harczi lárma fél mérföldnyire is elhallatszott, közbe meg a dobok és trombiták zaja vegyült. Nagy volt a szorongattatás, sok vitéz hullott el mindkét félen, de ha Giskránnak egy embere esett, harmincz magyar is elbukott, oly bátran viselkedett és oly erősen tartott össze a csehek apraja-nagyja. Igy azután mind jobban előre nyomultak, és midőn a magyarok ezt észrevették, elcsüggedtek és futni kezdtek.« Magának az ütközetnek leírása, mint látjuk, bármely XV-ik századbeli harczra ráillik. Beheim nem tesz említést árulásról, melyet Thuróczi [3]) és utána Bonfini [4]) szerint nehány magyar úr Hunyadira való irigykedésből elkövetett. Dlugoss sem tud róla. Nem hiszem, hogy Hunyadi iránt való ellenszenvből hallgatnák el, mint Teleki [5]) gondolja. Bizonyos, hogy mindkettő ellenséges indulattal viseltetik a Hunyadiak iránt, de ez épen jó alkalom lett volna arra, hogy Hunyadi népszerűtlenségét és honfitársait is sértő állítólagos gőgjét kiemeljék. Épen úgy nem tud róla Chalkokondylas és Ebendorfer sem. Thuróczi előadása szinte keresetten hatásos. Dlugoss [6]) a harcz szerencsétlen kimenetelét úgy magyarázza, hogy a hátra hagyott csapat a kirohanó várbelieknek nem tudott ellentállani, úgy hogy Hunyadi kénytelen volt még egy másik csapatot is segítségükre küldeni, melynek hirtelen fordulását azonban a többiek, kik a dologról nem tudtak, futásra magyarázván, zavarba jöttek és megfutamodtak.[7])

---

[1]) Id. m. 488. l.

[2]) Ez túlzás, mert akkor is, ha Beheim számait fogadjuk el, nem jut hatnál több magyar egy csehre.

[3]) Id. m. 263. l.

[4]) Id. m. 488. l.

[5]) Id. m. II. k. 185. l. 1. jegyz.

[6]) Id. m. II. k. 82. l.

[7]) Az árulásról szóló tudósításokat különben Krones is elfogadja. *Die böhmischen Söldner im östl. Oberungarn.* A gráczi gymn. 1862. Progr. 8. l. V. ö. Kelcz: *Ep. Math. Corvini*, I. k. 112. l. és II. k. 60. l.

»Midőn Hunyadi, ki kevéssel előbb még oly nagyra volt, az általános futást látta, megparancsolta, hogy vezessék elő fehér lovát. (Beheim magyarúl mondja: *ete ueierlot!)* Ezt a lovat. így hallotta a költő, Hunyadi Törökországból kapta, és azt tartják róla, hogy nincs ló, mely vele versenyt futhatna. Erre ült Hunyadi; a csehek üldözőbe vették, sok magyart megöltek, a holttestek oly sűrüen hevertek, mint buzaszem a kalászban, vagy a kéve aratáskor. Igy vesztették el a magyarok a csatát; sok nagy úr esett el vagy jutott fogságba,[1]) a csehek roppant zsákmányt ejtettek aranyban, ezüstben, ruhában, miket a menekülő gubernator elhagyott; a táborban is sok becses dologra akadtak.« [2]) Erről azonban a költő nem akar már beszélni:

uon dem wil ich nit singen mer,
daz euch daz nit verdriesse.

A folytatás a Giskra-párti hallgatóságot inkább bosszantotta, semmint untatta volna.

Bleyer Jakab.

---

[1]) Elesett nánai Kompolth János *(Thuróczi* id. m. 263. l. *Bonfini* id. m. 488. l.), fogságba került Hédervári László egri püspök. *(Thuróczi* id. h. *Bonfini* id. h. *Dlugoss* id. m. II. k. 82. l. *Ebendorfer* id. m. 863. l.)

[2]) Épen így *Dlugoss* id. m. II. k. 82. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából írta *Kollányi Ferencz.* Veszprém, 1901. Egyházm. kny. 8-r. 8, 152 l. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez, I.)

A jog és a történelem oly benső viszonyban állanak egymással, hogy egyik tudomány a másiknak ismerete nélkül sikerrel nem művelhető, mert a jogfejlődés adatait az eredeti kutatásokon alapuló történetírás szolgáltatja, a történelmi fejlődés pedig az intézmények jogi természetének ismerete nélkül meg nem érthető.

A mult századok jogtörténeti irodalma a jogtörténeti kérdéseket nem hogy tisztázta volna, hanem inkább összezavarta, mert az egyes kérdéseket politikai, vagy más gyakorlati czélzattal és rendesen akkor tárgyalván, mikor azok actuálisak voltak, az írók a történelmi adatokba saját felfogásuknak megfelelő értelmet magyaráztak bele. A mai magyar történetirodalom művelői pedig, kevés kivétellel, jogi ismeretek nélkül foglalkozván a történelmi adatok felkutatásával, az intézményeknek hamis képét szokták nyujtani. Súlyt helyeznek sok lényegtelen körülményre és mellőznek egyes lényeges adatokat, mert nem ismerik fel azoknak nagy jelentőségét a jogfejlődés szempontjából.

Kollányi Ferencz munkája, bár szorosan történelmi munka, mely bővebb jogi magyarázatokba alig bocsátkozik, nem szenved ezen általános hibában, s mind a történészre, mind a közjogászra nézve felette tanulságos; mert a mellett, hogy élénk világot vet a letűnt századok magánjogias gondolkozására, a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között a királynék koronázása és felkenése iránt minduntalan felújult vitákat a történelem szempontjából teljesen tisztázza és el is dönti.

Az egész mű három fejezetre osztva tárgyalja a felvetett kérdést.

Az első fejezet a királyné-koronázás jogának irodalmával 36 lapon át foglalkozik behatóan. A mit itt előad és szembeállít, az is csak megerősíti azon föntebbi állításunkat, hogy a kik a kérdéssel alaposan foglalkoztak, mint Baernkopf, Csapody és Pray, azok czélzatosan írták munkáikat, akkor, mikor a kérdés actuálissá vált; a kik pedig elfogulatlanúl tárgyalták a kérdést, csak hozzávetőleges állításokra szorítkoztak, de behatóbb fejtegetésekbe nem bocsátkoztak.

A második fejezetben 61 lapon tárgyalja a szerző a királyné-koronázásnak a mohácsi vész előtti történetét, és a történelmi adatok pontos összevetésével mutatja ki azt: hogy a mohácsi vész előtt a királyné a szent koronával koronáztatott meg és pedig akként, hogy a szent korona a királyné fejére, nem pedig vállára tétetett, s a házi korona csak akkor szerepelt, ha a királyné a királylyal együtt koronáztatott meg, a mikor is a szent korona a király fejét ékítvén, mindjárt a szent koronával történt megkoronázás után a házi koronát tették a királyné fejére, s a templomból a királyné már a házi koronával ékítve lépett ki; a szent koronával csak akkor, ha nem a királylyal együtt koronáztatván meg, a házi korona fejretételének szüksége nem forgott fen. A be nem avatott nézők tehát abban a hitben lehettek, hogy a királynét mind a két koronával szokták megkoronázni.

A mi pedig a veszprémi püspöknek királyné-koronázási jogát illeti, erre nézve kimutatja a szerző, hogy az nem kiváltságlevélen, hanem gyakorlaton, helyesebben szokásjogból származó kiváltságon alapult. A midőn pedig ezen szokásjogi alap vitássá vált, János érsek és Róbert püspök között a pápai curiában 1216 ápr. 11-én bírói egyezség létesült, melyet a pápa 1220-ban megerősített, s a mely szerint: ha a király és királyné koronázása és felkenése egyidejűleg történik, az esztergomi érsek a királyt, a veszprémi püspök a királynét koronázza meg és keni fel; ha pedig a királyné egyedűl koronáztatik meg, az esztergomi érsek a felkenést, a veszprémi püspök a koronázást végzi, és csak ha az esztergomi érsek nincs jelen, végezze a felkenést is a veszprémi püspök. Ezen bírói egyezség volt azután alapja az egész középkoron át a veszprémi püspök királyné-koronázási jogának, melyet az akkori felfogás azzal kapcsolt össze, hogy a veszprémi püspök mintegy a koronázás fejében és annak jutalmául volt a királyné kanczellárja és részesült ezért 500 márka díjazásban. Ha pedig a királyné kanczellárjának méltóságát olykor nem a veszprémi

püspök, hanem más főpap viselte, annak — mint a szerző kimutatja — személyes okai voltak.

A szerző által megvilágított történelmi adatokból a következő közjogi elvek fennállását lehet megállapítani:

1. Azon kérdésben, hogy a koronázásnál mely magyar főpapok végezzék az egyházi szertartást, a királyok a római curia illetékességét nem vonták kétségbe, s az országgyűlés az egyházi szertartások kérdésébe nem avatkozott.

2. Maga a koronázás, vagyis az, hogy valaki a szent koronával megkoronáztassék, az országnak, a királyné megkoronázása pedig ezen kívül a királyi férjnek akaratától is függött, s ez a jelentése annak a kifejezésnek, hogy *az országgyűlés koronáz.*

3. A királynét nem illetvén az imperium, az ő megkoronázásánál nem a primás, mint az ország első főpapja s a király és ország kanczellárja, hanem a királyné kanczellárja játszotta a főszerepet.

4. A királyné nem csupán férje méltóságának volt részese, s neki nemcsak mint ilyennek volt külön udvartartása, hanem egyúttal közjogi állást is foglalt el, ki mint királyné, férjével az országlás gondjaiban is osztozott,[1]) joghatóságot is gyakorolt, az özvegy királyné olykor a kiskorú királynak gyámja volt, országgyűlést is hívott össze, s erre való tekintettel a szent koronával való megkoronázását kívánta a nemzet, sőt volt idő, mikor a királyné a királylyal együtt a nemesek jogainak biztosítására esküt is tett.

A harmadik fejezet 49 lapon át a királyné-koronázásnak a mohácsi vész utáni történetét tárgyalja.

A szerző kimutatja, hogy I. Ferdinánd nejének Annának megkoronázásánál történt először, hogy a királyné fejére a koronázáskor nem a szent korona, hanem a házi korona illesztetett, s hogy azon szokás, mely szerint a szent korona az esztergomi érsek által a királynénak csak a jobb vállához illesztetik s a házi koronával a királynét a veszprémi püspök koronázza meg: Miksa nejének Máriának 1563 szept. 9-én történt koronázásával veszi kezdetét.

---

[1]) A királyné jogállását a mohácsi vész előtt, kifejti *Czirály*: Conspectus iuris publ. Regni Hung. I. 124. — A királynék közjogi szereplésére vallanak Nagy Lajos 1351 évi decretumának az aranybullát megerősítő záradékában ezen szavak: de beneplacita voluntate serenissimae principissae dominae Elisabeth, eadem gratia reginae Ungariae, genitricis nostrae charissimae; — és Albert 1439 évi decretumának záradékában ezen szavak: nec non de consensu et beneplacito praefatae dominae Elisabeth reginae, consortis nostrae praedictae.

A koronázási szertartások e megváltozásának okát a szerző a király felfogásában és akaratában keresi, de figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, — a mi szintén megemlítendő lett volna, — hogy a Habsburg-házbeli királyok uralkodásával vesztik el a magyar királynék közjogi állásukat, külön udvartartásukat s a *reginatus*-hoz tartozó birtokok és várak felett addig gyakorolt joghatóságukat, — a mi pedig megmagyarázza a beállott változást, s a mellett, hogy megerősítené a szerző azon föltevését, hogy maguk a királyok nem akarták, hogy a királyné koronázása a szent koronával menjen végbe, melynek a nemzet királylyá avató jelentőséget tulajdonított, okadatolná azt is, hogy ezen változásban miért nyugodott meg oly könnyen a nemzet.

A koronázási szertartás tekintetében beállott és föntebb említett nevezetes változás mellett ezen korban az egyháziak körében is bekövetkezett nagy felfogásbeli átalakulással találkozunk. A mohácsi vész előtt a királyné koronázása tekintetében ugyanis az 1216 évi egyezmény volt érvényben, tehát egyházi bíróság előtt létrejött és a pápa által is jóváhagyott egyezmény volt irányadó. A XVIII-ik században a veszprémi püspök és az ország primása között a királyné-koronázás joga körül támadt vitában azonban a főpapok már nem a római curiához fordulnak, nem az 1216 évi egyezményre hivatkoznak, hanem a királytól kérik a döntést és királyi kiváltságokra hivatkoznak, sőt gróf Volkra veszprémi püspök 1714-ben az országgyűlés előtt tesz óvást az ellen, hogy az esztergomi érsek kente fel a királynét és végezte a szent koronával teljesítendő koronázási szertartást. Ugyancsak a magyar közjog alapján indult meg ezen kérdés fölött a vita 1760-ben Bajzáth püspök és Batthyány József primás között is, és egyiknek sem jutott eszébe, a kérdés eldöntését másutt, mint a királynál keresni.

Ezen felfogásbeli változás — mely bizonyára már a mohácsi vész előtt is bekövetkezett, de csak azután jutott kifejezésre — szintén nevezetes bizonyíték a mellett, hogy a koronázás, mind a királyé, mind a királyasszonyé, régóta megszűnt egyházi jelentőségű cselekmény lenni, hanem egyházi szertartásokkal egybekötött *közjogi actussá* vált, azaz, hogy többé nem az egyház, mint az Árpádok korában, hanem az ország koronáz, az egyház pedig csak a koronázással kapcsolatos egyházi szertartásokat végzi, azaz csak közreműködik a koronázásnál.

A mi magát a veszprémi püspök szereplését illeti a királyné koronázásánál, arra nézve királyaink ezen korban

végérvényesen nem döntöttek. III. Károly 1714-ben, midőn az esztergomi érseknek koronázási joga mellett foglalt állást, a veszprémi püspököt igényével a kereset útjára utalta. Ferencz, midőn 1792-ben ápr. 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával — mely azóta a királynék koronázásánál mindig alapúl vétetett — elrendelte, hogy a királyné megkoronázásánál a szent misét, a felkenést és a szent koronával való megkoronázást a primás végezze, a veszprémi püspök pedig csak a házi koronát tegye a királyné fejére, — a veszprémi püspök 1714 évi keresetét, a mennyiben el nem évült, épségben hagyta. Ezekből szerzőnk azt következteti, hogy habár a közel negyedfélszázados gyakorlattal szemben a veszprémi püspök királynékoronázási joga nem is lesz a mohácsi vész előtti állapotba visszahelyezhető, vagyis hogy a veszprémi püspök nem fogja kivívhatni, hogy ő, és ne a primás helyezze a királyné jobb vállára a szent koronát, mindazáltal abban az esetben, ha a királyi pár egyidőben koronáztatik meg, vagy pedig ha a királyné koronázásakor az esztergomi érseki szék nincsen betöltve, avagy az érsek akadályozva van, senki sem vitathatja el a veszprémi püspöktől azt a jogot, hogy ő végezze az összes szertartásokat.

Midőn azonban a szerző erre az álláspontra helyezkedik, figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy boldogult Erzsébet királynénak 1867 évi junius 8-án végbement megkoronázásakor az 1216 évi római egyezmény mellőztetett, és pedig minden fentartás nélkül a veszprémi püspök részéről. Itt tehát oly szokással állunk szemben, mely a törvényt is lerontaná, annál inkább lerontja tehát a csak szokásjogi alapon keletkezett privilegiumot, mely csak a *külön* törvény természetével bír, és így gyöngébb a *közönséges* törvénynél. Tudnunk kell ugyanis, hogy a praecedens eset is elégséges a szokásjog fennállásának bizonyítására, ha ezen esetből arra lehet következtetni, hogy a megett a törvényhozó hallgatólagos akarata és jogi meggyőződése rejlik. A jelen esetben pedig ezen jogi meggyőződés és az ezen alapuló hallgatólagos akarat kétségtelenül fenforog, minthogy a veszprémi püspök történeti joga 1867-ben azért mellőztetett, mert a koronázás jogi természete felől már a mohácsi vész előtt is megváltozott a nemzet jogi felfogása, s az esztergomi érsek a király koronázásánál sem azért viszi a főszerepet és végzi az egyházi szertartásokat, hogy erre nézve őt akár egyházi, akár királyi privilegium hatalmazná fel, hanem azért, mert ő az ország primása, első főpapja. Midőn pedig az érseki szék nincsen betöltve, helyére a legidősebb magyar érsek, vagy ha az érseki székek egyike

sem volna betöltve, a legidősebb magyar püspök lép, még pedig nemcsak a király, hanem a királyné koronázásánál is. Hiszen a királyné-koronázás szertartásainak megváltozása is a jogi felfogás megváltozásának volt a következménye. A királyné megszünt közjogi állást elfoglalni s ezzel megszünt az is, hogy a szent korona fejére illesztessék. Hanem mivel a királyné koronázása csak annak a kifejezésére szolgál, hogy ő királyi ura méltóságának részese: csupán vállára illesztetik a szent korona. A szertartás változása sem egyéb tehát, mint a jogi felfogás változásának a következménye. A fennállott privilegiumok elavultak és helyökbe a megváltozott felfogásnak megfelelő szokás lépett, mely a már elavalt privilegiumot meg is változtatja. A felkenést és a szent koronával való koronázást tehát akkor sem a veszprémi püspöknek kell végezni, ha az érsek nem végezhetné, hanem a legidősebb magyar római katholikus püspöknek, s a veszprémi püspököt ma már nem illetheti egyéb, mint hogy a közte mint a királyné kanczellárja és a királyné között egykor fennállott jogi viszonynak emlékére a házi koronát tegye a királyné fejére.

A végeredményre nézve tehát nem érthetünk egyet a szerzővel. De ez nem lehet ok arra, hogy munkájának becsét és értékét tagadjuk. A történelmi adatoknak lelkiismeretes egybeállítása, beható és elfogulatlan tárgyalása, világos és szabatos előadása, mind oly tulajdonságai a műnek, melyek azt értékessé teszik, s a szerző mindenesetre jó szolgálatot tett a jogtörténeti tudománynak, midőn a királyné-koronázás kérdését jogtörténeti szempontból tisztázta s a letűnt századok jogi felfogására oly fényt vetett, mely egyéb jogtörténeti kérdések tisztázását is meg fogja könnyíteni.

FERDINANDY GEJZA.

A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Műtörténelmi és topographiai tanulmány. Irta *Divald Kornél.* Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 103 l. (A Szent-István-Társ. tud. és irod. osztályának felolvasó üléséből, 41. sz.)

Tudományos érzékkel, sok szorgalommal és ambitióval megírt könyvről számolunk be, olyanról, mely rászolgálna a méltánylásra, és mégis, ha igazságosan akarunk itélni, jóval több lesz a gáncs írásunkban, mint a dicséret. Tulajdonképen nem is a szerzővel szállunk perbe, hanem a kitűzött föladattal. A középkori Budának és Pestnek műemlékei — nehány csonka épületrészt, egy csomó kifaragott követ nem számítva — az utolsóig elvesztek; az egyik templomból csak egy fűrészfogas

párkányrészlet s a torony egyik külső oldalfala maradt meg (belvárosi plebánia, Nagyboldogasszony-templom), a Margitszigeti épületekről pár fal- s ablakrészlet beszél, a leghatalmasabb épület, a Nagyboldogasszony budavári temploma — a mai Mátyás-templom — átépítve, restaurálva, csak alaprajzával, pillér-részleteivel s egy domborművével visz bennünket vissza a középkorba. A többi épület — maga Divald hetvenegyet említ föl — még jobban elpusztult, a legtöbb egészen nyom nélkül, sőt egy részének még helye is bizonytalan; a műemlékek alapján tehát egyáltalán lehetetlen a két testvérváros középkori művészetének történetét megírni.

Divald azonban középkori művészeti emlékeinket a belvederei torsóhoz hasonlítva, — merész, de nem találó hasonlat! — az antik művészet példájára hivatkozik. A görög művészet remekei elvesztek, de az írott források segítségével reconstruálhatjuk a művészi tevékenység képét: ő is a magyar művészettörténet írott forrásaira támaszkodva, megkisérti »merőben kulturhistóriai vagy történelmi adatokkal fényt vetni műtörténelmünk homályos korszakaira, illetve kiegészíteni a hézagokat, a melyek ezek fejlődésének a képében fölmerülnek.« (9—10. l.) Divald lelkiismeretesen fölhasználja ezeket az írott adatokat, a mint a codexekben, oklevelekben és krónikákban fönmaradtak, egy részüket az eredeti, kiadott forrásokból, a legnagyobb részüket másodkézből, történeti monographiákból idézve; de milyenek ezek az adatok! Egykorú följegyzések, melyek legtöbbször az illető műemlék *helyére* vonatkoznak, vagy arról számolnak be, milyen karban van az épület. Csak néha derítenek fényt a *méreteire*, művészi alkotásáról, jelleméről, sőt még a keletkezése körülményeiről is mélységesen hallgatnak, és ritkaság, ha valamelyik oklevél a templom alaprajzának megszerkesztésére ad útbaigazítást. Ezt már a források természete megmagyarázza. Adományozó, pereskedő, segítségkérő vagy utalványozó *hivatalos* oklevelek mind, a melyek épen abban különböznek a classikus művészetekre vonatkozó írott forrásoktól, hogy a *művészeti elem* egészen hiányzik belőlük.

Ezekre a száraz, odavetett utalásokra csak úgy lehetne művészettörténeti méltatást alapítani, ha az író a tények helyett a képzeletére bízná magát, s teljesen a saját phantasiájából alkotná meg a két középkori testvérváros művészetének ábrándos képét. Hogy azonban az ily képhez a tudománynak semmi köze sem volna, az természetes. Divaldot tudományos érzéke megóvja ettől a ballépéstől, összegyüjti és fölhasználja módszeresen az adatokat és csak annyit következtet

belőlük, a mennyit lehet. Magukról az épületekről csak ott nyujt némi művészeti jellemzést, a hol a romok is segítségére sietnek az írott emlékeknek, mint pl. a Margit-szigeti építkezéseknél, de ott is óvatos, nem bocsátkozik merész föltevésekbe.

Azonban könnyű belátni, hogy így a monographiát egyáltalában nem tekinthetjük *művészettörténeti* tanulmánynak, mint a címe kívánja, hanem pusztán *topographiainak*, mint az alczím második fele követeli. Valóban az egész könyvnek nincs egyéb czélja, mint a középkori Pest és Buda épületeinek a helyét meghatározni. Ezt a czélját lelkiismeretesen is iparkodik megvalósítani. Czáfolja, kiegészíti, helyreigazítja, összeegyezteti a historikusok eddigi véleményeit, mindenütt inkább az eredeti oklevél szavainak, mint a feldolgozók fejtegetéseinek adva hitelt. Megfontolja minden szavát, s ha egy-két föltevése kissé merész is, nem hamarkodja el a dolgot, bírál és okoskodik, s óvatosan következtet. Az adatok azonban oly szűkszavúak, a helyrajzi támasztó pontok, melyekhez a középkor emberei hozzáfűzték megjegyzéseiket, előttünk már gyakran ismeretlenek vagy oly kétesek, hogy nem csodálkozunk, ha Divald topographiai fejtegetései tele vannak föltételes állításokkal, melyeket csak úgy tarthatunk igazaknak, ha sokszor két-három egymásba kapcsolható föltételt valónak fogadunk el. Lapjai tele vannak ily kifejezésekkel, mint: *nyilván, lehet, talán, valószínűleg, bizonyára* stb. a melyek bizonyítják ugyan, hogy a szerző nem mondja ki mindjárt könnyelműen a végleges itéletet, de viszont munkájának értékét le is szállítják s arra figyelmeztetnek, hogy milyen ingatag alapon épült föl az egész topographiai tanulmány.[1])

És mégsem ez a könyv legnagyobb hibája, hanem az előadás módja. Tudományos műveknél, különösen ha adatokat közölnek s mint közvetlen forrásmunkák szerepelnek, nem végzetes hiba, ha nehézkesen, formátlanúl vannak megírva; de mikor a már ismert eredményeket kell a tudomány czéljaira összefoglalni, akkor a világos, könnyen érthető stilus elengedhetetlen követelmény. A topographia magában is száraz és unalmas tárgy; vegyük hozzá, hogy Pest és Buda topographiai adatai nagyrészt már elpusztult épületekről beszélnek, melyeknek romjai alig vannak. A Divald közölte adatokat tehát teljesen

[1]) Itt jegyzetben idézem egy ellenmondását, melyet épen az ilyen föltevések szültek: »Pest maga, ha nem is oly nagy mértékben mint Buda, de szintén élénk kulturális életnek lehetett a szinhelye« (25. l.) és »Pest mind a két Budánál, s vajmi jelentéktelen volt művészi tekintetben s a mohácsi vészig inkább nyers terményekkel folytatott kereskedelme révén, mint kulturális tekintetben nevezetes.« (26. l.)

képzelő erőnkkel kell feldolgozni, ismerős képzetek nem könnyítik meg munkánkat, a látás érzéke, mely a legvilágosabb és legtájékoztatóbb támasztó pontokat szolgáltathatná, nem jut szerephez, mivel nemcsak a romok alig segítenek, hanem még az épületnek egész környéke is megváltozott, nyom nélkül eltünt. Kép vagy térkép egyáltalán nincs a könyvben s így a sok irányt, helyrajzi meghatározást, mértékszámokat és viszonyokat mind a fejünkben kell tartanunk és egymásra vonatkoztatnunk: oly munka, mely a normális agyvelőt még akkor is megerőlteti, ha egyébként világosan, határozottan állítják eléje a rajzot az író szavai. Divald pedig épen nem ügyes stiliszta. Hosszu, sokszor 10—12—16 soros bonyodalmas szerkezetű mondatokban halad az elbeszélés, egy-egy önálló mondatába is annyi mindenféle körülmény-határozó kerül bele, annyi egymástól függő participiális szerkezet, hogy magának a mondatnak, mint a szavak összefüggő rendjének megértése is sok fejtörésbe kerül, és mennyivel nehezebb a tartalmi megértés! Kétszer-háromszor is elolvassuk, míg megértjük, akkor jön a nagyobb munka, elképzelni a leírt viszonyokat, megalkotni képzeletből a hely rajzát.

Kár az is, hogy a szöveg beosztása technikai szempontból nem czélszerű, az egész végig egyforma szedés, nincs kiemelve, ha új dologra tér át, s az a sok épület, melynek helyét megállapítani igyekszik, nem különül el az első pillanatra. Ez természetesen a munka értékének nem árt, de használatát megnehezíti, mert az olvasó könnyen összezavarja a rokon-nevű vagy közelfekvő épületeket.

Mindezekért, a kinek majd a középkori Pest és Buda topographiai adataira szüksége lesz és Divald könyvéhez fordúl, nem tudja elfojtani a csöndes elégedetlenséget; de viszont, ha áttöri magát a nehézségeken, megköszöni neki, hogy összehordta, a mit csak összehordhatott. Hogy a Divald rajzolta kép kissé kuszált és nagyon is vázlatos, az magán a föladaton s nem az író lelkiismeretességén mult; hogy nem világos, az a stilusán. Ez sem gondatlanság eredménye; a szerző megtett mindent, a mi tőle telt, igyekezete és szorgalma megérdemli a méltánylást. —R—

Krassó-Szörény vármegye néprajzi viszonyai a mohácsi vész előtti időkben. Irta *Turchányi Tihamér.* Lugos, 1901. Traunfellner Károly kny. 8-r. 131, 4 l.

Érdekes és hazánk nemzetiségi viszonyai szempontjából tanulságos könyv. Voltaképen nem néprajz, hanem inkább Krassó-Szörény vármegye nemzetiségeinek statisztikája történeti alapon. Nem politikai czélzat vezette az írót, — maga szabadkozik e föltevés ellen, — hanem az, hogy a történelmi igazság szövétnekénél megvilágítsa a fejlődésnek azt az elszomorító folyamatát, mely országunk e hajdan tősgyökeres magyar vármegyéjét napjainkban, de jórészt már a mohácsi vész előtti időszakban is, egyik jellegzetesen nemzetiségi törvényhatóságunkká változtatta.

Készséggel elismerjük, hogy Turchányi történeti alapon dolgozott, vizsgálódásában az oklevelekből indult ki s következtetéseit azokból vonta le. Az okleveles emlékekben fenmaradt helyneveken alapszik egész okoskodása. Abból az elvből indúl ki, hogy »a helységek elnevezése *mindig* az illető helység lakosságának anyanyelvétől függ. Magyar vidékeken mindennek tiszta magyar, vagy legalább megmagyarosított neve van, . . . német, oláh, szerb vagy tót vidéken a nevek is németek, illetve oláhok, szerbek vagy tótok.« Ez az elv általánosságban valahogy megállhat, azonban az igazat megvallva, a »mindig« kifejezést nem merném egész határozottsággal használni. A szerző könyvéből levonható tanulság is azt bizonyítja, hogy a helynevek igen is lehetnek alkalmasak valamely vidék nemzetiségének meghatározására, de nem teljes és föltétlen bizonyossággal. Csak a napjainkban divatozó — sokszor esztelen, mert a történeti fejlődést teljesen figyelmen kívül hagyó — helynév-magyarosításokra emlékeztetem az olvasót, melyekből későbbi századok historikusának vagy statisztikusának végzetes tévedés lenne csalhatatlan következtetéseket vonni a nemzetiségi viszonyokra. Ne menjünk messzire; maradjunk csak fővárosunk nevénél. Vajjon a *Pest* és *Ofen* nevek feljogosíthatnak-e valakit arra, hogy azokból állandó tót és német lakosságra következtessen? Aztán nem tapasztaljuk-e lépten nyomon, hogy idegen, különösen szláv elnevezésű helyeken már a honfoglalás óta színmagyarok laknak, ellenben magyar vagy magyaros nevű községek lakosai idegen ajkúak?

Azután van még ennek a kriteriumnak egy elengedhetetlen kelléke: a történeti összehasonlító nyelvészetben való alapos jártasság. E nélkül Horvát István és társai módjára még Mesopotamiát is magyarnak tarthatjuk s könnyen meg-

feledkezhetünk arról, hogy akárhány tősgyökeres magyar lakosságú község neve sem magyar.

Az összehasonlító, még pedig a történeti alapon álló összehasonlító nyelvészet azonban a szerzőnek gyenge oldala. Folyóiratunk nem nyelvészeti szakközlöny, a tudománynak ebben a határában tehát nem nyomozzuk tévedéseit; de a philologus gazdag tarlózást vihetne végbe Turchányi helynév magyarázatainak mezején, különösen a hol olyan magyarázatokba bocsátkozik, melyekben az oklevelek ingadozó helyesírását a maga szája íze szerinti kiejtéshez igyekszik idomítani.

Egyébiránt lássuk az eredményeket, melyeket a szerző a történeti adatokból levont.

Az Árpádok korából fenmaradt oklevelekből hét helység nevét ismerjük: *Alsó-Woyla*, *Berény*, *Buchud*, *Voja*, *Kuke*, *Széplak*, *Szirög* (Syreug). Ezek közül szerinte négy magyar, *Voja* szláv, *Kuke* és *Szirög* bizonytalan. — Az Anjouk korából 154 helységnevet ismer. Ebből 121 magyar, 6 szláv, 2 oláh, 25 bizonytalan származású; a miből nyilván az a következtetés vonható, hogy Krassó-Szörény vármegye lakossága magyar volt. A Nagy Lajos halálát követő 80 esztendő azonban már lényeges változást idéz elő e számarányban. A mindinkább terjeszkedő török kipusztítja az őslakosságot s nagy tömegekben tolja maga előtt a Balkán-félszigeti tartományok oláh-szláv népeit, melyek a megye lakatlan területén keresnek és találnak új otthont. Az ezen időszakban ismert 215 helységnév közül 150 magyar, 50 szláv, 15 oláh. A magyarság tehát még többségben van s ezt a többséget megtartja, ámbár együttvéve a nemzetiségek is csaknem a magyarsággal egyenlő erőre fejlődnek a Hunyadi Mátyás trónraléptétől (1458) a mohácsi veszedelemig (1526) terjedő, nem egészen száz esztendős időszak alatt, a mikor is az ismert 113 helységnév között 56 magyar és 5 bizonytalan névvel szemben 22 szláv és 30 oláh helységnevet állapít meg a szerző. —YJ—

Zur Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache. Von *Vatroslav Jagić.* I. u. II. Hälfte. Wien, 1900. 4-r. 88 l., 96 l. (Különlenyomat a *Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften in Wien.* Phil. hist. Kl. XLVII. kötetéből.)

Két szempont irányozza érdeklődésünket e mű felé. Az egyik történeti, a másik nyelvészeti. Ugyanis közvetetlen a honfoglalás előtt, körülbelül 861—885 közt ment végbe Rostislav fejedelem birodalmában, Morvaországban, az a szláv nyelvű keresztény térítés, melynek a szláv egyházi nyelv a maga

keletkezését, megalakulását köszönheti. Mármost, mivel Morvaország kiterjedt Magyarország egy részére is, Jagić szerint a Dunától északra a Garam folyóig, magyar történeti szempontból is kiváló figyelmet érdemel, hogy a szláv nyelvtudomány legelső és legnagyobb művelőjének mi e kérdésről a nézete. De nyelvészeti szempontból is fontos Jagić műve reánk magyarokra nézve. A magyar nyelvben levő régi szláv szavak viszonya a IX-ik századi nyelvhez elsőrangú fontossággal bír a magyar nyelvész előtt. E két szempont az, mely ajánlja, hogy Jagić művét vázlatosan ismertessük.

Rostislav morva fejedelem 860 táján kért szláv nyelvű térítőket Mihály byzanczi császártól. E kérelem indító oka az akkori politikai viszonyokban keresendő. Rostislav ezzel a lépéssel a frank befolyás alól akart menekülni. A császár Cyrill és Methodius testvéreket küldötte Morvaországba, s választását azzal okolta meg, hogy ezek Szalonikiból valók lévén, jól tudnak *szlovénül*. Cyrill és Methodius csakugyan hazánkba jöttek s 869-ig (Cyrill haláláig együtt), illetőleg 885-ig (Method haláláig) itt működtek is.

Fontos kérdéseknek egész sora vár mármost feleletre: 1. *Milyen nyelven hirdette a két testvér Isten igéjét?* E kérdésre teljesen biztos feleletet lehet adni, azért innen kell történni a kiindulásnak is. A Cyrill- és Methodius-féle nyelvemlékek, az egyházi szláv nyelv történetében a különböző orosz, középbolgár, szerb, horvát szerkesztésű nyelvemlékek, valamint a mai szláv egyházi nyelv, hangtani szempontból mind azt vallják, hogy Cyrill és Methodius nyelve bolgár dialektus volt. Jagić szerint olyan macedoniai *bolgár dialektus*, melyet a IX-ik században valahol Konstantinápoly és Szaloniki közt beszéltek. Ezt a nyelvet a nép akkor még nem mondta *bolgár*-nak, hanem *szlovén*-nak, mert a török bolgárság akkor még nem olvadt össze nyelvileg a mai bolgár szlávsággal. Ezt a dolgot támogatni lehet egy analogiával is. A régi novgorodi oroszok, a kik ma *russkij*-nak mondják nyelvüket, régen szintén *szlovén*-nak nevezték a maguk nyelvét. Mármost, mivel a Cyrill- és Methodius-féle nyelv mai értelemben vett *bolgár dialektus*, melyet valahol macedoniai területen a IX-ik században beszéltek, nevezhető *ó-bolgár*, *ó-macedon* és *ó-szlovén* nyelvnek is. Van még egy kifejezés, *ó-egyházi szláv*, melyet a tudomány itt-ott használ, de ez a legszintelenebb. A következő sorokban csatlakozom Leskien Ágosthoz s ó-bolgárnak nevezem e nyelvet.

Ha mármost a Cyrill- és Methodius-féle nyelv kétséget kizárólag bolgár-macedon eredetű, előáll a másik kérdés: 2. *Milyen nyelvű szlávság volt az, melynek Cyrill és Metho-*

dius Morvaországban és Pannoniában bolgár nyelvjáráson hirdették Isten igéjét? Jagić erre azt mondja, hogy a IX-ik században Morvaországban nyelvileg morva-tótság, Pannoniában a mai Zala és Vas vármegyékben lakó s a muraközi *ka-* és *kaj*-szlovénség ősei laktak. — Most már, ha tekintetünket azon nyelvemlékek felé fordítjuk, melyek hivatva vannak e kérdésre megfelelni, a következőket mondhatjuk: Cyrill és Methodius tudták, hogy nem annyira térítésről, mint az Isten igéjének első sorban szláv nyelven való hirdetéséről van szó, mert hiszen e területen már 836 előtt volt kereszténység, a mint azt a »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*« Nyitrára vonatkozó adata bizonyítja. Cyrill és Methodius tehát kész szláv fordításokkal jöttek hazánkba, mely fordítások Konstantinápolyban görögből készültek. E fordítások közt lehetett egy lectiós rész az evangelistákból és talán az apostolokból, nehány kész zsoltár-fordítás, nehány ima. Ha a ma meglevő ó-bolgár nyelvemlékeket vizsgáljuk, a Jagić-féle tanítást teljesen bizonyítva találjuk. Az evangelisták négy ó-bolgár szövege közül kettő *lectionarium*, kettő pedig *tetra-evangelion*. A zsoltárok meglevő ó-bolgár fordításáról ki van mutatva, hogy egy része görögből, más része latinból való, tehát itt hazánkban történt a fordítás. — Az ó-bolgár nyelvű imákat magában foglaló *Euchologium Sinaiticum* egyik imája szent Emmeram ó-felnémet imájának a fordítása, s így ez is bizonyítja, hogy a Cyrill- és Methodius-féle, Konstantinápolyban megkezdett s görögből való fordítói munkásság hazánkban folytatódott, csakhogy itt a helyi viszonyokkal kellett számot vetni s latinból és németből is fordítani.

Mivel mármost az ó-bolgár nyelvemlékek mai alakjukban mind a X—XI-ik században Macedoniában vagy Bulgáriában készült másolatok, egyikről sem mondhatjuk, hogy a Cyrill- és Methodius-féle fordítást szórúl-szóra tartalmazza. De ha e nyelvemlékek szókincsét vizsgáljuk, ha azt nézzük, hogy az ó-bolgár nyelv szókincs tekintetében a mai napig milyen fejlődésen ment keresztül, akkor ebből a vizsgálódásból rendkívül fontos következtetéseket vonhatunk. Jagićot illeti meg a köszönet azért, hogy az egyházi szláv nyelv történeti fejlődését a szókincs alapján kezdte vázolni. E szókincsbeli történeti vázolással ki tudunk mutatni az ó-bolgár nyelvemlékek szókincsében olyan szavakat, melyek ma és a multban kizárólag pannoniai, illetőleg moraviai szavak. Ilyen pl. a *rěsnota:* igazság, veritas (ó-bolg. *istina); jendro:* gyorsan (ó-bolg. *skoro*). Ezek hazai szlovén kifejezések ma is, a multban is. Valószínű, hogy ilyen

a *muditi:* késni (hazai szlovén *midíti)* is. Ezek a szavak csak itt kerülhettek a Cyrill- és Methodius-féle nyelvbe. Ha már most az ó-bolgár nyelv fejlődése történetében a horvát szerkesztésű *Bécsi leveleket* (XII. száz.), az ó-szlovén katholikus szertartáshoz tartozó *Freisingeni töredékeket* (XI. száz.), a csehtót szerkesztésű *Prágai töredékeket* (XII. száz.) és a *Kijevi leveleket* (XI. száz.) tekintjük, akkor, párosítva ez ismereteinket a Cyrill- és Methodius-féle nyelvemlékek pannonismusaival, illetőleg moravismusaival, azt fogjuk állítani, hogy a Dunán túl és a Duna balpartján nyelvi tekintetben csakis szlovénség és cseh-tótság lakott. — Jagićtól az én nézetem csak a határok tekintetében tér el. Jagić szerint ugyanis a Duna volt a határ.

Ha Cyrill és Methodius idegen, a néptől nem beszélt nyelven hirdették Isten igéjét, előáll az a kérdés: 3. *Milyen eredetűek akkor a magyar nyelv szláv szavai?* Jagić egy részökről azt állítja, hogy szlovén-eredetűek, más részökre nézve csatlakozik Asbóth nézetéhez, hogy bolgár átvételek. E bolgár átvételek helye lehet az alsó Duna vidéke is, Asbóth szerint beleértve a Duna-Tisza közét is. E kérdésről sok tekintetben eltérő nézetem van. Okaimat a *Nyelvtudományi Közlemények*-ben mondom el, a hol az ó-bolgár nyelvemlékek szókincse és a magyar nyelv szláv jövevényei közti viszonyt vizsgálom.

Az érintett három kérdést találtam ránk nézve Jagić végtelenül tanulságos dolgozatában a legfontosabbnak. A szerző a többi részben kritikailag tárgyalja a Cyrill- és Methodius-féle legendákat;[1]) megállapítja, mit igazolt ezekből az eddigi történeti kutatás; részletesen szól Cyrill és Methodius működéséről, tanítványaikról, főleg Clemensről. Históriailag vázolja az ó-bolgár nyelv eredetéről szóló nézeteket, a kétféle szláv *abc*-ét, s ő is azt bizonyítja, hogy Cyrill a *glagolita* írást találta fel, mely a horvát glagolismusban lelte folytatását, míg ellenben a *cyrillica* a X-ik században bolgár területen a görög írásból keletkezett. Az erre vonatkozó nézeteket is bőven tárgyalja. Végül az ó-bolgár nyelvemlékek szókincsének történeti fejlődését feltüntető szócsoportokat állítja össze.

MELICH JÁNOS.

[1]) V. ö. A m. honfoglalás kútfői, 348 és köv. ll.

A magyar nyelvújítás szótára. A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Irta *Szily Kálmán.* Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kiadása. 8-r. XV, 403 l.

Bátran a legérdekesebb történeti művek közé sorozhatjuk ezt a derék könyvet, mely szerény »szótár« alakjában egy nevezetes korszak legsajátságosabb szellemi mozgalmának, a nyelvújításnak *tényeit* beszéli el tervszerűen, tanulságosan. Jól mondja a szerző, hogy »nálunk magyaroknál a *nyelvújítás* a XVIII. század utolsó s a XIX. század első két negyedében forradalmi arányokat öltött.« Mondjuk: valóságos forradalom volt, a forradalmak minden ismertető jelével. Teremtő lelkesedés, rontó erőszak, szerencsés és szerencsétlen alkotások, túlzás, tévedések jellemzik e mozgalmat, mely »sok gyöngy mellett sok szemetet is dobott a fölszínre«, sok jót, de sok rosszat is szült, s végül meghozta — a mi minden forradalmat követni szokott — a reactiót. Ennek a mozgalomnak a *krónikáját* írta meg Szily Kálmán. Munkája »semmi egyéb, mint krónika« — úgymond; pedig több annál. A szerző nem halmoz össze mindent, a mit a nyelvújítás élve-halva létrehozott, hanem kritikusan megválogatva az anyagot, csupán az életrevaló, meggyökerezett új szókat s az elpusztultak közül csak azokat vizsgálja, melyeknek születése vagy halála az életben maradottak történetére nézve tanulságos. Egyszóval, mintegy *leszürve* adja elénk a nyelvújítás eredményeit. Hogy minő az a salak, a mit elhagyott, elég példa reá egy sereg szó, mit a Hírnök 1843 és 1844 évi számaiban a *primás* magyar elnevezésére ajánlottak buzgó nyelvújítók. Nem nyomtatjuk le mégegyszer e szörnyűségeket; a kit érdekel a dolog, megolvashatja Szily Kálmán előszavában.

Az egész munka tartalma, berendezése ez: Az előszó után következik a források nyolcz oldalra terjedő felsorolása a szótárban használt rövidítések magyarázatával; azután jön maga a *szótár* betürendben, az *ábra* szótól a *zsörtölődni* igéig körülbelől 4000 vezérszó; végül mint függelék: *a nyelvújítás kedveltebb képzőinek és képzésmódjainak jegyzéke.* A szerző minden egyes szónál, melyet szótárába iktatott, az első forrásra igyekszik visszamenni; megnevezi az írót, annak munkáját s az évet, a kinél, a hol és a mikor az illető szó — tudomása szerint — először fordúl elő; megjelöli a régi nyelvből meg a nép nyelvéből átvett szókat, feltüntetve jelentésbeli és alaki változásaikat; a csinált szóknál megfejti a képzés módját, megrójja az önkényes képzéseket, rámutat az analogiákra, előszámlálja az összetételeket; egyszóval a nyelvújítás min-

den valamirevaló szülöttének tőle telhetőleg teljes *életrajzát* állítja össze.

Hogy az ilyen munka nem lehet hibátlanúl tökéletes, az természetes dolog. A szerző maga mondja, hogy sok tévedést, de még több hiányt fogunk benne találni; azért ne higgyünk neki, hanem menjünk a kijelölt nyomokon előbbre és czáfoljuk meg mennél több állítását; ez lesz fáradságáért az ő legnagyobb jutalma. Nem a mi feladatunk Szily Kálmán munkáját behatóan ismertetni vagy épen megbírálni, de kötelességünknek tartottuk legalább röviden említést tenni róla, mint oly munkáról, mely nemzeti művelődésünk történetének egyik, bár sokat kárhoztatott és gyalázott, de soha többé ki nem téphető lapját világosítja meg becses adalékaival és tanulságos fejtegetéseivel. —GY—A.

Knjiga o uredbama i običajima skupštine i obćine otoka Lastova. (Libro delli ordinamenti e delle usançe della universitade et dello commun della isola de Lagusta.) Priredio za tisak polag rukopisa, koji se nahodi u Lastovskoj obćini, uz prispodobu za Arnerijevim i bečkim kodeksom *Frano Radić*. Zágráb, 1901. 8-r. VIII, 138 l. (Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium. Vol. VIII.)

Lagosta szigete 1310-ben került a raguzai köztársaság birtokába. Statutumai három kéziratban vannak meg; egyik a bécsi császári könyvtár, a másik a curzolai Arneri család, a harmadik Lagosta község birtokában. Ez utóbbi a legteljesebb. A bécsi példány nyomán Wenzel Gusztáv 1849-ben e statutumot a velenczeivel együtt kiadta; [1]) a bécsi kézirat azonban nem teljes, mert 1310-től csak 1390-ig terjed, azután a többi rendelkezés 1480-ig csak rövid kivonatban van meg benne, az 1480—1523-ig terjedő rész pedig egészen hiányzik belőle. Radics a bécsi kéziratot egybeveti a másik kettővel és a lagostai statutum egész szövegét adja 1310—1695-ig, illetőleg 1713-ig; a három kézirat eltéréseit pedig minden fejezet végén gondosan összeállított jegyzetekben közli.

Ez a statutum magában foglalja mindazon rendelkezéseket, melyek a sziget közigazgatási és törvénykezési életének összes ágaira vonatkoznak, és így nemcsak jogtörténeti, hanem kulturtörténeti szempontból is becses. A statutum szövege a

---

[1]) Beiträge zur Quellenkunde der dalmatinischen Rechtsgeschichte im Mittelalter. 1—3. Heft. Wien, 1849—1851.

Raguzában és vidékén divatos olasz nyelvjárásban van írva, sűrűn tarkázva vulgaris latinságú és szláv szavakkal. A bécsi kézirat szláv szavai ikavstinai jellegűek. Valószínűleg ezt a nyelvjárást beszélte a másoló s erre írta át a lagostai eredeti szöveget.

A statutum ötsoros latin bevezetésében a lagostaiak kijelentik, hogy 1310-ben csak azon feltétel alatt hódoltak meg Raguzának, ha ez az ő összes régi jogszokásaikat és intézményeiket tiszteletben fogja tartani. A statutum törvényes rendelkezései egyébiránt megegyezők az azonkori raguzai és velenczei »*Libri reformationum*« rendelkezéseinek szellemével és jellegével. A lagostai statutum legtöbb rendelkezése a földmívelésre, erdészetre, állattenyésztésre, halászatra és tengeri hajózásra, ezenkívül — de korlátoltabb mértékben — a kereskedésre vonatkozik, a miből arra következtethetünk, hogy e sziget lakói főképen ezekkel foglalkoztak.

Radics Ferencz szöveg-kiadása igen gondos. A szöveg végén, annak alapján, összeállítja a statutum jogi terminologiáját. (Rječnik pravoslovnog nazivlja, 106—119. ll.) Közli a szövegben előforduló raguzai comesek, a lagostai syndikusok, comesek (1310—1535) és vicecomesek (1670—1774), bírák és senatorok, valamint a papok névsorát, mindegyik mellett a megfelelő évszámmal; végül pedig ugyancsak a statutum szövege alapján összeállítja a közigazgatási, földmívelési, erdészeti, állattenyésztési, halászati, hajózási stb. műszavakat is, a mi különösen tanulságos és a statutum tanulmányozását igen megkönnyíti.

Margalits Ede.

TÁRCZA.

FRANCZIA TÁMADÁS II. RÁKÓCZI FERENCZ EMLÉKE ELLEN.

Csak most olvashattuk a *Revue des Questions historiques* 1901 évi április-havi számát, mely *Lefaivre Albert* úrnak »*L'insurrection magyare sous François II. Ragoczy, 1703—1711*« czímű hosszadalmas tanulmányát közli.

Lefaivre úr éktelenül haragszik a magyarokra, de különösen II. Rákóczi Ferenczre és magyar kortársaira. Haragja különböző forrásokból táplálkozik. Lefaivre úr először is legitimista, tehát nem szereti a forradalmakat és vezetőiket. Neki hiában írta Mommsen azt, hogy a történelemben nem érvényes a felségárulást sujtó paragraphus. — Lefaivre úr továbbá slavophil. Azt akarja bebizonyítani, hogy II. Rákóczi Ferencz korában a magyarországi nemzetiségek védelmezték a szabadság ügyét, midőn a császári zászlók alatt küzdöttek, s nem a magyarok, mint a hogy a liberális iskola mondja. »Czáfolhatatlanúl bebizonyítottam, — így kiált fel Lefaivre úr elmélkedései végén — hogy nem volt még felkelés, melynek sérelmei oly alaptalanok lettek volna, mint a Rákócziéi, továbbá hogy ez volt e világon a legkártékonyabb és a legterméketlenebb felkelés, ha küzdelmeit és eredményeit tekintjük.«

Lefaivre úr elolvasott egyet-mást, hogy e vakmerő tételeket bizonyítgathassa. Elolvasta úgy a hogy a nem magyar forrásokat, sőt úgy látszik, párisi levéltári anyagot is használt, de a magyar forrásokat egyszerűen mellőzte. Igy azután szép eredményekkel gazdagítja a tudományt. Szerinte Rákóczi a Kossuth előzője volt annyiban, hogy nem a nemességre, hanem a népre támaszkodott. Lefaivre úr tanítása szerint a magyar nemességnek az a törekvése, hogy úr akart maradni saját hazájában, oly mozgalomnak tekinthető, mely az angol imperialismushoz hasonlít. Pedig jegyezzük meg itt, hogy Lefaivre úr franczia diplomata s mégis úgy látszik, hogy oly kevéssé ismeri az angol imperialismust, mint akár a magyar történetet. — De lássuk csak tovább. Lefaivre úr szerint

Esterházy Pál herczeg titkos szövetségese volt a Habsburgok ellen intézett felkeléseknek. Hogy Széchenyi Pál érsek sem volt jobb nála, azt már alig kell mondanunk. A tudós franczia *Monasterly* rácz vezért *helységnévnek* veszi. Keresi pedig ezt a Monasterly nevű helységet *Budapest mellett a Tisza partján.* A gyöngyösi értekezleten Lefaivre phantasiája látta Lengyelország követeit is, a kik a hollandusokkal együtt az angol cselszövényeknek eszközei voltak. Esterházy Antalt a mi derék írónk ex-capucinussá teszi. A dunántúli kurucz győzelmeket észre sem veszi a mi jó barátunk, a ki folyvást a nyomorult kurucz hadviselésről prédikál, mely nehány éven át mégis csak sok bajt szerzett a Lefaivretől oly nagyra becsült császári tábornokoknak. Az is meg van írva franczia diplomatánk *tanulmányában*, hogy most uralkodó királyunk Galatzból Pestre szállittatta Rákóczi hamvait.

És ily tudományos készültséggel, a tények ily kiváló ismeretével itél Lefaivre úr elevenek és holtak felett. Nem is annyira tájékozatlanságát veszszük rossz néven, hanem azt a hihetetlenül együgyű fanatismust, melylyel Rákóczi és a magyarok ellen tör. Csalónak, kalandornak, parvenunek, lelketlen ambitiosusnak nevezi el azt a Rákóczit, kinek becsületes őszinteségét a nem épen optimismusáról híres Saint-Simon is elismeri.

Lefaivre úr azt hiszi, hogy fent említett tételeit czáfolhatatlanúl bebizonyította. Minő kellemes csalódásokban töltheti életét ez a szeretetreméltó történész! Tehát valóban alaptalanok voltak a Rákóczitól hangoztatott sérelmek? Olvassa csak el Lefaivre barátunk a Fiedlertől kiadott velenczei jelentéseket. Ruzzini már a felkelés kitörése előtt tartott egy veszedelmes mozgalom keletkezésétől; avagy Ruzzini is vak eszköze volt az angol cselszövényeknek? Lefaivre úr egyszerűen elsikkasztja az 1657-től 1703-ig lefolyt magyarországi eseményeknek legnagyobb részét, hogy tételét annál könnyebben bizonyíthassa.

Lefaivre úr az ő második tételének bizonyítása végett — hogy Rákóczi felkelése volt e világon a legkártékonyabb felkelés — arra hivatkozik, hogy Rákóczi kuruczai pusztították a magyar területet, hivatkozik továbbá Ónodra, és ezek után diadalmasan kiált fel, hogy Rákócziéknak az eperjesi mészárlásokat nem lett volna szabad felemlíteniök. Könnyű diadalokat ül a mi történetírónk. Heister kegyetlenségeit meg sem említi, s felejti, hogy a háborúval és a forradalommal természetesen összefüggő pusztítás és vérontás lényegesen különbözik a bírói gyilkolástól.

Lefaivre úr harmadik tétele a fölkelés terméketlenségéről, csupán a tétel formulázójának tudatlanságát bizonyítja. Nincs-e különbség 1703 és 1711 közt? Nem ismeri-e Lefaivre úr a szat-

mári békének azt a pontját, melyben a király megigéri, hogy szentűl fentartja Magyarország szabadságát és törvényeit?

És végűl, a mi a magyar nemzetiségek viszonyát illeti Rákóczi felkeléséhez: Lefaivre úrnak jó lesz megtanulnia, hogy a tótok és ruthének nem a császáriak táborában küzdöttek s hogy azok az oláh harczok a magyarok ellen, melyekben az ő franczia szivének oly nagy gyönyörüsége telik, nem Rákóczi idejében zajlottak le, hanem jóval később.

Lefaivre úrnak nagyon fáj az, hogy a Habsburgok a dualismus következtében tizenkét millió nem magyar alattvalót szolgáltattak ki a magyarok uralmának.

Akárhonnan veszi jólértesült diplomatánk ezt a tizenkét milliót, e *tanulmányában* csak azt bizonyította be, hogy nem született történetírónak. A ki pártszenvedélyből tényeket ferdít, vagy hallgatással mellőzi a felfogásához nem illő események egész sorát, az lehet ügyes munkatársa valamely pártlapnak, de történetírónak nem való. Pedig most jelent meg a szerzőtől »Les magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526—1722« czímmel egy két kötetes munka a török hódoltság koráról. Vajjon mi lehet abban? A. D.

KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI KÚTFŐK AZ AKADÉMIÁBAN.

Említettük már annak idején, hogy a belügy-minisztérium az 1900 évi költségvetésbe az Országos Levéltár tétele alatt 2000 koronát vett fel, mint azontúl évenkint ismétlődő összeget, hogy abból oly történeti kútfő-gyüjtemény állíttassék össze, mely az összes eddig megjelent s jövőben megjelenő külföldi kútfőkiadásokat magába foglalja, s így alkalmat nyujtson a magyar történetkutatónak arra, hogy a világ összes e nemű kiadványaival megismerkedhessék. Nem szükséges bővebben fejtegetni, mily haszon háramlik majd ebből a maga nemében — ha teljes lesz, úgyszólván páratlan gyüjteményből a magyar tudományosságra. A költségvetés indokolásában igen szépen ki volt fejtve, hogy *az Országos Levéltárnak feladata* nemcsak az ország iratainak gyüjtése, fentartása, hanem a hazai mult felderítésének előmozdítása is; erre pedig nem nélkülözhetők a különféle külföldi (német, olasz, franczia, angol, spanyol, svéd, cseh, lengyel, orosz stb.) kútfő-gyüjtemények, melyek részint közvetetlenül, a mennyiben egyenesen ránk vonatkozó adatokat tartalmaznak, — részint közvetve, a mennyiben analog viszonyokat derítenek fel, nyujtanak felvilágositást mul-

tunkra, s a melyek különböző okoknál fogva közkönyvtárainkban csak hézagosan vannak meg, és tekintve drága voltukat, a sokféle tudományszaknak szolgáló könyvtárak által nem is fognak megszereztetni.[1])

Ebből az indokolásból az következett volna, hogy az évről-évre beszerzendő külföldi *monumenták, diplomatariumok* az Országos Levéltár kézi könyvtárát gyarapítsák; minthogy azonban ez a kézi könyvtár csak megfelelő helyiség szűke miatt sem lehet a közönség használatára berendezett nyilvános könyvtár, oly megállapodás történt a M. Tud. Akadémiával, hogy a külföldi Monumenták gyüjteménye az Akadémia könyvtárában *őriztessék*; viszont az Akadémia az Országos Levéltárnak átengedi kézirattárából azokat az iratokat, melyek oda idő folytán különféle úton-módon az Országos Levéltár állagából kerültek, vagy legalább természetüknél fogva oda tartoznának. A megegyezés szerint a megszerzendő művek megállapítása az Akadémiára bizatott, mely ebben, szemmel tartva a gyüjtemény czélját, a minisztérium biztosának, az országos főlevéltárnoknak meghallgatásával jár el. A bevásárlás már megkezdődött, s az Akadémia — igen helyesen — mindenekelőtt némely már meglevő, de hiányos gyüjteményeinek kiegészítésére, folytatására, azután oly gyüjtemények megszerzésére törekszik, melyek Budapesten még nincsenek meg, s azért azokat a hazai tudományosság eddig jóformán nélkülözni volt kénytelen. Bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat, mily munkákat vett az Akadémia a mult év folyamán; s ez egyúttal világosabb tájékoztatást fog adni az iránt is, mily természetűnek van contemplálva az egész gyüjtemény.

Az 1901-ben vásárolt munkák ezek:

I. ANGLIA.

Ecclesiae Londino-Batavae Archivum. Tom. I. Ed. *J. H. Hessels.* Cantabrigiae, 1887.

II. AUSZTRIA.

Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens. Hrg. von Dr. *Anton Schubert.* Innsbruck, 1901.

III. LENGYELORSZÁG.

Acta Tomiciana. X. A. D. 1528. Posnaniae, 1899.

Codex diplomaticus Universitatis stud. gen. Cracoviensis. Vol. I—III. V. Cracoviae. 1870—1900.

Monumenta Poloniae historica. Ed. *A. Bielowski.* Vol. I—V. Lwow, 1864—1888. — Vol. VI. Krakow, 1893.

[1]) Olv. *Századok*, 1899. 850. l.

IV. NÉMETORSZÁG ÁLTALÁBAN.

Boehmer J. F. Fontes Rerum Germanicarum. I—IV. Stuttgart, 1843—1868.

Die Chroniken der deutschen Städte vom XIV—XVI. Jahrh. I—XXVII. Bd. Leipzig, 1862—1899.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund. IV. Abtheilung, 1. Hälfte. 1431—1432. Hrg. von *H. Herre.* Gotha, 1900.

Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe. III. Bd. Bearb. von *Adolf Wrede.* Gotha, 1901.

Hanserecesse von 1477—1530. I. 5. 6. 7. 8. — II. 1. 3. 4. 5. 6. 7. — III. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Leipzig, 1877—1899.

Monumenta Germaniae historica. Diplomatum regum et imperatorum Germaniae tomi III. pars prior. Heinrici II. et Ardvini diplomata. Hannoverae et Lipsiae, 1900.

Monumenta Germaniae historica. Scriptores, qui vernacula lingua usi sunt. III. 2. Hannoverae et Lipsiae, 1901.

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Erste Abth. 1533—1559. Berlin, 1901.

V. NÉMETORSZÁG KÜLÖN VIDÉKEI.

Codex diplomaticus Saxoniae regiae. Hrg. von *O. Posse* und *H. Ermisch.* I. 1. 2. — II. 1—16. Leipzig, 1864—1895.

Codex Pomeraniae diplomaticus. Hrg. von *K. Fr. Hasselbach, J. G. L. Kosegarten* und Friedr. Baron *Medem.* I. Bd. (Egyetlen köt.) Greifswald, 1843—1862.

Dronke E. F. J. Codex diplomaticus Fuldensis. Cassel, 1850.

Monumenta Zollerana. Urkundenbuch zur Geschichte des Hauses Hohenzollern. Hrg. von Rudolf Frh. von *Stillfried,* Dr. Traugott *Marker,* Martin *Scheins.* Berlin, 1852—1900. Register zu II—VII. Zusammengestellt von H. G. *Stillfried.* Berlin, 1866.

Politische Correspondenz Carl Friedrichs von Baden. V. Bd. 1804—1806. Bearb. von *K. Obser.* Heidelberg, 1901.

Riedel A. Fr. Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken u. sonstigen Geschichtsquellen für die Geschichte der Mark Brandenburg u. ihrer Regenten. Fortgesetzt auf Veranstaltung des Vereins für Geschichte der Mark Brandenburg. I—IV. Haupttheil. 35 Bde, 1 Suplbd. Chronolog. Register 2 Bde, Namensverzeichniss 3 Bde. Berlin, 1838—69.

Scriptores rerum Silesicarum. Hrg. von *Ad. Stenzel,* I—V. Bd. Bresslau, 1835—51.

Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt. Hrg. von *Boehmer.* I. Bd. 794—1314. Frankfurt a/M. 1901.

Urkundenbuch des Hochstiftes Hildesheim und seiner Bischöfe. II. Bd. 1221—1260. Hannover u. Leipzig, 1901.

VI. OLASZORSZÁG.

Codice diplomatico Padovano dall sec. VI. alla pace di Costenza. (25. Giugno, 1183.) I—III. Venezia, 1877—81.

Fantuzzi M. Monumenti Ravennati de' secoli di mezzo. 6 voll. Venezia, 1801—4. Appendice ai monumenti Ravennati publ. da *A. Tarlazzi.* 3 voll. Ravenna, 1872.

VII. SPANYOLORSZÁG.

Coleccion de documentos inéditos del archivo general de la corona de Aragon. Tom. I—XVII. Publ. por *D. Prospero de Bofarull.* — Tom. XVII—XL. Publ. por *D. Manuel de Bofarull y de Sartorio.* 40 voll. Barcelona, 1847—76.

A folyó évi vásárlásokat annak idején folytatólag közölni fogjuk.

LEVELEK A SZERKESZTŐHÖZ.

I.

A *Századok* legutóbbi füzetének 280. lapján Dőry Ferencz úr, a *nagyszebeni levéltár-kalauz* második kiadását ismertetvén, a következő megjegyzést teszi:

»Sajnos azonban, hogy a szerző nem használta fel ez alkalmat arra, hogy munkájának közjogilag helytelen czímét kiigazítsa. A *sächsische Nation* (szász nemzet) fogalma ugyanis a magyar közjogban ez idő szerint teljességgel ismeretlen. A Királyföldnek az 1876: XII. t. cz. által való rendezése folytán csupán a *szász egyetem* maradt fen mint közművelődési hatóság; tehát a levéltár is csupán a *szász egyetem*, nem pedig a *szász nemzet levéltára* lehet.«

Ezzel szemben felvilágositásúl legyen szabad megjegyeznem, hogy az »*Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*« czím ezen levéltár tartalmának megfelel, mely Nagy-Szeben város és a szász nemzet iratait, nem pedig a szász egyetem iratait is (1876: XII. t. cz.) foglalja magában. Ezen czím hivatalosan állapittatott meg, eddig minden ellenmondás nélkül közönségesen használtatott, és utoljára megerősittetett azon új egyezségben, mely e levéltárra nézve Nagy-Szeben város és a szász egyetem között 1890-ben köttetett és Szeben vármegye közgyűlésében 1891 évi junius 1-én 85 1891. sz. a. hozott határozattal, illetőleg a m. kir. belügy-minisztérium 1892 évi február 8-án 5108 II.[3] sz. a. kelt rendeletével jóváhagyatott.

Nem voltam tehát abban a helyzetben, hogy a czímet önhatalmulag megváltoztassam s más czímet, pl. »*Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Universität*« használjak, hanem inkább kötelezve voltam, a hivatalosan megállapított és hivatalos használatban lévő czímmel: »*Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*« élni.

Nagy-Szeben, 1902. márcz. 23.

ZIMMERMANN FERENCZ
levéltárnok.

II.

Meggyőződvén arról, hogy az 5108/1892. sz. belügyminiszteri rendelettel jóváhagyott egyezségben a levéltár csakugyan »*Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*« név alatt említtetik, ezzel Zimmermann Ferencz úr eljárását megmagyarázva látom, de nem ismerhetem el helyesnek magát a *hivatalos* elnevezést, akár a levéltár tulajdonosára, akár annak anyagára vonatkozzék is. A levéltár tulajdonosai ugyanis jelenleg Nagy-Szeben város és a *szász egyetem*; a *szász nemzet*-nek mint ilyennek külön levéltára — tudtommal — sohasem volt. De nem felel meg a hivatalos elnevezés a levéltár tartalmának sem, mert a levéltár a Nagy-Szeben várost és az egész szász nemzetet illető iratokon kívül egyéb anyagot is foglal magában, mint pl. Szeben-széknek, a II. József alatt rövid ideig fennállott Szeben-megyének stb. iratait, melyeket a levéltár czíme nem ölel fel. A helyes czím, véleményem szerint, csak »*Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Universität*« lehet.

Budapest, 1902. ápr. 1.

DÖRY FERENCZ.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának febr. 3-án tartott ülése alkalmával *Katona Lajos* levelező tag foglalt széket »*Temesvári Pelbárt példái*« czímű tanulmányával. Azokat a morális tartalmú, bár sokszor épen morális szempontból nem a legfinomabb ízlésű elbeszéléseket (példákat) magyarázta, melyeket Mátyás és II. Ulászló királyok korának híres népszónoka predikációiba szőtt. Ez elbeszélésekben Pelbárt igen sok világszerte ismert mesét, mondát, komoly és tréfás, de mindig jellemző, nem ritkán költői értékű apróságot hordott össze különféle forrásokból, s így az összehasonlító irodalomtörténetnek valóban becses anyagát hagyta reánk bennök. Vannak elbeszélései, melyekben az eredeti, legrégibb variansokat találjuk s a melyekről kimutatható, hogy az ő predikációiból kerültek a nyugati irodalomba, mint

pl. az »Igazság és Hamisság« meséje, mely nálunk Gyulai Pál feldolgozásában ismeretes. Az értekező Pelbárt példáinak teljes jegyzékét is összeállította, tartalmi kivonatokkal és forrásainak pontos megjelölésével. — Az ülés másik tárgya *Hegedüs István* levelező tag felolvasása volt, a ki »*Bartholomaeus Fontius és Mátyás király*« cz. dolgozatát mutatta be.[1]) Bartholomaeus Fontius, olaszosan *Bartolomeo della Fonte* tudós olasz humanista, magyarországi összeköttetéseinél fogva érdekel bennünket. Már kora ifjuságában baráti viszonyba lépett Garázda Péterrel és Janus Pannoniussal, kiknek közbenjárásával vágyott Mátyás fényes udvarába jutni, de a Vitéz-féle összeesküvés kudarcza akkor meghiusította tervét, mely csak később valósúlhatott meg, mikor Ugoletti Tádé bizalmából alkalma nyílt Mátyás könyvtárának gyarapításában közreműködnie. Mint képzett philologus olaszországi kéziratokat kutatott és másolt s ezen a réven került végre (1488) Budára, hol rövid ideig a könyvtár egyik őrének tisztét tölté be. Egy vagy másfél évi itt tartózkodás után (1489) visszatért hazájába s elfordulva a pogány világ emlékeitől, egyházi alkalmazást keresett. Élete vége felé Firenzébe költözött s ott halt meg 1513-ban. A felolvasó főleg *C. Marchesi* olasz tudósnak új könyve (Bartolomeo della Fonte. Contributo alla storia degli studi classici in Firenze, nella seconda meta del quatrocento. Catana, 1900.) nyomán vázolta Fontius viszontagságos életét s igazított helyre némely reá vonatkozó téves adatokat.

A második osztály febr. 10-iki ülésén *Zsilinszky Mihály* megválasztott rendes tag egy nagyobb munkájának bevezető részét olvasta fel székfoglalóúl, melynek tárgya: *a nemzetek szerepe az emberiség történetében.* Abból az ismeretes történelmi igazságból indult ki, hogy nagy és hatalmas nemzetek elvesztek, alkotásaikkal egyetemben úgyszólván nyomtalanúl eltűntek a föld színéről, más nemzetek viszont kicsiny kezdetből nagyokká és hatalmasakká váltak. A magyar nemzetről szólva, visszapillantást vetett ezer éves multunkra s hangoztatta, hogy a magyarság, ez elválasztó fal a nagy szláv és germán világ között, annyi évszázad leforgása után is még mindig fiatal, virágzó nemzetnek mondható. Jövője attól függ, hogyan fog tovább megállani azon a helyen, melyre ezer év előtt a népvándorlás utolsó hullámai vetették. E kérdés kapcsán azokat az eszméket vizsgálta, melyek koronként nemcsak az egyes nemzeteket külön-külön, hanem az egész emberiséget is mozgatják, törekvéseinek irányt és ideált adnak. — A székfoglaló után *Mandelló Gyula* mint vendég, a *középkori munkabérekről* értekezett. Tájékoztatásúl munkája főforrását,

[1]) Megjelent az *Irodalomtörténeti Közlemények* ez évi első füzetében.

Pozsony város számadó könyveit ismertette, melyek 1434-től kezdve majdnem hézagtalanúl vannak meg a város levéltárában s oly terjedelműek, hogy a középkor gazdaság-történetének valóban kimeríthetetlen kincsesbányáit tárják fel a kutató előtt. Az 1434-iki számadásokat a középkori pénz, súly- és mérték-viszonyok szempontjából nemrég dr. Kováts Ferencz dolgozta fel.[1]) Mandelló Gyula tovább menve, főleg az 1439/40 és az 1447/48 évek számadásait aknázta ki, melyeknek különösen a munkabérekre vonatkozó adatai rendkívül becsesek, részletesek és megbízhatók. E magukban véve száraz adatok az értekező módszeres csoportosításában meglepően eleven és tanulságos képét tűntetik fel az akkori társadalom szerkezetének s az egyes társadalmi osztályok kulturális és gazdasági életének.

Ugyancsak a második osztály márczius 10-én tartotta legközelebbi ülését, melynek egyetlen tárgya volt *Finászy Ernő* levelező tag értekezése: *Az 1777 évi Ratio Educationis keletkezéséről.* Közkézen forgó könyvekben is olvashatjuk, hogy az 1777 évi *Ratio Educationis* Ürményi József és Tersztyánszky Dániel munkája. Az értekező azt tűzte ki feladatául, hogy ezen állítást, melyet minden bizonyíték nélkül írt ki egyik szerző a másikból, teljes hitelt érdemlő történeti alapon bizonyítsa be, mely czélból számos levéltári és egyéb egykorú adatot kutatott fel, s kétségtelenül megállapította, hogy a Ratio Educationis 1—112 lapjait maga *Ürményi József*, a 113—496 lapokat pedig első sorban *Tersztyánszky Dániel* dolgozta ki más szakférfiak segítségével, kik közé tartozik Makó Pál is. Ezen utóbbi férfiu társ-szerzői voltának megállapítása s általában a Ratio szövegének hitelessége czéljából beható vizsgálat alá vette az értekező a M. N. Muzeumban »Acta Ürmenyiana« jelzéssel őrzött s eddig még fel nem használt azon kéziratokat, melyek a Ratio kidolgozására vonatkoznak. A felolvasott értekezésben a szerző egyik fejezetét mutatta be »*A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*« czímű munkája második kötetének, mely már a legközelebbi napokban el fogja hagyni a sajtót.

— A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat a legközelebb mult január-hó 12-én tartotta *huszonkettedik* rendes évi közgyűlését a dévai Nemzeti Casino nagytermében, melyet szép számmal töltöttek meg a tagok, érdeklődők, a távolból érkezett vendégek és a helybeli tanuló ifjuság. A távollevő elnököt *Réthi Lajos* kir. tanfelügyelő, vál. tag helyettesíté, ki a közgyűlést *gróf Kuun Géza* elnök beküldött beszédével nyitotta meg, melynek végén a rokon-egyesületek és hatóságok képviseletében megjelent

[1]) Olv. *Századok*, 1900. 670. 823. ll.

küldötteket üdvözölte. Az üdvözlést mindegyik küldött rövid beszéddel viszonozván, a M. Tud. Akadémia és a M. Történelmi Társulat üdvözletét Téglás Gábor tagtársunk, az ottani muzeum igazgatója adta át a közgyűlésnek. — Áttérve a közgyűlés kitűzött tárgyaira: Versényi György olvasta fel *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár értekezését *Hunyad vármegye története* bemutatott első kötetéről, mely díszes kiállításban, felölelve a megye területének történetét az őskortól a honfoglalásig, épen a gyűlés napjára jelent meg. — Ezután *Krenner Miklós* felolvasása következett, melynek címe és tárgya volt: *Hunyadi Mátyás király a monarchikus eszmében.* — A felolvasások végeztével *Veress Endre* titkár, *Téglás Gábor* muzeum-igazgató és a számvizsgálók terjesztették elő jelentéseiket, majd az ig. választmányt újítá meg egyharmadában a közgyűlés. — Megemlítjük még, hogy a jelenvoltak körében az az óhajtás merült föl, hogy a társulat jövő közgyűlését ez év őszén Hátszeg városában tartsa meg, kirándulással összekötve a várhelyi amphitheatrum és a regényes Kolczvár romjaihoz.

— Az EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR mult évi közgyűlése óta, melyről annak idején volt alkalmunk megemlékezni,[1]) a letűnt esztendőben is szép hivatásához híven folytatta sokoldalú munkásságát. Magyar történelmi tárgyú felolvasást a magyar irodalmi szakválasztmány okt. 30-iki estélyén *Frenyó Lajos* collegiumi tanár tartott, a ki már régebben különösen Murányvár történetét tűzte ki kutatásai czéljául. Ezúttal *Murányvár hanyatlása, végnapjai és mai képe* volt előadásának tárgya, melynek történeti részében főleg a Thököly- és Rákóczi-féle felkelések korával foglalkozott. — A Széchenyi-kör ez évi rendes közgyűlése január 26-án a szokottnál is nagyobb érdeklődés mellett folyt le. Fontos momentuma volt az idei tisztújítás, a mennyiben a kör érdemes titkára, dr. *Horváth Ödön*, ki több mint két évtizeden át odaadó lelkesedéssel szolgálta és vezette a kör ügyeit, állását továbbra meg nem tarthatván, helyette dr. *Körösy György* választatott titkárrá, Horváth Ödönt pedig a szintén lemondó Ghillány József helyére az elnöki székbe emelte a közgyűlés egyhangú bizalma.

— A »VÁRADI REGESTRUM« ÚJ KIADÁSA. A nagyváradi latin szertartású káptalan elhatározta a középkori isten-ítéletek legelső rangú kútfőjének, az u. n. *Váradi Regestrum*-nak időrendbe szedett, fac-simile kiadását, melynek sajtó alá rendezésével *Karácsonyi János* és *Borovszky Samu* tagtársainkat, a M. Tud. Akadémia levelező tagjait bízta meg. A Váradi Regestrumot — mint tudjuk — »*Ritus explorandae veritatis*« czímen 1550-ben, Heltai

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 469. l.

Gáspár kolozsvári könyvsajtóján, Fráter György püspök nyomatta ki. Ez az *editio princeps* ma már könyvtári ritkaság. Kiadták ugyan azóta többen, így 1735-ben Bél Mátyás, 1849-ben Endlicher István és 1898-ban Kandra Kabos, de ezek a kiadások, különösen a tulajdonneveknél tele vannak hibákkal, úgy hogy megbízhatóság dolgában lépten-nyomon cserbenhagyják a kutatót. Pedig Magyarország történetének a XIII-ik századra nézve nincs nagyobb becsű kútfője, mint ez a hiteles följegyzésekből álló egyházi protokollum, melylyel a majdnem egykorú Anonymus és a többi krónikások jelentőségre nézve alig vetekedhetnek. A baj eddig csak az volt, hogy az *editio princeps* s utána a későbbi kiadások is minden időrend nélkül, összevissza forgatva adták az egyes pöreseteket. Az új kiadás szerkesztői a Regestrumnak ezt a nagy baját akarják orvosolni. Összegyüjtötték az egykorú oklevelekben fenmaradt archontologiai nyomokat s ezek pontos egybevetésével fogják a Regestrum minden egyes tételének esztendejét, sőt a hol lehet, hónapját is megállapítani. Egyszóval időrendbe szedik a Váradi Regestrumot. Kétségtelen dolog, hogy ezen az alapon a XIII-ik századi magyar archontologia számtalan oly egyházi és világi tisztviselő nevével fog gyarapodni, a kiről eddig csak azt tudtuk, hogy élt, de arra nézve semmi támaszték nem állott rendelkezésünkre, hogy mikor, mely évben hivataloskodott. Másik érdeme lesz ennek az időrendbe szedett új kiadásnak, hogy Karácsonyi János, a mennyire az oklevelek s egyéb feljegyzések segítségével lehetett, meghatározta a Regestrumban előforduló helynevek jó részét, s ezzel a tatárjárás előtti Magyarország helyrajza tekintetében úgyszólván új forrást fog nyitni a monographusok számára. A tudományos kritika támogatásával kiadandó mű tehát — azonkívül, hogy az 1550-iki szöveget az ódon typusok megtartásával, hű hason-másban teszi közzé — tartalmazni fogja: *a)* a Regestrumban található archontologiai adatokat, összevetve az egykorú oklevelekből kinyomozott archontologiai adatokkal; *b)* a Regestrum chronologiájának megokolását; *c)* a Regestrum eseteit évek szerint, helyrajzi s egyéb jegyzetekkel kisérve; *d)* a Regestrum kiadásaira vonatkozó bibliographiai áttekintést, s végül *e)* a személyeket, helyneveket és tárgyakat felölelő pontos indexeket. — Minthogy ez az 1208—1235 évi időszakról szóló forrás régiségére nézve a nyugati nemzetek hasonló tárgyú kútfőit mind fölülmúlja, a mennyiben az ordaliáknak sehol sincsen ily messze időkbe visszanyúló emléke, s minthogy ennélfogva a Váradi Regestrum épen úgy érdekelheti a külföldi tudományos világot, mint a mi történetkutatóinkat: a kiadók abban állapodtak meg, hogy az egész kiadványt latin nyelven szerkesztik, de az időrend megokolását magyarúl *is* közlik, hogy így a

latin nyelvben kevésbbé jártasak (t. i. kevésbbé jártas *magyarok) is* használhassák. A nyomandó példányok korlátolt számban fognak készülni; a kiadók fölkérik tehát az érdeklődőket, hogy megrendeléseiket legkésőbb a f. évi május-hó 15-ig küldjék be a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalához. Egy példány ára 12 korona. A kiadvány október 1-én fog megjelenni.

Örömmel várjuk s a legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe a nagybecsű kútfő új kiadását, mely minden bizonynyal a tudomány mai színvonalán álló *editio* fog lenni; csak azt nem tudjuk, hogy ha a korlátolt példány-szám — adja Isten — *itthon* el talál fogyni, mit adnak akkor a t. kiadók *a külföldi tudományos világnak*, melynek érdekeit oly nagyon a szivükön látszanak viselni! Avagy talán latin nyelven is kibocsátották az aláirásra hívó levelet? A mi nézetünk az, hogy ne fájjon nekünk a külföldi tudósok feje. E pontban teljességgel a *Honfoglalás Kútfői*nek szerkesztőjével értünk egyet, midőn kimondja, hogy a magyar nemzet ezeréves ittlakás és küzdés után kivívta magának a világ népeivel szemben azt a jogot, hogy a maga nyelvén szólhasson hozzájok, s azt hiszszük, ezzel a joggal a Váradi Regestrum érdemes kiadói is bátran élhettek volna; ha pedig mindenáron kedvében akarnak járni a külföldnek, legalább csinálják megfordítva a dolgot: szerkeszszék meg a kiadványt *magyarúl*, és közöljék *latinúl is*, a mi mondani valójuk van. Nem lehetünk eléggé féltékenyek arra, hogy irodalmunknak magyar nemzeti jellegét minden körülmények közt megőrizzük.

FOLYÓIRATOK.

— Erdélyi Muzeum. XVIII. köt. 1901. 8—10. füzet. — A nyolczadik füzetben kezdődik s a tizedikben ér befejezést *Szádeczky Béla* nagyobb tanulmánya, melynek tárgya: *Erdély visszacsatolásának története a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig.* Abból indúl ki, hogy ha históriai eseményekhez akarjuk fűzni az erdélyi fejedelemség önálló életének kezdő és végző pontjait, úgy azt mondhatjuk, hogy Erdély Budavára elfoglalásával született és annak visszavételével szünt meg, vagyis az erdélyi önálló fejedelemségnek mint politikai szükségnek Magyarország történetében, ez a két fontos esemény jelöli határát. — Szádeczky tanulmányát követik (8. füz.) *Wesselényi levelei Kazinczy Gáborhoz*, mely czím alatt Wesselényi Miklósnak a borsod-miskolczi muzeumban őrzött hét levelét közli a szerkesztő. Ujabban mindinkább Wesselényi felé fordúl a kutatók figyelme s mindinkább kezdik méltatni azt a szerepet, mely neki a forradalmi eszmék előkészítése és irányítása által jutott osztályrészül. Csak

nemrég közölte folyóiratunk egy nagyérdekű levél-váltását Kossuth Lajossal az urbér ügyében, míg Kemény Zsigmondhoz írt levelei az *Irodalomtörténeti Közlemények* mult évi folyamában olvashatók; és ez jól is van így, mert csak akkor válik lehetővé e nagy ember működésének méltánylása, ha a különféle könyv- és levéltárakban szerte-széjjel szórt levelezései napvilágra kerülnek. — *Koncz József* (8. 9. füz.) a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárának kézirati másolatából *Enyedi Lakatos Márton* (1710—1776) »*Emlékezetnek könyve*« című krónikaszerű feljegyzéseit közli, melyek az 1655—1675 évek eseményeiről szólnak. Mik voltak forrásai, honnan merített? — miután Enyedi L. Márton a legutolsó krónikai feljegyzésnél 35 évvel később született — sem a közlő, sem maga a krónika nem mondja meg, pedig ennek a felderítése lenne egyúttal a krónika hitelének megállapítása is. — *Pór Antal* (9. füz.) az Anjouk korából »*Idősb Erzsébet királyné uralkodása Lengyelországban, 1370—1380*« czím alatt közöl egy rövid értekezést. — *Kőváry László* (10. füz.) befejezi »*A millennium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai(k) szereplésére*« című czikksorozatát. Ebben a közleményben a borbereki báró Alvinczi, b. Baldácsi, sepsi-szentiványi b. Henter, nagyváradi b. Josintzi, b. Löwenthal, b. Naláczi, magyar-bényei b. Radák, plankensteini b. Rauber és b. Récsei családok utolsó sarjairól találunk adatokat. — Az irodalmi szemlében *Lánczy Gyula* (V. Coelestin pápa lemondása), *Petri Mór* (Szilágy vármegye monographiája), *Divald Kornél* (Művészettörténeti korrajzok), *Cserni Béla* (Alsófehér vármegye története a római korban), *Connert János* (A székelyek intézményei a legrégibb időktől az 1562-iki átalakulásig), *Tagányi—Réthy—Pokoly—Kádár* (Szolnok-Doboka vármegye monographiája) történelmi tárgyú műveik és *Péterfy Jenő* összegyüjtött munkáinak első kötete vannak ismertetve. A *Különfélék* rovata alatt érdekesebb közlemények: Gidófalvi Gálgyor Balázs czímeres nemeslevele 1681-ből, A héjasfalvi honvédemlék, Erdélyi írók XVII. századbeli külföldi iskoláztatása, A pákéi Dávid és Albert családok czímeres nemeslevele stb.

— Földrajzi Közlemények. XXIX. köt. 1901. 1—10. füzet. — A második füzetben *Hanusz István* tollából »*Városaink fekvése*« című értekezést találunk, mely magyar történeti praemissái s az azokból levont következtetések miatt a történetolvasó közönség érdeklődésére is számot tarthat. Hasonlót mondhatunk a többi füzetek szintén Hanusz Istvántól származó némely czikkeiről is, mint pl. *Magyarország ezüstje, Éghajlati módosulások, Tíz ezernél több lakosú helyeink, A világ-utak rövidülése* stb. Nálunk, hol a politikai földrajz még bölcsőjében szendereg, örömmel fogadhatjuk za ilyen apró értekezéseket is, melyek némileg pótolják a hiányt

a tisztán csak magyarúl olvasó közönségre nézve addig, mig összefoglaló tudományos mű jelenik meg. — Fölemlítjük még *Márki Sándor* értekezését *történelmi fali térképeinkről*, melyet a M. Földrajzi Társaság mult évi márczius 14-iki ülésén adott elő s a melyet annak idején bővebben ismertettünk.[1])

— Katholikus Szemle. XV. köt. VI—X. füz. 1901. junius-deczember. — Az előttünk fekvő füzetekben *Divald Kornél* befejezi négy közleményre terjedő műtörténelmi és topographiai tanulmányát *a régi Buda és Pest középkori művészetéről*. E nagy szorgalommal készült, de nehéz feladattal küzködő tanulmányt, mely a Szent-István-Társulat kiadásában önállóan is megjelent, történetirodalmi rovatunk alatt bővebben ismertetjük.[2]) — Utána terjedelemre *Bartha József* czikke következik *a magyar katholikus énekköltészetről a XVIII. századig.*[3]) A három közleményből álló dolgozatban valami újat nem igen találunk; inkább összefoglalása, néhol kritikai bonczolása az e tárgyról már megjelent tanulmányoknak. Igy pl. a rímtelen hymnus-fordítások kérdésében a különböző véleményeket iparkodik összeegyeztetni; nevezetesen Volf Györgygyel egyetértőleg a rímtelen hymnus-fordításokat nem tartja verseknek s mégis Szilády Áronnak ad igazat, a kinek nézete szerint azok nemcsak olvasásra és egyszerű elmondásra, hanem templomi éneklésre is készültek. — Igen tanulságos czikkeket közölnek még a többek között: *Vargha Dezső* az őskeresztények politikai magatartásáról, *Varjas Károly* a német gyarmatokról, *Czirbusz Géza* Itáliáról a XX. század elején. — *Sörös Pongrácz* terjedelmes dolgozatban, lépésről-lépésre kísérve az 1843/44-iki országgyűlés vallás-ügyi tárgyalásait, ezek során különösen a kath. klérus törekvéseivel foglalkozik.[4]) — Röviden, de áttekintően ismerteti *Melles Emil* az ó és új naptárak egyesítésének, illetőleg a naptár-javításnak kérdését, mely általánosan szükségesnek elismert s megvalósulásában csupán egyházi tekintetekből gátolt reform érdekében főleg Tondini de Quarenghi Caesar barnabita atya fejt ki már 1888 óta bámulatos tevékenységet. — Még közelebbről érdekel bennünket *Karácson Imre* közleménye, melyben Evlia Cselebinek, már a mi olvasóink előtt sem ismeretlen XVII. századi török utazónak[5]) Magyarországra vonatkozó útleirásairól van szó. — A könyvismertetések és bírálatok rovata alatt Mihalovics Ede:

---

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 363. l.

[2]) Olv. föntebb 375 és köv. ll.

[3]) Önállóan is megjelent.

[4]) Önállóan is megjelent ezzel a czímmel: *A kath. klérus törekvései az 1843/44-iki országgyülés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt.*

[5]) Olv. Karácson Imre közleményeit: *Századok*, 1900. 942. l., 1901. 460. l. — *Vámbéry Ármin* akadémiai előadásáról u. o. 1901. 266. l.

A kath. predikáczió története Magyarországon, Kollányi Ferencz: *A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története*, Rajner Lajos: *A püspöki székek betöltésének története*, Széchenyi Miklós gróf: *A jaáki apátság története* cz. munkáik találnak méltatásra.

— Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. VIII. évf. 8. 9. 10. füzet. — *Thallóczy Lajos* már régebben, a Nemzetgazdasági Szemle 1879 évi folyamában tett közzé egy tanulmányt gróf Benyovszky Móricz kereskedelmi terveiről; most az előttünk fekvő füzetekben (8. 9.) »*Gr. Benyovszky Móricz haditengerészeti és kereskedelem-politikai tervei, 1779—1781*« czím alatt közöl becses adatokat, melyeknek tengerparti kereskedelmünk történetírója fogja nagy hasznát venni. Miután újabban a híres kalandor működésének színhelye, Madagaskar-sziget gyarmatpolitikai története s emlékiratainak megbízhatósága, illetőleg meg nem bízható szövege felől is sok szó esett,[1]) igen alkalomszerű volt, az említett tanulmányban idézett okiratokat újabbakkal és még fontosabbakkal megbővítve, már csak Benyovszky szereplésének hű feltüntetése czéljából is eredeti szövegökben közrebocsátani és magyarázni. — *Finánczy Ernő* (9. füz.) a Gazdaságtört. Szemle 1899-iki évfolyamában »A gazdasági felsőbb szakoktatás kezdetei Mária Terézia alatt« czímmel megjelent czikke kiegészítéseül *a szempczi collegium oeconomicum történetéhez* közöl újabb adalékokat, melyek ezen rövidéletű szakiskola megszünésének körülményeire vetnek világot. — *Kováts Ferencz* (10. füz.) Pozsony város levéltárából felkutatott oklevelek alapján »*Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában*« czím alatt írt dolgozatát adja, melyhez mellékletül 21 oklevél teljes szövege van csatolva. — A kisebb közlemények közt megjegyzendők: *Kassai hamispénzverő polgár* (Kerekes Györgytől), *A berczeli német telepítés* (Hübner Emiltől), *Kassai csizmadiák pörirata 1642-ből* (Kemény Lajostól), *A kassai czéhek árszabása* (Kerekes Györgytől), *A tályai szőllő-hegyvám 1586—1609 között, A forrói jobbágyok rendtartása 1601 előtt, Utasítás 1552-b"l a pozsonyi királyi várépületről, A sóvári sóbánya leltára* stb. Ezeken kívül egy-két könyvismertetés meg a folyóiratok gazdaságtörténeti vonatkozású czikkeinek szemléje tölti be a füzeteket, mely utóbbi rovatra nézve meg kell vallanunk, hogy egyik-másik ott felsorolt czikkely gazdaságtörténeti vonatkozását nem értjük egészen.

— Magyar-zsidó Szemle. Szerkeszti *Blau Lajos*. XVIII. évf. 1901. 1—4. szám. — *Leipniker Márk* (2. sz.) a zágrábi »Vienac«

[1]) Különösen a francziák érdeklődnek mostanában Benyovszky viselt dolgai iránt. Mi is közöltünk nemrég egy vele foglalkozó franczia munkáról ismertetést. *Századok*, 1901. 839. l.

1900 évi folyamában Breyer Mirkotól megjelent dolgozat nyomán »*Reuchlin bosnyák származású védője*« czím alatt Dragišić György, latinos nevén Georgius Benignus püspök életét ismerteti, ki az 1506-ban keresztyénné lett hírhedt zsidó Pfefferkorn által támasztott harczban, mely a miatt keletkezett, hogy Pfefferkorn vádjaira a frankfurti zsidók könyveit és iratait elkobozták, azzal tette magát nevezetessé, hogy a zsidóság érdekeit pártoló humanista Reuchlin János mellett foglalt állást, sőt könyvet is írt védelmére, melyet Miksa császárnak ajánlva 1517-ben adott ki. — *Vajda Béla* az irodalmi rovat alatt (2. sz.) Büchler Sándornak »*A zsidók története Budapesten*« cz. munkáját bírálja, melyet az Izr. M. Irod. Társaság a Tenczer-díjjal jutalmazott. A bíráló rossz néven veszi a szerzőtől, hogy különös buzgalmat fordít annak a nézetnek megdöntésére, mely szerint a magyar zsidók némi rokonságban állanának a honfoglaló zsidóhitű kozárokkal; azután épen oly buzgón — de nem épen szerencsésen — igyekszik ezt a képzelt rokonságot Büchlerrel szemben megvédelmezni. Az ellen az állítása ellen is kikel a szerzőnek, hogy Szulejman szultán a budai zsidókat nem erőszakkal hurczolta ki az országból, hanem azok önként mentek vele; ez — a bíráló hite szerint — sehogy sem egyeztethető össze a zsidók hazaszeretetével. Egyébiránt dicsérettel illeti Büchlert, a kit szorgalmas és körültekintő történetbúvárnak tart. — *Krausz Sámuel* (3. 4. sz.) egy »Milchémet Chóba« czímű, 1710-ben Konstantinápolyban megjelent gyüjteményes munkához csatolt héber szövegből *magyar vonatkozású kalendáriomi jóslatokat* közöl, melyeknek szerzője Rabbi Izsák Askenázi híres kabbalista, ki a XVI-ik század második felében, a török háborúk alatt élt; innen van, hogy sokat foglalkozik az egykorú politikai eseményekkel s jóslataiban lépten-nyomon magyar vonatkozások is találhatók. E jóslatok voltaképen valósággal megtörtént dolgokat adnak elő s így még az események némely részletére nézve is foglalhatnak magukban becses adatokat. — *Schwarz Gábor* (3. sz.) a Horvátországban kereskedő magyarországi zsidók panaszát közli *a horvát külön contributióról* 1770-ből; egy más czikkelyben pedig (4. sz.) a XIX-ik század elején keletkezett *zágrábi zsidó község* történetét mondja el röviden. — Megemlítjük még *Friedlieber Ignácz* közleményét (4. sz.) *a zsidók útadójáról Zemplén vármegyében 1811-ben,* melyet a közlő a megye levéltárából merített.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi márczius 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Óváry Lipót, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Szinnyei József és dr. Komáromy András vál. tagokat kéri fel.

28. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tag ajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1902-től*: Borosnyay Károly főreáliskolai tanár Budapesten (aj. Csánki Dezső), Connert János dr. reáliskolai tanár Nagyszebenben (aj. a titkár), Hársing István kegyesrendi tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Szádeczky Lajos), Piukovich Sándor dr. kir. kath. főgymn. tanár Ujvidéken (aj. Fejérpataky László), Szakáll Gyula kegyesrendi tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Tóth Sándor), Várady L. Árpád dr. apát-kanonok, miniszteri osztálytanácsos Budapesten (ajánlják Fejérpataky László, Kollányi Ferencz, Dedek Cr. Lajos), Vende Aladár, a »Magyarország vármegyéi és városai« segédszerkesztője Budapesten (aj. ifj. Reiszig Ede), Tihanyi Mór dr. m. kir. rendőrorvos Budapesten (aj. a pénztárnok).

Megválasztatnak.

29. Ifj. Reiszig Ede r. tag »*Róbert Károly és a szent János lovagrend*« czímű tanulmányát olvassa fel, a mely —

köszönettel fogadtatván, a »Századok«-ban jelenik meg.

30. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1902 évi febr. havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... 11,924 kor. 83 fill.

» kiadás » ... 9039 » 11 »

maradvány ... 2885 kor. 72 fill.

Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... 3929 kor. 50 fill.

tiszta követelést, 1902 febr. 28-án összesen ... 6815 kor. 22 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

31. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 7852/1902. sz. értesítése szerint 10,000 kor. megtakarított és 4000 kor. befizetett alapítványi, összesen 14,000 kor. összeg a f. évi 13 jk. pont alatt kelt vál. határozat értelmében tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

A napirend letárgyalása után —

32. Schönherr Gyula dr. vál. tag, mint a *Magyar Tört. Életrajzok* szerkesztője, bemutatja a folyóirat 1900-iki évfolyamának a Franklin-társulat nyomdája által, a Magyar Tört. Társulattal tizenhat évig tartó viszony befejezéséül kiállított és szétküldött 5-ik füzetét, mely az összes eddigi évfolyamok sárgás papírja helyett fejér papirosra van nyomva.

A vál. a műízlésére nézve előkelő hírben álló Franklin-társulat eljárását hírnevéhez méltatlannak találván, a felett megbotránkozását fejezi ki, azon hozzáadással, hogy ez az elnökség útján a részvény-társulat igazgatóságának is tudtúl adassék.

33. Komáromy András dr. vál. tag, a *Történelmi Tár* szerkesztője előadja, hogy a hazai történetre már páratlanságánál fogva is oly kiváló becsű s eddig csak hibás és a történeti kutfők kritikai kiadásának ma meg nem felelő régi kiadásban ismeretes *liptai* és *turóczi registrumok* Horváth Sándor r. tag szakavatott és felvilágosító jegyzetekkel kisért publicatiójában a Tört. Tár ez évi folyamában, 6—7 ívnyi terjedelemben újra napvilágot fognak látni.

Arra való tekintetből, hogy a becses forrásgyűjteményhez az érdeklődő, de a Tört. Tárra nem előfizető közönség is hozzájuthasson, indítványozza, hogy 200 példányban különnyomatban is kiadassék, a melyből 100 példány a társulat vál. és a Magyar Tud. Akadémia tört. bizottságának tagjai közt leszen szétosztandó, 100 példány pedig a társulat javára értékesítendő.

Az indítvány általános helyesléssel fogadtatik s az elnökség a különnyomat költségeinek, annak idején leendő kiutalványozására felhatalmaztatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Szinnyei József* s. k.
vál. tag.

Dr. Komáromy András s. k.
vál. tag.

HOVA LETTEK SZENT LÁSZLÓ VÁRADI SZÉKESEGYHÁZÁNAK MŰKINCSEI?

Bunyitay Vinczének »*A váradi püspökség története*« cz. jeles munkájában azt olvassuk, hogy 1556-ban, mikor Izabella királyné hadai Várad ellen készültek, a káptalan tagjai 50,000 magyar forint értékű egyházi szerelvényeiket Báthory András és Miklós gondviselésére bízván, az ecsedi várba szállították. Tíz esztendő multával Derecskey János és Garay Márton egykor váradi, 1577-ben pedig esztergomi kanonokok, ünnepélyesen protestáltak a Báthoryak ellen, hogy az általuk deponált és hűségükre bízott egyházi szereket el ne tékozolják, másnak ki ne adják, hanem a váradi egyház számára conserválják.[1])

Báthory István országbíró 1603 febr. 28-án kelt végrendeletében az ecsedi tárházban őrzött valóban fejedelmi kincsek között azokról az ezüstös, gyöngyös, islógos *papi öltözetek*ről is intézkedett, miket a régiek Isten tiszteletére csináltattak, de nem vették észre szegények — úgymond — hogy bálványoznak velök. Meghagyta, hogy az egyházi ruhákat eladván, a vételár felét török vagy tatár fogságban nyomorgó szegény magyar rabok között, felét pedig kálvinista predikátorságra készülő tanuló deákok között oszszák szét. Ha pedig semmiképen el nem adhatnák: »*rakassanak egy nagy tüzet és mind megégessék őket, tegyék porrá . . . széllel fútassák fel az porát.*«

De az eladás bizony bajos dolog volt abban a pénzszűk

[1]) *Bunyitay* id. m. I. 422. l. és 423. l. 1. jegyzet.

világban, és mód nélkül megnehezítette, mondhatni szinte lehetetlenné tette az a körülmény, hogy a főúr a maga vallásos túlbuzgóságában nemcsak a zsidókat, de még a katholikusokat is elzárta a vételtől, holott pedig — a mint már »*Báthory István országbíró végrendelete*« cz. tanulmányomban is megjegyeztem — csakis olyan vevőkre lehetett számítani, a kiket nyereségvágy vagy hitbuzgóság, kegyeletes érzés lelkesített.[1]) Nyilván ennek tulajdoníthatjuk tehát, hogy a *régi papi öltözetek* és oltári felszerelések még 1615-ben is ott hevertek az ecsedi várban, mely az országbíró fő örököse, Báthory Gábor erdélyi fejedelem magtalan halála után a koronára szállott.

Bunyitay előadása szerint Forgách Ferencz esztergomi érsek ajánlatot tett II. Mátyás királynak, hogy azokat megveszi, minek következtében a kamara összeiratta és Kassára szállíttatta az öt ládába rakott kincseket, de a primás közbejött halála miatt a vétel elmaradt és arról volt szó, hogy a drága műemlékeket a király parancsára kiviszik az országból. Ekkor Németh Jakab kassai jezsuita — talán a mult tapasztalatain okulva — 1617 márczius 17-én kelt levelében Forgách utódához Pázmány Péterhez fordult, hogy akadályozza meg a dolgot, s egyszersmind megküldé neki a szóban forgó egyházi kincseknek latin nyelven szerkesztett lajstromát, mely — mint Bunyitay megjegyzi — nem fordítása az Ecsed várában készült leltárnak és »egészen más felfogással is keletkezett.«

A kassai inventariumban külön soroltatnak fel azok a darabok, melyeknek régi birtokosai ösmeretesek, és külön azok, melyeknek eredetét megállapítani nem lehetett. Minthogy pedig történeti tény, hogy a váradi káptalan a maga egyházi kincseit 1556-ban Ecsedbe szállította: Bunyitay meggyőződése szerint *Szent László váradi székesegyházának eltünt szerelvényei* ezek között az ösmeretlen származású »gazdátlan műkincsek« között keresendők, »melyek — úgymond — fejedelmi gazdagságú egyházra vallanak.« [2])

E föltevés valószínűségét idézett tanulmányunkban mi

[1]) *Századok*, 1890. 128. l.
[2]) *Bunyitay* id. m. III. 69. l.

sem tagadtuk, de kijelentettük, hogy a kérdést sem az országbíró végrendeletéből, sem a tudós szerző által felsorolt adatokból nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni. Mert igaz ugyan, hogy a káptalan 50,000 frtra becsült javai 1577-ben még a Báthoryak kezén voltak, de épen Garay Márton és Derecskey János kanonokok törvényes óvása — a mi különben véleményünk szerint egyáltalában nem mutat arra, hogy a kincsekből »jogtalan elidegenítések történtek« volna — bizonyítja, hogy az egyház gondoskodott a maga jogainak védelméről, és a menynyiben a további pörös eljárásnak az oklevelekben semmi nyoma nincsen, alaposnak látszik az a föltevés, hogy a Báthoryak később önként visszaadták a depositumot, melynek az országbíró végrendeletében említett *régi papi öltözetek*-kel, illetőleg az ecsedi és kassai iventariumokban felsorolt egyházi ruhákkal és eszközökkel való azonosságát vitatni épenséggel nem lehet. Okunk van hinni, hogy azok a drága misemondó ruhák és más egyházi szerelvények, a melyekről az országbíró mint saját tulajdonáról intézkedik, a Báthoryaknak a Nyirségtől Dévény váráig terjedő rengeteg uradalmaiból kerültek az ecsedi tárházba, akkor, mikor az országbíró, illetőleg édes anyja Somlyai Báthory Anna, kiről végrendeletében azt mondja, hogy őt »az igaz vallásban feltartotta és nevelte«, a protestáns hitre tért és alattvalóit is megtérítette. Az sem lephet meg senkit, a ki a Báthoryak szinte mesés gazdagságát ösmeri, hogy a kegyuraságuk alatt álló egyházakról fejedelmi bőkezüséggel gondoskodtak, mikor a középkorban más, gazdagságra hozzájuk nem is hasonlítható hitbuzgó patronusok áldozatkészsége sem ösmert határt, ha arról volt szó, hogy az Ur oltárát méltóan felékesítsék. És ha látjuk, hogy a Báthoryak fényes nemzetsége apáról fiura mily temérdek kincset halmozott össze az ecsedi tárházban, nem is juthat eszünkbe a Forgách Ferencz és Pázmány Péter részére leltározott javakban idegen tulajdont, a váradi székesegyház eltünt szerelvényeit keresni.

De azt tartjuk, nem szükséges további feltevésekbe és bizonyításokba bocsátkozni, mert minden kétséget kizáró írott tanuságunk van arról, hogy Szent László egyházának kincsei a XVI-ik század végén még megvoltak, s mikor a püspök,

mikor pedig a szepesi kir. kamara őrizete alatt állottak. — A tanuságtevő nem más, mint *Hethesi Pethe Márton váradi püspök*, kinek 1589 november-hó 11-ik napján Kassán kelt, a kincsek átvételéről szóló eredeti reversalisát nemrég találtuk meg az Országos Levéltárban és most szóról szóra ide iktatjuk:

Nos Martinus Pethe de Hethes, episcopus Varadiensis, et Scepusiensis et Jazoviensis ecclesiarum praepositus, nec non consiliarius sacrae caesareae regiaeque majestatis. Fatemur ac recognoscimus per praesentes, quod nos omnes res et clenodia episcopatus Varadiensis, quae reverendissimus quondam dominus *Gregorius Bornemizza* episcopus Varadiensis, praedecessor noster apud manus suas habuit, et quae eodem defuncto camera Scepusiensis conservationis et custodiae causa ad se receperat, ex clementi sacrae majestatis caesareae ac regiae annuentia, a memorata suae majestatis camera, integra ac salva, sineque omni defectu levavimus atque percepimus, juxta plenum et autenticum inventarium, per nos et memoratae camerae consiliarios Cassoviae, hodie, id est *undecima die mensis Novembris, anno praesenti 89* superinde confectum et editum. Recipimus itaque atque promittimus, quod nos praelibatas res et clenodia omnia dicti episcopatus Varadiensis hodie, ut praemissum est, per saepefatam cameram manibus nostris tradita et assignata, non solum integra, salva et illibata pro sacris usibus asservabimus, sed etiam easdem ac eadem, si sacra majestas caesarea ac regia repeteret, suae majestati, quandocunque sua majestas voluerit, plenarie et sine omni defectu reddemus ac restituemus. Nobis vero e vivis decedentibus, haeredes nostri easdem ac eadem suae majestati vel camerae suae majestatis salva et integra resignare et reddere teneantur et sint obligati, sine omni excusatione et subterfugio qualicunque. Harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. Actum Cassoviae, undecimo die mensis Novembris, anno Domini Millesimo quingentesimo octuagesimo nono. (P. H.)

Bornemissza Gergely, kinek halála után az egyházi kincsek — bizonyára csak a főpásztori állás betöltéseig — a Kassán resideáló szepesi kamara őrizetére bizattak, 1572-től 1585-ig viselte a váradi püspökséget és nyilván neki adták vissza a Báthoryak — az 1577 évi tiltakozás következtében — a hűségükre bízott egyházi szerelvényeket, a mint már előbb visszaadta, illetőleg Esztergomban deponálta Báthory András Szent László királynak azon ereklye-csontjait, a miket Szegedy Bene-

dek váradi kanonok 1565-ben, mikor János Zsigmond pártosai a szent király sírját feltörték, nagynehezen meg tudott menteni.[1])

De Pethe Márton püspök reversalisának ez a kifejezése: »*omnes res et clenodia episcopatus Varadiensis*«, legfőképen pedig az a szigoru kötelezettség, melyet az inventarium mellett kezéhez vett drágaságokra nézve a királylyal szemben magára vállalt, arra engednek következtetnünk, hogy nem csupán azok az Ecsed várában letétt ingóságok, a melyek az esztergomi káptalan előtt történt óvásban csak általánosságban, mint 50,000 frt értékű *res ecclesiae* említtetnek, — hanem a székesegyháznak összes kincsei forognak itt szóban, t. i. azok is, a miket Várad elfoglalásakor — valami úton-módon — szerencsésen megmentettek.

Bunyitay is többször elismeri, hogy Izabella királyné — jóllehet a reformáczió csaknem egész Erdélyt meghódította és Magyarországon is leghatalmasabb párthívei az új vallás követői voltak — állhatatosan ragaszkodott ősei hitéhez és a hol lehetett, védelmezte a római kath. egyház érdekeit. Fényes bizonysága ennek többek között az is, hogy mikor az erdélyi rendek az 1556 évi szász-sebesi országgyűlésnek az egyházi javak confiskálására s a káptalanok és kolostorok eltörlésére vonatkozó törvényét szentesítés végett elibe terjesztették, »felháborodással« utasította azt vissza. — Ha ehez volt bátorsága, mikor fia érdekei épen az ellenkezőt javasolták; ha meg tudta akadályozni, hogy Várad feldúlása és a székes káptalan menekülése után ott a római kath. vallás végkép meg ne semmisüljön, sőt a Szent Istvánról nevezett előhegyi káptalant összes birtok- és hiteles helyi jogaiban fentartotta;[2]) bizonyára azt sem tűrte, hogy győzedelmes hadai a székesegyház műkincseit — szent királyok, nagyemlékezetű püspökök és buzgó hivők Isten dicsőségére rendelt ajándékát — elharácsolják. Hogy ki és hol őrizte azokat? megmondani nem tudjuk, csak azt látjuk, hogy híven megőrizték mindaddig, miglen Pethe Márton püspök 1589-ben a szepesi kamarától kezéhez vette.

[1]) *Bunyitay* id. m. I. 440—441. l. 1. jegyzet.
[2]) *Bunyitay* id. m. I. 428. l.

— Ez után nyomuk vész. Mi történt velük? hová lettek? Oly kérdések, a mikre határozott feleletet nem adhatunk; »*csak az bizonyos* — panaszolja Bunyitay — *hogy Szent László egyházának középkori kincseiből jelenleg egy műdarab, de egy töredék vagy foszlány sincs a mai székesegyház birtokában.*«[1])

De aligha csalódunk, mikor azt hiszszük, hogy Pethe Márton reversálisa néminemű világosságot derít erre a kérdésre s ha nem is vezet biztos nyomokra, legalább támpontot nyujt, útbaigazításúl szolgál a későbbi kutatónak.

Ugyanis a püspök nemcsak arra kötelezte magát és utódait, hogy a kincseket híven megőrzik és rendeltetésükre fordítják, hanem arra is, hogy ha a király parancsolja, ő felségének vagy a kamarának minden vonakodás nélkül hiánytalanúl kiszolgáltatják.

Nem szenved kétséget, hogy a kamarának ez a kikötése merőben jogtalan és törvénybe ütköző; de ha a püspök elfogadta, — a mint hogy bizonyára kénytelen volt vele, — mi is levonhatjuk ebből a következtetést. És ha ismerjük Rudolf királynak valóságos maniává fajult régiség-gyüjtő szenvedélyét, és tudjuk mennyire háttérbe szorult előtte minden tekintet, még a legfontosabb állami érdek is, ha arról volt szó, hogy valami ritka pénzdarabot, »*szépen ketyegő órát*« vagy más egyéb műtörténelmi becscsel bíró tárgyat megszerezzen; ha tudjuk, hogy mily megdöbbentő s azelőtt hallatlan visszaélésekre vetemedett a kamara, csak hogy az üres kincstárt — habár rövid időre is — megtölthesse: alapos okunk van föltenni, hogy Szent László váradi székesegyházának kincseiből a legértékesebbek Pethe Márton püspök kezéből előbb Prágába, onnan később a bécsi császári kincstárba kerültek, a többit pedig a szepesi kamara a török háború költségeinek fedezésére, az uralkodó parancsára, főpapoknak, egyházaknak, pénzes embereknek eladogatta.

Hogy az egyház kincseit rendkívüli szükség idején, mikor veszedelem fenyegette az országot, hadi célokra, végvárak

---

[1]) U. o. III. 71. l.

kijavítására fordították, régen is megtörtént. Hogyne történt volna hát meg a prágai királyi várba zárkózott és tudákos rögeszméin kívűl semmivel sem törődő, világgyűlölő, beteg lelkű fejedelem kormánya alatt, mikor a végbeli vitézek koplaltak, rongyoskodtak; mikor az idegen zsoldosok elrabolták a szegény ember utolsó betevő falatját, hogy maguk éhen ne veszszenek; mikor jó hazafiak, de szerencsétlenségükre gazdag emberek, hűtlenségi pörbe fogattak és tömlöczbe kerültek vagy földönfutókká lettek, míg vagyonukat az örökké éhes, telhetetlen kamara magához ragadta.

Komáromy András.

A MUHI CSATA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A MONGOL HADSEREG HADMŰVELETEI MAGYARORSZÁG ELLEN.

(Lásd a mellékelt Áttekintő Vázlatot.)

A mongol hadsereg — mint említém — 1240-ben deczember hó közepén már Volhyniában három hadoszlopba tagozódott. A közbelső legerősebb, leghatalmasabb, vagyis fő hadoszlop *Batu-khán* vezérlete alatt Halicson át a Kárpátokba, az azon időben *Orosz-kapu* név alatt ismert vereczkei hágónak irányíttatott, hogy onnan a legrövidebb úton Magyarország szívébe hatoljon.

A jobb hadoszlop *Baidár* (Peta) vezérlete alatt, a fő hadoszlopot megelőzve indult észak és nyugat felé azon rendeltetéssel, hogy Lengyelország haderejét lekösse s a fő hadoszlop hátát a Kárpátokon leendő átkelése közben födözze.

A bal hadoszlop *Kádán* vezérlete alatt Podolián és Kunországon át Erdélybe irányíttatott, hogy az itt mozgósítható haderőket foglalkoztassa, másrészről pedig Bolgárország felől minden ellenvállalatot meghiusítson.[1])

A hadműveleti terv nagyszabású vala. Számot vetett a politikai viszonyokkal, a földrajzi helyzettel s az ellenfél ellentálló képességével, hadi erejével.

Az erőnek ilyen megosztásából határozottan következtethetjük, hogy mindegyik hadoszlop önálló hadműveletre s erélyes actióra képesített vala, mint azt a bekövetkezett hadi események is igazolják.

---

[1]) A történelmi adatok szerint a mongolok négy, igazabban öt hadoszlopban törtek Magyarországba. Mindazáltal a politikai, földrajzi és hadműveleti viszonyokat tekintetbe véve, tulajdonképen csak három hadoszloppal van dolgunk; ezek közt a bal hadoszlop három külön csoportban lépte át a határt. Ugyanígy a jobb hadoszlop egy nagy és két kisebb csoportra tagozódva gázolt át Lengyelországon.

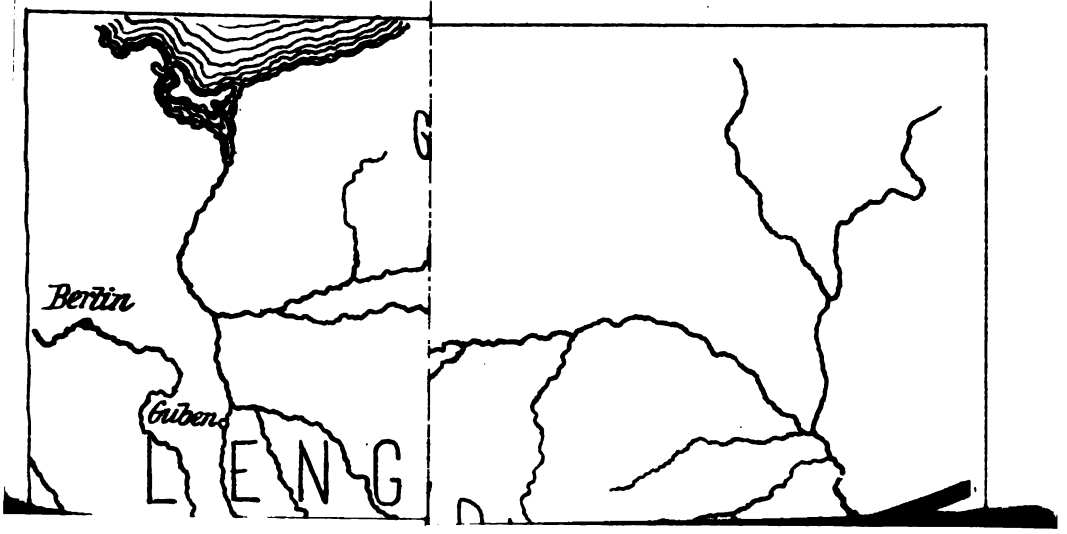
Berlin
Guben
L E N G

Az egyes hadoszlopok erejét illetőleg a történelmi följegyzések kétesek s az újabbkori történetírók nézete és hozzávetése különböző.

A tatárok fogságában élt Rogerius mester *Siralmas éneke* szerint a tatárok 500,000 fegyveressel ütöttek be Magyarországba.[1]) Ez kétségkívül túlzott szám.

Raspe Henrik thüringiai őrgróf IV. Henrik brabanti herczeghez 1241 április-hó elején írt levelében mondja, hogy a tatár sereg hossza (hadászati arczvonala) húsz, mélysége tizenöt napi járóföld.[2])

Ez nem volt túlzás, ha figyelembe veszszük, hogy a tatárok hadoszlopai az erdélyi Kárpátok legdélibb lábvonalától észak felé Lublinig, sőt tovább, kerekszámban 90 földrajzi mérföld (670 km.) szélességben nyomultak keletről nyugat felé.

Gyöngébb, nehány tízezerből álló hadoszlopokkal ilyen szélességre terjeszkedni hatástalan, sőt veszélyes lett volna.

Raspe értesülése helyes és a tatárok rendkívüli számát igazolja. — Szerinte — ha egy napi járóföldet 4·5 földrajzi mérfölddel számítunk — a tatár hadsereg mélysége 67 mérföldre (497 km.) tehető, a mibe a nélkülözhető poggyász, a hadsereg után hajtott gulyák, nyájak is beleszámítandók.[3])

---

[1]) *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. 58. l. c. XIX.

[2]) *Wolf:* Geschichte der Mongolen oder Tataren, 157. l.

[3]) Wolf a mongolokról írt művében (id. m. 156. l.) a főhadsereget Batu alatt 200,000-re, s ezen felül három mellék-hadoszlopról szólva, azok mindegyikét 100,000 harczosra teszi, a mi épen 500,000-nek felel meg.

Köhler (Die Entwickelung des Kriegswesens, III. 3. 439. l.) ekként vélekedik: »Peta (Baidár) seregét 100,000 főn alúl nem tehetjük, Batu serege pedig 200,000 főn alúl nem lehetett, míg az Erdély ellen nyomuló két csoport egyenkint az 50,000 embert alig haladta meg.« Végűl hozzáteszi, hogy ezen összesen 400,000 ember inkább túlmagasra, mint kevésre becsültetett, a mennyiben Batu oroszországi hadjáratában jelentékeny veszteséget szenvedett s a kunok birodalmát sem hagyhatta teljesen csapatok nélkül.

Pauler Gyula (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. 195. l.) a tatár sereg összes létszámát 120,000 lovas vitézre teszi, hivatkozván Ázsia gyér lakosságára, továbbá két elfogott tatár kém vallomására, kiket Danilo kievi fejedelem IV. Bélához küldött. Ezek ugyanis azt vallották, hogy seregük húsz napi járóföldet foglal el s mindennap 12,000 lovas őrködik felváltva a sereg fölött. Ehez Spalatói Tamás nyomán — hogy a magyarok a muhi csatában a tatároknál nagyobb számmal voltak volna — azt következteti, miszerint a Batu által vezérelt fő hadoszlop, mely a muhi csatát vívta, 50,000 lovasra tehető. Id. h. 205. l.

A nyugvó és menetelő csapatok biztosítására katonai szabályzatunk manapság az összes erő $^1/_4$—$^1/_3$ része, a lovasságnál külön némely esetben $^1/_{12}$ része kirendelését határozza. Azonban ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy mint ma, azonképen a mult és régmult időkben is az első vonalban

Batu-khánnak tudnia kellett, hogy a bevándorolt kunok serege magában 40,000 harczost számlál.

Az általa hatalmasnak mondott magyar királyról feltételezhette, hogy az legalább is kétannyi sereget tud síkra állítani, mint a kunok; mert mivel is imponált volna a magyar állam a kunoknak, ha nem hadi erejével?

Batu ezt mondja levelében: »Tudom, hatalmas vagy, sok vitézed van, magad kormányzol egy nagy országot« ....

Hogy a kunok és magyarok közt viszály van, azt a mongol fővezérlet tudhatta; de hogy a kunok királya megöletik s teljes szakadás áll be a két nemzet között, azt az utolsó pillanatig senki sem gondolhatta.

Ezekből kifolyólag Batunak — minthogy a mellék hadoszlopok közreműködésére, mint a hadműveletekből kitetszik, nem számított — a döntő nagy csatára a harczias, vitéz hírben álló magyarok ellen, határozottan túlerős, vagy legalább is (az ellenerőket számításba véve) megközelítőleg hasonló erejű hadsereget kellett vezérelnie.

A mongolok fő hadoszlopa tehát a 100,000 harczost föltétlenül meghaladta. Csakis így magyarázhatjuk meg magunknak a szám arányát, hogy a mongol hadsereg útját a vereczkei szorosban 40,000 fejszés egyengette.

A jobb hadoszlop hadműveletei.

A lengyelországi hadoszlop, hogy a lengyelek, csehek és németek figyelmét már előre lekösse, jóval előbb látott a hadműveletekhez, mint Batu-khán fő hadoszlopa.

---

nyugvó, avagy menetelő csapatok (seregtestek) biztosítása által a hátsó vonalbeli csapatok is biztosítva voltak.

Az elfogott tatár kémek vallomását talán azon okból sem vehetjük az összes haderőre nézve tájékoztatónak, mert a biztosító csapatok ereje, a helyzet és viszonyok szerint úgy mint ma, a mult időkben is változásnak volt alávetve.

Spalatói Tamás ezen följegyzése: »maior .... fuisse dicitur copia Ungarorum« (c. 38.) kétes jelentőségű, mert mint ő maga mondja a 37-ik fejezetben: »a tatárok túl a vízen, rejtett helyeken, sűrű erdőkben táboroztak; miért is a magyarok őket nem egészen, csak félig-meddig láthatták, s a támadás hajnalán, mint a sáskák a földből előbújva, roppant számban elözönlék a mezőt.« (Szabó Károly: Tamás spalatói esperes »Historia Salonita«-jából, XXXVII. fej. 61—63. ll.) Ha eddig nem tudták a magyarok megállapítani a tatárok erejét, később a megtörtént bekerítés, nevezetesen pedig a válságos futás idején, bajos volt a fölött tájékozódni.

Ezen hozzávetés mellett szerfölött kicsinynyé törpülnek a mellékhadoszlopok, melyek Erdély felől három csoportra szakadozva törtek az országba s itten — valamint a lengyelországi hadoszlop — óriási területen kipusztították a népet.

Midőn Baidár Vladimirt fölégette, előretolt csapatai 1241 január-havában Cholm, Lublin és Zavichoszt városokat pusztították el.

Február elején egy seregrész a befagyott Visztulán átkelt s 13-án Szandomirt bevette és fölégette.

Baidár Szandomirnál megérkezve, serege egy tizedrészét — mondják 10,000 emberét [1]) — *Kajdu* alatt Lecsiczen, Szieradzon át Boroszló felé irányította.

Egy seregrész *Orda* vezérlete alatt Vladimirtól északnyugat felé, a Visztula és a lengyel Bug folyamok közt Litvánián (khinai följegyzés szerint *Ila-ut* = Litau) és Maszovián át, Poroszországot érintve Kujavián keresztül [2]) délnek tartott s Boroszlóban egyesült a főhaderővel.

Maga *Baidár* a főerővel Krakó felé nyomult. Márczius 18-án Chmielniknél egy kisebb lengyel csapatot megvert; márczius 24-én Krakót fölégette s 25-én tovább haladt az Odera felé. Oppeln mellett a sziléziai csapatokat megverte s átkelt a folyón. Április 2-án Boroszlónál egyesült a Kajdu és Orda alatt kikülönített seregrészekkel. Április 9-én az egyesült sziléziai és nagy-lengyelországi hadakat (16—20,000 ember) Liegnicz közelében megsemmisítette. A csatában II. Henrik boroszlói herczeg a sereg vezére s 10,000 ember esett el.[3])

A liegniczi csata után Baidár — Szilézián átvonulva — Morvaországba tört. Venczel cseh király április 7-én indult el Prágából a tatárok ellen; április 11—12-én körülbelül 44,000 emberrel Szilézia határán Felső-Lausiczban állott; de a helyett, hogy a tatárokat Sziléziában, vagy a cseh koronához tartozó Morvaországban fölkereste volna, hol ezek pusztítottak, észak-nyugati irányban Alsó-Lausiczba az alsó Neisse mellé vonult vissza; utóbb hadseregét szétosztva, maga Königsteinba zárkózott.[4])

Baidár hadoszlopa az olmücz-brünni vonalon nyomult előre s április harmadik tizedében kelt át a Kis-Kárpátok *Magyar-kapuján* (porta Hungariae), a mai hrozinkai szoroson, mely Magyar-Brodból Trencsénbe s a Vág völgyébe vezet. [5])

---

[1]) Dlugoss után *Wolf* id. m. 163. l.

[2]) A mai Lublin, Sziedlecz, Ploczk és Kalis vidékén át, valószínűleg a poroszországi Tornt és Bromberget érintve.

[3]) *Wolf* id. m. 162. és 254. l. — *Strakosch-Grassmann* id. m. 38—45. ll.

[4]) *Wolf* id. m. 199, 200, 212. ll.

[5]) U. o. 249. l. helyesen indokolva.

A bal hadoszlop hadműveletei.

Földrajzi és időrendi viszonyok szempontjából a Batukhán vezérlete alatt álló fő hadoszlop hadműveleteire kellene áttérnünk; azonban a fő hadi események zavartalan előadása czéljából, előbb a bal hadoszlop műveleteit fogjuk vázolni.

A bal hadoszlop *Kádán*, *Bochetor* és *Büdsik* alatt Kamienecz-Podolszkitól keleti Galiczia, Bukovina és a kunok földje közt, Moldván keresztül nyomult dél és nyugat felé. A Dnjeszteren átkelve, Csernovicznál lépte át a Prut, és Szeretnél a hasonló nevű folyót.

Körülbelül a Szucsava-Szeret folyók egyesülő völgyében a hadoszlop egyik része különvált s Kádán vezérlete alatt Kimpolungon át az Aranyos-Besztercze folyó völgyében Radna felé tartott. A másik — úgy vélem, jelentékenyebb rész — Bochetorral és Büdsikkel a kun püspökség területén délnek folytatta útját. Erdély dél-keleti kiszögellését megkerülve, Bochetor a tömösi szoroson át a Barczaságba ütött, míg Büdsik seregrésze az oláhokon (kara-ulugh) diadalmaskodva, útját nyugat felé folytatta s valószínűleg Orsovánál tört be az országba, a Marostól délre fekvő országrész elpusztításában segítve utóbb Bochetornak.[1])

Kádán márczius 31-én érkezett Radnához, a szászokat megverte s hadseregébe sorozta. Április 2-án Beszterczét foglalta el s Kolozsvár felé nyomult. Április közepén érkezett Nagyváradhoz.

A Barczaságban Pósa vajda Bochetor ellen csatát veszített. A tatár sereg itten két csoportra oszlott. Az egyik az Olt völgyén át a Nagy- és Kis-Küküllő völgyeibe csapott, április 5-én Küküllő várát hatalmába ejtette s onnan Gyulafejérvárnak tartott. A másik csoport a Barczaságból Fogarason át Nagy-Szebenre tört s április 11-én — tehát ugyanazon a napon, melyen Béla király Muhinál csatát veszített — a várost elfoglalta s az odamenekült népet lemészárolta.[2])

Bochetor csapatai a Maros völgyében egyesültek s útjokat

---

[1]) *D'Ohsson:* Histoire des Mongols, I. 715. l. — *Wolf* id. m. 322 és 327. l. — *Pauler Gyula:* Hadtört. Közl. 1888. IV. 508. l. és A m. nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. 214. l. — *Strakosch-Grassmann* id. m. 93—97. l. Szerinte és Wolf szerint Bochetor az ojtozi szoroson át tört Erdélybe.

[2]) »Cadan et Bouri s'étant dirigés contre les saxons, les vainquirent à la suite de trois combats.« Rasid-Eddin után D'Ohsson id. m. II. 627—628. l. Ez alatt a radnai, barczasági és nagyszebeni győzelmeiket értjük. — *Pertz:* Mon. Germ. Script. XXIV. 65. l.

Arad felé folytatták, hol azután Büdsik seregével egyesülniök kellett.

Ha Szucsavát veszszük a bal hadoszlop szétválasztó pontjának s számot vetünk azon tér és időbeli viszonyokkal, hogy Szucsavától Kimpolungon át Radnáig kerekszámban 120 kilométer (3 napi menet), ellenben dél felé a Szeret folyó völgye irányát követve Foksanin és Ploestin át Brassóig 470 kilométer (átlag 10 napi menet), s tekintetbe veszszük továbbá, hogy Küküllő várát (Brassótól Fogarason-Medgyesen át 140 km.) április 5-én, Nagy-Szebent (Brassótól Fogarason át 110 km.) április 11-én a tatárok elfoglalták, míg Kádán március 31-én Radnát, április 2-án Beszterczét ejté hatalmába, határozottan következtethetjük, hogy Bochetor 6—7 nappal korábban indult a kerülő útnak Brassóra, mint Kádán Radnára. Ugyancsak a fentebbiekből következik, hogy a tatárok március 31-én vagy április 1-én már a Barczaságban voltak.[1])

A FŐ HADOSZLOP HADMŰVELETE BATU-KHÁN ALATT. — A HANGULAT MAGYARORSZÁGON. — A HELYZET BUDÁN ÉS PESTEN. — A MAGYAR HADSEREG GYÜLEKEZÉSE, ELLENHADMŰVELETE.

Az 1240 évi karácson táján híre futott Magyarországon, hogy a tatárok az orosz-magyar határt elpusztították. Béla király kémei által értesült mindenről. Az ország védelme czéljából Ruthén- és Lengyelország felől bejárta a határszorosokat s a Kárpátokban »roppant erdőket levágatva, hosszu torlaszokat építtetett, keresztbe döntött fákkal elzárván mindazon helyeket, melyek könnyebben járhatóknak látszanak vala.« [2])

A király Ruthénország felől várta a mongolok betörését, miért is az Orosz-kapu (vereczkei szoros) védelmére Dénes nádor alatt sereget küldött.

Január és február hónapokban (1241) »mikor javában folyt a farsang, a vígság«, országszerte kihirdették, hogy a nemesek, várjobbágyok és a várak népei táborozásra készüljenek, hogy az első parancsszóra a király táborába gyűlhessenek.

A közelgő nagy veszedelmet Magyarországon határtalan könnyelműséggel fogadták. A vigalmak közt nem is hitte a

[1]) *Strakosch-Grassmann* (id. m. 94. l.) a Barczaságban vívott csatát március 31-ére teszi. Az idézett munkához csatolt hadműveleti térkép szerint Büdsik seregrésze a vöröstoronyi szoroson át tört Erdélybe. Habár azon időben déli irányból a tömösi szorost használták, nincs kizárva, hogy a tatárok az Olt völgyét, mint természetes közlekedési vonalat ne használták volna.

[2]) A ‚torlaszoknak csupán okszerű védelemmel kapcsolatosan lett volna ideig-óráig harczászati értékük.

nép, hogy jön a tatár. Mondák, sokszor hallottak már effélét és sohasem volt benne semmi igaz; most sem lesz másképen.

Az elégedetlenek gonosz ellenhíreket terjesztének; a közérzületet a főpapok, a király személye, valamint a kunok ellen izgatták. Mint ma a rosszindulatú sajtó, akkoron a rosszszándékú híresztelők, elégedetlenségből, haragból fakadt gonosz vélemények nyilvánítói és továbbítói hatottak a kedélyekre. Ez azután megtermé keserű gyümölcsét az amúgy is kedvező talajban; mind a nemesség, mind a nép gondatlan és könynyelmű észjárására mély hatást gyakorolt.

Midőn a tatárok jobbszárnya Szandomir és Lublin táján, a közép és balszárny Halicsban és Podoliában kalandozott, Béla király az ország főpapjait és főurait (1241 febr. 17.) Budára gyűjté tanácsot ülni a fölött, hogyan védelmezzék meg az országot a fenyegető veszedelem ellen.

Szerencsétlenségre az országgyűlés nem hogy előmozdította volna, sőt megrontotta az ország védőképességét. A tanácskozás haditanács jellegével bírt. Némelyek bízva az állam nagy hadi erejében, fenhéjázva úgy vélekedének, hogy csupán a sokaság megmutatása is el fogja a tatárokat riasztani. Mások ellenben a nyilt mezőn való harczot, általában a döntő csatát mellőzni kivánták, mondván, hogy e vad, elszánt népet ideigóráig hagyni kell, hogy raboljon, zsákmányoljon, úgy sem vágyik uralkodásra.

A kunok és magyarok közti barátságtalan viszony bizalmatlanná tette a két népet egymás iránt. Köteny kunjainak szövetségi megbízhatósága az orosz-magyar, valamint az orosztatár háborúk időszakából nem nagy hitelnek örvendett. Most híre futott, hogy a kunok egy része csatlakozott a tatárokhoz.[1])

A tanácskozásban a király akaratának kevés híve volt. Minden a kunok ellen fordult. Ennek folytán abban mindnyájan megegyeztek, hogy Kötenyt és családját s a kunok előkelőit mint gyanusakat őrizet alá vegyék.

Ezzel megadatott az intés, hogy az utcza is beleszóljon az ország tanácskozásába, s megtörtént az első lépés arra, hogy az egyedűli természetes szövetséges elpártoljon s ellenségül fegyvert fogjon a magyarság ellen.

Arra nem gondoltak, az nem jutott eszébe senkinek a haditanácsban, hogy az ország összes hadereje késedelem nélkül fegyverre szólíttassék s a tatárok betöréseig is öszpontosítva a határok felé irányíttassék.

---

[1]) Rogerius szerint, c. XIV. *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. 55. l. — *Wolf* id. m. 293. l.

Ez a körülmény félig-meddig a védelmi rendszerben találja magyarázatát, s hozzá még mondhatjuk, hogy őseink nem értették meg a borzasztó veszélyt. Ki javasolta volna azt, hogy az ország összes hadi ereje fegyver alatt álljon mindaddig, míg az ellenségnek tetszeni fog betörni az országba? — és ki azt, hogy az összes hadi erővel támadjuk meg az ország határain kívül?

A vitás tanácskozás javában folyt, midőn Batu-khán váratlanúl a vereczkei szorosnál termett. Hír szerint 40,000 fejszés vágta előtte az erdőt, tisztította az utat, rombolta a torlaszokat, hogy Magyarországba törhessen.

Márczius 10-én Dénes nádor futára lóhalálába érkezett a királyhoz azzal a jelentéssel, hogy a tatárok már az Oroszkapuhoz érkeztek, a torlaszokat lerombolták s a nádor nem hiszi, hogy ellentállhasson, ha gyors segítség nem érkezik.

E hír nem kis zavart okozott Budán. A király maga sem tudta, mitévő legyen, mert »fegyveres vitézei mellette nem valának«, mert a hadsereg akkor még nem is gyülekezett.

Negyed napra (márczius 14-én) megjött a nádor. Egymaga éjjel-nappal nyargalva menekült s jelenté, hogy márczius 12-én reggel a kapuban megütközött a tatárokkal s miután majd minden emberét nyíllal, karddal leölték, kevesed magával menekült.[1])

E váratlan esemény a királyt meglepte; azonban felvi-

---

[1]) Vereczke, Munkács, Csap, Sátorallya-Ujhely, Szerencs, Tisza-Lúcz, Emőd, Gyöngyös, Gödöllő, Budapest: átlag 360 km. A nádor egy nap alatt 180 kmt lovagolt. 1892-ben a bécs-berlini távlovaglás alkalmával Miklós cs. és. kir. huszár főhadnagy 74^h 24^1 alatt tette meg a mintegy 580 km. hosszu utat. Ezen időből $15^1/_2$ órát fordított pihenőre. (Distanzritt Wien-Berlin im Oktober 1892. Zusammengestellt nach Angaben der Theilnehmer. Tabelle II. A.) — Hőfer Ferencz cs. és kir. dragonyos főhadnagy az első napon 219 kmt, a második napon 138 kmt, a harmadik napon 232 kmt lovagolt. (In 74 Stunden von Donau bis zur Spree. F. Hőfer k. u. k. Oberlieutenant.) — XII. Károly (1714 október) Drinápolyból Stralsündig, Buda-Bécs-Regensburg-Hanau-Cassel és Gustrovon át 280 mfnyi utat harmadmagával 14 nap alatt tett meg. (Egy napra átlag 20 mf. esik.) Minden ló tönkrement alatta. — Ezekből kifolyólag mondhatjuk, hogy a nádor futára márczius 8-án indult Vereczkétől s két nap alatt érkezett Budára. — Föltehető, hogy a nádor a tatárok hadi erejéről már eleve, — még mielőtt ezek az Orosz-kapuba léptek s a torlaszokat rombolni kezdék, — kémek és hírszerzők útján értesült vala. A fejszések munkálatai, erdőirtás (8—10 km. vonalon), útegyengetés, torlaszok széthányása, fölégetése 3—4 napot vehetett igénybe. 12-én a védelmi harcz aligha tartott délig. A nádor és nehány főből álló kiséretének menekülése, kiket az üldöző tatárok le nem nyilaztak, 12-én déltől 14-én délig tarthatott.

lágosítást is nyujtott neki az iránt, mekkora ellenség áll vele szemben.

Ennek folytán a jelenvolt főpapoknak és főuraknak kiadta a mozgósító és gyülekező parancsot (márczius 14—15-én), hogy kiki tehetsége szerint, tehát a mennyi harczost a szorongató szükségben csak kiállíthat, azokkal Pestre gyülekezzék.

A parancs kiment az ország minden részébe s a kunokat is fegyverbe szólította. Ezenkívül írt a király II. Frigyes osztrák herczegnek is, hogy sietve jöjjön és nyujtson neki segedelmet a tatárok ellen. De Béla és Frigyes sem voltak jól; már II. Endre király is barátságtalan viszonyban élt a rossz szomszéddal. Nagy zavarban voltak Budán!

A Fejérvárnál és Esztergomnál volt csapatok menetparancscsal Budára indíttattak, hol is a Dunán átkelve, magvát képezték a Pestre gyülekező haderőnek.

Az *Orosz-kapu* elfoglalása után Batu testvéröcscse Seibán, 10,000 lovassal nyargalt a futó nádor után; csapatai márczius 15-én Pesthez félnapi járóföldre Gödöllőig [1]) érkeztek s portyázva Pestig kalandoztak.[2])

A mongolok hadviselési módszeréhez tartozott, hogy a hadműveleti vonalon egy seregrészt toltak előre azzal a rendeltetéssel, hogy a terepet, az ellenség hollétét, erejét, szándékát felderítse s ezenfelül a népet rémületbe ejtse.

A Seibán alatt előretolt 10,000 lovas megfelel a mai »felderítő szolgálat önálló lovas testek által« fogalomnak.

Ezen tatár hadak egy része márczius 17-én Váczra tört, a várost feldúlta s a vidékről is odamenekült lakosságot lemészárolta.

Pestet azonban nem támadták meg ezúttal a tatárok, csak gyakran újra meg újra előtörtek, szemlélődtek, meg visszafordultak.

Ezen körülmény arra vall, hogy már odaérkezésükkor (márczius 16—17-én) a magyar sereget elég erősnek tartották az ellentállásra; féltek a vereségtől. Béla király azonban a részleges harczot megtiltotta. — Ugron kalocsai érsek nem tűrhette a rabló nép garázdálkodását s márczius 17-én a tilalom ellenére kitört csapatával. A tatárok szokásuk szerint hátráltak s a Rákos patak mentén, valószínüleg a mai Ujpest

---

[1]) Rogerius a XXII-ik fejezetben mondja, hogy Vácz félnapi járásra esik Pesthez. Gödöllő és Vácz egyforma távolságra vannak Pesttől.

[2]) Az előretolt mongol had márczius 12—15-ig naponta átlag 120 kilométert lovagolt.

és Palota felé[1]) egy mocsaras talajon könnyen átkelének, ellenben a nyomukban vágtató Ugron és csapata a nehezebb lovakkal és fegyverzettel a mocsárban elakadt. Erre a tatárok visszatértek s ezeket körülvéve, nyilaikkal leöldösték. Az érsek csak ötödmagával tudott menekülni.

E vállalat jellemző fényt vet a magyar hadsereg fegyelmére.[2]) A király nem küldött segítséget Ugronnak. Talán nem is tudta, mi történt vele. De ez »elbizakodott emberek szokása szerint, saját botlásáért mást tett felelőssé«, kitört a király ellen, hogy a bajban nem segített rajta.

Ez az eset is jellemzi a viszonyt, mely a király mint hadúr s egyik alvezére közt fennállott.

Béla a hadak gyülekezését várta Pesten, midőn Frigyes osztrák herczeg a király kérelmére megjött. Frigyes márczius 11-én Passauban tartózkodott.[3]) Azonban a tatárok hadműveletei Lengyelországban s Batu-khán betörésének híre valószínűvé teszik, hogy a herczeg tartományainak nyugati határa felé sietett, s föltehető, hogy márczius harmadik tizedében már Pesten volt. De segélyhadakat nem hozott magával. Az akkori védelmi szervezet mellett oly rövid idő alatt talán nem is hozhatott. Tény az, hogy fegyvert is Magyarországon szerzett magának s nehány a városig kalandozó tatáron ejtett bravurral be is fejezte a szövetséges fél hadi vállalatát, izgága megjelenésével csak bajt okozván az amúgy is népszerűtlen királynak.

Szinte csodálatos, és csakis a rendkívül súlyos helyzetben találjuk magyarázatát annak, hogy Béla egyik legnagyobb ellenségéhez, a jellemben oly gyarló szomszédjához fordult segedelemért. Ez is a tizenkettedik órában történt.

Frigyes még Pesten volt, midőn a fölizgatott nép a gyanusított Kötenyt, a kunok fejedelmét lakásán megrohanta s családjával együtt felkonczolta. Némelyek szerint ebben része volt az osztrák herczegnek is.

Az események váratlanúl és rohamosan jöttek. A király

---

[1]) *Salamon Ferencz:* Budapest története, II. 162. l. E helyet Mailáth (Geschichte der Magyaren, I. 195. l.) Soroksár környékére teszi.

[2]) Ugron a keresztes háborúban szerzett jó hírnevére büszke lévén, daczolni mert a királylyal. *Rosty Zsigmond:* A tatárjárás történelme, 60. l.

[3]) Wolf szerint (id. m. 291. l.) Frigyes a király levelét csak márczius 25-én kaphatta meg s április 10-ike előtt aligha érkezhetett Pestre. E számítást azonban tévesnek tartjuk, mert az — átlagosan — 500 km. utat Budapest-Bécs-Ujhely-Welsen át Passauig a futár 7 nap alatt megtehette. Ha márczius 15-én indult Budáról, 21-én már Passauban lehetett. Adjunk hozzá Frigyesnek 10 napi kényelmes utazást s kitetszik, hogy márczius végén a herczeg Pestre érkezhetett.

nem volt ura a helyzetnek; hatalma gyönge, befolyása jelentéktelen vala, irányt nem tudott adni az eseményeknek, minden úgy ment, a hogy mehetett.

Köteny megöletése 40,000 harczostól fosztá meg az országot s ugyanannyival szaporítá ellenségeinek számát.

A király parancsára gyülekező kunok útközben értesültek fejedelmük megöletéséről. A lesujtó hír nagy zavarba ejté a hontalanokat. Az ellenséges indulatú nép úton-útfélen rájok rohant, a minek következtében kun és magyar véres harczot vívott egymás ellen. Utóbb a kunok összeverődve, mint támadók léptek föl, s a Duna és Tisza, majd a Dráva és Száva közét elpusztítván, Bolgárországba menekültek.

*

Ez alatt a magyar hadak létszáma napról-napra szaporodott. Egyrészről a király parancsára január-hó óta folyó előkészület, másrészről a szerte kalandozó mongoloktól s — úgy lehet — a bosszuálló kunoktól való félelem a népet menekülésre bírta, a fegyveres szolgálatra alkalmas férfiakat pedig a pesti táborba hozta. A magyar sereg rövid tíz nap alatt 50,000 embert meghaladó létszámmal táborozott a Rákoson.

A középkorban ily nagy haderőnek ily rövid idő alatt történt összeverődése arra enged következtetni, hogy a sereg nagyobb része fegyelmezetlen, harczban járatlan gyülevész népből állott, mely az otthon kényelmeiről lemondani, nélkülözni, súlyos szolgálatot türelemmel viselni, rendszeres csatát vívni, felsőbb parancsnak engedelmeskedni, az ellenséggel válságos pillanatban halálmegvető bátorsággal szembeszállani nem tudott.

Az ilyen hadsereg az ország elégedetlen és fegyelmezetlen állapotában sok veszélyt hordott magával, de kevés biztonságot s annál kevesebb kilátást nyujthatott arra, hogy a fegyelmezett, háborúban megedzett mongoloknak ellentállani képes legyen.

Béla királynak ezt tudnia kellett; azért még tovább is várni kivánt a rendes hadak gyülekezésére, hogy azok mennél nagyobb számmal legyenek seregében.

Várni kivánt azért is, mert ismernie kellett a tatárok számbeli túlsúlyát s félelmes harcziasságát.

Azonban a vitéz, de heves véralkatú Ugron érsek s vele a nagy többség, mind követelőbben sürgeté a királyt, hogy induljon a hadsereg, mert immár elég erős, hogy a tatárokkal szembeszállhasson.

Azok közt, kik dandáraik élén a király seregében valának, találjuk Ugron kalocsai, Mátyás esztergomi érseket; Ger-

gely győri, Bertalan pécsi, Jakab nyitrai, Rajnáld erdélyi püspököket; Miklós szebeni prépostot, a király alkanczellárját, Eradius bácsi főesperest, Albert esztergomi főesperest.

Ott volt a rokonszenves Kálmán herczeg, Béla király öcscse, ki lélekben szelíd, vallásos érzületű, de harczban vitéz férfiu vala. Ő vele jött Montroyal Jakab fráter, magyar-szlavón templomos mester az ő latin *olasz*-franczia vitézeivel.

A hadsereg alakulására való tekintettel meg kell emlékeznünk azon főurakról is, kiket a történelem följegyzett az utókor számára, kik a muhi csatában jelen voltak s a király oldalán harczoltak. Ezek: Pok Móricz fia Móricz, II. Endre király volt főasztalnoka; Apafia Mihály, ugyancsak II. Endre lovászmestere, utóbb bolondóczi ispán; a Somogy-megyei Bő (Beu) Izsép, Kálmán herczeg főpohárnoka, János fiával együtt; Türje Dénes fia Dénes, Béla király lovászmestere; Mahalfia Detre, a király hű szolgája; a Huntpáznán nembeli Ivánka fia András, a Forgáchok őse, a nyitrai Gímes vár ura és ennek testvére Tamás.

A hadsereg zömét alkották azon vármegyék hadai, — várjobbágyok, várkatonaság a megyei ispánok vezérlete alatt, — melyek a tatárok betörése által az odagyülekezésben akadályozva nem voltak; továbbá a király szolgái, a nemesség.

Végre oda kell számítanunk a tatárok elől menekült családok hadi szolgálatra alkalmas férfiainak nagy tömegét, kik talán mindannyian lóháton, jól-rosszúl fölfegyverkezve jöttek, de katonai kiképzésben bizonyára nem részesültek.

Mondanunk sem kell, hogy ezen hadseregnek egy-két hónapra lett volna szüksége, hogy katonailag kiképeztessék, hogy fegyelmet nyerjen s harczászatilag összeforrjon.

Bölcs csanádi püspök és Barczfia Miklós csapatait, midőn Pest felé vonultak, útközben a föllázadt kunok megsemmisítették.

Benedek váradi püspök, Both ispán s többen a Tiszántúlról, kiket Magyarország derekabb vitézeinek tartottak, jelentékeny hadak élén Tisza-Füreden és Poroszlón át nem a királyi sereghez vonultak, mint azt tenniök kell vala, hanem Eger felé, hogy a várost kirabolt és elpusztított mongoloktól a zsákmánynak legalább egy részét elvegyék. Útközben apróbb csapatokon győzedelmeskedtek. De most a tatárok vezeték lovakra helyezett bábok segítségével cselt vetének, mire a magyarok megfutamodva, az utánok száguldó tatárok nyilai által vesztek el.

A püspök kevesed magával Váradra menekült.

László ispán, mint utóbb látni fogjuk, a csata lefolyása után érkezett dandárával a harctérre.[1])

Ugron s a nagy többség sürgetésére a magyar hadak márczius harmadik tizedében a király vezérlete alatt a pest-miskolczi vonalon útra keltek.

Minthogy a csapatok még folyvást érkezőben valának, a sereg lassan nyomult előre, nyomában a poggyász és a sátor-szállító szekerek hosszu vonatával.

Seibán hadosztálya még Pest környékén megkezdte a hátrálást, a tatárok harczmodora szerint »nyilakat lövöldözve sebes nyargalvást« vonulván vissza a magyar sereg előtt.

Rákoson egy összecsapás történt. Ebből láthatták a magyarok, hogy kisebb haderő áll velök szemben.

A tatárok a magyar sereggel folytonos érintkezést tartva, a derékhad állására, a Sajóhoz vonultak vissza.[2])

Pesttől a Sajóig — a muhi pusztáig s az egykori Muhi városig — a távolság kerekszámban 170 km. Naponkint 21—25 km. közönséges menetet számítva, a magyar sereg 8—9 menet után, egy-két pihenő napot is beleértve, a Sajó folyóhoz érkezett.

Seibán Ónod és Hidvég közt — hol azon időben egy szilárdabb szerkezetű lábas híd állott — kelt át a folyón s

---

[1]) *Szabó Károly:* Rogerius mester Siralmas éneke, XXVI—XXX. fej. *Pauler Gyula:* A m. nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. XXIV. fej. 203 és köv. ll.

[2]) *Pauler Gyula* szerint (id. m. 203. l.) a magyar sereg 1241 márczius 23-ika táján Heves és Borsod megyéken át követte a hátráló mongol csapatokat. — Alsi-Eddin a Tarikh Dzsihan Kushaiban (D'Ohsson id. m. II. 620. l.) mondja, hogy Seibán egy hét mulva tért vissza Batuhoz azon hírrel, hogy az ellenség túlnyomó erővel rendelkezik.

Most az a kérdés, mikortól számítják a hét kezdetét? márczius 12-től vagy 15-től? Előbbi esetben márczius 19-én, utóbbi esetben 23-án útban lett volna a magyar sereg is. (Márczius 23-tól április 11-ig 20 nap, Pesttől a Sajóig s táborozás a muhi pusztán.)

Ezen számításunkban megakaszt azon körülmény, hogy Seibán már márcz. 23-án, vagy még azelőtt, megszakította volna összeköttetését a magyarokkal; de ez katonai szempontból fel nem tételezhető a mongol lovas hadakról; továbbá tudjuk azt, hogy Seibán hadosztálya a magyarok nyomása alatt kelt át a Sajó hídján Muhi közelében, a miből következtethető, hogy folytonos érintkezésben állott a magyarokkal. Végre 7 nap alatt 65,000 embert összehozni bajosan lehetett; 14 nap alatt könnyebb volt.

Strakosch-Grassmann szerint (id. m. 76. l.) Béla király körülbelül április 6-án indult Pestről. Ez esetben április 11-ig 6 nap alatt naponta 28 kilométert menetelt volna a sereg.

Ez a menet ugyan nincs túlhajtva; de mert tudjuk, hogy a király lassan nyomult elő s Rogerius szerint egynél több éjet töltött a muhi táborban, ezen számítással sem tudunk egyetérteni; valószínűnek tartjuk azonban, hogy a magyar sereg márczius utolján (nincs kizárva, hogy április elején) indult el Pestről.

csatlakozott Batu főseregéhez, mely a Hernád, Sajó és Tisza vize által határolt erdős területen, arczban és szárnyain természetes akadályok által biztosítva, táborozott.

A hidat mongol csapatok tartották megszállva.

Seibán a magyar hadak létszámát nagyobbra becsülte a tatár hadak létszámánál s ez értelemben tett jelentést Batukhánnak.[1])

Ha a keleti történetíró ezen följegyzésében nem kételkedünk is, — tudjuk azt, hogy semmi sem könnyebb, mint a hírszerzésnél az ellenséges haderők földerítésében tévedni.

A menetelő hadoszlop (esetleg hadoszlopok) mélysége több mérföldre terjedhetett. Seibán csapatai láthatták nagyjából, messziről a mély oszlopokat, vagy a harczalakzatban menetelő tömegeket, melyek többet, nagyobbat mutattak az apró tatár lovak és lovasaik hadsorainál;[2]) — láthatták közben és messzire a szekerek lánczolatát a vonatot biztosító csapatok által körülvéve, s talán vonat és csapat közt alig tehettek különbséget; ezért nem lehetetlen, hogy Seibán többet jelentett a valóságnál.

Batu szerte portyázó csapatait a magyar hadak előnyomulása hírére összevonta.

A magyar sereg Vatta község táján a pest-miskolczi útról a szerencsi útra kanyarodott s Emődön és Hejő-Keresztúron át vonult a muhi pusztára, s miután a Sajó hídjánál felállított mongol csapatokat a folyón átszorította, a Szakáld, Hejő-Keresztúr és Poga közt elterülő hullámos rónán, az egykori Muhi város szomszédságában, a muhi pusztán táborba szállott.

A király meghagyásából Pok Móricz fia Móricz vakmerően kiment és hírt hozott a tatárok állásáról.[3])

»A tatárok egész tömege túl a vízen, rejtett helyeken, sűrü erdőkben táborozott, miért is a magyarok őket nem

---

[1]) *D'Ohsson* id. m. II. 620. l. »Schiban revint au bout d'une semain, annonçant que l'ennemi avait des forces superieures.«

[2]) Olv. a tatárok harczművészetét Hayton leírása után e dolgozatunk elején.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. IV. 1. 405. l. — »Mi őt a tatárok betörése alkalmával az ellenség tábora s erejének kipuhatolására küldöttük ki; ezen feladatát becsülettel végrehajtá, szolgálata közben hősies elszántságot tanusíta s a halálos veszedelmet csak alig volt képes elkerülni.« — Hogy Pest környékén ni van, azt tudták, látták a magyarok, különben nem tört volna ki Ugron és utána Frigyes. Az összecsapás Rákoson szintén megadta a felvilágosítást. De nem tudták, mi van túl a Sajón, a Tisza és a Hernád közt; azért is kétségtelen, hogy Móricz nem a pesti, hanem a Sajó-melléki mongol tábort kémlelte ki.

egészen, csak félig-meddig láthatták.« Ennek folytán a könnyebb vérűek a tatár sereget a magyarnál kevesebbre is becsülhették. A jóhiszeműség — ne mondjuk, önhittség — már eleve elhinté a gondatlanság magvát a hadseregben.

A hagyományok s ezek alapján a régi és újabbkori adatok, illetőleg combinatiók, mind a mongol, mind a magyar hadak létszáma tekintetében a szélsőségig eltérők.

Rogerius mester, ki a tatárok fogságában élt és *Siralmas énekét* közvetlenül a tatárjárás után írta, a Magyarországba tört mongolok összes létszámát 500,000 főre teszi.

Kézai Simon mester a tatárjárás után 30—40 év multán írt *Krónikájában* az 500,000 harczoson felül még 40,000 tisztet és altisztet említ.

A *Pozsonyi krónika* és *Márk krónikája* a tatárok létszámát egyformán [1]) — Rogerius után — ugyancsak 500,000 főre teszik. Ezen adatok alapján a muhi csatában résztvett mongol hadakat is némely hadtörténetírók 4—500,000-re becsülik.[2]) Más adatok a tatárok számtalan sokaságáról beszélnek.[3]) A jelenkor történet- és hadtörténetírói közt Wolf és utána Köhler [4]) számot vetnek a tatárok hadműveleti tagozásával s azt mondják, hogy a Batu-khán által vezérelt fő hadoszlop, mely a muhi csatát vívta, 200,000 harczosból állott, míg Pauler Gyula jeles tudósunk ezek számát csak 50,000 lovasra becsüli.[5])

A magyar hadsereg állományára nézve a rendelkezésre álló adatok szerint a csatában (állítólag) elesett harczosok száma s az akkori hadszervezeti viszonyok nyujtanak felvilágosítást.

Az eseménynyel egykorú osztrák források szerint a muhi csatában 10,000, más adatok szerint 60—80,000, végre 300,000 magyar esett el.[6])

---

[1]) »Tartari cum quinquies centenis milibus regnum Hungariae invaserunt.« *M. Florianus* id. m. IV. 36. l.

[2]) *Kausler* szerint (Atlas der merkwürdigsten Schlachten, 1831.) a muhi csatában 100,000 magyar harczolt 400,000 mongol ellen.

[3]) *Pertz:* Monum. Germ. Script. XVI. Ann. Stad. 367. l., XVII. Ann. Wormat. 46. l.

[4]) *Wolf:* Geschichte der Mongolen oder Tataren, 156. l. — *Köhler:* Die Entwickelung des Kriegswesens, III. 3. 439. l.

[5]) *Pauler Gyula:* A m. nemzet története, II. 205. l.

[6]) *Pertz:* Monum. Germ. Script. IX. Contin. Lambac. 559. l. — Contin. Zwetl. 655. l. — XXII. Ann. S. Pantal. Col. 535. l. — XXIV. Epternacher Notiz. 65. l.

Rogerius, és II. Frigyes császár az angol királyhoz írt levelében,[1]) kiszámíthatatlan veszteségről beszélnek.

Ezen adatok eléggé jellemzik a följegyzők nagy tájékozatlanságát a hadsereg létszáma és a veszteség tekintetében.

Az idézett adatoknál becsesebb és kiváló fontossággal bír a névtelen magyar apát levele, mely 1242-ben januárhavában iratván, a muhi csatában elesett harczosok számát 65,000-re teszi.[2])

Ezen létszám összevág a föntebb idézett számok egyikével s a magyar hadszervezeti viszonyok mellett a rövid mozgósítási időnek leginkább megfelel.

A *Tarikh Dzsihan Kushai* azon följegyzését, hogy a magyarok 400,000 lovassal indultak Batu ellen,[3]) komolyan számba nem vehetjük.

A föntebb előadottak alapján a magyar hadsereg összes létszámát 65,000 főre teszszük, a mongol hadsereg harczoló állományát pedig — a hadoszlopok hadműveleteinél felhozott okból — 100,000 harczoson felül becsüljük.

Olchváry Odön.

---

[1]) Id. h. XXVIII. fej. és *Fejér:* Cod. Dipl. IV. 1. 221—222. ll.

[2]) *Fejér* id. m. IV. 4. 236. l.

[3]) *D'Ohsson* id. m. II. 622. l. és *Sámi:* A tatárjárás Magyarországon. Vasárnapi Ujság, 1876. 43. sz.

FORRÁSTANULMÁNYOK

NAGY LAJOS ÉS VELENCZE VISZONYA TÖRTÉNETÉHEZ.

— NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

PETRARCA ÉS AZ 1357 ÉVI VELENCZEI BÉKEKÖVETSÉG.

A Nagy Lajos idejében vívott első magyar-velenczei háború forrásait összehasonlítás és kritika tárgyává tehettük, minthogy a bő forrásanyag nagyrészt ki van adva, ellenben a második magyar-velenczei háború legfontosabb forrásának, az ez időből származó velenczei állami iratoknak tetemes része elveszett, s az a két históriai mű, mely — mint erről meggyőződnünk alkalmunk volt — e hiányt pótolhatja: *Pietro Giustiniani* és *Gianjacopo Caroldo* nagybecsű krónikája, mindeddig kiadatlan. Szándékunk e két forrásra még visszatérni, de minthogy kiadatlan forrásokkal a szövegek közlése nélkül nem foglalkozhatunk, ezúttal a teljes forrásanyag méltatása helyett a második háborúnak csak egyik nevezetes és sokszor megvitatott episodja kérdését fogjuk tárgyalni, melynek megoldására a már eddig közzétett anyag is elég alapot nyujt.

* * *

Költők politikai itéleteit mindig némi tartózkodással kell fogadni, mert a költőt subiectiv érzelmei és életviszonyai nagyon is befolyásolják az igazság obiectiv megitélésében. De talán sehol sincs annyira helyén az ovakodás, mint a renaissance költőinél, kik nagyon is személyes tapasztalatokon, mondhatnók, érdekeken indulva mondják ki itéletöket fejedelmekről és népekről, s legyen az gáncs avagy dicséret, egyaránt cicerói és horatiusi superlativusokkal szeretnek élni.

A renaissance korának egyik legjelesebb egyénisége, *Petrarca* sem kivétel e téren. Tudjuk, hogy élete egyik szakában rhetorikai tehetségének egész erejével, az erkölcsbíró fen-

ségével szállt síkra az avignoni pápai udvar visszaélései ellen, majd mézes-mázos szavakkal járult a pápa elé, hogy tőle mennél több sinecurát kapjon,[1]) s ugyanazon Petrarca, ki lángoló szavakkal üdvözölte *Cola di Rienzit*,[2]) egekig magasztalta *Galeazzo Visconti* zsarnok uralmát.[3])

Mindazonáltal súlyt helyeztek arra, hogy mikép vélekedik a korai renaissance három legnagyobb egyénisége: *Dante, Petrarca* és *Boccaccio* Magyarországról.[4])

Dante véleményéről alig beszélhetünk; mindössze egypár semmitmondó szóval emlékezik meg Magyarországról; Boccaccio egyik eklogájában (Ekl. III.) dicséri Lajost, de két későbbiben (V. és VI.), a mit a nápolyi hadjárat után írt, megtámadja, vagyis míg a magyar király nem bántja *Tarantoi Lajost*, Boccaccio sem bántja Nagy Lajost, de Maecenása sérelmét nem hagyja bosszulatlan. Tehát ennek véleményéből sem alkothatunk tiszta képet.

Igy legfontosabb Petrarca felfogása, ki állítólag egy beszédében magasztalta Nagy Lajost és Magyarországot.

Petrarca nyilatkozatának authenticitása azonban kétséges. A szóban forgó beszéd »*Propositum quoddam factum coram rege Hungariae*« czímen ismeretes. Mindeddig e beszédnek egyetlenegy kéziratát ismerték, mely a velenczei szent Márk könyvtár egyik, Petrarca munkáit tartalmazó codexében maradt fen.[5]) E kézirat alapján jelent meg azután a beszéd Petrarca összes munkái közt.[6])

A párisi *Bibliothéque Nationale* egyik codexében,[7]) mely több Petrarcától származó levelet tartalmaz, ráakadtam a szóban forgó beszédnek eddig ismeretlen kéziratára, mely nagyjában megegyezik az »*Opera Omnia*« kiadásában közölt szöveggel.

---

[1]) *Voigt:* Die Wiederbelebung des classischen Alterthums, 2. Aufl. I. 103

[2]) Ep. fam. VII. 17. Ekl. V. stb.

[3]) *Voigt* u. o. 98. l. és *Koerting:* Petrarcas Leben und Werke, 308. l.

[4]) *Wenzel Gusztáv:* Magyarország Dante, Petrarca és Boccaccio felfogása és munkái szerint. Kath. Szemle, 1888. 380—402. l.

[5]) *Zanetti* Sub. nr. CCCCLXXVI. saec. XIV. fol. 108. (Újabb számozás szerint classis X. cod. 236. saec. XIV. a 354. l. 250.) Fr. Petrarcae Opera Omnia f. 104—107. Propositum etc. . . . *Valentinelli:* Codici manoscritti di Fr. Petrarca, 99. 115. l. (*Venezia e Petrarca.* Venezia, 1874.) és *Hortis Atilio:* Scritti inediti di Fr. Petrarca. Trieste, 1814. 117. l.

[6]) Leghozzáférhetőbb a baseli kiadás. Petrarcae Opera Omnia. Basiliae, per Sebastianum Henricpetrum, 1554. és 1581. II. köt. 1129. l.

[7]) Nouv. acqu. lat. 1152. p. 32v.—34v.

E kézirat már határozottan Petrarcának tulajdonítja a beszédet.[1])

Ellenben a baseli kiadás az »*Opera Notha*« közt »*quae Fr. Petrarcae false attribuuntur*«, adja ez oratiót. Ujabban is kétségbe vonták e beszéd authenticitását; így *Giuseppe Fracassetti*,[2]) *Valentinelli*[3]) és *Hortis*;[4]) az egyedüli azonban, ki kétségét komolyan igazolni is akarja, *Voigt György*.[5])

De Voigt érvelése sem fogadható el. Voigt ugyanis a kültörténet azon részleteiben, melyek e kérdés eldöntésénél szóba kerülnek, nem igen járatos, továbbá oly historikus után indúl, mint *Romanin*,[6]) ki nem mindig megbízható s kinek működése óta fontos oklevél-kiadások láttak napvilágot.

Magunknak kell tehát az igazat megkeresni; és ez igen könnyű: a beszéd szövege mindent elárúl.

A beszéd a magyar királyhoz van intézve: »Serenissime Rex et iustissime Princeps . . . . . regitisque regnum vestrum, quod ipsum et *nomen nationis Hungaricae* vestri foelici tempore gloriosum et famosissimum reddidistis« — dicséri annak erényeit és a vele háborúskodó velenczei doge és város nevében békét kér tőle. Tehát Nagy Lajos és Velencze háborúinak egyik episodjával állunk szemben.

A beszélő maga is Velencze megbizottja. Követtársai: *Andrea Contarini* és *Michaele Falieri* jelenlétében (miserunt inclytus Dux et commune Venetiarum istos duos nobilissimos cives suos, dominum *Andream Contarenum* procuratorem Sancti Marci et dominum *Michaelem Faledro* . . . quibus et mihi licet indigno commiserunt . . .) 1357 január 9-ike és 16-ika közt mondta e beszédét a szónok a magyar király előtt hazánk területén. (. . . . . supplico Omnipotenti Deo, quatenus sic in tali die, *qualis fuit feria sexta nuper praeterita, ipse ostendit stellam et lumen suum Regibus Orientalibus venientibus adorare filium suum.)* [7])

---

[1]) »*Quoddam propositum factum per dominum Franciscum Petrarcham.*« Idézett kézirat p. 32v. A baseli kiadás szövege általában jobb, mint a párisi kézirat, némely helyen azonban ennek variansai jobb értelmet adnak.

[2]) Lettere di Francesco Petrarca. Firenze, 1863. IV. Epist. fam. XIX. 14-hez való jegyzet.

[3]) Idézett művében.

[4]) Idézett művében.

[5]) Die Briefsammlungen Petrarca's und der Venetianische Staatskanzler Benintendi. Abh. der. kön. bay. Akad. XVI. 3. 1—103. l.

[6]) Storia documentata di Venezia, III. köt.

[7]) Az Epiphania (jan. 6.) az itt tekintetbe jövő évek (1345—1381) közül 1357-ben esett péntekre, mivel pedig a feria sexta nuper praeterita, okvetetlen a következő péntek előtt (jan. 13.) mondatott a beszéd.

Velencze tudvalevőleg 1356 tavasza óta másodszor hadakozott Lajossal. 1356 őszén [1]) fegyverszünetet kötöttek a pápa közvetitésével, ki *Bongiovanni fermoi* s *Péter pattii* és *lipari* püspököt, mint pápai legátust küldte ki. A sokáig húzódó békealkudozások meghiusultak, de sikerült az említett fegyverszünetet létrehozni azon czélzattal, hogy ennek ideje alatt majd ismét felveszik a békealkudozás fonalát.[2])

A pápa nagyon is szivén viselte a két fél kibékítését, már azért is, mert remélte, hogy Lajos majd az eretnek patarenusok, a bosnya király és szerb czár ellen fordítja fegyverét,[3]) sőt megfékezi a pápa olaszországi ellenségeit: az *Ordelaffiakat* és *Manfredieket*,[4]) ezért is az egyház kapitányának czímével ruházta fel a királyt.[5]) Továbbá Lajos kérésére [6]) *Kanizsai János* zágrábi püspöknek megengedte, hogy az eretnekek ellen keresztes hadjáratot hirdessen; [7]) sőt elrendelte, hogy az egész kereszténység Lajosért és családja üdveért imádkozzék.[8]) Mindez 1356 augusztusában történt.

A szóban forgó követségi beszédnek egyik passusa ez eseményekre czéloz: »Quod autem opera vestra sancta sint, licet ex multis rerum argumentis sit patens, ex hoc praecipue colligi potest, quod personam vestram et posse vestrum et totius regni vestri, sacrae Romanae Ecclesiae *nuper contra infideles* in argumentum fidei liberaliter obtulistis, petentes ab

---

[1]) *Pór Antal:* Nagy Lajos. Budapest, 1893. II. 309. l. *Óváry* Reg. 69. alapján azt állítja, hogy a fegyverszünet november 11-től április 20-ig tartott. Igaz, hogy kezdetben így egyeztek meg és Lajos is így hirdette ki a fegyverszünetet (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium. Ed. Sime Ljubić Vol. V. 295. l. Ez okirat kivonata Óváry Reg. 69.), de a velenczei doge csak november 16-án fogadta el azt véglegesen. (Mon. Slav. Merid. V. 299.)

[2]) Mon. Slav. Merid. V. 279—391. l. Annak kijelentésére, hogy a fermoi püspök is közreműködött a pattii püspök oldalán a békealkudozásokban és a fegyverszünet megkötésében, egyáltalán nem szorulunk feltevésre, minthogy ezt az okiratok egész sora bizonyítja. Mon. Slav. Merid. V. köt. 283, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 295. l. Sőt Velencze igért (Mon. Slav. V. köt. 283. l.) és adott is (u. o. 293. l.) a fermoi püspöknek pénzt fáradozásáért.

[3]) Theiner: Mon. Hung. sacram illustr. II. 39. és 43.

[4]) Villani Matteo Croniche. VI. 60.

[5]) Theiner id. m. II. 39.

[6]) Lajos levele, melyben midőn még nem Velencze, hanem a szerbek ellen akarta vezetni hadát, a pápától keresztes hadjárat hirdetését kérte, 1356 jun. 8-án kelt. Raynaldus Annales ecclesiastici. Roma, 1872. XXVI. 12—13 l.

[7]) Theiner id. m. II. XLVII. . . . »ad petendum nomine tuo verbum predicare contra hereticos et infideles.«

[8]) Theiner id. m. II. 44.

ea *crucis vexillum*, quod et ipsa gratiose contulit.«[1]) Ez is összevág azzal, a mit a beszéd keletkezése idejéről mondtunk.

Velencze a fegyverszünet idejét csakugyan arra használta fel, hogy Lajossal a végleges béke megkötése érdekében tárgyaljon.

1356 nov. 24-én a velenczei tanács elhatározta, hogy két követet küld Lajoshoz Magyarországba s mellékjük adja kanczellárját, *Benintendi de' Ravagnanit.* A követi tisztségre megválasztattak *Andrea Contarini* és *Michaele Falieri.*[2])

Deczember 2-án a tanács részletesen kifejti, hogy követei mily feltételek alatt köthetik meg a békét.[3]) Deczember 3-án pedig a doge ünnepélyesen megbízza a békealkudozások vezetésével a két említett nobilet és a *bölcs, körültekintő férfit. Benintendi de' Ravagnani* kanczellárt.[4])

E követek kiséretében ment Lajoshoz *Péter pattii püspök* apostoli nuntius is.

A velenczei köztársaság joggal nagy reményeket fűzhetett e lánglelkű és lángszavú carmelita szerzetes közreműködéséhez. Hiszen neki volt főérdeme az 1356-iki fegyverszünet megkötésében.

1356 szept. 20-án érkezett meg Velenczébe s már 1356 szept. 28-án Lajosnál volt Zágrábban. Az ő rábeszélésére hajlott Lajos a fegyverszünetre, melyet mindjárt, mielőtt még a doge végleg beleegyezett volna, ki is hirdetett.[5]) November 10-én ismét visszasietett Velenczébe,[6]) hol november 15-én a doget is a fegyverszünet elfogadására bírta volt.[7])

A pattii püspök, igazi nevén *Pierre Thomas,* életét a

---

[1]) Petrarcae Opera Omnia. Tom. II. 1130. l.

[2]) Mon. Slav. Merid. V. 302—303. l.

[3]) Mon. Slav. Merid. V. 303—306. l.

[4]) Mon. Slav. Merid. V. 307—309. l. A régibb velenczei historikusok közt e követségről csak *Sabellico* emlékszik meg. (Historiae rerum Venetiarum ab urbe condita libri XXXIII. Decas II. lib. 4.) Minthogy Lajos hadjárata elbeszélésében majdnem szóról szóra *Laurentius de Monacit* követi, ez pedig e követségről nem szól, az adatot valószínűleg az okiratokból vette. (Laurentius de Monaci Chronicon 110—111. l.) *Sanudo* pedig (Vitae ducum. Muratori XXII. 642.), ki e követséget szintén felemlíti, ez adatot nyilvánvalóan *Sabellicotól* vette, kire ismételten hivatkozik, s innen vehette ez adatot azután *Cappelletti* (Storia della Repubblica Veneta. IV. köt. 331. l.), mert az okiratokra nem hivatkozik. Ujabban *Caroldo* kiadatlan krónikájának VIII-ik könyvében e követségről szóló értesítésre akadtam. Caroldo elbeszélése, melyre bővebben nem térhetek ki, megerősíti azt, a mit a régebben ismeretes források összevetése alapján e követségről és előzményeiről elmondtam.

[5]) Mon. Slav. Merid. V. 293. l.

[6]) Mon. Slav. Merid. V. 302. l.

[7]) Mon. Slav. Merid. V. 300. l.

katholikus hit terjesztésének szentelte. Megnyerni az igaz hit számára az eretnekeket és legyőzni a hitetleneket: ez volt élete ideálja. Majd szent meggyőződéséből fakadó lelkes szózatával akarja meggyőzni az eretnekeket saját igazáról, majd, ha nem hajtottak szavára, nyakukba zúdítani a katholikus fejedelmek seregeit. Békét akar szerezni a katholikus hatalmak között, hogy az egymás ellen kivont kardot a saracenusok ellen fordítsák a szentföld visszafoglalására.

Ezért élénk érdeklődéssel kiséri Nagy Lajos és Velencze harczát, és akadályt nem ismerő energiájával azon van, hogy kibékítse a két félt, remélve, hogy Lajos majd a szerb eretnekek ellen fordúl, kik vele oly csúfúl bántak, s Velencze szövetkezve Genuával, Cyprussal, keresztes hadjáratot indít a hitetlenek ellen.

A keresztes had eszméje lelkesítette Pétert s czéljától semmi szenvedés sem bírta eltéríteni. Az utazás Velenczéből Magyarországba és vissza, mit a fegyverszünet megkötése érdekében tett volt, szintén sok veszélylyel járt.[1])

A magyar fegyvertől szorongatott és békére vágyó velenczei köztársaság saját politikájának czéljaira akarta értékesíteni a püspök buzgalmát és tekintélyét, melyet neki szent élete szerzett, remélve, hogy a magyar király ellenséges indulatát legyőzi a kegyes férfiu lelkes, szép szava.

Ezért a signoria megkérte a pápát, engedje meg, hogy a püspök a tél idején úgyis veszélyes utazását Konstantinápolyba, halaszsza el, azért, hogy ismét Lajoshoz menjen a végleges béke megkötése érdekében,[2]) melynek föltételét Lajos nagyjában közölte volt vele.[3])

Igy azután a követséggel csakugyan elindult Magyarországba. A költségeket Velencze fedezte.[4]) Speciális megbizása még a pápa részéről az volt, hogy Lajost a hűtlenek és eretnekek, — értsd szerbek, bosnyákok, — de első sorban a pápa olaszországi ellenségei elleni harczra bírja, melyben Velencze is kész volt a királyt segíteni.[5]) Ezért ünnepélyesen átadta Lajosnak a *signum* és *vexillum crucis*-t.[6])

E körülmények még jobban megvilágítják a beszédnek

---

[1]) Mon. Slav. Merid. V. 302. l.
[2]) Mon. Slav. Merid. V. 302. l.
[3]) U. o. V. 297. l.
[4]) U. o. V. 302—306. l.
[5]) U. o. id. h.
[6]) Vita b. Petri Thomasii patriarchae Constantinopolitani a Philippo Mazzerio (Philippe de Mezières) conscripta. Bolland. Acta Sanctorum, jan. 29. p. 999.

fönt idézett helyét. A pápa tényleg csak ezóta nevezi Lajost az egyház kapitányának.[1])

Deczember 3-án tehát *Contarini, Falieri, Benintendi* és *Péter püspök* Lajoshoz indultak. Február 11-én már visszaérkezett e követség Magyarországból,[2]) januárban volt tehát Magyarországon, vagyis azon időben, melyben a szóban forgó beszéd elmondatott.

Említsük még fel, hogy a követek utasításának egyikmásik mondata a beszédben ismétlődik. »Praeterea requisiti per reverendum in Christo patrem dominum Petrum, Dei gratia Pactensem et Liparensem episcopum, apostolicae sedis legatum, quod ad vos mitterent ambasiatores super tractatu concordiae, ad quaedam per ipsum exposita, pro reverentia sanctae Romanae ecclesiae et maiestatis vestrae miserunt nos ad quaerendam pacem, gratiam et amicitiam vestram sicut habuerunt *cum praedecessoribus nostris*[3]) regibus, cum quibus nedum amicitias sed vetustissimas parentelas et affinitates hactenus coluerunt.« — Igy a beszéd; az utasítás pedig: »quod secundum requisitionem et suasionem reverendi patris domini

[1]) *Theiner* id. m. II. 51. d. A legenda és velenczei államokiratok alapján így egész határozottan meg lehet állapítani *Péter* második magyarországi utazásának körülményeit és idejét, és nem kell az egészről oly határozatlan általánossággal beszélni, mint azt még oly szorgalmas kutató, mint *Jorga* is teszi. (Philippe de Mezières. Paris, 1896. Bibliothèque de l'École des Hautes Études, 110. fasc. 136. l.)

Pór (Nagy Lajos, II. 309. l.) megemlíti Péter püspök magyarországi utazását s minthogy csak a legenda szavai után indúl, nem mond dátumot. Továbbá Péternek csak *egy* magyarországi útjáról beszél, noha tudjuk, hogy 1356 szeptemberében Zágrábban volt a fegyverszünet, 1357 januárjában pedig Lajos udvarában a békekötés eszközlése végett, és ekkor adta át a zászlót. A legenda azonban a két utat összevonja és az eseményeket hőse javára kiszínezi, úgy tüntetve föl, mintha Lajos és Velencze egyaránt idegenkedtek volna a fegyverszünettől és Péter püspök mindkét részről sok kellemetlenséget szenvedett volna. Holott Péter különösen Velenczével, melytől ismételve ajándékot kapott, igen jó barátságban volt. — Pór Antal nem veszi észre, hogy az egész legenda mily tendentiosus és ezért fogadja el annak valóban sajátságos állításait, így pl. azt, hogy Lajos kész lett volna Velenczének mindent visszaadni, ha ez évenként egy fehér lovat küld neki hódolata jeléül. Ily eredményt ért el Péter a legenda szerint, a bősz (leo rugiens) magyar királynál, és a gonosz velenczeiek még sem álltak reá!

A legenda ezen képtelen állítása már azért sem igaz, mert Velencze már 1356 augusztus 18-án kész lett volna nemcsak arra, hogy Lajosnak fönhatósága elismeréséül, Dalmáczia birtoklásáért egy fehér lovat adjon, hanem hogy átszállítsa Palaestinába s 30 nobilet adjon mellé. Pórnak azon feltevése is, hogy a fermoi püspök is kisérte volna Péter püspököt útjában, ellenkezik az említett velenczei tanácsi határozatokkal.

[2]) Mon. Slav. Merid. V. 311. l.

[3]) Nyomtatási hiba: *vestris* helyett. A párisi kéziratban is ugyanezen hiba van.

episcopi Pactensis, apostolice sedis nuncii, vos miserimus ad tractandum cum eo vel deputatis ab eo de bona et vera pace et amicitia hinc et inde, sicut fuit antiquitus inter progenitores suos et nostros, et offerentes vos esse ad suum beneplacitum«.....[1]) s emlékezzünk még arról, a mit már említettünk, hogy e beszédben czélzás történik Lajosnak 1356-ban fogadott keresztes hadjáratára.

Mindezeket, különösen a dátum pontos egyezését megfontolva, nem lehet kétség, hogy a szóban forgó beszédet ez alkalommal adták elő. Tudjuk a mondottakból a szónok nevét is. A beszélő saját szavai szerint Contarini és Falieri követtársa, vagyis *Benintendi de' Ravagnani* velenczei kanczellár.

A Velencze történetével foglalkozó tudós kanczellár szájába — ki maga is írt egy velenczei krónikát[2]) és egy monographiát Zára 1345—46-iki ostromáról — jól illik a czélzás István magyar herczeg és Morosini Tomasina házasságára.[3])

A Propositumnak egy passusa: »est enim prudentia ... divinarum et humanarum rerum notitia iusti atque iniusti scientia« — ismétlődik Benintendi egyik levelében.[4]) A beszédnek sok más, a Corpus Jurisból vett citatuma, vagy ennek stilusára emlékeztető kifejezése meg Benintendire, a jogtudós kanczellárra mutat.

A beszédnek és követségnek csak annyi eredménye volt, hogy Lajos az alkudozások folytatására Velenczébe követeket küldött, kik márczius elején érkeztek oda.[5])

Eredményre ez sem vezetett. A háború újra kitört s a béke csak 1358 február 18-án jött létre.[6])

Benintendi és nem Petrarca mondta e beszédet; a *poeta laureatus* ekkor nem is volt Magyarországban. De volt-e Petrarca valaha mint velenczei követ Lajosnál, Olaszországban vagy Magyarországban, vagy volt-e — ha nem is e minőségben — Magyarországban? Nem bírtam semmi adatra akadni, mely e feltevések egyikére csak némiképen is följogosíthatna. Különben is a legnagyobb valószinűtlenség volna ez.

A velenczei köztársaság csak velenczei nemeseket küldött követekül fontos ügyekben. A jelen esetben még Benintendit, ki gyermekkora óta a respublicát szolgálja, sem nevezik követnek, mert családja csak a *cittadini originari*-hoz tartozott.

---

[1]) Mon. Slav. Merid. V. 303. l.
[2]) *Voigt* id. m. 64—65.
[3]) Olv. az idézetet fönt.
[4]) Epist. Var. IX. Ed. Bas. Vol. II. 984. l.
[5]) Mon. Slav. Merid. V. 312. l.
[6]) Mon. Slav. Merid. III. 341—381. és V. 307—325. ll.

Hogy küldték volna tehát Petrarcát, kit semmi közjogi kapcsolat sem fűzött Velenczéhez,[1]) ki addig mint Velencze ellenfeleinek ügyvivője szerepelt Velenczében,[2]) ki egyáltalában a Viscontiak érdekét szolgálta. 1356-ban is épen ezek érdekében járt Prágában a császárnál, honnét szeptember 20-án tért vissza Milanóba.[3])

A mi pedig általában valószinűtlennek, sőt kizártnak mutatja Petrarca akárminő magyarországi utazását, az az a tény, hogy Petrarca rendkívül bő levelezésében, hol gyakran kedvesen emlékszik meg franczia- és németországi utazásairól, magyarországi utazásról sohasem tesz említést.

Ezen körülmények már eleve is gondolkodóba ejthették volna azokat, kik állították, hogy Petrarca járt Magyarországon.

Elesik tehát mindaz, a mit abból következtettek, hogy e beszédet Petrarca tartotta.[4]) Különben, ha ily körülmények közt tartott beszédben igazságot és tanulságot lehetne és lehet találni, úgy mindenesetre inkább a *circumspectus vir Benintendi*, mint a *poeta laureatus Petrarca* beszédében található az.

Tartozunk még azzal, hogy megemlékezzünk azok érveléséről, kik e beszédet már régebben elvitatták Petrarcától.

Fracassetti[5]) minden bővebb és pontosabb megokolás nélkül Benintendinek tulajdonítja a beszédet, mert ez 1357 április-havában (?) követ volt Lajosnál, Petrarca pedig nem volt. *Hortis*[6]) nem hoz új érvet, hanem Fracassetti eredményét fogadja el. *Valentinelli*[7]) hivatkozik arra, hogy a krónikák nem tudnak Petrarca követségéről és már a régi kiadások is a kézirat alapján gyanusnak találták e beszédet. Az olasz tudósok ezen okoskodását komolynak alig lehet mondani.

Voigt[8]) abból indúl ki, hogy a szónok okvetetlenül Falieri és Contarini követtársa volt.

Romanin művében[9]) azt olvasta, hogy *Grandenigo* doge halála után[10]) utódául az ostromlott *Treviso* proveditoreja, *Delfino* választatott meg.[11]) A tanács *Contarinit*, *Falierit* és

[1]) Csak 1362-ben jött Velenczébe lakni.

[2]) 1353 november 8-án Velenczében beszédet tartott *Giovanni Visconti* milanói érsek és herczeg megbizásából, hogy Velencze kössön békét riválisával, Genuával. A beszédet kiadta *Hortis*, id. m. 328—333. ll.

[3]) Ep. fam. XIX. 14. *Koerting* id. m. 337.

[4]) *Wenzel* id. m. — *Pór Antal* id. m. 300. és 553. l.

[5]) Id. m. IV. köt. Ep. XIX. 11-hez csatolt jegyzet.

[6]) Id. m. 16. l.

[7]) Id. m. 115. l.

[8]) Abh. der bay. Akad. XVI. 3. 55. és 63. l.

[9]) Id. m. III. 198—199. l.

[10]) 1356. aug. 8.

[11]) Aug. 13.

Benintendit küldte Lajoshoz, hogy az újonan megválasztott doge számára szabad átvonulást nyerjen. A király azonban még a követség megérkezése előtt eltávozott. A doge pedig titkon kiosont az ostromlott városból és már augusztus 25-én megérkezett Velenczébe.[1])

Ezekből azt következteti Voigt, hogy a beszédet Benintendi szerkesztette és a szöveg tanusága szerint 1357 Vízkereszt ünnepén szándékozott megtartani. Tényleg azonban, mivel Lajos nem akarta meghallgatni, sohasem tartotta meg.

E bizonyítást a benne foglalt nagy ellenmondás megdönti. *Trevisan* szerint — kinek adatait használja fel e helyen *Romanin* — Lajos már augusztusban távozott *Treviso* alól s a doge már augusztus 25-én Velenczében volt.[2]) Tehát semmiképen sem lehet ez alkalommal összefüggésbe hozni oly beszédet, mely 1357 január 6-ika után tartatott. Ez tehát megdönti Voigt érvelését.

Ezenkívül *Romanin* alapúl szolgáló előadása sem fogadható el feltétlenűl, mert egyoldalúan Trevisan elbeszélésére támaszkodik. *Trevisan*, *Caresini*[3]) és *Monaci Lőrincz*[4]) előadásával szemben *Cortusi*,[5]) *Gatari*[6]) és *Villani*[7]) — az utóbbi pedig nem mondható épen Lajos barátjának — azt állítják, hogy Lajos a követek kérésére szabad átmenetelt engedett Delfinonak. Az ez alkalommal küldött követek neveit is tudtommal csak *Trevisan* és — Trevisannal szemben István nevű jegyzőt és a fermoi püspököt jelölve meg követekűl — *Caroldo*[8]) adja.

A követség okvetetlenűl augusztus 13-ika után,[9]) de 22-ike előtt[10]) indult Velenczéből. Augusztus 18-án, illetőleg 19-én Lajoshoz küldtek követséget, melynek tagjai a volt páduai követek: *Simone Dandolo*, *Nicolai Leone*[11]) és *Benintendi*.

[1]) *Nicolo Trevisan:* Mss. della bibliotheca Marc. class. VII. cod. DXIX. p. LXXXV. Idézi *Cappelletti:* Storia della Repubblica di Venezia. Torino, 1860. IV. 323. l.

[2]) Már aug. 22-ike előtt tudták Velenczében, hogy Lajos eltávozott Treviso alól. Mon. slav. merid. V. 290. l. — *Villani* (Cron. VI. 66.) aug. 23-ra teszi a király távozását. — V. ö. még *Caresini*-vel (Muratori, XII. 427.) és *Cortusi*-val (Muratori, XII. 950. l.)

[3]) Id. h.

[4]) Chronicon de rebus Venetis Ed Flaminius Cornelius. Venetiis, 1758. 111. l.

[5]) Id. h.

[6]) Mur. XVII. 55.

[7]) Cronica, VI. 63.

[8]) A Bibliothèque Nationale kézirata. Cod. Ital. 320. Lib. VIII.

[9]) A doge választása napján.

[10]) Mon. Slav. Merid. V. 290. l.

[11]) Mon. Slav. Merid. V. 284, 285, 289, 290. ll.

A *Trevisan* említette követség csak ez lehet, mert előbb nem indulhatott, — hiszen, a ki állítólag egyik követ volt, Benintendi, még Velenczében van — későbbre pedig a követséget tenni nem lehet, mert később már tudták, hogy Lajos visszatért Magyarországba. E szerint tehát a követek sem voltak azok, kiket Trevisan megnevez s így Voigt érvelésének alapja is megdől.

Befejezésül még foglalkoznunk kell azok érvelésével, kik az említett beszédet Petrarcának tulajdonítják. Igaz, hogy az általunk fölhozott érveket e fejtegetések nem ismerik s így nem érintik, sem nem czáfolják. Igaz az is, hogy a magyar tudósok ép oly kevés szabatossággal indokolták nézetüket, mint az olaszok az övékét. De minthogy ép oly egybehangzóan Petrarcának tulajdonítják e beszédet, mint az olaszok Benintendinek, úgy hogy ez állítás már a köztudatba ment át, nem lesz érdektelen megvizsgálni, min is alapúl e vélemény?

Tudtommal a magyar tudósok nézete e kérdésben *Wenzel* föntebb már idézett czikkére nyúlik vissza. Ezzel kell tehát foglalkoznunk.

Azt hiszem, nem kell kitérnem Wenzel azon állítására, hogy Petrarca *határozott* tudósítás szerint Lajos előtt 1356-ban beszédet tartott,[1]) mert hogy melyik az a határozott tudósítás, kitől származik, azt nem mondja meg, én pedig ilyenre akadni nem tudok és sehol erről más íróknál említést nem találtam.

Wenzel, miután elmondta, hogy 1356-ban *Contarini Endre* és *Falieri Mihály* a signoria részéről Lajoshoz mentek követségbe, azt állítja, hogy »ez alkalommal utazott Lajos királyhoz Petrarca Ferencz is, ki akkor Velenczében tartózkodott (?), de utazott oda — hazánkfia, néhai *Mircse János* újabb tanulmányokra alapított nézete szerint — a köztársaságnak főkanczellárja, Ravignani Benintendi is« és jegyzetben hivatkozik Mircse munkájára.[2]) Mircse azonban egészen mást mond, mint a mit neki Wenzel imputál. *Határozottan* állítja, hogy Contarini, Falieri és Benintendi utaztak Lajoshoz, de hogy Petrarca is velük ment volna, ő sem meri biztosan állítani.[3]) Hogy mi különben az a históriai nyom, melyre utal, Mircse maga sem árulta el, azt hiszem, volt oka reá. Mircsére hivatkozni különben, eleve is gyanus;

[1]) *Wenzel* id. m. 388. l.

[2]) Venedig und Ungarn. Wien, 1878. 16. l.

[3]) »Mit denen gemäss mancher historischen Andeutungen auch der berühmte Franz Petrarca als Friedensvermittler am ungarischen Hof erschien.« *Mircse*, id. m. 16. l.

idézett munkája a felületesség netovábbja. Jellemző, hogy mikor a velenczei codexben ráakadt a »Propositum«-ra, azt mint kiadatlant és új felfedezést küldte be az Akadémiának.[1])

De ha mindaz igaz volna is, a mit Mircse és Wenzel itt és később mondanak, abból még mindig csak az következnék, hogy Petrarca követ volt, nem az, hogy beszédet mondott.

A 392. lapon Wenzel összegezi az okokat, melyek alapján Petrarcának tulajdonítja az annyit emlegetett beszédet. Az elsőre, azt hiszem, nem kell kiterjeszkednem, mert hiszen semmit sem mond, hanem bebizonyítottnak veszi, a mit be akar bizonyítani. A másodikkal utoljára foglalkozom. A harmadik az, hogy »e követség teljes összhangzásban áll ama kor eseményeivel.« Ez igaz. Nemcsak, hogy e követség nem valószinűtlen, hanem erről hiteles okiratok értesítenek.[2]) De hogyan következik ebből, hogy a beszédet Petrarca mondta, nem vagyok képes belátni.

Negyedszer azt állítja, hogy semmi positiv adat nem szól a mellett, hogy *Benintendi* a szónok. Tudjuk már, hogy ennek ép az ellenkezője áll.

Az ötödik érv azon alapszik, hogy ezen beszéd hasonlít Petrarca más, hasonló alkalommal mondott beszédeihez. Ez igen kényelmes, de semmis érv. Különben is Petrarca politikai beszédei chablonszerűek, másrészről Benintendi utánozta Petrarca silusát.[3])

A második érvvel érdemes bővebben foglalkozni. »A szóban forgó követségi beszédre nézve fontos körülmény, — így szól Wenzel, — hogy az 1351—1360 évekre vonatkozó *Secreta Acta Reipublicae Venetae*, különösen a *Cancellaria Ducale* czímű osztály, elvesztek, s ennek folytán a köztársaságnak emez időbeli diplomácziai viszonyairól és tárgyalásáról csak hiányos tudomásunk van. Ugyanez áll tehát ama követségek részleteiről, melyeket akkor a köztársaság ismételve Lajos magyar királyhoz küldött s melyek egyike az is volt, melyben Petrarca vett részt.«

Igaz, hogy sok fontos okirat elveszett e korból, de annyi maradt, hogy a követségekről bőven vagyunk értesülve; ki is vannak adva ez okiratok egy oly gyüjteményben, melyet Wenzelnek ugyancsak jól kellett ismernie.[4])

[1]) *Nagy Iván:* Velenczei kéziratokról. *Századok*, 1869. 411. l. Különben ő (Nagy) sem tudta, hogy e beszéd tényleg ki van adva.

[2]) Mon. Slav. Merid. V. 303—311. l. A legfontosabbat ezek közül még Mircse is ismerte és közölte az Akadémiával. (Óváry regestái, 71.)

[3]) *Voigt:* Wiederbelebung des class. Alterthums, 2-ik kiadás, I. 158. lap.

[4]) Monumenta Slav. Merid. III—V. köt.

De épenséggel nem vagyunk bizonytalanságban az 1356-ik év követségeit és béketárgyalásait illetőleg. Ljubić ugyanis a Monumentákban ép a »Secreta collegii« című osztályból 47 okiratot tett közzé, melyek csak Velencze és Lajos 1356-ik évi alkudozásaival foglalkoznak.[1]) Ezek alapján Velencze és Lajos érintkezéséről igen pontos képet nyerünk.

Az 1356-ik év velenczei követségeiről a legkisebb részletekre kiterjeszkedő pontossággal adhatunk számot s így még az *ex silentio* való következtetés könnyü módját sem alkalmazhatjuk Petrarca követségének bizonyítására. Látjuk azt is, hogy Wenzel csak azért állította, hogy e tényekre nézve homály van, mert nem ismerte a Ljubić által kiadott függelékben közölt okiratokat.

Nem kerülhetjük el, hogy itt egy e kérdéssel szorosan összefüggő tényről meg ne emlékezzünk. Wenzel az Akadémia megbizásából kiadta a *Magyar diplomácziai emlékeket az Anjou-korból.* (I—III. köt. Budapest, 1874—76.) Az e kötetekben közölt okiratok nagy része velenczei. Például az 1345 évre[2]) Wenzel 58 okiratot közöl; ezek közül 1 florenczi, 2 németországi, 15 Kelemen pápa regestáiból való, 40 pedig velenczei. (Misti, Deliberazioni, Commemoriali, Secreta Consilii Rogatorum.) Az 1346 évre[3]) 1 német, 19 nápolyi, 15 Kelemen pápa regestáiból, 45 ismét a velenczei államkönyvekből való. S noha az előszó szerint mellőzték az olyat, a mi a meglevő kútfőgyüjteményekből már ismeretes,[4]) e velenczei államkönyvekből való okiratok a dél-szláv Akadémia által rendezett, *Ljubić Simon* által összegyüjtött »*Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*«[5]) című gyüjteményből vannak átvéve. S ez így megy az egész gyüjteményen végig. A Kelemen pápa regestáiból való levelek is mind ki voltak már adva Theinernél 1859-ben. Marad tehát az 1345—1346 évekről összesen 23[6]) nem velenczei s így eredeti után kiadott okirat. Ilyen a más gyüjteményekből átvett és önállóan közölt okiratok aránya az egész gyüjteményen végig. Az utolsó darab, melyet Wenzel átvesz, a velenczei tanácsnak 1395 márcziusában kelt válasza Zsigmond király követségére.[7])

[1]) V. köt. Függelék, 277—311. l.
[2]) Dipl. Emlékek, II. 62—131. l.
[3]) Dipl. Emlékek, II. 131—216. l.
[4]) U. o. I—VIII. l.
[5]) I—IV. Zágráb, 1868—1874. Ujabban index is jelent meg e kötetekhez. Vol. XXIV. 1893. Ez azonban nem oly pontos, mint szeretnők.
[6]) 1 florenczi, 3 németországi és 19 nápolyi.
[7]) Dipl. Eml. III. 478. d. = Mon. Slav. IV. CCCCLXXXVII—CCCCLXXXVIII.

Van azonban Wenzel gyüjteményében négy-öt velenczei okirat, melyet nem Ljubićtól vett át, hanem úgy látszik, az eredetiek után készült másolatokból közölt.

Ilyenek a Diplomácziai Emlékek III. kötetének 360, 372, 399, 441 és 442. szám alatt közölt darabjai, melyek különben vagy kivonatban, vagy egészben is megvannak Ljubić gyüjteményében.[1])

Egyébiránt könnyen fel lehet találni azon velenczei okiratokat, melyeket Wenzel nem Ljubić gyüjteményéből vett át. Mert míg a tőle átvetteknél Ljubić megjelölésével megegyezően helyesen és pontosan ki van téve, hol található a közölt okiratok eredetije, ezeknél vagy hibás,[2]) vagy egyáltalán hiányzik a megjelölés.[3])

Az összehasonlításból azt is látjuk, hogy Ljubićnál sok okirat van, melyet Wenzel nem vett át, több helyen pedig több darabot összevon. Már ez is baj, mert a Ljubićnál közölt okiratok mind egy tárgyra vonatkoznak: Velencze és a délszlávok viszonyára, sőt *egy* kormányzó testület különböző forumainak ugyanazon ügykörre vonatkozó határozatai, s így, ha csak egyes darabokat ismerünk, a folytonosság megszakad.

Ily kiszemelésnél szinte elkerülhetetlen, hogy egyes fontosabb darabok is ki ne maradjanak; de a mi ki nem maradt, az is meg van csonkítva, legalább is a bevezető és végül a szavazás eredményét mutató formula; ez pedig ott, hol okiratok hű reproductióját szabad várnunk, hiba. De ha mindezt elnézzük s nem fektetünk arra sem súlyt, hogy nem volt szükséges ismeretes és könnyen hozzáférhető gyüjteményekben már kiadott okiratokat újra és hibásan, az igazi forrás megjelölése nélkül kiadni, joggal akadhatunk fel a szerkesztés felületességén. Ljubić a III. kötet végén az 1116—1347-ig terjedő időközre nézve függelékképen az I—II. kötetekben közlöttekhez 111 okiratot közöl, hasonlóképen az V. kötet végén az 1226—1397-iki időközre vonatkozólag 128-at. Ezen függelékekben pótlólag közölt okiratok közül, melyek igen fontosak, Wenzel egyet sem vett be gyüjteményébe, mintha e függelékeket át sem nézte volna.

Csak egy rendkívül fontos esetet akarok említeni, mert tárgyunkkal szorosan összefügg.

---

[1]) Mon. Slav. V. CVIII, CIX, CVI, C.

[2]) Pl. Dipl. Eml. III. 399. darabnál Lib. Pact. VI. 326. e helyett: Lib. Pact. VI. 117.

[3]) Pl. Dipl. Eml. III. 442. d. Ljubićból tudjuk, hogy Marciana class. X. cod. l. CCLCII. van véve.

Az 1356 évre Ljubić[1]) aránylag igen kevés, összesen 59 okiratot közöl. Wenzel ezek közül kiválasztja a fontosabbakat s így összesen 17 okiratot ad, melyek a Lajos király és Velencze közti háborúra vonatkoznak.[2])

Nem veszi észre, hogy Ljubić az V. kötet végén pótlólag csak az 1356 évre vonatkozólag 47 darabot tesz közzé, még pedig kivétel nélkül a »*Secreta Consilii*« című osztályból. Ez okiratok mind a háború egy fontos mozzanatát világítják meg és világot vetnek a békealkudozások és követségek történetére. Ezen okiratokról Wenzel nem szerzett tudomást, azért volt előtte oly homályos az 1356 évi békealkudozások története, a mi igen alkalmas volt arra, hogy ebből indulva vitassa, hogy Petrarca lehetett követ, ha nem is emlékszik meg róla egy hivatalos okirat sem.

Minthogy kinyomtatott források új, hiányos kiadásáról van szó, mind ennek nem volna fontossága, mert hiszen az eredeti gyüjteményekhez lehet fordulni, ha az Anjou-korról író magyar historikusok nem indultak volna kizárólag Wenzel kiadása után. Ugy, hogy Ljubić gyüjteményének I—III. és IV. kötete első részében, valamint az ezen korból való okiratokhoz a IV. és V. kötet függelékében pótlólag közölt okiratokat, melyeket Wenzel nem vett át gyüjteményébe, nem értékesítették.[3]) Minthogy így ezen anyag-publicatió, melyre az illető írók elbeszélésüket alapítják, hiányos, elbeszélésük is az; különösen pedig az 1356—57 évekre vonatkozólag, melyekre nézve Wenzel gyüjteménye ép a leghiányosabb.

Jó szerencse, hogy az *Óváry*-féle regesták ép ezen időre vonatkozólag fontos okiratok kivonatát adják és e gyüjteményt felhasználta pl. *Pór Antal* is.[4])

Már Mircse közölte azon okiratot, — maiglan megvan az Akadémia történelmi bizottságának másolatai között, — melyből következik, hogy az említett beszédet Benintendi tartotta,[5]) t. i. Andrea Contarini, M. Falieri és Benintendi

---

[1]) Mon. Slav. Merid. III. 301—339. l.

[2]) Dipl. Eml. II. 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 382. számok.

[3]) A Mon. Slav. IV. V. stb. köteteiben közlött okiratokat már *Szalay József* (Nápolyi László trónkövetelése és Velencze. *Századok*, 1882. 557, 643, 751, 856. l.) s újabban *Schönherr Gyula* értékesítették.

[4]) Meg kell azonban jegyeznem, hogy az Akadémia történelmi bizottsága birtokában levő Mircse-féle másolatok szövege Ljubićnál ki van adva az említett helyen és ezen kívül még igen sok okirat van Ljubićnál közölve, melynek másolatát az Akadémia nem bírja.

[5]) *Óváry* regestái, 71. — *Pór Antal* (Nagy Lajos, II. 310. l. 3. jegyz.) hivatkozik rá. Wenzel is okvetetlenül ismerte.

1356 deczember 2-iki megbízó-levelét;[1]) igaz, hogy Ljubić ezenkívül még egy e követségről szóló okiratot közöl.[2])

Jóllehet tehát Ljubić gyüjteményének ismerete nélkül is el lehet dönteni, hogy nem Petrarca mondotta azon beszédet, Pór Antal is elfogadta Wenzel nézetét,[3]) melyet azonban részben félreértett.

Wenzel nyilvánvalóan az 1356 deczemberében Velenczéből induló követségre gondol, — t. i. hogy ennek lett volna tagja Petrarca, — a midőn is a beszédben említett két velenczei nemes, *Contarini* és *Falieri* tényleg követ. Pór Antal ellenben az 1356-iki áprilisi követségre gondol, midőn nem küldtek Lajoshoz három személyből álló követséget, — pedig a beszédből következik, hogy az alkalommal, mikor e beszédet elmondták, hárman voltak, — és nem is a beszédben említett Contarini és Falieri, hanem *Grimani* és *Cornaro* a követek, a mint az Wenzel gyüjteményéből is látható.[4]) Tehát semmi nyom sem mutat arra, hogy a *Propositum* Petrarcától származnék, nemhogy a Benintendi szerzősége mellett fölhozott érveket meg lehetne dönteni.

Ha végkép lemondunk is arról, hogy a Lajos hatalmát magasztaló beszédet Petrarca mondta volna, nem vonunk le semmit Nagy Lajos dicsőségéből, a ki nem szorúl arra, hogy hízelgő humanisták szavaiból tanuljuk meg jelentőségét. De semmiesetre sem szabad a nagy király jellemzésénél e beszédre, mint Petrarca beszédére hivatkozni, mert különben könnyen azon gyanuba keveredhetünk, hogy Nagy Lajos jelentőségét csak falsumokkal tudjuk illusztrálni.

Baumgarten Ferencz.

---

[1]) Mon. Slav. Merid. V. Függelék, LX. 303—306. l.
[2]) Mon. Slav. Merid. V. LXIV.
[3]) Nagy Lajos, 300. l. 2. jegyz.
[4]) Anjoukori Dipl. Eml. II. 467. l.

BEHEIM MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI A MAGYAR TÖRTÉNELEM SZEMPONTJÁBÓL.

— ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

BEHEIM MAGYAR VONATKOZÁSÚ HISTÓRIÁS ÉNEKEI.

(Folytatás.)

3. *Hie hon ich gemacht von dem turken keiser Machamet, wie er Constantinopel gewan vnd die Siruey verwüst vnd wie grossen schaden er vor Criechischen Weissenpurg nam vnd uon dem zug den die Cristen darnach vff die turken teten vnd wie der edel fürst graf Vlrich von Cily da ermordet ward, daz werdend ir alles in diesem lied hörn, wann ich Michel Peham auch in derselben reis gewesen pin.*[1])

Ez a költemény nemcsak történeti adatokban gazdag, hanem sok más tekintetben is rendkívül tanulságos, a költőre és V. László környezetére egyaránt szinte rikítóan jellemző. Keletkezése idejét meglehetős pontossággal meg lehet állapítani: az utolsó esemény, melyről megemlékezik, a király távozása Budáról Bécsbe, a mi 1457 május havának vége felé történt.[2]) Tárgya valószínűvé, irányzata pedig kétségtelenné teszi, hogy Beheim V. László udvarában írta, melyet még a király halála, nov. 23-ika előtt hagyott el. A költemény tehát 1457 május vége és november eleje közt keletkezett.

Tartalma: Konstantinápoly elfoglalása, Mohammed betörése Szerbiába, a nándorfejérvári győzelem, Czillei Ulrik megöletése és Hunyadi László lefejeztetése. Legfontosabb része az, mely Czillei halálát és az azt közvetlenül megelőző és követő eseményeket beszéli el. Itt mint szemtanu tudósít a költő, de épen nem pártatlanúl, mert mint látni fogjuk, Beheim ezzel

[1]) Közli *Karajan* id. m. 51—64. l.
[2]) *Teleki* id. m. II. k. 546. l.

a művével csak eszköze annak a heves agitatiónak, melyet V. László környezete indított a Hunyadiakkal szemben követett eljárásának igazolására a nyugati közvélemény előtt. Azonban így is, némileg azért is, teljes figyelmünkre méltó a költemény, mely az idevágó kútfők között előkelő helyet foglal el. Az utolsó Czillei gróf sorsának és az azzal összefüggő eseményeknek tüzetesebb tárgyalásánál a legtöbb történetíró eddig is bőven merített belőle.[1])

A költemény könyörgéssel kezdődik. Beheim a Megváltóhoz fordúl: »ne dobja oda bosszuja martalékául az egész kereszténységet gyűlölködő, haszonleső, parázna, gonosz életéért a pogány, hitetlen töröknek, mint nem régiben is Görögországot és fővárosát Konstantinápolyt.«

Ezen bevezetés után, mely bensőségével és közvetlenségével megható, áttér Konstantinápoly elfoglalásának rövid leírására. Forrásra nem hivatkozik, bizonyára nem is valamely szemtanutól kapta értesüléseit, előadása azonban részleteiben is több-kevesebb pontossággal megegyezik az idevágó kútfőkkel. Természetes, hogy Konstantinápoly eleste rémület és beszéd tárgya volt az egész nyugaton, bár úgy látszik, nem oly mértékben, mint az esemény világra szóló fontosságából következtetni lehetne. Beheim mégis többet tudott az általános mendemondánál; föltehető, hogy értesüléseinek jó részét Czillei, vagy a király udvarában és Belgrádban való tartózkodása alatt szerezte, mely térben és érdeklődésben is közelebb állott a korszakos eseményhez.

»1450-ben — mondja Beheim feltünő tévedéssel[2]) — a török császár tengeren és szárazon oly nagy hatalommal vonult a görög birodalom ellen, melyhez foghatóval török uralkodó még soha sem rendelkezett. Utjában szörnyű kegyetlenségeket követett el, míg végre Konstantinápoly alá érkezett. A görögök hiába fordultak a nyugathoz segítségért, szép igéreteknél egyebet nem kaptak. Ezt pedig a keresztények egyenetlenkedése okozta, úgy hogy nem volna csoda, ha Isten hasonló sorsra juttatná őket mint a zsidókat, kik hűtlenségökért és gonoszságokért hosszu évekig adózó alattvalói voltak a pogányoknak. Mennyire máskép lehetne minden, ha a keresztény népek és fejedelmek egyetértésben élnének. Csak ennek a vissza-

[1]) Igy Palaczky: *Geschichte Böhmens*, IV. k. I. r. — *Teleki* id. m. II. k. főként pedig Schwicker: *Az utolsó Czillei grófok és viszonyuk Magyarországhoz*, 1881.

[2]) A költeményben: »ein M. vir ce. ein ell.« A Konstantinápoly elestéről szóló és föntebb ismertetett énekben helyesen mondja: »ein Em. vic C. ein el. drey y.«

vonásnak tulajdonítandó, hogy Konstantinápoly és egész Görögország elbukott. És hogyan bukott el! Ember le nem írhatja, mily iszonyatos volt az öldöklés. Sophia egyházát a török császár megfertőztette, az oltári szentséget lábbal taposta. Ifjakat, leányokat, asszonyokat meggyaláztak; a vér szinte kiáradott a házak kapujából. A ki pedig életben maradt, azt mind rabszolgaságra vetették, a férjet elszakították nejétől, az anyát gyermekeitől. Midőn pedig a zsarnok a várost egészen hatalmába kerítette, önmaga felmagasztalta czímét és II. (Nagy) Sándornak nevezte magát, ki minden országot szolgaságba hajt, hogy az egész világnak csak egy császárja legyen.[1])

A szultán nem sokáig vesztegelt Konstantinápolyban, — folytatja Beheim, ki az eseményeket egyszer kelleténél jobban szétválasztja, máskor pedig pontatlan értesülései következtében nagyon is összevonja, — hanem több mint 200,000 emberrel György despota ellen Szerbiába indult, hol szintén borzalmas embertelenségeket követett el.[2])

Innen — t. i. Szerbiából, a valóságban persze csak 1456-ban — a szultán Nándorfejérvár alá szállott és azt ostromolni kezdte.«

Ez az esemény már közelebb esik térben és időben a költőhöz, tehát elbeszélésében részletesebb is. De távolról sem oly kimerítő, mint várni lehetne; itt-ott egy jelenetet kiragad, de az egészről semminemű áttekintést nem ad. Pedig bizonyosan szemtanutól értesült a világra szóló diadalról, épúgy mint a nürnbergi keresztesek,[3]) kik szintén mint Beheim, V. Lászlóval Futakra és onnan Nándorfejérvárig vonultak. Töredékes és hézagos előadásának oka nem is a pontos értesülések hiányában, hanem másutt keresendő. Beheim egész leírásában egy szóval sem említi a győzelem tulajdonképeni hősét, Hunyadi Jánost, a mi Telekinek is feltűnt.[4]) Hunyadi szerepeltetése nélkül lehetetlen a csata összefüggő és való képét megrajzolni, és ki van zárva, hogy neve és működése csak véletlenségből maradt volna ki a tudósításból, mely, mint már

[1]) V. ö. Thuróczi id. m. 269. l. — A költőtől elbeszélt részletek mind megtalálhatók Dukasnál, Phrantzesnél és Chalkokondylasnál.

[2]) Szerbiába Brankovich György ellen 1454-ben vonult II. Mohamed először, 1455-ben pedig elfoglalta. V. ö. *Teleki* id. m. II. k. 338 és köv. ll. továbbá 384 és köv. ll.

[3]) Okt. 15-én Futakon kelt és a nürnbergi városi tanácshoz intézett levelökben írják: »Auch hot er (Hanssen Mülners pruder, der doktor) vnsz gesagt von der schlacht (t. i. Belgrádnál), do ist er peygewesen.« (Jos. Baader: *Zur Geschichte des Kreuzzuges v. J. 1456. Anzeiger f. Kunde der deutschen Vorzeit*, 1863.) V. ö. ehez Bachmann: *Urkunden u. Actenstücke zur öst. Geschichte. Font. rer. Austr.* Dipl. XLII. 191—192. l.

[4]) Id. m. II. k. 436. l. 5. jegyz. és 477. l. 3. jegyz.

mondtam, kétségtelenül szemtanu elbeszélése alapján készült. Világos, hogy a költemény e részének töredékességén és csak általánosságok közt mozgó előadásán V. László környezetének talán önkéntelen, de valószínűleg imperativ hatása látszik, mely a Hunyadi fián elkövetett gazságot indokolni és a Hunyadi név bámulatát és varázserejét csökkenteni volt hivatva. Czillei barátai »a királylyal márczius 21-ikén (1457) okiratot állíttattak ki, melyben képtelen hazugságokkal hosszu bűnlajstromot állítottak egybe, még attól a valószínűség látszatát is nélkülöző rágalomtól sem riadván vissza, hogy Hunyadi a törököket Szerbországba ismételten maga hívta be.« [1]) A költeményben ugyanazon szellem nyilvánúl, mint az okiratban,[2]) keletkezése ideje is körülbelül ugyanaz. De míg ez a főrangú köröket igyekszik megtéveszteni, amaz az alsóbb rétegek közvéleménye előtt iparkodik a fiatal király tettét, a Hunyadiak véres üldözését mentegetni. Az oklevél szerzőinek eljárása kárhoztatandó, mert tudatosan ravasz volt, Beheim csak együgyű korlátolt eszköz a hatalmasok kezében. Bár költeménye további tartalmában többször megrágalmazza Hunyadit és családját, becsületessége vagy jó izlése mégis visszatartotta, hogy a nándorfejérvári diadal kapcsán, ha már nem magasztalja, legalább ne is becsmérelje Hunyadit. Az említett nürnbergi keresztesek sokkal tovább mennek: 1456 szept. 15-én Bécsben kelt levelökhöz [3]) jelentést csatolnak a belgrádi győzelemről (ein abschrifft des prieffs, den man könig Lasslau geschicht hot, wye sich der streyt czw Kriegischen Weissenburk verlauffen hat), melyben Hunyadi azzal van vádolva, hogy a döntő pillanatban a csatából megszökött és a Száván hajókázott; ha a keresztények — folytatja a jelentés — kézrekerítették volna, menten megölték volna, mivel ő maga szívesen látta volna, ha a török mindnyájukat megsemmisíti. Minden érdemet a kereszteseknek és Kapisztránnak juttatnak, egy szemernyit sem Hunyadinak és a magyaroknak, épen úgy mint Beheim. Talán azért nem is szól egyik sem a dunai ütközetről.[4]) Kétségtelen, hogy itt is a Hunyadi név fényére irígy, a család hatalmára féltékeny Czillei-párt sugalmazásával van

[1]) *A magy. nemz. tört.* Szerk. Szilágyi S. IV. k. 163—164. l.

[2]) Közli *Teleki* id. m. X. k. 546—553. l. Még egy évvel előbb, 1456. máj. 12-ikén, V. László magasztalással szól Hunyadiról. *Teleki* id. m. X. k. 519—521. l.

[3]) Olv. Baader id. közleményét id. h.

[4]) A tudósítások különben már első forrásukban részrehajlók voltak. V. ö. *Teleki* id. m. II. k. 439—440. l. és Voigt: *Johannes von Capistrano, ein Heiliger des fünfzehnten Jahrhunderts.* Sybel-féle *Hist. Zeitschr.* X. k. (1863.) 83—84. l.

dolgunk, mely a külföldi közvéleményt tévedésbe ejteni iparkodott. Ez azonban nem, vagy csak kis mértékben sikerült; a német nép-ének is egészen más színekkel festi a kereszténység ragyogó hősét Hunyadit.[1])

A dicsőséges harcz lefolyását Beheim a következőképen írja le: »A szultán töméntelen ágyuval, taraczkkal, hajító géppel vonult Nándorfejérvár alá, melyekkel a falakat ledöntötte és sok erős bástyát összerombolt. A vár árkait tele hányatta földdel s egy reggel[2]) rohamra vezette idomtalan hadát. A várban ugyan sok ezer keresztény védekezett, de ezek szegény, rongyos emberek voltak, a kik Kapisztrán vezérlete alatt a keresztet fölvették. A törökök támadására a szegény pórok nem hátráltak, hanem vitézül küzdöttek, csapásaik és lövöldözésök zaja a felhőkig hatolt, a pogányok sűrűn hullottak a falakról le a mélységbe. Midőn a zsarnok övéinek ezen szégyenét látta, éktelen dühre fakadt és előre kergette őket. Az ostrom heve legnagyobb fokát érte el, a mérgezett nyilak tömegétől elhalványult a nap az égen, mint szalma hevertek a földön. Egy verebet találtak, melynek testébe három nyíl fúródott. A pogányok azonban nem hátráltak, a keresztények pedig hősiesen kitartottak. A törökök úgy hulltak a falakról és bástyákról, mintha zuhogó jég verte volna le őket. Mégis kevés látszatja volt, mert ha egy elesett, tizenkettő lépett helyébe, míg a roham mégis az ő javukra dőlt el. Két török zászlót sikerült nekik a falra kitűzni és a várba nyomulni. Kapisztrán János lelkesen kiáltotta a keresztesek felé:

Ruft all mit lauter stim,
Ihesus der wirt euch helffen;
von dises ruffes gelffen
wirt eüch herhören crist.

Ekkor a keresztények Jezus nevével ajkukon ellenállhatatlan erővel törtek a törökre. A szent név rettegést hozott a pogányok szívébe, mindannyian futásnak eredtek és hangosan kiáltoztak Mohammed prófétájukhoz, hogy védje meg őket a gonosz gyaurok ellen. Mohammed azonban nem segített rajtuk, a keresztények kétszer visszaverték és a vár alá hajtották őket. A török császár roppant népet vesztett, tanácsosai közül a legfőbbeket, trabantjaiból és a janicsárokból a legkiválóbbakat, kikbe végső bizodalmát helyezte. Rémület szállta meg és ő

[1]) Olv. értekezésemet: *A m. vonatkozású német tört. népénekek 1551-ig.* Különnyomat a *Phil. Közl.* 1897 évi folyamából, 39. l.

[2]) Beheim valószínüleg jul. 21-ére gondol; akkor volt az általános nagy és utolsó roham.

maga is futásnak eredt. A keresztények utána iramodtak és hihetetlen kárt okoztak neki. Ezt a győzelmet a keresztények egyedül Krisztusnak köszönhetik, mert hiszen ők gyönge és szegény emberek voltak, kikre azonfölül egyenkint száz török jutott. Isten az övéit soha cserben nem hagyja, zsidó népe is az ő segítségével szabadult meg Mózes és Áron vezérlete alatt Fáraótól. Bizony ha megtennők, a mit Isten tőlünk követel, ő is teljesítené a mi kérelmünket, mint ezt Fejérvárnál megmutatta, mert hiszen több az isteni kegyelem az új, mint az ó-szövetségben. A keresztények rengeteg zsákmányt ejtettek aranyban, ezüstben, bársonyban, selyemben; a törökök elhagyták ágyúikat, hajító gépeiket, mozsaraikat és minden hadi fölszerelésöket.«

Azt hiszem, hogy Beheim leírásából nyilván következik, a mit föntebb mondottam; különben ezzel a rosszakaratú czélzatossággal alább is még többször találkozunk. Mindaz, a mit költeményünk az ostromról és ennek visszaveréséről mond, nehány inkább csak színező részlettől eltekintve, megtalálható a többi forrásokban is, különösen a nürnbergi keresztesek említett jelentésében, Tagliocozzonál, Aeneas Sylviusnál, Thuróczinál, Bonfininál, Ranzanusnál, a török íróknál stb.

Ezután következik a költeménynek történeti szempontból legjelentékenyebb része, melyben Beheim mint szemtanu tudósít:

»Ebben az időben a pápa elküldte követét minden keresztény országba, hogy a népeket a török ellen háborúra buzdítsa. Sok ezer ember vette fel a keresztet, nem a nemesek, hanem a parasztok és kézművesek közül. Ezek László királyhoz vonultak Magyarországba, ki barátságosan fogadta őket.« A pápai követ nevét költőnk nem mondja meg, de világos, hogy Carvajal János biborosra gondol, kit III. Calixtus 1455 szeptember havában küldött mint teljes hatalommal felruházott legátusát Német, Magyar, Lengyelországba és a törököknek alávetett tartományokba, hogy keresztes hadjáratot hirdessen.[1]) Működésének nagy része van a nándorfejérvári győzelem dicsőségében, és a mit a költő föntebb mond, azt inkább a belgrádi diadal leírása előtt kellett volna előadnia, mert a keresztesek legnagyobb része, kik a legátus buzgó agitálására kerekedtek fel a török ellen, részt vettek a belgrádi harczokban, és már csak a késedelmes utócsapatok, leginkább Németországból, csatlakoztak az aug. végén induló királyhoz. Ezután költe-

[1]) Fraknói: *Carvajal János bibornok magyarországi követségei*, Akad. ért. 1889. 24. l.

ményünkben nem esik többé szó Carvajalról, a ki pedig Futaknál szintén a királyhoz szegődött és Zimonyig elkisérte.[1])

»A királynak magának is szép serege volt; ennek és a kereszteseknek kapitányává Czillei Ulrikot, a nemes grófot nevezte ki.« A czillei krónika[2]) szerint a király Czillei Ulrikot a futaki országgyűlésen nevezte ki az ország főkapitányává. Beheim tudósítása tehát alapjában helyes, csak chronologiai tekintetben pontatlan.[3])

»Ekkor pedig — folytatja költőnk — hajókon lefelé indultunk a Dunán; a hajók igen nagy mennyiségben meg voltak rakva élelmi szerekkel, puskaporral, ágyúkkal és mindenféle hadi kellékekkel. Igy vonult a sereg Magyarországon keresztül Szerbia felé Nándorfejérvárig, hol roppant kárt vallottunk egy gyilkostól, kit *Weidauilasslaw unde sun Hunadienusch*-nak (Vajdafi László, Hunyadi János fia) hívtak, a ki kapitányunkat, Czillei Ulrikot megölte.

Ein schaucher in ein pusch
ist nicht so ualsch und öde,
alz diser morder schnöde.

Honnan vehette magának a bátorságot, hogy azt a főurat megölje, hiszen baráti frigyre lépett vele!« Mikor Beheim a kereszteseket említi, harmadik személyben beszél, de mihelyt Czilleire tér át, első személyben szól, jeléül annak, — a mi különben úgyis kétségtelen, — hogy Czillei kiséretéhez tartozott. A király aug. 26-án indult el Bécsből, szept. első napjait Pozsonyban töltötte, a hol Czillei hozzá csatlakozott.[4]) Visegrádon és Budán csak rövid ideig tartózkodván, okt. közepe táján már Futakon volt, a hová országgyűlést hívott egybe, nov. 8-án pedig Nándorfejérvár alá érkezett.[5]) Feltünő, hogy Beheim egy szóval sem emlékezik meg futaki tartózkodásáról és az ott megtartott országgyűlésről, bizonyára azért, mert az egész sürgés-forgásból vajmi keveset értett. De azt tudta, hogy a két ellenfél előzőleg kibékült egymással, a mit a czillei krónika[6])

[1]) *Fraknói* id. ért. 36—37. l.

[2]) Krones: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cillei*, 1883. 120. l.

[3]) Schwicker (id. m. 67. l.) szerint Czillei az ország helytartójává és Ujlaki fővezérré választattak; vele szemben *Teleki* id. m. II. k. 561. l. 6. jegy. és Fraknói: *A magy. nemzet tört.* IV. k. 160. l.

[4]) *Teleki* id. m. II. 455. l.

[5]) Schwicker id. m. 70. l. Ebendorfer szerint nov. 7-ikén. *(Chronica regum Romanorum.* Kiadta Pribram: *Mitth. des Inst. f. öst. Geschichtsforschung*, III. pótköt. 160. l.)

[6]) Id. kiad. 120. l.

és V. Lászlónak 1457 márcz. 21-én kiállított oklevele[1]) is bizonyít.

»Hunyadi Czilleit a várba hívta,[2]) a ki a meghívást készséggel el is fogadta, mert sejtelme sem volt arról, a mi ellene készülőben van. Bár megfogadta volna azok tanácsát, kik erről le akarták beszélni! Pedig sokan voltak, kik óva intették; így a kalocsai püspök (pischoff uon Calitschan),[3]) lendvai Herczeg (herzogen uon Limbach),[4]) a bazini grófok, főként György (grauen uon Bösingen, graff Järgen sonderlingen),[5]) a három Rozgonyi testvér[6]) és még sokan mások. Egyáltalán a mi becsületes magyar volt, mind figyelmeztette a királyt, hogy meg fogja bánni, ha ettől az útjától el nem áll. Rozgonyi Rajnáld (Rienolt Rosganie)[7]) még Zimonyban is intette a királyt és Czilleit, hogy csak úgy menjenek át a vízen a várba, ha magukkal vihetik német és cseh vitézeiket és szolgáikat. Erre a beszédre azonban a gróf mit sem hajtott, hanem gonosz emberekre hallgatott, a kik naponkint az ő kenyerét ették, a kiket szegénységből jólétre emelt, a kikre vagyonát és életét merte volna bízni, de a kik félre, a halálba vezették.« A czillei krónika[8]) is így tudósít, hogy két magyar figyelmeztette Czilleit a veszélyre, de nevöket nem említi. Holzer szerint[9]) is a magyar urak többször óvták Czilleit, hogy ne menjen Belgrádba, de neveket ő sem említ. A Beheimnál felsorolt magyar főurakról más forrás sem emlékezik meg; annyi bizonyos, hogy Czillei pártján állottak.[10]) Ugyancsak a czillei krónika szerint[11]) Czillei mégis élt a gyanupörrel és egyik tanácsosát előre küldte a várba, hogy ott körülnézzen. A névtelen osztrák krónika szerint[12]) Czilleinek ez a meghitt embere áruló volt és Lambergernek hívták. Beheim is bizonyára erre a Lambergerre gondol,

---

[1]) *Teleki* id. m. X. k. 549. l.

[2]) Hunyadi a királyt már Futakon hívta Nádorfejérvár megtekintésére. *Teleki* id. m. II. k. 463. l.

[3]) Várdai István. Olv. a többször említett oklevelet *Teleki* id. m. X. k. 553. l.

[4]) Nagy Iván: *Magyarország családai*, V. k. 96. l. és alább.

[5]) Bazini György gróf 1459-ben még élt. V. ö. Wertner: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*, 1891. 48. l.

[6]) Olv. az említett oklevelet Teleki id. m. X. k. 553. l. és alább.

[7]) Rozgonyi Rajnáldot a király előre küldte Belgrádba, hol Hunyadi lovagiaival együtt be is bocsátotta. Olv. az *osztrák névtelen krónikát.* Kiad. Senckenberg: *Selecta iuris et historiarum*, V. k. 17. l.

[8]) Id. kiad. 122. l. és 123. l.

[9]) *Font. rer. Austr.* XX. k. 105. l.

[10]) V. ö. még *Schwicker* id. m. 69. l. 4. jegyz.

[11]) Id. kiad. 123. l.

[12]) *Senckenberg* id. kiad. 16. l.

kiről még alább is lesz szó, mint az árulók fejére, mert több ily árulóról látszik beszélni.

»Oktalanabbúl bölcs még nem cselekedett, mint Czillei; a róka elcsalatta magát az ebektől. Hiszen ismerte Hunyadi László ellenséges indulatát, melyet az atyjától örökölt, kit László király a magyar birodalomban helytartójává tett. Sok szégyenletes dolgot követett el az öreg Hunyadi János, minden hasznot és jövedelmet elvett a királytól, a mit Czillei, mint a király legközelebbi rokona, nem akart tűrni. Az atya hűtlenségét a fiu örökölte:

wann langs gesprochen wart:
»ein kacz nit leben pringet,
ir kint nach meüsen springet.«
des nempt ein zeichen pey:
Legt eines gukauches ey
vnder einer nahte gallen,
kumt es ausz seiner schallen
es singt seim uater nauch.«

Körülbelül ugyanazon a hangon ugyanazon vádak, melyekkel László király a már többször említett 1457 márcz. 21-iki oklevélben [1]) a Hunyadi családot illette.

»A király és Czillei alkonyatkor (nov. 8-án) lóháton mentek Hunyadival Fejérvárra. A főkapu és a bástyák erősen meg voltak szállva magyaroktól; németet vagy csehet, kinél valami fegyver volt, nem bocsátottak a várba. A mi fegyvereinket is — mondja Beheim — mind elszedték a kapunál, miből szerencsétlenséget sejtettem és attól tartottam, hogy a magyarok régi álnokságuk újabb jelét fogják adni. Jó szállást sem kaptam, és igen nagy félelem szállott meg:

ich sprach: »der wirt von glocken
hat vns gepeten her,
Der mit dem kolben swer
seinn gesten slaufen zunt.« [2])

Abban, hogy Hunyadi László a király és Czillei fegyveres népét a várba be nem bocsátotta, valamennyi számottevő forrás megegyezik.[3]) A czillei krónika szerint: »Die (t. i.

[1]) *Teleki* id. m. X. k. 548. l.

[2]) Ez valószínűleg Wielandra, a monda kovácsára vonatkozik és az ő tartózkodására »Gloggensachsen«-ben (Kaukazusban). V. ö. Karajan jegyzetét a bécsiekről szóló krónika kiadásában, XLV. l.

[3]) Igy *Aeneas Sylvius: Hist. Bohemica* (bázeli kiadás), 139. l. *Bonfini* id. kiad. 506. l. *A névtelen osztrák krónika*, Senckenberg kiad. 18. l.

a király és Czillei) wurden eingelassen und kamen in das geschloss, als mit achzigk oder hundert personen ihres volgks und diener; die andern bleiben alle hervor . . . und voraus (t. i. wurden eingelassen) des von Cilli diener und welchen man nu einliess, dem wardt sein wehr von ihm genommen und die thor fur sich behend wieder beschlossen.« [1]) Beheim tehát Czilleinek legszűkebb környezetéhez tartozott. Hogy a király és Czillei lóháton mentek a várba, Birk közlése is megerősíti. [2])

»Éjfél elmultával az első álom után egyszerre tábori dobszó hallatszott. A magyarok alattomban, mint a tolvajok, gyilkos fegyverekkel azon terem köré lopóztak, melyben a király, Czillei és más urak aludtak. A gyáva gyilkosok gyalázatos tettöket már akkor akarták végrehajtani. Ez azonban nem sikerült, mert az ajtók be voltak zárva.« Erről az éjjeli zajról a névtelen osztrák krónika is megemlékezik,[3]) csak hogy szerinte más volt az oka: »nach mitternacht hueben an die wächter im schloss an zue pfeiffen und zue pauckchen, unnd viel wunderlichs geschrey wardt von inen gehört, und die mauer und thor waren allenthalben von inen besetzt.« Ez valószínűleg csak agyrém volt, mert Czillei és bizonyára az ő hívei is balsejtelmökben igen nyugtalanúl töltötték az éjszakát.[4]) De semmiesetre sem lehetett a magyaroknak valami alattomos szándékuk, ha tényleg hallatszott is lárma, mert akkor bizonyára zaj nélkül fogtak volna a dologhoz.

»Minthogy az a tervök nem sikerült, más módhoz folyamodtak. Korán reggel (nov. 9-én)[5]) Hunyadi László egy emberrel magához kérette Czilleit, ki épen misét hallgatott, mert valami sürgős megbeszélni valója van vele négy szem között (daz es zwüschen in peden wer einig in dem haus); de bármennyit küldözgetett is érte, a gróf nem akart a misé-

---

Birk közlése (*Quellen und Forschungen zur vaterländischen Gesch. Lit. u. Kunst*, 251. l.), valamint a király 1457 márcz. 21-iki oklevele, *Teleki* id. m. X. k. 550. l.

[1]) *Krones* id. kiad. 123. l.

[2]) Id. közl. 251. l.

[3]) *Senckenberg* id. kiad. 20. l.

[4]) A czillei krónika, *Krones* id. kiad. 124. l. Az osztrák névtelen krónika, *Senckenberg* kiad. 19. l.

[5]) Az esemény napjára vonatkozó adatokat egybeállítja Teleki id. m. II. k. 470. l. 4. jegyz. Teleki az esemény napját nov. 10-ikére, a király megérkezése után harmadnapra teszi, de ha a forrásokat mérlegeljük, inkább nov. 9-ikét kell elfogadnunk; így Fraknói: *A m. nemzet tört.* IV. k. 160. l. és *Schwicker* id. m. 74. l. Beheim előadása is e mellett szól. A király nov. 10-ikén már értesíti Boroszló városát erről az eseményről. *Font. rer. Austr.* XX. k. 104. l.

ről távozni, mielőtt vége lett volna. Midőn pedig vége volt, lakására ment. Alig ért azonban szobája ajtajához, sietve közeledett a gyilkos az ő fölfegyverkezett szolgáival és benyomult Czillei lakásába. Midőn a főúr látta, hogy élete veszélyben forog, nagy szorongattatásában hősi védelemre készült. Kardját kivonta, és bár sokan voltak a magyarok, mégis hármat közülök megsebesített, mindenekelőtt a gyilkost (t. i. Hunyadi Lászlót), úgy hogy nyomát élete végeig viselte homlokán. Bár jobban eltalálta volna! — kiált föl a költő. — Végül mégis halálos sebet kapott, a mi nem is csoda; a magyarok rárohantak, nagy nehezen leteperték és agyonütötték. Hívei közül ketten hallották a zajt: »graf Gregor der von carva und auch iung Kepler.« Segítségére siettek uroknak, de ekkora tömeggel szemben hiába védekeztek. A gróf egyet ugyan megsebesített közülök, Kepler is, bár csak tizenhat éves volt, férfihoz méltóan viselkedett, azonban saját életöket is csak nagy nehezen tudták megmenteni. A fiatal Kepler két ujján sebesült meg.« Igy adja elő Beheim ezt a nevezetes és következményeiben szinte korszakosan fontos eseményt. Tudósításának legtöbb részletét a többi forrás is megerősíti; így pl. hogy Hunyadi Czilleit miséről hivatta magához, a czillei krónika,[1]) az osztrák névtelen krónika,[2]) Birk Ernő közlése [3]) és Ebendorfer Tamás [4]) is hasonlóan adják elő. Azt az embert, kivel Hunyadi Czilleit magához kérette, a névtelen osztrák krónika [5]) és Birk közlése [6]) szerint Lambergernek hívták, a kivel már föntebb találkoztunk. Az említett források azonban, valamint Aeneas Sylvius [7]) és Unrest Jakab,[8]) abban ellentmondanak Beheimnak, hogy Hunyadi ment el Czillei lakására; szerintök épen megfordítva történt. Beheim előadásával ebben a tekintetben egyeznek Thuróczi [9]) és Arenpeck,[10]) de egészen más szándékot tulajdonítanak Hunyadinak.[11]) A végzetes összetűzés közvetlen előzményeit, valamint lefolyását azután úgyszólván minden forrás másképen adja elő. Még a legtekintélyesebb egykorú író, a

[1]) *Krones* id. kiad. 124. l.
[2]) *Senckenberg* id. kiad. 20—21. l.
[3]) Id. közl. 251. l.
[4]) Pez: *Scriptores rer. Austr.* II. k. 881. l.
[5]) *Senckenberg* kiad. 20. l.
[6]) Id. közl. 251. l.
[7]) *Hist. Bohemica* (bázeli kiadás), 139. l.
[8]) Hahn: *Collectio Mon. vet. et rec.* I. k. 545—546. l.
[9]) Id. kiad. 276. l.
[10]) Pez: *Scriptores rer. Austr.* I. k. 1266. l.
[11]) L. különben erre nézve a források összeállítását *Teleki* id. m. II. k. 472. l. 2. jegyz.

László környezetében levő Liscius Miklós királyi titkár is csak ellenőrizhetetlen mende-mondákra tud hivatkozni és nem mer határozott véleményt mondani.[1]) Majd minden forrás szerint a tettleges támadást szóbeli vita előzte meg; erről Beheim [2]) nem tud, épúgy mint Ebendorfer.[3]) Hogy Hunyadi a fején megsebesült, azt Beheimon kívűl az osztrák névtelen krónika,[4]) Birk közlése, [5]) Bonfini, [6]) Holzer [7]) és a czillei krónika [8]) is állítják. Arról, hogy Czillei Hunyadin kívűl másokat is megsebesített volna, a többi forrás nem tud; csak Holzer [9]) említi: »Aber der von Cily hat . . . den Sile Mihel (Szilágyi Mihály) in den arm gewundt, vnd sust ist nymand mer wunt worden.« Azt a két lovagot, ki urának Czilleinek segítségére sietett, a legtöbb forrás nem említi, csak Unrest Jakab [10]) szól *Kapeller*-ről, a Birktől közölt forrás [11]) pedig mindkettőről: »des von Zyly volks was nymand bey im dann der graff Gregorn von krabaten der hett im viel slage auf gefangen, vnd ain knab was bei im, der wart auch wundt in die hannt.« Az előbbi bizonyára korbaviai Frangepán Gergely, az utóbbi szulaviczi Kaplir horvát nemes.[12])

»Czillei holttestéről azután levágták a fejét, zsákba tették és egy követtel elküldték Törökországba. Milyen gazság! Ezt azonban némelyek nem helyeselték; visszahívták tehát a követet és a holttestnek visszaadták a fejét.« Hogy Czillei feje levágatott, majd minden forrás említi. Ebendorfer [13]) szerint Nagy Simon vágta le, Birk közlése [14]) szerint pedig Szilágyi Mihály (Ellschymagell), épúgy a névtelen osztrák krónika [15]) szerint is, mely utóbbi még hozzá teszi, hogy a levágott főt elküldték, úgy hogy csak harmad napra került megint vissza. A czillei krónika [16]) szerint csak ötöd napra hozták vissza, de hogy hová

---

[1]) Fraknói: *A magy. nemz. tört.* Szerk. Szilágyi S. IV. k. 161. l.
[2]) *Teleki* (id. m. II. k. 473. l. 1. jegyz.) ellenkezőjét állítja, de téved.
[3]) *Pez* id. kiad. 881. l.
[4]) *Senckenberg* kiad. 22. l.
[5]) Id. közl. 251. l.
[6]) Id. kiad. 507. l.
[7]) *Font. rer. Austr.* XX. k. 105. l.
[8]) *Krones* kiad. 124. l.
[9]) *Font. rer. Austr.* XX. k. 105. l.
[10]) *Hahn* id. kiad. 546. l.
[11]) Id. közl. 251. l.
[12]) *Schwicker* id. m. 73. l. 2. jegyz. V. ö. *Nagy Iván* id. m. VI. k. 74. és *Dipl. Eml. Mátyás király korából*, I. k. 7. l.
[13]) *Pez* id. kiad. 881. l.
[14]) Id. közl. *(Quell. und Forsch.)* 251. l.
[15]) *Senckenberg* kiad. 23. l.
[16]) *Krones* kiad. 125. l.

küldték volt, ez sem mondja. Valamivel közelebb jár Beheim előadásához Holzer[1]) tudósítása, mely szerint Czillei fejét Brankovics despotának akarták elküldeni, a mit azonban több főúr ellenzett. Hogy melyik értesítés felel meg a valóságnak, azt itt nem állapíthatjuk meg. Az esemény titokzatossága és nagy jelentősége bámulatosan megtermékenyítette a kortársak képzeletét.

»Czillei megöletése után a magyarok a várban és városban zsákmányolni kezdtek. De csak az idegeneket fosztották ki, a németeket és cseheket. Még a templomba is behatoltak, és míg a pap misét mondott, az ájtatoskodókat megrabolták. Elvettek tőlük mindent, pénzöket, ruhájokat, egész vagyonukat. Ottó bajor herczeget, több grófot és lovagot, a kik a király szolgálatára jöttek, a király oldalán fosztották ki. Tőlem — mondja Beheim — elvettek mindent, a mi volt: 32 aranyat, vértemet, pánczélomat, lövőszeremet és minden ruhámat.« Erről a fosztogatásról más forrás nem tud, csak a Birktől közölt tudósítás,[2]) de azért alig vonhatjuk kétségbe költőnk előadását, mely nagyon is magán viseli a közvetlenség és őszinteség bélyegét. A zavarosban, mit Czillei megöletése kétségtelenül előidézett, bizonyára sokan siettek halászni, de semmiesetre sem Hunyadi tudtával vagy épen parancsára. Birk közlése[3]) szerint a magyarok Ottó bajor herczeget[4]) korbaviai Frangepánnal és sok más úrral és szolgával együtt elfogták,[5]) valamennyit kifosztották, némelyeket egészen ingig levetkőztettek.

»A királyt még előbb egy szobába zárták és fogva tartották, míg a gyilkosságot végre nem hajtották. Nagy rettegésben volt, a mi nem csoda, mert hallotta a nagy lármát, mely az ő barátja, Czillei ellen irányult. Azután nem is tudta, hogy élve vagy halva fog-e innen kiszabadulni. A már említett *Rienolt*-ot (t. i. Rozgonyi Rajnáldot) is megtámadták kivont fegyverrel és bizonyára meg is ölték volna, ha nem sikerül neki előlök a király szobájába menekülni. Nagy lett a jajveszékelés, mert a király igen siratta nagybátyja halálát és a maga balsorsát. Rajnáldnak azt tanácsolta, hogy meneküljön,

[1]) *Font. rer. Austr.* XX. k. 105. l.

[2]) Id. közl. 251. l. V. ö. még *Teleki* id. m. II. k. 477. l. 3. jegyz. és a király 1457 márcz. 21-iki oklevelét, *Teleki* id. m. X. k. 550. l.

[3]) Id. közl. 251. l.

[4]) Hogy Ottó bajor herczeg a király környezetében volt, említi a névtelen osztr. krónika is. *(Senckenberg* kiad. 15. l.) A nürnbergi keresztesek okt. 15-iki levelében *(Baader* id. közl.) előforduló »herczog Osty« alatt is ő értendő.

[5]) Hogy Hunyadi a király hívei közül többeket elfogatott, említi a névt. osztr. krónika is. *Senckenberg* kiad. 24. l.

mert a saját személye is veszélyben forog. Rajnáld azonban nem akart ráállani, hanem ott akart maradni a király védelmére, hogy csak az ő testén át férhessenek hozzá. Végre mégis engednie kellett, a király segítségével övéihez és a keresztesekhez menekült. Legjobb is volt, mert az ő halála, valamint Miklós pohárnokó (hern Niclaus truhsessen) és Rückendorfer Farkasé (Wolffgang Rückendorffer) is el volt határozva. Mind a hármukat ugyanis egy szobába hívatta (bizonyára Hunyadi) azon ürügy alatt, hogy beszélni valója van velök. A cselnek biztosan áldozatúl estek volna, ha nem óvják őket, mert abban a szobában sok gyilkos rejtőzködött.« Hogy Czillei halálának híre a királyt is halálos aggodalomba hozta, majd minden forrás említi; így a czillei krónika,[1]) a névtelen osztrák krónika,[2]) Aeneas Sylvius,[3]) Holzer,[4]) Thuróczi[5]) stb. de arról, hogy a királyt a szobájában elzárták volna, más kútfő nem tud. A mit Beheim Rozgonyi Rajnáldról mond, a maga egészében nem található más írónál. A névtelen osztrák krónika[6]) szerint: »da khame ainer zue imə (t. i. a királyhoz) und sprach, herr sie haben erschlagen den von Cilly euern vettern.« Ez — a név elhallgatásával — körülbelül ugyanaz, a mit Beheim mond. A Birktől közölt tudósítás szerint, mely kétségtelenül egy szemtanu keresztestől származik: »kayn hungrischer her kam ausz dem slosz an der zeit (t. i. Czillei megöletése óta) newer ainer der hayst der Rynholt, den sandt der konig ausz dem slosz.« Költőnk elbeszélésének ez a része bizonyára hitelt érdemlő, kivévén azt, hogy Hunyadi és hívei Rozgonyi életére törtek; legalább nincs ok, hogy miért. Rückendorffer Farkasról[7]) és Miklós pohárnokról[8]) más író nem szól. Holzer szerint csakis Czillei halála volt elhatározva.

»Ezalatt a hajókon levő keresztesek is értesültek a főúr haláláról. Nagy felzúdulás támadt, a keresztesek szívesen megbosszulták volna a gróf halálát, ajánlották is többen, hogy rohanják meg a várat. Csakhogy az igen erős volt, azonfölül a csehek és magyarok jól őrizték. Kiéheztetni sem lehetett, mert bőven el volt látva élelmi szerekkel. Jó szándékukon

---

[1]) *Krones* kiad. 125. l.
[2]) *Senckenberg* kiad. 23. l.
[3]) *Hist. Boh.* Bázeli kiad. 139. l.
[4]) *Font. rer. Austr.* XX. k. 105. l.
[5]) Id. kiad. 277. l.
[6]) *Senckenberg* kiad. 23. l.
[7]) Hogy Rückendorff Farkas akkor a király kiséretében volt, mutatja a király 1457 márcz. 21-iki oklevele. *Teleki* id. m. X. k. 552. l.
[8]) Ez valószínűleg Ujlaki Miklós erdélyi vajda; említi ugyanazon oklevél u. o. A főpohárnok Buzlai László volt. Olv. az említett oklevelet u. o.

nem múlott, sok ezeren álltak a síkon pánczélban, jól fölfegyverkezve, és várták a király üzenetét, hogy elvonuljanak-e vagy megostromolják a várat. A király csakugyan le is küldött két hatalmas urat, Rosenberget és Sternberget, a kik által felszólíttatta a kereszteseket, hogy álljanak el szándékuktól és térjenek haza. Kapitányokúl Liechtenstein Vilmost rendelte ki. A keresztesek tehát átkeltek a Száván és a Dunán fölfelé Pétervárad ra indultak és innen tovább. A királyt Nándorfejérvárott kellett hagyniok, mert erőszakkal ott tartották. Mindenki szomorkodott ezen. A gaz gyilkosokat mindig szidalmazni fogom! — kiált fel Beheim. — Ha Czilleit meg nem rontották volna, mennyi becsületet és dicsőséget arathattunk volna! Hunyadi mindent megváltoztatott. Valamennyien haza tértek; engemet pedig — szól a költő — sem püspök, sem pápa nem fog többé rábírni, hogy életemet a magyarok oltalmában koczkára tegyem, ha mindjárt ezer keresztet vettem is fel.« A keresztesek felindulásáról és támadó szándékáról a czillei krónika [1]) és Beheimhoz egészen hasonlóan a Birktől közölt tudósítás [2]) is megemlékezik. Ugyanezek, valamint a névtelen osztrák krónika szerint a király lecsendesítvén a kereszteseket,[3]) felszólíttatta őket, hogy térjenek haza, de hogy kik által, nem említik. Hogy Rosenberg és Sternberg a király kiséretében voltak, bizonyítják a nürnbergi keresztesek,[4]) Birk közlése,[5]) a névtelen osztrák krónika,[6]) Ebendorfer [7]) és László királynak 1456 aug. 10-iki és 25-iki levelei.[8]) Liechtenstein Vilmost is említik a névtelen osztrák krónika [9]) és Birk közlése,[10]) de nem mint a visszavonuló keresztesek kapitányát. A keresztesek elbocsátásának okát maga a király a boroszlóiakhoz intézett nov. 10-iki levelében [11]) máskép adja elő.

»Ez a gaztett azonban nemsokára megtoroltatott. Isten nem hagyja a jót jutalmazatlanúl és a rosszat büntetlenül, mert igazságos bíró, ki mindenkinek egyenlő mértékkel mér.

[1]) *Krones* kiad. 126. l.
[2]) Id. közl. 251—252. l.
[3]) Nürnberg városának Czillei özvegyéhez intézett levele szerint a király és legátus tudtával és engedelmével. Bachmann: *Urkunden und Actenstücke zur öst. Gesch.* 144—147. l. *Font. rer. Austr.* Dipl. XLII. k. 194. l.
[4]) *Baader* id. közl. (Nov. 4-iki levél.)
[5]) Id. közl. 251. l.
[6]) *Senckenberg* kiad. 15. l. és 26—27. l.
[7]) *Pez* id. kiad. 881. l.
[8]) *Lichnovszky* id. m. VI. k. CXCV. l.
[9]) *Senckenberg* kiad. 15. l.
[10]) Id. közl. 251. l.
[11]) *Font. rer. Austr.* XX. k. 104. l.

De halljátok, hogy állott a király bosszut! Midőn a németek és csehek a Száván át eltávoztak, a gyilkos magával vitte a királyt Temesvárra (zu der tümmels porge), onnan pedig ide-oda vezette az országban, végül Budára. Itt azután isten megszabadította a gyilkos kezéből, ki nem érte be Czillei halálával, hanem titokban urát és királyát is meg akarta rontani. Azt hitte, hogy rá száll az ország, ha láb alól elteszi. Alattomban tehát sok embert gyüjtött össze, kiket éjjel titokban Ó-Budán helyezett el. Hunyadi a királyt oda akarta vezetni, hogy megöljék. Ezt azonban az isten nem engedte meg.« Abból hogy Beheim Temesvárról és az útról Belgrádból oda és onnan Budáig [1]) csak olyan röviden szól, azt következtetem, hogy Beheim akkor még nem volt a király kiséretében, hanem csak Budán állott V. László szolgálatába. A király esküjéről, melyet a Hunyadiaknak tett,[2]) valószínűleg szándékosan hallgat. Azt a rémmesét, melyet Beheim Hunyadi sötét tervéről beszél el, még részletesebben írja le a névtelen osztrák krónika.[3]) E szerint Hunyadi tornát rendezett, melyre a királyt is meghívta, és terve sikerült is volna, ha fölbérelt emberei nem mutatkoznak előbb, semmint a király a versenytérre érkezett. Ehez hasonló, de még rémesebb, a miről a »Hoffmär von Vangern« tudósít.[4]) Ezeket a meséket a Hunyadiak ellenségei igen korán, még Hunyadi László kivégeztetése előtt terjesztették, mint az említett »Hoffmär« mutatja, mely Hunyadi lefejeztetése előtt íratott, részint hogy a királyt a Hunyadiak ellen döntő lépésre bírják, részint hogy a közvéleményt a bekövetkezendő eseményekre előkészítsék; később a gonosz tett igazolására szolgáltak. Alapúl valószínűleg az a körülmény szolgált, hogy Hunyadi László a török ellen indítandó csapatainak egy részét Pest körül összevonta.[5])

»A királyt azonban figyelmeztették hívei és segítségére voltak.«

Beheim erre felsorolja a király híveit oly nagy számban, mint semmi más kútfő. Hadd álljon itt ez a részlet a maga fontosságához képest egészen. A nevek megfejtését, a mennyire erre képes vagyok, jegyzetben adom.

---

[1]) Nov. közepe táján indultak el Belgrádból és decz. közepe táján érkeztek Budára. *Teleki* id. m. II. k. 482. és 486. l.

[2]) Olv. a király 1457 márcz. 21-iki oklevelét, *Teleki* id. m. X. k. 551. l.

[3]) *Senckenberg* id. kiad. 17—29. l.

[4]) *Birk* id. közlései közt: *Quell. u. Forsch.* 254. l. V. ö. még *Teleki* id. m. II. 513. l. 2. jegyz.

[5]) Thuróczi id. kiad. 279. l.

»pischaff von Calitschon [1])
wass im (a királynak) des peigeston.
gross graff [2]) vnd niclaus weida,[3])
die im des hulffen beide.
graf toiim von Crabat [4])
Trat zu im off der stat,
von werdenperg graff ucz [5])
herr issgra tat auch gucz [6])
der sich mit seinen gesellen
neben den küng waz stellen.
drey pruder von roszgan
Herr rienolt her iohan
vnd her aswalt der drite [7])
herczog niclaus da mite [8])
von palacz herr lasslaw,[9])
Der urssag mihel da,[10])
uil vngrisch hern sunst ander [11])

[1]) Várdai István. Olv. az 1457 márcz. 21-iki oklevelet, *Teleki* id. m. X. k. 553. l. és Kuchaym János levelét Pozsony városához (1457. márcz. 22.) *Birk* id. közlései közt, 258. l.

[2]) Garai László nádor. *Teleki* id. m. X. k. 553. l. és a király levelét a boroszlóiakhoz (1457. márcz. 14.) *Font. rer. Austr.* XX. 107. l. és *Thuróczi* id. kiad. 279. l.

[3]) Ujlaki Miklós erdélyi vajda. *Teleki* id. m. X. k. 553. l. *Font. rer. Austr.* XX. k. 107. l. *Thuróczi* id. kiad. 279. l.

[4]) Karajan szerint *(Quell. u. Forsch.* 25. l.) Thomas comes de Corbavia; ha ugyan nem Horváth Tamás. V. ö. Teleki id. m. II. k. 508. l. 2. jegyz.

[5]) Werdenberg Ulrik gróf előfordúl Beheimnak a bécsiekről szóló krónikájában, 58. l. 27. vs. 59. l. 1. vs. és többször.

[6]) Giskra János. *Font. rer. Austr.* XX. k. 108. l. *Quell. u. Forsch. (Birk.* id. közl.) 254. l. *Thuróczi* id. kiad. 279. l. *Bonfini* id. kiad. 507. l. a névt. osztr. krón. *Senckenberg* kiad. 26. l.

[7]) Rozgonyi Rajnáld, János és Osvát. *Font. rer. Austr.* XX. k. 108. l. *Teleki* id. m. X. k. 553. l.

[8]) Karajan *(Quell. u. Forsch.* 26. l.) szerint »Nicolaus Hertzegh de Felső-Lendva.« Talán inkább, bár hibás keresztnévvel: »Paulus Bánffi filius, cui de Lyndwa cognomen erat.« *Bonfini* id. kiad. 507. l. Az említett oklevél *(Teleki* id. m. X. k. 552. l.) szerint »Paulus de Lyndva«, a boroszlóiakhoz intézett levél *(Font. rer. Austr.* XX. 108. l.) szerint »Paul von Lyndaw, vnser hoffmeister.« Thuróczi id. kiad. 279. l.

[9]) Pálóczi László országbíró. *Font. rer. Austr.* XX. k. 108. l. és *Teleki* id. m. X. k. 553. l.

[10]) Gúthi Ország Mihály. *Teleki* id. m. X. k. 553. l. és II. k 504. l. 5. jegyz.

[11]) Igy pl. nem említi Beheim Lindvai Bánfi Pál főudvarmestert, — hacsak az említett »herczog Niklaus« nem az, — Buzlai László főpohárnokot, Thuróczi Benedeket, valamint az osztrák Holczer Konrád kincstartót. Ezeket l. az említett oklevélben, *Teleki* id. m. X. 552. l. és *Thuróczi* id. kiad. 279. l.

die lantschafft mit einander:
von volkendorff ein frey.[1])
Bey dem der iung von crey,[2])
vnd der herr von vetaw [3])
vnd her ian von kotschaw,[4])
her ian von holab, her gybisch [5])
wider die wiht uil dibisch
stalten sie sich zu wer.
Zwan floiten,[6]) her stiber [7])
zwen riter weit herkennig
ausz tennenmark: herr hennig,
her iobs uon wigalos.[8])
Man mer der frummen kos,
uon rukkendorf wolfgange [9])
stet auch in meim gesange,
her reynprecht fronhover [10])
Her haus mülvelder [11])
vnd loszinczi sigmut,[12])
und der alader gut,
leschenprand vnd tanbecke,
riter sigmut der recke.[13])
nun habent ir sie gar

[1]) Egy Volkenstorff Györgyöt sokszor említ a bécsiekről szóló krónika. *Karajan* id. kiad. 159. l. 26. vs. 160. l. 9. vs. 165. l. 14. vs. stb.

[2]) Kreig Konrádot említi a bécsiekről szóló krónika. *Karajan* kiad. 183. l. 28. vs.

[3]) Egy Vettau a király környezetében volt Belgrádban. *Ebendorfer (Pez* id. kiad. 881. l.), *Birk* id. közl. 251. l. Vettau Györgyöt említi a bécsiekről szóló krónika, *Karajan* id. kiad. 138. l. 27. vs. V. ö. Nagy Imre: *Sopron multja. (Századok*, 1883. évf. melléklet, 22. l.)

[4]) Karajan *(Quell. und Forsch.* 26. l.) szerint: »Johannes von Koczau, eines böhmischen Geschlechtes.«

[5]) Karajan (u. o.) szerint ezek is csehek.

[6]) Karajan (u. o.) szerint: »Bernhart Floyt zu Steinebrunn und Wilhelm Floyt zu Russbach.«

[7]) »Stibor von Cynpurg« említtetik a bécsiekről szóló krónikában. *Karajan* kiad. 156. l. 17. vs.

[8]) Ezek minden valószínűség szerint Szomszédvári Czernin Henning főlovászmester és Jodok véglesi kapitány, mint már Karajan *(Quell. u. Forsch.* 26. l.) gyanítja. Mindkettőt említi az id. oklevél, *Teleki* id. m. X. k. 552. l.

[9]) Már föntebb előfordult. Olv. *Teleki* id. m. X. k. 552. l. és a bécsiekről szóló krónikát, *Karajan* kiad. 160. l. 3. vs. és többször.

[10]) Említi a bécsiekről szóló krónika. *Karajan* id. kiad. 23. l. 18. vs. és többször. V. ö. Csánki: *Magyarország tört. földrajza*, III. k. 658. l.

[11]) Mulvelder Jánost említi a bécsiekről szóló krónika. *Karajan* kiad. 337. l. 10. vs.

[12]) Egy »Luschinczgi« Ráfaelt l. u. a. 374. l. 19. vs.

[13]) Az utóbbiakat nem tudom magyarázni; egy »Petrus Leschen-

Die mir sein offenpar.
ir worn noch uil der frummen
an die ich nit mocht kummen
oder pedeneken all.

A király ezen hívei nagy zajjal rátámadtak a király ellenségeire. A gaz Hunyadi László a királyi várban volt, vele öcscse Mátyás és azoknak legnagyobb része, kik Czillei megöletésében részt vettek. A király sok fegyverest rejtett volt el a várban, kik Hunyadit és barátait elfogták:

Und die zwen prüder sie
da prachten in geuenknis [1])
nach des künges verhenknis
von wardein der pischoff
Off dises künges hoff
auch wart gegriffen an.
dem wart vnrecht geton,
als sich seit hot herfunden.[2])
sust wurden in den stunden
etlich geuangen dau:
Der ganisi lasslaw [3])
vnd sebastian rasgauer [4])
vnd auch ein lasterpauer
der hiess ieste mihell.[5])
Bodo caspar,[6]) sein gesell,
vnd auch paulus der crabet.[7])

prand Ulma« elŏfordúl a bécsi egyetem 1457-iki lajstromában. Aschbach: *Geschichte der Wiener Universität*, I. k. 621. l.

[1]) A két testvér elfogatására nézve v. ö. *Teleki* id. m. II. k. 506. l. 2. jegyzet. Beheim szerint is együtt fogatott el mind a két testvér.

[2]) Ez a három vers-sor a Cod. germ. monac. 291. alatt (*Karajan*. 63. l.) ekként hangzik:

dem erczbischoff von gran
in sei geuenknus geben,
sust wurden ir daneben . . .

Ez tehát korábbi redactió, mely még a nagyváradi püspök szabadulása előtt íratott. Vitéz Jánost 1457 máj. 29-ikén szabadította fel a király az esztergomi érseknek, Szécsi Dénesnek fogságából. V. ö. *Teleki* id. m. II. k. 552. l. és Fraknói: *Vitéz János esztergomi érsek élete*, 123—124. l.

[3]) Kanizsai László. Említi valamenyi ide vonatkozó kútfő.

[4]) Rozgonyi Sebestyén. Valamenyi író említi.

[5]) Ismeretlen.

[6]) Györgyi Bodó Gáspár, egy előkelő ifju, ki Hunyadi fiaival nevelkedett. V. ö. *Bonfini* id. kiad. 509. l. *Ebendorfer Chron. reg. Rom.* id. kiad. 161. l.

[7]) Horváth Pál. Karajan *(Quell. u. Forsch.* 26. l.) hibásan nevezi »Paulus comes de Corbavia« néven; legtöbb író említi. Ebendorfer *(Chron. reg. Rom.* id. kiad. 161. l.) »Paulus de Croatia« névvel nevezi. V. ö. még *Teleki* id. m. II. k. 508. l. 2. jegyz.

mit den wart auch gehabet
paulus moderer.« [1])

Az elfogatás 1457 márcz. 14-én történt [2]) és pedig a király párthíveinek tanácsára és segítségével. Beheim a foglyok közül csak »ieste mihell«-t említi, kivel másutt nem találkozunk, viszont nehányat elhallgat, kikről más írók megemlékeznek, mint pl. Madarász Pált,[3]) Fronacher Eustáchot [4]) és másokat.[5])

»A foglyok közül később nehányan megszöktek a fogságból, a mi árulás folytán történt, a miről azonban (a költő) most nem akar énekelni.« Hogy Beheim szerint csak nehányan szöktek meg a fogságból, talán támogatja Teleki azon következtetését, hogy Mátyáson és Modrár Pálon kívül még többen maradtak a Beheimnál is említett szökés után a király hatalmában.[6]) — »Hunyadi Lászlót azonban elérte végzete:[7])

dem wart eins teils sein lone,
nach dem er het getone.
sein leip wart an daz seil
Dem henker da zu teil,
der hals wart im verschroten.
doch wart im ez erboten,
wann er an diser stat
Hat wol verdient daz rat.«

Nemsokára azután a király Magyarországból Ausztriába vonult Bécsbe.« Ezzel végzi Beheim e nagyérdekű költeményét.

Bleyer Jakab.

---

[1]) Modrár Pál. Igy nevezi Kuchaym *(Quell. u. Forsch.* 258. l.), *Thuróczi* (id. m. 282. l.), a névt. osztr. krón. *(Senckenberg* kiad. 32. l.), Ebendorfer *(Chron. Austr. Pez* kiad. 882. l. és *Chron. reg. Rom.* id. kiad. 161. l.), Giskra a boroszlóiakhoz intézett levelében. (Font. rer. Austr. XX. k. 108. l.) Thuróczi (id. kiad. 280. l.) és Arenpeck *(Pez*, I. k. 1267. l.) pedig Györgynek.

[2]) Ezt maga a király mondja az id. oklevélben *(Teleki* id. m. X. 551. l.) és a boroszlóiakhoz intézett levélben. Font. rer. Austr. XX. 107.

[3]) *Bonfini* id. kiad. 509. és 510. l. Valószínüleg azonos Modrár Pállal. V. ö. *Teleki* id. m. II. k. 508. l. 1. jegyz. és *Kaprinai*: Hung. Dipl. I. k. 185. l. Ez utóbbi egyáltalán behatóan foglalkozik külön a foglyok mindegyikével.

[4]) Fraknói: *Mátyás király*, 42. l. Egy »Eüstach fradnaher«-t említ Beheim is bécsi krónikájában. *(Karajan* kiad. 116. l. 8. vs.)

[5]) Kuchaym márcz. 22-iki levelében *(Quell. u. Forsch.* 258. l.) említ egy »Gorig henckel aus der lewtsch«-ot és egy »pangrecz«-et. Az utóbbi talán Szentmiklósi Pongrácz. V. ö. Teleki id. m. II. k. 522. l.

[6]) *Teleki* id. m. II. k. 525. l. 2. jegyz.

[7]) Márcz. 16-ikán. Pray: *Annales*, II. k. 509. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A győri kath. főgymnasium története, 1626—1900. Több tanártársa közreműködésével írta *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1901. Győr-egyházm. kny. Nagy 8-r. 525, 2 l. Hét melléklettel.

Ez a külső méreteivel is jogos érdeklődést keltő könyv egyike azoknak az iskola-történeteknek, melyeknek az ezredéves országos felbuzdulás adott lételt. Érdeme nemcsak több rendbeli jelességében rejlik, hanem már magában abban a tényben, hogy hazánknak egy ily kiváló művelődési intézete végre megtalálta monographusait.

A könyv három részből áll. Az első tárgyalja a jezsuita korszakot, a második az 1774-től 1802-ig terjedő átmeneti korszakot, a harmadiknak a szerzők azt a czímet adják, hogy »benczés korszak 1802—1900.« Mindhárom ismét két fő fejezetre oszlik: egyik adja az intézet külső, a másik belső történetét. Amazt Németh Ambrus benczés tanár írta meg, emezt főképen Acsay Ferencz főgymnasiumi igazgató, Németh Ambrus, Tell Anasztáz, Perényi Otmár és Kuczmann Fülöp benczés tanárok segítségével. Hozzátehetem mindjárt itt, hogy lelkiismeretes munkásokkal van dolgunk, kik őszintén igyekeznek a történeti igazságot megállapítani.

De mielőtt megismertetném az olvasót e könyv tartalmával és módszerével, nehány kisebb észrevételen kívánok túlesni.

A 6-ik lapon azt állítja a szerző, hogy Muszka Antal már 1754-ben tanított *nemzeti* jogot. Mivel ez az adat szinte egyedül áll a hazai jezsuita főiskolák történetében, szolgálatot tenne a szerző a tudománynak, ha megemlítené a forrást, melyből ez adatot merítette, s közölné az egész helyet. A mondott évben tudtommal csakis Nagyszombatban és Egerben (a Foglár iskolában) tanítottak világi tanárok hazai jogot (jus patrium); a jezsuiták profán jog tanításával elvileg nem foglalkoztak, még kevésbbé nemzeti vagy hazai jogéval. A szerzőnek idevágó

adata tehát lényegesen kiegészítené a jogtudomány hazai történetét.[1])

Ugyanezen a lapon nyilvánvaló tévedés (vagy sajtóhiba) az az állítás, hogy Mária Terézia *1769-ben királyivá* tette a győri akadémiát. Nem egészen szabatos kifejezés továbbá, hogy a jezsuiták Kassán mindig »akadémia« alapítására törekedtek. A kassai főiskola a jezsuita korszakban nem *akadémia*, hanem *egyetem* volt a szokásos egyetemi kiváltságokkal; a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött évkönyvek írói is rendszerint »Universitas Nostra«-ról beszélnek. (Nyomtatványokban is előfordúl.) — A 212-ik lapon azt olvassuk, hogy a Ratio Educationis a decuriókat eltörölte, a mi nem felel meg a tényállásnak s a Ratio 431 és köv. lapjain olvasható fejtegetéseknek. Egyébiránt maga a szerző utóbb (a 274-ik lapon) előbbi állításával ellenkezően elmondja, hogy a Ratio Educationis ismerte a decuriók intézményét. — A 291-ik lapon tévesen állítja a szerző, hogy a győri árvaházat Mária Terézia eredetileg Pozsonyban alapította meg; tényleg nem Pozsonyban, hanem a Pozsony megyei Talloson alakult meg ez a királyi árvaház 1763-ban, innen 1780-ban Szempczre került, s csak 1786-ban Pozsonyba. — A 194-ik lapon a Rat. Ed. által alkotott tagolás ismertetése nem pontos. Nem felel meg a tényeknek, hogy a gymnasiumok *rendesen* teljesek voltak. Az 1779/80-iki tanévben pl. Magyar-Óvárt, Nagybányán, Szatmárt, Zsolnán, Gyöngyösön, Szakolczán, Breznóbányán, Korponán, Rózsahegyen, Szentannán, Tokajban, Szentgyörgyön, Ujhelyen, Miskolczon, Keszthelyen, Körmöczbányán stb. csak három osztályt találunk. A három osztályú latin iskolának nem gymnasium, hanem »grammatikai iskola« volt a hivatalos neve.

Természetes, hogy ilyen és más apróbb hiányok, pl. a 217. lapon Kollár Ádám helyett Kollár Ferencz, a 250. lapon Vajay helyett Vay főigazgató, a 227. lapon Chompre helyett Chombre stb. nem csökkentik a munka értékét, mely különösen az adatok gazdagságában rejlik. Ezen adatok nemcsak szorosan vett paedagogiai vagy tanügyi tekintetben érdekesek, hanem általában

[1]) Ugy sejtem azonban, hogy itt tévedésnek kell fenforogni. Alighanem *természetjogról*, mint az *ethika* kiegészítő részéről van csak szó. Ezt bizonyítja Németh Ambrus »A győri tudomány-akadémia története« című műve I. részének 7. lapján olvasható adat: »1754-ben megkezdik a természetjog tanítását.« Nem jogi tárgyról, hanem philosophiai studiumról van itt szó, és pedig jogbölcseletről. A természetjognak, mint az ethika részének szerepére vonatkozólag v. ö. »A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában« cz. művem I. köt. 100. és 154. lapjait; ugyanezen mű 202. lapján a protestáns nagy iskolákban tanított természetjog részletes anyaga is olvasható.

művelődéstörténeti szempontból is. Csak a tanulóknak és tanároknak különböző korbeli fegyelmi vétségeire utalok, melyeknek természete és elbírálása nem ritkán élénk világot vet a kor erkölcseire és felfogására; nagyon figyelemreméltók továbbá a censurára vonatkozó adatok is (242—246) stb. Általában ily helyi monographiák írói jól teszik, ha a rendelkezésökre álló forrásokból lehető sok részletes adatot közölnek s ezzel is igyekeznek mentől hívebb, pontosabb és kimerítőbb képet adni az illető iskoláról. Hibáztatni legfeljebb azt lehet, hogy a szóban levő mű forrásai közt csakis a helybeli levéltárak iratai szerepelnek, ellenben sehol semmi nyoma, hogy a szerzők az Országos Levéltár anyagát felhasználták volna. Pedig mind a jezsuita korból, mind az átmeneti korszakból számos adatot találhattak volna Budapesten. Igy pl. a győri kir. püspöki convictus megalakulásának iratai (a 293. laphoz) az Országos Levéltárban találhatók; továbbá ugyanott, a helytartótanácsi osztályban »Districtus Jaurinensis« jelzéssel számos fasciculus, melyben a kir. főigazgatók részletes informatiói foglaltatnak a győri tankerület iskoláinak s többek közt a győri gymnasiumnak és akadémiának tanulmányi állapotáról. A kép bizonyára még teljesebb lett volna, ha a szerzők ezen hiteles adatokat is felkutatták és értékesítették volna.

A jezsuita korszak ismertetésében elismerésre méltó tárgyilagosság nyilvánúl. A szerző kiemeli mindenütt a jezsuiták nagy nevelői buzgóságát, valamint általában rendszeröknek kimagasló jellemvonásait; de azért — a történetírói tiszttel járó kötelességek tudatában — nem feledkezik meg e rendszernek szembeötlő hiányairól sem. Hibáztatja (és tanulságos adatokkal bizonyítja) az igazgatók és tanárok sűrü változásait, melyek »legtöbb esetben meghiusították az egységes tanterv szép céljait.« Helyesen utal a tanár egyéniségének nevelő hatására, mely azonban feltételezi az állandóságot, míg a jezsuita tanár egyénisége »nem fejlődhetett, mert egyrészt csak átmenetileg foglalkozott tárgyával, másrészt az utasítás, a Ratio is sokkal lenyügözőbb békót vetett reá, a melyet leráznia lelkiismeretével ellenkezett volna.« Hibáztatja továbbá, hogy tanítói eljárásuk főképen az emlékezet gyakorlására, nem pedig az értelem kimüvelésére irányult, s hogy egész »iskolai képzésök nagyon is egyoldalú és alaki természetű volt.« Mindez szigorúan megfelel a forrásainkból bőségesen ismert tényeknek. Ellenben védelmeznünk kell a jezsuitákat a szerzőnek következő tétele ellen: »A jezsuiták iskoláiban azonban az volt a *főhiba*, hogy nem az anyanyelvbeli tökéletességre törekedtek, hanem idegen nyelvet erőszakoltak a növendékre, a ki aztán bajosan találta

meg az összefüggést anyanyelvével, a melyet végre is *az életben és irodalomban (?)* egyaránt kellett használnia.« Ez állítás nem veszi számba a tanügynek akkori európai és hazai állapotát. Nemcsak a jezsuita, hanem általában semmiféle iskolában sem törekedtek akkoriban az anyanyelvbeli tökéletességre, sőt az anyanyelv használata sok helyütt korlátozva volt; néhol egyenest büntetést szabtak az anyanyelvén beszélő növendékre. A szerző fenti tétele tehát helytelenül viszi bele a mai kor mértékét abba a korba, melyről ír; oly hiba, melynek ok nélkül való felhányásával akarják rendesen elnémítani a jezsuiták feltétlen magasztalói a rendszerök ellen felhozott érdemleges kifogásokat. Ez esetben csakugyan megtévedt a szerző, de nem akkor, mikor a jezsuiták tanításának szűk és egyoldalú voltára utal, a miben egész joggal alkalmazhatta a szigorúbb mértéket, mert hiszen akkor, a mikor más tanító rendek és felekezetek már jó ideje befogadták a művelődés modern elemeit is, a jezsuiták még mindig elzárkóztak mindentől, a mi az oktatás anyagát felfrissítheti és élénkítheti vala. Ezzel kapcsolatosan — bár nem az előttünk fekvő munkára vonatkozólag — még sokat lehetne ama bizonyos »történeti mérték« alkalmazásáról s a hozzá füződő, nem ritkán merőben lelkiismeretlenül elcsavart érvelésekről szólanom; de mivel gazdálkodnom kell a helylyel, a mű elemzését folytatom.

Élénk képet ad a szerző az akkori rhetorikai és poetikai oktatásról a 75-ik s következő lapokon, a hol egy régi kézirati vezérkönyvnek tartalmával ismerkedünk meg. (Vajjon nem a repetensek collegiumában használták-e?) E könyv a poetika és rhetorika elméletét adja először általánosságban, azután nehány speciális műfaj bemutatása alapján; főleg a drámáról szól részletesen. A szerző e kéziratos munka ismertetését a jezsuita tanterv általános jellemzésével rekeszti be, mely a következő sorokban tetőződik: »Bármily szépnek is látszik tehát az egységes tanterv, s bármily buzgóságot fejtettek volna is ki a tanárok e tanterv megvalósítása érdekében, már magában hordta a halálos csirát egyrészt, mert az újvilágról tudomást sem vett, egészen idegen nyelv és világ szellemébe akarta belenevelni az ifjuságot, másrészt mert a fejlődésnek még módszer tekintetében is útját vágta azzal, hogy a tanárnak tőle semmi körülmények közt sem volt szabad eltérnie.«

A jezsuita-korszak tantervének e jellemzését graphikonnal támogatott statisztikai adatok követik, melyek rendkívüli szorgalommal és pontossággal készültek. Ezen adatok 1630-tól 1773-ig terjednek s érdekes áttekintést nyujtanak a tanulóknak osztályok szerint való megoszlásáról, vallási, anyanyelvi

viszonyairól, az iskolázás tartamáról, a növendékek följebbvonulásáról; s mögéjök sorakozik az összes győri illetőségű tanulók névsora, 1630-tól 1767-ig. Következik az intézet kiváló növendékeinek lajstroma (köztök tíz Esterházy); az akadémiák, színi előadások és jutalmazások méltatása, a Mária congregatiók szervezetének a maga nemében talán legteljesebb leírása, a vallásos buzgóság cselekedeteinek bemutatásával, a mi ezen intézményeket akkoriban jellemezte. »Nem óhajtjuk vissza az önsanyargatást a maga borzalmaival, — mondja a szerző (166. l.) — de visszaóhajtjuk a mély vallásosságot, az önmegtagadás szelidebb erényeit, a melyekre ezen élvezethajhászó, önző — mert sok tekintetben a valláshoz hűtlen — kornak olyannyira szüksége volna.« A convictus alapításának vázlata zárja be ezt az első részt, a jezsuita-korszakot.

A második rész a tanulmányi alapra vonatkozó elmélkedésekkel indúl meg. Nem terjeszkedhetem ki e helyütt bírálatukra, bár sok mondani valóm volna arról a tételről, hogy »az alapítvány nemcsak katholikus, hanem *tisztán magánjellegű* is volt.« Azt az egy megjegyzést azonban még sem fojthatom el, hogy ha valaki a katholikus tanulmányi alap *magánjellegéről* oly határozottsággal nyilatkozik, mint Acsay Ferencz, s oly erővel száll pörbe azokkal, a kik e magánjelleget részben vagy egészen kétségbe vonják, el lehetne várni, hogy e nézetét nagyon nyomós jogi és történeti bizonyítékokkal támogassa. Ugy, a mint van, fölötte subjectiv benyomást tesz az olvasóra az olyan állítás, hogy »egy igaz katholikus sem ismerheti el, hogy az állam (!) e magánalapítványt magáénak mondhatta volna«, a mi ily fogalmazásban már azért sem állhat meg, mert az alkotmányellenes időktől eltekintve, egyetlen kormányzati ténykedésből sem következtethető, mintha az állam ezen alapítványt »lassan-lassan elvonta« volna »a katholikus céloktól.« Tudtommal a tanulmányi alap (József császár korát nem számítva) mindig csak katholikus célokra szolgált s ma is kizárólag e czélra szolgál. A kir. kath. gymnasiumok személyzete az igazgatótól az utolsó iskolaszolgáig katholikus, a katholikus hittanár rendes tanszéket tölt be, az összes katholikus ünnepek és vallásgyakorlatok ép úgy és ép oly terjedelemben tartatnak meg, mint a szerzetes-rendi gymnasiumokban stb. Az alkotmányos kormányok tudtommal mindenkor őrködtek a fölött, hogy a szerzetes-rendi és királyi katholikus iskolák között fennálló s történetileg kifejlett szellemi egység fel ne bomoljon. E szabályt a netán felmerült sporadikus kivételek csak megerősítik.

A Ratio Educationis korát egyébként nagy részletesség-

gel és híven írja meg a szerző. Magának a Ratio-nak jellemzése ellen sem tehető tárgyi kifogás, bár a stilusnak összefoglaló erejével jobban és világosabban lehetett volna kidomborítani a műben foglalt lényeges elveket. Itt is feltünik az adatok nagy tömege, melyek egy-egy állítást a helyi viszonyok szempontjából élesen megvilágítanak. Az előadás módjára volna azonban egy szerény észrevételem. Sajnálatosnak tartom, hogy itt is, a munka későbbi folyamán is többször, szerfölött egyéni színezettel és nem eléggé megszűrt kifejezésmóddal, szükségtelen kirohanások intéztetnek a mai állapotok ellen. Mire jó ily komoly munkában »az újabb módszernek pöffeszkedő óriásai«-ról beszélni? vagy azt állítani, hogy a mai tanárjelöltek az egyetemen semmit (!) sem tanulnak abból, a mire tanári pályájokon szükségök lesz? Nagyon is subjectiv ízű a mai tantervek bírálata is (389—390. ll.), melyet a szerző ezzel a meglepő kérdéssel zár be: »Csak azt szeretnők tudni, ki lesz a következő közoktatásügyi miniszter (de kiváncsi!) s milyen tantervváltoztatással kezdi működését?« Mindjárt itt említem a 441-ik lapon olvasható feljajdulást, mely a kereskedelmi miniszter ellen irányúl, a ki a felekezeti tanároknak nem adja meg a szokásos vasúti kedvezményeket, a mi magában véve elég sajnos, de talán mégsem való a győri főgymnasium történetébe.

A harmadik részben mindenekelőtt a szent Benedek-rend visszaállításával, az úgynevezett visszaállító oklevéllel, a templomnak, háznak és kertnek történetével, a szertárak gyarapodásával s az ösztöndíjakkal (melyek közt van a nagy Király József-féle alapítvány) ismerkedünk meg. Következik ugyanazon időszak belső története, mely szól a gymnasium osztályairól, a tanítás nyelvének érdekes változásairól, a tantervekről, a tanári értekezletekről, az iskolakönyvekről (melyeknek lajstroma is közöltetik), a tanárok mindennemű viszonyairól (a mely czikkelyben nagyon érdekes és tudtommal ismeretlen rajzát kapjuk a rendi tanárképzés fejlődésének), a vallásoktatásról (a más felekezetekre vonatkozó, kissé ideges hangon megírt elmélkedésekkel), a mely fejezethez csatlakozik a győri főgymnasium benczés tanárainak 1802-től kezdődő pontos névsora. Az igazgatókról, főigazgatókról és a tanulókról, úgyszintén az érettségi vizsgálatokról és az önképzőkörről szóló czikkelyek zárják be e tartalmas munkát, melynek a kutatás czéljaira való értékesítését azonban szerfölött meg fogja nehezíteni a tárgymutató hiánya.

A szöveg között találhatók a következő becses mellékletek: a már fent említett graphikonok; a sz. Benedek-rend székházának, templomának és gymnasiumának régi helyzetét fel-

tüntető alaprajz, egy 1795 évi testimonium scholasticum, az 1775 évi nyomtatott érdemsorozat s az 1848-ik évi tanári oklevél hasonmásai.

Mint nagy szorgalommal készült és sok új adatot tartalmazó, általában tanulságos művet ajánlom e könyvet azoknak, kik hazai iskoláztatásunk részletes története iránt érdeklődnek.

FINÁCZY ERNŐ.

Beszterczebánya multjából. Irta *Jurkovich Emil.* Beszterczebánya, 1901. Hungaria kny. 8-r. 173, 2 l.

Pár év előtt nagy lendületet vett monographia-irodalmunk. Akárhány, ezeréves multunkban jélentéktelen helységnek is akadt ismertetője, historikusa, mégis nem egy előkelő városunk a nélkül maradt el. Ezek közé tartozik *Beszterczebánya* is. — Mit is tudunk Beszterczebányáról? — Kachelmannak a magyar bányavárosokról írt német munkái helyenkint emlegetik, néhai Ipolyi Arnoldnak a Magyar Történelmi Társulat 1874-iki vidéki gyűlése alkalmával mondott megnyitó beszéde megjelent külön füzetben »Beszterczebánya város művelődéstörténetének vázlata« czímmel. Azután? — Azután semmit sem tudunk erről a 11,200 lakossal bíró városunkról. — Némi keserüségnek érzete fogja el az embert, ha látja, hogy történetírásunk voltaképen mily kevés figyelemre méltatja a városi levéltárakat, melyekből pedig oly gazdagon lehetne táplálkoznia.

Egy, mindössze 173 oldalra terjedő *tárcza-gyüjtemény* ismertetése kevéssé alkalmas arra, hogy városi levéltárainknak rendkívül gazdag történelmi forrás-anyagáról részletesen szóljak. De ha már szó esett róla, ki kell mondanom, hogy addig, míg nagyobb figyelmet nem fordítunk a felvidéki városok levéltáraira: a magyar művészet, építészet, ötvösség, ipar, bányászat, kereskedelem, posta- és közlekedés-ügy, a XVI—XVIII. századi hadügy története, a XVII. század nemzeti küzdelmeinek a felvidéken lefolyt részletei, a felvidéki városok partikuláris jogélete stb. nem lesznek előttünk tisztában. Ezek nélkül pedig nincs magyar kulturhistória.

Mindezt nem azért mondom, mintha Jurkovich Emilnek »*Beszterczebánya multjából*« czím alatt összegyüjtött és közrebocsátott dolgozatai lennének hivatva arra, hogy a bajon segítsenek. — Nézzük mit akart *tenni* és mit *irt* Jurkovich? — Eltelve a legnagyobb jóakarattal és rendelkezve tudással is, hozzálátott Beszterczebánya gazdag és eléggé rendezett levéltárának átkutatásához. Ugy gondolkozott, hogy Beszterczebánya

bánya egyike hazánk legrégibb városainak, mely már a XIV-ik századtól kezdve vezérlő szerepet vitt a felvidéken; középpontja volt az u. n. alsó-magyarországi bányavidéknek, közvetítője a magyar iparnak és kereskedésnek Németország felé, vezetője a művészeteknek, műiparnak; a divat terén hosszu időn át annyira irányadó, hogy mindenfelé »neusohler« főkötőket, öveket és más divatczikkeket viseltek; a XVII. század nemzeti harczaiban királyválasztó országgyűlés helye, a felvidéki szabad királyi városoknak Kassával egyenlőrangú vezére stb. — megérdemli, hogy multjával méltóképen megismerkedjünk.

Jurkovich évek óta gyüjti az anyagot Beszterczebánya teljes monographiájához. De irodalmi viszonyainkat ismerve, jól tudja, s tudjuk mindnyájan, hogy pl. a Magyar Történelmi Társulat speciális monographiák kiadására nem vállalkozhatik; a Magyar Tudományos Akadémia sem teheti; felvidéki városaink mostoha anyagi helyzetében azoktól is alig várható, hogy a közvagyonból ezereket áldozzanak irodalmi és tudományos czélokra; hogy pedig a szerző saját költségén adjon ki egy teljes nagy monographiát: el sem képzelhető.

Ilyen körülmények közt a nagy monographia csak eszme maradt. A gyüjtő azonban nem tett le annak megvalósításáról. Tárcza-czikkelyekben irt meg egyes részleteket, melyeket az érdeklődésnek ébren tartása végett időről időre a helyi lapban közölt vagy alkalmilag felolvasott, s most e dolgozatokat — számszerint tizennégyet — összegyüjtve, könyvben adta ki.

A könyv tartalma a következő: 1. *A régi temetkezési helyek*, melyekkel kapcsolatban adatokat közöl a templomokról, a pusztító járványokról. — 2. *A város története*, melyben rövid vonásokban ugyan, de érdekesen beszél a város alapításáról, kiváltságairól, a királyok látogatásairól, a város szerepéről a XVII-ik század nemzeti küzdelmeiben, majd kulturális intézeteinek fejlődéséről. — 3. *A város erödítményei*, a közgazdasági viszonyok érdekes megvilágításával. — 4. *Az 1761-iki tüzvészről* irt közleményből értesülünk a városi levéltárnak 1500-ban husvét ünnepekor történt elpusztulásáról. — 5. *A bíróválasztás* cz. czikkely ezen actusnak a felső-magyarországi városokban ősi szertartását irja le. — 6. *A Rák-vendéglő háza*, melynek mai czégére a XVI-ik században élt *Georg Krebs* dobronyai várnagy emlékét őrzi; egykori tulajdonosai közül Lehner bíró e házból küzdött éveken át a németségnek a városban követelt kizárólagos jogaiért. — 7. *A város képe a XVI. és XVII. században.* Ebben a szerző élénken irja le és ismerteti az egykori középületeket s azok történetét, becses adatokat közölve a házak egykori értékéről. — 8. *A Rad-*

ványszky serleg. Ezen 1576-ban Beszterczebányán készített — archaeologusaink előtt egyébiránt nem ismeretlen — remekmívű serleget, a Radványszky család genealogiájában némi helyreigazítást téve s a mester kilétét megállapítva írja le. — 9. *Pestis járvány Beszterczebányán.* Ebből a czikkelyből a XVII. és XVIII. századi pestis járványokkal kapcsolatban megismerkedünk a város egészségügyi intézkedéseivel és nehány nevezetes orvossal, különösen a *Moller* orvosi családdal. — 10. *Beszterczebánya első püspökének bevonulása székhelyére.* Az 1776-ban alapított új püspökség első főpásztorának, gróf Berchtold Ferencznek, a német városainkat jellemző czeremóniákkal végbement bevonulását írja le. — 11. *Az igazságszolgáltatásról* szóló részlet a felvidéki városokban általánosan szokásos törvénykezési eljárásról és a különféle bűnök büntetéséről ad számot, példákkal mutatva be, hogyan használta fel a tanács közczélokra az emberek gyengeségeit, hogyan óvták a czéhek tekintélyöket. — 12. *A könyvnyomtatás története Beszterczebányán.* Ebből látjuk, hogy a város Maecenása volt az irodalommal és zeneművek szerzésével foglalkozóknak; 1570 óta állandó könyvnyomdát tartott fen támogatásával. Nem érdektelen dolog, hogy az egykor tiszta német város 1790-ben tót újság kiadására kért és kapott engedélyt. — 13. *Egy piaczi ház története.* Ez a piaczi ház — *Ringhaus* — hatalmas birtok volt hajdan, különösen ha olyan ember bírta, mint a vitéz *Morgentaler* zólyomi alkapitány, magyar nemes, majd Balassa-Gyarmat kapitánya, kinek vitézi dolgai kapcsán érdekes részleteket olvashatunk Magyarország felső részeinek történetéből a XVI-ik század végéről. A háznak későbbi tulajdonosai: Pálffy Pál nádor, Beniczky Tamás, Szentiványi László stb. magyar urak valának, kik olykor, mint nem német származásúak és nem bányászok, ugyancsak meg voltak akadva a házhoz kötött jogok gyakorlásában. — 14. *Régi közlekedési viszonyok és a posta,* mely czikkelyében magánosok levelei alapján ismerteti tárgyát a szerző.

E tartalom mutatja, hogy Jurkovich Emil könyvében sok érdekes történeti részlet van, még pedig jól megírva. De a könyv főleg azért érdemel figyelmet, mert látjuk belőle, hogy Beszterczebányán sok becses történelmi anyag van, és van annak feldolgozásához értő író is; de nincs, ki az írót támogatva, elősegítené a feldolgozást. Nem lehetne-e ez irányban tenni valamit?

Besztercze-, Körmöcz-, Selmeczbánya városok nemcsak levéltárakban gazdagok, de intelligentiában is. Szerzőnkön kívül elegen vannak ott művelt, képzett emberek, a kik irodalmi

körré csoportosulva, szép munkásságra lennének képesek. A megirandó munkák kiadásához meg csak egy kis jóakarat kell. — 1883-ban alakult meg a *Szepes-megyei történelmi társulat.* Az alakuláskor *száznégy* tagja volt; ma *ötszázon* fölül van a tagok száma. A csekély évi díjért kaptak évenkint egy-egy tartalmas *Évkönyvet,* majd a *millenniumi kiadványok* során derék monographiákat, melyekből eddig öt kötet jelent meg.

Hont, Zólyom, Bars vármegyék intelligens szülötteinek s a városok módosabb művelt polgárainak köréből — azt hiszem — szintén összekerülne nehány száz lelkes ember, a ki kulturális czélokra is szivesen áldozna valamit s történetirodalmunkat rövid idő alatt nem egy jóravaló munkával gyarapíthatná.

DEMKÓ KÁLMÁN.

Magyar Voltaire, magyar enczikloped isták. Irodalomtörténeti korrajz. Irta *Marton József.* Nagyszombat, 1900. Winter Zsigmond kny. 8-r. VII, 251 l.

Milyen hatással volt a külföldi eszmék mozgalma nemzetünk szellemi világának kialakulására? Mikép olvasztotta magába a magyar lélek, a mit az idegenektől kölcsönzött? S az idegen hatás futólagos vagy állandó tényezője lett-e nemzeti fejlődésünknek? Vajjon a nemzeti életnek mely ágai gazdagodtak új hajtásokkal, új lombozattal a kölcsönhatás termő ereje révén? Ez érdekes és fontos kérdések vizsgálata meglehetősen parlagon hagyott földje még a magyar műveltségtörténet területének. Mert ezek nemcsak az irodalomtörténet körébe vágó kérdések; első sorban a magyar műveltség haladásának nehéz útjaira vetnének fényt, ha hozzájuk értő író szentelné idejét földerítésükre. Sajnos, nehány újabb jelenség kivételével, e téren általában kevés történt. Irodalmi vizsgálódásainknak mélyítésre van szükségük, hogy e kérdések kellő világosságban tárulj anak elénk. Történelmi kutatásunk köre még nem eléggé sokoldalú arra, hogy a külföldi eszmék hatásának útjai szabatosabban fölismerhetők legyenek. Épen ezért még a csekélyebb eredményű s csak kisérlet számba menő vizsgálódást is némi érdeklődéssel kell fogadnunk, ha bizonyos komoly törekvést mutat.

Marton József könyve azonban ily érdeklődésre kevésbbé tarthat számot. Sem kutatásainak mélységével, sem a kölcsönhatás világos fölismerésével, sem itéletének pártatlanságával nem lehetünk megelégedve. Ugy tetszik, a szerző nem ismeri

közvetetlen olvasmány útján a franczia encyklopaedisták működését, csak az erről szóló feldolgozások egy részét; kevésbbé ismeri a magyar irodalom ide vonatkozó termékeit is. Igy azután természetes, hogy új megállapodása alig is van azon kívül, a mit már előtte mások több-kevesebb sikerrel kinyomoztak.

Széles alapon indúl meg, szemlét tart az európai államok felett, de fölszínessége épen oly nagy, mint elfogultsága. A franczia állami és társadalmi élet felfogása szerinte oly sivár és romlott, hogy az olvasó önkéntelenül is azt kérdezi: honnan vehetett mégis annyi erőt a megújhodásra, ha minden téren csak az általános felbomlás jeleivel találkozunk? Kétségtelen, hogy a XVIII-ik századbeli franczia állam és társadalom élete túlzás nélkül is elég sötét képet mutat; de az aranyszázad irodalmi hatása nem veszett ki, sőt az angol philosophusok eszméivel megtermékenyítve, alapjává lehetett annak a szabad gondolkozásnak, a mely az elméket új munkára, új eszmék érlelésére képesítette. Senki sem tagadhatja, hogy ez új eszmék a régi erkölcsi világ alapjait rendítették meg; a középkori felfogás ellen kegyetlen harcz keletkezett; a történeti fejlődés hagyományai gúny tárgyává lettek, s az eszmék forradalma a politikai és társadalmi forradalom medrét ásta.

De vajjon, ha a történetíró e forrongó eszmék közűl semmi életrevaló vívmányt nem tud kiválasztani; ha az egyház és állam régi alapjait leromboló harczban a gondolatszabadság hatalmas erejétől is megtagad minden jót; ha tollát azzal az előre föltett szándékkal veszi kezébe, hogy Voltairet és társait nem bírálja, hanem egyszerűen ördögöknek festi: várható-e az efféle vizsgálódásból némi elfogadható igazság? Bizonyára ép oly kevéssé, mint ha a bíró előre fölteszi magában, hogy a vádlottat okvetetlenül elitéli, bármit mondjanak is a szavahihető tanuk.

A szerző abból a téves felfogásból indult ki, hogy az encyklopaedisták aknamunkára szövetkeztek; működésük tehát föltétlenül kárhoztatandó. Természetes, hogy józan itéletre így nem számíthatunk. De hagyján. Legalább sorolná fel részletesen azokat a kárhozatos »rögeszméket«, a melyeket annyira üldöz; mutatná ki az ellentétet a régi és új eszmék között s világos határvonalat húzna az encyklopaedisták működése következtében terjedő új felfogás és az azt megelőző állapot között. Nagyhangú phrasisok magukban semmit sem bizonyítanak.

Nem sokkal máskép jár el a magyar közélet vizsgálatában sem. A testőr írók történetének újabb adatait ép oly kevéssé ismeri, — pl. Bessenyeyt szerinte Abaúj vármegye küldi a test-

őrök közé; Magyarország Mária Terézia birodalmának »legszámottevőbb tartománya« (!) — mint az ekkor kifejlett irodalom termékeit. Emezek közűl olvasott ugyan egyet-mást, de az olvasó soha sem tudja elfojtani abbeli gyanuját, hogy itt is csak a feldolgozott munkákból merített s nem az eredeti forrásokból. És sajátságos, még a legközönségesebb adatokat is teljesen összezavarja itt-ott. Tudja, hogy Bacsányi, Kazinczy és Baróti Szabó alapították a *Magyar Muzeumot*, de előadásából bárki Bessenyeynek tulajdoníthatja. (52. l.) Bacsányit és Kazinczyt folyvást fölcseréli: »A francziásokhoz nem tartozók közűl — olvassuk a 61. lapon — legnagyobb munkásságot a nyelvművelés körűl *Bacsányi* (!) fejtett ki, a ki lángoló buzgalommal, ritka lelkesedéssel s önzetlenséggel küzdött a hazai nyelv mellett. Levelei szép megvilágításban mutatják be hazafias érzését, melyet soha meg nem tagadott és vásárra nem vitt. Az 1789-ben megalapított *Magyar Orpheus* is egyik főczéljának a nyelv tökéletesítését tűzi ki.« Merő helytelenség Kazynczyról, mint olyan rationalistáról beszélni, a ki a lélek halhatatlanságát sem fogadja el. Hiszen épen ez a hite serkentette és tüzelte folyvást küzdelmeiben.

Marton József külön-külön vizsgálja az egyes irodalmi műfajokat, a vallást, bölcseletet, politikát stb. de tisztultabb felfogással sehol sem találkozunk nála. Még leginkább az ethikai kölcsönhatás magyarázatában vettünk észre némi önállóságot. Sokkal helyesebben járt volna el az író, ha összébb vonja, szűkebb térre szorítja mondandóit, mert így a fától csakugyan bajos meglátni az erdőt. —y —s.

Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae. (Povjestni spomenici sl. kr. grada Zagreba.) Collegit et sumptibus ejusdem civitatis edidit *Joannes Bapt. Tkalčić.* Vol. VI. Libri citationum et sententiarum, 1412—1448. Zagrabiae, 1900. Nagy 8-r. XXXI, 538 l.

E monumentális kiadványból 1889-ben jelent meg az első kötet, mely 1093—1399-ig, — 1895-ben a második, mely 1400—1499-ig, — és 1896-ban a harmadik, mely 1500—1526-ig terjed s a Zágráb város történetére vonatkozó eddig ismert összes okleveleket tartalmazza. A diplomatariumot 1897 óta három nagy kötet követte, mely Zágráb jogtörténeti emlékeit foglalja magában; még pedig az 1897-ben megjelent negyedik kötet 1365-ig, az 1898-ban megjelent ötödik 1391-ig, az utolsó, hatodik kötet 1448-ig terjedőleg. Az itt közölt jog-

történeti és történelmi adatok fölötte becsesek. A díszes munka, mely a kiadó várost és az érdemes szerkesztőt egyaránt dicséri, bennünket is közelről érdekel, mert Zágráb története Magyarország történetének is része, és rengeteg számmal vannak benne oly személyi és tárgyi adatok, melyek közvetlenül is magyar vonatkozásúak.

A zágrábi felső-város (Gradac, Grecs, Grics) az Árpádházból való királyok alatt szabad királyi város rangjára emeltetvén, ezzel nyert jogai és szabadalmai sorában igen fontos volt a szabad bíráskodás joga. A városi bíróság itéletei ellen a feljebbvitel első sorban a régi városbírák (stari sudci) székéhez, másod sorban a m. kir. tárnokmesterhez történhetett. A polgárságnak ezen korban is sok küzdelme volt birtokaiért, jogaiért és szabadalmaiért a káptalani városrész uraival, a káptalannal, továbbá a medvevári és szomszédvári hatalmas főurakkal; de ezek legalább bíráskodási szabadságában nem rövidítették meg; e sérelem csak 1436-ban érte a várost, mikor a hatalmaskodó Cilleyek lettek a szomszédos Medvevár, és mint horvát bánok egész Horvátország urai.

A mint a királylyal rokonságban levő Cilley Frigyes és fia Ulrik a Zágrábbal szomszédos Medvevár urai lettek, német várkapitányaik kimondhatatlan károkat okoztak a *Grecs* polgárainak és maguk a Cilleyek is belemarkoltak bíráskodási jogaikba. Midőn a magyar korona Posthumus László és I. Ulászló közt lőn versengés tárgyává, a Grecs polgárai az utóbbinak, a hatalmas Cilleyek az előbbinek pártján állottak s Cilley Ulrik a Grecs városrészt 1441-ben rohammal vette be; a város földeit, házait, malmait, szőlleit önkényüleg elfoglalta és felosztotta hívei közt, a városi előljáróságot pedig annyira sarokba szorította, hogy az ezen törvénytelenségek törvényességét írásban is kénytelen volt elismerni. Mikor a hatalmaskodó főúr 1445-ben horvát bán lett, akkor már ő és családja a városi bíróság szabadalmát is semmivé tették, a mire sok példát lehet felhozni: pl. 1445-ben egy adás-vételi ügyből származott perben a vesztes fél nem a régi bírákhoz (stari sudci), hanem »a kegyelmes bánnéhoz és grófnőhöz« fordult jogorvoslatért, és Cilley Ulrikné *ukázt* küldött a városi előljáróságra, hogy a pert még egyszer tárgyalja és pedig az ő *kiküldött embereinek* jelenlétében; és midőn az önérzetes városi bíróság a maga első itéletét fentartotta, a pervesztes ismét nem a m. kir. tárnokmesterhez, hanem a bánhoz, Cilley Ulrikhoz vitte feljebb ügyét. A kegyelmes bán a főbírót elcsapta, új bíró választását rendelte el, mely aktusnál a bán várkapitányai fegyveres sereggel voltak jelen és bíróvá azt választatták.

a kit a bán akart. A városi bíróság csak Cilley Ulrik halálával (1456) nyerte vissza szabadalmát és tekintélyét.

A városi bíróság elnöke a város bírája volt, kit szent Balázs napján egy évre választottak és a kit a magyar király megerősített. A bíróság tagjai voltak: a nyolcz esküt (iurati), a húsz tanácsnok (consiliarii) és a városi jegyző, ki latinúl tudott s rendszerint tanító is volt és írta a jegyzőkönyveket. A városban négyféle nemzetiségű polgárok laktak: horvátok, magyarok, németek és olaszok. Ezek 1437-ig külön-külön, azaz minden nemzetiség a maga köréből választott két esküttet és öt tanácsnokot a bíróságba; azonban 1437 után az esküttéket és tanácsnokokat már nem az egyes nemzetiségek a maguk köréből, hanem az összes polgárságból nemzetiségi különbség nélkül választották. A mint az új bírót megválasztották s ezt a király megerősítette hivatalában, összetörték az előbbi bíró pecsétjét, az új bíró pedig felesküdött a szent Márk templomban és megkezdte bírói működését. A városi bíróság itéletei ellen — mint már említők — első fokon a régi városbírák (stari sudci) testületéhez, másod fokon a tárnokmesterhez, vagyis a király itélőszékéhez lehetett feljebb vinni a pert, de ez utóbbinál igen nagy költséggel járt a törvény, azért ritkán folyamodtak hozzá.

Tkalčić a kiadványhoz horvát nyelven írt bevezetésben részletes rajzát adja a Zágráb-városi bíróság eljárásának a perfelvételtől, illetőleg a felek megidézésétől az itélethirdetésig és annak végrehajtásáig. Érdekes, hogy e horvát-latin iratokban is a bírság pl. mint *birsagium* fordúl elő s általában az iratok nyelvében sok *magyarismus*-sal találkozunk. Szó van a bevezetésben az eskü és *treuga dei* (franga, frangya, pofrangya) szerepéről a bírói eljárásnál, a becsületsértések, rágalmazások, kihágások, könnyű és súlyos testi sértések, gyilkosság, tiltott játékok, babonázás (vračanje), házasságtörés, nemi erőszaktétel, rablás, gyujtogatás bűntényei esetében követett bírói eljárásról és a büntetésekről, végre a kereskedelmi, adás-vételi és végrendelkezési ügyekből keletkezett perekről s ezeknek törvényes ellátásáról.

Tkalčić a kizárólag latin nyelven írt bírósági okiratokat és jegyzőkönyveket évek szerint külön-külön szakaszban adja és minden szakasz elején összeállítja az azon évben működött bíró, esküttek és tanácsnokok névsorát. A közölt okiratok latinsága az akkori stilus curialis jellegét viseli magán, de e tekintetben is elég ingadozó az illető jegyzők latin nyelvtudásának különböző fokához képest. Számtalan új kulturtörténeti, jogtörténeti s más történelmi adat szerez fontosságot az előttünk fekvő kötetnek is. Margalits Ede.

Ibrâhîm's-Ibn-Jaʿkûb's Reisebericht über die Slawenlande aus dem Jahre 965. Von *Friedrich Westberg.* St. Pétersbourg, 1898. Nagy 8-r. IV, 183 l. (Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. III. 4.)

Fáradhatatlan szorgalom, alapos tudomány szülötte *Westberg* e könyve. A szerző azt igyekszik megállapítani, hogy Ibrâhîm-Ibn-Jaʿkûb 965-ben utazott Európában, útjának iránya pedig ez volt: Földközi-tenger, Adriai-tenger, Friaul, a keleti Alpok, Csehország, beleértve a krakkai területet, Szászország keleti része, az Elbe-melléki szlávok területe a Balti-tengerig.

További bizonyítása szerint Ibrâhîm-Ibn-Jaʿkûb hazája Északafrika, ő maga pedig felvilágosodott, arabműveltségű zsidó és első sorban kereskedő volt. Innen magyarázható az is, hogy tudósításában, melyet kereskedő társainak okulásúl írhatott, Prágáról és Magdeburgról, melyek a X-ik században fő kereskedelmi góczpontok valának, keveset beszél, de annál több figyelemben részesíti a mellékhelyeket. — Értesüléseit is bizonyára az útjába eső és az illető helyeken lakó zsidó kereskedőktől szerezte, a kiknél barátságos fogadtatásra találhatott.

Westberg magát a *Tudósítás*-t műve 51—60. lapjain közli. Nincs e tudósításnak egyetlen vitás pontja, melyet a szerző nagy készültséggel külön-külön fejezetben ne tárgyalna. Nagyon tanulságos, a mit a szerző Ibrâhîm-Ibn-Jaʿkûb tudósításának történeti hiteléről, berendezéséről. ír. (Die Beschaffenheit des Berichtes, 87—88. ll.) — Reánk magyarokra nézve e munka főleg a szomszédság ismerete miatt érdekes. — Mi rólunk Ibrâhîm-Ibn-Jaʿkûb csak azt mondja, hogy a Prága és Krakkó közti három hétig tartó úttól délre eső terület határos a *törökök* birodalmával, a honnan Prágába izmaelita és zsidó kereskedők járnak. Van ugyan tudósításának még egy pontja, melyben állítólag rólunk van a szó; ez a hely ez: »Und die bedeutendsten von den Stämmen des Nordens sprechen slavisch, weil sie sich mit ihnen vermischt haben, wie z. B. die Stämme al-Trschkîn und Anklij und Badshânâkia und Rûs und Chazaren.« (58. l.) Ebben a felsorolásban de Goeje, Kunik és Westberg szerint az *Anklij* (más olvasás szerint: *Onglîn. Enklîn, Onklîn. Unklîn*) népen Ibrâhîm-Ibn-Jakʿûb a *magyarokat* érti. Westberg ez állítást elég tetszetősen igyekszik valószínűvé tenni műve 26-ik szakaszában; nem magyarázza meg azonban azt az ellenmondást, miért nevezi Ibrâhîm-Ibn-Jaʿkûb a magyar népet egyszer a byzanczi írók módja szerint *török*-nek, máskor meg szláv elnevezés szerint *ongri*-nak.

Mint már említettem, a tudósítás főleg a szomszédság révén érdekel bennünket. Ép azért igen becses, a mit pl. a földmívelésről olvasunk itt, s rendkívül tanulságos, a mit a tudósítás e részéhez Westberg ír. Ibrâhîm-Ibn-Ja'kûb szerint a szlávok szorgalmas földmívelők; évenkint kétszer vetnek. Westberg részletesen fejtegeti, hogy a vetett mag *köles* és minden valószínűség szerint *rozs* volt. — Az értékes tanulmány mindenesetre megérdemli, hogy történészeink figyelmökre méltassák. —CH—s.

Nádasi Tersztyánszky család. Közli *Nádasi Tersztyánszky Dezső.* Első rész. Húsz okmánnyal és hat leszármazási táblával. Nyiregyháza, 1901. Jóba Elek kny. 8-r. 116 l.

A Nádasi Tersztyánszky család oklevelekből kimutatható első őse az a *Fekete András*, a ki Róbert Károly királytól 1330-ban cserébe kapta a Trencsén vármegyei *Nádas* falut, melynek tót *Trsztye* nevét családi névül, magyar nevét pedig előnévül vették föl utódai. A családi névvel az oklevelekben igen sokféle változatban találkozunk s csak sajnálni lehet, hogy az előttünk fekvő monographia szerzője, a helyes alakot végérvényesen meg nem állapította, sőt ellenkezőleg még zavarosabbá tette az eddigi bizonytalanságot, mikor az oklevelek legkülönösebb változatait részint hibás olvasásból, részint értetlenségből minden kritika nélkül elfogadta. Általában a kritikátlanság nagy hibája ennek a munkának. Növeli a bajt a közlés helytelen módja. A szerző az okleveleket közli előbb s azokhoz fűzi fogyatékos magyarázatait. Elköveti azt a végzetes hibát is, hogy az okleveleket nem eredeti latin szövegökben adja, hanem érthetetlen, rossz fordításban, melyből mindenütt kirí az eredetinek nem értése vagy félre értése. Ennek a fordításnak, melylyel talán latinúl nem tudó olvasóinak kívánt a szerző kedveskedni, feláldozta a tudomány fontosabb érdekeit, úgy hogy könyvének sem a história, sem a heraldika és genealogia nem veheti hasznát. A közölt leszármazási táblázatokban sincs meg a folytatólagos összefüggés, s így a tiszta áttekintés, a mi pedig minden ilyen táblázatnak fő kelléke, meg van akadályozva, sőt csaknem lehetetlenné van téve. Ezért a munka érdemleges tárgyalásába nem is bocsátkozhatunk. De így is látjuk, mennyire nem teljes az egész. A családnak sok tagjáról meg sem emlékezik, még olyanokról sem, kik a közéletben jelentősebb szerepet játszottak; ilyenek pl. a XVII-ik század végén élt György, Trencsén vármegye alispánja, és ennek testvére Gáspár, a kinek Majthényi Katalintól született fia János

az alnádorságig felvitte; nem találjuk meg a könyvben — hogy másokat ne is említsünk — ennek a Jánosnak Sraur Borbálától született fiát Józsefet sem, a ki 1765-ben Esztergom vármegye administratorává neveztetett ki. Lehet — ámbár ez iránt nem tájékoztat a szerző — hogy ezekről a következő részben lesz szó; kívánatos azonban, hogy ez a következő rész jobban legyen megírva az elsőnél. —YJ—

Iso Kršnjavi: Ein Nachwort zu den Studien über die *Historia Salonitana*. (Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva, IV. 2. 101 és köv. ll. Zágráb, 1902.)

E czím alatt s az idézett helyen Kršnjavi Izidor polemizál egy horvát bírálójával és e sorok írójával, czikkeért, mely a *Századok* 1900 évi folyamában »Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiaconus von Spalato« czímű dolgozatáról megjelent;[1]) még pedig — lekötelező szívességgel — a horvát folyóiratban is német nyelven. Ilyképp módjában van e czikkel annak is foglalkozni, ki mint én — eléggé sajnálom! — horvátúl nem tud. Kršnjavi Izidor pedig olyan író, kivel érdemes, sőt élvezet is foglalkozni, ha nem is értünk vele egyet; s különben is régibb és jelen czikke oly kérdéssel foglalkozik: mikép szerezte meg Magyarország Horvátországot? melyről még mindig tömérdek a balvélemény, a melyről tehát lehet még s nem felesleges beszélnünk. Ez bírt rá, hogy fent említett czikkem kapcsán Kršnjavi Izidor ez újabb czikkével is foglalkozzam, és azokra a részekre, melyek rám vonatkoznak, észrevételeimet pontonként megtegyem. De mindenekelőtt egy megjegyzést kell tennem. Nekem nem volt módomban — de ha volna is, nem tenném — hogy 1900-ik évi czikkemet németül írjam meg. Kršnjavi Izidor úr tehát azt — bár ért némileg magyarúl — alkalmasint fordításban, még pedig nem épen hű fordításban olvashatta; azt kell legalább következtetnem abból, hogy egy-két helyt alaposan félreértett. Oly dolgokat czáfol, miket nem is mondtam. Igy mindjárt első kifogása ellenem ilyesmire vall. Ő tagadta, hogy Kálmán Horvátországot fegyverrel foglalta volna el, »mert örökösödési joga volt az országra.« Én feleltem: Hódító Vilmos is ily jogot tartott Angliára, mégis véres harczban foglalta el, és eltiporta az angolszászokat. — Ez az! kiált fel Kršnjavi Izidor most,[2]) Kálmán nem véres harczczal foglalta el Horvátországot, nem is tiporta el, hanem szabadalmakat, jogokat stb. adott; mintha én a hasonlatosságot az eltiprásban, a jog-

[1]) *Századok*, 1900. 924 és köv. ll.
[2]) *Vjestnik* id. h. 101. l.

fosztásban láttam volna, mintha nem mondanám idézett czikkemben, a horvát Lucius szavait idézve,[1]) hogy »Kálmán a horvátokat Magyarország alattvalóinak tekinté«, de nem jogtalan alattvalóinak.

Kršnjavi Izidor azon megjegyzésemre, hogy Huber Alfonz felfogása a magyar források elemeiről »nem kifogástalan«, Kaindl Rajmondé pedig »nagyon is sok kifogás alá eső, sőt felette gyarló«, annyit említ, hogy én e dolgozatokat »sehr mit Unrecht« mondom »überaus oberflächlich«-nek.[2]) Az ily ellenvetésre, mely csak állít, de nem bizonyít semmit: nem lehet, de nem is szükséges válaszolni. Különben is a magyar krónikák analysisébe — ebbe az eléggé bonyolult kérdésbe — Horvátország elfoglalása kérdésénél per tangentem nem lehet, de nem is szükséges belebocsátkozni, mert az *elfoglalás* tényét a magyar emlékek nélkül is meg lehet állapítani.

Szent László, egy újabban felfedezett levelében, melyet Kršnjavi Izidor felhoz, azt írja, hogy »Sclavoniam iam fere totam acquisivi« — »Majdnem egész Szlavóniát *megszereztem.*« Ez a megszerzés módját: erővel-e? vagy békés úton? el nem dönti s legfeljebb annyiban fontos ebben a kérdésben, hogy megerősíti a Kršnjavi által annyira perhorreskált, hitelre nem méltónak declarált spalatói esperes elbeszélését, hogy László nem foglalta el *egész* Szlavóniát vagy Horvátországot. Hivatkozik még Kršnjavi Izidor Kálmán király szövetséglevelére a velenczei dogeval, a melyben örökösödési jogát hangsúlyozza; de ebben az okiratban »Erbrecht«-jéről szó sincs, s különben sem volna az »Erbrecht« ellentétben a fegyveres elfoglalással. Igazán sajátságos, a mit Kršnjavi Kézai, de részben többi krónikáink tudósítása ellen, a legyőzött Péter horvát királyról felhoz. Későbbi betoldást emleget, mert: »Der Zusatz »Sedes enim hujus regis in Tenen erat civitate« deutet auf eine Zeit hin, in der die alte Veste Knin viel genannt wurde und ein aktuelles Interesse erregte«, s ezt az időt az 1344 és következő években találja, mikor Nagy Lajos e várért háborút viselt.[3]) A tinnini adatot eddig mint Kézai jólértesültségének jelét szoktuk tekinteni, mert tudtuk, hogy e város volt Horvátország egyházi és világi kormányzatának székhelye, oda felebbeztek a megyei bíróságoktól az al-bán törvényszékéhez, s ott, mint 1376-ban írják: »jura Croatorum communiter redduntur«,[4]) — s most egy horvát író szájából kell hallanunk, hogy Knin jelentőségét csak holmi Nagy Lajos-kori háborúskodásnak köszöni, pedig — s ez még

[1]) *Századok*, 1901. 933. l.
[2]) *Századok* id. h. 927. l. *Vjestnik* id. h. 102. l.
[3]) *Vjestnik* id. h. 102. l.
[4]) *Hajnik Imre:* A magyar bírósági szervezet és perjog, 132. II. 8.

sajátságosabbá teszi a dolgot — a bécsi Képes Krónikában, melyet 1358-ban, tehát csak 14 évvel a háború után, melynek Kršnjavi Izidor oly fontosságot tulajdonít, Nagy Lajos alatt írtak, ez a megjegyzés elő sem fordúl. Az tehát Kézaink sajátos megjegyzése, mely a közös forrásban nem volt meg.[1])

Kršnjavi Izidor ellenmondást lát Kézai és a többi krónika közt, mert ezek (a budai, a Képes Krónika) azt írják: occiso rege Petro, Kézai pedig: misso exercitu occidi fecit Petrum! Az elsőt úgy értelmezi, hogy Kálmán *maga* ölte meg Pétert, az utóbbit úgy, hogy ott sem volt a csatában. A felfogásról, ha nem oly éles elme mint Kršnjavi írja, azt mondanók, hogy naiv, — így azonban mondva csináltnak kell tartanunk, mely nagyon is csábít arra, hogy megpróbáljuk mi is azt a finom ironikus hangot, melyet Kršnjavi oly mesterileg és — ha nincs is igaza — oly mulatságosan tud jelen czikkében használni; de igazán nem érdemes; felesleges; mert így is, úgy is — az adat a fegyveres elfoglalás mellett szól; már pedig ez a punctum saliens. Kršnjavi Izidor okoskodásában az »Adelsprivilegiumra« is hivatkozik, mely a horvátok és Kálmán közt létrejött egyezséget tartalmazná, Tamás esperes művének függelékére, melyről ugyancsak ő bebizonyítá, mit úgyis tudtunk, hogy nem Tamás esperes munkája. Erről csakugyan nem kell sokat mondanunk. Az az irat, mely Kálmánt László fiának nevezi, nem származhatik Kálmántól, nem származhatik Kálmán király korából. Sőt az officiosus horvát történetírás iránt való hódolatában Kršnjavi Izidor ezúttal annyira megy, hogy még a Kerchelich titokteljes »vetus manuscriptum«-ára is hivatkozik, s a horvátok pactumánál Singidunus zágrábi püspököt is szerepelteti.[2])

Harmadévi czikkemben említém, hogy Hódító Vilmos is — »Liebling«-em, mint Kršnjavi finoman megjegyzi — megkoronáztatta magát angol királynak, bár fegyverrel foglalta el Angliát; Kálmán horvátországi megkoronáztatása — ha való! — sem szól tehát a hódítás ellen. Ez ellen Kršnjavi azt hozza fel, hogy Vilmos nem volt előbb király, s egyáltalában király akart lenni. A történelemből tudjuk, hogy Hódító Vilmos koronázása egyebek mellett eszköz akart lenni az angolszászok megnyerésére. Mit bizonyít ez arra nézve, hogy koronázás és fegyveres elfoglalás egymást kizárják, nehéz megérteni; valamint nem tudom, mit bizonyít a »potitus« ilyetén fordításának »meghódította« helyessége

[1]) Kézai viszonyára a Képes Krónikához, melyről Kršnjavi Izidor beszél, itt ki nem terjeszkedhetünk, csak hivatkozunk *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, II. 600 és köv. ll. olvasható fejtegetésre.

[2]) *Vjestnik* id. h. 105. l.

ellen, ha Kršnjavi K. E. Georges latin német szótárából (Leipzig, 1885. pag. 1073.) rám olvassa: hogy az »sich bemächtigen, bemeistern«-t is jelent, különösen mikor Kálmán király ezt a kifejezést az arbeiekkel szemben használja, kik eleinte fegyverrel szegültek ellene, és csak azután — második támadását be nem várva — hódoltak meg hatalmának.

Másfél lapot szentel Kršnjavi azon megjegyzésemnek, hogy Horvát-Szlavónország, *a mint most szerepel*, új alakulás. Ez tulajdonképen főleg az a kérdés: tartozott-e Zágráb, Vukovár Zvonimir birodalmához, mint Knin és Spalato, vagy nem? A horvát írók állítják, hogy igen, s Kršnjavi Izidor szerint az ellenkező felfogás Pesty Frigyes művén Horvátország keletkezéséről alapszik. Ez tévedés. Pesty Frigyes inkább publicista mint tudományos módon fejtegette a kérdést, melyben a magyar felfogás alapja: a különböző helyzet, melyben az egész középkoron keresztül a mai Horvát-Szalvónország Kapellán-inneni részei s a tengermelléki részek voltak, s melyet hiában igyekeznek a horvát írók eltagadni vagy legalább elhomályosítani. Ki fogja elhinni, ha nem modern horvát historikus, hogy mikor a magyar királyok Horvátország, Dalmáczia püspökeit lehetőleg kiméltek, sőt kegyeikkel elhalmozták, egy nagy országrészt kiszakítsanak jurisdictiójuk alól, külön püspökséget alakítsanak, a zágrábit, s azt a *magyar* hierarchiába kebelezzék? Hogy Vukovárt a pécsi püspökség, a Szerémséget a kalocsai érsekség alá helyezzék? Hogy a tót-földnek Pozsegától nyugatra a Dráva és Gozd között egész külön joga, szervezete legyen a Kapellán-túli Horvátországtól, ha annak része volt. Hogy ez országrész nemesei még saját bánjok alól is exemptiót keressenek s Róbert Károlynak kelljen őket a báni hatalom alá visszaterelni; de városai: Zágráb, Körös, megtartsák függetlenségüket, vagyis mint *magyar* városok a tárnokmester hatósága alá tartozzanak? Nagyra vannak a horvát írók, hogy az árpádkori szlavóniai herczegek az egész Drávántúlt kormányozták, de feledik, vagy nem tudják, hogy ez a geographiai helyzetből folyó kormányzó beosztás, nem pedig valami horvát birodalmi összetartozásnak következménye volt, s ennélfogva, mikor a körülmények változtak és czélszerűbbnek mutatkozott, a XIV-ik század közepe után, a Száva-Dráva közének keleti része: Pozsega, Verőcze, Valkó, Szerém, ép úgy mint Bács, Bodrog, Baranya, sőt még Tolna is — pedig ez utóbbiak csak nem tartoztak Zvonimir birodalmához? — a mácsai bánnak jurisdictiója alá kerültek, s az alatt maradtak tovább egy századnál, Hunyadi Mátyás uralkodása közepéig, 1478-ig,[1]) s ezzel szemben spalatói Tamás-

[1]) *Hajnik* id. m. 134, 137, 141. ll.

nak, kinek Kršnjavi Izidor oly dolgokban sem hisz, melyeket jobban tudhatott, odavetett megjegyzése, hogy a tinnini horvát püspök joghatósága a Dráváig terjedt, — minek a horvát Klaić Alajos se tulajdonít valami nagy súlyt, — vagy »Memoriale«-ja, mi nem is tőle van: valóban gyönge ellenokok.

Nem kicsinyeljük a legújabb horvát történelmi irodalmat, melyet most egy lelkes horvát magyar kezd velünk jobban megismertetni; nem kisebbítjük az éles eszű Rački Ferencz, a szorgalmas Klaić Alajos és Tkalčić János munkálkodását, ha mondjuk, hogy nem tudtak, nem tudnak milieu-jökből kibontakozni, mint nem tud egészen Kršnjavi Izidor sem, pedig ő valamennyinél elfogulatlanabb; mert az természetes. Szalay László nagy író volt, története ma is dísze irodalmunknak, jóllehet még teljesen követi Anonymust. Kršnjavi Izidor szavaira pedig, melyekkel czikkét végzi: »Dieses Reich — Zvonimir birodalma — wird bald Chroatia, bald Dalmatia, bald Chroatia et Dalmatia genannt, Ladislaus nennt es in dem jüngst veröffentlichten Brief an Oderisius mit dem ethnischen Sammelnamen Slavonia. Es ist ein Glück, dass dies kein kroatischer Historiker, sondern ein ungarischer König und Heiliger gethan hat!« [1]) — csak azt feleljük: igaz, hogy ha valami szent — különösen ha az I. László magyar király — mondaná, hogy a Kapellán-inneni rész Zvonimir birodalma volt, — mit azonban nem mond: azt elhinnők, bár a horvát historikusoknak nem hiszszük is el. De azt talán Kršnjavi Izidor úr is természetesnek fogja találni!

P. Gy.

[1]) *Vjestnik* id. h. 111. l.

TÁRCZA.

NEHÁNY SZÓ A HAZAI ORVOSI TÖRTÉNET ÜGYÉBEN.

Dr. Győry Tibor tagtársunk, a budapesti tudomány-egyetemen az orvostörténelem magántanára, az alább következő sorok közzétételére kért fel bennünket. Szívesen teljesítjük kívánságát, azzal a meggyőződéssel, hogy az ügy, melynek érdekében felszólal, nemcsak általános kulturális érdekű, hanem különösen a történettudomány szempontjából is fontos. Felszólalását megszívlelésre méltónak tartjuk s a legmelegebben ajánljuk figyelmébe azoknak, a kiket illet.

*

A *Századok* mult évi folyamának 637—644. lapjain közölt könyvismertetés kapcsán van egypár szavam a hazai orvosi történet ügyében. Az emlitett könyvismertetés Vámossy Istvánnak »Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban« cz. munkáját tárgyalja. Alkalmam volt ott kifejteni, hogy mily értékes adatokat szolgáltatott a szerző a hazai orvosi tudománynak kivánatoskép mielőbb létrehozandó történelméhez. Maga a munka mint úttörő és minden tekintetben világító példa szolgálhat a későbben próbálkozóknak. Például szolgálhat azonban arra nézve is, hogy hazánk levéltárai mily sok értékes és feldolgozatlan adatot tartalmaznak. Ezeknek közzététele mennél előbb és annál inkább szükséges, mert teljes, kimerítő, hazai orvosi történelmünk nem lesz megírható, míg az egyes megyék és városok, melyek a mivelődésnek mindenkor góczpontjai voltak, be nem szolgáltatják az alkotandó épület köveit: orvosrendi s tudományi, járvány- és gyógyszerészettörténeti anyagukat. Rendkívül kevés történt még ebben az irányban. Még relative legtöbb anyagunk gyűlt össze a járványok történetéhez. Van ugyanis egynehány éles megfigyelésen alapuló, pontos és jól értékesíthető pestis-járvány leírásunk. A legkiválóbb

szerzők e téren: *Chenot Ádám, Hammer Antal* és *Loigk-Werloschnig.*

Három évvel ennek előtte *Lauschmann Gyula* foglalta könyvvé a magyarországi járványokat. E könyvnek a Székesfejérvár városára vonatkozó része eredeti és értékes, mert az odavaló levéltári anyag áttanulmányozása alapján készült.[1]) *Herbert Henrik* megírta a közegészségügy fejlődését Nagy-Szebenben, de csak a XVI-ik századig. — Egyes kórházaink monographikus történetét bírnunk szintén nagyértékű dolog lenne. Elöljártak ebben: *Purjesz Ignácz* »Adatok a Szent-Rókus közkórház alapításához« cz. munkájával, *Papp Gábor* a szolnoki, *Singer Henrik* a miskolczi közkórház történetével; *Müller Frigyes* megírta az erdélyi kórházak történetét stb. *Wertner Mór* is sokat fáradott régi gyógyászatunk történetének kérdésében. Még egy-két ily munka s a meglévő anyag, mely a magyar orvosi történelem megírásához levéltári adatokból eddig egybegyült, fel van sorolva. Igaz, hogy *Weszprémi, Fejér* és *Linzbauer* halhatatlan munkáikkal orvosi történelmünknek alapját már régen megvetették, de műveik a végleges munkának — bármennyit mondjak is vele — mégis csupán csak alapjául szolgálhatnak.

A levéltárakban elhelyezett szűz történeti anyag még feldolgozásra, közkincscsé formáltatásra vár. De ez a feldolgozás — miként a tapasztalat is bizonyítja — csakis akkor tökéletes és vezet czélhoz, ha az illető kutató csak az ő speciális tárgyát, az őt érdeklő anyagot veszi tekintetbe; mert a felkutatott adatok csak akkor kelnek életre, ha oly agyvelő veszi fel azokat, mely rögtön tudja, mit tartson vissza s mit ereszszen át szűrőjén, és a megtartott részt rögtön és minden különös időrabló fáradság nélkül a kellő helyre is képes illeszteni, beosztani. És ez az oka annak, hogy a levéltárakban elhelyezett orvostörténelmi anyag nálunk túlnyomórészt feldolgozatlanúl hever. A levéltárak állandó búvár-karában orvos alkalmazva nincsen; a vendég-búvárkodók is a nem-orvosokból kerülnek ki; ezek is, azok is, természetszerűleg átsiklanak az orvostörténelmi adatokon. De hát miért nem végzik el a munkát maguk az orvosok? Erre is megadom a feleletet.

Elvont tudománynyal, így a történelemmel való foglalkozás senkit sem juttatott még vagyonhoz. Kell ehez a lelkesedésnek, a tárgyszeretetnek oly tőkéje, mely az anyagiak hiányát pótolja, vagy mondjuk: compensálja. De egy arra valóban hivatott egyén legalább fojtó gond nélkül képes-e megélni e tudományos foglalkozásból? Az orvosi történet mivelése *nobile officium*-nak tekintetik legtöbb helyen, és okvetetlenül mindenütt a vidéki váro-

[1]) Rövid ismertetését olv. *Századok*, 1899. 479. l.

sokban. Innen van, hogy vajmi ritkán akad, a ki orvos létére bemegy a levéltárakba kutatni, hazai orvostörténelmünk kincseit ott összekeresni. Az ily irányú orvostörténeti kutatás igen fáradságos, igen költséges, mert temérdek időbe, hónapokba, sőt — ha a kutató szakadatlanúl nem dolgozhat, csak egy közepes tartalmú levéltárban is — esztendőkbe kerül. Hiszen az előbb említett könyv szerzőjének Lauschmannak — saját szavai szerint — tíz esztendei kutatásába került, pedig csak a járványokra volt tekintettel s munkájában nem csupán levéltári anyag van feljegyezve. Számolni kellene az élet anyagi követelményeivel s az önfentartásért való munkássággal, melyektől az ilyen dolgozás a kutatót, ha az nem életpályája, elvonja.

Azon kutatók köre azonban, kikre még egyáltalán számítani lehetne, még szűkebbre, t. i. csak az illető városok helybeli orvosainak számára szorítkozik, különösen ha meggondoljuk, hogy a levéltári munkásság csakis a helyszínén végezhető. Hiszen rendszerint a kutató nem is tudja előre, mi fog eléje tárulni, mit fog találni; mindössze azt tudja, hogy az adatokat összekeresi s ezért egy mérhetetlenül nagyobb anyagot — sokszor eredménytelenül eltöltött heteken át — kell áttekintenie, míg annak egy töredéke, mint keresett és feltalált speciális anyag, kezébe összegyűlik. Bizonyság e nehézségek visszariasztó hatására egyszerűen az, hogy Linzbauer óta csak vajmi kevesen vállalkoztak levéltári dolgozásra.

Minden művelt nemzetnek megvan már a maga hiteles, az eredeti adatok alapján készült orvosi történelme. Nekünk magyaroknak még nincs meg. Erkölcsi kötelességünk parancsolja tehát, hogy ez is mennél előbb elkészüljön. Előre megmondhatom, hogy nem lesz mit röstelkednünk rajta, ha egyszer készen fog állani a nagy építmény: *a magyar orvosi történelem.* S hogy mennyit takar el még a levéltárak pora? ki tudná megmondani! Pedig az ott eltakart anyag tartalmazza a mi igazi orvosi történelmünket ép úgy, mint a nemzeti és világtörténetet. Ezek a levéltárak, melyek az egykorú feljegyzéseket meghamisítatlan megbízhatósággal őrzik, ezek nyujtják az orvosi történelemnek is friss forrásait. Ezekből kellene meríteni. Ki ne tudná, hogy egy korty a friss forrás vizéből többet ér, mit egy pohár háromszor felmelegedett és ugyanannyiszor újra felfrissített víz!

Meg vagyok győződve róla, hogy nincs levéltár, mely ajtaját örömest meg ne nyitná a munkára kész kopogtató előtt. De vajjon lesz-e kopogtató? . . . A mai viszonyok közt alig. A lehetőséget előbb meg kell teremteni. Hogyan? E felől is elmondom nézetemet.

A mi az alkalomszerűséget illeti, abban nem lehet kétség. Megyéink csak nem régen fogtak hozzá monographiáik megiratásához. A példát, melyet egy-két vármegye már megadott, kétségen

kívül követni fogja a többi. Ezt kell felhasználni az óhajtottam czélra is. Az eddigiek igen nagy körültekintéssel és alapossággal, de az orvostörténelmi adatok mellőzésével iratták meg monographiáikat. Óhajtandó, sőt szükséges volna, hogy ezután a gyógyászati adatok, még pedig az orvostudományi és rendi, és a gyógyszerészetre vonatkozó adatok ne mellőztessenek. Mint azonban már említettem, e munkára csakis hozzáértő szakember, tehát *orvos* alkalmas. Bizonyára akadni fog minden megye területén, jelesül annak székhelyén olyan orvos, ki ezt a szép és hazafias munkát elvégezné, és pedig minden anyagi haszon nélkül, csupán a levéltárakban töltött ideje alatt elmulasztott egyéb keresetének átlagszerű megtérítése fejében.

Ne sajnáljanak tehát a vármegyék egypár ezer korona többletet az amúgy is elég nagy költség mellett, a mibe történetük megírása kerül. Kulturájuknak szebb adalékait aligha fogják a művelt laikus közönségnek és a szakembereknek nyujthatni, mint ha az orvostörténeti adatokat is beszolgáltatják, a melyek lényegileg is beletartoznak ama monographiákba, ha teljesek akarnak lenni. Mert az ó-kor óta napjainkig folyton registrálható tény az, hogy a műveltségi foknak egyik legérzékenyebb hőmérője az orvosi tudomány mindenkori fejlettsége volt. Ily módon, ha a vármegyék és nagyobb városok beszolgáltatták egyszer orvostörténelmi adataikat, akkor — és nem előbb — fel lesz építhető a magyar orvosi tudomány történelme a magyar kulturának ez az integráló része. Ne legyen benne késedelem! Ajánlom az ügyet vármegyéink traditionális hazafias érzületébe.

Győry Tibor.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia első osztályának április 7-én tartott ülésében dr. *Gyomlay Gyula* levelező tag *Bölcs Leo taktikájáról* szóló értekezésének második részét mutatta be.[1]) melyben hitelességük szempontjából teszi tüzetes vizsgálat tárgyává a taktikának a turkokra vonatkozó összes adatait. Az értekezés első szakasza a taktikának nemrég kiadott XVIII-ik fejezetében levő adatokkal foglalkozik, még pedig a fejezet többi adatai során, úgy hogy a vizsgálódás egyúttal világosságot vet a XVIII-ik fejezet Mauriciusból átvett egész részének (1—108. czikkelyek) szerkezetbeli gyöngéire is. A második szakasz Leonak a turkokra vonatkozó többi adatait veszi szemügyre, egyebek közt azt az eddig észre nem vett helyet (XII. 7.) is, hol Leo, szokása elle-

[1]) Az első részről olv. *Századok*, 1902. 182. l.

nére, nem említi a turkokat, holott pedig hadirendjök dicséretét itt is Mauriciusból (II. 1.) vette át. A vizsgálódás eredménye az értekező szerint ez: Abból, hogy Leo a Mauricius avarjairól szóló adatokat látszólag a turkokra, voltaképen a bolgárokra alkalmazza. egyáltalában nem következik, hogy ama részletes adatok valóban illettek is a turkokra, s Leo taktikájának egyáltalában nincs helye a *magyar* történeti kútfők közt mindaddig, míg valakinek Leotól egészen független források alapján nem sikerül bebizonyítani azt, hogy a VI-ik századbeli avar népnek az összes többi *skytha* népekétől eltérő hadi szokásai a IX-ik századbeli magyarok szokásaival teljesen megegyezők voltak. Leo ugyanis minden hadi tapasztalat nélkül dolgozott, s egy-egy nép Mauricius-féle jellemzését más esetekben is minden aggodalom nélkül alkalmazza egészen különböző és később szerepelt népekre. Az értekezés egész terjedelmében meg fog jelenni az Akadémia első osztályának kiadásában.

A második osztály április 14-iki ülésén dr. *Czobor Béla* rendes tag tartott előadást »*Ujabb felfedezések a pécsi őskeresztyén cubiculumban*« czímmel. Ezen emlék, melyet 1780-ban a Szakmáry-féle ház lebontása alkalmával fedeztek fel, mindenben a Róma őskeresztyén katakombáiban sűrüen előforduló cubiculumokhoz hasonló. Nevezetessé főleg falképei teszik. Felfedeztetése után nyomban *Koller József* ismertette színezett rézmetszet kíséretében »Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum« cz. munkájában. Azután jó ideig nem törődtek vele, mígnem a mult század derekán (1856 és 1858) *Eitelberger* újra reá irányította a figyelmet. Hazai szaktudósaink közül *Henszlmann Imre*, először a bécsi *Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* közleményeiben (1863) németül, majd a *Monumenta Hung. Archaeologica* akadémiai kiadványban »Pécsnek régiségei« czím alatt (1873) magyarul közölt beható tanulmányt róla. A német leírás révén jutott a ritka műemlék Európa-szerte a szakemberek tudomására. Henszlmann már 1863-ban tett javaslatokat a cubiculum nedvesség által megrongált falképeinek megmentésére s azóta a műemlékek orsz. bizottsága is ismételten foglalkozott e nevezetes emlék állapotával. Legújabban *Gróh István* iparművészeti iskolai tanárt bízta meg azzal, hogy Czobor Béla felügyelete alatt a falképekről a mai állapotot pontosan feltüntető színes felvételeket készítsen. Ez alkalommal történt, hogy a Kollernél, Eitelbergernél és Henszlmannál üreseknek jelzett falmezőkön eddig ismeretlen falkép-maradványok kerültek napfényre, melyekből — a mint azokat az értekezőnek meghatároznia sikerült — most már teljes magyarázata adható a pécsi cubiculum festményeinek. A mi a cubiculum korát illeti: a bejárattal szemben látható Krisztus-monogramm azt bizonyítja, hogy Nagy Kon-

stantin császár után a IV-ik század közepén készült, a ki először használta e monogrammot labarumán Maxentius ellen. Eredetileg kettős kápolna volt; az alsó temetkező helyül, a felső isteni tisztelet tartására szolgált. Koller említi, hogy tizenhárom őskeresztyén sír volt körülötte s az eltemetettek fejénél és lábánál szintén a Krisztus-monogramm volt felfestve. E sírkápolna tehát *Sopianae* (Pécs) őskeresztyén temetőjében állott s jórészt akkor pusztult el, mikor a mai pécsi székesegyház alapjait rakták le. Az értekező bemutatta előadása illusztrálására Gróh István színes felvételeit is, melyek az értekezéssel együtt a műemlékek orsz. bizottsága által nemsokára megindítandó *Közlemények*-ben fognak napvilágot látni.

— Magyarország és Ausztrália. A *sidneyi* egyetem fennállása ötvenedik évfordulója ünnepére, f. évi szept. 29-re, a *kolozsvári* egyetemet is meghívta. Az egyetem a meghívásra latin üdvözlő irattal válaszolt, mely magyar fordításban így hangzik:

Nagytudományú férfiak! Midőn oly leköteleső alakban először méltóztattok levelet és meghívást intézni hozzánk, és »toto paene orbe divisi« mondjátok Magatokat, engedjétek meg figyelmetekbe ajánlanunk, hogy hazánk, a nagy távolság mellett is, kezdettől fogva mily érdeklődéssel kísérte Hazátok bámulatosan rohamos fejlődését. — A magyar nyelven írt legrégibb geographia szerzője, *Bertalanffi Pál*, 1757-ben már kételkedett, vajjon Új-Hollandiát és Carpentariát Ázsiához kell-e számítania? Cook harmadik útja után pedig egy magyar hírlap 1780 január 1-én egyenesen figyelmeztette a magyarokat, hogy ezentúl nem négy, hanem öt földrészről kell beszélniök. Mindamellett 1794-ben sokan még képzelődőnek, álmodozónak mondták az ötödik földrészt emlegető *Decsy Sámuelt*, ki erre a következő évben külön, de befejezetlenül maradt monographiával felelt, mely »*Polynesiának, azaz e világ ötödik részének rövid históriája*« czímen látott napvilágot. Polynesia leírásában *Molnos Dániel* még 1815-ben is csak a regényes részleteket emelte ki; magáról Sydneyről, a Ti városotokról, csak 1841-ben jelent meg részletesebb ösmertetés. — Midőn szabadságharczunk leverése után 1849-ben annyi hazánkfiának kellett menekülnie, egyesek, mint *Rochlitz Béla*, *Batthyány Péter* és *Kempf József*, a Ti szabadság- és vendégszerető Hazátokban telepedtek le. Bizonyára ők az első magyarok, kik saját megfigyeléseik alapján írtak Ausztráliáról, melynek első tudományos leírását nyelvünkön így is csak 1864-ben, a jeles *Hunfalvy János* tollából kaphattuk. Mi egyetemünk megalapítása (1872) óta rendszeresen előadjuk Ausztrália földrajzát. — E közben a figyelem gazdasági téren is a Ti földrészetek felé fordult. *Schindler* és *Korizmics* már 1850-ben figyelmeztették gazdáinkat az ausztráliai versenyre; 1863-ban pedig *Rochlitz Béla* a Ti városotokban már magyar gazdasági és ipari

czikkekből tervezett kiállítást. Ma számos hazánkfia él köztetek s tudtunkkal a Ti városotokban egy magyar egyesület is működik. — Tudósaink a tulajdonképeni Ausztrália földjét idáig nem kutatták; de Uj-Guineából *Fenichel Sámuel*, s az ő halála után *Bíró Lajos* hazánkfiai megbecsülhetetlen természetrajzi kincsekkel gazdagították Nemzeti Muzeumunkat. A mi egyetemünk botanikus kertjének pedig fő díszei közé tartozik a Ti földetek egyik növénye, mely az egyetem néhai jeles tanárának, Brassai Sámuelnek nevét viseli. — Bennünket tehát nemcsak tudományos, hanem bizonyos tekintetben már nemzeti érdek is vonz Felétek, a mint hogy a kettőt mi nemcsak nem tudjuk, de nem is akarjuk külön választani. Kérünk tehát, igen tudós férfiak, legyetek meggyőződve róla, hogy ha a nagy távolság miatt személyesen nem vehetünk is részt emlék-ünnepeteken, örömötök igaz, testvéries és őszinte részeseinek tekintjük magunkat. A XX-ik század első napján egyesült Hazátok híres egyeteme az angol és az egyetemes tudományosság javára és fényére éljen, növekedjék és virágozzék századok hosszu során át!

† Križko Pál. Régi tagtársunkat, a hazai történet értelmes és munkás búvárát vesztettük el Križko Pálban, ki a mult márczius-hó 25-én hunyt el Körmöczbányán, hol 1872 óta haláláig — az 1877 jun. 21-től 1889 jul. 22-ig terjedő időköz kivételével, mialatt főszámvevő volt — a városi levéltárnok tisztét töltötte be. Mindenki tudni fogja, a ki felvidéki városaink levéltári kincseit ismeri, hogy e városi levéltárak őrizete és kezelése magasabb tudományos műveltséget, szakszerű képzettséget kíván; hogy pedig Križko Pál kellő mértékben rendelkezett ezzel a képzettséggel, azt számos történeti munkáival igazolta, melyek magyar, tót és német nyelven részint önállóan, részint különféle folyóiratokban jelentek meg tőle. Havi közlönyünk, a *Századok* korábbi évfolyamaiban több becses czikket közölt; egy értekezését »*A körmöczi régi kamara és grófjai*« czímmel a M. Tud. Akadémia adta ki. (Értekezések a történettudományok köréből, 1880. VIII. 10.) Főleg Körmöczbánya multját kutatta nagy szorgalommal, a mihez a város gazdag levéltára bő anyagot szolgáltatott számára. Legújabban a Pallas-Lexikon munkatársai közt találjuk nevét, mely vállalatban Körmöczbánya és Zólyom vármegye történetét írta meg alaposan. Néhai érdemes tudósunk, Pesty Frigyes, különös elismerésére méltatta a szerény vidéki történészt, kivel több mint egy évtizeden át gyakoribb levelezést is folytatott. Križko levelei, melyeket Pesty Frigyeshez írt, ennek kézirati hagyatékával a M. N. Muzeumba kerültek. Munkái meg fogják őrizni emlékét.

FOLYÓIRATOK.

— Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság értesitője. Szerkesztik *Munkácsi Bernát* és *Sebestyén Gyula*. XII. évf. 1901. 1—10. füzet. — Az évfolyamot *Nagy Géza* értekezése (1—4. füz.) nyitja meg »*Népfajok és népek a XIX. században*« czimmel. mely a XIX-ik század lezárultával a népfajok százévi térfoglalása. terjeszkedése, küzdelmei vagy a történet színpadáról való letűnése kérdésével foglalkozik. — Ugyancsak az első s folytatólag a 3-ik füzetben olvasható *Katona Lajos* czikke a »*fiat piscis*« szállóige rokonairól, mely szállóigéről már Sepsi Laczkó Máté emlékezik a Forgács Zsigmond veresége elbeszélésében. — A 2. 3. 7. 9. füzetek *Vikár Béla* értekezését hozzák, melynek czíme: *Kalevalai tanulmányok, vonatkozással a magyar ősvallásra.* — Ugyanott (2. füz.) *Semayer Vilibald* rövid kivonatban »*A szlávok fajisága és eredete*« czímen Zaborowskinak e tárgyra vonatkozó tanulmányát közli. — *Lehoczky Tivadar* (3. füz.) »Adatok a *vlach* szó értelmezéséhez« czímű czikkében azt bizonyitja be, hogy a *vlach* illetőleg *valach* szó hazánkban is (nem csupán Boszniában) pásztorkodással foglalkozó néposztályt jelent, mint pl. Liptó megyében és környékén, hol a juhászokat nevezi igy a nép. — *Rubinyi Mózes* (3. 4. füz.) »*A moldvai csángók multja és jelene*« czim alatt közöl történeti tárgyú dolgozatot. — A kisebb közlések rovatában *Munkácsi Bernát* újabb adatokat sorol fel a *száldob* szó etymologiájára vonatkozólag. — Az 5-ik füzetben *Sebestyén Gyula* a párisi vallástörténeti congressus lefolyását ismerteti. — A 6-ik füzet Hirth Frigyestől *hun tanulmányok*-at közöl. Hirth, a ki Attila őseinek a Turóczi krónikája szerinti genealogiáját khinai feljegyzésekben fenmaradt nevekkel próbálta igazolni,[1]) e tanulmányokban is erre vonatkozólag hoz fel újabb adalékokat s egyszersmind behatóan foglalkozik a hunoknak Khinához való viszonyával, Attila történetével stb. — *Galgóczi János* (8. 10. füz.) *a kaukázusi népek őstörténetéhez* szól hozzá. — *Munkácsi Bernát* (9. füz.) a M. Tud. Akadémiában a mult november-hó 4-én »*Hun nyelvemlékek szókincsünkben*« czímmel felolvasott értekezését teszi közzé.[2]) — Az irodalmi rovat alatt *S—a* jegyű iró Madzsar Imrének a *Bécsi Képes Krónika* szövegéből a »Magyar Könyvtár« cz. vállalatban magyar fordításban közrebocsátott szemelvényeit bírálja.

— Irodalomtörténeti Közlemények. (A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadványa.) Szerkeszti *Szilády Áron*, a bizottság előadója. Tizenegyedik évf. 1901. 1—4. füz. —

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 362. l.
[2]) Olv. *Századok*, 1902. 94. l.

Az első füzetben s befejezőleg a másodikban *Sebestyén Gyula* közöl tanulmányt »*Vörösmarty kora*« czím alatt, mutatványúl a magyar honfoglalás mondáiról szóló nagyobb munkájából. — U. o. kezdődik s a 2. 3. füzetben végződik *Morvay Győző* tanulmánya *Galánthai gróf Fekete Jánosról*, a kivel új nevet iktat a XVIII. század költői sorába. — *Zsák J. Adolf* a nagyváradi tört. és régészeti muzeumban elhelyezett Fráter-levéltárnak egy érdekes levele alapján »*Czobor Mihály, a Chariklea első magyar fordítója*« czímen azt bizonyítja be, hogy Gyöngyösi István »Uj életre hozatott Chariclia«-jához Czobor Mihály fordítását használta föl. — *Császár Elemér* adatokat közöl az Országos Levéltárból *Táncz Menyhért életéhez*. — Ismét *Zsák J. Adolf* a már föntebb említett Fráter-levéltárból »*Belmezei Fráter Pál verse feleségéhez 1660 körül*« czím alatt egy eddig ismeretlen költeményt tesz közzé. — Az »*Egyleveles nyomtatványok*« czímű czikkely kiegészítése az 1895-iki évfolyam hasonló tárgyú közleményének. Szerintünk nem volna érdektelen a kolozsvári belfarkas-utczai ref. templom e falragaszait egész terjedelmökben közölni; mint unicumok mindenesetre figyelmet érdemelnének. — *Rexa Dezső* adalékot közöl *Gévay Antal irodalmi munkásságához*. — A második füzet első czikkelye: *Sztregovai Madách Gáspár versei 1590—1647*. A verseket bevezetés kiséretében *Radvánszky Béla* báró saját levéltárából teszi közzé. Ugy látszik, hogy a Radvánszky-család levéltára nemzeti irodalmunk sok régi becses kincsének depositoriuma, s a mióta a Magyar Történelmi Társulat ott az első aknát megnyitotta, kimeríthetetlen bányája az értékesnél értékesebb irodalmi termékeknek. — Az adatok rovatában *Rexa Dezső* közli Deák Ferencz azon levelét, melyet a Vörösmarty árvák érdekében (gróf Károlyi Alajosnak?) írt. *Zoványi Jenő* holland tudósoknak magyar tudósokhoz írt leveleit közli. *D(ézsi Lajos)* nehány adatot tesz közzé *Misztótfalusi Kis Miklós* és *Pápai Páriz életéhez*. — A 3. és 4. füzetben folyik *Zlinszky Aladár* tanulmánya *Arany kisebb történeti költeményei* forrásairól. — *Hegedűs István* értekezését (3. füz.) Garzoni Jánosnak Mátyás király fölött mondott gyászbeszédéről, már volt alkalmunk ismertetni.[1]) — A kisebb közlemények során *Katona Lajos* (3. füz.) egy olasz Bánk-bán novellát ismertet. *Illéssy János* (3. 4. füz.) adatokat közöl Balassa Bálintról, *Ferenczi Zoltán* pedig b. Wesselényi Miklósnak b. Kemény Zsigmondhoz írt leveleit közli. — A tartalomjegyzék készítőjéhez annyi szavunk van, hogy a munkatársakat több figyelemben részesithetné, s ha valakinek a neve pl. Zsák J. *Adolf*, azt ne nevezné el *Rudolf*-nak, se *Zlinszky* Aladárt *Zsilinszky* Aladárnak.

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 847. l.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. A M. Nemzeti Muzeum könyvtárának közlönye. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából szerkeszti *Schönherr Gyula*. Uj folyam IX. köt. 1901. januárdecember. 1—4. füzet. — Az első füzetben *Esztegár László* közöl adalékokat *Kossuth Lajos hírlapírói pályájához*. — Ezt a közleményt követi *Thallóczy Lajos* czikke: *A deszpota-méltóság bibliografiájához*. Andrea-Giuseppe Gittio 1697-ben megjelent »Lo scettro del despota« cz. munkáját ismerteti, melyet a byzantin udvari hierarchiára vonatkozó kutatásai folyamán tanulmányozott át. — *Varju Elemér* folytatja s a 3. füzetben befejezi »*A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár*« czimű dolgozatát.[1]) *Némethy Lajos* közleménye: *Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVII. és XVIII. században*, a főváros kulturális fejlődéséhez szolgáltat becses adatokat a plebániák anyakönyvei s más hiteles források alapján. — *Erdélyi Pál* Nagy-Bánkai Mátyás 1560-ban irt históriás éneke: »*Az vitéz Hunyadi János historiája*« egyik egykorú másolatának töredékét közli, mely a zay-ugróczi levéltárban maradt reánk. — Kemény Lajos *a kassai könyvsajtó történetéhez*, Havrán Dániel *a régi magyar irodalomhoz* közölnek adalékokat. — A második füzet tartalmából kiemeljük *Fraknói Vilmos* tanulmányát, melynek czime: *Hadnagy Bálint munkái, 1497—1511*. Horányi már 1776-ban említi Magyarországi Bálint nevét s azt mondja róla, hogy Remete Szent Pál csodáiról egy könyvet adott ki 1507-ben Krakóban. Ezt a könyvet sokáig hiába keresték bibliographusaink; az elmult év nyarán azonban Gerard Károly franczia bibliographus ráakadt egy 1511-iki velenczei kiadására s most e mű ismertetésével foglalkozik Fraknói tanulmánya. — Ugyancsak a második füzetben kezdi meg *Naményi Lajos* és folytatja a következő kettőben is »*A nagyváradi nyomdászat története*« czimű nagyobb dolgozatát, melynek a biblianyomtató Szenczi Kertész Ábrahámról szóló fejezetét már előbb a M. Tört. Társulat 1900 évi decz. 6-án tartott havi ülésén olvasta fel. — A füzetek kisebb rovatait a könyvészeti szakirodalom körébe vágó közlések töltik be.

— PROTESTÁNS SZEMLE. A M. Prot. Irod. Társ. kiadványa. Szerkeszti *Szóts Farkas*. XIII. évf. 1901. 1—10. füzet. — Az első füzetben *Frenyó Lajos* egy protestáns főúr, *Csetneky István* emlékét eleveníti föl, mint a jegyzetekből látszik, Bartholomaeides ismert művei alapján. — *Stromp László* (1. 2. füz.) a Prot. Irodalmi Társaság pozsonyi vándorgyűlése alkalmával rendezett iskolai kiállításon bemutatott collectiót: Luther műveinek első eredeti kiadá-

[1]) Varju Elemér e munkájának bővebb ismertetését olv. *Századok*, 1902. 282. l.

sait ismerteti »*Lutherianák a pozsonyi főiskola könyvtárában*« czímmel. — *Zay Miklós* gróf (2. 3. füz.) »*Zay Péter ifjusága*« czím alatt részleteket közöl egy nagyobb munkájából. — *Pokoly József* (3. füz.) *az első magyar ref. presbyterium* keletkezését és szervezetét ismerteti. Fogarasban ráakadt az egyház régi matrikulájára s ebben az első bejegyzés a pápai presbyterium szabályzata, melyet 1656-ban írt be valaki a matrikulába; ezen az alapon tovább menve, kimutatja annak eredetét s azután közli ez egyházalkotmányi szempontból nagyfontosságú okiratot. — Az ötödik füzet első czikke: *Lorántffy Zsuzsánna az ekklézsiában*, melyet *Kovács Sándor* írt. — U. o. *Thúry Etele* adalékokat közöl *a gályarabok történetéhez*. — *Paikoss Endre* (6. 7. füz.) a XVIII-ik században folyt *abaúj-szántói templompert* ismerteti. — *Barta Jenő* (7. 9. füz.) *Skaricza Máté életét* írta meg, mely dolgozata, azóta különlenyomatban is megjelent. — Ugyanő (10. füz.) értekezik *Skaricza Máté zsoltárköltészetéről* is. — Az irodalmi rovatban *Melanchton-Mayer:* Apologia, *Beöthy Ákos:* A magyar államiság fejlődése, *Renan-Kossaczky:* Az evangéliumok és a második század, *Henne am Rhyn:* Handbuch der Kulturgeschichte, *Büchler Sándor:* A zsidók története Budapesten, *Karácson Béla*: A fülei egyház története, *Marczali Henrik:* A reformáczió kora, *Márki Sándor:* Mátyás király Emlékkönyv, *Harnach:* Das Mönchthum stb. munkák vannak ismertetve. — Megemlítjük még, hogy az évfolyam 8-ik füzete külön lapszámozással, mint *Emlékkönyv*, kizárólag a M. Prot. Irod. Társaság 1901-iki miskolczi vándorgyűlésének van szentelve.

— Protestáns egyházi és iskolai lap. Negyvennegyedik évf. 1901. 1—52. sz. január-deczember. — Az 1. szám Melanchton *Apologia*-jának *Mayer Endre*-féle fordítását ismerteti. A Luthertársaság, melynek kiadásában jelent meg e fordítás, dicséretes buzgalommal igyekszik az alapvető hittani művek átültetésén. Igy már régebben lefordíttatta az *Ágostai hitvallás*-t Paulik János, a *Schmalkaldeni czikkek*-et Masznyik Endre által, melyekhez kiegészítő társúl csatlakozik az Apologia. Ez iratok történeti nevezetességű emlékek s a nem protestáns közönséget is érdeklik, minthogy pedig — elég sajnos! — hovatovább kevesbedik azok száma, kik a latin szöveget megértik, egyet kell értenünk az ismertetővel abban, hogy ezeknek magyarra fordítása és kiadása nagyon korszerű dolog. Épen olyan korszerű, mint a reformátusok szándéka, Kálvin híres *Institutio*-ját magyar fordításban közzé tenni. — A 2. számban *Raffay Sándor* egyháztörténeti elmélkedését olvassuk »*A pápaság és az inquisitio*« czím alatt, melyet Hoensbroeck ismeretes műve alapján írt. — A 3. szám *Beöthy Ákos:* »A magyar államiság fejlődése« cz. nagy publicistikai művét, a következő két

szám pedig *Hézser Emil:* »A tályai ev. ref. egyház története 1540—1900.« cz. munkáját és *Révész Imre munkáit a pátens korából* (1859—1860) ismerteti. — A 10—13. számokban *gr. Zay Miklós* mutatványt közöl »*II. József és Zay Péter*« című nagyobb munkájából. — A 14. szám *Lehmann:* »Babona és varázslat a legrégibb időktől a jelenkorig« című két kötetes művét ismerteti. — A 15. szám *Renan:* »Az evangéliumok és a második század« cz. művének Kossaczky-féle magyar fordítását bírálja. — A 17. 18. számokban ismét *gr. Zay Miklós* közöl mutatványt *Zay Péterről* írt tanulmányából. — A 25—28. számokban *Jánosi József* értekezik *az anglikanismus történeti fejlődésének főmozzanatairól.* — Egyháztörténeti adalékúl szolgál *Borsos István* czikksorozata »*Egy érdekes áttérés*« czím alatt, mely áttérés a mult század első felében történt. — *Faragó Bálint* közleménye: *Egyháztörténelmi adatok a mezőtúri ev. ref. egyház XVIII. századbeli anyakönyvében,* valamint *Frenyó Lajos* közleménye: *A rozsnyói ág. hitv. ev. egyház rövid története 1526—1836-ig,* számos kulturtörténeti adatot tartalmaznak. (30. 36. sz.) — Történeti fejtegetést ad a 40. szám tárcza-czikke *az angol koronázási esküről.* — A 41. számban *Péter Mihály* a Lónyai család deregnyei levéltárából közöl három érdekes levelet II. Rákóczi Ferenctől, Galambos Ferenctől és Budai Ézsaiástól. — A 45. számban *Révész Kálmán*-tól közölt »Vélemény a Magyar Prot. Irodalmi Társaság alapszabályairól« ránk nézve azért bír különösebb érdekkel, mert a javasolt módosításoknál a czikkíró a M. Történelmi Társulatot és ennek kiadványait ajánlja követendő mintául. Figyelemre méltónak tartjuk Révésznek a társaság kiadványaira vonatkozó javaslatát, mely szerint a társaság kiadványai lennének: *a)* Időszaki folyóirat (Prot. Szemle), melyben az egyházi és iskolai élet s a theologiai tudományok körébe vágó dolgozatok, továbbá magyar prot. egyháztörténelmi emlékek (monumenta) jelennének meg, még pedig ez utóbbiak külön lapszámozással. *b)* Tudományos munkák. főleg magyar protestáns egyháztörténeti monographiák. *c)* A vallás-erkölcsi élet ápolására és fejlesztésére szolgáló könyvek és füzetek (Házi Kincstár, Koszorú). Indokolásúl annyit mond, hogy a társaságnak legelső és legfőbb kötelessége a magyar prot. egyháztörténelem művelése; mert »ha magunk nem műveljük ezt a mezőt. mások bizony nem fogják azt helyettünk elvégezni, — a magyar prot. egyház történetére vonatkozó adatokat senki meg nem menti, egybe nem gyüjti és fel nem dolgozza helyettünk; azért tehát legelső és legfőbb kötelességünk saját egyháztörténelmünk felkarolása és művelése.« — Megjegyezhetjük, hogy a javaslat *a)* pontjának az egyháztörténelmi emlékekre vonatkozó része a folyó esztendőben már megvalósult, a mennyiben ily emlékek közlése czéljából

»Magyar protestáns egyháztörténeti Adattár« czímmel — bár most kezdetben még csak nehány ívnyi terjedelemben — a *Protestáns Szemle* 1902 évi 3-ik füzetével melléklap indult meg, melyet Stromp László akadémiai tanár szerkeszt.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

III. A DÉLSZLÁV AKADÉMIA MUNKÁLATAI. (Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko-juridički, 52. 53. 54.) 140. 142. 144. köt.

1. Vrbanić Ferencz: *Horvátország és Szlavónia lakosságának növekedése száz év alatt.* (140. köt. 17—58. ll.) E területen 1785-ben 1.196,038 lakos volt, 1890-ben pedig 2.186,410 a lakosság száma. A sok érdekes adat közt van az is, hogy a magyarok száma 1840-ben 5151 lélek, 1890-ben már 68.794. Az értekező tüzetesen ismerteti a forrásokat, melyekből adatait meríti. 1785-ben 9773 nemest számláltak össze Horvátországban és Szlavóniában.

2. Klaić Vjekoslav: *Horvát herczegek és bánok Róbert Károly és I. Lajos alatt, 1301—1382.* (142. köt. 126—218. ll.) E nagyérdekű tanulmányt történetirodalmi rovatunkban fogjuk bővebben ismertetni.

3. Šišić Ferdo: *Zára és Velencze 1159—1247-ig.* (142. köt. 219—274. ll.) Az értekező a következő pontok alá fogja tárgyalását: Zára fontossága. A zárai püspökség 1154 okt. 17-én érsekségre emeltetik, de köteles a gradoi patriarcha fenhatóságát elismerni. (1155. febr. 22.) Ezért Zára többször fellázad (1159, 1164, 1168—1170), de Velencze mindannyiszor legyőzi; 1180-ban újra fellázad és Velencze 1202-ig nem bírja megfékezni. Előkészület a negyedik keresztes hadjáratra; 1202 október elején Dandolo Henrik doge Zára alá érkezik, ostrom alá veszi s okt. 19-én elfoglalja. A pápa sürgetésére a keresztes had elvonúl Zára alúl, de a várost előbb (1203. ápr. 20.) elpusztitja. Alig hogy elvonúl a keresztes had, Zára (1203 máj.) ismét fellázad Velencze ellen; a város Gaeta, Almissa, Kačić Domaldo gróf és Bernard spalatói érsek segélyével felépűl s 1205-ben egyezséget köt Velenczével, hogy tőle nyugalma legyen. II. Endre király 1216-ban eladja Zárát Velenczének. Midőn Kálmán szlavón herczeg 1226-ban Dalmáczíában időzik, Zára kisérletet tesz, hogy Velencze járma alól felszabaduljon. Hohenstaufi II. Frigyes császár biztatására 1242-ben megint csak fellázad, de a császár cserben hagyja, mire a város IV. Béla király oltalma alá helyezkedik, Velencze azon-

ban 1243 jun. 5-én elfoglalja, a polgárságot kiűzi, mely azután hosszu harczot folytat Velenczével. E harcznak az 1247 aug. 1-én kötött béke vetett véget, mikor is a legyőzött záraiak Velencze alattvalóivá lettek.

IV. A ZÁGRÁBI HORVÁT RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÉRTESÍTŐJE. (Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva.) 1900. IV. köt.

1. Klaić Vjekoslav: *A Frangepánok neve és származása.* (1—20. ll.) A legújabb kutatások alapján megczáfolja azon általánosan elterjedt nézetet, hogy a vegliai és modrusi grófok a római Frangepánoktól származtak volna. A *Frangepán* nevet 1426-ban először Miklós használja azon hiteles oklevélben, melyben kötelezi magát, hogy a zenggi káptalannak évenkint hatvan arany mise-pénzt fog fizetni. (Fejér: Cod. Dipl. X. 6. 847.) 1426—1428-ból négy glagol-írású oklevelünk is van tőle, melyben horvátúl ezt a czímet használja: Mi knez Mikula de Frankapan stb. (Šurmin: Hrvatski Spomenici, I. 127—130. ll.) — de sem Zsigmond király, sem Velencze nem czímezte úgy. Zsigmond 1435-ben, Velencze 1451-ben nevezi először Frangepánoknak Miklós bán fiait, addig mindig csak mint vegliai, zenggi, modrusi comesek szerepelnek, sőt Velencze állhatatosan mellőzi nevöknél a *vegliai* czímet is, mert erre maga formált jogot. — Frangepán János Mátyás királytól és Magyar Balázstól szorongattatva, 1480-ban Vegliát Velenczének engedte át, mely annak kormányzójává Vinciguerra Antalt tette, ki Vegliáról 1481-ben terjedelmes jelentést írt. Ebben elmondja, hogy a vegliai grófok a Frangepán nevet jogtalanúl használták, mert e név IV. Bélától Zsigmondig egyetlen egy királyi oklevélben sem fordúl elő, hanem V. Márton pápa kedveskedett vele a nála járt Miklós bánnak 1426 körűl s ugyanakkor új czimert is adott neki: két arany oroszlánt, mely kenyeret tördel, holott a család régi czímere fehér és vörös mezőre vágott paizs, a fehér felső mezőben csillaggal. — Rogerius említi, hogy IV. Béla hallván a tatárok elvonulását, a rhodusi lovagok és a *Frangepánok* csapataitól kisérve visszatért a dalmát partokról Magyarországba. Ez mutatja, hogy a vegliai grófok *Frangepán* neve és ezzel római eredetök hagyománya a XIII-ik században jelentkezik. IV. Béla 1260 okt. 6-án kelt oklevele, melyben a vegliai grófok érdemeit méltatja, szembetűnőleg XIV—XV. századi hamisítvány, ép úgy mint a Zenggre és Vinodolra vonatkozó 1260-iki adománylevelek is. Ezekben előfordúl a *Frangepán* név, de Vinciguerra nem ismerhette, minthogy ez oklevelek később keletkezett hamisítványok. — A vegliai grófok legendája a római Frangepánokkal való rokonságukról a XIII-ik században valami régi krónikából keletkezhetett. A család első genealogusa Honophrius Panvinius (1529—1568) augustinus szerzetes, firenzei theologiai tanár, ki »De gente Frangi-

pania libri IV« címmel egy monographiát írt, melynek kéziratát Gregorovius is használta, de a Frangepánok eredetéről vallott nézeteit alaptalanoknak mondja. Az a régi krónika, melyre Panvinius hivatkozik, sem Muratori sem Simonsfeld-Monticoli gyüjteményében nincs meg. Azon állítás, hogy a római Frangepani család (Elizeus és három fia) 833-ban költözött el Rómából, már csak azért sem hihető, mert a Frangipaniak Rómában is csak 1014-ben tünnek föl, hol ősük: *Leo, qui vocatur Frajapane*, ezen évben említtetik, és nevök *Frangipani* alakban csak 1150-ben fordúl elő először. Ekkor Rómában igen hatalmasak voltak és döntő szerepet játszottak a pápaság és császárság harczainak korában. — Klaić Leonak és utódainak részletes történetét és családfáját adja 1014—1153-ig. A horvát Frangepánok őse Dujmo (1118—1153) mint velenczei hűbéres bírta Vegliát; oka nem lett volna Rómából menekülni, mert a Frangepánok akkor ott hatalmuk fénykorát élték, és ha mégis onnan jött volna, Velencze nem adott volna neki hűbéri birtokot. A velenczei aranykönyvben a Frangepánok mint patriciusok először 1347-ben, és pedig nem mint benszülött, hanem mint külföldi aggregált patriciusok (forestieri) fordulnak elő. Herberstein János Albert zenggi kapitány 1639-iki jelentésében említi, hogy Wion Arnold és Seyfrid János krónikások is a Frangepánok származását az Anniciusoktól »ex antiquis reipublicae Venetae monumentis« akarják bizonyítani. Ez azonban ép úgy, mint a vegliai grófok származása a római Frangepánoktól, merő képzelet, mit a XII-ik században hatalmassá lett vegliai grófok vagy maguk terjesztettek vagy hizelgőik költöttek.

2. Brunsmid József: *Colonia Aelia Mursa.* (21—42. ll.) Eszék régi történetét a római korban tárgyalja és ismerteti az itt talált római régiségeket.

3. Laszowski Emil: *Miklós bán 1346-ban nemességet adományoz.* (71—77. ll.) Midőn 1346-ban Velencze Zárát ostromolta, Miklós bán a vitézségével kitűnt Mikafia Miklóst »in persona regia, maiestate et auctoritate eiusdem nobis concessa« nemessé tette. Ez az egyetlen ismert ilyen eset, mert nemességet kizárólag a király adományozott. E nemes-levelet 1353-ban megerősítette István szlavón herczeg, Nagy Lajos öcscse, és ugyanakkor kiterjesztette a bán által adományozott nemességet »auctoritate ducali« Mika másik fiára Gergelyre is, a mi szintén egyetlen eset arra. hogy szlavón herczeg nemességet adományozott. A két új nemes nemes-levelét 1355-ben ismét megerősítette István herczeg özvegye Margit, kinek oklevele magában foglalja az előbbiek szövegét és itt egész terjedelmében közöltetik. Mika utódai a Körös-megyei Raven és Crkvena birtokokat bírták s ezekben osztozkodtak. A raveni ág a XVI-ik század második felében kihalt.

4. Jelić Lukács: *Nona város emlékei.* (135—171. ll.) A nonai régiségek ismertetésén kívül közli a város birtok-könyvét is 1675-ből.

5. Klaić Vjekoslav: *Novák comesről, 1368.* (177—180. ll.) Magister Novak Disislavich de Ostrovica de genere Mogorovich történetét és családfáját közli. A Novákovicsok 1507-ben haltak ki.

6. Brunsmid József: *Régészeti adatok Dalmáczióból és Pannoniából.* (180—201. ll.) Ezen értekezés szól a Zengg melletti Lopsicán, Crkvenicán (ad turres), Fiumében, a Klissa melletti Bobotán, az Eszék melletti Fehér-hegyen (bijelo brdo) és Hrasztin, Mitrovicán, Rumán és környékén, a Zimony melletti Kupinovon és Zimonyban (Taurunum) talált római régiségekről s valamennyinek rajzát is adja.

7. Turković Milán: *A Kutyevón talált őskori tárgyak és XV—XVI. századbeli magyar pénzek.* (204—205. ll.) A magyar pénzek az 1480—1526 évekből valók.

8. Laszowski Emil: *Hat megjegyzés XIII-ik századbeli oklevelekből.* (207—208. ll.) Laszowski itt a *Sepultura sclavorum*, *Sepulchrum Seledini*, *Sepulchrum Paxa vocatum*, *Pogana Gostun*, *Sepulchrum Hogye* és *Poganánive* (Pogane-njive = Pogány-mező) nevű helyek fekvését igyekszik megállapítani, melyek XIII-ik századi oklevelekben fordulnak elő. A *Sepultura sclavorum* előfordúl Imre király 1201 évi levelében (Tkalčić: Monum. Ep. Zagrab. I. 15.), melyben a zágrábi káptalan vaskai birtokának határait állapítja meg. Ez régi horvát temetkező hely lehetett Vaska mellett, hasonló a Pozsony és Pest mellett levőkhöz, melyeket 1213—1236 évi oklevelek »sepulturae paganorum« néven nevezik. — A *Sepulchrum Seledini* szintén Imre király 1201-iki oklevelében fordúl elő (Tkalčić id. h. 14.), hol a zágrábi káptalan birtokainak határait állapítja meg az Odra-Dubena-Kulpa közt; tehát e sírhely is ezen vidéken keresendő. — A *Sepulchrum Paxa vocatum* IV. Bélának 1255-ben a templariusok javára kiadott oklevelében említtetik (Tkalčić id. h. 105.), hol a »terra et villa Novak« határait állapítja meg; így ez a temető a Verőcze megyei Nováki falu környékén keresendő Szlatina közelében. — A *Pogana Gostun* (Tkalčić id. h. 119.) Zagorjeben Batina és Belec közt van; ez a pogány temető sárga-homokos vidéken feküdt, mert *gostun* ezt jelenti. — A *Sepulchrum Hogye* (Starine, XXVII. köt.) Lipnica és Lucselnica környékén, a *Pogány-mező* (Pogane-njive) pedig, melyet egy a Blagay család krajnai levéltárában levő 1283-iki adásvételi szerződés említ, a szamobori hegyvidéken keresendő.

Margalits Ede.

UJ KÖNYVEK.

— APPONYI ALBERT gróf válogatott beszédei. Összeállította *Körösi Henrik*. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 16-r. 85 l. (Magyar Könyvtár, 271—272. füz.) Ára 60 fill.

— ARCHIV für österreichische Geschichte. Hrg. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der k. Akademie der Wissenschaften. LXXXIX. LXXXX. Bd. Wien, 1901. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 4, 646 l., 4, 712 l.

— ARCHIV ČESKY čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivu domácích i cizích. Nakladem domestikálního fondu království českého vydává kommisse k tomu zřízená při královské české společnosti nauk. Redaktor *Josef Kalousek*. Díl XIX. Prága, 1901. 4-r. VIII, 707 l. Ára 12 kor.

— AUGUSTINI AB HORTIS (Samuel —) jun. Topographische Beschreibung des Flusses Poprad oder Popper in der Zips aus dem Jahre 1782. Mit einer biographischen Einleitung versehen und mitgetheilt von *Rudolf Weber*. Késmárk, 1900. Sauter Pál kny. 8-r. 113 l.

— BÁNFI JÁNOS. A régi német kézművesek életéből; l. *Körömy Árpád*.

— BARLA JENŐ. Skaricza Máté élete és zsoltárköltészete. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 47 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— BAY FERENCZ. A Heves-Szolnok-Jász-vidéki Tisza- és belvízszabályozási társulat történetének vázlata, 1851—1901. Szolnok, 1901. Bakos István kny. 8-r. 22 l.

— BEER (Adolf —) u. Joseph Ritter von Fiedler. Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl; l. *Fontes*.

— BEKE ANTAL székesegyházi kanonok nyilt levele a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár kéziratai ügyében a Magyar Könyvszemle szerkesztőségéhez. Gyulafehérvár, 1902. Papp Györgynél a püsp. lyceum kny. Kis 8-r. 23 l. (Különlenyomat a *Közművelődés* 1902 évi 11. 12. számaiból.)

— BÉKEFI REMIG. Szent István király intelmei. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 8-r. 71 l. (Különlenyomat a *Századok* 1901 évi folyamából.)

— BERNÁTH LAJOS. A protestáns iskoladrámákról. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 4, 75 l. Ára 60 fill.

— BLAU LAJOS. Brill Sámuel Lőw a pesti rabbiság elnöke, 1814—1897. Élet- és jellemrajz. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 107 l. Arczképpel.

— BLOK P. J. Geschichte der Niederlande. Im Auftrage des Verfassers verdeutscht durch *O. G. Houtrouw*. Erster Band, bis 1300. Gotha, 1902. Fr. A. Perthes. 8-r. VIII, 457 l. (Geschichte der Europäischen Staaten. Hrg. von A. H. L. *Heeren*, F. A. *Ukert*, W. v. *Giesebrecht* und K. *Lamprecht.)* Ára 12 M.

— BODNÁR GÁSPÁR. Emléksorok Aiben Mátyásról. Szatmár, év n. (1901.) Pázmány-sajtó kny. Kis 8-r. 13 l.

— BRÜCKNER GYŐZŐ. Galeotto »De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae regis« czímű műve mint művelődéstörténelmi kútfő. Késmárk, 1901. Sauter Pál kny. 8-r. II, 90, 2 l.

— CHEVALIER (Ulysse —). Répertoire des sources historiques du moyen age. Topo-bibliographie. Cinquième fascicule (N—S). Montbéliard, 1901. Nagy 8-r. 2121—2664. ll. (folyik.)

— CONCILIUM TRIDENTINUM. Diariorum, actorum, epistolarum, tractatuum nova collectio. Edidit societas Goerresiana. Tom. I. Concilii

Tridentini diariorum pars 1. Herculis Severoli commentarius. Angeli Massarelli diaria I—IV. Collegit, edidit, illustravit *Sebastianus Merkle*. Friburgi Brisgoviae, 1901. Herder. 4-r. CXXXII, 932 l. Egy phototypikus táblával. Ára 60 M.

— CSEH LAJOS. Világtörténelem. Kivonat az ó-, közép-, új- és legújabb korból. Pozsony, 1902. Stampfel Károly. Kis 8-r. 80, 80, 96 l. Ára 2 kor.

— CZOBOR BÉLA. Egyházi szerelvények Szent István király korában. Budapest, 1902. 8-r. 32 l. (Különlenyomat a *Századok* 1901 évi folyamából.)

— DAITS EDE. Megemlékezés iglói dr. Szontágh Miklós királyi és közegészségügyi tanácsos, Uj-Tátrafüred tulajdonosa felől. Született 1843. aug. 11-én, meghalt 1899. decz. 2-án. Késmárk, 1901. Sauter Pál kny. 8-r. 19 l. (Különlenyomat a *Szepesi gyógyszerész-egylet* 1900 évi Évkönyvéből.)

— DANIELOVICS SÁNDOR. Az állam és pénzügy történelmi fejlődése dióhéjban. Kiadja a fő- és székvárosi m. kir. pénzügyőri altisztek önképző köre. A tiszta jövedelem az Ardai-féle alap javára fordíttatik. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. 27 l. Ára 20 fill.

— ÉRTESÍTŐJE (A székely nemzeti muzeum —). III. rész. Szerkesztették ifj. *Gödri Ferencz* ig. vál. elnök, *László Ferencz* muzeumőr. Sepsi-Szentgyörgy, 1902. Jókai-nyomda r. t. kny. 8-r. 4, 89, 2 l. Négy tábla mell. Ára 1 kor.

— ÉVKÖNYV. Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. 1902. Szerkeszti *Bánóczi József*. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 368 l. (Az izr. m. irod. társulat kiadványai, XV.)

— ÉVKÖNYVE (A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat —). Szerkeszti *Trencsény Károly* titkár. XVII. évf. I—IV. füzet. Zombor, 1901—1902. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 235 l.

— ÉVKÖNYVE (A budapesti kir. m. tudomány-egyetemi bölcsészethallgatók segítő egyesületének —) az 1900—1901 évről. Szerkesztette *Ágner Lajos* e. i. elnök. Tizennegyedik évf. Budapest, 1902. Rózsa Kálmán és neje kny. Kis 8-r. 45, 2 l.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-m. tört. és rég. társulat tizenegyedik —). Az ig. vál. megbízásából szerkesztette *Veress Endre* társ. titkár. Déva, 1900. Hirsch Adolf kny. 8-r. 4, 186, 2 l. Két képpel és egy hasonmással.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-m. tört. és rég. társulat tizenkettedik —). Az ig. vál. megbízásából szerkesztette *Veress Endre* társ. titkár. Déva, 1901. Hirsch Adolf kny. 8-r. 4, 172. l. Két képpel és egy aláírással.

— FARKAS LAJOS. A római jog történelme. Az alapintézmények az első alakulás szerint. II. kötet első része. 2-ik jav. kiadás. Kolozsvár, 1902. Ajtai K. Albert kny. IV, 222 l. Ára 4 kor. 50 fill.

— FERDINANDY GÉZA. Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban. Jogtörténeti és közjogi tanulmány. Irta —. Budapest. 1902. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. 2, 93 l. (Különlenyomat az *Athenaeum* cz. folyóirat 1901 évi folyamából.) Politzer Zsigmond és fia biz. Ára 2 kor.

— FERENCZI ZOLTÁN. Kossuth és Wesselényi s az urbér ügye 1846—1847-ben. Budapest. 1902. Athenaeum kny. 8-r. 48 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— FIEDLER (Adolf Beer u. Joseph Ritter von —). Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl; l. *Fontes*.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi ápr. hó 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán alelnök, dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, dr. Marczali Henrik, báró Radvánszky Béla vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és dr. Dézsi Lajos vál. tagokat kéri fel.

34. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1902-től:* Balkányi Jenő dr. ügyvéd Beregszászon (aj. Varga Lőrincz), Demjánovich Dezső cs. és kir. főhadnagy Ujvidéken, Heumann Mór könyvárus Szabadkán, Szemző Károly főszolgabíró Hódságon (mindhármat aj. Olchváry Ödön), Veress István ev. ref. lelkész Réven (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

35. Dézsi Lajos vál. tag felolvassa Domanovszky Sándor r. tagnak »A budai krónikáról« cz. tanulmányát, a mely — a »Századok«-ban fog megjelenni.

36. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1902 évi márcz. havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 6967 kor. 88 fill.
» kiadás » ... ... 5392 » 34 »
maradvány ... ... 1575 kor. 54 fill.
Hozzáadván a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 7129 kor. 50 fill.
követelést, 1902. márcz. 31-én összesen ... ... 8705 kor. 04 fill.
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A pénztári kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

37. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár, az elnökség 5590—1902. sz. értesítése szerint, idei közgyűlése alkalmával 200 koronát szavazott meg a társulat céljaira.

A választmány a kegyes adományért jegyzőkönyvileg is köszönetét nyilvánítja.

38. Felolvassa Fejérpataky László vál. tagnak Korpona város színeiről és zászlajáról, a f. évi 16 jk. pont értelmében elkészített szakszerű véleményét, azon megjegyzéssel, hogy másolatban az elnökség útján már közöltetett a nevezett város polgármesteri hivatalával.

Tudomásúl szolgál.

39. Előterjeszti, hogy Barcza Imre »A magyar történeti irodalom bibliographiája 1886—1900« cz. munkájából mutatványt küldött be.

A beküldött mutatvány megbírálására dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt Szinnyei József, dr. Borovszky Samu, dr. Illéssy János vál. tagok és Nagy Gyula titkár kéretnek föl, azzal, hogy egyik legközelebbi vál. ülésre elkészítendő véleményes jelentésükben a munka esetleges kiadásának módozatairól is nyilatkozni szíveskedjenek.

A napirend letárgyalása után, —

40. A Salamon-szobor bizottságnak a vál. ülést megelőzőleg tartott ülésén kelt határozata alapján jelenti, hogy a mellszoborra eddig begyült összeg annak felállítását körülbelül lehetségessé teszi. Ennélfogva indítványozza: kéressék fel Budapest székesfőváros tanácsa, hogy a mellszobornak a Széchenyi-szobor kertjében, a Szarvas Gábor mellszobra pendantjakép leendő felállítására engedélyt adni kegyeskedjék.

Az indítvány helyesléssel elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Id. Daniel Gábor* s. k.
vál. tag.

Dr. Dézsi Lajos s. k.
vál. tag.

A MUHI CSATA.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A CSATATÉR.

A Sajó-Hernád völgyét és a Sajó-menti rónát északkeletről a Hegyallya, nyugatról a Bükk-hegység határolja. Északkeleti oldalon a magaslatok csoportos vonulata Szerencstől és Megyaszótól délre, Hernád-Németi és Tisza-Lúcz felé dombvidékbe, ez a Sajó-Tisza felé mély rónába megy át.

Nyugat felől a Bükk-hegység, a görömböly-nyék-emődi dombok lánczolatában a Sajó-melléki hullámos róna területével érintkezik. Az összefutó Sajó és Hernád folyók melléke általában, nevezetesen pedig az Ónod, Nyék, Szakáld és Nagy-Csécs közt elterülő muhi puszta, hullámos róna jellegével bír. A terep Ónodtól a Tiszáig 10—12 métert esik.

A Sajó folyónak az árterületen kívül eső jobbparti melléke Sajó-Petritől Ónodon át Nagy-Csécsig, magasabb a balparti mellék terepnél. Az ónod-nagycsécsi országút 107 m. általános magasságban, ellenben a balparti síkság — a Hernád-Tisza közén — 2—5 méterrel mélyebben fekszik, a Girincs melletti Rákóczi-domb kivételével, mely 107 m. absolut magassággal bír.

A fentebb említett országúttól délnek és nyugatnak a Hejő felé 2—7 métert esik a terep. A Sajótól távolabb, a muhi pusztától északkeletre, légvonalban 7 kilométer távolságban áll az abonyi halom 111 m. absolut magassággal. Kilátást nyujtó magasabb pont, melyről a hullámos muhi pusztát szemre vehetnénk, a Sajó balparti mellékén vagy a Sajó-Hernád közén nincsen.[1])

[1]) Tisza-Lúcztól északra a muhi pusztához 15—18 kilométerre esik a Strázsa-domb, vagy Messzelátó, 156 m. absolut magassággal. Ezen halom messze kilátást nyujthat ugyan, de róla a muhi pusztán tanyázó magyarok táborát még a sasszemű Batu-khán sem láthatta be, hogy annak

A Sajó Miskolcznál lép a tiszai rónaságba, Ónod alatt egy kilométerre egyesül a Hernáddal. A folyó medre Ónod felett 60—80, azon alúl 100—150 lépés széles. Mélysége Miskolcztól kezdve 1·9—3 méter; azonban folyása néhol annyira szétömlik, hogy kisebb vízállásnál — Ónodtól fölfelé — több helyen kocsival lehet átkelni rajta. Sebessége alsó folyásában (Miskolcz alatt) 0·9 m. Partja meredek és törékeny, 2·5—6 m. magas, néhol sikamszerűleg esik s kocsival járható. A mederfenék homokos, a torkolat felé iszapos.[1])

A Hernád Belső-Böcstől a torkolatáig hasonló talajviszonyok közt folyik; vízbőség, sebesség, mélység és partalkotás tekintetében majdnem egy a Sajóval.

A Sajó árterülete Sajó-Petritől le a torkolatig nagy, s több helyen mederszerű alkotással bír, a miből következtetjük, hogy a víz folyása ágyát az árterületben gyakran változtatta.

A mederalakú árterület Köröm és Poga közt átlag 2000 lépés széles; ugyanolyan Sajó-Hidvég és Ónod között, hol a víz a községek alatt folyik.

Rendkívül nagy vízállásnál megtörtént, hogy Ónod és Sajó-Hidvég közt majdnem az egész terület víz alá került. Lefelé Girincs és Sajó-Szöged közt az árterület körülbelül 3000 lépés, ellenben Kis-Csécs és Sajó-Örös közt összébb szorúl, hogy a torkolat felé ismét egész lapályosan szétömölhessen.

A Hejő folyócska, mielőtt szabályozták, gyakran kiáradt, s a szomszédos földeket messzire elöntvén, a Sajó felé kihajló ereket és tócsákat is (Rákos, Czigány-gödör, Keringő-ér stb.) ellátta vízzel s a talajt mocsarassá tette.

Szalonta és Szakáld alatt Papi felé a lápos, mocsaras talaj az igriczi és mezőcsáti erek és mocsarak határáig terült, hol a vad és kiöntött víz erei (Énekes-ér, Dallos-ér, Imolyás-ér, Ludas-ér stb.) egész a Tiszáig kanyarognak s hajdanában az egész területet sárral-vízzel borították.

Ma a Hejő alig nyolcz lépés széles s 0·5—1 m. mély.

A Sajó, Hernád és Hejő rendesen tavaszszal, márczius-április hónapokban, azután őszszel, valamint nagyobbmérvű esőzések következtében szokott megáradni. Ilyenkor, ha a Tisza nem áradt, a Sajó és Hernád vize a mily gyorsan megdagad, oly gyorsan le is apad; ellenkező esetben a Tisza árja miatt feltorlódik.

A Sajó alsó folyása — széles árterülete miatt — álló

alapján a magyar sereg kedvezőtlen helyzetét megitélhette volna. Ebből kifolyólag Spalatói Tamásnak a földerítésre vonatkozó leírását szószerint nem vehetjük.

[1]) *Csalányi:* A magyar államterület hadi földleírása, II. 38. l.

híd építésére kedvezőtlen. Ennek következtében a pest-miskolczi útról északkeletnek elhajló szerencsi országút Vattáról Emődön és Hejő-Keresztúron át Pogánynak tart, azonban az átkelési nehézségek miatt — midőn a komp nem jár — a Sajó mentén Ónod felé s innen tovább Sajó-Petrinek kanyarodik, ott lépi át a Sajót s Bócsnél a Hernádot, hol járom-hidak vannak.

A talaj porhanyóssága s a víz szeszélyes rombolásai miatt a Sajó-meder és partalakulása a régi időkre nézve kiszámíthatatlan; azért is a tatárjárás korából való híd helyét a földfelület alakja szerint megállapítani lehetetlen.

Bizonyos az, hogy valamint ma, úgy régen is a rövidebb és olcsóbb utat keresték. Sajó-Hidvég, mely a Hernád balpartján Ónod átellenében fekszik, arra enged következtetni, hogy a tatárjárás korában a híd Onod és Hidvég közt állott; innen nyerte ez utóbbi község a maga nevét is. A tatárjárás idején már mind a két helység virágzott.[1])

Hidvég ma a Hernád balpartján fekszik; mindazáltal ma is Sajó-Hidvég a neve. Ezen körülmény azon föltevésre jogosít bennünket, hogy a tatárjárás idejében, sőt még a XV-ik században is ezen község a Sajót érintve, közvetetlen e folyó balpartján feküdt, s a Hernád Ónod-Hidvég *fölött* — és nem *alatt*, mint ma — egyesült a Sajóval. Ezen föltevésünket a talaj porhanyós volta s Ónod és Hidvég fölött az árkolt terület mélyebb fekvése igazolja.

A *Puhaföld*-nek nevezett partfok alatt 6 méter mély, folyamágyhoz hasonló, ma már laposodó mélyedés vezet. A *Puhaföld*-től északra, a Sajónak könyökformájú kanyarulatából is kivezet keletnek, majd délnek egy 4 m. mély teknő, mely egyesíthető a Hernád folyónak rézsút-átellenes kihajlásával, hol szintén 2 m. mély, ma már lapos teknőre találunk.

Az ónodi várdomb, melyen ma csupán a várkastélyt övező négy fal romjai állanak, északkeletnek, a Sajó mai medrén túl terjedt; a folyó ma már annyira elhordta a várdomb északi oldalát, hogy a várfal egy része a vízbe zuhant s mint szikladarab hever a folyó közepén.

---

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. IV. 3. 33—40. l. IV. Béla király 1261-ben kiadott oklevelében az egri egyházmegye birtokait a tatárjárás után újra megerősítvén, a Zemplén-megyei Hidvégről is tesz említést, melyet még Szent István király adományozott az egyháznak. — Schematismus cleri archidioecesis Agriensis, 1863. 24. l. »Onod .... parochia exstitit jam anno 1332.« Tehát 90 évvel a tatárjárás után. — *Csánki Dezső:* Magyarország tört. földr. I. 167. és 349. l. »*Olnod*. Rendszerint possessionak neveztetik, 1343. — Zsigmond király 1413-ban oppidumnak nevezi.« —. »*Hidvég*. 1332—37-ben pápai tizedet fizet. — 1493-ban Sayohydwegh név alatt fordúl elő.«

Hidvégtől nyugatra a Hernád jobbpartján találjuk a 108 magassági pontot. Ez is olyan partfok, mint a *Puhaföld*, bár a víz minden oldalról elhordta.

Ónod keleti kiszögellése, a 108 m. p. és Sajó-Hidvég nyugati meredek oldala adják azon vonalat, melybe a tatárjáráskori híd eshetett.

E helyen az egyesült Hernád és Sajó vize porhanyós partok közt szűkebb, könnyen áthidalható mederben folyhatott.

Hogy itt volt a híd, igazolja az ónodi várkastély is, melynek a különben jelentéktelen dombon történt fölépítését az átkelési pont és közlekedési vonal uralása teszi érthetővé.[1])

A Hernád-Sajó mellékén ma virágzó községek a XIV-ik század elején már fennállottak. A kedvező talajviszonyok, valamint a közlekedési vonalak fontossága (Pest-Miskolcz-Kassa-Eperjes és Pest-Szerencs-Munkács) arra engednek következtetni, hogy ezen községek már a tatárjárás előtt is megvoltak. A Hernád-Sajó mentén: Sajó-Petri, Sajó-Lád, Berzék, Ónod, Sajó-Hidvég, Poga, Köröm, Girincs, Csécs, Sajó-Örös, Keszneyéten, Sajó-Szeged; a Hejő mentén: Nyék, Hejő-Keresztúr, Puszta-Szakáld, Papi és Hejő-Bába; távolabb nyugatnak Emőd, délnek Igriczi a XIV-ik századig, — ellenben Ládháza, Szalonta és a Hernád balpartján Böcs község a XV-ik századig vezethetők vissza.[2])

A felsorolt községek közt első helyen kell vala említenem Muhi várost, mely ma már nem létezik, de a Sajónál vívott nagy csata területének megállapítása szempontjából elsőrendű fontossággal bír.[3])

A Magyar Történelmi Társulat hadtörténeti kiküldöttsége

[1]) Az ónodi vár az Ónodi Czudar család tulajdona volt. Péter kezdte építeni a király tudta nélkül, bizonynyal fontos érdekből; mert a hely maga jelentéktelen domb a Sajó partján s a természettől mint uralgó magaslat vagy nehezen megközelíthető pont, kiváló előnyöket nem nyujtott. A várkastély teljes felépítését Czudar Péter fiainak 1415-ben engedte meg a király. *Csánki Dezső:* Magyarország tört. földr. I. 164. l.

[2]) *Csánki* id. m. Borsod és Zemplén megyék helységei. II. 167 és 349. l. Továbbá Schematismus cleri archidioecesis Agriensis, 1863. Regestrum decimarum papalium sexennalium Dioecesis Agriensis de annis 1333, 1334 et 1335. XXVIII—LXXVI. ll. — Ezen községek 90—100 évvel a tatárjárás után plebániákkal bírtak, vagy pápai tizedet fizettek. Emődről és Miskolczról már Béla király Névtelen jegyzője is megemlékezik.

[3]) A Sajó melletti csata színhelyét közelebbről a *Chronicon Posoniense*, mely 1330-ig terjed, határozza meg. Ebben olvassuk: »anno Domini MCCXLI tartari cum quinquies centenis milibus regnum Hungarie invaserunt. Contra quos Wela (Bela) rex iuxta fluvium Seo (Sayo) prope villam Muhi prelians vincitur.« *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. Chronicon Posoniense, 47. 36. l.

az 1878 augusztus-havában megejtett ásatások alapján kiderítette, hogy a muhi pusztán, Ónod és Hejő-Keresztúr közt a félúton, *Puszta-templom* nevű helyen egy románkori egyház alapfala s közelében a földdel egyenlővé tett, leégett házak romjai jelzik az egykori Muhi várost.[1]) Ugy véljük, népesség és kiterjedés tekintetében a mai Ónodhoz volna hasonlítható s a Sajó-melléki szomszéd községek közt legnagyobbnak kellett lennie.[2]) Ma csupán a történelmi emlékek s a városról nevezett nagy kiterjedésű puszta jelzi Muhi város egykori fennállását.

A Történelmi Társulat hadtörténeti kiküldöttsége a megejtett kutatások alkalmával a Sajón átvezető híd, valamint a csatatér megállapításában is fáradozott s abban állapodott meg, hogy a hídnak Ónod és Sajó-Hidvég közt kellett lennie.[3])

A csata területét illetőleg megjegyzem, hogy a magyar és mongol hadsereg hadműveleti vonala Pest-Szerencs-Munkács vonalába esik. Ott, a hol száz vagy több ezer ember harczol és táborozik, nagy területre van szükség.

Az egykorú adatok a tábor és a csata helyét minden kétséget kizárólag a Sajó mellékére teszik. De abban sem lehet kétségünk, hogy Muhi város közelében történt a csata, mert hiszen a *Pozsonyi krónika* épen úgy följegyezhette volna Sajó-Petrit, vagy mondjuk Emődöt, mint a hogyan följegyezte Muhit.

A megejtett kutatások kiderítették Muhi város helyét.

---

[1]) Ezen városról 1336-ban mondja a király: »cives et iobagiones nostri de Mohy.« A XIV. században *villa regalis*-nak jeleztetik. Mátyás király 1470-ben *oppidum nostrum*-nak nevezi. *Csánki Dezső* id. m. I. 166. l.

[2]) Egykor az egri püspökség tized-megyéi közt kerületi központ vala s mint *Districtus Mohy* szerepelt, melynek községei közt említtetik: Mohi, Emőd, Igriczi, Csécs, Zeged, Felső-Bába, Alsó-Bába, Zalontha, Kövesd, Keresztes. *Kandra Kabos:* Adatok az egri egyházmegye történelméhez, III. f. (Liber S. Johannis) 1886. 489. l. — Az Országos Levéltárban őrzött Borsod-megyei adólajstromok tanusága szerint Mohi város még 1552-ben és 1564-ben nagyobb község volt, mely 84 porta után fizetett adót. 1599-ben azonban az egri török végképen felégette és elpusztította.

[3]) A kutatások bővebb leírását a *Századok* 1878 évi 8. füzete s »Mohi város romjai« czím alatt a *Miskolcz* nevű lap 1878 évi 69. és 1879 évi 38—41. számai tartalmazzák. — *Puszta-templom* s körötte a város — mint a térképen is jelezve van — egy terep-hullámon, kisebb emelkedésen feküdt. E fölszántott területen az eke vasa olykor vakolatos követ és téglát vet föl. — Mohi város helye, valamint a mohi puszta s környéke szemre vételében az ónodi róm. kath. lelkész és jegyző urak voltak szívesek kalauzolni. Utóbbi az ásatásoknál is jelen volt. Ezúttal meg kell említenem, hogy *Strakosch-Grassmann* id. m. 78. l. és a munkához csatolt vázlat a hidat Sajó-Petrihez teszi, hol az ma áll. Ellenben *Kausler* (ki egyébként *Majláth:* Geschichte der Magyaren cz. munkája és térképe után dolgozott) ismert csata-atlaszában Nagy-Csécs és Köröm közé helyezte a hidat. Strakosch vázlata általános, Kausler térképe a természeti valóságnak nem felel meg.

Igy csupán még az jöhet szóba, hogy a magyar tábor és a csata helye Muhitól délre, vagy északra volt-e?

E tekintetben a harczászati követelmények mellett a terepnek táborozásra való alkalmatossága is szerepet játszott.

A muhi puszta Nagy-Csécstől Ónodig s nyugat felé Hejő-Keresztúrtól Szakáldig táborozásra előnyösen alkalmas; nagy kiterjedése tágabb és kényelmesebb elhelyezést nyujthatott volna a magyar seregnek, mint a mekkora területen ez elhelyezkedék.

Ónod és Ládháza közt s ezen vonaltól északra a terep árkoltabb; a 2—4 m. folyómederszerű kanyargós mélyedések, vízzel telve, a táborozásra való területet szűkre szorították.

Harczászati szempontból a muhi puszta föltétlenül, környéke viszonylag előnyös, mert a lovasság könnyen mozoghat rajta s nagyobb seregtestek fejlődése akadályba nem — a Hejő mentén alig — ütközik; bár úgy tetszik, hogy őseink első sorban a tábor biztonságát tarták szem előtt, s ezen szempontból a Sajó alsó folyása közelben többet nyujtott, mint az Ónodtól fölfelé eső vonal.

A Hejő folyócska a tábor oldalán vagy háta mögött, egykor mocsaras partjai miatt hátrányos lehetett; mindazáltal a magyar táborból elegendő és kényelmes kijáratnak kellett lenni, mert a táborból való kitörés, valamint a menekülés alkalmával közvetlen közeli akadályokról történeti hagyományaink nem szólanak. Ma a Hejő lovas csapatnak az átkelésben akadályt alig képezhet.

A szerencsi útnak legrövidebb vonala Emődön, Hejő-Keresztúron és Pogán át vezet. Ezen út középen vágja ketté a muhi pusztát. Bármely nagyobb seregtest, melynek útja Pest felől a miskolczi útról Szerencs felé vezet, bizonyára ma is a muhi pusztán fog táborba szállani.

Még azt is felhozhatnók ellenvetésül, hogy az ásatások alkalmával csontokat a muhi pusztán nem találtak. Ne feledjük azonban, hogy a magyar sereget tulajdonképen nem a táborban, de futása közben ölték le. Meg van írva, hogy »ezen pusztulás kétnapi utat fog vala el.«

A CSATA.

(Lásd a mellékelt csata-tervet.)

Április 8-ika vagy 9-ike lehetett, midőn a magyar sereg a Sajóhoz érkezvén, Muhi város közelében táborba szállott. »A király megparancsolá, hogy ne szerteszét, de egy csoportban közel egymáshoz üssék fel sátraikat.«

A tábor biztosítása és megerősítése czéljából köröskörűl

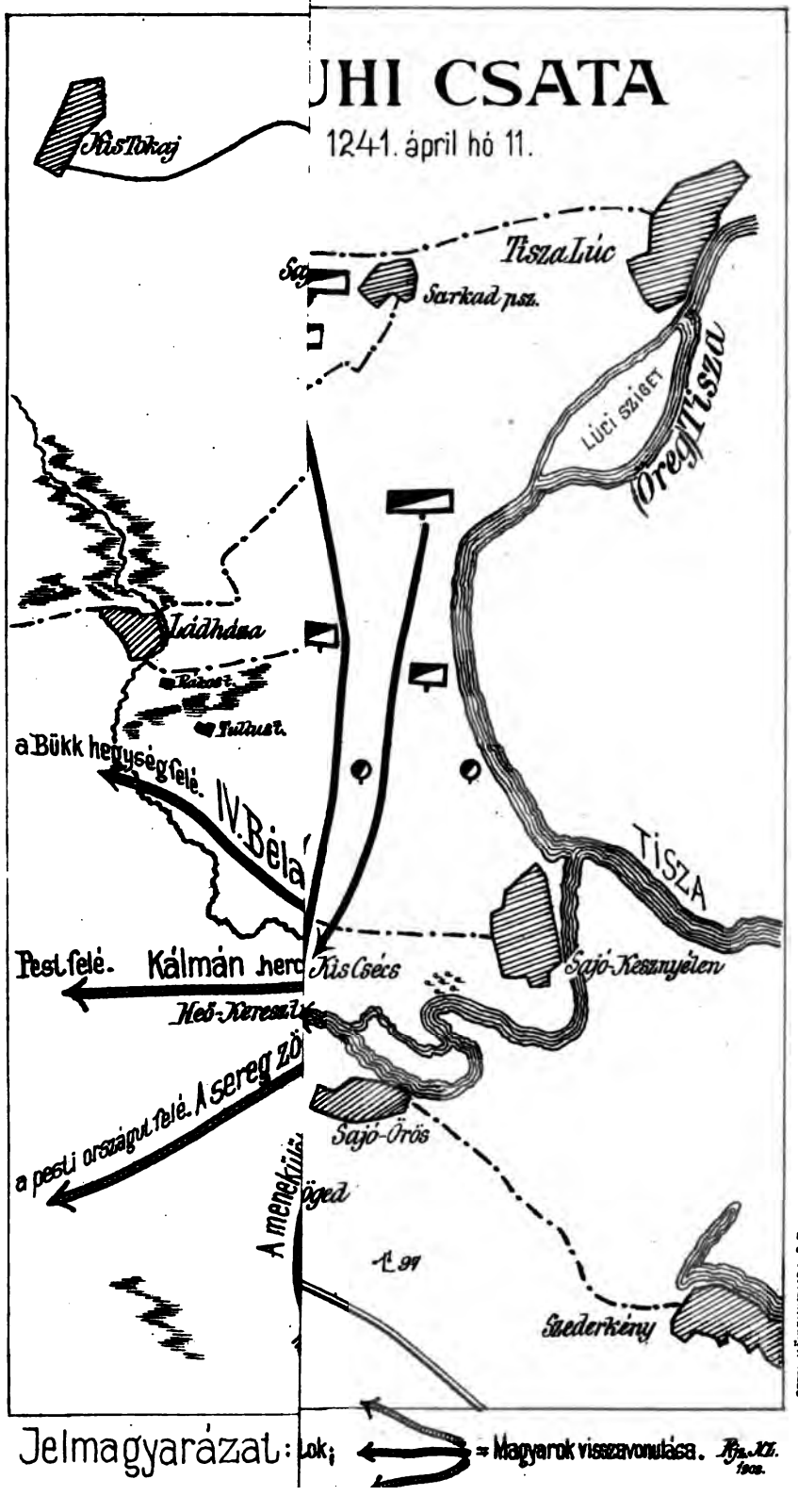
UHI CSATA
1241. ápril hó 11.
Kis Tokaj
Tisza Lúc
Sarkad psz.
Lúci sziget
Öreg Tisza
Ládháza
a Bükk hegység felé.
IV. Béla
Tisza
Pest felé.
Kálmán
Kis Csécs
Sajó-Kesznyélen
Heő-Keresztúr
a pesti országut felé. A sereg zö
Sajó-Örös
A menekülő
öged
Szederkény
Jelmagyarázat: Lok; = Magyarok visszavonulása.

állíták szekereiket s a nyílásokat paizsaikkal zárták el. A tábor — a terep alakját is tekintetbe véve — szabálytalan és hosszúdad köralakban készülhetett.

A király hallomásból ismerte a mongolok harczmodorát; tudta róluk, hogy az ellenséget meglepni, rajtaütés, cselvetés által legyőzni és megsemmisíteni szokták. Nem volt előtte ismeretlen, hogy 1223-ban a Kalka mellett, hol az egyesült orosz-kun hadak pusztultak el, az oroszok egyik fejedelme, a kievi Msztiszláv saját hadosztályát szekérvárral övezve, három napon át szivósan védekezett a tatárok túlnyomó ereje ellen s végre is csellel tudták kicsalni és legyőzni.[1])

Másrészről a magyar hadsereg vegyes, nagyrészben képezetlen és fegyelmezetlen csapatainak megbízhatatlansága s harczban való járatlansága aggodalommal töltheté el a királyt: képes leend-e ezen — csak rövid idő alatt összeverődött — hadi népet együtt tartani s egységes csatára vezetni? Ezen körülmények indíthatták arra, hogy a tábort aránylag kis területen szekérvárba szorítsa.

A szekérvárat kétszáz évvel később Hunyadi János is alkalmazta a rigómezei csatában; de az csak támpontja volt a harczállásnak, melyben haderejének kisebb részét, a gyalogosokat és tüzéreket helyezte el, s korántsem szolgált az egész sereg-nem, a lovasság körülzárolására, midőn a harcztéren az ellenséggel szemközt táborozott.[2])

IV. Béla hadserege nem volt ütközet-táborban. Nincs benne kétség, hogy a király a szekérvárban csatát vívni nem szándékozott, csupán a sereg biztonságát s összetartását kereste általa, sajnos, a harczképesség rovására.

Katonai szabályzataink értelmében szekérvárat ma is alakítunk táborozó vonat-járművekből, ezek őrzése és védelme czéljából, ellenséges lakosság és portyázó csapatok rajtaütése ellenében; de egy szekérvár több, mint 100 járműből nem alakíttatik. Közönséges táborozáshoz pedig rendszerint dandár nagyságú csoportokban 6—7000 gyalogos, vagy 2000 lovas helyezkedik el egy területen, hogy szabad mozgásra, fejlődésre, alakulásra helye legyen. Ütközet-táborban a csapat kényelme háttérbe szorúl s a hadműveleti és harczászati követelmények lépnek előtérbe, minden esetben a szabad mozgás, szabad fejlődés szem előtt tartatván.

Ezekből kifolyólag könnyen elképzelhető, hogy 60—70,000 lovas a vonat-járművekből alakított szekérvárban mily alaktalan

[1]) *Galitzin* id. h. 259. l.

[2]) *Kiss Lajos:* A rigómezei hadjárat. *Hadtört. Közl.* 1895. 343 és köv. ll.

tömeggé zsúfolódott össze s milyen levegő környékezte a tábort, hol annyi ember és ló szorult egybe.

Spalatói Tamás szerint »sátraik úgy össze valának zsúfolva s azok kötelei egymáshoz kötözve és összebonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva s nem lehetett a táborban járni-kelni, hanem mindnyájan mint valami hálóba valának szorulva.«[1])

A Sajó vize — mint rendesen tavaszkor — nagy és iszapos vala; nem hitték, hogy a hídon kívül átkelhető, átgázolható legyen, azért csupán a hídhoz állítának őrséget.

Rogerius szerint »ezer vitézt minden éjjel állítanak vala a sereg őrizetére.« Ez a főerőnek csak $^1/_{65}$ része, miért is a hadsereg rendes biztosítására kevés lett volna s csakis a híd őrségeül tekintendő. Azonban Rogerius ezen szavaiból kitetszik az, hogy a magyar sereg több éjszakát töltött várakozó magatartásban a muhi pusztán.[2])

Ezen körülményt igazolja egyrészről a haderőnek még folytonos gyülekezése, másrészről a Sajó áradása, melyen egyik félnek okvetetlen át kell vala kelnie, hogy megütközhessenek. De ez, az egyetlen egy hídon az ellenség szeme láttára nem vala tanácsos. Talán utóbb az apadás bekövetkeztével a hídon és több gázlón egyidejűleg, rendezett sorokban támadólag átkelni, előnyösebb kilátást nyujtott.

Hogy mindkét fél, a hidat birtokában tartva nem rombolta le, sőt őrködött felette, arra mutat, hogy mind a magyar, mind a tatár sereg támadni szándékozott.

Európai hadaknál nem volt példátlan eset, hogy az ellenfelek huzamosabb időn át tétlenül farkas szemet néztek egymással. Föltehető, hogy IV. Béla a csata napját megelőzőleg 2—3 napot töltött a muhi táborban. Hogy csapatai messzire örsöket toltak s hírszerző járőröket küldtek volna ki, vagy a folyót hosszában éjjel-nappal megfigyelték volna, arról történelmi adataink nem szólnak; de nem is szólhatnak, mert — az események végfejlődésétől eltekintve — a nyugateurópai hadaknál a lovagias hadviselési mód majdnem kizárta a pontos, biztosító és földerítő szolgálat szükségét; így azután valószínű, hogy a tatárokkal szemben sem alkalmazták, úgy

---

[1]) *Szabó Károly:* Tamás spalatói esperes *Historia Salonita*-jából a tatárjárás története, XXXVII. f. 62. l.

[2]) »Tamen mille milites omni nocte ad custodiam exercitus ponebantur«.... továbbá: »Tartari vadum invenientes longe ab exercitu una nocte unanimiter transierunt.« *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. 65. l. c. XXVIII. Ebből kitetszik, hogy az ellenséges hadseregek több éjt töltének egymás közelében.

lehet, nem is értették a módját. Innen van, hogy a magyarok nem is tudták, mikép a tatár sereg egyik oszlopa a Sajó alsó folyásán hidat vert s ott kelt át a jobbpartra, hogy a magyar tábort bekerítse.[1])

Ezzel szemben igen valószínű, hogy a tatárok — mint Pest környékén — folyton jártak-keltek, a híd felé a folyóhoz jöttek, szemlélődtek, majd ismét eltűntek. Ezt a magyarok megszokván, természetesnek találták s már csak a folyó áradt vize miatt sem törődtek vele, de nem is utánozták.

Pedig ez a jövés-menés, izgága szemlélődés kiderítette a tatároknak, hogy a magyar sereg igen hátrányos állapotban táborozik, hogy tétlen nyugalma aluszékonnyá tette a tábort, minek folytán az se lát, se hall; végre kiderítette azt, hogy a Sajó vize annyira apadt, hogy bizonyos ponton átgázolható.

Igy van ez ma is. Csak azon lovasság hozhat biztos hírt az ellenségről, vagy deríthet fel bizonyos dolgokat, mely szakadatlanúl jön-megy, szemlélődik, majd eltűnik.

IV. Béla idejében eleink a földerítés ezen módját nem értették; pedig a honfoglaló ősök a tatárokhoz hasonló módon harczoltak.

A mongol sereg zöme Seibán átkelése után körülbelül 7 kilométerre vonult vissza a Sajó mögé s Berzék és Tisza-Lúcz vonalától délre szállott táborba, míg tábori örseit Sajó-Hidvég és Girincs felé tolta előre.[2])

Ez állásban a tatárok arczvonalát a Sajó, szárnyukat a Hernád és Tisza folyó biztosította. Az egykorúak szerint a folyók partja mocsaras, a körűlzárt róna részben erdős vala, miért is a tatárok nagyobb része elfödve táborozott.

E kitűnő állást megkerűlni vagy meglepően arczba támadni az éber mongolokkal szemben nagy dolog volt, bár nem lehetetlen.

Batu jeles hadvezér vala. Hírből ismerte a magyarok vitézségét, számított rá, hogy erős hadsereggel fog szembeszállani, azért biztosította magának a terep minden előnyeit, pedig mi akadályozta abban, hogy Magyarország szívéig nyomuljon?

Batu számított rá, hogy őt a magyarok — a folyón

---

[1]) Ezt az utókor 600 év multán khinai adatokból tudta meg.

[2]) II. Frigyes császár az angol királyhoz írt levelében azt mondja, hogy a két tábor egymástól öt római mérföldre feküdt, a mi ötezer lépésnek felel meg. Ez azonban a két sereg biztonsága szempontjából kis távolság lett volna, a miért is úgy értelmezzük, hogy a magyar tábor és a tatárok biztosító csapatai között volt meg a fentebb említett távolság. — *Fejér:* Cod. Dipl. IV. I. 222. l.

átkelve — meg fogják támadni. Az erdős terület a tatárok harczmodorának kedvezett, a mennyiben — eltekintve attól, hogy folyón átkelő sereget támadni mindig előnyös — a tatárok födve az erdő-részlegekben cselt állíthattak, majd váratlanúl előtörve a támadót bekeríthették, nyílzáporral elárasztathatták s mielőtt ez harczhoz fejlődve teljes erejét kifejti, visszavethették, s minden esetben a folyóba szoríthatták.

Másrészről Batu-khán a kezdeményezést fentartá magának, hogy ott és akkor kel át a folyón, a hol és a mikor neki tetszik, s korántsem támad oly veszélyes helyzetben, mint azt ellenfelének kell vala tennie, ki viszont a tatárok támadását egészen nyilt terepen fogadja, háta mögött bár kisebb, de mocsaras partú folyócskával. Batu-khán tehát a terepet ügyesen választá meg s annak előnyeit kiaknázta.

A mongolok táborában csend vala. Batu fontolóra vette a magyar hadak nagyságát, jó hírnevét, s a helyzet komolyságától áthatva, a mohamedán csapatoknak meghagyta, hogy könyörögjenek Istenhez a győzelemért. Ő maga fölment egy magaslatra,[1]) mint egykor nagyatyja, a hódító Dsingisz-khán; senkihez sem szól vala, hanem egy nap egy éjjel imádságba merülve ájtatoskodék.[2])

A mongolok hírszerző járőrei, kémei, úgy lehet vízi jármű segélyével átkeltek a Sajón s közvetetlen is megfigyelték a magyar tábort. Valószínű, hogy Batu-khán maga is szemügyre vette s a szerint állapítá meg az ütközet tervét.

A magyar tábor hangulata, az általános helyzet, kedvezőnek épen nem volt mondható. Ezen körülmény a már kifejtett katonai szervezeti, valamint a politikai viszonyokban találja magyarázatát.

IV. Béla királyról tudjuk, hogy »jellemében határozott, czéltudatos férfiu volt; a mit magában föltett, attól el nem állott, de következetesen annak megvalósítására törekedett. Éles esze, törhetetlen ereje, bátorsága volt a béke műveiben, a politikában, de kevésbbé szerencsés a csatamezőn. Rideg, kiméletlen ember, kit nem igen szerettek, de ő sem sokakat szeretett. Tetteinek oly színe volt, mintha merő önzésből cselekednék; ez önzés azonban nem a magán ember, hanem a magyar király önzése vala, ki nem ismert nagyobb és szentebb

[1]) A *Strázsa-domb* vagy *Messzelátó*, Tisza-Lúctól egy fél mérföldnyire, a mongol tábor háta mögött, e czélra s főhadiszállásra alkalmas volt.

[2]) *Sámi Lajos* id. h.

czélt, mint az országot oda helyezni, a hol III. Béla király idejében volt.«[1])

Sajnos, hogy e jellemzés nem szól a hadvezérről. IV. Béla a muhi csata idejében javakorabeli férfi, Batu-khánnal egyidős, 35 éves vala. Katonai, hadvezéri tapasztalatait illetőleg tudjuk róla, hogy már ifju korában részt vett atyja, II. Endre hadjárataiban. 1228-ban sereget vezetett Bolgárország ellen, hol a bolgárokat nyilt csatában megverte, de Bodont (Vidint) elfoglalni nem tudta. 1229-ben a halicsiak ellen viselt háborút, a kedvezőtlen időjárás miatt eleinte változó szerencsével, de utóbb eredménytelenül, sőt nagy veszteséggel vonult vissza Magyarországba. 1231-ben atyja és öcscse, Endre herczeg társaságában harczolt Halicsban és Volhyniában. 1233-ban atyjával nagy sereg élén Ausztriára tört Frigyes osztrák herczeg ellen, de a háborúból semmi sem lett, — megbékültek. 1235-ben atyja vezérlete alatt, öcscsével Kálmán herczeggel együtt újabb hadjáratra indult Frigyes ellen, azonban a háborúból most sem lett semmi, mert az osztrák herczeg békét vásárolt.

Mint magyar király, trónralépte óta (1235) a mongolok betöréséig — hat éven át — a béke műveinek szentelte életét. A bekövetkezett válságos időben — talán nem is lehetett máskép — nem látjuk benne az erős akaratú uralkodót. A fegyelmetlen hadsereg élén úgy tűnik fel nekünk Béla királyunk, mint az a parancsnok, ki túlhajtott szigorúságából engedni kénytelen s a válság perczében elveszti befolyását alárendeltjeire, de népszerűtlensége megmarad. Érezhető volt, hogy a király a hadvezéri tisztet csak királyi méltóságánál fogva viseli.

Alvezére, a különben vitéz Ugron, büntetlenül megmutatta, hogyan lehet a legfőbb hadúrnak nem engedelmeskedni. A hadművelet nem a király akarata, de a túlerős politikai ellenpárt kívánsága szerint ment végbe. A hadseregben van ugyan a királynak véleménye, de szavának nincs meg a kellő nyomatéka. A muhi táborban »buzdítá övéit, hogy emberül tartsák magokat a harczban, saját kezével számos zászlót osztogatván az előkelőknek.«

A magyarok azonban még soha sem látván ekkora haderőt együtt, el voltak bizakodva. Némelyek fitymálva beszéltek az ellenségről s a király gondosságát nevetségesnek tartották. Mások a kunok betöréseire emlékezve, veszélyt nem láttak, s akként vélekedének, hogy a tatárok is jöttek, pusztítottak, s

[1]) Pauler Gyula kiváló tudósunk jellemzi így IV. Bélát. *A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt*, II. 111. l.

mire a magyar sereg egybegyűl, hátat fordítanak az országnak. De voltak olyanok is, kik óhajták, hogy a király veszítsen, hogy ők azután annál kedvesebbek legyenek előtte.

A magyar seregben voltak kötelességtudó jeles vitézek, harczias elemek is, bár elenyésző kisebbségben. Ilyen volt a király öcscse, a csöndes lelkű, de vitéz Kálmán herczeg; a szabadszájú, de harczias, vitézségben fölülmúlhatatlan Ugron kalocsai érsek; Türje Dénes, a király ifjukori társa, hadjárataiban egyik legvitézebb bajnoka, szintén jeles erő, kiváló egyéniség, és mások, kikről utóbb lesz szó, mind megannyi jeles vitéz, kiket a kor szelleme lovagias, derék bajnokokká, de nem hadvezérekké nevelt.

Ezek közt hálásan emlékezhetünk vissza a vitéz templomosokra, kik jeles parancsnokuk, Montroyal Jakab vezérlete alatt karddal kezökben, ott vesztek érettünk a csatán.

Nehéz hetedfélszáz év multán ecsetelni a szerencsétlen csata előzményeit, lefolyását, a nemzeti nagy szerencsétlenséget. Isten ujját látjuk a rendkívüli eseményben.

A jelen- és utókor okulását szem előtt tartva, helytelen volna takarni az elkövetett hibát; azért is előadjuk az eseményeket a legilletékesebb kútfők alapján úgy, a mint azokat felfogni és megitélni képesek vagyunk.

Meglehet, hogy a nagy idők nagy távolsága nem engedi tisztán látnunk a hadsereg szervi kötelékeit, benső életét. Keresve, kutatva a baj minden oka után, úgy találjuk, hogy ama nagy testben hiányzott a lélek, a vezérlő szellem, az egységes parancsadás, hiányzott a hadvezér.

A király csupán a hadúri tisztet viselte. A derék Kálmán herczeg jeles tetteiben csak az alvezért látjuk. A hős Ugron is csak saját dandárát vezette, de a királytól várta a rend, éberség, harcziasság fentartását, kinek parancsát nem tisztelte, s a végveszély utolsó pillanatában támadja őt, támadja a főurakat, egyetemleges hanyagsággal, gyávasággal vádolván mindannyiokat.

Gondolkodunk felette, hogy mit akarhatott a magyar sereg? Ugy tetszik: egy a kor szellemében való formaszerű harczfelállítást a Sajó folyó jobbpartján, vagy alkalmas módon és időben harczalakzatban való átkelést a balpartra és ütközetet.

Mint föntebb ecsetelém, a magyar táborban önhittség, téves felfogás, közönyösség és rossz indulat alkották a hangulatot. A tábor biztonságát a megáradt Sajó, a hídnál 1000 főnyi védőrség s végső esetben a szekérvár nyujtotta.

A magyar seregben senki sem gondolt arra, hogy az ellenség a tábor nyugalmát még csak zavarni is képes volna.

Ezen apathikus tétlenség, a biztonsági szolgálat elhanyagolása csak ingerül szolgált a cselvetésben leleményes, ravaszságban fölülmúlhatatlan, a hadviselésben évtizedek óta gyakorolt mongoloknak.

Április 10-én, egy szerdai napon este, midőn a magyar tábor lenyugodott, egy orosz szökevény jelentkezett a magyaroknál. A király elé vezették. Itt elmondá, hogy Batu-khán rendezi csapatait, az éj folyamán támadásra készül. »Legyetek azért ovatosak, — mondá — nehogy véletlenül s rögtön találjanak rátok rohanni.«

Ugy tetszik, a király és alvezérei lehetetlennek tarták, hogy a mongol hadsereg komoly és elhatározó támadást intézzen táboruk ellen; de bizonynyal nem is sejték, hogy mily nagyszabású és merész támadáshoz készülnek a tatárok, mert csupán a híd védelmére gondoltak.

Kihez legközelebb állott, kiben leginkább megbizott, öcscsét, Kálmán herczeget rendelte ki dandárával a híd védelmére a király.

Ugron érsek — »mert ő is harczos csatára mindig kész és vakmerő ember vala« — dandára élén követte Kálmán csapatait saját elhatározásából.

Batu-khán három oszlopra osztá fel seregét. A közbelső oszlopnak a hidat kell vala erőszakolnia s a magyarok figyelmét ezen a ponton lekötnie. A jobb oszlop a híd fölött megfelelő távolságban, alkalmas helyen átgázol a vízen, míg a bal oszlop a Sajó alsó folyásán hidat rögtönözve kél át a tulsó partra.[1])

Nagyobb hadsereg átkelésére, szemközt az ellenséggel, alkalmas idő s lehetőség szerint több átkelő hely szükséges. Batu maga a hídnál erőszakolta az átkelést. Szubutai a bal oszloppal hadi hídon kelt át, míg a jobb oszlopot valószínűleg Seibán vezette át a gázlón.[2])

---

[1]) Rogerius és Tamás esperes hídról és gázlóról beszélnek. (Szabó Károly ford. az előbbinél XXVIII. f. 27. l., az utóbbinál XXXVII. f. 63. l.) A khinai adatok szerint (Sámi Lajos fordításában: *Vasárnapi Ujság*, 1876. 43. sz. 681. l.) a folyó felső folyásán keresett gázlón, annak közelében egy hídon, végre a folyón alább Szubutai által rögtönzött hídon keltek át a mongolok. Ez nem is lehetett másképp, mert Ónod alatt a Sajón atgázolni még kisebb vizállásnál sem lehetséges.

[2]) Seibán legjobban ismerte a terepet. A mongol hadsereget megelőzve, a Bodrogon és Sajón át Pestig kalandozott s onnan vissza ismét a Sajón kelt át, hogy Batu táborába vonuljon. Mint Batu testvére, a hadseregben fő személyiség vala, kit természetszerűleg megilletett az egyik oszlop vezérlete; azért láttam indokoltnak Seibánt a csataterven is a jobb oszlop parancsnokául fölvenni.

A terep leírásában említők, hogy a Sajó tavaszkor rendesen hirtelen árad; de ha a Tisza nincs megdagadva, a Sajó is rövid idő alatt leapad. Igen valószínű, hogy ez a muhi csata idejében is így történt; a mi nem kerülte el a szemes mongolok figyelmét s a vezérlet — bizonyára több kísérlet után — már eleve kiszemelte azt a pontot, hol a sereg egyik oszlopának át kell gázolnia.

Az éj világos volt; mert sötétben harczolni lehetetlen s hozzá a csapatok még ismert terepen is könnyen eltévednek. Az éj világosságára szükség volt a hídverésnél, valamint a folyó átgázolásánál is.

A támadást Batu-khán oszlopa kezdte a híd ellen. Habár ezen oszlopnak eleinte csak tüntetés lehetett a feladata, úgy látszik, hogy Batu — minthogy komoly ellentállásra nem talált — természetszerűleg folytatta az átkelést s már eleve nagyobb erőt hozott át a jobbpartra.[1])

A magyar hídőrség visszanyomatott. Éjfélkor, midőn Kálmán herczeg és Ugron, dandáraikkal odaérkezének, a tatárok már jelentékeny számban átkeltek volt s a jobbparton mindinkább kiterjeszkedének.

A magyarok harczhoz fejlődve habozás nélkül megrohanták az ellenséget s heves harcz után sokat leöltek, sokat a folyóba szorítottak, minek következtében a tatárok nagy számmal a hullámokba vesztek.

A magyarok személyes bátorsága, a szálfegyver kezelésében való ügyessége és rohamuk merész határozottsága, nem hogy fölülmulta, de meglepte a tatárokat, s könnyen érthető, hogy hanyatt-homlok rohant vissza minden a hídhoz és a folyó partjához.

Az éjjeli világosság csak kis távolságra enged látni, korlátozza az áttekintést; benne minden tárgy nagyobbnak látszik, minden zaj erősebbnek hallszik. Azért is az éjjeli támadás még harczkész csapatokat is meglep, tévútra vezet s rendesen a merészebb fél marad a győztes.

A tatárok kitűnően értettek a nyilazáshoz, de szálfegyverrel bánni kevésbbé tudtak s ebben épen nem voltak oly ügyesek, mint a mieink.

Ez alkalommal esett el Batu-khánnak egy kedves embere, Bahatu.[2]) A magyarok részéről Bő Izsép, Kálmán pohárnoka szintén itt esett el.

---

[1]) Többszörös irányú támadásoknál teljes öszhangra számítani lehetetlen. Végkivitelében csak egy kényelmes és gondatlan hadsereg ellen sikerülhet a dolog oly meglepő módon, mint a hogy a muhi csatában történt.

[2]) Khinai adatok szerint 30 emberét vágták le. Hogy mennyi ful-

A magyarok erélyes támadása, az első komolyabb összecsapás, jelentékenyebb szabású ütközet volt, mint első pillanatra gondolnánk. A tatár csapatok vesztesége Batu-khánt nagyon elkedvetlenítette. Mondják, hogy vissza is akart volna térni, de az öreg Szubutai lebeszélte, mondván: »Herczeg, ha vissza akarsz vonulni, abban nem akadályozhatlak, de én elhatároztam, hogy addig nem térek vissza, míg a *Tu-na* (Duna) folyót és a *Ma-cha-k* (Pest) városát el nem értem.« [1])

A mongolok visszanyomattak; ennek folytán a magyar csapatok — a hídőrséget megerősítve — a keresztyén hadviselési módszer nyugodt lelkiismeretével, szintén táborukba vonultak. Ott a kivívott diadal szerencséje mindenkire megnyugtatólag hatott, s azok is, kik még fen valának, fegyveröket lerakva, aludni tértek.

Csak Kálmán herczeg és Ugron hadi népe, valamint a templomos vitézek maradtak készenlétben, az éjt fegyverrel kezükben virasztván át. Nem ok nélkül. A tatárok közép oszlopának, a másik két oszlop harczműveletére való tekintettel, meg kellett újítani a támadást.

Batu a hídfő közelében hét hajító gépet (katapultákat) állított fel s roppant köveket hajigáltatott a tulsó partra, folyvást szórva a nyilakat a magyar hídőrség ellen.

A hadi történelemben nem ritka eset, hogy az ágyúk lövő távolságán kívül lövegharczot vívtak az ellenfelek s a lövedék nem tett kárt az ellenségben, mert odáig nem jutott. 1239-ben Csernigov ostrománál a tatárok hajító gépei 150—200 fonál távolságra dobálták az óriási köveket,[2]) a mi egyenlő 320—426 méterrel, vagy 426—568 lépéssel. Ebből következ-

ladt a vízbe, arról nincs szó; de biztosra vehetjük, hogy több veszett a vízbe, mint kard és lándzsa által.

[1]) Csupán a hídért folyt harcz lehetett az, mely Batu-khánt elkedvetlenité, mert ott a tatárok határozott vereséget szenvedtek. Szinte képzelhetetlen, hogy Batu, ki annyi csatában és ostromban vett részt, most egy átkelés kierőszakolásánál bekövetkezett vereség miatt kedvét veszítse és teljesen visszavonulni akarjon. E körülmény azonban érthetőbbé válik, ha elgondoljuk a visszavert oszlop rendetlenségét és veszteségét, a másik két oszlop késedelmét, valamint azt, hogy Batu az éjjeli homályban nem tudhatta, hogy nem az egész magyar hadsereg áll-e vele szemben rendezett csatasorokkal? Egy nagy és vitéz hadsereget kézi tusával támadni folyón való átkeles közben nem kicsiség, éjjel pedig lehetetlen. — A Szubutainak tulajdonított szavak tulajdonképen a Batu és jeles tábornoka közti viszony jellemzésére szolgálnak s a katonai fegyelem mellett is csak olybá veendők, hogy az öreg, hű cseléd sok igazságot odamondhat gazdájának. Végül megjegyzem, hogy a muhi csata után többé nem lehetett arról szó, hogy a mongolok visszavonuljanak, mert minden tisztán állott Batu előtt.

[2]) *Galitzin* id. h. 270. l. — 1 fonál = 2·134 méter.

tetjük, hogy a Sajó partjainak egymástól való távolsága a hídnál 400 lépésen belül volt, hogy a lövedéket egyik partról a másikra átdobhatták.

A nyilak hord-távolságát, bár e tekintetben biztos adatunk nincsen, kedvező esetben 300 lépésre tehetjük.[1])

Ismerve a hajító gépek hatásképességét várharczoknál, hol aránylag kevés ember lett általuk harczképtelenné, ezúttal, midőn a magyar lovas csapatok szabadon mozoghattak, sőt az erélyes harcz érdekében — egyes őrcsoportok kivételével — a csapat a hídtól távolabb állhatott, Batu hajító gépeinek hatást, jelentőséget nem tulajdoníthatunk.

Kétségbe vonjuk azt, hogy ezen gépek hajított kövei a hídőrséget állásából elűzték, megfutamították volna. Mert hiszen a míg a gépek hajták súlyos köveiket, addig a veszélyes területre a mongolok sem léphettek, midőn pedig ez megszűnt, a magyar csapatok is visszatérhettek állásaikba, illetőleg az átkelő ellenséges osztagokat megrohanhatták.

Azoknál a gépeknél szó sem volt szabatos czélzásról és irányzásról s egy határozott területnek lövedékkel való elárasztásáról, mint az korunkban a lövegharcznál történik, midőn legkivált s tulajdonképen a lövedék repesz-darabjainak és töltet-lövedékeinek hatása pusztító. Épen az éjjeli homályban a folyón át nagy lőtávolságban folytatott nyílharczra sem fektetünk súlyt s annak semmi hatást sem tulajdonítunk.

A hadi gépek felállítása és alkalmazása, valamint a nagy távolságra lőtt nyilak csupán azt igazolják, hogy Batunak a hídnál erős vereséget kellett szenvednie, a mennyiben nyilt területen vívott harczban szükségét látta annak, hogy a magyarokat hadi gépekkel rémítse s a támadást ezen a ponton csak ilyenformán demonstrálja.

Mindazáltal hajnali szürkületkor a hídőrség kénytelen volt állását feladni s menekülni a tábor felé, hol »nagy lármát ütve, alig bírták a mély álomba merülteket felkölteni.«

Ezen sietve történt visszavonulás abban talál magyarázatot, hogy a mongol sereg jobb oszlopa időközben a híd fölött — nem is messzire attól — átgázolt a Sajón s a hídőrség csapatait hátba fenyegette, mialatt és egyidejűleg a közép oszlop is tért nyerve, hajnal felé áttört a hídon s a mongol sereg rövid idő alatt elárasztotta a mezőt.

Kálmán herczeg, Ugron érsek és a templomos-rend mes-

[1]) Az angoloknál, hol az ügyes íjászok perczenkint 12 nyilat lőttek el, a legnagyobb távolság, melyben a czéltárgyat még eltalálták, 220 méterre, vagyis 293 lépésre tétetik. *Demmin:* Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwickelungen. Leipzig, 1869. 491. l.

tere, a mint a zajt észrevették, dandáraikat sorakoztatván, azonnal kitörtek a táborból s harczhoz fejlődve, vakmerően rohantak az ellenségre, hogy a harczolva visszavonuló hídőrség osztagait felfogják s az ellenséget visszavessék.

A magyarok ez alkalommal, a hídőrséget is odavéve, három dandárral — csekély számuknál fogva valószínűleg tartalék kikülönítése nélkül — szükségképen egy harczvonalban rohantak az ellenségre s talán csak a szárnyak valának némileg visszahajlítva.

Ezen harcznak Ónodtól délre s a hajdani Muhi várostól keletre kellett történnie, mely alkalommal a magyarok balszárnya Muhi által némi fedezést, némi támaszt nyerhetett.

A tatárok nagy sokaságához képest, kik »apránkint sáska módjára kelnek vala ki a földből« — a magyarok igen kevesen valának s kétségbeesett harcz és nagy veszteség után a táborba szorultak vissza.

Ez volt a második összecsapás a magyarok és tatárok között s hajnali szürkülettől — mondjuk, reggeli négy vagy ötödfél órától — világos reggelig tartott.

Kálmán herczeg és vitéz bajtársai önfeláldozó küzdelme alatt az egész tábornak fegyvert ragadva kitörni s harczhoz fejlődni kellett volna, ott a hol fér, s a hol az ellent éri, ott kell vala reá rohannia.

De a mély álomba merült néphad, midőn felzaklatták, első pillanatra nem hitt a veszélynek, kevésre nézte a bajt s fölébredt benne az eredeti érzület és helytelen felfogás. Az általános benyomás alatt talán a király sem tartotta a helyzetet oly veszedelmesnek, mint az a reggeli órák felé mutatkozott. Ennek folytán a felriasztásban amúgy is gyakorlatlan, fegyelemhez nem szokott csapatok harczosai lassan, ímmel-ámmal készülődtek, gondolván hogy ráérnek. Később, midőn a veszély szemmel láthatóvá, kézzel foghatóvá lőn, midőn a baj nyakukra nőtt, elkezdődött a kapkodás, és a harczosok talán buzgólkodtak volna, de ez nem volt többé oly könnyű s egyszerű dolog a szoros táborban, a milyennek az első pillanatra látszott.

A nyugat-európai hadviselés és harczmodor nem ismerte a gyors alakulást, harczba fejlődést; megszokta a nyugalmas, zavartalan harczfelállításokat s rendezett harczvonalakkal támadta az ellenséget, vagy helyben várakozott reá.

Váratlan támadás a harczművészet követelményei szerint táborozó rendes csapatokat is meglep, zavarba ejt s megbénítja ellentálló képességöket. Mennyivel nagyobb volt a muhi táborban a zavar, hol a szekérvárba szorult sereg egy csomóba

összegomolyítva, a közlekedéstől megfosztva, a helybenvaló sorakozásban és alakulásban akadályozva, jóformán lélekzetet sem tudott venni.

A király tartott ugyan a mongoloktól, de nem intézkedett azon esetre, ha váratlan támadás éri a sereget; mert arra nem is gondolt s ez másoknak sem jutott eszébe. Hiszen az éj folyamán mindenki azt hitte, hogy megverték a tatárokat.

Ha most számot vetünk azzal a fejetlenséggel, mely az afféle nagyobbrészt néphadból összehozott táborban uralkodott, könnyű lesz elképzelnünk az éktelen zavart, a tehetetlen kapkodást, mely a magyar tábor ellentálló képességét teljesen elzsibbasztotta s okot adott Spalatói Tamásnak megírni, hogy »ágyaikból lassan kelve, inkább azon valának, hogy szokásuk szerint fésülködjenek, karpereczeiket csatolgassák, arczukat mosogassák, arról pedig, hogy megütközzenek, alig gondolkoznak vala.«

II. Frigyes császár, ki Béla küldöttjétől, Báncza István váczi püspöktől értesült a muhi csata lefolyásáról, szintén kedvezőtlenül ír a magyarokról: hogy kevélyek és tudatlanok valának, az ellenséget kevésre becsülték, közelében lustálkodtak, a hely természetes előnyeit, a szekérvár hadi értékét túlbecsülték.[1])

Czéltalan és helytelen volna ezen történeti adatok írói közül bármelyiket (Rogeriust, Tamást vagy Frigyes császárt) részrehajlással vagy túlzással vádolni, hogy elődeink elkövetett hibáit szépítsük. Egy-két túlhajtott szó a megtörtént nagy csapás jelentősége mellett türelemmel viselendő.

Mi, az utókor fiai, tudjuk, hol és miben volt a hiba. Hasonló mulasztásokat és hibákat elkövettek más nemzetek is, de több szerencsével. Hasonlóan gyászos viszonyok között más sem lehetett volna jobb, mint mi. Nekünk »a mult csak példa legyen most.«

Mikor a tatárok nagy sokasága a magyar dandárokat a táborba visszanyomta, »Ugron érsek, ki rettenthetetlen és szabad beszédű vala, fenhangon kezdé a királyt gondatlanságáért korholni s Magyarország főurait gyávasággal vádolni, hogy a veszélyben a magok életéről sem gondoskodnak s az ország megmentésére nem készülnek.«

A helyzet ez időszakában neki is láttak a készülődésnek, de az már csak kapkodás vala. A szűk táborban talán alig valának képesek lóra ülni; némelyek sorakoztak volna, de azt

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. IV. 1. 221—222. l.

sem tudták hová? »A katonák uraikra s az urak katonáikra találni nem valának képesek.«

Oly nagy sereg (65,000 ember) kivonulása a táborból s harczhoz való fejlődése, rendes viszonyok között is huzamosb időt kívánt volna.[1])

Ha mindenki rendben és harczra kész állapotban tartja dandárát, mint Kálmán herczeg, Ugron érsek és a templomos mester, könnyebb lett volna a kibontakozás, s jól vagy rosszúl, de becsülettel szállottak volna harczba.

Sajnos azonban, jó Béla királyunk nem volt hadvezér s engedetlen népe az ősök dicsteljes harczmodorát és harczias-ságát talán csak szájhagyományból ismerte.

Az elkeseredő Ugron dörgő szózatára többen, a kik felkészültek, fegyvert ragadva csatlakoztak a kivonult dandárokhoz.

Ezek száma nem egynehány harczos, mint gondolnánk, de kétségkívül több ezer ember volt. Azonban a nagy sokaság készületlen állapotában tehetetlen bomlásnak indult. Nem voltak parancsnokok, kik a harczászati köteléket helyreállítani s a harczosokat férfias önvédelemre bírni tudták volna.

A kivonult dandárok Kálmán herczeg, Ugron érsek és a derék Jakab mester vezérlete alatt a híd és gázló irányában — tehát a merről a tatárok sokasága özönlött — vágtattak elő.

A magyarok rohanása erélyes, hatalmas vala. Ugron, a hősök hőse, csapatai élén karddal kezében a tatárok legsűrűbb soraira vetette magát s rettentő pusztítást vitt köztük véghez. A merre tört, a merre nyargalt, mint egy Jupiter villámmal kezében csapott le közéjük s mindenfelé megnyilt neki az út, zajongva kerülte s ész nélkül menekült előle a tatár.

Kálmán herczeg és Jakab mester olasz-franczia vitézeivel, Ugronhoz méltóan »nagy romlást tesznek vala az ellenségben.«

A tatárok az erélyes rohamot, a hősies viadalt kiállani nem bírták. Sokan hátrálva megfutamodtak. Ekkor Batu kivont karddal űzte vissza a futókat s az időközben átkelt friss csapatokat a magyarok ellen küldé.

Nem lehet benne kétség, hogy a tatár hadak jelentékeny része már ezen harcz előtt megközelítette a tábort, s ott a hol hozzája fért, nyílzáporral árasztotta el. Csak így tudjuk érteni

[1]) 1000 lovasnak négyes menet-oszlopból arczélre való fejlődéshez, ügetésben négy perczre van szüksége. Ha a táborból való kivonulás négy kijáraton át történt volna, a hadseregnek egy óránál több idő kell vala, hogy a szomszédos külterületen legyen. A harczalakzat felvételére, az akkori csatarend megalakítására, az összezsúfolt táborból, talán kétannyi idő is kevés lett volna.

a rendkívüli zavart, az észnélküli kapkodást, mely a hanyag sokaságon erőt vett.

A táboron kívül harczoló magyar csapatok aránytalan kisebbségben valának. Számuk fogyton-fogyott. A bal oszlop Szubutai vezérlete alatt Kis-Csécs és Sajó-Örös táján, hol a folyó árterülete szűkebb, elkészült a híddal s reggeli 7 óra tájban hátba fogta a magyarok táborát. Ekkor a harczoló magyar dandárok ellentálló képessége már meg volt törve. A vitéz templomosok Jakab mesterrel együtt mind egy szálig elestek. A hős Ugron s halhatatlan emlékű bajtársa, Kálmán herczeg, súlyosan megsebesülve, még életben maradt vitézeikkel együtt a táborba szorultak vissza.

Reggel 8 óra tájban a mongolok összes hadereje a Sajó jobb partján vala s a magyar tábor mint egy tehetetlenül zsibongó hangyaboly, teljesen körül volt zárva.

A tatárok minden oldalról »nagy tánczkör alakban« körülzárták s nyílzáporral árasztották el a tábort. »Mint mikor a sáska és cserebogár csapatostúl jár, úgy repkednek vala a nyilak a levegőben.«

Hogy a rémület nagyobb legyen, égő kanóczot vetettek a sátrak közé s azokat több helyen felgyujtani igyekeztek.

A tatárok megszámlálhatatlan sokasága rendezett csapatokban vagy osztagokban körös-körül rajzotta a magyarok táborát, harczmodoruk szerint némán, hallgatagon; csak a nyilak süvöltése s a repülő dárdák zuhanása, itt-ott egy vezényszó jelezte e csodaszerűen fegyelmezett lovas nép rémületes harczát.

A magyarok több helyen erős csoportokba verődve, a táborból kitörni akartak; azonban a tatárok résen állva, nyílzáporral űzték vissza a harczba indulókat.

Emitt a nyilak és dárdák alatt »oly sűrüen hullnak vala az emberek, mint a megrázott tölgyfáról a makk«, — amott a köröskörül elharapódzó tűz lángja és füstje űzi, fullasztja őket. Mindenki eszét s fejét veszté »mert egyiknek a másikkal szót váltani sem vala módja.«

A roppant hőség és a nagy szorultság mindenkit ellankasztott. A csatáról, a haderő kifejtéséről többé szó sem volt; mindenki csupán menekülésre gondolt.

A király és a megsebesült kalocsai érsek buzdító, fenyegető, majd hizelgő szava hatástalan maradt; csatára bírni többé senkit sem lehetett, a vezérlet teljesen megszűnt.

Dél felé járt az idő. A nyomasztó helyzetben a tábor nyugati kijárata, a hátrálási vonal felé több ízben ismételni

kellett a kitöréseket, mert a szoros tábor védelemre alkalmatlan volt, s hogy kigyúladt, benne megmaradni nem lehetett.

A valószínűség a mellett szól, hogy valamely elszántabb csapatnak a nyugati kijárat felé a tatárok vonalán áttörni s további harcz nélkül menekülni sikerült a pesti országúton. Ezt látva a többiek, szintén a rés felé törtek.[1])

A mongoloknak épen nem állott érdekében, a futókat visszatartva, kétségbeesett végküzdelemre kényszeríteni; hiszen semmi sem könnyebb, mint egy futó sereget üldözve megsemmisíteni; így a zsákmány is biztosabb.

Azért is a pesti országút felé utat nyitának a menekülő csoportoknak, sőt egyelőre nem is nyultak hozzájok, csak hogy a többit is ösztönözzék a menekülésre; de a futókat két oldalról közrevéve, szétmenni nem engedték, csak futni hagyták, hogy teljesen kifáradjanak. Ez volt az ő taktikájuk.

A táborban »az utak kijárásai az összekötözött kötelek és a sátorok sűrüsége miatt veszedelmesen el voltak rekesztve; midőn szaladva kifelé rohantak, egymásra rogytak s a sereg egymást taposta.«

Mit is lehetett volna ebben a szoros akolban a bilincsre fűzött csapatokkal tenni?

A sereg zöme a pesti országút felé menekült. A tatárok a királyi dandárt lesték, Bélát akarták hatalmukba ejteni. Szerencsére nem ismerték fel.

A király, híveitől környezve, erősebb lovas csapattal tört ki a táborból; útját azonban nem a nagy sokasággal Pestnek, hanem az erdős Bükk-hegység felé vette.[2])

A királyért halni kész vitézek vetélkedve állottak az üldöző tatárok útjába. Azok közt, kik a király életét megmentették, kiket a történelem följegyzett, vala Türje Dénes, a király lovászmestere, számos csatákban jeles vitéz. Mahal fia Detre, ki egy csoport tatárra veté magát, súlyosan megsebesült, de a királyt megmentette a haláltól. Pok Móricz fia Móricz szintén egy tatárt vágott le, ki a királyt lándzsával támadta meg. Ernye, majd a Huntpáznán nembeli Ivánka fia

---

[1]) Hogy Kálmán herczeg — mint Rogerius mondja — az egyik oldalon kitört, azt hivén, hogy az ellenkező oldalon szintén harczra mennek, de azok elmenekültek, — alig hihető, mert Kálmán dandára már akkor teljesen megfogyatkozott, s azt a kevés, kimerült, részint megsebesült embert az általános rémületben újabb kezdeményező csatára vinni lehetetlenségnek tartjuk.

[2]) *Strakosch-Grassmann* téved, midőn a királyt menekülése közben a Sajón lóháton átúsztatni véli észak-nyugat felé; mert arra nem volt szükség, a mennyiben a Bükk-hegység vagy a diós-győri völgy, a Sajótól nyugatra, vagyis a táborhely oldalán fekszik. (Id. m. 86. l.)

András, friss tartalék hátas lovat adtak a király alá. Előbb amaz, majd emez — az utóbbi Tamás testvérével együtt — az üldöző tatárokat megrohanták, hogy a királynak módot adjanak a szabadulásra. Mindannyian derék, jeles vitézek, a királyért és hazáért áldoztak, megérdemlik az utókor hálás kegyeletét.

A király öcscse, Kálmán herczeg, — kinek emléke áldott legyen közöttünk mindenkoron, — éjjel-nappal váltott lovakon menekült Pest felé, de »nem az országúton, melyen a magyar nemzet hemzseg vala, hanem járatlan utakon sebes nyargalvást siete a Duna vizéhez.« Utóbb sebei következtében a Dunán-túl Somogy megyében Segesden elhalt.

A futók arany, ezüst edényeiket, ékszereiket, selyem ruháikat s más becses holmijokat elszórták, hogy a tatárok üldözésétől menekülhessenek. Ezek azonban a prédával nem törődve, folyton nyomukban valának, s midőn a magyarok teljesen ki voltak merülve, karddal, lándzsával ölték rakásra őket.

A menekülők egy tömegét a pesti útról leszorították a Tisza felé az igriczi és mező-csáti mocsarakba, hol azután mindannyian sárba, vízbe fulladtak. Ezek közt volt a daliás kalocsai érsek, a hős Ugron, kit halálos sebével a futók arra sodortak; ott pusztult el Mátyás esztergomi érsek, Gergely győri püspök is.

A tatárok fegyverétől esett el Rainald erdélyi, Jakab nyitrai püspök, Miklós szebeni prépost, Eradius bácsi főesperes, valamint Albert mester esztergomi főesperes. Ott vesztek az ország főurai, a »nagyobb és kisebb rendű világiak..... azok számát egyetlen halandó sem tudhatja bizonyosan.« [1])

Bertalan pécsi püspök »sok katonasággal« az országútról letért a mezőre. A tatárok őt is üldözőbe vették; azonban László ispán, ki a csata szerencsétlen kimeneteléről még semmit sem tudott s dandárával a király seregéhez igyekezett, a püspököt és menekülő csapatát felvette, minek következtében a kisebb számú társaság más irányban folytatta az üldözést s ezek szerencsésen megmenekültek.

A sötét éj beálltáig tartott az üldözés. A hadsereg nagyobb része megsemmisült. »Mocsarakba és vízbe fúltak, tűzben égtek, kardra hányattak. Mezőkön és utakon hevert a sok holt test, mint a kőbányákban a vágott kövek.« A sereg azon része, mely falvakba, templomokba menekült, a felgyuj-

[1]) Sajnos, hogy Rogerius és Spalatói Tamás csak egyházi férfiak neveit jegyezték fel az utókor számára.

tott házakban, templomokban odaégett. »A többit mérgezett lándzsák, kardok és nyilak ejtették el.«

A magyar hadsereg meg volt semmisítve. Ez volt a fő csapás, mely a tatárdúlás idején Magyarország erejét, hatalmát egy nap alatt semmivé tette. A khinaiak följegyzése szerint ez a csata volt a mongolok egyik legfényesebb, legnagyobb csatája.

Batu-khán meg lehetett elégedve az eredménynyel. Nyitva állott előtte az ország a Dunáig. Mondják azonban, hogy a tatárok is drágán fizették meg győzelmüket. Ranzanus Péter, ki 1486 táján írt régibb adatok alapján, a tatárok veszteségét 35,000 emberre teszi.[1]) Alig hihető; bár elég nagy veszteségük lehetett, ha tekintetbe veszszük a tatárok éjjeli vereségét s azt a hosszu küzdelmet, mely hajnaltól reggeli 7 óráig folyt Ónod és Muhi között, s számot vetünk azzal a körülménynyel, hogy az üldözöttek némely csapata vissza is vágott az üldöző tatárokra. A khinai források is arra mutatnak, hogy a muhi csata nem volt a mongoloknak olyan olcsó, mint első pillanatra látszik.[2]) Csakhogy a magyarok szerencsétlensége és vesztesége iszonyú nagy vala.

Nevezetes, hogy a muhi csata előtt két nappal, azaz április 9-én, a mongol hadak jobb szárny-hadoszlopa Liegnicznél megsemmisítette II. Henrik boroszlói herczeg hadseregét, a bal szárny-hadoszlop pedig — miután vérben és lángok közt átgázolt Erdélyen — ugyancsak a muhi csata napján Nagy-Szebent vívta meg s a vidékről is odamenekült népet (állítólag 100,000 embert) lemészárolta.[3])

Olchváry Ödön.

---

[1]) *M. Florianus:* Fontes Dom. IV. Petri Ransani Epitome rerum Hungaricarum. Index XVI. 209. l.

[2]) Olvasd a Batunak és Szubutainak tulajdonított párbeszédeket Sámi Lajos fordításában. *Vasárnapi Ujság,* 1876. 42—43. szám.

[3]) *Pertz:* Monum. Germ. Scriptores, XXIV. 65. l.

BEHEIM MIHÁLY ÉLETE ÉS MŰVEI A MAGYAR TÖRTÉNELEM SZEMPONTJÁBÓL.

— HATODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

BEHEIM MAGYAR VONATKOZÁSÚ HISTÓRIÁS ÉNEKEI.

(Folytatás és vége.)

4. *Von der niderlegung dy dy grauen van pasingen den vngern teten.*[1])

Az ifju Mátyás király ellenségei, élökön Garai Lászlóval és Ujlaki Miklóssal, Frigyes császárt Németujváron 1459 febr. 17-ikén magyar királylyá választották. Mátyás, a mint a németujvári királyválasztásról értesült, Frigyest bitorlónak, »a magyar faj és magyar nyelv ellenségének« nyilvánította; és »a magyar név« megoltalmazása végett közfelkelést hirdetett. De a nemesség egybegyülését be nem várván, királyi dandárát Nagy Simon mácsai bán vezérlete alatt a pártütő urak ellen a Dunán-túlra küldötte.[2]) Nagy Simon Körmendnél, ápr. 7-ikén találkozott a császár és a pártos urak pusztító hadaival. A köztök kifejlődött ütközetről szól Beheim ezen éneke.

Keletkezésének idejét pontosan meg lehet állapitani. Az ének végén Beheim azt kívánja a győztes seregnek, hogy esztendőre hasonló diadalt arassanak. Tehát a költemény szerzésekor Beheim még nem tudott arról a vereségről, melyet a császárpártiak nehány napra a körmendi ütközet után szenvedtek,[3])

[1]) Közl. Karajan: *Quell. u. Forsch.* 48—49. l.

[2]) Fraknói: *A Hunyadiak és Jagellók kora*, 196. l. *(A m. nemzet tört.* Szerk. Szilágyi S. IV. k.)

[3]) V. ö. *Fraknói* id. m. id. h. — *Teleki* id. m. III. 140. l. Hoffmann *(Kaiser Friedrich III. Beziehungen zu Ungarn in den Jahren 1458—1464.* 1887. 22. l.) a *Copey-Buch der gemainen stat Wien (Font. rer. Austr.* II. k. 176. l.) alapján ezt a második ütközetet junius közepére teszi.

és így a költemény kétségtelenül közvetlenül ápr. 7-ike után a győzelem első hírére keletkezett. Beheim akkor már majdnem két éve Frigyes császár szolgálatában állott, kinek érdekében ez az ütközet vívatott. Természetes, hogy a költemény hangulata magyarellenes.

»Szombati napon (ápr. 7-én) történt,[1]) hogy felragyogott a csillag Körmend (zu gurment) mezején, mely sok magyarnak a halálba világított. Mert bizony balszerencsét hozott ez a csillag az ő hat sugarával a magyarokra!« A hatsugarú csillagon Beheim a bazini és szentgyörgyi grófokat érti, kiknek ez czímerök volt.[2])

»Bazini Zsigmond és társai: Ellerbach Bertold, Baumkircher András és Grafeneck Ulrik, harczba szálltak és nagy rettegést hoztak a magyarokra. Harmadfélezer emberök volt, míg a magyaroknak ötezernél is több; remélték is, hogy a németek közül egy sem menekül meg.« Bazini Zsigmondot, Ellerbachot és Grafenecket Bonfini[3]) is említi, valamint Ujlaki Miklóst, kiről Beheim nem tesz említést. Az osztrák névtelen a bazini grófról hallgat. Hogy melyik sereg volt nagyobb, bajos eldönteni. Beheim állítása mellett szól az osztrák névtelen krónika,[4]) mely szerint a császári sereg 2000, a magyar 3000 emberből állott. Frigyes császár jun. 19-iki leveléből, melyben a szentgyörgyi grófok hű szolgálatát jutalmazza, az tetszik ki, hogy a magyar sereg nagyobb volt.[5]) Bonfini épen az ellenkezőjét állítja. Beheim kétségtelenül itt is túloz és pedig a szentgyörgyi gróf javára.

»Mindkét oldalon elrendezkedtek és készültek az ütközetre. A vezérek harczi jelvényt választottak, a magyarok szalmával különböztették meg magokat az ellenségtől. — Mi pedig nyírfavesszőt választunk, — mondá a bazini gróf, — ezzel szokták a gyermekeket megfenyíteni. Rajta tehát Isten és a b. Szűz nevében! — Az ütközet rendkívül hevesen kezdődött; legelül a bazini gróf harczolt, kinek kezétől számtalan magyar hullott el. De Ellerbach, Baumkircher és Grafeneck is kivették részöket, mindannyian vitézül küzdöttek, míg meg nem bontották ellenségeik sorait és meg nem futamították őket. A németek

---

[1]) Az osztr. névtelen krónika szerint »am Sambstag nach Ambrosii.« (*Senckenberg* id. kiad. 78. l.) V. ö. *Teleki* id. m. III. k. 137. l. 3. jegyz. és Thomasi 1459. ápr. 11-iki jelentését. *(Dipl. Eml. Mátyás király korából*, I. k. 47. l.)

[2]) Wertner: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*, 1891. 89. l.

[3]) Id. m. 532. l.

[4]) *Senckenberg* kiad. 78. l.

[5]) *Teleki* id. m. X. k. 622. l.

nyomukban maradtak, a magyarok a Rába vizéhez menekültek, melybe beleűzetvén, sokan elvesztek közűlök. Nagy Simon (Notschisimon) szaladt legelűl,[1]) ki mint a magyarok kapitánya, a legkülönbnek tartotta magát.« Az ütközet lefolyását Beheimtól eltérően, bővebben és hitelesebben adja elő Bonfini.[2]) Hogy a magyarok közűl menekülés közben sokan a Rábába vesztek, az osztrák névtelen krónika is állítja.[3])

»Másfélezer magyar maradt a csatatéren, nem számítva azokat, kik a Rábába fúltak; harmadfélszáz pedig fogságba esett. Erre Zsigmond gróf övéivel visszafordult a csatamezőre. A császárpártiaknak (hofleut) nagy lett az örömük, mert sok lovat, íjat, pánczélt, sisakot ejtettek zsákmányúl.«

Nun wunsch ich daz aber zu iar
ein solhez ward pegunnen.
Graf sigmut und den dreine
seinen gesellen uor genant,
vnd irn hofleuten allensant
sol dys geschenket seine.

Igy végzi a költő. Kívánsága nem teljesedett be, de a kétségtelenűl fényes győzelem nagy kitüntetést hozott a szentgyörgyi grófoknak, mert Frigyes császár czímeröket megbővítette, őket minden nemesek, sőt zászlósok fölött való ranggal ajándékozta meg és nekik a vörös pecsét használatát megengedte.[4])

Beheim, úgy látszik, többször megfordult Szentgyörgyi Zsigmond gróf udvarában, és ezt a költeményt is talán hálából írta az ő magasztalására, a szíves látásért. Van még egy éneke, mely erre a viszonyra némi világot vet. Czíme: »*Uon narren.*« [5]) A költő ebben az énekben beszámol arról a szégyenletes durvaságról, melylyel Óvárt (zu altenpurg) »bolondok« illették, kik Albert herczeg szolgálatában álltak.

»Történt ugyanis, hogy Zsigmond bazini gróf lakodalmat ült, melyre közelből-távolból nagy számban gyülekeztek a főurak és lovagok. Zsigmond ezen alkalommal nagy harczjátékot rendezett. A lovagok dárdát vetettek, lándzsát törtek, a dobok és

[1]) V. ö. *Bonfini* id. m. 533. l. »Simon, desperatis rebus, ut fuga saluti consuleret, mox terga vertit, omnesque dato signo secum fugam capere jubet.«

[2]) Id. m. 533. l.

[3]) *Senckenberg* kiad. 78. l.

[4]) *Teleki* id. m. X. k. 622. l.

[5]) A cod. germ. monac. 291, 420*a*—420*b*. másolataim között. Beheim még a bécsiekről szóló krónikában is megemlíti röviden Zsigmondot. *Karajan* kiad. 318. l. 13—14. vs.

trombiták zaja messze hallatszott. A hegedősök sok édes dalt zengtek lanton, sípon, hárfán és midennemű húros hangszeren. Mikor pedig Beheim is be akarta mutatni művészetét, a *bolondok* megzavarták énekében, úgy hogy kénytelen volt visszavonulni. A bolondok egyikét, kit Kristófnak hívtak, kérdőre is vonta rakonczátlan viselkedésökért, melylyel megzavarták énekét, holott ő nem ártotta magát az ő bolondságaikba. A *bolond* azt válaszolta, hogy ennek oka igen egyszerű: Beheim császárpárti, ők pedig Albert szolgái. Beheim meg azt felelte, hogy urát nem tagadja meg, és ha most gúny és csúfolódás az ő osztályrésze, elkövetkezik még az az idő, mikor nagyobb lesz a becsülete és majd máskép bánnak vele.« *Altenpurg* alatt kétségtelenül a Moson-megyei Óvár értendő, melyhez Szentgyörgyi György gróf, Zsigmond és János atyja, második neje, egy troppaui herczegnő révén jutott. 1450-ben ugyan az országbíró némely más várral együtt Óvárt is Szécsi Miklósnak és Ellerbach Bertoldnak ítéli oda,[1]) de úgy látszik, az itélet nem lépett életbe, és Óvár a szentgyörgyi grófok, nevezetesen Zsigmond birtokában maradt. Zsigmond legalább 1460 decz. 18-ikán ott tartózkodott egy oklevél tanusága szerint.[2]) A költőnél említett esküvő is abban az időben lehetett. Wissgrill[3]) szerint Zsigmond gróf 1461-ben kelt egybe Krayg Borbálával. Magától értődik, hogy a hatalmas főúr menyegzője igen fényes lehetett, melyre az előkelő világ, valamint a hegedősök, kikre az ily ünnepélyek jó napokat hoztak, mindenünnen összesereglettek. Zsigmond abban az időben ugyan Frigyes pártján állott,[4]) de azért jó viszonyban maradt öcscsével Alberttel is.[5]) Beheim előadásából valószínű, hogy Albert is megjelent az esküvőn kiséretével, mely azután gúnyt űzött a szegény költőből. Világos, hogy ez nem történhetett Zsigmond gróf tudtával, ki — mint mondtam — akkor már a császár pártján állott s bizonyára nem is volt érkezése a szolgaszemélyzet perpatvarával törődni.

Beheimnak Bécsujhelyben 1463-ban még egyszer meggyűlt a baja az Albert-pártiakkal és pedig összefüggésben azokkal a nyilt és alattomos támadásokkal, melyeket a bécsiek a rólok szóló krónika miatt intéztek a költő ellen s a melyekről már föntebb volt szó. Egy Albert-párti azzal fenyegette

[1]) Wertner: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*, 49. l.
[2]) U. a. 55. l. és 50. l. 196. jegyz.
[3]) *Wertner* id. m. 58. l.
[4]) És még nem Mátyás pártján, mint Wertner (id. m. 55. 56. l.) helyesen kimutatja.
[5]) Igy következtetem *Wertner* id. m. 50—51. l. és 56. l. és Fraknói: *Mátyás király*, 116. l. 1. jegyz. nyomán.

Beheimot, hogy költészeteért halállal fog lakolni, egy másik pedig ezekkel a szavakkal szakítja félbe pártfelét:

Was uehst mit disem singer an?
sein maul uns niht geschaden kan . . .
mann waiss wal wer er iste
vnd waz an im gebriste.

Beheim természetesen felháborodva utasította vissza a fenyegetést, meg a gúnyt is, és tovább is vakmerően szidalmazta krónikájában a bécsieket és Albert híveit.[1])

Az óvári eset is, bár nem a magyaroktól indult ki, minden bizonynyal hozzájárult, ép úgy mint a föntebb említett kiutasítás egy magyar főúr házából, hogy Beheim a Magyarországon töltött napokra csak keserűséggel tudott visszaemlékezni.

5. *Von ainem wutrich der hiess traklewaida uon der walachei.*[2])

A költemény tárgya IV. Vlad (Drakul)[3]) havasalföldi vajda rémuralma (1456—1462), mely hajmeresztő kegyetlenségével és a kelet történetében is szinte páratlan embertelenségével messze külföldön is elhírhedett.

Havasalföld történetének ez évei kútfőkben szegények, Beheim költeménye kétségtelenül egyike a legrészletesebb és leghitelesebb forrásoknak. A költő maga beszéli, hogy értesüléseit egy Jakab nevű mezítlábas baráttól kapta, ki a vajda vérengzése elől *Gorrion* nevű kolostorból, mely a vajda székhelyének szomszédságában feküdt, Bécsujhelybe, hol a császár akkor udvarát tartotta, egy kolostorba menekült. Beheim, ki akkor — mint maga mondja, de mint különben is tudjuk — a császár szolgálatában állott és udvarában tartózkodott, sok-

[1]) *Karajan* kiad. 326 és köv. ll.

[2]) Cod. pal. germ. 334, 94*b*—104*b*. másolataim között. A költemény csakis ezen XV. századbeli, tehát egykorú kéziratban van meg. Bartsch: *Die altd. Handschriften der Universitätsbibliothek in Heidelberg*, 80. l.

[3]) Költeményünk *Trakle* azaz Drakul (ördög) vajdának nevezi; az különben is legszokásosabb neve. Hivták még Czepes-nek (nyársbahúzó), a törökök Kazilli vojvodának (karós vajda). V. ö. Hunfalvy P. *Az oláhok története*, II. k. 114—115. l. és Thúry: *Török történetírók*, I. k. 27. l. 1. jegyz. *Wertner Mór* szerint *(Az első havasalföldi vajdák.* Századok, XXXV. évf. 689. l.) a Drakul nevet II. Vlad kapta először és pedig a sárkányrendtől (drache = sárkány), melylyel Zsigmond király feldíszítette. Valószínű, hogy a nép-etymologia később mégis az *ördög* szóval hozta összefüggésbe, mire ő, meg fia is, nagy okot szolgáltatott.

szor érintkezett a szerzetessel, a ki neki ilyen találkozásoknál a kegyetlen vajda viselt dolgairól beszélt:

Da selbst ich michel beham
gar offt zu disem bruder kam,
der saget mir uil übel,
dy der trakel waida began,
der ich ein tail getichtet han.

Drakul székhelye török forrás szerint [1]) Agacs-Hiszár volt, Petancius [2]) szerint *Targoviscus*, azaz Targovistea, három napi távolságra Brassótól. *Gorrion*-t nem tudom megfejteni. Az utolsó esemény, melyről a költemény szól, Drakul elfogatása és elzáratása Mátyás király által. Egész pontossággal nem tudjuk ennek idejét megállapítani, de bizonyos, hogy 1462 október-november táján történt. Oklevelek tanusága szerint Mátyás az említett év szept. 17-ikén Tordán volt,[3]) és még decz. 9-ikén is Erdélyben tartózkodott.[4]) Mátyás pedig azon alkalommal vetette fogságra az emberi szörnyeteget. Beheim, mint láttuk, épen abban az időben teljesített szolgálatot a bécsiektől ostromlott császári várban, de már decz. 12-ikén Bécsujhelybe indult III. Frigyes udvarához. Tehát itt és abban az időtájban írta költeményét,[5]) mikor a megénekelt események még az ujság borzalmával hatottak a hallgatóságra. A költemény tárgya csak a vajda elfogatásakor volt időszerű, és még egyszer 1477-ben, mikor Mátyás király Drakult újra visszahelyezte a vajdai székbe; de akkor Beheim már nem élt és a költemény már nem is szól erről. A költeményben elbeszélt események hitelességéhez tehát kétség nem férhet.

[1]) *Thúry* id. m. I. k. 85. l. V. ö. még Engel: *Geschichte der Walachey*, 176. l. 1. jegyz.

[2]) *Schwandtner* fol. kiad. I. k. 870. l.

[3]) *Teleki* id. m. III. k. 279. l. 2. jegyz.

[4]) *Teleki* id. m. III. k. 280. l. 4. jegyz. — Szilágyi Sándor: *Erdély története*, I. k. 143.

[5]) Beheim Drakult már a bécsiekről szóló krónika bevezetésében is említi, mely minden valószínűség szerint már az ostrom alatt, tehát Drakul elfogatása és a mi költeményünk előtt jött létre. Holzer ugyanis a bécsi polgármesterről azt állítja, hogy teljesen az oláh Drakulra ütött. (*Karajan* kiad. 4. l. 25. vs.) A költő tehát már előbb hallott Drakul kegyetlenkedéséről bizonyára kósza hírekből, vagy pedig föl kell tennünk, hogy az említett szerzetessel való ismeretsége az ostrom elé esett, mert természetes, hogy a szerzetes még a vajda elfogatása előtt hagyta el Oláhországot, és Beheim erről nem is a szerzetestől, legalább nem mint szemtanutól értesült. Az utóbbi föltevés azért nem látszik valószínűnek, mert Chmel: *Regesta chron. dipl. Friderici IV.* tanusága szerint Frigyes császár a bécsi ostrom előtt nem igen tartózkodott Bécs-Ujhelyben, tehát Beheim sem.

Beheim ezen költeményéből a történetírók még nem merítettek, czímét is csak Bartsch említi a heidelbergi egyetemi könyvtár régi német kéziratainak katalogusában.[1]) És mégis adatainak jórészét a kutatás eddig is ismerte és Oláhország történetének e korszakára nézve fel is használta. Van ugyanis a M. Nemzeti Muzeum könyvtárában egy régi alnémet nyelvű ujságlap (czíme: *Uan dem quaden thyranne Dracole wyda),* mely nagyjában ugyanazt tartalmazza, a mit Beheim költeménye.[2]) Engel 1804-ben újra lenyomatta eredeti alnémet szövegében és Oláhország történetének tárgyalásában ki is aknázta.[3]) Azóta e kor történetírói mind merítettek belőle; így Hammer, Zinkeisen, Teleki stb. Legutoljára Hunfalvy Pál, ki azonban tévesen állítja, hogy »e tudósítás egy német kéziratból van véve.« [4]) Engelen kívül Kertbeny is közölte Podhorszky Lajos új-felnémet fordításában,[5]) azonkívül legújabban és legpontosabb másolatban megjelent az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 1896-iki évfolyamában. (331—343. l.)

Ez a nyomtatvány sem áll magában, hanem ugyancsak Kertbeny[6]) még öt más régi, felnémet nyelvű ujságlapot[7]) említ Hain, Panzer és Weller könyvészeti munkái alapján. Ezek, mint czímökből és bibliographiai leírásukból kétségtelenül kitűnik (magokhoz a nyomtatványokhoz nem tudtam hozzáférni), ugyanazon eredetinek csak különböző kiadásai, melyek, úgy látszik, csak igen lényegtelen részletekben térnek el egymástól. Az alnémet ujságlap nyomtatási évét Engel[8]) mindjárt 1477 utánra teszi, Horváth Ignácz[9]) pedig 1480-ra. 1477 előtt semmiesetre nem jelenhetett meg, mert befejezésül megemlékezik Drakulnak a vajdaságba 1476 végén történt visszahelyeztetéséről. A többi öt kiadás közül az egyik szintén keltezetlen, de semmiesetre

---

[1]) *Bartsch* id. m. 80. l.

[2]) V. ö. Horváth Ignácz: *Cat. bibl. Musei Nat. Hung. I. Incunabula*, 705. sz. Szól róla Thaly is, bővebb ismertetésre ajánlva; a hirlapirodalom története szempontjából azonban, bár a legrégibb ilynemű termékekhez tartozik, nincs az a jelentősége, melyet Thaly neki tulajdonít. *(Az első hazai hirlap.* Akadémiai tört. ért. VIII. k. 4. sz. 1879. 4. l. 1. jegyz.)

[3]) *Engel* id. m. 75—80. l.

[4]) Id. m. II. k. XXVIII. l. 179. jegyz.

[5]) Kertbeny *(Magyarországra vonatkozó régi német ujságlapok 1454—1600.* 328—332. l.) tévesen mondja, hogy a nyomtatvány erdélyi szász dialektusban van írva.

[6]) Id. m. 9. 10. l.

[7]) Nem áll tehát, mit az *Archiv d. V. f. sieb. Landeskunde* (331. l.) mond, hogy csak egy, t. i. a Muzeum példánya ismeretes.

[8]) Id. m. 80. l.

[9]) Id. m. 705. sz.

sem látott 1477 előtt napvilágot; más három a kilenczvenes években, az utolsó 1521-ben hagyta el a sajtót.

Ezen ujságlapokon kívül, melyek közül a kutatás eddig csak az alnémet nyomtatványból merített, megvan Drakul vajda története még más egykorú följegyzésekben is, melyeket azonban a történetírók eddigelé szintén figyelmen kívül hagytak, jórészt azért, mert csak a legújabb időben láttak napvilágot; így mindenekelőtt Ebendorfer Tamás osztrák történetíró a *Chronica Regum Romanorum* VII. könyvében, melyet 1894-ben adott ki Pribram Alfréd.[1]) Ebendorfer krónikája az 1463-ik évvel befejeződik, a szerző maga 1464 jan. 8-ikán halt meg.[2]) A Drakulról szóló tudósítást tehát 1463-ban, mindjárt az értesülések vétele után kellett leírnia. Tartalma némi eltérésekkel azonos a nyomtatvány tartalmával, és még ennél is közelebb áll Beheim költeményéhez. Természetesen nem szól a vajda visszahelyeztetéséről, hanem elfogatásának rövid fölemlítésével végződik.

Ebendorfer tudósításával minden tekintetben megegyezik egy másik följegyzés, melyet a felső-ausztriai lambachi benczés kolostor könyvtárának egy XV. századbeli papircodexében[3]) Wattenbach fedezett fel és közölt ugyancsak az *Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde* 1896 évi folyamában, hasábosan összevetve az említett alnémet nyomtatványnyal. Tartalma töredékesnek látszik, bár ugyanannyit közöl mint Ebendorfer a császárok krónikájában, csakhogy nem említi a vajda elfogatását. A codex vegyes tartalmú, általános kelte nincs, több kéz is dolgozott rajta; a Drakulról szóló rész azonban ugyanazon kéz műve, mint a codex 239*a*—243*a* lapján lévő följegyzés, mely kifejezetten 1480-ból való.[4]) Kétségtelen azonban, hogy ez csak egy korábbi följegyzés másolata, és nincs kizárva, hogy az eredeti följegyzés tényleg még a vajda elfogatása előtt jött létre.

Ide tartozik még — bár távolabb áll az említett tudósításoktól és Beheim költeményétől, mint ezek egymástól — Gobellinus János előadása,[5]) mely csak az elfogatás elbeszélésében mutat lényeges eltérést, bővebb keretben oklevelekre és másféle értesülésekre támaszkodva.

---

[1]) *Mittheilungen des Inst. f. öst. Geschichtsforschung*, III. Ergänzungsband. 1890—1894.

[2]) Aschbach: *Gesch. der Wiener Universität*, I. k. 510. l.

[3]) Cod. cart. 337. Drakul története a 230*a*—233*b*. l.

[4]) Igy értesít engem a lambachi kolostor főtiszt. perjele.

[5]) *Pii secundi Pontificis Maximi Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt, a R. D. Joanne Gobellino vicario Bonnen. iamdiu compositi* etc. Frankfurt, 1614. 296—297. l.

A mit Beheim költeménye Drakul vajdáról mond, az több-kevesebb kihagyásokkal mind megvan az említett forrásokban. A különbség csak abban áll, hogy Beheim előadása sokkal részletesebb és közvetlenebb az említett kútfők száraz, kivonatszerű elbeszélésénél. Mindezekben — kivéve Gobellinusnak az elfogatásról szóló tudósítását — nincs semmi, a mi Beheim költeményében nem volna meg, de ennek tartalmát, bár kivonatszerűen, egyik sem közli teljesen, hanem mindenikben több a kihagyás, valamennyiben hiányzik pedig Drakul elfogatásának bővebb leírása [1]) és az elbeszélés forrására való hivatkozás. De nemcsak tartalmuk azonos a költeményével, hanem csekély különbséggel azonos, főként a lambachi kéziratban és Ebendorfernél, az előadás egymásutánja is; nem ritka a fordulatokban, sőt a szavakban való egyezés sem. Legközelebb áll Beheim költeményéhez Ebendorfer krónikája és a lambachi följegyzés, azután az alnémet nyomtatvány — úgy látszik — a többi ujságlappal, távolabb Gobellinus tudósítása. Itt nem bocsátkozhatom ennek bővebb kimutatásába; a költemény tárgyalása folyamán úgyis többször lesz még alkalom és szükség az összehasonlításra, de csak annyiban, a mennyiben Beheim költeményének magyarázatához szükséges. A hol a többi forrást nem említem, előadásukban vagy hiányzik az illető részlet, vagy — bár rövidebb — egyezik Beheim tudósításával. Hadd álljon itt csak egy rövidke mutatvány a mondottak igazolására:

BEHEIM.	LAMBACHI KÉZIRAT.	ALNÉMET UJSÁGLAP.
Auch het der schalk unraine sein landes herren allesand und die pesten in seinem land zu hauss peten mit aine das mal ward vollen prachte da hub er an den herren an den eltsten er fragen began wie uil er hat gedachte.	Item. Er hatt all sein Landtherren vnd edellewt in seinem land zu haws gepeten, vnd als das mall nu verpracht ward, da hatt er angehebt an dem eltisten herren vnd hat in gefragt, wie vil er wayda vnd herren gedenck, dy das selb lannd in haben gehabt. Der het im also geantwurt als vill er ir gedacht het, des geleichen auch dy annderen herren, jung vnd	Item he heft alle syne lantvogede unde eddele lute in syneme Lande tho gasteghеladen; do de maltüt vul- lenbrocht was: do hoef de Dracol an van deme oldesten vnd vraghete: wo vele hee dechte der Wyda, de in deme Lande Heren synt ghewesen. Unde aldus vraghede he eynen na dem an- deren. Se seden alle so vele alse eyn- inwelik wuste, de eyne sede voftich,
46. Waida dy im wern pekant und herren dy das selbig land jnnen heten gehane der selbig sein antwart uolpracht als uil sainer ir het gedacht er im sagen pegane und des geleich all ander alt und iung yeder sunder er fraget des gleich derselben mer die herre miteinander.		
47. Wie uil des sie doch solcher hern gedachten die dann waida wern		

[1]) Gobellinusé ugyan bő, de teljesen elütő Beheimétól.

die antwurten im ainzig
als uil yedem der sach waz kund
ainer gedacht ir dreissig und
auch der ander ir zwainzig
doch uand man kain so iungen
er het ir pei siben gedacht
da dises fragen wart uolbracht
als ich yecz hon gesungen.
48. Der trakale sprach sagent mir
wie hat es ainen furm das ir
so uil waida und herren
habent gehabt in eurem land
es muss mir schuld wesen der schand
uon eurem widersperren
der hern er kainen auss sundert
er uieng sy alsant iung ud alt
und liess sy spissen mit gewalt
ir warn wol pei funff hundert.

allt, vnd yedem
besunder gefragt,
wie vil sy solicher
herren gedachten.
Ainer het geant-
wurdt funfczig,
ainer dreissig, ainer
czwainczig, ettli-
cher zweliff. Doch
ist chainer so iunger
gewesen, er hett ir
bey syben gedacht.
Also hett er dy sel-
ben herren all lassen
spissen, der waren
in zall V° herren.

de ander XXX. al-
so wass neen under
en he zede van
sonen. Do leth he
se altomale speeten.
Vnde der weren in
dome talle wol
vyffhundert.

EBENDORFER 203—204. l.

Congregavit enim sue ditionis nobiles et ad mensam suam invitavit sub specie pietatis ipse impius proceres, finito autem convivio, a senioribus exordiens querit, de quot wayda quilibet memoriter teneat, qui ante se patriam gubernarunt. Et cum quidam de L, alii de XXX, alii XX aut XII, iuniores vero de septem professi sunt, quibus auditis numero pene quingentos precepit singulos stipitibus affigi.

Mármost honnan ez a feltünő egyezés? Nincs semmi okunk a költő állítását kétségbe vonnunk, hogy ő közvetlenül Jakab baráttól kapta értesüléseit, és pedig nem följegyzésekben, hanem beszélgetés közben; de különben is ki van zárva, hogy az említett források bármelyikéből merítette volna költeménye anyagát, mert hiszen mindezeknél bővebb és részletesebb. Az egyezés tehát úgy magyarázható, hogy a költemény is, meg a többi tudósítás is egy forrásból ered, és pedig olyképen, hogy Jakab barát elbeszélését nemcsak Beheim jegyezte fel, hanem mások is, talán épen maga a szerzetes, a ki bizonyosan német ember volt. Ily módon terjedhetett el a rémes történet először kéziratban, később pedig nyomtatásban is. De megfejthető úgy is, és ez mindenesetre valószinűbb föltevés, hogy Beheim költeménye rögtön megíratása után nagy népszerűségre és elterjedettségre tett szert, úgy hogy 1463-ban még Ebendorfer is meríthetett belőle; és a mikor később ez az elbeszélés Drakul visszahelyeztetésével újra időszerű lett, az élelmes könyvnyomtatók, kiknek száma akkor már tekintélyes volt, Beheim költeményéből kivonatokat készítettek és ezeket a legutóbbi

1477-iki eseménynyel kiegészítve közreadták. A nagyon is szoros, sok helyütt szószerinti egyezés, úgy tartom, csak így magyarázható meg. Hogy Beheim költeménye tényleg ennyire népszerű lehetett, azt nemcsak a tárgy iszonyatossága teszi valószínűvé, hanem költőnk más műveinek nagy elterjedettsége is. A bécsiekről szóló krónikában pl. maga mondja:

Unser lesterung — mondják az Albert-pártiak —
schmah und schand
singt vnd sagt man in allem land,
ainer haisset michel peham,
der praitet unser schand und scham.
vns zu laster und schmachet
hat er ain puch gemachet.[1])

A tárgy különben időszerűségével még sokáig nem vesztette el népszerűségét, mely fél Európára kiterjedt, a német birodalom északi határáig. Így pl. Fischart János, a híres satirikus költő, még a XVI. század hatvanas éveiben is czélzást tesz Drakul kegyetlen voltára.[2])

A Beheimnál elbeszélt eseményeket abban a sorrendben ismertetem, a mint a költeményben egymásután következnek, bár tudom, hogy tényleges chronologiájuk ettől lényegesen eltér. Ezt azonban, valamint az egyes események belső összefüggését, más források hiányában lehetetlen helyesen megállapítani. Beheim abban sem mindig, ebben meg úgyszólván soha sem megbízható, még ha mint szemtanu ír is és határozottan igyekszik is az oki kapcsolatok feltüntetésére.

Azzal a kijelentéssel kezdi a költő, hogy »Drakel oláh vajdánál nagyobb zsarnok még nem élt ezen a földön. Apja is hatalmas vajda volt, ő is kegyetlenül és igazságtalanúl kormányozta országát, míg Hunyadi János, Mátyás király atyja,

[1]) *Karajan* kiad. 342. l. 24—39. vs.

[2]) Fischart »*Flő Haz*« cz. komikus eposában a bolha panaszkodik, hogy az asszonyok mily embertelen módon üldözik és gyilkolják a szegény bolhákat; egy asszony pl. étkezés közben zsiros kezével ruhája alá nyúl, megragadja kinzóját és a tányéron, melyben eledele volt, végzi ki:

»Da richtet sie in auf dem Teller
Bey wein vnd brot, die man solt ehren
Vnd nicht mit Plutvergusz vnehren.
Da dacht ich an den *Traculam*,
Der sein Mal vntern toden nam.«

(V. ö. Hauffen A. *Johann Fischarts Werke*, I. r. 42. l. 1346—1350. vs. a *Kürschner*-féle *D. Nat. Litt.* XVIII. köt.) Hauffen előtt »Trazulam« ismeretlen. (U. o. jegyz.) Kétségtelen, hogy az senki más mint Drakul oláh vajda. Beheim költeménye és az ujságlapok is, mint látni fogjuk, bőven szólnak a hírhedt zsarnok ezen kedvteléséről.

Magyarország gubernátora, meg nem fosztotta életétől.« Ez kétségtelenül 1446-ban történt, mikor Hunyadi II. Vlad ellen hadat vezetett, kit szintén Drakulnak hívtak. Ezen alkalommal Thuróczi [1]) és Bonfini [2]) szerint is Hunyadi, Chalkokondylas [3]) szerint pedig IV. Dán fejeztette le Drakult idősebbik fiával együtt. Hunyadi ezen 1446-iki hadjárata nem ellenkezik Wawrin elbeszélésével.[4])

»Fiát Drakulnak hívták, ki testvérével (testvéreivel?) együtt hamis istenekben hitt, később azonban egyértelemmel megfogadták, hogy adót fizetnek, és megesküdtek, hogy a keresztény vallást megtartják és megoltalmazzák.« Engel [5]) szerint II. Vladnak három fia volt. Az elsőszülött 1446-ban vele együtt lefejeztetett; a második a mi hősünk; a harmadik (Radul) pedig Mohammed kegyencze volt. Bonfini [6]) említi, hogy II. Vlad és idősebbik fia lefejeztetésekor egy másik fia szeme világától fosztatott meg. Igy tehát négy fia lett volna, mert sem IV. Vlad, sem Radul nem volt vak. Bonfini ezen állítása kétségtelenül Thuróczinak egy alább közlendő homályos helyére támaszkodik. II. Vlad eme vak fiával más forrásban nem találkozunk. Hogy kinek és mikor tettek II. Vlad fiai igéretet és esküt, Beheim nem mondja. Ez, úgy látszik, később történt, mikor Drakul a török szultán fönhatósága alól, kinek vajdaságát köszönheté, fel akart szabadulni, és azért Mátyás királyhoz pártolt; [7]) az igéret és eskü csak neki szólhat. Ennek a résznek tehát a helyes időrend szerint valahol a költemény második felében kellene állni. De még így is zavaros értelmű ez a pár verssor, mert Beheim többes számban beszél, pedig a mit mond, csak Drakulra vonatkozhatik és nem egyszersmind Radulra, ki mint Mohammed kegyencze Törökországban tartózkodott [8]) és később IV. Vladnak a vajdai székben egy időre utóda lett.

»Drakul 1456-ban [9]) Havasalföld vajdájává tétetett«, de

---

[1]) *Schwandtner* kiad. 1746. 325. l.

[2]) *Bél* kiad. 1771. 479—480. l.

[3]) *Becker* kiad. Bonn, 1843. 339. l.

[4]) V. ö. Kropf L. *Johan de Wawrin krónikája.* Századok, 1894. évf. 899. l. és még *Teleki* id. m. I. k. 490. l. 4. jegyz.

[5]) Id. m. 152. l.

[6]) Id. m. 480. l.

[7]) V. ö. *Chalkokondylas* id. m. 501. l. és *Thúry* id. m. I. k. 67. l. és 85—86. l.

[8]) V. ö. *Chalkokondylas* id. m. 499. l. és *Thúry* id. m. I. k. 87. l.

[9]) Ezt az évszámot a lambachi kézirat és az alnémet nyomtatvány is átvette, Ebendorfer nem. Az aln. nyomtatványból átment Engel, Teleki, Hunfalvy stb. műveibe. Különben a valószínűség minden látszatával bír, mert IV. Vlad bizonyára a Hunyadi halálát követő zavarok közepette

hogy kitől, Beheim nem mondja; mindenesetre a szultánra gondol,[1]) ki a Hunyaditól pártolt Dán családnak ellensége volt. »Mint vajda iszonyú kegyetlenségeket és gyalázatos gazságokat követett el. Mindenekelőtt megölette *Lassla* vajdát«, a ki nem más, mint a Dán családból való III. Vlad, ki IV. Dán[2]) öcscse volt és a kit Hunyadi 1452-ben IV. Dán fiának mellőzésével vajdának tett.[3])

»De Drakul nem érte be azzal, hogy saját országában az ellenvajdával és párthíveivel kegyetlenkedett«, a mit ezek 1446-ban Drakul családjával és híveivel is megtettek, »hanem a szomszédokat is rémületbe ejtette szörnyű pusztításaival és borzasztó embertelenségével.[4]) Számos falut és várost elhamvasztott, így a többek közt *Clasterhalt*-ot, *Newdorff*-ot, *Halczmaina*-t és *Pekendorff in Wurczenlant*-ot. Férfiakat, asszonyokat, gyermekeket, aprót-nagyot egyaránt tűzbe vettetett vagy magával hurczolt Oláhországba, a hol sorban nyársba húzatta őket.« A költőnél felsorolt falvak közül Ebendorfer egyet sem említ, az alnémet ujságlap csak egyet: »in Wortelande Beckendorp«; de a lambachi kézirat mind a négyről szól: »in Sybenburgen bey der Hermanstat Klossterholz, Newndorff, Holczmenia, in Wurczenland Beckendorff.«[5]) A három első falu nem más, mint a Szeben megyében fekvő Kastenholz (Hermány),[6]) Holzmengen (Holczmány) és Neudorf (Szász-Ujfalu). A negyedik helységnév magyarázata nehezebb. Beheim és a másik két tudósítás szerint is »Peckendorff« a Barczaságban fekszik, de ilyen vagy ehez hasonló nevű helység nincs a Barczaságban. Schullerus Adolf[7]) úgy véli, hogy íráshibával

tört be török segítséggel Oláhországba, elfoglalván a vajdaságot és megölvén III. Vladot. V. ö. *Teleki* id. m. III. k. 74. és 265. l.

[1]) *Chalkokondylas* id. m. 500. l. és *Thúry* id. m. I. k. 86. l.

[2]) IV. Dán, Engel (id. m. 172. l.) szerint, úgy látszik, 1452-ben meghalt, a mit Teleki és Hunfalvy is átvettek, de hogy Engel azt kire támaszkodva állítja, nem tudom. V. ö. még Szilágyi: *Erdély története*, I. k. 139. és 142. l.

[3]) *Teleki* id. m. III. k. 73. l.

[4]) Gobellinus (id. m. 296. l.) is említi, hogy a szebeni tartományban sok várost elpusztított.

[5]) A lambachi kézirat és Ebendorfer különbségtétele *Siebenbürgen* és *Burzenland* (Septemcastra és Burcia) között, mely nincs meg Beheimnál, igen finom. Schullerus Adolf, hírneves erdélyi szász tudósunk szives felvilágosítása szerint régente Siebenbürgen tényleg csak a szebeni provinciát jelentette, Burzenland (Barczaság) pedig Brassó környékét.

[6]) Feltünő ennek a névnek alnémet alakja Beheimnál: Clasterhalt; talán a szerzetes alnémet származású volt! Az aln. ujságlap, mint említettem, erről a faluról nem szól.

[7]) Egy hozzám intézett levele szerint, melyben több tekintetben felvilágosítást nyujtott, miért is köszönettel tartozom neki.

van dolgunk és hogy helyesen *Breckendorf* olvasandó, a mely valószínűleg nem más mint *Brenndorf* (Botfalu), régi oklevelekben: Brigondorff.[1]) Különben lehetséges, hogy Beheim és ő utána a másik két tudósító állítása, mintha az a »Pekendorff« a Barczaságban volna, tévedésen alapszik, és hogy ez a falu is Szeben megyében van, úgy hogy Drakul ez alkalommal csak ezen a környéken pusztított volna, a mi némileg valószinűbbnek is látszik. Ekkor ez a »Pekendorff« nem volna egyéb, mint *Bägendorf* (ma: Bendorf),[2]) és akkor a költőnél említett helységek mind egy csomóban volnának.

»Egy pillanatig sem maradt békében,[3]) hanem számos kereskedőt és fuvarost húzatott karóba.[4]) Azután sok külföldi ifjat, számszerint négyszázat, kik az oláh nyelv elsajátítása végett tartózkodtak Havasalföldön, összefogdostatott és tűzbe vettetett,[5]) csak azért, mert nem akarta, hogy országát megismerjék és az ő hírét a világba vigyék.« Ezek a külföldiek kétségkívül legnagyobbrészt magyarországiak, közelebbről erdélyiek voltak, kik ellen Drakul, Engel[6]) és Teleki[7]) szerint csak azért követte el ezeket és a később említendő hajmeresztő kegyetlenségeket, hogy magát a törökök előtt kedvessé tegye. Ezt különben más forrás is valószínűvé teszi.[8]) Jancsó Benedek szerint Drakul azért haragudott a szászokra, mert azt hitte, hogy a szászok egy trónkövetelőt rejtegetnek és hajlandók alkalomadtán tettleg is támogatni.[9]) A magyar alattvalók, nevezetesen a szászok, kik Oláhországgal kétségtelenül igen élénk kereskedelmi összeköttetésben álltak, hiába folyamodtak Mátyás

[1]) Honter János térképén »Brendorf.« V. ö. Fabritius K. *Erdélynek Honter János által készített térképe 1532-ből.* Akadémiai tört. ért. 1878. VII. k. 7. sz.

[2]) V. ö. Wolff J. *Die deutschen Dorfnamen in Siebenbürgen,* 1881. 17. l. 6. sz.

[3]) Ez a hely homályos: »klainen friden liebt er äch neüt.« A lambachi kéziratban ez a passus hiányzik; az aln. nyomtatvány épen ellenkezőjét mondja: »Item he hafft aynen vrede (Frieden! Engel szerint, a mi nem valószinű: Freude!) ghemaket in sineme Lande.« Ebendorfer (id. m. 202. l.) ezt mondja: »In trewgis denique et pactis cum Ungaria mercatores et quadrigarum vectores . . . occidit.«

[4]) Az alnémet nyomtatvány szerint ezek a kereskedők és fuvarosok a Barczaságból valók voltak. Említi *Gobellinus* is id. m. 296. l.

[5]) A lambachi kézirat és aln. nyomtatvány szerint egy szobába gyüjtötte az ifjakat, melyet rájok gyujtott. Ebendorfer (202. l.) szerint az ifjakat »in stupha igne superposito incinerat.«

[6]) Id. m. 174. l.

[7]) Id. m. III. k. 74. l.

[8]) *Thúry* id. m. I. k. 85—86. l. *Chalkokondylas* id. m. 500. l.

[9]) *Mátyás király és az oláh vajdaságok.* (Mátyás király Emlékkönyv, 1902. 95. l.)

királyhoz, ki az első években oly súlyos körülmények közt uralkodott; sőt Szilágyi Mihály inti is őket, hogy a havasalföldi vajdával békességben éljenek.[1])

»Történt, hogy egész nagy nemzetséget teljesen megsemmisített, tűzzel, pallossal, karóval öldökölvén kicsit-nagyot, férfit-asszonyt, leányt-fiut. Alattvalói közül sokakat meztelenül a földbe ásatott a köldökükig, azután hegyes nyilakkal lövöldöztette őket;[2]) midőn pedig ebbe belehaltak, megsüttette vagy megnyúzatta őket.« Beheim ezen helyéhez jól illik Turszun bég következő tudósítása: »Kegyetlensége (t. i. a Drakulé) oly nagy fokú volt, hogy ha pl. valamely faluban egy egyén valami hibát vagy bűnt követett el, azon falunak összes lakosságát, férfiakat és nőket gyermekeikkel együtt, elevenen karóba húzatta.«[3])

Föntebb már elbeszélte Beheim, hogy Drakul az ő elődjét a vajdaságban, III. Vladot, kivégeztette. Ennek a halálával azonban nem érte be a szörnyeteg, hanem »Dánt is elfogatta, papságával elbúcsuztatta, azután gonoszúl sírt ásatott neki, odavezettette és fejét leütvén, beletemettette.«[4]) Ez a Dán fia volt IV. Dánnak, III. Vlad bátyjának. Engel[5]) szerint ezt a Dánt Hunyadi megvakíttatta; ezen adatot azonban Engel nem a »régi német évkönyvből« vette, mint Teleki[6]) gondolja, a hol erről nincs szó, ép oly kevéssé mint Beheim költeményében, hanem valószínűleg Thuróczinak egy homályos passusából, melyet Teleki[7]) is idéz. Thuróczi[8]) Hunyadinak 1446-ban az idősbik Drakul ellen vezetett hadjáratáról beszélvén ezt mondja: »eum (t. i. Drakult) captivavit et simul cum filio ejus in ordine geniturae majori decollari, quendam vero alterum, partium earundam wayvodam, puta filium quondam Dan wayvodae, lumine privari fecit.« Engel ebben összevegyítését látja annak, a mi 1446-ban, azzal, a mi 1452-ben történt. Teleki Hunyadinak ezt a kegyetlenségét abban a hiszemben, hogy Engel az alnémet nyomtatványból vette, nem akarja hitelesnek elfogadni;

---

[1]) *Engel* id. m. 174. l. *Teleki* id. m. III. k. 72. l. 2. jegyz. és X. k. 582—583. l.

[2]) Ép így *Gobellinus* id. m. 296. l.

[3]) *Thúry* id. m. I. k. 85. l.

[4]) Így említi az aln. és lamb. forrás, valamint Gobellinus (id. m. 296. l.) is; Ebendorfer (202. l.) másképen: »Item iuvenes multos cepit et equilibravit, post facto sepulchro, omnibus ductis ad idem et decollatis, in eodem sepeliri iussit.«

[5]) Id. m. 172. l.

[6]) Id. m. III. k. 73. l. 1. jegyz.

[7]) Id. m. II. k. 5. l. 5. jegyz.

[8]) Id. kiad. 259. l.

máskülönben azonban az összevegyítésre nézve igazat ad Engelnek, pedig Engel — mint mondottam — valószínűleg innen veszi a Hunyadit nem jó színben feltüntető adatot. Azt hiszem, hogy ennek a homályos helynek azt kellene jelentenie, hogy ez a fiu is, kit Hunyadi vagy IV. Dán megvakíttatott, az idősbik Drakulnak volt fia. Hiszen Hunyadinak tudtunkkal 1452-ben nem volt oka IV. Dán fiát, kivel sógorságban vala,[1]) megvakítani, de igenis 1446-ban Drakul fiát. Bonfini,[2]) ki műve ezen részében Thuróczira támaszkodik,[3]) szintén így mondja: »Patrem (az öreg Drakult) necquicquam deprecantem, cum filio, qui natu major erat, ad supplicium educi jubet; ambo capite mulctati, dignas perfidiae suae poenas exsolvere. Alteri autem filio, qui natu minor erat, utraque sunt exerta lumina.«

»Egyszer követek érkeztek Drakulhoz Magyarországból, Szászországból (t. i. az erdélyi szászoktól) és Erdélyből, számra ötszázan.« A lambachi kézirat és az aln. ujságlap szerint a követek ötvenöten voltak, Gobellinus[4]) szerint ötvenhárman, Ebendorfer nem említ számot. Az eltérés valószínűleg úgy magyarázandó, hogy a kivonatok készítőinek a Beheimnál említett nagy szám valószinűtlennek látszott és azért leszállították. Pedig alighanem a költőnek van igaza, mert a követeknek bizonyára nagy kíséretök volt személyes bátorságuk érdekében, mikor Oláhországba, a világ legvérengzőbb zsarnokához indultak. Engel[5]) szerint a követek azért járultak Drakul elé, hogy panaszt emeljenek azért a kegyetlenségért, melyet a vajda, mint föntebb láttuk, a kereskedőkön elkövetett, kik mindenesetre erdélyiek voltak. Lehet, hogy így van, de sem Beheim, sem a rátámaszkodó tudósítások, sem más forrás nem tud róla.

»Ezeket a magyarországi és erdélyi követeket Drakul öt hétig magánál tartotta a legnagyobb rettegésben; mert abból, hogy szállásuk előtt karókat állíttatott fel, azt kellett következtetniök, hogy a vajda halálra szánta őket. Pedig Drakul csak azért tartotta őket fogva, mert félt, hogy haza térve, elárulják szándékát. Közben ugyanis egy éjjel fölkerekedett és berontott a Barczaságba, hol a gabonát és mindent, a mit talált, elpusztított, a városokat és falvakat fölgyujtotta és az embereket halálra kínozta. Brassónak a szent Jakab kápolna

[1]) *Teleki* id. m. I. k. 417. l. 2. jegyz.
[2]) Id. kiad. 479. l.
[3]) Helmár Ágost: *Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése*, 1876. 30. l.
[4]) Id. m. 296. l.
[5]) Id. m. 174. l.

fölött lévő előrosában tűzzel-vassal garázdálkodott, mindennemű és korú embert összefogdosott és egy reggel korán a templom fölött lévő hegy felé sietett, a hol köröskörűl sorban nyársba vonatta őket, azután asztalt teríttetett magának és jóízűen elköltötte reggelijét,[1]) mert legnagyobb öröme telt abban, ha embervért látott. Szokása volt ugyanis, hogy asztalnál vérben mosta meg kezét; étkezésnél pedig úgy lehetett jó kedvre deríteni, ha az embereket kínzásokkal ordítozásra bírták. Ilyenkor megparancsolta, hogy némelyeknek verjék be fogukat, másoknak vágják le ujjaikat vagy más testrészöket, messék le fülöket, ajkukat, orrukat, tépjék ki hajukat, akaszszák póznákra vagy égessék orczájukat. Irgalmat nem ismert, de igen minden fortélyt, melytől az emberek halálos jajveszékelésbe törtek. Ha pedig a meggyötört férfi, asszony vagy gyermek már nem tudott hangot adni, akkor vagy leütötte fejöket vagy megfojtotta őket.

Ugyancsak Brassóban elhamvasztotta a szent Bertalan-templomot és elvitt belőle mindent, a mi kelyhet, szentségtartót, misemondó ruhát benne talált.

Kapitányainak egyikét *Seiding*-be küldte, hogy kifoszsza és felgyujtsa. A falu lakói azonban hősiesen védekeztek, úgy hogy a kapitány kénytelen volt visszatérni a vajdához, a nélkül, hogy parancsát végrehajtotta volna. Ezért azután Drakul karóba húzatta.« A költőnél említett »Seiding« nem más mint Zeiden (Feketehalom) Brassótól nyugatra. A lambachi kézirat ezt a helységet »Zeiding«-nek, Ebendorfer[2]) »Zygadinum«-nak, az aln. ujságlap »Zedingk«-nek nevezi. Erről megemlékezik Gobellinus[3]) is: »Caeilinum suarum copiarum ducem, eo quod immanitati suae non satisfaceret, palo transfixit.«

»Más alkalommal kifosztatott és nyársba húzatott hatszáz kereskedőt, kik áruikkal a Barczaságból a Duna felé *Preisst*-ba tartottak.« Ugy vélem, hogy a »preisst« szóba valami íráshiba csúszott; a lambachi kézirat és Ebendorfer[4]) »Bregel«-nek nevezi a helyet, az aln. nyomtatvány »Pregel«-nek. Gobellinus bár szól róla, helynevet nem említ. Én Predeált értem rajta.

Mint különös kinzási eszközt említi Beheim, hogy »a vajda egy nagy kétfülű katlant csináltatott, és erre deszkából födelet, mely át volt lyukasztva, úgy hogy a nyíláson egy emberfejet

---

[1]) Ép ily esetet említ Bonfini is (id. m. 544. l.), és erre czéloz, mint föntebb láttuk, Fischart is.

[2]) Id. m. 203. l.

[3]) Id. m. 296. l.

[4]) Id. m. 203. l.

lehetett kidugni. Ezt meg szokta töltetni vízzel, azután tüzet rakat alája és ilyenformán megfőzeti az embereket.

Később újra betört Erdélybe (sibenburgen) *Kalmacz*-ba, hol számtalan embert felapríttatott mint a káposztát, másokat magával hurczolt, kiket aztán karóba húzatott.« A költeményben említett »Kalmacz« helységet a lamb. kézirat »Chalmocz«-nak, Ebendorfer [1]) »Kolomotz«-nak, az aln. nyomtatvány »Kalmotz«-nak írja, Engel [2]) Omlásra (ném. Hamlesch) magyarázza, csakhogy később előfordúl egy másik helynév, mely sokkal inkább fejthető meg Omlással. Én Talmesch-re (magy. Talmács) magyarázom, mely tényleg Szeben megyében a Vöröstorony mellett van.[3])

Beheim szerint »Drakul nagyobb hóhér volt mint Herodes, Dioklecián, Nero és a többi valamennyi. Nem volt a kínzásnak az a módja, a melyet ki nem eszelt és nem alkalmazott volna; így pl. sebet vágatott az embereken, aztán sóval bedörzsöltette,[4]) másokat megsüttetett forró zsírban, megfőzetett, meggyaláztatott, felakasztatott, köszörülő köveken köszörültetett, árnyékszékbe dobatott, meztelenül hajukon felakasztva vesszőztetett, kövekkel hajíttatott, szemöket kiszúratta, fülökbe szögeket veretett, bélöket és gégéjöket kitépette, erre a czélra külön betanított kutyákkal marczangoltatta őket, agyukat husángokkal szétlocscsanttatta, vad lovakra kötve a halálba kergette, kocsikba fogva hegyről lefuttatta, ágyúkba gyömöszölve kilövette, épúgy köveket hajító gépekből, magas tornyokról mély vizekbe és kutakba lökette, megcsonkíttatta és felapríttatta.[5])

Az anyák keblén nyugvó kisdedeket odaszúratta, az asszonyok keblét kivágatta és az így támadt sebnyíláson a csecsemők fejét bedugatta; a gyermekeket az anyákkal megfőzette s azután megétette velök. A nők keblét lemetszvén, a férfiaknak feltálaltatta, azután gyorsan felnyársaltatta vagy laposra préseltette őket. Mindennemű és korú embereket, keresztényeket, ráczokat, oláhokat, zsidókat, pogányokat, czigányokat oldalvást sorban átszúrván, mintegy egymáshoz szögeztette kezöket-lábukat, és ha rángatóztak mint a békák, kérdést intézett hozzájok, hogy micsoda bolondságot művelnek.

[1]) U. o.

[2]) Id. m. 78. l.

[3]) Honter (id. h.) szintén »Talmisch«-nak írja, de Reichendorffnak Erdélyt feltüntető térképén *(Schwandtner* id. kiad. I. k. 784. l.) »Calmisch« olvasható egész tisztán.

[4]) Bonfini (id. kiad. 544. l.) szerint ezt az eljárást a törökökkel szemben többször alkalmazta, úgy hogy a sót a nyúzott lábtalpakról kecskékkel nyalatta le.

[5]) Ez a rész a többi forrásban nincs meg.

Egy alkalommal egy czigányt fogatott el, a ki lopott. Társai elmentek Drakulhoz és kérték, hogy adja ki nekik a foglyot. Drakul azonban azt felelte, hogy megérdemelte az akasztófát. A czigányok tiltakoztak, mert pecsétes levelök van a római császártól, hogy senki fel nem akaszthatja őket. A vajda nem sokat beszélt, hanem megfőzette a czigányt és a többivel húsostól-csontostól megétette.

Egykor egy tiszteletreméltó ember jött a vajdához, ki épen szokása szerint a felnyársalt hullák között sétált mint valami erdőben. Ez az ember megkérdezte Drakult, miért járkál itt ebben a bűzben. Ezért a kérdésért aztán szörnyen lakolt, mert a vajda őt is karóba húzatta, de sokkal magasabb karóba, hogy az utálatos bűzt ne érezze.[1])

Történt, hogy egy pap érkezett a vajda országába, ki szent beszédeiben egyebek közt azt is mondta, hogy az a bűn, melyet valaki idegen vagyon eltulajdonításával elkövet, nem bocsáttatik meg, hacsak a bűnös az eltulajdonított jószágot vissza nem téríti. Drakul ebédre hivatta a papot; midőn pedig a maga ételébe kenyeret aprított, a pap kikanalazott egy darabot és megette. A vajda kérdőre vonta, vajjon nem azt prédikálta-e, hogy idegen vagyonhoz nyúlni nem szabad? A papot igenlő válaszára rövidesen karóba húzatta.

Egykor országának legelőkelőbbjeit asztalához hívta. Midőn az ebédnek vége volt, Drakul a legidősebbiktől azt kérdezte, vajjon hány vajdára emlékezik, ki ebben az országban uralkodott. Meg is mondta neki, a hányra épen emlékezett, ép úgy mint a többi, kiket utána kérdezett. Az egyik harminczról tudott, a másik húszról, de nem volt köztök oly fiatal, ki csak hétre emlékezett volna. A vajda kérdezi, honnan van, hogy annyi urok és vajdájok volt? pártoskodásuk szégyent hoz reá. Összefogdostatta tehát őket és valamennyiöket karóba húzatta, számszerint mintegy ötszázat.« Ezt a helyet Engel[2]) és utána Teleki[3]) úgy magyarázza, hogy »Drakul Dán párthívei közűl mindjárt uralkodása kezdetével 500 bojárt vagdaltatott össze.« Költőnk elbeszéléséből ez a következtetés még valószínűbb mint az aln. nyomtatványból, melyre Engel és Teleki támaszkodnak, mert Drakul nyilván kifejezi, hogy haláluknak pártállásuk az oka. Ezt különben Chalkokondylas[4]) is említi.

»Drakulnak volt egy ágyasa, a ki tudtára adta, hogy

[1]) Ugyanezt Hamza béggel követte el Drakul, kit kitüntetésből magasabb karóba húzatott. *Chalkokondylas* id. m. 502. l.

[2]) Id. m. 174. l.

[3]) Id. m. III. k. 265. l.

[4]) Id. m. 500. l.

anyának érzi magát. A vajda egy más asszonynyal megvizsgáltatta, a ki kijelentette, hogy tényleg teherben van.[1]) Erre ágyasát szeméremtestétől fogva egész végig felmetszette, hogy meglássa, hol fekszik nemes magzata.

Az 1460 évi szt. Bertalan nap kora reggelén (aug. 24.) Drakul övéivel Erdélybe[2]) vonult és összefogdostatott minden oláh férfit és nőt, a kit csak talált, egészen *Humlate*-ig; azután egy rakásra hurczoltatta őket és baltával, késsel, karddal úgy felaprítatta mint a káposztát. A kiket pedig meg nem öletett, azokat magával vitte haza, a hol aztán kegyetlenül felnyársaltatta.[3]) Utközben minden falut[4]) felperzseltetett és mindent megsemmisíttetett, úgy hogy ezen alkalommal 30,000 embernél több pusztult el.«[5]) A költőnél említett »Humlate« — a lamb. kéziratban Humlach, Ebendorfernél Hainlasch — minden valószínűség szerint Hamlesch (Omlás) Szeben megyében.[6]) Erről a pusztításról szól Engel is, és pedig más forrás alapján,[7]) az aln. nyomtatványban lévő, már föntebb említett »Kalmotz«-ot tévesen azonosítván Omlással. Más helyütt[8]) Engel még hozzáteszi, hogy Drakul 1460-ban azért dúlta fel Omlást és Fogarast, mert Dán, kit ez alkalommal elfogott, itt tartózkodott. Hogy Engel ezt az állítását honnan meríti, nem tudom megállapítani. Szilágyi Sándor is így vette át[9]) azzal a különbséggel, hogy Dán helyébe Vladot teszi, mert szerinte épen Engel mutatta ki oláh történetében, hogy Dán előbb halt meg s hogy ennek fiát, Vladot végeztette ki Drakul. Csakhogy a tévedés Szilágyinál van, mert III. Vlad nem volt IV. Dán fia, hanem

---

[1]) Az aln. nyomtatvány és a lambachi kézirat szerint a bába azt mondta, hogy nincs teherben, a mi ellenmondásban van a felbonczolás czéljával. Ebendorfer igen röviden szól erről az esetről.

[2]) A költeményben és lambachi kéziratban levő (az aln. nyomtatványban ez a részlet hiányzik) »über walt« kétségtelenül Erdély. Stájer Ottokár is így nevezi verses krónikájában. Ebendorfer »per silvam«-mal adja vissza; nyilván nem volt tisztában a német kifejezés jelentésével.

[3]) Köztük a káplánjukat is, — így mondja a lamb. kézirat. Ebendorfer szerint papjaikat.

[4]) A lamb. kézirat csak azt mondja: »a falut«, bizonyára Omlást értvén rajta.

[5]) Röviden szól róla Gobellinus is. (Id. m. 296—297. l.) Helységet itt sem említ.

[6]) Honter térképén (id. h.) »Humlisch.«

[7]) Az Engeltől (id. m. 175. l. 1. jegyz.) idézett forrás ezt írja: »Drakulya, qui paulo ante mercatores Coronenses palis infixerat, oppidum antesilvanum Omlasch diripit in festo Bartholomaei.« Különben megemlíti a brassói templom felirata is: »Dracola wayuoda oppidum antesilvanum Omlasch diripit in festo Bartholomaei.« (*Schwandtner*, I. k. 886. l.)

[8]) *Gesch. des ung. Reichs*, III. k. 239. l.

[9]) *Erdélyország története*, I. k. 142. l.

— mint láttuk, — öcscse. Dánnak tényleg volt fia, a kit szintén Dánnak hívtak, és Engel erre gondol, mikor azt mondja, hogy Drakul 1460-ban elfogta Dánt. Engel az ő oláh történetében (173. l.) máskép adja elő a dolgot, mint Magyarország történetében; itt csak 1460-ban végezteti ki Drakullal, ott mindjárt Drakul uralkodása kezdetén; az utóbbi, legalább költeményünk előadása szerint, valószínűbbnek is látszik.

»1462-ben *Schiltern*-be (gen schiltern in die grossen) tört a vajda, a hol szintén 25,000 keresztényt és pogányt vegyest öletett meg. A legszebb nők voltak köztök, kiket emberi szem valaha látott. Ezeket Drakul udvari emberei visszatartották és kérték urokat, engedje meg, hogy feleségül vehessék. Drakul nem egyezett bele, hanem őket is meg a nőket is felapríttatta mint a káposztát. Ugyanakkor a vajdához török követség érkezett, melyet a szultán küldött, hogy az adóhátrálékot követelje, mert a vajda a szultán adófizetője volt. Drakul azt válaszolta, hogy az adót személyesen akarja, mint illik, a szultánnak átadni. Ennek a feleletnek a törökök megörültek, de vesztökre, mert a vajda magával hurczoltatta őket, azután pedig roppant kínzásokkal megölette. A török íródeáknak levágatta orrát és ajkát és így küldte haza. Az egész tartományt, melyet Bulgáriának neveznek, elhamvasztotta, és azon emberek számát, kiket legyilkoltatott, 25,000-re teszik, nem számítva azokat, a kik a tűzben pusztultak el.« A költeményben említett »Schiltern die grosse«, Ebendorfernél »magna Schlita«, a lamb. kéziratban »dy gross Schilta«, az aln. nyomtatványban »de grote Schyldow«[1]) nem más mint Nagy-Nikápoly, melyet Beheim már a várnai csatáról szóló költeményében is »Schiltern«-nek nevezett.[2]) Mindezt tehát 1462-ben vitte véghez a vajda. Először feldúlta Nikápolyt, azután csúfosan kijátszotta a török követséget, végül kegyetlenül pusztított és öldökölt Bulgáriában. Bár kétszer említi Beheim, hogy a vajda vérszomjának 25,000 ember esett áldozatúl, mégis a kettő, úgy látszik, egynek veendő. Az elején elmondja, hogy 25,000 ember pusztult el, azután leírja, hogyan történt ez, s a végén újra felemlíti a számot. Ha Beheim előadását szóról-szóra veszszük,

---

[1]) A Kertbenytől közölt fordítás szerint *die Grotte Schilow*, a mi azonban helytelen.

[2]) Így nevezték általában a németek (v. ö. értekezésemet: *Magy. von. német tört. népénekek.* Különny. 34. l.), így fordúl elő Schiltberger híres útleirásában is, és Bruun bizonyára téved, mikor azt állítja, hogy a név úgy támadt, hogy Schiltberger Nikopolit összevonta Sistovával. (Olv. *Kropf* czikkelyét: *Századok*, 1894. évf. 490—491. l.) Ebendorfer (id. m. 105. és 114. l.) szerint: »Nicopolis, vulgariter Schiltaren.«

akkor megegyezik a velenczei követek tudósításával, mely talán még sem puszta mende-monda, mint Zinkeisen gondolja.[1]) Nagyjában ugyanúgy, mint költeményünk, mondják el ezeket az eseményeket Chalkokondylas,[2]) Dukas,[3]) Nesri[4]) és Gobellinus[5]) is, ki a csodaszép szűzekről is megemlékezik, de helységés személyneveket nem említ. Ezen források szerint Drakul először elbánt a török követséggel és az azt támogató török hadsereggel, azután a Dunán átkelve, Bulgáriában pusztított. Dukas az íródeákot is említi, de nem névszerint. Chalkokondylas Katabolinosz-nak nevezi, szerinte hitehagyott görög volt. Nesrinél, úgy látszik, Junisz bég a neve. Mind a három forrás szerint, költeményünkkel ellentétben, Drakul kivégeztette. A halálra kínzottak száma Dukas szerint igen nagy volt, Chalkokondylas[6]) pedig beszéli, hogy Mohammed szultán Drakul fővárosába hatolván, — a mi mindjárt a bulgáriai pusztításra bekövetkezett, — nem messze attól 20,000 embert látott nyárson, köztök az íródeákot és a többinél magasabb karón a szultán másik megbizottját, Hamza béget. Ugyanezt Dukas[7]) is beszéli. Ezek az események különben már symptomái Drakul változtatott politikájának, a miről azonban költőnknek sejtelme sincs. A vajda távolodni kezd a portától, sőt alattvalói kötelességeinek teljesítését is megtagadja. Módot és alkalmat keres, hogy Mátyás királyhoz közeledjék, ki akkor már erős kézzel fogta az ország gyeplőjét és a kitől volt oka félni Erdélyben való többszöri garázdálkodásai miatt, noha Bonfini[8]) szerint Mátyással felesége révén rokonságot tartott. De mielőtt még sikerült volna neki a magyar királylyal a szövetséget forma szerint megkötni, a szultán ennek neszét vette, súlyos gyanu támadt benne a vajda ellen, a miért is követséget küldött hozzá, látszólag azért, hogy az adóhátralékot megsürgesse, valójában pedig, hogy valamiképen kézre kerítse. Drakul azzal felelt, hogy a küldötteket kivégeztette, a török sereget megverte és a szultán fenhatósága alá tartozó Bulgáriába törve, ott vadúl pusztított. A szultán nem nézhette ezt tétlenül, következménye Drakul bukása lett.[9])

[1]) Zinkeisen: *Gesch. des osm. Reichs*, II. k. 166. l. 1. jegyz.
[2]) Id. m. 501—502. l.
[3]) Id. m. 343—344. l.
[4]) *Thúry* id. m. I. k. 67. l.
[5]) Id. m. 297. l.
[6]) Id. m. 514. l.
[7]) Id. m. 345. l.
[8]) Id. kiad. 544. l.
[9]) Bővebben *Engel* id. m. 175. l. *Teleki* id. m. III. k. 269. l. *Szilágyi S.* id. m. I. k. 143. l. *Zinkeisen* id. m. II. 166. l. *Hammer* id. m. 2-ik kiad. I. k. 470 és köv. ll.

Beheim mégis nem erről beszél, hanem egy másik eseményt mond el, mely kétségtelenül az előbb említett eseményeknél jóval előbb történt és a mely talán összefüggésben vagy kapcsolatban van az 1460-iki pusztítással, melynek végpontja Omlás volt. »Drakul — így szól költeményünk — egy egész tartományt feldúlt, melyet *Fugrasch*-nak hívnak, lakosságát minden kímélet nélkül összevagdaltatta és karóba vonatta.« *Fugrasch*, a lamb. kéziratban »Fgrasch« — a többi forrásban ez a részlet hiányzik — nem más mint Fogaras.

»Egyszer Erdélyből (sibenpürgen, tehát közelebbről: a nagy-szebeni kerületből) követek érkeztek Oláhországba, kik annyi embert láttak nyárson, hogy szinte beillett volna nagy erdőnek. Kínzásainak és öldöklésének nem volt se szere, se száma.« Az aln. és lamb. tudósítás »Sibenpurgen« helyett »Hermanstat»-ról (Nagy-Szeben) szól; mint láttuk, lényegében mindkettő ugyanazt jelenti.

»Legértékesebb kincseit Drakul, tanácsosai közül azokkal, kikben leginkább bízott, rejtekhelyekre vitette. Később maga lefejezte őket, hogy a titkot el ne árulhassák.« [1]) A mit Beheim itt említ, úgy látszik, akkor történt, mikor Mohammed szultán óriási seregével Oláhország felé útnak indult. Chalkokondylas [2]) és Dukas [3]) azt beszélik, hogy Drakul a szultán közeledtének hírére az asszonyokat, gyermekeket, marhákat, drágaságokat Brassó közelében az erdőkben elrejtette, hogy a törökök elől biztosítsa.

»Egy alkalommal Drakul, alattvalói közül többeket lefejeztetett, aztán fejökkel rákot fogatott. Erre elhívatta rokonaikat és megétette velök a rákokat. Miután pedig ezt velök közölte, karóba húzatta őket.

Máskor egy parasztal találkozott, ki igen rövid ingben dolgozott a mezőn. A vajda kérdezte tőle, van-e felesége? Igenlő válaszára elküldte a parasztot a feleségeért. Midőn megjött, tudakolta az asszonytól, mi az ő dolga. Az asszony elmondta, hogy süt, főz, fon, mos. Erre Drakul nyársba húzatta, mert rosszúl öltöztette urát. A parasztnak más feleséget adott, a kit figyelmeztetett, hogy hosszabb inget csináljon férjének, mert őt is felnyársaltatja. [4])

---

[1]) Ez a rész az aln. ujságlapból hiányzik, de megvan Ebendorfernél, a lamb. kéziratban, és mint a *Kertbeny* könyvében (9. l. 13. b.) közölt címből látom, a fentebb említett ujságlapok egyikében mint a befejezés után következő pótlás.

[2]) Id. kiad. 506. l.

[3]) Id. kiad. 344. l.

[4]) Ugyanígy *Gobellinus* id. m. 297. l.

Történt, hogy két mezítlábas barát jött a vajdához alamizsnát kérni. A vajda sajnálkozását fejezte ki nyomorúságos életökön; a barátok azonban azt felelték, hogy ezzel az örök boldogságot akarják kiérdemelni. Drakul tovább kérdezte, vajjon szeretnének-e a mennyországban lenni? — De mennyire, válaszoltak a szerzetesek, ha lehetne, akár most mindjárt! — A vajda megigérte, hogy oda segíti őket; rögtön karóba húzatta, csupa jószívűségből, hogy üdvöket előmozdítsa. Volt pedig ennek a két barátnak egy szamara, mely élelmöket és egyéb holmijokat czipelte. Ez a kastélyba szaladt és roppant zajt csapott ordítozásával. — Persze ő is szeretne uraival a mennyországban lenni! — jegyezte meg Drakul és a szamarat is gazdái mellé karóba húzatta.[1])

Egy alkalommal Drakul, Szerbiából Oláhországba jövet, iszonyatos embertelenséget követett el. Székhelyének szomszédságában a mezítlábas szerzeteseknek egy kolostoruk volt, melyet *Gorrion*-nak hívtak. Nem messze tőle, egy negyed mérföldnyire, a guardiánnal találkozott, ki harmadmagával, visszatérvén kéregető útjáról, a kolostor felé tartott. A guardiánt János testvérnek, a másik két szerzetest Mihály és Jakab testvéreknek hívták. Drakul magához szólítván Mihály testvért, kérdést intézett hozzá, vajjon mit gondol, talál-e ő (t. i. a vajda) kegyelmet Istennél? Mert neki úgy tetszett, mintha látta volna azt a sok embert, a kit megöletett, a mint a mennyországban érte imádkoznak és könyörögnek; mert ő bizony nem egy embert tett szentté, számtalanokat segített a mennyországba, azért nem is kételkedik benne, hogy ő a legszentebb ember, kit valaha anya szült. Erre a furcsa öndicséretre Mihály testvér azt válaszolta, hogy ő is hiszi, hogy a vajda kegyelmet talál, mert Isten már sok emberen megkönyörült, a ki nem járt az ő akaratában. Ekkor a vajda János testvért, a guardiánt parancsolta magához és tőle is kérdezte, mit gondol, mi lesz az ő sorsa? A guardián azonban mást felelt; azt mondta, hogy örök kárhozat lesz a vajda osztályrésze, mert annyi ártatlannak vérét ontotta. Ő, a guardián, tudja, hogy halál vár reá, azért kéri a vajdát, hadd beszélhessen szíve szerint. — Csak beszélj, nem is siettetlek, mert bőrödbe kerül, — válaszolt Drakul. A guardián már most gyilkosnak, őrjöngő zsarnoknak nevezte, a ki lakolni fog embertelenségeért, melylyel a szegényeket, a viselős asszonyokat halálra kínozta. — Mit vétettek neked a három napos, sokszor nem is három órás kisdedek, kiket karóba

[1]) Ez a részlet Ebendorfernél és a lamb. kéziratban igen röviden, másfél sorban van elbeszélve; az aln. ujságlapból hiányzik.

húzattál? — Megmagyarázom, felele Drakul: ha valaki irtani akar, nemcsak a gazt vágja ki, de a gyökerét is kiássa, különben a következő esztendőben újra felburjánzik. A kisdedek, ha életben hagynám, felnővén, könnyen arra vállalkozhatnának, hogy szüleiket megbosszulják. — Hát te azt hiszed, szólt a szerzetes, hogy örökéletű vagy? Az ártatlanok vére bosszuért kiált az Istenhez, te ostoba bolond és süket gazember, a ki hasonlatos vagy a tatárhoz. — Erre Drakul maga húzta karóba a szerzetest, de nem úgy mint rendesen, az alfelén át, hanem a fejébe verte a nyársat, hogy lába fölfelé állott; a karót azután a kolostor előtt a földbe szúrta. A szegény szerzetesek roppant megrémültek és sokan közülök elhagyták a kolostort. Jakab testvér is Stájerországnak vette útját és Neustadtban, hol a császár akkor udvart tartott, letelepedett egy kolostorban. Itt gyakran érintkezett vele a költő és hallgatta a sok gazságot, mit Drakulról elbeszélt. Egy részét már előadta, de még nehányat említeni szándékozik.« Ez a rész Ebendorfernél és a lambachi kéziratból hiányzik; az aln. ujságlap némileg eltér költeményünktől; ez eltérések azonban inkább önkényes változtatásoknak látszanak, talán a kerekdedség kedveért, talán azért, hogy ne kelljen a barát tudósítására vagy a hegedős énekére mint forrásra hivatkozni. Az előforduló történeti vonatkozásokat már föntebb a bevezetésben igyekeztem tisztázni.

»Egykor 300 czigány érkezett Drakul országába. A vajda kiválasztotta közülök a három legelőkelőbbet és megölette, meg is süttette és a többi czigánynyal megétette; sőt azzal fenyegetőzött, hogy így véges-végig fölfalatja az egyiket a másikkal, hacsak nem indulnak azonnal a török ellen harczba. Persze készségesen ráálltak, mire a vajda őket is meg lovaikat is tehénbőrbe bujtatta és így a török ellen indította. A törökök lovai ennek láttára megbokrosodtak és magokkal ragadták lovasaikat is. A czigányok üldözőbe vették, úgy hogy valamennyien belerohantak a közelben lévő vízbe és ott vesztek.« Tudtommal ezen a kútfő-csoporton kívül más forrás nem említi ezt a bizarr történetet; ha jól sejtem, 1462-ben történhetett, mikor a törökök Drakul ellen indultak, hogy Mátyás királyhoz való elpártolásáért a vajdaságtól megfoszszák. Talán ennek a harcznak valamelyik episodja ez az eset.

»Mindenféle nyomorék, vak, béna koldust hívatott házához és azután megvendégelte őket. Mikor a lakomának vége volt, egy csűrben valamennyiöket, körülbelül hatszázat elégetett; egy sem menekült meg közülök.« Ezt az iszonyatosságot Bonfini [1]) is megemlíti.

[1]) Id. kiad. 544. l.

»Nehány olasz követ[1]) érkezett a vajdához, kik megjelenvén előtte, levették kalapjokat, de fejökön hagyták birretumukat, melyet a kalap alatt szoktak viselni. Drakul felvilágosítást kért, mire a követek azt válaszolták, hogy birretumukat még a császár előtt sem veszik le. Drakul kijelentette, hogy szokásukban nem háborgatja őket, sőt tőle telhetőleg megerősíti. A követek hálálkodtak, ragaszkodásukról biztosították és megfogadták, hogy dicséretét terjeszteni fogják. A vajda erre jó erős vasszegeket hozatott és a birretumokat odaszegeztette a fejökhöz. Igy erősítette meg szokásukat.« Bonfini[2]) ugyanezt beszéli, de nem olasz, hanem török követekről, kik turbánjukat vonakodtak levenni.

»Mindig efféle elmésségeken járt a zsarnok esze, elvetemültsége nem ismert határt. A költő nem is akar már több példát felhozni. A ki sok gonosz tervet tudott kisütni, az a vajda legbensőbb tanácsosa volt. A legnagyobb gazemberekkel kormányozta országát, a kiket csak találni lehetett a föld kerekségén. Neki mindegy volt, akár Magyarországból, akár Szerbiából, akár Török- vagy Tatárországból jöttek. Mindenféle szedett-vedett népség tartózkodott udvarában, egymástól különbözők nyelvre, származásra, szokásokra, de valamennyien egymás ellen árulkodók, telve hamisággal és alattomossággal. Drakul garázda életmódja nem is maradhatott volna annyi ideig bosszulatlanúl, ha ezek között halálos gyűlölség és egymás ellen való áskálódás nem uralkodott volna.« [3]) Hogy a vajda alattvalói mennyire rettegtek tőle és ennek következtében milyen halálmegvető hűséggel szolgáltak neki, erre nézve két jellemző példát említ Bonfini[4]) és Chalkokondylas.[5])

»Midőn a szultán megtudta, hogy a vajda mily kegyetlenül bánt el követségével,[6]) roppant dühre gerjedt és bosszura gondolt. Egész birodalmában hírét terjesztette ennek a merényletnek és óriás sereget gyűjtött.« Beheim szerint a szultán hadjáratának, mely Drakult megfosztotta országától, a török követségen elkövetett embertelenség volt egyetlen oka. A mélyebben fekvő okot, a fő okot persze nem látja. Mint már

[1]) Ebendorfer szerint »nuncii Walachorum«, a mi lehetetlen; nyilván itt is félreértette a német kifejezést. Beheimnál: »etlich walhen«, a lamb. kéziratban: »ettlich Walhen«, az aln. nyomtatványban: »etlike walen.« Wälsch = olasz.

[2]) Id. kiad. 544. l.

[3]) Ez a részlet a többi tudósításból hiányzik.

[4]) Id. kiad. 544. l.

[5]) Id. kiad. 512. l.

[6]) Erről föntebb volt szó.

föntebb említettem, a többi számottevő forrás egyező tanusága szerint [1]) a hadjárat a vajdának Mátyás királyhoz való átpártolásának következménye; [2]) azért is indított Mátyás az év vége felé — mint később látni fogjuk — hadat Erdélybe, hogy a vajdát a szultán ellen megvédje. Hogy mégis miért nem helyezte vissza, arról alább lesz szó.

»Midőn Drakul — folytatja Beheim — a szultán szándékáról értesült, nagy aggodalom szállotta meg, mert gyöngének érezte magát ily óriás hatalommal szemben. Kisérletet tett tehát, hogy a török császárt megbékítse. Követséget menesztett hozzá pecsétes írással, melyben megigéri, hogy ha a szultán megbocsátja tettét, kész Mátyás királyt legelső tanácsosaival együtt kézre keríteni.« Beheim ezen tudósítása egyezik Gobellinus előadásával.[3]) Szerinte is Drakul levelet írt a szultánnak, azonkívül még két más levelet »eiusdem fere sententiae (t. i. mint a szultánhoz intézett levél), unae (t. i. litterae) ad Basam, alterae ad Thoenonae dominum«, hogy érdekében közbenjárjanak. Ezek a levelek azonban Mátyás király kezébe kerültek, ki ép azért Drakult elfogatta. A levelek bolgár nyelven voltak írva. Mátyás latinra fordíttatta és elküldötte II. Pius pápának. A szultánhoz intézett levelet közli is Gobellinus: »Ideo magnitudinem tuam supplex oro, ne meum errorem et peccatum magnum meum inspicias, quoniam imprudenter in te peccavi et malum feci in terra tua; sed misereatur mei tua clementia, atque indulgeat, ut legatos ad te mittere possim. Mihi nota est omnis Transilvana regio et omnis Hungaria, et conditiones locorum rerumque calleo. Si placuerit imperii tui magnitudini, possum pro redemptione delicti mei totam regionem Transilvanam tuis manibus tradere, cuius possessionem adeptus, poteris omnem Hungariam tuae potestati subiicere. Legati mei plura ad te deferent. Ego quoad vixero tuus ero inconcussae fidei servus. Deus magni imperii tui multos faciat annos. Scriptum in Rhotel, septimo idus Novembris, Millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo.«[4]) Ezeknek a

[1]) *Chalkokondylas* id. m. 501. és 503. l. *Dukas* id. m. 345. l. *Thúry* id. m. I. k. 67. és 86. l.

[2]) A lamb. kézirat — mint említettem — a vajda elfogatásának leirása előtt megszakad; az utolsó, valamint az összes következő részletek Ebendorfernél és az aln. ujságlapban is hiányoznak. A vajda elfogatásáról Ebendorfer csak ennyit mond: »Tandem vero fraude circumventus venit in captivitatem Mathie electi Ungarie in qua usque deget.« Az aln. nyomtatvány pedig: »tohant dar na dovingk ene de koninek van ungeren vnd helt ene lange tüd gans strengelih ghefangen.«

[3]) Id. m. 297. l.

[4]) V. ö. még *Dipl. Eml. Mátyás király korából*, I. k. 171. és 172. l.

leveleknek bizonyára nagy hírök keletkezett és Beheim könnyen értesülhetett róluk a császári udvarnál, mint egyáltalán elbeszélésének ezen utolsó részéről, melyről Jakab testvér már nem beszélhetett mint szemtanu.[1])

»A szultán ennek nagyon megörült, mert az egész keresztténységben nem volt akkora ellensége, mint a magyar király. Visszaüzente tehát, hogy ha a vajda igéretét beváltja, kész neki megbocsátani. Szándéka megvalósítását Drakul a következő módon kisérlette meg. Rögtön írt a magyar királynak és kérte, hogy segítse meg a török ellen, mert máshoz a világon nem fordulhat megmentéséért, hiszen ő a magyar király alattvalója és jobbágya, ne engedje tehát, hogy Oláhország a magyar koronától elszakittassék.« Erről a követségről Chalkokondylas [2]) is szól, ki Drakul követének szájába beszédet is ad, melyet a magyarokhoz intézett. A követség útján a vajda megkötötte a szövetséget, a mit — mint föntebb láttuk — már előbb egyszer megkisérlett. Mátyás maga értesíti a pápát, hogy Drakullal a török ellen szövetségre lépett.[3])

»Mátyás király a vajda hivására azonnal nagy hadsereggel Budáról a legrövidebb úton Erdélybe, Brassóba indult, kiséretében számos gróf, báró, lovag és csatlós volt. Drakul is Brassóba jött nagy kisérettel és körülbelül öt hétig tartózkodott ő is, meg a király is a városban.« Mátyás erre a hadjáratra tényleg komoly és messzemenő előkészületeket tett; külön követtel fordult a pápához és Velenczéhez, hogy őket az ezen oldalról fenyegető veszélyre figyelmeztesse és tőlök segítséget kérjen.[4]) Már e fejezet elején említettem, hogy szept. 17-ikén Tordán volt,[5]) ott is tudta meg, hogy a szultán [6]) a vajdát, kinek segítségére sietett, már elűzte. Hogy Mátyás tartózkodott-e Brassóban, más forrás nem említi; némileg támogatja költőnk előadását, mely e részében feltünően pontos és körülményes, a brassói templom fölirata: [7]) »1462. Mathias rex Dracolam woywodam capit.« Ez azt látszik föltételezni, hogy Mátyás Brassóban tartózkodott és hogy ott kellett lenni Drakulnak is.[8])

[1]) *Jancsó B.* id. h. 96. l.

[2]) Id. kiad. 508. l.

[3]) *Engel* id. m. 175. l.

[4]) L. a követnek adott utasítást, *Katona* id. m. XIV. k. 553—559. l. V. ö. még *Dipl. Eml. Mátyás király korából*, I. k. 125, 148, 167 és köv. ll.

[5]) *Teleki* id. m. III. k. 279. l. és *Engel* id. m. 178. l.

[6]) A szultán betöréséről lásd az oklevelek tudósításait, *Dipl. Eml. Mátyás király korából*, I. k. 145, 147, 156 és 167. l.

[7]) *Schwandtner* id. kiad. 886. l.

[8]) Hogy Drakul Oláhországból elüzetvén, Magyarországba menekült, Chalkokondylas is állítja.

»Ez alatt azonban — így végzi Beheim tudósítását — a királynak értésére esett a vajda garázdálkodása és tervbe vett gyilkos árulása. Ugy tett mégis, mintha nem volna róla tudomása, és a vajdával megegyezett, hogy Oláhországon át Törökországba vonulnak, hogy a pogánnyal szembeszálljanak. El is indultak Brassóból, seregökben számos vitéz férfiuval, benyomultak Oláhországba körülbelül hat mérföldnyire, hol a vajda már biztonságban érezte magát. Mikor Királykő (Kungstein) vára alá érkeztek, Mátyásnak egyik embere, a messze földön híres Giskra János (ion isgra), elfogta a vajdát. Igy esett, hogy a vérengző vajda saját országában került fogságba, mert a királyt és kiséretét el akarta árulni. Giskra a vajdát visszavezette Magyarországba és ott átszolgáltatta a királynak. Drakul *Jersiu* várába záratott.« Már említettem, hogy Gobellinus tudósítása Drakul levelére nézve teljesen megegyezik költőnk előadásával. Az elfogatás okát szintén úgy mondja el mint Beheim, bár Beheim nem említi, hogy a levél magának Mátyás királynak kezébe esett. »A Mathia rege Hungariae tandem captus est . . . capturae causam praebuere litterae suae, quae in hunc modum ad Imperatorem Turcarum cum scriptae mitterentur, interceptae sunt.« [1]) Ezzel szemben egyéb források azt állítják, hogy Mátyás azért fogta el Drakult, mert az elébe járuló Radul, IV. Vlad Drakul öcscse, kit a szultán az utóbbinak helyébe ültetett és a ki sietett a magyar király előtt hódolatát bemutatni, bojárjaival együtt kérve-kérte a királyt, hogy Vladot hallatlan kegyetlenségei miatt ne helyezze vissza a vajdai székbe. Kérelmöket az erdélyiek, kiket Drakul gyakori beütéseivel szorongatott, hathatósan támogatták.[2]) Azt hiszem, hogy — a mi költőnk előadásából is kitűnik — mind a két ok késztette Mátyást Drakul elfogatására, legerősebben természetesen a vajda árulkodása, melynek történeti valóságához ezek után, úgy tartom, kétség nem fér. Hogy mikor fogatott el Drakul, pontosan megállapítani nem lehetséges, valószínűleg november hónap valamelyik napján.[3]) Az elfogatás helye, azt gondolom, költőnk tudósítása után már nem lehet kétséges, mert semmi okunk sincs, hogy Beheim állításában kételkedjünk, hogy t. i. az elfogatás Királykő várában történt. A brassói templom falán lévő följegyzés ennek nem mond ellent,

[1]) Id. m. 297. l. V. ö. *Zinkeisen* id. m. II. k. 176. l. 1. jegyz.

[2]) V. ö. *Chalkokondylas* id. kiad. 518. l. *Engel* id. m. 179. l. *Teleki* id. m. III. k. 279. l. Bonfini (id. m. 544. l.) csak ennyit mond: »Nescio qua causa, quando id nemini satis compertum est, Draculam in Transsylvania capit.« (T. i. Mátyás király.)

[3]) V. ö. a mit e fejezet bevezetésében mondottam.

más forrás pedig helyet nem említ.[1]) Beheim azt állítja, hogy a vajdát Giskra fogta el, a mi szintén elfogadható, mert Mátyás épen az imént jutott vele megegyezésre, és nincs okunk kétségbe vonni, hogy Mátyást hadjáratában, mely eredetileg a török ellen irányult, Giskra is elkisérte, kit a megegyezés után a török ellen Délmagyarország öreül állított fel.[2]) Bonfini[3]) és az alnémet nyomtatvány szerint Mátyás a vajdát Budán záratta el, Chalkokondylas[4]) szerint Belgrádban; a költeményben említett »iersiu«-t nem tudom mire magyarázni; nincs kizárva, tekintve Beheim csodálatos ferdítéseit, hogy (Nándor-) Fejérvár értendő rajta. Valószínű is, hogy a vajda először Belgrádban volt elzárva, és utóbb került Budára.

A Drakul elfogatásáról szóló tudósítással végződik költeményünk. Visszahelyeztetéséről az 1476-ik év végén[5]) költőnk már nem adhatott hírt. Az alnémet ujságlap még ezt az eseményt is felöleli, mely a maga idejében a fejedelmi udvaroknál és a népnél egyaránt kétségtelenül nagy föltünést keltett: »Dar na leth he (Drakul) syk dopen to offen, vnde dede gans grote bote. Dar na makede de konink van vngaren dessen Dracol wyda wedder to eynem groten heren alse voer, vnde men secht dat he dar na noch gans veele guder werke dede. Do he eyn cristen was worden.« Haláláról már a nyomtatvány sem ad hírt, a miből azonban korántsem következik, hogy halála előtt jelent meg. Visszahelyeztetésével és jó útra térésével a hírhedt vajda megszűnt érdekes lenni, sorsát a közvélemény már nem kísérte figyelemmel. Halálának híre, ha át lépte is országa határait, hatás és nyom nélkül tűnt el; azt sem tudjuk bizonyosan, hogy mikor következett be; valószínűleg még 1479 előtt.[6]) A vajda, úgy látszik, nem mult ki természetes

---

[1]) Pray (*Annales*, III. k. 273. l.) szerint is Mátyás Oláhországban fogta el Drakult; forrást nem idéz. V. ö. még Szilágyi S. *Erdélyország története*, I. k. 143. l.

[2]) Mayer: *Giskra és huszitái Magyarországon*, 26. l.

[3]) Id. kiad. 544. l.

[4]) Id. kiad. 518. l.

[5]) Mátyás erről maga értesíti a szász választót 1476. nov. 15-ikén és a pápát decz. 8-ikán. Olv. Fraknói: *Mátyás király levelei*, I. k. 355. és 359. l. Engel tehát téved, mikor ezt az eseményt 1477-re teszi. Id. m. 179. l. y. jegyz. és 181. l.

[6]) V. ö. *Engel* id. m. 181. l. és *Teleki* id. m. IV. k. 465. l. Hunfalvy (id. m. II. k. 156. l.) szerint Drakul 1481-ben még élt; állításában Báthori István 1481. ápr. 30-ikán kelt levelére támaszkodik, mely »Czypelles wayuoda partium Transalpinarum«-ról tesz említést. (*Teleki* id. m. XII. k. 173. l.) Csakhogy Báthori »Czypelles«-t valószínűleg családnévnek vette, mint a hogy Drakult is használták. Engel és Teleki mellett Bonfini (id. m. 544. l.) és Dlugoss (id. m. II. k. 551. l.) is inkább szólnak.

halállal. Végzete őt is utólérte, szinte tragikusan. Míg alattvalóin vad kegyetlenséggel uralkodott, az árulás elkerülte vajdai székét; mikor szívtelen erélye szelidebb hajlamoknak engedett, saját szolgája sujtotta agyon az egész kelet egykori rémét, kinek külső megjelenéséről Gobellinus írja: »magno et honesto vir corpore, et cuius species imperio digna videatur, adeo saepe differt hominis ab animo facies.« [1])

6. *Magyar vonatkozások Beheimnak a bécsiekről szóló verses krónikájában.*

Beheim ezen művében is, mely 1462—1465 folyamán keletkezve a költő közvetlen közelében lefolyt egykorú eseményekről tudósít, meglehetős számmal vannak magyar vonatkozások, melyek, bár nem oly jelentékenyek mint az eddig tárgyalt költeményekben, még sem egészen érdektelenek.

Mindjárt a krónika elején [2]) a költő, III. Frigyes császár czímeit felsorolván, őt Magyarország királyának nevezi.[3]) A krónikában szereplők között Beheim sokakat említ, kik nevökből ítélve magyarok, vagy legalább magyar származásúak lehettek, pl. *Hans kaschawar maler,*[4]) *Perchtolt von rab*[5]) stb. Két másikról, kik Tuln császárpárti kapitányának szolgálatában álltak, határozottan állítja, hogy magyarok voltak: »der nadwalasch und wuriczga.« [6]) Bővebben is szól, mint már föntebb láttuk, az elhunyt V. László kormányzási módjáról,[7]) Zsigmond

---

Jancsó B. szerint is (id. h. 98. l.) *Tzepelus* más vajda volt, ki IV. Vlad után következett.

[1]) Id. m. 297. l. *Jancsó B.* szerint »Tzepes (IV. Vlad) vajdát két hónapi másodszori uralkodása után megölte Laiot Bassaráb öcscse, Mlád Bassaráb, kinek *Tzepelus* melléknevet adtak.« Id. h. 98. l.

[2]) *Karajan* kiad. 1. l. 17. vs.

[3]) Ezt a czímet maga Frigyes császár is használta a pártütő főuraktól 1459-ben febr. 17-ikén történt magyar királylyá választatása óta. V. ö. Ebendorfer: *Chron. Reg. Rom. (Pribram* id. kiad.) 167. l. és Chmel: *Reg. chron. dipl. Friderici IV. Anhang.* Egy másik költeményében Beheim szemrehányást tesz Frigyesnek és Albertnek, hogy Ausztriáért czivódván egymással, melyet senki nem akar tőlök elvenni, kezökből kisiklani engedik Magyar-, Cseh- és más országokat. (A költeményt közölte Karajan: *Quell. u. Forsch.* stb. 33. l.)

[4]) *Karajan* kiad. 11. l. 14. vs. Egy »Jacob Kaschawer« nevű bécsi polgárt említ a *Copey-buch der gemainen stat Wien* (kiadta Zeibig: *Font. Rer. Austr. 2. Abth.* VII. köt.) is több ízben, így 3, 10, 55, 206, 232, 271. l.

[5]) *Karajan* kiad. 18. l. 26. vs.

[6]) U. a. 210. l. 7—8. vs.

[7]) U. a. 317—318. l. 16—31. vs. és 1—6. vs.

bazini grófról,[1]) ki Albert pártján állott, György pozsonyi prépostról,[2]) ki a császár és a bécsiek közt kötendő béke ügyében hasztalanúl fáradott, a Frigyes-párti Grafeneck Ulrikról,[3]) Sopron híres ispánjáról (zu odenpurg der span), egy magyar származású István nevű prépostról,[4]) ki a szt. Dorottya-kolostor élén állott és több más főpappal együtt III. Frigyestől elpártolt. A prépost hűtlensége kapcsán Beheim oly határozott formában kel ki a magyarok ellen, mint másutt sehol:

»Er (t. i. a prépost) tet nach vngerischen art,
dy in dann angeporen wart,
Wann ir solt merken, wie es kumm,
kain ungar wurt selten so frumm,
zwar er hat danach stüke
etlicher ualschen tüke.[5])

Jellemző a költeményben egy episod, mely Erdélyben, Brassóban játszik. Címe: *Uon der frawen in sibenpurgen.*[6]) »Egy brassai asszonyt megszállt az ördög, a pap ki akarta belőle űzni a rossz lelket, ez azonban vonakodott szót fogadni, hacsak a pap meg nem engedi, hogy valamelyik bécsi kolomposba szállhasson.« A pap kérdésére azután a gonosz lélek sorban lefesti a bécsi lázadás fejeit, természetesen nem a legkedvezőbb színekkel. Az egész történetet Beheim bizonyára maga költötte, ki csodálatosan leleményes a császár ellenségeinek gyalázásában, de hogy épen Magyarországba, Erdélybe helyezi, élénken emlékeztet a Klingsor-mondára és jellemzően mutatja, hogy Magyarország a német nép képzeletében még mindig az ördögi varázslatok hazája volt, a török hadjáratok daczára is rejtelmes »terra incognita«.

Történeti szempontból mindezeknél jelentékenyebb a krónika egy másik fejezete,[7]) mely Weitracher rablólovag kudarczczal végződött soproni betörését beszéli el. A Frigyes császár és Albert herczeg támasztotta zavarokban a rablólovagok igen elhatalmasodtak, fraternitásba léptek s a császár szeme láttára, a császári udvar, Bécsujhely közvetetlen közelében politikai

[1]) U. a. 318. l. 13—15. vs.
[2]) U. a. 58. l. 227. l. 236. és köv. ll. L. még *Copey-buch*, 361. l.
[3]) U. a. 51—52, 136, 197, 225 és köv. ll. 233 és köv. ll.
[4]) U. a. 217. l. 17—20. vs. és 35. l. 1. vs. Említi a *Copey-buch* is többször: 172, 245, 389. l. Zeibig (245. l. jegyz.) »Stephan von Landskron«-nak nevezi.
[5]) U. a. 217. l. 23—28. vs.
[6]) *Karajan* kiad. 276—280. l.
[7]) U. a. 365—367. l.

védekezés örve alatt garázdálkodtak. A császár végre megsokalta a lovagok vakmerőségét, sereget küldött ellenök és rablófészkeiket sorban elfoglalta.

A krónika ezen fejezetének czíme: *Wie kaczenstain zerbrochen wart.* »A rabló-fraternitásnak egy tagját Weitrachernek hívták, ki, mint Katzenstein kapitánya, a császár ellen fegyvert ragadott és sok csúfságot követett el. Katzenstein vára egy hét mérföldnél is hosszabb tó közepén épült oly ügyesen, hogy senki sem tudta bevenni. A vártól nem messze volt Sopron városa, mely, mint tudni illik, a magyar birodalomhoz tartozik. Sopron kapitánya a király megbízásából *Turk Ambros* volt. Weitracher és czimborája, *Waczlo wultschgo*, fölkerekedtek és rabló szándékkal Sopron ellen vonultak nyolczvanöt lovassal. *Turk Ambros* azonban mind elfogta őket és börtönbe zárta.[1]) Sopron kapitánya kész volt őket szabadon bocsátani, ha Weitracher kötelezi magát, hogy soha többet sem Magyarországon, sem Ausztriában nem garázdálkodik, ha Katzenstein váráról lemond és földig rombolja, végűl ha a kapitánynak 2000 jó magyar aranyat fizet. Hasonlóképen kötelezte *Waczlo wultschgo*-t is, hogy 2000 magyar aranyat fizessen, és örök fogadást tegyen, hogy soha többé nem mutatkozik a két ország (t. i. Magyarország és Ausztria) egyikében sem, a mit ha meg nem tart, bárhol rája akadjanak, bitófára akasztják.[2]) Igy pusztult el Katzenstein vára.« A költőtől említett Katzenstein vára (magyarúl Macskakő) Sopron város szomszédságában Rákos és Megyer között a Fertő mellett feküdt; 1456-ban Weitracher Konrád birtokába ment át, a ki több cseh *testvér*-rel, köztük a költőtől is említett Wulczko Waczlab-bal, az egész környéken, Ausztriában és Magyarországon egyaránt, sokat rabolt és fosztogatott. Ennek azonban 1464-ben — Beheim is ebbe az évbe helyezi az eseményt — vége szakadt, mert Török Ambrus (Beheimnál »turk ambros«), Sopron város kapitánya, a zsebrákokat foglyúl ejtette és a vár átadására kényszerítette. Azóta Macskakőnek, a hírhedt rablófészeknek nyoma veszett. Pusztulásának történetét tudtommal csak költeményünk mondja el és pedig megbízhatóan. A dolog iránt nagyon is érdeklődő császári udvarban könnyen szerezhette Beheim a leghitelesebb értesülést.[3])

---

[1]) Igy magyarázom Beheim fogyatékos előadását, bár nem említi határozottan, hogy a két vezér is fogságba esett.

[2]) Igy gondolom visszaadandónak Beheim hézagos és zavaros előadásának lényegét.

[3]) A speciális kutatás a nevezetes vár történetét még nem fejtette

7. *von den tvrken auff ain patschafft dy was czu nuranperg.*[1])

Mátyás királynak Frigyes császárhoz való viszonya 1466-ban bensőbb alakulást vett. »Ennek a helyzetnek jellemző tünete az az állás, a mit báró Grafeneck Ulrik osztrák főúr foglalt el, ki ugyanakkor a császári főkapitány tisztét viseli és Mátyás szolgálatában is áll; az 1466-ik év őszén tartott német birodalmi gyűlésen a császár és a magyar király biztosa gyanánt működik.« [2]) De kétségtelenül jellemző tünete ennek a bensőbb viszonynak a tárgyalandó költemény is, melyben Beheim, mint soha máskor, magasztaló hangon szól Hunyadi Mátyásról és igaz részvéttel Magyarország szomorú sorsáról. Frigyes császár változott politikája Beheim fölfogását is megváltoztatta.

A költemény mindenesetre 1466 őszén keletkezett, mikor a birodalmi gyűlés Nürnbergben ülésezett.[3]) Beheim kétségtelenül buzdító szózatúl írta, hogy a birodalmi gyűlésen megjelent fejedelmi személyeket és főurakat a török ellen határozott lépésre ösztökélje. A gyűlésnek azonban nem volt meg a várt eredménye; a határozatokat ugyan kihirdették, de megvalósításukra mi sem történt.[4]) A költőt 1467-ben már a pfalzi választó udvarában találjuk, és így ez a költemény egyike az utolsóknak, melyeket a császár szolgálatában írt. A török kérdésről, úgy látszik, azután már csak egy éneket szerzett, melyben keserű lemondásában éles gúnynyal végig ostorozza a kereszténység vezetőit. Az utóbbiról már föntebb bővebben volt szó.

Beheim megható panaszszal vezeti be énekét. »Zavart a lelke — úgymond — a rettegéstől és reszket a szíve a nagy rémületben, ha arra a borzalmas kegyetlenségre gondol, melylyel

---

ki egészen, pedig anyag bőven áll rendelkezésre. A soproni városi levéltárban számos oklevél szól róla. (Lad. IV. et D. fasc. 5.) Ezeknek alapján ismerteti nagyjában a vár történetét Nagy I. *Sopron multja* cz. értekezésében (*Századok*, 1883. évf. függ. 21—25. l.) és utána Tomek E. *Burg Katzenstein bei Sopron. (Oedenburger Zeitung*, 1901. febr. 22.) Az oklevelek közül egy-kettőt közölt *Nagy I.* Sopron vármegye tört. Oklevéltár, II. k. 383, 399. sz. Macskakőre nézve l. még Csánki: *Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában*, III. k. 588. l. Weitracherre a 667. l. Ebben az ügyben Frigyes császár és Mátyás is váltottak leveleket. Fraknói: *Mátyás király levelei*, I. k. 48. l.

[1]) Cod. pal. germ. 334, 105c. l. másolataim közt.

[2]) Fraknói: *A Hunyadiak és Jagellók kora. (A m. nemzet tört.* Szerk. Szilágyi S. IV. k. 216. l.)

[3]) *Bachmann:* Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrich III. und Max I. Bd. I. 588. l.

[4]) *Bachmann* id. m. I. k. 588. l.

a török annyi országot feldúl és megnyomorít. Ezen gyalázatos gazságok miatt Pál pápa, Frigyes császár is:

der küng uon ungern des geleich
mathiasch ain pestater
schirmer der hailgen kirche,

elküldötték követségöket, élén Grafeneck Ulrikkal, a nemes báróval, hogy egyetértésre és szelid erkölcsökre intse a keresztény fejedelmeket. Hagyják abba — így kéri őket a költő — az áldatlan viszályt, mert a míg egymás ellen támadnak, a pogány eb a kereszténység szégyenére feldúlja az országokat, leöldösi az embereket és zsarnoki elbizakodottságában el van határozva, hogy romba dönti az egész kereszténységet. Mindezt a nyugaton semmibe sem veszik és elég balgán nem is akarják a veszélyt hinni mindaddig, míg majd saját kárukon fognak nagyságáról meggyőződni, de akkor már késő, nagyon késő lesz. Az osztrákok azt mondják, ha a török Pozsonyig ér, akkor majd védekeznek; a bajorok meg arra várnak, hogy Passauig nyomuljon, akkor majd talpra állnak; a svábok pedig szintén csak akkor akarnak megmozdulni, ha a török Augsburgban lesz.[1]) Ily körülmények közt a török, ha mindenki otthonában akarja bevárni, bizonyosan még franczia földre is be fog hatolni. Ez pedig, ha a keresztények össze nem szedik magukat, négy év leforgása alatt történhetik meg, mert (V.) László király ideje óta több mint kétszáz mérföldnyi távolságban elfoglalt mindent; rövid idő alatt hatalmába kerítette a görög császárságot és öt királyságot, úgymint Boszniát, Szerbiát, Oláhországot, Nagy-Bulgáriát (*wil* in windischer zungen) és a hová még soha sem tudott hatolni, Arbonas-t[2]) is. Sőt a német határhoz is oly közel ért már, hogy egy nap alatt beronthat.[3])

A magyar királyra is roppant erővel ránehezedett a török, minden áron le akarja igázni, a mi ha sikerül, igen keserves idő következik a németekre. Ha Magyarország elbukik,

[1]) Más német költők is számtalanszor hirdették, hogy Magyarország a kereszténység oltalmazó bástyája, mely ha ledől, nyitva áll a töröknek az út egész a Rajnáig; így pl. Beheimhoz igen hasonlóan egy ének 1522-ből. Olv. *Magy. von. német tört. népénekek 1551-ig* cz. értekezésemet: *Egy. Phil. Közl.* 1897. évf. Különnyom. 41. l.

[2]) Albániának szláv neve. Az öt ország elfoglalását a költő bizonyára csak a nagyobb hatás kedveért teszi körülbelül ugyanazon időbe: Bulgáriának már az 1396-iki nikápolyi ütközet óta nincs története, Albánia pedig 1466-ban még független volt, Skanderbég is élt még.

[3]) 1475-ben a krajnaiak már erősen panaszkodnak a pápának a törökök gyakori betörései miatt. Hormayr: *Archiv*, 1828. évf. 324. l.

a német föld el van veszve, mert Magyarország a kereszténység védőfala:

wan ungarn ist ain maure
der kristenhait zu schirme
dar umb soln wir die mauren wern
die cristenhait nit lan uerhern.«

Ezek után Beheim röviden arról tudósít, hogy a török nem régiben is, a költemény megiratásának idejében betört Délmagyarországba, hol kegyetlenül pusztított és számtalan kereszténynyt rabszíjra fűzött. A költemény ezen része igen zavaros, bizonyára azért, mert a forrás, melyből merített, szintén ilyen volt. Hadd álljon azért itt a maga eredetijében:

Auch seins (t. i. a törökök) kurczlichen kumen da
bei schmedre [1]) über die tuna
gen temespurg gerichte
über die wasser teissa und
temesch und marusch gleich yeczund
in der zeit dis getichcze
mit hergen morden würgen.
so zugen sy in schneller eil
uil mer dann uir und uirczig meil
pis hin gen siben purgen,
vir grosser meiln für lippa aus,
gar uil menschen wurden mit graus
an dem leben betaubet,
manch tausend mensch triben sy hin
man und frawen kinder mit in,
daz lant wart gar peraubet,
wenig menschen da pliben,
heuser, korn, wein wart als uerprant,
das uil ertötet alles sant,
waz sie nit mit in triben.

Ugy vélem, hogy a költemény ezen helyének csak kósza hír szolgált alapúl, bár, mint láttuk, Beheim megbízható forrásokból szokott meríteni, és — a császári udvarban tartózkodván, hol biztos értesüléseket szerezhetett — nem holmi mende-mondákból. Azt azonban bajos elképzelni, hogy a török sereg, Szendrőnél átkelvén a Dunán, hogyan nyomult a Tiszán, Temesen, Maroson át Temesvár irányában Erdély felé Lippáig. Azt tudjuk, hogy a török 1466 elején Szendrőt elfoglalta, és híre járt, hogy Magyarországot is nagy erővel megtámadja. Mátyás király meg is tett minden szükséges intézkedést, de időközben

[1]) Szemendria = Szendrő.

hiteles értesítést kapott, hogy a szultán Magyarországot elkerűlve, egész hatalmával Albániára csapott, hogy Skanderbégen bosszut vegyen.[1]) Ezzel szemben a pernsteini évirat[2]) arról tudósít, hogy a törökök ezen alkalommal megverték a magyarokat, és pedig mielőtt a Podjebrád küldötte segítő csapatok velök egyesűlhettek volna. Ugy hiszem, ez a részlet nemcsak Beheim költeményében, hanem a Hunyadiak korának történetében is zavaros és tisztázatlan.[3])

»Ha istent és a vallást nem is tekintjük — folytatja Beheim — még sem volna szabad a kereszténveknek oly közömbösen szemlélni vesztöket. Míg kicsiny a tűz, könnyen oltható, de ha elhatalmasodik, senki sem szállhat vele szembe. Sokan mondják balgaságukban, hogy nekik a török ép oly kedves mint a keresztény, mert senkit sem bánt, mindenkit nyugodtan enged vallása szerint élni. Ez hazug beszéd, mert a török Konstantinápolyban kétszázezernél több kereszténvt sanyargat, fojtogat és öldös. Másutt is, a merre csak jár, mindennemű kegyetlenséget követ el a kereszténveken, a mit ember csak kieszelhet: karóba húz, megkövez, megnyúz, vízbe fullaszt, halálra hurczol, felnégyel, kerékbe tör, akaszt; férfit, asszonyt, gyermeket mint a barmot összefogdos, az idősebbeket agyonüti, a fiataloknak pedig munkában és gyalázatban halálukig kell sinlődniök. Azért rosszúl teszi, a ki azt hirdeti, hogy a török senkit sem háborgat vallásában. Ez badar beszéd, és a ki ilyet állít, az nem keresztény, mert az igaz kereszténynek minden erejével a török ellen kell küzdenie és mindenkor Istennek és az ő vallásának védelmére kelnie.«

Igy végződik Beheim ezen költeménye; az utolsó, melyben rólunk magyarokról szól, és az egyetlen, melyben nehéz küzdelmeinkről és a küzdelmek élén álló Hunyadi-sarjról méltánylattal és jóleső részvéttel emlékezik meg. Búcsuszavának melegsége és a tanulság, melyet költeményeiből merítünk, kiengesztelnek igazságtalan támadásaival, megrendelésre terjesztett rágalmaival. Ellenséges viselkedését megbocsátjuk korlátolt világ- és emberismeretének, nyomasztó, de becsületes szegénységének. Nem önző célokból volt igazságtalan, hanem jóhiszeműleg, egy szentnek tartott magasabb eszmény szolgálatában.

BLEYER JAKAB.

---

[1]) V. ö. *Teleki* id. m. III. k. 452—454. l. és a kire Teleki tulajdonkép támaszkodik, Engel: *Geschichte von Servien*, 429. l.

[2]) *Teleki* id. m. III. k. 454. l. 1. jegyz. és Pešina: *Mars Moravicus*, 757—758. l.

[3]) V. ö. ide vonatkozólag *Dipl. Eml. Mátyás király korából*, II. k. 17. és 45. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A honfoglalás reviziója, vagyis a hun, székely, magyar, besenye, kun kérdés tisztázása. (Revisio historiae occupationis Hungariae.) Irta *Szentkatolnai Bálint Gábor*. Kolozsvár, 1901. Stein János bizománya, 8-r. 206 l.

A magyar honfoglalásról nem sok, de mégis elég forrás maradt fen. A mi van, azt a M. Tud. Akadémia összegyüjtette, kiadta a millennium alkalmából. Könnyü szerrel és elég biztos alapon foghat tehát most a történetíró — ki már nem esküszik többé Anonymusra, sőt mellőzi, kit nem kötnek többé krónikáink részint naiv mondái, részint tudákos zagyvaléka — a honfoglalás történetének revisiójához. Vizsgálhatja és megállapíthatja, eltérőleg az eddigi felfogástól: kik voltak, honnan jöttek a magyarok? mikor telepedtek le Lebediában? mikor mentek át Etelközbe, s onnét mely úton, mely módon a mai hazába? kit és mit találtak itt a hármas hegy és négy folyam országában? miféle harczokban szerezték meg és foglalták el a mai Magyarországot? — Bálint Gábor úr azonban a revisiót máskép, sokkal szükebb értelemben fogja fel. Már a czímlapon jelzi, hogy annak lényegét a hun-székely-magyar, besenye, kun kérdés tisztázásában látja. Erre neki — úgy látszik — nem szükséges a történeti események vizsgálata, megállapítása. Egy helyt (152. l.) nyiltan megmondja: »sem a Besenyek kiüzetésének korát (értsd: mikor Volgán-túli hazájukból kiverettek és Lebediára rohantak), sem a Savar-tói-as falka Lebediában tartózkodásának időtartamát, sem ennek Atelkuzuba vonulási korát, sem az ott töltött évek számát határozottan megmondani nem lehet.« Azután hat sorban némi combinatiót koczkáztatván Álmos, Árpád, fiai és unokái koráról, folytatja: »E körülmények számbavétele is *talán segíthet* emez időpontok *valószinü* meghatározásában, de minthogy *ez sem tartozik tárgyam lényegéhez*, azért ennek eldöntését a szaktörténészekre bízom.« Ehez képest az ilyféle kérdésekről csak amúgy mellékesen, igen gyakran nagy tájékozatlansággal

beszél. Még hirdeti — teszem — a mit csak a későbbi byzantinusok, a maguk korát tekintve írnak, hogy Sarkel a Don mellett kozár végvár *a besenyők ellen*, miből következteti, hogy a besenyők már 835 táján, mikor e vár épült, kiverve a magyarokat belőle bírták Lebediát; s vitatja (109. l.), hogy a császáríró — Biborbanszületett Konstantin — idejében »az Al-Duna vidéke (a mai Oláhország) a magyar birodalom részét tette, minthogy az Al-Duna képezte Bulgária és Magyarország közt a határt«, — nem tudván, vagy feledvén, hogy akkor még a mai Szerbia is Bulgária volt, s Nándorfehérvár és a Trajánhídja bolgár oldalról voltak határosak a magyar földdel.

De hát mire alapítja Bálint Gábor úr revisióját? kérdezheti az olvasó; mivel tisztázza a hun-székely-magyar kérdést, ha a históriát a szaktörténészekre bízza? Felelet: a nyelvészettel. Ennek alapján, mint a munka elején, a *Tájékoztató*-ban mondja: »kérdezősködik oly nemzet után, melyről az Akadémiának se nyelvészei, se történészei nem szólnak.« Ő se nem finnista, se nem turcista. »Mintha bizony egy harmadik eset képzelhető sem volna, mintha a dinnyét vagy ugorkának vagy töknek kellene tartani azért, mert mind a három növényfaj egy nemhez tartozik.« Csaknem egyedül voltam — írja tovább — ki »eme két iskola tanát nyiltan mételytannak hirdettem, mert saját szememmel láttam és pedig sokszor *befogott orral* a budapesti Akadémia által portált mindkét fajú atyafiságot.« A nemzet, melyhez ő a hunokat s velük a magyarokat és székelyeket is köti: »a kaukázusi aristokrata Adighe-kabardok« vagyis mint rendesen nevezzük: a *cserkeszek*; s ezt bebizonyítva: »a honfoglaló ősök emléke a csuvas-cseremis, tatár bűztől tisztázva lesz.« (5, 8, 9. l.) Bálint Gábor műve tehát nem annyira revisió, mint purificatió akar lenni, még pedig — mint érintém — főképen a nyelvészet segítségével. Mily értéke van nyelvészkedésének, mely főleg az adighe-kabard vagyis cserkesz nyelv keretében mozog? azt itéljék meg a nyelvészek; mi itt nyelvészkedésének csak két példáját említjük meg, mert ezek történeti eredményekre vezetnek s tágabb körök által is appreciálhatók. Az első: hogy a besenyőket *besenye*-nek nevezi »mert az eredeti alak a Besenye-i (Besenyei) származék szerint is Besenye, s ebből lett később a Besenyő alak.« (150. l.) Tehát Jenő se Jenő, hanem Jene, mert származéka Jenei. A másik a *sabartoiasphaloi* névnek magyarázata, mely Konstantin császár szerint a magyaroknak régi neve volt s Bálint Gábor szerint tulajdonképen »sártóias falka«, mert Zemarchus szerint »az Ugurok az Al-Volga, Kuma és Kuban folyók által határolható vidéken (a hunn-kazar törzsek szomszédságában) tanyáztak,

tehát ott, a hol a mai *Manics* nevű hosszu *sáros tó* nyúlik el, s így a Lebediában tartózkodás előtt ott lakott nép igen természetesen nevezhette magát Saar-tói (vagy Saar-tó-i-as fal, ma falka, csapat) néven.« (125. l.)

A szerző a Tájékoztató után tizenegy fejezetben s nehány függelékben fejtegeti tárgyát. Az első fejezetben, melynek címe: *Kik a közönségesen cserkesz néven ismert Adïghe-kabardok?* a cserkeszekkel foglalkozik, kiknek legnagyobb része 1864-ben elhagyta hazáját, az északi Kaukázust, és Törökországba vándorolt, — sok adïghe nyelvészkedéssel, némi érdekes adattal a jelenről, nem mindig kifogástalan megjegyzésekkel a multról. Legalább nehéz elhinnünk neki — nem is bizonyítja — hogy a VI. század antjai nem voltak szlávok, hanem csak a keleti szlávok urai s adïghe fajú nép (23. l.); s nem nevezhetjük szerencsésnek gondolatát, hogy a *kjakh* adighe törzs »összefügghet a magyar *Kaak* régi nemzetségnévvel«, mikor ily nemzetség soha sem létezett, s a név csak a Csáknak rontott alakja. (27. l.)

Közelebb eső tárgygyal foglalkozik a második fejezet: *Kik voltak a hunnok?* Felhordja ebben, mit írtak a régi írók: Priscus, a »babonazsák« Jordanes, Procopius, Agathias, Theopylactus Simocatta görögül-latinúl a hunokról és rokon törzseikről. Mind régi, ismert dolog, mit sajátságossá csak adïghe nyelvészkedése tesz. Ezzel magyarázza a hun neveket, melyekről egyébiránt helyesen jegyzi meg, hogy »tulajdonnevek elemzését főbizonyítéknak nem vehetni, mert semmi sem oly változó, mint a személynév.« (53. l.) Attila testvére, a görögök Bledája, a magyar Buda nevében a kabard *bï-d-ïn, bï-d-en bu-d-ïn* ige participiumát látja: »tartó, fogó, erős« jelentéssel. A *Blêda*, Vleda kiejtésű forma a névnek góth Vald, szláv Vlad (a német Walt-er) fordítása (47. l.), míg Vámbéry elfogadja a Bleda nevet, de Bled-ra, helyesebben Bülüt-re = »felhő« vezeti vissza.[1]) Irnakh, Ernakh, Attila fia nevét Bálint Gábor a kabard i-ri-nakhu-ból = »a kinek fényleni kell« magyarázza, Vámbéry ellenben a török ir-inak-ból ifjabb fivérnek mondja.[2]) Nem is szükséges mondanunk, hogy Bálint Gábor nem tartja a hunnokat törököknek. Egy népnek veszi a kozárral, s a Meotis körül lakó kutrigurokban (kozár, koca, kotza-ger, kotrager, kotrigur) a kozárokat, az utrigurokban pedig az egységes kotzar törzsből kivált *Adiger* (odiger, udiger, utigur, görög alak) fióktörzset látja. (49, 57, 58. ll.) De volt a Kaukázus alján még egy másik nép

[1]) A magyarok eredete, 1882. 211. l.
[2]) Vámbéry, 44. l.

is: az Onogur, Hunugur, a mely névnek »előrésze mindenesetre a görög fül által nem hallott *h*-val ejtetett Hunn név az örmény tolmács kiejtése után. A második rész lehet az adïghe-kabard, ughur (el-égő = fekete, füstös) s így *fekete hun* értelmű. De minthogy e név Hunugar alakban is előfordúl, lehetséges, hogy egy kab. Hun-ï-ghar (hun-fogoly) összetétel van variálva. (51. l.) Ez a nép volt az, a mely Konstantin császár szerint — *Savar-to-i-as fal(ka)*-nak, vagyis mint feljebb láttuk: sártóias falkának nevezte magát. Ez sem volt török, mint a magyarországi csuvas tatárok ráfogják.« Ezek voltak a honfoglalók *egyik* törzse. A többi 7 törzs, sőt mind a Konstantin által említett nyolcz törzs, adïghe kabard vagyis hun, vagyis kozár volt, bár Konstantin tudomása szerint ép ellenkezőleg, a hét magyar (turk) törzshöz *egy* kozár törzs csatlakozott.

A kozárok és sártóias falkák egyesüléséből keletkezett a magyar nemzet; a kozár és sártóias falka nyelve, mely Konstantin idejében még külön volt, »összeszűrve« alkotta meg azt a nyelvet, »melyet mi csak 350 évvel későbbi korból, az úgynevezett Halotti Beszéd rövid szövegéből« — a tihanyi alapító-levél szókincse nem számít — ismerünk. (178. l.) S ez tulajdonképen Bálint Gábor munkájának sarktétele, a honfoglalás revisiója; okai azonban, melyekkel e felfogását támogatja (117. l.), a források oly zavaros értelmezésén alapulnak, hogy ne mondjam, oly gyermekesek, hogy azokkal az olvasót nem fárasztjuk, és még csak azt említjük meg sarktételének kiegészítéseül, hogy a maga kérdésére: »De hol vannak a székelyek a császáríró szerint?« akkép felel, — természetesen kellő okadás nélkül — hogy »a kázarok egy része a kabar-székelyek vezetése mellett a honfoglalást Moldva és Oláhországtól kezdve a Tiszáig már bevégezte volt akkor, a midőn Árpád a szövetségesek többi részével még Atelkuzuban volt.« (121. l.) Beszél azután még a szerző a bolgárokról (VI. fej.), kikről helyesen emeli ki az arab írók nyomán, hogy a kozárokkal egy, nem-török nyelvet beszéltek, de a dunai bolgárok közt kozár-adïghe úri elem mellett »ronda csuvas török s egyéb vegyülékű parasztságot« (149. l.) is lát. A »besenyek«-ről (sic!) uzok és kunokról (VI. VII. fej.), kiket szintén egynyelvűeknek, de nem törököknek tart, s a kunok török volta, a Petrarca-féle kun codex ellen, régibb íróinknak régi argumentumaival harczol. A jászokról szólva (XI. fej.), azokat — nem alaptalanúl — a kunokhoz csatlakozó alán, oszet töredéknek tartja. (171—172. ll.) Végűl még az adïghe-kabard nemzet történeti emlékezéseiről és régi vallásáról közöl — jobbára zavaros, általa sem valami nagyra becsült — adatokat. (178—195. ll.)

Tárgyát a szerző e későbbi fejezetekben is jobbára a források kapcsán fejtegeti. Negyedik fejezete egyenesen: *Az arab és héber írók* címet viseli. Közli ebben Ibn Roszte, Ibn Fodlan (az ő helyesírását követem), El-Balkhi, Ibn Haukal, El-Bekri némely szövegét, de az Akadémia millenniumi kiadását — bár egy évvel jelent meg munkája előtt — elég jellemző! nem ismeri; a héber források közt pedig ott szerepel a József kazar király levele-féle tákolmány. Mindent összevéve: Bálint Gábor jelen művében van sok mulatságos kifakadás a magyar tudományos Akadémia kutatói ellen — például még egyet! — az az állítás, hogy »a honfoglalók műveletlenebbek voltak, mint a meghódított népelem ... otromba, cseremis lelkületű felfogás.« Van nehány tanulságos jó megjegyzés, adat, az orosz területen lakó rokon népekről; de semmi sincs, mi a honfoglalás revisiójára újabb, elfogadható adatokat szolgáltatna. Valóban sajnáljuk, s ezzel a sajnálattal teszszük le könyvét, hogy ez eleven eszű, magyar lelkű nyelvtudós, nagy tudását hozzá méltóbb s a tudományra hasznosabb munkára nem fordította. —L—L—

A magyarországi latinság szótára. (Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae.) A M. Tud. Akadémia megbízásából és költségén szerkesztette *Bartal Antal.* Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. XXX, 2, 722, 2 l.

A magyarországi nyelvészet jelen századi munkásságát méltóan vezeti be a XIX-ik század utószülött szellemi terméke, e nagyszabású szótár, melynek szerkesztője bízvást az »exegi monumentum« tudatával tehette le fáradt tollát. Bármikép ítéljen a jövő e munka értéke felett, az kétségtelen, hogy Bartal glossariuma, mely az eddigi kisszerű gyűjtemények s a gyakorlati élet czéljaira készült törvénykezési és tiszti szótárak után egyszerre oly hatalmas, a külföld által is méltányolt lépéssel vitte előre a hazai latin nyelv ismeretét, minden ilynemű jövőbeli munkának alapját fogja képezni.

A hazai philologia már nyilatkozott e szótárról s feldíszítette az elismerés koszorújával.[1]) E helyütt csak egy babérágat óhajtunk fűzni e koszorúba a történetírás nevében is, melynek a közép- és újkori latin nyelv ismerete nélkülözhetetlen segédtudománya. Vajjon ki érezte jobban ily szótár hiányát, mint épen a történetkutató, ki a régi oklevelek és egyéb források búvárlása közben lépten-nyomon találkozott

[1]) Olv. *Hegedűs István* »Bartal Antal« cz. czikkét. *Egyet. Philologiai Közlöny*, 1902. 2. füzet.

olyan, a classikus latin nyelvben ismeretlen szókkal és kifejezésekkel, melyeknek értelmét a szöveg nem magyarázta meg. melyeknek megfejtése végett hiába fordult magához Du Cangehoz is? Ezen a hiányon iparkodik segíteni és segít is jórészben Bartal glossariuma, melynek értéke különösen művelődéstörténelmi szempontból megbecsülhetetlen. A nyelv a műveltség kifejezője lévén, nagyon természetes, hogy a magyarországi latin nyelv, melyet a magyar csak igen későn szorított ki a tudomány, a köz- és a magánélet teréről, egész művelődésünk képét visszatükrözi. És valóban, ha nem sajnáljuk a fáradságot Bartal glossariumába kissé belemélyedni, a művelődés legkülönbözőbb ágainak köréhez tartozó fogalmak káprázatos tömegét látjuk kaleidoskopszerűen elvonulni szemeink előtt. A szótár e részben felülmulja várakozásunkat.

Hogy ezen úttörő munka nem tökéletes, azt nyiltan kifejezi a bevezetésben a szótár nagyérdemű szerkesztője maga; de a rendelkezésére álló, aránylag csekély munkaerőktől többet nem is várhattunk. Bármily széles körre terjedt ki ugyanis a szógyüjtés, — a felsorolt munkák címei nyolcz oldalt foglalnak el, — a magyarországi latinság szókincse ezzel korán sincs kimerítve; a még fel nem dolgozott nyomtatott munkák s a levéltárak kiadatlan iratai kifogyhatatlan forrását szolgáltatják a Bartalnál hiányzó latin szóknak. Egyébiránt a gyüjtők szemét is akárhány adat elkerüli; néha a legközönségesebb szó, pl. *evangelicus*, épen közönséges voltánál fogva marad ki; sőt curiosumképen megemlíthetjük, hogy a »Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae« lapjain hiába keresi az olvasó a *media et infima latinitas* értelmét.

Mindezeknél fogva czélt tévesztett lelkiismeretességet látunk a 709. laphoz függesztett, elenyészően csekély, mindössze 13 lapra terjedő supplementumban; az olvasó ugyanis, ha teljesen bizonyos akar lenni valamely szó hiányáról, kénytelen — legtöbbször eredmény nélkül — a függeléket is megnézni. Helyesebb lett volna ennek anyagát egy nagyobb pótkötet számára fentartani.

Bármily gonddal igyekezett is a szerkesztő a latin szók értelmét felderíteni, nagyon természetes, hogy mivel az ily munka a legspeciálisabb ismereteket tételezi fel, s ennélfogva csak szakemberek vállvetett iparkodása mellett sikerülhet, a szótár e tekintetben sok kívánni valót hagy hátra. Reméljük azonban, hogy a Budapesti Philologiai Társaság által egy pótkötet létrehozása iránt megindított mozgalom eredményre fog vezetni s ki fog terjeszkedni az új anyag összegyüjtésén és feldolgozásán kívül a meglevő kötet gyökeres revisiójára is.

Más helyen és más alkalommal talán rámutathatunk a szótár egyes hibás adataira is, most azonban csak nehány általános észrevételre szorítkozunk; nem azért, hogy ezzel a szótár értékét csökkentsük, hanem hogy némely eszmét vessünk fel azok előtt, kik szerencsések lehetnek e munka pótkötetét vagy esetleg új kiadását sajtó alá rendezni.

A mi először is az anyag megválogatását illeti, e tekintetben teljesen egyetértünk a szerkesztőnek adott utasításokkal (XXIX. l.), hangoztatjuk azonban, hogy az 1. pont értelmében »minden, a classikus nyelvtől eltérő *latin* szó fölveendő«, tehát csak *latin* s nem a latin szövegben előforduló *idegen* szó is. Idegen nyelvből vett szó is latinnak tekintendő, ha latin végzettel ellátva declináltatik, illetve conjugáltatik, pl. *huszaro, janicerus;* de ilyen szók: *defterdar, reiskital, felt-sancz,* voltaképen nem latin szók, s így a szótárba nem tartoznak. Még kevésbbé jogosult azonban az olyan szók felvétele, — pedig ilyeneket is találunk Bartalnál — melyeknél maga a szöveg »vulgo« szóval vagy más kifejezéssel egyenesen felhívja figyelmünket arra, hogy nem latin elnevezéssel van dolgunk. Pl. *waczek* (item una pera *vulgo* waczek), *heimsuchunge* (invasionem domus, *quae dicitur* heimsuchunge), *czavoglar* (commissariis, *quos vocant* czavoglar). Ilyen felfogás mellett, ha következetesek akarnánk maradni, a latin szövegben előforduló összes idegen szókat fel kellene venni.

Bartalt e tekintetben — úgy látszik — az a törekvés vezette, hogy a laikus előtt ismeretlen szavak értelmét megmagyarázza. Bármennyire méltányoljuk is e szándékot, az ilyen szókat elvi szempontból részint a magyar nyelvtörténeti szótárba, részint valamely más ily irányú lexikonba kell utalnunk.

Hasonlóan számkivetendőknek tartjuk Bartal szótárából, mint komoly munkából, a tréfából gyártott s az életben meg nem honosodott szókat, melyekben különösen a supplementum bővelkedik. Ilyenek: *antibiciclismus, burschicosus, csizmographia, friziologia* (fodrászattan), *panamissime, panamista, promontorium* (orr), *sivabilis* (szíható), *streberitudo, ursopsychologia* stb. A Borsszem Jankót, Pesti Hirlapot, Pesti Naplót, Hetet s más hasonló lapokat mint a magyarországi latinság forrásait bátran mellőzhette volna a szerkesztő, sőt a Jókai adatait sem ártott volna kissé jobban megrostálni.

Ennyit röviden a szótár anyagáról. A mi annak rendszerét illeti, egy hibára akarunk rámutatni, mely a munka használatát megnehezíti. Bartal t. i. az egyes szókat oly alakban sorolta be glossariumába, mint a forrásokban találta, a nélkül azonban, hogy azokat az elfogadott orthographiának megfelelő

alakjukban is felvette volna illető helyükön, természetesen a szükséges utalással. Ennek azután az a következménye lehet, hogy a szótár rendszerével nem ismerős olvasó, ha valamely szót szabályszerű alakjában nem talál meg, nem is fog tovább keresni. Legyen szabad ezt példával illusztrálnunk: Ismeretes dolog, hogy a középkorban s az újkor elején is *ae* helyett egyszerű *e*-t írnak. Ez okozta azután azt, hogy a *prae* elüljáróval összetett szók, a szerint, mily korbeli forrásokból meríttettek, a gyüjtők által beszolgáltatott anyag rendezésénél részint *prae*, részint *pre* kezdőbetük alá jutottak s így vétettek fel a szótárba is minden kölcsönös utalás nélkül. Ennek köszönhetjük azután, hogy *prae* alatt kell keresnünk pl. a *praeacceptus, praeambulum, praecellentia, praeclarum, praehonorandus*, — ellenben *pre* alatt a *preacceptatio, preambulus, precelsitudo, preclaritas, prehonorare* szókat stb. Nem lett volna-e egyszerűbb és észszerűbb az egyöntetűség kedvéért mindezeket csak *prae* alatt felvenni, s általában figyelmeztetni az olvasót, hogy a *pre* elüljáróval összetett szókat *prae* alatt keresse?

Ilyen következetlenséget látunk pl. a *teca* és *theca* szóknál. *Teca* alatt találjuk a *teca annularis, t. flascarum, t. pectinalis, t. pennaria* és *t. pulveraria*-t, — ellenben *theca* alatt a *th. calamaria, th. ephippialis, th. orbicularis, th. pulveraria* (más helyről idézve), *th. pulvinaria, th. sclopetaria* és *th. unguentaria* szavakat.

Ezen a hibán az esetleges új kiadásnál okvetetlenül kell és nem is lesz nehéz segíteni. Aligha pótolható azonban teljesen az a mulasztás, melyet a gyüjtők az által követtek el, — nem tudjuk, volt-e erre nézve utasításuk? — hogy sok esetben nem jegyezték fel az adat mellé annak keltét, hol az az idézett munka címéből, pl. a *Történelmi Tár*-ra való hivatkozásnál önként nem következik. Eltekintve ugyanis attól, hogy a legtöbb olvasó nincs abban a helyzetben, hogy esetről-esetre utána nézhessen a forrásokban, azért tartjuk ezt súlyos mulasztásnak, mert méltó kétséget támaszt bennünk az iránt, vajjon a többször előforduló szóknál tekintettel volt-e a szótár szerkesztője a legkorábbi adatra? Művelődéstörténelmi szempontból ugyanis gyakran igen fontos lehet annak ismerete, mikor jelenik meg először valamely fogalom a hazai latin nyelvben, s bizonyára nyelvészeti szempontból sem közömbös, vajjon valamely szó teljesen újkori-e, vagy visszanyúlik-e eredete a középkorra? A magyarországi latinság szótára nem bizonyos kor, hanem 900 éves állami életünk egész latin szókincsét fel akarja ölelni; ezt nem teheti helyesen másképp, mint ha e nyelvet lehetőleg fejlődésében mutatja be, a mihez elengedhetetlenül szük-

séges, hogy figyelemmel legyen arra, mikor fordúl elő valamely szó vagy kifejezés egyáltalában, vagy esetleg megváltozott értelemben először.

Ezért legyen szabad mindazokat, kik a Philologiai Társaság felhivására Bartal szótárának pótlásánál közreműködni szándékoznak, egyúttal arra is kérnünk, hogy a mennyiben valamely, eddig csak az újabb időből ismeretes szót régibb, különösen középkori forrásokban is sikerülne megtalálniok, ne hagyják elveszni ezt a csekély adatot sem. Ilyenformán a magyarországi latin nyelvnek nemcsak szókincse lesz mennél teljesebben összegyüjthető, hanem lassan-lassan egyszersmind fejlődésének képe is ki fog bontakozni előttünk. D. F.

A XVII-ik század magyar történetirodalma. Irta *Barcsa János.* Hajdu-Nánás, 1901. Bartha Imre kny. 8-r. 85 l.

Méltányoljuk a szerző szorgalmát és jó igyekezetét, de nem dicsérhetjük felfogását és írói szokásait. Nagy feladathoz fogott. Jellemezni akarja a XVII. század igen gazdag történetirodalmát irodalmi szempontból, és azon felül még bírálni is az írók kútfői értékét. De e feladathoz nincs elég ereje, mert nincs elég érzéke a jellemző iránt s nem ismeri a forrás-kritika módszereit.

Nézzük csak, hogy miképen jellemez. Munkája elején azt mondja, hogy a XVII-ik században még a humanismus virágzik, a munka végén ez általános jellemzést már így korlátozza: »hogy a humanista befolyás még teljesen meg nem semmisült« a magyar történetirodalomban. E két állítás ellentmond egymásnak; az utóbbi meglehetősen igaz, az előbbi nem jellemzi a XVII-ik századi történetirodalmat.

Révay László értékes naplóját sem jellemzik azok a dült betükkel szedett idézetek, melyekben nehány Konstantinápolyban látott és hallott furcsaság van elmondva. Bethlen Miklós »önéletrajza — mondja szerzőnk — igen sok művelődéstörténelmi adatot tartott fen, fő becse ebben áll.« Ezt eddig nem tudtuk és ezután sem hiszszük el a szerzőnek.

A forrás-kritika módszereiben való tájékozatlanságra mutat az, hogy szerzőnk nem kutatja, mennyiben érdemel hitelt Bethlen János elbeszélése Apafi koráról. Vajjon mennyiben hihetjük el Bethlennek, a mit Telekiről mond? ez a kérdés szerzőnket nem háborgatja. Pethő Gergelyről sem elég azt mondanunk, hogy elferdít bizonyos eseményeket. Meg kellene jegyeznünk krónikájáról, hogy a Bethlen korabeli Dunántúli hadi eseményekre nézve minő értékes forrásmű. A szerző

is megjegyzi, hogy a sárospataki magyar krónika nem önálló munka, hanem Sepsi Laczkó Máté művéből készült kivonat, s mégis elég bőven foglalkozik vele, pedig Sepsi Laczkót is részletesen ismertette.

A ki Kemény Jánost bírálni akarja, ne álljon meg Bethlen koránál, hanem ismertesse Kemény előadását Brandenburgi Katalin s a Rákócziak koráról is. Komolyabban kell hibáztatnunk szerzőnknek azt az eljárását, hogy oly írókról is szól, a kiket nem olvasott, vagy csak nagyon felületesen nézett át. Frank Andrásnak a *Történelmi Tár* 1888-iki folyamában közölt naplóját ismertetve azt mondja, hogy Frank »nyelvezete magyaros és könnyen folyó.« Ennek a nem épen szokatlan fordulatnak az a nagy hibája van, hogy Frank németül és latinúl írta naplóját s csak nehány magyar levelet vett fel naplójába.

Még furcsább baleset az, hogy Bojthi Gáspárból a következőket idézi magyarúl: »az ó templom mellett levő szoros grádicsú toronyba szalasztották fel őket, melyet ostrommal bevevén, vérrel megtölték, ott ölék meg őket s úgy hányák le a sokaság közzé.« Itt ugyanis Báthory Gábor gyilkosairól van szó, kik az 1614-iki medgyesi országgyűlésen rosszúl jártak. Csakhogy az idézett sorok nem a latinúl író Bojthiból valók, hanem Tholdalagi Mihály évkönyvéből, melyet Szilágyi közölt a *Történelmi Tár* 1881 évi folyamában. Honnan e tévedés? A m. nemzet története (szerk. Szilágyi S.) VI. köt. 125. l. el van beszélve az említett jelenet és idézve vannak Tholdalagi sorai. A jegyzetben Tholdalagin kívül Bojthi 395-ik lapjára is történik hivatkozás. Szerzőnk lelkiismeretesen átveszi a 395. lapszámot jegyzetében, de a szövegben átveszi a Tholdalagi-féle idézetet, Bojthinak tulajdonítván azt. Igen komolyan kell hibáztatnunk szerzőnknek azt az eljárását, hogy nem mutatja ki pontos idézetekkel azt, a mit másoktól átvett. Például a 3-ik lapon az »Esterházy írja 1641-ben« kezdetű hely 8 soron át a m. nemzet története VI. köt. 467—468. lapjainak 6 sorát majdnem szórúl-szóra ismétli. S ez nem is az egyetlen példa. Nálunk az ilyen eljárás meglehetősen divatos.

Pedig a szerző komoly törekvésű író. Nagyon jól teszi, ha sokat olvas arról, a mit írni akar, hanem még jobban tenné, ha pontosan megjelölné, a mit mások után ír, s egyelőre komolyan foglalkoznék kisebb feladatokkal és csak azután vállalkoznék nehezebb munkára. A. D.

Morbus hungaricus. Orvostörténelmi tanulmány. Eredeti kútfők alapján írta *Győry Tibor.* Budapest, 1901. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 196, 4 l.

A szerzőnek egyetemi magántanári habilitatiójára készült az előttünk fekvő könyv, melynek tárgya s részben tartalma is, nem ismeretlen olvasóink előtt azon érdekes és tanulságos dolgozat után, melyet a szerző »*Adatok a morbus hungaricus történetéhez*« címmel most két éve tett közzé folyóiratunkban.[1]) Orvostudományi, sőt katonai szempontból is több helyen kellő méltatásban részesült már e munka.[2]) Nehány szóval mi is felhívjuk reá más oldalról olvasóink szíves figyelmét.

A hazai orvosi történelem eddig úgyszólván parlagon hevert. Hogy annak szakszerű mívelését és egyetemi előadások révén való terjesztését a budapesti egyetem orvosi kara dr. Győry Tibor habilitatiójával lehetővé tette, ezért csak elismerés illeti a kart, de elismerés illeti dr. Győryt is, a ki a kar e méltánylását egész eddigi munkásságával, első sorban pedig a *Morbus hungaricus*-ról írt monographiájával valóban megszolgálta.

Azonban a történetírót is közelről érdekelheti az orvosi történelem egyetemi kathedrája, mert hazai históriánknak épen azon adatait, melyek tárgyuknál fogva úgyszólván sohasem kerülnek más mint orvosi kutató szemei elé, annak lesz leginkább módjában beszolgáltatni hazánk történetéhez, a ki azok felkutatásával és feldolgozásával hivatásszerűen foglalkozik. S e tekintetben megnyugvással tölthet el bennünket az a programm, melyet Győry csak nemrég, magántanári próbaelőadása alkalmával adott,[3]) kifejezvén egyebek között, hogy az a kölcsönhatás, melylyel a sociális viszonyok és a járványok egymásra mindenkor voltak, oly tudományosan méltatandó történeti anyagot képez, melyet a kulturtörténet számára csak az orvos-történész készíthet elő pathologiai és epidemiologiai szakismeretei alapján.

A *morbus hungaricus* is ily járvány volt, de Győry munkájának megjelenéseig sem az orvosok, sem a történészek nem tudták biztosan, hogy az orvostan mai nomenclaturája szerint tulajdonképen micsoda betegségnek felel meg. Szerzőnk

[1]) *Századok*, 1900. 534 és köv. ll.

[2]) Pl. *Orvosi Hetilap*, 1901. 44. sz. — *Gyógyászat*, 1901. 46. sz. — *The Lancet*, 1901. nov. 16. 4081. sz. — *Petersburger medic. Wochenschrift*, 1901. 50. sz. — *Deutsche medic. Presse*, 1901. 21. sz. — *A Ludovika Akadémia Közlönye*, 1901. 10. sz. — *Wiener medic. Wochenschrift*, 1902. 6. sz. stb.

[3]) Olv. *Századok*, 1902. 185. l.

nemcsak azt állapította meg szabatosan, hogy kiütéses hagymáz volt, hanem tüzetesen kikutatta és leírta azt is, hogy mily viszonyok közt, minő talajon nőtt oly nagygyá, hogy miatta hazánkat a *németek temetőjének* nevezték el. Munkájának ezen vonatkozásai azok, melyek bennünket érdekelnek első sorban, s ezek egyszersmind azon szálak, melyek a kulturtörténelmet az orvosi tudománynyal is összefűzik.

Szándékosan késtünk a munka ismertetésével, mert meg akartuk várni, hogy előbb a könyvnek szorosan vett orvosi része, vagyis azon orvosi deductiók, melyekből a *morbus hungaricus* mivoltát igyekszik a szerző megállapítani, illetékes szakemberek részéről helybenhagyást nyerjenek. Minekutána ez megtörtént, mi még csak annyit teszünk hozzá, hogy méltányoljuk a szerző történelmi ismereteinek pontosságát, melyek segítségével a történelmi anyagot a munka czéljaira úgy tudta felhasználni, hogy könyvében — mondhatjuk — jeles orvostörténelmi művet adott. Különösen figyelmébe ajánljuk Győry Tibor könyvét azon történetíróinknak, kik a török hódoltság korával foglalkoznak s hazánk akkori természeti állapotát, valamint hadi, társadalmi és kulturális viszonyait kutatják. —T—s.

Hainburg ostroma. Hadtörténelmi tanulmány Mátyás király 1482 évi, III. Frigyes császár ellen viselt hadjáratából. A kolozsvári, Fadrusz János által alkotott Mátyás-szobor leleplezése alkalmából írta *Öthalmi Ungárd Béla.* Pozsony, 1901. Wigand F. K. kny. 8-r. 46, 2 l. (Különlenyomat a *Ludovika Akadémia Közlönye* 1901 évi folyamából.)

E hazafias szellemtől áthatott hadtörténelmi tanulmány szerzője, jelenleg mint vezérkari tiszt a pozsonyi IV. honvédkerületi parancsnoksághoz beosztott cs. és kir. főhadnagy, nemcsak a nyomtatásban megjelent szakirodalmat értékesítette munkálatában, hanem a bécsi, soproni és — első sorban — a pozsonyi levéltárban is kutatott, mely utóbbinak kincsei között a város 1482 évi adólajstromának vette legtöbb hasznát.

Bevezetésül Mátyás király seregének ujjászervezéséről és az 1482 évi hadjárat előzményeiről tájékoztatja az olvasót. Majd a hadjárat színhelyére, Hainburgnak történet és hagyomány által nevezetes regényes környékére kalauzol bennünket. Azután áttér Mátyás hadseregének a köpcsényi táborban való stratégiai felvonulására és öszpontosítására, a hol — az 1479 évi hadseregállomány jegyzékének adataiból kiindulva — valami 34,000 embernek kellett volna a király parancsnoksága alatt

egybegyülekezni, míg valami 32,000 ember portyázással s a határok biztosításával volt megbízva. Tényleg azonban a hadjárat kezdetén (junius-hó második felében) a királyi haderőnek csak fele volt a köpcsényi táborban öszpontosítva.

A szerző immár a hadi események részletes leírására térve, Zelényinek Alsó-Ausztriába indított portyázó kalandját, azután pedig a Szapolyai könyelműségére és gondatlanságára visszavezethető rohraui vereséget mondja el, melynek hírére a köpcsényi táborban visszamaradt dőzsölő hadosztályok is futásnak eredtek.

E csorbát a Budáról jul. 2-án másodízben visszatérő király szokott energiájával csakhamar kiköszörülte, s miután Pozsonyon át az ostromló szerszámok is megérkeztek, hozzáfogott a határvár ostromához, melyben a dunai hajóhadnak is feladat jutott.

Miután a Grawenswerth gróf vezérlete alatt útnak indított osztrák élelmezési szállítmány Németóvárnál a magyar előörsök által ásott sövényárkokban legyőzhetetlen akadályba ütközött, s miután szept. 23-án Németóvár és Petronell között a Bécsből tervezett felmentés is dugába dőlt: Mátyás király a romba lőtt vár parancsnokát okt. 5-én megadásra bírta; mire egy időre Hainburgba tette át lakását, a hol azután Beatrix királyné tiszteletére több ünnepélyt is rendezett.

Munkájához az ostrom áttekintő vázlatát csatolta a szerző; az *Organ der militair-wissenschaftlichen Vereine* 53-ik kötetében megjelent német fordítás függelékében pedig ezen vázlaton kívül még Hainburg körülzárolásának tervrajzát is közzétette. A talpraesett tanulmány a kolozsvári Mátyás-szobor alkalmából megindult emlék-irodalom egyik becsesebb termékének mondható. M. L.

Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez. Ismerteti ifj. *Biás István.* Marosvásárhely, 1901. Adi Árpád kny. Kis 8-r. 13 l.

Nyilvános könyvtáraink alapítása évét, kevés kivétellel, homály födi. Az erre vonatkozó feljegyzések csak általánosságban mozognak és inkább csak arra vonatkoznak, hogy mely évszázadban vetették meg egy-egy könyvtár alapját. Leginkább az alapító-levelek hiánya okozza e bizonytalanságot, mit még a XVIII-ik század végén is tapasztalunk; csakis a XIX-ik század folyamán létesült könyvtárainkról tudunk positiv évszámokat felmutatni. E kétes és történelmi szempontból gyakran sajnos helyzeten talán akként lehetne segíteni, ha könyvtárnokaink alapos vizsgálat tárgyává tennék a régi könyvekben

található bejegyzéseket. Régi szokás ugyanis, hogy a könyvgyüjtő bejegyezte a könyv lapjára: kitől, mikor szerezte a könyvet; és így ezen az alapon meg lehetne állapítani, mikor kezdett egyik-másik könyvtár-alapítónk könyveket gyüjteni s mikor határozta el könyvtárának közhasználatra való bocsátását.

A Teleki-könyvtárról is csak annyit tudtunk eddig, hogy a XVIII-ik században alapította gróf Teleki Sámuel alkanczellár s hogy az 1798-iki oklevél családi hitbizománynyá tette;[1]) mégis kétségtelennek látszott, hogy a könyvtár alapját a gróf már előbb megvetette.

A fent czímzett kis füzet biztos dátumot nyujt az alapításra nézve. Közli ugyanis Mihelyes János naplójának idevágó részletét, ki mint udvari secretarius és bibliothecarius feljegyezte, hogyan határozta el magát az alkanczellár e könyvtár alapítására és minő rendszerrel végeztette a könyvtár lajstromozását 1794 januárius végeig.

Becsesek e naplójegyzetek, mert bepillantást engednek abba is, minő elveket valósítottak meg a XVIII-ik században a könyvtár-rendezés terén. Furcsaságképen feljegyezzük e helyen, hogy a könyvek számozása a katalogus készítésénél mindjárt megtörtént, de a rendezést nem hajtották egyidejűleg végre, hanem utólag kellett a sok ezer könyv közül a megfelelőt kikeresni. — A könyvtár, alapításakor 13,000 kötetből állott és 60,000 forintba került.

Biás István jól tenné, ha az említett naplót egész terjedelmében kiadná. Mihelyes János az ő bizalmi állásánál fogva bizonyára sok oly feljegyzést tett, a mi a történetírókat érdekelné. Ennél a füzetkénél is kár volt elhagyni azt a lajstromot, melyet Mihelyes — ha latinúl is — a könyvekről összeállított. Legalább megtudtuk volna, minő ízlése volt gróf Teleki Sámuelnek a könyvgyüjtés terén.

Naményi Lajos.

[1]) Olv. *Magyar Minerva*, 1900. 221. l.

TÁRCZA.

NAGY LAJOS KIRÁLY HALÁLOS BETEGSÉGE.

Megjegyzések Pór Antal czikkéhez.[1])

Ezen érdekes kis tanulmány Nagy Lajos király halált okozó betegségét *leprában*, *poklosságban* állapítja meg. Legyen szabad e conclusióhoz nehány szóval hozzászólanom.

Bizonyos és nagyérdemű dolog, hogy Pór Antal nemcsak felvetette, hanem egy nagy lépéssel előre is — a megoldásig közel — vitte ezt a kérdést; de egy kis lépéssel — szerény nézetem szerint — mégis túlment az egyelőre való megállapíthatóság határán.

A konkrét adat, melyen következtetéseit tovább építette, *De la Gazata Péter* azon rövid feljegyzése, mely szerint Nagy Lajos »moritur post longam leprae infirmitatem.« A határt pedig ott és azzal lépte át az érdemes szerző, hogy a poklosságot a lepra synonymájának elfogadta. Tény az, hogy a *modern* nomenclatura szerint synonymák is, és tény az is, hogy a poklosságnak csak *egy* latin neve van: *lepra*. S a leprának intendált értelme is mindig poklosság volt. Azonban az újkori orvostörténeti kutatások kiderítették azt is, hogy nemcsak a laikusok, hanem a középkori orvosok is leprának diagnostisálták nemcsak a poklosságot, hanem minden hosszasan tartó, bőrtünetekkel járó bántalmat; ilyformán a mily pontosan, synonym-szerűleg fedik egymást a fogalmak manapság, ép oly kevéssé mondható, hogy akkoriban fedték s hogy fedték a bár hiteles krónikás, de laikus De la Gazata feljegyzéseiben.

Azt tartom tehát, hogy Nagy Lajos király betegsége nagyon sok valószínűséggel igazi, a szó szoros értelmében vett lepra lehetett; de minthogy — sajnos — a kórlefolyást, mely egyedül praecisálhatná a baj mivoltát, nem találjuk De la Gazatanál fejegyezve,

[1]) Olv. *Századok*, 1902. 209 és köv. ll.

ezért nem lehetetlen, hogy azon betegségek valamelyike volt, melyekkel a poklosságot nemcsak a XIV-ik században, hanem még a XIX-ikben is, többször összetévesztették. A tévedésre legalkalmasabbak voltak a test több helyén fellépő bizonyos daganatok, vagyis az u. n. *sarcomatosis cutis*, továbbá a bőrnek egy tuberculotikus eredetű bántalma, a *lupus*; ép így a *pellagra* és *psoriasis*-nak s *lichen ruber*-nek nevezett bőrbajok; de legelső sorban a *syphilis*. Az utóbbit a mikroskopikus diagnostika fellendültéig, tehát még a nemrég mult időkben, oly sokszor és könnyen összecserélték a leprával, hogy a leprosoriumokban nagy számmal voltak képviselve a chronikus syphilises kiütésük révén oda internált betegek.

A felsorolt bajok valamennyi mind chronikusan lefolyó bántalom s valamennyivel megesett, hogy többször-kevesebbszer lepra néven nevezték. Látható ebből, hogy a *lepra* fogalma szándékolatlanúl gyüjtő-fogalommá alakult át, s mennél inkább visszamegyünk a történetben, annál többet ölelt fel e név s ezért adott esetekben componenseire kell bontani.

Pór Antal jól mérlegelt történeti tények hosszu sorát argumentumként adaptálja annak bizonyítására, hogy Nagy Lajos poklosságban szenvedett. De ne felejtsük, hogy az e tényekkel illusztrált »szellemi bágyadtság, lehangoltság, határozatlanság, erélytelenség, kapkodás, rendszertelenség« kivétel nélkül minden chronikus lefolyású betegség nyomában járhat, mivel minden hosszantartó betegség ily irányban alakíthatja át az illető beteg egyéniségét. Igy a poklosság is. Azonban egyenesen a leprára nem mondható e jellemváltozás kórjelzőnek. — Hogy tehát Nagy Lajos királyunk halálos betegségét megállapíthassuk, nem érhetjük be a commentálatlan, kész diagnosist feltüntető feljegyzésekkel, hanem kutatnunk kell a mai orvosi tudomány által mérlegelendő és helyes diagnosis felállítására egyedül alkalmas anyag után; ez pedig a betegségi tünetek összessége s a kórlefolyás. Ez adhat egyedül biztos felvilágosítást az iránt, hogy tényleg leprárol, poklosságról lehet-e szó, avagy valamelyikéről ama betegségeknek, melyek a lepra régi gyüjtőneve alatt rejlenek?

Még csak egy mellékes megjegyzést az érdemes czikk zárómondatához. Rövid magyarázatát óhajtom adni annak, hogy a középkori orvosok miért ajánlottak viperahúst a poklosnak. A modern méregtelenítő, u. n. antitoxikus gyógyítási principium, mely napjainkban folyton nagyobb tért hódít, — példák rá a himlő, a diphteritis, a veszettség elleni beoltások stb. — már a középkorban is öntudatos kifejezésre jutott, midőn a fertőző betegségek ellenmérgeül kígyóevő gólyák vérét, teknős békák, kígyók, békák s főleg viperák húsát adták be, vagyis csupa olyán álla-

tét, mely tapasztalatilag nagy immunitással volt felruházva mindennemű mérgek iránt. Kétséget sem szenved, hogy gyakorlati haszna vagyis gyógyító ereje e szereknek nem volt semmi. De hogy helyes és tisztult elméleti szempontok vezették rá az orvosokat, az is nyilván való. Eljárásuk a mai antitoxikus módszer fejlődésének lánczában egy ki nem szakítható szemet alkot. A tudománya történetét ismerő orvos nem mosolyog ez eljárásokon.

* * *

Pór Antalnak tanulmánya közzétételéért köszönettel tartozunk. Hogy felszólaltam a kérdésben, azt épen azon okból tettem, nehogy ő maga vágja el útját azon kutatásoknak, melyeket ő indított meg, melyekben az első nagy lépést ő tette meg, s a melyeknek útját is ő jelölte ki. Mert későbbi kutatásoknak útja vágathatnék azon hiszemben, hogy Nagy Lajos halálos betegségének mibenléte végleges alakban tisztázódott.

A véglegestől azonban már nem vagyunk messze, mert Pór Antal ezt igen megkönnyitette azzal, hogy a király betegségének mivoltát mindössze *a lepra gyüjtőnevében felölelt néhány betegség körére szorította.*

Győry Tibor.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Mióta a magyar Anjou-kor történetét búvárlom, — igaz, ennek innen-onnan húsz esztendeje, — örömmel tapasztalom, hogy immár hányan követik példámat. És habár az egyik helyreigazítással, a másik pótlással, hol támadólag, hol javitólag igyekszik túltenni rajtam, — a mihez csak gratulálhatok, — ez legkevésbbé sem csökkenti örömömet, hiszen mindnyájunk nemes czélja: *Patriam illustrare!* El is férhetünk egymás mellett kényelmesen, mert tudjuk mindnyájan, hogy száz monographia még alig lesz elég, nemzetünk történetének e dicső szakát kellően földeriteni.

Legújabban élvezettel olvastam *Baumgarten Ferencz* forrástanulmányait Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez; különösen a *Morelli Névtelenje* érdekelt, a miért t. munkatársunknak őszinte köszönetemet küldöm, azzal a biztatással, hogy efféle érdekes kútfőket lesz alkalma még bőven fölfedeznie. Az nem von le érdeméből egy szemernyit sem, hogy Marczali tanár már előbb, vagy egyidejűleg vele, ugyanarra az eredményre jutott, a melyre ő.[1]) És ha megengedi nekem is nagybecsű munkásságát irányítanom, arra kérem: vegye *Gravina Domokos* krónikáját *de rebus in*

[1]) A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1902. 202. l.

Apulia gestis (Muratori, XII.) kritikai bonczkése alá. Nem csekély és igen fárasztó munka lesz az, minthogy össze kell vetnie Gravina művét Nagy Lajos és mások okleveleivel, az egykorú krónikákkal s egyéb történeti kútfőkkel; de annál több sikerrel fogja kecsegtetni munkája, ha megállapítja e fontos kútfőnek — mint hiszem — hitelét, a mit némelyek elég felületesen kétségbe vontak.

A szóban forgó krónika eredetije, ha jól tudom, a bécsi cs. és kir. levéltárban őriztetik. Ujabb, jegyzetekkel ellátandó kiadását a M. Tud. Akadémia — nem kétlem — készségesen és hálásan eszközölné. Egykoron azt hivém, magam vállalkozhatom e terhes munkára, de... *ars longa, vita brevis!*

Esztergom, 1902. május 17.

PÓR ANTAL.

NÁDASI TERSZTYÁNSZKY CSALÁD.

A *Századok* f. é. májusi füzetében — *uj* — bírálja »*Nádasi Tersztyánszky család*« cz. munkámat s azt mint teljesen használhatetlent elitéli. Pedig ha figyelemmel olvasta volna végig, meg kell vala győződnie, hogy semmi szükség sem volt a család nevét »végérvényesen« megállapítani, mert az egykori *Nádas* birtok későbbi és mai neve nem *Trsztye*, mint a bíráló írja, hanem *Tersztye*. Azt is észrevehette volna, hogy a közölt okleveleknél mindig jelzem az illető gyüjteményt vagy hiteles helyet, a hol azok föltalálhatók; a ki tehát eredetiben óhajtja az oklevelet olvasni, meglelheti; a közönség pedig magyarúl olvashatja, s igy a ki egy kissé gondolkozik, munkámnak ez előnyét nem fogja »végzetes« hibának mondani. Ha valaki csak átlapozza is munkámat, látni fogja, hogy a család elsőszülött ága a XV-ik századtól okleveles alapon van hiteles nemzedékrendben levezetve, és nem fog igazat adni a bíráló azon állításának, hogy »a közölt leszármazási táblázatokban sincs meg a folytatólagos összefüggés.« Alaptalan a bírálónak az az állítása is, hogy »a XVII-ik század végén élt György, Trencsén vármegye alispánja« vagy János felől, ki »az alnádorságig felvitte« — meg sem emlékezem. Munkámban ugyanazon György a 16. sz. oklevélben mint főtényező szerepel, sőt méltatom is őt a 81. lapon az alnádorral együtt. Csakhogy ezen Györgynek nincs Gáspár nevű testvére, mint a bíráló mondja: az a György, a kinek testvére Gáspár, már a XVIII-ik században élt és szerepelt, még pedig mint Trencsén vármegye főjegyzője; és testvérének Gáspárnak neje ismét nem Majthényi Katalin, hanem Majthényi Juliánna, kit a bíráló a XVII-ik században élt György nejével, Ordódy Katalinnal zavar össze. — Ezek után azt hiszem, fölmentve érezhetem magamat attól, hogy a bírálónak

ilyen alaptalan vádjai ellen, mint »kritikátlanság« — »érthetetlen rossz fordítás« — »hibás olvasás« stb., tovább is védekezzem. Csak azt jegyzem még meg, hogy a bíráló pl. csakugyan hibásan olvassa az alnádor nejét *Sraur* Borbálának, mert az *Svaar* Borbála volt.

TERSZTYÁNSZKY DEZSŐ.[1])

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA a mult május-hó elején (6—11) tartotta ez évi *nagy-gyűlését*, melynek alkalmával tagtársaink közül is többen részesültek irodalmi munkásságukért megérdemelt kitüntetésben. *Széchy Károly* kolozsvári egyetemi tanárt, Zrínyi Miklós életíróját[2]) s 1872 óta több figyelemre méltó irodalomtörténeti mű (Bessenyei György életrajza, Vajda Péter élete és művei, Pannóniai ének, gr. Gvadányi József stb.) szerzőjét az első osztály, — *Beöthy Ákos* országgyűlési képviselőt, a kiváló publicistát és társulatunk alapító tagját, ki »A magyar államiság fejlődése, küzdelmei« című nagyszabású politikai tanulmánya első kötetével tavaly örvendeztette meg a magyar tudományos világot, — *Angyal Dávid* egyetemi magántanárt, ig. vál. tagtársunkat, egyikét a fiatalabb nemzedék leghivatottabb történetíróinak, kinek nagyobb önálló művei közül elég csak *Késmárki Thököly Imre* két kötetes életrajzát (M. Tört. Életrajzok, 1888—1889. IV. V. évf.) és *Magyarország történetét II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig* (A m. nemzet tört. VI. köt.) említenünk, kisebb

[1]) Helyet adtunk a t. szerző szíves észrevételeinek, s azokat — a mennyiben tárgyi helyreigazításokat, felvilágosításokat nyujtanak — egyelőre tudomásúl veszszük, fenmaradván a bírálónak az a joga, hogy netaláni ellenészrevételeit szintén megtehesse, illetőleg kétségbe vont állításait bebizonyíthassa. Magunk részéről csupán a következőket kivánjuk megjegyezni: 1. Az egykori *Nádas* birtok későbbi és mai neve lehet *Tersztye*, de a szó eredeti alakja a legtöbb szláv dialektus szerint kétségkívül *trsztye*, a *tersztye* pedig ennek már assimilált, magyarosabb formája. — 2. A t. szerzőnek az oklevélfordításokra vonatkozó azon védekezése, hogy mindenütt jelzi az illető gyüjteményt vagy hiteles helyet, a hol az oklevél eredeti szövegében feltalálható és elolvasható: meg nem állhat, mert hiszen az oklevelek publicatiójának épen az a czélja, hogy megkiméljük az olvasót a gyakran távoleső gyüjtemények és hiteles helyek fölkeresésétől. — 3. A mi *Sraur*, helyesen *Svaar* Borbálát illeti: itt a hibát nem a bíráló, hanem a sajtó követte el, a mit is ezennel helyreigazítunk azzal, hogy a kérdéses helyen **Sraur** helyett **Svaar** olvasandó. *Szerk.*

[2]) Gróf Zrínyi Miklós 1620—1664. I—IV. köt. *M. Tört. Életrajzok*, 1895. 1898. 1900. XI. XIV. XVI. évf. Az V-ik (utolsó) kötet most van sajtó alatt. — Zrínyi költői munkáinak kritikai kiadását is Széchy Károly készíti — már régóta! — sajtó alá az Akadémia megbizásából. Vajjon mikor fog ez a kiadvány napvilágot látni?

dolgozatait jól ismerik e folyóirat és a Budapesti Szemle olvasói, — továbbá *Wosinszky Mór* szegszárdi apát-plebánust, az ismert nevű archaeologust, a második osztály levelező tagjaivá választotta az Akadémia. — A nagy-jutalmat és a Marczibányi-féle mellékjutalmat, melyekre ezidén az 1895—1901-iki évkörben megjelent történettudományi munkák pályáztak, szintén két érdemes tagtársunk nyerte el; u. m. a nagy-jutalmat *Csánki Dezső* »Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában« cz. forrásértékű munkája 1897-ben megjelent harmadik kötetével, a Marczibányi-jutalmat pedig *Károlyi Árpád* »A korponai országgyűlés 1605-ben« cz. köz- és alkotmány-történelmi tanulmányával, mely mind anyagát, mind feldolgozását tekintve, az utolsó hét esztendő történetirodalmának valóban egyik legkitűnőbb terméke. — A történelmi tanulmányokkal foglalkozó egyetemi hallgatók jutalmazására szánt akadémiai kiadványokból a *Monumenta Hungariae Historica* egyik sorozatát *Lukinich Imre* tagtársunknak, a kolozsvári egyetem jeles növendékének itélte oda a nagy-gyűlés. Fogadják a kitüntetettek mindnyájan szíves üdvözletünket!

— A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság f. évi április 24-iki ig. választmányi ülésén mutatta be a *Magyar czímeres emlékek* (Monumenta Hungariae Heraldica) épen akkor megjelent második füzetét *Fejérpataky László*, e nemcsak külsőleg díszes, hanem tartalmilag is becses kiadvány szerkesztője. Az első füzet megjelenése alkalmából röviden ismertettük a vállalat célját és keletkezését.[1]) Tartalom és szerkezet tekintetében a második füzet teljesen hasonlatos az elsőhöz. Ebben is huszonöt középkori czímer-adomány pontos szövegét kapjuk szakszerű felvilágositó magyarázatokkal s az adományozott czímerek színes hasonmásaival. Valamint az első füzetben közölt emlékek, úgy ezek is mind az 1526 előtti időkből valók s nagyobbrészt Zsigmond királytól származnak. Tőle tizenhat czímer-adományt közöl a füzet, Hunyadi Jánostól és V. Lászlótól egyet-egyet, Mátyás királytól ötöt, külföldi uralkodóktól — I. Ferdinánd aragoniai és XII. Lajos fanczia királytól — kettőt. A füzet elején hat lapra terjedő bevezetés tájékoztatja az olvasót az egyes czímerek jelentősége, czímertani fontossága s azon különféle szempontok felől, melyek e változatos gyüjteményt a hozzáértő kutató számára érdekessé és tanulságossá teszik. Szinte sajnáljuk, hogy a *magyar czímeres emlékek* fényes sorozata a második füzettel — legalább egy időre — megszakad, s melegen óhajtjuk, hogy heraldikusainknak lankadatlan buzgalmukkal sikerüljön ismét annyi új anyagot összehozniok,

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 849. l.

hogy szép vállalatuknak — melynek bővebb ismertetésére egyébiránt még visszatérünk — mennél előbb folytatását láthassuk.

† Berzeviczy Edmund halálát jelentjük olvasóinknak, ki hosszu munkás élet és rövid szenvedés után a mult május-hó 11-én hunyt el Berzeviczén, családja ősi fészkében. A tudományos míveltségű, tiszteletreméltó jellemű férfiu koporsójánál, az egyházi szertartás után, id. Bánó József mondott megható búcsubeszédet, melynek végeztével az előkelő rokonság és nagyszámú gyászoló közönség a berzeviczei családi sírkertbe, örök nyugodalma helyére kísérte a halottat. Berzeviczy Edmund a közpályán egykor mint Sáros vármegye alispánja tűnt ki, s mint törvényhatósági bizottsági tag, azóta is állandóan részt vett a közügyek intézésében. De mi inkább az ő irodalmi munkásságát, inkább a történettudomány iránt ápolt szeretetét dicsérjük, mert ennek szálai csatolták hozzánk, társulatunkhoz. Legelső munkája: *Stuart Mária* fordítása Mignet után, még 1863-ban jelent meg Pesten, két kötetben. Tanulmányai különben főleg családja s más vele rokon ősrégi felvidéki nemzetségek multjára irányultak. *Tarkő és a Tarczayak* című dolgozatát 1864-ben adta ki a Vasárnapi Ujságban. Társulatunknak 1868 óta volt rendes tagja. Tevékeny részt vett a társulat 1881 évi Sáros-megyei vidéki kirándulásában, mely alkalommal *Berzeviczei Pohárnok István* életrajzát olvasta fel Eperjesen a megye székházának nagytermében tartott ünnepi gyűlésen.[1]) A következő két évtized alatt több értekezése látott napvilágot folyóiratunkban; mint pl. *A csatári és szedikerti Hoffmanok* 1892-ben, *A Tarkőiek hatalmi törekvései Sárosban a XIV. XV. és XVI. század folyamán* (négy közlemény) 1894-ben. Utolsó munkáját, melyben *Berzeviczy Márton erdélyi kanczellár* érdekes életpályáját (1538—1596) rajzolja, 1898-ban tette közzé.[2]) Bizonyára még többet várhattunk volna tőle, ha nemes munkássága köréből végzete el nem ragadja. Mondjunk áldást emlékezetére!

† Edwin Lawrence Godkin. Mint Londonból értesülünk, Godkin a f. évi május 20-án meghalt Greenawayban, Angliában, a híres utazó, Sir Humphrey Gilbert születése helyén. Godkin irlandi születésű volt és sok éven át a new-yorki *Nation* és *Evening Post* szerkesztője. A magyarok iránt igen rokonszenves baráti indulattal viseltetett, és írt — bizonyára a magyar politikai menekültek segítségével — egy negyedrétű kötetet is hazánk törté-

[1]) A M. Tört. Társulat 1881 évi vidéki kirándulása, 35 és köv. ll.

[2]) Különlenyomatban is megjelent, kiegészítve a Berzeviczy Mártonra vonatkozó okiratok gyüjteményével, melyeket a család kakas-lomniczi levéltárából Berzeviczy Egyed közölt a *Történelmi Tár* 1899 évi kötetében. Budapest, 1899.

netéről angol olvasók számára, mely munkája 1853-ban jelent meg Londonban, *The history of Hungary and the Magyars* czímmel, képekkel illusztrálva. A munka a magyarok történetét a legrégibb időktől fogva a forradalom befejezéseig tárgyalja; az ezt követő »béke borzalmait« csak röviden érinti. Kívánjunk az elhunyt jóbarátnak csendes nyugodalmat! *(K. L.)*

FOLYÓIRATOK.

— A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat Évkönyve. Szerkeszti *Trencsény Károly* titkár. 1901. XVII. évf. 1—4. füzet. — A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat tisztikara a mult esztendőben változásokon ment át. A többek között új elnököt és új titkárt kapott. A személyváltozás szerencsére nem járt hátránynyal; az új titkár: *Trencsény Károly*, a 16 év óta kipróbált úton haladva, számra bár kevés, de annál lelkesebb munkatársaktól támogatva, a társulat Évkönyvének szokott színvonalát fentartani igyekezett. Tőle olvasunk a társulat volt elnökéről, Czirfusz Ferenczről kegyeletes nekrologot, melynek keretében helyet szorított Bács-Bodrog vármegye művelődéstörténetének is abból a félszázadra terjedő időszakból, mely Czirfusznak mint bajai tanárnak, majd bajai tanítóképző-intézeti igazgatónak, végül mint Bács-Bodrog vármegye tanfelügyelőjének nevével és sokoldalú működésével van összeforrva. Az irodalmilag működő tagok közül legtöbbször *Roediger Lajos* muzeum-őr és *D. Gy.* (Dudás Gyula) nevével találkozunk az Évkönyv füzeteiben. Roediger a zombori születésű Schweidel József 1848/49-iki vértanu honvéd-tábornok reliquiáit ismerteti, melyeket a hős veje, Balogh Sándor adományozott a társulat muzeumának. — Ugyanő közli az 1849 végén Josephstadtban várfogságra ítélt politikai foglyok nem épen ismeretlen névsorát is büntetésük évszámával, úgy a mint azt a szintén fogva volt Pilaszánovics József 1848/49-iki vésztörvényszéki elnök összeírta. — A Szeghegyen feltárt lovas-sír rövid ismertetésén kívül különösen hasznos Roedigernek az a jegyzéke, melyet a vármegyében 1901 jun. 30-ig összeírt romokról, emlékszobrokról, ősrégészeti építményekről, temető helyekről és elpusztult falvak helyeiről állított össze, eredetileg a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelőségének felszólítására. — *D. Gy.* nagyon is vázlatos rajzot ad a Gutkeled és Csák nemzetségek Bács-Bodrog vármegyei szerepléséről. — *Kálics Dömötör* a Bács-megyei gör. kel. szerb Bogyán nevű kolostor eredetét kutatja, kapcsolatban a hozzá füződő mondával, mely szerint a kolostort Bogdán szerb kereskedő alapította volna Mátyás király idejében, hálából azért, hogy az ottani forrás vizétől szeme világát visszanyerte. — Szintén az egyháztörténelem

körébe vág *Karácsonyi János* polemikus czikke: *Végszó a garábi apátság székhelye ügyében.* Erélyesen és kétségtelen bizonyítékokkal czáfolja Érdujhelyi Menyhértnek az Évkönyv 1900 évi folyamában megjelent azon czikkét, melyben azt bizonyítgatja, hogy a garábi apátság a régi Valkó vármegyében keresendő. Karácsonyi Városy Gyulának ad igazat, ki már húsz év előtt kimutatta, hogy a kérdéses apátság a régi Solt és Bodrog megyék határszélén, Kalocsától délre a Dusnok mellett ma is meglevő Garáb nevű helyen állott. — *Kubinyi Viktor* az 1500, 1518 és 1519 évi bácsi országgyűlések lefolyását s az ott hozott határozatokat ismerteti. — Érdekes hadtörténeti czikk *Olchváry Ödön* honvéd alezredes mutatványa »A magyar függetlenségi harcz 1848/49-ben a délvidéken« cz. munkájából. Az 1849 jul. 14-én vívott hegyesi csatát írja le katonai szakszerűséggel s teljes elismeréssel Guyon katonai tehetsége iránt, melylyel diadalmaskodott Jellacsics bán csapatain. — *Holczman Ignácz* czikkét leszámítva, ki a bácskai babonákat gyüjtötte össze, a többi közlemények régészeti tárgyúak. — *Weigang János* az Apatin, Szonta és Erdőd határában feltárt őskori sírokról tesz jelentést, *G. K.* a zsablyai leletekről számol be, *Bibó-Bige György* a paleolith-kori emberfajokról értekezik a darwinista Mortillet franczia tudós nemrég megjelent műve nyomán. — Az Évkönyv leghosszabb, egy füzetet külön betöltő czikkét *Cziráky Gyula* irta, a ki Gombos község ásatag emlékeit ismerteti sorra számos ábra kiséretében.

— A Ludovika Akadémia Közlönye. Szerkeszti és kiadja a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia tanári kara. XXVIII. évf. 1901. 1—12. füzet. — Az 1. füzet Tárcza-rovatában *V. J.* jegyű író, abból indulva ki, hogy a nemzeti irodalom történetével való foglalkozás a magyar katonára nézve már csak azért is hasznos, mert alig van nép, melynek költészetében a katonai ideál uralma oly soká vagy talán tovább tartott volna mint a magyarnál: *Első katonapoétánk* cz. alatt Erdélyi Pál életrajzi műve nyomán *Balassa Bálint*, a XVI-ik század ez erős, daczos, büszke de könnyüvérű oligarchája alakját rajzolja, ki hősi halálra és költői halhatatlanságra született. — Az irodalmi részben két érdekes munka ismertetését találjuk. Egyik: *Verdy du Vernois* porosz tábornoknak »*Im Hauptquartier der zweiten Armee 1866*« című 1900-ban megjelent munkája, melyben a szerző az osztrák-porosz háború gazdag irodalmát kiváló művel gyarapítja. Ezúttal nem foglalkozik a hadjárat eseményeinek hadászati megvilágításával, hanem a hadjárat alatti feljegyzéseinek és levelezéseinek emlékiratszerű feldolgozását adja, főleg a lélektani és egyéni szempontokat emelve ki, a mivel nagyban hozzájárúl az események igazságos megitéléséhez. A másik munka: »*Das k. und k. Kriegsarchiv von seiner*

Gründung bis zum Jahre 1890« cz. kiadvány, *Langer János* átdolgozásában, melyet nekünk is volt alkalmunk röviden ismertetni.[1]) — Az első füzettel együtt jelent meg mellékletképen *Szurmay Sándor* őrnagy hadtörténelmi tanulmánya: *A mohácsi hadjárat 1526-ban*, mely az ezredéves országos kiállítás igazgatóságának megbízásából még 1895-ben készült, azonban közbejött akadályok miatt a millenniumi kiadványok sorában napvilágot nem láthatott; a Közlöny szerkesztősége tehát csak jó szolgálatot tett vele történetirodalmunknak, hogy módját lelte e szakszerű tanulmány közrebocsátásának. — A 7. füzetben *Fáy Ákos* értekezése olvasható, melynek címe: *Magyarok nyomai az őskorban.* Az értekező a magyarság nyelvi és faji hovatartozandóságának kérdésével foglalkozik, azután a magyar nemzet őshazáját kutatja. Vizsgálódásainak eredménye az, hogy a magyar nem teljesen külön faj s nem valamely önálló törzs maradéka, de a mongol fajhoz sem tartozott; a mi pedig a tagadhatatlan keveredés által előállott mostani faji jellegét illeti, határozottan a kaukázusi race-hoz számítandó, s immár ideje lenne, hogy néprajzi térképeinken a magyarság mint kaukázusi faj, ennek megfelelő színezéssel legyen feltüntetve. — A füzet Tárcza-rovata alatt »*Emlékezzünk régiekről*« czímmel két érdekes emlék van közölve. Az egyik a Borsod-megyei Nagy János insurgens kapitánynak szolgálatáról kiállított »bizonyítás« 1798-ból; a másik Szirmay Tamás gróf, az osztrák örökösödési háborúban Zemplén, Borsod, Sáros, Abaúj, Torna, Szepes, Gömör és Heves vármegyék fölkelő nemességének ezredese temetésére írt verses búcsuztató, mely mind hadtörténeti, mind művelődéstörténeti szempontból érdekes adalék a kor ismeretéhez. — A 8—9. kettős füzet b. *Fejérváry Géza* honvédelmi miniszter katonáskodásának ötvenéves jubileuma alkalmából az ünnepelt katona életrajzát hozza. — A 10. füzetben *Dormándy* százados Győry Tibor tagtársunknak a *Morbus hungaricus*-ról szóló munkáját méltatja katonai szempontból. — A 11. füzetben *Öthalmi Ungárd Béla* hadtörténelmi dolgozata: *Hainburg ostroma*, Mátyás királynak Frigyes császár ellen viselt 1482-iki hadjáratát tárgyalja.[2]) — A 12. füzethez mint melléklet a *Habsburg-ház* családfájának táblázata van csatolva, melyet *Pohl Gyula* honvéd százados állított össze kiegészítésül a Közlöny 1898 évi február-havi számával kiadott *habsburg-lotharingiai* családfához.

— Keresztény Magvető. Szerkesztik és kiadják *Péterfi Dénes* és *Kovács János*. XXXVI. évf. 1901. 1—6. füzet. — A három első füzetben *Pap Mózes* közöl hosszabb dolgozatot

[1]) *Századok*, 1902. 87. l.

[2]) Bővebb ismertetését olv. föntebb, 576. l.

»*A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából*« címmel, melyben voltaképen a reformáczió három hitfelekezete: a lutheránusok, kálvinisták és unitáriusok iskolázásának s a nevelésügy terén Erdélyben és Magyarországon a XVI. század óta folytatott küzdelmeiknek történetét vázolja. — *Kelemen Lajos* (1. 3. füz.) a maroskörí unitárius esperesség nagy Jegyzőkönyvéből *az 1684-iki visitatori végzéseket* közli. — *Kuun Géza* gróf (2. füz.) az 1900-ban tartott *párisi vallás-congressus* tárgyalásainak kivonatos ismertetését adja, mire vonatkozólag *Desiré Charruaud* január-havi párisi levelében is (1. füz.) érdekes közlések olvashatók.[1]) — Az egész évfolyam tartalmából kiemeljük még (3. füz.) azt a meleghangú megemlékezést, melyben *Jakab Elek* elhunyt tagtársunk életét és munkásságát (1820—1897) *Kozma Ferencz* méltatja.[2])

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Első közlemény.)

A Philologiai Társaságnak a *Századok* f. évi február-havi füzetében közölt lelkes felhívására feljegyezvén a Bartal szótárából hiányzó, illetőleg ott tévesen értelmezett mindazon közép- és újkori latin szókat, melyek nyomtatott és kézirati forrásokban azóta szemem elé kerültek, az alábbiakban óhajtom közzétenni e szókincs első részletét. Tájékoztatásúl megjegyzem, hogy adataimat útonútfélen, ott is felszedtem, hol körülményesebb vizsgálódásra nem volt időm; de iparkodtam lehetőleg kimeríteni a következő munkákat, melyeket, minthogy alább gyakrabban fordulnak elő, rövidítve idézek:

Calend. 1847. Annus communis a nativitate Salvatoris nostri Jesu Christi MDCCCXLVII. . . . in usum ecclesiae R. Catholicae et Graeci ritus non uniti, Budae. (A magyar kifejezések meghatározásánál segédkönyvűl szolgált: Naptár az 1848-ik szökő évre a róm. catholika egyház használatára, Budán.)

Schem. lit. 1847. Schematismus literarius . . . . anno MDCCCXLVII. (Segédkönyv: Tanügyi naptár 1848-ik évre, Budán.)

Calend. Transylv. 1847. Novum et vetus calendarium ad annum MDCCCXLVII. in usum magni principatus Transsilvaniae et partium adnexarum, Claudiopoli. (Segédkönyv: Uj és ó naptár

---

[1]) Desiré Pierre Charruaud, a franczia protestantismus egyik jeles harczosa, meghalt 1901. okt. 9-én.

[2]) A füzethez Jakab Elek jól sikerült arczképe is mellékelve van.

1848 szökő évre Erdély nagyfejedelemség 's hozzákapcsolt részek használatára, Kolozsvárt.)

Radv. Magy. családélet. Radvánszky Béla báró: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, II. köt. (Az adatgyüjtemény első kötete.) Budapest, 1879.

Eszt. Oklt. Eszterházy János: Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó Oklevéltár. Budapest, 1901.

Egyh. tört. Eml. Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. köt. Budapest, 1902.

Kár. Oklt. V. A nagykárolyi gróf Károlyi család Oklevéltára, V. köt. Budapest, 1897.

Az adatok megválogatásánál a Bartal-féle szótár elveit tartottam szem előtt, mellőztem azonban — Bartaltól eltérőleg — mint voltaképen ide nem tartozókat, a latin szövegben előforduló idegen (nem latin) szavakat, melyek latin végzettel nem bírnak.

AB ORBE REDEMPTO: *a világ megváltásától fogva, Kr. u.* Egyh. tört. Eml. I. 90. »anno *ab orbe redempto* 1523.«

AHENA, ae: *üst, érczfazék.* Radv. Magy. családélet, II. 12. (1554.) »*Ahene* sex.«

ANGARIA, ae: *kántorbőjt.* Egyh. tört. Eml. I. 287. (1526.) »quod in ieiuniis apostolorum ac vigiliis beate Virginis, sextis feriis et *angariis* viderunt ipsum publice comedisse lac, ova, caseum et aliquando et carnes.« (Bartal a Knauz Kortanát idézve, az »*angaria quatuor temporum*« kifejezést »*egy ötödik kántorbőjt*«-nek fordítja, a mi helytelen. Mint Knauz kifejti, az »*in Sabato Sicientes quatuor temporum*« sem jelent voltaképen *egy ötödik kántorbőjtöt;* még kevésbbé lehet azonban a Knauz által idézett »*angaria quatuor temporum*« datumot erre a napra, t. i. a Judica vasárnap előtti szombatra vonatkoztatni.)

ANNULUS SIGILLARIS: *pecsétes gyűrü.* Radv. Magy. családélet, II. 42. (1579.) »Matthiae venerunt unus *annulus* grandis, qui quondam Joannis Hunyadis *(így!)* fuit, alter *annulus* similiter aureus,..... tertius quoque dictorum orphanorum patris, *qui fuit sigillaris.*«

ANNUS PARTUS VIRGINEI: *Krisztus születése utáni év.* Egyh. tört. Eml. I. 534. »*Anno partus virginei* 1521.« (Bartalnál csak »*annus partus virginalis*« alakban van meg.)

APERPETUARE: *örök joggal átruházni.* Eszt. Oklt. 110. (1495.) .... »dedisset, vendidisset et *aperpetuasset*, imo dedit, vendidit et *aperpetuavit.*« (V. ö. Bartal: *perpetuare.*)

APPLICATURA, ae: *csat.* Radv. Magy. családélet, II. 39. (1544.) ... »et una parva *applicatura* vulgariter *ezwsth chath* dicta.«

ARENDARE IN FEUDUM: *bérbe venni.* Egyh. tört. Eml. I. 93. (1523.) ... »quasdam terras et fenilia ad predictam ecclesiam attinentes ... *in feudum arendassent*, ac easdem terras et fenilia falcari fecissent.«

AUREUS DUPLATUS: *dupla arany.* Radv. Magy. családélet, II. 43. (1579.) »et praeterea sex *aurei duplati.* Hath dupla arany.«

Döry Ferencz.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1900.

V. A BOSZNIAI ÉS HERCZEGOVINAI ORSZÁGOS MUZEUM ÉRTESÍTŐJE. (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.) Szerk. *Hörmann Konstantin.* Sarajevo, 1900. XII. évf. I—IV. köt.

1. F. M. *A diokleai királyság.* (1—64. ll.) A szerző folytatja a királyság történetét 1180-ig, midőn annak egy része (Zeta) szerb secundo-genitura lett, másik része pedig Horvátországnak, illetőleg Szent István koronájának joghatósága alá került. Ismerteti Dioklea belső állapotait, azután részletesen tárgyalva az egyes királyok uralkodását, szól a királyság hanyatlásáról s Diokleának byzanczi és szerb főhatóság alá jutásáról. A szerzőnek kevés megbízható anyag állott rendelkezésére; főforrása a *Regnum Slavorum seu Gothorum* krónika, melyet azonban csak óvatosan lehet használni, mert sok benne a mese.

2. Ippen Tivadar: *Régi templomok romjai Albániában.* (83—96. ll.) E templomok jobbára a XIII-ik századból valók; némelyikről egykorú oklevelek is megemlékeznek. A szerző több ábrával illusztrálja dolgozatát.

3. Jelavić Vjekoslav: *Köprili-Achmet nagyvezér.* (195—212. ll.) Köprili Mohamed nagyvezér 1661-ben halt meg, utóda fia, a 26 éves Köprili Achmet lett. Az apa sem írni, sem olvasni nem tudott, de fiát nagy gonddal neveltette. Ez nagy kedvelője volt a tudományoknak, hadjáratai alatt is foglalkozott velök s a török írókat és költőket magas állásokra emelte. 1676 okt. 30-án halt meg. Az értekező egész életpályáját megrajzolja; velenczei, franczia, lengyel és magyar hadjáratait s a szent-gotthárdi csatát is részletesen leírja. Minket főkép az érdekel, a mit Zrínyi Péter összeesküvéséről és a költő Zrínyi Miklós terveiről mond. 1670 január-havában érkezett Konstantinápolyba Zrínyi Péter követe, Bukovácski Ferencz kapitány, ki a magyar és horvát összeesküvők nevében 60,000 tallér évi adót igért a portának, ha a német és jezsuita iga alól felszabadítja az országot. (Jegyzetben szó szerint van közölve Casanova bécsi követ konstantinápolyi jelentése e tárgyban, 1670 január 15-ről.) A nagyvezér nem fogadta el az ajánlatot. Bukovácski junius-hóban, tehát mikor Zrínyi és Frangepán már fogságban voltak, megújította ajánlatát, de a nagyvezér még határozottabban visszautasította, mert küszöbön állott a török-lengyel háború s a törökre nézve kívánatos volt, hogy ez alatt I. Lipót semleges maradjon. Különben a nagyvezér nem is bízott Zrínyi Péter ajánlatának őszinteségében, mert eddig a török legfélelmesebb ellenségének mutatta magát. Zrínyi Miklósra nézve a következőket jegyzi meg az értekező: Szobieszki János, a későbbi lengyel király, nagy ellensége volt a bécsi udvarnak és benső

összeköttetésben állott az elégedetlen magyar főurakkal. Mint XIV. Lajos franczia király barátja, ennek lengyelországi követe előtt három ízben beszélt Zrínyi Miklós nagy terveiről, ki felkelést akart szervezni Magyarországban a bécsi udvar ellen, s azon fáradozott, hogy ehez Szilézia és Morvaország is csatlakozzék. (Revue d'histoire diplomatique, 1893. VII. köt.)

4. Patsch Károly: *Római telepek az imoti mezőn.* (295—344. ll.) Térképpel és 37 ábrával.

5. Ippen Tivadar: *Régi emlékek Albániában.* (511—532. ll.) Ezen 30 ábrával illusztrált értekezés a Skutari környékén levő római telepekre vonatkozik, főkép Balesium, Alessia és Drivastum római városokra.

6. Truhelka Ciro: *Hogyan és mily föltétel alatt hódoltak meg a horvátok a magyar királynak?* Qualiter et quo pacto dederunt se Chroates regi Hungariae? (581—586. ll.) Az értekező a Tamás spalatói főespereseknek tulajdonított *acta pactorum* kérdésében Kršnjavi Izidornak e tárgyról a zágrábi orsz. levéltári *Vjestnik*-ben közölt és német nyelven külön is megjelent fejtegetéseihez csatlakozik.[1])

VI. Prosvjeta. (Közművelődés.) Szerkeszti *Laszowski Emil.* Zágráb, 1900. VIII. évf.

1. Jelić Lukács: *A mi emlékeink Velenczében.* (14. l.) Az értekező oklevelek alapján közöl a horvátoknak Velenczéhez való viszonyára vonatkozó adatokat a legrégibb időktől Velencze bukásáig.

2. Tomičić Iván: *A Vojnovicsok.* (69. l.) A család nehány kíváló tagjának életrajzát és arczképét közli.

3. Bučar Ferencz: *Vergerius Péter Pál és a horvát protestáns irodalom.* (183—200. ll.) Vergerius P. P. Capodistriában született 1498-ban; őse a hasonló nevű középkori humanista. Modrusi, utóbb (1536—1548) capodistriai püspök; 1545-ben mint pápai követ időzött Németországban; itt könyvet írt »Adversus apostatas Germaniae« czímmel; mégis gyanusították, hogy a protestánsokhoz húz és nem lett bibornokká. János nevű testvére, a ki pólai püspök volt, a protestánsokhoz csatlakozott. Rómába idézték, de nem ment el, hanem igazoló iratot küldött 1546-ban a tridenti zsinatnak, melyet azonban szavazat-többséggel elvetettek, mire 1547-ben nyiltan protestánssá lett, és előbb Helvéciába, utóbb Würtembergbe költözött, hol a protestáns irodalom terén nagy tevékenységet fejtett ki. Meghalt Tübingenben, 1565 okt. 4-én. Az értekező ismerteti Truber Primus, Ungnad Kristóf s mások tevékenységét a horvát protestáns irodalom terén.

4. Devčić Iván: *Egy lap a horvát történelemből a XIX-ik*

[1]) Olv. *Századok*, 1900. 924 és köv. ll.

század elejéről. (287. l.) Közli Napoleon (Beauharnais) Eugén olasz király 1809 decz. 9-én Villachban kelt kiáltványát, mely szerint Illyria lakói a következő vasárnapon mise után a franczia császárnak és Itáliának kötelesek hűséget esküdni; azután ismerteti Illyria katonai szervezetét a franczia uralom alatt.

5. *Emlékezés Zrínyi Péter bánra.* (295—296. ll.) Apró adomák és feljegyzések Zrínyi Péterről.

6. Bojničić Iván: *A nemesség történelmi kifejlődése.* (278—310. ll.) Ismerteti az európai országok nemességének keletkezését és fejlődését. Az első fejezetben szól a magyar és horvát nemességről. Kifejti, hogy a horvátok magyar nemességet kapnak; azonban van horvát ősnemesség is: a tizenkét horvát ősnemzetség leszármazói. Vitatja továbbá, hogy maguk a magyar királyok is adományoztak horvátoknak *horvát* nemességet, s e tekintetben hivatkozik e tárgyról német nyelven írt munkájára. Az utolsó fejezetben kimutatja, hogy szerb, montenegrói és bolgár nemesség soha sem létezett és ma sincsen.

7. Bučar Ferencz: *Horvát protestáns irodalom a reformáczió korában.* (350—759. ll.) Főkép Truber Primus (szül. 1508-ban) irodalmi munkásságával s a németországi cyrill és glagol betűs horvát protestáns irodalommal foglalkozik. Ez a legkimerítőbb tanulmány ezen tárgyról.

8. Laszowski Emil: *Rajzok Kuripesics útleírásából.* (386 és köv. ll.) Kuripesics 1530-iki konstantinápolyi útleírásában a magyar-horvát végvárak rajzait is közli rövid észrevételekkel. Laszowski itt e rajzokat ismerteti.

9. *A boszniai vagy diakovár-szerémi püspökség.* (551 és köv. ll.) A boszniai püspökséget névszerint először II. Sándor pápa említi 1067-ben, Péter diokleai érsekhez intézett levelében. Eddig a boszniai püspökség a spalatói érsekségnek volt alárendelve; ekkor a pápa déli Horvátországra nézve Antivariban külön érsekséget alapított, melyhez a boszniai püspökség is tartozott, a XII-ik században azonban már a raguzai érsekség alatt állott. A bogomil eretnekség terjedésével a kalocsai érsek, hogy ez eretnekséget kiirthassa, kérte, hogy Bosznia egyházi kormánya reá bízassék, mit IX. Gergely ideiglenesen meg is engedett, de azon volt, hogy Boszniában több püspökséget alapítson, mert így remélte inkább az eretnekség kiirtását. Ebben különösen buzgólkodott Kálmán szlavón herczeg. Igy létesült Vrhbosznában (ma Sarajevo) egy új püspökség, melynek Kálmán az alsó-végek tizedét, azután Diakovárt adományozta. A boszniai püspökséget 1247-ben a pápa IV. Béla kívánságára a kalocsai érsekség joghatósága alá helyezte, mely alatt maradt a zágrábi érsekség felállításáig.

10. Tomičić Iván: *Mollinary és Ružičić tábornokok életrajza.*

(578. l.) — 11. *Az első horvát katholikus congressus leírása.* (579—664. ll.) — 12. Barle Janko: *Az 1738—1745-iki pestis Horvátországban.* (670. l.)

VII. NADA. (Remény.) Tudományos, szépirodalmi és művészeti folyóirat. Szerk. *Hörmann K.* Sarajevo, 1900. VI. évf. — Irodalmi rovatában a következő történelmi műveket ismerteti:

1. Kumičić Eugén: *Zrínyi Péter, Frangepán Ferencz Kristóf és rágalmazóik.* Zágráb, 1900. (47. l.) E munka megírására az adott alkalmat, hogy szerb részről támadást intéztek Zrínyi és Frangepán ellen. Kumičić oklevelek alapján czáfolja a támadókat.

2. Ortner István: *Krapina vár és mezőváros története.* Zágráb, 1900. (47. l.) E monographia a Cseh, Leh és Mehről szóló horvát népmondát ismerteti. E szerint a horvátok ősének *Hrovatos*-nak, három fia volt: *Cseh, Leh* és *Meh*, kik ősi fészkökből elköltözvén, a cseh, lengyel és orosz nép törzs-atyáivá lettek. A népmondának semmi történelmi alapja nincs, de mint a szlávok faji egységének kifejezését, szívesen fogadta még a szláv tudományosság is: Ez a mese indította 1826-ban a krapinai születésű Gájt a szláv egység érdekében működésének megkezdésére.

3. Safvet beg Basagić-Redzsepašić: *Rövid tájékoztatás Bosznia és Herczegovina multjáról.* Sarajevo, 1900. (127. l.) Bosznia történetét az 1463 évvel végezte Klaić; e könyv folytatja azt 1850-ig, és pedig hiteles török források alapján, azonban még nem rendszeresen, csak episodszerűen.

4. Miličević M. G. *Milos fejedelem a mesékben.* Belgrád, 1900. (288. l.) Az író Obrenovics Milosnak, az első szerb fejedelemnek életrajzát adja, beleszőve a reá vonatkozó adomákat, melyek alakját és környezetét érdekesen megvilágítják. Végezetül közli tollba mondott leveleit, mert a fejedelem maga nem tudott írni. A munka sok érdekes adatot tartalmaz Szerbia újabbkori történetére nézve.

VIII. VIENAC. (Koszorú.) Szépirodalmi és ismeretterjesztő lap. Zágráb, 1900. — Megemlítjük belőle *Modestin J.* czikkét: *A horvát történelemből. Válasz Kršnjavinak.* (11 és köv. ll.) Kršnjavi a *Narodne Novine* 1899-iki évfolyamának tárcza-rovatában »Iz Dalmacije« czím alatt a horvát művészet történetéről írt czikksorozatában Tamás spalatói főesperes műve és a diokleai pap XII-ik századi krónikája alapján a horvátok régibb történetére nézve tesz némely megjegyzéseket, melyek a horvát történetírók mai irányától eltérnek; az értekező ezeket iparkodik megczáfolni.

MARGALITS EDE.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— FISCHER (William —). Kirche, Staat und Gesellschaft am Ausgange des Mittelalters. Hamburg, 1901. 8-r. 52 l. (Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, 357.) Ára 0·90 M.

— FONTES rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Hrg. von der Hist. Commission der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. II. Abth. Diplomata et acta. LIII. LIV. Bd. Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl. Ihr Briefwechsel. Hrg. von Adolf *Beer* u. Joseph Ritter von *Fiedler*. Erster Bd. 1780—1784. — Zweiter Bd. 1785—1790. Wien, 1901. Carl Gerold's Sohn. 8-r. XLII, 2, 504 l., XXVI, 541 l.

— GŐŐZ JÓZSEF. Magyar nemzeti irodalomismertető. Polgári iskolák, tanító- és tanítónőképző intézetek számára. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. II, 268, IV. l. Ára 2 kor. 80 fill.

— GYOMLAY GYULA. Bölcs Leo taktikája XVIII-ik fejezetének dr. Vári Rezső-féle magyar fordításáról. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 25 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— GYULAI PÁL. Emlékbeszédek. I. II. kötet. 2-ik bőv. kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 450, 2 l., 445 l. A két kötet ára 10 kor.

— HERMAN OTTÓ. Ironga, szánkó, kecze. Adalék a prehisztorikus hosszu csontleletek ismeretéhez. Budapest, 1902. Pesti Lloyd-társ. kny. Nagy 8-r. 34 l. (Különlenyomat a *Természettudományi Közlöny* 1902 évi folyamából.)

— HORN E. Sainte Élisabeth de Hongrie. Paris, 1902. Perrin et comp. 8-r. VII, 284 l.

— HORVÁTH JÁNOS. A közös ügyek előzményei és fejlődése, 1526—1848. Az 1867 évi XII. t. cz. szempontjából. Közjogi tanulmány. Kiadja Dobrowsky és Franke. Kecskemét, 1902. Sziládi László kny. 8-r. VIII, 4, 164 l. Ára 3 kor.

— IRINYI ISTVÁN. Az irinyi Irinyi család levéltára. Kivonatolta s összeállította —. Szatmár, 1902. Pázmány-sajtó kny. 8-r. 6, 65 l. (Kézirat gyanánt.)

— KERCSELICH (Balthasari Adami —) Annuae 1748—1767. Prooemio de vita operibusque scriptoris praemisso digessit *T. Smičiklas*. Zagrabiae, 1901. 8-r. 4, LXX, 246 l. Egy arczképpel. (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium. Vol. XXX. Scriptores. Vol. IV.) Ára 5 kor.

— KÖRÖMY ÁRPÁD. Közgazdasági viszonyaink a vegyes-házból származott királyaink korában, 1301—1526. — A régi német kézművesek életéből. Dr. Ottó Ede után írta *Bánfi János*. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. 90, 2 l. (Iparosok Olvasótára, VIII. évf. 7—8. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— KUBINYI FERENCZ. A felső-kubini Kubinyi család története. A család tagjai számára írta —. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 460, 2 l. Öt melléklettel s a szövegbe nyomott képekkel. (A felső-kubini Kubinyi cs. története és leszármazása. Szerkesztik és kiadják *Kubinyi Ferencz* és *Kubinyi Miklós*. Első köt.) Ára 10 kor.

— KUUN GÉZA gr. Hazánk lakói a római uralom megszünte után a honfoglalás idejéig. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 34 l. (Különleńyomat *Hunyad vármegye története* I. kötetéből.)

— LÓCZY LAJOS. A khinai birodalom története. Összeállította —. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. 4, 288 l. 58 képpel és 7 történeti térképpel. (A magyar földrajzi társaság könyvtára, II. köt.)

— MANGOLD (Ludovic —). Istoria Ungarieĭ pentru clasele secundare inferióre, ştiinţele pedagogice şi civile. În românesce de *Vasile Goldiş* professor. Partea I. Pentru clasa a III. gimnasială şi reală. Editia a 2. corectată şi amplificată. Brassó, 1901. Ciurcu és társa kny. 8-r. 181, III l. A szöveg közt csata- és térképekkel s egyéb illusztrációkkal. Ára 1 kor. 60 fill.

— MARCZALI HENRIK. A magyar történet kútfőinek kézikönyve. (Enchiridion fontium historiae Hungarorum.) A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister megbízásából dr. *Angyal Dávid* és dr. *Mika Sándor* egyetemi magántanárok közreműködésével szerkesztette —. Budapest, 1901—1902. Athenaeum kny. 8-r. 2, X, 967 l. Ára 13 kor.

— MARCZALI HENRIK. Nagy képes világtörténet. Borovszky Sámu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignácz, Gyomlay Gyula, Mika Sándor, Schönherr Gyula közreműködésével szerkeszti —. IX. köt. Az absolutismus kora. Irta *Marczali Henrik*. Budapest, (1902.) Kiadják Franklin-társulat, Bévai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XI, 650 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

— MARGALITS EDE. Horvát történelmi repertorium. A Magyar Tudományos Akadémia tört. bizottságának megbízásából írta —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Második kötet. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. LI, 867 l. Ára 15 kor.

— MÁRKI SÁNDOR. Egyetemes történelem. Gymnasiumok és reáliskolák számára. I. rész. Ó-kor. Az V. osztály részére. Budapest, 1902. Hungaria kny. 8-r. 206 l. A szövegbe nyomott képekkel. Ára ?

— MEISSL (Franz —). Bozin, Bazin, Pösing, Bősing königl. Freistadt im Comitate Pozsony am Fusse der Kleinen Karpathen. Nagyszombat, 1902. Goldmann Miksa kny. 8-r. 19 l.

— MERKLE (Sebastianus —). Concilium Tridentinum; l. *Concilium*.

— MILHOFFER SÁNDOR. Adatok a gabonafélék legrégibb történetéhez. Budapest, 1902. Károlyi György kny. 8-r. 45 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Híradó*-ból.

— MILLENNIUMS-KIRCHE (Die —) zu Temesvár-Fabrik. Gedenkblatt zur feierlichen Consecration am 13. Oktober, 1901. Temesvár, 1901. Mangold Sándor kny. Kis 8-r. 32 l. A templom rajzával. Ára 30 fill.

— MONUMENTA spectantia historiam slavorum meridionalium. Ed. Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium. Vol. XXX. Scriptores. Vol. IV., l. *Kercselich*.

— NAGY LAJOS. A vajda-hunyadi várról. Három fejezetben: I. Vajda-Hunyad. — II. A vajda-hunyadi vár és urai. — III. A Hunyadiak. Déva, 1902. Hirsch Adolf kny. Kis 8-r. 23 l. Három melléklettel. Ára 60 fill.

— NAGY LÁSZLÓ. Schvarcz Gyula mint kulturpolitikus. A magyar paedagogiai társaság 1902 évi január-hó 25-iki közgyülésén tartott emlékbeszéd. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 43 l. Ára 80 fill.

— OCSKAY GUSZTÁV. Ocskay brigadéros igazi életrajza és a Rákóczi-kor jellemzése. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 168 l. Ára 2. kor.

— OKLEVELEI (Szabolcs vármegye levéltárának mohácsi vész előtti —). Kiadja Szabolcs vármegye közönsége. Nyiregyháza, 1901. Jóba Elek kny. Nagy 8-r. 71 l.

— PÁLMAY JÓZSEF. Háromszék vármegye nemes családjai. Szerkesztette —. Sepsi-Szentgyörgy, 1901—1902. Jókai-nyomda r. t. Nagy 4-r. 494 l. Czímerrajzokkal. Ára füzve 20 korona, díszkötésben 24 kor.

— PASTOR (Ludwig —). Geschichte de Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. I. II. III. Bd. Freiburg i. B. 1901. Herder. 8-r. LXIII, 869 l., LIII, 795 l., LXIX, 956 l.

— PEISNER IGNÁCZ. Képek a régi Pest-Budáról. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 16-r. 64 l. (Magyar Könyvtár, 275. füz.) Ára 30 fill.

— PÉTER MIHÁLY. Lónyay Zsigmond, 1593—1653. Történeti tanulmány. Sátorallya-Ujhely, 1902. A *Zemplén* kny. 8-r. 111 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— PÓR ANTAL. A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra. Kritikai tanulmány. Kolozsvár, 1902. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Muzeum* XIX. köt. 2. füzetéből.)

— PÓSTA BÉLA. Mátyáskori emlékek az *Erdélyi Muzeum-Egylet* érem- és régiségtárában. Budapest, 1901. Athenaeum kny. 4-r. 24 l. Egy táblával és 21 a szövegbe nyomott rajzzal. (Különlenyomat a *Mátyás király Emlékkönyv*-ből.)

— P. R. (Baumgarten Ferencz.) A magyar honfoglalás kútfői. (Hely és év n.) 8-r. 58 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1901 évi CVIII. kötetéből.)

— RÁTKAY JÓZSEF. A »Régi jó idők«-ből. A mult század első fele Magyarországon. Nagyvárad, 1902. Laszky Ármin kny. 16-r. 87 l.

— RÉCSEY VIKTOR. Kalászat a pannonhalmi kézirattárból. A pannonhalmi sz. B. r. közp. könyvtár kéziratgyüjteményének kiadatlan leveleiből közzéteszi —. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 32 l. (Különlenyomat az *Irodalomtört. Közlemények*-ből.)

— RUDNYÁNSZKY GYULA. Mátyás király. Budapest, (1902.) Nagy Sándor kny. 8-r. 63 l.

— RUDNYÁNSZKY GYULA. Kinizsi Pál élete és hőstettei. Budapest, (1902.) Nagy Sándor kny. 8-r. 63 l.

— RUZITSKA ÖDÖN. A *Hungária* páholy története, 1872—1902. A páholy sajátja. Budapest, 1902. Markovits és Garai kny. 8-r. 158, 2 l.

— SCHERER J. E. Beiträge zur Geschichte des Judenrechtes im Mittelalter, mit besonderer Bedachtnahme auf die Länder der österreichisch-ungarischen Monarchie. Leipzig, 1901. Duncker u. Humblot. Nagy 8-r. XX, 671 l. Ára 15 M.

— SMIČIKLAS T. Balthasari Adami Kercselich annuae; l. *Kercselich.*

— SZÁSZ ZSOMBOR. Norvég democratia. Kolozsvár, 1902. Ajtai K. Albert kny. 8-r. VI, 373 l. Ára 6 kor.

— SZLAUKA KÁROLY. Naplótöredékek és följegyzések az 1848/49-iki szabadságharczról. Eredeti kézirat nyomán közli —. Nagy-Tapolcsány, 1901. Zhorella Gyula kny. 8-r. 62 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— SZMIDA LAJOS. A temesvár-gyárvárosi millenniumi r. kath. templom története. Temesvár, 1901. Csendes Jakab kny. 8-r. 116, 2 l. A szöveghe nyomott számos képpel.

— SZMIDA (Ludwig —). Vergangenheit und Gegenwart der Grossgemeinde Detta im Temeser Comitate. Herausgegeben vom Dettaer röm. kath. Kirchenbau-Verein. Temesvár, 1901. Uhrmann Henrik kny. 2-r. 8, 120 l. A dettai kath. templom fényképével és a szöveg közé nyomott számos képpel.

— SZOMBATHY LÁSZLÓ. A Gömör-megyei általános tanító-egyesület története 1874—1899. A tanító-egyesület 25 éves jubileumára az egyesület megbizásából irta —. Kiadja a Gömör-megyei ált. tanító-egyesület. Rozsnyó, 1900. Kovács Mihály kny. 8-r. 108, 2 l.

— SZTAVINSZKY. Graphische Darstellung der Organisation der bewaffneten Macht Oesterreich-Ungarns auf Grund der Wehrgesetze und der organischen Bestimmungen. Zusammengestellt von —. Pécs, 1901. Taizs József kny. 8-r. 40 l.

— TÉGLÁS GÁBOR. Hunyad megye monographiájának előzményei.

Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. XIV l. (Különlenyomat *Hunyad vármegye története* I. kötetéből.)

— TÉGLÁS GÁBOR. A római uralom történeti vázlata Dacia elbukásáig. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 21 l. (Különlenyomat *Hunyad vármegye története* I. kötetéből.)

— TÉGLÁS GÁBOR. A rómaiak vasbányászata Hunyad megye területén. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 5 l. (Különlenyomat *Hunyad vármegye története* I. kötetéből.)

— TÉGLÁS GÁBOR. A római aranybányászat maradványai Hunyad megyében. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 22 l. (Különlenyomat *Hunyad vármegye története* I. kötetéből.)

— TIHANYI MÓR. Az emberi nem elkorcsosulását hangoztató panaszok jogosulatlanságáról. Orvostörténelmi tanulmány. Előadatott a m. orvosok és természetvizsgálóknak az 1901 évi aug. hóban Bártfán megtartott XXXI-ik vándorgyűlésén. Budapest, 1902. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 40 l. (Az *Orvosi Hetilap* tud. közl. Különlenyomat. XLVI. évf. 1902. 5. sz.)

— TÖRTÉNETE (Hunyad vármegye —). Kiadja a vármegye közönsége. I. köt. Hunyad vármegye földjének története az őskortól a honfoglalásig. Irták gróf *Kuun Géza*, dr. *Torma Zsófia* és *Téglás Gábor*. Szerkesztette a Hunyad-megyei tört. és rég. társ. megbízásából *Téglás Gábor*. Budapest, 1902. Athenaeum kny. Nagy 8-r. XX, 256 l. Számos táblával s a szövegbe nyomott képekkel.

— VÁCZY JÁNOS. A magyar irodalom története. Középiskolák és tanítóképző intézetek használatára. I. köt. A legrégibb kortól Kisfaludy Károlyig. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. IV, 431, VII l. Egy fac-similével. Ára 4 kor. 80 fill.

— VADAY JÓZSEF. Magyar történelmi életrajzok; l. *Vincze József*.

— VARGA JENŐ. A magyar faj védelme. I. rész. Sötét pontok. Makó, 1901. Kovács Antal kny. 8-r. VI. 7—193, 2 l. Ára 3 kor.

— VARGA OTTÓ. Világtörténet a középiskolák számára. I. köt. Ó-kor. 4-ik kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 208 l. A szöveg közé nyomott száznál több képpel és térképpel. Ára 2 kor. 40 fill.

— VARGHA DEZSŐ. VII. Gergely és az egyházi reform. Esztergom, 1901. Buzárovics Gusztáv kny. 8-r. 145 l.

— VARJU ELEMÉR. A Szalók nemzetség. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 4-r. 58 l. Egy színes czímer-melléklettel. (Különlenyomat a *Turul* 1901 évi 4-ik füzetéből.)

— VELICS (Anton —). Ueber die Einheit der Sprachen. Budapest, 1902. Rózsa Kálmán és neje kny. 8-r. 60 l.

— VENETIANER LAJOS. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az izr. m. irod. társ. által jutalmazott pályamű. Budapest, 1901. Franklin-társ. kny. 8-r. 575 l. (Az izr. m. irod. társulat kiadványai, XVI.)

— VINCZE JÓZSEF és Vaday József. Magyar történelmi életrajzok elemi népiskolák számára. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület terveihez alkalmazva. II. rész. Az elemi IV. oszt. számára. Nagyvárad, 1901. Láng József kny. 8-r. 24 l. Ára 28 fill.

— WEBER (Rudolf —). Gedenkrede auf Georg Buchholtz exulirten evang. Pfarrer zu Grosz-Lomnicz und Senior der gewesenen XXIV städter Fraternität, 1624—1724. Gehalten zu Grosz-Lomnicz am 8. Sept. 1901. Késmárk, 1901. Sauter Pál kny. 8-r. 15 l. Ára 20 fill.

— WEBER (Rudolf —). Topographische Beschreibung des Flusses Poprad; l. *Augustini ab Hortis*.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi máj. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, id. Daniel Gábor, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, báró Nyáry Jenő, id. Szinnyei József, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Békefi Remig és dr. Illéssy János vál. tagokat kéri fel.

41. Tóth-Szabó Pál r. tag »Jászó a főkegyúri jog történetében« cz. tartalmas értekezését olvassa fel, a mely — tetszéssel fogadtatik s a »Századok«-ban fog kiadatni.

42. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1902 ápr. havi kimutatását, a mely szerint összes bevétel volt ... 3514 kor. 94 fill.

» kiadás ... ... 2167 » 42 »

maradvány 1347 kor. 52 fill.

Ehhez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 7179 kor. — fill.

tiszta követelést, 1902. ápr. 30-án összesen 8526 kor. 52 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnak kegyes adományáért jegyzőkönyvileg is köszönetet mond a választmány.

43. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztárnak 16324—1902. sz. átirata, a társulat ott letétben levő 9700 frt (19,400 kor.) névértékű 4·5%-os m. regále-kártalanítási kötvényeinek az 1902 évi V. t. cz. értelmében kibocsátott 4%-os koronajáradék kölcsön kötvényekért való esetleges kicserélése tárgyában.

A kicserélés elhatároztatván, annak bejelentésére a P. H. E. Takarékpénztár az elnökség útján felkéretik, azzal, hogy a kicserélésből nyerendő 20,000 kor. névértékű 4%-os koronajáradék kölcsön kötvényeket a társulat letétéhez csatolni, a fenmaradó 70 kor. 50 fill. készpénzt a társulat folyó számlája javára iratni s minderről az új kötvények számainak közlése mellett annak idején a társulatot értesíteni szíveskedjék.

44. Jelenti, hogy a Bay Ilona úrnő által »Rodostói alap«

czímen tett alapítványból a kegyeletes szívű honleány beleegyezésével II. Rákóczi Ferencz életrajzára kitűzött kétezer koronás pályadíjra a folyó évi ápr. 8-án lejárt határidőig egyetlenegy pályamű sem érkezett.

E sajnálatos tény constatálása után a pályakérdés — az alapító úrnő kikérendő beleegyezése mellett — újra kihirdettetik s határidőül 1904. ápr. 8-ik napja tűzetik ki.

45. Előadja, hogy a Salamon-szobor költségei iránt a kiküldött bizottság Jankovich Gyula képfaragó úrral — — megállapodásra jutván, nevezett képfaragó úr a szobornak f. évi szept. 20-ig a helyszínén leendő felállítását kilátásba helyezte.

Tudomásúl vétetik; azonban a felavatás idejéről és módjáról a felállítás munkálatainak haladásához mérten egyik közelebbi ülésén fog határozni a választmány.

46. Előterjeszti, hogy Szabolcs vármegye 5308—1902. k. sz. határozatával »Szabolcs vármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei« cz. kiadványát megküldötte a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik.

47. Olvastatik Naményi Lajos r. tagnak a »Századok« és »Történelmi Tár« összes évfolyamaihoz általa készítendő név- és tárgymutató tárgyában 1902. ápr. 20-án kelt beadványa.

Véleményes jelentéstétel végett kiadatik a Barcza Imre hasonló tárgyú beadványa ügyében kiküldött bizottságnak; egyúttal dr. Fejérpataky László vál. tag fölkéretik, hogy e bizottság munkálkodásában részt venni szíveskedjék.

48. Bemutatja a dévai áll. főreáliskola igazgatóságának 197—1902. sz. kérvényét, melyben az arra érdemes tanulók közt kiosztandó jutalomkönyveket kér a társulattól.

II. Rákóczi György életrajza, Káldy Gyula zenetörténeti felolvasásai, Szent István Emlékezete és gróf Lázár Miklósnak »Erdély főispánjai« cz. munkája két-két példányban a mondott czélra megküldetnek.

Zárt ülésen —

49. a m. kir. testőrség házparancsnokságának kérvénye tárgyában határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Békefi Remig* s. k.
vál. tag.

Dr. Illéssy János s. k.
vál. tag.

A NÉGY MIKLÓS.

— első közlemény. —

Nagy Lajos király uralkodásának legfényesebb korszaka, midőn négy kiváló államférfiu, kit esetleg *Miklós* névre kereszteltek volt, állott a magyar birodalom kormánya élén. Valának pedig ezek a következők: *Geletfia Miklós* a Zsámbokiak nemzetségéből, 1342—1356-ig nádor, *Vásári Miklós* 1350—1358-ig esztergomi érsek, *Tóth Lörincz fia Kont Miklós* 1351—1356-ig erdélyi vajda, innentúl 1367-ig nádor, és (Garan)-*Keszei Miklós* 1350-től fogva zágrábi püspök, alkanczellár, 1356 óta kalocsai, 1358—1367-ig esztergomi érsek és főkanczellár.

Mint ez összeállításból kitetszik, a négy Miklós kormányában két időszakot kell megkülönböztetnünk. Az egyik Dalmáczia visszahódításáig tart, mikor mind a négyen befolytak az ország kormányzásába; a másik — mert ez időben elragadta közülök a halál előbb Geletfia Miklóst, azután Vásárit, — 1367-ig terjed, mikoron a magokra maradt Kont és Keszei intézték az ország sorsát.

Nehéz meghatározni, ki volt a négy közül nagyobb. Mi Vásárit tartjuk köztük az elsőnek, az utána következőnek pedig Kontot. E négy nagy államférfiu közül még egyiknek sincs élete megírva. Mi ez alkalommal főleg Vásári Miklóssal foglalkozunk, az ő alakját kívánjuk megrajzolni, természetesen a többiek társaságában. Kont Miklósra, kinek életrajzához már régebben megkezdettük az anyag-gyűjtést, majd

később kerül a sor, ha Isten engedi, és az adatok, melyek országszerte még oly nagy bőségben találhatók levelesházainkban, napfényre kerülnek.

I.

Az esztergomi fő-egyházmegyei *Névtár* Vásári Miklós érseket a legújabb időkig a *Monoszló* nemből származottnak állítá, míg a »Memoria Basilicae Strigoniensis« egyszerűen *Monoszlai*-nak nevezi. Ez két különböző dolog. Van Monoszlai nemzetség és van Monoszlai család, melynek semmi köze a hasonló nevű nemzetséghez. Mert továbbá a pápa Miklósunkat ismételve *Vásári*-nak nevezte,[1]) a mi természetesen az ő bemondása szerint történt, kétségem támadt a Monoszlai név helyessége iránt és fölhívtam genealogusainkat, hogy *Vásári Miklós* — a mint én őt már 1892-ben nevezém — származása iránt érdeklődni szíveskedjenek.[2]) Szavam örvendetes viszhangot keltett, minthogy Karácsonyi János,[3]) Fraknói Vilmos[4]) és Wertner Mór[5]) társaink behatóan foglalkoztak e kérdéssel. Kiválóan becses ez irányban Nagy Lajos királynak 1355 márcz. 27-én kelt és Fraknói által kiadott privilegiuma, melyben Miklós esztergomi érseket, *Szügyi Loránd* unokáját, kiemelvén országos érdemeit, a Csanád-megyei Rohoncza, Nagyfalu, Veresmart és Harmad nevű birtokokkal ajándékozta meg. Becses ez okirat nemcsak azért, mert Miklós érsek viselt dolgait fölemlíti, hanem azért is, mert a *Szügyi* neve nyomán fölvihetjük leszármazását a nagy tatárjárásig.

Ugyanis, midőn IV. Béla király a tatárjárás után Váczon gyűlést tartott Nógrád, Hont és Gömör vármegyék részére, hogy az országos szerencsétlenség következtében fölfordult állapotot és birtokviszonyokat rendezze, e gyűlésen előállott Benedek esztergomi érsek, panaszt emelvén, hogy egyháza némely, hadi s egyéb szolgálatra kötelezett nemes jobbágyai megszöktek és jelennen szabad nemesek módjára élnek. Kérte tehát a királyt, hogy ez embereit azon szolgálatra, melyre a szent király őket rendelte, visszatérítse. A király a főurak tanácsára három nógrádi nemest: Tekus ispánt,[6]) a Kacsics

---

[1]) *Theiner*: Monum. Hung. I. 594. 630.
[2]) *Turul*, 1892. 124.
[3]) *Turul*, 1894. 40.
[4]) *Turul*, 1899. 135.
[5]) *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XXII. 124. és *Vereinsarchiv*, Neue Folge. XXIX. 143.
[6]) 1247—1249 és 1261—1270 közt Sáros vármegye ispánja, kitől

nembeli Folkust és Szügyi Rolandot (Lorándot) küldötte ki, hogy tudják meg, melyek a szent királyok által az esztergomi egyháznak adott azon szolgák, kik szolgálatukat elhagyták? A nevezett nemesek »nagy későn« azt jelentették a királynak, hogy megtalálták a kiket kerestek, névszerint felsorolták, sőt vissza is állították őket, hogy az egyháznak tovább szolgáljanak, felosztották köztük az illető földeket (a Nógrád-megyei Vadkert határában) és újra meghatárolták.[1])

Megértjük IV. Béla király okiratából, hogy Roland úr a Nógrád-megyei Szügytől, mely nyilván birtoka és lakóhelye volt, kölcsönözte nevét. De nem mindig maradt Nógrádban, hanem átköltözött Bihar megyébe *Vásáriba,* a miért őt ezután nem *Szügyi,* hanem *Vásári* Rolandnak nevezték.[2])

Eladta-e Szügyöt, hogy Vásárit megszerezhesse, elcserélte-e, vagy hogy miként jutott Vásári birtokába? eddigelé nem tudjuk. Tény azonban, hogy Szügyieknek 1302-től 1398-ig Szügyi Miklós fia András, ennek fia Miklós és ismét ennek fia Péter neveztetnek,[3]) a miből nem minden valószínűség nélkül azt következtethetjük, hogy Szügy osztály útján jutott a mondott család e másik ágára.

Szügyi Rolandnak három fia volt: Gergely, Lőrincz és Miklós, kik 1295-ben Vásárit meghatárolták.[4]) Gergely 1306 febr. 2-án előkerül ispán czímmel mint Bihar vármegyében működő fogott bíró,[5]) és ismét 1327-ben, midőn arról értesülünk, hogy leányát feleségül adta a Tomaj nembeli Privárt unokájának Jakabnak.[6]) — Lőrincznek egy fiát ismerjük, Jánost, mint 1344-ben csanádi ispánt. — Miklóst I. Károly király 1312-ben (erdélyi) vajdának czímezi.[7]) Felesége Telegdi Csanád esztergomi érsek egyik nővére volt, ki 1344-ben még élt. Négy fiut hagyott maga után: Miklóst az esztergomi érseket, Bekő Szilágy-megyei ispánt,[8]) János mestert és Tamást, kik udvari vitézek valának, továbbá két leányt,

---

az idősb Tornaiak, jolsvafői Tekes, Zsadányi és Kálnai családok származtak.

[1]) *Knauz:* Monum. eccl. Strigon. 1255. aug. 16. I. 422.

[2]) Anjoukori Okmt. III. 38.

[3]) *Kubinyi:* Diplomatarium Hontense, I. 51. 58. 73. 76. 370. 371.

[4]) Hazai Okmt. VIII. 347.

[5]) Anjoukori Okmt. I. 107.

[6]) *Wertner:* Vereinsarchiv, XXIX. 143.

[7]) Anjoukori Okmt. I. 277.

[8]) Bekő ispán nevét két oklevél őrzi *(Fejér:* Cod. Dip. IX. 1. 230. 232.), mely oklevelek szerint Bihar megyében fekvő szőllősi malmát a várad-velenczei apáczáknak hagyta »magister Bekeu filius Nicolai condam vayvode de Vásári.«

kiknek egyike bizonyos Lászlóhoz, másika Istvánhoz a Tamás fiához és Ders unokájához ment feleségül.

Miklós érsek kis-öcscsei (nepotes) valának: a Bekő ispán fia Tamás, a pápa által kinevezett esztergomi szenttamás-hegyi prépost, a János mester fia László s ennek fia Demeter, a Tamás fia István, és süvének Lászlónak fia Péter. Mihez képest Fraknói és Wertner nyomán, tanulmányunk könnyebb megértése végett, némi módosítással adjuk Szügyi (utóbb Vásári) Roland családfáját:

Szügyi, utóbb Vásári Roland 1255.

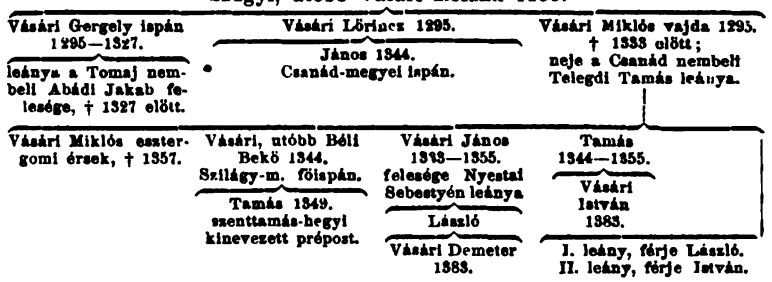

Megjegyzendőnek tartom ezek után, hogy az ezen családfán megnevezettek Vásáriaknak igen, de Szügyieknek nem hivatnak sehol, az egy Rolandot kivéve, kit mind IV. Béla király, mind Nagy Lajos Szügyinek írt, míg fiai őt 1333-ban Vásárinak nevezték. Minthogy pedig az időben a családi nevek nálunk még nem állapodtak meg, a fiu számtalanszor más nevet visel mint atyja, mást az öcs mint bátyja, mire száz példát is hozhatnánk föl; minthogy továbbá Miklós esztergomi érsek, e néven negyedik, magamagát Vásárinak nevezte és Szügyinek sehol sem neveztetik, tévesnek tartom, ha őt Szügyi Miklósnak nevezzük; maradjon tehát *Vásári Miklós.*

II.

Vásári Miklósnak, a későbbi esztergomi érseknek, gondját nagybátyja Telegdi Csanád vette magára, hogy főpapot neveljen belőle. A fiu hozzávetőleg a XIV-ik század elején született és Csanád sem lehetett több váradi prépostnál, midőn őt — nem kanonoknak, mint a hogy ő kezdte papi pályáját, hanem — clericusnak [1]) vétette föl a váradi egyházba, melynek káptalani oskolájában kezdhette meg tanulmányait. Folytatta azokat — igen valószínű — valamely külföldi egyetemen,

[1]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 532.

minthogy VI. Kelemen pápa jogtudónak (iuris peritus) czímezi egyízben, máskor pedig magasztalja a tudományokban való jártasságát.[1]) — Miután Csanádot 1323 jan. 23-án egri püspökké szentelték, magával vitte Egerbe kis-öcscsét is, kit kezdetben — úgy látszik — csak *magister*-nek,[2]) azután javadalmas kanonoknak, végre főesperesnek nevezett ki.[3]) Tudjuk ezt XXII. János pápa 1333 okt. 2-án kelt leveléből, midőn Vásári Miklósfia Miklóst valamely üresedésben levő vagy leendő váradi kanonokságra kinevezte, megengedvén neki, hogy az egri egyházban viselt javadalmas kanoniát, főesperességet és magisterségnek nevezett egyszerű javadalmát továbbra is megtarthassa.[4])

Ugyanez alkalommal a pápa Csanád érsek másik kis öcscsét, Toldi Csókafia Jánost is kinevezte váradi kanonokká, jóllehet ez is javadalmas kanonok, főesperes és magister volt az egri egyházban. Ezen Toldi Jánosról annyit tudunk, hogy hasonló nevű nagyatyja, I. Toldi János, Debreczeni Dózsa (1322-ben nádor) nővérét bírta feleségül. Ennek fia Csóka, 1327-ben bihari főispán, elvette Csanád érsek másik nővérét.[5]) Hogy a Debreczeniek, Telegdiek, Vásáriak, Toldiak hű Anjou-pártiak valának, kitetszik egyebek közt abból is, hogy I. Károly király 1320 elején a végett folyamodott a pápához: nevezze ki Toldi Csóka ispán legidősebb fiát Mihályt váradi kanonoknak.[6]) Mint előadtuk, a másik fiut Jánost, anyai nagybátyja vette pártfogása alá, és áthozta magával nemcsak az egri, hanem az esztergomi káptalanba is, mit a pápa »tekintettel Csanád érsekre«, megengedett.[7])

A pápa már személyesen ismerte Vásári Miklóst, midőn őt váradi kanonokká kinevezte. A nagyratermett ifju, még mindig váradi clericus, 1331 elején tisztelkedett a pápánál mint Csanád érsek követe, esedezvén, hogy az érseki palástot küldesse meg nagybátyjának, az imént kinevezett esztergomi érseknek.[8]) Kiérezzük e megbízásból, hogy Tamás érsek már

[1]) U. o. I. 742. — Supplicationes Clementis VI. anni II. Pars 2. fol. 204.

[2]) A *magisterség* valamely főpapi tized negyedével (quarta) javadalmazott egyszerű papi állás volt; a magisterek utódai a káptalanok mester-kanonokjai, kiket még nem régen *canonici simplices* czímmel illettek.

[3]) Borsvai főesperesül az egri egyházmegyében 1332-ben jelentkezik.

[4]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 594.

[5]) *Karácsonyi:* Kath. Szemle, 1899. 754.

[6]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 468.

[7]) U. o. I. 594.

[8]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 532. 533. — Miklós követtársa Anselm szent benedek-rendi szerzetes volt, a nonai sz. Ambrus kolostorból;

ekkor gondolt kis-öcscse előmenetelére, de ez alkalommal czélt — ha ugyan tűzött ki ilyet magának — nem ért, minthogy az 1331 évi követség s az 1333 október 2-án történt kanonoki kinevezés közt összefüggést nem találunk. Ezt másutt kell keresnünk, tudniillik I. Károly király siciliai útjában, midőn Endre fiát azon szándékkal vitte Nápolyba, hogy ez ott majdan uralkodjék. Károly királyt ez útjában sok főúrral egyetemben elkisérte Csanád érsek is, hiszen keresztfiának, Endre herczegnek érdekéről volt szó; viszont az érsek urat kis-öcscsei: Vásári Miklós és Toldi János kisérték. Az egyezkedések a siciliai és magyar király közt sok nehézséggel jártak. A pápának, mint Sicilia hűbéres urának is volt szava, még pedig nyomós, ez ügyben. Csak találomra mondom, hogy Csanád érseknek, vagy Báthori András váradi püspöknek, legelőbb Piacenzai Jakab csanádi püspöknek, kik szintén Károly király kiséretében valának, alighanem föl kellett keresniök Avignont is, hogy a pápa jóindulatát a magyar király javára, az ellenáramlatokkal szemben is, biztosítsák. Ez föltevés ugyan, melynek megerősítését Fraknói legújabb munkájában [1]) hiába kerestem; de az kétséget alig szenved, hogy Csanád érsek két unokaöcscse, kiket a pápa épen azon időben, és pedig tekintettel nagybátyjokra, a váradi, illetőleg a váradi és esztergomi kanoniák adományozásával tüntetett ki, személyesen is járultak az egyház fejének színe elé.

Vásáriról ennekutána 1339 jan. 18-ig semmit sem hallunk. E napon azonban kinevezte XII. Benedek pápa Miklósfia Miklóst *de Viasaria*, az esztergomi főegyház prépostjává, mely méltóság az által üresedett meg, hogy Kálmán herczeg esztergomi prépost, Károly király házasságon kívül született fia, győri püspökké szenteltetett,[2]) a mit nem csupán Csanád érsek ajánlatának és a pápa kedvezésének, hanem hajlandók vagyunk betudni a magyar királyi udvar jóindulatának is, mely Miklós prépostot immár tényezőnek kezdette tekinteni.

Kitűnt ezen jóindulat azon fontos alkalommal, midőn özvegy Erzsébet anyakirályné Olaszországba készült: Nápolyba, hogy Endrét az ellene szőtt ármányoktól megóvja, és Rómába, hogy az apostolok sírját meglátogassa.

Catharensis mellékneve sem enged arra következtetni, mily viszonyban állott Csanád érsekhez vagy kis-öcscséhez.

[1]) Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel, I. 351—356., a hol ezen eddigelé zavarosan ismert ügy föl van fejtve.

[2]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 630.

Lajos király fiui gyöngéd szeretettel gondoskodott róla, hogy édes anyja az útban mindenütt nagy díszszel és teljes méltósággal jelenhessék meg. Kincstárát kiürítette; fényes kiséretet adott édes anyja mellé. Drugeth Vilmos nádor özvegyén kívül a királyné kiséretében találjuk (legalább kezdetben) Geletfia Miklós nádort, Kőszegi Vida barát nyitrai püspököt, Dörögdi Miklós egri püspököt, Csór Tamás liptai, Aladárfia Vörös Tamás (az Apponyiak őse) ujvári, az olasz származású Sáfár István pilisi megyés ispánokat, Sárói Bede harassói, Magyar Pál gímesi porkolábokat (= burggraf, várnagy), Vásári Miklós esztergomi, Gergely császmai, Kanizsai István budai prépostokat, László pécsi kanonokot, a nádor fiát.[1]) Miklósunk kiszemelését Nagy Lajos király úgy indokolja, mint a kit sokféle erény díszített s mint a ki országos ügyek végzésére helyes tanácscsal szolgálhatott.[2])

Erzsébet anyakirályné 1343 jul. 24-én érkezett Nápolyba. Anyai éles szeme csakhamar meglátta, hogy Johanna ármányai ellen csak Avignonban a pápánál találhat oltalmat. A nyitrai püspök vezetése alatt tehát követséget állított össze, hogy a pápától kérje, kieszközölje a siciliai koronát Endre részére, kit az születésénél fogva joggal megilletett. E követségnek, mely nehéz föladat megoldására vállalkozott, nem utolsó tagja volt Vásári Miklós esztergomi prépost. A római szentszék nem akart hozzájárulni ahoz, hogy Johannával együtt Endrét is megkoronázzák siciliai királynak. Keserű tapasztalatai voltak a siciliai ügyekben. VI. Kelemen e tapasztalatok alapján inkább hajlott azok nézetéhez, kik attól tartának, hogy a szentszék csakis kárát vallhatná annak, ha az Anjouk ugyanazon ága uralkodnék Siciliában, a mely Magyarországon. Csalódni emberi dolog. A szentszék is csalódott e föltevésében. Csalódása egyik következménye a nagy egyházi szakadás lett, mely VI. Orbán pápa uralkodása alatt vette kezdetét. Ez idő szerint azonban engedett a szentszék, nem ugyan a magyar követség jogi bizonyítékainak, mert a követ urak eszök munkájával semmire sem mentek, hanem czélt értek azzal, hogy Lajos király és anyja tudtán kívül, negyvennégyezer márkát eskünél is erősebben igértek a pápai kamarásnak, ha a pápa Endrét siciliai királylyá koronáztatja.[3])

[1]) Az utóbbiak mind a négyen püspökök lettek. Miklós az esztergomi érsekségig vitte föl, Gergelyből csanádi, Istvánból zágrábi, Lászlóból veszprémi püspök lett.

[2]) . . . »quem virtutum varietas sic ornatum reddiderat, ut regalibus tractandis negociis et communicandis consiliis procul dubio dignus foret.« *Turul*, 1899. 137.

[3]) *M. Florianus:* Fontes Dom. III. 142.

E mellett a követség tagjai nem feledkeztek meg magokról sem, hanem az immár barátságosabban hangolt pápától bőséges kegyelmeket kértek és kaptak. Nagymartoni Pál országbíró, Vida nyitrai püspök, Dörögdi Miklós egri püspök, Csór Tamás liptai ispán, Gergely császmai prépost, a nádor fia László, mind többé-kevésbbé anyagilag is értékes kegyelmekért folyamodtak. Kitett telhetetlenségével valamennyin Nagymartoni Pál. Miklós esztergomi prépost szintén a supplikánsok közt vala, de ő kiválóan lelki, szellemi javakért esedezett; nevezet szerint: hogy édes anyjának, Bekő, János és Tamás testvéreinek, nemkülönben legkedvesebb barátjának (Garai) János pécsi prépostnak (a későbbi veszprémi püspöknek) teljes bűnbocsánatot engedjen a pápa halálos ágyokon; hogy a nevezett Bekőnek és unokaöcscsének Lőrinczfia Jánosnak engedelmet adjon, miszerint tizedmagokkal a szentföldre zarándokolhassanak; hogy az örökös birtokukon (villa patrimonialis), Vásári faluban szent Márton tiszteletére épült templomnak búcsut engedjen mindazok számára, kik töredelmesen meggyónván, szent Márton ünnepén a templomot meglátogatják; hogy kedves barátjának és jogértő társának (valószínűleg egykori oskolatársának), Valkói Jánosnak megengedje, miszerint tanulmányait akárhol folytatván, javadalmait tovább is élvezhesse; hogy Pálfia Pál öreg esztergomi kanonoknak egy váradi javadalmas kanoniát is adjon; azonképen hogy Miklósfia Péter joghallgató esztergomi kanonok egy egri javadalmat is kapjon, alkalmasint azért, hogy tanulmányait kevesebb gonddal folytathassa.[1]) Szerénységben csak Kerekegyházi Laczkfi Dénes, szent ferencz-rendi hittanár, kit Nagy Lajos új utasításokkal küldött az avignoni követség segítségére, haladta meg Miklósunkat, a ki nem kért egyebet, hanem hogy atyja László, a székelyek és Besztercze ispánja, és anyja, haláluk óráján gyóntatót választhassanak, ki őket minden bűneikből feloldozza.[2])

III.

Nagy Lajos király és anyja megütközéssel vették tudomásúl, mi módon szerzett követségök Endre jogának érvényt, hogy Siciliához való jogukat, mely Isten és igazság szerint őket, a magyar Anjoukat megilleti, pénzen — pedig ennek akkor, az anyakirályné költséges útja után, nagy híja volt a királyi kincstárban — kellett megvásárolniok. Neheztelésök

[1]) Supplicationes Clementis VI. anni II. Pars. 2. fol. 204. 1344 márcz. 6. — V. ö. *Theiner:* Monum. Hung. I. 662 és köv. ll.

[2]) *Turul.* 1901. 141.

főleg a követség vezére, Vida barát nyitrai püspök ellen irányult, kit a pápa nem győzött eléggé ajánlani és mentegetni.[1]) Vásári Miklóst ellenben fönnen magasztalja a király, hogy hasznos szolgálatot végzett neki, hűségesen, nagy gonddal és és fáradsággal járván el ügyében a pápánál. — Nem csoda tehát, hogy midőn Vida püspök halálával a nyitrai szék megürült,[2]) Nagy Lajos király és mindenható anyja, Miklósunkat az esztergomi prépostot, noha még csak alszerpap (subdiaconus) volt, szemelték ki nyitrai püspöknek. A pápa pedig, ki minden püspökség betöltését magának tartotta fön, 1347 május 23-án annál szivesebben nevezte ki nyitrai püspökké, hogy ez által is megvigasztalja az Endre herczeg borzasztó halála (1345 szept. 19.) következtében keményen sujtott és bosszut lihegő királyi családot.

Nem föladatunk az eseményeket, melyek Endre király meggyilkolása nyomán keletkeztek, újabban előadni;[3]) hanem tárgyunkra vonatkozólag azt kell megjegyeznünk, hogy Vásári Miklós innentúl mint ügyes diplomata, nagyszabású politikus és hadjáratoktól sem idegenkedő vezérférfiu mutatkozik be, mi által annyira megnyerte a királyi udvar bizalmát és kegyeit, hogy a főpapi méltóságok rangfokozatán, a nyitrai, zágrábi püspökségeken és a kalocsai érsekségen át az esztergomi érsekségig — nem is haladt, de mondhatnók — röpült.

Nagy Lajos király írva hagyta felőle, hogy miután Endre herczeg a királyi czímet és koronát a római szentszéktől elnyerte, némely gonosz, ármányos és áruló emberek, a pokol fajzati, az egész világ megbotránkozására őt meggyilkolták, ő, a király pedig égett a bosszuszomjtól, hogy ezen Isten ellen elkövetett szörnyű bűnt megtorolja: mielőtt személyesen útra indult volna, Miklóst, akkor már megválasztott és megerősített nyitrai püspököt küldötte előre Apuliába, a magyar királynak meghódolt Aquila városába, némely főurakkal és vitézekkel. A püspök, a hadi kincstár is vele lévén, folytonos veszedelemnek tevén ki életét, több hónapig működött ott, hogy a föladatot, melylyel megbízták, elvégezze. Az ő és a már előbb Olaszországba érkezett Kont Miklós utánjárásának és rábeszélésének köszönhető főleg, hogy ama vidék fejedelmei, főurai, nemesei és mindenrendű népei a magyar ügyhöz szegődtek és Nagy Lajos királynak hűséges segítséget igértek. Azután vissza-

[1]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 664. 682.

[2]) A nyitrai püspökség 1347 ápr. 4-én üresedésben van. *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 1. 464.

[3]) Előadtuk a M. Tört. Életrajzok során *Nagy Lajos* cz. munkánkban és *A m. nemzet története* III-ik kötetében.

hítta őt a király, hogy számot adjon a tapasztalt hangulatról és fáradozásai eredményéről. A haza érkezett püspök a király teljes megelégedésére elmondotta Apuliában végzett dolgait; kiket nyert meg számára és mennyire készek ezek a magyar király odaadó szolgálatára. Ily biztató előzmények után tehát a király végre elindult Olaszországba. Vásári Miklós választott püspök, Tamás öcscsével, az udvari vitézzel szintén kisérte. Hálás elismeréssel vallja meg végűl Lajos király, hogy mindeneket úgy talált, mint azt Miklós püspök jelenté, s ennél fogva kivált neki köszönheti, hogy jó siker követte hadjáratát.[1])

Kellő részletességgel megírtuk Nagy Lajos királynak ez útját, mely Visegrádról 1347 november 11-én kiindulván, ugyanazon évi deczember 23-án Aquilában érte czélját. Előadtuk, a hogyan tőlünk tellett, ezen első nápolyi hadjárata eseményeit és eredményeit. Bőven előadtuk a magyar diplomáczia többirányú fényes tevékenységét, azt a — mondhatnók — legfényesebbet is, melyet a nyitrai választott püspök és követtársa, Pelsőczi Bebek György heves-ujvári ispán, Avignonban 1349 februárius és márczius havában kifejtettek.[2])

A mit e helyt pótolnunk kell, az részben Miklós választott püspök személyére, részben a személyével összefüggő, eddig még hiányosan földerített személyi változásokra vonatkozik.

Erre nézve nem érdektelen tudnunk, mily kedvezéseket kért és nyert el Vásári Miklós 1349 márczius 22-én és 26-án VI. Kelemen pápától. Kérte elsőben János és Tamás testvérei számára, hogy gyóntató atyjok halálos ágyokon teljes bűnbocsánatot adhasson nekik; hogy ő is meglátogathassa tizenkét személyből álló kisérettel a szent sírt; kérte azt is, hogy a vásári templom évenkint három búcsuban részesüljön; végre hogy rokonának, *Béli Bekő* fiának, Tamás egri egyházmegyei kispapnak, az esztergom-szenttamáshegyi prépostságot adományozza a pápa, melyet eddig Bebek Domokos élvezett, kit azonban a pápa három héttel előbb az egri székesegyházi prépostságra léptetett elő. Ezek voltak Vásári Miklósnak márczius 22-én a pápához fölterjesztett kérései,[3]) melyekhez járult már-

[1]) *Turul*, 1899. 137. — Egyébiránt tudnak Miklós püspök expeditiójáról a külföldi korírók is. A *Chronicon Estense* (Muratorinál XV. 442.) a magyar főurak egynémelyikét is fölsorolja, kik kiséretében valának.

[2]) E követségről még kimerítőbben írt *Fraknói Vilmos:* Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkel, I. 226 és köv. ll.

[3]) Supplicationes Clementis VI. anni VII. Pars 3. fol. 206. — V. ö. *Theiner:* Monum. Hung. I. 771. Jóllehet a pápa hozzájárult Vásári e kéréséhez, Bekőfia Jánost nem találjuk szenttamási prépostnak, hanem az tovább is Bebek Domokos maradt, ki mint ilyen 1350-től 1356-ig fordúl

czius 26-án még, hogy káplánja, a piacenzai születésű Sordioi (Surdus vel de Surdis) Domokosfia János egy zágrábi javadalmas kanoniát kapjon, mindamellett hogy kántor-kanonok a császmai egyházban és ugyancsak javadalmas kanonok a piacenzai szent Antal egyházban. Hajlandó azonban a császmai kántorságon túladni, mihelyt a zágrábi egyházban valamely méltóságra vagy tisztségre (personatus) tesz szert.[1])

Ez az első történeti adat, mely Sordioi Jánosról, utóbb váczi, majd győri püspökről, legutóbb (1376—1378) esztergomi érsekről szól, mert az csupán — bár nem alaptalan — gyanításunk, hogy a mondott Jánost Piacenzai Jakab zágrábi püspök hozta Magyarországba, illetőleg Zágrábba.

VI. Kelemen pápa Vásári Miklóst, nyitrai választott, megerősített, és *zágrábi kijelölt* (postulatus) püspöknek czímezte ez alkalommal. A dolog úgy esett, hogy Piacenzai Jakab zágrábi püspök Budán, 1348 október 16-án elhunyván,[2]) Nagy Lajos király a zágrábi püspökségre Vásári Miklóst jelölte ki, de azért a pápa zágrábi püspökké még sem nevezte ki, minthogy időközben Harkácsi István kalocsai érsek, ki egyházi jövedelmeit Avignonban élvezte, szintén meghalt,[3]) és Vásári Miklós immár (1349) nem a zágrábi püspöki, hanem a kalocsai érseki széknek lett a jelöltje. A pápa választott kalocsai érseknek czímezi, de kinevező bullát a kalocsai érseki székre ez alkalomból nem ismerünk. Nyilván meg sem írták, ki sem adták, mert még ugyanazon 1349 év vége felé Telegdi Csanád halálával az esztergomi érseki szék is megüresedvén, VI. Kelemen pápa Avignonban 1350 január 11-én a nagy Csanád kis-öcscsét, Vásári Miklós »választott kalocsai érseket« nevezte ki esztergomi érsekké.[4])

---

elő s egyúttal Vásári Miklós érsek helytartója. 1356-ban szepesi prépost lett, 1361 julius 31-én csanádi, 1373 febr. 23-án váradi püspöknek neveztetett; meghalt 1374 okt. 31-én. (*Anjoukori Okmt.* V. 523. 555. VI. 249—521. — *Pirhalla:* Szepesi prépostság, 54. — *Eubel:* Hierarchia.)

[1]) U. o. anni VII. Pars. 3. fol. 210.

[2]) *Tkalčić:* Monumenta ep. Zagrab. II. 7.

[3]) *Fejér* id. m. IX. I. 646. 1349. szept. 2. Colocense sede vacante.

[4]) *Theiner:* Monum. Hung. I. 775. — Ugy látszik, Miklós érsek még ekkor sem volt több al-szerpapnál. De-Jugée Vilmos cosmedini biboros 1350 január 28-án Pelros János számára kéri a Vásári Miklós által élvezett zágrábi kanonoki javadalmat azon esetre, ha Miklós fölszenteltetnék. (Supplicationes Clementis VI. anni VIII. Pars 1. fol. 135.) Kelemen pápa 1350 május 23-án megengedte ugyan Miklósnak, hogy magát püspökké, a ki által akarja, fölszenteltesse (*Theiner:* Monum. Hung. I. 785.), de ő nem sietett élni az engedelemmel, minthogy a királyi jeles alakú levelek záradékaiban még 1350 október 30-án is csak megerősített esztergomi érseknek czímeztetik. (*Fejér* id. m. IX. 1. 763.)

Az utódokra nézve pedig a következő intézkedés történt: Vásári kineveztetvén nyitrai püspökké, esztergomi főegyházi prépost Keszei Miklós, a királyi kápolna ispánja s a király titkos kanczellárja lett.[1]) — Ugyanő lett nyitrai püspök, midőn Vásári Miklós 1349-ben kalocsai érseknek »választatott meg.« — Piacenzai Jakab halála után Laczkfi Dénes tinnini püspököt helyezték át Zágrábba 1349 végén, de egy hónapnál kevéssel tovább élvezte csak e javadalmat, melyet VI. Kelemen pápa 1350 január 11-én kelt bullájának értelmében a kalocsai érsekséggel kellett fölcserélnie.[2]) — Laczkfi Dénes helyére Zágrábba ugyanazon napon, t. i. 1350 január 11-én Keszei Miklós nyitrai püspök került,[3]) kit Nyitrán szintén e napon Szigeti István (de Insula alias de Frankló) váltott föl.[4])

Ha valakinek zokon esett Vásári Miklós tüneményszerű gyors emelkedése a főpapi pályán, az csakis Kálmán, a győri püspök lehetett. Elvégre bátyja volt Nagy Lajos királynak; ha nem törvényes is, de egy atyától származott hű testvérként viselte magát úgy a királyválasztásnál és koronázásnál, valamint egyéb alkalmakkor, legutóbb a nápolyi hadjáratban, melyben személyesen részt vett.[5]) Mellőzését hajlandók vagyunk nem annyira Lajos királynak, ki akkor élete huszonnegyedik évét még be nem töltötte, betudni, mint inkább özvegy anyjának, mely állításunk megokolását alább adjuk. Erzsébet királyné minden jámborsága mellett, vagy talán épen ezért, nem nagyon nyájas szemmel nézte Kálmánt, ki őt néhai férje oly botlására emlékezteté, melyet a XIV-ik századbeli asszonyok sem voltak hajlandók megbocsátani. Pedig Kálmán püspök nem lehetett utolsó a magyar főpapok közt, a mennyire ehez nem csupán a pápák dicséretéből, mit szavahihető tudósításokból merítettek, hanem főpásztori intézkedéseiből és jótékonyságából is, a mennyiben ezek emléke ránk maradt, hozzávethe-

---

[1]) Előkerül mint ilyen 1349 jan. 4-én (*Anjouk. Okmt.* V. 256.), 1349 márcz. 29-én (Pannonhalmi ltár: 55. H.), 1350 jan. 11-én, de előbbre vonatkozólag, az Anjoukori Okmánytárban, V. 350.

[2]) *Tkalčić:* Monum. ep. Zagrab. II. 7. — *Theiner:* Monum. Hung. I. 777.

[3]) *Theiner* id. m. I. 775. — *Tkalčić:* Monum. ep. Zagrab. II. 7. (Dionysio filio Lack) successit (in ecclesia Zagrabiensi) D. Nicolaus electus Nitriensis, primo prepositus Strigoniensis et comes capelle regie.

[4]) *Theiner* id. m. I. 776. — Hogy V. Miklós esztergomi érsek voltaképen *Keszei*, és hogy a *Frankló*, *Frankó* név István kalocsai érseket illeti meg, ez adatot Wertner Mór kutatásainak és szíves közlésének köszönöm.

[5]) *Giov. Villani* Lib. 12. cap. 28.

tünk. Méltán elvárhatta tehát a harminczhárom éves herczeg, hogy az ország első főpapi széke betöltésekor reá tekintsenek. Lehet, hogy Kálmán püpök hangosabban nyilatkozott mellőzése alkalmából, s ez szolgáltatott ürügyet arra, hogy Vásári Miklós érsek őt »Esztergomban elkövetett súlyos kihágás miatt« elfogatta és elzáratta. Hivatalosan jelentették ezt a botrányos eseményt a pápai udvarnál, és Nagy Lajos király azon első levelében, melyet VI. Incze pápához trónralépte alkalmával intézett, valószínűleg azt is kérte, hogy Kálmán püspököt távoztassák el Győrből, minthogy VI. Incze pápa Nagy Lajos király levelére azt felelte, hogy óhajtását a győri püspök ügyében, ha lehetséges, teljesítendi, a mint ezt követe szóval, De-Jugée Vilmos biboros pedig levélben bőven elő fogják adni. Egyelőre azonban vizsgálatot rendelt, melylyel az esztergomi és prágai érsekeket bízta meg.[1])

Sajátságosnak látszik ugyan, hogy a pápa az esztergomi érseket is megbízta a vizsgálattal, noha ez ellene is bizonyíthatott volna. De épen e körülményből arra is következtethetünk, hogy Vásári Miklós vagy nem helyeselte egészen a király rendeletét, vagy hogy a pápa megbízott igazságszerető jellemében. Nem is csalódott benne, minthogy a késedelmes és hosszadalmas vizsgálatból sem bizonyosodott be Kálmán püspök vétkes volta, a mint ez kitűnik VI. Incze leveleiből, melyeket 1354 aug. 17-én iratott Nagy Lajos királynak, özvegy Erzsébet királynénak és Laczkfi Dénes kalocsai érseknek.[2])

»Van elég okod, kedves fiam, — írja a pápa a magyar királynak, — hogy bánkódjál azon igazságtalanságod fölött, melyet tiszteletreméltó testvérünkön, Kálmán győri püspökön elkövettél, és hogy annak véget vetni siess. A miért hathatósan kérünk téged és atyailag tanácsoljuk neked, hogy a nevezett püspököt, ki az Ur fölkentje s az apostolok hivatala terhét viseli, Isten iránti tiszteletből és a mi közbenjárásunkra való tekintetből mennél előbb és bizonyosan szabadon bocsássad, hogy ezáltal Teremtőd iránti tiszteletedet és immár *sokszoros közbenjárásunk* iránt való engedelmességedet megmutassad.«

Szabadon bocsátották-e Kálmán püspököt azonnal? nem tudjuk, de arról értesülünk, hogy özvegy Erzsébet királyné nem szűnt meg ellene fenekedni, őt üldözni. 1359 február 17-én megjelent ismét VI. Incze pápa előtt, mint az özvegy magyar királyné különös követe, János szent ferencz-rendi szer-

[1]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 3. 1353 máj. 3. és jun. 17.

[2]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 8. — Valószínűleg ment levél Vásári Miklós érsekhez is, de talán keményebb vagy bizalmasabb, a miért le sem másolták a pápai regestrumba s így az utókorra nem maradt.

zetes, Nagy Lajos király gyóntatója, úgy tetszik, ugyanazon János barát, ki a dubniczi krónikába fölvett igen érdekes kortörténeti részleteket írta, és arra kérte a pápát: méltóztassék azon polgári és bűnfenyítő ügyek elbírálását, melyek egyrészről az államügyész (procurator fiscalis), másrészről a győri püspök és érdektársai közt folyamatban vannak vagy ezentúl megindíttatni fognak, a római egyház valamely biborosára bízni. Szólanak pedig e mondott pörök nem kevesebbről, mint a győri püspöknek Lajos király ellen szőtt vakmerő összeesküvéseiről, a győri egyház javainak elidegenítéséről, elpazarlásáról, rossz kezeléséről, ágyasságokról, emberölésekről és egyéb borzasztó gonosztettekről, melyeket a mondott püspök elkövetett. Hatalmazza föl tehát a pápa — ezt kéri továbbá János barát — az ezen pörök elbírálásával megbízandó biborost, hogy a győri püspököt megbüntethesse, megjavíthassa, ellene rövid úton polgárilag és bűnfenyítőleg eljárhasson; őt és czinkostársait a római kuriába vagy azon kívül egyszer vagy többször megidézhesse, mindamellett, hogy hasonló ügyek természetöknél fogva nem tartoznak a római kuriához. — A pápa meghallgatván a kérelmet, a szóbanforgó ügy megvizsgálását és elbírálását a firenzei biborosra, Degli Atti Ferenczre bízta.[1])

Nem áll ugyan rendelkezésünkre adat arra nézve, mit talált a mondott biboros az előadott panaszokból bebizonyítva, de tény, hogy Kálmán püspök még tizenhat évig, 1375-ig ült a győri püspöki széken és mint ilyen előfordúl a királyi jeles alakú levelek záradékaiban is, a miből azt következtethetnők, hogy a sok gyalázkodás csupán ármánykodásra és asszonyi tereferére vezethető vissza. PÓR ANTAL.

[1]) Supplicationes Innocentii VI. anni VII. fol. 26.

A BUDAI KRÓNIKA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A könyvnyomtatás feltalálásának jubileumát az egész művelt világ megünnepelte 1900-ban. Kivette részét ez ünneplésből a magyar nyomdászat is, közrebocsátván ez alkalomra az első magyarországi nyomtatvány, a *Hess András*-féle *Chronica Hungarorum* fac-simile kiadását.[1]) A díszes kiállítású emlékműhöz, mely Guttenberg mellett Hess Andrásnak is emléket állít, Fraknói Vilmos írta a bevezetést. A magyar művelődés történetének egyik kimagasló mozzanatát világítja meg e szép bevezető tanulmány, hirdetve, hogy Hess nyomdájával s a Chronica Hungarorum 1473-ban megjelent kiadásával hazánk a könyvnyomtatás meghonosításában megelőzte a művelt nyugati országok közül Angliát, Spanyolországot és Ausztriát. Nem lesz talán érdektelen e becses emléket más oldalról is, mint történeti kútfőt, vizsgálódásaink tárgyává tenni.

*.

Az Árpád- és Anjou-kor forrásaira vonatkozó irodalomban a legfontosabb szerepek egyike jutott a Budai Krónikának, nem annyira az által, hogy valóban oly nagy fontosságú volna, hanem inkább a fontosabb krónikák nehéz hozzáférhetősége s a kézirat-tanulmányozásnak és összehasonlításnak csak kései meghonosodása miatt.

Régibb történetíróink a Budai Krónika családjának tagjai közül csak ezt az egyet ismerték és idézték, s a mult század hangyaszorgalmú másolói is többízben lemásoltatták ezen csak nehány példányban fenmaradt krónikát.[2]) Podhradczky

[1]) *Chronica Hungarorum.* Impressa Budae, 1473. Typis similibus reimpressa Budapestini, sumptibus Gustavi Ranschburg, 1900.

[2]) Cornides másolata a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban: Fol. 1029. — Prayé a budapesti egyetemi könyvtárban: Collectio Prayana, Tom. XXIX. Nr. 4. — Hevenessyé u. o. gyüjteménye 50-ik kötetében,

1838-ban újra ki is adta s így mindenkinek a legkönnyebben hozzáférhetővé tette, míg a rokon, fontosabb kéziratokat úgyszólván még fel kellett fedezni a könyvtárak rejtett zugaiban. Igy tett szert a Budai Krónika nagy hírre, nemcsak mint első magyarországi nyomtatvány, hanem mint történeti kútfő is. A később ismeretessé vált kéziratokat hozzá és a Bécsi Képes Krónikához hasonlították s így egy kézirat-csoportot neveztek el egy oly ősnyomtatványról, mely a szövegek rokonságának szempontjából a legszélsőbb helyet foglalja el.

Ehez a kézirat-csoporthoz tartoznak az Acephalus- és Sambucus-codexek meg a Dubniczi Krónika is. Az előbbi kettő az alapúl vett ősforrás sokkal közelebbi rokona s ennek következtében értékesebb; a Dubniczi Krónika pedig a budainak közvetlen másolata, de önálló részei miatt szintén becsesebb amannál.

Ha azonban magának a Budai Krónikának történetkútfői szempontból nem tulajdoníthatunk is valami nagy fontosságot, mégsem vitathatjuk el a róla elnevezett csoport jelentőségét, különösen azért nem, mert e csoport nagyban elősegíti a krónikák leszármazásának megállapítását.

A Sambucus-codex nagy jelentőségét már Engel is felismerte Kovachich Mügeln-kiadásának előszavában.[1]) Csakhogy Engel a Sambucus-codexet ott tévesen *Kézai*-nak nevezi. Ez a tévedés, mely a kútfőirodalomban a legnagyobb vitákra szolgáltatott alkalmat, már jóval korábbi keletű s a krónika némely különös sajátságából könnyen kimagyarázható.

Engel folyton egy *Chronicon Kezae MS. Vindobonense*-ről beszél; már pedig Bécsben nincs Kézai-kézirat. Kézai krónikájának czímét[2]) viseli azonban a bécsi császári könyvtár 3374. sz. codexe, mely Sambucus gyüjteményével került oda s a melyet Sambucus a pistojai apáttól vásárolt.[3]) Ez a czím tévesztette meg — úgy látszik — már két századdal előbb Waddingust is (1578—1657), ki kétízben hivatkozik Kézaira, oly helyeket idézve, melyek Kézaiban nincsenek meg s a melyeket minden valószínűség szerint ebből a codexből merített.[4]) Kollár is erről a kéziratról szólt, mikor Kézairól

203. l. — Podhradczky még egy Ocskay-féle másolatot is említ. Ed. Chron. Bud. 2. l.

[1]) *Kovachich:* Sammlung kleiner noch ungedruckter Schriften. Ofen, 1805. Abhandlung über Heinrich v. Mugeln und dessen Chronik von Ungern von Joh. Christian von Engel, XXII—XLIII. ll.

[2]) Invictissimo et potentissimo — mirantur Sol et Luna.

[3]) *Kollár:* Ad P. Lambecii Commentariorum de Augusta Bibliotheca librum primum. Vindobonae, 1766. 688. l.

[4]) Ez adatok: hogy II. Endre vejének, Lajos thüringiai őrgrófnak

szóló ismertetését megírta,[1]) és ennek alapján készült Bod *Magyar Athenás*-ának Kézai-czikkelye is.[2]) Igy tehát Engel tévedése részben elődeinek tévedésén alapszik, részben pedig azon, hogy a Sambucus-codex az előszót és bevezetést (Multifarie — — pronior erat) Kézaitól veszi át. Ezzel szemben Engel a többi kéziratokat tökéletlen, csonka másolatoknak tartotta,[3]) míg a Sambucus-codexnek talán kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonított, mondván: »dass Keza's Werk die Grundlage aller Chroniken, mithin aller Geschichte von Ungern sey.« [4])

De e kijelentés merészsége s az ellene irányult számtalan támadás mellett is — eltekintve a téves elnevezéstől — Engel igen közel járt az igazsághoz. Később nézetei még tisztultak is. Kézai jellemző részeinek tartotta a két függeléket, azonban meg volt győződve róla, hogy a Kézai-kéziratok mind csonkított szöveget őriztek meg, s hogy az igazi Kézai-szöveg (die Grundlage aller Chroniken) a Sambucus-codexben és a Budai Krónikában maradt ránk már folytatott alakban.[5])

És a Budai Krónika családjának e jó híre a legújabb időkig fentartotta magát. Marczali szintén nagy jelentőséget tulajdonított a Budai Krónikának [6]) és még nagyobbat az Acephalus-codexnek, melyet a Budai Krónika eredetijének s az oly nagyfontosságú *budai minorita krónika* [7]) korai (1342—1349) másolatának tart.[8])

Midőn a Budai Krónika jellemző sajátságait részletesebben akarom tárgyalni, először az e családhoz tartozó krónikák egymáshoz való viszonyára és a Budai Krónika keletkezésére óhajtok némi fényt vetni. Hogy a Budai Krónika, az Acephalus- és Sambucus-codex meg a Dubniczi Krónika

ünnepét Jeruzsálemben megülik (*Waddingus:* Annales Minorum. Romae, 1732. II. 166. l.) és az 1342-ik évnél, hogy Kázmér lengyel király neje Erzsébet, férje halála után kegyes és könyörületes életet folytatott. (U. o. Tom. VII. Romae, 1733. 259. l.) Waddingus ezen adatairól Horvát István jegyzetet készített, melyet Érdy János az Akadémia történettudományi osztályának 1855. febr. 5-iki ülésén bemutatott. (Akadémiai Értesítő, 1855. 78. l.)

[1]) Ad P. Lambecii Commentariorum etc. librum primum. Vindobonae, 1766. 684—691. ll.

[2]) Magyar Athenás, 1766. 141. l.

[3]) Geschichte des ungarischen Reichs, 1813. 36—40. ll.

[4]) *Kovachich:* Sammlung kleiner noch ungedruckter Schriften, XXVIII. l. — Der wahre Stammvater der Ung. Geschichte. U. o.

[5]) Gesch. des ung. Reichs. Wien, 1813. 36—40. ll.

[6]) A m. tört. kútfői az Árpádok korában, 49—57. ll.

[7]) A Budai Krónika családjához tartozó krónikák közös ősének Marczalitól származó elnevezése. Id. m. 49. l.

[8]) U. o. 57. l.

között a legszorosabb viszony van, az még a felületes összehasonlításnál is kétségtelenné válik. Engel megrótta Hess András, a miért az általa kiadott krónika elől egyszerűen elhagyta Kézai praefatióját és azt saját előszavával helyettesítette. Marczali pedig — nehány interpolatiót és az esztergomi bővítéseket leszámítva — az eredeti budai minorita krónikának tartotta az Acephalus-codexet.[1])

A krónikák közt azonban lényeges különbségek is vannak. A leglényegesebb, mely annyi tévedés kútforrása lett azután, a Sambucus-codex *kezdete:* hogy ez a codex Kézai dedicatiójával, előszavával és bevezetésével kezdődik. Sajnos, az Acephalus-codex, mely e kérdésnél is döntő jelentőségű szerepet játszhatnék, elején megcsonkult és csak Szent István uralkodásával kezdődik. Igy csak az bizonyos, hogy a Sambucus-codexet nem írhatták a Budai Krónikáról, a mit az is bizonyít, hogy a Sambucus-codex bevezetése a Pozsonyi Krónikában és Mügelnnél is fentartotta magát, még pedig szintén bővebb alakban mint Kézainál.

A másik szintén ezt bizonyító eltérés a Sambucus- és Acephalus-codexek *vége.* Mindkettő sokkal hamarább szakad meg, mint a Budai Krónika, melyet Róbert Károly olaszországi útjánál hagynak el; de ezután mindkettőben van egy fejezet Róbert Károly haláláról, temetéséről és Lajos megkoronázásáról. Erre a különbségre különben más helyütt még vissza fogunk térni.

Ezeken kívül azonban még számos helyen tér el az Acephalus- és Sambucus-codex a Budai Krónikától. Ezúttal természetesen csak a legfeltűnőbb, nagyobb eltérések összeállításával világíthatjuk meg e viszonyt.

Igy eltér a Sambucus-codex a Budai Krónikától Attila czímének közlésénél:[2])

vocarique se faciens regem hungarorum. *Titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat:* Atila dei gratia filius Bendekuz, qui est nutritus in engaddi, nepos magni Nemroth, Rex *hungarorum,* medorum et

vocari se faciens regem hungarorum, *metum orbis, flagellum dei:* Atylla dei gratia filius Bendekuz, nepos magni nemproth. nutritus in Engadi, rex *hunorum,* medorum, gothorum, metus orbis terre et flagellum dei. S.[3])

[1]) A m. tört. kútfői, 59. l.

[2]) Rövidítések: Budai Krónika = BK. Bécsi Képes Krónika = BKK. Acephalus-codex = A. Sambucus-codex = S. Pozsonyi Krónika = P. Teleki-codex = T. Béldi-codex = B. Kaprinai-codex = K. Csepreghy-codex = Cs.

[3]) A BKK. családjához tartozó codexekben is így, csakhogy *voca-*

gothorum, metus orbis terre et flagellum dei. BK.

Nagyobb betoldásai vannak azután a Sambucus-codexnek a hun história végén is.

Ezek:

alio nomine vocaverunt. Isti etiam BK.	alio nomine vocaverunt; *in vita quidem atyllé infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi;* isti enim S.[1]
pannonie regionem, *ubi tandem in eadem sorte permanserunt.* Iidem namque Siculi BK.	panonie regionem. *Quaquidem conquestrata in eadem forte remanserunt ut tamen hungari voluerunt.*[2] Isti namque Zaculi S.
inceperunt dominari. Regnavit autem Attila BK.	inceperunt dominari; *huni autem aplicuerunt fluvio tiscis et de tiscia egressi quinto anno a proelio zecezummaor usque regnum atylle efluxit unus.*[3] Regnavit autem atylla S.

Még sokkal érdekesebb a codex és a krónika viszonyát ott megfigyelni, a hol már az Acephalus-codex variansait is belevonhatjuk megfigyeléseink keretébe. És itt arra az eredményre jutunk, hogy azon helyeken, a hol a codexek szövege eltér a krónikától, ott rendesen *megegyeznek egymás közt a codexek.* Igy a fejezet-czímek egész sorozatában:

De morte sancti Stephani regis. BK.	De obitu sancti[4] regis[5] Stephani.[6] A. S.

---

rique; a T. *fecit*-et ír; *nepos magni Magor;* T. *Baccorum, Gottorum* helyett; Gottorum után hozzáteszik *Danorum.* A többi különbség csak orthographiai. A Kézai-kéziratokban: *Ipse autem se ipsum Hunorum Regem, metum orbis, flagellum Dei a subiectis suis fecit appellari.* A P-ban szintén mint a S-ben, csakhogy: Bendekuz helyett *Wendelum,* Engadi után add. *que est melior terra in mundo.*

[1]) A BKK. családjának codexeiben is megvan e bővítés.

[2]) Szintén megvan a BKK, Cs, T, B, K. codexekben, de még hozzáteszik: *non in plano Pannonie sed cum vlachis in montibus confinii sortem habuerunt; unde vlachis conmixti, literis ipsorum uti perhibentur.* A Kézai-kéziratokban e hely következő változatokban van meg: *Pannonia conquestrata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blakis in montibus confinii sortem habuerunt. Vnde Blackis conmixti, literis ipsorum uti perhibentur.*

[3]) Ez a passus is megvan a fentemlített codexekben. csakhogy: *annus fluxit unus.*

[4]) Sancti A. [5]) Regis A. [6]) stephani S.

De sevitia, expulsione, reingressu et morte Petri regis. BK.	De sevitia et de insolentia petri regis. A. S.
ratisponam rediit. Sequenti quoque anno BK.	Ratisponam [1]) rediit. De aduentu [2]) Cesaris [3]) in hungariam secundario.[4]) Sequenti quoque anno [5]) A. S.
non obmisit. Bela vero dux BK.	non obmisit.[6]) De Beela [7]) duce patre sancti Ladislai.[8]) Bela vero dux A. S.
De coronatione, vita et morte regis Andree. BK.	De coronatione primi [9]) Andree [10]) regis ungarie.[11]) A. S.
De coronatione et vita regis Salamonis. BK.	De adventu Imperatoris quinta vice.[12]) A. S.
De dolositate regis, bellisque duobus ducum contra regem et de victoria eorundem. BK.	De concordia eorundem. A. S. [13])
Devicto effugatoque Salomone Geysa dux in civitate alba corona regia coronatur. BK.	De coronatione Geyse[14]) regis. A. S.[15])

Már ezekből az összehasonlításokból is kitűnik a két codex közeli rokonsága, s a Budai Krónika részletesebb, czifrább címeiből már most is sejthetjük, hogy ennek variansai a később keletkezettek.

Megerősítik ezt más eltérések is. Igy a Péter elleni második összeesküvésnél:

fidelitatem servabant. Erant autem isti magnates BK.	fidelitatem servabant *et eis per nuncios* [16]) *bona que habere*

[1]) ratisponam S.
[2]) aventu S.
[3]) cesaris S.
[4]) secundario om. S.
[5]) anno quoque A.
[6]) omisit S.
[7]) Bela S.
[8]) patre sancti ladislai om. S.
[9]) primi om. S.
[10]) andre S.
[11]) ungarie om. S.
[12]) quinta vice om. S.
[13]) A BKK. családjához tartozó codexekben is így.
[14]) geyce S.
[15]) regis om. S. A BKK. családjához tartozó codexekben is így.
[16]) numptios S.

poterant mittendo, fideliter serviebant.[1]) Erant[2]) autem isti magnates A. S.

Kálmán uralkodásánál mindkét codexben megvan a betoldás: *In cuius temporibus multa mala sunt perpetrata.*[3]) Önállóan, minden más szöveggel ellentétben toldja be viszont a Budai Krónika Imre uralkodásánál e szavakat: *Et genuit filium nomine Ladislaum.*

Eltérnek még a szövegek II. Endre halálánál:

Cuius corpus varadini ad pedes sancti Ladizlai requiescit. BK.

Cuius corpus in monasterio de Egrus[4]) feliciter requiescit. A. S.[5])

Eltérnek IV. László halálánál is, hol a codexekkel szemben a Budai Krónikának három önálló betoldása is van, nevezetesen a megöletésnek:

ab ipsis cumanis quibus adheserat, et specialiter ab Arbuz, Turtule et Kemenche ac eorum cognatis et complicibus, quibus communitas cumanorum, habitis plurimis tractatibus et consiliis commiserat, in suo tentorio medio silentio noctis, oportunitate capta diris vulneribus sauciatus, miserabiliter est interfectus. BK.

ab aliis Cumanis quibus adheserat, est miserabiliter interfectus. A. S.

a gyilkosok megbüntetésének:

In quo rege quia sine herede decessit, defecit semen masculinum sanctorum regum. Pro cuius nece Myze palatinus olim sarracenus, tunc tamen graciam baptismatis consecutus, audita morte domini sui predicti regis

Az A-ben és S-ben hiányzik.

[1]) Megvan a BKK. családjához tartozó codexekben is, kivéve a B.-ben, melyből e helyen nehány lap hiányzik.

[2]) erant S.

[3]) propterea S. A BKK. családjának codexeiben is megvan, csakhogy: in cuius *eciam* temporibus. A P-ban pedig: *mala sunt multa*...

[4]) egrus S.

[5]) A BKK, Cs, T, B, K.-ban is így; a P-ban: *Cuius corpus in monasterio abbatum de Egres juxta fluvium Morus requiescit.*

Ladizlai, ad vindictam tanti sceleris se viriliter ponens, elapsis aliquibus diebus post mortem ipsius regis, una cum Lyze fratre suo et Nicolao fratre uterino iam dicte Edue concubine, una dierum ad descensum predicti Arbuz veniendo, quasi in aurora, predictos Arbuz et Turtule cepit, et ipsum Arbuz dividi fecit in duas partes, Turtule vero dimembrari, alios autem cumanos de genere eorundem ac omnes ad eos pertinentes, et quod plus est, etiam infantes in cunis seu cunabulis iacentes, quos apprehendere potuit, iussit decollari. BK.	

és László eltemettetésének elbeszélésénél:

Idemque Rex Ladizlaus sepultus esse dicitur chanadini. BK.	Az A-ben és S-ben hiányzik.[1])

Az 1318-ik év eseményeinél viszont megint a Budai Krónika hagy ki:

stabilire. Anno domini BK.	stabilire. *Eodem anno mortuus est Matheus palatinus.*[2]) Anno domini A. S.

Az ilyen eltéréseknél a Budai Krónikával szemben a két codexben rendszerint ugyanaz a varians fordúl elő; az ilynemű kisebb eltéréseket pedig épenséggel százával sorolhatnám fel.

A legérdekesebb pedig ezen eltéréseknél, hogy a hol az Acephalus- és Sambucus-codex eltér a Budai Krónikától, eltéréseiben rendesen — néhol még a fejezet-czímekben is — megegyezik a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó codexek szövegével, sok helyen a Pozsonyi Krónikával is, ezzel az

---

[1]) Mindhárom passus hiányzik a BKK, Cs, T, B, K-ben is; a P-ban ellenben az első és harmadik megvan, még pedig az első rövidítve, a harmadik: »*Corpus autem Regis Ladislai tumulatur Chanadini in ecclesia Cathedrali*« alakban.

[2]) comes de Trinchinio add. A. Megvan a BKK, B, T, Cs, és K-ben is; a P-ban: *Secundo anno.*

érdekes codexszel, mely míg egyrészt igen közel áll Kézaihoz, másrészt a legbővebb szövegekkel mutat fel feltűnő rokonságot.

A feltűnő rokonság Kézaival, különösen a krónika elején, hogy a Sambucus-codex közli Kézai bevezetését, még pedig a Pozsonyi Krónikával egyezően bővebb alakban mint a milyenben az a Kézai kéziratokban előfordúl, valószínűvé teszi, hogy a Sambucus-codex és a vele kevés kivétellel megegyező Acephalus-codex is közelebb állanak az eredeti ős-szöveghez, mint a Budai Krónika.

A két codex azon bővítései, melyek a Bécsi Képes Krónika családjának codexeiben is megvannak, könnyen arra a feltevésre csábítják az embert, hogy a Sambucus- és Acephalus-codex szövege a Budai Krónika szövegéből bővült ki. Ez téveszthette meg Kaindlt is, ki az Acephalus- és Sambucus-codexeket a Bécsi Képes Krónika családjához sorolja, a Budai Krónika testvér-codexei közé pedig csak a Dubniczi Krónikát veszi be.[1])

Ennek azonban ellentmondanak a Budai Krónika czifra fejezet-czímei, különösen pedig az a körülmény, hogy a Sambucus-codexből több részlet, mely a Budai Krónikában megvan, mint III. László születése s IV. László megöletése és eltemettetése, kimaradt, és hogy ezek a passusok épen olyanok, a melyek a többi szövegezésekben is hiányzanak. Az ezt bizonyító argumentumok közé tartoznék ezután a codexek végének egymáshoz való viszonya is.

Róbert Károly siciliai útja után ugyanis a Sambucus-codex még egy fejezetet tartalmaz Róbert Károly haláláról és Lajos megkoronáztatásáról. Az Acephalus-codexben — mely legközelebbi rokonságban van a Sambucus-codexszel, de nehány kisebb változtatáson kívül már három nagyobb betoldás által is elválik tőle — ez a befejezés már bővebb alakban van meg. Az Acephalus-codex hosszabb bővítései közül kettő: a várkonyi találkozás és II. István uralkodásának nehány mozzanata, megvan a Bécsi Képes Krónika családjának codexeiben is, melyekben ezeken kívül is még számos hosszabb bővítés található. A Bécsi Képes Krónika családjánál azonban nem vonhatjuk vizsgálódásaink keretébe a végső fejezetet, minthogy az ide tartozó krónikák már a Bazarád elleni hadjárat elbeszélése közben megcsonkulnak. Csak egy codexe a családnak

[1]) *Kaindl:* Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Studie XI. *Archiv für österr. Gesch.* LXXXVIII. Bd. 2. Hälfte. 425—466, különösen 463. l. Kaindlt az is megtéveszti, hogy minden kéziratnál arra van főleg tekintettel, hogy meddig folytatták.

van befejezve, t. i. a Kaprinai-codex, melynél az Acephaluscodex vége még bővebb alakban fordúl elő.

Ezekkel *homlokegyenest ellenkezően* foly tovább a Budai Krónika, elmondva a visegrádi tanácskozást, nehány incidentiát, mely a sáskajáráson kívül mind visegrádi eseményeket tárgyal, majd a király halálát és a temetési pompákat, átszőve Csanád esztergomi érsek halotti beszédével s befejezve az elbeszélést Károly király haláláról szóló metrumokkal.

A Budai Krónika ezen alakjában — Róbert Károly történetének ezen befejezésével, melyhez még Küküllei krónikája járúl és a királyok rövid történetei I. Mátyás moldvai hadjáratáig — semmiképen sem lehetett a Sambucus-codex őse. De nem lehetett az, a Budai Krónika bevezetésétől és végétől eltekintve sem. Erre csak egy bizonyítékot akarok még felhozni. A Budai Krónika, mint már említettem, közli Küküllei krónikáját, de a Thuróczi által fentartott alaktól különbözően. A különbség részletezése későbbre való; itt csak egyet említek, az első fejezet egy különbségét, hogy t. i. a Budai Krónika Nagy Lajos megkoronázásánál közli a jelenvolt főurak és főpapok jegyzékét, a mi Thuróczi egyébként teljesebb szövegében nincs meg. De megvan a főpapok ezen listája a régibb codexek végfejezetének legbővebb variansában, a Kaprinai-codexben. Csak két főpap neve: *Mesko* veszprémi és *Kálmán* győri püspöké maradt ki. Ha tehát a Budai Krónika Küküllei elbeszélését e végfejezet variansából bővítette, akkor oly codexből kellett másolnia, melyben ez a fejezet megvolt, mégpedig a legbővebb változatban. Ez esetben pedig nem a Budai Krónika bővült a Sambucus- és Acephaluscodexeken át Bécsi Képes Krónikává, hanem inkább a Sambucus-codex valamely közeli rokona vagy őse változott és részben rövidült Budai Krónikává.

A Budai Krónika családjának negyedik tagjáról, a Dubniczi Krónikáról, eddig még nem volt szó, minthogy ez a codex — melyet minden valószínűség szerint Drágffy Bertalan impulsusára írtak és iratása után is még a Drágffyaknál vagy valamely velök összeköttetésben álló kolostorban vagy káptalannál őriztek — már a kinyomtatott Budai Krónika másolata. Az 1—5, továbbá a 21—22 és 24-ik fejezetet s nehány betoldást a Bécsi Képes Krónikából vett ugyan át, nehány betoldás pedig megint más codexekből került bele, de ha a többi részeknek a Budai Krónikához való szoros ragaszkodását — még a hibákban is — tekintetbe veszszük s ha ezek után még hozzáteszszük, hogy a Dubniczi Krónika végig hozza Róbert Károly történetét, a visegrádi conferentiát,

Károly halálát és temetését is, mely fejezetek a Budai Krónikán kívül egyik codexünkben sincsenek benne, illetőleg egyikben sem maradtak fen; — ha hozzávetjük, hogy ezek után a codex Küküllei művét hozza, még pedig abban az alakban, a mint a Budai Krónikában fenmaradt; hogy hozza a Budai Krónikának Nagy Lajos halála utáni részét is, és hogy mindezeket a lehető leghívebben a Budai Krónika szövege után adja: senki sem kételkedhetik benne, hogy írója a Budai Krónikát másolta. A Budai Krónika szövegén kívül azonban van még két eredeti része is: egyik Nagy Lajos történetének 1345—1355 közé eső eseményeit tárgyalja bámulatos hűséggel és néha költői lendülettel, a másik pedig Magyarország, különösen Nagyvárad vidékének történetét 1474—1479 közt, igen töredékesen és keserű gyűlölettel Mátyás király ellen. A Dubniczi Krónikát tulajdonképen ez a két eredeti része teszi értékessé, minthogy különben nem volna egyéb a Budai Krónika szolgai másolatánál.[1])

Az eddigiekből tehát kivilághlott, hogy a Budai Krónika a maga családjának legszélső tagja, mely már a Sambucus-codexénél is rövidebb szöveget ad, s az Acephalus- és Sambucus-codexhez való közeli rokonsága mellett sem vallhatja ezek egyikét sem közvetlen ősének, maga azonban közvetlen őse a róla másolt Dubniczi Krónikának.

Az Acephalus-codexhez igen hasonlónak kellett lenni a Sambucus-codex mintájának (az Acephalus-codex a Telegdi Csanádról szóló betoldás miatt nem lehetett az), mert a Sambucus- és Acephalus-codexek — eltekintve az utóbbinak hosszabb bővítéseitől — mindig feltünően egyeznek, míg a Budai Krónika — mint láttuk — az eltéréseknél határozottan elválik e szövegtől.

Hogy pedig a Budai Krónika directe sem az Acephalus, sem a Sambucus-codexből nem keletkezhetett, azt — mint már említettem is — bizonyítja, hogy az alapúl használt codexben benne volt IV. László megöletésének és eltemettetésének a Pozsonyi Krónikában is meglévő elbeszélése, és hogy a végfejezet is — úgy látszik — a Sambucus-codex, sőt az Acephalus-codex végfejezeténél is teljesebb alakban a Lajost koronázó főpapok listájával volt meg.

Ezenkívül az Acephalus-codex már önálló betoldásai miatt sem lehetett a Budai Krónika közvetlen őse, a Sambucus-codex pedig azért nem, mert ebből a codexből — való-

[1]) V. ö. *A dubniczi krónika* cz. értekezésemet. *Századok*, 1899. 226, 342, 411 és köv. ll.

színűleg az író hibájából — kimaradt a velenczeiek eredetéről szóló egyik passus Aquileja ostromának történeténél, mely pedig benne van a Budai Krónika szövegében, még pedig Kézai és a Bécsi Képes Krónika családjának szövegeivel egyezően:[1])

Veneti quidem sunt Trojani, ut cronica canit veterum; post excidium enim[2]) Troie Aquilegie permanserunt, quam fundasse perhibentur. Veneti quidem non accipiunt originem de Sabaria[3]) . . . BK. D. BKK. T. K. B. Cs. KE. KM. KP. KH. K3.	Veneti quidem non accipiunt originem de Sabaria S.

Nagy Lajos uralkodásának kezdetén megszakadnak a régi krónikák, és így a Budai Krónikának, ha folytatni akarta a magyar királyok történetét, más forrás után kellett látnia. Dolga azonban itt is elég könnyű volt. Kiírta *Küküllei János* krónikáját s ez által fentartotta a nagy király egy életrajzát, melyet ma már csak két ily beolvasztásban — a Budai Krónikában és Thuróczban[4]) — bírunk.

Küküllei János — mint nevezni szokás, — igazi nevén *Tótsolymosi Apród János*, Apród Miklós fia, a királyi kanczelláriában mint íródeák tűnt föl először, majd rohamosan emelkedett egyházi és udvari méltóságokban, mígnem a király titkos jegyzője, majd udvari káplánja lett.[5]) Udvari, sőt kanczelláriai szolgálatban lévén, alkalma volt az oklevelekbe bepillantani, azokat műve megírásánál használni[6]) és szószerint ki is írni, mint pl. az István vajda részére kiállított oklevéllel

---

[1]) Csak a P-ban van e hely elrontva, de ott is megvan.

[2]) Tamen BKK. T. Cs. B.

[3]) Zabaria B. A Kézai-kéziratok jelzései: Hevenessy másolat = KE. Cornides másolat = KM. Pray másolat = KP. Horányi kiadása = KH. Padhradczky kiadása = K3.

[4]) A D. Küküllei nem számít külön, mert az a BK-ról készült szolgai másolat.

[5]) Küküllei életrajzát Steinherz (Zur Biographie des Johannes Archidiaconus de Kikullew. *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1887. 253. l.) és Pór Antal (János küküllei főesperes, Nagy Lajos király történetírója. *Századok*, 1893. 1. l.) kutatták föl. V. ö. *Századok*, 1899.

[6]) Maga is mondja, hogy: *aliqua per meipsum didici et aliqua per alios fidedignos rerum noticiam habentes intellexi.* XXV. fej. Oklevelekre utal a XVIII. XXII. XXIV. XXV. fejezetben.

tètte.[1]) A XXV-ik fejezetig ennek nyoma meg is látszik; innen azonban már nincs említés az oklevelekről, a mi Steinherzet arra indította, hogy a munkát két részre oszsza, Pór Antalt pedig arra, hogy a két részt még időben is elválaszsza. Mindamellett azonban, hogy értesüléseit első forrásból meríthette, gyakran felforgatja az események sorrendjét, sok nevezetes eseményt csak futólag érint, sőt évszámmal való időmeghatározásokat is alig használ. Nagy Lajos életrajzát akarja adni, de ez legkevésbbé sem sikerül neki; az elbeszélés egészen ellapúl és Lajos helyett mindig más alakok nyomulnak az előtérbe, mint István vajda vagy Tamás, Miklós esztergomi érsek testvére. Az életrajz inkább száraz adatok összehalmozása és lapos előadása, mintsem az adatok feldolgozása.

E helyen bővebben Küküllei krónikájával nem óhajtok foglalkozni, annál kevésbbé, mert más helyen ezt már megtettem.[2]) — A Budai Krónika szempontjából azonban érdekes, hogyan tartotta fön ez Küküllei művét?

A legfőbb eltérések a két fentartó közt: hogy az I. fejezetben[3]) a Budai Krónika Károly halálát rövidebben említi mint Thuróczi, de viszont elmondja a Lajos koronázásánál jelenvolt főurak és főpapok neveit, a mi Thuróczinál hiányzik; hogy az V. és XIV. fejezetet a Budai Krónika elhagyja; hogy továbbá a VII. fejezetben kihagyja a »cuius preclaram filiam, dominam Elizabeth, nunc reginam, postea duxit matrimonialiter in consortem«, az LV. fejezetben pedig a »sed postea eius consors regina Elizabeth, ipsam dotavit XVI. eiusdem mensis die«, és ugyanezen fejezet végén a »fuit autem homo compotentis proceritatis, oculis elatis, crinibus et barba crispis, sereno vultu, labiosus et aliquantulum in humeris curvus« passusokat. De e mellett vannak olyan helyek is, a hol a Budai Krónika bővebb; így a XVII. fejezetben, melyből Thuróczinál hiányzanak az »et cum pauca comitiva in una galea et quibusdam barcis« szavak. Már ezek az eltérések Thuróczinak adják az elsőséget. A Budai Krónika imént említett bővítése könnyen lehetne későbbi betoldás, de kevésbbé állíthatjuk ezt azokról a részekről, melyek Thuróczinál megvannak, a Budai Krónikában azonban nincsenek. Legfeljebb a Lajos házasságára és Erzsébet donatiójára vonatkozó helyekről lehetne feltételezni, hogy későbbi betoldások, de Lajos személyleírásáról nem.

[1]) V. ö. a XIII. XV. fejezeteket és *Fejér:* Cod. Dipl. IX. 1. 482—490. 756—764. ll.

[2]) A dubniczi krónika. *Századok*, 1899.

[3]) A fejezetek számát Schwandtner Thuróczija után idézem.

A tulajdonnevek közti eltérések nem viszik előbbre tudásunkat; majd az egyik, majd megint a másik változat követ el hibát. Ugyanígy vagyunk az állandó eltérésekkel is. Ilyenek: hogy Thuróczinál mindig *dux Venetiarum*, a Budai Krónikában pedig *dux et commune Venetiarum*[1]) olvasható. Thuróczi csak egyetlen egyszer említi a *communitas*-t is, a XXVII. fejezetben e helyen: »contra ducem Venetiarumque communitatem.« Továbbá míg Thuróczi mindig *olachos*-t ír, a Budai Krónika *vlachos*-t használ,[2]) s míg Thuróczi *regulos*-okat emleget, a Budai Krónika *regales*-ekről beszél.[3])

Ezenkívül tele van még a két krónika más kisebb-nagyobb értelemzavaró és jelentéktelen eltérésekkel, a melyek a szöveg helyességének eldöntésénél fontosak lehetnek, de a melyekre itt ki nem terjeszkedhetem. Egyszer Thuróczi, másszor a Budai Krónika ír helyesen; kihagynak néha egy-két szót, felforgatják a szórendet, egy-egy szót synonymával helyettesítenek, máskor megint rosszúl olvasva a szót, rokonhangzású más szót írnak helyette. Mindez azt bizonyítja, hogy egyik sem gondos másolat.

Hogy mindazáltal a Budai Krónika szövege hibásabb, mutatja az, hogy az I. fejezetben Thuróczinál *maturitatem*, a Budai Krónikában pedig *nativitatem* van írva; hogy a míg a IV. fejezetben Thuróczinál »cum autem Romam *infra* paucos dies« áll, a Budai Krónika az *infra* helyett *inter*-t ír, a miből a Dubniczi Krónikában *in terra* válik; hogy a XIII. fejezetben a Budai Krónikában *milites Capitanei*, míg Thuróczinál helyesebben *milites Cappuani* áll; hogy a XV. fejezetben a Budai Krónikában »uolens pocius post mortem *uenire*« van, míg Thuróczinál helyesebben »uolens potius post mortem *vivere*«; hogy a XVIII. fejezetben Thuróczi *equos balistas*-t ír, a Budai Krónika *equos valisias*-t, a XXXVIII. fejezetben pedig Thuróczinál *brigantiis*, a másik két krónikában meg *bugancys* olvasható.

A beolvasztást a Budai Krónika tökéletesebben hajtotta végre; a mű előszavát teljesen elhagyta s az első fejezetet is saját czéljai szerint alakította át, úgy hogy csak Thuróczitól, ki az előszót is megőrizte, tudjuk, hogy az életrajz írója: *Johannes nunc archidiaconus de Kikulleu in ecclesia Transsilvana, vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis, tunc licet indignus, suorum secretorum notarius.*[4])

[1]) XXVI—XXVII. fej.
[2]) XXXVIII. fej.
[3]) XI. fej.
[4]) Thuróczi, III. Előszó.

A két fentartó közűl Thuróczi szövege teljesebb, jobb és az eredetinek — úgy látszik — megfelelőbb; mindazáltal már mindkettő rongált, úgy hogy sok helyen viszont a Budai Krónika variansa helyesebb.

Az eddig tárgyalt két részen kívül van a Budai Krónikának még három — úgy látszik — eredeti része is: az előszó, Róbert Károly végső éveinek története és a Küküllei krónikája után következő rész.

Az előszó *Karai László* budai prépost alkanczellárhoz, Hess pártfogójához van czímezve, és mint czíme is mutatja,[1]) magától Hesstől ered. A nyomdász köszönetet mond benne Karainak Magyarországba hivatásáért s a nyomda első termékét jóltevőjének ajánlja.

Ezzel valószínűleg összefügg a krónika utolsó része is, melyben az író nem annyira az ország vagy a nemzet történetét adja elő Nagy Lajostól Mátyásig, mint inkább csak az uralkodókra vonatkozó följegyzéseket közöl. Megemlékezik a királyok koronázásáról és haláláról, pontosan feljegyzi ezek idejét, meghatározza, meddig uralkodtak, felemlíti, hol temették el őket, melyiknek ki volt a felesége és voltak-e gyermekei. Hunyadi János kormányzóságánál ezeken kívül elmondja, hogy sokszor legyőzte a törököket, de a törökök őt csak kétszer, és hogy mikor átadta az országot V. Lászlónak, ez őt beszterczei gróffá tette. Egy-két sorban kevés jellemzést ad a királyokról; de az alattok történt eseményekről, még Kis Károly királyságáról, a Horváthiak lázadásáról, Nápolyi Lászlóról és Hunyadi László kivégeztetéséről is mélyen hallgat. Sőt Mátyás királyról is igen röviden ír; csak megválasztásáról, boszniai hadjáratáról, koronáztatásáról és az 1468-iki moldvai hadjáratról emlékezik meg.

Hogy ez a rész Mátyás trónraléptéig annyira mellőzi az eseményeket, hogy addig úgyszólván csak genealogiai és chronologiai feljegyzéseket foglal magában és csak ott vesz egy kis lendületet, a hol Mátyásról szól, — hogy a krónika bevégzése előtti ötödik évig vezeti a történeteket és épen a dicsőséges 1468-iki moldvai hadjárattal végződik: mindez igen valószínűvé teszi azt a föltevést, hogy ez is Hess önálló alkotása s azért készült, hogy Mátyás királyt dicsőíthesse, és ez által Karainak, Mátyás hű emberének, vagy Karai által Mátyásnak hizelkedjék, talán anyagi segélyt is remélve pangó nyomdája részére.

[1]) Ad uenerandum dominum Ladizlaum prepositum ecclesie budensis, prothonotarium apostolicum, necnon vicecancellarium serenissimi regis Mathie in cronica hungarorum Andree prefatio.

Sokkal nehezebb kérdés, hogy kitől származik a Róbert Károly utolsó éveiről, haláláról és temetéséről szóló rész. Lehetséges, hogy ezt is Hess szerkesztette össze, de ez esetben feltétlenül egykorú följegyzések alapján, melyeknek hitelességét más források is igazolják. Visegrádnak és Esztergomnak gyakori említése talán arra is volna magyarázható, hogy a följegyzéseket ezen a vidéken eszközölték, de ezen a helyen nem igen támaszkodhatunk erre az érvre, mert hiszen a halotti szertartások színhelyét máshová át nem tehette az író; igaz, hogy az előző incidentiák — a száskajárás kivételével — mind visegrádi eseményeket tárgyalnak.

A Budai Krónikának mint történeti kútfőnek értékét mindenesetre a Róbert Károly utolsó éveiről szóló ezen rész is emeli, tulajdonképeni becsét azonban az adja meg, hogy a Nagy Lajos korabeli krónikához legközelebb álló három varians egyike s hogy Küküllei krónikáját is fentartva, ez elveszett kútfőre vonatkozólag sok hasznos útbaigazítást meríthetünk belőle. Az irodalom, művelődés, de különösen a hazai nyomdászat történetének szempontjából pedig legnagyobb értékkel Hess praefatiója bír.

DOMANOVSZKY SÁNDOR.

IGAZSÁG VAGY TÉVEDÉS?

I.

Az iskolában azt tanultuk, legtekintélyesebb történetíróinknál azt olvassuk, hogy I. Ulászló magyar király a töröknek esküvel is megerősített békeszerződést szegett meg a *várnai ütközet* előtt; hogy ez ütközetben Hunyadi kijelölte a király helyét, kérve őt, ne mozduljon onnan; hogy a fővezér már-már megnyerte a csatát, midőn a harczvágytól elragadtatott király a még érintetlenül álló janicsárhadra rohan, s ott, mielőtt Hunyadi segítségére siethetett volna, a túlnyomó ellenségtől körülvéve, maroknyi csapatával együtt csakhamar elesik.

Mily nagy volt hát meglepetésem, midőn pár hónappal ezelőtt *Brückner* berlini egyetemi tanárnak »*Geschichte der polnischen Litteratur*« című munkájában [1]) a következőket találtam: »Ulászló a XV-ik század legvégzetesebb csatájában feláldozta merész fejét a keresztyénségért, gyalázatosan elhagyatva a gyáván megfutamodó magyaroktól, híven körülvéve lengyeleitől, kik körülte mindannyian életöket veszték.« (22. l.) Továbbá: »Jan Dlugoss nagy történeti művével meggyökereztetett egyes *meséket*, melyeket a legkritikusabb történetvizsgálók is ájtatosan utána mondanak, mint pl. hogy a hős király Várna előtt esküvel fogadott szerződést szegett volna meg, holott erről magok a törökök sem tudtak semmit.« (26. l.)

Ez nem lehet más, mint tévedés! — gondolám. Brücknert bizonyosan félrevezették lengyel forrásai! Nem ismeri a kérdést alaposan, elfogult lengyel források után indult s ezekből merített ily téves informatiót! Előveszem a két legújabb, legrészletesebb magyar történeti munkát, mely ez eseményekről szól: *Fraknói*

[1]) Lipcse, 1901. Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen, I. köt. 8-r. 628 l. — Részletes ismertetését olv. *Erdélyi Muzeum*, 1902. 49 és köv. ll.

Vilmos »A Hunyadiak és Jagellók kora« és *Bónai Horváth Jenő* »Magyar hadi krónika« cz. művét s látom, hogy nekem adnak igazat. Fölnyitom *Thúry József* »Török történetírók« cz. munkáját, személyesen is informatiót kérek tőle — s ő is csak megerősít tudásomban. Adataiból kitűnik, hogy a törökök igenis tudtak róla s máig úgy tanítják iskoláikban, hogy Ulászló béke- és szerződés-szegést követett el a várnai ütközet előtt. Ekként fölfegyverkezve elhatároztam, hogy írok Brücknernek, hivatkozom loyalitására, igazságszeretetére, s kimutatva jóhiszeműleg elkövetett tévedéseit, fölkérem, hogy gondoskodjék azok helyreigazításáról.

Megírtam Brückner tanárnak, hogy mit tart e kérdésekre nézve a magyar történetírás; szószerint idéztem neki Fraknói és Horváth Jenő művéből az idevonatkozó részleteket;[1]) idéztem Thúry kiadványából II. Mohammed szultánnak Karaman-oglu Ibrahim béghez és Sahrukh Mirzához küldött leveleit, illetőleg e leveleknek idevonatkozó pontjait;[2]) idéztem, Thúry szíves közlései alapján, *Kantemir Demeter* e kérdésre vonatkozó följegyzését és *Ahmed Vefik* máig is használt török történeti tankönyvének (Fezleke-i-tárikh-i-oszmáni) idevonatkozó részletét. Továbbá kimutattam, hogy a mi tudomásunk e tárgyról nem csupán a török történetírókon alapúl, mert állításainkat megerősítik más egykorú vagy közelkorú források is, mint *Thuróczi* (Chronica Hung. Pars IV. cap. 41.), *Callimachus* (Liber III.), *Bonfini* (Decas III. Lib. VI.), végűl *Dukas* és *Chalkokondylas* görök írók, kik mind határozottan azt írják, hogy a szultán 1444 nyarán Szegeden tíz évre békét kötött a magyarokkal és erre mind a két fél esküt tett.

De még egy más adatának megczáfolására, illetőleg helyreigazítására is felhasználtam az alkalmat. Műve 360-ik lapján ugyanis ezt írja Brückner: »Miczkievic (az 1831-iki lengyel forradalom alkalmával) egy pillanatig sem ringatta magát tévedésben . . . a magyarok kérkedő igéreteire (groszsprecherische Verheissungen) nézve.« — Kimutattam neki, hogy ezen itélete igazságtalan, mert a magyarok a legnagyobb részvéttel, a legmelegebb rokonszenvvel viseltettek a lengyelek ügye iránt; a megyék egymásután írtak föl a királyhoz, hogy lépjen közbe a szerencsétlen ország fenmaradása érdekében; de Magyarország szava akkor sem bírt súlylyal a külügyek intézésében. Felhoztam neki azt is, hogy a franczíákról, kik pedig szították a forradalom kitörését, azonban egy szál katonával sem segítették a lengyeleket,[3]) nem látom könyvében a megfelelő kemény elitélést.

[1]) *Fraknói* id. m. 46—58. ll. A m. nemzet tört. Szerk. Szilágyi Sándor. IV. köt. — *Horváth* id. m. I. 265—273. ll.

[2]) *Thúry* id. m. I. 370 és köv. ll.

[3]) *Marczali:* A legújabb kor története, 96—97. ll.

Levelemet február 6-án küldtem el Brückner tanárnak s nemsokára megkaptam válaszát. Röviden ennyit írt:

»Sehr geehrter Herr Doktor! Vielen Dank für Ihre freundliche Besprechung im Erdélyi Muzeum. Selbstverständlich bin ich jederzeit bereit, der ich *nur* der Wahrheit diene, alles richtig zu stellen, was sich als unwahr erweisen liesse. Aber mit Varna verhält es sich leider *so wie ich*, nicht so wie Sie und die älteren Schriftsteller es darstellen. *Niemals* hat Wladislaw einen Eid gebrochen, — alle entgegenstehenden Angaben sind frech *erlogen* oder beruhen auf den Lügen des Callimach und Sylvius; in der Schlacht, einem *Schandfleck* für Ungarn und Hunyadi, wie es nicht schändlicher gedacht werden kann (der Sultan selbst warf dies später Hunyadi vor: regem in bello *reliquisse necandum!)* ist er *feige preisgegeben* worden! Die Beweise meiner Wahrheit finden Sie bei *Prochaska:* Kritische Bemerkungen über Varna. (Krak. Akad. Wiss. hist. Cl. 1900. Bd. 39, S. 1—60.) Und 1831 haben die Ungarn nur mit Worten geprahlt, — was machten die Polen 1848? was Bem? Vorläufig nehme ich keine Silbe zurück! A. Brückner.«

Megszoktuk a németektől, hogy igen gyakran rosszakaratúlag írnak rólunk, elferdítik dolgainkat, téves informatiók alapján itélik meg helyzetünket, ügyeinket. Ez oly mindennapi dolog, hogy nem érdemes ügyet vetni reá. De itt — úgy vélem — nem egészen ilyen esettel állunk szemben. Itt egy komoly, történetírói hitelére, megbízhatóságára föltétlenül jogot tartó tudós, egy tekintélyes tudományos vállalatban vág oly vádakat szemünkbe, melyek nemcsak nemzeti büszkeségünket érintik a legérzékenyebben, hanem, ha igazak volnának, hazai történetírásunkat is a leghátrányosabb színben tüntethetnék föl. Ha igazak Brückner állításai, akkor történetírásunknak kötelessége Ulászló békeszegésére és a várnai ütközetre vonatkozó eddigi felfogását megváltoztatni, — kötelessége az eddigi téves történeti tudatot kiirtani s helyébe a fájóbb, de igaz adatot tenni, — kötelessége Hunyadi Jánost arról a piedestalról, melyen eddig mint hős és lovag és magyar állott, kissé lejebb szállítani. Kötelessége, mert különben a dolog úgy tűnik föl a művelt világ előtt, hogy a magyar történetírás *szándékosan elhallgatja* a magyaroknak nem kedvező adatokat s az igazság helyett dajkamesékkel táplálja közönségét. Az a történetírás, a melyről ilyet mondhatnának, nem lenne érdemes a *tudomány* nevére.

Ez okból láttam szükségesnek a kérdést a *Századok* t. olvasói, a magyar történetírás munkásai elé hozni. Lássák meg és itéljenek! Ha Brückner csak állít és nem bizonyit, — akkor állítása nem érdemes a számbavételre. De Brückner egy történeti forrásra

hivatkozik, mint állításainak alapjára, megdönthetetlen bizonyítékára. Kérdem, mit tudnak erről történetíróink? mit tud Rónai Horváth Jenő, ki a várnai csatáról egy hosszabb tanulmányt is írt? mit Fraknói és Csánki Dezső, a Hunyadiak korának történetírói? Mit tud Thúry József a szultánnak Brückner-idézte nyilatkozatáról?

Tanár vagyok, az igazságot tartozom tanítványaimnak hirdetni, és most nem merek nyugodt lelkiismerettel e kérdéshez hozzászólani, míg Brückner állításainak értékére nézve az erre hivatott történettudósok föl nem világosítanak.

Két megjegyzésem nekem is van Brückner föntebbi levelére. s mind a két megjegyzés Brückner álláspontját gyöngíti, annak gyöngeségére mutat reá. Brückner azt állítja, hogy a törökök semmit sem tudtak Ulászló esküszegéséről; — én *négy* török forrást, illetőleg adatot idéztem neki arra nézve, hogy tudtak és tudnak róla, s ő ezt nem czáfolja meg. Ebben az állításában tehát már nyilván nincs igaza. Mint látszik, e helyett most másba fogódzik: »a vele ellentétes állítások vagy merész koholmányok. vagy Callimachus és Sylvius hazugságain alapulnak!« — Megvallom, én sem a török történetíróknál nem látom okát a hazugságnak. sem az egykorú Thuróczinál, ki itthon az ő gyermekkorában történt eseményekről számtalan szem- és fültanutól értesülhetett s nem volt szüksége arra, hogy ezért az adatért Callimachushoz forduljon; még kevésbbé volt oka arra, hogy a valót elferdítse. Ily egyetemes összejátszást az igazság elfojtására el sem tudok képzelni.

Másik megjegyzésem az 1831-iki eseményekre vonatkozik. Itt önkéntelenül két kérdés merül föl: tett-e Magyarország a lengyeleknek a megsegítés iránt igéretet? tőle függött-e — ha tehetett volna — annak megtartása? Azt hiszem, mind a két kérdésre *nem*-mel kell felelnünk. A magyarok szívök szerint óhajtották, hogy a lengyeleket az orosz nagyhatalom el ne tiporja, de segedelmet, tudva azt, hogy külügyekben semmit sem tehetnek s csak a dynastia és Ausztria érdekei irányadók, nem igérhettek és nem is igértek; a lengyelek elnyomása tehát nem szállhat a mi lelkünkre. A mi pedig az 1848-iki eseményekre való hivatkozást illeti: ha szabadságszerető vitéz lengyelek szép számmal vettek részt függetlenségi harczunkban, ezt nekik dicsőségül igen, de nekünk szégyenül felróni nem lehet!

RÁCZ LAJOS
főiskolai tanár.

II.

Köszönettel tartozunk Rácz Lajos tanár úrnak, a ki nemes felháborodással tette szóvá azt az ellenséges érzületet és frivol modort, melylyel Brückner berlini tanár, a lengyel irodalom történetében, a lengyel-magyar érintkezések két nevezetes momentumát tárgyalja. Brückner tanár, föntebb olvasható levelében, a felelősséget áthárítja a lengyel *Prochaska Antalnak* a krakói Akadémia értekezései során 1900-ban közzétett tanulmányára: *Kritikai megjegyzések a várnai veszedelemről.*[1])

Beható forrástanulmányokon alapuló dolgozat ez, melynek szerzője széleskörű tájékozottsággal bír; de (szerencsétlenségünkre, vagy szerencsétlenségére) a magyar történetírásnak csak azon termékeiről vett tudomást, melyeket német könyvekben talált felhasználva, s így ismeretlen maradt előtte épen az a három monographia, a melyben *Vaszary Kolos*, *Rónai Horváth Jenő* és *e sorok írója* a várnai veszedelem előzményeit és lefolyását kimerítően tárgyalják.

Az a szándék adta kezébe a tollat, hogy hazája és egyúttal a mi hazánk egyik legjelesebb és legszerencsétlenebb uralkodójának emlékezetét megvédelmezze, megdicsőítse. Mindazáltal ez a magában véve elismerésre méltó szándék az igazság őszinte keresésére irányuló törekvésében tévútra vezette, kalandos, merész föltevésekre csábította.

Dolgozata első részében azt kívánja bebizonyítani, hogy I. Ulászló király, mielőtt 1444 nyarán a török hadjáratra megindult, nem kötött békét a törökökkel és így esküszegést sem követett el. Ily módon az egész magyar és lengyel, sőt az egész európai történetírás felfogásával ellentétbe lép; mert az az állítása, mely szerint »a magyar történetírók közül gróf Batthyány Ignácz erdélyi püspök kimutatta volna, hogy a király a törökökkel békét nem kötött«, sajnálatos félreértésből származik.[2])

Sorra veszi a történeti emlékeket, melyek az Ulászló és Murád szultán között létrejött szegedi békekötésről szólanak. Az egykorú és közelkorú történetírókat, Dlugoss, Callimachus (Ostro-

[1]) Uwagi krytyczne o klesce Warnenskiej. (Rozprawy Akademii Umiejetnosci wydzial historiczno filozoficzny. Seria II. Tom. XIV. Krakowie, 1900. 1—60.) E sorok írója a lengyel nyelvben járatlan lévén, azt a kivonatos fordítást használta, melyet a *Századok* szerkesztőségének fölhivására Ernyey József úr volt szíves készíteni.

[2]) A *Leges Ecclesiasticae* I. 487. lapon, melyet Prochaska idéz jegyzetei egyikében, ez áll: »Hisce discimus inducias cum Amurathe initas non fuisse nescio quibus ex argutiis cardinalis Juliani.« Ez annyit tesz, hogy a Murád szultánnal kötött béke létrehozására nem Julián bibornok rábeszélése indította Ulászlót!

sog János) és Bonfini előadásának hitelességét a belső valószínűség hiányának és némely ellenmondásoknak jogczímén támadja meg.

Nem tartjuk szükségesnek, hogy ezen fejtegetéseinél időzzünk és a három történetíró elbeszélését igazoljuk, mivel még nagyobb tekintélyű három történeti emlék tanuságtétele ellen kell Prochaskának ostromot indítani. Ezek az emlékek a következők:

a) A lengyel rendeknek 1444 augusztus 26-án kelt válaszirata Ulászló azon levelére, a melyben őket a szultán »hihetetlenül kedvező békeajánlatáról« értesítette. Az ennek alapján létrejött békekötés felől a lengyel rendek kijelentik: »Helyeseljük azon szerződést, melyet fenséged az említett török császárral, az említett feltételek alatt kötött.«

b) Ulászló királynak 1444 augusztus 4-én Szegeden kiállított okirata, a melyben így nyilatkozik: »Mivel Murád szultán követeinek megjelenése a mi színünk előtt, és előterjesztett békeajánlatuk, némelyeknél kétséget támasztottak affelől, vajjon az esküvel erősített budai határozatot csakugyan végre akarjuk-e hajtani?... keresztény hitünkre és a szent evangéliumra fogadjuk, hogy ...szeptember elsején seregünket ... török területre vezetjük ... Ebben minket semmiféle egyezség, megállapodás vagy fegyverszünet, a mely a török császárral köttetett vagy köttetni fog, még ha esküvel is erősíttetett meg, vagy fog megerősíttetni, nem akadályozhat, mert azt jelen eskünk, igéretünk és fogadásunk érvénytelenné teszi.«

c) Ulászló királynak 1444 szeptember 22-én a lengyel rendekhez intézett levele, melyben utal »a törökök ellen megindított hadikészületei és a törökökkel megkötött béke felől« (de paceque cum ipsis Turcis conclusa) küldött korábbi tudósításaira, és megjegyzi: »Bár végrehajtották volna a törökök ezt a békekötést.« (Quae utinam ab eis servata fuisset.)

Miután ezen emlékek tanuságtétele teljesen kétségtelenné teszi, hogy mielőtt Ulászló az 1444 évi hadjáratra megindult, a törökökkel béke jött létre: Prochaska ahoz az elmés, de merész combinatióhoz menekül, hogy ezt a békét nem a király kötötte meg, hanem — Brankovics György.

Szerinte »a békét három héttel a királynak Szegedre érkezte előtt a despota kötötte meg Hunyadi János hozzájárulása mellett; de szégyelték azt a királylyal tudatni, ennélfogva az megerősítetlen maradt, következőleg a király esküt sem tett.«

Mindazáltal Prochaska önmagának ellentmond más helyeken: »A király — úgymond — a török követekkel tárgyalt, de végül elutasította az összes föltételeket.« Vagy: »A király hallott valamit Brankovicsnak Muráddal folytatott tárgyalásairól és Szegedre ment, hogy a támadt kétségeknek véget vessen; de úgy, hogy se a despotát, se a vajdát meg ne sértse.«

Hasonlóképen ellentmondók magyarázatai az augusztus 4-iki nyilatkozatnak azon részéről, melyben a békekötés megerősítésére »tett vagy teendő esküről« van szó.

»Ebből — úgymond — legföljebb azt lehet következtetni, hogy nehány békeföltételre esküt tehettek a török követek.« Egy más helyen pedig így szól: »A király egyrészt a despota esküjére céloz, másrészt talán arra gondol, hogy talán a jövőben maga is hozzájárulhat a békekötéshez.«

Ezen utolsó föltevés Ulászló király emlékezetére még sérelmesebb, mint az a vád, a mely ellen Prochaska meg akarja védeni. A jellemgyengeség legmagasabb fokát és az erkölcsi érzék teljes hiányát jelezné a királynak az az eljárása, ha abban a pillanatban, a mikor a háború megindítását esküvel igéri, arra gondolna, hogy mégis az érvénytelennek nyilvánított békekötéshez hozzájárul.

Ezek az ellenmondások az apologiát ad absurdum vezetik, és világosan mutatják, hogy a szerző magyarázatai erőltetettek, természetellenesek és a történeti kritika szabályaival ellenkeznek.

Igaz ugyan, hogy a király augusztus 4-iki nyilatkozatában és szeptember 22-iki levelében nem mondja világosan, hogy a békét a törökökkel ő kötötte meg; azonban a mikor egy uralkodó az ő állama és egy másik uralkodó között létesült békekötésről beszél: lehetetlen föltenni, hogy ezt a békét nem ő kötötte meg. Ha azt az ő tudta és hozzájárulása nélkül más kötötte volna meg, erről szükségkép világosan szól vala.

Ehez az érveléshez, különösen az augusztus 4-iki nyilatkozat tekintetében, a legcsekélyebb kétség sem férhet. A király ugyanis határozottan állítja, hogy Murád szultán követei »az ő színe előtt jelentek meg és neki terjesztették elő békeajánlatukat.« Igy tehát a neki tett békeajánlatot csak ő fogadhatta el.

A szeptember 22-én kelt levélben, mikor sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy a törökök a velök megkötött békét nem tartották meg: ezzel világosan elismeri, hogy a béke az ő óhajtására, az ő hozzájárulásával jött létre.

Végre láttuk, hogy a lengyel rendek augusztus 26-án királyukhoz írt válasziratukban határozottan mondják, hogy ő kötötte meg a törökökkel a békét.

Érthetetlen ezek után Prochaska következő kijelentése: »Tudósításaink nincsenek arról, hogy mi módon szakította meg a király a tudtán kívül megindított alkudozásokat; ellenkezőleg valamennyi egykorú forrás azt látszik bizonyítani, hogy a király valójában megkötötte a békét .... de tudjuk, hogy ez nem történt meg és a despotának minden fáradozása meghiusult.«

Azon közvetlen bizonyítékok mellett, a melyek igazolják, hogy Szegeden Ulászló király Murád szultánnal békét kötött,

súlylyal bír az egykorú és későbbi nyilatkozatok végtelen sorozata, a melyek Ulászlót az esküszegés vádjával sujtják azért, mert a szegedi békekötés után a törökök ellen háborút indított.

Prochaska ezt a vádat a kor vallásos felfogására vezeti vissza, a mely a várnai katasztrófában Isten büntetését látván, magyarázatául az esküszegés »meséjét« koholta. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a vallásos felfogás, az ó-testamentomi időktől kezdve napjainkig, számtalan katasztrófában látta Isten büntető karjának művét, a nélkül, hogy azt esküszegéssel hozta volna kapcsolatba.

Prochaska semmibe sem veszi a közvélemény szavát; sőt ilyen megjegyzésre ragadtatja magát: »Hogy a szálló hírek menynyire megtéveszthették még a felvilágosultabb elméket is, bizonyítja Aeneas Sylvius, ki a meséknek szintén felül.«

Mintha nem tudná, hogy ez az Aeneas Sylvius nem volt csak történetíró és költő! Enea Piccolomini a várnai katasztrófa idejében Frigyes német király udvaránál tekintélyes állást foglalt el; így tehát abban a helyzetben volt, hogy a magyarországi udvarnál történt dolgokról alapos és hiteles informatiókkal bírjon. Ő pedig nemcsak történeti munkáiban, hanem már néhány hónappal a katasztrófa után bizalmas levélben is szól a törökökkel kötött béke megszegéséről.[1])

Magyar- és Lengyelországban egyaránt a legtekintélyesebb körökben tudták azt, hogy Ulászló a törökökkel kötött békét megszegte. Igy Pannoniai András, ki a várnai hadjáratban Hunyadi János zászlai alatt szolgált, később pedig a karthauzi szerzetbe lépett, 1467-ben Mátyás királyt a könnyelmű esküvéstől óván és az eskü szigorú megtartására intvén, elrettentő példa gyanánt Ulászló esetét hozza föl.[2])

A XVI-ik század folyamán Lengyelországba küldött pápai követek, kik hivatva voltak a lengyel udvart és rendeket a törökök elleni háború indítására ösztönözni, gyakran említik jelentéseikben, hogy óvatosan kell eljárniok, mert minden alkalommal emlékeztetik őket arra a szerencsétlenségre, mely Lengyelországot érte, mikor a pápai követ buzdítására Ulászló a törökkel kötött békét felbontván, háborút indított.

Egyik munkámban tüzetesen kifejtettem magam is, a mint ezt már előttem Pázmány Péter és Vaszary Kolos szintén tették, hogy Ulászló király, ki magát 1444 tavaszán a törökök ellen hadjárat vezetésére esküvel kötelezte, esküszegést akkor követett el, mikor Szegeden a törökökkel békét kötött, nem pedig akkor, mikor ezt a békét megszegte.[3])

[1]) Aeneae Sylvii Opera. A 84-ik számú levélben.
[2]) Irodalomtörténeti Emlékek, I. 22.
[3]) Cesarini Julián bibornok magyarországi pápai követ élete. Buda-

Mindazáltal szerencsésnek érezném magamat, ha a történetnyomozás újabb eredményei ezen felfogásom alaptalanságát derítenék ki, vagyis kitüntetnék, hogy esküszegés esete egyáltalán nem forog fön.

Sajnos, Prochaska okoskodásai alapos érveknek nem tekinthetők.

*

Prochaska az ő dolgozatának második részében a várnai csata lefolyását tárgyalja. Állást foglal a magyar történetírás azon előadásával szemközt, mely szerint a csata szerencsétlen kimenetelét Ulászló okozta, azzal, hogy a részére Hunyadi János által kijelölt helyet idő előtt elhagyta és elestével a magyar csapatok soraiban zavart idézett elő, melynek a visszavonulás, megfutamodás lett a következménye.

Prochaska szerint Ulászló egyáltalában nem járt el Hunyadi akarata ellen, mikor a csatába vegyült; ellenkezőleg Hunyadi volt az, a ki nem engedelmeskedett Ulászló parancsainak, nem támogatta őt kellően actiójában, és idő előtt, ok nélkül vonult vissza a csatatérről.

Elbeszélésében támaszkodik a parmai Palatio Andrásra, ki mint pápai tizedszedő küldetett Lengyelországba, Ulászlót a hadjáratban kísérte, a várnai csatából szerencsésen megmenekült, Lengyelországba visszatért és Pózen városából 1445 május 16-án kimerítő jelentést küldött Rómába, melynek egykorú másolatát épen Prochaska fedezte föl egy krakói kéziratban s tette közzé még 1882-ben.[1])

Kétségkívül nagybecsű történeti emléket bírunk ebben a jelentésben. Azonban Prochaska állítását, hogy »az attól eltérő források mind megbízhatatlanok«, — túlzottnak, indokolatlannak kell nyilvánítanunk.

Az a körülmény, hogy valamely csata leírója a csata színhelyén jelen volt, a hitelesség és megbízhatóság biztosítékát nem nyujtja neki; még akkor sem, ha taktikai és strategiai tények megitélésére nagyobb hivatottsággal bír, mint a milyennel a pápai tizedszedő dicsekedhetett. Palatio a nagy területen, több hadtest által vívott küzdelem összes mozdulatait áttekinteni, megbírálni teljesen képtelen volt. Másoknak, többeknek informatiójára szorult, és a hallott részletekből állította össze az egész képet. Mármost az a kérdés, vajjon rendelkezett-e a kellő kritikával, mely őt

---

pest, 1889. — V. ö. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel, II. 57—63, 427—430.

[1]) Azóta újra napvilágot látott ez a jelentés: Codex epistolaris saeculi XV. Tom. II. (Krakó, 1891.) 459—469.

a való tényeknek a meséktől, az irányzatos valótlanságoktól való megkülönböztetésére képessé tette?

Erre a kérdésre határozottan tagadólag kell válaszolnunk. Ezen felfogásunkat számtalan részlettel indokolhatnám. Kettőnek kiemelésére szorítkozom.

Palatio dicsőítvén Ulászló király hőstetteit, melyeket a csatában véghezvitt, egyebek között kiemeli, hogy saját kardjával levágta, megölte magát a szultánt. Már pedig kétségtelen, hogy Murád nem esett el, és a várnai csata után több esztendeig uralkodott.

Palatio tehát tévútra engedte magát vezettetni azon mesék által, a melyek a hőslelkű ifju király személye körül képződtek.

De az ő kritikátlan eljárásának még feltűnőbb bizonyítéka a jelentés egy másik helye, a hol elmondja, hogy a menekülő magyarokat némely törökök ismételten így szólították meg: »Milyen esztelenek és gyávák vagytok ti, ó magyarok! kik megfutamodtok, noha győztesek vagytok; ugyanis császárunk, Murádbég, legkiválóbb katonáival és vajdáival együtt a ti királyotoktól megveretett és királyotok kezétől megöletett!«

Valóban az, a ki elhiszi, hogy a törökök a menekülő magyarokat ilyen módon végzetes tévedésük felől felvilágosították, és biztatták, hogy üldözöttekből üldözőkké váljanak, — nem kritikai érzéket, hanem gyermekes, naiv lelkületet árul el.

Prochaska egyébiránt kiemeli, hogy »Palatio, noha Hunyadi engedetlenségéről szól, őt a vereség tulajdonképeni okozójának sehol sem mondja.« Ez nagy dicséretére válik Palatiónak. Ellenben nem válik dicséretére Prochaskának és Brücknernek, hogy az óvatos Palatio példáját követni elmulasztották!

FRAKNÓI VILMOS.

III.

Brücknernek, vagyis inkább Prochaska Antalnak a várnai csata előzményeire és lefolyására vonatkozó állításaival szemben csak *Beheim*, illetőleg *Mägest* tudósításának megfelelő részét akarom kiemelni. Prochaska — mint értekezéséből látszik — Beheim költeményére nem vet ügyet, pedig kétségtelen, hogy az a várnai csatáról szóló források közt előkelő helyet foglal el.

A szegedi békekötésről és a rá következő esküszegésről Beheim nem szól. Tanulmányomban [1]) ezt a feltünő körülményt a következőképen magyarázom: »Nem valószínű, hogy Beheimot az Ulászló emléke iránt érzett kegyelet az esküszegésnek még megemlítésétől is visszatartotta volna; hiszen ez a legjobb alkalmat

[1]) Beheim Mihály élete és művei a m. tört. szempontjából. *Századok*. 1902. 232. l.

szolgáltatta volna neki Hunyadi iránt való ellenséges érzületének kifejezésére. Ugy látszik, hogy Mägestnek és Beheimnak, mint akkor talán általában a nép középső és alsó rétegének, nem volt tudomása a híres esküszegésről, vagy legalább nem sejtette azoknak a diplomácziában lejátszódó eseményeknek nagy jelentőségét.« Mägest kétségtelenül csak közlegény volt és a vezérek bizonyára óvakodtak a sereg zöme előtt felfödni, hogy a hadjárat megindítását esküszegés előzte meg, mert ez okvetetlenül demoralizálta volna a keresztény sereget. Beheim hallgatása semmiesetre sem szól a szegedi békekötés és esküszegés ténye ellen.

Brücknernek Prochaska értekezéséből levont második állítása azonban homlokegyenest ellenkezik Beheim tudósításával. Pedig, úgy vélem, Beheim költeményének épen e részben döntő fontossága van. A költemény mindjárt 1460 után jött létre, tehát abban az időben, mikor Beheim Czillei megöletése és Mátyás királynak III. Frigyessel való viszálykodása miatt a legnagyobb mértékben gyűlölte és gyalázta a magyarokat és a Hunyadi családot. Ha Mägest, a ki pedig személyesen vett részt a csatában és utána 16 évig tartó török fogságba esett, csak a legcsekélyebbet is említette volna, a mi a magyarokat és Hunyadit kedvezőtlen színben tüntetheti vala fel, Beheim minden bizonynyal el nem mulasztotta volna, hogy gyűlöletének hangos és tulzó kifejezést ne adjon. Költeménye azonban épen az ellenkezőt bizonyítja. Hunyadi kérvekérte Ulászlót, hogy vakmerőségével ne tegye koczkára a harcz kimenetelét:

Da sprach der kung von ungern seit
»daz vnz got so uil siger geit,
ich nit erwinden wile,
Ich seh deh kaiser selbe'«
daz selbig wider riet im der
hunadienusch sunderper,
dez turken kaisers helbe.
Vnd er sprach: »her ir wissent nit
des kaisers und der türken sit,
wy sy nach uortail graben!
Nun lassend uns pleiben pei ein,
vnd uehten mit dem ualk alain
daz wir dann uar uns haben.«
Er nit uolgen pegunde.
der rat pedaut im widerzem,
und er enpfalch daz streiten dem
hunadienusch vnde
Dem halen da her uon ram.

Ugyanígy adják elő az eseményt *Wawrin*,[1]) kinek tudósítását — úgy látom — Prochaska szintén nem ismeri, valamint *Chalkokondylas* (333. l.) és *Dukas* (221. l.) is. *Dlugoss* másképp mondja el a dolgot; hogy miért? egészen világos, ha meggondoljuk, hogy a király makacssága végzetes fordulatot adott az ütközetnek. Dlugoss határtalan elfogultságában ezt a hibát is Ulászlóról Hunyadira hárítja.[2])

Ulászló eleste után Hunyadi nemcsak hogy meg nem futott a magyarokkal, sőt ellenkezőleg mindenképen rajta volt, hogy a menekülő keresztényeket, kikre a spahik hirtelen és teljesen váratlan megjelenése bomlasztólag hatott, visszatérésre és a harcz folytatására bírja. Beheim szerint:

Vil kristen fluhen dannen.
der leat hielt in stillem sit
und der hunadienusch mit
etlicken tausent mannen,
Und daz kristenuolk daz da flach
dem schickenden sy hindenach
»daz sy kemen her wider.«

Ezt más forrás is említi; különösen kiemelik *Szeád-eddin*[3]) és az 1486-iki *török névtelen*.[4]) A magyarok gyávaságáról Beheim, a ki ellenségünk, a várnai csata leírásában nem tud semmit, de annál többet az oláhok hűségtelen megalkuvásáról.[5]) A lengyel kutatóval szemben e német tudósító, ki máskülönben a legnagyobb gyűlölettel viseltetik a magyarok iránt, minden bizonynyal az igazság pártján van. BLEYER JAKAB.

IV.

Mivel Rácz Lajos úr a várnai csata és előzményei kérdésében engem is felszólít nyilatkozatra, legyen szabad hozzászólnom ehez a dologhoz.

Brückner tanár — mint föntebb közölt leveléből látható — merész állításainak védelmezéseképen Prochaska Antalnak »Kritikai megjegyzések a várnai veszedelemről« cz. dolgozatára hivatkozik, mint csalhatatlan forrásra. E szerint tehát nekünk voltaképen Prochaskával van dolgunk, minthogy a hiszékeny berlini

[1]) Olv. *Kropf Lajos* czikkét: *Századok*, 1894. 883 és köv. ll.
[2]) Olv. még az u. n. *janicsár tudósítását* Zeissbergnél: *Zeitschr. f. d. öst. Gymn.* 1871. 98. l.
[3]) *Thúry:* Török történetírók, I. 144. l.
[4]) U. o. 22. l.
[5]) Olv. id. értekezésemet, id. h. 360. l.

tanár csak ennek kiáltását viszhangoztatja. E folyóirat szerkesztőjének szivességéből volt alkalmam az említett dolgozatot eredetiben áttanulmányozni, és — legenyhébben szólva: megbotránkozással vettem tudomást a benne elmondottakról és az előadásnak minket, magyarokat, sértő hangjáról. Azt is megtudtam belőle, hogy nem Prochaska az első, a ki ezen az úton és irányban halad, hanem Senkowski, Cieszkowski és Kwiatkowski voltak az úttörők, ő pedig tudományos színezetű rendszerbe igyekezett foglalni azokat a megtévesztésre szánt tanokat, melyek összes eddigi tudásunkkal homlokegyenest ellenkeznek. Brückner azután mohón kapott az ilyszellemű kutatások eredményén s örömmel magáévá tette azt, — természetesen a világért sem a magyar nemzet ellen táplált gyűlöletből, hanem abból az önérzetesen hirdetett elvéből, hogy: »ich *nur der Wahrheit* diene!«

Prochaska már dolgozata czímében *kritikai*-aknak nevezi megjegyzéseit (uwagi krytyczne); mindenekelőtt tehát lássuk ezt a *kritikát*, hogy ebből a maga valóságában megismerhessük emberünket és világosan láthassuk tendentiáját!

Prochaska egész nyiltan elismeri, hogy a szegedi békekötésről tudnak és mellette szólnak nemcsak Dlugoss, Aeneas Sylvius és Callimachus, hanem magának Ulászló királynak két levele (1444 aug. 4. és szept. 22.)[1] s a lengyel rendeknek Ulászlóhoz 1444 aug. 26-án intézett válasza is,[2] sőt az egykorú források valamennyien,[3] — kivéve a török kútfőket. (5. l.) De mindamellett nem látja bebizonyítva, hogy Ulászló király valóban békét kötött II. Murád szultánnal a várnai csata előtt. (10. l.) Ő az itt felsorolt történeti kútfők egyikének sem hisz, s hogy ha törik-szakad is, neki legyen igaza, mindent elkövet hitelességük lerontására.

Dlugossról azt mondja, hogy forrásának, t. i. Palatio Andrásnak szavait önkényesen elferdíti és így nem egyezik meg vele a békekötés ügyére vonatkozólag; továbbá, hogy a király aug. 4-iki levelének kifejezéseit szándékosan félremagyarázza; sőt nem átall

---

[1]) Amabban ezek a szavak olvashatók: »propter adventum *oratorum Amurati* imperatoris Turcorum ad *nostram praesentiam*, qui *a nobis treugas* ad certum tempus cum dicto Amurato . . . *fieri postularunt* . . . non obstantibus quibuscunque tractatibus seu *conclusionibus* aut capitalis *treugarum*, *factis* vel fiendis, cum imperatore Turcorum . . . etiam *juramento firmatis* vel firmandis.« (A velenczei levéltárban levő példány szerint.) Emebben pedig ezek: »superioribus diebus scripsimus vobis de apparatu nostro contra Turcos *de pace que cum ipsis Turcis conclusa*, *quae* utinam *ab eis servata fuisset*, non erat opus hunc novum laborem eundi contra ipsos suscipere.«

[2]) T. i. a melyben helyeslik azt a békeszerződést, melyet a király a szultánnal kötött.

[3]) Prochaska eredeti szövegében: »we wspólczesnych źródlach . . . wszystkie one twierdza wrecz . . . że sam król zawarl przymierze.« (17. l.)

neheztelni Dlugossra azért, hogy ez (az ő felfogása szerint) védelmébe veszi Hunyadi Jánost! (27. l.)[1] — Aeneas Sylviusnak ide vonatkozó tanuskodása említése után csodálkozva felkiált, hogy a szálló hírek és mesék még olyan okos és művelt embert is megtévesztettek és felültettek, a milyen Aeneas Sylvius! (21. l.) De legjobban haragszik lengyel tudósunk Callimachusra és Bonfini Antalra. Az előbbiről azt hirdeti, hogy téved vagy szándékosan ferdít, máskor állításai nem érdemelnek hitelt; főfő bűne pedig az, hogy míg Hunyadit mentegeti és mint a csata hősét olyannak tünteti fel, kin a dicstelenségnek vagy szégyennek árnyéka sem volt soha,[2] addig a veszedelem okának a törökkel kötött szerződés és eskü megszegését mondja. (23. l.) Hinc illae lacrimae! Pedig hát Callimachusról, a ki Ulászló király öcscsének, IV. Kázmér lengyel királynak udvarában élt és írt s megbízásra írott munkáját épen Kázmérnak ajánlotta, józan ésszel nem lehet föltenni, hogy királyának és pártfogójának testvérét olyan színben igyekezett volna feltüntetni, a mely nem felelt meg a tetteiről és viselkedéséről való tudomásnak, vagyis hogy Ulászló királyt hibásabbnak tüntette volna fel, mint a milyen volt! — Bonfiniról pedig úgy itél, hogy ennek épen előadásából tűnik ki, hogy az állítólagos szegedi békekötés nem történhetett meg; egyszersmind szemére veti, hogy óvatosan mellőzi mindazokat az adatokat, melyek csak legkisebb árnyat is vethetnének Hunyadira. (24. l.) — Végre az Ulászló király aug. 4-iki levelében olvasható *factis* és *firmatis* szavakról azt mondja, hogy ezeket ellensúlyozza, ellentmond nekik az utánok következő *fiendis* és *firmandis* kifejezés; minélfogva ez az oklevél nem bizonyítja, hogy a béke csakugyan megköttetett. (8. l.)

Prochaska szerint tehát csak egyetlen egy történeti forrás van, mely ebben a kérdésben hitelt érdemel, egyetlen egy ember, a kinek hinni lehet s ez nem más, mint a hadjáratban részt vett *Palatio András*, pápai tizedszedő. Ezt ő minduntalan »a csata classikus szemtanuja« néven emlegeti, tudósítását pedig »az egyetlen megbízható kútfő«-nek hirdeti; vagy más szavakkal: »egyedül Palatio az az auctor, kitől nem lehet megtagadni a *historikus* czímet, mivel csupán ő a pártatlan« (45. l.); s ennélfogva nem csoda, ha »a Palatióval ellenkező források tudósításainak értéke nagyon kétséges természetű.« (37. l.)[3] — Hát nem teljesedett-e be itt is az a mondás: Sokan vannak a hivatottak, de kevesen a

[1] Ezt sem mondta Dlugossról még eddig senki Prochaskán kívül!

[2] Az eredetiben: »Huniady jest bohaterem kampanii, na nim ani cien nieslawy nie spoczywa.« (23. l.)

[3] »Przeto wartość źródlowa tradycyi sprzecznych z Andrzejem de Palatio jest bardzo watlpliwej natury.« (37. l.)

választottak? Prochaska a várnai csatát és előzményeit tárgyaló kútfők egész tömegéből kiválasztotta magának egyetlen egy író tudósítását, — épen annak az u. n. »classikus historikus«-nak »egyetlen megbízható« tudósítását, a ki az egész világ ellenére egymaga híreszteli, hogy Ulászló király a csatában saját kezével ölte meg II. Murád szultánt![1]) Mondhatom, hogy a választása egészen sikerült Prochaska úrnak, mert erős *kritikai* érzékéről tanuskodik. Difficile est satiram non scribere!

Szerencséje a történetírásnak, hogy a »historikus« névre egyedül méltó s teljesen megbízható »classikus auctor« és egy ilyen erős *kritikai* tehetségű író végre-valahára összekerültek egymással, mert immár megtudhatja a világ, a mit eddig nem tudott, hogy *nem Ulászló király* kötött békét Szegeden a török szultánnal, hanem *Brankovics György* szerb despota, az általa *megvesztegetett Hunyadi János* támogatásával és hozzájárulásával; s csak természetes dolog, hogy ezt a békekötést a király nem erősítette meg, annál kevésbbé tett esküt reá, mert hiszen az illetők nem is tudatták vele! (12. és 15. l.) Erre a nagyszerű fölfedezésre pedig Palatiónak eme szavai vezették rá Prochaskát: »propter *tractatum pacis*, quem Georgius despotus Rascie ac Johannes de Hunnad woyewoda Transilvanus eciam inconsulto rege habuerunt cum Turcorum principe.« (11. l.) Risum teneatis! — mondaná erre Horatius. Mert hát az a bökkenő a dologban, hogy a »*tractatum* pacis habere cum aliquo« kifejezés csak épen Prochaska felfogása és értelmezése szerint jelentheti: »békét kötni, a békét *megkötni* valakivel«, — minthogy az ő tendentiájának ez az értelmezés felel meg; azonban más ember ezt így érti: (a béke megkötése előtt) »béke-tárgyalást, alkudozást folytatni valakivel.« Már pedig (legalább tudtommal) még eddig senki sem vonta kétségbe, hogy mielőtt Ulászló király a békekötést megerősítette Szegeden, Brankovics és Hunyadi hosszabb ideig tárgyalást folytattak a szultánnal, illetőleg annak követeivel. Palatio tehát föntebbi szavaival nem mondott *új* dolgot, csak Prochaska látja újnak.

Szinte így a várnai csata lefolyására, illetőleg Ulászló király és Hunyadi János viselkedésére nézve is egyedüli hiteles forrása Prochaskának Palatio, a kinek nyomán így adja elő a dolgot: A *király* megtámadta a törököket olyan hősiességgel, mint egy második Caesar, öldökölte és *megfutamította* őket. *Példáját* azután maga a fővezér, *Hunyadi is követte*,[2]) a király csapatához csatlakozván. (31. l.) Miután *a király megtörte a török hadsereg bal szárnyát* és *az egészet megingatta*, a centrumra rohant. De ekkor

[1]) Cum *rex ipsum Omarath occiderit* ense proprio. (32. l.)
[2]) Regis exemplum ipse quoque waywoda dux exercitus est secutus.

a magyarok — részint gyávaságból, részint lovaik erejében nem bízván — a királyt ott hagyták a csatatéren s az erdőségen és hegyen keresztül a síkságra futottak, ámbár a király többizben hívta őket vissza. S maga *Hunyadi is*, a helyett, hogy a király többszöri felszólítására segítséget küldött volna neki, *a magyar lovassággal elfutott*,[1]) pedig »quodsi copiae perstitissent regis, erat spes habendae victoriae.« (31—33. és 39. l.) — Ime a gyáva Hunyadi a futó magyarokkal és a rettenthetetlen Ulászló a hős lengyelekkel! Palatio és Prochaska szemüvegén nézve. S ámbár Palatio ilyennek tünteti fel Hunyadit, mindamellett sehol sem mondja őt a vereség tulajdonképeni okozójának, — ezt már csak Prochaska teszi, a ki a magyarságnak és Hunyadinak kisebbítésében túl akar tenni a dicsőített »classikus« auctoron is.

Mivel tehát az a valódi tényállás, a hogyan Palatio adja elő az eseményeket, ennélfogva »nem csoda, — mondja Prochaska — hogy *a hibás fél igyekezett menteni magát* és *e mentegetőzésnek adnak kifejezést Callimachus és a többi történetírók*, a kik Palatiótól eltérően írnak« (34. l.), vagy más szavakkal: »*az összes, egykorú történetírók*, élükön Aeneas Sylviusszal és Dlugossal, *a magyaroknál terjesztett rehabilitáló törekvés befolyása alatt állanak*«,[2]) — csak egyedül Palatio a pártatlan! (44. l.)

No lám, a forrásokkal való ilyetén elbánást nevezi Prochaska úr történelmi kritikának!

De ezzel még nem ismertük meg egészen emberünket és módszerét. Jellemvonásai közé tartozik az a tulajdonsága is, hogy *sokszor ellentmond önmagának*, a mi az övéhez hasonló eljárás mellett nem is lehet feltünő. Csak nehány esetet említek föl.

Prochaska először elismeri, hogy Ulászló tárgyalt a törökkel követekkel a békefeltételekről (8. l.), de később azt mondja, hogy nem a király, hanem Brankovics és Hunyadi (11—12. l.); harmadszor ismét azt írja, hogy a király hallott valamit a szultánnal folytatott tárgyalásokról s ennélfogva Szegedre siet, — Dlugoss szavai szerint: »Turcorum Caesaris nuntios illic ad pacem petendam venturos auditurus«, tárgyalásba bocsátkozik velök, de nem fogadja el a föltételeiket, hanem újra megesküszik a háború folytatására. (16. l.) — A király aug. 4-iki levelének *factis* és *firmatis* szavairól a 8. lapon azt mondja, hogy ezeket ellensúlyozza a *fiendis* és *firmandis* kifejezés és megsemmisiti a békekötés lehetőségét: de már a 20. lapon úgy nyilatkozik, hogy a király a *factis* és

[1]) Ipse quoque waywoda Johannes dux exercitus cum plerisque equitibus Hungarorum, rege non expectato, diffugit.

[2]) Az eredetiben: »Wszyscy hystorycy wspólcześni, z Eneaszem S. i Dlugoszem na czele pozostaja pod wplywem opinii rehabilitacyjnych szerzmonych na Wengrzech.«

firmatis szavakkal Brankovics esküjére céloz! — Az 5. lapon ezt olvassuk nála: »A török kútfőkben (w *źródlach* tureckich) nem található *semmi emlékezés a békekötésről*, még kevésbbé a keresztyének esküszegéséről«; de már a 12. lapon azt állítja, hogy a török írók, főleg Szeád-eddin is, tudnak Brankovics békekötéséről Szegeden. — Végre először hitelt ad Aeneas Sylviusnak, a ki azt írja, hogy Hunyadi a csatában nem állotta meg helyét, hanem »insalutato rege cum decem millibus Hungaris ac Valachis ex acie se subtraxit« (35. l.); alább azonban már úgy nyilatkozik, hogy Aeneas Sylvius is a magyaroknál terjesztett rehabilitáló törekvések befolyása alatt áll. (44. l.) Mármost azután igazodjék el valaki az ilyen ellenmondásokon!

Végül Prochaska *kritikájának* minéműségét mutatja az a körülmény is, hogy míg egész sereg elsőrendű forrásnak nem hisz, addig Hunyadinak állítólagos levelét (1444 nov. 22-ről in partibus Romanie prope castrum *Galipol.* Olv. Századok, 1869. 570. l.) hitelesnek veszi s olyan képtelenséget hirdet, — még pedig kedves Palatiója ellenére! — hogy Hunyadi a csata után 10,000-ed magával török földön üldöztetés nélkül Gallipolisig ment s onnan a pápai flotta szállította el őket a Dunáig. (40—41. ll.) Továbbá szentírás gyanánt fogadja s örömmel használja bizonyítékúl azt a szemlátomást koholt följegyzést, hogy II. Murád szultán a csata után nehány évvel azt a szemrehányást tette Hunyadinak, hogy Ulászló királyt elárulta: »Wladislaum regem induxisse illumque postea in bello reliquisse necandum.« (16. l.) Nem tudom, hogy miféle eredetű ez a följegyzés, de annyit mondhatok, hogy erről magok a törökök tudnak legkevesebbet, legalább semmi nyoma sincs nálok, s hogy ez a nagymondás épen annnyi értékű, mint Palatiónak az az állítása, hogy Ulászló saját kezével vágta le II. Murádot a várnai csatában.

Összefoglalva az eddig mondottakat, Prochaska tanításából és itt mutatott példájából megtudjuk, milyennek kell lennie a *kritikával* dolgozó történetírónak: A valamely történeti eseményt tárgyaló források közűl válaszsza ki azt az egyet, a melyik egészen a szája íze szerint beszél s a melynek nyomán biztosan eljut az *előre kitűzött czélhoz;* a többi számba jöhető, elsőrendű kútfőket pedig részint szólja le, a hogy csak tudja, részint teljesen ignorálja. Sőt a kiválasztott auctort sem kell mindenütt híven követnie, hanem némelykor kívánatos, hogy annak szavait a saját czéljának megfelelően értelmezze, máskor pedig toldja meg olyas valamivel, a mire épen szüksége van. Továbbá a szemmel látható hamisítványt is elfogadhatja, ha az inkább megfelel czéljának, mint a teljesen hiteles kútfő. Végre az előadás folyamán, hangulatkeltés czéljából, nem kell mindig egy húrt pengetnie, hanem szabad neki

más és másképen értelmeznie ugyanazt a dolgot. Egyszóval a történetirás a nyolczadik »szabad művészet.«

Históriailag végképen megállapított igazság, hogy I. Ulászló király esküvel pecsételt békét kötött II. Murád szultánnal Szegeden, de azután megszegte, és hogy a várnai csatában már-már kivívott győzedelmet ő változtatta vereséggé. Ez az *igazság* fájt a *lengyel* Prochaskának s azzal igyekezett enyhíteni lelke fájdalmát, hogy itt bemutatott történeti kritikájával és módszerével mind a két ügyben tisztára mossa a lengyel származású Ulászlót és a lengyeleket, ellenben befeketítse Hunyadi Jánost és a magyarokat. Ezt a *czélt* sikerült elérnie, — de csakis az ő saját külön módszerével; s a nagy mű befejezése után bizonyára megelégülten mondotta: Dixi et salvavi animam meam. Legyen neki az ő hite szerént!

*

Miután a maga valóságában megismertük emberünket s történeti kritikáját és módszerét, s miután már tudjuk, hogy dolgozata elfogult, tendentiosus irat: lássuk, hogy egyedüli forrásán, Palatión kívül mit mondanak ide vonatkozólag a többi kútfők.

Thuróczi, *Bonfini*, *Aeneas Sylvius*, *Dlugoss*, *Callimachus*, *Chalkokondylas* és *Dukas* ide vonatkozó tudósításainak részletes ismertetését mellőzöm, csupán megemlítem röviden, hogy azokból egész világosan kitűnik egyrészt az, hogy I. Ulászló és II. Murád tíz évre békét kötöttek Szegeden, hogy a magyar király erre megesküdött, hogy Julián pápai legatus a királyt feloldozta az eskü alól s hogy a szultán Brankovics Györgyöt csak *közbenjáróúl* használta fel maga és a magyarok között; másrészt pedig az, hogy Hunyadi János teljesen kifogástalanúl viselkedett a várnai csatában s az ifju király beavatkozása idézte elő a katasztrófát. E helyett nehány, ebben a kérdésben még eddig kellőleg föl nem használt *keresztyén* forrásra és a *török* kútfőkre akarom felhívni a figyelmet.

Fenmaradt *VIII. Palaeologus János* görög császárnak egy 1444 julius 30-án kelt levele, melyet Ulászló királyhoz küldött, tudatván vele, hogy megütközéssel értesült a török szultánnal kötött békéről.

Waleran de Wavrin volt azon burgundi gályák kapitánya, melyek 1444 nyarán a Bosporuson állomásoztak, hogy elzárják az utat a szultán elől. Ennek tudósítása nyomán a nagybátyja, *Jehan de Wavrin*, a következőket irja krónikájában: A szultán követet küldött Ulászlóhoz békét ajánlani, mit ez el is fogadott s a béke megköttetett tíz évre. Ennek a *békekötésnek pecsétes okmányát* a törökök megmutatták Wavrinnak és a raguzai hajós kapitánynak,

továbbá a Hellespontuson állomásozó hajóhad parancsnokának, s mindezek beható vizsgálat után valódinak találták.[1])

Richerius az u. n. hosszu hadjárat elbeszélése után ezt írja: »Quae victoria *decennalium* inter eos *induciarum* causa fuit. Sed armis de integro Pontificis hortatu *praeter jusjurandum* resumptis, commissoque ad Varnam certamine« stb.[2])

A mi a török kútfőket illeti, igaz, hogy az általam ismert régi török írók nem beszélnek egész világosan a szegedi békekötésről, de a sorok közt céloznak reá. Igy *Szeád-eddin* azt mondja, hogy a hosszu hadjárat után Brankovics György békét eszközölt ki a maga részére a szultántól s visszakapta tőle két fiát és Szendrőt, — azon *föltétel* alatt, hogy a szultán sógorának, Mahmud Cselebinek kiszabadítását a fogságból ki fogja eszközölni, a mi meg is történt.[3]) — Hasonló értelemben nyilatkozik *Nesri* is, azt mondván, hogy Murád szultán kiváltotta a fogságból Mahmud Cselebit, Szendrőt pedig visszaadta a despotának.[4]) Már pedig jól tudjuk, hogy a nevezett Mahmud Cselebi nem a szerb despota, hanem a magyar király foglya volt s a szegedi békekötésnek is épen az volt az egyik pontja, hogy a szultán 70,000 mások szerint 100,000 aranyat tartozik fizetni sógora váltságdíjául. Brankovicsnak *közbenjárói* szerepe mellett tehát a régi török írók is tanuskodnak, nem csupán Dlugoss, Callimachus, Bonfini, Chalkokondylas és Dukas.[5])

De hivatkozhatom olyan forrásokra is, melyek egész határozottan beszélnek a szegedi békekötésről és az esküszegésről. Ilyen mindenekelőtt, mint leghitelesebb tanuság, II Murád fiának és utódának, II. Mohammed szultánnak, 1445 január elején kelt két levele, melyek közül az egyikben ezt írja: »Miután az ország

---

[1]) *Kropf Lajos:* Jehan de Wavrin krónikájából. *Századok*, 1894. 686—688. ll.

[2]) De rebus Turcarum ad Franciscum Gallorum regem, libri quinque. *Christophoro Richerio*, cancellario Franciae a secretis, authore. Parisiis, 1540. 26. l.

[3]) Török-magyarkori Tört. Emlékek. II. oszt. Irók. Török történetírók. Ford. *Thúry József*. Budapest, 1893. I. köt. 138. l.

[4]) U. o. 58. l.

[5]) Érdekes összehasonlítani, hogy Callimachus és Bonfini egészen hasonló felfogással írnak erről a dologról, mint Szeád-eddin és Nesri, már pedig ezek a keresztyén és török írók semmit sem tudtak egymásról. Callimachusnál ezt olvassuk: »nuntios ad eum (t. i. Brankovics) clam submisit (t. i. a szultán), qui veluti de *Carambi* (= Mahmud Cselebi) *redemtione* agentes, per occasionem proponerent illi, cum *libertate filiorum, pristinae fortunae decus atque amplitudinem*, si aequabilis concordiae cum rege ineundi auctor ipse fieri vellet.« — Bonfininál: »Ad eum clam nuntios mittit, qui ita caute cum illo de pace agitent ..... Quare *de Carambi prius redemptione* agant ..... *de pace subinde.*«

fennállása érdekében *békét és szerződést kötött* (t. i. apja) a müszülmánok és *hitetlenek* összes országaival, a tengeren túlra tért pihenni. A mint némi idő elmult, a hitetlen nemzetek ez ország gyaurjait (t. i. a magyarokat) elcsábítva és félrevezetve, teljes erejökből tanácsolták nekik a bosszuállást. Ez a csoport pedig..... a *békeszerződést* érvénytelennek és hibásnak nyilvánította s az *esküszegést* megengedhetőnek tartotta«; — a másikban pedig: »Miután a birodalom megszilárdítása és a szultánság biztosítása tekintetéből *szerződésre* lépett és *békét kötött* a feslett életű *hitetlenekkel*, a tengeren túlra ment pihenni ..... A dolgok ilyen módon való elintézése után a tévelygők fejei azonnal *esküszegésre* és *adott szavuk* megmásitására törekedtek.« [1])

Továbbá *Kantemir Demeter* — a ki 1687—1691-ig s ismét 1693—1710-ig Konstantinápolyban tartózkodott s a ki török források alapján ír, úgy hogy a maga koráig csaknem mindenütt a török írókat beszélteti — ezeket mondja történeti munkájában: »Mit den Ungarn ein Friedensvergleich getroffen war. Dieser Friede wurde von Wladislaw schändlicher Weise gebrochen, wie in der folgenden 39. Anmerkung *aus den türkischen Geschichtsschreibern* soll erzählt werden.« A 39. jegyzetben azután elmondja, hogy még az ő korában is *általánosan tudva volt a törököknél* az, hogy II. Murád a várnai csata előtt Drinápolyban tartott dívánülésben szemökre vetette a magyaroknak, hogy vele *békét kötöttek*, arra *megesküdtek* s ime *megszegték esküjöket.*[2])

Végre hivatkozhatom *Ahmed Vefik*-nek a török iskolákban ma is használatos tankönyvére, melyben ezt olvashatjuk: »Murád szultán (Karamán-oglu legyőzése után) sietve visszatért Drinápolyba és *a magyarokkal kénytelen-kelletlen békét kötött* . . . azután a trónt Mohammednek engedvén át . . . Magnesiába vonult nyugalomra. Még egy hét sem mult el a *békeoklevél aláírása* után, mikor a magyar királyt Alemannia császárának, a pápának és Karamán-oglu követeinek unszoló kérelmei rábírták a *szerződés megszegésére* . . . A várnai híres csatatéren . . . a magyar királynak feje s *a békekötésnek általa esküvel erősített okmánya* egy-egy lándzsa hegyén körülhordoztattak.« [3])

Azt kérdem mármost: igazat mond-e Prochaska, mikor azt meri hirdetni, hogy »*a török kútfokben* nem található *semmi emlékezés* a békekötésről, még kevésbbé a keresztyének esküszegéséről«: avagy Brückner, mikor azt állítja, hogy Ulászló esküszegéséről

---

[1]) Török történetirók. I. köt. 370—372. ll.

[2]) Geschichte des osmanischen Reichs. Hamburg, 1745. 126. és 128. ll.

[3]) Fezleke-i-tárikh-i-oszmani. Ötödik kiadás. Konstantinápoly, 1871. 52—53. ll.

»magok a törökök sem tudtak semmit«? Más dolog ám az *állítás* és más a *bizonyítás!*

Lássuk végre, hogy mit tudnak forrásaink Ulászló király és Hunyadi János viselkedéséről a várnai csatában.

A várnai születésű görög *Zotikos*, a ki *szemtanuja* volt a csatának, úgy adja elő a dolgot, hogy Hunyadi — miután megfutamította a török sereg két szárnyát — nem akarta engedni, hogy a király megtámadja a szultán állását, de ez (egy nemmagyar ember bujtogatása következtében) elragadtatja magát a vakmerőségtől s csakugyan támad. Miután elesett s feje lándzsára tűzetett, Hunyadi még akkor is meg akarta kisérleni a harczot, de a túlnyomó erő elől kénytelen volt menekülni.[1])

Beheim Mihály, kiről tudjuk, hogy ellenséges érzületű a magyarok s főleg Hunyadi irányában, s a ki a csatában részt vett *Hans Mägest* előadását reprodukálja, a következőket mondja: Ulászló látván a török hadak többszöri vereségét és hátrálását, elbizakodva a szultánnal akart szembe kerülni, daczára, hogy Hunyadi minden áron le akarta erről beszélni, mégis 500 lovassal megtámadta a szultán állását, míg Hunyadi a török sereg más részével harczolt. Ulászló és a vele voltak mind elestek. Ezalatt a keresztyén sereg többi része hősiesen tovább harczolt s már hetedszer visszaszorítá a törököket. A király eleste után a törökök újra támadtak, a keresztyének egy ideig még harczoltak, de a szekérvár elfoglalása után sokan megfutottak. Hunyadi nehány ezer emberrel még helyt állott s a menekülőket vissza akarta hívni, de hiába, s ezért ő is elmenekült.[2])

Jehan de Wavrin-nál csak ennyit olvashatunk erre vonatkozólag: Hunyadi, a ki maga is részt vett az öldöklésben, megfutamítá a török hadsereg két szárnyát. Ezután igyekezett lebeszélni a királyt arról, hogy megtámadja a szultán hadosztályát, de nem sikerült neki.[3])

A török írókról bizonyára még Prochaska és Brückner sem hinnék el, hogy Hunyadi Jánost, a törökök ostorát, kit ők annyira gyűlöltek, csak egyetlen egy esetben is hajlandók volnának mentegetni, vagy tetteit és eljárását a valónál szebb színben tüntetni fel. És íme mit olvasunk róla náluk?

Hunyadi kortársa, az 1486-iki *Névtelen* — miután elismerte, hogy a keresztyén sereg a törököknek mind a két szárnyát megfutamítá — így folytatja előadását: A magyar király elbizakodott-

[1]) *Pecz Vilmos:* Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Századok*, 1894. 334—337. ll.

[2]) *Bleyer Jakab:* Beheim Mihály élete és művei. *Századok*, 1902. 360—361. ll.

[3]) *Kropf Lajos* id. közl. *Századok*, 1894. 883. l.

ságból megtámadta a szultán állását, a középpontot. S midőn eleste után a keresztyén sereg futni akart, Hunyadi nem engedte szétszóródni, hanem megállította, sőt újra megtámadta a török hadat, s csak akkor futott meg, mikor az előbb szétvert török csapatok visszatértek s látta, hogy a túlnyomó erő ellen hiába küzdene.[1])

Lutfi pasa egészen az 1486-iki Névtelennel egyezőleg adja elő a dolgot.

Az 1545-iki *Névtelen* is ezt írja: A magyarság megfutamította az anatoliai és rumeliai hadosztályt, űzőbe vette és kifosztotta. Ekkor a magyar király elbizakodottságában a szultán állására rohant. Miután a fejét levágták és lándzsára tűzve mutogatták, az előbb szétfutott török csapatok mind visszatértek. Látván ezt a keresztyén sereg, ekkor azután megfutamodott Hunyadival.[2])

Szeádeddin-nél így olvassuk: A keresztyén sereg megfutamította a török hadsereg két szárnyát, úgy hogy a szultán mellett a testőrökön és öreg bégeken kívül más nem maradt. Ekkor az elbizakodott király megtámadta a szultán táborát. Eleste után Hunyadi nem akarta engedni, hogy a keresztyén sereg megfusson, hanem inkább a harcz megújítására buzdította. De midőn az előbb szétvert török csapatok visszaérkeztek a szultán mellé, akkor azután megfutott Hunyadi a seregével.[3])

Ahmed Vefik tankönyvéből is úgy tanítják a török iskolákban, hogy miután a magyar király feje lándzsára tűzve körűlhordoztatott, Hunyadi akkor futott meg a csatatérről »kétségbeesetten.« [4])

Végre még egy, *török* részről eredő tudósítást akarok fölemlíteni röviden, t. i. azt, a mely Bonfininál olvasható (Decas III. Liber VI.) s melyet ő ezekkel a szavakkal vezet be: »Haud ingratum fore existimamus, si — ut res verius enarretur — *Turcarum quoque testimonia* subjecerimus«, és ezzel végez: »Is fuit hujusce belli exitus, *ut a Turcis nonnullis audivimus.*« Eme tudósítás szerint ezeket olvassuk Ulászló király és Hunyadi János viselkedéséről: A király környezetében »alii, fugatis Basseis, ne rex victoriae expers videretur, adoriendum Turcarum regem esse censebant, nonnulli dissuadebant... *Rex gloriae cupidus*, ut veluti duces cum ducibus. ita rex cum rege congrederetur, *morae impatiens*, quadrato in Amurathem agmine contendit... *Rex juvenili tractus audacia*, vix cum equitibus septuaginta ... in castra prosiluit ...« Midőn azután a magyarok megpillantották a király fejét a lándzsa hegyén, megfutottak, de a szultán nem engedte üldözni őket, féltvén veszé-

[1]) Török történetírók, I. köt. 22. l.
[2]) A birtokomban levő kézirati példány 46—47. levelein.
[3]) Török történetírók, I. köt. 142—144. ll.
[4]) Id. m. 53. l.

lyeztetni a győzedelmet. Hunyadi visszatérvén a két török szárny üldözéséből, megtudja a történteket és ekkor menekűl ő is.

Lám, magok a törökök is őszintén bevallják, hogy Hunyadi vezetése és vitézsége miatt már-már vereséget szenvedtek, de azután a magyar király meggondolatlan támadása az ő részükre döntötte el a győzedelmet!

* * *

Vizsgálódásunkban úgy jártunk el, mint az igazságszolgáltató bírónak kell eljárnia. Kihallgattuk a pörös feleket s ezeknek összes számbavehető tanuit, és azt tapasztaljuk, hogy magok az érdekelt felek, t. i. a magyar király és a török szultán, beismerik, hogy tényleg kötöttek békét egymással, s ezt a vallomást megerősítik tanuik; továbbá Hunyadi Jánost mind a két fél tanui egybehangzóan fölmentik vallomásaikkal ama rágalmazás alól, melylyel Prochaska és különösen Brückner vakmerően illették. Az összes, kihallgatott tanukkal szemben csak *maga* Palatio áll. A melyik bíró ilyen körülmények közt sem tud *igazságos* itéletet hozni, azért nem tud, — mert *nem is akar.*

Erős meggyőződésem, hogy ha valamely kérdést a történelemben lehet tisztázni úgy, a hogyan emberi tehetségünknek tudni adatott: a szegedi békekötésnek és Hunyadi János magatartásának kérdése teljesen tisztázva van. Ennélfogva a leghatározottabban és magyarán visszautasíthatjuk Brückner professornak azt a rágalmazását, hogy a várnai csata »*ein Schandfleck für Ungarn und Hunyadi*, wie es nicht schändlicher gedacht werden kann!«

Hozzá kellett szólnunk Prochaskának és követőjének a történelmi igazságot arczúl verő állításaikhoz; mert ezzel tartozunk önmagunknak, illetőleg a magyar tudomány jó hírének. Teljesen megbízható históriai argumentumaink birtokában nyugodtan mondhatjuk, hogy Prochaska és Brückner urak az ő tendentiosus irataikkal nekünk magyaroknak és a magyar tudománynak semmit sem árthatnak, hanem ártanak a magok tudományos és írói nevének s erősen kompromittálják azokat az irodalmi vállalatokat, melyekben ilyen badarságokat bocsátanak világgá.

THÚRY JÓZSEF.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. (Monumenta ecclesiastica, tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia.) Szerkesztették *Bunyitay Vincze, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János.* Kiadta a Szent-István-Társulat irod. és tud. osztálya. Első köt. 1520—1529. Budapest, 1902. Stephaneum kny. Nagy 8-r. XII, 591 l.

Nagyfontosságú és kiváló értékű, hatalmas oklevéltár első kötete jelent meg közelebb a fenti kettős cím alatt.

A Bunyitay tollából származó s latin fordításban is közölt *előszó* Macaulay azon mondásából indúl ki, hogy »nincs része a történelemnek, melyet a különböző pártok írói annyira összezavartak és meghamisítottak volna, mint épen a reformáczió története.«

Macaulay mondása feltétlen érvénynyel bír mindazokra nézve, kik a reformációt és annak történetét, kifejezetten vagy hallgatólagosan, pártszempontból fogják fel és tárgyalják.

Épen ennélfogva, őszintén kimondom, nekem az lett volna ideális felfogásom és kívánságom a magyar reformáczió oklevéltárára nézve, hogy azt se a Szent-István-Társulat, se a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, hanem a párt-, vagy — nevezzük nevén a gyermeket — a vallási szempontokon teljesen kívül álló valamelyik tudományos intézetünk: a Magyar Tudományos Akadémia, vagy a Magyar Történelmi Társulat adja ki.

A reformáczió történetét csak úgy tárgyalhatjuk elfogulatlanúl, ha azt nem mint az egyháztörténet, hanem mint az egyetemes vagy hazai történelem egyik fontos korszakát tekintjük. Ez esetben nem kell félnünk Macaulay itéletétől.

Természetesen, a katholikusnak ép úgy, mint a protestánsnak, rendkívül nehéz megszabadulni azoktól a pártszempontoktól, melyeket neveltetése, tanulmányai, környezete mintegy beleoltottak; de ha nehéz is, nem lehetetlen, s ha elfogu-

latlanúl akarunk történelmet írni, vagy történelemről beszélni, feltétlenül szükséges is.

Fájdalom, a szóbanforgó kiadvány nagytudományú szerkesztői sem tudtak teljesen megszabadulni a pártszempontoktól, a mint azt mindjárt feltüntetem.

Tanuskodik erről már maga a kiadvány latin czíme, mely a világszerte általánosan elfogadott »*reformatio*« helyett az »*innovatio*« elnevezést használja; már pedig mindenki tudja, hogy ez utóbbi szó nemcsak megújítást, változtatást, de felforgatást is jelent. Az előszóban is legtöbbször csak úgy szerepelhet a »*reformatio*«, ha elébe a »*sic dicta*« vagy »*úgynevezett*« szó tétetik.

Eltekintve ettől, különösen feltűnő előttem a Bunyitay előszavának következő részlete:

»Mérlegelve ez anyag belértékét, tartozunk annak kijelentésével, hogy az első kötetnek, mely tíz év (1520—1529) adatait öleli föl, a hitújítást illetőleg inkább nemleges haszna van. *Arról győz meg ugyanis a leghatározottabban, hogy az említett időközben nálunk még nincs reformáczió* és így az az állítás, hogy nálunk a XVI. századnak már huszas éveiben egész községek *bevették a reformácziót,* merőben alaptalan.«

»Forrongnak ugyan erősen az elmék, de mikor nem forrongtak? Kaczérkodnak sokan a vallásújító eszmékkel, vagy mint akkoron mondák, a *hitigazítás*-sal; sőt vannak, kik a vallás dolgában összeütközésbe jönnek egyházi hatóságaikkal, de azért nem szünnek meg katholikusoknak lenni: böjtölnek, gyónnak, misére járnak, térdenállva imádkoznak, a templomokban a képek, az oltárok sértetlenül állnak stb.«

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a reformáczió hazánkbeli elterjedésének időpontja sem nem katholikus, sem nem protestáns, hanem pusztán és egyedűl chronologiai kérdés. A katholikusoknak nem áll érdekökben a valóságnál hátrább, a protestánsoknak sem áll érdekökben a valóságnál elébb tolni azt. Mi indította tehát Bunyitayt olyan állítás kimondására, melyet a saját közreműködésével egybegyüjtött és kiadott oklevéltár számos adata határozottan és feltétlenül megczáfol? azt — megvallom — nem vagyok képes megérteni.

Hogy 1520—1529 közt már »egész községek bevették a reformácziót«, úgy t. i. hogy lakosaik közűl egyetlen egy sem maradt volna meg a régi egyház hívének, azt ugyan ma már — úgy hiszem — egy történetíró sem állítja; mert ily kizárólagos uralomra jutását a reformácziónak, ha feltételezni lehet is, de oklevelekkel bebizonyítani nem; ez az állítás azonban távolról sem egyenértékű azzal a másik állítással, hogy a

XVI-ik század huszas éveiben még egyáltalában nincs nálunk reformáczió, hanem csak elmeforrongás, az új eszmékkel való kaczérkodás, hitigazítás, egyházi hatóságokkal való összeütközés stb.

Forrongó elméjűek és kaczérkodók ellen nem hoznak fej- és jószágvesztéssel (83. sz. közl.) és megégetéssel fenyegető (197. sz.) országos törvényeket, nem bocsátanak ki számtalan királyi parancsolatot és főpapi rendeleteket, nem rendelnek el egymásután következő nyomozásokat, vizsgálatokat, melyeknek eredménye sok esetben fogság, kínvallatás és halálbüntetés! A közölt oklevelek, emlékek alapján nyomról-nyomra lehet kisérni és kimutatni a reformáczió fellépését és terjedését Budán, a királyi udvar környezetében, az erdélyi szászok közt. főkép Nagy-Szebenben, majd Sopronban, Pozsony vidékén, Sárosban, Bártfán, Körmöcz-, Baka- és Selmeczbánya városokban meg a Szepességen.

Nem lehet czélom, az idevonatkozó összes okiratok kijelölése, csakis nehány nagyon nevezetes adatra mutatok rá:

II. Lajos király Budán, 1524 márcz. 9-én kiadott rendeletében »nagy visszatetszéssel értesül arról, hogy Luther Márton istentelen tanai és iratai *a szebeniek közt általánosan elterjedtek.*« (125. sz.)

Szalkai érsek Budán, 1524 aug. 15-én kiadott rendelete szerint a szebeni és brassói egyházkerület némely papjai és világi férfiai »Luther Mártonnak *eretnek tanait nyiltan hirdetik*, a pápára és papságra gúnydalokat készítenek« stb. (146. sz.)

Peck Kristóf soproni plebánus szerint (1524 október 22—30.) »*undique, proh dolor, error iste viget.*« (163. sz. 161. l.)

Burgio pápai követ 1525 nov. 7-én értesíti a lengyel királyt, hogy általában a Németországhoz közel eső városokban, de különösen Budán, az ország fővárosában, annyira elterjedt »hec labes«, hogy az idevonatkozó vallomásokat inkább elhallgatják, mintsem nyilvánosságra hozzák, »verentes, ut ajunt, ne civitas ditissimis civibus privata, in oppidum evaderet.« Tehát a budai leggazdagabb polgárok, még pedig igen nagy számmal, ekkor már a reformáczió hívei voltak! (215. sz.)

A *szász egyetem*, 1525 nov. 25-ike körül hozott határozatával megtiltja, hogy senki, akár életében, akár a halál révén, lélek-misékre, kolostoroknak, templomoknak, vagy bármely más vallásos czélra végrendeleti hagyományt, örökvallást ne tehessen, s ha valaki mégis tenne, azt rokonai, vagy ilyenek hiányában a polgárok méltányos áron azonnal visszaváltsák. (217. sz.)

Nagy-Szeben előljárósága már 1526 első felében annyira híve a reformációnak, hogy a város plebánusánál kieszközli, hogy a lutheri irányzatú hitszónokok szabadon predikálhassanak (249. sz.); harmadfél év mulva, 1529 febr. 18-án pedig az összes szerzeteseket kiutasítja a városból. (442. sz.)

Azt hiszem, ennyi tökéletesen elég annak bebizonyítására, hogy a XVI-ik század huszas éveiben már nagyon is volt Magyarországon reformáczió.

Hosszasabban kellett foglalkoznunk az előszó egyetlen, de nagyfontosságú tételével, s csak most térhetünk át magának az előszónak méltatására, mely az egész munka czélját, eredetét, tervezetét és beosztását ismerteti meg velünk.

A munka czélja: »a hazánkbeli úgynevezett reformáczió(ra) és antireformáczióra vonatkozó egykorú adatok összegyüjtése és kiadása«, s ezt a nagy vállalatot a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya, néhai Steiner Fülöp székesfejérvári püspök indítására létesítette, megbízván a gyüjtés és szerkesztés munkájával Bunyitay Vinczét, dr. Rapaics Rajmundot és dr. Timon Ákost; ez utóbbinak helyét azonban csakhamar dr. Karácsonyi János foglalta el.

A gyüjtés kiterjedésének határpontjai egyelőre az 1520—1570 években állapíttattak meg, s a gyüjtők és szerkesztők buzgó munkássága, a jelzett ötven évről mintegy hat kötetre való anyagot szerzett össze.

Bunyitay, Timon és Karácsonyi a levéltárakat búvárolták, Rapaics a már publikált anyag összegyüjtésével foglalkozott.

Az első kötet — mint már említém — az 1520—1529-ig terjedő tíz esztendő anyagát foglalja magában 1—514 szám alatt. A *Függelék* közli a felvett időszakból:

1. az erdélyi dominikánusok névsorát;
2. a krakkai magyar tanulók-háza lakóinak jegyzékét;
3. a magyarországi tanulókat a bécsi egyetemen;
4. a wittenbergi egyetemen tanult magyar és erdélyországi ifjak névjegyzékét; végre
5. Karácsonyi Jánosnak egy latin fordításban is közölt értekezését »*A protestantizmus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálata*« czím alatt, melyet nagy fontosságánál fogva legközelebb külön fogunk méltatni.

Maga a publikáczió mintaszerű, a legtekintélyesebb és legújabb e nemű külföldi kiadványok példáját — bár nem mindenütt és mindenben következetesen — követő. Első sorban jő az okirat sorszáma arab számjegyekkel, alatta a kelet, ez alatt a rövid tartalom, magyar nyelvű közleményeknél latinúl

is, ezután maga az okirat, majd a külső czím, végül az okirat anyagára, alakjára vonatkozó megjegyzések, a levéltári jelzés, a netaláni korábbi kiadások megjelölése, a közlő egyéb észrevételei és neve. A kötet végén latin nyelvű betürendes *Index nominum, locorum et (magna ex parte) rerum*, emeli a kiadvány értékét s teszi könnyebbé annak kezelését.

A XVI-ik század tíz esztendejéből 514 darab okiratot vagy másnemű emléket összegyüjteni, időrendbe szedni s a tudomány kivánalmainak megfelelő módon és alakban közzétenni, oly nagy és szép munka, melyért a nagyérdemű gyüjtők és kiadók őszinte elismerést és köszönetet érdemelnek. Kiadványuk értékét legkevésbbé sem csökkenti a Bunyitay előszavában is őszintén elismert az a tény, hogy a gyüjtemény korántsem teljes, mert a dolog természeténél fogva teljes nem is lehet. Az ezután előbukkanó vagy felkutatandó anyag a pótkötetekben lesz közölhető. A kötet így, a mint van, történetírásunkra nézve nemcsak hiányt, szükséget pótol, de valóban nagyértékű.

Azt azonban már nem írhatjuk alá, a mit Karácsonyi az 556-ik lapon mond, midőn így szól: »Még a felületes szemlélő is látja, hogy mi minden oly adatot összeszedtünk, a mi a vallásos állapotokra akármily távolról is fényt vet.« Nem szólva arról, hogy ez állítás egyenes ellentétben van Bunyitaynak fentebb idézett, egészen helyes és igaz nyilatkozatával, mindjárt felsorolhatok nehány adatot, a mit a kiadványban nem találunk.

Nem találjuk ugyanis felemlítve, hogy Preiszner Tamás Leibitzon már 1520-ban lutheri szellemben predikált s hogy Lomniczai Horváth János szepesi prépost már 1521 nov. 20-án körlevelet bocsátott ki Szepeshelyen a lutheránusok ellen.[1])

A lutheránusok ellen hozott ismeretes budai és rákosi törvényczikkek közölve vannak, de már a hatvani országgyülés pótlékát: *et bona eorum fisco regio, dominisque terrestribus, ubi reperti fuerint, applicentur;* valamint az 1526 április 29-iki királyi kijelentést, mely a hatvani gyülés végzéseit érvénytelenneknek nyilvánítja, s melyet az országgyülés tagjai is elfogadtak, hiába keressük a gyüjteményben.

Nincs meg a többször idézett Szerémi azon adata, hogy Báthori István 1525-ben három lutheránust megégettetett, Werbőczi István pedig nyolczat megkínoztatott.[2])

[1]) *Hradszky József:* A XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáczió a Szepességen, 306. l.

[2]) *Wenzel Gusztáv:* Szerémi György emlékirata, 76. l.

Nincs meg a Stöckel-Burius-Ribini [1]) nyomán ismert adat Nicolai Fülöp libetbányai lelkész és tanítója megégetéséről, a mi Stöckel szerint 1527 aug. 24-én történt; a pap halála a dobronai vár mellett, a rektoré Zólyomban. Ribini különben állítja azt is, hogy ez adat a régi libetbányai anyakönyvben is feltalálható.

Nincs meg a gyüjteményben az az adat sem, hogy a pozsonyi várispán 1528-ban a Duna-parton két szerzetest elfogatott s az egyiket közülök, ki az evangéliumot hirdette, a pápai misét kárhoztatta: megégettette, illetőleg a füstben megfulasztotta.[2])

Nincsenek meg végre a Fischer András 1529 évi szepességi viszontagságos szereplésére vonatkozó s a Moler (vagy Mölner)-féle matrikulában [3]) található adatok sem.

Mindezek az adatok bizonyára bírnak a hitelesség annyi mértékével, hogy a gyüjteménybe felvehetők lettek volna, mikor ugyanott három, *nyilván hamis* oklevél (270, 271, 272. sz.) helyet talált, a nélkül, hogy a közlő ez oklevelek hamis voltát *kifejezetten* megjegyezte volna. Csak annyit mond jegyzetben a 270. sz. oklevélnél, hogy »ez és a következő kettő, nap nélkül keltezett levél, a mohácsi csata után alaptalan híresztelések nyomán készült, de Szalaházyra nézve rendkívül jellemzők.« Legalább annyit kellett volna még megjegyezni, hogy ezek II. Lajos királynak, halála után írott levelei.

Némelyik oklevél nem teljes szövegében, csak rövid tartalmi kivonatban van közölve. Egészen helyes eljárás oly lényegtelen tartalomnál, mint p. o. mikor a tihanyi barátok az arácsi szőllőt eladják (294. sz.); de azt már egyáltalában nem értjük, hogy I. Ferdinándnak Budán, 1527 aug. 20-án kelt terjedelmes és kimerítő rendelete, melyet Luther, Carlstadt, Zwingli, Oecolampadius s bármely más hitújítók bármi szín alatt való követése ellen adott ki (332. sz.), miért van csak megemlítve? jóllehet utalással arra, hogy hol olvasható egész terjedelmében, — *és miért nincs itt is per extensum közölve?* Ha valahol, épen ebben a gyüjteményben lett volna e királyi rendelet egész terjedelemben való közlésének helye. Nincs mindenkinek *Raupach*-ja, *Ribini*-je, hogy e nagyfontosságú okirattal (melyet tíz éven át karácsony és husvét ünnepén

[1]) Memorabilia aug. conf. in regno Hungariae, I. 20. l.

[2]) Fontes Rerum Austriacarum, 2. Abth. XLIII. Bd. Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn. Bécs, 1883. 67—68. l. A közlő (Beck József) a forrást is megnevezi: Codex Kremser.

[3]) *Hradszky* id. m. 147—148. l.

a szószékből minden papnak fel kellett olvasni) teljesen, vagy csak kivonatban is megismerkedhessék.

Nem lényegbe vágó dolog ugyan, de mégis megemlítem, hogy a 43, 110, 122, 323, 425 és 455 számú okiratoknál nincs megjelölve, hogy azok már közölve voltak;[1]) igaz, hogy nem oly pontossággal, mint most.

Következnék most már, hogy az oklevéltárból elvonható eredményekről számoljak be. Ez azonban külön tanulmányt kíván, egy rövid ismertetés korlátaiba nem férhet. Ennélfogva általánosságban csak annyit mondok, hogy ez oklevéltár valami nagyobb fordulatot vagy új irányt eddigi történeti felfogásunknak és ismeretünknek nem adott, de biztosabb alapra helyezte, a részletekben sokkal világosabbá tette, mintegy kidomborította azt. Végórája ütött e gyüjtemény megjelenésével némely széltére, bár nem ellenmondás nélkül hirdetett irányzatos felfogásnak, így p. o. annak, mely a reformációnak hazánkba jövetelét és legelső terjedését a mohácsi vészszel egyenesen causalis nexusba hozta.

Révész Kálmán.

Háromszék vármegye nemes családjai. Szerkesztette *Pálmay József.* Sepsi-Szentgyörgy, 1901—1902. Jókai-nyomda r. t. Nagy 4-r. 494 l. Czímerrajzokkal.

A *Székelyföld* genealogusa, Pálmay József, újabb munkával gyarapította genealogiai irodalmunkat. Alig egy éve, hogy »Udvarhely vármegye nemes családjai« czímű munkáját közrebocsátotta, máris Háromszék vármegye 980 nemes családjának rövidebb-hosszabb ismertetését nyujtja abban a vaskos kötetben, mely Pócsa József főispán néhány bevezető sorával csak nemrég került ki a sajtó alól.

Lapozgatván a könyvben, nem tagadhatjuk meg elismerésünket a szerzőnek attól a fáradságot nem ismerő szorgalmától, melylyel az egyes családok történetére vonatkozó adatokat a munka elején felsorolt nyomtatott forrásokból és a családok leveles-ládáiból összehordta. Bőven merített a sepsi-szentgyörgyi *Székely Nemzeti Muzeum* becses okirat-gyüjteményéből, kutatásai körébe vonta az Országos Levéltárat is, de — sajnálattal mondjuk — nem oly mértékben, a mint azt ez a családtörténeti szempontból is valóságos kincses bánya megérdemelte volna.

[1]) *Kemény Lajos:* A reformáczió Kassán. Oklevéltárral. Kassa, 1891. 47, 48, 55, 56, 57. ll.

A mi a díszes kiállítású munka tartalmának értékét illeti: általánosságban jót mondhatunk róla. A családi levelesládák veszendőbe menő históriai anyagának — ha csak krónikaszerű feljegyzésekben is — az utókor számára való megmentése már magában olyan érdem, mely maradandó becsűvé teszi a munkát. De elengedhetetlen föltétele a maradandó becsnek, hogy ezek, a szó szoros értelmében olykor csak egy-két szóból álló följegyzések az eredeti, akár latin, akár magyar vagy más nyelvű oklevél tartalmát mindig kifogástalan pontossággal és hűséggel tükröztessék vissza.

Az elvitathatatlan nagy érdemnél a munka hibái és fogyatkozásai sem kisebbek. Hiányairól nem szólunk. Azokat esetleg a szerző buzgalma pótolhatja, miként ezt munkája végszavában igéri is, vagy rosszabb esetben egy más, utána jövő genealogus.

Nagy hibája, hogy nem egyszer összezavarja nemcsak a Háromszéken különböző falukban, hanem az Erdélyben, sőt Magyarország különböző helyein élt vagy élő azonos nevű családokat s úgy beszél róluk, mintha közös törzs hajtásai, — saját szavai szerint — *ágai* volnának. És mindezt pusztán a név azonosságára alapítja s kétes értékű valószínűségnél egyébbel nem bizonyítja, minthogy a sokszor kétségbeejtő logikát bizonyítékúl elfogadni nem lehet.

Ime egypár példa:

Nagy Iván *Magyarország családai*-ban a Szirmay Antal mesés beszterczei bánjától származott *vingárdi Geréb* családot 1564 táján kihaltnak mondja. Ezt szerzőnk nem fogadja el, mert »nagyon is valószínű, miszerint az árapataki Geréb család a vingárdi törzsből s az árapataki ágból a fiátfalvi, bethlenfalvi stb. stb. Gerébek szakadtak ki« — s állítását imigyen bizonyítja: »A vingárdi Geréb család jószágai benyultak Háromszékre; nevükre emlékeztet a Geréb-havas Árkoson, a Geréb-csere Szentkirályt és Geréb-rét Illyefalván. Az, hogy a vingárdi Geréb család Miklóssal kihalt volna, okmányilag nincs igazolva, tehát csak feltevés; de igenis hitelesen igazolva van, miszerint 1500 körűl Geréb László árapataki előnévvel existált, oly korszakban, a midőn nem volt szokásban más családok neveit felvenni . . . A helyes logika tehát a következő: A vingárdi Geréb családból Mihály, Árkosról Árapatakára jött, székely szokás szerint egyszerűen Mihály de Árkus (Árkosi Mihálynak) nevezték el; unokája Antal már *Árapataki* nevet viselt, melyet testvérei [1]) meg is tartottak; innen az árapataki

[1]) Megjegyzendő, hogy Antalnak György nevű *egyetlen* testvére a családfa szerint deficiált.

Árapataki-család. De Antalnak fia László teljes nevén hivatott *Geréb László de Árapatak*. Igazat kell tehát adjak *(sic!)* néhai Geréb Antalnak, ki családját 1759-ben a vingárdi Gerébekhez köté, mert helyes nyomon járt; csak a Geréb János vajdávali összeköttetés nem fogadható el, mert pozitiv adatokkal támogatni nem tudta.«

Minderre csak azt jegyezzük meg, hogy a középkorban *már* nem költözhetett az ember oly könnyen földesúrnak egyik helyről a másikra, mint ebben a leírásban olvassuk. A költözködő vágynál valamivel több kellett ahoz. A székelyek közt csak örökösödés útján történhetett. Ha tehát Mihály úr »a vingárdi Geréb családból« Árkosról Árapatakára mehetett — természetesen földesúrnak: akkor családjának, ha nem lett volna is egészen az övék a két helység, legalább birtokosnak kellett lennie Árkoson és Árapatakán; sőt ha a Geréb-csere, Geréb-rét is ennek a családnak köszönné nevét, — Sepsi-Szentkirályon és Illyefalván is.

Ámde mindebből idáig egy szó sincsen bebizonyítva. Tehát jogosan mondhatjuk, hogy a vingárdi Gerébek egy talpalatnyi földnek sem voltak urai sem az egyik helyen, sem a másikon. Igy a Geréb-csere, Geréb-rét stb. elnevezéseket is *csak* az árapataki Gerébeknek köszönhetjük.

Menjünk tovább.

Rendkívül merészen csapong a szerző képzelete a zágoni eredetű, *Sidó* nevű — hol gyalog, hol lófő — székely családról szóló jegyzeteiben. Azt akarja elhitetni az olvasóval, hogy ez a család s ezzel együtt az összes háromszéki hasonló nevű családok, sőt a dunántúli *Zsidók* is az Árpádok korában ismert *Zydoy, Zydov* nemzetség hajtásai. Szerzőnk ezt a furcsa fölfedezését — idézvén a Pallas-Lexikonnak a Zsidó nemzetségről szóló sorait — így adja elő: »A nemzetség legtöbb ága a régibb irásmódhoz ragaszkodva *Sidó*-nak írja nevét, míg egyesek *Zsidó*-nak. A nemzetségnek jelenleg két nagy ága van. Az egyik Háromszék-megyében (református ág), ... a másik ág a Csallóközben és a Dunán-túli megyékben él (róm. kath. ág, egyesek reformatusok).« ...

Bizonyára nagyon szép dolog volna s az illetőkre felemelő is, ha úgy volna, mint azt a szerző elgondolta és papirosra vetette; csakhogy — sajnos — nem úgy van. A háromszéki Zsidó családoknak a *Zsidó nemzetséggel* való atyafiságából egy szó sem igaz. Nem volt és nincs is közük egymáshoz. Ez az atyafiság a *nemzetség* fogalmának legalább is félreértéséből, vagy félremagyarázásából származott. Azért bővebb szót vesztegetni reá fölösleges.

Nem teljes határozottsággal ugyan, de mégis keresi a családi összeköttetést a háromszéki *Eresztevényi* és azon hasonló nevű család között, melynek tagjai közül »Péter a Miklós fia már 1365-ben mint Lajos király udvari főbírája szerepel s 1385-ben Eresztevényi András mint Zeck *(sic!)* nádor jegyzője fordúl elő.«

Hát az bizonyos, hogy Eresztevényi Péter 1364—1385 között országbírói itélőmester (protonotarius) volt, de nem udvari főbíró, azaz országbíró. Az is bizonyos, hogy testvéreivel együtt a Somogy-vármegyei Eresztevényen és Szakácsiban volt birtoka és hogy ez utóbbi birtokáról »Szakácsi Miklós fia Péter«-nek is nevezték. De már az nem áll, hogy az eresztevényi Eresztevényi családnak ezzel a családdal egy törzsből való sarjadzását valaha meg lehetne állapítani; még akkor sem, ha a szerző okoskodása szerint lehetségesnek tartanánk, hogy »a háromszéki ág a XV-ik században szakadt el a Királyhágóntúli törzstől s lett alapítója Eresztevény községének.«

Ez az alapítás sem lehet igaz.

Ha elemeire bontjuk a szerzőnek úgy általánosságban odavetett állítását, hogy t. i. a család *többször* nyert nemeslevelet, — hát úgy látjuk, hogy az eresztevényi Eresztevényi család *czímeres nemessége* csak 1622-ből, helyesebben 1642-ből való; 1591-ben a családfán is látható András csak *lófőséget* nyert; sőt róla olvassuk azt is, hogy a fejedelmi kegy mint *fejedelmi jobbágyot*, 1583-ban emelte őt néhai bikfalvi Balogh Máté *gyalog székely* helyébe a háromszéki *gyalog székelyek* sorába. Ha tehát András úr 1583-ban még jobbágy: ősei sem alapíthatták Eresztevényt a XV-ik században.

Hogy a Somogy vármegyei Eresztevényiekre még visszatérjünk: Andrást valószínűleg az illető oklevél szövegének és a *protonotarius* szónak félreértéséből tette meg a szerző 1385-ben Szécsi (de Zech nem = *Zeck*, hanem = *Szécsi!*) Miklós nádor jegyzőjének; én legalább sem az idézett helyen, sem másutt nem akadtam reá.

E nagy botlások mellett a szerző javára írhatjuk, hogy »szájhagyomány«-nak mondja — mondhatta volna bátran *mesének* is! — a Beder család gót eredetét, és hogy nem felel a Czirjék család IX—XV. századi genealogiájáért. De ezekkel szemben ismét következetlenné válik önmagához, mikor a Berde család ősrégi voltának keresésében a Horvát István nyomdokain járó Kállay Ferencz után indulva, Attila hunjainál áll meg; pedig elfogadható adatok alapján — és ez a fontos! — a család genealogiáját 1629-nél feljebb vinni nem tudja.

Épen ily következetlen a hírhedt (nem híres) *Székely krónika*-val szemben való állásfoglalása is. Ugyanis az Apor családról szóló jegyzeteiben mint »drágakőre, ékszerre« esküszik a csiki székely krónikára, — mire azonban a vaskos kötet 446 lapján keresztül az Ugron családhoz ér, megfeledkezik róla, véleménye megváltozik és azt mondja, hogy »hitelessége joggal kétségbe vonatott« és hogy »az egész Rhabonbán-monda s mind a mi ezzel összefügg, történeti hitelességre nem tarthat számot.« Már most melyik vélemény áll a kettő közül? Azt tartom, hogy szerző az utóbbi esetben találta el az igazat. Nyugodjék is meg azon, hogy az a »drágakő« — *botránykő*, s csak arra való, hogy elbukjék rajta, kinek a történelem mezején jártában-keltében még manapság is az útjába kerülhet.

Ennek a krónikának köszönhető az is, a mit szerző a Becsek család eredetéről mesél, hogy t. i. e család Apolt főrovóbánnak attól a Becsek nevű fiától származott, a ki Szent István király idejében a pogány seregeket Csiksomlyónál szétverte s a győzelem emlékére a somlyai hegyen kápolnát építtetett.

Még a kötetben látható czímerrajzokról akarunk egyetmást elmondani.

A szerző, műve végszavában a *rendkívül gyarló* czímer-illusztrációk közlésénél követett »önálló eljárása« hangoztatása mellett ugyancsak leszólja »az újabban keletkezett heraldikai szabályokat«, melyeknek nem veti alá saját nézeteit és tapasztalatait s nem öltözteti fel az adományozott czímereket »a heraldikai divatjournal (!) czifra ruháiba«, hanem úgy közli azokat, a hogy a fejedelmek adományozták, vagy az egyes családok 1848 előtt avagy azóta használták. Nem is tartja jogosultnak azok eljárását, kik a czímereket a történelmi hűség rovására újra rajzoltatják, »mert — úgymond — nem ornamentikai munkálat ez, ... hanem történelmi alapon nyugvó, közhitelű okiratról van szó.«

Lássuk, hogyan állunk ezzel a nagy hanggal szemben.

A czímerek reproductiójára nézve a heraldikusok által világszerte elfogadott és követett elv az: hogy ha a czímerrajz vagy festmény az eredeti czímerlevél leírásának megfelelő *eredeti festett czímer* után készül, azzal színben és rajzban az utolsó vonásig tökéletesen meg kell egyeznie. Ez nagyon egyszerű és világos módja ily esetben a czímer-illusztrációnak. De mi történik akkor, ha az eredeti czímerlevélen a czímer nincs kifestve s annak helye bármi okból üresen hagyatott? És mi történik akkor, ha az armalis levél nem eredetiben,

hanem csak másolatban, szintén festett címer nélkül maradt reánk? — a mint hogy mind a két esetre száz meg száz példa van. Hát ezekben az esetekben is ugyanazok a címer megrajzolásának és megfestésének szabályai, mint az eredeti címerleveleknél láttuk. Csakhogy ilyenkor sokszor kerülő úton jut a heraldikus feladatának megoldásához. Ha a címerleírás szerint a címer alakja pl. ágaskodó oroszlán, — akkor könnyű a heraldikus dolga; de nehéz helyzetbe kerül, mihelyt a címerleírás pl. azt mondja, hogy a paizs kalpagos férfi alakja vörös tunikába van öltözve, nadrágja zöld, saruja sárga stb., részletesebb felvilágosítást azonban nem nyujt az öltözetről. Ily esetben az azonkorbeli viseletet is tanulmányozni kell, még pedig az eredeti címerlevelek képein, hogy a címer történeti hűséggel legyen megrajzolható.

Ezt a módszert követték — hogy Nagy Iván családtörténeti munkáját ne említsem — a Siebmacher-féle *Wappenbuch* magyar szerkesztői, kiket a szerző — úgy látszik — nem ismer, és ezt követi a napjainkban egyetlen magyar »heraldikai divatjournal« — a *Turul* is.

Hogy egyik-másik család 1848 előtt és után minő címert használt? — ez a Pálmay által felvetett kérdésben kellő bizonyítékok nélkül nem lehet irányadó, minthogy tapasztalás szerint igen sok család maga sincs tisztában azzal, hogy milyen voltaképen az ő címere.

A föntebb mondottakból látható, hogy szerzőnknek a címerek megrajzolásában hangoztatott »önálló eljárása« elég régi keletű még Magyarországon is.

Ezek után — nem vehetvén sorra nagyon is hosszura nyult ismertetésünk fonalán a munkában található összes címerrajzokat — egyetlen példával megmutathatjuk, mennyire tartotta szem előtt a szerző a történeti hűséget az ő illusztrációiban.

Nézzük a legelső címerrajzot.

Ez a gyulafejérvári Balogh Imre kapitánysága alatt szolgáló sepsi-szentgyörgyi, illyefalvi, szotyori, kilyéni, szentkirályi, zoltáni (Háromszék) és csik-borsovai születésű udvari gyalogoknak 1611 jun. 14-én Báthori Gábor erdélyi fejedelemtől nyert címerét akarja ábrázolni, melyet szerző itt a szentkirályi Ábrahám — helyesebben: Ábrahám *alias Killieny* — s hátrább a bélafalvi Ágoston [1]) és sepsi-szentgyörgyi

[1]) Az armalis levélben *csak* szentkirályi Ágoston Tamásról van szó. A szerző szerint a bélafalvi Ágostonok Lemhényből kerültek oda. Hogyan jutottak hát ezek a szentkirályi Ágoston család címeréhez?

Czakó családok történetével kapcsolatban, tehát háromszor mutat be az olvasónak.

Az *eredeti* armalis levél czímerleírásának is megfelelő *festett czímer* egymással szemben ágaskodó stilizált párduczai úgy látszanak, mintha *farkukkal a hátukat verdesnék*. A jobbfelőli párducz első jobblábában a felfelé tartott kard görbe, a baloldaliéban a puska korszerű, melyet a párducz karma szorít. Ballábával mindkettő a rúdja *végén* fogott s a csaknem összeérő kardmarkolat és puskaagy között kiemelkedő *fejér lobogós* zászlót tartja. A paizsot fedő sisak *zárt*, rajta liliomos (heraldikai) korona.

Mármost bárki hasonlítsa össze ezt a leírást a szerző által közölt czímerrajzzal, lehetetlen észre nem vennie, hogy a szerző párduczai inkább valami potrohos fókákhoz hasonlatosak, szerényen behúzott farokkal, s párducz voltukat csupán a hátukra csepegtetett tentafoltok árulják el. A kard jó, de már a puska megint igen gyarló módon van rajzolva. Azután mit keres a czímerben a paizs mezejére rúdjával támaszkodó, lekonyult tricolor, melyet a balfelőli fóka (azaz párducz) nem annyira fogni, mint inkább magától eltaszítani látszik? Hát a paizs tetején a sajtár-forma sisak?

Ha szerzőnk a szemmel látható czímert is ilyen történeti hűséggel illusztrálja, mit várhatunk tőle az olyan czímerek hűsége tekintetében, melyeknek megrajzolásánál csak az armalis levél leírására támaszkodhatott? Ezt az egy példát látva, joggal kételkedhetünk benne, hogy a 167 czímerrajz egytőlegyig megfelelne annak a történeti hűségnek, melyet a szerző minden heraldikustól oly kiméletlen szigorúsággal megkövetel.

Igaz, hogy végső szavaival előre elzárta a kritika zsilipjeit, mivel »azoknak — úgymond — utólagos betömésére komoly irányú és sokoldalú elfoglaltatása miatt amúgy sem érne reá«, — de mi mégis kötelességünknek tartottuk a zsilipeket egy kicsit megnyitni és elmondani bár ezt a keveset, épen a maros-széki, csik-széki s hihetőleg az aranyas-széki székely nemesség genealogiai történetét tárgyaló komoly munkák érdekében, melyeknek megjelenését érdeklődéssel várjuk.

E—i.

Rybakov S. G. La musique et les chants des musulmans Ouraliens avec des remarques sur l'état social de ces tribus. (Музыка и пѣсни уральскихъ мусульманъ съ очеркомъ ихъ быта. St. Pétersbourg, 1897. Nagy 8-r. VIII. 330 l. Egy térképpel. (Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg. Classe hist. phil. VIII. II. 2.)

Rybakov két ízben is (1893 és 1894) tett tanulmányutat az Ural-vidéki mohamedán lakosság közt; útjának czélja e mohamedán lakosság népköltészetének, énekeinek, zenei szempontból való tanulmányozása volt. E népénekek dallamainak közzététele előtt 1896-ban még egyszer felkereste a vizsgált területeket, főleg azért, hogy közlésének az ellenőrzés révén annál nagyobb hitele legyen.

A szerző tanulmányai és kutatásai két kormányzóságnak: az ufainak és az orenburginak területére terjedtek ki. E két kormányzóságban a lakosság főleg *tatár* és *baskir*. — Mármost, mivel a Volga és az Ural közti területen zajlott le a magyarság történetének is egy része, sőt vannak nyomok arra is, hogy e területeken még a XIII-ik század folyamán is laktak magyarok, a kik azután kétségtelenül tatár nyelvűekké lettek, kétszeresen fontos és érdekes ránk nézve e területek pontos megismerése nyelvi, történeti és néprajzi szempontból. Főleg ha tekintetbe veszszük, hogy egyik elsőrangú tudósunk, *Pauler Gyula* »A magyar nemzet története Szent Istvánig« cz. munkájában e vidékek lakói közül egyenesen a baskirokat állította olyanokúl, kik törzsileg, vérileg, nyelvileg egyek voltak a magyarokkal. Minden apróságot tehát, mely a baskir föld jobb megismeréséhez vezet, kétszeres örömmel kell üdvözölnünk, annál inkább, mert a Pauler nézete körül kifejlődött vita folyamán az ellenfél is elismerte, hogy itt tényleg magyarságnak kellett laknia.

Rybakov az ő tanulmányait főleg az ufai és az orenburgi kormányzóság tatár és baskir lakosai közt végezte. Dolgozatában részletesen leírja e népek zene-szerszámait, közli dallamaikkal együtt énekeiket, sőt képben bemutat egy baskir népmuzsikust is. Dolgozatát néprajzi vázlattal egészíti ki s tanulmányához pontos térképet mellékel, megjelölve az útirányt, a falvakat, a hol csak megfordult. E térkép szerint utazásainak főpontja *Verchneuralsk* város volt; ennek, valamint az *orski* kerületnek baskir falvait tanulmányozta. E területen főleg az u. n. hegyi baskirok laknak, a kik is az egyedüli, igazi tősgyökeres baskiroknak tartják magukat. A mit Rybakov e hegyi baskirokról mond, röviden a következőkben foglalható össze:

A hegyi baskirok mohamedán vallásúak. Nincs falu, a hol mecset ne volna, s ide az öregek szívesen eljárnak. De nem annyira vallásosak, mint pl. a tatárok. Szerintök minden hit egyforma, mert az isten egy, csak a *könyvek* különbözők. A túlvilági életről csak annyit tudnak, hogy a halál után a jó tetteket cselekedőknek jó, a rosszat tevőknek pedig rossz dolguk leszen. Jó cselekedet azonban már az is, ha valaki rosszat nem tesz. A jövőtől nem félnek, mert a jövővel egyáltalában nem törődnek. Jellemző, hogy a Koránból semmit sem tudnak, magát a *Korán* szót is csak kevés baskir ismeri. Nyári és téli tartózkodó helyük lévén, nyaranként a mollát és a müedzint magukkal viszik.

A hegyi baskirok számát, mivel erről semmiféle statisztika nem szól, nem lehet tudni.

Télen a nép orosz módra épített falvakban lakik; kora tavaszszal azonban, mihelyt legeltetni lehet, kivonulnak *jurt*-jaikra. Ezek a *jurtok* téli lakóhelyüktől gyakran 10—15, sőt 20—30 verstnyi távolságra is feküsznek. Nyári szállásukat néha kétszer is változtatják. Mivel a nép baromtenyésztéssel foglalkozik, a nomád élet örökös szokása a baskirnak. Az igazi szegény ember az, a kinek nincsen semminemű jószága. Az ilyen azután gyakran a faluban tölti a nyarat is, bár a szegények nagy része is kivonúl. A szegény embert rendszerint a sátra formáján lehet megismerni.

Nyári szállásukon az élet körülbelül a következőképen folyik: A napi foglalatosság a nap keltével kezdődik. Az asszonyok korábban kelnek; az ő kötelességök a fejés. Tehén, kecske, birka s főleg a ló az az állat, a mit tenyésztenek. — Legfontosabb a ló; a gazdagságot is a szerint mérik, kinek hány kanczája van. Fő eledelök ugyanis a kanczatej (kumys), a mit egész napon át isznak. A kanczatejet eladni bűn, ellenben szegény baskirnak, idegennek ingyen adni belőle kötelesség. — A kanczákat napjában ötször fejik s nappalra a csikókat megkötik, nehogy a tejet kiszopják. Éjjel azonban a csikók is a ménessel legelnek. A kanczatejen kívül csáját isznak s hozzá kovásztalan, lepényformájú kenyeret esznek. A szegény baskirnak ez az egyetlen eledele. A csája-ivásra azonban, mint népdalaikból megállapítható, csak újabban szoktak rá. Húst ritkán esznek, pálinkát meg csak a fiatalja s azt is csak lakadalmakkor iszik. Az öregek a vutki-ivást bűnnek tartják.

A baromtenyésztésen kívül favágással foglalkoznak. A fát a városokba hordják, ott eladják, egyébként azonban kereskedést nem űznek.

Nyáron még szénakaszálással foglalkoznak; de a szénát

nem rakják el télire, hanem eladják. A baskir sem a maga, sem a jószága jövő sorsával nem törődik. Az 1891—1892 évi éhinség idején lovaikat kikergették a hótakarta erdőre s a szegény állatoknak úgy kellett hitvány élelmüket a hó alól kikaparniok.

Egészségi viszonyaik jók; nevezetesebb betegség nálok a szembaj, mely onnan ered, hogy a sátrakban a bent rakott tűz miatt állandó a füst. 1891—1892-ben az éhinség idején igen dühöngött a typhus-járvány köztük. Ujabb időben a bujakór is terjedőben van, s néha rendkívül deformált alakú baskirokat lehet látni. Az ilyen bujakórost szerintük a »féreg eszi.«

A nép typusáról Rybakov megjegyzi, hogy van köztük finn-ugor typus; általában azonban olyanok, mint a szomszéd tatárok, csakhogy szebbek. A baskirok az oroszföldi nem-oroszok közt a legszebb faj s általában magas termetüek.

A nép a lehető leglustább, s ebben is a férfiak járnak elől a példával. Gyakran egész napokat képesek feküdve heverészsel tölteni. Vállalkozó szellem nincs bennök, fogalmaik köre szük, együgyüek; tudásuk oly csekély, hogy gyakran mint a gyermekekkel kell velök beszélni, hogy az ember megértesse magát. Vendégszeretőknek azonban vendégszeretők; ha idegen vetődik közéjük, megbámulják, ruháit megtapogatják s »aj, aj« kiáltásokkal veszik körül. — E szellemi korlátoltság onnan van, hogy a baskirok az ő jurtjok, falujok határán kívül sehova sem mennek.

Lopás nem fordúl elő köztük; s ha hébe-hóba a ménesből egy-egy kancza eltünik, akkor is a legnagyobb valószínüséggel kirgizek voltak a lókötők. A tulajdonjogot a maguk módja szerint tisztelik. Az utazó, a ki közéjük téved, biztos lehet benne, hogy ha holmiját saját kocsiján hagyja vagy vendéglátó gazdája sátrába teszi le, a holminak semmi baja, hija nem lesz. Ellenben ha a kocsiról a földre teszi egyet-mását, bizonyos dolog, hogy akkor lába kél a jószágnak. A mi a földön fekszik, az senkié s azt baskir felfogás szerint szabad elemelni.

Régen a nép hadakozni, veszekedni szeretett, ma már nem szeret. A mikor az oroszok telepített katonaságot, kozákezredeket alakítottak belőlük, az intézmény nem vált be, mert a telepített kozákság foglalkozását: a földmívelést nem tudták megszokni. Ma is igen csekély része a népnek földmivelő.

A nő és a férfi egymáshoz való viszonya jobb, mint a többi mohamedánnál. Tizenöt éves korukban már megnősülnek s a nőt *veszik* (kalym). Vannak köztük egynejüek is, de a többnejüség általános.

Ennyi az, a mit Rybakov e hegyi baskirokról általános néprajzi érdekűt feljegyzett. Fő studiuma azonban a baskirok népköltészete volt, kiknek dalairól azt mondja, hogy szebbek a többi mohamedán népdaloknál.

Tanulmányának beosztása szerint a baskirok énekei: 1. Hősök tiszteletére szerzett énekek; 2. A természet szépségét dícsérő énekek; 3. Állati hangokat utánzó énekek; 4. Tánczra való énekek (biukuj); 5. Különféle énekek; orosz énekek baskir átdolgozásban. — A dallamok vagy *lassu* (kujlap) vagy *gyors* (žingyl-kuj) tempojúak. — Végűl a szerző részletesen beszámol a baskir énekesekről, muzsikusokról, zene-szerszámokról. A legérdekesebb baskir zene-szerszám a *kuraj* (furulya). — Az énekeseket és muzsikusokat Rybakov faluról-falura névszerint is összeírta s elmondja, melyiknek mi a kiválóbb tulajdonsága. — Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Rybakov közölte dallamokat kívánatos lenne valamely hozzáértő zenészszel megvizsgáltatnunk.[1])

—CH—s.

Les magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526—1722. Par *Albert Lefaivre*. Tome I. II. Paris, 1902. Perin et Comp. 8-r. 441 l., 457 l.

Már ismertettük Lefaivre felfogását, midőn II. Rákóczi Ferenczről szóló tanulmányával foglalkoztunk.[2]) Az a tanulmány a most előttünk fekvő munkának egyik szakasza volt. A többi szakasz sem nagyon különbözik a mutatványúl közölttől.

Lefaivre módszerét és irányát igen jól jellemzi az, hogy Klopp Onnonak »*Das Jahr 1683*« című monographiáját az újkori történetírás legkiválóbb termékei közé sorolja. (II. köt. 119. l.) Lefaivret valóban Klopp tanítványának tekinthetjük. Polemikus történetíró, a ki mindent dicsér, a mit a Habsburg-ház hívei tesznek, s mindent elitél, a mit ellenfelei akartak, vagy cselekedtek. Csakhogy Klopp tudós ember, sokat olvas és kutat s minden egyoldalusága mellett is igen tanulságos. Lefaivre ellenben betekint néha egy-egy levéltárba, de nem sokáig marad ott s akkor is azt fedezi fel, a mit már úgy is tudtunk. Egyébiránt kivonatokat készít kedvelt történetíróiból, különösen Istvánffyból és Wagnerből. Módszer és rendszer nélkül forgatja a német, latin, franczia történeti irodalmat, de a magyar forrásokkal mit sem törődik.

[1]) Ez irányban már tettünk lépéseket s nehány baskir éneket valamelyik ülésünk alkalmával szándékozunk is bemutatni. *Szerk.*

[2]) *Századok*, 1902. 387 és köv. ll.

Magyar történeti ismereteit nehány példa eléggé illusztrálja. Szerinte Szent István uralkodása óta hat asszony királya volt Magyarországnak. Fráter György 1538 körül már tíz éve volt pécsi püspök (évêque de Fünfkirchen). 1605-ben egy *Bocatine* nevű német *utazó* (Bocatius) írta le Budát. Szent László király Jagelló volt, valaminthogy a pragmatica sanctiót Mária Terézia fogadtatta el a magyarokkal.

A mi jólelkű szerzőnk mentegeti Báthory Zsigmond 1594-iki vérengzését. Csak egyszerű óvatosság volt az egész, mert bizonyos, hogy a mágnások meg akarták ölni Zsigmondot. A magyar történetírás elitéli Zsigmondot, mert lesujtotta azt a magyar oligarchiát, mely oly vígan tűrte a pasák uralmát. Már pedig ez oligarchia bosszuvágya inspirálta a magyar történetírást.

A rossz magyarok szívesebben látták a dunai tartományokat a török járom alatt, semhogy felszabadításukat egy román vitézségének köszönjék. Ez az oláh Mihály vajda volt, Lefaivrenek igen kedvelt hőse. Még Istvánffynak sem hiszi el a szerző, hogy Mihály kapzsi zsarnok volt, mert hiszen a »magyarismus« gyűlölete engesztelhetetlen. Bizony nem bánná Lefaivre, ha egy második Mihály megvalósítaná a dáko-románok álmait. Ily kitérésekkel fűszerezi a mi franciánk meglehetősen unalmas elbeszélését.

Báthory Endrét tudósunk szerint a »szeklerek« egy Ördög Balázs nevű jezsuita társaságában ölték meg.

Bocskay pályáját egészen eredménytelennek mondja a mi nagy itéletű történetírónk, ellenben Rudolfról azt írja, hogy »jelentékeny éles látással választotta ki embereit, s rendesen az érdemet méltatta bizalmára.« (Il plaçait généralement bien sa confiance et montrait une remarquable sureté de vues dans ses choix.)

Ezek után aligha fogunk csodálkozni azon, hogy Thurzó György kálvinista volt, pedig a zsolnai zsinatot is tárgyalja figyelmes szerzőnk.

Bethlen az ő trónfoglalása után rögtön átadta a töröknek Jenőt és Lippát s hozzá még Aradot. De mit is tagadhatott meg a törököktől? kérdezi méltatlankodva a jámbor író. Nehány lappal tovább már elfelejti tudósunk, hogy mit írt, s annak rendje és módja szerint 1616-ban adatja át Lippát a töröknek. Ezek után nem is szabad haragudnunk azért, hogy Lefaivre őrültségeknek nevezi II. Ferdinánd koronázási hitlevelének pontjait. A magyar rendeknek azt a szokását, hogy hosszu törvénykönyvekkel igyekeztek biztosítani szabadságaikat, Lefaivre monomaniának nevezi. És ez talán rendén van így.

Mert a ki nehány lapnyi távolságban két egymással teljesen ellentétes elbeszélést közöl, az némi illetékességgel beszélhet a lelki betegségek tüneteiről.

De kövessük tovább tudós vezetőnket.

1618-ban még Ausztriáé volt Kanizsa vára (327. l.), pedig a szerző is elbeszélte Istvánffy nyomán Kanizsa elestét. (257. l.) Már akármit mondjon Lefaivre a liberális magyar történetírókról, ezek legalább emlékeznek arra, a mit magok elbeszéltek. Hasonló hibát követ el a szerző, midőn elbeszéli, hogy Eger várát II. Mátyás engedte át a töröknek az 1615-iki és 1618-iki békekötésekben (330. l.), pedig a maga helyén megemlékezett a »paix de Szitvatorok«-ról. (284. l.) — Szépen világítja meg Lefaivre tájékozottságát az, hogy a haimburgi békealkuról Hurter könyve után beszél, pedig ez alkunak legfőbb forrása Béthune *Ambassade extraordinaire*-je, mely Párisban jelent meg 1667-ben. Lám, az egyoldalusággal vádolt magyarok e franczia kiadványt elég jól ismerik.

Az 1627-iki szőnyi békét úgy fogja fel Lefaivre, mint II. Ferdinánd nagy diadalát. Ausztria ezzel visszahódította cselekvési szabadságát, melyet II. Mátyás annak idején veszélyeztetett. Minő alaptalan beszéd! A szőnyi béke után a török-magyar viszonyok lényegökben nem változtak, sőt ha azt vesszük, hogy Váczot nem bírta visszaszerezni a magyar király, inkább azt kellene mondanunk, hogy e viszonyok rosszabbak voltak akkor, mint II. Mátyás korában. De minek folytassuk?

Lefaivre nem ismeri a magyar történetet, s még kevésbbé ismeri a mai magyar viszonyokat s mégis két jókora kötetben beszél rólok a bécsi magyarfalók szája íze szerint. Reméljük, hogy Lefaivre nem éri el czélját. Különös volna, ha ízléstelen és értelmetlen fecsegései csorbítanák azt a jó véleményt, melyet tájékozottabb és okosabb franczia írók terjesztettek a magyar történetről.

A. D.

Alsófehér vármegye történelme a római korban. Irta *Cserni Béla.* Nagy-Enyed, 1901. Nagy 8-r. 457 l. (Különlenyomat *Alsófehér vármegye monographiája* II-ik köt. 1-ső részéből.)

A czímben foglalt munka kiváló tanulságúl szolgálhat mindazoknak, kik a vidéki elszigeteltség emlegetésével szokták mentegetni félrevonulásukat vagy vállalkozó készségük hiányát. Ime *Cserni Béla* alig egy évtized alatt összeköttetéseket teremtett nemcsak a hazai archaeologusok kis körével, hanem a bécsi epigraphiai intézet támogatását is megnyerve, abba a helyzetbe jutott, hogy a szűk körben és szerény igényekkel

megindított ásatásokból végre *Apulum*, sőt mondhatnók: *Dacia Apulensis*, vagyis Közép-Dáczia monographiája kerekedett ki.

Könyvének legbecsesebb fejezetei épen azért azok, melyek a Gyulafehérvár város és a vár között végzett ásatások gazdag leleteinek magyarázatát és illusztrálását tartalmazzák. Mert Cserni Béla fáradhatatlan munkaszeretete nem érte be a leletek ismertetésével és csoportosításával, hanem rászánta magát a fényképezés eltanulására is, úgy hogy könyvének csinos mellékletei szintén az ő ügyességét dicsérik.

Ép oly értékes fejezet az Apulumban *Philippus Arabs* császár által Róma millennáris esztendejében megnyitott s 246-tól épen kerek tíz esztendeig, vagyis K. u. 256-ig vereteiben megörökített pénzverő hivatal lemezeinek ismertetése.

Az ásatások eddigi eredményei az utász-kaszárnya építésekor megállapított egyetlen kapubejáraton felül újabb adalékokat nem nyujtottak ugyan a *castrum* topographiájához, de egy terjedelmes kőfürdőt, több magánépületet, templomot, a többi közt a Mithrának tulajdonítható szentélyt tárva ki, — valóban hasznos szolgálatokat tett e téren is Cserni Béla, szintúgy, mint az apulumi téglabélyegek bő sorozatának összeállításával. Cserni Béla ásatásai összesen 108 bélyegváltozatot eredményeztek, de hazai nyilvános gyüjteményeinkből még e tekintélyes számot is bővíthette volna. Felettébb sajnálhatjuk, hogy a nagyszebeni Bruckenthal-muzeumban, a kolozsvári Erdélyi Muzeumban s a Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat muzeumában, valamint az iskolák és magánosok gyüjteményeiben őrzött számos változatot, alig néhány kivétellel, nem jelzi lajstromában; hogy Maros-Portust, mely Apulum belterületébe esett, külön lelőhelynek minősíti.

Kifogás alá esik az is, hogy az Apulum területéről még az erdélyi fejedelmek idejében a közel vidéki udvarházakba széthordott feliratok hovatartozását nem igyekezett megállapítani.

Apulum *irodalmának* történetét is teljesebbnek óhajtottuk volna. A régibb gyüjtőkkel és írókkal, a minők pl. *Mezercius* kolosmonostori apát, *Szamosközy* s mások, a kik pedig igen érdemes elődeink, alig foglalkozik. *Kovachóczy Farkas* gyüjtéséről, a *Bethlen Gábor* fejedelem által Hunyad megye területéről elszállított feliratokról tudomást sem vesz, s míg *Hene Xaver* kanonoknak tévedésektől épen nem ment közléseit kritika nélkül magáévá teszi, *Thalson* tábori papnak a XIX. század közepén kifejtett érdemes tevékenységét, *Neigebaur* tüzetes munkálatait s általában a gr. *Kemény József* buzdítására végzett munkálatokat nem méltatja. Másoknak

egész Alsófehér vármegyére kiterjedő alapvető munkásságával, *P. Szathmáry Károly*, *Finály Henrik* gyüjtésével, *Torma Károly* körútjával, *Király Pál* Dáczia és Apulum irodalmát oly részletesen felölelő monographiájával szintén ajánlatos lett volna az irodalmi fejezetben tüzetesebben foglalkozni, főleg miután nagyon is másodrendű és problematikus értékű munkálatokra elég sok helyet pazarol a monographia.

Épen úgy nem lett volna szabad némely külföldi tudósokról, főleg a fentebb már említett Neigebaur mellett *Hirschfeld* és *Benndorf* bécsi egyetemi tanároknak a *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztése érdekében tett utazásaikról, *Goos Károly* búvárlatairól s épen Apulumot legelőször behatóan tárgyaló monographiájáról megfeledkezni.

A római előtti Dáczia néprajzáról s viszontagságairól szóló fejezetnél sem találjuk a források helyes megválasztását. Katanchich rég elavult magyarázatát a dákokról, főleg mióta *Tomaschek Vilmos* és társainak kutatásaival rendelkezünk, említeni sem kívánatos. Csak ezek mellőzésével elégedhetett meg a szerző *Sarmis-Fethusa*, *Sarmis-Egethusa* ingadozó magyarázataival s azonosíthatta a bizonytalan fekvésű *Tarnis*sal Apulumot. Az al-dunai útvonalak érdekében épen az utolsó tíz esztendő folyamán végzett kutatások eredményeinek mellőzésével a több évtizeddel ezelőtt Aschbach útján forgalomba jött, részben mesés nomenclatura mellett, még kirívóbb Goos Károlynak 1873-ban nagyon is elsőrendű forrásúl szerepelt térképét azokkal a tévedésekkel reprodukálni, melyekről épen a legutóbbi időkben akadémiai tanulmányok adnak felvilágosítást; hogy t. i. *Arcidava* nem Versecz, *Aizezis* nem Ezeres, a *Caput bubali* nem Valea-Bouluj helyén feküdt s Déva nem *Singidava*-ból fejlődött. A különböző korú források összezavarásából származnak azután a könyv számos tévedései; nevezetesen Dáczia felosztásában s az útvonalak állomásainál, hol *Petris*-t Csigmoval azonosítja, holott az útvonalnál helyesen Aranyhoz helyezi.

A praehistorikus és római leletek felsorolásában is helyrajzi, szemléltetőbb eljárást óhajtottunk volna, utalással a geographiai jelentőségre, a közlekedési és közgazdasági kapcsolatra és érdekcsoportozatokra. Mindezen észrevételek mellett is Cserni Béla hasznos munkát végzett monographiájával, melyet sok részben előtanulmányúl vehetünk Apulumnak a megkezdett ásatások során mindinkább kiegészíthető rendszeres helyrajzához. A mit Cserni idáig e téren az ő lakóhelyén végzett, az magában is számottevő, sikeres munka, s bizonyára ajánlatosabb lesz vala őt saját biztos munkakörében foglalkoz-

tatni, a megye többi részeit pedig más, a helyi viszonyokkal és irodalommal ismerősebb munkatársak közt megosztani, mert akkor annál több tere és ideje maradt volna Gyulafehérvár és környéke római-kori emlékeinek tanulmányozására.

TÉGLÁS GÁBOR.

A pápai ev. ref. főiskola könyvtárának katalogusa és rövid története. Készitette *Borsos István.* Pápa, 1901. Főiskolai kny. 8-r. 732, 2 l.

Túl a Dunán a reformátusok erős vára Pápa. Már Enyingi Török Bálint, a város hatalmas földesura, pártúl fogta azokat, kik e városban a reformáczió tanait ismeretesekké törekedtek tenni. A reformácziónak hathatós támogatója lőn az 1531-ben megnyilt pápai iskola, melynek története összeforrott a magyar protestantismus történetével. Mikor Mária Terézia uralkodása idején a magyarság ügye háttérbe szorúl, megérzi ennek hatását a pápai iskola is, mert mintegy harmincz éven át nem is Pápán, hanem a szomszédos kis nemes községben, Adáz-Tevelen kénytelen megvonulni. De bár *a protestánsoknak túl a Dunán* Pápa a szellemi központja, ez még sem fejlődött a XVIII-ik században oly hatalmas erősséggé, mint Debreczen és Sárospatak. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy az osztrák hatalomnak jobban esett a keze ügyébe és politikai okokból gyakran érezhette a hatalom keze súlyát.

A partikula-iskolák színvonalán felülemelkedő iskolának — úgy látszik — megalapítása óta volt könyvtára is, bár erről az iskola szabályzataiban nincs szó. De ha a könyvtárról csak a XIX-ik század elején találunk a főiskola történetében adatokat, a könyvekben található bejegyzésekből arra következtethetünk, hogy már 1637-ben fennállott. Egyike tehát azon iskolai könyvtáraknak, melyeket keletkezésök szerint hazánkban a legrégebbiek közé sorolhatunk.

Ennek történetét írta meg a czímben jelzett katalogus élén a jelenlegi könyvtárnok, *Borsos István.* Ha írott hagyományok, oklevelek nem állottak is rendelkezésére, fáradhatatlan szorgalommal átlapozgatva a könyvtárban található régi könyveket, a talált bejegyzésekből igen érdekesen állapítja meg, hogy kik adományoztak már a legrégibb időben is könyveket a könyvtárnak, mely a XVII-ik században a tanulók coetusáé volt, s a melynek bibliothecariusa, úgy látszik, ezek kebeléből választatott, úgy a mint ez akkor a nagyobb hazai protestáns iskoláknál szokásos volt.

Az első adományozók közt találjuk az ismert nevű superintendenseket: Kanizsai Pálfi Jánost és Torkos Jakabot. 1660-ban az új iskolai épületben már egy »közönséges könyvesház« is volt és ennek adományozta könyveit a pápai lelkész és ismert író, Veresmarthi Mihály is. Ez időből igen becses, ritka példányok ama dissertatiók, melyeket dunántúli ifjak külföldön tartózkodva, ott nyomattak és hála jeléül megküldtek pápai volt tanitójuknak, Veresmarthinak. Ezek között van négy olyan is, melyet Szabó Károly sem említ a *Régi Magyar Könyvtár*-ban. Kettőnek (1672) Bátakeszi Szegi János a szerzője, míg a másik kettőt Szathmárnémethi Mihály írta 1666-ban. Érdekes kézirat az is, mely a XVII-ik század végéről Kocsi Csergő Bálint négy magyar nyelvű rektori beszédét tartalmazza.

A könyvtár később leginkább vétel és ajándékok által gyarapodott. Ez utóbbiak közül leginkább figyelmet érdemelnek Chernelházi Chernel Sámuel, Szikszai József, Szalai Mihály, Jankovich Miklós, Kazay Gábor, Tóth Ferencz, Kerkápoly Károly és Szilágyi József ajándékai.

A könyvtár ma 12,508 műből, 24,078 kötetből áll. Borsos István, a Magyar Nemzeti Muzeumnál szerzett gyakorlata alapján 14 fő és több alszakra osztotta. A csoportosítás helyes és követésre méltó, csak itt-ott találunk elvétve oly művet, mit czélszerűbb lett volna más szakba osztani. Ez azonban nem von le semmit a helyes feldolgozás nagy és szépen végzett munkájának értékéből.

Csak az kár, hogy a könyvtár birtokában levő 200 darab oklevélnek — a legrégibb Kun László királyunk idejéből való — regestáit is nem állította össze a könyvtárnok. Ezeknek közlése történelmi szempontból igen kívánatos lenne. Borsos István e katalogus készítése alkalmából jelét adta annak, hogy e feladatot is sikerrel tudná elvégezni.

Nagy Lajos.

TÁRCZA.

HAJNIK IMRE

1840. ápr. 5. — 1902. aug. 30.

Ismét egygyel kevesebb azon kevesek száma, kiket a Magyar Történelmi Társulat megalapítói, legelső tagjai közül még körünkben, életben tisztelhetünk. *Hajnik Imre* tagtársunkat, a budapesti tudomány-egyetem nyugalmazott nagyérdemű tanárát, a M. Tud. Akadémiának rendes, társulatunknak fennállása óta ig. választmányi tagját vesztettük el. Régen érezzük e veszteséget, mert a kiváló tudóst előbb gyöngélkedése, majd mindinkább súlyosodó betegsége már jó ideje megfosztotta attól a munkakörtől, melyben magának annyi gyönyörűséget és érdemet, a magyar tudományosságnak annyi becsületet és dicsőséget szerzett; de a veszteség fájdalma csak most nehezedik igazán lelkünkre, midőn azt kell jelentenünk olvasóinknak, hogy Hajnik Imre a mult augusztus-hó 30-án hosszas szenvedés után meghalt. Budapesten, svábhegyi nyaralójában érte a halál, hol nyaranta üdülést keresett megrongált egészségének. Kathedrájától, melyet előbb a pozsonyi, nagyváradi és kassai akadémiákon, utóbb a győri kir. jogakadémián s végül a budapesti egyetemen mint az európai és magyar jogtörténet tanára oly kitűnően töltött be, a mult esztendő folyamán kellett végleg megválnia. Tanári pályájának mindenkor maradandó emléke leend az európai szakirodalomban is számottevő munkája: az *Egyetemes európai jogtörténet*, melynek első kötetét még 1875-ben, kevéssel egyetemi tanárrá való kineveztetése után bocsátotta közre. Hogy abból a *német* jogtörténetből, melyet a Bach-korszak hozott be nálunk, a szó valódi értelmében *egyetemes* jogtörténet lett, mely az európai jogfejlődést nem mint egyes országok külön-külön jogtörténetét, hanem mint szervesen összefüggő folyamatot tárgyalja: azt néhai Wenzel Gusztáv úttörő munkássága mellett főleg Hajnik Imrének köszönheti a tudomány.

De talán még ennél is több köszönettel tartozunk emlékének azért, a mit a speciális magyar alkotmány- és jogtörténet terén alkotott. Kisebb dolgozatai, akadémiai székfoglalói tartalmas sorozatából csak nehányat említünk meg, mint pl. *A nemesség országgyűlési fejenként való megjelenésének megszűnése* (1873); *A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában* (1879); *A perdöntő eskü és az előzetes tanu-bizonyítás a középkori magyar perjogban* (1881); *Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban* (1886); *Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben* (1886); *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyes házakbeli királyok korszakában* (1892). Mindezekről nem szólva bővebben ezúttal, elég utolsó nagy művére rámutatnunk, hogy neve soha feledésbe ne menjen közöttünk. *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt* cz. könyve (1899) szinte páratlanul áll nemcsak a hazai, hanem a külföldi jogi irodalomban is. Évtizedeken át folytatott levéltári kutatások alapján egész középkori perjogunk rendszerét közvetetlenül a törvényekből és a korunkra jutott oklevelek rengeteg tömegéből állítja elénk ez a nagybecsű mű, mely diplomatikai és történelmi szempontból tekintve is oly tanulságos, hogy jelentőségét a jogtörténet határain jóval túlmenőnek kell tartanunk. Általán véve Hajnik Imre tudományos műveltségében, felfogásában s egész szellemében a jogász és historikus a legszerencsésebben egyesültek arra, hogy maradandó értékű munkákkal gazdagítsa irodalmunkat. Nem fájlalhatjuk eléggé, hogy e munkás élet fonalának meg kellett szakadnia. — Az elhunyt tudós holttestét szept. 1-én a kerepesi-úti sírkertben helyezték örök nyugalomra, hol az Egyetem nevében *Concha Győző* prodékán mondott megható búcsubeszédet a halott koporsója felett. Hálás tiszteletünk és fájdalmunk jeléül mi is letettük szerény koszorúnkat gyászos ravatalára. Legyen áldott emlékezete!

ALBERT A »CHYCHETY« BÁN.

Már figyelmeztettem történetíróinkat és olvasóinkat [1]) arra, hogy a Margit-legenda ezen tételében: »Vala egy jobbágy, kinek vala neve Albert, és ő vala *chychety* bán« — a *Chychet* név nem az ő lakóhelyét, hanem bánságát jelenti; a hol pedig a legenda ezt mondja: »vala ez bánnak egy asszonya« — az *asszony* szó alatt nem az ő *nejét*, hanem *úrnőjét* kell érteni.

Rég megfeledkeztem már e kis figyelmeztetésről, mikor jegyzeteim között egy pár szó ötlött szemembe. E pár szót egy

[1]) *Századok*, 1900. 949. l.

eddigelé egész terjedelmében kiadatlan oklevélből írtam volt ki, s mivel úgy látom, hogy ennek nyomán a rejtélyes *Chychet* nevet meg lehet fejteni, újra fölszólalok.

Előljáróban azt kell megmagyaráznom, hogyan lehetett Anna herczegné, Rasztiszláv neje, 1276-ban özvegye, ugyanazon évben egy magyar főúrnak, egy bánnak *asszonya*, azaz úrnője, fejedelme? Mert az untig ismeretes *Rivulus Dominarum* = Asszonypataka, *Forum Reginae* = Asszony-vására, *Magna Domina* = Nagy-asszony kifejezéseken kívül a Nyelvtörténeti Szótárban felhalmozott adatok is kétségtelenné teszik, hogy e mondatban: »vala ez bánnak egy asszonya«, az *asszony* mást mint *úrnőt* nem jelenthet.

Nemcsak a Margit-legendából, nemcsak az 1276-iki tanuvallomások jegyzőkönyvéből, hanem más adatokból is bizonyos, hogy Anna herczegné, Rasztiszláv özvegye, az 1274—1276 években újra Magyarországban tartózkodott.[1]) De ha itt, hazánkban tartózkodott, miből élt?

Pauler helyesen mondja, hogy 1272 november-hó közepén Mácsai Béla herczegnek, Mácsó és Bosznia herczegének meggyilkolása után, herczegségét a magyar főurak maguk közt négy részre osztották. *Barancs* és *Kucsó* területe lett az első rész, *Mácsó* a második, *Só* és *Ozora* a harmadik, végül *Bosznia* a negyedik.[2]) Ez az állapot azonban rövid ideig tartott. Az 1273 év májushavában eltűnnek a négyféle bánok s helyettük Monoszlai Egyed lett Mácsó és Bosznia bánja s az is maradt 1273 végéig. Az 1274—1278 évek alatt azonban hiába keressük Mácsó és Bosznia bánját az oklevelek végére írt zászlósurak vagy a királyi udvar egyéb tisztviselői között, nem találjuk ott. Pesty Frigyes megteszi ugyan ez évekre is Egyedet, Jánost és Ugrint Mácsó meg Ozora bánjaivá,[3]) de bizonyítékait csak a megbízhatatlan országos levéltári *Liber Dignitariorum*-ból veszi[4]) és így tévedett. Igazolni tudjuk, hogy pl. Csák Ugron ez években tettleg nem is lehetett Mácsó bánja, mert 1274-ben főlovászmester,[5]) 1275 márcz. 24-től jun. 4-ig szörényi bán,[6]) 1275 szept. 3-ika után országbíró,[7])

---

[1]) *Pauler:* A m. nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt. 1. kiad. II. köt. 411, 412, 704. ll.

[2]) Id. m. II. köt. 393—395. ll.

[3]) *Századok*, 1875. 369. l.

[4]) Kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy Pesty Frigyes az idézett helyen nemcsak a *Liber Dignitariorum*-ra, hanem más forrásokra s eredeti oklevelekre is hivatkozik. *Szerk.*

[5]) *Wenzel:* Árpk. Uj Okmt. IX. 107. l.

[6]) *Wenzel* id. m. XII. 116. l. — *Fejér:* Cod. Dipl. V. 2. 244. l.

[7]) *Wenzel* id. m. XII. 135. l. — *Knauz:* Mon. Strig. II. 53. l.

1275 decz. 2-től 1276 szeptemberéig erdélyi vajda és szolnoki ispán volt.[1])

De hát vajjon uratlan föld volt az 1274—1278 években Mácsó és Bosznia? És ha nem volt, mert nem is lehetett, miért nem fordúl elő ez években a magyar király udvartartásában Mácsó és Bosznia bánja?

Azért, mert Anna herczegné, Rasztiszláv özvegye, 1273 végén vagy 1274 elején visszatérvén hazánkba, visszakapta régi herczegségét és így Mácsó vagy Bosznia bánjai az 1274—1278 években az ő emberei valának s nem tartoztak a királyi udvarhoz.

Kitűnik ez ugyancsak a Margit legendának mindjárt a chycheti bán esetét követő ezen elbeszéléséből:

»Vala némely tiszta nemességő ember, kinek vala neve Ampudinus, és vala vármegye ispánja .... ez nemes úrnak lakó helye vala ez klastromhoz több, hogynem mennye földet egy lovon való ember ki igethetne hat napon .... ez nemes úr ... bizonságot tőn ... hogy mikoron az ő szerető fia ... megbetegölt volna ... szent Margit asszonnak vélomát nagy kéréssel elkérék szent Margit asszonnak nénjétől Anna asszontúl, herczekné asszontúl ... Ez herczegné asszon targya *(sic!)* vala ő nála ez vélomot nagy alkolmas tisztességgel. Mikoron ... bele takarák az kicsin gyermeknek fejét ... szent Margit asszonnak érdeme miá meggyógyula szent Margit asszonnak halála negyed esztendőében (eztendeveben)[2]) ez felyűl megmondott herczegné asszonnak, Anna asszonnak jelen voltára és mind ő bőséges népének jelen voltára szent Ireneusnak monostorában.«[3])

Kétségtelen ez elbeszélésből, hogy Anna herczegasszony 1274—1275-ben Budától nagyon messzire, szent Ireneus monostora mellett lakott, még pedig udvarával (ő bőséges népével) együtt állandóan, úgy hogy szentéletű huga egyik fátyolát is, mint kedves emlékét itt helyezte el. Szent Ireneus monostora (Szent-Ernye) pedig, mint Csánki kimutatta, Száva-Szentdemeter (ma Mitrovicz) mellett feküdt.[4]) Annak, hogy 1274—1275-ben Anna herczegasszony egész udvarával állandóan itt lakott, egyedűl csak az lehetett és az volt az oka, hogy újra visszakapta férje és fia herczegségét: Mácsót és Boszniát.

Ezt tudva és szem előtt tartva, tessék mármost megtekinteni a Magyar Történelmi Társulat letétében a M. N. Muzeumban őrzött 1275-iki oklevelet. Világosan olvasható benne, hogy a király 1275-ben kiküldé: »Pouka episcopum Syrimiensem,

[1]) *Wenzel* id m. IX. 117., XII. 174. l.
[2]) Azaz 1274. jan. 18 — 1275. jan. 18.
[3]) Nyelvemléktár, VIII. köt. 70. l.
[4]) Magyarország tört. földrajza, II. köt. 239. l.

magistrum Laurentium *et Albertum banum de Macho*«, hogy az Ajnárdfiakat (Zsámbékiakat) a Duna-Száva közén eső jószágaikban osztoztassák meg.

Ime tehát azért volt Anna, Rasztiszláv özvegye, Albert bánnak *asszonya*, azaz úrnője, mert ez az ő herczegségéhez tartozó Mácsónak bánja vala. A rejtélyes *Chychet* e szerint Mácsót jelenti.

Igy azután könnyen érthető, hogy Albert bán tanui a szerémi prépost és Anna herczegasszony másik tisztviselője, Ampod boszniai bán valának. Ampodot ennélfogvà nem szükséges *al*-bánnak tartanunk, mint azt korábban gondoltam.[1])

Végűl Anna herczegasszonyt annyiszor emlegetvén, nem mulaszthatjuk el, hogy ne figyelmeztessük olvasóinkat Wertner Mórnak már másodizbeli, egyszerű hibás olvasásból eredő jóhiszemű tévedésére. Wertner megbízhatatlannak tartja a Margit-legendát, mert egy helyütt ezt mondja: »Anna asszony *német* herczegnek felesége, mely Anna asszony vala ifju László király atyjának, István királynak huga«, holott férje — mint Wertner tovább folytatja — sohasem volt német herczeg.[2]) Azonban csak a régi Pray-féle hibás kiadásban áll ez a tétel igy: »Anna azzon *nemeth* hercheknek felesege«, az eredeti kéziratban és Volf György pontosabb kiadásában e tétel igy hangzik: »Anna asszon *némely* herczeknek felesége.« [3]) A régi magyar nyelvben pedig »némely herczek« annyit tett, mint ha ma azt mondjuk, hogy »egy herczeg.« A Margit-legenda tehát e helyen csak azt akarja mondani, hogy Anna asszony egy herczegnek volt a felesége, s ezzel magában semmiféle genealogiai botlást nem követett el, jóllehet egyben-másban nem dicsekedhetik is a mai genealogusok pontosságával.

Sándorhegyi.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia május 26-iki összes ülése alkalmával *Károlyi Árpád* r. tag szép emlékbeszédét hallottuk, melyet néhai *Arneth Alfréd* külső tag tiszteletére mondott. Arneth Alfréd valóságos belső titkos tanácsos, a bécsi tudományos Akadémia elnöke, a cs. és kir. udvari és állami levéltár igazgatója, a M. Tud. Akadémiának 1872-ben megválasztott külső tagja s 1877 óta társulatunknak is külföldi tiszteleti tagja, 1897 jul. 30-án halt meg. Károlyi Árpád, kinek az elhunyt tudós több mint húsz éven át hivatali főnöke vala, három szempontból emlékezett meg róla beszédében: jellemezte mint embert, méltatta

[1]) *Századok*, id. h.
[2]) Az Árpádok családi története, 472. l. — *Századok*, 1901. 74. l.
[3]) Nyelvemléktár, VIII. köt. 65. l.

mint történettudóst és írót, magyarázta mint osztrák politikust. A nemes, előkelő egyéniségű és nagytudományú férfiu emlékétől — bár politikai ideáljai, melyek a magyar nemzeti törekvéseknek, önálló államiságunknak ellenségévé tették, hidegen hagynak bennünket — a tiszteletet meg nem tagadhatjuk. Történetírói munkássága különösen Ausztria XVIII-ik századi politikai történetére nézve nagyjelentőségű. Igen becses anyagot nyujtanak a század történetéhez azon kötetekre menő kiadványai, melyekben Mária Teréziának leányával Mária Antóniával és Mercy-Argenteau gróffal, II. Józsefnek anyjával és öcscsével Lipóttal, majd ismét II. József császárnak II. Katalin orosz czárnővel folytatott levelezéseit tette közzé. Főmunkája, Mária Terézia tíz kötetre terjedő élettörténete, mit 1879-ben fejezett be, sok ponton Magyarország viszonyait is megvilágítja. Történetíró, ki a XVIII-ik század eseményeivel foglalkozik, Arneth munkáit nem mellőzheti. A miért azonban leginkább adózhatunk elismeréssel emlékének, az a bécsi állami levéltár igazgatásával függ össze. Az ő felvilágosult szellemének, szabadelvű gondolkodásának köszönheti a történettudomány, hogy az addig féltékenyen őrzött levéltár kincsei a kutatás számára hozzáférhetőkké lettek. Mint igazgató, a levéltár használatát megnehezítő módozatokon példaadólag könnyített, s a mit ez irányban befolyásával keresztülvinnie sikerült, azzal a magyar történetírás mezejét is megtermékenyítette. Horváth Mihály óta alig van magyar történetíró, ki az Arneth kezdésére megnyilt forrásokból ne merített volna.

A második osztály jun. 9-iki ülésére kitűzött előadás: dr. *Pekár Károly* vendég értekezése *az ok-kapcsolat eredetéről magyar őstörténeti adalékokkal kapcsolatban*, — elmaradt, mert az ülés a megjelent tagok csekély száma miatt nem volt megtartható.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT április 26-án tartotta ez idei első tavaszi ig. választmányi és felolvasó ülését, *Réthi Lajos* vál. tag elnöklésével. — Az elnök megnyitó szavai után *Jeanplong József* vál. tag felolvasta magyar fordításban Siess Lajos egykorú tudósításait a Hóra-világ eseményeiről.[1]) E becses tudósítások a társulat Évkönyvében is meg fognak jelenni, hol »A Hóra-világ Hunyad megyében« czímmel önálló rovatot nyitnak az 1784 85-iki véres oláh lázadás részleteinek ismertetésére és állandó nyomozására. *Téglás Gábor* muzeum-igazgató három színes porczellán-tárgyat mutatott be Schultz Fri-

[1]) E tudósításokat a kismartoni Esterházy herczegi főlevéltárból, a hol őriztetnek, tájékoztató bevezetéssel, az eredeti német nyelven kiadta Merényi Lajos a *Történelmi Tár* 1901 évi első füzetében.

gyes építész ajándékából. E tárgyak a Hunyad megyében 1848-ig fennállott batizi porczellángyárból valók, melynek történetéről és működéséről *Issekutz Antal* fog közölni adatokat. — *Wanka Béla* m. kir. pénzügyőri főbiztos egy Várhelyről szerzett érdekes Minerva-szoborral gazdagítá a társulat muzeumát. — Téglás Gábor indítványára elhatározta a választmány, hogy a dévai vár-udvart kitisztíttatja, a téli fagy következtében itt-ott meglazult falakat alátámasztatja, a déli oldal kőfeljáróját újra építteti, korláttal és útmutató jelzőtáblákkal látja el, s több évre terjedő munkaprogramm szerint államsegélylyel és a műemlékek orsz. bizottságának támogatásával restaurálja a várat, illetőleg a falaknak czementtel való leöntése és az üregek betömése által megakadályozza a további pusztulást, miként az a külföldön számos helyen látható. A történeti érzék fejlesztése szempontjából pedig, és kegyeletes emlékeztetésül a vár multjára, nevet ad minden ösvénynek, bástyának és várromnak, kezdve a Bethlen-népkerttől fel a várudvarig, a mihez valami történeti esemény emléke fűződik. Igy meg fogja jelölni a helyét, hol utolsó nemzeti királyunk, János király, 1540 őszén három hétig feküdt kiterítve a szent korona mellett; hol Izabella királyné is gyakran tartózkodott; hol a börtönszerű üregekben Dávid Ferencz sínlett; a honnan Széchy Mária 1637-ben szétverte rozsályi Kun István hajduit, kikkel az elhagyott férj személyesen jött érte Dévára stb. A gondos körültekintést kívánó munkálatok elvégzésére *Hajduczky József* vállalkozott, kinek a várhegy befásítása, ápolása és szépítése körül máris kiváló érdemei vannak. — Téglás Gábor jelentette még, hogy a nyári szűnidő alatt Veczelen, Kalánban és Várhelyen fog nagyobb ásatásokat végezni, hol jelenleg az amphitheatrum körűlkerítése folyik.

A junius 22-iki választmányi ülésen, melyen gr. *Kuun Géza* elnökölt, *Veress Endre* titkár tartott felolvasást »*Hunyad vármegye János király és Izabella királyné korában*« czím alatt, melyből új adatként kiemelhető, hogy János király viaszba burkolt holtteste három hétig feküdt kiterítve a dévai várban s ez idő alatt a magyar szent korona is ott őriztetett; továbbá, hogy János király özvegye, Izabella királyné, nemcsak gyakran tartózkodott Déván, hanem ő építtette az algyógyi hőforrásokhoz az első fürdőt, melyet a későbbi fejedelmek mindvégig használtak. A felolvasás a társulat Évkönyvében fog napvilágot látni. — *Téglás Gábor* muzeum-igazgató a római-kori Micia területén fekvő Veczelen folytatott ásatásairól tett jelentést s az ott gyüjtött feliratos köveket sikerült fénykép-felvételekben is szemléltette. — *Hajduczky József* tanár a dévai várban megkezdett restaurálási munkálatokról számolt be. — A titkár bemutatta *Téglás Gábor* legújabb munkáját, mely »*Hunyad-megyei kalauz*« czímmel

a E. K. E. kiadásában jelent meg s 214 lapon magában foglalja a szerzőnek mindazon ismereteit és tapasztalatait, melyeket a nagy multú vármegye területének tanulmányozása közben évtizedeken át szerzett. — Megemlítjük még, hogy a társulat egy »Conscriptio una cum aestimatione aedificiorum neo-erectorum, meliorationum, reluitionumque quarumlibet ab anno 1743 ad annum 1767 in dominio Devensi factarum« cz. 116 lapnyi, piros bőrkötésű kéziratot vásárolt, mely a hallerkői gróf Haller János erdélyi kormányzó özvegye, Daniel Zsófia grófné birtokában volt dévai curia és uradalom pontos leírását adja. Az érdekes kötet köz- és művelődéstörténeti adatainak feldolgozásával Koncz József marosvásárhelyi tanár bízatott meg.

— AZ ALSÓFEHÉR-MEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET junius-hó 15-én tartotta meg Gyulafehérvárott ez évi, immár *tizenkettedik* rendes közgyűlését *Csató János* kir. tanácsos, ny. alispán elnöklése alatt. Az elnök örömmel jelezte megnyitó beszédében, hogy az egylet beköltözött a Gyulafehérvár város által e czélra felajánlott állandó muzeum-épületbe. Azután jelentette, hogy a *miriszlói csata* emlékoszlopa elkészült. — Az elnöki megnyitó után Imecs Fülöp Jákó apát-kanonok üdvözölte a közgyűlést a M. Történelmi Társulat nevében. Másoknak üdvözlő átiratait olvasták fel. — *Kóródy Péter* titkár jelentéséből kiemeljük, hogy a lefolyt egyleti évben öt választmányi ülés tartatott; az egyletnek 145 tagja van. — A miriszlói emlék leleplezésének ünnepe szept. 14-re tűzetett ki. — A muzeum szépen gyarapodott, különösen az apulumi ásatásokból. — A közgyűlésen dr. *Ujfalusi József* apát-kanonok tartott felolvasást *a gyulafehérvári székesegyházról*. Abból az elvből indulván ki, hogy a ki az erdélyi egyházmegyét alapította, az vetette meg alapját a mostani székesegyháznak is, számos történetíróval bizonyította annak Szent István idejéből való származását. Azután a székesegyháznak különböző időkben épült részeit ismertette s bővebben foglalkozott a Hunyadi-sírokkal az újabb kutatások alapján. A felolvasás az egylet Évkönyvében fog megjelenni.

— TÖRTÉNET-TANÍTÁSI TANFOLYAM. A legújabb középiskolai tanterv, melyet a közoktatásügyi kormány még 1899-ben bocsátott ki, a folyó iskolai év kezdetével lép életbe. Az új tanterv szerint a történet-tanításnak eddigi rendje módosulni fog. Vezéreszméje az, hogy nemzetünk multjának ismertetése ifjainkat a középiskola egész folyamán végig kísérje, vagy más szavakkal: hogy a középiskolai oktatás, nevezetesen a történet-tanítás központjává a hazai történelem tétessék. Csak örömmel üdvözölhetjük ez eszmét, mely végeredményében ugyanazt a czélt követi, mit a Magyar Törté-

nelmi Társulat ezelőtt harmincshat esztendővel írt zászlajára: azt, hogy nemzeti multunk szeretetét ápoljuk, iránta mennél szélesebb körben érdeklődést ébresszszünk, történelmünket tudományosan műveljük s mindezzel nemzeti öntudatunkat — mert a nemzetet nemcsak az élő nemzedék, hanem a letűnt nemzedékek is egyaránt alkotják — erősítsük és fejleszszük. De, hogy a kitűzött czélt a középiskola is sikerrel szolgálhassa, szükség, hogy az új tanterv kellően megértve, helyes módszerrel alkalmaztassék. Ez a tekintet arra bírta közoktatásügyi kormányunkat, hogy a nyári szünet alatt a középiskolai tanárok egy-egy csoportja számára történet-tanítási tanfolyamot rendezzen, melynek czélja legyen: a tanterv alapján az egyetemes történelem tanításánál követendő elvek és módszeres eljárás fejtegetése és megbeszélése. Az első ilyen tanfolyam *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár és *Sebestyén Gyula*, az orsz. közoktatási tanács titkára vezetése alatt, a budapesti gyakorló főgymnasiumban a mult augusztus-hó 1—15 napjain tartatott. Márki Sándor mint az *elméleti* rész előadója, naponkint másfél órán folytatva előadásait, a következő thémákról értekezett: 1. A történelem mint tudomány a XIX-ik században. — 2. A történelem mint tantárgy a XIX-ik század magyar középiskoláiban. — 3. A magyar történet-tanítás segédeszközei a XIX-ik században és kívánalmai a jövőre nézve. — 4. A történet-tanítás szelleme az új tanterv értelmében. *a)* Magyar történet, nemzeti szellem. Széchenyi és nagyjaink. *b)* Az ó-kor tanulmánya. *c)* A közép-kor tanulmánya. *d)* Modern történelem. — 5. A magyar történet-tanár hivatása. — A *gyakorlati* részt Sebestyén Gyula vezette, előadásaiban módszeres tájékoztatást adva hallgatóinak (1) *általában* az új tanterv czéljaira, főbb irányelveire s a tananyagra, — (2) *különösen* a különböző korszakokra, valamint a nemzeti történelemnek az egyetemes történelem keretébe szervesen való beillesztésére nézve. — Márki Sándor történet-tanítási előadásai összegyüjtve, egy kötetben ki is nyomattak s csekély árért minden érdeklődőnek hozzáférhetők lesznek. A tanfolyam végeztével az abban résztvett tanárok az Országos Levéltárt is meglátogatták, egy-két tanulságos órát töltve a levéltár történelmi érdekességeinek és különféle gyüjteményeinek megszemlélésével.

— The Cambridge modern history. E czímmel három cambridgei tanár szerkesztésében egy tizenkét vaskos kötetre tervezett újabb világtörténelem készül kiadásra. A vállalatnak »*The renaissance*« czímű első kötetére nemrég megjelent az előfizetési fölhívás. A kötet, mely november 1-én hagyja el a sajtót, egy bevezető czikkelyből és 19 önálló fejezetből fog állani, mely fejezeteknek majdnem mindegyikét más-más szerző írja meg. Igy pl. a 3-ik

fejezet (The ottoman conquest) a nálunk már jól ismert *J. B. Bury* tanár, a 10-ik fejezet pedig (Hungary and the Slavonie kingdoms) dr. *Reich Emil* hazánkfia tollából fog folyni. Az egész munka tervezetét a következő kötet-czímek mutatják: I. The renaissance. — II. The reformation. — III. Wars of religion. — IV. The thirty years' war. — V. Bourbons and Stuarts. — VI. The eighteenth century. — VII. The United States. — VIII. The french revolution. — IX. Napoleon. — X. Restoration and reaction. — XI. The growth of nationalities. — XII. The latest age. *(K. L.)*

— Egyetemi magántanárok. A hivatalos Budapesti Közlöny jul. 31-iki száma közli, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter dr. *Dézsi Lajosnak* (buzgó munkatársunknak) a budapesti tudomány-egyetem bölcsészettudományi karán a régibb magyar irodalom történetéből (1526—1772) egyetemi magántanárrá történt képesítését jóváhagyta és őt ezen minőségében megerősítette. — Egyetemi magántanári képesítést szerzett dr. *Schönherr Gyula* is Magyarország XIV-ik századi történetéből. Próbaelőadását még a mult év folyamán megtartotta. Ez előadás, melynek czíme és tárgya: *Magyarország 1301-ben*, a Franklin-társulat igen csinos kiadásában, tartalom-mutatóval ellátva, nemrég önállóan is megjelent. — Szívesen üdvözöljük t. tagtársainkat ezen alkalomból, midőn új tér nyílik számukra, hol tudományos készültségüket és tehetségeiket érvényesíthetik.

FOLYÓIRATOK.

— Magyar Sion. Egyházirodalmi havi folyóirat. Szerkesztik *Kereszty Viktor* és *Prohászka Ottokár*. Uj sorozat. XV. évf. 1901. 1—12. füzet. — Az egész évfolyam csak kevés történelmi tárgyú közleményt adott. Az 1. füzetben »*Emlékek Árpádházi b. Margitról és zárdájáról*« czím alatt *Némethy Lajos* ismerteti a szent magyar királyleány pillenreuthi legendáját, vagyis inkább e legenda kéziratának, melyet Ebin Anna pillenreuthi apácza fejedelemasszony 1454—1468-ig másolt, vándorlását és viszontagságait, míg végre az a müncheni királyi könyvtárba került, hol jelenleg *Cgm. 750. de a. 1470.* jelzet alatt őriztetik.[1]) Ismerteti továbbá s magyar fordításban közli a kölni jezsuiták könyvtárából egy XV. századi papír-codexnek német nyelvű feljegyzését bizonyos kék selyem köntöskéről, melyben a legenda szerint egy buzgó

[1]) A legendát már *Fraknói Vilmos* ismertette a veszprémi püspökség római Oklevéltára I. kötetében, XXXVII. és CIV. ll.

magyar papnak, IV. Béla király neje udvari káplánjának, a gyermek Jézus megjelent s a melynek bal ujja a szent Margit-szigeti zárdában maradt. E legendáról s annak többféle német és latin textusairól ugyancsak *Némethy Lajos* tüzetesebben is értekezik »*A gyermek Jézus köntöskéje*« czím alatt (5—6. füz.) s a legenda adataiból több érdekes történeti tényt állapít meg.[1]) — A 6—12. füzetekben olvasható *Vargha Dezső* nagyobb terjedelmű egyháztörténelmi dolgozata: *VII. Gergely és az egyházi reform.* A dolgozat nem eredeti kutatások alapján ugyan, de a legújabb tudományos munkák felhasználásával van összeállítva. — A 8. füzetben *Sörös Pongrácz* a bakonybéli apátság történetéből közöl egy részletet, a melyben *De Benziis de Gualdo András* (1411—1431) kormányzó apát érdekes alakját rajzolja. — A 10. füzet *Kollányi Ferencz* közleményét hozza *Mérey Mihály apátúr fogságáról*, ki mint II. Rákóczi Ferencz híve, 1709-ben esett foglyúl a labanczok kezébe.

— Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye. Az ig. vál. megbízásából szerkesztik *Schönherr Gyula* titkár és *Varju Elemér* vál. tag. XIX. köt. 1901. 1—4. füzet. — Az első füzetben *Fejérpataky László* rójja le kegyelete adóját a társaság néhai alelnöke, Szilágyi Sándor emléke iránt. — A meleghangú emlékbeszéd után *Wertner Mór* nagyobb értekezése: *Az Árpádkori ország- és udvarbírák genealogiája* következik, mely két közleményben 123 ország- és udvarbíró, meg országbírói tisztviselő származásáról szedi össze az összeszedhető adatokat. — *Grünn Albert* I. Lajos király oklevél-megerősítő záradékáról értekezik. — Kisebb közlések: Meliorisz Bélától *A bothfalvi Both család czímere* (színes hasonmással); ifj. Kállay Ubultól *Adalék a Gutkeled nemzetség nemzedék-rendjéhez;* Daróczy Zoltántól *Adatok az Ethuruh nemzetség leszármazásához.* — A második füzetben »*Adalék Hunyady János származásához*« czím alatt *Karácsonyi János* éles kritikai elmével bírálja a »hiszékeny krónikások« és oklevelek Hunyady János származására vonatkozó adatait, többekről kimutatva, hogy hamisak, s a »törmelékek eltakarítása után« bemutatva a »tiszta valót.« — *Petrovay György* három czímerrajzzal a Szaplonczay család leszármazásáról közöl genealogiai táblázatot. — Kisebb közlések: ifj. Reiszig Edétől *A pethendi Budai család czímerlevele;* ifj. Kállay Ubultól *A Tornaiakról;* Wertner Mórtól »*Boccoloza*« *és* »*Curnisso*«; Varju Elemértől *János király czímerbővítő levele Gritti Alajos részére.* — A harmadik füzet első czikke *Fejérpataky László* tanulmánya: *A XIV. századi czímer-adomány,*

[1]) Némethy Lajos értekezése, három képpel illusztrálva, különlenyomatban is megjelent. Esztergom, 1901.

melyet mutatványúl a »Magyar Czímeres Emlékek« I. füzetéből közöl. — *Wertner Mór* újabb tanulmányt tesz közzé »*Nemzetségi kutatások*« czímmel, tisztázva a Gutkeled, Gyurka és Péter comes (de genere Gurka), Hont-Pázmán, Káron, Katisz és Kerzán nemzetségekre vonatkozó adatokat, melyeket a következő füzetben a Ludány, Miskócz, Szalók, Száty, Szidó, Turul, Vaja, Zágráb és Korpás meg Zud nemzetségekre vonatkozó kutatásokkal egészít ki. — *Kubínyi Miklós* az árvai várkápolna egyik legújabban felfedezett sírboltját s az ott talált koporsók feliratait ismerteti. — *Mocsáry István* a nagyiváni Fekete család genealogiáját közli. — Kisebb közlések: Varju Elemértől *Pozsony város czímerlevelei 1436-ból;* Pór Antaltól *I. László veszprémi püspök származása* és *Dénes kalocsai érsek* (1350—1355) *nemzetsége;* Wertner Mórtól *Még egyszer Hunyady János származásáról.* — A negyedik füzetben *Varju Elemér* terjedelmes értekezése: *A Szalók nemzetség* (színes czímerképpel) olvasható, mely díszesen kiállított különlenyomatban is megjelent. — *Illéssy János* a kihalt, elfeledett *Bellaji Bellavics* család emlékét újítja fel az Országos Levéltárban őrzött oklevelek alapján. — Kisebb közlések: *Tinódi Sebestyén armalisa* (kivonat az *Erdélyi Muzeum* e tárgyú közleményéből). továbbá Kállay Ubultól *Adalékok az Aba nemzetség genealogiájához.* — Az egyes füzetek tárczáit szakirodalmi közlemények, könyvismertetések, birálatok stb. töltik be.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg. X. évf. 1901. I—VI. (39—44.) szám.

A 39-ik szám *Konyśkyj Sándor* kis-orosz költő és aesthetikus († 1900. szept. 29.) emlékezetének van szentelve. *Hruševśkyj Mihály* írta meg a kiváló férfiu életrajzát, röviden, de jellemző vonásokkal. Közli Ševčenko Társasnak Konyákyj hagyatékában talált nehány költeményét és ennek Ševčenko költeményeiről írt aesthetikai értekezését. — *Kolessa Sándor* az ukrajnai irodalomra vonatkozó történeti kutatások jelen állásáról (kezdve a legrégibb korszakkal) közöl — a társaság elfogult irodalmi felfogását tekintve — eléggé tárgyilagos tanulmányt. — *Kopač Iván* nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik, míg *Franko Iván* Šumlanśkyj püspöknek egy XVII-ik századbeli költeményét, *Markevyč Elek* pedig »*Az asszony teremtése*« czímű népies paródiát közli.

A 40-ik számban *Domaničkyj Bazil* a híres Nalyvajko-féle kozák felkelés történetét helyezi új világításba s fűz hozzá újabb

adatokat. — *Kmit György* a lembergi görög katholikus papi seminarium helyzetét és magatartását ismerteti 1848-ban. Ez ismertetésből kitűnik, hogy a hangulat és a szabadságért való lelkesedés a forradalmi korszakban épen olyan volt ott, mint a mi római és görög katholikus (eperjesi és ungvári) seminariumainkban. — A füzetnek majdnem háromnegyed részét tölti be *Werchratśkyj János* tanulmánya a magyarországi kis-oroszok (ruthének) dialektusairól. Ugyanolyan közvetlen megfigyelésen alapuló tanulmány, mint a Hnatiuké, de egyszersmind ugyanazokkal a tévedésekkel teljes. Miután hosszas tanulmányát még folytatni fogja, érdemlegesebben majd Hnatiuk dolgozatával együtt szólunk hozzá fejtegetéseihez. — *Hruševśkyj Mihály* ismerteti még Kondakovnak ó-ruthén művészettörténeti kutatásait.

A 41-ik számban ismét *Hruševśkyj Mihály*, a Halics és Lodoméria történetére vonatkozó krónikák chronologiájával foglalkozik. — *Franko Iván* folytatja tanulmányát a kárpátalji oroszok XVII—XVIII. századi irodalmáról.

Tartalmasabb a 42-ik szám, melyben *Kopač Iván* tárgyalja kritikailag az úgynevezett thukydidesi archaeologiát, *Zubrićkyj Mihály* pedig a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig tartott galicziai újonczozásokról mond el érdekes dolgokat. — *Hnatiuk Vladimir* a magyarországi kis-oroszokról (ruthénekről), nevezetesen arról a kérdésről értekezik, hogy meddig terjed a ruthénség a tótság körében? s ott a hol a két nép összekeveredett, a *ruthén* vagy a *tót* elnevezés helyes-e? Tanulmánya végén arra az eredményre jut, hogy a tiszta tótok azok, a kik magukat *slovaci* néven nevezik, míg ellenben azok, a kiket *slovenci* név alatt emlegetnek, csak ruthénekből lettek tótokká s ezeket a nemzetiségi beosztásnál igazság szerint a ruthénekhez kellene számítani.

A 43-ik szám kevésbbé érdekes tartalommal jelent meg. A czikkek sorozatát *Stešenko János* nyitja meg, a ki *Storoženko Elek* műveiről értekezik. Ez az értekezés is egyike azon dolgozatoknak, melyek az 1899-iki kievi congressusra készültek, de a melyeket az orosz kormány nem engedett előadni. Az értekező a legkiválóbb ukrajnai kis-orosz történelmi belletristának és ethnographusnak mondja Storoženkot, de nem sok igazsággal, mert Storoženko látóköre és nevének híre nem terjedt túl Galiczia határán. — Érdekesebb a *Studiński Cyrill* közleménye, ki *Zubrićkyj Dienes* lembergi főtörvényszéki orosz tolmácsnak levelezéseit adja közre. Zubrićkyj 1840—1853-ig számos kortársával levelezett, kik a szláv kérdéssel foglalkoztak. Érdekes dolog és a történettudomány önzetlen szolgálatáról tesz tanubizonyságot, hogy épen a Ševčenko-társaság közlönye, a Записки, teszi közzé egyik legnagyobb ellenfelének az akkoriban keletkezett orosz irodalmi

harczra nézve oly igen tanulságos leveleit és iratait, melyek tiszta orosz irodalmi nyelven vannak írva.

A 44-ik számban *Franko Iván*, az érdemes történetbúvár, ismerteti egy korsuni híres nagyivó orosz legendáját. — *Verchratśkyj János* folytatja tanulmányát a magyarországi ruthén dialektusokról. Ezúttal a szepességi, sárosi és zempléni ruthéneket igyekszik az ukrajnai nyelvnek revindikálni. P. G.

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Második közlemény.)

AUREUS GOSTYAN: *gostyán arany.* Radv. Magy. családélet, II. 42. (1579.) »Mathiae venerunt viginti quinque *aurei gostyan* vocati minores tamen.« — »Mathyasnak jutoth huzonöth apro *gosthyan arany.*« (V. ö. Magy. Nyelvtört. Szótár: *gostyán.*

AUREUS LISIMACUS: *Lisimach-arany.* Radv. Magy. családélet, II. 43. (1579.) »tres *Lisimaci aurei.* Három *lisimak arany.*«

AUREUS PORTHOGAL, PORTWGAL: *portugál arany.* Radv. Magy. családélet, II. 43. (1579.) ... »et unus *aureus porthogal* dictus. Egy porthogal arany.« ... »ittem alter *aureus portwgal* dictus.«

AURUM TRACTUM: *vont arany.* Eszt. Oklt. 173. (1560.) ... »et alteram subuculam *ex tracto auro* factam.«

BACCAE SACRAE: *olvasó.* Egyh. tört. Eml. I. 21. (1520.) »Item *bacce sacre* seu legibuli.«

BIRETRUM: *papi süveg.* Egyh. tört. Eml. I. 473. (1529.) »Episcopus Zagrabiensis dixit, quod libentius velit portare tombacum vel *biretrum machometanum*, quam obedire sanguini germano.«

BOLLETISTA, ae: *árujelző a harminczad-hivataloknál.* Calend. 1847. 418. (V. ö. Bartal: *bolletarius.*)

BREVIUSCULUS, a, um: *rövidecske.* Egyh. tört. Eml. I. 89. (1523.) ... »ut *breviusculis* diebus a me eadem plenius capiet.«

CALCULATÓRIUM: *számvevőség.* Calend. 1847. 195.

CAMBEATOR: *előfogó, lóváltó.* (Deés.) Calend. Transylv. 1847. 168. (V. ö. Bartal: *cambiaturista.*)

CAMINORUM CURATOR: *kéménysepről.* Calend. Transylv. 1847. 102.

CAMINORUM PURGATOR: *kéménysepről.* Calend. Transylv. 1847. 118.

CANTERELUM: *kannácska.* Radv. Magy. családélet, II. 11. (1560.) »Unum *canterelum* de argento.« (V. ö. Bartal: *canterum, cantharellus, cantharulus.*)

CANTHARA, ae: *kancsó.* Eszt. Oklt. 173. (1560.) ... »quator pondo argenti eidem domine relicta fuissent, vulgo négy gyra ezüsth, unde dicta domina unam *cantharam* argenteam fabricari fecisset.« (Du. C. — V. ö. Bartal: *cantharus, canterum.*)

CAPITANEUS PLATEARUM: *tized-kapitány.* (Kolozsvár.) Calend. Transylv. 1847. 136.

CARNIFEX SANGUINARIUS: *hóhér*. Egyh. tört. Eml. I. 171. (1524.) ... »*carnifex sanguinarius* combussit libros Lutheranos.«

CASSA PUPILLARIS: *árva-pénztár*. Calend. 1847. 196.

CATHOLICON: *Katholikon* (egyházi könyv). Egyh. tört. Eml. I. 21. (1520.)

CATINA, ae: *tál*. Egyh. tört. Eml. I. 169. (1524.) ... »et viderunt eum vacuam *catinam* ad coquinam portasse.«

CATTERIARUM DEPOSITORIUM: *katonai anyagtelep*. Calend. 1847. 351.

CAULA, ae: *akol*. Egyh. tört. Eml. I. 249. (1526.) ... »ne falsi errorum propagatores in ovium vestimentis *in caulam* ovium Christi irrepere... queant.«

CEDA: *czédula*. Egyh. tört. Eml. I. 5. (1520.) »Rogaverunt nos praedicti domini executores saepius et instanter, ut praedictas pecunias et haereditates ad nostram reciperemus possessionem, et onera pro tunc nobis proposita in perpetuum servaremus, quae nobis in quadam *ceda* obtulerunt.« (Du. C.)

CIPELLUS: *czipellő, czipő*. Orsz. Levéltár, DL. 26048. (1490.) »Cipelli III.« (V. ö. Nyelvtört. Szótár: *czipellős*.)

CISTAE PEREGRINANTIUM: *utasok poggyásza* a postajáratoknál. Calend. 1847. 414.

COADIACENS: *mellette fekvő*. Egyh. tört. Eml. I. 172. (1524.) ... »iuxta processus hic *coadiacentis* continentiam.«

COLLINA PELLIS: *nyakról való prém*. Radv. Magy. családélet, II. 45. (1579.) »Quarta vestis menthe vocata ex panno granath *pellibus vulpinis collinis* simul et gutturinis subducta valens quadraginta quinque florenos; — egy granath menthe *nyak torok* negwenöth forint írő.«

COMMENDATOR: *középkeresztes*. Calend. 1847. 5. »Ord. S. Stephani regis apostolici *commendator*.« (Bartalnál más értelemben.)

COMMUTATIO AESTIVALIS, HIEMALIS: *nyári és téli félév az egyetemeken*. Egyh. tört. Eml. I. 534. (1521.)

CONFAMILIARIS: *egy családhoz tartozó*. Orsz. Levéltár, 15984/1804. helytt. sz. »si praetensi condivisionales sui... eundem mediante... iuramentali depositione *confamiliarem* suum esse... confirmaverint.«

CONTRACTARE: *megvendégelni*. Egyh. tört. Eml. I. 381. (1528.) »quem ... castellanus.... cena non tam lauta, quam meroris plena *contractavit*.« (Bartalnál más értelemben.)

COPERTORIOLUM: *fedőcske*. Radv. Magy. családélet, II. 11. (1554.) »Vnus poculus Troianus oblongus cum *copertoriolo*.« (V. ö. Bartal: *copertorium*.)

CORNU ALTARIS: *az oltár oldala*. Eszt. Oklt. 93. (1476.) ... »tacto manibus ipsorum *cornu altaris* ad fidem ipsorum Deo debita(m) .... sacramentum prestiterunt.« (V. ö. Du. C. *cornu epistolae* v. *evangelii* = *latus altaris*, ubi epistola vel evangelium legitur.)

COSTA, ae: *csont*. Radv. Magy. családélet, II. 39. (1579.) ... »tres furcinulae, quarum una habet capulum ex cristallo, altera vero *ex costa*, tertia autem ex harundine; — harom wylla eggyknek az nyele krysthal, az masyknak *chonth*, az harmadyknak nad.« (Bartalnál más értelemben.)

DÖRY FERENCZ.

UJ KÖNYVEK.

— ÁDÁM GERZSON Emlékkönyve. Nagy-Kőrös, 1902. Bazsó Lajos kny. 8-r. 27 l.

— ANDREESCU (Emeric —). Reprivire istorică asupra fondării. desvoltării, şi activităţii Vechei asociaţiuni funebrale din Timişoara- Elisabetin in decursul anilor 1852—1902. Temesvár, év n. (1902.) Unio kny. 8-r. 38 l.

— APPONYI SÁNDOR gr. Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyüjtötte és leírta —. II. köt. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 423 l.

— BÁN ALADÁR. Jósika Miklós élete és költészete. Pozsony, 1902. Wigand F. K. kny. Kis 8-r. 48 l. (Nemzetünk nagy költői, 17.) Ára 40 fill.

— BAUMGARTEN FERENCZ. Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velencze viszonya történetéhez. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 79 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— BÄR (Max —). Geschichte des königlichen Staatsarchivs zu Hannover. Leipzig, 1900. S. Hirzel. 8-r. 82, 2 l. (Mittheilungen der kön. Preussischen Archivverwaltung, Heft 2.) Ára 1·60 M.

— BÄR (Max —). Übersicht über die Bestände des k. Staatsarchivs zu Hannover. Leipzig, 1900. S. Hirzel. 8-r. VII, 129 l. (Mittheilungen der kön. Preussischen Archivverwaltung, Heft 3.) Ára 3 M.

— BÉKEFI REMIG. Hogyan lettek a czisztercziek tanítórenddé Magyarországon? Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. 52 l. (A Szent-István-Társulat tud. és irod. oszt. felolvasó üléseiből, 45. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— BÉKEFI REMIG. A pásztói apátság története, 1702—1814. Irta —. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. VIII, 620, 2 l. Önálló és a szövegbe nyomott képekkel. (A zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi cziszterczi apátságok története, IV. köt.)

— BÉKEFI REMIG. A pásztói apátság Oklevéltára 1342—1812. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. 6, 512, 2 l. (A zirczi. pilisi, pásztói és szent-gotthárdi cziszterczi apátságok története, V. köt.)

— BERTHA (A. de—). La Hongrie moderne de 1849 à 1901. Études historiques. Paris, 1901. Plon et Nourrit. 8-r. IV, 358 l.

— BLEYER JAKAB. Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 132 l. (Különlenyomat a *Századok* 1902 évi folyamából.)

— BUNEA (Augustin —). Vechile episcopii românesci a vadului, geoagiului, silvaşului şi bălgradului. Balázsfalva, 1902. Gör. kath. papnövelde kny. 8-r. XII, 152 l. Ára 2 kor. 50 fill.

— CHARUZIN Al. (Харузинъ Ал.) Босніа-Герцеговина. Очерки оккупаціонной провинціи Австро-Венгріи. Szentpétervár, 1901. Nagy 8-r. III. 305 l. Térképpel.

— CHÉRADAME (André —). L'Allemagne, la France et la question d'Autriche. Ouvrage accompagné de 4 cartes en noir et d'un fac-similé de document. Paris, 1902. Plon. Kis 8-r. 4, XXXII, 278 l.

— CONAN DOYLE dr. A dél-afrikai háború, annak okai és vezetése. Irta —. Fordította *Aliquis*. (A szerzői jogok fentartása nélkül.) Budapest, 1902. Szilágyi Béla biz. Márkus Samu kny. Kis 8-r. 164 l. Ára 60 fill.

— CORPUS STATUTORUM Hungariae municipalium; l. *Gyüjteménye*.

— CSÁSZÁR MIHÁLY. A magyar művelődés a XV-ik században. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. 166 l.

— CSORVÁSSY ISTVÁN. Áruló volt-e Görgei? Történeti tanulmány. Nagy-Szalonta, 1901. Reich Jakab kny. 8-r. 141 l. Ára 1 kor. 20 fill.

— Czeizel Gábor. Történeti mese Podmaniczky István nyitrai püspökről. Okirati melléklettel. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. 18 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1902 évi folyamából.)

— Depeschen (Venetianische —) vom Kaiserhofe. (Dispacci di Venezia.) Hrg. von der Historischen Commission der kais. Akademie der Wissenschaften. Zweite Abth. I. Bd. 1657—1661. Bearbeitet von Dr. Alfred Fr. *Pribram*. Wien, 1901. Carl Gerold's Sohn. 8-r. XXIII, 729 l.

— Dudás Gyula. II. József császár tanügyi utasításai. Fordította és közli —. Pécs, 1902. Taizs József kny. Kis 8-r. 27 l. (Különlenyomat a *Néptanoda* XXXV. évfolyamából.)

— Emlékek (Magyar czímeres —). Közli Fejérpataky László; l. *Fejérpataky*.

— Emlékirat (A nagy-kőrösi ev. ref. új főgymnasium alapjába helyezendő —). Nagy-Kőrös, 1902. Bazsó Lajos kny. 8-r. 13 l.

— Endrei Zalán. Mátyás király élete és halála. Budapest, 1902. Beer E. és társa kny. 8-r. 126, 2 l. Ára 2 kor.

— Erdélyi László. A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora, 996—1243. Szerkesztette és részben írta —. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 4-r. XVI, 825, 2 l. Szines mellékletekkel és képekkel. (A pannonhalmi szent-Benedek-rend története, I. köt.) Ára díszes amateur-kötésben 16 korona, díszes vászonkötésben 20 kor.

— Értesítő (Történelmi és régészeti —). A *Délmagyarországi történelmi és régészeti muzeum-társulat* Közlönye. Az ig. választmány megbízásából szerkeszti dr. *Berkeszi István*. XVII. (új) évfolyam, III. és IV. füzet. Temesvár, 1901. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 2, 130 l.

— Értesítő a pannonhalmi szent-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1901/902. isk. évben. Közzéteszi *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1902. Győr-egyházm. kny. 8-r. 134, 2 l. Egy arczképpel. (*Acsay Ferencz*: † Dr. Németh Antal. 3—7 ll. — A pannonhalmi szent-Benedek-rend alapítása kilenczszázados évfordulójának ünnepségén mondott beszédek. 8—32. ll. — *Börzsönyi Arnold*: Győri temető a régibb középkorból. 33—67. ll.)

— Értesítője (Az aradi kir. főgymnasiumnak az 1901—902. iskolai évről szóló —). Közzéteszi *Burián János* igazgató. Arad, 1902. Gyulai István kny. 8-r. 117 l. (*Lejtényi Sándor*: Aradmegye hegyvidéke. 3—38. ll.)

— Értesítője (A debreczeni ev. ref. főgymnasium —) az 1901—1902. iskolai tanévről. Közli *Sinka Sándor* igazgató. Debreczen, 1902. A város kny. 8-r. 181, 2 l. (*Csűrös Ferencz* székfoglaló értekezése: Gyöngyösi István műfordításai. 5—27. ll.)

— Értesítője (A dévai m. kir. állami főreáliskola XXXI-ik évi —) az 1901—1902-ik iskolai évről. Közzéteszi *Téglás Gábor* cz. főigazgató, az áll. főreáliskola igazgatója. Déva, 1902. Hirsch Adolf kny. Kis 8-r. 143 l. (*Veress Endre*: Hunyad vármegye János király és Izabella királyné korában. 3—20. ll.)

— Értesítője (A jászberényi m. kir. állami főgymnasium —) az 1901—1902. iskolai évről. Közzéteszi *Barna Mihály* igazgató. Jászberény, 1902. Kubicza János kny. 8-r. 96, 2 l. Egy térrajzzal.

— Értesítője (A kolozsvári ev. ref. collegium —) az 1901—1902-ik iskolai évről. Szerkesztette dr. *Sárkány Lajos* igazgató. Kolozsvár, 1902. Gámán J. örökösénél. Kis 8-r. 4, 176 l. (*Seprődi János*: A népszínmű és Szigligeti. 5—21 ll. — *Imre Sándor* székfoglaló beszéde. 21—30. ll. — *Incze Béni*: Az utolsó római költő. 32—53. ll.)

— Értesítője (A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozs-

vári róm. kath. főgymnasium —) az 1901—1902. iskolai évről. Közzéteszi *Erdélyi Károly* igazgató. Kolozsvár, 1902. Gombos Ferencz kny. 8-r. 4, 172 l. (*Bán József:* Pázmány Péter emlékezete. 9—16. ll. — *Erdélyi Károly:* Csete István 1648—1718. 17—33. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pécsi állami főreáliskola —) az 1901—1902. tanévről. Összeállította *Gallovich János* id. igazgató. Pécs, 1902. Pécsi irod. és kny. r. t. 8-r. 88, 2 l. Egy arczképpel. (*Kálmán Miksa:* Dischka Győző emlékezete. 3—17. ll. — *Szegedy Rezső:* Erzsébet királyné emlékezete. 18—23. ll.)

— ÉVKÖNYVE (Az Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet tizenegyedik —). A választmány megbízásából szerkeszti dr. *Kóródy Péter* egyleti titkár. Kiadja az Alsófehér-m. tört. rég. és természettud. egylet. Gyulafehérvár, 1902. Püspöki lyc. kny. 8-r. 100 l. Nyolcz képpel és egy alaprajzzal.

— ÉVKÖNYVE (A borsod-miskolczi közművelődési és muzeum-egyesület 1900 évi —). Miskolcz, 1902. Forster, Klein és Ludvig kny. 8-r. 61 l.

— FARKAS EMŐD. Ocskay brigadéros. Budapest, 1902. Beer E. és társa kny. 8-r. 128 l. Ára 2 kor.

— FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. Magyar czímeres emlékek. (Monumenta Hungariae Heraldica.) Közli —. A M. Tud. Akadémia támogatásával kiadja a M. Herald. és Geneal. Társaság. II. füzet. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Nagy 4-r. 68, 2 l. Huszonöt színes melléklettel. Ára ?

A m. tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. *Széchenyi Istvánnak* az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza benyujtatni, ennek szerzője 4000 korona jutalomban fog részesülni.

2.

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet *Bezerédj István* élet- és jellemrajzának megírására.

Határnap: 1903 szept. 30.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A jutalom csak absolut becsű műnek itéltetik oda.

3.

Felhívás a Semsey-jutalmak tárgyában.

A M. Tud. Akadémia felhívja mindazokat, kik a *Semsey-jutalmak* egyikére vagy másikára a pályakérdések eddigi szövegezése alapján pályázni szándékoznak, szíveskedjenek a készítendő pályamunka részletes tervezetét és mutatványúl legalább három nyomtatott ívnyi részletet névtelenül és idegen kézzel írva, folyó évi deczember-hó 31-ikéig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához azzal a kijelentéssel beküldeni, hogy erre és erre a kérdésre pályázni óhajtanak. A mely pályakérdésekre a benyujtott tervezetek és mutatványok alapján eredményt igérő jelentkezések érkeznek be, azokra a M. Tud. Akadémia, 1903 évi nagy-gyűlésében a pályázatokat újra ki fogja hirdetni, 1907 szept. 30-iki határidővel; azokra ellenben, melyekre ilynemű jelentkezés egyáltalában nem érkezik be, vagy pedig a jelentkezéshez csatolt tervezet és mutatvány kedvező sikerre nem nyujt kilátást, az Akadémia nem fogja megismételni a pályázatot.

4.

(Másodszor.)

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Jutalma a Lévay-alap 1902 évi kamata: 1000 korona.

Határnap: 1902 szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itéltetik oda. A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő *az elemi vagy népoktatás története* Magyarországon 1540-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határidő: 1904 szept. 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsccsel bíró munkának itéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

6.

Adassék elő *a magyar jobbágyság története* 1514-től Mária-Terézia koráig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1904 szept. 30.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

7.

Adassék elő *a társadalmi élet a Thököly- és Rákóczi-korban.*

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap: 1904 szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Adassék elő *a magyarországi kis-orosz* (ruthén) *nép története* betelepülésétől kezdve a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1902 szept. 30.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia föl van hatalmazva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9.

(Másodszor.)

Adassék elő *az Árpád-házi királyok udvartartásának története*, beleértve az ahoz tartozó népeket is.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1903 szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Adassék elő a *magyar kadi történet* valamely nevezetesebb eseménye.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 kor.

Határnap: 1902 szept. 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek itélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles művét egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent »Monumenta Hungariae Historica«-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmúl a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagy-gyűlésen fog kihirdettetni.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT PÁLYÁZAT-HIRDETÉSE.

(Másodszor.)

Ludányi Bay Ilona úrnő nagylelkű adományából a Magyar Történelmi Társulat pályázatot hirdet *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* életrajzára.

A pályaműnek az eddig felkutatott történelmi adatok gondos és pragmatikus felhasználásán kell alapulnia, s formájában és szellemében a művelt közönség, de különösen a mindkét nembeli felnőtt ifjuság igényeit szem előtt tartania.

A források pontos megjelölésével írandó mű terjedelme 20—25 nyomtatott ív lehet.

A pályadíj *3000 (háromezer) korona.*

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és jeligés levéllel ellátva, *1904 április 8-ig* küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmazott munka a Magyar Tört. Társulat tulajdona, mely azt a Magyar Történeti Életrajzokban — a szokott tiszteletdíj kiszolgáltatása mellett — közli, s magának az első népszerű kiadás jogát is fentartja.

JÁNOS KIRÁLY ÉS A RÓMAI SZENT-SZÉK.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A mohácsi katasztrófa első hírét szeptember közepén hozta meg Rómába a velenczei doge levele.

VII. Kelemen szeptember 18-ikán maga köré gyüjté a bibornokokat és a külföldi követeket. Mélyen meghatva, könnyezve fejezte ki fájdalmát a súlyos csapás fölött, mely Magyarországot és az egész kereszténységet érte. Azután előadta, hogy a törökök visszaszorítását, félelmes hatalmuk megtörését csak a keresztény hatalmak egyesült erőfeszítésétől lehet várni, a mi pedig csak úgy érhető el, ha azok, a kik mint ellenségek vagy vetélytársak állanak egymással szemközt, őszinte és állandó egyezségre lépnek. Fölhívta a jelenlevő követeket, hogy ez irányban küldőikre hassanak. Kijelenté, hogy ő a maga részéről, jó pásztor gyanánt, semmiféle áldozattól nem riad vissza; közelebb hajóra száll és Barcelonába vitorláz, hogy V. Károlylyal, azután pedig a spanyol-franczia határ közelében a franczia királylyal és az angol király kanczellárjával, Wolsey bibornokkal találkozzék.[1])

Azonban épen ezt az időpontot, a mikor a pápa Magyarország megmentésére irányozta figyelmét, használták föl ellenfelei, a császárral összeköttetésben álló Colonna herczegek, hogy Rómában a hatalmat magukhoz ragadják. Szeptember 20-ikán

[1]) Az ülésről szóló rövid feljegyzés az »Acta Consistorialia« czímű jegyzőkönyvben. (Ez a római könyvtárakban számos egykorú és későbbi másolatokban van. E sorok írója a Barberini-könyvtár XXXVI. 2. jelzetű kéziratát használta.) Részletesebb tudósítást tartalmaz az angol király római követének, De Casalis Gergelynek 1526 szeptember 23-iki levele. Calendar of State Papers, IV. 1119.

csapataik élén a városba nyomultak és ellenállásra nem találván, megszállották a vatikáni palotát. VII. Kelemen az Angyalvárba menekült, a honnan tárgyalásokat indított meg és másnap súlyos áldozatok árán lázadó alattvalóival egyezséget kötött.

Ilyen körülmények között le kellett mondania arról a szándékáról, hogy Spanyolországba utazzék, és arra szorítkozott, hogy leveleket intézett a keresztény uralkodókhoz, egyúttal a Magyarország megmentésére teendő intézkedések iránt a bibornokokkal ismételten tanácskozást tartott.[1]) Ezekre nézve tájékozást nyujthatott magyarországi nuntiusa, báró Burgio Antal, ki október második felében Rómába visszaérkezett.[2]) Mária királyné vele Statilio János budai prépostot, a királyi titkárt készült követül küldeni,[3]) bizonyára a végből, hogy a szentszék támogatását Ferdinánd javára kikérje. Azonban ez a küldetés elmaradt. Az események rohamos fejlődése Zápolyai Jánost is megakadályozta abban, hogy a szent-székhez forduljon.

A pápa e szerint a nélkül, hogy a két vetélytárstól befolyásoltatott volna, döntött azon állás iránt, a mit velök szemben elfoglalandó volt.

Trónralépte (1523) óta a két párt közül, mely II. Lajos király életében a hatalomért küzdött, a Zápolyai János vezérlete alatt álló nemzeti párt és az osztrák házra támaszkodó udvari párt közül, az előbbihez vonzotta őt egyéni rokonszenv és politikai érdek.[4]) Most pedig, a Habsburg-dynastia világuralmi czélzatai által az európai egyensúlyt és a szent-szék függetlenségét még inkább fenyegetve látván, nem tartotta

[1]) Az 1526 szeptember 22-én az angol királyhoz intézett levél: Calendar, IV. 1116. Az angol király október 23-ikán kelt válaszát kiadta *Simonyi Ernő:* Londoni Okmánytár, 229. A szept. 28-án, október 1-én, 9, 24, 29-én tartott consistorium-ülésekről szóló feljegyzések az idézett kéziratban. 127—130.

[2]) 1526 október 23-án a pápa őt a Colonnák ellen tervezett hadi munkálatokban *commissarius generalis*-sá nevezi ki. *Inveges:* Palermo nobile, III. 48.

[3]) Ezt 1526 szeptember 10-ikén Brodarics István szerémi püspök bejelenti a pápának. A levél eredetije a vatikáni levéltárban: Litterae Principum, Col. IV.

[4]) Erről tüzetesen szólok »Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a szent-székkel« című munkám II. kötetében, 337—340.

kivánatosnak, hogy Ferdinánd foglalja el a magyar trónt. E mellett a nemzeti párt erejét és elszántságát ismervén, előre látta, hogy Ferdinánd megválasztatása esetén az ország, a belső béke hiányában, az ellenállási képesség föltételeit nélkülözni fogja.

Ennek következtében Zápolyai János megválasztatását óhajtotta és kész volt előmozdítani. Mindazáltal az eszélyesség azt sugallotta, hogy nyilt actiótól tartózkodjék. Ezért nuntius küldését mellőzvén, bizalmas ügynök útján kivánta befolyását érvényesíteni. E czélra kiválóan alkalmas egyéniséggel rendelkezett, a kiben igénytelen állás előkelő származással egyesült. Ez Frangepán Ferencz volt, a csatamezőn elesett János gróf egyetlen fia. Ifju korában, a nélkül hogy atyjafiait terveiről értesítené, Rómába ment, és szent Ferencz rendjébe vétette föl magát. II. Ulászló király arra utalván, hogy Horvátország védelme és igazgatása a Frangepánok hivatása, fölkérte a pápát, hogy Ferenczet mentse föl fogadalmaitól és világi pályára visszatérését tegye lehetővé. X. Leo megadta a fölmentést;[1]) de ezzel a kedvezéssel Ferencz frater nem élt, hű maradt szerzetéhez, melynek körében a mohácsi csata idején a római rendtartomány főnökének fontos hivatalát töltötte be.

Őt küldötte 1526 őszén a pápa Zápolyai Jánoshoz azon ajánlattal, hogy »királylyá választatásának eszközlésében a lehetőségig munkás lesz.« [2])

Arra, hogy ajánlatát milyen módon vélte valósíthatni, a szent-széknek megelőző hasonló esetekben követett eljárása vet világosságot.

Az Árpád-ház férfiágának kihalása után, majd utóbb Zsigmond és V. László királyoknak fiörökös nélkül bekövetkezett kimulta idején, a pápai udvarnál az a felfogás uralkodott, hogy a trónkövetelők igényei fölött a döntés a szent-széket illeti meg.[3])

[1]) Erről 1515 szeptember 25-ikén értesíti a királyt. *Theiner:* Monumenta Hungariae, II. 623.

[2]) A pápa levelét, melyet Frangepán vitt meg, nem ismerjük. Tartalmára utal és Frangepán küldetéséről szól János király, 1527 január 20-án és 1529 április 2-án a pápához intézett leveleiben. (Az előbbi a M. Nemz. Muzeum »1285. 4-r. lat.« kéziratában, az utóbbit kiadta *Theiner:* Monumenta Slavorum, I. 608.)

[3]) V. ö. idézett munkám: I. 98—126. II. 29, 109, 118.

Azonban mielőtt Frangepán Magyarországba érkezett, november 11-ikén Zápolyai János magyar királylyá megválasztatott. Noha e szerint trónját a pápa közreműködése nélkül nyerte el, megtartásához a szent-szék támogatását nem nélkülözhette. Ezért Jozefics Ferencz zengi püspököt Rómába küldötte, hogy trónraléptét és hódolatát bejelentse. Ez december 12-ikén Velenczébe érkezett,[1]) és nehány nap mulva folytatván útját, az év végén már Rómában volt.

Ellenben Ferdinánd, a kit december 16-ikán a pozsonyi országgyűlés választott meg királylyá, a pápához, tekintettel arra a feszült viszonyra, mely közte és császári bátyja között fennállott, sem követet, sem jelentést nem küldött.[2]) Megelégedett azzal, hogy Pucci Lőrincz bibornokot, mint az osztrák tartományok protectorát tudósította megválasztatása felől.[3])

Ilyen körülmények között VII. Kelemen nem habozott Jánost Magyarország törvényes királyának elismerni, és követét megfelelő fogadtatásban részesíteni.

A zengi püspök, mikor előtte megjelent, hosszabb beszédben adta elő megbízatását.

»Nem azért jöttem — így kezdé — hogy édesen folyó szavakkal, kicsiszolt szónoklattal szentséged füleit elbájoljam, hanem azért, hogy világos és egyszerű szavakkal legkegyelmesebb uralkodóm fiui engedelmességét és hódolatát, melyet szentséged és a római egyház iránt táplál, tolmácsoljam, . . . őt és országát szentségednek alázatosan ajánljam.«

Azután szólott a csapásról, mely Magyarországot érte. »Ki az — kérdi — a kinek egy ország enyészete ne fájna? Ki az, a kinek szemeiből egy jeles fejedelem és számos főember kegyetlen halála könnyeket ne facsarna? De ne gondolja szentséged, hogy a török császár most már ki van elégítve; elbizakodva újra hadat gyüjt, hogy jövő tavaszszal egész Magyarországot s azután a többi keresztény fejedelmek országait foglalja el . . . Gondolja meg szentséged, hogy ez a félelmes ellenség

[1]) Diari di *Marino Sanuto*, XLIII. 427.

[2]) Perez császári követ 1527 február 14-ikén említi, hogy ezt a pápa rossz néven vette. Calendar, III—II. 68.

[3]) Ezt a bibornok alább idézendő nyilatkozatából tudjuk.

a keresztények hanyagsága és gondatlansága következtében tett szert nagy hatalomra. Fontolja meg, hogy szentséged és a többi fejedelmek a hálátlanság rút bélyegét sütnék magukra, ha a magyar nemzetet élet-halál tusájában elhagynák. Segítsd, szentséges atya, balsorsukban a bajnokokat, hogy küszöbükről elűzhessék az ellenséget, mely ... lelke egész hevével Róma elfoglalására sóvárog, a ti kincseitekre vágyódik, a ti véretekre szomjazik, Isten hitének kiirtására készül. Azon légy, hogy ne kelljen egykor megbánnod, hogy a szomszédnak segítséget nem nyujtottál!« [1])

A szónok azután bemutatta uralkodójának november 26-án kelt levelét, melyben megválasztatását és megkoronáztatását, Lajos király tetemének feltalálását és eltakarítását bejelenti, fiui engedelmességéről a pápát biztosítja.[2])

Ezt a levelet a pápa január 7-ikén bemutatta a bibornoki testületnek, hogy János király trónraléptét ez is hivatalosan tudomásúl vegye.

Azonban ekkor felszólalt Pucci bibornok és óvást emelt minden rendelkezés ellen, a mely Ferdinándra, »kit Magyarország rendei királylyá megválasztottak és ez az ország teljes joggal megillet«, sérelmes lehetne.

A pápa ezt a nyilatkozatot tudomásúl vette és kijelentette, hogy »nincs szándékában bárkinek jogait sérteni, a mi János vajda úrhoz intézendő válaszából ki fog tűnni.« [3])

Ezt az igéretet akképen teljesítette, hogy válasziratában a consistoriumban tett óvásról említést tett; de ennek daczára Jánost »Magyarország királya« czímével ruházta föl és magasztalásokkal halmozta el.

---

[1]) A beszédnek Jozefics kezeírásával írt példánya a bécsi állami levéltárban. Magyar fordításban kiadta *Jászay Pál:* A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. 428—432.

[2]) Ez a levél nem maradt fön. Említést tesz róla az alább idézendő consistoriumi jegyzőkönyv.

[3]) Az *Acta Consistorialia* följegyzéseiben János vajdának czímeztetik, »qui se gerebat pro rege Ungariae.« Pucci bibornok óvásában azt kivánta, »quod non fieret aliquid in praejudicium praefati archiducis, cum ipse archidux sit electus et ipse in regem Hungariae, et praetendat ad eum ipsum regnum pertinere pleno jure.« Mire a pápa »admisit dictam protestationem, cum non intendat praejudicare juribus alicujus, prout in dicta responsione eidem domino Joanni vajvodae fienda apparere poterit.« (Barberini-kézirat, fol. 142.)

»Hálát adunk Istennek — írja egyebek között — hogy a Veled egyesült férfiak erénye, a Te intézkedéseid, buzgalmad és gondoskodásod által, de legfőképen Isten akaratából az ellenség megrettentve önként kitakarodott az országból. .... Segedelmünket, szeretetünket és tanácsunkat, melyet az elhunyt királytól veszedelmében meg nem vontunk, ezentúl sem vonjuk meg. Magyarország épségben maradását oltalmazni készek vagyunk. Neked pedig, kedves fiunk, kit a legnagyobb tisztességre mindenkor méltónak ítéltünk, erényeidre való tekintettel, örömest kivánunk minden méltóságot, mely az ország békességével és épségben maradásával megegyezik. Hogy ennek daczára nem igérünk Neked mindent, oka az, hogy Krisztusban kedvelt fiunk, Csehország királya nevében előttünk óvás történt, a mely szerint megválasztatásánál és más alapos okoknál fogva őt illeti meg jogosan Magyarország koronája. Végtelenül sajnáljuk, hogy a kereszténység békességének megzavarására újabb alkalom nyílik. A mi tőlünk telik, Magyarország békés állapotának helyreállítására, az igazság követeléséhez képest, meg fogjuk tenni. Az irántunk és a szent-szék iránt viseltető tiszteleted és hódolatod felajánlását, jól tudván hogy eszes és okos, istenfélő és vallásos lélekből származik, szívesen fogadjuk. Érzelmeid és erényeid felől ... már előbb értesültünk; mindamellett követed ... ékesszóló előadását örömmel hallgattuk meg ... A mikor ő irántunk táplált érzelmeidet, nagy dolgok létesítésére alkalmas elmédet, erényeidet és bölcsességedet magasztalta: szemeinkből olvashatta, hogy ezeket hallanunk jól esett, s hogy irántad mi is jóakarattal viseltetünk. Mi tehát szolgálatunkat, segedelmünket, tekintélyünket a kegyetlen ellenség visszaverése és az ország megmaradása érdekében ajánljuk Neked; azon leszünk, hogy alkalma legyen Felségednek jóakaratunkat minden ügyben tapasztalni.« [1])

Ezzel a levéllel Jozefics püspök csakhamar elutazott s január 30-ikán már Velenczében volt.[2])

Kevéssel utóbb érkezett Rómába János király második

[1]) Az 1527 január 13-án kelt levél eredetije a bécsi állami levéltárban. Magyar fordításban közölte *Jászay* id. m.

[2]) *Marino Sanuto* id. m. 1749.

levele, melyben a Frangepán Ferencz által hozott üzenetért hálát mond, és most már Ferdinánddal szemben is támogatásért folyamodik. »Noha — úgymond — a török a mult nyáron nagy csapást ejtett Magyarországon, ... mégis reménlem, hogy ha Isten megoltalmaz, s szentséged és más keresztény fejedelmek segítségére számot tarthatok, országom rendeivel még tetemes szolgálatot fogok tehetni a kereszténységnek és az apostoli széknek. Már is visszavettem volna nehány végvárat az ellenségtől, ha ezen üdvös szándékomban nem gátol ő fensége Ferdinánd főherczeg, Csehország választott királya, ki nem tudom miféle jogot követelvén magának országomra, ennek végeit ellenségesen megtámadta, hadait némely városomba vetette, tavaszszal rám és országomra törni készül. Alázatosan esedezem szentségednek, méltóztassék rólam és országomról olykép gondoskodni, hogy Ferdinánd ellenségeskedésétől biztosítva, a kereszténység közös ellenségére, a törökre támadhassak.« [1])

Ezen »gondoskodás« alatt nem érthetett egyebet mint azt, hogy a pápa Ferdinándot igényeiről lemondásra bírja.

VII. Kelemen, ki a Colonnák támadása óta a Habsburgok ellenségeivel, a franczia és angol királyokkal szövetségi tárgyalásokat folytatott, el volt határozva, hogy tekintélyének súlyát János király javára fogja a mérlegbe vetni. Kétségkívül Rómából nyert felhatalmazás alapján biztosította őt I. Ferencz franczia király arról, hogy Ferdinánd elleni küzdelmében számíthat a szent-szék, Anglia, Francziaország és a velenczei köztársaság támogatására.[2])

A pápai támogatás első ténye volt: nuntius küldése Magyarországba.[3])

[1]) Az 1527 január 20-ikán kelt levél egykorú másolata az idézett muzeumi kéziratban. Magyar fordításban közölte *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. 14.

[2]) 1527 február 24-ikén: »Summum pontificem, potentissimum Angliae regem, Venetorum rempublicam ac nos imprimis auxilio vestro nequaquam esse defuturos, tum vestra ipsius causa, tum ne adversarius vester, ut Bohemiae ita Hungariae fiat compos, caesaris consanguinitate nixus, tantum concipiat spiritus, ut caeteris olim insidiare audeat.« *E. Charrière*: Negociations de la France dans le Levant. Paris, 1848. I. 157.

[3]) Ezen szándékáról már február 14-én tesz jelentést Perez. Id. h.

Ezzel a küldetéssel a pápa báró Burgio Antalt bízta meg, ki azon három év alatt, a mit a mohácsi vész előtt Magyarországban töltött, a nemzeti párt tiszteletét és rokonszenvét küzdötte ki;[1]) minélfogva joggal írhatta a pápa, hogy azért esett reá választása, mivel a király előtt kedvesebb és alkalmasabb egyént nem találhatott volna.[2])

Megbízólevéllel nemcsak Jánoshoz, hanem Ferdinándhoz is ellátta. Az utóbbinál a küldetést azzal az aggodalmával indokolta, hogy a török szultán Magyarországot, melyet fegyverrel meghódítani nem képes, »egyezség útján« szerezheti meg; a mely sorokban először nyilvánúl az a gondolat, hogy János királyt a törökök karjaiba vezetheti vetélytársának föllépése.[3])

Ferdinándot Csehország királyának czímezi, míg a magyar király czímét Jánosnak adja meg.

II.

Burgio márczius vége felé indult útnak Rómából. Április 6-án Velenczében a senátus előtt megjelenvén, tüzetesen szólott a pápa politikai helyzetéről; magyarországi küldetésének czélját nem érintette, csak rendelkezéseket kért arra nézve, hogy Magyarországból küldendő jelentései a köztársaság területén át biztosan juthassanak el Rómába.

A doge elismerését fejezte ki a fölött, hogy »ő szentsége a saját szorongattatásai közepett sem feledkezik meg arról, a mit a távolban követel a szükség«; egyúttal buzdította a nuntiust, hogy Ferdinánd és János között egyezséget létrehozni igyekezzék.

Burgio Velenczéből kiséretének egyik tagját útnak indította Ferdinándhoz, a kitől útlevelet kért, hogy az ő területén át juthasson el Magyarországba.[4]) Noha tagadó választ kapott,

[1]) Idézett munkám, II. 330—399.

[2]) A pápa 1527 márczius 19-ikén János királynak: »Cum neminem magis gratum vobis, et charum ac probatum nobis muneri hujusmodi aptum fore putaremus.« *Inveges* id. m. 50.

[3]) A márczius 19-ikén kelt levél u. o. 49.

[4]) Burgiónak 1527 április 6, 10, 14-én Velenczéből és Chioggiából Rómába küldött jelentéseit közli *Theiner*: Monumenta Hungariae, II.

Rincon Antallal, kit I. Ferencz küldött János királyhoz, hogy neki szövetség kötése iránt ajánlatot tegyen, a signoria által rendelkezésökre bocsátott hajón május 9-ikén Zeng felé vitorláztak.[1]) Innen útjok Horvátországon és Stirián át vezetett. Ferdinánd rendeletére egyik kapitánya fegyveres csapatot küldött ki a végből, hogy őket foglyúl ejtse; a mi azonban nem sikerült.[2])

Rincon junius 25-ikén szerencsésen eljutott Budára, hol a franczia-magyar szövetség iránt létrejött a megállapodás.[3])

Burgio magyarországi tartózkodása és működése nyomát a történeti emlékekben nem találjuk. Valószínű, hogy útközben visszafordult; mert augusztus havában már ismét Velenczében időzött.[4])

Arra, hogy küldetésében el ne járjon, okot szolgáltathatott neki a pápa helyzetében beállott válságos fordulat. VII. Kelemen és V. Károly között a feszült viszony nyilt harczczá mérgesedett el. Császári hadak május 6-ikán benyomultak Rómába, melyet a barbárok idejét megújító pusztítás és vérontás színhelyévé tettek, a pápát pedig az Angyal-várban fogva tartották.

Ugyanekkor János király állapota is kedvezőtlenül alakult. Julius folyamán Ferdinánd sereget vezetvén Magyarországba s nagy részét rövid idő alatt elfoglalván, augusztus közepén Budáról menekülni kényszerült. Ekkor a pápához, a kinek helyzetéről, úgy látszik, nem volt kellően tájékozva, Bonzagno János váradi prépostot küldötte. Ez azonban csak Velenczéig juthatott el, tovább a császári hadaktól megszállott területeken át útját nem folytathatta. A leveleket, melyeket Rómába kellett volna vinnie, Burgio bárónak adta át.[5])

---

[1]) Angres Gergely, Ferdinánd velenczei ügynöke, 1527 máj. 9-ikén jelenti ezt uralkodójának. *Hatvani:* Brüsseli Okmánytár, I. 53.

[2]) Ezt Pettauból junius 20-ikán Velenczébe írt levél jelenti. *Marino Sanuto,* XLV. 361. *Horváth Mihály* említi (Magyarország történelme, IV. 40.), hogy a két követ nem Zengbe, hanem Ragúzába hajózott, a honnan Nándorfehérváron át junius végén érkeztek Budára. A forrást, sajnos, nem idézi.

[3]) János királynak 1527 julius 6-ikán Ferencz királyhoz írt levelét közli *Simonyi:* Londoni Okmánytár, 134.

[4]) Ezt János királynak egy későbbi (1528 május 21-iki) leveléből tudjuk. *Theiner:* Monumenta Slavorum, I. 599.

[5]) Ezt János király imént idézett levelében beszéli el. Fönmaradt

Csak november havában volt képes a pápa a császáriakkal egyezséget kötni; de nem maradt székhelyén, hanem titkon Viterbóba menekült, a hol a következő (1528) évet is töltötte. Egyrészről V. Károly császár és Ferdinánd király mindent megtettek, hogy őt megengeszteljék és szorosan magukhoz csatolják; másrészről Francziaország és Anglia királyai arra serkentették, hogy a szenvedett sérelmekért álljon bosszut és velök egyesülve szabadítsa föl Olaszországot a német uralom alól.

E közben János király az ország egész területéről kiszoríttatván, Lengyelországba vonult. Innen május 21-ikén a pápához intézett levelében részvétét fejezte ki a méltatlanságok fölött, a melyeket ki kellett állania, örömét szerencsés megszabadulása fölött. Kéri, esdje le ő rá Isten áldását, hogy miként társa volt a szenvedésben, részese lehessen a vigasztalásban is; egyúttal eszközölje ki a franczia királynál és az olaszországi hatalmasságoknál, hogy neki pénz-segélyt küldjenek. Jelezi, hogy nekik, lekötve Ferdinánd haderejét, jelentékeny szolgálatokat tehet. »A ki ismeri — úgymond — azt a természetes és igazi gyűlöletet, a mit a magyar nemzet az osztrák ház iránt mindenkor táplált«, nem kételkedhetik abban, hogy a magyarok sohasem fogadják el Ferdinándot királyúl. Ő a maga részéről kész megtenni azt, a mire uralkodó még sohasem szánta el magát, s jogigényeit a lengyel király vagy bármely más pártatlan fejedelem bírói itélete alá bocsátja. Azonban Ferdinánd erre nem hajlandó, a mint hogy határtalan hatalomvágytól elszédítve, az egyezség létrehozására czélzó ajánlatokat visszautasította; a miért is ő rá fog a következményekért a felelősség háromolni.[1])

A »következmények« alatt azt az elhatározását érti, hogy a török császárhoz fordúl segítségért.

A pápa, noha most már a saját helyzetében és a magyarországi állapotokban beállott fordulat hatása alatt Ferdinánd-

---

János királynak ugyanekkor (augusztus 16-ikán) írt egyik kérvénye, a melyben két lengyel püspök részére magyarországi egyházi javadalmakból évdíj utalványozásáért folyamodik. Acta Tomiciana, IX. 253.

[1]) Ugyanakkor írt a bibornoki collegiumhoz is, melyet fölkért, hogy ügyét támogassa a pápánál. *Theiner:* Mon. Slav. I. 599, 600.

nak is megadta a »magyar király« czímét,[1]) Jánosnak meleg hangon válaszolt: »Valamint nem kételkedünk, hogy bajainkban részt veszesz, szintúgy Te is légy meggyőződve a felől, hogy mi a Te bajaidat nehezen veszszük... Ismeretesek előttünk erényeid és vallásos buzgóságod, melyet országodnak a törökök ellen megoltalmazásában kitüntettél; ezért Rajtad, ki egész erővel a hitetlenek ellen szeretnél fordulni, örömest segítenénk, ha végső szükségünk... nem akadályozna. Csak szeretettel és jóakarattal, a minek bőségében vagyunk, nem pedig tettekkel, a mikre képességünk hiányzik, szolgálhatunk Fenségednek... Mindazáltal azon leszünk, hogy tekintélyünk és buzgalmunk más fejedelmeknél segítséget eszközöljön ki számodra.« [2])

Ezen igéretét teljesítette. Azon volt, hogy a franczia és angol királyok Jánosnak Ferdinánd ellen segítséget nyujtsanak.[3])

János király, mikor (1528 végén) Magyarországba visszatért, tanácsosát, a ciprusi származású Karthagói Hannibált küldötte a pápához, egyebek között azzal a kéréssel, hogy Frangepán Ferencz atyát, ki szerzetének körébe vágyott visszza, udvaránál maradásra késztesse. Ezen kivánságnak a pápa eleget tett.[4]) Frangepánt fölmentette szerzetesi fogadalmaitól.

A következő év (1529) tavaszán János király Lippáról értesíti VII. Kelement, hogy helyzete immár jobbra fordult és rövid idő mulva »nagyobb dolgokat« fog tudomására hozni. Ebbe a titokzatos czélzásba burkolta ugyanis a portán meg-

---

[1]) 1528 márczius 20-ikán kelt levelében. *Baronius:* Annales ecclesiastici (Theiner kiadása), XXXII. 63.

[2]) 1528 augusztus 30-ikán a levél végén írja: »Plura scriberemus, nisi Tuae Serenitati satis constare crederemus de nostra erga eum benevolentia et voluntate, sicut haec ex *tuorum litteris* copiosius intelliges.« *Baronius* id. m. I. k. 64. Kik voltak János királynak ügynökei a pápai udvarnál? nem tudjuk.

[3]) Erről Giovanni Joachimo franczia ügynök 1528 november 7—15-iki jelentésében szól. Ezt közli *Molino:* Documenti di storia italiana, II. 122.

[4]) János 1529 április 2-ikán a pápához írt levelében említi, hogy a mult év őszén Hannibált a pápához küldötte, de tőle semmiféle tudósítást nem kapott. Junius 15-ikén pedig írja, hogy tudomása van arról, hogy eljutott rendeltetése helyére, és kéri a pápát, hogy örvendetes válaszszal küldje vissza. *Theiner* id. h. 602, 605.

indított tárgyalásai sikerét, a szultánnal kötött szövetségét. Ebben a levélben kéri a pápát, hogy az esztergomi érseket, a pécsi és csanádi püspököket, kik tőle elpártoltak, ne erősítse meg, mert — úgymond — »előbb olvad egybe tűz és víz, mint én velök országomban együtt maradok.« [1])

Ezzel az óvással elkésett. A pápa már hónapokkal azelőtt, február 4-én, Ferdinánd bemutatására Várdai Pált az esztergomi érsekségben megerősítette volt.[2])

Időközben ugyanis VII. Kelemen pápa arra határozta el magát, hogy a császárral és Ferdinánddal való szövetségben fogja a szent-szék és a kereszténység érdekeinek oltalmát keresni.

Azonban ily módon Francziaország és Anglia uralkodóit idegenítette el magától; sőt Ferencz király azzal fenyegetőzött, hogy ha a pápát az osztrák háztól el nem vonhatja, letételére és új pápa választására tesz lépéseket. Ezt a szándékát 1529 tavaszán, mikor a franczia-magyar szövetséget megkötötte, föltárta János király követe, Statilio erdélyi püspök előtt, kit megbízott, hogy uralkodóját és az ő közvetítésével Lengyelország és Dánia királyait nyerje meg tervének.

A magyar főpap nem utasította el egész határozottsággal a felszólítást; igérte, hogy János király puhatolózni fog Lengyelországban és Dániában, s azután fog magatartása iránt határozni. De mikor azután Angolországba ment át, lelkiismeretét megnyugtatandó, Campeggio Lőrincz bibornok legátusnak, kivel öt esztendő előtt, magyarországi követsége idején ismerkedett meg, elárulta a titkot.[3])

A pápa bebizonyítandó, hogy politikája irányának változtatására első sorban a törökök elleni hatályos föllépés

---

[1]) A junius 15-ikén kelt levelet közli *Theiner* id. h. 605.

[2]) Ferdinánd már 1528 február 22-ikén küldötte a bemutató iratokat (u. o. 598.) a pápához, a ki junius 16-ikán azt válaszolta, hogy az ügyet sok bibornok távolléte miatt el nem intézheti, de mihelyt októberben Viterbóból Rómába visszatér, »azon lesz, hogy a mennyiben rajta áll, kívánságát teljesítse.« (Brevia Clementis VII. Arm. XL. vol. 22. n. 100.) Az 1529 február 4-ikén kelt bullák a vatikáni regestákban: Vol. 1320. f. 129.

[3]) Campeggio Londonból 1529 május 18-ikán Rómába küldött jelentése a vatikáni levéltárban: Nuntiatura di Germania, vol. 53. f. 182.

reménysége vezette, 1529 márczius elején Pico de Mirandola János grófot mint követét küldötte a speyeri birodalmi gyűlésre, hogy ott az ez irányban megindítandó tárgyalásokban részt vegyen.[1]) Ezeknek eredménye az a határozat volt, hogy 24,000 emberből álló segélyhad küldetik török támadás esetén Magyarországba.

Mikor pedig tavasz nyiltával a törökök nagy készületeiről érkező hírek a támadó hadjárat bekövetkezését kétségtelenné tették, a pápa a bibornoki testülettel negyvenezer arany segélyösszeget ajánlott föl, és Pimpinella Vincze rossanói érseket junius második felében küldötte Ferdinándhoz azokkal a felhatalmazásokkal, melyeket az egyházi javadalmak megadóztatása, a templomok kincseinek eladása tekintetében a mohácsi vész előtt II. Lajosnak adott.[2])

Azonban, mikor a nuntius Ausztriába érkezett, Szulejmán kétszázezer ember élén már Magyarországban táborozott, s miután szeptember elején Budát hatalmába ejtette, Bécset szállotta meg, a melynek őrsége hősies ellenállásával az ostrom abbanhagyására kényszerítette.

III.

János király abban a felfogásban volt, hogy a török szövetség az ő viszonyát a szent-székhez nem módosította. Bécs ostroma idejében a pápához intézett levélben azzal kérkedett, hogy Magyarországot visszahódítván, »a keresztény vallásnak megmentette«, és azt a reményét fejezte ki, hogy e fölött ő szentsége »végtelen örömöt fog érezni.« Majd értesítette, hogy Brodarics püspököt küldi hozzá követül.[3])

Leveleire azonban nem kapott választ.

Ezalatt ugyanis Ferdinánd a szent-széknél János ellen szigorú rendszabályok foganatosítását sürgette. Szeptember

---

[1]) *Friedensburg:* Nuntiaturberichte aus Deutschland, I. Bevezetés, XLVIII.

[2]) *Marino Sanuto*, 4. 428. — Lettere dei Principi. Venetia, 1577. 85, 122. — *Friedensburg* id. h. 4.

[3]) 1529 okt. 10-én és nov. 1-én kelt levelei. *Theiner* id. m. 607, 608

elsején római követéhez, Borgó Andráshoz a következő jegyzéket intézte:

»Mivel János szepesi gróf és vele sok egyházi és világi ember Magyarországban és Szlavóniában a törökök pártjához szítanak, sőt János volt az, ki a törököket a támadásra késztette és bevezette, ellenök véleményünk szerint jogosan lehetne egyházi büntetéseket alkalmazni. Ezért meghagyjuk, igyekezzél kieszközölni, hogy ő szentsége Jánost, az ő párthíveit és bűntársait s mindazokat, a kik bármiképen a törököknek kedveznek, egyházi interdictummal, a nagyobb excommunicatióval és a többi megfelelő büntetésekkel sujtsa, a mit az apostoli szék máskor sokkal jelentéktelenebb esetekben is megtett, és a mi felszólításunk nélkül is köteles volna megtenni, hogy másokat hasonló merényletektől elriaszszon. Ezt az itéletét illő módon hirdettesse ki és hajtsa végre; az egyházi férfiakat különösen jogaiktól és kiváltságaiktól foszsza meg, a mint ezt II. Julius pápa a velenczeiekkel szemben megtette; az egyházi büntetések alkalmazását pedig a mellettünk levő nuntiusnak, mint apostoli biztosnak hagyja meg.« [1])

Ezt az utasítást szeptember 21-ikén és október 21-ikén megismételte.[2])

A követ — a kinek jelentései ebből az időből, sajnos, nem maradtak fön — kétségkívül mindent megtett, hogy a vett parancsoknak megfeleljen. Azonban czélt nem ért. A török hadjárat lefolyása alatt a pápa János és hívei ellen nem lépett föl, megrovó nyilatkozattól is tartózkodott. Csak 1529 végén, mikor Bolognában V. Károlylyal találkozott, vele bizalmas érintkezésbe, majd szövetségre lépett, volt kénytelen engedni a rá gyakorolt nyomásnak.

Ekkor formaszerűen az a vád emeltetett előtte János ellen, hogy ő volt az, a ki már Lajos király életében, most pedig másodízben, a török szultánt Magyarországba hívta, minélfogva mint a kereszténység ellenségének szövetségese, Magyarország romlásának okozója, fenyítendő.

[1]) A bécsi titkos levéltárban, a honnan a másolatok megszerzését t. barátom Károlyi Árpád volt szíves közvetíteni.

[2]) Ugyanott.

János király udvaránál úgy tudták, hogy ezen vád támogatására és súlyosbítására szolgált Balbi Jeromos (egykor II. Lajos tanítója és pozsonyi prépost, ez idő szerint Ferdinánd kegyéből gurki püspök) eskü alatt erősített tanuvallomása, mely szerint János az izlámra tért volna át.[1])

A pápa az ügy megvizsgálására és javaslat előterjesztésére Cesarini Sándor, Piccolomini János és Sanseverinói Antal bibornokokból álló bizottságot küldött ki, a melynek részéről a deczember 22-ikén tartott consistoriumban Piccolomini János mint előadó jelentette, hogy »János erdélyi vajda, mint a török szultán szövetségese és két támadásának okozója, az egyházi kiközösítés és hivatalvesztés büntetését vonta magára.« Mire ezt az itéletet a pápa szentesítette és Cibo Incze bibornok az előre megfogalmazott bulla szövegét felolvasta.[2])

Ferdinánd követe, Dal Borgo, a bulla kiállítását szorgalmazván, egy példányát 1530 január 4-én küldötte meg Prágába s ugyanakkor 200 példányban kinyomatása iránt is intézkedett.[3]) A Ferdinánd udvaránál levő pápai követ pedig, január 31-ikén kelt hitelesítő iratával, Bécsben nyomatta ki és gondoskodott kihirdetéséről.[4])

[1]) Ezt később, 1539 márczius 8-ikán, Frangepán Ferencz beszélte el Aleander bibornok-legátusnak, ki a beszélgetésről feljegyzéseket tett. *Friedensburg:* Nuntiaturberichte, IV. 345.

[2]) A consistoriumok üléseiről vezetett jegyzőkönyvekből a bibornoki consistoriumi és a vatikáni titkos levéltárban, úgyszintén a római könyvtárakban számos példány őriztetik. Ezekben a deczember 22-iki végzés kétféle szövegben található. Az egyik így hangzik: »R^mus dominus Johannes episcopus Albanensis, cardinalis Senensis, retulit causam ac negocium sibi et R^mis dominis Antonio de Sanctoseverino presbytero et Alexandro de Cesarinis diacono cardinalibus commissum: si Johannes comes vajvoda veniebat declarandus aut non etc. Et sanctissimus dominus noster pronuntiavit prout in cedula.« (Vatikáni levéltár: Varia Politicorum, V. 46. f. 113.) A másik szöveg: »R^mus dominus Senensis, ut unus ex deputatis cum R^mo de Sanctoseverino et Cesarino, qui egritudine impeditus adesse non potuit, retulit super privatione comitis Johannis voivodae Transilvaniae, tanquam eius, qui inierat amicitiam cum Turcarum tiranno, qui ipsius ducto et promissis regem Ludovicum tuno *(sic)* et nuperrime totum regnum occupaverit, incenderit et deleverit. Ex quibus privatus, excommunicatus declaratus extitit, juxta tenorem minutae per R^mum primum diaconum lectae.« (Barberini-könyvtár XXXVI. 1. jelzetű kézirata f. 57.) A felolvasott »cedula« és »minuta« felkutatására irányuló igyekezeteim eredményre nem vezettek.

[3]) Dal Borgo 1529 deczember 26-iki és 1530 január 4-iki jelentései a bécsi titkos levéltárban.

[4]) Ezen nyomtatványnak egyetlen példánya a XVIII. század végén

Mindazáltal a bullának sem kézirati, sem nyomtatott példányát nem sikerült ekkorig felkutatni. Tartalma felől csak annyit tudunk, hogy az egyházi kiközösítéssel nem egyedül Zápolyai Jánost sujtotta, hanem mindazokat, a kik a török szultán támadását tanáccsal vagy tettel előmozdították.[1])

A kiközösítésnek főfeladata csak az volt, hogy a császárt és testvérét kielégítse. Két esztendővel utóbb a pápa a franczia király római követe előtt úgy nyilatkozott, hogy négy nappal a consistorium után Zápolyai Jánost a kiközösítéstől feloldozta.[2])

Az bizonyos, hogy a kiközösítést a pápai bullák regestaköteteibe nem iktattatta be,[3]) és azon volt, hogy a János királylyal barátságos viszonyban álló hatalmasságok mennél később nyerjenek tudomást a kiközösítés felől. Velenczének Bolognában időző követe, Contarini Gáspár, kiválóan ügyes diplomata volt, de csak február közepén talált alkalmat, hogy a bulla szövegével megismerkedjék. Ekkor a pápa előtt azt az aggodalmát fejezte ki, hogy a kiközösítés a senátus azon tagjaira is kiterjed, a kik a császár hatalmának megtörése érdekében a török támadás bekövetkezését óhajtották; egyúttal azt a kérelmet terjesztette elő, hogy a törökökre való tekintettel a köztársaság területén a bullát kihirdetni ne kelljen. VII. Kelemen megnyugtatta őt

---

Bécsben a szent Dorottya zárda könyvtárában megvolt. Ismerteti *Panzer:* Wiens Buchdruckersgeschichte. Wien, 1782. 355. lap, 374. szám alatt. A nevezett zárda feloszlatása után könyvei a bécsi udvari és egyetemi könyvtárakba és Klosterneuburgba kerültek; azonban ott Károlyi Árpád és Schrauff Károly barátaimnak a példány felkutatására irányuló fáradozásai eredménytelenek maradtak. A negyedrétű nyomtatvány a következő czímet viseli: »Excommunicatio in Joannem Zapulianum, qui se regem Hungariae nominat, publicata per Italiam, Germaniam, Hungariam et Boemiam. Data est haec bulla Clementis VII. Bononiae, 1529. undecimo kalendas Januarii. — Viennae.« (s. a.)

[1]) Ezt említi Contarini Gáspár velenczei követ Bolognából, 1530 február 17-én. A levél a velenczei állami levéltárban; másolata az Akadémia történelmi bizottságának gyüjteményében. Kivonatát közölte *Dittrich:* Regesten und Briefe des Gaspar Contarini. Brannsberg, 1881. 48. és *Óváry:* A m. tud. Akadémia tört. bizottságának oklevél-másolatai, II. 36.

[2]) Ezt a követ, De Dintville püspök, 1532 február 17-iki jelentésében említi. *Charrière* id. m. I. 193.

[3]) VII. Kelemen bullái 194 kötetet töltöttek be. Ezeknek pontos tartalom-jegyzékét a vatikáni levéltárban, megkeresésemre gondosan átnézte dr. Luksics József veszprémi püspöki könyvtárnok.

az iránt, hogy a bulla a velenczeiekre nem vonatkozik, és velenczei területen kihirdetésére ő nem is gondolt.[1])

Az angol király Bolognában levő követei csak 1530 február-havában, és pedig mint szárnyaló hírt, nem biztos tény gyanánt említették jelentéseikben, hogy »ő szentsége, mert a császár kedvében akart járni, János magyar királyt kiközösítette.« [2])

Magával János királylyal és a magyarországi főpapokkal a pápa nem közölte a kiközösítésről szóló bullát,[3]) a mely ilymódon a jogi érvényesség egyik kellékét nélkülözte. Mikor pedig János király magán úton a történtekről tudomást nyert, az általa véleményadásra fölhívott hit- és jogtudósok úgy nyilatkoztak, hogy az itélet, a mely az ő meghallgatása nélkül a törvényes formák mellőzésével hozatott, érvénytelennek tekintendő.[4]) Ezt a nézetet nemcsak ő fogadta el, hanem magukévá

---

[1]) Contarini idézett jelentése.

[2]) Mint hírt közölte márczius havában VIII. Henrik az udvaránál levő franczia követtel, kinek jelentését közli *Le Grand:* Histoire du divorce de Henry VIII. Paris, 1688. II. 408.

[3]) Ezt Frangepán Ferencz említi Aleanderrel folytatott (föntebb érintett) társalgásában. — A pápai udvarnál levő császári követ 1530 május 13-ikán jelenti, hogy a császári udvarhoz küldött Campeggio bibornok legátus utasíttatott, hogy a János pártján levő főpapok ellen »járjon el.« (Calendar, IV. 636.) Ezt az utasítást nem ismerjük. Ferdinánd római követe sem említi jelentéseiben. Annyi bizonyos, hogy Campeggio magyar főpapok ellen eljárást nem indított.

[4]) Erre alább visszatérünk. — 1531-ben Németországban egy ily czímű nyomtatvány jelent meg: »König Johansen zu Hungern, genant weyda, ganz christlich und evangelisch schreiben an den Römischen Bapst, darinn er sich dess unchristlichen bäpstlichen bannes, so wider ine aussgangen beschweren und beclagen thut. 1531.« (Kis nyolczad-rétű nyolcz levél. Egyetlen ismert példánya a M. N. Muzeum könyvtárában.) Ez János királynak a pápához intézett latin levelét német fordításban (kelet nélkül) közli, a mely levélben a kiközösítés ellen óvást emel és az az által rajta elkövetett sérelmet megtorolja. (A levelet egész terjedelmében újra lenyomatta *Kertbeny:* Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. Budapest, 1880. 342—346.) Azonban a levél formája és tartalma kétségtelenné teszi, hogy az nem János király kanczelláriájából került ki, hanem magán író műve, mely a végett nyomatott ki, hogy a szent-szék irányában az ellenséges hangulatot fokozza és terjeszsze. — *Brutus*, Báthory István udvari történetirója, történeti munkájában kivonatosan ismerteti János királynak a kiközösítési bulla ellen a pápához intézett óvását *(Pray:* Annales, V. 228.), a mely azonban szintén nélkülözi a hitelesség kellékeit és több oly részletet tartalmaz, mely a német nyomtatványban nem található föl.

tették a pártjához tartozó főpapok is,[1]) a mit a pápával szemben — mint látni fogjuk — ismételten hangoztattak.

A kiközösítés János király helyzetét sem Magyarországban, sem az európai udvaroknál nem módosította, sőt abban a szent-széknél sem idézett elő lényeges változást.

Köztudomású volt, hogy a pápa csak a reá gyakorolt súlyos nyomásnak engedett. János királynak jelenti egyik római ügynöke: »Felséged tudja meg, hogy itt jó atyja van, a ki némileg vétkezett ugyan fia ellen, de ezt az időviszonyok hatalmának tulajdonítsa ... A pápa Felséged iránt a legjobb indulattal viseltetik, noha a gonosz idők követelései előtt kénytelen meghajolni.«[2])

A bibornoki testület azon tagjai, kik az osztrák-ellenes irány hívei valának, nem vonták meg rokonszenvöket János királytól, a ki egyik levelében hálásan emlékezik meg a velenczei Pisani Ferencz és a flórenczi Salviati János jóakaratáról.[3]) Brodarics István levelezésben állott Trivulzio Ágoston bibornokkal.[4]) A királynak egyik római ügynöke írja, hogy ott »sok barátja és szolgája van«, kik közül Farnese Sándor, Ridolfi Miklós és Trivulzio Ágoston bibornokokat nevezi meg.[5])

A franczia és angol diplomaták a pápai udvarnál János király érdekeit ezentúl is buzgón fölkarolták.[6]) Különösen VIII. Henrik római követe tett neki nagy szolgálatokat. Ez az olasz származású *De Casalis Gergely* volt, nagybefolyású diplomata-család tagja. Egyik testvére, Pál bellunói püspök, mint pápai követ járt Angliában (1529); a másik, János pro-

[1]) Várdai Pál esztergomi érsek 1531 október 10-ikén a pápához írt levélben azzal kérkedett, hogy a kiközösítés miatt pártolt el Jánostól. (*Theiner*, 615.) De kétségtelen, hogy sokkal előbb, 1528 elején pártolt át Ferdinándhoz, a kinek bemutatására 1529 elején kapta meg a pápai megerősítést.

[2]) Marsupino János levele Rómából 1532 január 29-ikén. *Bucholtz:* Geschichte der Regierung Ferdinand des ersten, IX. 55.

[3]) 1531 október 9-én. *Marino Sanuto*, LV. 362.

[4]) Dal Borgo 1530 márczius 12-iki jelentése a bécsi titkos levéltárban.

[5]) Marsupino idézett jelentésében.

[6]) Az angol követ 1531 márczius 24-ikén írja, hogy ő és a franczia követ *ismételten* fölkérték a pápát, hasson oda, hogy Ferdinánd Magyarországot engedje át Jánosnak. *De Leva*, III. 67.

tonotarius, az angol királyt képviselte Velenczében, azután a pápát az angol udvarnál; a harmadik, Ferencz, szintén mint diplomácziai ügynök működött; unokatestvére Ráfael, VIII. Henrik szolgálatában állott.[1])

Ezekkel a magyar követek, kik Rómában, Velenczében, Londonban megfordultak, benső viszonyba léptek. De Casalis Pál püspök 1530 elején már János király olaszországi ügyviselője volt.[2]) Mellette a flórenczi származású Marsupino János szintén mint ügynöke működött a római udvarnál.[3])

Fraknói Vilmos.

---

[1]) Mindezeknek jelentéseiből sok kivonatot tartalmaznak az angol kormány idézett és idézendő oklevéltár-kiadványai.

[2]) Ezt említi az angol király velenczei ügynöke 1530 február 21-ikén kelt levelében. Letters, III. 2081. De Casalis János 1531 február 25-ikén VIII. Henrikhez intézett jelentésében említi, hogy levelet kapott Brodaricstól. Calendar, V. 53.

[3]) Erről alább ismételten lesz szó.

A NÉGY MIKLÓS.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

A nápolyi hadjárat, melyben a magyar nemzet szeretetből királyi háza iránt, annyi lelkesedéssel vett részt, kijózanította a magyar politikát intéző hazafiakat. Belátták, hogy Magyarországnak Nápolyban nincs mit keresnie. Nemcsak a tenger, hanem az idegen hatalmak egész tömege, főleg a pápa és Velencze állották útját a magyar uralomnak Olaszországban.

Róbert Károly király eszméje: secundo-geniturát létesíteni Apuliában, mely születési jogon őt illette, elfogadható volt, a mennyiben fia Endre, majdan Nápoly királya, segíthette a magyar állam érdekeit, hogy a magyar királyok büszke czíme, mely Dalmácziát, Horvátországot, Rámát, Szerbiát és Bolgárországot is felölelte névleg, — Galicziát, Lodoméria és Kunországot e helyt hallgatással mellőzvén, — megvalósuljon. De Endrét, mielőtt tényleg király lett, meggyilkolták, fia csecsemő korában meghalt, a korán elhunyt István herczeg pedig e föladatra nem mutatott hajlandóságot. Nagy Lajos király tehát elég könnyen lemondott ezen immár kalandosnak mutatkozó vállalatról, melyre őt a középkorban divatos vérbosszu is sarkallotta,[1]) jóllehet atyja eszméjét tovább ápolta, elsőben, midőn kis-hugát Erzsébetet, István úr árváját, egy nápolyi herczegnek adta feleségül, azután midőn a leányának Katalinnak, egy franczia Anjou jegyesének iparkodott a nápolyi trón örökségét biztosítani, végre midőn Durazzo Károlyt haddal és pénzzel segítette, hogy Nápolyt elfoglalhassa.[2]) — Anyja,

[1]) Mindjárt a nápolyi hadjárat után egy igen fontos levélben (*Fejér* id. m. IX. 2. 37.) és számtalanszor máskor mondá Nagy Lajos, hogy e hadát in »sumpmenda vindicta innoxii sanguinis fratris nostri« járatta.

[2]) Irtam ezekről: István úr árvája. *Századok*, 1901. — Kanizsai István. *Kath. Szemle*, 1891. — *A m. nemzet tört.* III. 329.

idősb Erzsébet királyné, másik főintézője a magyar politikának, ki egész lelkével Lengyelországon csüngött, hasonlóan letett — nem ugyan a gyűlöletről, melylyel Johanna királynő iránt mindvégig viseltetett, de azon gondolatról, hogy Nápoly koronája a magyar koronával egyesíttessék. A magyar főurak pedig visszatértek régi eszméikhez, melyeket — nincs kétség benne — ők kölcsönöztek Róbert Károly királynak, és a melyek foganatosítására Nagy Lajos királyt is előkészítették: hogy tudniillik a magyar birodalom régi határait állítsa vissza és alkotmányát tartsa épségben.

Róbert Károly e föladatnak Csehországgal és Ausztriával szemben megfelelt. A Csehország és Ausztria által elfoglalt végvárakat és területeket visszahódította. Nagy Lajos is mindjárt trónraléptekor elbánt a horvátokkal és havasalföldi vajdával. Rámára vagyis Boszniára szintén rátette kezét, most tehát Dalmáciára került a sor meg Szerbiára, mely Velenczét Dalmátország birtokában segítette, Bosznia ellen fenekedett és a magyar király főségét elismerni nem akarta. Különben is a szerb háború kezdete régibb keletű volt, de kapóra jött VI. Incze pápának Nagy Lajos királyhoz intézett legújabb kérelme, hogy a szerbeket fékezze meg.

Ez volt az időben a magyar politika, melyet első sorban a Miklósok az országban elfoglalt legfőbb állásaiknál fogva irányítottak.

Elsőben azonban a magyar nemzet alkotmányát, melyet II. Endre király kiváltságos levelében körülírt és aranypecsétjével megerősített, akarták biztosítani, mert hiszen ez is az ország integritásához tartozott és alapföltétele volt a készségnek, melylyel a nemesség a hadviselés terhét elvállalta.

Károly király ellen ismételve fölhangzott a panasz, hogy az ország jogait sérti, nevezet szerint nem tart évenkint országgyűlést, mint ezt II. Endre aranybullás levele követelte. Nagy Lajos is vétett talán (?) uralkodása első éveiben e sarkalatos törvény ellen. Visszaérkezvén tehát a nápolyi hadjáratból, a magyar nemzet összessége: az országnagyok (barones), főurak (proceres) és nemesek (nobiles) élökön Miklós nádorral, Miklós érsekkel és (Kont) Miklós erdélyi vajdával, a király elé járultak és arra kérték őt, hogy az ország alkotmányát, szabadságait, mint azok II. Endre király aranybullás levelében foglaltatnak, megerősítse. Nagy Lajos király magasztalva emlékezett meg a magyar nemzetnek a nápolyi hadjáratban kitüntetett érdemeiről, megerősítette és átírta Endrének eredetiben bemutatott levelét (egyetlen egy czikkely kivételével) s azonfölül még huszonöt törvényczikkelyt szentesített. Ezen oklevelet

pedig a negyedik Miklós, a zágrábi püspök és alkanczellár szerkesztette s 1351 deczember 11-én adta ki.[1])

És mégis többen történészeink közül Nagy Lajos király mulasztásaúl rójják föl, hogy országgyűléseket nem tartott. Szlemenics nagyérdemű jogtörténetírónk szintén ezt állítja: »Ha kiveszszük ez egyet (az imént érintett 1351 évit), akár Szent István-napi, akár máskori országos gyülekezetnek nyomára nem akadunk.« [2]) Ezen nyomvesztés oka azonban Anjou-kori okirataink eddig még hézagos közzétételében és feldolgozásában keresendő. Magam is iparkodtam már nyomokra mutatni, melyek a fönti állítást megerőtlenítik;[3]) azóta figyelmessé lettem még egy okiratra, mely ez állítást megdönti. Geletfia Miklós nádornak Székesfehérvárt, 1352 aug. 24-én kelt levele kétségtelen tanuságot tesz arról, hogy Nagy Lajos király évenkint tartatott országgyűlést Szent István király ünnepén s a következő napokon. A mondott évben is megbízta a nádort és vele együtt Vásári Miklós esztergomi érseket, Garai János veszprémi püspököt, Keszei Miklós zágrábi püspököt, Szécsényi Tamás országbírót és Kont Miklós erdélyi vajdát, kik köré a többi főpapok, főurak és nemesek gyülekeztek, hogy igazságot szolgáltassanak pörös ügyekben s a szükséghez képest az ország és király egyéb ügyeit is elintézzék.[4])

A következő két évben, 1353-ban és 1354-ben megindult a szerb hadjárat, melyről megírtam már, a mit tudtam[5]) és a mit ismételni nem akarok. De érdekes kiegészítést nyer a hadjárat története eredményére nézve Lajos királynak föntebb említett, Vásári Miklós részére kiállított adománylevele, melyben arról értesülünk, hogy *időközben* hatalmas sereget indítván a király a Krisztus keresztjének és saját magának hitszegő ellen-

[1]) *Fejér* id. m. IX. 2. 37.

[2]) A M. Tud. Akadémia Évkönyvei, VII. 210.

[3]) Nagy Lajos, 558.

[4]) *Anjoukori Okmt.* V. 604. Nos Nicolaus ... palatinus ... memorie commendamus, quod nobis in festo b. Stephani primi regis Hungarorum, regni libertate a ... d. Endre olim rege ... vigore sui privilegii aurea bulla vallati ... concessa, ac tandem per d. Ludovicum ... confirmata requirente, in congregacione eiusdem regni sui circa ipsum festum fieri *debenda,* iuxta debitum officii nostri palatinatus unacum ... Nicolao ... archiepiscopo Strigoniensi ... Johanne Vesprimiensis et Nicolao Zagrabiensis ecclesiarum ... episcopis, necnon ... comite Thoma iudice curie regie ac Nicolao voivoda Transsilvano ... per regiam benignitatem pro faciendo quibuslibet querelantibus recto iudicio, *necnon pro quibusdam suis et regni sui negoeiis restaurandis et reformandis* in socios nobis deputatis, ceterisque ecclesiarum prelatis et baronibus regnique nobilibus ad ipsam congregacionem congregatis in Alba Regali existentibus ... *stb.*

[5]) Nagy Lajos, 191. *A m. nemzet tört.* III. 238.

sége, Ráczország királya (Dusán) ellen, és átkelvén a Száván, Nándorfehérvár előtt, melyet ama király csúfjára újból fölépíttetett, táborozván, Miklós az esztergomi érsek is hozzá csatlakozott testvérével Tamás mesterrel, számos atyjafiával, rokonával és fegyveres népének nagy kiséretével, kiknek vitézsége által segíttetvén, igen fényes diadalt aratott a rácz királyon.

Nagy Lajos ugyan nem írja ki az évet, melyben ezt a győzelmet kivívta, de minthogy Meszesi Demeter váradi püspök, ki szintén részt vett Nagy Lajosnak »a félhitűek ellen« indított hadjáratában, Zimonyban, tábori sátorában, 1354 junius 24-én keltezett,[1]) s a király maga is ugyanazon évi julius 16-án Nándorfehérvárt tartózkodott:[2]) kétségünk nem lehet az iránt, hogy Miklós érsek 1354 nyarán segített a szerb királyt megverni.

E vereség igen érzékeny lehetett, minthogy Dusán szükségesnek találta fényes követség által aranypecsétes levelet küldeni Avignonba, melyben megismerte a pápát a szerb egyház fejének, szentül igérte, hogy örökké híve marad a katholikus egyháznak, népeit is visszatéríti az egyházba, valaminthogy már megtiltotta egész birodalmában, hogy a katholikusokat ne bántsák. (1354 deczember.) — A római szentszék, buzgalmában (mint annyiszor előbb és utóbb napjainkig) rászállott a lépre, felült a szerb király fogásának, melynek egyéb czélja nem volt, hanem a pápa által arra bírni a magyar királyt, ne bántsa tovább a szerbeket. A szentszék követei, a pattibeli (pactensis) és traui (traguriensis) püspökök, kiket Dusán kérelmére Szerbiába küldöttek, be is tértek Nagy Lajos királyhoz azzal, hogy segítse a szerbek megtérítését tanácscsal és kedvezéssel.[3])

Fegyvernyugvás volt tehát a magyarok és szerbek közt 1355-ben, sőt Nagy Lajos hajlandó volt békét kötni Dusánnal, mígnem kiderültek a rácz király csalafintái s az elkeseredett Incze pápa fölhítta a magyar királyt, kinek »hírével megtelt a világ«, hogy bosszulja meg a szerb álnokságot. Nagy Lajos király tehát elhatározta, hogy újra hadat izen Dusán ellen és a háborút nyomatékkal folytatja. Hadai meg is kezdették a fölvonulást még a tél kezdete előtt, midőn Dusán 1355 deczember 20-án megszünt élni. Ez esemény azonban egyelőre nem változtatott a király szándékán. A magyar és szláv hadi nép folyton szaporodott Horvátországban, magát a

[1]) Codex dipl. et epist. Moraviae, IX. 233.
[2]) Zichy-Okmt. II. 571.
[3]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 11 és köv. ll. *Áldásy:* Regesták. *Tört. Tár*, 1895. 66 és köv. ll., a hol azonban az évszám néha helytelen. — *Mazzerio:* Acta Sanct. Bolland. Januarius, Tom. III. 613.

királyt is oda várták — a velenczei signoria nagy aggodalmára. Ez aggodalom nem is volt alaptalan, minthogy Nagy Lajos a szerbek ellen gyüjtött hadait váratlanúl Velencze ellen fordította és velök diadalmasan visszafoglalta Dalmácziát. Egyéb jeles tulajdonságai és sikerei mellett főleg Dalmátország visszafoglalása szerezte meg Lajosnak a hálás utókortól a »Nagy« nevet. E tanulmánynak főczélja: kimutatni, volt-e része a négy Miklósnak e fényes eredmény kivívásában?

V.

Történeti részletes följegyzéseink ezen korból igen gyérek. Küküllei János krónikájának első része, mely közvetlen följegyzéseket tartalmaz, a nápolyi hadjárattal végződik; másik része, melyet emlékezetből, az eseményeket csoportosítva állított össze, a velenczei hadjáratról érdekes episodokat közöl, ellenben a szerb hadjáratokkal felületesen bánik el. János barátnak a dubniczi krónikába fölvett elbeszélései nem terjednek a velenczei hadjáratig, utolsó följegyzése az 1355 évhez azonban használható. Külföldi korírók, azonképen eddig kiadott okirataink nem sokkal járulnak czélunkhoz. Tehát főleg tényekből kell kivonnunk észleleteinket azon állításunk bebizonyítására, hogy Magyarország politikáját 1350-től a négy Miklós irányította, és — a mire e helyt súlyt fektetünk — Dalmáczia visszafoglalását ők készítették elő.

Magyarországon Nagy Lajos uralkodása alatt két akarat érvényesült: anyjáé, idősb Erzsébet királyasszonyé, és az övé. E két akarat nem volt ellentétes, a mennyiben Lajos király anyja ohajtásait fiúi szeretettel mindig teljesítette, viszont anyja is, e nagyeszű és nagyerényű asszony, fölérte észszel a magyar birodalom érdekeit s azokat egész lélekkel ápolta.[1]) Születésére azonban — mint tudjuk — lengyel volt, Ulászló lengyel király leánya és Kázmér király nénje. Mint ilyen Lengyelország érdekeit annál inkább szivén viselte, minthogy szinte babonás sejtelemképen reménylette, hogy ez ország örökségként reá, illetőleg fiára fog szállani.

Lengyelország a XIV-ik század kezdetén, csakúgy mint Magyarország, kemény próbát állott ki, közel jutott az elzülléshez. Lengyelországot Ulászló király, Magyarországot Károly király állította lábra. Károly királynak hosszabb küzdelem után alaposan sikerült műve, s Nagy Lajos atyja nyomdokain haladt, midőn Magyarország területi épségének helyreállításán

[1]) Maga is dicsekszik vele: »eo quod experientia, per altissimum nobis concessa, scivimus, quid fuit faciendum.« *Katona:* Hist. Crit. X. 676.

tovább fáradozott. Ellenben Ulászló király alatt Lengyelország sokat veszített területéből: Szilézia meghódolt a cseheknek, Pomerániát pedig és keleti tengermelléki tartományait a német lovagrend foglalta el; ezenfölül a litvaiak, oroszok és tatárok a lengyel határszélek veszedelmes szomszédai valának, veszedelmesebbek mint horvátjaink, a szerbek és oláhok, valamint hogy a német lovagok is, mögéjök csoportosulván az összes németség rokonszenve, hatalmasabbak voltak Velenczénél. Sőt azt is állíthatjuk, hogy a magyarok szervezete kiválóbb volt, mint a lengyeleké. Igy esett, hogy a magyarság, mely az elűzött Ulászlót Lengyelország birodalmába visszasegítette, főleg azóta, hogy Lokietek Ulászló leánya a magyar király felesége lett, szinte évenkint segítséget küldött kedves lengyel szomszédjainak. Kázmér király is, kit nemzete szintén megtisztelt a »Nagy« névvel, folytatta atyja küzdelmes művét, de eredményre való kevés kilátással. Örököséül fogadta tehát kisöcscsét Lajos herczeget azon föltétel mellett, hogy ez őt harczaiban tőle telhetőleg segíteni fogja.

Azon időben, midőn I. Károly királynak még három fia volt, és telhetett belőlök Lengyelország, sőt Sicilia számára is egy-egy király, Magyarországnak pedig maradt volna a harmadik: a magyar hazafiak a mondott rendelkezés ellen kifogást nem tehettek; elsőben mert így kivánta a királyi ház érdeke, azután mert Magyarország csak hasznát láthatta, ha ekképen két természetes barátja, szövetségese keletkezik. Miután pedig szegény Endre királyfit Aversában meggyilkolták, a lengyel barátság ellen akkor sem lehetett kifogás, hiszen István úr, a király öcscse, még élt. De hogy ínyök szerint volt-e a magyar hazafiaknak, hogy a nápolyi meddő hadjárat és a közbeeső nagy járvány után kétízben is Lengyelország érdekében kellet kemény harczot harczolniok, jóllehet a délvidéken sürgősebb, hasznosabb dolgot végezhettek volna: ez kérdés tárgya lehet ugyan, hanem azért e vállalat elől nem volt menekvés, minthogy ezt az özvegy királyné így óhajtotta, Lajos királyt irott szerződések kötelezték reá, hogy nagybátyját ellenségei ellen tőle telhetőleg segítse,[1]) végre pedig Galiczia és Lodoméria, melyekért

[1]) E kötelezettségre nézve Lajos király így nyilatkozik: Subsidium autem et auxilium contra cruciferos de Prussia et alios quoscunque suprafatos duntaxat predicti regni Russiae, dum et quando expeditius et opportunius foret, iuxta modum et formam prioris comparationis (?) inter Karolum regem genitorem nostrum, et per consequens nos ... compraestabimus domino regi Poloniae. (*Stadnicki:* Synowie Gedymina, II. 231.) V. ö. »*A magyar Anjouk igényei a lengyel trónra*« czímű kritikai tanulmányomat. *Erdélyi Muzeum*, XIX. köt.

a harcz folyt, a magyar koronának szintén visszahódítandó részei valának. A négy Miklós és barátjaik, a magyar haza legértelmesebb fiai, nem ellenkezhettek tehát azért sem, hogy a király és anyja kegyét a magok és — mint hihették — a haza érdekében ne koczkáztassák.

A király és anyja, érdem szerint, sokat adtak a négy Miklósra. Geletfia Miklóst — ő volt az »öreg úr« közöttük — az özvegy királyné tette nádorrá még 1342-ben; innentúl haláláig jelesen vitte tisztjét, sokat fáradt a nápolyi ügyben is; ugyanezt tudjuk Vásári Miklósról, kit hogy Nagy Lajos igen megszivelt nápolyi hadjáratában, kitetszik rohamos emelkedéséből, abból, hogy a király Esztergomban többször meglátogatta az érsek urat, és a nagy magasztalásból, melylyel érintett dús adományát kisérte. Kont Miklós nagy diplomata és hadvezér hírében állott, a második nápolyi hadjáratban Laczkfi István elé került,[1]) ő intézte Aversa és Belcz meghódolását,[2]) s mint a király hűséges szolgája ő volt kiszemelve a koros nádor esetleges utódának; végre Keszei Miklós, a zágrábi püspök, 1356 aug. 4-től fogva kalocsai érsek, nem állott társai mögött sem észben, sem hűségben és megbízhatóságban.

Most tehát, midőn — mondhatjuk — programmjok megvalósítására került a sor, minden tehetségöket megfeszítették, hogy szégyent ne valljanak. Megadta nekik a módot hozzá a király, midőn a legfőbb méltóságokat ruházta rájok: Vásári Miklósra az érsekség mellett a kanczellárságot, Keszei Miklósra a zágrábi püspökségen, illetőleg a kalocsai érsekségen fölül az alkanczellári, illetőleg kanczellári tisztet, a harmadik vagyis titkos kanczellárnak és a királyi kápolna ispánjának pedig magok mellé nyerték a nádor fiát Lászlót, ki csak imént végezte külföldi tanulmányait és harmincz évesnél idősb alig volt.[3]) E mellett mindenki iránt jóakaratúnak is mutatkozott a négy férfiu, legalább nem észlelünk jó darabig ellenzéket; csak később, miután a királyi udvarban meghatalmasodott a lengyel

---

[1]) (Rex Ludovicus Aversae) »capitaneum exercitus Nicolaum Konth, virum in consiliis prudentissimum, amoto Stephano vayvoda, prefecit« — úgymond a küküllei főesperes. (*Fontes Dom.* III. 177.)

[2]) »Nicolaum Kont, semper pacis amatorem et treugarum dispositorem, virum magni consilii pre cunctis regi fideliorem« — így jellemzi János barát a Dubniczi Krónikában. *Fontes Dom.* III. 164.

[3]) Mint »comes capelle regie et secretarius cancellarius« előkerül 1353 április 9-én. (*Anjoukori Okmt.* VI. 55.) — Garai halála után veszprémi püspök lett; választott püspöknek már 1357-ben találom, kinevezetett 1358 márcz. 27-én VI. Incze pápa által. (*Eubel:* Hierarchia cath. Olv. *Turul*, 1891. 138. l. megjelent ily czímű közleményemet: *I. László veszprémi püspök származása.*

párt, rágalmazták meg Kont Miklóst, de ezt is csak halála után merték tenni.

Most tehát — hogy e szükséges közbevetés után visszatérjünk oda, a honnan kiindulánk — a négy Miklós minden tehetségét megfeszítette, hogy programmját megvalósítsa. Láttuk, mennyire segítette Vásári Miklós a királyi hadakat a szerb háborúban, és minthogy a váradi püspököt is ott találjuk, kétségünk nem lehet, hogy a zágrábi püspöki bandérium sem hiányzott, valamint magától értetik, hogy a nádor és erdélyi vajda dandárai, mint a királyi had kiegészítő részei, a hadjáratban szintén részt vettek. — Ők tettek meg, mint látni fogjuk, minden előkészületet arra is, hogy Dalmátország visszafoglalása sikerüljön. Mindenek előtt szövetségeseket kerestek és találtak, hogy a diplomáczia hozzájárulását, mint ma mondanók, kinyerjék Dalmáczia visszahódítása érdekében, mihez már akkor is nem kevés ügyesség és fortély kivántatott. Elsőben is IV. Károly császárt nyerték meg, ki nem régen Budáról vette feleségül Nagy Lajos kis-hugát Schweidnitzi Annát. A császár teljesen belement az actióba. Idejében értesítette egyik hivét, hogy a magyar király háborút kezd Velenczével és Velencze szövetségeseivel. Ő, a császár, barátságánál fogva, melylyel a magyar király iránt viseltetik, segíteni fogja őt Velencze s esetleg a birodalmi helytartók és azon tisztek ellen, kik netán ellenséges indulattal viseltetnének a magyar király iránt, fölhívja egyúttal a czímzettet, írjon Visconti Barnabásnak és Galeazzónak Milanóba, hogy Velenczét a magyar király és Carrara Ferencz, Padova ura ellen ne támogassák.[1]) Ugyanakkor a császár Nagy Lajost is figyelmeztette, hogy Velenczével semminemű kötést ne tegyen, minthogy nemsokára módjában lesz a signoriát igen terhes föltételek elfogadására kényszeríteni, a mint hogy legott föl is mondotta Velenczének a barátságot.[2]) — Hasonlóképen mívelkedett Miklós aquilejai patriarcha, a császár természetes testvére. — Az osztrák herczeget azzal a segítséggel nyerték meg, melyet 1355 nyarán vitt neki Laczkfi Pál a svábok ellen, mint ezt János barát körülményesen megírta.[3]) Viszont az osztrák herczeg arra kötelezte magát, hogy ötven sisakost küld segítségül Velencze ellen, a mit meg is tett.[4]) — Ezen szövetségeknek nemcsak az volt a folyománya, hogy a tiroli és görczi grófok s a furláni urak szintén mind a magyar király részére állottak, hanem a hadkedvelő német

[1]) *Palaczky:* Formelbücher, 26.
[2]) *Óváry:* Regesták, 57. 58. sz.
[3]) *Dubniczi Krónika.* Fontes Dom. III. 166.
[4]) *Lichnovski:* Gesch. des Hauses Habsburg, III. 1859.

lovagok közül is számosan az amúgy is népszerű magyar király segítségére siettek.[1]) — Sikerült továbbá megnyerni Carrara Ferenczet, Padova urát, a veronai Della Scalákat, Camino és Collalto grófokat, a cenedai püspököt, Feltre és Belluno városokat, és kieszközölni, hogy a milanói Viscontiak veszteg maradjanak.[2])

Képzelhetjük, mennyi gondjába és utánjárásába került a négy Miklósnak, főleg Vásárinak és Kontnak, mert ők lépnek ismételve előtérbe, e barátságos egyetértés és közreműködés létesítése. Pedig az még nem minden! Hogy a szerbek is cserben hagyták velenczei czinkostársaikat, a horvátok kitartottak Csúzi János bán seregében, sőt tengeri kalózok is közreműködtek; hogy tatárokat is találunk Nagy Lajos seregében, melyet némelyek (valószínűleg nagyítva) százezer emberre becsülnek; hogy a dalmát városokat is megszállotta az összeesküvés és a Velencze ellen szőtt lázadás szelleme: ezek mind oly jelenségek, melyek előzményeit sejthetjük, dicsérettel fölírhatjuk a magyar államférfiak érdemlapjára, de a mozgató szálakat kimutatni eddig nem tudjuk, s félő — soha tudni nem fogjuk.

A fődolog mégis a pápa megnyerése maradt, és ennek módját Vásári Miklós eszelte ki, mint ezt VI. Incze pápa leveléből[3]) kétséget kizárólag hozzá vethetjük. Az öreg Geletfia Miklós nádor ekkor már nem élt, helyét (1356 márcz. végén) Kont Miklós foglalta el.

A velenczei doge, mihelyt nagy rémülettel tudomást szerzett róla, hogy a magyar király betört a velenczei területre, panaszaival ostromolta a szentszéket, mire viszont VI. Incze pápa szemrehányást tett Nagy Lajos királynak, hogy az eretnek Szerbia helyett az igazhitű Velenczét támadta meg. Vásári Miklósnak is kijutott a maga része,[4]) annyiban nem méltatlanúl, a mennyiben Nagy Lajos király megfogadta volt a pápai követ előterjesztésére és kormánya tanácsára, hogy Szerbia ellen hadat indít. Azonban Nagy Lajos király kormánya elkészült az eshetőségre, és Vásári Miklós idejekorán Avignonba küldötte jó barátját, idősb Erzsébet királyné olasz útjában társát, Kanizsai Lőrinczfia István budai prépostot, hogy biztosítsa ő szentségét, miszerint a magyar

[1]) Neveiket kivált *Suchenwirt* verseiből ismerjük, kikhez sorolhatjuk az Osterwitzi urakat is. (*Zahn:* Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, LVI. 234.)

[2]) *Anjoukori dipl. Eml.* II. 501 és köv. ll.

[3]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 30.

[4]) U. o. II. 21. 22. 1356. jul. 4.

király Ráczországot, mely elődei által szerzett jognál fogva őt megillető birtoka, legközelebb vissza fogja terelni az egyház hűségére; sőt arra is fölhatalmazta a prépostot, hogy erre megesküdjék a király nevében.[1]) Hanem ezen esküvel megerősített igéret, még ha hozzá járult is Nagy Lajos király azon biztosítása, hogy kész a Boszniában garázdálkodó patarenusokat megzabolázni, aligha lett volna elégséges arra, hogy a pápa neheztelését csilapítsa és Velencze pártjáról elvonja. Volt azonban a pápának egy más, a föntebbieknél sürgősebb óhajtása, melyet már 1355 deczember 8-án[2]) terjesztett a magyar király, az összes magyar főpapok és káptalanok elé, az t. i., hogy segítsék őt a római egyház olasz tartományai visszafoglalásában, a hol a hűbéresek, az úgynevezett signorok zsarnokoskodtak, a jövedelmet elzsebelvén.[3]) Kanizsai prépost azon kellemes helyzetben volt, hogy e tekintetben teljesen megfelelhetett a pápa óhajtásának.

Ennyi jóindulat gyökeresen megváltoztatta a pápa nézeteit. Legott rosszalását fejezte ki a velenczei köztársaságnak a fölött, hogy a ráczokkal, félhitűekkel, eretnekekkel szövetkezett a magyar király ellen; eltiltotta e szövetségtől, melyet ha esküvel van is megerősítve, semmisnek nyilvánított, és megbízta a gradói, aquilejai patriarchákat, azonképen a salzburgi érseket, hogy mindazokat, kik a magyar király ellenében a ráczokat segítik, kiközösítsék. Nagy Lajos király czímére pedig oly föllengzően magasztaló levelek indultak, milyeket magyar király a szent széktől eddigelé aligha kapott. Őt, a Krisztus bajnokát, kinek fiatal lelkébe érett ész, gyönge testébe férfias erő adatott, kinevezte a pápa az egyház kapitányának és átengedte neki három évre a magyarországi egyházi javadalmak összes tizedét. Továbbá kinevezte a Laczkfi Dénes halálával megüresült kalocsai érseki székbe Keszei Miklóst (1356 aug. 4.) és ennek helyébe ugyanaz napon zágrábi püspöknek Kanizsai Istvánt, kit szelid, nyugodt és kedves férfiunak ismert.[4]) Továbbbá általános imákat rendelt az egész keresz-

[1]) *Fejér* id. m. IX. 2. 471.

[2]) Ha Áldásy datuma helyes, akkor már 1353-ban is. *Történelmi Tár*, 1895. 66. l. 132. sz.

[3]) *Theiner:* Monum. Hung. II. 17. 18. 20.

[4]) Pedig találunk Kanizsai ifjabb korából, midőn még telegdi főesperes volt, oly tényt, melyből vadságig menő erélyére következtethetünk. Leírjuk itt e dolgot, mint korjellemzőt, melyet életrajzából, minthogy utóbb jöttünk rá, kifeledénk: Lőrinczfia Kanizsai István telegdi főesperes, egyházi látogatást teendő, azon szoros rendeletet vette püspökétől, hogy a zsinatra meghívott, de onnét helyes ok nélkül elmaradt, nemkülönben azon csavargó papokat, kik tilalom alá rekesztett templo-

ténységben, hogy Isten a magyar királynak hosszu életet, gyermekeket, nagy családot és győzedelmet adjon. Végül Vásári Miklósnak is kijárt az elismerés, a miért Nagy Lajos király a római egyháznak segítséget küldött, a mit kivált az érseknek tudott be érdemül a pápa.[1])

Tehát miután főemberei Nagy Lajos királyt rávették, hogy Dalmáczia visszafoglalása végett a hatalmas velenczei köztársaság ellen hadat járasson, viszont részükről is megtettek mindent, hogy a hadjárat sikerét biztosítsák. A hadi tervet így eszelték ki: Velenczét, a várost magát fenyegetik, és pedig, minthogy tengeri erővel nem rendelkeznek, a Terra-fermát foglalják el, és Trevisót mint Velenczéhez legközelebb fekvő erősített várost megostromolják, melyet ha sikerül elfoglalniok, a lagunákon át Velenczét is megközelíthetik. Ezen kívül elégséges hadi erőt hagynak Dalmácziában Csúzi János dalmát és horvát bán parancsa alatt, hogy az elégületlen dalmát városokat: Zárát, Spalatót, Traut, Sebenikót stb. lázadásra biztassa, segítse és elfoglalja. E terv bevált. A Terra-fermán működő magyar sereg ezt erősségeivel együtt nagyrészint hatalmába kerítette. Trevisót ugyan elfoglalnia nem sikerült, de ostroma annyira lekötötte Velencze figyelmét, hogy a dalmát városokat szinte szeme elől tévesztette, azok pedig föllázadván, a velenczei uralmat levetették és Nagy Lajos királynak meghódoltak.

Vásári Miklós érsek nem elégedett meg azzal, hogy tekintélyes zászlóaljat állított ki a királyi hadakhoz öcscse,

---

mokban miséztek, összefogja és megbüntetés végett a püspökhöz küldje. A püspök át is adott a főesperesnek némely ilyen papokról szóló névjegyzéket. — Egyházi látogatása közben talált a főesperes egy ilyen a püspök által megnevezett papot, ki tilalmas templomban egyházi tilalom alatt álló népnek misézett. Ezt elfogta, de három nap mulva biztosítékúl zálogot vevén tőle, a püspökhöz küldötte. A pap azonban a helyett, hogy a püspöknél jelentkezett volna, valamely világi gyülekezetbe menekült, ott panaszt emelt a főesperes ellen, s hogy tőle a zálogot elvegyék, arra izgatott. A főesperes megtudván a pap e gonoszságát s észbe vévén, hogy ekként, ha a világiak pártfogása kikéretik, az egyházi törvénykezés lassankint elgyarlódik, újra elfogatta a papot, és mivel azzal gyanusították, hogy könyvet is lopott, hogy a könyv megkerüljön, megkínoztatni rendelte. A kínzó szolgák pedig túlhajtván buzgalmukat, a pap kezét véresre sebezték, lábát békóba verték, minek következtében lába egyik körmét a hideg miatt elvesztette. Ez okon a főesperes kérte a pápát, hogy segítsen rajta. Mire VI. Kelemen pápa meghagyta az erdélyi püspöknek, hogy István főesperest a kiiktatás, illetőleg a szabálytalanság alól oldja föl s reá belátása szerint üdvös peletenczét szabjon. (*Theiner:* Monum. Hung. I. 662.)

[1]) *Theiner* id. m. II. 22—27. 30. — *Áldásy:* Regesták. *Történelmi Tár*, 1895. 82. l. 227 és köv. számok.

Tamás vitéz vezérlete alatt, kit Nagy Lajos király összes serege kapitányának nevezett ki s a ki nem egy vitéz tettet hajtott végre, hanem maga is követte urát a harcztérre. Az 1356 év aug. 5-én Padovában találjuk őt Kont Miklós nádorral együtt.[1]) A nádor a következő évben junius havában friss sereget hozott a Terra-fermára. Serravallét elfoglalta, Castelfrancot azonban sikertelenűl ostromolta s balúl ütött ki az összeesküvés is, melylyel Trevisót akarta hatalmába keríteni, midőn Zára elfoglalása működését a Terra-fermán fölöslegessé tette. Átadta tehát a vezérletet újra Vásári Tamásnak, az érsek öcscsének, ki még egyszer és utoljára megrakta az ösztön ellen rugdalódzó velenczeieket.[2]) — Nem szándékozom ismételni, miket e hadjáratról már megírtam; érintem csak, hogy idősb Erzsébet királyné a hadjárat szerencsés kimeneteleért elzarándokolt Marburgba, Kölnbe és Aachenbe,[3]) elhallgatnom azonban nem szabad, hogy Keszei Miklós, immár kalocsai érsek, Saciléből 1357 április elején azt írta a fermoi püspöknek, hogy tetemes hadi költségei miatt kénytelen volt ékszereit eladni. Tehát ő is kitett magáért.[4])

Ismerjük mind ez erölködések eredményét: az 1358 febr. 18-án megkötött zárai békét, melyben Velencze lemondott egész Dalmátország birtokáról a Quarnero öböl közepétől kezdve, le az Adria mentén, Raguza végső határáig; lemondott Dalmát- és Horvátország herczegi czíméről, melyet a dogék eddig viseltek; lemondott minden jogorvoslatról, hogy e tartományokat valaha visszafoglalja. A hazafias vállalat sikere tehát teljes volt! Vásári Miklós érsek azonban nem sokáig élte túl nagy műve befejezését. Isten szerette és nagysága delelő pontjáról szólította magához. Neve még elő kerűl abban az okiratban, melyben Lajos király Budán, 1358 május 5-én Carrara Ferenczet, Padova urát biztosította védelméről. Ez betetőzése, bokréta-ünnepe volt az új épületnek. Nagy Lajos király körűl találjuk mind őket, lelkes híveit, munkatársait, az önzéstelen magyar hazafiakat: Vásári Miklós esztergomi érseket és örökös főispánt, Kont Miklós nádort és a

---

[1]) Die 5. mensis Augusti fuerunt Paduae legati regis, comes palatinus et archiepiscopus Patrisii (!) et cancellarius regis. (*Hist. Cortusiorum.* Muratori, XII. 948.) Minthogy a király kanczellárja ekkor még Miklós esztergomi érsek volt, kétségtelen, hogy *Patrisii* olvasási hiba, nem az egyetlen, nem is a legfurcsább a Cortusiak kiadásában.

[2]) *Dubniczi Krónika.* Fontes Dom. III. 181. — *Historia Cortusiorum*, id. h. — *Óváry:* Regesták I. 73. 74.

[3]) *Századok*, 1901. évf.

[4]) *Óváry:* Regesták I. 68. sz.

kunok bíráját, Keszei Miklós kalocsai érseket és kanczellárt, a Geletfia Miklós néhai nádor fiait, László császmai prépostot és a királyi kápolna ispánját, Jánost a székelyek ispánját, továbbá Tamás vitézt, az esztergomi érsek öcscsét, Csúzi János dalmát- és horvátországi bánt és nehány társukat, udvari főembereket, mintha szemen szedték volna őket össze.[1]) — A következő záradékos okirat, melyet e korból ismerünk, ugyanazon évi szeptember 3-án kelt.[2]) Ebben a megüresedett esztergomi érseki székre már Keszei Miklós kalocsai érsek volt kiszemelve, kit VI. Incze pápa 1358 október 8-án esztergomi érsekké ki is nevezett.[3])

PÓR ANTAL.

---

[1]) Olv. ez okiratot a *Historia Cortusiorum* végén (*Muratori*: SS. rer. Ital. XII. 953.), a hol a nevek megfejthetetlenül vannak eltorzítva. Jobban írvák *Fejér* id. m. IX. 2. 666. Sicola padovai kanonok másolatából.

[2]) *Farlati*: Illyr. sacr. IV. 385. — *Fejér* id. m. IX. 2. 684.

[3]) *Eubel* id. m. I. 389.

A BUDAI KRÓNIKA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

* * *

Meghatározván a Budai Krónika viszonyát a családjába tartozó többi variansokhoz, és tárgyalván a Róbert Károly olaszországi útja után következő részeinek összeszerkesztését is, hátra van még a Budai Krónikának, illetőleg a Budai Krónika egész családjának a többi krónikákhoz, első sorban a Bécsi Képes Krónika családjához való viszonyát vizsgálnunk és ezzel kapcsolatban a Budai Krónika családjának codexeiben levő szöveg eredetére és keletkezésének korára is bizonyítékokat keresnünk.

E viszony megvitatása alkalmával mint első kérdés nyomúl előtérbe: vajjon a két változat szövegei hol szakadnak meg? És itt mindjárt nehézséggel állunk szemben. A Bécsi Képes Krónika szövege a mondat közepén szakad meg s az 1330-iki oláh hadjárat elbeszélésénél a *quatenus* szóval végződik. A szöveg a lap aljáig terjed, de az utolsó sor csak félig van beírva. Ez a körülmény valószínűvé teszi, hogy azon kézirat, a melyről másolt, szintén csak idáig terjedhetett, mely esetben a többi e családhoz tartozó s a *quatenus* szóval végződő codexek nem szükségkép ezen codex másolatai.[1]) Csak egy e családba tartozó kézirat foly tovább — mint már említettem is — t. i. a *Kaprinai-codex*, mely Nagy Lajos megkoronáztatását is hozza.

Ép ily nehézségekbe ütközünk azon kérdés eldöntésénél: vajjon meddig ért ama forrás, melyről a Budai Krónika és rokonai, az Acephalus-codex és Sambucus-codex másoltattak? Az Acephalus- és Sambucus-codexek t. i. Nagy Lajos megkoronáztatásával végződnek, a Budai Krónika szövegétől azonban

[1]) Az 1330-iki hadjárat rövid nehány szóból álló előadásával végződik a P. is.

már előbb elválnak. Tekintetbe véve, hogy a Budai Krónika a család legszélső tagja, mely valamely, az Acephalus-codex és Sambucus szövegéhez közel álló textusból keletkezett, néhol rövidítve, máshol ismét bővítve, — valószínű, hogy Hess Andrásnak Nagy Lajos életrajzán kívül Róbert Károly halálára vonatkozólag is oly adatok állottak rendelkezésére, melyeket a codexek e részben szűkszavú tudósításaival szemben méltóbbaknak tartott krónikájába befűzni.

Mint említettük, a Bécsi Képes Krónika a Bazarád elleni hadjárat fejezetének vége felé szakad meg. A Sambucus- és Acephalus-codex a Budai Krónikával együtt folytatja ezt a fejezetet, majd együtt hozzák még István herczeg születését (1332) és Róbert Károly 1333-iki nápolyi útját. Mindjárt ezen út tárgyalása után hagyja el a Budai Krónika a codexeket és adja a más változatokban fen nem maradt elbeszélést a visegrádi conferentiáról, Kázmér látogatásáról és a sáskajárásokról, továbbá Róbert Károly halálának és temetésének nagyon bő leírását. Ennek helyén a codexek csak röviden említik a király halálát és Lajos megkoronáztatását, még pedig egymástól eltérve; az Acephalus-codex bővebben említi a király gyöngélkedéseit és uralkodása idejét is, Sambucus rövidebben, de az Acephalus-codexével egyező phraseologiával.

Megemlékeztem erről a viszonyról már föntebb, bebizonyítva, hogy az Acephalus-codex és Sambucus-codex közelebb állanak a közös forráshoz, mint a Budai Krónika. Említettem azt is, hogy a Kaprinai-codex szintén azon módon végződik. Ez is befejezi a Bazarád elleni hadjárat elbeszélését, hozza továbbá az István születésére vonatkozó passust, azután kihagyva Róbert Károly olaszországi utazását, a király halálát és fia megkoronáztatását mondja el, de még bővebben, mint az Acephalus-codex.

Már pedig ebben a legbővebb változatban kellett ez elbeszélésnek azon codexben is meglenni, mely Hess előtt feküdt a Budai Krónika nyomtatásánál. A Budai Krónika ugyanis — mint föntebb érintettem — Küküllei átírásánál az első Lajos koronázásáról szóló fejezetet bővítette, betoldva nevezetesen a jelenvolt országnagyok névsorát. Ez a névsor azonban a Kaprinai-codex végfejezetéből való, következésképp a Hess előtt fekvő codexnek, vagyis a Budai Krónika közvetetlen forrásának ezzel a fejezettel kellett végződnie s Hess a fejezetet valószínűleg csak a kezében levő bővebb adatok miatt mellőzte, midőn azonban Lajos koronázását Küküllei szűkszavú leírásának bővítésére.

A végfejezet három változata közt épen ezt a legbővebbet, melyet a Kaprinai-codex tartott fen, vélem az eredetinek, melyből az Acephalus-codex és a Sambucus-codex rövidebb alakjai keletkezhettek, talán mert a másoló befejezésül e soványabb változatot is elégségesnek tartotta. Ezen nézetem támogatására felhozom, hogy az itt kifejtettek szerint krónikáink mindkét nevezetes csoportjában, a Bécsi Képes Krónika és a Budai Krónika családjában is ennek a legbővebb fejezetnek kellett meglenni, továbbá, hogy ugyanezen elbeszélés, csupán szórendi változtatásokkal, bejutott *Dlugoss*[1] művébe is, még pedig közvetlen az oláh hadjárat után, tehát ugyanoly kapcsolatban, mint krónikáinkban, csakhogy az István herczeg születésére vonatkozó lakonikus feljegyzés elmaradt.[2]

Nagyobb bizonyság kedvéért álljon itt e három szöveg:

KAPRINAI-CODEX:	ACEPHALUS-CODEX:	SAMBUCUS-CODEX:
Porro sepe nominatus Rex Carolus continuis et gravissimis infirmitatibus laborans, quas maxime in pedibus a longo tempore paciebatur et per eas nimium afficiebatur,[3] ad extremum deueniens, anno Domini millesimo CCC-mo XL-mo secundo, illucescente feria tertia proxima post festum Beate Margarethe Virginis, in suo castro, loco scilicet habitacionis sue, de Wisegrad, fine laudabili migrauit ad Domi-	Porro sepedictus rex Karolus continuis et gravissimis laborans infirmitatibus, quas maxime in pedibus et manibus a longo tempore patiebatur et per eos nimium afficiebatur, ad extremum deueniens, Anno domini M° CCC° XL° II° illucescente feria tertia proxima post festum beate Margarete virginis, in castro wysegrad, loco sue habitationis, migravit ad dominum. Cuius corpus feria sexta proxima post suum decessum	Anno domini Millesimo trecentesimo quadragesimo secundo, *XVII kalendas augusti*, feria tertia[4] in vissegrad

[1] Lib. IX. 1063—1064. ll.

[2] V. ö. A dubniczi krónika. *Századok*, 1899. E helyen azonban még nem beszélhettem oly tág értelemben.

[3] Dlugoss e részt így vezeti be: Post miserabilem cladem in terra Moldaviae . . . Carolus rex sive dolore acceptae stragis sive naturali deficiente vigore . . . .

[4] Dlugossnál mindkét meghatározás megvan: »feria tertia proxima post festum S. Margarethe« és »decimo septimo kalendas Augusti.« (Tulajdonkép csak XVI. kal. Aug.)

num; cuius corpus in Albensi Ecclesia terre gremio conditum est. Regnavit autem a tempore sue coronacionis XXX-ta II annis. Cui successit *prenominatus Dux* Lodouicus filius eius, quem in *eadem Ecclesia Albensi* tercio post tumulacionem Patris sui, videlicet die dominica proxima ante festum *Beati Jacobi Apostoli*, Reuerendi in Christo Patres, Domini Chanadinus Archiepiscopus Strigoniensis, Ladislaus Quinqueecclesiensis, Nicolaus Agriensis, Mesco Wesprimiensis, Petrus Sirmiensis, Vitus Nitriensis, Colomanus Jauriensis [1]) et Canon Bozniensis Ecclesiarum episcopi, ceterique Prelati, cum consensu et voluntate unanimi omnium Baronum, Nobilium universorum tocius Regni Hungarie in Regem

in ecclesia albensi terre gremio commendatur. Regnavit autem a tempore sue coronationis cum sancta corona XXXII annis *XI mensibus et VII diebus. De Ludovico rege.* Successit sibi Lodovicus filius eius. Quem *mox ibidem* tercio die post tumulationem sui patris, videlicet die Dominica proxima ante festum *beate Marie Magdalene,*[2]) *habentem XVII annos sue etatis,*[3]) reverendus pater dominus Chanadinus archiepiscopus Strigoniensis ac aly episcopi et prelati *ecclesiarum vngarie, qui tunc potuerunt adesse,* cum omnibus baronibus regni unanimiter et concorditer *in predicta ecclesia*

anno XXXII regni sui Rex Karolus *viam universe carnis ingressus et sequenti feria VI-ta XIIII kalendas eiusdem mensis in alba regali deuotissime tumulatur.* Tertio vero die scilicet die dominico, XV kalendas supradicti mensis.[4]) Filius eius Lodovicus decimo septimo anno *uite sue*

[1]) A Budai Krónikában hiányoznak a főpapok közűl: *Mesco Vesprimiensis* és *Colomanus Jauriensis.* Dlugossnál ezek is megvannak: *Mieczslao Vesprimiensi, Colomanno Jauriensi* . . .

[2]) Nagy Lajost megkoronázták vasárnap s a rákövetkező héten volt Mária Magdolna és Jakab apostol ünnepe is.

[3]) Thuróczi Küküleije szerint: »sue vero etatis decimo septimo anno.« — A Chronicon Leibitzerianum szerint: »quum esset annorum XVI.« *Wagner:* Analecta Scep. II. 47., mire *Katona* megjegyzi, hogy 16 éves, 4 hónapos és 16 napos volt. Hist. Crit. IX. 279. l.

[4]) Hic fuit coronatus post obitum patris sui die sexta. Váradi és Zágrábi Krónika. *Florianus:* Fontes Dom. III. 261.

inungentes, cum sancta Corona *gloriose* coronarunt. Ubi ipsum Regem Vir Magnificus, Thomas Vayvoda Transsiluanus, quo tunc temporis pocior nemo habebatur, et quem eciam dictus Rex Carolus pye memorie Pater ejus, omnes alios Barones Regni ultra modum dilexerat ac exaltauerat, gladio accinxit, et ab ipso rege regali beneficio est remuneratus. Tandem ipsum Regem sacris insignibus Sancti Regis Stephani indutum ac decoratum, habentem Sanctam Coronam in capite deducentes, in regali throno sedere fecerunt; promittens nihilominus supradictus Rex Lodouicus assistentibus, ymo petentibus omnibus Prelatis et Baronibus ac Nobilibus supranominatis, quod omnes Nobiles sui regni in speciali dilectione haberet, et in suis libertatibus conseruaret. Deinde ipse Rex Lodovicus Budam veniens, ibi ab omni

beate virginis albe [1]) cum sancta corona *sollempniter et honorifice* coronarunt.

feliciter coronatur.

[1]) Ez elbeszélés szerint a koronázásnak második helymeghatározása. Először a bővebb szöveg »in eadem ecclesia Albensi« passusa helyett csak azt írta: *ibidem*. Ez a bővebb szöveg eredeti voltára enged következtetni.

populo. ac Ciuibus, et Clero, Virisque Religiosis omnibus cum magna reuerencia et honore est susceptus. prout Regiam decet Maiestatem. Qui eciam in breui abinde iterum in Visegrad se transtulit moraturum.[1])

A szövegnek ezen egymás mellé állításából kitűnik az is, hogy valószínűleg a Kaprinai-codex szövege is rongált; ezt sejteti legalább, hogy az Acephalus-codex datuma szintén megvan Dlugossnál és hogy az Acephalus-codex Róbert Károly uralkodásának meghatározásában is pontosabb.

Ha pedig a Róbert Károly haláláról és Nagy Lajos koronázásáról szóló fejezet mind a Bécsi Képes Krónika, mind a Budai Krónika családjának forrásában benne volt, akkor krónikáink ezen két nevezetes családja a legszorosabb rokonságban van eredetére nézve. De ha az itt bemutatott végfejezetet nem ismernők is el mindkét családra nézve közös ősnek,[2]) mégis el kell ismernünk, hogy a krónikák mindkét változatban legalább közel ugyanazon pontig terjedtek. A Bécsi Képes Krónika családjának őse semmiesetre sem végződött a *quatenus* szóval. Hogy a Budai Krónika családjának codexei ezután még logikai és syntaktikai hiba nélkül folytatják a szöveget: bizonyítja, hogy a Kaprinai-codexben fenmaradt s a Budai Krónikával egyező ezen fejezetvég a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó összes codexekre hitelesnek veendő, a mint már Toldy Ferencz is hitelesnek fogadta el.[3]) Ezután pedig csak István herczeg születése és Róbert Károly nápolyi útja van a Budai Krónikában, az Acephalus- és Sambucus-codexben meg Mügeln fordításában. Ezek közűl az adatok közűl pedig István születése szintén megvan a Kaprinai-codexben. Némi zavart tehát legfeljebb a nápolyi út okozhat és esetleg az a körülmény, hogy Mügeln fordítása a király hazatérése után nem folytatja tovább elbeszélését. Ez az eltérés azonban oly

[1]) Ez az adat is megvan Dlugossnál: »abinde Budam veniens. honore processionum et occursu singulorum statuum exceptus .... in Vischegrad patris mortem sequens moraturus illic diuertit.«

[2]) Az ős alatt itt nem értem azt az esetleg megcsonkult szöveget, mely a BKK. előtt feküdhetett, hanem azt a talán nem közvetlen őst. mely értelmileg és syntaktikailag be volt fejezve.

[3]) ed. BKK. 118. l.

kevéssé lényeges, hogy a végfejezet közösségének valószínűségét nem zavarja, főleg pedig nem dönti meg azt a reánk nézve nevezetes feltevést, hogy a Bécsi Képes Krónika és a Budai Krónika családjai egy közös ős bővebb és rövidebb változatát tartották fen, úgy hogy vagy a Budai Krónika családjának szövegét kell erősen megrövidültnek tekintenünk, vagy a Bécsi Képes Krónikát bő interpolatiókkal bővített variansnak.

Ezek után mármost a két család közti különbségeket kell megvizsgálnunk, elsősorban arra a kérdésre nézve, hogy a két szöveg közül melyik áll közelebb a közös forrás szövegéhez?

És itt mindjárt első lépésünknél a Budai Krónika javára kell döntenünk. A Sambucus-codex ugyanis még a genesis előtt egy kis bevezetést ad *(Multifarie — pronior erat)*, mely már Kézaiban is megvan, a Bécsi Képes Krónikából azonban hiányzik. Igaz ugyan, hogy a Budai Krónikában magában ez a fejezet nincs meg, s hogy az Acephalus-codexet sem vonhatjuk itt vizsgálódásaink keretébe, mert elején megcsonkult, de azért mégis minden valószínűség szerint benne kellett lenni e fejezetnek azon ősforrásban, melyet a Budai Krónika családjának codexei másoltak, sőt ezekben a codexekben is, a mit a velök igen közeli rokonságban álló Pozsonyi Krónika és a német Mügeln is bizonyítanak, minthogy ezek szintén ezzel a fejezettel kezdődnek.

A Bécsi Képes Krónika családjának codexei tehát itt kihagytak, eltérésük azonban a krónika legelején még sokkal nagyobb különbségekben nyilvánúl. Elsősorban egészen új és szép költői stilusban tartott eredeti prologusuk van, másodsorban pedig a többi krónikák rövid genesisével szemben egy ezzel ellenkező hosszu genesist hoznak.

A Budai Krónika csak rövid, vázlatos elbeszélését adja a genesisnek, melyben a Semtől, Kámtól és Jáfettől származott nemzetségek számának elmondása után mindjárt a Bábel-tornyának építése következik. A Bécsi Képes Krónika genesise ellenben részletes felsorolása az egyes nemzetek származásának. Természetesen mindkettő bibliai alapon áll. Itt az egyes krónikák egymáshoz való viszonyára bepillantást enged vetnünk annak a vizsgálata, hogy a különböző kéziratok mikép osztják fel a hetvenkét nemzetséget Sem, Kám és Jáfet között. Krausz Sámuel igyekezett kimutatni, hogy a biblia 70 nemzetsége ellenére 72 nemzetségnek említése szent Ágoston műveiből terjedt el,[1]) a magyar krónikákba pedig *Sevillai*

[1]) Augustinus: De civitate Dei lib. XVI. c. 3. 11.

Isidorus Etymologiáiból [1]) mehetett át.[2]) Feltétlenül el is kell ismernünk, hogy a magyar krónikákban ezt az augustinus-tanokkal elterjedt számot kell keresnünk, ha esetleg a Semtől, Kámtól és Jáfettől származott nemzetségek számának összege nem is tesz ki épen hetvenkettőt. Végösszeg gyanánt különben valamennyi magyar krónikában egyformán hetvenkettő áll. De már a részleteknél vannak eltérések. Isidorus felosztásának a Bécsi Képes Krónika számarányai felelnének meg, hogy t. i. Jáfettől 15, Kámtól 30, Semtől pedig 27 nemzetség származott.[3]) Ezzel ellentétben áll s minden valószínűség szerint krónikáink eredeti számfelosztását tünteti fel a Budai Krónika és a Sambucus-codex felosztása, a mennyiben ezek szerint Semtől 22, Kámtól 33, Jáfettől 17 nemzetség származott.[4]) Kézai és a Pozsonyi Krónika számarányain is határozottan meglátszik, hogy szintén ebből torzultak el, még pedig a Pozsonyi Krónikában az által, hogy az író Jáfetnél megismételte a Semhez tartozó számot, Kézainál pedig az által, hogy a Sem 22 nemzetségéből 25, a Kám 33 nemzetségéből pedig 37 lett; oly hibák, melyek a római számok másolásánál könnyen fordulhattak elő. — Igy azután a tulajdonképeni végeredmény a Pozsonyi Krónikában 77, Kézainál pedig épen 79 lett volna, de azért mind a kettő csak *hetvenkettőt* írt végösszeg gyanánt, a mi mind a kettőnél gondatlan másolásnak bizonyítéka.

A rövid genesissel szemben áll a Bécsi Képes Krónika családjának igen bő leszármazási táblája, mely a krónika saját vallomása szerint *Josephus* [5]) és *Hieronymus* [6]) után készült.

Ezzel kapcsolatban tárgyalják krónikáink a *Bábel-tornya* építését s a torony építője, *Nimród* történetét is. A kettéválás még itt is megvan. Magát Nimródot a Bécsi Képes Krónika és a családjához tartozó codexek a Genesis 10-ik része alapján hatalmas és kegyetlen vadásznak jellemzik, kinek uralma Babylontól a tengerig terjedt, s a bibliának azon szavait is átveszik, melyek szerint a hatalmas vadászokat közmondásszerűen

---

[1]) Lib. IX. c. 2. 2. Gentes autem, a quibus divisa est terra, LXXIII: quindecim de Japhet, triginta et una de Cham, viginti septem de Sem, quae fiunt per septuaginta tres, vel potius, ut ratio declarat, septuaginta duae, totidemque linguae, quae per terras esse ceperunt, quaeque crescendo provincias et insulas impleverunt.

[2]) *Krausz:* Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. Budapest, 1898. 5—10. ll.

[3]) Ugyanígy osztja fel a D. K. T. B. Cs.

[4]) Ez a számarány van a német Mügelnnél is.

[5]) *Josephus Flavius:* De antiquitate Judaeorum libri XX.

[6]) Quest. Hebr. in Genesim.

Nimródoknak nevezték. A másik variatióban, melyet Kézai is követ, mindez hiányzik; de megegyezik a két változat abban, hogy mindkettő őt tekinti a Bábel-tornya építőjének, a mi szintén az egyházi atyák befolyásának tulajdonítható, kik tényleg ezzel a hatalmas fejedelemmel hozták kapcsolatba a Bábel-tornyát.[1]) Kézai, a Budai Krónika, a Sambucus-codex és a Pozsonyi Krónika ugyanis elbeszélik, hogy 201 esztendővel a vízözön után Nimród, óriás Thana fia, a Japhet nemzetségből, megkezdte a torony építését, hogy esetleges hasonló veszedelem elől oda menekülhessen. Ezt követte Isten haragja és a nyelvzavar. A toronyban pedig az istenek (Deorum) temploma volt a legpazarabb kivitelben, melyet le is ír. A torony szélessége 15,000 lépés, hossza ugyanannyi s a hold köréig akarták emelni. *Nubia* és *Egyptom* között feküdt romjai pedig *Memphis* és *Alexandria* közt láthatók.

Ezeket a nagyon is különböző adatokat, melyek a tornyot Nubia és Egyptom közé teszik, romjait pedig Egyptom másik végében látják, igyekezett Krausz összekapcsolni és megmagyarázni.[2]) A középkori tudósok felületessége és tudákossága mellett az ilyes tévedések könnyen megeshettek. Már az évszám is helytelen. Isidorusnál 134 áll, Josephusnál 411 esztendő, a Septuagintában 431 jön ki, tehát a magyar krónikák 201 éve egyikkel sem egyezik meg. Különben az egész elbeszélés ellentétben van a bibliával, mert e szerint Nimród nem Thana fia, hanem Chusé,[3]) s a toronyépítés oka sem a veszedelem esetére való menedékhely keresése, hanem dicsőség és hírvágy. A krónika forrása itt Josephus lehetett, a kire a krónika hivatkozik is. Ő említi ezt az okot[4]) s az ő előadásával egyeznek más vonások is. A torony alatt a babyloni *Bél-templom* értendő. Ennek leírása *Herodotos* leírásán alapszik. Onnan tudja a krónika, hogy a torony négyszögletes, és onnan tudja, hogy 15,000 lépés széles és hosszu;[5]) csakhogy az egész Babylon nagyságát alkalmazza a torony nagyságára.[6]) A fekvés meghatározásánál a krónikás az *Aethiopia* nevet felcserélte *Nubia*,

[1]) *Hieronymus:* Quaest. Hebr. in Genesim. »Nimrod filius Chus, arripuit insuetam primus in populo tyrannidem, regnavitque in Babylone, quae ab eo, quod ibi confusae sunt linguae turrim aedificantium, Babel appellata est.«

[2]) Id. m. 21—30. ll.

[3]) Gen. X. 8.

[4]) *Josephus Flavius* id. m. Lib. I. c. 4. 2. πύργον γὰρ οἰκοδομήσειν ὑψηλότερον ἢ τὸ ὕδωρ ἀναβῆναι δυνηθείη, μετελεύσεσθαι δὲ καὶ τῆς τῶν προγόνων ἀπωλείας. A nyelvzavar u. o. 4. 3.

[5]) 15,000 lépés = 120 stadium, mert egy stadium = 125 lépés.

[6]) Babylon leírása I. 179., a templomé I. 181.

az *afrikai* Aethiopia nevével. Ha azonban a torony nem az *ázsiai* Aethiopia és Egyptom közt feküdt, akkor nem is volt Nimród birodalmában. A krónikás tehát áttette Bábelt Afrikába és ott összezavarta, Krausz nézete szerint, a hibás olvasás útján keletkezett, de a bibliában meglevő *Syene* tornyának fogalmával. Ezt Isidorus Thebaissal kapcsolatban említi: *Sienites circa Sienem vel Thebas nascitur, trabes ex eo fecere reges,* — s így okot szolgáltat a kettő összezavarására.[1]) Ez az összezavarás azonban véleményem szerint még a krónikás forrásában mehetett végbe s talán ott is egyszerűbben. Nem tehetjük fel, hogy a krónikás ismerte volna Herodotost; ez adatokat legjobb esetben másodkézből merítette, s azt hiszem, a zavar itt Herodotos leírásán alapszik. A Bél-toronynál ugyanis leírja a torony tetején levő szentélyt s az ahoz kötött hitet és czeremoniát, azután megemlíti, hogy így van ez Thebaisban is, és áttér ezen thebaisi szentély ismertetésére.[2]) Csakhogy ehez még hozzájárúl, hogy az író Thebaist összecserélte Egyptom másik királyi városával, Memphissel. Igy lehetett Bábel tornyából Syene tornya vagy thebaisi templom és ebből Memphis, vagyis a Bábel-tornyából egyptomi pyramis.

Említettem már, hogy a biblia szerint Nimród Chus fia volt és nem Thanaé, kinek neve nincs is a bibliában.[3]) És épen ezen a különbségen alapszik a két varians különbsége. A Bécsi Képes Krónika írója, jól ismervén a bibliát és az egyházi atyákat, különösen Hieronymust, megbotránkozik azon, hogy Nimród Thana fia légyen, és ezzel ellentétben ezt állítja: »Porro Chus genuit Nemproth.« Vitatkozik azon nézet ellen, hogy a magyarok Nimród utódai, tehát *hamiták* legyenek: »Ex quibus apparet omnibus dictum illorum esse verum,[4]) qui dicunt, quod Hunor et Magor patres Hungarorum fuerint filii Nemproth, qui fuit filius Chus, qui fuit Cham, qui fuit a Noe maledictus; tum quia non essent Hungari de genere Jafhet, secundum dictum beati Hieronymi; tum eciam quia Nemproth nunquam habitavit circa fluvium Thanay qui est ad orientem, sed ad mare oceanum.« Nem érdekelhet bennünket az, hogy az érvek mennyiben helyesek,[5]) sokkal fontosabb, hogy ezzel

[1]) Etym. Lib. XVI. 5. 11.

[2]) Herodotos I. 182 . . . Κατὰ περι ἐν Θήβῃσι τῇσι Αἰγυπτίῃσι κατὰ τὸν αὐτον τρὸπον, ὡς λέγουσι οἱ Αἰγύπτιοι.

[3]) Krausz a Berossus kháld történetírónál előforduló Thanais folyóval akarja e nevet kapcsolatba hozni. Id. m. 25. l.

[4]) A következő mondatok értelméből világos, hogy a *verum* szó itt helytelen, s hogy a másolók vagy kifelejtették a *non*-t vagy a *vanum*-ot másolták *verum*-nak.

[5]) Kifejti Krausz id. m. 36—37. ll.

ellentétben már most minő leszármazást fog felállítani az író: »Ergo sicut dicit sacra scriptura et sancti doctores, Hungari descenderunt a Magog [1]) filio Japhet, qui post diluvium anno quinquagesimo VIII. sicut scribit sanctus Sigilbertus episcopus Antyochenus in cronica orientalium nacionum, intravit terram Evilat et ex coniuge sua Eneth genuit Magor et Hunor, a quibus Magari et Huni sunt nominati.« A krónikás tehát, hogy Hieronymus állításához, a magyarok japhetita eredetéhez visszatérjen, Magógot teszi meg ősatyának, őt költözteti Evilat földjére és vele véteti el Enethet is.

De épen ez a vitázás a kéziratok rokonságára is fényt vet. Ha a másik változat nem lett volna meg előbb, úgy a Bécsi Képes Krónika szerzőjének nem lett volna alkalma érvelni. Az eredeti tehát mindenesetre a genesis rövidebb változata, mely a Budai Krónikában, a Sambucus-codexben, a Pozsonyi Krónikában és Kézainál van meg. A Bécsi Képes Krónika ezzel szemben a bővebb változatot — Hieronymus, Isidorus és Josephus alapján — csak azért hozza, hogy kimutassa a japhetita eredetet; és ez a változat ment át a Bécsi Képes Krónikával rokon többi codexekbe: a Teleki, Béldi, Kaprinai- és Csepreghy-codexekbe, valamint a Dubniczi Krónikába is.

Mindezekből látható, hogy a Budai Krónika hívebben őrizte meg az eredeti szöveget, míg a Bécsi Képes Krónika családja mindjárt változtatással és polemiával kezdte az előtte fekvő szöveg leírását.

A *hun históriában*, melynek közlésénél krónikáink általában alig térnek el egymástól, a Budai Krónika és Bécsi Képes Krónika szövege közt sincs lényeges eltérés. A magyar história elején azonban mindjárt megint változtatással találkozunk. A magyarok *bejövetelének ideje* már különböző.[2])

Imperante igitur Ottone [3]) Cesare de sueuia oriundo in italia et germania, in francia Lotary regis filio Lodovico, ac Anthonio Duro filio Theodori, Anno octingentesimo octuagesi-

Anno igitur ab incarnatione Domini sexcentesimo vel sexingentesimo [4]) septuagesimo septimo, a morte vero Atyle regis anno centesimo, vulgariter Magori [5]) sive huni, latine vero Hungari [6])

[1]) Magor BKK., Mogol K., Mogrus B.
[2]) Cap. 11. A fejezetszámokat Toldy BKK. kiadása szerint idézem.
[3]) Othone S.
[4]) Sexingentesimo vel sexcentesimo B. Az első időmeghatározásnál valamennyinél csak sexcentesimo, valamint kimarad ott az *igitur* is.
[5]) Magyari K., Mogori Cs.
[6]) Ungari BKK. T. Cs. B.

mo octauo ab incarnacione Ihesu Christi, wlgariter magiari [1]) sive huni, latine vero hungari denuo ingressi sunt Pannoniam. BK. S.[2])

tempore Constantini tercii imperatoris et Zacharie [3]) pape denuo [4]) ingressi sunt Pannoniam. BKK. T. Cs. B. K.

Az eredetibb e meghatározások közül a Budai Krónikáé, mely már Kézainál is megvan s a melyet Mügeln és a Pozsonyi Krónika is leírt.

Helyesnek egyik sem helyes, nemcsak abból a szempontból, hogy a honfoglalás éve helyett más évszámokat (888, 872, 677) adnak, hanem azért is, mert az uralkodók, kiket említenek, nem éltek sem a honfoglalás idejében, sem az általuk megjelölt időben.[5]) Világosságot hoznak azonban ezen kérdésbe más krónikák. Anonymusnál ugyanis a 884 évszám fordúl elő,[6]) a mi minden valószínűség szerint Regino DCCCLXXXVIIII évszámából torzult el az V kihagyása által.[7]) Ugyancsak 889-et ír a *Zágrábi Krónika*, míg a *Nagyváradi Krónika* megint 888-at.[8]) Világos tehát, hogy krónikáinkban ezt a számot kell eredetinek tartani s hogy Kézai itt is rontott a szövegen (872). Ez esetben a szövegbe került uralkodók neveire is legalább némi magyarázatot találunk. *Otto Suevus* talán a Reginonál levő *Odo rex Francorum occidentalium filius Ruotberti* nevéből torzult, a ki 888—898-ig uralkodott.[9]) Odoval együtt szerepel Reginonál *Ludovicus imperator* Lothár fia is,[10]) a ki azonban már 875-ben meghalt.[11]) Ismerve azt a hatást, melyet Regino krónikáinkra különben is gyakorolt, nem lehetetlen, hogy ezek az itt jelzett módon jutottak különös időmeghatározásukhoz. Antonius Durust azonban így sem tudom

[1]) Mogori S.
[2]) Kézainál rövidebbre összevonva.
[3]) Zakarie K.
[4]) denovo K.
[5]) Ha a BK-ban említett Ottót I. Ottónak (936—973) veszszük is, ez nem esik egy időbe sem a 888 vagy 872 évvel, sem V. Lajos franczia királynak, III. Lothár fiának uralkodásával (986—987). Ez utóbbival II. Ottó idejét (973—983) lehetne egyeztetni, de akkor még jobban eltávolodunk a 888-ik évtől. Antonius Durus pedig teljesen megmagyarázhatatlan. De helytelen a BKK. meghatározása is: Zacharias pápa 741—752-ig uralkodott, III. Konstantinus, II. Justinus uralkodótársa pedig 578—582-ig (V. Konst. 741—775.)
[6]) Anonymus VII. fej.
[7]) Regino ad annum 889.
[8]) Mindkettőnek I. fejezetében. *Florianus:* Fontes Dom. III. 250. l.
[9]) V. ö. Reginót az illető éveknél.
[10]) Regino ad annum 866 et sequentes.
[11]) Regino szerint már 874-ben.

megmagyarázni, valamint azt sem, hogyan jutott a Bécsi Képes Krónika tudákos írója a másik még érthetetlenebb időmeghatározáshoz, a mely kétségtelenül — mint saját szavai: »sicut scribitur in cronica romanorum« ... bizonyítják — szintén valamely idegen mű hatása alatt származott.

Ennekutána a Bécsi Képes Krónika leírja az *Árpádok genealogiáját*, mely a Budai Krónikában még az időmeghatározás előtt volt, azután — ugyanazon a helyen, a hol az a Budai Krónika családjában is van — még egyszer leírja saját időmeghatározását a magyarok bejöveteléről. Már ez is erős bizonyíték arra, hogy a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika forrása azon egy kézirat lehetett, de még inkább bizonyítja ezt a Bécsi Képes Krónikában a Budai Krónikával egyezően közölt s a két időmeghatározás közt leírt genealogia, mely a magyarokat Japhetre vezeti vissza s így összhangban van a krónikáknak a japhetita származást valló eredetibb, de éles ellentétben a Bécsi Képes Krónikának a japhetita származás ellen vitatkozó genesisével. Világos tanujele ez annak, hogy az író a közös forrás másolása közben nem vette észre, hogy ez a hely előbb hangoztatott nézeteinek ellentmond.

Ezek alapján tehát már eldöntöttnek vehetjük, hogy nem a Budai Krónika változtatta és rövidítette meg a Bécsi Képes Krónika által hívebben fentartott közös ősforrás szövegét, hanem épen ellenkezőleg, a Budai Krónika őrizte meg hívebben e szöveget, melyet a Bécsi Képes Krónika változtatott és interpolált.

A következőkben tárgyalván ezen interpolatiókat, mindjárt le fogjuk vonni mindazon tanulságokat, melyeket magukra ezen interpolatiókra, visszamenőleg pedig a közös forrásra vonatkozólag levonhatunk.

Az *interpolatiók* a jövevény nemzetségek tárgyalásánál kezdődnek, de itt még csak igen ritkák; sűrűbben Endre és Béla küzdelmétől, helyesebben Salamontól kezdve fordulnak elő, míg Szent Lászlónak Kopulcs kun vezérrel vívott csatájától III. Istvánig alig lehet felismerni a régi szöveg maradványait a folytonos bővítések között.

Ezekről az interpolatiókról írta nemrégiben Kaindl: »Diese Nachrichten sind auch zumeist ganz sagenhaften Charakters und rühren wohl zum grossen Theil aus der Volksüberlieferung her«,[1]) — noha Marczali és Pauler már előbb

[1]) Archiv für oest. Gesch. LXXXV. Bd. 2. Hälfte. 489.

kimutatták, hogy mennyire igazolhatjuk hitelességüket. Az első ilyen interpolatió a *Hedrich nemzetség* említésenél van:[1])

montem Kyscen[2]) et insulam Danubii circa Jaurinum dedit pro descensu eterno BKK. T. B. K. Cs.	montem Kyscen[3]) pro descensu eterno.[4]) BK. S. D. KE. KM. KP.

továbbá a hospesek nemzetségeinél a *Turingi, Misnenses et Renenses* felsorolása.[5])

Ilyen a kalandozások tárgyalásánál a Strassburg nevéhez fűzött megjegyzés: »que in latino dicitur Argentina«,[6]) a mit valószínűleg a kun históriából vett át.[7])

Az első nagyobb betoldás a *Zotmund-monda* és azon vitézek felsorolása, kik Pozsonynál a Henrik elleni harczban kitűntek.[8])

---

[1]) Cap. 21.
[2]) Kysden K.
[3]) Mons Kyscen KM. KE. KP. Kyschen KM.
[4]) Eterno om. KM. KE. KP.
[5]) Cap. 30.
[6]) Cap. 33.
[7]) Attila Catalaunumhoz vonulásánál: »edicens . . . ut eadem civitas non Argentina sed Strozburg vocaretur.«
[8]) Venerat enim predictus rex navigis ad obsidendum castrum Poson. Tunc Hungari qui in castro erant. natatorie prudentissimum invenerunt hominem nomine Zothmund, quem noctis in silentio ad naves imperatoris miserunt, qui sub aqua veniens, omnes naves perforavit, que subito aqua plene sunt facte, et potentia Teutonicorum contrita est, et sic effeminati enervatique viribus, reversi sunt ad propria. Multi enim milites erant in Poson, sed precipui erant inter eos Wojtech, Endre, Vylungard, Vrosa et Martinus, qui cottidie cum Teutonicis dimicabant acriter. Cap. 50. — Már *Marczali* figyelmeztetett rá (Kútfők, 58. l.), hogy Vilungardok és Vojtechek előfordulnak egy 1238 évi oklevélben. (Árpádk. Uj Okmt. VIII. 10. l.) *Pauler* (A m. nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt, I. 550.) rámutat, hogy Vojtech és Márton a pannonhalmi apátság alapító levelében fordulnak elő. *(Fejér:* Cod. Dipl. I. 393.) A mi a hajók elsülyesztését illeti, *Ortvay* (Pozsony története, I. 239.) ezt valószínűnek tartja Giesebrechtre is hivatkozva (Ann. Altach. Berlini kiadás, 862. 2. jegyz.), minthogy Aventinusnál, ki valószínűleg az Ann. Altachenses-ből vette, szintén megvan ez adat. Az Ann. Altachenses ad ann. 1052. Pozsony ostrománál nem említi a hajóhad pusztulását, de ad annum 1051 ezt írja: »Ad Ungros expeditio facta incommoda ac satis laboriosa. Totum namque aestivum tempus, pluviis abundans immanes fecit prorumpere aquas. Qua de re plures tam hominum quam equorum summersi sunt.« Ezután következik az 1051-iki hadjárat. Giesebrecht azonban itt téved, mert krónikáink még ezen interpolálás előtti állapotukban használták az altaichi évkönyveket s így ez adatot a BKK. interpolátora nem vette belőlük. Annál inkább bízhatunk tehát az elbeszélés hitelében.

Szövevényesebbekké válnak e betoldások Salamonnál, a hol apróbb toldások után,[1]) mint:

vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam, et rupto federe sue promissionis, quod[2]) in regibus esse non deberet, filium suum . . . BKK. T. B. K. Cs.

vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam, filium suum . . . BK. A. S. D.

inungi et coronari. Simulabat enim, quod pro perdicione regni hoc faceret, quia imperator filiam suam filio suo Salomoni non dedisset, si non eum coronaret. Cum autem BKK. T. B. K. Cs.

inungi et coronari. Cum autem BK. A. S. D.

betoldja a *várkonyi jelenet* leírását, mely ezenkívül csak az Acephalus-codexben van meg, mint annak első önálló toldása. Hogy ez az eredeti forrásban nem volt benne, sejthető az elbeszélés formájából is. Minekutána ugyanis az Endre és Béla közti szakadást elmondta az író: »dicunt alii, quod« szavakkal fűzi be e részt, mely ismét említi Salamon megkoronáztatását, s a viszály kitörését a gonosz tanácsadóknak tulajdonítja.[3])

Önálló betoldás azután, midőn a krónikás elmondja, hogy I. Béla milyen eszközökkel édesgette vissza Salamon párthíveit.[4]) Az író különben lépten-nyomon magyarázatokat igyekszik fűzni a régi szöveghez, hogy ez által megvilágosítsa Salamon és Béla fiai közt a *seminarium discordie*-t. Ebből a tekintetből hajtja végre a következő változtatást is Salamon koronázásánál. Itt említi a Budai Krónika, hogy még a herczegek Székesfehérvárott időzése közben leégett az ottani

[1]) Cap. 51.

[2]) qui K.

[3]) Várkony (Pozsony m.) a Gutkeled nemzetség birtoka volt (Hazai Okmt. II. 47.) és ép ezen nemzetség egyik tagja, Víd ászkálódik Salamon korában is Béla fiai ellen. A Gutkeled nemzetségnek volt különben egy külön várkonyi ága is: az Amade család. *Wertner:* Magyar nemzetségek. I. 279. 283. — Karácsonyi úgy véli, hogy Várkonyt csak a várkonyi és bösi Amade család alapítója, I. Lothárd szerezte volna 1284 körül. Magyar nemzetségek, II. 41.

[4]) Omnium enim qui secuti fuerant Salamonem regem, uxores et filios et omnia que habebant integra et illesa, fecit custodiri, ut ad suum sponte reverterentur, bonis suis in pace degerent. Unde plurimi de illis facti fideles redierunt. Alleviavit hic etiam pietatis onus Hungarorum a debito servitio, relaxans eis consuetas pensiones et antiquas exactiones. Cap. 52.

székesegyház, a mit a Bécsi Képes Krónika már az imént említett tendentiával kiszínezve ad elő.[1])

In eodem autem anno Ducibus ibidem existentibus Ecclesia horribiliter est combusta.
BK. A. S. D.

Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbationis provenit,[2]) totam enim ecclesiam illam[3]) et omnia palatia, ceteraque aedificia et appendentia repentina flamma corripuit et universa vastante[4]) incendio, corruerunt. Accepit autem omnes[5]) timor prenimia concussione flammarum stridentium et terribili furore campanarum ex turribus ruentium, nec sciebat quisquam[6]) quo se diverteret. Rex et dux vehementi stupore attoniti, et suspicione mali doli perterriti, quantocius in diversa se transtulerunt. Mane autem facto per fideles nuncios et in veritate rerum cognoverunt, quia nichil mali ex utraque parte perniciosa fraude fuerat excogitatum, sed forte inopinatum evenerat incendium. Rex et dux cum bona pace iterum convenerunt.[7])
BKK. T. K. B. Cs.

Ez után az önkényesen megváltoztatott passus után, mely a másoló eljárását legjobban jellemzi, mindjárt egy másik betoldás is következik *Zvoinimir* (Zolomerus) horvát király követségéről, mely a herczegektől sógoruk számára a karinthiaiak ellen kér támogatást.[8])

[1]) Cap. 53.
[2]) pervenit K.
[3]) illam ecclesiam B. Cs. illam om. K.
[4]) nascente K.
[5]) omnis Cs.
[6]) quisque K.
[7]) conveniunt K.
[8]) Misit itaque rex Zolomerus — in Zelyz interessent, quod et factum est. Ez 1066-ban történt. A karinthiai őrgróf ekkor Záhringeni Berthold. Dandolo, Muratorinál. V. ö. *Wertner:* Az Árpádok családi története, 166. l. — A segédhadak visszatérése alkalmával a krónika említi,

Nándorfehérvár ostrománál van megint egy nevezetesebb bővítés, mely Bátor Oposnak egy, a többi krónikákban meg nem lévő hőstettéről szól.[1])

Majd ismét egy lényegtelen betoldás van még ugyanezen fejezetben a zsákmány szétosztásánál, melylyel szintén az ellenségeskedés keletkezését akarja motiválni.[2])

thezaurum fere inestimabilem. In cuius partitione orta est discordia inter Regem et Ducem, nullusque fuit ex Hungaris qui ibi locupletatus non fuisset. BKK. T. K. B. Cs.	thesaurum fere inestimabilem, nullusque fuit ex Hungaris, qui ibi locupletatus non fuisset. BK. A. S. D.

Ugyancsak ezen zsákmány elosztásánál még egyszer térnek el a szövegek egymástól.

Cum autem reversi essent cum thezauro inestimabili, venerunt in villam Buzias,[4]) in pre-	et eos qui ad fidei manus venerant, volebat dividere ad[3]) tres partes, et duas sibi tollere,

hogy Atha nádor kéri a királyt és herczeget, hogy zselizi monostora alapításánál legyenek jelen. Atha tótországi nemzetség tényleg elő is fordúl 1271-ben. *Fejér* id. m. V. 1. 197. Az itt említett Zelyz talán azonos az 1231-ben említett Somogy-megyei Selez-zel (Árpádkori Uj Okmt. XI. 218.), mely ekkor a Bács és Somogy megyében meg Tótországban birtokos Monoszló nemzetség tulajdona. Ugyanezen család bírja Athynát is. *Wertner:* Magyar nemzetségek, II. 196. A Somogy-megyei zseliz-szentjakabi monostor kegyuraságát különben 1243 óta közösen bírja a Győr nemzetség három ága *(Fejér* id. m. IV. 1. 249.) s együtt gyakorolják e jogot 1350-ig. Ebből Karácsonyi azt következteti, hogy az itt említett Atha nádor lehetett a Győr nemzetség megalapítója. *Karácsonyi:* Magyar nemzetségek, II. 96. Zseliz azután, mint leányi negyed kerülhetett Karácsonyi felfogása szerint több más birtokkal a Monoszló nemzetség kezébe. Id. m. II. 106. Különben szó férhetett a Győr nemzetség kegyuraságához, mert — mint Karácsonyi említi — 1243-ban Saul mester védelmezi a nemzetség jogát a monostor kegyuraságához. U. o. II. 108. Az Albert által megerősített alapítólevél azonban az átírás szerint 1061-ben (ellentmond az indictiónak; az oklevél szerint ind. quinta decima, pedig csak 14.) kelt. A nádor neve ebben: Otto comes Sümeghiensis. *Fejér* id. m. I. 398.

[1]) Post hoc tres Saraceni rapuerunt et in turpitudinem proiecerunt. Cap. 56. *Pauler* (id. m. I. 558. l.) ezt az Obust nem tartja egynek a Venczellin lovag ivadékával Bátor Opossal, Márton fiával.

[2]) Cap. 56.

[3]) ac. B.

[4]) Bozias B. Cs. Bozyas K. — Pauler erre vonatkozólag ezt írja: »Buziás . . . a mai Pacsetin *(Pesty:* Eltünt vármegyék, I. 327.) a kologyi láp közelében. Hogy Buziásnak itt kellett lenni, kitűnik abból is, hogy a besenyőknek csak a Száván kellett átúszni. A Gutkeledek szerémi, valkói birtoklását — igaz, hogy későbbi időben — p. o. CD. VI. 1. 394, W. IX. 423. bizonyítják.« (Id. m. I. 557. l.) A Gutkeled nemzetségnél a

dium Vyd,[1]) *volebatque dividere* thezaurum et captivos, et *illos etiam qui ad fidem illorum* de castro *venerant. Dux autem regi in hoc*[2]) *contradicens, dividere non potuerunt. Hec ergo causa fuit malorum et seminarium discordie inter eos.* — Sed cum thezaurum dividerent, rex cum consilio Vyd[3]) et Frank[4]) Episcopi, et Rodoan[5]) filii Bugar,[6]) et Ilia[7]) generis Vyd[8]) in quattuor partes divisit et quartam partem Duci, de tribus partibus unam haberet ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, terciam vero duci. Dux autem non permisit hec fieri. Hec ergo fuit causa malorum et seminarium discordie inter eos. BK. A. S. D.

Pozsonyi Krónika említi: et specialiter Wid . . . cuius curia et mansio fuit in Wuzias loka. Ed. Toldy, 27. l. E helyen a P. Wizias-t említ, 32. l.

[1]) Víd. B. Cs. K. A Gutkeled nemzetségnek 1263-ban is szerepel egy Víd nevű tagja (Pethed fia), egy másik (János fia) 1310-ben, egy harmadik, a Ráskai család őse (Pál fia) 1300—1334 közt, és ennek unokája (János fia) szintén Víd (1399) nevet viselt; s a család birtokai közt is volt egy Víd nevű helység (Szatmár m.), melyet 1313-ban mint régen bírt helységet említenek. *Anjoukori Okmt.* I. 297. V. ö. *Wertner:* Magyar nemzetségek, I. 276—277. 278-hoz melléklet. Még érdekesebb, hogy Valkó vármegyében, tehát Buziás közelében előfordúl egy Vídfia-Andrásfalva nevű helység 1387-ben. *Anjoukori Okmt.* III. 358. Maga Buziás is előfordúl 1292-ben mint a Gutkeled nemzetség birtoka. *Anjoukori Okmt.* VI. 264. Víd (Vit?) comes már 1055-ben is előfordúl Maurus püspök, Wottech. Ernei, Márton, Endre stb. comesekkel egyetemben. *Fejér* id. m. I. 393. V. ö. még u. o. VII. 1. 120.

[2]) in hoc regi K. Cs.

[3]) Vid. B. Cs.

[4]) Frank Cs. Pauler szerint (id. m. I. 558. l.) 1076—1081 tájban Lüttichben, melynek Magyarországgal többféle érintkezése volt, egy Franco »bellegradensis episcopus«-sal találkozunk. Mon. Germ. SS. VIII. 579. 590. XII. 50. Szerepel a garam-szentbenedeki alapítólevélben is 1075-ben. *Knauz:* Monum. Strig. I. 60. Pauler gyulafehérvárinak tartja.

[5]) Radan B. Cs. Valószínűleg a Víddel és Ernyeivel előforduló Rodowan palatinus. 1067. *Fejér* id. m. VII. 1. 120.

[6]) Bogar B.

[7]) Van egy *Ila* nemzetség, melynek birtokai közé tartozott a Veszprém-megyei Ilia is. *Wertner:* Magyar Nemzetségek, II. 60—61. Egy Illya comes elő is fordúl már 1067-ben. *Fejér* id. m. VII. 1. 120. A Fejér által Pray (Diatribe, 66.) nyomán közölt ezen oklevéltöredékben egymás mellett fordulnak elő: Salamon, a herczegek, Magnus és László, palatinus Radowan, comes Erneii, comes Wydus, comes Illya, comes Martinus (talán a ki Pozsonynál 1052-ben kitűnt?) stb.

[8]) Vid B. Cs.

tertiam autem Ilia, unde Dux valde molestatus est. BKK. T. K. B. Cs.

Szemmel látható, hogy az osztozkodás kétszer van leírva. Már első alkalommal kibővítette az író az előtte fekvő passust az osztozkodás színhelyének megjelölésével; úgy látszik azonban, ezzel még nem volt megelégedve s ezért valószínüleg egy más előtte fekvő forrásból még egyszer leírta az eseményt felfogásának megfelelőbb alakban. A mi pedig ezután következik, felettébb érdekes. A betoldások közül nem egy, ismétlése a közvetetlen előtte elmondott dolognak, s ez elbeszélésekben főleg a többi krónikákban is említett, de nem oly részletesen jellemzett *Vid* nyomúl előtérbe mint Salamon gonosz tanácsadója; mellette pedig mintegy az ő ellentéteként a szelid *Ernyei* [1]) erényeit dicséri a krónika, a kiről azonban a többi változatok egyáltalán semmit sem tudnak.

Az ellenségeskedés Nis ostrománál tört ki újra, de ez idő szerint még sikerült az ellentéteket elsimítani. A Bécsi Képes Krónika itt következő betoldása szerint [2]) Géza eltávozása után Salamon Fehérvárra ment, majd a király és herczeg kölcsönösen követségeket küldtek egymáshoz, még pedig Salamon Vídet (deo detestabilem) és Ernyeit (mansuetum), Géza pedig a váradi püspököt és Vathát; mindketten tartottak azonban a követektől és őriztették őket: *caute custodiri* (fecerunt) *pre timore tradicionis*. A fegyverszünetet szent Márton naptól szent György napig terjedőleg meg is kötötték s így a követek visszatértek.

Itt újra felveszi a Bécsi Képes Krónika a közös forrás elbeszélésének fonalát, de két rövid mondat után megint egy nagy részletet szúr a szövegbe.[3]) A krónikák említik, hogy Víd háborúra ösztönözte a királyt: *instigaverat regem, ut ducem debellaret*. Ennek a rövid tudósításnak hosszu lére eresztett ismétlése az itt következő betoldás. Idézi a szavakat, melyeket Víd mondott, majd elmondja, hogy Szegszárdon a király tanácsában újra felszólalt ez értelemben s rá is bírta a királyt, hogy rontsanak Gézára és vakítsák meg. A tervet

[1]) Ernyei comes előfordúl már 1055-ben Víd, Endre, Márton, Wottech comessel és Mór püspökkel egyetemben. *Fejér* id. m. I. 393. Előfordúl továbbá 1067-ben Rodowan palatinussal, Víd, Illya és Márton comessel együtt. *Fejér* id. m. VII. 1. 120.

[2]) Rex autem venit in Albam — misit Vatham et episcopum Waradiensem. Cap. 58.

[3]) Suggerebat enim Vid — tradere ducem in manus Salamonis. Cap. 58.

azonban meghallotta a sekrestyében imádkozó *Vilmos* apát, a ki azt mindjárt meg is üzente Gézának; de Gézát Salamontól megvesztegetett urak: Petrud, Zonuk, és Bikás vették körül, kik elhitették vele, hogy az apát ezt részegségében üzente. Ezek után a Bécsi Képes Krónika ismét visszatér a közös forráshoz, s ezzel egyezően említi, hogy az *Igfan* erdőben[1]) vadászó Géza az Oroszországból segély nélkül visszatérő Lászlót most Csehországba küldte, hogy ott keressen segítséget. A közös forrás szövegére való ezen rövid kitérés után folytatja a Bécsi Képes Krónika megkezdett elbeszélését: Reggel az apát újra megleste a királyi tanácskozást, mely Víd javaslatát elfogadta. Az apát Géza híve volt, minthogy az apátságot Géza atyja, Béla alapította,[2]) fegyverkezett tehát és lóra ült s személyesen vitt hírt a herczegnek. Mindezzel szemben többi krónikáink csak annyit tudnak, hogy »lactatusque et emulsus rex pessimo consilio Vyd perfidi, movit exercitum super ducem«, a mit mármost a Bécsi Képes Krónika is felvesz, az áruló főurak Salamonnak tett ajánlata után azonban megint bővít:

Rex autem certificavit eos super hoc prestito iuramento, et securus tunc transivit[3]) Tysciam glaciatam super ducem. Cumque apropinquassent ad prelium, Rex apud ecclesiam filii Nog[4]) armavit se et coadunavit agmina sua ad dimicandum et impetum fecit super ducem ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum superavit. Principes autem Geyse: Petrud et Bykas in ipso prelio cum tribus agminibus castrorum verterunt se ad Salomonem sicut sibi promiserant. BKK. T. B. K. Cs.

Rex autem certificavit eos super hoc prestito sacramento[5]) et tunc securus transivit Tysciam super ducem ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum superavit. BK. A. S. D.

---

[1]) V. ö. Anonymus cap. 11. silvam *Igfon*, que iacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus; és cap. 51. Tunc ... Menumorout ... in nemoribus Igfon habitare cepit. A herczegség területe tényleg e vidéken volt.

[2]) A szegszárdi monostort a krónika rövidebb szövegezése szerint is Béla alapította s oda is temetkezett.

[3]) pertransivit Cs.

[4]) Nogh B.

[5]) iuramento BK.

Az árulók vesztét is kibővíti s elmondja, hogy a király seregei nem tudtak semmit a jelről, melyet ezek a királylyal megállapítottak; vesztükön azonban megint a többi krónikákkal együtt örül: *utinam ex eis nullus evasisset.* Mindjárt ezután pedig ismét részletez. Gézának a Tiszán való átkelése után ugyanis ezt szúrja a szövegbe: »et Georgium nigrum capellanum suum ad fratrem suum [1]) Ladislaum [2]) transmisit, ut quamcitius [3]) posset [4]) ad eum festinaret.[5]) Ivancam [6]) vero clericum suum literatum misit ad Lampertum.« Ugyancsak a Bécsi Képes Krónika máshol elő nem forduló önálló beszövése az az elbeszélés, hogyan fogadja sírva Géza a vele Vácznál találkozó Lászlót és László hogyan vigasztalja Gézát;[7]) majd megint egyezően mondják el krónikáink, hogy a Géza ellen vívott harczban hogyan tűnt ki Bátor Opos,[8]) és hogy a herczegek találkozásának hírére Víd újra támadásra ösztönzi a királyt. Itt már a Budai Krónika családjához tartozó codexek is idézik Víd szavait, melyekkel a Bécsi Képes Krónika szembeállítja Ernyei gondolkodását, ki az újabb támadás elhatározásakor sírva fakad, mert »nollem quod fratribus tuis pugnares et ut milites interficerent se ad invicem, filius patrem vel pater filium.« A király ezért gyanusítja is Ernyeit, hogy Géza híve, de Ernyei megfelel és Vídnek is megmondja véleményét: »nobis aptum est pro rege mori,[9]) sed esset melius ut potiori uteremur consilio.«[10])

A mogyoródi csata leírásánál a Bécsi Képes Krónika már nem toldhat be annyit, a csata leírása tehát a két változatban — három toldást leszámítva — teljesen egyezik; ezek a közbeszúrások pedig megint az író régi tendentiája érdekében vannak. Az elsőben ugyanis elmondja, hogy Víd a herczegek seregéről kijelentette: »Statim ut exercitum nostrum viderint, fugient.«[11]) Ernyei azonban látva a seregek felállítását, melyet a Bécsi Képes Krónika írója itt elég részletesen tárgyal, ekkép felelt: »Mirum est si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non dimisissent; sed puto ut ipsi

---

[1]) ad fratrem suum om. T.
[2]) Ladislaum fratrem suum K.
[3]) quantocius Cs.
[4]) possit K.
[5]) veniret K.
[6]) Iuaricam Cs.
[7]) Cumque dux Geysa vidisset fratrem — quemadmodum forma bellorum est.
[8]) Bátor Oposról a rövidebb szövegezés is közöl több részletet.
[9]) mori pro Rege K.
[10]) Erney autem semper — potiori uteremur consilio. Cap. 58.
[11]) fugierent T.

proposuerunt vincere, sive mori.« [1]) Hasonló irányzatú a második betoldás: Szent László szemléje a halottak fölött, a mint elsiratja Ernyeit és megcsókolja a holttestet, s a mint kibékül az ármányos Víd holttestével s még el is akarja temettetni, de a vitézek »qui consilio Vyd in bello de morte fratrum vel filiorum amaritudine complexi [2]) fuerant« testét felhasogatják s keblét és szemeit földdel tömik meg.[3]) A harmadik betoldás szerint pedig a szerencsétlen elmenekült Salamont saját anyja is szemrehányásokkal fogadta: miért hallgatott Vídre, miért nem inkább reá, Ernyeire és többi tanácsadóira? — a mi a megtört királyt annyira felingerelte, hogy kezet emelt saját anyjára, de felesége a csapást elhárította.

Csodálatos e kései interpolatiók eleven előadása és tudósításuk részletessége. A küzdelem a király és herczegek közt oly hatalmas drámai erővel van megírva, hogy az ember átérzi ez élet-halál tusának egész elkeseredettségét és minden borzalmait. Víd és Ernyei szembeállításában a királyi párt híveinek eltérő érzülete oly ügyesen van szemléltetve, hogy bármely költő becsületére válnék. E mellett pedig az aprólékosságig részletesek és szervesen összefüggők e betoldások.

Salamonról már csak alig nehány betoldás van. Az első a besenyők [4]) támadását részletezi s elmondja, hogy Salamon *Hernuh* (Ernő) őrgrófot hívta segítségül, ez azonban megijedt a »horribiles aspectu et terribiles« besenyőktől és a Bachhegyre vonult vissza.[5]) Csak a besenyők futása után szállott alá seregével és követelte az igért díjat Salamontól, a ki azonban ezt nem adta meg, sőt fenyegette az őrgrófot, hogy bevádolja a császárnál gyávaságáért, úgy hogy az őrgróf kénytelen volt pénz nélkül, haraggal távozni.[6])

Azt is tudja a betoldásokat eszközlő író, hogy Henrik császárt azzal bírta rá Salamon újabb hadjárat viselésére az

---

[1]) Vid autem dicebat — vincere siue mori.

[2]) complecti K.

[3]) Cumque Ladislaus perambularet — et pectus terra satiet. Cap. 58.

[4]) Cap. 59. A mosonyi besenyőket említi Anonymus is. Cap. 57. Megtelepedésüket bizonyítja egy 1203-iki oklevél is. Árpk. Új Okmt. VI. 97. l.

[5]) Rex autem Salamon marchionem — et inde prospiciebat conflictus proeliantium.

[6]) Cap. 59. Victis itaque Bissenis — tristis reversus est ad propria. Ez csak Ernő gróf lehetett, ki 1075 jun. 10-én halt meg, kit Lambert (227. l.) »vir in regno clarissimus et multis saepe adversus Ungaros victoriis insignis« szavakkal jellemez. A *Hernuh* alak Ernőnél (Hernestus) egyebet nem jelenthet. Csak a Béldi és Csepregi-codex nem értették meg ez alakot és csináltak belőle Henriket.

ő érdekében, hogy az esetre, ha visszanyerné a trónt, évi adót ajánlott neki.[1])

Azután egy sajátságos interpolatió vonja magára figyelmünket: László Pozsonyban ostromolja Salamont; néha Salamon és László is részt vesznek álruhában a harczban. Igy egyszer László déltájt (in meridionali silentio) a várhoz közeledik, Salamon nemes vitéznek tartja őt és kimegy megküzdeni vele, de katonái csodálkozására visszafut a várba és elmondja nekik: *iste*[2]) *non est homo, quia protegunt eum igneo gladio.*[3]) Salamon teljesen úgy mint egykor Attila, futamodik meg az egyház és isten embere előtt.

A küzdelem nagyjában elmult, sőt Géza is meghalt már; milyen tendentia fog érvényesülni Szent László uralkodásának leírásában? Az interpoláló erre vonatkozólag már első betoldásával rámutat erre a tendentiára: mindjárt László nevének magyarázata után kijelenti, hogy őt akarata ellenére választották meg királylyá, mert ő »potius celestem coronam optabat«[4]) — és mindenekfölött nem akarta fejére tenni a még élő király koronáját, még mindig a békén fáradozott, hogy »regnum Salamoni redderet et ipse ducatum haberet.«[5]) A krónika »pius pater orphanorum« passusa után is szükségesnek tartja betoldani e szavakat: »cunctis enim regnicolis mutato proprio nomine pius rex uocabatur.« Salamon bebörtönöztetésénél pedig újra hangoztatja: »si vero Salomon conversus fuisset, veraciter regnum plenarie sibi restituisset, ipse ducatum sibi elegisset, et quamvis Salomon in carcere fuisset, Ladislaus multo magis ei condolebat.«[6])

Ezekkel párhuzamosan azonban van még nehány jelentéktelenebb bejegyzés is:

(c. 62.) quam ipse construxit. quam ipse construxit BK. A. In primo eciam anno regni sui S. D.

---

[1]) Cap. 60. Rex autem Salomon conquerebatur Cesari — super hostes tuos et regnum tibi vendices. Lényegileg egyezik Lambertus Hersfeldensissel. Mon. Germ. SS. V. 446. A császár Váczig való előnyomulását bizonyítják az *Annales Ybergenses*. Mon. Germ. SS. XVI. 436. Rex Heinricus Ungariam vastavit usque Wazenburg.

[2]) ipse Cs.

[3]) Milites vero Salomonis — unde ipsum magis timere ceperunt. Cap. 61.

[4]) Hasonlót beszél el Sz. László legendája is, elmondván, hogy »non inungi, non in regem coronari festinavit, sed insignia regis ante se faciens cum honore deferri« ... Cap. 4. Endlicher, 238.

[5]) et quamvis ipsum Hungari — et ipse ducatum haberet. Cap. 62.

[6]) dolebat K. A betoldás cap. 62. Erat autem apud Salomonem — magis ei condolebat.

validissima fames regnum Hungarie afflixit. BKK. T. K. Cs. B.

(c. 63.) quam fecit. Eodem eciam anno crux Domini, que Albe constituta [1]) fuerat, percussa est a fulgure. Rex autem BKK. T. K. Cs. B.[2])

quam fecit. Rex autem. BK. A. S. D.

ad honorem Dei omnipotentis ob memoriam uictorie, quam ibi [3]) adiutorio Dei obtinuerunt. At rex BKK. T. K. B. Cs.

ad honorem Dei omnipotentis. At rex BK. A. S. D.

ad meliora nam revera necesse est ut quem mundus odit, diligatur a Deo. En nobile BKK. T. K. B. Cs.

ad meliora. En nobile BK. A. S. D.

Ezután még egy utolsó betoldás foglalkozik Salamonnal. ki Kutesk segítségével az országba rontott, de leveretve, Görögországba tört, a hol azután teljesen legyőzetett. Ehez fűzi a Bécsi Képes Krónika írója a görögországi küzdelem részletesebb leírását, Salamonnak — *armorum pondere prepediti* — elmaradását a kun seregtől, nehéz fegyverzetének tulajdonítva.[4])

És itt *határt vonhatunk* a Bécsi Képes Krónikában a betoldásokat illetőleg. Eddig szórványosan fordultak csak elő. a mi azonban ezután következik, az III. Istvánig úgyszólván csupa betoldás, a miből csak nagy nehezen lehet kihámozni némely fejezet elején és végén a rövid szövegezés szavait. mindamellett, hogy ezeket kevés kivétellel ebben a részben is megőrizte a leíró. Még nevezetesebb pedig az, hogy III. Istvántól kezdve a rövidebb és bővebb szövegezés már semmi lényeges pontban el nem térnek egymástól s a bővebb szöveg írója itt már nem interpolál. DOMANOVSZKY SÁNDOR.

[1]) constructa K.

[2]) MLXXXI. Ladislaus rex et Salomon frater eius pacem fecerunt et crux Domini fulgure percussa est. Annales Posonienses. *Florianus:* Fontes Dom. III. 209. l.

[3]) ibi om. BKK.

[4]) V. ö. *Jireček:* Bolgárok története (ford. Mayer), 197. l. Salamon elestét leírja Anna Komnena I. 330 és köv. ll. V. ö. *Pauler* id. m. I. 572. A hagyomány szerint megmenekült; e helyen menekülése már nem tartozik az interpolatióhoz, sőt ellentmond annak. Az interpolatió szerint a várból kitörők »simul cum interfectoribus suis interierunt et quamplures ex eis occidebantur, qui eos interficiebant.« Cap. 62.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Mátyás király Emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára szülővárosa, Kolozsvár szabad királyi város megbízásából szerkesztette *Márki Sándor.* Kolozsvár szab. kir. város hozzájárulásával kiadja az Athenaeum irod. és ny. r. t. Budapest, 1902. Athenaeum kny. Nagy 4-r. VIII, 316 l. Két térképpel, 12 műmelléklettel és a szövegben 135 rajzzal.

A magyar emlékkönyv-irodalom kezdete azon temetési beszédek, halotti búcsuztatók gyüjteménye lehetett, melyet az elhunyt hitves emlékének megörökítése végett adott ki a hátramaradt özvegy, avagy a gyermekek. Ilyen már a tizenhatodik századból maradt reánk. A következő században pedig a reformációnak is volt emlékkönyve; legalább annak vehetjük Szenczi Molnár Albert »*Secularis Concio Evangelica, az az Jubileus esztendei praedikatzio*« című 1618-ban megjelent munkáját, melyben — mint akár csak a Mátyás király Emlékkönyvben — még versek is vannak! Természetesen leggazdagabb termés volt emlékkönyvekben, albumokban a tizenkilenczedik század folyamán, mindenféle elképzelhető alkalomra egész a hírlapok karácsonyi és husvéti emlékkönyvéig.

A *Mátyás király Emlékkönyv* az irodalom ezen fajtájának a legjavából való. Kitűnővé teszi tartalmának gazdagsága, változatossága, a könyv szép kiállítása. Hozzá vagyunk szokva, hogy az emlékkönyvekben egy-két értékesebb czikket találunk, a többi ephemer értékű dolgozat, szellemtelen elmefuttatás, vagy alkalmi elmélkedés. Itt megfordítva áll a dolog: a Mátyás király Emlékkönyvben egy-két czikk kivételével a többi mind komoly kutatás eredménye, ismert szakférfiak tollából.

Meg kell említenünk, hogy nem minden czikk most, ez emlékkönyvben jelenik meg először; van több olyan, mely már évekkel ezelőtt napvilágot látott s most felfrissítve, megrövidítve vagy kibővítve kerül újra a közönség elé. Ezt nem megrovásképen hozzuk föl; oka a dolognak nyilván az, hogy az írók némelyike nem tudott újabban újat mondani s mások

nem vállalkoztak olyan dolog megírására, a mit más már régebben megírt.

Folyóiratunk a prospectus közlése alkalmával megemlítette,[1]) hogy a czímek után itélve, okvetetlenül ismétléseknek kell majd előfordulni. E jóslat valóban beteljesedett, de azért nem mondhatnók, hogy Áldásy Antal »*Mátyás király és a pápaság*« (a tartalomjegyzék szerint: *papság)* cz. czikke feleslegessé tette volna Pór Antalnak »*II. Pius pápa és Mátyás király*« cz. tanulmányát, Eugéne Müntz értekezése az Erdélyi Pál, Pasteiner Gyula vagy Ferenczi Zoltán czikkeit.

Ismétléseken kívül ellenmondásra is találunk. Eugéne Müntz »*Mátyás és a renaissance*« cz. értekezésében Mátyás olasz neje hatásának tulajdonítja a király kulturális törekvéseit, művészetpártoló hajlamait s így természetesen a Corvina alapítását is. Erdélyi e felfogást igen helyesen megczáfolja, kimutatván, hogy a Corvina egy része korábbi, mint Mátyásnak Beatrice-vel való egybekelése.

Az Emlékkönyv gazdagsága juttatja eszünkbe hiányosságait is. Mikor annyi érdekes és becses tanulmányt kapunk, még többet szeretnénk. Pl. *Mátyás keleti politikája* (gr. Kuun Géza czikke) legalább három tárgyat juttat eszünkbe: Mátyás *olasz, cseh, osztrák* stb. politikáját. Békefi Remig dolgozata *(Mátyás és a cisziterciek)* előtt vagy után szeretnénk egy ily című tanulmányt: *Mátyás és a szerzetes rendek*, vagy *Mátyás és a pálosok*, *Ferencz-rendiek* stb. Prém József czikke: *Mátyás király a krajnai népköltészetben*, önként felkelti azt a kérdést, miért nincs egy másik, melynek tárgya volna: *Mátyás király a szerb költészetben?* mikor tudjuk, hogy a Hunyadiakról egész mondakört tartott fen a szerb költészet. Van két dolgozat is ez összefoglaló czím alatt: *Mátyás legrégibb történetírói. I. Bonfinius* (Zsilinszky Mihálytól), II. *Heltai Gáspár* (Török Istvántól). Miért nem jött már hozzájok Galeotti is. De hagyjuk óhajtásainkat jobb időre, örüljünk annak, a mit kaptunk.

Az Emlékkönyv tartalmának részletes felsorolását feleslegesnek tartjuk, de kiemeljük belőle az érintetteken kívül még a következő tanulmányokat: *Mátyás király ősei* (Karácsonyi Jánostól), *Hunyadi Mátyás egyénisége* (Fraknói Vilmostól), *Mátyás és alkotmányunk fejlődése* (Marczali Henriktől), *Mátyás király pénzügyei* (Csánki Dezsőtől), *Mátyás király és az oláh vajdaság* (Jancsó Benedektől), *Mátyás király és az oroszok* (Márki Sándortól), *Beatrix királynő* (Berzeviczy Albert-

[1]) *Századok*, 1901. 81. l.

től), *Mátyás és a könyvnyomtatás* (Dézsi Lajostól). Megjegyezzük, hogy e sorozat csak mutatványúl kíván szolgálni, nem meríti ki a becses értekezések szép számát; némely nagybecsű tanulmányt meg azért hagytunk említetlen, mert másunnan régóta ismerjük s bizonyára ismeri a közönség is.

A könyv díszes kiállítása a szerkesztő kiváló ízlését s az Athenaeum jeles nyomdáját egyaránt dicséri. A munkát illusztráló képek közűl nem egy itt jelenik meg először.

—I —s.

II. Sylvester pápa. Irta *Lukinich Imre.* Kolozsvár, 1901. Gámán János örököse kny. 16-r. 202, 2 l.

A fiatal szerző a magyar kereszténység kilencz-százados ünnepén ezzel a könyvvel hódolt a nagy pápa emlékének. A szöveg alatt olvasható több száz jegyzete bizonyítja, hogy sok forrást és feldolgozást ismert s kellő bibliographiai tájékozottsága van; azonban még nem mindenkor különbözteti meg a fontost a kevésbbé fontostól. Már a bevezetés második pontjában találunk egy kis pongyolaságot, midőn a cremonai Liutprandot *Baronius* támogatójának mondja, holott megfordítva áll a dolog, mert Baronius több mint félezred évvel írt Liutprand után. Döllinger egyháztörténetét (Kirchengeschichte) pedig (4. l.) nem idézetből kellene ismernie, s akkor nem is tévesztette volna el a híres könyv kiadása évét és lapszámát. És ha nem használja oly gyakran Surányinak Gerbertről és koráról írt könyvét, talán nem azt mondja (13. l.), hogy a mór tanintézetek az im*a*mmal (a mecsetek fővezetőjével), hanem azt, hogy magával az im*a*nnal, vagyis a hittel függtek össze, mint a hogy a mohamedánoknál ma is összefüggnek. Sem a 40-ik, sem a 47-ik lapon nem használja fel az alkalmat, hogy megmentse Gerbert elsőségét a keresztesháború eszméjének fölvetésében, holott levelét ismerhetné a különben gyakran idézett Havetnál: *Lettres de Gerbert*, 22. nr. 28. Figyelmét fölkelthette volna *Sybel* (Gesch. des ersten Kreuzzuges, 458.), ki Jeruzsálem megszabadítása eszméjét Gerbertnek tulajdonítja, s Röhrichttel szemben (Gesch. des ersten Kreuzzuges, 9. l.), ki Gerbert levelét 1095 évi gyártmánynak tartja, meggyőzhette volna legújabban *Uhlirz* érvelése (Sybel-féle Hist. Zeitschrift, 1901. 88. köt. 78. l.), hogy ezt az érdemet vagy tényt el ne vitassa Gerberttől.

Pongyolaság jele a 49. l. azon helye, melyből olyasmi tünnék ki, hogy Adalbero rheimsi érsek azért halt meg, mert érseksége az ország leggazdagabb javadalmai közé tartozott.

Ilyen furcsaság az is a 69. lapon, hogy Adalbero utóda Arnulf köpönyegforgatását »az Isten rövid úton megszüntette.« Idézet ugyan, de nem szabatos fordítás. Annak pedig (107. l.) nincs értelme, hogy Gerbert és tanítványa, III. Ottó, a kelet-római birodalom helyreállításáról álmodozott, mert hiszen Botond is tapasztalta kevéssel azelőtt, hogy ez a birodalom él és uralkodik; csak a szerző helytelen mondatszerkesztése sülyesztette el egy időre. A 114. lapon pedig az az állítás, hogy Gerbertet a nép és a clerus választotta pápának, ellenkezik a 112. l. állításával, mely szerint a nép nem vehetett részt a választásban. A pápa első nagy beszédének (de informatione episcoporum) hitelessége, vagy inkább azon kérdés tekintetében, hogy Sylvestertől és nem szent Ambrustól való, megint nem Surányira, hanem magára a tévedést földerítő Mabillonra kellett volna hivatkoznia. (117. l.)

A 132. lapon a lengyel korona küldése dolgában még a régi felfogást követi, de itt is, és a 202. lapon a magyar korona kérdésénél is jelzi Karácsonyi Jánosnak a *Századok* 1901 évi utolsó füzetében megjelent tanulmányát, melyet azonban sajtó alatt levő munkájában már nem használhatott. Elég tudnunk és jeleznünk, hogy ha előbb ismeri, egyet-mást — saját vallomása szerint — másképen írt volna meg. Ezt kell tennie a 136. lapon is, hol arról beszél, hogy Taksony idejében Európa népei már csak arra vártak, hogy megadják a kegyelemdöfést a magyarságnak. Horváth Mihályra hivatkozik ugyan, de nagyon gyarló politikus lehetett az az egykorú, ki ennyire érettnek tartotta a dolgot. A 147. lapon mondottakat is jó lesz egybevetnie Karácsonyi idézett czikkével. Ott (874—875. l.) azt is megtalálhatja, a mit a 155—156. lapon Karácsonyi régibb kutatásai alapján már tudnia kellene, hogy a pannonhalmi alapítólevél szintén hamisítás. A 160. lapon pedig csakugyan nem mondhatja, hogy Sylvester teljesítette Szent István kérését, mert azelőtt ő maga jegyezte meg, hogy ezt a kérést nem ismerjük.

Kár, hogy Gerbert tudományos működése ismertetésében már nem használhatta *Jules Lair*-nek Gerbert leveleire is kiterjeszkedő legújabb tanulmányát: *Études critiques sur divers textes des X. et XI. siècles* (Páris, 1901.); ellenben örvendetes, hogy irodalmunkban először használja *Bubnov*-nak Gerbert mathematikai műveiről írt munkáját. (Berlin, 1899.) De ha Bubnov nyomán (178 és 181. ll.) azt állítja, hogy főbb művei függetlenek az arab forrásoktól, miért mondja a 166. lapon, hogy ő az első keresztény tudós, ki egyenesen arab forrásokból merít, s miért emeli ki a 183. lapon, hogy geometriájának arab jelö-

lései zavaró módon hatnak? Az *Arithmetica* ismertetésében (177. l.) *Bursian*-ra is hivatkozik, a névnél egyebet azonban nem találunk róla. Az pedig figyelmetlenség, hogy Gerbertről mint theologusról (187. l.) a *Musica* rovatában szól; s odavetett állítás (197. l.), hogy Gerbert a renaissance előfutára; hiszen ezt Dante XIV. századbeli triumviratusáról is csak bizonyos fentartásokkal szokás mondani.

A szerző apróbb tévedéseit azonban nem rójjuk föl másnak, mint a kezdet nehézségeinek; ellenben őszintén örülünk, hogy egyes fogyatkozások mellett is figyelemreméltó, komoly törekvéssel megírt történelmi tanulmányt kaptunk tőle, melyben módszert, kritikai rendszeres tárgyalásra, jó előadásra való igyekezetet tapasztalunk. Hibáit is azért részleteztük, mert tudjuk, hogy megszabadulhat tőlük, s mert komolyan számítunk irodalmi munkásságának folytatására.

MÁRKI SÁNDOR.

Einhard: Nagy Károly élete. Latinból fordította, bevezetéssel és névmutatóval ellátta *Dékáni Kálmán.* Budapest, 1901. 16-r. 100 l.

Einhard krónikája a középkor egyik legkimagaslóbb alakjának, Nagy Károlynak élete történetét foglalja magában s egyaránt kedves olvasmánya mind a németeknek, mind a francziáknak. E két nemzet tehát, bármennyire idegenkedik is egymástól a jelenben, testvériesen találkozik a multban, és Einhard krónikája mind a két faj lelkesedésének közös forrása. Nem csekély bizonysága ennek az, hogy a *Vita Karoli Magni* németben öt, francziában pedig hét különböző fordítást ért. Magyarban ez az első fordítás.

Einhard körülbelül húsz éves korában került Nagy Károly udvarába, a hol kiváló tehetsége az elsők között biztosított neki helyet. Életírói azzal bizonyítják ezt, hogy a 770 körül született Einhard 791-ben tanulóhelyén, a fuldai kolostorban, egy adománylevelet ír alá. Ez azonban nem valami nyomós bizonyíték. Fontosabb ennél az a körülmény, hogy a 782—787-ig Nagy Károly udvarában tartózkodó Paulus Diaconus nem tesz említést Einhardról, sem Einhard Paulusról; pedig Einhard előtt ismeretes volt Paulusnak »De episcopis Mettensibus« című munkája. Ha Paulus és Einhard élettörténetét összevetjük, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Einhard csak jóval Paulus távozása után kerülhetett Nagy Károly udvarába.[1])

[1]) V. ö. Középkori krónikások, I. 43—45. ll.

Károly nagyon szerette Einhardot, sőt a hagyomány szerint Imma nevű leányát feleségül is adta hozzá. Az *Imma és Einhard* regényes viszonyáról szóló mese azonban alig érdemel komolyabb figyelmet, mivel Nagy Károlynak nem is volt Imma nevű leánya.

Einhard, kora íróinak szokása szerint előbb szemlét tart saját gyöngeségei fölött, azután kijelenti, hogy mindamellett sem szabad az írástól visszarettenie, mert azokat a dolgokat, melyeket ő maga is átélt, nálánál senki nem írhatja le igazabban.

Károly gyermekkoráról nem beszél, mert arról semmi bizonyosat nem tud; már pedig ő — írja önérzettel — csak a valóságot, az igazat akarja az utókorra hagyni. Egyszerre rátér a nagy király háborúinak elbeszélésére, kül- és belföldi tetteinek ismertetésére, kormányzatának méltatására, tudománykedvelésének magasztalására, majd halála körülményeit írja le s végül az egész történetet Károly végrendeletének közlésével zárja be.

Műve harminczhárom fejezetre oszlik és a merovingi Hildric kolostorba vonulásától Jámbor Lajos trónra léptéig terjed. A fősúlyt feltünően Károly szokásainak, életmódjának leírására és jellemének kidomborítására fekteti, miáltal munkája csak annál értékesebbé válik és Nagy Károly egyéniségének megismeréséhez valóban nélkülözhetetlen. Ennek rovására azután a mellék eseményekkel oly fölületesen bánik el, hogy nem ritkán azt a hitet kelti az olvasóban, mintha maga sem lett volna tisztában a dolgok menetével.

Einhard stilusa a középkori latinságot tekintve, csodálatra méltó. Ez azonban nem szolgál föltétlenül előnyére, mert a classikusok utánzásában annyira megy, hogy egészen elveszti egyéni eredetiségét. Idegen munkákat nem igen használ forrásúl, főgondját Suetonius írásmodorának utánzására fordítja. Kétségtelen, hogy ismerte Paulus Diaconusnak »De episcopis Mettensibus« cz. munkáját is, de ez nagyobb hatással épen nem volt reá.

A mi Dékáni Kálmán fordítását illeti, az magyarosságra és hűségre törekvő, ámbár helyenkint a rövidség feltünő keresése nehezen érthetőséget és szaggatottságot idéz elő. Hiba, hogy a fejezetek éléről Walafrid kivonatait elhagyta s azokat semmivel sem pótolta; így tartalomjegyzék híján a könyv, nem nagy terjedelme mellett is nehezen kezelhető. A munka előnyére szolgál azonban az, hogy a fordító Einhard tárgyi tévedéseit és chronologiai hibáit mindenütt jegyzetekkel kiséri és megigazítja.

Einhard munkájának magyar fordítását nyereségnek kell

tartanunk. Ezzel is közelebb jutottunk egy lépéssel a középiskolákban a történettanítás kérdésének sikeres megoldásához. Minél több egykorú krónikát fordítunk magyarra, annál inkább módjában lesz a tanárnak a történelem egyes korszakait úgy tüntetni fel a tanulók előtt, hogy igazi képet alkothassanak maguknak a régmultakról. És talán meg is érjük azt az időt, a mikor jó történeti olvasókönyveket is lehet majd szerkeszteni a lefordított krónikákból a magyar középiskolák számára. —c—

Naplótöredékek és följegyzések az 1848/49-iki szabadságharczról. Eredeti kézirat nyomán közli *Szlauka Károly.* Nagy-Tapolcsány, 1901. Zhorella Gyula kny. 8-r. 62 l.

Több jó szándékkal mint szerencsével bocsátja közre e négy ívnyi füzet kiadója Trsko Jánosnak, egykor Gömör megye tb. mérnökének, ki mint honvédtüzér vett részt a szabadságharczban, ennek eseményeiről írt följegyzéseit. Kétségtelen dolog, hogy minduntalan kerülnek elő a nagy időkből fönmaradt levelezések, emlékiratok, naplótöredékek, »melyeket összegyüjteni nemcsak a szakavatott történetíró hivatása, hanem minden igaz honfi erkölcsi, szent kötelessége«, — s midőn kiadónk ezt a kötelességet akarja teljesíteni, kétségkívül a legjobb szándék vezeti munkájában; de nem volt szerencsés gondolat tőle, hőse följegyzéseit más könyvekből vett adatokkal kisérve vagy keverve, s — bár saját vallomása szerint csekély — »változtatással és átalakítással« közölnie, mert ezzel sokat lerontott közleménye értékéből, s hozzá még fel sem tünteti, meg sem jelöli sehol, mi az, a mit más forrásokból, pl. Szeremlei Samu krónikájából vett át, vagy a mit megváltoztatott, átalakított a följegyzésekben. Ugy látszik, a szöveg alatti jegyzetek a közlő tollából származnak, de ez sem mindig bizonyos, mert olyan jegyzet is van, mely nyilván a följegyzések szerzőjétől ered. Az is baj, hogy nem tudjuk, talán a kiadó sem tudja, vajjon Trsko János egykorú naplót írt-e, vagy csak később, emlékezetből vetette papírra följegyzéseit? Abból, hogy itt-ott Görgei Istvánnal vitatkozik, kinek ismeretes emlékiratai [1]) 1885-ben jelentek meg, az utóbbi esetre kellene következtetnünk, bátor lehetséges, hogy ezek a kis polemiák a kiadó »átalakításai« közé tartoznak. A füzet különben, tartalmát tekintve, olvasmányúl elég érdekes. A téli hadjáratról, a tavaszi győzedelmes csatákról, a csornai, ihászi ütközetekről, Kmety

[1]) 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. I—III. kötet. Budapest, 1885—1888.

hadtestének visszavonulásáról s az utolsó napokról több olyan apró adatot mond el, mit érdemes volt a feledéstől megmenteni. Kár, hogy az egésznek, mint történeti emléknek, a kiadás rendszertelensége miatt kevés értéket tulajdoníthatunk.

—GY—A.

A protestantizmus első magyarországi hirdetőire vonatkozó tudósítások bírálata. (Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. köt. Függelék 5-ik darabja, 550—560. ll.)

Megigértem, hogy e nagyfontosságú kritikai tanulmánynyal, mely az *Egyháztörténelmi emlékek* mult szeptember-havi füzetünkben ismertetett első kötetének függelékében, *Karácsonyi János* tollából látott napvilágot, külön és érdemlegesen fogok foglalkozni. Ezt kívánom most megtenni, még pedig ugyanabban a sorrendben, melyben Karácsonyi a maga megjegyzéseit előadja.

I. Legelőször *Scultéti Szeverin* tudósításában (1599) találjuk azt az adatot, hogy Winsheim Víd és Grynaeus Simon 1525 körül Budán reformátori szellemben működtek s ezért az országból kiűzettek.

Ezzel szemben a bírálat szerzője Winsheimra nézve egyszerűen tagadja, hogy valaha Budán lett volna, Grynaeusra nézve pedig azt mondja, hogy az 1516—1519 években tartózkodott Budán, a mikor még reformátori szellemben nem működhetett.

Winsheimmal röviden végezhetünk. Karácsonyi a »Grosses Universal-Lexikon«-ban közölt életrajzzal kívánja bizonyítani, hogy Winsheim sohasem volt Budán. Egy lexikonbeli életrajz azonban egyáltalában nem lehet elfogadható bizonyíték egy közelkorú író adata ellen.

Grynaeus életrajzával már tüzetesebben foglalkozik Karácsonyi. Egy adata azonban téves, következtetései helytelenek. Grynaeus 1516-ig Bécsben tanult, 1523 április 17-én Wittenbergben iratkozott be.[1]) E két időhatár közé esik budai működése, melyet a bécsi könyvtári búvárkodás (1520) lehet, hogy csak nehány hónapra szakított meg.

Nem helyes tehát Karácsonyinak az az adata, hogy Grynaeus »az 1522 év utolsó hónapjait, valamint az (egész) 1523 évet Wittenbergben töltötte«; s helytelen az a következtetése is, hogy Grynaeus »csakis az 1517—19 években, vagy legfeljebb 1521-ben tartózkodott Budán.«

Tekintve még azt, hogy Scultétitól független írók is, mint

---

[1]) *Foerstemann:* Album Acad. Viteb. 116.

pl. Timon [1]) és Turóczi,[2]) szintén tudnak Grynaeus budai szereplésérŏl, sŏt fogságának s abból való szabadulásának mellékkörülményeit is ösmerik; tekintve végre, hogy egy külföldi, épen baseli író, Streuber [3]) is, bizonyára források után készült életrajzában, határozottan említi Grynaeus budai szereplését és fogságát, még pedig közvetlenül wittenbergi tartózkodását megelŏzŏleg: igazságot kell szolgáltatnunk Karácsonyival szemben az öreg Scultétinak, ki »hazug és mesés híreket« egyáltalában nem közölt. Még abban sem tévedett egészen, hogy Grynaeus a »bölcselet« tanára volt, mert hiszen nemcsak görög nyelvet, nemcsak újszövetségi magyarázatot tanított, — mint Karácsonyi tudja — hanem 1526 óta arithmetikát, musikát, geometriát és astronomiát is; [4]) sŏt még Hippokrates tudományában is igen jártas volt, mint azt a róla írt dicsŏítŏ vers igazolja.[5])

Meg kell még itt jegyeznem, hogy a protestánsok sohasem nevezték a magok hitrendszerét (doctrinam) *evangelium*-nak, mint Karácsonyi e pont alatt állítja.

II. Egy késŏbbi író, *Iratosi János* toronyai predikátor, 1637-ben azt írja, hogy az 1523:54. törvényczikkelyt »Kopátsi István, Siklyósi Mihály sárospataki és ujhelyi tanítók és azok patronusa Prínyi (Perényi) Péter ellen, Gál pap s Radán Balázs Debreczenben, azoknak patronusa Török István ellen, Ozorai Imre Békésen, annak fautori, az Ladányi és Massai urak ellen, Kálmáncsi Márton Munkácsban és annak fautora Petruit (Petrovics) Péter ellen alkották.«

Hogy Iratosinak Páriz-Pápai által az 1525:4. törvényczikkelylyel összeköttetésben ismételt ezen állítása (mintha t. i. a felsorolt egyének már 1523, illetŏleg 1525 elŏtt hirdették, terjesztették és pártolták volna a reformácziót) egyszerűen képtelenség, annak bebizonyítására semmiféle nagy kritikai apparátus nem szükséges, mert hiszen már a nagy Sinay Miklós a XVIII. század végén sejtette, Révész Imre ezelŏtt 40 esztendővel kimondotta,[6]) utána Szabó Károly 1875-ben hirdette,[7]) hogy az Iratosi adatainak »teljességgel semmi értéket nem tulajdoníthatunk«, mert »az itt említett személyekre nézve..... kimutatható, hogy fellépésök és működésök a reformáczió terén 1523 után több vagy kevesebb évvel történt.«

[1]) Epitom. chron. ad annum 1523.
[2]) Ungaria suis cum regibus, 88.
[3]) *Streuber:* Basler Taschenbuch auf das Jahr 1853. 6—7.
[4]) Basler Taschenbuch, 1853. 11.
[5]) *Weszprémi:* Succincta medicorum Hung. et Transs. biographia, IV. 310, 311.
[6]) *Protestáns egyh. és isk. lap,* 1862. 103, 104.
[7]) *Századok,* 1867. 155, 156.

Ha Karácsonyi ennek kimutatására, illetőleg ismétlésére szorítkozik, egyetlen szavunk sem lehet ellene. De ő sokkal tovább megy, részenként bonczolja Iratosi állításait s e közben oly állításokra és következtetésekre is jut, a melyeket, mivel az ismert történeti adatokkal ellenkezőknek tartjuk, el nem fogadhatunk.

a) Karácsonyi szerint Kopácsi István egész 1543-ig Siklóson (Baranya vármegyében) volt tanító. Állítja ezt egy, Zerdaheli Máté mislei prépost által Kassán, 1561 julius 2-án kiadott bizonyítvány alapján, mely szerint:

»Stephanum Zentgerginum de Zentgergh, in eodem oppido Zentgergh . . . ex honestis christianis ac non obscuris parentibus. patre Thoma . . . . in bello Mohaciensi a thurcis interfecto, matre Dorothea oriundum fuisse, qui enutritus ab egregio quondam Michaele Vas de Karol, Suclusii (= Siklós) eius loci praefecto, ibidem literis etiam ludimoderatore reverendo domino Stephano Kopachi, nunc in Patak verbi dei ministro addictus est, porro, patria ea pereunte, idem Stephanus Zentgerginus, diversis honestisque semper servitiis occupatus apud plerosque dominos servivit« stb.[1])

Ebben a levélben az van, hogy Szentgyörgyi István, kinek tanítója Siklóson Kopácsi István volt, Siklós török kézre jutása után (1543) több úrnál volt különféle tisztességes alkalmazásban; de arról egy árva szó sincs az oklevélben, hogy Kopácsi István meddig volt Siklóson »ludimoderator.«

Hogy Kopácsi nem is tartózkodott egészen 1543-ig Siklóson, nyilván bizonyítja az, hogy 1542 junius-havában a wittenbergi egyetem hallgatója.[2])

b) Azt írja Karácsonyi Ozorai Imréről, hogy »csak az 1530—31 években *végezte* tanulmányait, előbb Krakkóban, utóbb Wittenbergben.« Annyit kell hozzáadnom, hogy Wittenbergben 1531 tavaszán *még csak megkezdte* tanulmányait.[3])

c) »Leginkább elárulja tudatlanságát — mondja Karácsonyi — Iratosi azzal, a mit Kálmáncsi (helyesen Kálmáncsehi) Mártonról mint munkácsi papról és Petrovich Péterről mond. Petrovich Péter 1551 augusztus hónaptól 1557 októberig bírta a munkácsi várat. Kálmáncsehi Márton pedig ez időben, a mint az okiratok világosan (!) mutatják, debreczeni plebánus vala.«

Bizony. a Karácsonyi által idézett okiratok[4]) egyáltalában

---

[1]) *Történelmi Tár*, 1900, 475.

[2]) *Foerstemann* id. m. 196. — Ezt az adatot Karácsonyi 1890-ben ismerte és idézte. (Történelmi hazugságok, 781.)

[3]) *Foerstemann* id. m. 141.

[4]) *Századok*. 1887. 399. — *Történelmi Tár*, 1889. 601. — 1890. 174—179.

nem mutatják azt, hogy Kálmáncsehi 1551 augusztusától 1557 októberéig megszakítás nélkül debreczeni plebánus lett volna, mert:

α) a *Századok*-ban közölt okirat (Draskovich jelentése) szerint, Kálmáncsehi Márton debreczeni plebánust a lutheránusok, az 1551 végén, vagy az 1552 elején tartott ladányi zsinaton eretneknek nyilvánították és kiátkozták. Már pedig egy excommunikált pap aligha maradhat meg azok közt, kik őt excommunikálták s a kiket ő viszont elátkozott. Kálmáncsehinek ekkor Debreczenből menni kellett. El is ment, még pedig —

β) a Petrovics Péter oltalma alá Munkácsra, vagy annak vidékére, a mint ez Szegedi Gergelynek Petrovicshoz intézett leveléből nyilvánvaló. Ebben Szegedi »Kálmáncsehit Petrovich püspökének nevezi s az ő tanulmányait elősegítő Maecenásának vallja, de egyszersmind örökös hálját nyilvánítja Petrovicsnak azért a váratlan s nem remélt jótéteményért, melyet vele nem régen, Beregszászban, az ő Maecenásának atyai közbenjárására éreztetett.« [1])

A többi idézett okiratból azután csak az bizonyos, hogy Kálmáncsehi 1557-ben, egészen ez év deczember-havának 19-én vagy 20-án történt haláláig, megint debreczeni plebánus volt. De nincs az okiratok közt — ismétlem — egyetlen egy sem, mely azt bizonyítaná, hogy ő az 1553—1556 években állandóan Debreczenben tartózkodott.

γ) Arra nézve különben, hogy Kálmáncsehi Petrovich védelme alatt Munkácson és környékén csakugyan reformátorkodott, és pedig határozottan helvét, vagyis kálvini irányban, egyenesen *Pázmány Péter* tanuságát hívom fel bizonyságúl, ki Kalauzának 1613-ban megjelent első kiadásában, tehát *Iratosi előtt 24 esztendővel*, két helyen is megemlékezik Kálmáncsehiről, u. m. a 194. és a 219. lapokon.[2])

»Ezután az Calvinistaság is be lopá magát nagy orozva. Ezt legelőször is Petrovith Péter kezdé Munkács várában (melyet inscriptióban bír vala) hirdettetni Kálmáncsi Márton által, kit Sánta Mártonnak is híttak.« (194. l.)

»Ez amaz Kálmáncsi Márton, az kiről mondám, hogy Berekszászban Petrovith Péter akaratjából, az Calvinista tudományt predikállani kezdé!« (219. l.)

δ) Megjegyzem még, hogy Szenczi Molnár Albert [3]) 1624-ben

---

[1]) *Szilády Áron:* Szegedi Gergely énekes könyve 1569-ből. Budapest, 1893. Bevezető tanulmány, III. l.

[2]) Második kiadás (1623) 194, 219. — Harmadik kiadás (1637) 217, 246.

[3]) Keresztyéni religiora és igaz hitre való tanítás. Hannovia, 1624. Dedikáló levél, 4—5. ll.

ezt írja: »*által lövi az barát Kálmánczehi Márton praedikátort Berekszászban.*« Ez az adat, legalább oly értelemben, a mint azt Bod Péter és Budai Ézsaiás felfogták, hogy t. i. Kálmáncsehit Beregszászban egy szerzetes agyonlőtte volna, természetesen hamis; de Kálmáncsehi beregszászi működésére nézve szintén figyelembe jöhet.

III. A Zemplén megye hadairól állítólag 1526-ban készült összeírás Szirmay Antal koholmánya. Ennek bebizonyításához szó sem férhet.

IV. De igenis szó fér a *Sztárai Mihály* és *Kopácsi István* zárdahagyásáról és házasságáról, valamint a sárospataki tartózkodásuk időpontjáról mondottakhoz.

Karácsonyi szerint a Kopácsi és Sztárai nősüléséről stb. szóló elbeszélés részben a Szirmay előbb ismertetett hamisítványán, illetőleg egy másik közlésén alapszik. Csakhogy az az elbeszélés vagy hagyomány (sequere Kopácsi!) Szirmaynál és fellépésénél sokkal régibb.

Ez alapon tehát és a Karácsonyi által idézett két okirat alapján, nem lehet azt állítani, hogy Kopácsi és Sztárai *csak* az 1555—1565 évek közt működtek, s előzőleg, pl. 1530 előtt egyáltalában nem élhettek Sárospatakon.

Az idézett két okirat közül az egyiket, a Kopácsiról szólót, már föntebb láttuk és méltattuk; a másikból [1]) Sztárai Mihályra nézve csak annyi bizonyos, hogy ő 1565-ben Sárospatakon volt; [2]) épen úgy, mint (az első okirat szerint) Kopácsi István is 1561-ben.

De hát ez a két adat egyáltalában nem teszi lehetetlenné, hogy a nevezett két reformátor 1530 előtt is Sárospatakon élt és hivataloskodott légyen.

Perényi Péter, Kopácsi István és Sztárai Mihály nevét a köztudat, már a XVII. század elejétől kimutathatólag, igen erősen egybekapcsolta. Ismét csak Pázmány Péterre hivatkozom, a ki Kalauzában, a föntebb idézett lapokon, a következőket mondja:

»*Az Vrak közzül, először is Prínyi Péter Lutheristává lőn, Kopácsi Istvántul és Stárai Mihálytul megcsalattatván.*«

Perényi Péter a mohácsi vész után szerezte meg Ujhelyt és Patakot, 1542 okt. 10-től fogva pedig haláláig fogságban volt. Ennélfogva Kopácsival és Sztáraival való összeköttetését csakis

[1]) *Történelmi Tár*, 1900. 476.

[2]) Megjegyzem, hogy ez okirat csak azt bizonyítja, hogy Sztárai 1565-ben Sárospatakon volt és egy házassági törvényszéken részt vett, de azt épen nem bizonyítja, hogy ő ekkor, mint pap, állandóan Sárospatakon lakott. — (... separati ab invicem sunt per divortium, praesente domino Michaele Staray aliisque pastoribus in Patak, iam ante triennium.)

1527-től 1542-ig lehet keresnünk; és pedig egyéb adatok összevetésével épen az 1527-re közvetlenül következő években.

Perényi nevezetesen Ujhely és Patak megszerzése után is, egészen 1529-ig Siklóson lakott, a mikor is a török miatt családját és kincseit Sárospatakra költöztette.

Kopácsinak siklósi, Sztárainak baranyai működése vajjon nem abban találja-e magyarázatát, hogy a Patak urává lett Perényi onnan magával vitte őket Siklósra?

Ezt a történeti adatokon épült következtetést csakis ellenkező adatokat tartalmazó okiratokkal lehet megdönteni; ilyeneket azonban, legalább eddig, senki sem tudott még felmutatni.

V. Az *Oltárdi András* által közölt királyi halasztó parancs hamis voltát, mint maga Karácsonyi írja, már Katona és Fessler kimutatták; ennélfogva erre az egész pontra csakis annyi megjegyzésünk lehet, hogy Oltárdi épen nem »a magyarországi protestantizmus első történetirója«, hanem csak Szeben-szék reformációjának monographusa.[1]) A kettő közt pedig nagy különbség vagyon!

VI. Az az állítás, hogy a szepesi XXIV város papságának confraternitása már 1520-ban a lutheri irányhoz csatlakozott volna, téves; viszont azonban nem állhat meg egészen Karácsonyi azon következtetése, hogy a föntemlített társulat »az 1520—43 években még nagyon erősen ragaszkodott a kath. hithez.« Horváth János prépost már 1524 aug. 24-én (sőt Hradszky szerint már 1521-ben) pásztorlevelet bocsát ki a lutheranismus ellen. (148.) Lőcsén pedig Henckel Sebestyén plebánussága idejében (1522—1529) oly annyira elszaporodtak a lutheránusok, hogy ha a plebánus teljes erejéből ellenök nem áll, az egész város lutheránussá lesz, mivel a bíró, Mild Gergely, szintén az eretnekek pártjára állott. (505.) A hol ennyire elterjedt a lutheranismus, ott már bizonyára a papok között is voltak követői, ha névszerint nem ismerjük is őket; mert az nagyon természetes, hogy a hivatalos matrikula az ilyenek nevét és emlékét nem mindig szokta megörökíteni.

A mit Karácsonyi végkövetkeztetésül kimond, hogy t. i. »óvatosan és megválogatva kell fogadni és használni a régi íróknak az első protestáns hitterjesztőket érdeklő egyszerű állításait«, mi is teljes készséggel és minden ellenmondás nélkül aláírjuk, csak azt teszszük hozzá, hogy az adatok megválogatása, illetőleg megbírálása is »higgadt és igazságos« megfontolást kiván.

Révész Kálmán.

[1]) Concio . . . complectens initia et progressum reformationis primae ecclesiarum Saxonicarum in sede Cibiniensi. Szeben, 1650.

TÁRCZA.

JEGYZETEK ZSIGMOND KIRÁLY ÉS AZ EGYHÁZ-SZAKADÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A nyugati egyház-szakadás kérdésében, tudjuk, jóformán csak a római királyi méltóság juttat Zsigmond magyar királynak döntő szerepet, de azért Magyarország, ha lényegében a nagy kérdés érintetlenül hagyta is, sohasem maradt tétlen nézője az ellenpápák küzdelmének. A magyar királyság jelentősége a nyugati kereszténység államai között, s a Luxemburg ház hagyományai egyaránt kizárták, hogy Zsigmond, ez egyébként is oly tevékeny s minden iránt érdeklődő uralkodó, teljesen tartózkodó álláspontot foglalhasson el az egész világot lázban tartó nagy problémával szemben. S ha személyisége csak római királylyá választása után lép is e kérdésben előtérbe, az ezt megelőző korszakban viselt szerepe bizonyos tekintetben érdekesebb a mi szemünkben; mert míg amott Nagy Károly koronájának örökösét, a nyugati kereszténység világi fejét látjuk a hatalmak nagy actiójának élére lépni, itt kizárólag a magyar király igyekszik befolyását a fontos kérdésben érvényesíteni, s fellépésének hatásából Magyarország nemzetközi szereplésének súlyára vonhatunk következtetéseket.

Épen az a jelentőség, melyet a nyugati hatalmak Magyarországnak tulajdonítottak, adott először alkalmat Zsigmondnak, hogy a szakadás kérdésében mint számottevő tényező lépjen fel.

Ismeretes a párisi egyetemnek a két pápa lemondásának szüksége: a »via cessionis« mellett történt állásfoglalása; ismeretesek azok a tárgyalások, melyeket a párisi udvar 1395-ben az új avignoni pápával, VII. Kelemen utódával folytatott, s az év nyarán tartott párisi nemzeti zsinat határozata, mely az összes európai fejedelmek fellépésének erejével remélte a két pápát lemondásra bírni. E határozatok alapján VI. Károly franczia király követeket küldött Venczel császárhoz, Zsigmond királyhoz, a német birodalomba és az arragoniai, castiliai, navarrai és portugáli kirá-

lyokhoz. A magyar király már külön meg van említve a franczia udvarnak az avignoni bibornokokkal a berry-i és burgundi herczegek útján folytatott tárgyalásaiban.[1])

A vatikáni könyvtár *Vat. lat. 4192.* jelzetű kéziratában van VI. Károlynak egy levele a herczegekhez és a bibornokokhoz, melyben kéri őket, igyekezzenek Benedek pápát előkészíteni arra az eshetőségre, ha ellenfele, a »becsempészett« Bonifácz pápa és hívei: a császár, az angol és a magyar király s a többi uralkodók, csak mindkét pápa lemondása útján hajlandók a kérdés megoldására.

De még több szerep jut Zsigmondnak a Bonifácz-párti uralkodókhoz küldött franczia követség lefolyásában, melynek eredményei felől az egy évvel később, 1396 nyarán tartott párisi gyűlésről a vatikáni levéltárban (az *Instrumenta miscellanea* csoportban) őrzött naplószerű feljegyzés ad érdekes tudósítást.

A német birodalomba és Magyarországba Savoisy Péter beauvoisi püspök, a mont-saintmicheli apát, Plati Péter a theologia mestere, és János mester, a király titkára mentek követekül; a többi uralkodókhoz küldött követség élén Simon de Cramaud alexandriai patriarcha és Gilles Deschamps (Aegidius de Campis) a theologia mestere állottak.

Albert és Vilmos osztrák herczegek, a mainzi és trieri érsekek, a többi választófejedelem és a bécsi egyetem tanárai késznek nyilatkoztak a *cessio* mellett a fellépésre, de az osztrák herczegek haladékot kértek, nehogy IX. Bonifácz pápát idő előtt elidegenítsék maguktól. A birodalomból a követek Venczel császár kikerülésével egyenesen Zsigmondhoz mentek. A magyar király a török elleni hadjárat szervezésével volt elfoglalva s nem adott határozott választ. »Ő is ezt az utat (t. i. a *cessio* útját) látja legbiztosabbnak és legrövidebbnek — így szól a követek jelentése — de beszélni akar bátyjával, a római királylyal.« A követség Venczelhez siet, ki gondolkozási időt kér és levelet ír a franczia királynak, megigérve, hogy a magyar királyt és házának többi tagjait a kérdés tárgyalására országának papságával együtt gyűlésbe hívja.

Zsigmond 1396 február végén csakugyan Prágában van, de az igért tanácskozás megtartásáról nincs semmi tudomásunk. Venczel egyébiránt 1395 utolsó napjaiban határozott nyilatkozatot tett Bonifácz iránt táplált hűségéről és ezzel nagyon meggyöngítette a franczia királynak az ő szövetkezéséhez fűzött remé-

[1]) A pápai levéltárakban eszközölt kutatásaim eredményéről szóló jelentésemet olv. *Akadémiai Értesítő*, 1901. 502 és köv. ll. Az ott csak regestaszerűleg felsorolt adatokat kívánom e helyen bővebben ismertetni.

nyeit. A franczia követek, úgy látszik, nem is várták be Zsigmond jövetelét. De mielőtt haza értek volna, volt alkalmuk tudomást szerezni azokról a titkos lépésekről, a melyeket XIII. Benedek az ő küldetésük ellensúlyozására a fejedelmeknél, köztük a magyar királynál is tett. Az avignoni pápa e követségéről a franczia követség megemlékezésén kívül egyéb tudósítás nem maradt reánk; de jelentőségére vonatkozólag, úgy látszik, igazuk van a franczia követeknek, a kik azt állították, hogy Benedek pápa actiója a fejedelmek részéről nem sok figyelemben részesült.

1396 nyarán a követség már Párisban volt, és a franczia király augusztus 16-ra gyűlésbe hívta össze országa egyházi és világi nagyjait, hogy a szakadás megszüntetése felett tanácskozzanak. Ennek a gyűlésnek a naplóját tartalmazza az a kézirat, melyből e követség lefolyásának adatait meríthetjük. Az első érdemleges ülés, a király elnöklete alatt, augusztus 21-én tartatott meg. A condomi püspök üdvözlő beszédére a király nevében kanczellárja, Arnaud de Corbie válaszolt, ismertetve a szakadás megszüntetése érdekében XIII. Benedek megválasztása óta folytatott tárgyalások menetét. Az augusztus 26-iki ülésen a senlisi püspök még részletesebb képet nyujtott az ügy állapotáról, mire a saintmicheli apát a követség nevében részletesen beszámolt küldetése eredménye felől. Jelentése nem elégített ki mindenkit, s a saintesi püspök gúnyos megjegyzést tett a követekre, a mi a szeptember 1-én tartott ülésen kölcsönös magyarázatokat tett szükségessé.

Tíz évi hézag áll be adataink chronologiájában. A legérdekesebb évekről, mikor Zsigmond nyiltan elszakad a Nápolyi László pártján levő római kuriától, s ezzel mintegy activ szerepet vállal az egyház-szakadás küzdelmeiben, a vatikáni gyüjtemények adatai már mind ismeretesek. A kérdés új stádiumba lép: az egész keresztény világ az egyetemes zsinat összehívásában keresi az egyetlen orvosságot a szakadás megorvoslására, midőn a kutatások eredményei új világításba helyezik a magyar királynak az egyház ügyeire való befolyását.

Az 1407 év tavaszán a franczia király fáradozásai következtében a két pápa elfogadta a személyes találkozás eszméjét és a két vetélytárs összejövetelétől remélték az egység hívei az első döntő lépést az egyetemes zsinat összehívására. De a találkozás, melynek helyéül a franczia kézen levő Savona tűzetett ki, a hely kérdése és a pápák vonakodása miatt elmaradt. XI. Gergely hívei nem bíztak abban a helyben, mely az ellenpápa obedientiájához tartozott; maga a két pápa hónapokig tárgyalt egymás közt, saját híveivel és a hatalmasságokkal a találkozás helyének megváltoztatása ügyében, de ugyanakkor titkos követségek útján érintkeztek egymással, hogy a tárgyalások eredményét meghiusítsák. A hosszu

halogatás meggyőzte mind a két pápa bibornokait affelől, hogy a találkozást egyik fél ép oly kevéssé akarta, mint a másik. Benedek gyér számú bibornokai közül a legtekintélyesebbek már 1408 elején szakítottak urokkal; május havában Gergelyt is oda hagyta hét bibornoka. A két collegium Pisában egyesült, és a Gergelytől elszakadtak követség útján adtak számot a pápa obendientiája alá tartozó fejedelmeknek eljárásukról. A viszály tetőfokát érte el, mikor XIII. Benedek (1408 junius 15-én) Perpignanban, XII. Gergely (julius 2-án) Ravennában vagy Aquilejában tartandó zsinatra hívta meg híveit, a Pisában összegyült bibornokok pedig 1409 márczius 25-ikére e városban egyetemes zsinatot hirdettek.

A pisai zsinatra és előzményeire vonatkozó rendkívül gazdag vatikáni levéltári anyagban érdekes részleteket találunk azon tárgyalások felől, melyeket a hatalmak az ellenpápák találkozásának, majd a különböző zsinatok egyesítésének kérdésében egymással, a két kuriával és a Pisában egybegyült zsinati atyákkal folytattak, s e részletek némi világot vetnek azokra a tekintetekre, melyek Zsigmond magatartását ebben a kérdésben a Luxemburg-ház szempontjából, a Nápolyi László és Ruprecht római király pártján levő római kuriával szemben irányították.

A diplomácziai tárgyalások hivatalos ügyiratai mellett nem kevésbbé érdekesek azok a másodlagos forrás jellegével bíró feljegyzések, melyek csak mellékesen foglalkoznak ugyan a kérdés minket érdeklő részével, de sok oly részletet őriztek meg felőle, mely a hivatalos iratokban nem szokott megörökítést nyerni.

Ez utóbbi csoporthoz tartoznak a Malatesta Károlynak, Rimini urának szereplésére vonatkozó adatok és azok a polemikus jellegű iratok, melyek Dominici János bibornok egyéniségének és az egyház-szakadás kérdésében elfoglalt szerepének megvilágítását czélozzák.

A vatikáni könyvtár *Pal. lat. 605.* jelzetű kéziratában foglaltatik Malatesta követeinek a pisai zsinat előtt tett nyilatkozata, melyből a Venczel, Zsigmond és a velenczeiek részéről XI. Gergelylyel folytatott tárgyalások menetéről szerzünk tudomást. A három hatalmasság — úgymond — tudva, hogy három zsinatból nem származhatik egység, és hogy egyik fél sem vetheti magát alá a másik által egybehívott zsinat határozatainak, Gergely pápát egy mindenik fél közös megegyezésével összehívandó zsinat eszméjének igyekezett megnyerni, a ki azt válaszolta, hogy mindenre kész, de arra a gyanus helyre, a hova megidézték, t. i. Savonába, semmiesetre sem fog elmenni.

A követek előadásában érintve van Zsigmond király versengése Nápolyi Lászlóval, de csak mellékesen. Nagyobb mérték-

ben domborodik ki annak összefüggése az egyház-szakadás kérdésével a Dominici János bibornok szereplésére vonatkozó iratokban.

Dominici, a fiesolei domonkos-rendiek perjele, ki azért ment VII. Incze halála után Rómába, hogy a pápaválasztást megakadályozza, s később mégis elfogadta az új pápától a bibornoki kalapot, a XI. Gergelytől elszakadt bibornokok szemében a kuria leggyűlöltebb alakja volt. Őt okolták azért, hogy Gergely pápa, megválasztásakor tett igérete ellenére, felhagyott lemondási szándékával, s a savonai találkozás ellen nyilatkozva, a békés megoldást lehetetlenné tette. A gyűlölet, melyet a pisai zsinati atyák Dominici János ellen tápláltak, heves vádiratokban nyert kifejezést. Ezek egyikében *(Vat. lat. 4122. sz.)* Dominicinak azt a védekezését, hogy a savonai kérdésben maga Zsigmond király is XI. Gergely mellett foglalt állást, Orsini bibornok azzal igyekezett megdönteni, hogy Zsigmond csak azért állott Gergely pártjára, mert a pápa megigérte neki, hogy Nápolyi Lászlóval letéteti a magyar királyi czímet. Gergely azonban ezt az igéretét nem váltotta be, a mi Zsigmondot nagyon elkeserítette ellene. S egy másik vádirat, a *Vat. lat. 5595.* jelzetű kéziratban, megerősíti ezt és hozzá teszi, hogy Zsigmond azt a követségét, melynek útján Savona ellen nyilatkozott, utóbb vissza vonta, kijelentve, hogy a pápa minden körülmények között, bármily helyen tartozik a megválasztásakor tett lemondási igéretét beváltani.

E tudósítások sokkal hézagosabbak, hogysem azok segítségével e kérdés megvilágítását megkisérelhetném. Értéküket is csak a kutatások folytatása és a további eredménynek a már rendelkezésünkre álló publikált anyaggal való összevetése nyomán lesz lehetséges megállapítani. De ha volt is oka Zsigmondnak panaszra XI. Gergely ellen, ez nem folyt be lényegesen magatartására. Bátyja, Venczel király, csalódva Gergelyhez fűzött reményeiben, 1409 elején nyiltan felmondta neki az engedelmességet és a pisai zsinathoz csatlakozott. Ő maga azonban tovább is vonakodott a pisai zsinat egybehivásának törvényességét elismerni, és midőn a Gergelytől elszakadt bibornokok ismételt sürgetésére követet küldött Pisába, azt az utasítást adta neki, hogy a zsinat helyének megváltoztatása érdekében igyekezzék befolyását érvényesíteni.

Ennek a követségnek iratai a *Vat. lat. 3477.* jelzetű codexben maradtak fön, mely a pisai zsinatra és előzményeire vonatkozó gazdag diplomácziai anyagban egyebek közt Cillei Hermann grófnak, Zsigmond apósának, a zsinat mellett való állásfoglalásáról tanuskodó, 1408 junius 12-én kelt levelét is magában foglalja.

Zsigmond követe, Prata Vilmos porcellai gróf, ki már előzőleg többször járt a magyar király megbízásából a kurián és Velenczében, a velenczei köztársaság követével, Marino Rosso-val

együtt 1409 április végén vagy május elején érkezett Pisába. A magyar király és a velenczei köztársaság követei azonban a zsinattal, mint olyannal, nem is állottak szóba, csupán a bibornoki testülettel folytattak tárgyalásokat. De miután a zsinat atyái a zsinat áthelyezésének kérdésében Gergely álláspontját látták a követek által képviselve, fellépésük semmi eredményre nem vezetett, s úgy látszik, nehány napi tartózkodás után elhagyták Pisát, nem várva be a zsinat május 10-iki ülésének határozatát, melyben az egybegyült zsinati atyák gyülekezetüket egyetemes zsinatnak és az egyház-szakadás kérdésében legfőbb bírónak hirdették.

V. Sándornak pápává választása után teljesen megszünt a kibékítés lehetősége. Az új pápához tartott üdvözlő beszédek között van egy a *Vat. lat. 4192.* jelzetű codexben, melynek szónoka egyebek közt arra buzdítja az egyház új fejét, hogy övezze fel magát az Isten igéjének kardjával és igyekezzék Zsigmond magyar királyt és a többi uralkodókat meggyőzni a zsinat törvényességéről, hogy »visszatérjenek Krisztus aklába.« Azonban csak Sándor utódának, XXIII. Jánosnak sikerült Zsigmondot Gergely pártjáról elvonni. Zsigmond követségét János pápához, Vitalis torcelloi püspök a pisai zsinat védelmét tárgyazó aktában (*Vat. lat. 4152.* számú codex) diadallal említi meg, a zsinat törvényességének elismeréseként üdvözölve a magyar király magatartásában beállott fordulatot, a ki »bárha nem küldött követeket a zsinatra, meggyőződést szerezve annak igazságáról, csatlakozott határozataihoz.« De ez már Ruprecht halála után történt s azzal a politikával van összefüggésben, mely a római királyi korona megszerzésére irányítva Zsigmond törekvéseit, átmenetet képez uralkodásának új korszakához és egyházpolitikai szereplésének új fejezetéhez.

Schönherr Gyula.

A BUDAI MÁTYÁS-TEMPLOM GYERTYATARTÓI SZTAMBULBAN.

Ismeretes történeti tény, hogy Szulejmán szultán a mohácsi ütközet után Budára ment s a királyi palotában és a budai templomokban talált értékes tárgyakat több ezer ládába csomagoltatva, Konstantinápolyba szállittatta.

A budai Mátyás-templomnak, vagy mint akkor nevezték, Boldogasszony templomának kincsei is hadi zsákmányként kerültek Konstantinápolyba. E kincsek közül négy óriási tömör kandeláber mai nap is Konstantinápolyban van az Ája-Szófia mecsetben.

E fölfedezésre Evlia Cselebi vezetett engem, a ki Buda leírásánál elmondja Budavára elfoglalásának történetét és említést tesz e gyertyatartókról is a következő szavakkal: »Jelenleg Isz-

tambulban az Ája-Szófia dsámi mihrábjának jobb- és baloldalán található fényes gyertyatartókat (Szulejmán szultán) hajókon Isztambulba küldötte.« [1])

A folyó évi augusztus-hó végén Konstantinápolyba utazván, ott tartózkodásomat felhasználtam arra is, hogy megkeressem azokat a gyertyatartókat, melyekről Evlia említést tesz. Igaz, hogy Evlia Cselebi 240 évvel ezelőtt írta könyvét, ámde jól ismertem a törökök conservativ természetét, kik aligha mozdították el az Ája-Szófia mihrábjától azokat a gyertyatartókat, melyeket Szulejmán idejétől 1663-ig, midőn Evlia Cselebi Budán járt, ott őriztek.

Konstantinápolyi időzésem alatt meglátogattam az Ája-Szófia dsámit s egyenesen a mihrábhoz mentem. Ott találtam a nagy kandelábereket, melyeket különben már máskor is láttam. De vajjon ezek-e Mátyás király templomának gyertyatartói? A mecsetben ájtatoskodó néhány muszulmánnak nem épen nagy gyönyörüségére szorgosan vizsgálni kezdtem a jobb oldalon levő kandelábereket, hogy talán a Hunyadi-czímert vagy valami más jelet találok rajtok, azonban semmi eredményre nem jutottam. Sem czímert, sem másféle jelvényt nem találtam. Kissé csalódottan már távozni készültem, midőn szerencsére megnéztem még a baloldalon levő kandelábert is, melynek a fal felé fordított oldalán török írást vettem észre. Török nyelven emlékvers van vésve ott a gyertyatartó oldalára, mely emlékvers kétségtelenné teszi, hogy a jobb- és baloldalon levő szélső kandeláberek, melyek teljesen egyformák, csakugyan Mátyás király templomából valók. A török emlékverset nyomban lemásoltam s egészen hű szövegben ím itt közlöm:

جهان صاحب قران خان سلیمان — که طورماز حملهسنه کیو و بیژن
شو دکلو قردی جیش انکروسی — کورنمز اولدی صحرا کشتهلردن
هلاك ایدوب قرال ذابکاری — یرین اود ایلدی تحقیق بلسن
کلیساسنی یاقوب ییقدی بودینی — چیقاردی بر ایکی مشکاتنی احسن
کتوروب ایا صوفیایه چراغی — عدونك جسم و جانن قلدی روغن
دیدی هاتف انك یادینه تاریخ — ابد اوله سراج دین روشن

۹۳۳

[1]) ولیاب چلی سیاحتنامهسی VI. köt. 216. l.

Ennek a török emlékversnek magyar fordítása a következő:

A világ uralkodója Szulejmán khán,
Kinek támadása ellen nem állhat *Giv* [1]) sem *Bizsen*, [2])
Annyira összetörte Magyarország seregét,
Hogy a mező nem látszott a holtaktól.
Elpusztította a gyáva királyt,
Helyét tűzzé tette, ezt igaznak tudd.
Templomát elégetvén, elrombolta Budát,
Kihozott egy-két szép gyertyatartót,
Az Ája-Szófiába hozván el a világítót,
Az ellenség testét és lelkét tette benne olajjá.
Hátif [3]) mondott annak emlékére *tárikhot:*
Örökké világítson a hit lámpása.
933 év.

A hidsre 933-ik esztendeje, melyben ez emlékverset a gyertyatartóra vésték, megfelel a keresztény időszámítás 1526-ik évének, tehát ez nyilván mutatja, hogy mikor Budáról megérkeztek a gyertyatartók, azonnal elhelyezték azokat az Ája-Szófiában.

Az Ája-Szófia mihrábjánál négy nagy kándelában van, jobbról és balról kettő-kettő. A két szélsőről a közölt emlékvers kétségtelenné teszi, hogy Mátyás király templomából valók, mivel azok egyikén van az írás. Ez a kettő tömör ezüstnek látszik, egészen sima oldallapokkal.

A középen álló két kándelában másféle készítésű, végig levéldíszítésekkel van borítva. Épen nincs kizárva, hogy azok is Budáról kerültek Sztambulba, de erről kétségtelen bizonyosságot nem szerezhettem.

Karácson Imre.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI.

A *Századok* 1901 évi folyamának u. n. Szent István-féle füzetében »Szent István király Intelmei« czímmel értekezést írtam. Ezzel *a pannonhalmi főapátság története* nemrég megjelent első kötetében (400. l.) dr. *Zoltvány Irén* egy *tizenkilencz-soros jegyzetben* foglalkozik.[4])

[1]) *Giv*, az első perzsa dynastiából való hős.

[2]) *Bizsen*, a regebeli perzsa hősnek, Rusztemnek veje.

[3]) *Hátif* annyit jelent, mint: Istentől sugalmazott; tehát a vers így is fordítható: Istentől sugalmazva mondott tárikhot.

[4]) A pannonhalmi szent-Benedek-rend története. A magyar kereszténység, királyság és Benczés-rend fennállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonhalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti dr. *Erdélyi László.*

Mivel ez a jegyzet olyan komoly természetű műben olvasható, mint a minőnek *a pannonhalmi főapátság történetét* tartom: a tudomány érdeke kötelességül rójja reám, hogy én is nyilatkozzam.

Azon felötlő jelenségen, hogy 68 lapnyi tanulmányom eredményének mérlegelésével Zoltvány Irén 19 sorban, még pedig jegyzetben végez, senki se ütközzék meg; mert értekezésem megjelenésekor Zoltvány czikke már készen és sajtó alatt volt, s így csak jegyzetben nyilt alkalma észrevételeinek megtételére.

Ezen tény megállapítása azonban más szempontból is nagyon fontos. Mert így megtudjuk, hogy Zoltvány úr az én értekezésem megjelenése előtt mennyit és mit tudott mondani Szent István király *Intelmei*-ről; s így azután alkalom nyílik az ő észrevételei jogosságának, igazságosságának és méltányosságának megitélésére is.

I. Zoltvány az említett jegyzetben így szól: »Legújabban Békefi Remig tüzetesen írt a Szent István király *Intelmei*-ről. (Századok, 1901. XXXV. évf. 922—990. ll.) Elsorolván a mű kéziratait, kiadásait és fordításait, s kivonatosan közölve egyszersmind tartalmát, legbővebben a mű forrásaival foglalkozik, összevetvén az *Intelmek* szövegét a szentírással, a frank Capitularékkal s a sevillai Izidor-féle *Etymologiae* cz. művel. Ezen egybevetések eredménye azonban, nézetünk szerint, jelentéktelen; mert csak azt látjuk belőle, hogy a nagyterjedelmű *Intelmek* írója használ nehány közkeletű szentírási kifejezést, továbbá egy-két idézetet a Credo-ból, a misei Praefatio-ból és szent Athanáznak minden egyházi férfiu előtt jól ismeretes Symbolumából.«

Ezzel szemben kijelentem:

1. Nem áll az, hogy az Intelmek írója »nehány közkeletű« szentírási kifejezést használ. Már *Nagy Gyula* észrevette, hogy az Intelmeknek 20 helye a szentírásból való.[1]) Én meg, ezekkel együtt, az Intelmeknek 62 helyét vezettem vissza a szentírásra mint forrásra, megjelölvén mindenütt, vajjon egyezésről vagy hasonlóságról s ezeknek minő fokáról van szó. Zoltvány tehát alaptalanúl s így jogtalanúl írja, hogy értekezésem szerint az Intelmek írója, »*nehány* közkeletű szentírási kifejezést használ.«

2. Épen ilyen alaptalan az az állítása, hogy ez a nehány

Első kötet. A pannonhalmi főapátság története, I. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora, 996—1243. Budapest, 1902.

Addig is, míg e díszes és a tiszteletreméltó rend legtudósabb tagainak történelmi és oklevéltani tanulmányaiból álló emlékművet érdeme szerint méltathatjuk: helyet kellett adnunk t. munkatársunk, dr. Békefi Remig úr e jogos felszólalásának. *Szerk.*

[1]) Lásd a *Corpus Juris Hungarici* millenniumi emlékkiadásában az Intelmek magyar fordításához csatolt jegyzeteket.

szentírási kifejezés *közkeletű*. Kétségtelen, hogy vannak közöttük ilyenek is; más részök azonban korántsem forog közszájon.[1])

3. Szent István király Intelmei maholnap kilenczszáz esztendősök lesznek. Előttem még nem akadt ember, ki az Intelmek forrásait kiderítette volna. Nekem jutott az a szerencse, hogy a magyar kereszténység és királyság megalapításának kilenczszázados évfordulóján az Intelmek forrásaira nézve tudományos vizsgálódásomnak ilyen eredményével számolhattam be: »Szent István Intelmeinek írója *igen sokat átvett a Szentírásból*, és pedig részint szószerint, részint gondolatilag, részint tartalmilag. — Jól ismerte a Szentírást, a melynek főbb helyei, sőt kifejezései is visszahangzottak lelkében, s a mint szüksége volt rájok, tetszése szerint rendelkezett velök. *Sokat kölcsönzött a frank királyok Capitularéiból.* Ismeretes volt előtte a Capitularék tartalma, gondolatköre, beosztása, iránya és jelleme. Mintát látott és talált bennök, midőn a trónörökös részére utasítást készített. Forrása volt ezeken kívül még a középkor közhasználatú encyklopaediája, vagyis Sevillai Izidor *Etymologiae* című munkája, továbbá a *toledói zsinat* (671) *határozatai*, a szent mise *Credo*-ja és *Praefatio*-ja, a *Hiszekegy* és *szent Athanasius Symboluma.*

Ezen forrásokból Szent István Intelmeinek legnagyobb részét össze lehet állítani vagy szószerinti szövegben, vagy csak tartalmilag és a gondolatok szempontjából.« [2])

S midőn én mindezt, *mint egészen új dolgot*, a tudományos világnak bemutatom, előáll Zoltvány Irén s ezt az eredményt »jelentéktelen«-nek nyilvánítja, mert az Intelmek forrásaiúl — hogy a frank királyok Capitularéit és Sevillai Izidor Etymogiáit ne is említsem — a Szentírást, a mise Credo-ját, Praefatioját és a papok előtt jól ismeretes szent Athanáz-féle Symbolumot. állapítottam meg.

Igaz, hogy a Szentírás közkézen forgó könyv; az is igaz, hogy a papok ismerik a mise Credóját és Praefatióját, meg szent Athanáz Symbolumát. De épen ezért nem felötlő dolog-e, hogy kilencz században át senki sem tudott rájönni,[3]) még maga Zoltvány sem, annak a kimutatására, hogy Szent István Intelmeinek forrása a Szentíráson kívül többek között a Credo, a Praefatio, meg szent Athanáz Symboluma is.

Igy állván a dolog, senkinek sincs oka megállapított eredményeim kicsinylésére. S legkevésbbé teheti ezt Zoltvány Irén,

[1]) V. ö. *Századok*, 1901. 934—969. ll.
[2]) *Századok*, 1901. 969—970. ll.
[3]) A Szentírás 20 helyére nézve Nagy Gyula megállapítását már említettem.

a kinek feladata lett volna az Intelmek forrásainak kimutatása, de ezt nem tudta megtenni; hiszen tudása ezen érdemben abban a kijelentésben merül ki, hogy az Institutio morum »*többféle régi forrás* fölhasználásával készült atyai intelmek foglalata.« [1])

II. Zoltvány úr így folytatja jegyzetét: »Gyöngébbek már B[ékefi]nek a frank királyok Capitularéival tett egybevetései, a melyek közt egyetlen-egy csattanós egyezés sem található.« [2])

Ezen sorokból azt értem, hogy Zoltvány csak akkor hinne a frank Capitularék forrás-természetében, ha valóságos plagiumot derítettem volna ki az Intelmek szerzőjére. Szerencsére ez nem sikerült. Mindamellett is az Intelmek és a Capitularék között részint a szavakban, részint a gondolatokban, részint a tárgyban és az egymásutánban annyi rokonság van, hogy a kettő közötti benső kapocs meglételét letagadni nem lehet. A rokonság igazolása végett hivatkozom szóbanforgó értekezésem párhuzamos helyei között különösen a következőkre: *Századok*, 1901. 933, 937, 942, 945, 946, 951, 955, 956, 960—962, 966 és 969. ll.

Ezekről és a frank Capitularékról egyáltalában kimutattam, hogy bennök Szent István Intelmei több pontjának alapeszméjét és kifejezését megtalálhatjuk. Hiszen mintha csak Szent István Intelmeit olvasnók, a Capitularék is »első helyen emlegetik és írják elő a katholikus hitet, s megkövetelik, hogy ez élő legyen, vagyis cselekedetekben nyilvánuljon; elmondják azután a keresztény vallás alaptanait, a királyok gondoskodását az egyház védelméről és tiszteletéről; leírják a püspökök hivatását, a papságnak egyházi bíróság elé tartozását, a főemberek feladatát, a király bíráskodásának módját, az idegenek és jövevények szíves fogadását, az ősök és régibb királyok példájának követését s végül királyi erényekül megszabják az alázatosságot, az erkölcsi tisztaságot, az igazságosságot, a jámborságot, a könyörületességet, a türelmet és az ártatlanságot.« [3])

Ennyi hasonlóság láttára még a legszigorúbb mértékkel dolgozó *szakember* is meghajol. S ez ennek nem is esik nehezére, mert tudja, hogy az intelmek (admonitio) a frank birodalomban is szokásosak voltak. Majd az uralkodók szóltak ilyen intelmekben utódaikhoz és alattvalóikhoz; majd az ő képviselőik (missi dominici) urok nevében; sőt még az alattvalók is készítettek intelmeket az uralkodó részére. Az intelem tehát, mint eszme, nem volt új Szent István király Intelmeinek szerzője előtt. Egészen természetes tehát, hogy az Intelmekhez való tartalmat és főbb szempontokat az előtte ismeretes Intelmekből és Capitularékból vette át.

[1]) A pannonhalmi főapátság története, I. 399. l.
[2]) U. o. 400. l.
[3]) *Századok*, 1901. 977. l.

S ez az eredmény a történetírás szaktudósai előtt egészen természetes jelenség. Hiszen, ha XI-ik századi törvényhozásunk javarészében a frank Capitularékon nyugszik, nem önmagától érthető-e, ha a trónörökös részére adott irányeszméket — részben — szintén a frank Capitularékból vették át?

III. Végűl így ír Zoltvány: »Hasonlókép gyöngének véljük az okoskodást Szent István szerzősége ellen azon az alapon, hogy az *Intelmek*-ben rímek is találhatók .... Ez okból Szent István kizárásával B. egyenesen Szent Gellértet tartja az egész *Intelmek* szerzőjének, de ezen föltevést nem sikerűl döntő bizonyítékokkal kimutatnia ..... Békefi dolgozata után is marad tehát a Szent Gellért szerzősége, illetőleg részessége a mű megírásában tetszetős föltevésnek.« [1])

Ezzel szemben kijelentem:

1. Én Szent Istvánt *nemcsak* azért nem tartottam és nem tartom ma sem az Intelmek szerzőjének, mert az Intelmekben rímek is vannak, habár ezt is fontos bizonyítéknak látom: hanem főleg azért, mert »a mit az Intelmek forrásairól, hitelességéről és koráról elmondottam, mindaz kétségtelenül bizonyítja, hogy *a szerző pap volt*. A Szentírást, a frank Capitularékat, S. Izidor Etymologiáit, a Hiszekegyet, a szent mise Credo-ját és Praefatioját s szent Athanasius Symbolumát — ezt mind összevéve — csak pap tudhatta és tudta akkor.« [2])

2. Azt, »hogy az intelmek szerzője szent Gellért«, én magam »tetszetős föltevés«-nek neveztem. [3]) Zoltvány ezt csak utánam írja az idézőjel használata nélkül. Ezt a tetszetős föltevést nehány bizonyítékkal támogattam és álláspontomat így jelöltem meg: Az a tény, »hogy Szent István intelmei és a *Deliberatio Gerardi* között több hasonlóság van — nézetem szerint — eléggé bizonyítja, hogy a Deliberatio és az Intelmek szerzője egy és ugyanazon ember, t. i. szent Gellért püspök.« [4])

Egy szóval sem írtam tehát, hogy tetszetős föltevésemet *bebizonyított igazságnak* tekintem. Hypothesisnek tartottam a multban is, tartom a jelenben is, hogy az Intelmeket szent Gellért írta, — de olyan hypothesisnek, mely a valószínűség erős kriteriumait tartalmazza.

Mindezek után kinyilvánítom, hogy a mit »Szent István király Intelmei« című értekezésemben írtam, Zoltvány jegyzete után is fentartom. BÉKEFI REMIG.

[1]) A pannonhalmi főapátság története, I. 400. l.
[2]) *Századok*, 1901. 984. l. [3]) U. o. 986. l. [4]) U. o. 990. l.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Nagy örömmel olvastam, mennyire méltatja a *Századok* f. évi junius-havi füzetében megjelent levelében Pór Antal barátom Baumgarten Ferencz úrnak e folyóiratban kiadott, Nagy Lajos korát tárgyaló dolgozatát.

Csak egy rövidke felvilágosítással tartozom azon kérdésre: melyikünk jutott előbb eredményre Morelli Névtelenjét illetőleg?

Formális tekintetben Baumgarten úr elsőségét teljesen biztosítja az a tény, hogy értekezését már 1900 őszén bemutatták a M. Történelmi Társulat egyik ülésén, az én könyvem pedig csak 1902 tavaszán jelent meg. De ezt az eredményt annál inkább felhasználhattam kézi könyvemben, mert az értekezés seminariumomban készült.

E soraim szíves közlését kérem.

Budapest, 1902. szept. 4.

MARCZALI HENRIK.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A BIHAR-MEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET junius-hó 26-án a nagyváradi muzeum-épület nagytermében tartotta meg ez évi közgyűlését, melynek tárgysorozatából dr. *Tóth-Szabó Pál* tagtársunknak »*A váradi egyházmegye a XV. század utolsó évtizedében*« cz. felolvasását emeljük ki. A felolvasó az egyházmegye általános rajza után újabb, különösen a vatikáni levéltárban eszközölt kutatások nyomán első sorban azokat a váradi egyháznagyokat ismertette, kik az időben mint commendátorok szerepeltek s a várad-előhegyi prémontrei prépostságot és a szentjobbi benczés apátságot kormányozták. A várad-előhegyi prépostság commendátorai voltak: Péter 1461-ben, György 1473—1479-ben, mindkettő váradi kanonok; az utóbbi egyúttal leleszi prépost is. 1490-ben Alattyáni Miklós váradi nagyprépost és sebastei püspök a commendátor. Farkas Bálint váradi püspök a más monostorokhoz hasonlóan bomlásnak indult prépostságot a karthausiaknak akarta adni. Kálmáncsehi Domokos, Farkas Bálint utóda azonban, Szent László király sírjának tiszteletére társas káptalanná alakította át a prépostságot. A commendátorok számát növeli Pruisz János váradi püspök, Mátyás király nagynevű diplomatája, ki IV. Sixtus pápától kárpótlásul kérte a prépostságot azon veszteségekért, melyek püspökségét a törökök miatt érték. Commendátorsága György kanonok és Alattyáni nagyprépost ideje közé teendő. A váradi székes-káptalan tagja volt Osthfi Miklós leleszi prépost is, kit eddig prémontreinek vallottak. Az egri káptalan előtt

ünnepélyes óvást emelt saját püspöke, Farkas Bálint ellen, mikor ez a várad-előhegyi prépostságot a prémontreiektől el akarta venni. Hasonló sorsra jutott a szent-jobbi apátság is, melyet épen ebben az időben veszítettek el a benczések, midőn Váradi Péter a pápa engedelmével, az országgyűlés erélyes tiltakozása ellenére, a pálos-remetéket vitte oda. A felolvasó a kor általános, de különösen az egyháziak erkölcsi és társadalmi életének részletes rajzával fejezte be előadását. — Utána dr. *Karácsonyi János* mutatta be a hallgatóságnak a bihari szőllőhegyen felásott lovas sírokból előkerült régiségeket, s fölmutatván a csornai, neszmélyi stb. honfoglaláskori emlékek képeit, összehasonlítás alapján bizonyította, hogy a bihari sírok is a honfoglalás korába tartoznak. — A két tudományos előadás végeztével a titkár, a régiségtár őre és a számvizsgáló bizottság terjesztették elő jelentéseiket a közgyűlésnek.

— Az Udvarhely-vármegyei muzeum-egyesület, melynek alapszabályait a belügy-miniszter a mult évben erősítette meg, ez évi szept. 10-én tartotta alakuló közgyűlését. Az egyesület czélja oly muzeum alapítása, gyarapítása és fentartása, mely a vármegye kulturális fejlődésének hű képe, őskori és történeti emlékeinek megőrzője, természetrajzi és ethnographiai tárgyainak gyüjtőhelye legyen. Ezért az egyesület kutatja és figyelemmel kiséri mindazt, a mi e vármegyében a tudomány, irodalom, művészet és a népélet terén a multból vagy a jelenben felmerül. Az egyesület elnökévé *Jung Cseke Lajos* apát-plebánust, alelnökké *Sándor Mózes* nyug. tanfelügyelőt, titkárrá *Pálmay József* tagtársunkat, jegyzővé *Embery Árpád* gymn. tanárt, pénztárnokká *Dózsa Jakab* főreáliskolai tanárt választotta meg a közgyűlés. Az alapítandó muzeum igazgatója *Csehély Adolf* főreáliskolai tanár lett, kinek eddig is legtöbb érdeme van az egyesület létrehozatalában. A választmány tagjai közt vannak *Soó Gáspár* gymn. igazgató és *Lukinich Imre* főreáliskolai tanár tagtársaink. Az egyesület évkönyvet fog kiadni.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— Az ujvidéki szerb irodalmi társaság Évkönyve. (Letopis Matice Srpske.) 1901. I—VI. füzet.

1. Gyukić A. *Kovačević Jovan szenttamási plebánus feljegyzései az 1848/49-iki forradalomról.* (I. 53—60. ll.) Kovačević Jovan 1807-ben Lalityon, Bács megyében született; 1848-ban szenttamási helyettes plebánus; meghalt 1887 május 6-án. Az 1848-iki forradalomról szóló kéziratának, mely a szerb Matica birtokába került, eredeti felirata: *A szerb nép története 1848 óta.*

Azonban tulajdonképen csak a Szenttamáson és ennek környékén folyt magyar-szerb harczokról szól, és pedig az 1848-iki szerb lázadás kezdetétől fogva 1849 márcz. 22-ig, midőn a Szenttamásról elmenekült szerbek visszatértek tűzhelyökhöz. Feljegyzései naplószerűek, de valószínű, hogy csak a forradalom lezajlása után írta, megtoldva némely Szenttamásra vonatkozó jegyzetekkel egész 1852 junius 11-ig. Kéziratához két saját személyére vonatkozó bizonyítvány van mellékelve: az egyikben Bigge kapitány, szenttamási parancsnok 1848 nov. 9-én, a másikban Stefanović Jovan parancsnok 1849 aug. 24-én, elismerőleg szólnak Kovačevićnek a Szenttamás körül vivott harczokban tanusított vitézségéről. Kovačević feljegyzéseit a *Letopis* némi kihagyásokkal egész terjedelmökben közli.

2. Stanojević Stanoje: Gavrilović András »*Szent Száva*« című munkájának (Belgrád, 1900. 220 l.) ismertetése. (I. 86—89. ll.) Szent Száva, a szerb egyház megalapítója, az első szerb király testvére, nemcsak egyházi, hanem politikai tekintetben is kiváló egyéniség. Gavrilović meglehetősen gyarló életrajzot írt róla.

3. Ostoić Tihomil: Ismertetés Gavrilović András »*Dositije Obradović*« cz. művéről. Belgrád, 1900. 226 l. (I. 89—98. ll.) Obradović Dositej (1739—1760) Karadžić mellett a szerb irodalom első regeneratora. Ostoić felemlíti a reá vonatkozó összes munkákat.

4. Marković Péter: Ismertetés Lipovski A. L. orosz írónak »*Szláv népek; a horvátok*« című munkájáról. (I. 98—103. ll.) E munkát (8-r. 158 l.) a szentpétervári szláv jótékonysági egylet adta ki. Az ismertetés szerint Lipovski a horvátoknak kedvez: a Horvátországban lakó szerbeket a horvátokhoz számítja, a szerbek beköltözését menekülésnek minősiti és a raguzai délszláv irodalmat horvátnak mondja, míg az ismertető ezt szerbnek tartja. Erre nézve több figyelemre méltó adatot közöl és felsorolja e vitás kérdés egész irodalmát. Felrójja, hogy Lipovski térképének terminologiája egészen elhanyagolja a szláv megnevezéseket, melyeket pedig a német, magyar és olasz helynevek mellett legalább zárjelben kellett volna közölnie; továbbá azt, hogy Boszniának Horvátországba szögellő csúcsát egyszerűen bekebelezi Horvátországba.

5. R. J. Jireček »*Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*« cz. dolgozatának (Archiv für Slav. Philologie, XXII. 144—213. ll.) ismertetése. (I. 108—111. ll.) Dusán István szerb czár híres törvénykönyvével már többen foglalkoztak. Eredetije lappang, de több régi másolata maradt fen. Jireček ezeket egybevetve igyekszik szövegét megállapitani. Ezen emlék nemcsak nyelvtörténeti, hanem és még inkább jogtörténeti, valamint művelődéstörténeti szempontból is fontos. Jireček a törvénykönyv for-

rásait is kutatja s arra az eredményre jut, hogy az nem görög minták után készült, mint eddig hitték, hanem a szerb közjog, büntető és polgári peres eljárás codificatiója. A Dusán-féle *Zakonik* (törvénykönyv) legújabb kiadása a Novakovits-féle 1898-ból.

6. Jakšić Milutin: *A szerbek Magyarországba való 1690-iki beköltözésének természete és kiváltságaik.* (II. 1—33. ll.) Ruvarac Hilarion szerb történetíró 1896-ban megjelent műve: *Odlomci o grofu Gjorgju Brankoviću* stb. (Belgrád, 1896.) nagy figyelmet keltett, mert okleveles adatok és egykorú feljegyzések alapján egészen új világításban mutatta be Brankovics György (ál-Brankovics), Csernojevics Arzén patriarcha és a szerb beköltözés kérdését, sokban és lényegesen eltérve a hagyományos szerb felfogástól. Ruvarac művéről három bírálat jelent meg Belgrádban: Jovanović Ljubo a *Delo* 1896 évi folyamában »Brankovics György, a régi szerb despoták ál-ivadéka« cz. alatt írt róla; Geršić G. u. o. az 1898-iki évfolyamban »Ötven év mulva« cz. alatt a szerbek beköltözéséről és privilegiumaik természetéről értekezett; Protić Sándor pedig »A mi modern történetíróink« című könyvében (Naši moderni historičari. Belgrad, 1900.) Ruvarac egész művét vette bírálat alá, felhasználva a két előbbinek adatait. Jovanović az ál-Brankovicsra vonatkozó adatokat csoportosítva, helyreigazítja Ruvarac némely tévedéseit, a nélkül azonban, hogy az ál-Brankovics kérdését teljesen tisztázná, kinek élete és szereplése az 1683-iki nagy török háború előtt, továbbá azon viszony, melyben Kantakuzeno Serbánnal és az oroszokkal állott, még nincsen kellően megvilágítva. Geršić az 1848/49-iki szerb lázadásról szólván, visszapillantást vet a szerbek 1690-iki beköltözésére és Ruvarac felfogását mint jogász bírálja. Protić semmi újat sem tud felhozni, csak az egyes részleteket felvilágosító észrevételei értékesek. Jakšić Milutin tanulmánya Ruvarac-czal szemben adatok alapján a következő kérdéseket vitatja meg: Vajjon a szerbek 1690-ben meghívás folytán költöztek-e be Magyarországba, s előzetesen megállapított feltételek mellett vagy csak mint hivatlan menekülők jelentkeztek-e? vajjon a nekik adott privilegiumok kölcsönös egyezkedés jellegével bírnak-e vagy nem? végre mi e privilegiumok jogi hatása és mily viszonyban vannak a magyar alkotmánynyal? Jakšić Milutin tanulmányát Ruvarac művével együtt külön czikkelyben fogjuk bővebben ismertetni.

7. Stefanović Svetislav: *Tragikus alak-e Crnojević Makszim?* (II. 33—54. ll.) Azt bizonyítja, hogy Kostić Lázár fent említett tragoediai hőse valóban tragikus hős; azután kitér Kraljevics Marko és a szerb hősdalok egyéb alakjainak méltatására is.

8. Vuletić-Vukasović Víd: *Feljegyzés egy 1651-ből való herczegovinai krónikában.* (II. 77—79. ll.) A kézirat Herczegovinából

való és most Raguzában van; 219 lapra terjed és fontos Herczegovina történetére nézve; sok adatot tartalmaz a Čengijić főúri családról és a keresztyénség helyzetéről a török uralom alatt.

9. Letić György: Mitrović Čedomil »*Nomokanon der slavischen morgenländischen Kirche oder die Krmčaja knjiga*« című tanulmányának (Bécs, 1898. 8-r. 64 l.) ismertetése. (II. 88—97. ll.) A Nomokanon másolata 1270-ből való; a codex nemcsak egyháztörténeti és nyelvészeti szempontból, hanem művelődéstörténeti tekintetben is fontos.

10. Pavlović Drag: *A pozsareváczi béke 1718-ban.* (III. 26—48. és IV. 45—81. ll.) E tanulmányban legfontosabb annak a leírása, mennyi része volt az 1717—1718 évi török háborúban a szerbségnek. A mellékletben (70—81. ll.) közli az egykorú *Wienerisches Diarium* szövegéből a mondott két évről mindazt, a mi a szerbek harczaira vonatkozik. A diarium példányát Bécs város könyvtárában találta fel.

11. Stanojević Stanoje: Ismertetés Švabić Pálnak »*A szerb egyház története*« cz. munkájáról. (III. 103—105. ll.)

12. R. J. Ismertetés Jirečeknek »*Der Ragusaner Dichter Šiško Menčetić*« és »*Beiträge zur Ragusanischen Literaturgeschichte*« cz. munkáiról. (III. 106—112. ll.) Az ismertetés főképen azt igyekszik bizonyítani, hogy a raguzai délszláv nyelvű irodalom nem horvát, hanem szerb.

13. Tomić Jovan: *Baj Nikolić Pivljanin szerb guerillavezér életének utolsó két esztendeje.* (III. 115—117. ll.) Velencze a kandiai béke után Dalmácziában montenegrói és herczegovinai guerilla csapatokkal, melyeknek Baj Nikolić Pivljanin volt egyik vezére, járt kezére szövetségeseinek, I. Lipótnak és a lengyel királynak. 1684 óta, mi által jelentékeny török haderőt kötött le Dalmácziában. Az itt közölt adatok Antonio Zeno kattarói proveditore jelentéseiből vannak merítve s az 1684—1685 évi dalmáczai guerilla harczokra vonatkoznak.

14. Ruvarac Hilarion: *Töredékek Szent Száva első szerb metropolita életének fő mozzanataiból.* (IV. 1—45. ll.) Ruvarac itt oklevelek alapján a szerb történetirókkal szemben azt bizonyítja, hogy Nemanja fia István, a szerbek első koronázott királya, 1217-ben koronáztatott meg Honorius pápától kapott koronával, kinek megigérte, hogy népével együtt a római egyház kebelébe fog térni.

15. Radonić Jovan: Ismertetés Kovačević Ljubo »*Istvánnak a szerbek első koronázott királyának feleségei és gyermekei*« cz. munkájáról. (IV. 126—130. ll.) A munka igen bonyolult családtörténeti kérdéssel foglalkozik, mert a külföldi és szerb források eltérő adatokat tartalmaznak.

16. Tomić Jovan: *Kicsoda Gjemo Brdjanin, a szerb népdalok hőse?* (IV. 133—135. ll.) Ez értekezés kisérlet a szerb hősi népénekek történeti alapjának kihámozására. Nehéz feladat, mert ezen énekeket csak 1826-ban kezdték gyüjteni, s az ősrégi, többnyire a megénekelt eseményekkel egykorú énekek időfolytán sokféle átalakuláson mentek keresztül.

17. Tomić Jovan: *Vázlatok a zengi uszkokok történetéből.* (V. 18—42. és VI. 29—54. ll.) E szerb menekültek Zengben és környékén 1597 óta nagy szerepet játszottak a török elleni harczokban. Az értekező csoportosítja a róluk eddig ismert adatokat s ezeket szerb forrásokból újakkal is bővíti.

18. Gavrilović András: *Nestorović Uroš István működéséről; adalék a magyarországi szerbek műveltségtörténetéhez.* (V. 49—60. ll.) Nestorović életrajzát és a szerb kultura terén szerzett érdemeit Rajković György méltatta a *Letopis* egyik korábbi füzetében. Gavrilović itt kéziratban maradt és a belgrádi nemzeti könyvtárban levő irodalmi munkáit ismerteti.

19. Radonić J. Ismertetés Smirnov orosz írónak »*A délszlávok művelődéstörténetének vázlata*« cz. munkájáról. (V. 94—101. ll.)

20. Radonić Jovan: Ismertetés Šišić Ferdonak »*Hogyan lett Justinianus byzanczi császár szlávvá*« cz. munkájáról. (V. 108—111. ll.) Alemani Miklós 1623-ban kiadván Procopius anekdotáit, felemlíti, hogy Justinianus tanítója és életírója, Theophilos, azt állítja, hogy Justinianus szláv volt *Upravda* néven; apja *Isztok*, anyja *Viljenica* (Kelet és Tündér) szintén szlávok; de Alemani nem mondja meg, hol akadt ezen életrajzra, melyet senki más nem ismert; mindamellett állítása hitelre talált s Gibbon és Safarik is elfogadták. Az állítás valódiságát először Dobrovski, azután Jireček s utánok mások is kétségbe vonták, de teljes alaptalansága akkor derült ki, mikor 1883-ban a római Barberini-könyvtárban napvilágra került az állítólagos Theophilos-féle életrajz, melyről kiderítették, hogy azt Marnavić Tomko János, a nagyravágyó boszniai czímzetes püspök, a XVII-ik század elején gyártotta. Šišić a Justinianus állítólagos szlávságát e felfedezés alapján czáfolja. A Marnavić-féle hamisítványt egész szövegében közli jegyzeteivel együtt. Azután közli a hamisító Marnavić életrajzát is, mihez az adatokat a sebenikói káptalan levéltárából merítette. Marnavić Tomko az ő ifjuságát Sebenikóban töltötte, hol utóbb kanonok is lett. E város történeti emlékei és Rómában folytatott tanulmányai történetírásra csábították. Czélja volt kimutatni, hogy a régi délszlávok dicsősége szoros kapcsolatban van a katholicismussal. Ezért írta meg Justinianus császár életrajzát s mondja őt szlávnak minden alap nélkül. Hasonló czélzatú az illyr császárokról írt munkája is. Későbbi irataiban az a rög-

eszméje van, hogy családja a szerb Nemanja királyi dynastiából származott, a minek bebizonyítására számos hamis oklevelet készített. Oklevél-hamisításai nagyon ügyesek; az értekező ezeket tüzetesen ismerteti.

21. Ruvarac Hilarion: *Némely nemzeti hagyományról.* (VI. 1—12. ll.) Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miért ölte meg Dusán szerb czár az apját? és az erre vonatkozó traditiót a maga értékére szállítja le.

22. Tyurtyin György: *A fekete tenger a nemzetközi jogban.* (VI. 71—77. ll.)

23. Radonić Jovan: Ismertetés »*A magyar honfoglalás kútfői*« czímű kiadványról. (VI. 98—100. ll.) Nagy elismeréssel szól e monumentális munkáról, csak azt sajnálja, hogy Marczali Henrik a Konstantinus Porphyrogenitus ismertetésében egyoldalúan járt el, kizárólag Rambaudra és Hirschre támaszkodva, holott Dümmler. Rački és Grott műveit is tekintetbe kellett volna vennie, kiknek nézetei amazokétól sokban eltérnek és észrevételeik nagyon figyelemre méltók. Különösen kiemeli a Jagić által commentált szláv forrásokat.

MARCZALI ENDRE.

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Harmadik közlemény.)

CRATERA, ae: *csésze.* Radv. Magy. családélet, II. 34. (1579.) ... »et una *cratera* argentea; egh *cheze.*« (Finálynál más értelemben.)

CRUX VEXILLATA: *lobogós kereszt.* Egyh. tört. Eml. I. 21. (1520.)

CUBICULARIA, ae: *komorna.* Egyh. tört. Eml. I. 369. (1528.) »Item nobili puelle Sare Gozthony ancille et *cubicularie* sue legat unam vestem.«

CURATOR DOMUS CASARMALIS: *kaszárnya-felügyelő.* Calend. Transylv. 1847. 101.

DARABANTO, onis: *darabant.* Calend. Transylv. 1847. 102. (V. ö. Bartal: *drabans, drabantus.*)

DECURIO PLATEARUM: *városi tizedes.* (Abrudbánya.) Calend. Transylv. 1847. 152.

DIES FESTIVUS: *ünnepnap.* Egyh. tört. Eml. I. 141. (1524.) »quolibet die dominico et *festivo.*«

DIFFICILITAS: *nehézség.* Egyh. tört. Eml. I. 507. (1529.) »sine ulla *difficilitate.*«

DIMACHUS: *dragonyos.* Calend. 1847. 323. »legionis *dimachorum* Nro 2. proprietarius.« (V. ö. Bartal: *dimacha.*)

DOMUS CASARMALIS: *kaszárnya.* Calend. Transylv. 1847. 101. »Curator *domus casarmalis.*«

DUCILARE: *bort kimérni.* Egyh. tört. Eml. I. 168. (1524.) »quod cum *ducilasset* hoc anno vinum.« (V. ö. Bartal: *ducillatio* és *educillare.*)

DULLONES COMMISSARII: *dúló biztosok* a székely székekben. Calend. Transylv. 1847. 83.

EIACULATIO: *kilövés*. Egyh. tört. Eml. I. 444. (1529.) »De pulveribus .... nulla penitus provisio facta est preter illum centenarium, qui pro *eiaculatione* bombarde maioris datus fuerat.«

EULOGIUM ULTIMUM: *végrendelet*. Eszt. Oklt. 103. (1481.) »domina Elena in lecto infirmitatis sue posita ... *in ultimo suo ewlogio et voluntate* per modum ultimi et legittimi sui testamenti ... dedisset, resignasset« stb. (V. ö. Du. C. *eulogium extremum*. Bartal az *eulogium* szót *végrendeleti hagyaték*-nak fordítja, noha az általa közölt idézetben: »nihil est, quod magis debetur hominibus, quam ut eorum *ultimae voluntatis eulogia* impleantur« szintén nem érthetünk mást, mint *végrendeletet.)*

EVANGELICUS: *evangelikus vallású, lutheranus*. Passim.

EXECUTOR IUSTITIAE: *bakó*. Calend. Transylv. 1847. 93.

EXPIGNORATIO: *zálogból kiváltás*. Egyh. tört. Eml. I. 327. (1527.) »pro *expignoratione* argentee crucis eundem senatum dedisse fl. 33.«

FACTORATUS, us: *ügyvivőség*. Schem. lit. 1847. 31.

FALSARIA, ae: *hamisítás*. Registr. de Lipto, §. 49. Történelmi Tár. 1902. 41. (1391.) »unam (literam) domini nostri Sigismundi regis super donatione possessionis condam Johannis litterati ignis incendii supplicio propter suam *falsariam* condempnati Madachfelde vocate.«

FASCIA, ae: *czímer-pólya*. Orsz. Levéltár, Lib. Reg. XLVII. 8. (1764.) »superinducta atra *fascia*.«

FERRI DISTRACTURA: *vas-elárusítás*. Calend. Transylv. 1847. 227.

FERRI FABRINA: *vasgyár*. Calend. 1847. 25.

FIBULATUS, a, um: *kapcsos*. Egyh. tört. Eml. I. 369. (1528,) »Item vestem strictam ex alba kamoka, *fibulatam* vulgo *kapchos*.«

FISCALIS MONTANISTICO-CAMERALIS: *bánya-kamarai ügyész*. Calend. 1847. 185.

FORESTRALIS, e: *erdészeti*. Calend. 1847. 213. (V. ö. Bartal: *forestalis.)*

FORUM DIVISORALE: *osztoztató szék*. Calend. Transylv. 1847. (V. ö. Bartal: *forum divisoratus.)*

FRUGUM MENSURATOR: *pajtabíró*. Calend. 1847. 220.

FRUMENTARIUS: *kasznár*. Calend. 1847. 197. (Bartal *gazdatiszt* és *gabonatáros* szókkal fordítja.)

GELINA, ae: *kalangya*. Radv. Magy. családélet, II. 48. (1579.) »In possessione Zethen sunt duo acervi continentes ducentas et sexaginta quatuor *gelinas* triticum. — Zethen vagyon keth aztagh, kyben vagyon keth zaz hathwen *(sic)* negh *kalongya* buza.« (Du. C.)

GENERALIS CAMPI VIGILIARUM PRAEFECTUS: *vezérőrnagy*. Calend. 1847. 329. (Bartal *generális főstrázsamester*-nek fordítja.)

GENERALIS REI TORMENTARIAE CAMPESTRIS PRAEFECTUS: *táborszernagy*. Kár. Oklt. V. 19. .... »domino *generali rei tormentariae praefecto* comiti Nigrelli demandatum extitit.«

GLADEUS (gladius): *kard*. Orsz. Levéltár, DL. 26048. (1490.) »*Gladeus* deauratus.«

GLOSSARIOLUM: *kis glossarium, kis szótár*. Páriz-Pápai, Bod: Dictionarium Latino-Hungaricum. 1801. Czímlap.

GRANDILOQUENTIA, ae: *fellengős beszéd.* Egyh. tört. Eml. I. 57. (1522.) . . . »tuque, si me amas, rescribe familiarius et *grandiloquentiam* tuam erga me posthabueris denuo.«

GUTTURINA PELLIS: *torokról való prém.* Radv. Magy. családélet, II. 45. (1579.) »Quarta vestis menthe vocata ex panno granath *pellibus vulpinis* collinis simul et *gutturinis* subducta.«

GUTTURINUM: *mosdó-edény.* Radv. Magy. családélet, II. 34. (1579.) »In rationem Matthiae Horwath cessit *gutturinum* argenteum cum pelvi. — Horwath Matthyas zamara iuthot egh *mosdo* medenczesthwl.«

HAUSTA (hasta), ae: *kopja.* Orsz. Levéltár, DL. 26048. (1490.) »Kopia *hauste* V. — Lobogó ad *haustas* pertinens III.«

HOLOSERICA, ae: *tafota.* Radv. Magy. családélet, II. 45—46. (1579.) »Septima vestis similiter ex purpura nigra facta menthe vocata *holoserica* subducta; — egy fekete barson menthe *tafotawal* belleth.« (V. ö. Bartal: *holosericeus.)*

HOROLOGII CURATOR, HOROLOGII MODERATOR: *óraigazító.* (Erdélyi városokban.) Calend. Transylv. 1847. 105, 152.

HORTUS BOTANICUS: *füvészkert.* Calend. 1847. 245.

HUZARONICUS, a, um: *huszáros.* Radv. Magy. családélet, II. 12. (1554.) »Rotulum unum *huzaronicum.*«

ICTUS SCLOPETI: *puskalövés.* Orsz. Levéltár, Lib. Reg. VII. 441. (1625.) . . . »Thomam Gels. . . . *ictu sclopeti* traiecisse . . . dicitur.«

IN CLANCULO: *titokban.* Egyh. tört. Eml. I. 162. (1524.) »Si hoc facit in publico, quid non *in clanculo.*« (V. ö. Finály: *clanculo, clanculum.* Bartal: *clancularío.)*

INCISOR MONETAE: *pénzmetsző.* Calend. 1847. 255. (Bartal tévesen *pénzverő*-nek fordítja.)

INDELIBERATIO: *meggondolatlanság, határozatlanság.* Egyh. tört. Eml. I. 15. (1520.) »Sicque ex quadam ignorantia et *indeliberatione* dominorum ecclesia et dictum altare illis annuis censuis . . . est destituta.«

INHASTARE: *feltűzni* lándzsára, kardra. Orsz. Levéltár, Conc. exp. canc. 26. Sept. 1721. . . »leonem mediotenus eminentem et anteriorum pedum dextro nudum pugionem cum *inhastata* aurea corona tenentem.«

INSPECTOR CARNIS BUBULAE: *marhahús-felügyelő.* (Kolozsvár.) Calend. Transylv. 1847. 133.

INSPICIENS COLONIARUM TABACARIARUM: *dohánytermesztő telepek felügyelője.* Calend. 1847. 197.

INSPICIENS DEFLUXUS: *fausztatás felügyelője.* Calend. 1847. 235.

INSPICIENS LIGNORUM FOCALIUM: *tüzifa-felügyelő.* Calend. 1847. 235.

INSPICIENS LIGNORUM TRABALIUM: *talpfa-felügyelő.* Calend. 1847. 235.

INSPICIENS RASTRI: *gereb-felügyelő.* Calend. 1847. 235.

INSPICIENS RUNCINAE: *fürészmalom-felügyelő.* Calend. 1847. 235.

INSTRUMENTUM PUBLICUM: *közjegyzői okirat.* Egyh. tört. Eml. I. 127. »Vicarius . . . rogavit, ut causa maioris firmitatis evidentiorisque iustitie unum superinde conficerem *publicum instrumentum* iuxta consuetudinem tabellionis manifesti et notarii publici.«

INSTRUMENTUM VENTILE: *legyező.* Eszt. Oklt. 113. (1496.) »Quod superioribus diebus . . . Mathias Illes de Illeshaza . . . quoddam *instrumentum ventile* vulgo *legezzw* de domo condam Abrahee Thankhazi propria auctoritate sua deportasset.« (V. ö. Bartal: *ventilis.*)

INVENTICULA, ae: *találmány.* Egyh. tört. Eml. I. 145. (1524.) »Satisfactionem, confessionem, purgatorium, poenitentiam ... tamquam *humanas inventiculas*, meras nugas et pecuniarum aucupia, ludibrio habent.«

JANCHARUS: *janicsár.* Radv. Magy. családélet, II. 41. (1579.) »Mathiae venerunt duae frameae argentatae deauratae, quarum una *in modum janchari* est facta.« (V. ö. Bartal: *jancherus, janicerus.)*

JOANISTA, ae: *Szapolyai János király híve.* Egyh. tört. Eml. I. 380. (1528.) ... »malesana *Joanistarum* factio.« (V. ö. Bartal: *Joannita.*)

JUDEX PRIMARIUS: *szász vidék főbírája.* Calend. Transylv. 1847. 115.

KOPPA, ae: *serleg.* Radv. Magy. családélet, II. 10. (1553.) »Due *koppe* argenthee deaurate.« (Bartalnál *coppa* alakban.)

KUPPA, ae: *kupa.* Radv. Magy. családélet, II. 11. (1554.) »Unum copertorium *kwppae* deauratae.« (Bartalnál *cuppa* alakban.)

DÖRY FERENCZ.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— FEKETE ZSIGMOND. A magyar helynevek. Adalékok a magyaros helységnevek rendezéséhez. Budapest, év. n. Beer E. és társa kny. 8-r. 35 l.

— FÉNYES LAJOS. Guta, ágostai hitvallású evangelikus anyaegyház története 1543—1900 évig. Balassa-Gyarmat, 1902. Balassagyarmati kny. r. t. 8-r. 50 l. Ára 1 kor.

— FERDINANDY GEJZA. Magyarország közjoga. (Alkotmányjog.) Irta —. Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia kiad. 8-r. 4, 825 l. Ára 10 kor.

— FINÁCZY ERNŐ. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Második kötet. 1773—1780. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 525 l. Ára 8 kor.

— FONTES historiae Ukraino-Russicae (Жерела до історії Україно-Руси) a collegio archaeographico societatis scientiarum Ševčenkianae editi. Vol. V. Lemberg, 1901. (l. *Monumenta historica.*)

— FREUDENTHAL (Max —). Die jüdischen Besucher der Leipziger Messen in den Jahren 1675—1699. Ein Beitrag zur Geschichte der Juden. Pozsony, 1902. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 52 l. (Különlenyomat a *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* 1901 évi folyamából.)

— GYALOKAY JENŐ. Bihar vármegye és az utolsó nemesi insurrectió. Nagyvárad, 1902. Láng József kny. 8-r. 31 l.

— GYŰJTEMÉNYE (A magyar törvényhatóságok jogszabályainak —). Corpus statutorum Hungariae municipalium. V. köt. első fele. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. Összegyüjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták dr. *Kolosvári Sándor* és dr. *Óvári Kelemen* kir. egyetemi tanárok Kolozsvárt. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 2, LXIV, 704 l. Ára 12 kor.

— HAZSLINSZKY REZSŐ. A magyar föld és népe történetének főbb adatai. Tanítványainak összeállította —. Rozsnyó, 1902. A *Sajó-vidék* kny. Kis 8-r. 24 l.

— HILLE (Georg —). Übersicht über die Bestände des k. Staatsarchivs zu Schleswig. Leipzig, 1900. S. Hirzel. 8-r. 4, 53 l. (Mittheilungen der kön. Preussischen Archivverwaltung, Heft 4.) Ára 1·40 M.

— HORVÁTH SÁNDOR. A liptói és turóczi registrum; l. *Registrum*.

— JANOVICS JENŐ. Csiki Gergely élete és művei. II. köt. Budapest. 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. 273, 2 l. Ára 3 kor. 50 fill.

— JELENTÉS a Magyar Nemzeti Muzeum 1901 évi állapotáról. Közzéteszi a M. Nemzeti Muzeum igazgatósága. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 190 l.

— JELENTÉS (A soproni irodalmi és művészeti kör 1901 évi működéséről szóló —). Összeállította *Vojtkó Pál* főtitkár. Sopron, 1902. Romwalter Alfréd kny. Kis 8-r. 22 l.

— JÓKAI MÓR. A magyar nemzet története regényes rajzokban. II. köt. 2-ik kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 341 l. Ára 4 kor.

— KOLLÁNYI FERENCZ. A magyar katholikus főpapság végrendelkezési jogának története. Kiadja a Szent-István-Társulat. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. VIII, 300 l. Ára 6 kor.

— KOLOSVÁRI SÁNDOR és Óvári Kelemen. A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye; l. *Gyüjteménye*.

— KONT (Ignace —). Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie, 1772—1896. Paris, 1902. Ernst Leroux. 8-r. 6, IV, 509 l.

— KORNIS ELEMÉR. Az oláh kérdés eredete és története. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 8-r. 77 l. Ára 2 kor.

— KOSER (Reinhold —). Über den gegenwärtigen Stand der archivalischen Forschung in Preussen. Leipzig, 1900. S. Hirzel. 8-r. 40 l. (Mittheilungen der kön. Preussischen Archivverwaltung, Heft 1.) Ára 0·80 M.

— LEFAIVRE (Albert —). Les magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526—1722. Tome I. II. Paris, 1902. Perrin et comp. 8-r. 441 l., 457 l.

— LEXIKON (Ókori —). A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából a M. Tud. Akadémia támogatásával szerkesztette *Pecz Vilmos* egyetemi ny. r. tanár. Első kötet. A—L. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. VIII, 1142, 2 l. Tíz tábla melléklettel.

— LUKINICH IMRE. II. Sylvester pápa. Kolozsvár, 1901. Gámán János örököse kny. 16-r. 202, 2 l.

— MAENDL (Max —). Estras din istoria regiment ung. de infant. nr. 51. Tradusa de *S. Blasiu*. Nagy-Szeben, 1902. Tipografia kny. 8-r. 50 l.

— MANGOLD LAJOS. Világtörténelem. Középiskolai használatra. III. köt. 5-ik átdolgozott kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 264 l. Ára 3 kor.

— MARCZALI HENRIK. Mátyás király. A műbarátok körében 1902 febr. 21-én tartott előadás. Budapest, év. n. Beer E. és társa kny. 8-r. 16 l.

— MÁRKI SÁNDOR. Egyetemes történelem. Gymnasiumok és reáliskolák számára. II. rész. A VI. oszt. részére. Budapest, 1902. Hungária kny. 8-r. 236 l. Ára 3 kor.

— MATUNÁK MIHÁLY. Adatok Korpona történetéhez. Korpona, 1902. Joerges Á. özv. és fia kny. Kis 8-r. (Címlap nélkül.) 21 l. (Különlenyomat a korponai felső népiskola 1901/2. tanévi *Értesítőjé*-ből.)

— MATUNÁK MIHÁLY. Érsekujvár a török uralom alatt, 1663—1685. Nyitra, 1901. Huszár István kny. Kis 8-r. 132 l. (Különlenyomat a *Nyitramegyei Szemlé*-ből.)

— MILHOFFER SÁNDOR. A nemzeti vagyon a multban és jelenben, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Budapest, 1902 Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 10 l. (Különlenyomat a *Magyar Nemzetgazda* 1902 évi 23. számából.) Ára 20 fill.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi szept. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, dr. Csánki Dezső, dr. Kammerer Ernő, dr. Karácsonyi János, id. Szinnyei József és dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Cserhalmi Samu pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Az elnök és első alelnök távollétében az ülést dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök nyitván meg, mindenek előtt megilletődéssel emlékezik meg dr. Hajnik Imre elhunytáról, kiben társulatunk alapításától kezdve ig. választmányi tagját, a magyar tudományosság egyik díszét vesztette el s a ki főleg utolsó munkájával, — melyben a középkori magyar perjognak a diplomatariumokban és levéltárakban lappangó kincseit feldolgozta — fáklyát gyujtott a sötétségben, s ez által minden idők magyar történetíróinak örök háláját érdemelte ki. Ennélfogva indítványozza, hogy a választmány a megboldogult elhunytán érzett fájdalmát jegyzőkönyvébe iktatván emlékét örökítse meg, családjához intézzen részvétiratot s halhatatlan érdemeinek méltatására dr. Vécsey Tamás tagtársunkat kérje fel.

Az indítványt általános helyesléssel elfogadja a választmány s egyúttal helyeslő tudomásúl veszi a titkár jelentését is, mely szerint az elnökség a társulat nevében koszorút helyezett az elhunytnak ravatalára.

Végűl az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Boncz Ödön és id. Szinnyei József vál. tagokat kéri fel.

50. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokúl 1902-től:* Baranyai Béla joghallgató Pécsett (aj. a titkár), Forster István földbirtokos Tabódon (aj. Dőry Ferencz), Kardos Samu dr. ügyvéd Debreczenben (aj. Thaly

Kálmán), Zilahi Kiss Béla hirlapíró Budapesten (aj. a titkár és jegyző).

Megválasztatnak.

51. Előterjeszti a pénztárnok 1902 évi május—aug. hónapokról szóló kimutatásait, a melyek szerint

a) május hónapban összes bevétel volt	6901	kor.	19 fill.
» kiadás »	5595	»	55 »
maradvány	1305	kor.	64 fill.
a mely a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	13204	kor.	20 fill.
követeléssel 1902. máj. 31-én	14509	kor.	84 fill.
összeget teszen; *b)* junius—aug. hónapokban pedig összes bevétel volt	6251	kor.	22 fill.
» kiadás »	5467	»	37 »
maradvány	783	kor.	85 fill.
Ehez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő	16189	kor.	50 fill.
követelést, 1902. aug. 31-én összesen	16973	kor.	35 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban a kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle 4 ½ %-os, 1071. sz. kisorsolt záloglevélért befolyt 200 kor., továbbá a társulat regale kártalanitási kötvényeinek convertálásából felmaradt 70 korona 50 fillér 100 koronára kiegészitendő és így összesen 300 kor. alapítványi összeg tőkésítendő lenne.

A kimutatások tudomásúl vétetnek s a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a kisorsolt záloglevélért befolyt 200 koronán, valamint a 100 koronára kiegészítendő 70 kor. 50 fill. maradványon, összesen 300 koronán, annak megfelelő névértékben 4 %-os korona járadék-kölcsön kötvény vásárlása elhatároztatik.

52. Bemutatja a Kossuth-ünnep id. rendező bizottságának a nyár folyamán érkezett nyomtatott felhívását, melyben a Kossuth Lajos sept. 19-én leendő századik születésnapjának megünneplésében résztvenni s tagjai közül mentől több tagnak a rendező bizottságba való kiküldésére kéri a társulatot.

A vál. lelkesedéssel csatlakozik a mozgalomhoz s a titkári hivatalnál az ünnepélyen részvételre jelentkező társ. tagokat a rendező bizottság tagjainak deklarálván, — a társulatnak az ünnepélyen való képviselésével megbízza, miről a fővárosi Kossuth-ünnep polgári nagybizottságának elnöksége értesítendő.

53. Jelenti, hogy Jankovich Gyula képfaragó művésztől nyert értesülése szerint a Salamon-szobor f. évi okt. 6-ika után bármely időben felavatható leend.

A jelentés tudomásúl vétetvén az elnökség utasíttatik, hogy az okt. hó 2-án tartandó vál. ülésen a felavató ünnepély ügyében tegyen előterjesztést.

54. Felolvassa Erdélyi Pál vál. tagnak, mint a Magyar Tört. Társulat képviselőjének, a misztótfalusi Kis Miklós újonan restaurált kolosvári síremlékének máj. 19-én rendezett felavató ünnepéről 1902. máj. 21-én kelt jelentését.

Tudomásúl szolgál.

55. Előadja, hogy társulatunk a »Hont-vármegyei Muzeumtársulat« által jul. hó 6-án Ipolyságon és a drégelyi várban tartott Szondy-ünnepélyre és a muzeum-megnyitásra meghivatván, — az elnökség a társulat képviselésére herczeg Odescalchi Arthur vál. tagtársunkat kérte fel, a ki azonban 1902. jul. 3-án kelt leveléből következtetve, felújult régi betegsége miatt aligha vett részt az ünnepen.

Szolgál tudomásúl.

56. Jelenti, hogy a római nemzetközi történelmi congressus ideiglenes igazgatóságának 1902. jun. 18-án kelt nyomtatott körlevele szerint a congressus 1903. április havára elhalasztatott.

Tudomásúl vétetik.

57. Előterjeszti, miszerint Bay Ilona úrnő a II. Rákóczi Ferencz életrajzára hirdetett meddő pályázat újonan való kihirdetésébe 1902. máj. 12-én kelt levelében beléegyezését nyilvánítván, azt óhajtja, hogy a munka illusztrálására ugyancsak általa felajánlt 1000 kor. is a kitűzött 2000 kor. pályadíjhoz csatoltassék.

A vál. készséggel meghajolván nevezett úrnő óhajtása előtt, az 1000 koronának a 2000 kor. pályadíjhoz való csatolását elhatározza; egyúttal utasítja a titkárt, hogy a pályázatnak a 3000 kor. írói tiszteletdíj s a f. évi 44 jk. p. értelmében megállapított határidő figyelembe vételével a »Századok«-ban való kihirdetéséről gondoskodjék.

58. Jelenti, hogy a gróf Zichy Jenő-féle pályázat ügyében, az elnökség által az 1900 évi 5 jk. p. értelmében ugyanazon évi 5 sz. a. a nemes grófhoz intézett megkeresésre mindez ideig válasz nem érkezett.

A nagylelkű alapító újra felkérendő, hogy a meghiusult, de újonan kitűzendő pályakérdésről, esetleg annak másképen leendő

formulázásáról, vagy egy újabb hasonló tárgyú pályakérdés kitűzéséről óhajtását a vál. tudomására juttatni szíveskedjék.

59. Előterjeszti a Barcza Imre beadványa s a »Századok« és a »Történelmi Tár« összes évfolyamaihoz készítendő név- és tárgymutató tárgyában véleményes jelentéstételre kiküldött bizottság megállapodását, mely szerint — a magyar történeti irodalom 1886—1900· évi bibliographiájának összeállítása iránt Barcza Imre úr által tett ajánlat mellőzésével — tekintettel a huzamos ideig tartó munkára, csupán a »Századok« 40 évfolyamának indexét véli elkészítendőnek, s egyúttal felolvassa id. Szinnyei Józsefnek a Naményi Lajos által beküldött mutatványról, a bizottság felkérése folytán 1902. jun. 17-én írásba foglalt véleményét, melyben a név- és tárgymutató tervezetet némi változtatással és pótlással elfogadhatónak s Naményi Lajos urat annak kivitelével megbízhatónak tartja.

A vál. elvben magáévá teszi a bizottság véleményét s az indexnek a Szinnyei József elfogadott javaslata értelmében leendő elkészítésével Naményi Lajos urat megbízza, kinek munkálkodásában a név- és tárgymutató ügyének továbbvitelével felruházott bizottság szolgál bővebb utasítással.

Az elnökség utasíttatik, hogy az évekig tartó munka részleges költségeiről, annak idején költségvetésileg gondoskodjék; Váczy János vál. tag pedig a kiküldött bizottság tagjául pótlólag felkéretik.

Zárt ülésen —

60. a Teleki codex, —

61. Mangold Lajos beadványa ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Boncz Ödön* s. k.
vál. tag.

Szinnyei József s. k.
vál. tag.

JÁNOS KIRÁLY ÉS A RÓMAI SZENT-SZÉK.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

A kiközösítési bulla már útban volt Ferdinánd udvara felé, mikor 1530 január közepén János királynak a pápához küldött követe, Brodarics István Velenczébe érkezvén, itt arról értesült, hogy az ő uralkodójának kiközösítését sürgeti a császár. Mindjárt a senátushoz fordult azzal a kéréssel, hogy igyekezzék megakadályozni ezen követelés teljesítését, a mi Magyarországban nagy zavarokat támasztana;[1] ugyanakkor futárt küldött Bolognába a pápához intézett levéllel, melyben előadja, hogy »az egész kereszténység javát érdeklő fontos dolgokat« van hivatva közölni, s kéri, hogy addig, a míg őt meghallgatja, »azt a mit netán János király ellenségei tőle kivánnak, ne teljesítse.«[2]

Ferdinánd követe, kivel a levelet a pápa közölte, azt kivánta, hogy Brodaricsot ne engedje udvarához, sőt azt sem találta illőnek, hogy »a keresztény vallás ilyen ellenségét« velenczei területen megtűrik.

VII. Kelemen igérte, hogy a követet nem fogadja.[3]

Ilyen kérésre és igéretre tulajdonképen szükség nem lett volna; mert a kiközösítés természetes folyományaúl volt tekinthető az, hogy a pápa a kiközösített uralkodó követével nem tárgyalhat. Mindazáltal a pápát sem a kiközösítés, sem igérete

[1]) *Marino Sanuto*, LII. 498.
[2]) Dal Borgo 1530 január 16-iki jelentése a bécsi állami levéltárban.
[3]) Dal Borgo január 27-iki jelentése ugyanott.

nem tartotta vissza attól, hogy Brodaricsot az ő megbizatásának irásban közlésére fölszólítsa.

Ennek következtében a szerémi püspök február elején Bolognába küldötte káplánját, a ki ott az angol király követének pártfogása alá helyezkedett. Urától emlékiratot hozott, a mely kimerítően foglalkozik annak igazolásával, hogy János Magyarország törvényes királya, míg Ferdinánd törvénytelenül választatott és koronáztatott meg. A Lajos király halála után történtekből azt a következtetést vonja le, hogy ha János király nem lép közbe, a törökök egész Magyarországot feldúlják; a mi még bekövetkezik, ha Ferdinánd folytatja Magyarország meghódítására irányuló hadi vállalatát. János király jól tudja, hogy ő magában nem képes neki ellenállani; de segítségére jő a török császár és kiűzi Ferdinándot, sőt Németországba nyomúl. Mindazáltal csak kényszerűségből támaszkodik a hitetlenekre; szívesebben lépne egyezségre Ferdinánddal, a ki azonban erről tudni nem akar.[1])

Az angol követ, ki az emlékiratot a pápának bemutatta, tartalmát kiegészítette azzal a közléssel, hogy János király Ferdinánd valamelyik rokonával óhajtana házasságra lépni.[2])

A pápa Dal Borgónak tudomására hozta ezt az üzenetet és elolvastatta vele az emlékiratot. A követ Brodarics állításainak tüzetes czáfolatába bocsátkozott. Azután felháborodással utasította vissza azt a tervet, hogy Ferdinánd és a császár családi összeköttetésbe lépjen »a honárulóval, lázadóval, hitszegővel, ki megérdemelné, hogy akasztófán végezze életét.« Ujra kérte, hogy a pápa se Brodaricsot, se káplánját ne fogadja.

Azonban a császár, ki ekkor még Bolognában időzött, ezekről értesűlvén, nem foglalt el ily merev álláspontot, és a békés kiegyenlítés megkisérlésére kinálkozó alkalmat nem vélte

[1]) Brodarics az emlékirat végén fölemlíti, hogy János király nehány püspökséget betöltött, egyebek között az egrit Gritti fiának igérte; de tekintettel a körülményekre, most nem kéri a megerősítést. Az emlékirat szövegét nem ismerjük, csak azt a kivonatát, a melyet Dal Borgo február 8-iki és 10-iki jelentései tartalmaznak.

[2]) Az angol követ a pápa előtt felemlítette azt is, hogy »cum intellexerit ille Stefanus (Brodarics) excommunicationem factam contra vajvodam, dabat animam ad diabolum.« (?) Dal Borgo február 10-iki jelentése.

elutasítandónak. Kivánatosnak tartotta, hogy Brodarics titokban Bolognába jöjjön. De Ferdinánd követe meghiusította ezt a tervet.[1])

Brodarics emlékirata és levelei, melyeket később franciaországi útjából egyik bibornokhoz intézett, mély benyomást tettek a pápára, a ki ismételten hangoztatta Dal Borgo előtt, hogy óhajtaná az egyezség létrejöttét, mert tudja, hogy Ferdinánd nem képes a háború terheit viselni, mások nem segítik, és ő maga sem tud annyit tenni érdekében, a mennyit kivánna. Ennek következtében ajánlkozott, hogy ha kivánja, akár közvetve, akár közvetlenül tárgyalásokat indít Jánossal; sőt megpendítette azt is, hogy a török szultánnal legalább öt esztendőre fegyverszünetet kellene kötni.[2])

Ferdinánd azonban oda utasította követét, hogy ilyen kisérlettől tartsa vissza a pápát, a ki megnyugtatta azzal a nyilatkozattal, hogy csak ha felszólíttatik, fog a közbenjárásra vállalkozni.[3])

VII. Kelemen ezentúl sem szűnt meg az egyezség megkötésének szükségességét hirdetni.

Junius elején érdekes eszmecseréje volt Ferdinánd követével. Dal Borgo utalt arra, hogy az elmult esztendőben Isten csodálatos módon segítette meg Ferdinándot a török ellen, és noha ebben az esztendőben a szultán személyesen nem vezet sereget, mégis elviselhetetlen költségek terhelik; már most kell tehát intézkedéseket tenni, hogy a szultán, ha a jövő esztendőben ismét hadjáratot indít, a kereszténységet készületlenül ne találja.

A pápa hosszan válaszolt. Hangsúlyozta, hogy Ferdinándot és császári bátyját minden más fejedelmeknél jobban szereti. Azután kifejtette, hogy akár támadó hadjáratot akarnak indítani, akár a védelemre szorítkozni, nagy nehézségek forognak fön. Olaszországban a belső béke még nincs helyreállítva; hogy más országoktól, névszerint Franciaországtól és

[1]) Idézett jelentései Bécsben.

[2]) Dal Borgonak 1530 márczius 12-ikén kelt, és egy másik, kevéssel utóbb írt (kelet nélküli) jelentése Bécsben.

[3]) Dal Borgo április 12-iki jelentése ugyanott.

Angliától semmit sem lehet várni, azt a császár és Ferdinánd legjobban tudják. Ennek daczára az angol követekkel, a kiket vár, tárgyalni fog ez ügyben.

Mindazáltal — így folytatá fejtegetéseit — a maga felfogása szerint, a melyben »némely okos és jó emberek, kik a pártszenvedélyektől mentek és az osztrák ház iránt jóindulatot táplálnak«, megerősítették, biztosabb út volna az, ha valamely módon egyezséget lehetne kötni a vajdával. Ugyanis már korábban tudomást nyert arról, hogy a szultánnal kötött szerződésének egyik pontja fölhatalmazza őt Ferdinánddal egyezségre léphetni. Ezért azok a jóakaratú emberek, kik vele ezen ügyben értekeztek, azt reménlik, hogy ha a vajdával az egyezség létrejő, a szultán nem egyhamar intézne támadást Ferdinánd vagy más keresztény fejedelem ellen, és nehány esztendőre fegyverszünetet kötne; a mi több oknál fogva nagyon előnyös volna a kereszténységre, mert időközben a keresztény fejedelmek között szilárdúl meg lehetne állapítani az egyezséget. Ez pedig nagy fontossággal bír; mert még ha Németországban sikerül is a belső békét helyreállítani, a mi sok nehézséggel jár, nem egyhamar lehet akár a támadó, akár a védelmi hadjáratra felkészülni; ha tehát a jövő évben a szultán támadása készületlenül találná Ferdinándot, a legsúlyosabb bajok származnának.

Ennélfogva ő a jelezett jó és igazlelkű emberekkel tanácskozván, nem szűnik meg módot keresni arra, hogy a vajdával egyezséget lehessen létrehozni, a minek következtében a vajda legalább egyidőre megszűnnék a kereszténységnek, első sorban Ferdinándnak alkalmatlanságot okozni. Azonban ő maga ebbe a dologba csak abban az esetben avatkozik, ha Ferdinánd és a császár kívánják. . . . A jelezett »jó emberek« közűl némelyek abban a véleményben vannak, hogy a szultán támadásának elmaradása és más okok miatt is, most kedvező alkalom nyílik a tárgyalások megindítására. Sem tisztességes, sem czélszerű nem volna ugyan az, hogy akár Ferdinánd, akár a császár tegyék meg az első lépést; hanem találni lehetne alkalmas közbenjárót, a ki ő felségeik bizalmával dicsekednék és sikeresen járhatna el föladatában. Vannak a kik azt hiszik,

hogy a vajda meg lesz elégedve, ha megtarthatja a királyi czímet, azaz vagy Magyarországból egy részt, vagy másutt megfelelő területet királyi czímmel és százezer arany jövedelemmel kap, párthíveinek pedig személyökre és javaikra nézve amnestia biztosíttatik. Később, ha az egyezség megszilárdítására Ferdinánd és a császár a maguk rokonságából a vajdának feleséget adhatnának: reménlleni lehetne, hogy Isten ezt a dolgot a kereszténység javára irányítja. Azt hiszi tehát, hogy a míg a törökök ellen a háború megindítására az alkalmas időpont elérkezik, a kereszténységre előnyös volna, a törökök részéről fenyegető veszély elhárítása végett, a vajdával akár ezen, akár más módon egyezségre lépni.

Borgo elismerte, hogy azok, a kikkel ő szentsége tanácskozott, valóban bölcs és jó emberek, úgyszintén azt is, hogy igaz mindaz, a mit a törökök ellen indítandó háború nehézségei és a részükről fenyegető veszélyek tekintetében előadtak; mindazáltal kiemelte, hogy azon nehézségek elhárítására és főképen a törökök elleni sikeres védelem eszközeinek megszerzésére a legnagyobb erőfeszítéssel kell igyekezni. A mi az egyezséget illeti, — úgymond — arra az ő uralkodója mindig kész, ha azt becsületének megóvásával kötheti meg, úgy hogy az ország királya marad és a megkötendő egyezség állandósága biztosíttatik. Erre nézve kétség nem férhet az ő uralkodójához, ki az osztrák uralkodóházat jellemző vallásosság és igazságosság érzéseit örökölte őseitől. Azonban nem tudja, mit lehessen várni »egy hitszegőtől, a ki mintegy töröknek tekinthető.« A mi a föltételeket illeti, Magyarország egy részét a királyi czímmel átengedni nem tartja lehetségesnek; százezer arany évi jövedelem pedig nagy dolog, és Magyarország, főképen »a vajda árulása következtében« olyan állapotba jutott, hogy Ferdinánd összes jövedelme nem megy százezer aranyra, sőt az ország védelmére még béke idejében sem elégségesek az ország jövedelmei, hanem Ferdinánd e czélra más országainak jövedelmeit kénytelen igénybe venni.

A pápa erre megjegyzé, hogy Ferdinánd átengedhetné »a magyar koronának alávetett tartományok« egyikét a királyi czímmel, így azután a vajda megosztaná vele az ország védel-

mének terhét; vagy pedig a vajdának családi uradalmain felül, Magyarország területén kívül adna valamely területet, a hol egyideig tartózkodnia kellene. Ilyen vagy más módon létrehozatván az egyezség, a szultánnal is fegyverszünetet lehetne kötni, a miben azután a vajda közbenjáróúl szolgálhatna.

Fölhívta a követet, hogy mindezt írja meg uralkodójának, és ajánlja föl neki ez ügyben szolgálatait; nem ő maga szándékozik ajánlatokat tenni a vajdának, a ki ez esetben azt hihetné, hogy Ferdinánd kívánságára teszi ezt, hanem módot keresne, hogy az első lépés megtételére a vajdát bírja rá; azután pedig, ha Ferdinánd kívánja, a tárgyalások sikere érdekében működnék. A mennyiben pedig Ferdinánd és a császár abban a véleményben volnának, hogy az egyezség megkötését az ő érdeküket és a kereszténység java nem kívánja, ebben is megnyugszik, és minden körülmény között velök tart.[1])

V.

János király a kiközösítés ellen nem emelt óvást Rómában, hanem megelégedett azzal, hogy a franczia királyi udvarnál levő követe, Brodarics közvetítésével tett panaszt a szentszék előtt. A szerémi püspök 1530 május végén a pápához és a bibornoki testülethez intézett levelekben kifejtette, hogy uralkodója nem szolgáltatott okot arra, hogy őt egyházi büntetésekkel sujtsák; megczáfolta azt a vádat, mely szerint a szultán bécsi hadjáratáért őt tették felelőssé; kijelenté, hogy nem tett egyebet, mint magát és országát megvédelmezte, a mire föl volt jogosítva.

A levelek a bibornoki consistoriumban felolvastattak, de határozat nem hozatott.[2])

Csak a következő 1531 év őszén tett János király lépéseket Rómában a pápai közbenjárás kieszközlése végett.

Ügyviselőjének, De Casalis Pál püspöknek megküldötte az Ibrahim nagyvezértől kapott levelet, melyben arról biztosíttatik, hogy bármikor kívánja, segítségére jő a császár. Ezzel

[1]) Dal Borgo 1532 junius 10-ikén kelt és junius 12-iki utóirattal ellátott jelentése Bécsben.

[2]) Dal Borgo 1530 junius 12-iki jelentése ugyanott.

a levéllel igazolni akarta azt, hogy a porta kegyeit élvezi. De mindamellett kijelenti, hogy »bármit határozzon felőle a pápa: ő a kereszténység és Magyarország érdekében működni nem szűnik meg« s kész egyezségre lépni Ferdinánddal, a ki ha ajánlatait visszautasítja, a következményekért felelős lesz. Végül felkéri De Casalist, hasson a vele rokonszenvező bibornokokra, hogy jó tanácsot adjanak és ne engedjék, hogy őt »olyan sérelemmel illessék, a milyet a multban követtek el rajta.« [1])

De Casalis Pál, mikor ez a levél Rómába megjött, nem volt többé életben. Helyette testvére, Ferencz vette át János király képviseletét.[2])

Ez mutatta be a János király által a pápához intézett levelet, melyben Magyarország szomorú állapotát írja le és azt jósolja, hogy Ferdinánd »határtalan uralomvágya« a kereszténységet újra nagy veszedelembe dönti, a melyet csak a pápa közbenjárása háríthat el.[3])

A vatikáni körökben többen megütköztek azon, hogy ezen levelében János király a kiközösítésről említést nem tesz, az alól feloldoztatását nem kéri. Azonban az angol követ fönnen hirdette, hogy János király a törvényes formák mellőzésével hozott itéletet törvénytelennek tekintvén, a feloldozásért folyamodni nem fog.[4])

A pápa is túltette magát a kiközösítés következményein. Válaszolt Jánosnak, intve őt, hogy »jó kereszténynyhez illően viselje magát«, és értesítette, hogy hozzá, Ferdinándhoz és a lengyel királyhoz egyezség létrehozása végett követeket fog küldeni.[5])

A közbenjáró tisztének betöltésére épen akkor kedvező alkalom kinálkozott.

Az 1531-ik év őszén több magyar főúr és köznemes, azon

---

[1]) Az 1531 október 9-ikén kelt levél: *Marino Sanuto* id. h.

[2]) Ezt Casalis János 1535 május 13-iki vallomásából tudjuk. *Hatvani:* Brüsseli Okmánytár, I. 251.

[3]) A János király október 26-ikán kelt levelét közli *Camusat:* Melanges historiques. Troyes, 1619. 48. Másolatát deczember 17-ikén a franczia követ megküldötte I. Ferencznek. *Charrière* id. m. I. 183.

[4]) Ezt a franczia követ imént idézett jelentésében említi.

[5]) Ezt a mantuai herczeghez Rómából deczember 7-ikén küldött levélből tudjuk. *Marino Sanuto*, LV. 346.

óhajtástól vezérelve, hogy a trónviszálynak véget vessenek és a nemzet egy uralkodó jogara alatt egyesüljön, a következő év első napján, Kenesén, a Balaton partján tartandó gyűlésre hívták meg az ország összes főpapjait, zászlósurait és nemeseit. Ferdinánd mindent megtett, hogy a többséget ezen a gyűlésen magának biztosítsa; e végből fölkérte a pápát, hogy oda követet küldjön, a ki az ő érdekében működjék.[1])

A pápa szívesen teljesítette kívánságát, mert így a magyar nemzettel, illetőleg képviseletével közvetlenül összeköttetésbe léphetett és befolyását Magyarország javára hatásosan érvényesíthette. Az idő rövidsége, a határnap közelsége miatt külön követ küldése nem lévén lehetséges, a Ferdinánd udvaránál levő nuntiust, Pimpinelli Vincze rossanói érseket bízta meg, hogy Kenesére menjen.

»Magyarország rendeihez« címezett[2]) kétféle iratot állított ki. Hiszi — így szól az egyikben — hogy az ok, a mely miatt egybegyűlnek, »méltó erényeikhez és vallásosságukhoz.« Azon szeretetnél fogva, a melyet elődeinek példájára Magyarország iránt táplál, kötelessége és jóindulata sugallatára küldi hozzájuk követét; mert oltalmát, melyet az épségben fennálló országnak a lehetőséghez képest nyujtott volt, szorongattatásai és zavarai közepett sem fogja megvonni. Követe támogatni fogja őket tanácskozásaikban, melyekről fölteszi, hogy a kereszténység javára irányulnak; fel fogja nekik ajánlani a szent-szék tekintélyét és segítségét, egyúttal tudomásukra fog hozni egyebeket is, a mik »a magyar nemzet és a kereszténység javára szolgálnak.«[3])

A másikban így szól a magyar rendekhez: »Noha fiaim, a szent valláshoz való ragaszkodástok felől soha sem kételkedtünk, aggodalommal tölt el minket az a körülmény, hogy

[1]) Erről 1531 november 29-ikén értesíti a császárt. Brüsseli Okmánytár, I. 117. — A magyar tanácsosok helyeselték a király ezen lépését, és azt óhajtották, hogy a pápai követ a gyűlésen intse a magyar rendeket, hogy Ferdinándhoz ragaszkodjanak, a kereszténységtől ne szakadjanak el; egyúttal biztosítsa őket a felől, hogy a szent-szék az összes keresztény fejedelmekkel az ország megmentésében közre fog működni. (Fölterjesztésöket e sorok írója közölte: Magyar országgyűlési emlékek, I. 394.)

[2]) »Venerabilibus fratribus et dilectis filiis Statibus Hungariae.«

[3]) *Theiner* id. h. 616.

az ellenséges támadások által megtört országotokat most belső viszályok által szétszaggatva és elgyengítve látjuk. Ez a baj súlyosabbá válik az által, hogy egyik párt azoknak kedvezéseiben részesül, a kiknek nemcsak nyilt támadásaitól, hanem titkos ármányaitól is kell félni, nehogy a hitetlenek csábítása titeket hivőket megmételyezzen. A mindenható Isten a hivők egész nyájának élére állított, hogy üdvösségéről az éber pásztor és a gondos atya szeretetével gondoskodjunk. Ha erre az összes keresztény népek irányában kötelezve vagyunk, kivált a ti irányotokban kell ezt tennünk, kiket Krisztus hitéért sok éven át vívott harczaitokban, mint a kereszténység védfalát, minden erejével támogatni szokott az apostoli szék... Isten és ti magatok tanubizonyságaink lehettek, hogy semmit sem mulasztottunk el, a mit a törökök ellen országotok megoltalmazására tehettünk. A csapásokat, a melyek titeket értek, nem kevésbbé fájlaltuk, mint azokat, a melyek mi ránk nehezedtek... De ősi dicsőségtek és erényeitek arra intenek, hogy sem az elmult szerencsétlenségek ne rendítsenek meg, sem a jövendőktől ne rettegjetek... Míg ugyanis a keresztény fejedelmek között létesült egyezség fönnáll, az ellenségnek kell tőlünk félni, nem nekünk tőle. De bármi következzék be, meg kell őriznetek őseiteknek királyaik iránt tanusított hűségét és a századokon át oltalmazott szent valláshoz való ragaszkodást. ... Ne engedjétek magatokat az ellenség álnok tanácsai és csalfa igéretei által elcsábíttatni. Ha erre nézve kétségetek volna, kérdezzétek meg a keresztény országokat, a melyek neki megadták magukat, hogy milyen sors jutott nekik osztályrészül? Azt a választ fogjátok kapni tőlök, hogy gyalázatos szolgaság igája nehezedik rájok. De ezt csak atyai gondosságunk és szeretetünk sugallatára mondjuk. Soha sem tételeztük föl Magyarország előkelőiről, hogy bármily módon a törökökhöz, Isten és a saját ellenségeikhez csatlakoznak.., Jézus Krisztus nevében kérünk, hogy a szent hitben állhatatosak legyetek... Semmitől sem kell többé félnetek... A törökök Bécs alól elűzettek, Olaszországban béke uralkodik, a keresztény fejedelmek egyezségre léptek, a császár országotok közelében van, hogy a ti, úgyszintén a német nemzet és a kereszténység

oltalmáról személyesen gondoskodjék, s e tekintetben a mi buzdításunkra és a saját buzgóságától indíttatva, testvérével, királyotokkal, a római királylyal, a regensburgi birodalmi gyűlésen rendelkezni fog. Ezenfelül mi segélyt sajátunkból nyujtván és másoktól kieszközölvén, oltalmatokra leszünk. Ujra fölkérünk tehát, hogy ... gyűléstekben olyan határozatokat hozzatok, a melyek ősi dicsőségtekkel és erényeitekkel összhangzásban álljanak.« [1])

A pápa utasította nuntiusát, hogy ezen két levél közül azt használja föl, a melyet Ferdinánd kijelöl; egyáltalán ennek utasításai szerint kellett eljárnia.[2])

Azonban mind a két levél olyan óvatos körültekintéssel volt fogalmazva, hagy a pápát a pártok fölötti állásban mutatta be a rendek előtt, a kiket csak a törökökkel való szövetségtől igyekezett elvonni, a nélkül, hogy János híveit a Ferdinándhoz való csatlakozásra egyenesen fölhívná.

Sőt a pápa a rossanói érsek számára megbízó iratot állított ki Zápolyai Jánoshoz is, a kinek a királyi czímet megadta. Csakhogy ez ellen Dal Borgo felszólalt, minélfogva elküldése elhalasztatott.

Ferdinánd követének kifogása volt az ellen is, hogy az országgyűléshez intézett egyik iratban Ferdinánd római királynak neveztetik, s nem jeleztetik az, hogy az országgyűlésen egybegyült összes rendeknek uralkodója.[3])

Maga Ferdinánd is súlyt fektetett erre a körülményre, minélfogva a nuntiust utasította, hogy csak a másik iratot mutassa be.[4])

[1]) Ez a levél sem a vatikáni regestákban, sem a bécsi levéltárban nincs meg. Azonban az utóbbi helyen megvan a berenhidai gyűléshez 1532 február 17-ikén intézett kétféle irat; mivel pedig ezek közül az egyik teljesen azonos a deczember 14-iki irattal, nem merül föl kétség az iránt, hogy a másik is azonos volt. Hogy pedig deczember 14-ikén a kenesei országgyűléshez kétféle irat fogalmaztatott és küldetett el Ferdinándhoz, azt Dal Borgónak 1531 deczember 10 és 15-ikén kelt jelentéseiből és Ferdinándnak deczember 24-ikén a nuntiushoz intézett jegyzékéből tudjuk.

[2]) A pápának a nuntiushoz intézett levele nem maradt fön. De megvan a Ferdinándhoz deczember 14-én írt levél. (Vatikáni levéltár: Arm. XL. V. 53. ep. 2266.)

[3]) 1531 deczember 15-iki jelentése Bécsben.

[4]) 1531 deczember 24-ikén a nuntiushoz intézett irata Bécsben.

Pimpinelli érsek az innsbrucki udvarból deczember 25-ikén utazott el. Bécsbe érkezvén, arról értesült, hogy a kenesei gyűlés nélkülözni fogja a várt jelentőséget, mert az urak és nemesek csekély számmal fognak azon megjelenni, a főpapok pedig mindnyájan elmaradnak. Ennek következtében ő maga sem ment el oda, hanem az ott egybegyülendő rendekhez levelet intézett, a melyben inti őket, hogy »érett megfontolással, okosan járjanak el, ne hozzanak elhamarkodva határozatokat, melyek az országra háborút, a kereszténységre romlást, nekik késő bánatot okozhatnak«; egyúttal tudomásukra hozza, hogy Óvárt fogja válaszukat vagy küldötteiket bevárni.[1])

Elhatározása felől Ferdinándot is értesítette. »Felségedet — írja neki — úgy szeretem mint önmagamat; de kötelességem ő szentsége parancsait teljesíteni; ezért Felséged ellenségeit meg akarom győzni arról, hogy minden becsületes dologban nekik csak úgy kedvezek, mint Felségednek.« [2])

Ezzel jelezte azt a szándékát, a mit Bécsben Ferdinánd tanácsosai előtt nyiltan hirdetett, hogy a két párt között mint közbenjáró akar működni.[3]) De megnyugtatta Ferdinándot az iránt, hogy ily módon neki akar szolgálatot tenni, s azt a reménységet fejezte ki, hogy magyarországi utazásával az ő párthíveit megerősíti hűségükben, míg csüggedést fog előidézni János párthívei között, a kik látni fogják, hogy »a szent atya buzgón fáradozik azon, hogy Magyarország keresztény maradjon és az ősi hitet megőrizze, a mi csak úgy várható, ha Ferdinándot uralja, . . . mindenki tisztában lévén az iránt, hogy János csak a törökök segítségével tarthatja meg a trónt.« Bejelentette neki azt a szándékát, hogy a kenesei gyűlés követeivel megérteti, hogy az ország, ha Ferdinándnak nem hódol meg, a pápát, a császárt és az összes keresztény fejedelmeket örökre ellenségévé teszi.[4])

Pimpinelli január 5-ikén megjelent Óvárt, de négy nap

[1]) 1532 január 1-én. Országgyűlési emlékek, I. 410.
[2]) 1532 január 4-én. A bécsi titkos levéltárban.
[3]) Beck és Herberstein tanácsosok január 11-iki fölterjesztése u. o.
[4]) Az imént idézett január 4-iki levélben.

mulva visszatért Pozsonyba, a hol a kenesei rendek küldötteit be akarta várni.[1])

Ezek, mivel a legelőkelőbb urak nem jöttek el, végzést nem hoztak, hanem márczius 12-ikére Berenhidára újabb gyűlést hirdettek, a mely hivatva lesz dönteni a fölött, hogy a két ellenkirály közül »melyik képes az országot megvédelmezni, a nemzeti szabadságokat föntartani«, és ahoz csatlakozik majd az egész ország.[2])

Nevükben Peregi Albert pécsi prépost és Bessenyei István megjelentek a pápai követ előtt, a kit meghívtak a berenhidai gyűlésre és küldőik köszönetét tolmácsolták a szent atya jóindulatáért.

Pimpinelli azt válaszolta, hogy el fog menni Berenhidára.[3])

VI.

Az 1531-ik év utolsó napjaiban az aquilejai patriarcha Konstantinápolyból Rómába érkezvén, megrendítő tudósításokat hozott azon készületek felől, melyeket a szultán a végből tesz, hogy nagy hajóhaddal a jövő év tavaszán Olaszország partjain köthessen ki s egy szárazföldi sereget Magyarországba küldhessen; de egyúttal üzenetet Grittitől, a ki közbenjárását ajánlotta föl azon esetre, ha a keresztény fejedelmek a szultánnal egyetemes békét kötni akarnának.

VII. Kelemen ekkor V. Károly és Ferdinánd követeinek tanácsát kérte ki, és javaslataik alapján elhatározta, hogy a keresztény fejedelmeket segítség küldésére szólítja föl és maga lehetőleg jelentékeny pénzösszeget gyüjt a hadi költségekre; ugyanakkor a patriarcha által Grittinek megiratta, hogy az egyetemes béke létrehozása hosszu tanácskozásokat kíván, de egyelőre félesztendei fegyverszünetet kellene kötni.[4])

A franczia és angol követek ezt az alkalmat fölhasznál-

---

[1]) Egyik osztrák tanácsosnak 1532 január 9-ikén Pozsonyból írt levele ugyanott.

[2]) Országgyűlési emlékek, I. 353.

[3]) Pimpinelli érsek 1532 január 10 és 15-iki levelei a bécsi levéltárban.

[4]) Dal Borgo 1531. deczember 22-iki jelentése Bécsben.

ták, hogy a pápát az osztrák ház politikájának veszélyeire figyelmeztessék és János király érdekében szót emeljenek.

De Diutiville Ferencz auxerrei püspök kiméletlenül előadta, hogy ha V. Károly és Ferdinánd a törökök támadását akarták volna fölidézni, erre nem választhattak volna alkalmasabb eszközt, mint azt, hogy »ő szentsége által kiközösíttessék János királyt, a ki pedig csak azt kívánja, hogy igazságot szolgáltassanak neki; így tehát jogait törvényes úton, nem pedig erőhatalommal igyekezvén érvényesíteni, kötelességét teljesíti; ennek daczára a nélkül, hogy akár ő maga, akár követei meghallgattattak volna, nyilt consistoriumban országától megfosztatott, az egyházból kiközösíttetett és kiűzetett. Ezt a nagy és igazságtalan méltatlanságot a világ egyetlen fejedelme sem tűrhetné el a nélkül, hogy fölháborodásában ne ott keresne segítséget, a hol találhat. Ezek után senki sem tagadhatja, hogy a legfőbb ok, a miért a törökök a keresztények ellen fegyverkeznek, nem más, mint a János királyon elkövetett gyalázat.« [1])

Deczember 28-ikán a pápa maga köré gyüjtötte a külföldi követeket és a bibornokokat. Közlé az aquilejai patriarcha által hozott tudósításokat és hangsúlyozta, hogy a keresztény fejedelmek kötelesek Olaszország segítségére jönni; ha ezt tenni vonakodnak, kénytelen lesz ellenök egyházi büntetéseket alkalmazni. Kijelenté, hogy a keresztény sereg fővezérletét személyesen veszi át.

A jelenlevő külföldi követek egyenkint szót emeltek, biztosítván a pápát, hogy uralkodóik híven fogják teljesíteni kötelességöket.[2])

Az értekezlet után a pápa segélyt kérő leveleket intézett a keresztény hatalmasságokhoz [3]) és hozzáfogott a hadi készületekhez.

[1]) A franczia követ 1532 január 4-iki jelentése nincs meg; de ebből Ferencz király január 25-ikén kelt válaszában átveszi a pápához intézett szóbeli előterjesztésének egy részét, helyeslését fejezvén ki. *Charrière* id. m. I. 184.

[2]) Az értekezletről bő tudósítást találunk Dal Borgónak deczember 29-iki jelentésében.

[3]) Az 1532 január 4-ikén kelt levelek egyikét, azt, a mely a lengyel királyhoz ment, kiadta *Theiner*: Monumenta Poloniae, II. 485.

Ekkortájt, az 1532-ik év első napjaiban jött meg Rómába János király egyik legjelentékenyebb hívének, Laszki Jeromos erdélyi vajdának, Ferdinánd innsbrucki udvarából a pápához írt levele, melyben jelenti, hogy olyan békesség létrehozásán fáradozik, a mely mindkét félre tisztességes lesz, Magyarországnak és más keresztény országoknak biztosságot nyujt, mivel a törökök által is tiszteletben fog tartatni; ennélfogva kéri a pápát, bírja rá Ferdinándot, hogy az általa előterjesztett föltételeket fogadja el.[1])

A pápa január 12-ikén válaszolt neki. »Örvend — úgymond — hogy a békesség tárgyalásával Laszki bízatott meg, dicséri igyekezeteit, melyekre Isten áldását esdi le. Noha ő a törökök készületeiről értesülvén, az ellenállásra buzgón fegyverkezik, mégis szívesen fogadná az olyan békekötést, a mely az összes keresztény népeknek biztonságot nyujt. Ezért utasítani fogja követeit, hogy a császárt és a római királyt tisztességes és biztos békekötés létrehozására hajlítsák.« [2])

A pápa nemcsak a saját követeit utasította, hogy Ferdinánd és János között az egyezség létrejötte érdekében működjenek; ez irányban az udvaránál levő spanyol és német diplomatákra is hatott. Egy alkalommal azt a javaslatot tette, hogy a franczia király közreműködését is ki kellene kérni. V. Károly és Ferdinánd erről semmit sem akartak tudni; azt állították, hogy a franczia király az egyezség létrejöttét akadályozni fogná; mire a pápa megjegyzé, hogy a franczia király, ha az egyezséget meg akarja hiusítani, ezt akkor is elérheti, ha tárgyalásából ki van zárva; ellenben az ambitiosus uralkodóra kedvező hatást gyakorolna, ha a császár, kitől megaláztatott, bizalommal fordulna feléje.[3])

Ekkor, január közepe táján, Velencze konstantinápolyi ügynökeitől megnyugtató tudósítások érkeztek, a melyek azt a reménységet keltették föl, hogy az 1532-ik év folyamán a kereszténység a török támadástól meg lesz kimélve.

A pápa ennek daczára sem hadi készületeivel, sem béki-

[1]) Az 1531 decz. 10-ikén kelt levelet kiadta *Camusat* id. m. 49.
[2]) Ezt a brévét kiadta *Baronius* id. h. 231.
[3]) Dal Borgo 1532 január 16 és 19-iki jelentései Bécsben.

tési törekvéseivel nem hagyott föl. Politikáját híven jellemzi az a jegyzék, a mit államtitkára, Salviati Jakab, a németországi legátushoz, Campeggio bibornokhoz intézett:

»Reménységekre támaszkodva, megszüntetni a készületeket nem lévén tanácsos, ő szentsége folytatja fáradozásait hajóhadának fölszerelése érdekében; e mellett figyelmét oda irányítja, hogy a magyarországi ügyek mielőbb rendbe jőjjenek; ugyanis ő szentségét azzal biztatják, hogy ha ez sikerül, a törökök békében hagynak minket. Ő szentsége hőn óhajtja a keresztény népek erejét egyesíteni, és elérni azt, hogy ezentúl tőlünk féljenek a törökök, ne mi féljünk tőlük; hasonlóképen azt kivánná, hogy Ferdinánd király egész Magyarország birtokába jutván, magára hagyatva is képes legyen a töröknek ellentállani. Azonban ismeri a keresztény uralkodók soraiban dúló egyenetlenségeket, és tudja azt is, hogy mivel János vajda török pártfogásban részesül, a római király egész Magyarország békés birtokára nem számíthat. Ezért abban a nézetben van, hogy ha nem akarunk mindent koczkáztatni, a vajdával egyezséget kell kötni oly módozatokkal, a melyek mind Magyarországot, mind Itáliát és Siciliát a török támadásoktól megóvják. Ilyen biztosíték nélkül az egyezséget ő szentsége nem kívánja, ő felsége el nem fogadhatja; de ő szentsége reménli, hogy ilyen biztosíték meg lesz szerezhető.« [1])

Ezt a biztosítékot a Gritti Alajos által az aquilejai patriarcha előtt jelezett azon módozatban vélte föltalálni, hogy bizonyos keresztény hatalmasságok kezességet vállaljanak az egyezség megtartásáért; kötelezvén magukat, hogy a mennyiben akár a törökök, akár János király a békét megszegik, ellenök Ferdinándnak segítséget nyujtanak. A császár és a római király követei előtt Franciaországot és a velenczei köztársaságot jelölte meg, mint a melyek hivatva volnának ilyen kezesség elvállalására.[2])

János király azon tudósításokban, a mik a pápa magatartásáról hozzá jutottak, és a jóakaratú válaszban, melyet

[1]) Eredeti fogalmazása a vatikáni levéltárban: Arm. VIII. Ord. I. Vol. C. f. 99.

[2]) Dal Borgo 1532 január 19-iki jelentése Bécsben.

levelére kapott, bátorítást láthatott arra, hogy újra követeket küldjön hozzá.

Ügyesen és óvatosan tette meg az első lépést. Az 1531-ik év végén gyóntatóját, Gellért szent Ferencz-rendi szerzetest indította útnak azzal a megbízással, hogy helyette fogadalmának teljesítése végett Lorettóba, Rómába és Jeruzsálembe zarándokoljon.

Az igénytelen magyar szerzetes feltűnés nélkül érkezett Rómába és január 24-ikén fogadtatott a pápa által, a szent Ferencz-rend procuratorának és Marsupino Jánosnak jelenlétében. Miután utazásának czélját elmondotta, föltárta, hogy megbizatása is van uralkodójától, a ki általa biztosítani kivánja ő szentségét, hogy »az apostoli szék hű szolgája és jó keresztény«; hogy a kereszténység és Magyarország javára Ferdinánddal egyezséget akar kötni, mely a kereszténység és a törökök között is békekötést vonna maga után; minélfogva kéri a pápát, hogy az egyezség létrejötte érdekében működjék; ha az meghiusúl, a következményekért a felelősséget magától elhárítja.

Dal Borgo arról értesíttetvén, hogy János küldötte van a pápánál, azonnal a Vatikánba sietett és bejelentés nélkül lépett abba a terembe, a hol a magyar szerzetes két kisérőjével fogadtatott. Ezek a diplomata megjelenésekor azonnal távoztak. A pápa pedig közlé vele mindazt, a mit Gellért atya előterjesztett, s a választ, a mit az tőle kapott, azt a fölszólítást, hogy uralkodója igazolja tettekkel szavait.[1])

Nehány nappal utóbb Dal Borgo jelentést tett a pápának a berenhidai országgyűlés kihirdetéséről és előterjesztette Ferdinánd azon óhajtását, hogy oda külön nuntiust küldjön, a ki ott nyiltan és határozottan követelje, hogy Jánost hívei hagyják el.

VII. Kelemen kész volt külön nuntiust küldeni Magyarországba, és Venanzio Antal jesi püspökben olyan főpapra esett választása, a kinek az osztrák házhoz való ragaszkodása ismeretes volt. Azonban Dal Borgo előtt tartózkodás nélkül

[1]) Dal Borgo február 2-ikán kelt jelentése.

kijelentette, hogy a Berenhidán egybegyűlő rendeket nem hívhatja föl arra, hogy Ferdinándot fogadják el uralkodójuknak, mert ha ezt teszi, az a fölszólítása, hogy a törökökkel való szövetkezéstől tartózkodjanak, súlyát János párthívei előtt elvesztené.[1])

Ennek következtében a berenhidai gyűléshez intézett iratok fogalmazásában a kenesei minták másoltattak le;[2]) a jesi püspök pedig felhatalmaztatott, hogy ha szükségesnek látja, János királyt fölkereshesse; de nehogy, ha vajdának czímeztetik, ő, — ha királynak, Ferdinánd legyen megsértve: azt a kibúvót találták, hogy a világ összes királyaihoz és fejedelmeihez szóló megbízólevél állíttatott ki.[3])

Fraknói Vilmos.

---

[1]) Dal Borgo február 2 és 15-iki jelentései.

[2]) A február 17-ikén kelt kétféle levelet közöltem: Országgyűlési emlékek, I. 423.

[3]) Dal Borgo február 14 és 15-iki jelentései.

A BUDAI KRÓNIKA.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Szent Lászlóról még a Kopulcs vezér fölötti győzelem, a ruthének elleni hadjárat s a váradi monostor alapítása van elmondva, a végfejezetben pedig előadja az író, hogy Szent Lászlót felszólították a keresztes hadjárat vezetésére, mit a király nagy örömmel el is fogadott, de megakadályozták ebben a csehországi zavarok, melyeknek rendezésénél rosszúl lesz s utódává Kálmánt jelöli ki.

Szakítsuk meg egyelőre a betoldások kiválasztását s fordítsuk figyelmünket az eddigi interpolatiókra.

Az első feltűnő dolog ezen elbeszélésnél, hogy e betoldásokat egy szerves egész töredékeinek kell tartanunk. Eltekintve nehány betoldástól, mely nem tartozik a herczegek történetéhez, t. i. a Hedrich nemzetségénél és a jövevény nemzetségek felsorolásánál tett betoldásoktól, továbbá a László uralkodásának első évében pusztító éhségtől és a fehérvári, villámsujtotta kereszt említésétől, a betoldásoknak egy tendentiája van: Béla herczegnek és fiainak igazolása és dicsőítése, Endrével és fiával Salamonnal szemben. Megteszi ugyanezt a Budai Krónikában fenmaradt szöveg is, de színtelenül. Pedig ezzel nagyot mondtunk.

A Budai Krónikában meglevő szövegről ugyanis kimutatható, hogy már használta Szent László legendáját s így legalább is a legendában már említett szentté avatás, vagyis 1192 után készült. Az igaz, hogy a rövidebb szöveg sem szokta Lászlót következetesen *szent*-nek nevezni, de mégis igen sűrüen használja a *sanctus, beatus, beatissimus* jelzőket,[1]) s vannak a legendával közös helyei is, melyek kétségtelenné teszik, hogy használta azt; így pl. László nevének etymologiájánál, a hol

[1]) *Sanctissimus*-nak nevezi a krónika már Szent István történeténél. Cap. 39.

a legenda bővebb is, hozzáfűzvén a krónikában foglaltakhoz [1]) még e szavakat: »ipse quidem laus data erat populis, quia revera beata gens et laudabilis populus surrexerat«, — és a Szent Lászlóról szóló dicsőítő versnél, melynek csak végét veszi át a krónika, ott is összevonván a »miserator orphanorum, pius pater pupillorum« szavakat így: »pius pater orphanorum.«

Ezzel szemben a betoldások nem ismerik a legendát. Az interpolatiók ugyanis két helyen érintkeznek a legendával: Lászlónak a keresztes had vezérévé való választásánál, továbbá a csehországi hadjárat elmondásánál. Már pedig ezen a két helyen a krónika betoldásai a legendák előadásával ellenkező felfogást tüntetnek fel. A legenda szerint ugyanis László hálát akar adni istennek az uralkodása alatt történt szentté avatásokért és »cepit sollicite meditari, quid pium, quid unicum, quidque deo gratissimum pro tot bonis bonorum auctori retribuat.« Ő maga határozza el »ire Jerosolinam«, s erre a hírre — »cum autem fama... diffudisset« — kérik fel »duces Francorum, Lothoringorum et Alemannorum« vezérükké.[2]) Ezzel szemben a Bécsi Képes Krónika interpolatiója szerint, midőn a husvéti ünnepet Bodrogban üli a király, követek érkeznek »de Francia et de Ispania, de Anglia et Britania ... et precipue de Villermo fratre regis Francorum«, hogy felkérjék, »ut eis rector et gubernator in exercitu Jesu Christi existeret«, a mit a király hallván, »gavisus est gaudio magno et in eadem festivitate a nobilibus Hungarie licentiatus est.« Bármennyire sajnálta is az ország a király távozását, László nem engedett, sőt Konrád cseh herczeget is magával hívta.

És ugyanilyen ellenmondás van a szövegek közt a cseh hadjárat és László halálának elbeszélésénél is. A legenda ugyanis elmondja, hogy a király, minekelőtte a keresztesek megérkeztek volna, »urgente regni sui necessitate, contra Bohemos in expeditionem profectus est.« Visszatérése közben, »dum iam regredi cogitaret«, érte azután a halál. A Bécsi Képes Krónika betoldása ezzel szemben közelebbről ismeri a cseh hadjárat okát: László segítséget akart vinni Konrádnak alig érkezett azonban a határra, »gravis infirmitas eum invasit.«

Azon helyek közűl, melyek a Budai Krónika családjában nincsenek meg, csak egy jelentéktelenebb van, mely a legendával egyezik, u. m. a legendából kölcsönzött vers *(pius pater orphanorum)* utáni betoldás:

---

[1]) Nam si etymologie — per paragogen.
[2]) ed. Endlicher. Cap. 7. 240. l.

LEGENDA:	A BKK. TOLDÁSA:
quasi mutato nomine, ab omni gente sua pius rex vocabatur.	a cunctis enim regnicolis, mutato proprio nomine, pius rex vocabatur.

Ha azonban meggondoljuk, hogy a Bécsi Képes Krónikának több olyan helye van, mely a Budai Krónika családjának codexeiben nincs meg, de már Kézaiban benne volt, akkor világos, hogy a Budai Krónika őse itt-ott valószínűleg vigyázatlanságból kihagyott egyes helyeket az előtte fekvő közös ősforrásból, a melyek azonban a Bécsi Képes Krónikából nem maradtak ki. Ilyen hely lehetett az itt említett is, csak hogy itt Kézait sem hívhatjuk bizonyságtételre, mert Szent László uralkodását alig pár sorban tárgyalja.

Itt tartom helyénvalónak fenti állításom igazolására összeállítani mindazon helyeket, a hol a Bécsi Képes Krónika egyezik Kézaival, míg a Budai Krónikából az illető helyek kimaradtak; így —

Ratold nemzetségének tárgyalásánál:[1])

ortum habent. Illi vero de Zambuk[2]) de comitibus Campanie[3]) ex Francia oriuntur BKK. T. K. B. Cs. KE. KM. KP.	ortum habent BK. S. D.

Simon és Mihály nemzetségénél:[4])

Simon[5]) et Michael[6]) eapropter[7]) quod exercitum soldani de Tunisio[8]) qui Maioricam et Minoricam insulas per naves intrando et classes occupaverat,[9]) ceteris militibus regis Aragonie deficientibus, eorum generatio fertur expulisse; unde regis et communitatis militie[10]) decreto est statutum, quod priori signo,	Simon et Michael BK. S. D.

[1]) Cap. 25.
[2]) Sambok K. Sambuk KE. KM.
[3]) Campane B.
[4]) Cap. 29.
[5]) Symon BKK.
[6]) Michl BKK.
[7]) quidem add. KE. quidam KM. KP.
[8]) Tinusio K.
[9]) occupaverant BKK. T. K. B. KE. KM. KP.
[10]) militia BKK. T. B. K. KM. KE.

quod fuerat totum rubrum sine aliqua expressa figura, in aquilam mutaretur.[1]) BKK. T. K. Cs. B. KE. KM. KP.

Aba seregeinek Karinthiába csapásánál:[2])

Hungariam redierunt.[3]) Gothfridus autem Austrie[4]) Marchio circa Petoviam[5]) insultum faciens super eos, eorum spolia fertur abstulisse; tunc enim Austria non duces, sed habebat[6]) marchiones.[7]) Eo autem[8]) BKK. T. K. Cs. B. KE. KM. KP.

Hungariam redierunt. Eo autem BK. A. S. D.

Salamon és Judit (Sophia) eljegyzésénél:[9])

in uxorem, quam primitus filio regis Francie cum maximo dederat sacramento, propter perpetue pacis[10]) BKK. T. K. Cs. B. KE. KM. KP.

in uxorem propter perpetue pacis BK. A. S. D.

A német seregek kivonulásánál, midőn Endre élelemmel látja el a kiéhezetteket:

copiam superefluentem.[11]) Plurimi[12]) etiam Teutonicorum de immoderata ciborum digestione et potus ingurgitatione crapulati et infusi mortui sunt. Residui vero[13]) BKK. T. K. Cs. B. KE. KM. KP.

copiam superefluentem. Teutonici ergo BK. A. S. D.

és Béla halálánál:[14])

[1]) mutaret T. Cs.
[2]) Cap. 44.
[3]) redirent honorosi KE. KM. KP.
[4]) Astrie T.
[5]) Petoniam T. K. B. Cs. Petaviam KM.
[6]) habebant K.
[7]) Marchiones habebat B.
[8]) cumque eo KE. KM. KP.
[9]) Ez, valamint a következő hely is az 50. fejezetben van.
[10]) loco »propter pacis« KE. KM. KP. habent »rex vero.«
[11]) superfluentem K.
[12]) plurima T.
[13]) Kézainál e hely csak röviden: »indeque crapulati quamplurimi.«
[14]) Cap. 52.

qui dicitur Zugzad.[1]) Hic enim Bela[2]) erat calvus[3]) et in[4]) colore[5]) brunus, propterea[6]) suum monasterium, ad suam dispositionem, Zugzard[7]) appellavit.[8]) BKK. T. K. B. Cs. K. M. KE. KP.

qui dicitur Zukzard BK. A. S. D.

Mindezekből kitetszik, hogy azon feltevésünk, mely szerint a Bécsi Képes Krónika fent említett helye benne volt az ősforrásban s így tulajdonkép nem a Bécsi Képes Krónika eredeti toldása, nem erőltetett. Kitűnik azonban az is, hogy a Budai Krónika családjának codexei nagyon híven őrizték meg a közös ősforrás szövegét s csak alig nehány helyen hagytak ki nehány szót; s hogy az Acephalus-codex, Sambucus-codex és Budai Krónika mindig egybehangzóan hagyják ki, bizonyítja egyszersmind azt, hogy ezek mind egy oly codexről készültek, mely e helyeket a közös ősforrással szemben már nem tartalmazta.

Ismerve immár a Budai Krónika viszonyát a Nagy Lajos korabeli közös ősforráshoz, továbbá ezen ősforrás szövegének és az interpolatióknak viszonyát Szent László legendájához, vizsgáljuk tovább az interpolatiók sajátságait.

A hitelességet ebben a korban, melyből hiteles okleveleket még alig bírunk, nehéz megállapítani. És mégis az interpolatiókban foglaltak hitelességét megtámadni nehéz volna. A Pozsonyt 1052-ben védő urak közül *Vojtech* és *Márton* a pannonhalmi apátság alapítólevelében is előfordulnak, a hajóhad akkori elsülyesztését Aventinus is elbeszéli s az altaichi évkönyvek is tudnak Henrik seregeinek víz — ugyan ők árvíznek mondják és 1051-hez írják — által való pusztulásáról. (?)[9]) »Az, hogy az elbeszélésben előforduló személynevek: *Víd, Erney, Ilya, Márton* ispánok, *Ata* vagy *Otto* nádor, *Frank* püspök oklevelekben említtetnek, szintén hitelessége mel-

[1]) Zegzard B.
[2]) enim Bela om. KE. KM. KP.
[3]) calvus erat KE. KM. KP.
[4]) in om. KE. KM. KP.
[5]) calore K.
[6]) quod add. KE. KM. KP.
[7]) Zegzard B.
[8]) nominavit B. loco »ad suam apellavit« KE. KM. KP. habent »diminutiue, sicut erat ipse corpore dispositus, sic uocari iussit.«
[9]) V. ö. az illető interpolatiók tárgyalásánál a jegyzeteket.

lett szól.«[1]) »Az elűzött Salamon kérelme IV. Henrikhez, lényegileg úgy hangzik, mint a mit a német hersfeldi Lambert ránk írva hagyott. Végre Salamon hadjáratát a görögök ellen Komnen Anna szintén említi.«[2]) És tegyük még hozzá, hogy a zselizi szent Jakab monostor alapítása kétségbevonhatatlan tény, hogy Buziás tényleg a Gutkeled nemzetség birtoka volt, hogy *Igfan* erdőt Anonymus is említi, hogy Ernő osztrák herczeg csakugyan harczolt a magyarokkal, hogy Mosonyban minden kétséget kizárólag voltak besenyő telepek és hogy a fehérvári villámsujtotta keresztet a pozsonyi évkönyvek is említik, Víd ármánykodásairól és Bátor Opos hőstetteiről pedig a Nagy Lajos korabeli rövidebb szövegezésű krónikák is tudósítanak.

Van azonban e hosszabb szövegezésnek eltérése is a rövidebbtől. Salamon a görögök elleni harczban elesett; ezt hirdeti a bővebb szöveg interpolatiója is: »simul cum interfectoribus suis interierunt et quamplures ex eis occidebantur, qui eos interficiebant.« Hogy Salamon megmenekült, azt az író megint csak a rövidebb szövegből veszi. És figyelemreméltó az is, hogy az interpolatiók soha sem nevezik Lászlót *szent*-nek, holott a rövidebb szöveg már használta a legendáját is.

Marczali is azt tartja, Szent László életrajza is bizonyítja, — eltekintve a legendából vett részektől — hogy 1192-ben történt canonisatiója előtt írták. Vitézsége és hatalma sokkal inkább lép előtérbe, mint szentsége. Istvánnál és Imrénél ez dominál. Szentté avatásáról egy szóval sem tesz említést.[3]) Az interpolatiókra azonban ez még sokkal jobban ráillik, mint az egészre. A rövid szöveg Szent Lászlóval kapcsolatban egész sereg csodát mond el, az interpolatiókban csak egy ilyen fordúl elő.[4])

Ezek az interpolatiók élénkségben felülmulják a másik szöveget; előadásuk részletesebb és pontosabb a rövidebb szövegénél. A cserhalmi csata, a besenyők betörése, Nándorfehérvár ostroma, a mogyoródi csata »saturálva van legendaszerű elemekkel«, a mit pedig a rövidebb szövegezés Salamonról beszél, az — habár a hagyományban elterjedt — ellent is mond a történeti igazságnak.

Kétségtelen tehát, hogy itt az interpolatiók egy külön, mint már előbb kifejtettem, egységes műből kerültek ki, mely a herczegeknek, Bélának, majd fiainak történetével foglalkoz-

[1]) Pauler id. m. II. 778.
[2]) U. o.
[3]) A magyar tört. kútfői az Árpádok korában, 62. l.
[4]) Cap. 61.

hatott. Az utolsó Szent László halálánál levő betoldásnál van is hivatkozás egy Szent László tetteit tárgyaló műre: »Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue beatus Ladislaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam.« Ez a mű pedig már azért sem lehetett a legenda, mert abból ugyan senki sem tudja meg »quanta bona genti sue . . . fecit.«

Az utolsó interpolatiót különben nem tartom a többiekkel közös eredetűnek. Ez már Kálmán uralkodásához való, Kálmán viszályát említi Lászlóval, Kálmán szökését, hogy László visszahívja, de Álmost jelöli ki utódául, ki azonban »sincera simplicitate ductus« átengedte bátyjának a koronát. Kálmán ócsárlása a következő fejezetben mindjárt azzal kezdődik, hogy nem bocsátotta át a kereszteseket az országon. Véleményem szerint e betoldás csak azért teszi meg Szent Lászlót a csak halála után elhatározott keresztes hadjárat vezérévé, hogy így az ellentét közte és Kálmán közt nagyobb legyen. Ezek után gondoskodni kell okról is, a miért László nem megy el, s ezért indíttat vele háborút Csehország ellen, melynek leírásánál Huber szerint »die Verhältnisse dieses Landes (Böhmens) ganz irrig dargestellt werden.« [1]) E betoldásban különben előfordúl László mellett a *beatus* jelző is.

A mi mármost a Kálmán, II. István, II. Béla és II. Géza uralkodását illeti, — a mi úgyszólván csupa interpolatió — erre nézve hivatkozhatom Marczali szavaira: »Kálmán királyt, kit a bel- és külföldi pártatlan történetírás korának legkitünőbb uralkodói sorába emel, krónikánk valóságos szörnyetegnek festi. Nemcsak testileg utálatos . . . hanem szellemileg is. . . Testvérének, Álmosnak trónkövetelését jogosnak hirdeti, hisz csak később rendeltetett Kálmán a királyságra. . . Hasonló pártos a krónika Kálmán fia II. István iránt . . . Álmos fia, II. Béla és ennek fia II. Geicsa irányában fejt ki a szerző legnagyobb dynastikus ragaszkodást.« [2])

A *keresztes hadjárat* átvonulásánál már láttuk az író tendentiáját. Csak a Zimonynál garázdálkodó gyülevész had átvonulását említi,[3]) a főseregről azonban mélyen hallgat. Vizsgáljuk mármost tovább az elbeszélést. Az Álmossal történt első összetűzés [4]) után az író az *orosz hadjáratra*

[1]) Mittheilungen des Inst. f. österr. Geschichtsforschung, IV. 134. l.
[2]) Id. m. 60—61. l.
[3]) Ennek vezére Poissy Valter. V. ö. Pauler id. m. I. 248. 589—591. ll.
[4]) Kálmánt ez alkalommal Grak szólítja fel, hogy béküljön ki Álmossal. Szent László idejében szerepel egy comes Grab. *Knauz:* Mon. Eccl. Strig. I. 65. *Fejér* id. m. I. 482. és III. 2. 423.

tér át; említi, hogy a fejedelem neje kegyelmet kért [1]) de nem kapott, s hogy a segítségére sietö kunok csapásai alatt a magyarokat ért vereségben kik hullottak el.[2]) Igaza van abban, hogy Kálmán nőt talált magával szemben, az elesettek igazolása azonban e helyen nehézségekbe ütközik. László és István herczegek születése után áttér az író *Dalmácziá* meghódítására, melyet azután Kálmán uralkodása végén a rövidebb szövegezés szavaival még egyszer elmond. A betoldás a dalmát hadjáratra vonatkozólag különben csak mese, mely azonban az író tendentiájának megfelel. Szent Damasus ugyanis e szerint álmában véresre veri Kálmánt, a miért az Zára felgyujtására gondolt,[3]) a mi különben szintén ellenkezik Kálmánnak dalmácziai politikájával. Jobban van értesülve e tekintetben a rövidebb szövegezés, mely tudja a bitorló horvát király nevét is [4]) és azt, hogy azután Kálmán seregei a velenczeiekkel szövetkezve harczoltak Monopolinál és Brindisinél, a városokat a köztársaságnak adva át, mely azonban nem hosszu ideig bírta őket.[5])

Áttér ezután az író *Álmosra*, elmondja, hogy Passauból visszajött, de nemsokára Lengyelországba szökött, majd elfoglalta Ujvárt, de a király jöttére meghódolt s elzarándokolt a szent földre. Mindezek — Álmos távozásán kívül [6]) — oly adatok, melyeket írott emlékekkel igazolni nem lehet, melyek azonban mégis valószínűek.[7]) Ezzel szemben igazolhatók a következő fejezet adatai: a dömösi kolostor alapítása,[8]) a

---

[1]) A várban tényleg csak a fejedelem, Igorevics Dávid felesége volt. V. ö. Nestor, 200—214. A Mircod nevet Pauler így magyarázza: Mir, kúnul fejedelem, s itt vagy valami latinizált formával vagy összetétellel, talán mir és cõza = proximus, vicinus, van dolgunk. Id. m. I. 593. l.

[2]) »Euse de genere Almasi« nehezen magyarázható meg, mert Almási nemzetségről különben nincs tudomásunk. Hogy kik voltak az itt szereplő püspökök, nem lehet eldönteni. Szent László korában szerepel egy Cupan capellanus. *Fejér* id. m. VII. 5. 77. Árpádkori Uj Okmt. VI. 66. és IX. 85. *Fejér* id. m. I. 469. — Jula »comes palatinus« szerepel még Géza korában 1075-ben. *Fejér* id. m. I. 439. és II. 79. Jula »comes curialis regis« pedig Szent László idejében. U. o. II. 85.

[3]) Cap. 65.

[4]) Péter. Hogy ez tulajdonkép ki volt, meghatározni nem lehet. Ehez fűzik krónikáink a *Petur Gozdia* etymologiát. A Gozd hegység a mai Kapella. »Silva, que dicitur Petur Gozd.« Említi már Anonymus is cap. 43. A m. honf. kútfői, 440. Péter halálára ad annum 1096, v. ö. Dandulot Muratorinál, XII.

[5]) Történt 1108-ban. V. ö. Dandulot Muratorinál, XII.

[6]) V. ö. Árpádkori Uj Okmt. I. 58.

[7]) Ez adatok szépen vannak összhangba hozva a német, orosz és lengyel ügyekkel Paulernél, id. m. I. 272—274.

[8]) *Knauz:* Mon. Eccl. Strig. I. 88.

király fiának halála,[1]) Kálmán második házassága,[2]) Euphemia eltaszíttatása[3]) és Borics születése.[4]) Kétségtelenül hitelesek a testvérharcz utolsó mozzanatai is: Álmos újabb felkelése[5]) és megvakíttatása;[6]) de a király halálának módját[7]) és az Álmos ellen irányított gyilkossági kisérletet más író fel nem jegyezte, valamint a király tanácsadói, kik Álmos megvakítására törekedtek,[8]) és az Álmossal együtt megvakított urak nevei sem fordulnak elő másutt.

Minden Kálmán ellen irányuló tendentia ellenére is el kell ismernünk, hogy az író nem viseltetik mindig vak gyűlölettel Kálmán iránt, s ebben a tekintetben néha nagy következetlenséget árúl el az interpolatió. Igaz, hogy az orosz hadjáratnál megjegyzi: »tanta tunc pericula facta sunt, que scripta non sunt, que dici non possunt«, de már a keresztesek átvonulásánál, hol pedig nem nagy előszeretettel beszél róla, ezt mondja: »rex autem utiliori consilio usus, pacem cum illis firmavit et multis muneribus et victualibus eos honoravit, et in pace ire permisit.« Álmossal szemben háromszor is kiemeli: »rex enim suscepit ad pacem.« A dömösi egyház felszenteléséné felteszi Álmosról, hogy tényleg megölte volna Kálmánt, ha az eljött volna: »quod et forte fecisset, nisi amici regis ipsum vigilantissime custodissent«, és mégis a haragvó királylyal, ki ezért Álmost el akarja fogatni, mintegy szembeállítja a püspököket — »et alii boni principes, scientes falsum esse, quod ex confectione[9]) inimicorum duci inponebatur« — a kik Álmosért közbenjártak nála. Pártfogásába veszi Euphemia eltaszíttatásánál is: »ideo non ipse ab ea se separavit, sed lex ab ea eum separavit.« És mégis oly bűnt tulajdonít neki, mint a Béla castrálására kiadott parancsolat, és látja a bűnhödést is: »divina ultione premature mortis deglutivit dira sorbitio, et punivit temperalis regni destructio.«

[1]) V. ö. *Wertner:* Árpádok családi története, 226—228.

[2]) *Wertner* id. m. 222 és köv. ll.

[3]) *Wertner* id. m. 225.

[4]) *Wertner* id. m. 257 és köv. ll. Még Borics fiának Kálmánnak nevét is tudja az író. V. ö. *Wertner* id. m. 280. l.

[5]) V. Henrik hadjáratát bizonyítják a német írók és oklevelek is, a kibékülést Sigebertus Gemblacensis. Mon. Germ. SS. VI. 372.

[6]) V. ö. Cron. Vissegrad. Mon. Germ. SS. IX. 343. Herbordus, Mon. Germ. SS. XII. 771. Freisingi Ottó u. o. SS. XX. 259. Az »infantulum preceperat castrare« szavakat is megerősíti Cosmas, Mon. Germ. SS. IX. 124.

[7]) Othmar comes 1124-ben előfordúl mint barsi ispán. *Knauz:* Mon. Eccl. Strig. I. 81. s valószínűleg azonos az ugyanazon évben említett Ottó barsi ispánnal. *Fejér* id. m. II. 67.

[8]) Egy Márk comes (atyja nincs megnevezve) előfordúl 1124-ben. *Fejér* id. m. II. 81.

[9]) confictione Cs.

A hangnak ez a következetlensége elárulja, hogy a Kálmánra vonatkozó betoldások nem eredeti formájokban jutottak a krónikába. A meglevő alapszöveget nem sokkal később ellenkező tendentiával átírhatták. Hogy e szerkezet nem egykorú, bizonyítja Kálmán politikájának teljes félreismerésén kívül Kálmán unokájának, Borics fiának, Kálmánnak említése. Végül még meg akarom jegyezni, hogy az interpolatió betoldása a régi szövegbe sem sikerült jól. A dalmát hadjáratra vonatkozó ellenmondást már említettem. Ezenkívül Kálmán uralkodásának végén a rövidebb szöveg ezen szavai olvashatók: »iste Colomanus, sicut quidam dicunt, fuit episcopus waradiensis«, és hogy »summo pontifice cum eo dispensante regnare conpellitur, quia fratres, quos habebat, morte sunt preuenti«, a mi éles ellentétben áll a Szent László halála előtt elbeszéltekkel: hogy Kálmán elmenekült, mert László »voluit... Agriensem episcopum eum facere«, és hogy Álmos meghódolt neki; főleg pedig éles ellentétben áll a testvérével való viszálylyal.

A hangnak Kálmán történeténél észlelt következetlensége átterjed II. István uralkodására is. Egész dicsérőleg indúl meg: »Erat enim adhuc inpubes, sed spiritus eius in manibus eius«; majd a dalmátországi háboruságot említi; de elhallgatva a szerencsétlen 1115-iki s az eredményében nem dicsőbb 1117-iki hadjáratot, mindjárt az 1124 évi *(anno autem nono regni sui)* eseményeket mondja el: »intravit Dalmatiam et a Dalmaciensibus honorifice est susceptus«; elmellőzvén azt is, hogy az akkor kivívott eredmények egy év mulva megint romba dőltek. Ezzel a jóakaró tendentiával szemben áll a cseh hadjárat alkalmával a király esztelenségének leírása: »putabatque rex in consilio equalem se Salomoni, in fortitudine Samsoni, in audacia David, sed illis equalis non erat«; ezután a következő passus: »legittimam nolebat ducere uxorem, sed concubinis meretricibus iunctus erat«; majd azok a válogatott kegyetlenkedések, melyeket az író neki tulajdonít, és a kunokkal való barátsága, vagyis azok a helyek, a melyek a *furor regis*-t jellemzik.

A csehekkel vívott csata különben nincs híven leírva; a mint a velenczeiek elleni küzdelemből csak a dicsőségeset említi, itt is *Janus* nádornak[1]) győzelmet tulajdonít, noha a seregek megfutottak.[2]) Téved a király házasságánál is, mert II. István

[1]) Talán azonos az 1103—1113 közt szereplő Joannes comes palatinussal. *Fejér* id. m. II. 43. 46. 57. és *Fejérpataky:* Kálmán kir. oklevelei 44. és 62. l. A következő ismert nádor Pál, 1135-ben. *Fejér* id. m. II. 86.

[2]) Cosmas, Mon. Germ. SS. IX. 123.

felesége nem volt *Guiscard Róbert* leánya.[1]) Jól van értesülve az író *Ladomir* ostromáról, csak az előzött *Jaroslav* nevét változtatja *Bezen*-re. A mi az urak fellépését és *Kozma* szavait illeti, bár ezeket más író fel nem jegyezte, mégis valószínűek, különösen ha meggondoljuk, hogy már Kálmántól és Álmostól is megtagadták az urak az engedelmességet, kijelentvén: ha harczolni akarnak, küzdjenek meg ketten egymással.[2]) Az 1127-iki Görögországba való betörés és *Komnenos János* császár következő évi bosszuálló hadjáratának elmondása is megfelel a valóságnak, eltekintve a fejedelmek üzengetésétől és attól, hogy a béke még csak később, a Jánoson aratott győzelem után jött létre.[3])

Hitelt érdemel Álmos elmenekülésének és holtteste hazahozatalának elbeszélése is,[4]) és — bár más írásban korunkra nem maradt — nem vonhatjuk kétségbe a király elleni összeesküvések,[5]) a Béla trónörökössé való kijelölése[6]) és a király

[1]) Felesége Adelhaid, Steflingi II. Henrik regensburgi várgróf leánya. *Wertner:* Árpádok családi története, 235—242. ll. V. ö. továbbá u. o. 229—233. l. és *Pauler* id. m. II. 608. l.

[2]) Comes Cosma előfordúl Kálmán 1113-iki, a zoborhegyi apátság részére kiállított oklevelében. *Fejérpataky* id. m. 61. l. Pauler nem tartja bizonyosnak, de mégis valószínűnek, hogy ez a Kozma azonos a krónikáéval. Id. m. I. 609. l. Karácsonyi egyszerűen elfogadja a BKK. adatát. Magyar nemzetségek, II. 185. Wertner nevét sem említi Kozmának. Az 1113-ban szereplő Cosma, Staul meghatározhatatlan helységben birtokos. Ez a helység mindjárt a Zobor hegye után van említve. A Hunt-Pázmán nemzetség pedig már korán bírt birtokokkal Nyitra megyében, melynek 1208-ban a nemzetség egyik tagja Tamás, főispánja is volt. *Fejér* id. m. III. 2. 465. — A nemzetség nyitrai ágaiban később is gyakori a Kozma név.

[3]) V. ö. Niketas Khoniates, 24. l. Kinnamos, 9. l. — Ciz comesről Pauler azt véli, hogy a Bogát-Radván nemzetségből való. Id. m. I. 611. l. A Gömör- és Csongrád-megyei Csíz helynevek nem bizonyítják, hogy Csíz a Zemplén megyében birtokos Bogát-Radván nemzetség tagja. A Mauritius név hiba, ez különben csak a Cs-ben van meg. Piroskát a görögök Irénnek nevezik. Piroska név ezenkívül csak Bonfininál fordúl elő.

[4]) Cosmas, Mon. Germ. SS. IX. 143. Pauler az itt említett Konstantiát, Niketasra támaszkodva, a Rhodope aljába helyezi. Id. m. I. 305. l.

[5]) Zsófia minden valószínűség szerint nem II. István nővére. V. ö. Wertner bizonyítását, hogy e Zsófia I. Béla leánya volna. Árpádok családi tört. 144—156. l. László nővérét könnyen nevezhette II. István nővérének az az író, ki Kálmán feleségét II. István feleségének tartotta. Figyelemreméltó az is, hogy a Hunt-Pázmán nembeli II. Lampert Sz. László nővérét (Wertner nem tartja egynek a fenti Zsófiával. U. o. 142.) bírta nőül, állítólag pedig *második neje* valami Zsófia volt. E nemzetség már igen korán bírhatott Bihar vármegyében, minthogy a Hont- és Nyitra-megyei ágak mellett már a XIII. század közepén Bihar-megyei ágakkal is találkozunk, a Kálmán korában szereplő Saul comes pedig épen bihari ispán 1111-ben. *Fejérpataky:* Kálmán kir. oklevelei, 44. 62. l. *Fejér* id. m. II. 58. A bozóki monostor alapításakor (1124—1131 közt) Lampertnek csak Miklós és Syx (?) fia van említve. *Fejér* id. m. II. 82.

[6]) V. ö. Mon. Vat. Series I. Tom. IV. 579. *Wertner:* Árpádok csal. tört. 297. l.

kun-barát érzelmei hitelességét sem. Az említett urak közül is *János* nádor, *Kozma* ispán és *Fulbert* püspök [1]) igazolható történeti személyek.

Míg István uralkodásának egész története interpolatió, II. Béla uralkodásánál úgyszólván csak egy esemény leírása van interpolálva. Az író ugyan mindjárt a szakasz elején megváltoztatja a rövidebb szövegezést:

Regnavit autem post eum Bela cecus. Impletum est in ipsum illud propheticum: Dominus solvit compeditos et Dominus illuminat cecos. Et iterum: Inite consilium et dissipabitur; loquimini verbum et non fiet. Crevit autem puer cecus regnante Stephano filio regis Colomanni et mortuo ipso coronatur IIII. Kalendas Mai, feria tertia. Genuitque . . . BK. A. S. D.

Regnavit autem post eum Bela cecus filius ducis Almi ceci, omnemque numerum malorum devitans, bonorum operum exercitationi [2]) humiliter adherebat. Nec posuit carnem brachii sui in adiutorium, nec habuit fiduciam in homine, sed et altissimum posuit refugium suum, et factus est dominus protector eius, et deduxit eum in multitudine misericordie sue, de fructu ventris sui posuit super sedem suam. Confirmatum est ergo [3]) regnum in manu eius, et inimicos eius dedit dominus in obprobrium [4]) eius usque in [5]) presentem diem. Genuitque . . .[6]) BKK. T. B. K. Cs.

de azután a rövidebb szövegezéssel egybehangzóan hozza Béla négy fiának nevét [7]) és az aradi gyűlés leírását [8]) ama nevezetes passussal: »insuper omnis illorum possessio [9]) ecclesiis cathedralibus est divisa, et sic omnes ville conditionales de Hungaria donationes regum [10]) nominantur«, melynek alapján Huber kifogást emelt Marczali azon állítása ellen, hogy az általa feltéte-

---

[1]) Fulbert kalocsai püspök már az 1111 évben szerepel. *Fejér* id. m. II. 57.

[2]) exercitacionem K.

[3]) ergo om. B. Cs.

[4]) opprobrium Cs. obphrobrium K.

[5]) ad B.

[6]) Genuit T. B. Cs.

[7]) V. ö. *Wertner:* Árpádok családi tört. 297. l.

[8]) Ilona királynéra vonatkozólag *Wertner* id. m. 297—302. ll.

[9]) possessio eorum B. Cs.

[10]) region Cs.

lezett nemzeti krónikát II. Géza idejében írták volna, rámutatva, hogy e magyarázatot egykorú író nem adhatta.[1])

Mindjárt e passus után következik a BKK. interpolatiója, mely *Borics* lengyel-orosz segítséggel történt betörését tárgyalja, a mely után megemlítve a király részegességét, a rövidebb szöveggel egyezően hozza a király halálát. Az aradi vérengzés azonban valószínüleg azonos a Borics híveinek kivégeztetésével, csakhogy két különböző írótól származik s a Bécsi Képes Krónika compilátora nem vette észre, hogy e két leírás tulajdonképen egy és ugyanazon eseményre vonatkozik. A két tudósítás közül az interpolatió a bővebb és mindenesetre korábbi is, mert a meggyilkolt urakat is ösmeri, sőt haláluk módját is tudja.[2])

Több a betoldás megint II. Gézánál; u. m Pozsony elfoglalása,[3]) a fischamenti ütközet,[4]) továbbá III. Konrád[5]) és VII. Lajos keresztes hadainak átvonulása az országon és Borics megjelenése[6]) a keresztes táborban, végül pedig a ladomiri hadjárat érintése.[7]) Mindezen adatok pedig megegyeznek más írók tudósításaival. Pozsony elfoglalását és a fischamenti ütközetet *Freisingi Ottó* is elmondja, III. Konrád seregeinek pusztítása hiteles tény, VII. Lajosról és Boricsról pedig *Odo de Diogilo* tudósít. Nem említi azonban az író Pozsony visszaszerzését és Borics távozására vonatkozólag is eltér kissé

---

[1]) Mittheilungen des Inst. f. öster. Geschichtsforsch. IV. 134.

[2]) Lampert és fia Miklós, a bozóki monostor alapítói *(Fejér* id. m. II. 82.) testvére Hippolit. — III. Béla uralkodása elején előfordúl Thomas comes filius Sampsonis (Árpádkori Uj Okmt. I. 69.), 1193-ban pedig Tamás és Torda comesek fiai. (Mon. Eccl. Strig. I. 143—4.) Pauler (id. m. I. 613.) Győr nemzetségbelieknek tartja őket. — János somogyi prépostra v. ö. Mon. Eccl. Strig. I. 97. — Bod zalai comes fia Korus előfordúl 1130-ban. *(Fejér* id. m. II. 81.), ez azonban aligha lesz az itt említett Bud fia. — Egy Misca comes előfordúl 1137-ben (?) u. o. 88. — A mészárlás színhelyének Pauler az Ung-megyei Aradot tartja; van még egy Arad Esztergom megyében is. Id. m. I. 612.

[3]) A Pozsonynál szereplő Rapolt alatt talán Plaien Liutoldot kell érteni. *Freisingi Ottó:* Gesta Friderici I. cap. 30. — V. ö. még *Ortvay:* Pozsony története, I. 255 és 357. — 1162-ben előfordúl egy Gábriel comes curialis. *Fejér* id. m. II. 146.

[4]) *Freisingi Ottó:* Gesta Friderici I. cap. 32.

[5]) Guilelmus Tyr. L. XVI. c. 19—22.

[6]) Odo de Diogilo szerint Boricsot VII. Lajos magával vitte s úgy vezette ki az országból *satis honeste*, minthogy a szökési kisérlet nem sikerült. *Migne:* Patrologia, CLXXXV. 1214—16.

[7]) A krónika *Minoslo*-ja alatt I. Misztiszlót kell érteni. Meghalt 1132-ben, tehát jóval Géza és Eufrosina házassága előtt. Itt az író az 1152-iki győzelmes hadjáratot említi, érintve azt is, hogy már előbb is vezetett a király hadat Vladimir ellen.

Odo de Diogilo elbeszélésétől. Van azonban egy passus itt is, melynek alapján Huber kifogást emelt ezen elbeszélés egykorúsága vagy közelkorúsága ellen. A fischamenti ütközet előtt írja a krónika: »Herricus[1]) autem[2]) quidam, dux Austrie, principalis adversarius regis,[3]) omnes bellatores de Saxonia et de Bavaria secum adduxerat;[4]) erat enim tutor populi[5]) ducis Herrici[6]) Leonis, cui Saxonia et Bavaria hereditario[7]) competebant.« A *populi* szót Toldy *pupilli*-nek nyomatta, a hogy természetesen kifogás alá eshetik a *dux Austrie* kifejezéssel együtt. *Tutor populi*-t írhatott azonban egy oly író, ki nem tudta, hogyan került *Babenberg Henrik* osztrák őrgróf kezéből a bajor herczegség *Oroszlán Henrik* kezébe; a ki nem tudta, hogy 1143-ban Oroszlán Henrik, anyja kívánságára lemondott Henrik osztrák őrgróf javára Bajorországról, melyet Henrik már 1141 óta ténylegesen bírt, s a mely sok viszály után csak 1156-ban került vissza Oroszlán Henrik birtokába. Az *Austrie dux* kifejezés sem eshetik komoly kifogás alá, mert Henrik tényleg az osztrák őrgrófok családjából származott s mint ilyen volt ösmeretes Magyarországban; 1141 óta azonban herczegi czímet viselt, mint bajor herczeg, melyet azután a bajor herczegségről 1156-ban való lemondásakor is megtartott, minthogy az ő kedvéért Ausztria ekkor herczegség rangjára emeltetett. Mint bajor herczegnek lehettek hadában bajorok is, a szászok jelenléte azonban valószínűleg a krónikás tévedése, ki az egész birtokcserét barátságos úton létrejöttnek gondolta, s természetesnek tartotta, hogy ha Henrik Bajorországot kormányozza, úgy Oroszlán Henrik ekkori tényleges herczegsége, Szászország is az ő kormánya alatt áll.

És ezzel végeztünk az interpolatiókkal, melyek itt megszakadnak. Az 1152 év utáni eseményeket — mert valószínűleg az 1152-ik évi hadjáratot érinti itt az interpoláló — már nem szövi be a compilátor.

Szent Lászlónál rámutattam arra, hogy ezen interpolatiók, ha nem teljesen egykorúak is, legalább közelkorúak. Kálmán és II. István uralkodásánál szintén rámutattam, hogy ez a rész is egykorú tudósításokat tartalmazhat, melyeken azonban meglátszik valamely későbbi átdolgozónak az erede-

[1]) Henricus K. B.
[2]) autem om. Cs. B.
[3]) regius K.
[4]) duxit Cs.
[5]) pupilli K.
[6]) Henrici B. K.
[7]) hereditarie B. Cs.

tivel ellenkező, Kálmán és II. István befeketítésére törekvő tendentiája. Hogy pedig a II. Béla uralkodása alatt történtek, eltekintve előadásuk hitelességétől és elevenségétől, egykorúságukra még más bizonyítékot is tartalmaznak, arra rámutatott már Pauler.[1]) II. Bélánál ugyanis ezt olvassuk: »inimicos eius dedit Dominus in opprobrium eius usque in *presentem diem.*« Hogy pedig e részeknek még III. István trónralépte előtt kellett iratniok, azt már Toldy bizonyította a »severitate regis Stephani minoris« kifejezés alapján, mert így csak akkor lehetett beszélni, mikor az országban még csak két István királyt ismertek. Pauler azonban ezen adatok alapján az interpolatiókban foglalt részt[2]) két különböző korban írt töredékre osztja, a mit feleslegesnek tartok. Az egyes uralkodók története Kálmántól II. Gézáig annyira magán viseli az egykorúság bélyegét, — eltekintve Szent László szintén egykorú íróra való történetétől — hogy ezeket nem két különböző időpontban, hanem időről-időre irottaknak kell tartanunk. Rámutattam arra is, hogy az ellenkező irányzatok, melyek az elbeszéléseknél érvényesülnek, szintén csak úgy magyarázhatók meg, ha az egykorú feljegyzéseket egy még közelkorú író átdolgozta. Közelkorúnak kellett az írónak lenni, mert különben semmi oka nem lett volna a tendentiósus átdolgozásra.

Itt azonban ki kell térnünk még egy körülményre. A most tárgyalt betoldások fenmaradtak *Mügeln* német nyelvű zavaros krónikájában is. Ez a krónika szorosan csatlakozik a Budai Krónika családjához. Kezdődve a Sambucus-codexben és a Pozsonyi Krónikában is meglevő bevezetéssel, Róbert Károly apuliai útjával végzi előadását; a Budai Krónikához való közeli rokonságát bizonyítja az is, hogy a Budai Krónikával egyezően nincsenek meg benne azok a helyek, a melyek mind a Bécsi Képes Krónikában, mind Kézaiban megvannak. A fordítás különben igen rossz. Mügeln gyakran nem érti meg a szöveget s annak tudósításait elferdíti. Ránk nézve azonban becses, a most tárgyalt interpolatiók más szerkesztésben való fentartása miatt. Mügeln nem tartotta fen ezeket a Bécsi Képes Krónikában meglevő alakban, hanem csak kivonatban, mely sokkal színtelenebb a Bécsi Képes Krónika variansánál. A szereplő főurak nevei kimaradnak, az események többnyire csak érintve vannak. Eltekintve a Szent Lászlónál levő rövid toldásoktól, Kálmán uralkodásánál egész röviden elmondja a Budai

[1]) Id. m. II. 781. l.
[2]) II. b. krónikának nevezi.

Krónika tudósításán kívül Álmosnak a trónra való kijelölését és visszalépését, lázadásait és megvakítását,[1]) II. Istvánnál pedig hasonló rövidséggel érinti a lengyel és görög hadjáratot, a görögök győzelmét, a király harcziasságát, sympathiáját a kunok iránt és a kunok mészárlását.[2]) II. Bélánál a Budai Krónika adatain kívül csak a homályos »slug Belinum den Kunig von polan« passust hozza, mely valószínüleg a Bécsi Képes Krónikában tárgyalt Borics-féle betörésnek felel meg.[3]) Végül II. Gézánál, minekutána a fischamenti ütközetet és VII. Lajos keresztes hadának átvonulását nagyjában említette, kissé bővebben szól a lengyel hadjáratról, említve, hogy első alkalommal Géza vereséget szenvedett, de azután győzött.[4]) E négy rövid fejezet toldásai igen soványan tartották fen a Bécsi Képes Krónikában is meglevő toldásokat, oly soványan, — egyebet nem is említve — hogy Borics egyáltalán elő sem fordúl bennök.

A mi azonban ránk nézve érdekes, az az, hogy Mügelnnél ezek a betoldások tovább folynak. Négy fejezet következik még, mely az 1152—1167 évi eseményeket egy más krónikánkban sem található alakban tartotta fen. Az első ezek közűl (cap. 52.) a görög harczok zavaros és hiányos elbeszélése után elmondja: »darnach sant der kunig geysa gen saders in dalmacia daz die venediger betzwungen und betwang die stat tzu seinem reich«,[5]) majd végzi a király halálával, mit a Budai Krónikából vesz át. A következő 53-ik fejezet III. István megkoronázása után elmondja László és István herczegek bejövetelét, említve azt is, hogy István családi összeköttetésben volt Manuellel, bár neje nem nővére, — mint Mügeln mondja — hanem unokahuga volt Manuelnek;[6]) tudja az író azt is, hogy László koronázásakor öcscse az ország harmadát kapta, hogy III. István nagybátyja elől Pozsonyba menekült, és tudja azt is, hogy Lukács érsek megátkozta Lászlót, ki nemsokára meg is halt. IV. Istvánnal egy újabb fejezet (cap. 54.) foglalkozik. Koronázásakor Lukács érsek neki is megjósolja közeli bukását s III. István erősödő pártja nemsokára ki is vívja a győzelmet, IV. Istvánt pedig elfogja annak a háznak az ura, melyben menekülése közben fáradalmait akarta kipihenni.

---

[1]) Cap. 48.
[2]) Cap. 49.
[3]) Cap. 50.
[4]) Cap. 51.
[5]) Mügeln ez adata nem igazolható. Talán inkább a spalatói viszonyokra vonatkozik ez a hely, melyet megmagyarázni nem tudok. V. ö. *Engel:* Gesch. des ung. Reichs, II. 483—484. l.
[6]) *Wertner:* Árpádok csal. tört. 337. l.

III. István azonban szabadon bocsátja a foglyot, ki Manuelhez vonúl ki s a császárt újabb betörésre bírja rá, mely azonban eredménytelenül végződik. Manuel már most (cap. 55.) a maga javára emel jogot a koronára. A harcz részleteiről Mügeln nem beszél, csak az 1167-iki háborút és vereséget mondja el bővebben, azután »darnach starb der herzog bela kurtzlich und ligt begraben tzu gran« szavakkal végzi betoldásait.

A betoldások itt is — épen mint előbb — soványak és színtelenek, de mindazonáltal hitelesek. A Manuel, II. László és IV. István harczaira vonatkozó tudósításokat megerősíti *Kinnamos*, Lukács érsek szereplését az itteniekkel egybehangzóan beszéli el *Gualterius Mapes* [1]) s a Münchenben és Bécsben őrzött két királyi névsor.[2]) IV. István elfogatásának körülményei, a II. Géza alatti dalmát háború és Béla herczeg halála az egyedűli adatok, melyeket más forrás meg nem erősít. Ezek közűl is az első nem ellenkezik a valószínűséggel, a második valószínűleg tévedésen alapszik, a harmadikra pedig világosságot vet egy 1167-iki oklevél, melyben a király a »mihi et filio meo« kifejezést használja. III. István 1166-ban vette nőűl Ágnest, II. Henrik osztrák herczeg leányát, fia tehát 1167-ben születhetett s így Mügeln adata reá vonatkozik. Az itt említett Béla herczeg nemsokára az 1167-iki háború után halt meg, s ebből magyarázható az is, hogy ez az Árpád-házi herczeg máshol nem fordúl elő s neve is csak itt van említve.[3])

Hogy pedig itt a Budai Krónika alapszövegébe betoldott interpolatiókról van szó, bizonyítja az, hogy 1167 után Mügeln a Budai Krónika nyomán még egyszer hozza III. István, II. László és IV. István történetét. Mügeln betoldásai pedig legalább is nagyon valószínűvé teszik azt, hogy a Bécsi Képes Krónika interpolatióihoz alapúl szolgáló krónikának redactiója III. István korából származik. III. István korába azonban csak a különböző, többnyire egykorú feljegyzések ösz-

[1]) *Történelmi Tár*, 1878. 170—172.

[2]) Müncheni kir. könyvtár: Cod. Germ. Nr. 331. p. 85*a*—88*b*. Bécsi udvari könyvtár: Cod. Nr. 3471. 111*a*—113*a*. Istos ambos fratres Lucas archiepiscopus Strigoniensis excommunicauerat et periculum eis citissime futurum predixerat eo quod sese illegitime fecerant coronari. — Hasonló de rongált szövegű a Kovachich által kiadott *Series Regum Hungariae* is. Scriptores rerum hung. minores, I. p. 1—10. Ez saját megjelölése szerint: Desumta ex Apographo Cornidessiano Bibliothecae Telekianae Cod. W. p. 63. in 4. ubi eidem praefigitur Epigraphe Autographum indicans. Extrait de MSS. latins de la Bibliothéque du Roi. Nr. 5941. A.

[3]) *Fejér* id. m. II. 179. — V. ö. *Wertner:* Árpádok csal. tört. 318—320.

szeszerkesztését teszem, mely összeszerkesztés alkalmával juthattak az egyes részekbe némely zavaró elemek is, pl. Kálmán uralkodásánál Borics fiának Kálmánnak említése, vagy II. Istvánnál, hogy a király nőül vette Guiscard Róbert leányát.

A betoldások közül különben az *Acephalus-codex* is fentartott kettőt: a várkonyi jelenetet és II. István uralkodását. Az elsőt a Bécsi Képes Krónikával teljesen egyezően, a másodikat tőle eltérően, csak a II. Istvánra kedvező tudósítások közlésével. Sajnos, az összehasonlítható szövegek oly rövidek, hogy viszonyuk pontosabb meghatározására nem találunk bennök elég támasztékot. Mindenesetre érdekes azonban, hogy már a várkonyi jelenetnél van a Bécsi Képes Krónikának egy passusa, mely az Acephalus-codexben nincs meg: »susurratores enim, quales nostris temporibus complacent precipue«, a mi valószínűleg az interpolatiók alapjául szolgáló krónika compilálásának idejére vonatkozik, habár feltéve, hogy ezen rész első szakasza már Szent László uralkodásával lezárult, Kálmán és Álmos viszályára is vonatkozhatnék. A II. István korára vonatkozó betoldás még érdekesebb, mert az Acephalus-codexben nincsenek meg először a »sed spiritus eius in manibus eius« szavak, azután a csehekkel vívott csata a király dőreségének ecsetelésével együtt, valamint a király erkölcstelen életmódjára, házasságára, továbbá az orosz hadjáratra és a Kozma-féle jelenetre vonatkozó helyek sem, melyek mind ellenséges tendentiát tüntetnek fel a királylyal szemben. Említi azonban az Acephalus-codex megint a görög összeütközést. Az üzenetváltást a király és császár közt kihagyja ugyan, de a görögök II. István előtti félelméről többet ír, mint a Bécsi Képes Krónika. A görög hadjárattól a király haláláig terjedő rész, tehát a kegyetlenségek, Álmos halála és hazahozatala, Béla trónörökösül való kijelölése, a király elleni lázadás, a király kun-barátsága és a kunok elleni visszahatás, melyeknek tendentiája szintén II. István ellen irányúl, hiányzanak az Acephalus-codex betoldásából.

A görög háborúnál egy érdekes adatot nyujt az Acephalus-codex a szövegek viszonyára vonatkozólag is.

ACEPHALUS-CODEX:	BÉCSI KÉPES KRÓNIKA:
.... invasit partes Grecie brundisium atque Searbicium nec non etiam Nys aliasque civitates Grecorum.	.... invasit partes Grecie atque [1]) alias civitates Grecie.

[1]) Et add. B.

Itt elvitathatatlan az Acephalus-codex szövegének az eredetihez való közelebb állása. És ha ezen codex írója — helyesebben e betoldás írója — ismerte volna a Kozmáról s az urak nyilt ellenkezéséről szóló hosszu elbeszélést, bizonyára nem írta volna ennek helyén: »*missis* exercitibus devastavit Poloniam.«

Mindez pedig igazolja azon állításunkat, hogy Kálmán és II. István korára vonatkozólag az interpolatiókban is két különböző traditió összeolvasztását kell feltételeznünk. Sajnos, támasztékok híján az interpolatiók szövegének további bonczolása lehetetlen, vagy legalább is igen problematikus volna az eredmény, melyet elérhetnénk.

Ezekkel a betoldásokkal szemben a Budai Krónikának ugyanezen korra vonatkozó elbeszélése sokkal későbbi kor bélyegét viseli magán. Hajlandó vagyok e tekintetben Huber azon véleményéhez csatlakozni, hogy e szerkesztés *V. István* korából származik,[1]) de ezt természetesen nem terjesztem ki az interpolatiókra is. Vak Béla uralkodásánál már említettük az aradi gyűléshez fűzött s a Budai Krónikából vett passus bizonyítékát, mely szerint ez a rész csak sokkal későbbi időből származhatik. Marczali kifejtette azokat az okokat, melyeknél fogva e krónikán Szent Erzsébet hatását vélte felfedezni.[2]) Ebből azonban még nem következik, hogy már II. Endre alatt írták volna a krónika ezen részét. Az írónak különben is igen helytelen képe van a II. Endre alatti állapotokról, a mi kétségtelenül későbbi íróra vall. Ha pedig ehez még hozzátesszük, hogy Kézai, jóllehet rövidebb a Budai Krónikánál, mégis V. Istvánig megegyezik vele, s hogy e mellett a Kézai rövidebb fejezetei mindig arányban állanak a Budai Krónika hosszabb fejezeteivel, és hogy Kézaiban épen az a két uralkodó nincs említve, kiről a Budai Krónika is csupán az uralkodás idejét jegyezte fel,[3]) akkor — azt hiszem — mindenki előtt világos lesz, hogy a Budai Krónika és Kézai tudósítása V. Istvánig — mert Kun László történetét már homlokegyenest ellenkezően tárgyalják — közös alapra vezethető vissza, a melynek itt Kun László uralkodása előtt kellett megszakadnia.

Természetesen ez a rész sem íratott egyszerre, ennél is több részlet összeolvasztásával van dolgunk. Eredeti alapja e krónikának a XI-ik századig terjedt, mint azt az Albericus-

[1]) Mittheilungen des Inst. für österr. Geschichtsforsch. IV. 135. l.
[2]) Kútfők, 62—63.
[3]) II. István és III. László.

nál és Richardusnál meglevő, ezen krónikából vett adatok bizonyítják.[1]) Terjedhetett ez a rész I. Endre koráig, kire az ebből merítő Anonymus is hivatkozik.[2]) Különállóan keletkezett krónikáink hun históriája is, mely azonban az V. István korában keletkezett részszel együtt már össze volt forrasztva a XI. századbeli alapforrással, midőn Kézai kezébe került.

De ennek a résznek bonczolásába ezúttal nem bocsátkozom; erre vonatkozó tapasztalataimat és nézeteimet külön forrástanulmányban fogom behatóan ismertetni. Behatóan mondom, mert a véleményalkotáshoz az V. Istvánig terjedő szövegeknek a legapróbb részletekig menő bonczolása szükséges.

Ehez az V. Istvánig terjedő alapforráshoz járultak azután más feljegyzések, melyek, mint említettük, Róbert Károly uralkodásának végéig, illetőleg Nagy Lajosig terjednek s kétségtelenül ez utóbbi alatt szakadtak meg. Az előadás élénksége és pontossága itt is egykorúságra vall s valószínűvé teszi, hogy időről-időre eszközölt följegyzésekkel van dolgunk. Ez a rész az, mely minden valószínűség szerint a budai minorita zárdában keletkezett. Az erre vonatkozó bizonyítékokat összeállította Marczali s így azokat ismételnem nem szükséges; csak arra akarom az olvasót figyelmeztetni, hogy a *budai minorita krónika* elnevezés nem vonatkoztatható a Budai Krónika családjához tartozó codexekben fenmaradt teljes szövegre, hanem összes krónikáinknak — tehát a Bécsi Képes Krónika családjához tartozóknak is — azon részére, mely az V. István korabeli krónikát Nagy Lajosig folytatta. E tekintetben különben is nagy a zavar, mert a Budai Krónika, a Budai Krónika családja és a budai minorita krónika közti éles elhatárolást nem szokták eléggé megtartani, a mi félreértésekre adhat alkalmat.

Az így különböző részekből megalakult Nagy Lajos korabeli krónika kétféle változatban maradt reánk: az eredetinek kétségtelenül jobban megfelelő s a Budai Krónika családjához tartozó codexekben megőrzött változatban és a Bécsi Képes Krónika variansában. Ez az utóbbi a régi bevezetést *(Multipharie—pronior erat)* új pathetikus előszóval helyettesítette; a régi genesist, mely a Chamita eredetet vallotta, ez ellen vitatkozó s a Japhetita eredetet hirdető Hieronymusra és Jose-

[1]) V. ö. *Kaindl:* Studien z. d. ung. Geschichtsquellen. Archiv für österr. Gesch. Bd. LXXXV. II. 488—480.

[2]) rex Andreas ... timebat adventum imperatoris Theotonicorum, ut ne ulturus sanguinem Petri regis Hungariam intraret, ut in sequentibus dicetur. Anonymus, cap. 15.

phusra támaszkodó új genesissel cserélte fel. A magyarok bejövetelének idejét is máskép írta; de itt már elkerülte figyelmét a forrásban levő Chamita eredetet feltüntető leszármazási tábla, úgy hogy ez mint zavaró elem benne maradt a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó összes codexekben, világos tanubizonyságúl arra, hogy a Chamita eredetet valló krónikáink tartották fen az eredetibb szöveget. Ezen változtatások után pedig a Bécsi Képes Krónika még betoldásokat is eszközöl.

E betoldások, melyeket föntebb bőven tárgyaltam, nagyjában megegyeznek a Pauler által *II. b.* krónikának nevezett részszel. Pauler azonban az általa *II. a*-nak és *II. b*-nek nevezett krónikák közt szoros kapcsolatot feltételez. Szerinte e kettő egyszerre került krónikáinkba s az 1091 évnél határolódik el egymástól. Hogy azonban a kettő közötti kapcsolatot elfogadhatóvá tegye, kénytelen ahoz a feltevéshez folyamodni, hogy a Budai Krónika szövege a Bécsi Képes Krónikából való kivonatolás útján keletkezett. A *II*-vel jelzett krónikában ugyanis már az 1091 év előtt vannak helyek, melyeket csak a Bécsi Képes Krónika tartott fen, és viszont 1091 után nem minden *II*-vel jelzett rész van meg csakis a Bécsi Képes Krónikában.[1])

A Budai Krónika azonban nem keletkezhetett kihagyások útján a Bécsi Képes Krónikából, mert a magyarok bejövetelének ideje a Budai Krónika családjában megegyezik a Kézai dátumával, míg a Bécsi Képes Krónikáé különbözik tőlük; mert a Bécsi Képes Krónika szemmel láthatólag megmásította a Budai Krónikának Kézaival egyező genesisét, vitatkozott ellene, bővítette a nélkül, hogy a régi nézet maradványait gondosan kipusztította volna szerkezetéből; mert az Acephalus-codex II. Istvánról szóló része bizonyára nem mondaná, hogy »*missis* exercitibus devastavit Poloniam«, ha ismerné a Kozma felléptéről szóló bő elbeszélést; mert az Acephalus-codex ugyanezen bővítése a görög hadjáratnál is helyesebb és bővebb; és mert a Budai Krónikának azon résznél is, a hol a betoldásokat találjuk, vannak helyei, melyek a Bécsi Képes Krónikában nincsenek meg: így a váradi egyház alapításánál,[2]) II. Béla[3]) és II. Géza halálánál.[4])

---

[1]) *Pauler* id. m. II. 776—785. l.

[2]) de virtute in virtutem proficiscens, *quasi virgula fumi ascendens ex aromatibus mirre et thuris et universi pulveris pigmentarii*, qui non solum in Hungariam .... Cap. 64. A BKK-ban meg nem levő rész *dült* betükkel van szedve.

[3]) »et fuit pius Rex«, a mi ellentétben áll a királynak a BKK-ban említett részegességével.

[4]) Et genuit quatuor filios: Stephanum et Belam, Arpad atque Geysam.

A *Budai Krónika családja* tehát a Nagy Lajos korabeli krónikát helyesebben tartotta fen, mint a Bécsi Képes Krónika családja. Igaz, hogy egyes helyek kimaradtak — minthogy van a Bécsi Képes Krónikának nehány Kézaival egyező helye, mely itt hiányzik — bizonyára azonban csak elnézésből. Vele szemben a Bécsi Képes Krónika érdeme, hogy fentartott egy egykorú tudósításokon alapuló krónikát, mely III. István korából való lehet és sokkal hívebb képét adja a XI. és XII. század eseményeinek, mint a kései V. István korabeli krónika.

A *Budai Krónika* azonban családjának legszélső tagja, s a Bécsi Képes Krónika, az Acephalus- és Sambucus-codex egyezéseivel szemben nehány lényegesebb eltérés mellett különösen sok stiláris eltérést tartalmaz, néhol — különösen IV. László halálánál — önállóan is bővítvén az előtte fekvő forrást.

Domanovszky Sándor.

ZALAVÁR ÉS PÉCS PRIVINA TARTOMÁNYÁBAN.

I.

Minthogy az írók Privina tartományát többnyire a mai Magyarország térképén keresik, néhai tudósunk, Salamon Ferencz, a *Századok* 1882 évi folyamában a *Libellus de conversione Bagoariorum et Carantanorum* című krónikáról, melyben egy névtelen szerző a Privina szláv herczeg tartományában 850—870 táján történt templomszentelésekkel és birtokadományozásokkal ismerteti meg az olvasót, igen érdekes forrástanulmányt közölt,[1]) kimutatni igyekezvén, hogy a krónika helynevei: *Ad quinque Basilicas*, *Salapiugin* és *Mosapurc* a *Sala* folyó mellett, nem magyar földön keresendők. Az ő ítélete szerint a *Quinque Basilicae* nem helynév, csak helytelen interpunctió következtében látszik helynévnek, a miért a magyar *Quinque Ecclesiae*-vel nem is azonos; *Salapiugin* nevét pedig, mivel Magyarország földrajzában helyét nem találjuk, s a *Sala* név Stiriában és Karinthiában gyakran *Salaberg*, *Sallegg*, *Sallach*, *Salla*-patak és falu stb. összetételben fordúl elő, csakis itt kell nyomozni; végre *Mosaburg* szerinte nem felel meg a mai Zalavárnak, hanem Karinthiában és Stiriában — hol Klagenfurt mellett régente *Mosaburg* vár állott s a hol jelenleg is *Moosburg* kastély létezik, Cilli körűl pedig egykor *Mosaburg* szerepelt — keresendő.

Salamon forrástanulmányának kritikai itéletét támogatja az a körülmény, hogy — mint értekezésében előadja — Privina megyéjéből a föntebbi négy helynéven kívűl — Koch-Sternberg szerint, ki e kérdéssel behatóan foglalkozott[2]) — még hat helynév, közte az ősrégi *Pettau*, Stiria különböző kerületeiben föl-

[1]) Mosaburg és megyéje. *Századok*, 1882. 89 és köv. ll.

[2]) Abhandlungen der hist. Classe der bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1841.

található; a mire csak azt jegyzem meg, hogy *Ussitin* nem lehet *Utschbach*, hanem inkább *Witschein* a marburgi kerületben. Ugyanaz a német tudós folytatólag Privina megyéjében még több helységről nyilatkozik, mely helységek közül Mosaburgot magát Cilli mellé, négyet Stiria egyéb kerületeibe, négyet pedig Ausztriába és a Muraközbe helyezett el; az utóbbiakra nézve azonban nem lehet vele egyetértenünk, mert *Weride* alatt nem lappanghat az egész *Muraköz*, hanem *Werd* a Cilli kerületben; *Spizzun* nem lehet az alsó ausztriai *Spitz* város, hanem *Spitz* a gráczi kerületben; a különös hangzású *Fizkere* sem lehet azonos a Bécs melletti *Fischa* helységgel, de bizonyosabban Stiriában vagy Karinthiában lappang; *Termperc* nem felel meg az ausztriai *Thernberg*, hanem inkább a Judenburg kerületbeli *Dirnberg* nevének. Ortahu, Vitimar és Cella helységekről a német tudós nem szól, pedig *Cella* alatt csak *Cell* a gráczi vagy brucki kerületben értendő, míg a másik kettő ma ismeretlen lévén, e kettőnek nem tudok helyet találni. Azonkívül van még Privina megyéjében hat *kirchen* végzésü helynév, mely helynevek személynevekkel lévén kapcsolatban, Salamon szerint valószínű, hogy ezek az akkori birtokosokat (pl. *Ottakeres*-kirchen, *Isangrimes*-kirchen) s nem is a falu valódi nevét jelentik, épen úgy, mint az ott még előforduló *Sandratus presbyter temploma* és *Ermperth presbyter egyháza* sem lehetnek helynevek; melyeket tehát sehol sem fog valaki elhelyezhetni.

A forrástanulmány írója tárgyalás alá vette Arnulf, II. Ottó, III. és IV. Henrik 890—1057 közt kelt okleveleit, melyeket hamisítványoknak tart; de kifogásol még egy 860 évi oklevelet is, melyben Privina, sajátját Salapiugint az altaichi monostornak adományozta. Szól pedig az Arnulf-féle oklevél, mely némi szellemi kapcsolatban látszik lenni a *Conversio* szövegének egy részével, a salzburgi érsekség javára történt adományozásról; s ezt az adományozást a fölsorolt későbbi oklevelek is megerősítik. Előfordulnak e birtokadományozásban a Privina-megyebeli *Quinque Basilicae* helyett *Quinque Ecclesiae*, azután *Mosburg* apátság és *Solapiugin* a Sala folyó mellett, Salamon szerint az utóbbihoz tartozó hét helységgel, melyek java része a Cilli kerületben ma is ugyanazon név alatt föltalálható lévén, nem lehet kételkedni benne, hogy Salapiugin is ott feküdt, ha mindjárt talán ma ott Sala nevű vizet a térképen nem találunk is; előfordúl még azonkívül *Sabaria* stb. Jeles tudósunk az Arnulf-féle 890-iki oklevelet hamisításnak tartja, a miért is az ezen hamisítást megerősítő későbbi oklevelek hitelességében sem hisz. Föltéve, hogy azok

az oklevelek mind hamisak, nézetem szerint még sem lehet azokat mellőznünk, mert a *Conversio* némely adatainak viszhangját adják.

Legyen szabad a Privina-megyebeli helységek némelyikére nézve régi földrajzunk érdekében nehány megjegyzést tennem. Az a körülmény, hogy e helységek túlnyomó részét a mai Stiria összes kerületeiben és Karinthiában találjuk, kétségen kívül helyezi, hogy itt laktak a *Conversio*-ban említett karantánok és szomszédjaik a bajorok; de hogy Magyarország irányában meddig terjedt a IX-ik században a karantánok és bajorok birtoka, azt a mostani magyar határszéleken előforduló *Windisch* melléknevű helységek és a vend lakosok jelenléte nem bizonyíthatja eléggé. A IX-ik században Stiria neve még nem lévén ismeretes, a stiriai történetíró, *Aquilin Julius Caesar* szerint [1]) az első stiriai határgróf csak a X-ik században fordúl elő, s így a mai Stájerország nagy része a IX-ik században Karinthiával volt egyesítve; hogy azonban a mai Stiriában a vendek hírét sok *Windisch* előnevű helység, a bajorokét pedig a mai Gratz régi *Bayerisch-Gratz* neve és *Bayerdorf* tartják fen, szintén nem szenved kétséget.[2]) Ott, a hol a lakosok nem változnak, a helynevek is ritkán változnak; ellenben ha a régi lakosokat más nemzetiségű lakosok váltják föl, ezek a régi helyneveknek csak csekély részét szokták föntartani; a miből következtetem, hogy épen a tények logikája okozta, hogy a Balaton mellékén és Baranyában a magyar honfoglalás után a megelőző századok helynevei is, kevés kivétellel majdnem mindenütt eltűntek, míg a Duna jobb partján lakó tótjaink útján az ottani régi helynevek — úgy hiszem — nagyrészt megmaradtak.

II.

Midőn a Privina-féle helységek közt épen a ma ismeretlenek sorában látjuk megemlítve *Ad Quinque Basilicas* nevét, első pillanatra méltán feltűnik, hogy a Névtelen, ki annyira iparkodik a nem német helyneveket mellőzni, itt latin helynevet használ; pedig nem szenved kétséget, hogy annak szláv, de esetleg német nevét is jól ismerte. A mi a *Quinque Basilicae* különösnek látszó nevét illeti, azt talán a IX-ik század viszonyai közt a térítés idejében meglepőnek tarthatjuk, de korunkban, midőn Ausztriában *Neunkirchen*, Vas várme-

[1]) Beschreibung des Herzogthums Steyermark, 1802. II. 2. l.
[2]) U. o. I. 96—98. l.

gyében pedig *Tizenháromváros* nevű kis falu van, már nem ütközünk meg rajta. Az idézett stiriai történetírónál előjön *Salat* máskép *Sala* plebánia a marburgi kerületben;[1] ő *Salapiugin* nevét *Salaburg*-nak írja, talán azért, mert a helynevet szlávnak véli; különben a *piugin* szó a németben nem felel meg a *burg*-nak, mit a Névtelen által használt *Salzburg* és *Mosaburg* nevek is igazolnak, a ki semmiesetre sem írja le a *piugin* szót, ha az a németben *burg*-ot jelent vala. A Privina-féle helynevekből sejti Stiria történetírója, hogy a salzburgi érsek megyéje abban a korban Pécsig terjedt.[2] Hogy a mi *Zala* vagy *Szala* folyónk nevét a tudósok kelta eredetűnek tartják, azt több helyen olvashatni; azonban a Névtelen által említett *Sala* (kimondás szerint *Szala*) nevét én tiszta szláv névnek tartom, mely vizet vagy vizes helyet jelentvén, értelmére nézve megfelel a magyar *sellye* és *selyeg* szavaknak; a miről tanuskodik a Vág folyó partján fekvő Nyitra-megyei *Sellye*, melyet a vidék tót lakosai Ipolyi szerint[3] mai napig is *Sala*-nak írnak és ejtenek. A Somogy-vármegyei Sellye község szintén a határát pusztító vizektől nyerte nevét; de a Fertő melletti régi *Selyeg-Ilmicz*, és a Vulka-patak régi okleveles *Selyeg* neve is az én nézetemet támogatja; hanem, hogy a *Sellye* és *Selyeg* eredete magyar-e? arra csak a nyelvészek felelhetnek, mert épen szláv vidéken fordúl elő a *flumen Sellede*, mely igen megközelíti a mi magyar víznevünket.[4] Mosaburgot — azt hiszem — főleg azért tartják azonosnak a mai *Zalavár*-ral, mert az elsőben a IX. vagy X. században is szent Adrián teste nyugodott, s a Salamon szerint hamis egykorú és későbbi oklevelek állítják, hogy itt apátság is volt; az utóbbi pedig t. i. Zalavár, szent Adrián tiszteletére szenteltetett. Talán csak a puszta véletlenség játszik itt szerepet; sajnos, hogy a szent ereklye Mosburggal együtt eltünt, a mi ha nem történik, ma egy tárgygyal kevesebb volna a vitatkozásra. Egyébiránt Mosaburg, mely a stiriai író szerint a Dráva és Száva közt feküdt,[5] akár Cilli akár Klagenfurt mellett állott fön, az reánk nézve egészen közömbös; csak azt kell még hangoztatnunk, hogy mivel a Klagenfurt melletti régi *Karantana* város helyén álló *Maria-Saal* ma is egy prépostság székhelye és a salzburgi érsek birtoka, de a mosaburgi egyház is Mária tiszteletére szenteltetett: inkább Klagenfurt mellett kellene keresni a régi

[1] U. o. II. 430. l.
[2] Id. m. 116—117. l.
[3] Deákmonostori bazilika, 41. l.
[4] *Századok*, 1882. 109. l.
[5] Id. m. I. 122. l.

Mosaburgot.[1]) Még csak arról kell megemlékeznem, hogy *Moskirchen* nevű hely is van a marburgi kerületben, ez alatt azonban aligha lappang a keresett Mosaburg.[2])

A Hormayr pártolása mellett megjelent »*Die Burgvesten*« stb. című munka szerint[3]) Privina herczeg 825-ben Ratbodtól (obermarkgraf der Ostmark) a *Saan* folyónál egy darab földet kapott, a hol ő nem messze Cillitől *Moosburg*-ot 826-ban — mely évszám a *Conversio* adatával nem egyezik — épitette; e szerint tehát a Privina-tartomány kiterjedése nem lehetett oly nagy, hogy a Névtelennél fölsorolt helynevek mind Privina területéhez tartoztak volna, s talán helyes Salamon véleményéből[4]) azt következtetni, hogy a templomszentelésről és birtokadományozásról szóló zavart adatok nem kizárólag a Privinaféle területre, hanem a salzburgi érsek birtokára és oly területekre is vonatkoznak, melyek a Privina-megye állományához nem tartoztak.

Most *Zalavár* felé fordítjuk figyelmünket. Ha a mi *Szala* folyónk neve nem kelta, hanem szláv eredetű volna, abból még nem következnék, hogy az a Névtelen *Sala*-jával azonos, mert — mint föntebb kimutattam — a *Sala* név más szláv vidéken is honos. Hogy *Mosaburg* vár volt, azt nem csak a Névtelen mondja, hanem a hely nevének értelme is tanusítja; azonban hogy a zalai apátság alapításakor ott, a hol épült, vár nem létezett, azt abból is lehet következtetni, hogy az oklevelek a monostor nevét elejétől fogva csak *de Zala*, és soha sem *de Zalavár* alakban írják s a régi nevét még később is, századokon át használják; csak a XVI-ik században van — úgy sejtem — nyoma annak, hogy *zalaváři* apátság neve kezd divatba jönni, pedig a *castrum Zala* már századok előtt, talán még a XII-ik században keletkezett. Meg vagyok győződve róla, hogy ha a szent Egyedről nevezett somogyi apátság alapításakor ott az építés helyén vár állott volna, azt már kezdettől fogva nem *de Simig*, hanem *de Somogyvár* nevezték volna; úgy szintén kétségtelen, hogy a vasvári káptalan a már alapításakor létező *Vasvár*, tehát a valódi helynév után kapta nevét. Az a föltevés, hogy a honfoglalás munkája alatt sok helység elpusztulván, Mosaburg is rommá vált: nem nyugtathat meg bennünket, mert a Dunántúl sokféle rombolás sem akadályozhatta meg, hogy egyes kis

[1]) *Századok*, 1882. 113. l.
[2]) A stiriai történetíró, id. m. II. 434. l.
[3]) Id. h. XII. köt. 168. l.
[4]) *Századok*, 1882. 96. l.

helységek nevei a honfoglalás előtti időből napjainkig fön ne maradjanak; annál könnyebben fönmaradhatott volna egy tekintélyes helység híre, melyhez nevezetes történeti esemény füződött, ha t. i. az a helység valójában a Zala partján állott volna. Ha Pannonhalma kegyelettel megőrizte Pannonia város és szent Márton emlékét, miért ne őrizhette volna meg a zalai apátság a Dunántúlnak a honfoglalás előtti korból származó egyetlen apátsága, Mosaburg emlékét, melyhez nevezetes történeti esemény: hittérítés, Privina működése, szent Adrián sírhelye füződött. Nem lehet kételkedni benne, hogy a XI-ik század magyar papsága, ha más úton nem, legalább hagyomány útján ismerte a mosaburgi régi apátság hírét, s a zalai apátság alapítása bizonyára alkalmúl szolgált volna arra, hogy emléke továbbra is fönmaradjon; de mivel semmi formában sem nyilatkozik valamely jelenség, mely bizonyságot tenne arról, hogy Mosaburg a Zala partján állott, azért nem is lehet Privina székhelyét magyar földön keresnünk.

III.

Befejezésül még egyszer kell foglalkoznom a hamisított oklevelekkel.

Hogy Arnulf német királynak — midőn a honfoglalás műve magyar részről még befejezve nem volt, s mielőtt még ő (Arnulf) a magyarokkal szövetséget kötött — a fönhatósága alatt álló tartományokban a salzburgi érseknek adott birtokokról szóló adománylevelét a későbbi uralkodók megerősítették, tekintet nélkül arra, hogy időközben e tartományok egyike, hol egyes adományozott birtokok feküdtek, más hatalom kezébe jutott: még sem tartom ezt a magyar királyságra nézve nagy sérelemnek, mert az Arnulf utódai által kiállított oklevelek némi tekintetben talán csak bizonyítványai annak a ténynek, hogy 890-ben a salzburgi érsekségnek a fölsorolt birtokok adományoztattak, melyekre nézve az érsekség az ő tulajdonjogát a többszöri átiratás vagy megerősítés alapján a változott viszonyok közt is föntartani akarta; de tudjuk, hogy az érsekség czélját el nem érte, mert abban a korszakban, midőn az 1051 és 1057 évi adomány-megerősítések történtek, a dunántúli megyék már Magyarország alkotó részei lévén, a magyar király alapította pécsi püspökség és a zalai convent már tényleg fönnállott. Salamon ugyan nem tudja elhinni, hogy II. Ottó és III. Henrik hamisításokat erősítettek volna meg és oly egyházakat adományoztak volna, melyeknek hollétét nem tud-

ták,[1]) tehát a hitelességet e szempontból is tagadni látszik; azonban úgy sejtem, hogy ezek az uralkodók is, nem új adományozásról lévén szó, a régi adományozás átírásával nem vélték megsérteni a magyar államot, más részről pedig a salzburgi érsekségnek akartak használni.

Én csakis Arnulf 890 évi oklevelét ismerem, mely a salzburgi érseknek adományozott különféle birtokok közt előforduló olyan egykori Privina-féle s egyéb helységekről szól, melyeket nevük után ítélve némelyek magyar földön keresnek. Ez oklevél szövegéből[2]) idézve látjuk, hogy a salzburgi érseknek adományozott birtokok sorát a német földön és a bajor Duna-melléken fekvő birtokok nyitják meg, s mindjárt átmegy *ad Rapam*, a hol *Sabaria civitas et ecclesia*, és *Sicca-Sabaria* (talán puszta terület) jelenik meg. Lehet-e a Gyöngyös vizénél fekvő Szombathelyt a Rába mellett keresni, mely város 23 kilométernyi távolságra esik a nevezett folyótól: ahoz kétség fér, s nagyon kivánatos lenne ez irányban a további kutatás. Azután következik a szövegben *ad Peininchaha*, a mi lehet a Pinka-folyó melletti *Pinggau* helység Stiriában. A sorrendben nyomban következnek *Mosaburch abbatia*, *Salapiugin* és *Quartinaha* (talán *Gartenau?*). Mind a három helynevet a Névtelen is fölsorolta a Privina-féle területen, s a jelen sorrend is azt látszik bizonyítani, hogy azokat nem kutathatjuk magyar földön. Itt jön azután *Ecclesia ad Gensi* és *ad Quinque Ecclesias*, melyek alatt többnyire a Gyöngyös folyó melletti *Güns* (Kőszeg) és *Pécs* városát vélik rejleni; de az a körülmény, hogy *Gensi* nem következik közvetetlen a Gyöngyös vize melletti *Sabaria* után, azt látszik mutatni, hogy az oklevél talán nem a mai Szombathelyre és Kőszegre céloz; a mi pedig a *Quinque Ecclesiae*-t illeti, nincs eloszlatva minden kétség: vajjon Pécset kell-e alatta értenünk? Az oklevél szövege fölsorolja *Ruginesfeld*, *Durnava* (Turnau) és *Pettau* (ez az egykori Privina-megyében) helyeket, melyek elseje valószínűen, a más kettő pedig teljes bizonyossággal a régi karantán határgrófságban feküdt; a két utolsó egyébiránt ma is ösmeretes. Folytatólag az oklevél a Dráva melletti *Zistanesfeld* helységet a Sulpa és Lounzizna folyók mellett, s a Mura körül fekvő *Zuip* várost sorolja föl; mind a két helyet a régi Karinthiában kell keresni, s nem érthetjük *Sulpa* alatt — mint némelyek sejtik — a *Kulpa* folyót, mert azt az ott előforduló *Muora*, mely a *Mura* folyónak felel meg, hangosan tiltja. Most

[1]) Id. h. 94. l.
[2]) Árpk. Uj Okmt. VI. 1. l.

újra visszatér az adománylevél a Rábához, mondván: *ad Lumnichan juxta Rapam, ad Nezelinpach, ad Sabnizam, item ad Rapam, ad Tudleipin, ad Labantam, ad Gurcizam, ad Carantanam,* s ezután huszonhárom helynév következik. A Rába és Nezelinpach melletti helységeket is a mai Stiriában kell kutatni, *Labanta* alatt a *Lavant* völgye értendő, *Gurciza* és *Carantana* mint a régi karantán őrgrófság ősi fészke, valamint az utóbbihoz tartozni látszó huszonhárom helység, csakis a régi Karinthia területén nyomozandók.

Ezzel bevégeztem szerény vélekedésem előadását a Privina megyéjében létezett helységekről, bizton számítva arra, hogy majd találkozik tudós ember, a ki a kérdés homályos részleteit régi földrajzunk érdekében egyéb történeti kútforrások fölhasználásával behatóbban tárgyalni s a néhai Salamon Ferencz által megindított tudományos nyomozást a történeti kritika alapján eredménynyel befejezni vagy legalább folytatni fogja.

Stessel József.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A győri (királyi) tudomány-akadémia története. I. rész: Keletkezésétől 1785-ig. — II. rész: 1785—1806-ig. Irta *Németh Ambrus.* Győr, 1897—1899. Győr-egyházm. kny. 8-r. 102, 2 l., 141, 2 l.

A millennium emlékünnepe a magyar tanár-világ figyelmét a nemzet művelődésének elsőrangú tényezőjére, az iskolára irányította. Igy születtek meg azon iskola-monographiák, melyek a maguk összességében a magyar irodalomnak tisztes alkotásai fognak maradni mindenkor. Ezek sorában előkelő hely illeti meg azon dolgozatokat, melyeket a győri főgymnasium tanárai, élükön Acsay Ferencz igazgatóval, saját tanintézetök multjáról írtak.[1]) Ezen munkálatok természetes kiegészítéseül készült *a győri tudomány-akadémia története.*

Győrött a gymnasium 1626-ban jő létre s jut a Jézustársaság vezetése alá. A jezsuiták tanrendszere két csoportba foglalta az iskolákat: 1. *Alsó iskolák* (studia inferiora) öt osztálylyal. Ezek közül három grammatikai (principia, grammatica és syntaxis), kettő meg humanitas-osztály (poéták és rhetorok). 2. *Felső iskolák* (studia superiora), a hová a hároméves philosophiai és a négyéves theologiai tanfolyam tartozott.

A két csoport összes tanfolyamaival természetesen csak a nagyobb fontosságú helyeken találkozunk. Győrött sem elégedtek meg a gymnasiumi osztályok felállításával. 1718-ban már az »Academia« elnevezéssel és philosophusok névsorával találkozunk; 1745-ben pedig megnyílik a theologiai tanfolyam is.

Nem telt bele harmincz esztendő, midőn a Jézus-társaságot 1773-ban eltörölték. Három évi átmeneti állapot után a győri akadémia 1776-ban *királyi akadémia* lett. Ezen az első csorbát II. József császárnak 1783-iki rendelete ütötte, midőn az egyetemes papnevelőket (seminarium generale) Eger-

[1]) *A győri kath. főgymnasium története, 1626—1900.* Több tanártársa közreműködésével irta *Acsay Ferencz* igazgató. Ismertette *Finászy Ernő:* Századok, 1902. 464—470. ll.

ben, Pozsonyban és Zágrábban felállítá s más helyeken a hittudományok előadását beszüntette. Egy év mulva meg valósággal halálos csapást mért reá, midőn az országot öt tankerületre osztotta — Kassa, Nagyvárad, Pécs, Pozsony és Zágráb központokkal — s egyúttal elrendelte, hogy akadémiák ezentúl csak a tankerületek székhelyein legyenek. Ebből következőleg a győri akadémiának Pécsre kellett költözködnie. Az utolsó ülést Győrött 1785 szept. 11-én tartotta a tanári kar. Az igazgató továbbra is Győrött maradt a gymnasium élén, a tanári kart azonban 1785 október végén már Pécsett találjuk.

Itt az akadémia a gymnasium átalakított épületébe telepedvén, a tanév nov. 1-én nyilt meg.

Győr városa nem tudott belenyugodni akadémiája elvesztésébe. Míg II. József császár élt, elégedetlenségét türelmébe fojtotta. Az ő halála után azonban nyomban megmozdúl a város. 1790 ápr. 24-én részletesen megokolt feliratban kéri II. Lipóttól az akadémia visszahelyezését Győrbe. Megkereste a város a visszahelyezés érdekében az 1790/91-iki országgyűlést is. Kettős lépése azonban egyelőre eredménytelen maradt.

Ferencz királynál megismételte a város korábbi kérelmét s most már nem siker nélkül, mert a király 1794 márcziushavában megigérte az akadémia visszahelyezését ősi otthonába.

De megmozdult Pécs városa is az akadémia megtartása érdekében. Ezen versenyző küzdelem egyelőre a *status quo* fentartását eredményezte. A m. kir. udvari kamara 1797 okt. 5-én értesítette Pécs városát, hogy ő felségének nincs szándékában az akadémiát Pécsről elmozdítani.

A győriek most sem nyugodtak meg; többízben megújíták régi és hő kérelmöket, míg végre a király 1802 elején ismét megigérte, hogy az akadémiát visszahelyezi Győrbe.

Ezen hír hallatára Pécs városa, Baranya vármegye, sőt maga az akadémiai tanács is minden követ megmozdított, hogy a győriek tervét meghiusítsa. De már későn volt minden. A m. kir. helytartótanács 1802 jun. 23-án értesítette az akadémia főigazgatóságát, hogy tekintettel a dunántúli vármegyék kérelmére s ezek nemességének és tanuló ifjuságának nagy számára, ő felsége elhatározta az akadémia visszatelepítését.

Igy is történt. Az akadémia Pécsről még ezen évben (1802) a nagy szünet alatt átköltözött Győrbe, hol az előadások nov. 1-én meg is kezdődtek.

Az akadémia külső története mellett érdekes a tanintézet belső életének megfigyelése is.

A jezsuiták *hároméves* philosophiai tanfolyamukat a főtárgyak után — logika, physika és metaphysika — nevezték

el. A *négyéves* hittudományi tanfolyamon meg a szentírásmagyarázat, a zsidó nyelv, a scholastica theologia és a casuistica voltak a főtárgyak; de ezek keretében vagy ezek mellett tanították a vitatkozástant, az egyházjogot és az egyháztörténetet is.

A jezsuiták eltörlését hároméves átmenet követi. 1776-ban megkezdődik az állami korszak, mely négyéves hittudományi, kétéves jogi és kétéves philosophiai tanfolyamokat szervez. Az egy év mulva megjelent *Ratio Educationis* azután az egész tanrendszert megállapítja, a tantárgyakkal s ezek módszeres kezelésével egyetemben. Érdekesen mutatja be Németh Ambrus azt a helyzetet, mely a Ratio Educationis megjelenésekor a tankönyvek dolgában előállott.

A jezsuita-korszakbeli *academiák*, *aemulatiók*, az állami időszak vizsgálatai, próbatételei és defensiói tanulságosan bevilágítanak a győri akadémia falai közé is.

A jezsuita tanrendszer szerint az iskolai év tíz hónapig tart. Kezdődik nov. 1-én s végződik augusztus végén. Naponkint délelőtt és délután két-két órai előadás tartatik. Hetenkint egy nap szünet. Nagyjában így ment a dolog az állami korszakban is.

Kiemeli a szerző azon haladást, melyet a Mária Terézia-féle akadémiák tanulmányi rendszere a régibb idők rendszeréhez viszonyítva mutat. Kidomborítja azt a törekvést is, mely a nevelés és oktatásügy szervezésénél is az állami szempont érvényesülését czélozta. Méltán rójja meg azt az eljárást, melyet a Mária Terézia-féle rendszer a magyar nyelvvel szemben követ. Míg a királyné Ausztriában már 1774-ben kötelezővé teszi a nemzeti nyelvű oktatást, addig nálunk az osztrák mintára szervezett oktatás eszközéül nem a magyart fogadja be, hanem a latint teszi meg a tanítás nyelvének.

Az 1776 évtől kezdve a győri akadémia a királyi főigazgató felügyelete és ellenőrzése alá került; míg előbb ezt a jogot a Jézus-társaság generálisa, illetőleg tartományi főnöke gyakorolta. A főigazgató fölöttes hatósága a m. kir. helytartótanács. Ennek rendeleteit az igazgató útján közli a tanárokkal. Félévenkint minősítvényi táblázatot követel az igazgatótól a tanárok egyéniségéről és működéséről. — A megüresedett kathedrákra pályázatot hirdet. A folyamodók közül, az igazgató meghallgatásával, a legméltóbbat a helytartótanács útján terjeszti föl kinevezésre. Ő ügyel arra, hogy a tanári karokban egyértelmüség, a tanításban egyöntetű eljárás legyen, a tanulmányi rendszer épségben maradjon. Ennek biztosítása czéljából az egyes iskolákat még királyi biztosok is látogatják.

A jezsuitáknál az akadémia élén a *rector* és a *praefectus*, az állami korszakban pedig az *igazgató* (director) áll. Mellette azonban van *akadémiai tanács*, melynek tudta és beleegyezése nélkül nem intézkedhetik. Fizetésül 800 frt jár neki évenkint. A tanácsot havonkint ülésre hívja össze. Ezenkívül alkalomadtán vannak tanári értekezletek is.

A Jézus-társaság tanárokúl a rend azon kiválóbb tagjait szemelte ki, kik a gymnasium, a philosophia és a theologia tanulmányain már túl voltak s a kétévi előkészületet is elvégezték, mint *repetensek*. Az illetők a tanárkodást a gymnasiumban kezdték, s ha beváltak, az akadémián folytatták. A szerző mind a repetensek, mind az akadémiai tanárok névsorát közli. Ebből kiderül, hogy a jezsuitáknál az akadémiai tanárok is gyakran váltakoztak; kevés van köztük, a ki 5—6 évig egyhuzamban egy helyütt tanított volna. Olyan meg már csak egy akad, a ki hét évig tanárkodott.

Az állami korszakban is gondoskodtak a tanárok kiképzéséről. A tanárjelöltek sorába fölvételi vizsgálat útján lehetett jutni. Az ismétlő (tanárképző) tanfolyamot Budán, az 1777/78-iki tanév elején állították fel az egyetemen. Csak olyanokat vettek föl, a kik végzett bölcsészethallgatók, kipróbált tehetségűek voltak s magukat a tanfolyam háromévi hallgatására kötelezték. A melyik jelölt a tanfolyam befejeztével tanári állásért folyamodott, verseny-vizsgálatot kellett kiállania. A tanártól megvárták, hogy elüljáróinak engedelmeskedjék, tanártársaival békés egyetértésben éljen, tanítványaival jól bánjék, magasabb képzettségű és vallásos ember legyen. A tanulmányi rendszer kiterjeszkedett a tanár egész egyéniségére, működésére, összes kötelességeire és anyagi viszonyaira is. A szerző évről-évre megismertet bennünket a tanárok névsorával is.

A kor ismeretére nagyon jellemzők azon intézkedések, melyek a tanulók életét, kötelességét, fegyelmét és vallásos nevelését szabályozzák. Érdekes jelenség e tekintetben az az átalakulás, melyet a jezsuita-korszak, a Ratio Educationis és II. József császár intézkedései tárnak elénk. A korszellem hű megnyilatkozásai ezek a tények az ő eltérésökben, fejlődésökben, hasonlóságaikban és kapcsolataikban. A régi deák-élet elevenedik meg előttünk azon kihágások és büntetések olvasásánál, melyeket a szerző a győri akadémia életéből 1777—1785-ig felsorol. Nagy érdeklődéssel olvashatjuk az akadémiai tanulók névsorát is, melyet a szerző 1719-től kezdve 1783-ig közöl. E névsorban nem egy ismerősre akadunk azon férfiak közül, a kik később a közélet, a tudomány, irodalom és köz-

művelődés szolgálatában töltötték életöket. A szerző végül az akadémia templomát, könyvtárát, könyv-vizsgálójának és pedellusának kötelességeit ismerteti, — megemlékezvén kitérőleg a szerzetes rendek lectorait Győrött képesítő bizottságról is.

Az akadémia *belső élete* a pécsi, majd a második győri tartózkodás idejéből is sok érdekes vonást tár elénk.

A pécsi akadémián a jegyzőkönyveket 1787 jan. 1-től kezdve német nyelven vezetik, s a német nyelvű tanítás szintén 1787 jan. 1-én kezdődik. 1790-ben azonban ismét a latin lett az oktatás nyelve.

Gondosan leírja szerzőnk a tantárgyak változását a különböző áramlatok idején, s főleg a philosophia előadásának iránya és szelleme kíséri következetesen a kormányzati rendszert. Találóan s az igazsághoz híven rajzolja meg, mily tapasztalatok árán tér vissza a kormány ismét a vallásos nevelés terére, midőn egyebek közt a megszüntetett hitszónoki állást is visszaállítja s a vallástant heti két órában adatja elő.

A szerző nem szorítkozik fejtegetéseiben a tárgyára vonatkozó történeti adatok egyszerű csoportosítására, hanem az általános viszonyokból és közállapotokból indúl ki s ezek keretébe illeszti a pécs-győri akadémia életének alakulását. Igy jár el a magyar nyelv ügyének tárgyalásánál is, midőn lassu térfoglalását lépésről-lépésre kíséri.

E mellett megismerjük a pécsi akadémia tanrendszerét, módszerét, vizsgálatait, tentameneit és vitatkozásait. Rövid ideig volt az ifjuságnak *Ephemerides* című ifjusági ujságlapja is. A szorgalmi idő tíz hónapra terjed. 1785/86-ban még nov. 1-én, a következő évben már október 1-én, 1790-től meg ismét nov. 1-én kezdődik a tanév, mely két félévre oszlik. A téli félévben délelőtt 8—10-ig, délután 2—4-ig, a nyáriban pedig reggel 7—9-ig, délután 3—5-ig van előadás. A heti szünet kedd és csütörtök délutánjára esik.

Mária Teréziának a tanárképzésre vonatkozó rendeletét II. József 1784-ben megszünteti. Az akadémia tanárait rendszerint a gymnasiumi tanárok közül szemelik ki, előzetes verseny-vizsgálat után. A doctoratust megvárják a tanártól.

A tanároknak kevés a szabadságuk. A magyarázataikhoz használt könyvek jegyzékét vagy előadásuk kivonatát be kellett terjeszteniök a helytartótanácshoz. Azon pillanattól kezdve, hogy II. József császár a vallásgyakorlatokat magukra a tanulókra hagyta, a tanárok a nevelésre ügyet nem vetettek. Ennek szomorú eredményét azonban csakhamar lehetett észlelni. Ez bírta rá a helytartótanácsot, hogy II. Lipót királynak ily rendelet kibocsátását sugalmazza: »Az igazgató világ-

gosan és határozottan jelentse ki a tanárok előtt, hogy a haza nemcsak azért bízta rájuk legdrágább kincsét, hogy csak tudományokra oktassák, hanem helyesen neveljék is és vele az erkölcsösség minden eszközét, útját, módját megismertessék. Nagyot hibáznak azért azok, a kik az előadó órákon kívül a tanulókkal egyáltalán nem törődnek, mert a ki tanári pályára lépett, az egyszersmind arra is vállalkozott, hogy az ifjuság erkölcsös nevelését is előmozdítja s e czél elérésére minden eszközt megragad és felhasznál.«

A tanárok fizetését és névsorát, az akadémiai tanácsot, a tanári értekezleteket, a főigazgató és igazgató hatáskörét a pécs-győri tartózkodás idején is részletesen megrajzolja a szerző. Nevezetes fejezete a dolgozatnak az, mely a tanulókkal részletesen foglalkozik. Megtudjuk ebből, mily módon vették fel őket az akadémiába; hogyan léptek föl egyik tanfolyamból a másikba; minő tandíjat fizettek; milyen ösztöndíjakban részesültek; hogyan instructoroskodtak; milyen egészségügyi rendeleteket alkottak érdekökben; minő kötelességeik voltak tanulmányi tekintetben; miben állott az ügyvédi vizsgálat; minő volt a fegyelem és a vallás-erkölcsi élet; kik végezték tanulmányaikat a pécs-győri akadémián 1785—1806-ig. Az akadémiai könyv-vizsgálói hivatal ismertetését három oklevélből álló függelék követi, s ezzel az egész munka második része be is fejeződik.

Németh Ambrus feladata megoldásához kellő előtanulmányok után fogott. Megismerkedett a hazai közoktatás történetének azonkori általános érdekű emlékeivel, s ezenfelül feldolgozta a tárgyára vonatkozó különleges eredeti forrásokat is. Ekként művét biztos alapokra helyezte. Ezekre körültekintéssel és józan kritikával épített, s így olyan dolgozatot nyujtott, mely bizalommal és megnyugvással olvasható. Munkája a XVIII-ik század s főleg ennek utolsó évtizede közoktatás-ügyi mozgalmainak megértéséhez és kidomborításához mindig beszédes és jó tolmácsunk leend. BÁKEFI REMIG.

Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. A Kasszelik-alapítványból kiadja a Kisfaludy-társaság. Második kötet. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 2, 506 l.*)

E második kötetben megjelent tanulmányok a következő cyklusokat foglalják magukban: görög irodalomtörténeti tanulmányok a dráma- és történetírókról s a görög bölcselkedőkről; tanulmányok Danteról, Taine bölcseleti és történeti műveiről;

*) Az első kötet ismertetését olv. *Századok*, 1902. 172. l.

továbbá Tennyson, Emerson, Ruskin műveinek ismertetése, színházi szemle Wagner két operájának előadásáról s végre egy fölötte érdekes essay a tragédiáról. Egypár olvasmány kivételével valamennyi történet-bölcseleti tanulmány, mélyreható elmélkedés, élesen elemző fejtegetés eredménye. E tanulmányokban Péterfy írói egyénisége — mondhatni — a csúcsponton nyilatkozik meg. Nagy szellemek művein edzett elméje minden tárgyból, a melyet vizsgálata körébe von, kiválasztja az általános érdekűt, az igazán jellemzőt, akár a költő művészetére, akár a történetíró felfogására, akár a bölcselkedő eszméinek fejlődésére vonatkozzék, s mindegyikben meg tudja állapítani azt a szoros kapcsolatot, melyben az illető költő, történetíró vagy bölcselkedő, kora szellemével s az általa művelt írásmű fajának haladásával és természetével van. A történeti fejlődés szálait épen oly világosan nyomozza, bontja szét, majd fonja össze a kiemelkedő mozzanatok csúcspontjai szerint a költői művészetben s a görög nagy gondolkozók eszméinek egymásutáni haladásában, mint a mily éles logikával különbözteti meg az újkori történetírókban, például Taineben, a psychologust a kritikustól, a jellemfestőt az események csoportosítójától.

Sehol sem indúl ki egyoldalú szempontból, sehol sem pártos itéletű bíráló; a történeti, bölcseleti és művészeti szempontokat szerencsésen egyesíti és öszhangban tartja. S a milyen ritka érzékkel, mondhatnók, valami sajátságos művészeti intuitióval helyezkedik bele abba a korba, melynek alakjával foglalkozik, soha sem feledkezik meg az általános emberi haladás azon nagy vívmányairól sem, a melyeknek magaslatára állva, biztos itéletet mondhat a régi korokról és szereplő hőseikről. Jellemeket rajzolva sem mond le bírálói tisztéről, s mikor bírál is, soha sem puszta kritikus. Macaulay és Taine ecsetvonásait mindig maga előtt látja, a nélkül, hogy e nagy írók művészete az ő külön egyéni éleslátását veszélyeztetné. S mindez onnan van, hogy vizsgálódása nemcsak nem egyoldalú, nemcsak szerencsésen egyesíti a különböző szempontokat, hanem a műfaj természetét az író egyéniségével kapcsolatban, ezt pedig egyfelől a kor általános eszméivel, másfelől ugyanazon műfaj más képviselőivel szoros összefüggésben látja. S látása mélyreható lévén, mindjárt a tanulmány elején feltünteti a czélt, a melyet el akar érni, és soha sem kénytelen közben megállapodni: vajjon nem tért-e le a helyes útról. Más szóval: mélyreható áttekintéséhez erős szerkezeti érzék járúl, melyhez kevés hasonlót mutat fel különben sem gazdag essay-irodalmunk.

A szóban levő kötet első tanulmánysorozata, a görög tragikusok és Aristophanes művészetének vizsgálata, talán leg-

jobban mutatja a gondolatok eredetiségének, érettségének s a szerkezet szigoruságának öszhangját. Sophokles és Euripides eszméinek a drámai formában megvalósulása s a műfaj korlátainak bővülése, gazdagodása, kevés vizsgáló elme előtt tünt fel oly világosan, mint a Péterfyé előtt. Miben nagyobb Sophokles Aeschylusnál s miben nem éri utól? mit adott Euripides a görög drámának, a minek azelőtt híjával volt, s miféle új hatások érvényesültek művészetében? e kérdésekre keres az író feleletet, s nem elvont fejtegetésekkel válaszol a föltett kérdésekre, hanem mindig a legjellemzőbb művek alakjainak bemutatásával, a miben aesthetikai ízlése s történeti kritikája egybeolvad. Az inductiv és deductiv okoskodás módszerét szigorúan végig viszi, s czélja szerint majd az egyikhez, majd a másikhoz ragaszkodik; néha meg, mint Aristophanesről szóló tanulmányában, mind a kettőt sajátságosan összekapcsolja. Aránylag keveset foglalkozik az ellentétes vélemények czáfolatával; a maga útján indúl s nem szereti, ha feltartóztatják. Ha mégis szóba kell ilyenekkel állania, gyorsan végez velök, mintha sietős útja volna. Meg sem mondja, kinek az ellentétes véleményét czáfolja. Például hogy *Antigone*-ben a családi kegyelet és állami rend összeütközése idézi elő a tragikumot, ezt több író tanítja. Péterfy mégis valószínűleg Csiky Gergelyre gondol, a kit azonban nem nevez meg, mivel a magyar író felfogása egyez a külföldi dramaturgokéval. Péterfy tagadja, hogy Kreon makacssága és daczossága az állami rend képviselője volna, bővebben azonban nem fejtegeti, a min az olvasó kissé csodálkozik, hogy ily megcsontosodott véleménynyel oly könnyen végez. Ez pedig onnan van, hogy Péterfy addigi tárgyalása már némileg e vélemény czáfolata s itt megelégedhetett jóformán az egyszerű tagadással és a hibás felfogás alapokára való hivatkozással.

Fejtegetéseinek összefoglalásában mindenütt rendkívül szemes megfigyelő, s ha nehány szóval akar jellemezni, ezt mesteri ecsettel teszi. Van nehány lapja ez első tanulmánysorozatban, mely irodalmunk legszebb jellemzései közé tartozik; ilyen, midőn a három nagy tragikus költőt összehasonlítja egymással, vagy midőn Tainet, Macaulayt és Rankét állítja párhuzamba, vagy midőn Herodotost és Thukydidest állítja egymás mellé.

Irodalmunkban nem ismerünk szebb jellemzést történetíróról, mint a milyet e kötetben a görög történetírókról olvashatunk. Kemény Zsigmond sorai jutnak eszünkbe, melyeket Macaulayról írt, de Péterfy egészen máskép jár el. Ő sohasem ír egyszerű ismertetést. Még midőn ilyet akarna is írni, számba

veszi tárgya egész körét, magasabb szempontra helyezkedik, hogysem a kérdéses műről szólana, s mindig valami általánosabb érdekű eszméből indúl ki. A görög történetírókat nagy odaadással s részletesen tanulmányozta. Alig mondhatni meg, milyen forrásokból táplálkozott elméje. Csak az bizonyos, hogy minden ízében átvizsgálta azt a kort, melyben az általa fejtegetett író működött s a melyről írt. S mily körültekintéssel, a különféle irodalmi műfajok fejlődésének mennyi ismeretével vezeti le a görög történetírás főképviselőinek módszerét, midőn a fejlődés különböző fokozatain szemlét tart. Hogyan származott a görög epikai költészetből az első történetírás, mikép emelkedett a népies balladától Thukydides művészetéig, s milyen szempontból kell a legnagyobb görög történetírót tekintenünk, hogy az újkoriak mellett is méltányolhassuk: e kérdések szellemes vizsgálatát magyar munkában sehol sem találjuk oly alapos és szép kidolgozásban, mint Péterfynél. Herodotos jellemzésében meglátja azt a naiv hiszékenységet, a melylyel Herodotos nehány erkölcsi maxima, legenda, hagyomány s népies elbeszélés útján az egész ismert világ történetét elbeszéli és magyarázza; meglátja, hogy a mese még érintkezik a valóval, hogy Herodotos kezdetleges psychologus és a maga gondolkodását ülteti át hőseibe; de azt is átérzi, hogy ez első görög prózaíró művészi társalgó, a kit még nem érintett a rhetorok és sophisták divatos szőrszálhasogatásának szele, hanem a ki mindenben szemléletességre törekszik. Ellenben Thukydides már teljesen szakít az előítéletekkel, a néphagyományokkal. Péterfy jól látja, hogy a nagy görög történetírónak nemcsak elméje s írói eszménye más, mint Herodotosé, hanem a kor is egészen megváltozott, a melyben élt s a melynek lüktető politikai élete fejlesztette őt arra a pontra, hogy a történelmi tényeket okozatokká változtassa, a melyekhez szükségszerűleg keresnie kellett a természetes okokat. De azért írónk itt is szigorúan megállapítja a helyes mértéket s óvakodik, nehogy az újkori nagy történetírók színesebb ecsetvonásait keresse Thukydidesnél, a kinek azonban psychologiai ismeretei már méltánylásra találnak nála, mivel »akkor a psychologiai generikus vonások és különbözőségek fölfedezése, meghatározása, kifejezése nagy és új dolog volt.« De e korlátok között mennyi művészi szabadsággal uralkodik a szűk tárgyon, a melyről művét írja, s mily előkelő lélekbúvár, midőn hőseinek szájába olyannyira a helyzet sugallta beszédeket ad.

Ép ilyen élénken tárgyalja Péterfy a görög bölcselkedés fejlődését, a mint a sophisták tanításai nyomán előáll Sokrates, Platon és Aristoteles. Lépésről-lépésre kiséri a különböző fogal-

mak keletkezését s átalakulásukat, míg az athénei élet haladása meg nem teremti Platonban a fogalmak elemzését, a fajok és nemek osztályozását. A görög érzés és gondolkodás a bölcselkedőkbe, különösen Platonba vonúl, kinek dialogusai közül kettőt részletesen is fejteget írónk: a *Gorgiast* és *Philebost*. Xenophon már az általános athénei gondolkodás képviselője; igazában nem is írói természet, csak később, midőn a közszerepléstől visszavonúl, veszi föl írói tollát, hogy Sokrates bölcseleti eszméinek népszerűsítője legyen. Ő nem örökli Platon művészi szerkezetét, de józanságával le tudja kötni az olvasó figyelmét. Vállalkozik arra a nem közönséges feladatra, hogy Thukydides művét tovább folytassa, de műve csak azt a nagy távolságot mutatja, melyben a két író szelleme egymástól áll. Mindamellett Xenophonnak is megvan a maga érdeme, sokszor ügyesen, színesen jellemez a genre-szerű rajzokban s a való élet apró vonásait részletes megfigyelései után híven törekszik megörökíteni.

Történeti érdekű tanulmánysorozat még a Taine különböző műveiről szóló. Péterfy nehány nagy vonással jellemzi a forradalom utáni Franciaország tudományos mozgalmait; kutatja, milyen hatások eredménye a franczia bölcselet és történetírás új fejlődése, a mely Renan, Sainte-Beuve és Taine nevéhez fűződik. Közöttük Taine a történeti módszer legkövetkezetesebb képviselője, a ki látszólag Sainte-Beuve ösvényén indúl, de voltaképen új utat tör magának. Sainte-Beuve is hirdeti a faj, a természeti állapot és a történeti alakulás összes hatásait, de az egyénben valami megmagyarázhatatlan természeti titkot lát s ez teszi jellemrajzait oly változatosakká. Taine ellenben a történeti fejlődés folyamatát, a szellemi élet összes jelenségeit bizonyos korlátok közé szorítja. A természettudomány módszerét ülteti át az angol bölcselkedők nyomán a történeti vizsgálódás mezejébe és szigorúan ragaszkodik e módszerhez, a mi Péterfy szerint elhibázott törekvés, annyit tesz, mint a tengert kanállal kimeríteni.

Miben találja tehát írónk Taine valódi érdemét? Történet-bölcseleti módszerében? Nem, hanem költői képzeletre való jellemzéseiben. »Taineben — írja — a philosophus, a tudós mögött költő rejlik, gazdag képzeletű festő. Mit bánom én, ha a keret tökéletlen, mikor a képek oly szépek!« Azonban Péterfy Taine jellemzéseiben is meglátja a hiányt vagy épen tévedést az ellentétek azon fokozásában, mely a jellemvonások kapcsolatát megrontja. Elhibázottnak tartja már alapjában Taine törekvését, hogy az angol faj psychologiáját csupán az irodalmi művekből akarja megállapítani; mert az önké-

nyes nagyításokat, költői túlzásokat tények gyanánt elfogadni s ezekből szigorú következtetéseket vonni nem lehet. Mintha maga is érezte volna Taine, hogy módszerében itt költői visiói vezették! *A jelenkori Franczia ország alapjai*-ban már a valódi történeti adatokból indúl ki; *a jakobinus kormányzat*-ról írt munkájában pedig a részlet részleteit keresi, s műve valósággal alkalmazott psychologia. Egyáltalán Taine minden művében elsősorban lélekbúvár, ebben van főereje s hatásának titka.

Mellőzve a kötet tisztán költői érdekű tanulmányait, még csak *a tragédiáról* szóló fejtegetéseit említjük, és pedig azért, mert Péterfy felfogására fölötte jellemzőknek látjuk. Azt a kérdést vizsgálja e kitűnő tanulmányában: milyen kapcsolat van az irodalmi műfajok fejlődése és a kor szelleme között; mi az oka, hogy Shakspere az ő tragédiáit már a XVI. század végén megalkothatta? s arra az eredményre jut, hogy épen a legkiválóbb költők, a kik valamely műfajt a legmagasabbra emelnek, mindig érzik és éreztetik a való élet tüzét, a kor politikai és társadalmi állapotában gyökereznek s attól elválaszthatatlanok. S mivel a mai kor a részletező realismus kora: hiába várunk oly költői műfaj felvirágzására vagy csak keletkezésére is, a mely e részletező realismussal szöges ellentétben van.

Ha Péterfy az ő történet-bölcseleti vizsgálódásaiban sokat tanult is a külföld nagy mestereitől: a maga éles elméje valami egészen sajátos és változatos módszert teremtett, a mely az itéletalkotásnak mindig jól kiválasztott szempontjából indult ki s ahoz ragaszkodott is. E kötet olvasása után még inkább igazat adunk Péterfy életírójának, hogy Péterfyt a jövőben sokkal jobban fogjuk méltányolni s helyét sokkal előbbre teszszük íróink között, mint életében gondolták.

Váczy János.

Horvát történelmi repertorium. A Magyar Tudományos Akadémia tört. bizottságának megbizásából irta dr. *Margalits Ede.* Kiadja a M. Tud. Akadémia. I. II. köt. Budapest, 1900—1902. Athenaeum kny. 8-r. XXIV, 783 l., LI, 867 l.

A horvát nemzeti élet és ezzel kapcsolatban a horvát történetírás is csak a mult század harminczas éveiben, Gáj Lajos felléptével vesz lendületet. Az illyr öntudat felkeltésére és ápolására irányuló törekvés megjelöli azt a czélzatot is, mit a történetírás terén a horvát történetíróknak követniök kell. A szenvedélyes politikai mozgalmak kedveztek ugyan a tudományos munkásságnak, de ez leginkább politikai czélok szolgálatában állott. Horvát Istvánnak elégséges volt megírnia

Lipcsében 1844-ben megjelent művét, mely a mellett szállt síkra, hogy Horvátország Magyarországnak fegyverrel meghódított tartománya,[1]) már is egész irodalom támadt nyomában, melynek élén Ožegović Imre zengg-modrusi püspök állott, ki Horvát Istvánnal, Fejér Györgygyel, Gyurikovits Györgygyel szemben ez állítás ellenkezőjét vitatta.[2]) Azért 1850-ig a chauvinistikus irányzat mellett a horvát történetírás, ha mennyiségileg tud is egyet-mást felmutatni, tendentiájával nem éri el azt a színvonalat, melyre a történetírásnak törekednie kell. Több az elfogultság, mint a tárgyilagosság; erősebb a politikai czélzat, mint a való történetének megírására való törekvés. Csak az absolutismus bírja ez irányzatot megváltoztatni. A jutalmúl nyert germanizálás ébreszti öntudatra az irodalom művelőit és csak ekkor kezdődik a történetírás terén az alaposabb tevékenység, mely csakhamar megteremti a délszláv történelmi és régészeti társulatot s kezdetét veszi a gyüjtött anyag kritikai feldolgozása. Most már Kukuljević Iván áll a mozgalmak élére s mind helyesebb irányba tereli a köréje csoportosulók törekvéseit. Az 1861-ben végeszakadt, áldatlan germanizálás nyomán felmerült számos államjogi kérdés új irányt ad, új eszméket vet fel; a történelmi jogok megvédése, bebizonyítása képezi most már a főczélt, s a megindított folyóiratok mindjobban egyengetik útját a megalakuló délszláv akadémiának.

Az ennek megalakulása (1867) után megindított három vállalat: a *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, a *Monumenta historico-juridica* és a *Stari pisci hrvatski* (Régi horvát írók) nagy szolgálatot tett az irodalomnak, ép úgy mint a *Starine* (Régiségek) és a *Rad jugoslavenske Akademije* cz. folyóiratok.

Igy alakúl ki a mai horvát történetírás, melynek megismerésére joggal törekszik a magyar tudományosság. Elégséges lesz utalnunk Rački Ferenczne a horvát történetírásról írt hosszabb vázlatára, mit Gáj Lajos fölléptének ötvenéves évfordulója alkalmából tett közzé, hogy meggyőződjünk róla, mily

[1]) Ueber Croatien, als eine durch Unterjochung erworbene ungrische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil. Aus dem Ungarischen. Leipzig, 1844.

[2]) Legnevezetesebb ide vágó munkája: Responsa ad vastum illud: Croatiae ac Slavoniae cum regno Hungariae nexus et relationes, disquisivit Georgius Fejér, Budae, 1839 editum opus; non minus quam et ad illud: De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae, quem critice illustravit et de eo in usum croatarum latine disseruit Georgius Gyurikovits, Pestini, 1844 procusum, per unum e croatis adornata et typis Gajianis Zagrabiae edita, 1847.

számottevő tevékenységgel állunk szemben, mely lépten-nyomon összefügg a magyar történetírás törekvéseivel. Egész irodalmi sorozatát találjuk e vázlatban oly történelmi műveknek, melyeknek nagy része fontos adalékokat szolgáltat azon sok száz éves közjogi kapocshoz, mely Horvátország és Magyarország közt fennáll. Ha a legutóbbi ötven év sok tekintetben választfalat vont is e két ország közé, bizony arra kell törekednünk, hogy e válaszfalakat leromboljuk s a kölcsönös megértés és megismerés révén, a legegyszerűbb eszközökkel, előmozdítsuk hazánk nemzetiségi politikáját és ezzel kapcsolatban szolgálatot tegyünk a történettudománynak.

Ez a kulturpolitikai czélzat vezette a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottságát, mikor útját egyengette az előttünk fekvő két vaskos kötet megjelenésének. Ez a czélzat vezette azt a törekvést, hogy a horvát irodalom és történelem tanszéke az egyetemen is rendszeresíttessék, mert csak úgy kapcsolhatjuk mind szorosabban magunkhoz Horvátországot, ha magyar ifjaknak is megnyitjuk az ottani politikai élet pályáit.

Ez a két kötet Repertorium tehát nemcsak a történetírás szempontjából, hanem kulturpolitikai tendentiájánál fogva is számottevő, figyelmet érdemlő mű. A ki megírta, összeállította, *Margalits Ede* budapesti egyetemi tanár — mondjuk ki előre — oly munkát adott közre, melyet mindenkor szívesen fogadhat az, ki érdeklődik a két ország történelme iránt.

Margalits regestaszerű kivonatokban adja az általa feldolgozott 213 kötetnyi folyóiratnak tartalmát. Hogy mit nyujt, azt elégséges lesz nehány számmal feltüntetnünk. Az *Arkiv*ból (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, I—XII) 97 czikknek kivonatát, a *Rad*-ból (Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, 1867—1899) 276, a *Starine*-ból (I—XXIX) 161 értekezés tartalmát, a *Književnik* három kötetéből 86 dolgozatot ismertet, míg a *Vienac*-ból (1869—1899) 500-at mutat be. Összesen 1120 czikkelynek ismerjük meg tehát tartalmát Margalits Ede segítségével. Számra nézve is tekintélyes anyag, még inkább az belbecsénél fogva. Mert ha a Kukuljević-féle *Arkiv* csak anyaggyüjtés és nagyobbrészt műkedvelői színvonalon áll, annál becsesebb a *Rad* és a *Starine*, melynek irányítója Rački Ferencz, a hírneves Theiner római munkatársa.

Miként dolgozta fel a történelmi anyagot számunkra Margalits, arra is megadhatjuk a választ. Nagy szorgalommal, lelkes igyekezettel. Ott a hol nem elégszik meg a czímek rövid felsorolásával, a hol a tárgy, az anyag hosszabb-rövidebb ismertetést tesz szükségessé, a hol az adatok újszerűsége bővebb

tárgyalást kíván, tőle telhetőleg tömör stilusban, élesen körvonalazva emeli ki mindazt, a mi a magyar történetírás szempontjából fontos vagy érdekes. Jellemző szavakkal utal az eseményekre. A mit mond, a mit feljegyez, azt tudnunk kell, ismernünk szükséges. Kivonatol, de előadása élénk és szabatos. Természetesen mellőz minden kritikát, a mi nem is lehetett a mű czélja, de gyakran utal a forrásokra, melyekből a történetíró anyagát merítette, és így módot nyujt a tovább kutatónak, hogy tüzetesebben foglalkozhassék azzal, a mi érdekli. Egyszóval többet ad mint egyszerű repertoriumot; a mit nyujt, az felülemelkedik a bibliographikus, regestaszerű munkásságon s tudományos érzékre mutat.

Margalits köteteit lapozva, a gyakran ívekre terjedő kivonatokban megelevenednek előttünk a XIV—XV. századbeli délszláv mozgalmak; megismerjük a bogomilek és patarénusok történetét a vatikáni levéltár oklevelei nyomán, a délszlávok küzdelmeit állami függetlenségükért a XI. században. Különösen becsesek azok a czikkek, melyek a raguzai köztársaságra vonatkoznak; a Zrínyiek, a Frangepánok, a horvát nemzetségek XII—XVI. századi történetéhez számos érdekes tanulmány nyujt adatokat. Érdeklődésre tarthatnak számot a stájer országos levéltárból s a velenczei levéltárakból vett oklevelek ismertetései.

De ki győzné felsorolni azt a nagy anyagot, mi itt úgyszólván halomban hever. A mi a történelemmel, földrajzzal, régészettel, czímertannal, jogtörténettel kapcsolatosan az említett folyóiratokban megjelent, azt Margalits mind kivonatolta, tüzetesen, behatóan; ellenben röviden érinti az irodalomtörténeti, nyelvészeti és ethnographiai közleményeket. Czélszerű lenne, ha ezekből az illető szakok organumai számára szintén kivonatokat készítene, mert csak czímeik után ítélve, így is sok mindent találunk, mi a hazai nyelvészeket, ethnographusokat és irodalomtörténetírókat érdekelné. Az összehasonlító, egybevető tudomány, mely kutatja az átvett szavakat, a néprajz körében rokon szokásokat, énekeket, babonákat, az irodalom jelenségeit, igen becses anyagot nyerne ez által, s mennél közelebb hozzuk azt ismereteinkhez, annál inkább leromboljuk az említett válaszfalakat.

Margalits mind a két kötetet név- és tárgymutatóval látta el. A két kötetben több mint 220 lapra terjed az index. Ez is igazolja, mennyire kimerítő a munka és mennyire elősegíti a kutató czélját. S ezzel nemcsak a magyar, hanem a horvát történetíróknak is valóban hálára méltó szolgálatot tett, mert megbízható indexet nyujt folyóirataikhoz. Már pedig

az tény, a külföld példája eléggé bizonyítja, hogy az ily bibliographikus munkásság teszi igazán elevenné, közkincscsé azt az anyagot, mi évek hosszu során át a folyóiratok lapjain összehalmozódik.

Margalits tudvalevőleg — kiterjesztve figyelmét a szerb folyóiratokra is — a *Századok* hasábjain folytatja e regestaszerű kivonatolást *Szláv történeti szemle* czím alatt. Helyesen, mert a hazai történetírást mindenkor érdekelni fogja az, a mi a szomszéd ország történetirodalma terén felmerül. Sőt kivánatosnak tartanánk, ha időről-időre, mikor az anyag felhalmozódik, ezek a kivonatok különálló kötetben is megjelennének.

Szeretnők — s ezzel zárjuk ismertetésünket, — ha akadna magyar történetíró, ki épen ily regestaszerű kivonatokban az oláh, tót, szász és más nemzetiségek történelmi folyóiratait is feldolgozná és ezzel közelebb hozná hozzánk mindazon adatokat, melyek bennünket közelebbről érdekelnek s a melyeknek kritikai feldolgozásával számos téves eszme tisztázódnék. Az út meg van törve, a példa meg van adva, a feladat megoldásra vár.

NAMÉNYI LAJOS.

Hunyad-vármegyei Kalauz. Irta *Téglás Gábor.* Kiadja az Erdélyi Kárpát-egyesület. Kolozsvár, 1902. 8-r. 214. l.

E munka az Erdélyi Kárpát-egyesület kiadásában jelent meg, mint az E. K. E. főtitkára, Radnóti Dezső által szerkesztett *Erdélyi Kalauz* harmadik kötete, s 214 lapon magában foglalja mindazt, a mit *Téglás Gábor* jeles régészünknek és geologusunknak, évtizedek óta ismételten tett s gyakran sok fáradsággal járó kirándulásai, jelesül barlangkutatásai, valamint az általa eszközölt régészeti ásatások alkalmából saját szemével látnia, napfényre hoznia és kinyomoznia sikerült, s a mit okiratokból, történeti feljegyzésekből, régi szóhagyományok töredékeiből Hunyad megyére vonatkozólag összegyüjtenie lehetett. Szerzőnk nem éri be a megye területén látható dolgok gondos leírásával; nemcsak a megye jelen állapotát világosítja meg, hanem oly kalauzt ad az utazók s a Hunyad megye iránt érdeklődők kezébe, melyben e területnek igen gazdag emlékekkel bíró multja is megvilágosodik s a mult sok tekintetben megmagyarázza a jelent. Az ilyen sokoldalú tartalom gazdag irodalmi készülékkel, maga is számottevő jelenség hazai útikönyveink irodalmában; ehez még hozzájárúl a források tiszta világos volta, melyekből a szerző bőven merített, s ott a hol a forrás netalán tán zavaros volna, vizeit a helyes kri-

tika szűrőjén át gondosan tisztálja s előadása mindenütt szorosan a tárgyhoz illeszkedik.

Előszavában felsorolja azokat a könyveket és értekezéseket, melyekből a Hunyad megye iránt érdeklődő egy vagy más irányban bővebb felvilágosítást nyerhet. Ezek között a Hunyad-m. tört. és rég. társulat tizenegy kötetre terjedő Évkönyvei jelentékeny helyet foglalnak el. A felsorolt munkákhoz most még egy újabb járúl, u. m. *Hunyad vármegye története* első kötete, melynek legnagyobb részét szintén Téglás Gábor, a monographia szerkesztője írta.

A *Hunyad-vármegyei Kalauz* tizennégy, többé-kevésbbé terjedelmes fejezetre oszlik: I. Tájékozódás a Hunyad vármegyében vezető vasutak és főbb útvonalak felől (ez a legrövidebb fejezet). — II. A Maros-völgy Zámtól Déváig. — III. Déva és környéke. — IV. Az erdélyi Érczhegység és a régi Zaránd. — V. Az Egregy (Cserna) alsó völgye. — VI. Vajda-Hunyad és környéke. — VII. Piski és környéke Lozsáddal. — VIII. A Maros jobbpartján fel Alsófehér megyéig. Algyógy és vidéke. — IX. A régi Szászváros-szék. — X. Az Alsó-Sztrigyvidék. Piskitől Hátszeg-Váraljáig. — XI. Hátszegvidék, a régi *Hátszeg megye* és a Retyezát hegység. — XII. Hátszeg-Váraljától Pujig, vagyis az úgynevezett *Torok*. — XIII. Pujtól Petrozsényig a banyiczai vízválasztón át. — XIV. A Zsil medencze; a régiek Zsilje (Sij).

Az első fejezetben a godinesdi barlangok egyikéről szerző megjegyzi, hogy egyik üregéből patak tör elé. »A vízfolyás két oldalán feltáruló törmelékben azonnal jellemző cserepek, csontok tünnek fel. Egy díszesen czirádázott ivóedény s több hasonló rendeltetésű fazekas készítmény fenyőgalyas, zig-zugos betüzdelt ékítései, piros és fekete máza (vörös agyag és grafitmáz) az egykori barlanglakók haladott ízlését is igazolják. Egy amulettnek nézhető háromszögű gipsz-táblácska, melynek nyakba akaszthatóságát három szögletnyílása is elárulja, az őslakók vallási hitéről is tájékoztat némileg. Ez az üreg azonban a barlanglakóknak csak pihenőül szolgálhatott. Nem messze vannak innen a buji barlangok, melyeknek legnagyobbika 100 m. hosszuságra terjed; ez az ősidőkben bizonyára lakott barlang volt, de őstörténelmi adalékot nem szolgáltatott.«

Az egyes községekről szólva, szerzőnk mindenütt a történeti anyagra is kiváló tekintettel van; összeállítja a régi birtokosok neveit, s a mit ki lehetett nyomozni rólok, kivonatilag közli. Épen ez a körülmény indított arra, hogy Téglás Gábor szóban forgó munkáját a *Századok* hasábjain ismertessem. Lezsnyekről érdekesen írja le a szerző Bem József

dicső emlékű tábornokunk menekülési útját az Erdőháton, illetőleg a Ruszka-Pojanán át egész a Cserna forrásfejéhez, a honnan azután kijutott Turnu-Szeverinbe. Veczelről szólván megjegyzi, hogy ezen község területén állott a rómaiak idejében *Micia*, honnan már régtől fogva feles számú római lelet került elő.

A harmadik fejezetben Déva történetéből van sok érdekes adat csoportosítva. Ezen a helyen már a dákok idejében egy jelentékeny őrhely állott; a *Déva* név több dácziai és moesiai helynévben ismétlődik, p. o. *Singidava, Arcidava, Utidava,* s eredetileg várat, várost jelent; v. ö. a görög δόμος, lat. *domus,* görög δέμω = *építek, készítek* szavakat. Az ősember cseréptöredékei, jaspis szilánkjai, konyhahulladékai (a többi közt *unio pictorum* héjak), mint Téglásnál olvassuk, nemcsak a vár oldalán, de másutt is előfordulnak a város területén, a közeli szőllők lejtőin. A város főterétől délre Bruz László szőllőhelyén Szent László korabeli sírleleteket találtak. 1267-ben a város alatt vívta harczát IV. Béla hadaival pártütő fia, István. Több lapon át folytatólag vázolja szerzőnk jól kiválasztott érdekes adatok felhasználásával Déva város történetét; leírja, hogyan rejtette el Geszthy Ferencz »arany és köves marhája nagy részét« felesége, Horváth Anna elől. »Ennek a rejtett kincsnek traditiója élhet a nép közt, mely tavaszszal a várfalak mentét éjjelente rendesen meg-meg ásogatja.« Ez volt az a Geszthy, kiről Téglás Gábor a többi közt ezeket írja: »Vallási tekintetben pietistikus hitbuzgó vala s a mikor oláh nyomtatványokkal alig is foglalkozott valaki, 1582-ben oláh jobbágyai részére Szászvároson a biblia egy részét oláh nyelven kinyomatta« stb. Általában igen érdekes szerzőnk vázlata az eloláhosodott magyarságról. (95. l.)

Vajda-Hunyad váráról bőven és sok érdekes adatot csoportosítva ír szerzőnk; hasonlóképen figyelmet keltő, a mit Lozsádról, mint ősmagyar telepről mond. (120—121. ll.) — Szászvárosról a Városvíz mentén vezet egy út az alsó városvízi castrum érintésével a muncseli Gredistyére. A Városvíz balpartján fekszik a római castrum, melyet a víz árja nagyon pusztít; onnan »kikerült bélyegekből, domborműves síremlékekből, bélyeges téglákból a dévai muzeum egész kis gyüjteményt mutat.« Tovább haladva Uj-Gredistyére érkezik az utas, s innen az ösvény egész az 1215 m. magasságban meredező óriás terjedelmű várromokhoz vezet, melyektől Uj-Gredistye nevét kapta. »A telepítés alkalmával 1803-ban az erdei munkások 1000 *kozon* aranyat találtak itt« stb. (140. l.) — A kenyérmezei csatáról, mely 1479 okt. 13-án vívatott, munkája 145—146. ll.

tesz említést a szerző s közli az 1886-ban felállított emlékoszlop 14 soros feliratát. — Hátszegvidékről szólva, rámutat az oláhság ottani keletkezésére és terjeszkedésére. E tárgyról a Hunyad-m. tört. és rég. társulat Évkönyveiben dr. Sólyom-Fekete Ferencz igen becses tanulmányokat tett közzé. — A várhelyi (Sarmisegethusa) ásatások eredményeiről, a melyekben Téglás Gábornak oly nagy része volt, csak röviden szól. — Petrozsény keletkezéséről, széntelepeiről és bányászatáról megemlékezve, megjegyzi, hogy a petrozsényi széntelepeket már a XVIII-ik évszázban ismerték.

De nemcsak Hunyad megye barlangjairól, bányáiról, régiségeiről értesíti szakavatottan olvasóit a barlangkutató s a geologia és régészet terén kiválóan járatos szerző, hanem vonzóan vázolja a vidékeket s az ezeken részben csak fáradságosan és nehézségekkel tehető kirándulásokat, meg nem feledkezve mindazon gyakorlati tudnivalókról, melyek a kirándulónak szükségesek, s a megye közgazdasági és közművelődési mozzanatairól, meg a történeti eseményekről, melyeknek az élénken és érdekesen leírt helyek és vidékek színterei voltak; és annyi különböző tárgyról írva, a kellő arányt mindig megtartja, nem túlterjengő oly tárgyaknál sem, melyek iránt különösképen érdeklődik, és nem szűkszavú másutt, hanem mindenütt kellő tekintettel van olvasói különböző érdekeire s a turisták gyakorlati kívánalmaira.

A *Hunyad-vármegyei Kalauz* ízléses kiállításban jelent meg s nemcsak annak fog hasznos szolgálatot tenni, ki Hunyad megyét beutazni szándékozik, vagy egyes vidékeit és helyeit kívánja megszemlélni, hanem bárkinek is tanulságos és érdekes olvasmányt fog nyujtani, ki e könyvet kezébe veszi.

Gr. Kuun Géza.

A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. Irta *Balics Lajos.* Budapest, 1901. Stephaneum kny. 8-r. 4, 319 l. (A római kath. egyház története Magyarországban, I. köt. 1. rész.)

A kereszténység megalapításáról, terjedéséről Pannoniában Kr. u. a III-ik századig, biztos tudomásunk nincsen; nem tudjuk, vajjon hazánk mai területén rendszeres térítés, vagy csak a mindennapi forgalom és közlekedés útján terjedt-e el a keresztény vallás? de mindenesetre sok valószínűséggel állíthatjuk, hogy már akkor is lehettek keresztények e területen, mert az az élénk hitélet, a keresztények nagy száma, a mindenütt fennálló egyházak és püspökségek, melyek a IV-ik

század kezdetén egész váratlanúl jelennek meg szemünk előtt, nem lehetnek egy-két évtized mukájának eredményei; ez intézmények gyökereinek messze vissza kell nyulniok a multba. Balics a legelső keresztény egyházak keletkezését már a II-ik századba helyezi, — csakhogy ezt bizonyítani kellene. Mert az Origenestől, Athanasiustól, nyssai szent Gergelytől, szent Jeromostól stb. említett *Illyricumot*, mint a hol már közvetetlen Krisztus után történtek sikeres térítések, nem lehet *csak Pannoniára* vonatkoztatni; hiszen tudvalevő dolog, — s ezt maga a szerző is vallja, — hogy Illyricum alatt Noricumot, Pannoniát, Moesiát, Illyrist, Macedoniát, Thraciát és Görögországot (a Peloponnesusig) értették az I—II. századokban Kr. u. Arra nézve pedig, hogy ezen tág értelemben vett Illyricumnak melyik részében ment végbe a kereszténység elterjedése, a miről az egyházatyák is emlékeznek, közelebbi adat nincsen. Egyébiránt a szerző igen érdekes és tanulságos fejezetekben mutatja be a pannoniai kereszténység helyzetét és viszonyait, — a tárgy természetéhez képest kiterjeszkedvén itt a politikai és hadi viszonyok vázolására is.

A pannoniai kereszténység ránk maradt emlékeinek (sírfeliratok, egy-két sarkophag, sírkamra, mécsesek Krisztus-monogrammákkal, keresztény vonatkozású pénzek stb.), az arianismus elterjedésének s az e miatt tartott zsinatoknak ismertetése után becses adatokkal világítja meg a pannoniai keresztény egyház szervezetét; kimutatja, hogy Pannoniának egyetlen egy püspöksége sem tartozott a lorchi (lauriacumi) érsekség joghatósága alá, mert »Lauriacum soha világéletében nem látott falai között érseki széket«; egyszóval a történetíróinknál annyiszor emlegetett lorchi érsekség csak mese! Lorch csak püspöki székhely volt, de első püspökéről is csak az V-ik század közepén van tudomásunk; ekkor pedig Pannoniának már régóta van metropolitája a sirmiumi püspök személyében.

A római uralmat Pannoniában megdöntik a népvándorlás mozgalmai, s ezzel a kereszténység terjedése is megakad. A Dáciában letelepedett nyugati góthok közt, kiknek egy része pogány, más része pedig keresztény, vallási viszály dühöng, a minek csak a *hunok* előnyomulása vet véget, melynek hírére a góthok Dáciából menekülnek. Germán elődeiknél az ural-altaji hunok mindenesetre türelmesebbek; ismeretes dolog, hogy Attila fő tanácsadói, hivatalnokai is keresztények voltak, »keresztények, pogányok ugyanazon tálból ettek a fejedelem lakomáján.« — A hun birodalom bomlása után hazánk területére letelepedett germán népek vallási viszonyairól s a kereszténység helyzetéről kevés adatunk van; annyi

azonban bizonyos, hogy e népek legnagyobb része arianus volt, míg a katholikus vallást csak egy-egy töredék fogadta be.

Legrészletesebben az avarok s a pannoniai szlávok megtérésével foglalkozik Balics, mert, mint mondja: »az avarok részletesebb története mai napig sincsen megírva, ez okból tárgyalása itt-ott szélesebb mederben mozog.« És el kell ismernünk, hogy ez a rész egyike a legsikerültebb fejezeteknek, melyben sok figyelemre méltó részlet van. Előfordúl azonban benne nehány olyan állítás is, mely bővebb magyarázatra szorulna; így pl. Kandich követségét 558-ra teszi, — nem tudni, micsoda forrás után; általánosabban elfogadott az 557 év. Szerinte »első kakánjuk (miért nem *khagán?)* Baján.« Ez tévedés; Baján az első khagán, kinek nevét tudjuk, de mint khagán, nem első; az ellenkezőjét bebizonyítani legalább nem tudjuk. — Sirmium elfoglalását 581-re (sajtóhibából 381-re) teszi, pedig valószínű, hogy a város bevétele 582-ben történt, közvetetlenül Maurikios császár trónralépte előtt.[1]) — Bővebben ír Balics a VIII—IX. századbeli avarság történetéről, főleg ott, a hol a Nagy Károly-féle hadjáratokról, az avarok és frankok viszonyáról van szó; találóan jegyzi meg erről, hogy a frank politika főczélja a kereszténység felé hajló tudunoknak a pogány, de bátran mondhatjuk, hogy nemzeti érzésű khagántól való függetlenítése, miáltal azt érték el, hogy a keresztény tudunokkal szemben a pogány khagán hatalma mindinkább fogyott, úgy hogy végre a khagán csupán az avarok egy töredékének maradt ura. — A 805-ben megkeresztelkedett khagán hatalmának emelkedése azonban nem egyenlő az avarok hatalmi körének tágulásával, sőt ellenkezőleg, frank protektorátusra volt szükségök, hogy fenmaradhassanak. Azt azonban egész határozottan nem lehet állítani, hogy mint nemzet 822-ben lép fel utoljára az avarság.[2]) Jámbor Lajosnak két oklevele 830-ból és 836-ból is említi a *provincia Avarorum*-ot;[3]) avarokat említ az a krónikás is, ki Nagy Károly birodalmának Jámbor Lajos halála után történt felosztásáról

[1]) »Hi (Avari) urbe longe amplissima potiti, ad Mauricium Augustum legatos miserunt. Erat huic urbi nomen Sirmium.« *Theophylacti* Hist. Lib. I. c. 3. — *Theophanes* pedig a. m. 6075 (Kr. u. 882) így ír: Τῷ δ' αὐτῷ μηνὶ (t. i. május) πρεσβεύουσιν οἱ Ἄβαρεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον, οἳ πρὸ ολίγου χρονοῦ το Σίρμιον γειρωσάμενοι, πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον« stb. Boor-féle kiadás. Lipcse, 1883. I. köt. 252. l.

[2]) *Thierry-Szabó* (Attila, Attila fiai és utódai tört. II. köt. 376. l.) II. Eugenius pápa 826-iki oklevelét tartja a legutolsó adatnak, mely az avarokról szól; de a kérdéses bulla hamisítvány. Ezt Balics mutatja ki, 134—136. ll.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. VII. 1. 73 és 75. l.

ír;[1]) Ekkehard a *Chronicon Universale*-ban 865-re teszi az avaroknak a keresztény hitre térését;[2]) s az is mindenesetre feltűnő, hogy *Annalista Saxo* még a magyarok bejövetele után is felemlíti őket, mint szereplő népet stb.[3])

A könyv két utolsó fejezete a morva-szlávok kereszténységét és a vallásos viszonyokat a magyarok bejövetelének és megtelepedésének idejében ismerteti. A morva-szlávok megtérítése a bajor egyházakból indult ugyan ki, de tulajdonképeni apostolaik Methodius és Cyrillus valának. Annyi bizonyos, hogy a magyar honfoglaláskor hazánk területe túlnyomó részében keresztény volt, a magyarságnak tehát volt alkalma érintkezni és megismerkedni a kereszténységgel. Ennek részletesebb történetét a kötet második része fogja hozni, melyet érdeklődéssel várunk. LUKINICH IMRE.

Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbizásából irta *Petri Mór*. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. I. köt. (Budapest), 1901. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 815 l. Két melléklettel s a szöveg közé nyomott számos képpel.

A monographia első kötete nem annyira Szilágy vármegyének, melynek csak negyedszázados multja van, mint inkább Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéknek általános történetét adja; tudjuk ugyanis, hogy Szilágy vármegye az 1876 évi 33-ik t. cz. alapján e kettőből alakíttatott s ezenkívül nehány községet a régi Dobokából és Kolozsból csatoltak hozzá.

A Szilágyság, mint általában hazánk területének legnagyobb része, már az őskorban lakott föld vala; ennek azonban, valamint ezt követőleg a római kornak aránylag csak kevés emlékét ismerjük, a mi pedig annál feltünőbb, mert *Dacia Porolissensis* nagyrészt a Szilágyság területére esett, sőt itt volt a tartomány (provincia) székhelye *Porolissum* is. Több lelet került napfényre a népvándorlások korából; mint pl. a híres szilágysomlyai lelet, nehány avar-gyűrű maradványa stb.

Ezeknek előrebocsátása után tér át a monographia írója tulajdonképeni tárgyára: az egykori Szolnok és Kraszna vár-

---

[1]) »Hludovicus vero preter Noricam, quam habebat, tenuit regna, quae pater suus illi dederat, id est Alamanniam, Turingiam, Austrasiam, Saxoniam et *Avarorum* id est Hunnorum regnum.« — Folcuini Gesta abbatum S. Bertini Sithiensium, cap. 56. M. G. H. SS. XIII. p. 616.

[2]) »Huni christianitatis nomen aggressi sunt.« M. G. H. SS. VI. ad a. 865. p. 172.

[3]) Pl. ad a. 908. M. G. H. SS. VI. p. 592., ad a 932. p. 597. stb.

megyék történetére, melyekről említést először a *Váradi Regestrum*-ban találunk, azonban már a XIII-ik században kezdetét veszi a Tiszáig terjedő, eredetileg *egy* Szolnok vármegye szét-tagozódása is *Belső*-, *Külső*- és utóbb *Közép-Szolnok* megyékre. Az egész Szolnok vármegyét tősgyökeres magyar nép lakta mindvégig, mely a reformáczió kora óta buzgó református; de épen e miatt volt kitéve az ellenreformáczió és az absolutismus zaklatásainak, s ez lőn oka egyúttal a nép tömeges kivándorlásának és elolához sodásának is. Magyar nemzeti szempontból messze kiható káros következmény. A megye politikai történetét egyébiránt krónikaszerűleg adja elő a szerző, kivéve a goroszlói (1601. aug. 3.) és a zsibói (1705. nov. 11.) ütközetek leírásait, melyeket a szakmunkák s egyéb források és levéltári adatok alapján egész értekezésekké szélesített ki, valamint a Wesselényiek családi történetét is. Meleg hangon és vonzóan emlékezik meg a két Wesselényi Miklósról, jobbára Szilágyi Ferencz és Kemény Zsigmond kitűnő tanulmánya alapján.

Tanulságos képet ad a kötet Szilágy vármegye egyházi történetéről. A megye területe eredetileg az erdélyi egyházmegye jurisdictiója alá tartozott s csak később jutott a váradi püspökség hatósága alá. A reformáczió kora óta azonban e joghatóság csak névleges lett a katholikusság számbeli csekélysége miatt. Ismeretes dolog, hogy még 1735-ben is, az ellenreformáczió téritései ellenére, a két megye (Közép-Szolnok és Kraszna) területén alig számláltak száz katholikust. Részletesen ismerteti a szerző a református egyház belső viszonyait, szereplő embereit, s rövidebben szól a többi vallásfelekezetekről is.

Külön fejezeteket szentel az iskolák ügyének, azután a Szilágyság műemlékeinek, pl. az ákosi, kusalyi templomoknak, valamint a megye íróinak, kik közül Csáthy Demetert, Görcsöni Ambrust, Dobai Andrást, Budai Ézsaiást, Ilosvai Selymes Pétert, Kölcseyt említhetjük. Bőven foglalkozik a megye ethnographiájával is; gazdaságtörténeti szempontból pedig becsesek az adózási, gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyokról szóló részek, melyekhez mindenütt megadja a szükséges történeti hátteret és áttekintést.

Egy embernek megírni egy megye monographiáját, hol annyi számtalan részlet, szempont és tárgykör jő tekintetbe, nehéz feladat; ezért van Petri Mór munkájában sok nyers anyag; értéke azonban így is nyilvánvaló.

Lukinich Imre.[1])

[1]) Azóta, hogy t. munkatársunk e rövid ismertetést megírta szá-

E. Horn: Sainte Élisabeth de Hongrie. Paris, 1902. Perrin et Comp. Kis 8-r. VII, 290 l. Genealogiai táblákkal.

Mielke doktor, a magyar szent Erzsébetre vonatkozó irodalom kitűnő ismerője szerint ez irodalom szerfölött gazdag, de tarka-barka (buntscheckig); és a thüringiai őrgrófné legtöbb életírója valódi életrajz helyett csak legendákból s történeti adatokból minden kritika nélkül összeszűrt keveréket nyujtott olvasóinak. E sorok írójának véleménye szerint Horn úr sem nyujt ennél többet legújabb könyvében.

Azt nem tagadhatjuk el, hogy a szerző sokat olvasott, szorgalmasan kutatott, és szép, élvezetes könyvet írt, mely a történetirodalomban kevésbbé jártas közönségnél még tudományos munka gyanánt is el fog kelni, mert számos lapja szinte hemzseg a forrás-idézetektől, s ezek közt akárhány új, látszólag egészen modern dolgozatból való. De ha utána nézünk s egy kissé ellenőrizzük idézeteit, nagy meglepetés vár reánk. Igy pl. a 22-ik lapon Horn úr Wegelének egy Lipcsében 1898-ban megjelent dolgozatára hivatkozik, mely azonban nem más, mint egyszerű lenyomat az említett szerzőnek még 1861-ben a Sybel-féle *Historische Zeitschrift* 5-ik kötetében megjelent értekezéséből, melynek már 41 év előtt is kevés volt az értéke, mert forrásokat nem idéz.[1])

Hivatkozik azonkívül Horn egy másik, állítólag szintén 1898-ban megjelent dolgozatra, t. i. Dr. H. Mielke »*Zur Biographie der heiligen Elizabeth*« czímű értekezésére; itt azonban sajtóhibával van dolgunk, mert ez az értekezés 1888-ban jelent meg.

Továbbá G. Boerner értekezése: *Zur Kritik der Quellen für die Geschichte der heiligen Elizabeth von Thüringen,* nem mint önálló munka látott napvilágot, miként Horn úr feltünteti, hanem a *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* 13-ik kötetében; és a *Hessisches Urkundenbuch* kiadója Arthur *Wyss,* nem pedig *Wiss.* Ezek apróságok;

---

munkra, került ki a sajtó alól Szilágy vármegye monographiájának II. és III. kötete. Az előbbi a várak, birtokosaik és Zilah város történetét, az utóbbi a vármegye községeinek történetét foglalja magában. A teljes mű hat kötetből fog állani s a még hátralevő három kötet megjelenése a folyó év végére várható. Terv szerint a IV. kötet a községek történetének folytatását, az V. és VI. kötet a családok történetét fogja tartalmazni. Gondoskodni fogunk róla, hogy annak idején az egész monographiát bővebb ismertetés és megbeszélés tárgyává tegyük. *Szerk.*

[1]) Ezt így kellett volna Horn úrnak idéznie: *F. X. von Wegele:* Vorträge und Abhandlungen. Herausgegeben von R. Graf Du Moulin Eckart. Leipzig, 1898.

de sokszor épen ilyen apró botlások végnélküli keresgélést okoznak és bosszantólag lopják a komoly kutató drága idejét.

Egyáltalában szerzőnk — úgy látszik — nem egészen otthonos forrásaiban; mert ha az volna, akkor nem írná ezt: *l'auteur de Rhytmicus* (60. l.), mert a mit ő ért, az az *auctor rhytmicus*, vagy ha úgy akarja, a *vita rhytmica*.

Más meglepetés is vár reánk, ha a szerző idézte forrásmunkákat fölütjük. Sokszor vagy nem találjuk meg az illető passust, vagy ha igen, az is megesik, hogy az író, kire szerzőnk hivatkozik, egészen más valamit állít. Igy pl. a 12. és 13. lapon Horn említi azon gazdag ajándékokat, melyeket Gertrud királyné Erzsébet hozományaúl Thüringiába küldött s a melyeknek értéke együttesen 3000 ezüst márkára rúgott; azután hozzáteszi, hogy többet is igért ez alkalommal a magyar királyné, és csakugyan alig *egy* év elmultával további 7000 márka ezüstöt érő ajándékot *küldött*. Pauler Gyula azonban, a kire hivatkozik, csak azt állítja, hogy Gertrudnak *két* év mulva annyi aranya stb. *volt*, hogy azt 7000 márkára lehetett becsülni.[1])

Levéltárból merített adat csak egy van szerzőnknél (199. l.), de ez sem egészen új, mert már a *Hazai Oklevéltár* is közölte.

A mondottaknál fogva a legjobb akarattal sem állíthatjuk, hogy Horn úr munkája valami nyereség lenne a komoly történettudomány részére, ámbár nem tagadhatjuk, hogy nagy haladást mutat a szerzőnek Szent István királyról 1899-ben megjelent munkájával szemben,[2]) mely időközben már három kiadást is ért. Méltányoljuk írónk nehézségeit, ki nagy kegyelettel ragaszkodik a szép legendákhoz és csodatételekhez, melyek a magyar szent életéhez fűződnek. Igy pl. egy középkorbeli hivő naivságával beszéli el azt a csodát, melyet Fiesole lefestett. Egy ízben ugyanis a kis Erzsébet füllentett, azt állítván, hogy rózsákat rejteget kötényében, nem pedig kenyérdarabokat szegényei számára, és ime »az egek királya nem akarta, hogy a leány kénytelen legyen pirulni a hazugságért« s csodát művelt a hiba elpalástolására. »Les auteurs protestants qui ont écrit sur sainte Élisabeth, et ils sont nombreux« — Ananiás és Szafira esetére emlékezve, egyszerűen elvetnék a csoda hitelességét, mely különben is fölötte gyanusan van elmesélve, mint azt maga szerzőnk is észreveszi.

KROPF LAJOS.

[1]) Hornt — úgy látszik — a »csakugyan« szó vezette félre.

[2]) Olv. *Századok*, 1899. 835. l.

TÁRCZA.

NÜRNBERG VÁROS TANÁCSA ÉS MAGYARORSZÁG.

Nem új dolog, hogy Nürnberg a német városok között a legélénkebb összeköttetésben állott Magyarországgal. Ez a kereskedelmi összeköttetés a hódoltság idejében csak szorosabbá lett. A nürnbergiek nemcsak árukkal látták el hazánkat, hanem a hadi munitiókat is ők szállították s az ő tárházaikból kerültek ki mind ama dolgok, melyek a bécsi híres *Niederlag*-ból a XVI. és XVII. században hazánkba vándoroltak. A bécsi ipar és kereskedelem a mondott két század alatt a nürnbergi mellett még számot sem tett. A Niederlag vezetői még II. Mátyás idejében is nürnbergi és augsburgi kereskedők voltak, s a bécsiek csak mint ezeknek factorai, transito-kereskedést űztek. A nürnbergiek és augsburgiak száma, befolyása és jelentősége Bécsben csak akkor csappant meg, mikor II. Ferdinánd 1629 aug. 11-én és 1630 május 25-én kelt két rendeletével [1]) minden protestáns vallású iparosnak és kereskedőnek felmondta Bécsben a *burgerrecht*-et, még azt sem engedvén meg, hogy a birodalmi városok kereskedői protestáns vallású ügyvivőket tarthassanak ott.[2]) A mily mértékben emelkedett és növekedett azután a későbbi időkben Bécs ipara és kereskedelme, épen oly mértékben csökkent Nürnberg és Augsburg összeköttetése Magyarországgal.

Mivel a birodalmi városoknak Magyarország nemcsak legjelentősebb piacza volt, hanem mivel jobbára innen látták el magukat marhával és nyers bőrökkel: gondolhatjuk, hogy a jó

[1]) Augsburg város levéltárában: Fasc. V. 1629. Mindkét rendelet nyomtatásban is megjelent.

[2]) Ugyanott van Augsburg város kereskedőinek két folyamodása, melyben régi kiváltságaik érvényesítését kérik s kimondják, hogy ő felsége kívánságainak lehetetlen megfelelniök, inkább abbahagyják a Bécscsel és Magyarországgal való kereskedést. (1630. jul. 6.) Mivel az augsburgiak századok óta ezrével vették a magyar marhát, II. Ferdinánd tilalma Magyarországot is érzékenyen sujtotta.

nürnbergiek, valamint az augsburgiak is, hazánk politikai és kereskedelmi viszonyairól alaposan tájékozva voltak. Nemcsak Bécsben voltak magas állású megbizottaik, hanem hazánkban is tartottak ügyes és értelmes levelezőket, kik a városi tanácsot mindenről idejében értesítették. Az így beérkezett tudósításokat Nürnberg tanácsa közhírré tétette, hogy a polgárság is tudja, mihez tartsa magát. Mivel magyar követségek és magyar kereskedők gyakran megfordultak Nürnbergben,[1]) a város még a mohácsi veszedelem után is állandó *magyar tolmácsokat* fizetett;[2]) s a városi tanács becsületére legyen mondva, kereskedőink ott hasonlíthatatlanúl jobb és méltányosabb elbánásban részesültek, mint Bécsben.[3]) Sőt a nem kereskedők is mindig jóindulattal találkoztak a nürnbergieknél. A jegyzőkönyvekben gyakran olvashatjuk, hogy a tanács ennek és ennek a magyarnak segélyt adott. A sok közül álljon itt néhány példa: Az 1602 évben *tizenhét magyar vitéz* érkezett Nürnbergbe. Franczia szerzetesek váltották ki őket a török rabságból s most hazájukba tartottak.[4]) A városi tanács mind a tizenhétnek egy havi zsoldot rendelt. 1603-ban *egy magyar nemes* részére, ki török fogságban sínlődött, váltságdíjat rendelt.[5]) *Sartorius János* magyar ifjuról, ki Jenában tanult, 1733-ban azt mondja a városi jegyzőkönyv, hogy az új testamentomot lefordította magyar nyelvre s magyar imádságos és énekes könyvet adott ki. E művekből a tanács három példányt helyeztet a városi könyvtárba, megdicséri szerzőjüket s alkalmat ad neki némi keresetre.[6]) Ilyen támogatásban részesíti a felső Magyarországból kétszer elűzött *Brinnt Jánost*, valamint *Serpilius Sámuel* pozsonyi lutheránus papot is.[7])

Az élelmes nürnbergiek azt sem mulasztották el, hogy régi magyar kiváltságaikat, miket még nemzeti királyainktól kaptak,

[1]) Nürnbergi kir. kerületi levéltár. Az 1500—1526 évi *Raths-Prothoccollum*-ok számos ilyen esetről szólnak. Az 1522 évben a magyar királyné is megfordult Nürnbergben. Az 1522 évi jegyzőkönyv IX. kötetének 2, 3, 11, 12 és 13. lapjain.

[2]) U. o. A *Hungerischer Dolmetscher* az 1526 előtti időkben is szerepel a jegyzőkönyvekben.

[3]) Erre a dologra felhozzuk a következő jellemző példát: Az 5693 számú jegyzőkönyv I. kötetében bizonyos Szeifert Kristóf bártfai magyar kereskedő (Hungerischer Handelsman) szerepel, kit Nürnbergbe jövet a lengyelek mindenéből kifosztottak. A városi tanács minden föltétel nélkül segítséget adatott neki.

[4]) Nürnbergi kir. ker. levéltár: 5599. sz. jegyzőkönyv, X. köt. 44. l.

[5]) . . . »einem Ungerischen Soldaten von Adel, so in der Türkey gefangen gelegen, soll man Ransion-Steuer verehren.« U. o. 5600. sz. jegyzőkönyv, XII. köt.

[6]) U. o. 5725. sz. jegyzőkönyv, XIII. köt.

[7]) U. o. 5726. sz. jegyzőkönyv, XIII. köt. 45. l. és 5725. sz. jk. XIII. köt.

időről-időre megújíttassák. II. Ulászló és Lajos szívesen megtették ezt nekik. Bár a Habsburgok alatt, Bécs érdekei miatt, az ilyen kiváltságszerzés nehezebben ment, a XVIII. század végéig mindég sikerült nekik — ha máskép nem, egy-egy nagyobb kölcsön árán — megszerezniök azt, a mit kerestek. Lipóttól (1698 és 1699) még két császári decretumot eszközöltek ki javukra, s 1715-ben Hochmann titkos tanácsos ismét azon fáradozik, hogy II. Ulászló király kiváltságlevelét III. Károlylyal megerősíttesse.[1])

A városi tanács arra is nagy gondot fordított, hogy a magyarországi háborúkról s a török előnyomulásairól mindenkor biztos hírei legyenek. Ha jelentősebb események bekövetkezése volt várható, nem elégedett meg rendes megbizottai tudósításával, hanem gyors futárokat menesztett Magyarországba, s ezek szóbeli jelentései alapján világosította fel a kereskedő polgárokat.[2]) Ugyanígy tett Augsburg városa is. Hogy többet ne említsünk, 1540 jul. 7-én a német választófejedelmek és rendek Augsburg városához fordultak, hogy a török előnyomulásáról híreket kapjanak. »A király ő felsége — írják a nevezettek — Donauwörthnél hajókat és embereket rendelt, mert szándéka a török tervbe vett támadása ellen felkészülni. De a törökök készülődései felől nekünk nincsenek biztos híreink; pedig ilyenekre volna szükségünk. Mivel nektek elég sok polgártársaitok vannak, kik Magyarországban kereskedést üznek, s ha maguk nincsenek is ott, factoraik, barátaik és ismerőseik révén mindent tudnak, s mivel ezektől ti is sokat hallotok, mennél előbb biztos híreket küldjetek!«[3]) Ilyen és ehez hasonló adat bőven található mind a nürnbergi, mind az augsburgi városi jegyzőkönyvekben.

Mivel a nürnbergiek sokkal alaposabban ismerték Magyarországot és népét, mint a bécsiek, természetes, hogy jobb szemmel is nézték a magyarokat, mint emezek. Hazánkban alig történt nevezetesebb esemény, mit a nürnbergiek fel ne jegyeztek volna. Rokonszenvvel írnak például Eger hősi védelméről, *a nagy és vitéz Zrínyi* haláláról,[4]) Esztergom ostromáról stb. A harminczéves

[1]) U. o. 5707. sz. jegyzőkönyv, VIII. köt. 115—116. l.

[2]) Majd minden jelentősebb esemény előtt járt ilyen gyorsfutár Magyarországon. Igy az 1522 év jegyzőkönyvének IX. kötetében e sorokat olvassuk: »Auf Begehrn des Raths soll man ain aillenden Pot geen Ungern machen, und den Kaufleuten schreiben und be . . . zu wissen, wie es mit dem Turk stet in Ungern und Krabathen« stb.

[3]) Augsburg város levéltára: Fasc. I. 1540. . . .»diweil aber ihr vill leut in eur Stat hapt, die ihre statliche handlung inn Hungarn und Österreich treiben, und für sich selbst, auch von ihren factorn und anderen ihren freunden und bekanten vill erfaren, von denen ihr auch vill erforsten kennet« . . . . — írják a hirschfeldi összejövetelről jul. 7-én a »Churfürsten, Fürsten, Stende und Stette, Kriegsräthe« stb.

[4]) Nürnbergi városi levéltár: Bericht von der Stadt Nürnberg.

háborúban a huszárok vakmerő támadásait és bravurjait mind följegyezték.[1]) Ha a törökökön győzelmet arattak, Nürnberg városa örömünnepet és hálaadó isteni tiszteletet tartott. Fényes ünnepélyeket rendeztek pl. Esztergom, továbbá Érsekujvár visszavételének alkalmával. Az ünnepélyek sorrendjéről külön lapokat adtak ki. Épen így megülték 1716-ban III. Károly első török háborújának győzelmeit is. Az első győzelem hírét futár hozta Nürnbergbe.[2]) Majd Löffelholz generálisnak Péterváradról kelt és Nürnbergben lakó édes atyjához írt levele is megjött, s a tanács e levelet ünnepélyesen felolvastatta.[3]) S miután Bécsből is biztos híreket kaptak, a tanács aug. 13-án a következő vasárnapra tűzte ki az ünnepélyeket. Régi szokás szerint minden templomban egy óráig zúgtak a harangok; zene szólt, ágyúk bömböltek, a népet a templomok alig bírták befogadni. A tanács ezenkívül írt bécsi ügyvivőjéhez, Hochmann titkos tanácsoshoz is, fölkérve őt, fejezné ki a város őszinte örömét ő felsége előtt, s ha lehet, szerezne a város részére egy török zászlót.

Hogy a Magyarország iránt gyakran kimutatott jóindulat nem puszta külsőség és udvariasság volt, azt a következő eset is mutatja: 1715-ben, tehát nem sokkal a szatmári béke megkötése után, *Hohmann Ker. János* díszes rézmetszettel kiadta Magyarország földképét. A földképet díszítő rajz szerint *a magyar nép térdre borúlva rakja le fegyvereit a császár képe előtt*, s mint legyőzőjének, szégyenteljesen meghódol. Gondolhatjuk, hogy ez a kép abban az időben, mikor a Rákóczi-kor küzdelmeinek feledhetetlen emlékei még frissen éltek a nép lelkében, Magyarországon méltó megbotránkozást keltett. Igaz ugyan, hogy kevesen látták, de ezek is dühvel szemlélték a furcsa rajzot, s hogy a földkép jobban el nem terjedt, azt egy derék magyar ember közbenjárásának és Nürnberg város jóindulatának köszönhetjük.

»Treuer Held Graf Nicolaus von Zerin.« U. o. (290. l.) leírja Gyula elestét is.

[1]) Nürnbergi városi levéltár: Bericht . . . stb. 1632 jul. 11-én a huszárok 200 lovat és szekeret ragadtak el a svédektől, kik élelemszerzésre indultak. Jul. 24-én három kompánia huszár, azt gondolván, hogy élelmet vivő csapatok közelednek, megtámadta azokat, pedig magának a svéd királynak emberei voltak. A kocsikkal s lovakkal együtt minden a huszárok kezébe került, de a dühbe jött svéd király utánuk vágtatott csapataival, s Engelthalnál utólérvén őket, százat levágott közülök. Aug. 2-án, 3-án és 4-én a portyázó huszárok visszaadták a kölcsönt s igen sok svédet levágtak.

[2]) Nürnbergi kir. kerületi levéltár: 5708. sz. jegyzőkönyv, V. köt. 41, 42, 78, 79. l. . . .»die erfreuliche Nachricht von einer in Ungarn wieder den Erbfeindt Kristlichen Namens erhaltenen herrlichen Victorie« stb.

[3]) U. o. 74. l.

1715-ben *Munkátsi Pál*,[1]) Esterházy gróf ügyvédje, Nagyszombatból panaszos levelet intézett Nürnberg város tanácsához. Levelében elmondja, hogy mennyire megszégyenítő a magyar nemzetre nézve az a valótlanságot ábrázoló rajz, a mit bizonyos Hohmann János adott ki Magyarország földképén. Arra kéri a városi tanácsot, akadályozza meg a földkép elterjesztését és vonja felelősségre Hohmann rézmetszőt.[2])

A városi tanács, a százados hagyományoknak megfelelően, tőle telhetőleg rajta volt, hogy a magyar nemzeten ejtett sérelem mentől előbb orvosoltassék. Magához hivatta Hohmannt és megbeszélte vele a teendőket. Azután levelet menesztett Bécsbe Hochmann titkos tanácsoshoz s őt is megkérte, ajánlana alkalmas módot a magyar nemzeten ejtett sérelem jóvátevésére.[3])

Nehány héttel ez intézkedések után a városi tanács Munkátsi Pál uramhoz igen udvarias választ küldött. E szerint Hohmann teljesen megváltoztatta a sértő figurát a földkép meglevő példányain, *s a tanács Hohmann felelősségére való tekintetből* 4—6 példányt a régiből s ugyanannyit az új földképből az iratok mellé a levéltárba tétetett. Egyúttal újra megkérte Hochmann titkos tanácsost, hogy Magyarország új földképét a régivel együtt mutassa meg a Bécsben időző magyar főuraknak s fejezze ki előttük a tanács szolgálatkészségét.[4])

Bizony nem mindenütt találkozott a magyar nemzet hasonló jóindulattal és udvariassággal! TAKÁTS SÁNDOR.

DÖNTŐ ADAT A MOKCSAY-FÉLE HAMIS OKLEVÉLRŐL.

A hód-tavi csata évéről szóló értekezésemben[5]) — azt hiszem — elég világosan bebizonyítottam, hogy a Mokcsay-féle levéltárnak azon 1280 aug. 21-ről keltezett oklevele, mely szerint

---

[1]) A jegyzőkönyvben neve *Muntsatsi*-nak van írva.

[2]) U. o. 5707. sz. jegyzőkönyv, II. köt. 130. l. »Paul Muntsatsi eines ungarischen Advocats und Eszterhazyschen Fiskals aus Tyrnau anhero erlassenes Beschwehrungs-Schreiben wider Johann Baptist Hohmann, der in einer herausgegebenen Landkarta von Königreich Ungarn, um den darauf stehenden Titel, das Ungar Volk auf denen Knien liegend, und gleichsamb als gefangene mit schändlicher Ablegung des Gewehrs sich dem Kaiser ergebende, in Kupfer gestochen, dieser Nation zu nicht geringer Beschimpfung vorgestellet« stb.

[3]) U. o.

[4]) Az 5707. sz. jegyzőkönyv, III. köt. 55. l. . . . »in Wien Gelegenheit zu nehmen und mit einigen alldort anwesenden Magnaten aus der Sache zu sprechen, und denen Beschaffenheit zu remonstrieren« stb.

[5]) *Századok*, 1901. 626 és köv. ll.

IV. László király a Mokcsayak *Dionysius filius Chémee* nevű ősét nemessé tette volna, merő koholmány.[1])

Mivel e dologgal foglalkoztam, nagyon természetes, hogy meg is ütődtem, meg is örültem a minapában, mikor levéltári kutatásaim közben a *Dionysius filius Chemen* név és a Mokcsa falut jelentő *Mozizcha* helynév ötlött a szemembe. Elolvasom az írást s íme — kihagyásokkal közölve — a következő oklevél tárúl szemem elé:

»Omodeus palatinus . . . consideratis servitiis *Dionysii filii Chemen*, et inspectis paupertatibus . . . Nicolai et Gregorii filiorum eiusdem, iobagionum castri de Ung, qui in pupillari etate derelicti officia exercere non vallent *(így)*, ipsos et terram eorum *Mozizcha* vocatam a iobagionatu prefati castri pure et simpliciter eximendos (kimaradt talán: *duximus)* et locavimus eos in numero et collegio regalium servientium . . . et eandem translationem in domino (helyesen: *a domino)* rege causa nostrorum servitiorum obtinebimus impertiri. Datum in Ung, in festo beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini M. CC. nonagesimo octavo.«

E levelet azután 1317-ben átírja és megerősíti Róbert Károly király. Károly király megerősítő levelének eredetije pedig megvan a Nemzeti Muzeum törzsgyüjteményében, a hová az őrző lapon olvasható feljegyzés szerint 1894-ben került. Honnan került oda? minő jogtörténeti fontossága van ezen, a maga nemében páratlan Amadé-féle nemesítő levélnek? arra feleljenek mások. Én e helyt csak bemutattam a valódi nemesítő levelet, mint az 1280-iki Mokcsay-féle oklevél hamisított voltának új és döntő bizonyítékát. Mert, ha IV. László már 1280-ban nemessé tette volna *Dionysius filius Chemen* vagy *Chemee* várjobbágyot, akkor fiainak bizonyára nem kellett volna 1298-ban a nemességet Amadé nádortól kérniök.

KARÁCSONYI JÁNOS.

HAGYOMÁNYOK SZENT ISTVÁN KIRÁLYRÓL.

Az alább következő két adat nem valami jelentős Szent István élete történetében. Inkább csak azt a kegyeletet mutatja, melylyel őseink a »szent király« emlékezete iránt eltelve voltak. Ha — mint ezen adatok tanusítják — mind a győri, mind az esztergomi székesegyház őrzött egy-egy Szent Istvánról szóló vagy tőle származó emléket, alig hihető, hogy többi alkotásai ily emlékek nélkül szűkölködtek volna, csakhogy ezeket elmosta a feledés nagy tengere.

A győri hagyományt Gregorianczi Pál győri püspök, Oláh

[1]) U. o. 628—632. ll.

Miklós primáshoz 1555-ben vagy 1556-ban írt levelében említi föl. E hagyományból azonban csak annyi lehet igaz, hogy Szent Istvánt akkori szokás szerint valamelyik nagy ünnep alkalmával az isteni tisztelet előtt a győri székesegyházban *is* megkoronázták. Ebből azonban korántsem következik az, hogy az első, a felavató koronázás szintén Győrött ment volna végbe.

A két adat itt következik:

I.

»Zagrabiensis . . . Nicolao Olaho archiepiscopo Strigoniensi. . . . Nonnullis hominibus venerat in mentem, ut templum illud vetustum et cathedrale in arce exteriori Jauriensi constructum funditus destrueretur. . . . Vestre Reverendissime Dominationi supplico, dignetur sui primatus auctoritate tanto huic malo obviare et non pati, ut ecclesia illa cathedralis vetus, et in qua primus Ungarie rex sanctus Stephanus coronatus est. queque nulli impedimento est, aliquorum, qui religionem contemnunt. arbitrio, nostro hoc tempore sine causa destruatur.«

II.

»Inventarium . . . supellectilium ecclesiasticarum olim per . . . Joannem Kutassi archiepiscopum Strigoniensem . . . capitulo ecclesiae metropolitanae Strigoniensis relictarum ac . . . 21-a Februarii anni 1602 praedicto capitulo exhibitarum.

. . . Item casula pulcherrima ex veste sancti Stephani et apostoli Hungariae confecta. rubrisque lineis in auro intertexto purpuram rubram imitantibus ductis, cum cruce sua pretiosa transversim per totum copiosissimis gemmis ornata, appensis in eadem imaginibus b. Virginis diversorumque Sanctorum, adiunctis eidem casulae suis pertinentiis, manipulo, stola et humerali, dempta alba.«

Mindkét adat a hg. Esterházy cs. levéltárában: Oláh Miklós levelezései, I. cs.

KARÁCSONYI JÁNOS.

SZENT ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI.

I.

Válasz Békefi Remignek.

Békefi Remignek a *Századok* f. évi 8. füzetében (773—777. ll.) megjelent czikkére kénytelen vagyok egész kurtán és tárgyilagosan némi ellen-megjegyzéseket tenni, nehogy a »qui tacet, consentire videtur« elve alapján itéljenek rólam a fölmerült tudományos kérdés iránt érdeklődő olvasók.

Mindenekelőtt Békefi úrnak gúnyos vádaskodással kapcsolatos tévedését kell helyreigazítanom. Ő ugyanis (776. l.) azt állítja, hogy nekem föladatom lett volna az Intelmek forrásainak kimutatása. Ebben nagyon téved a tudós tanár úr; mert én rendi mono-

graphiánknak ama helyén Szent Gellért műveiről szólok s ennélfogva nekem nyilván csakis az volt tulajdonkép föladatom, hogy tisztázzam azt a kérdést, vajjon nem Szent Gellért írta-e, vagy legalább nem volt-e neki is része a Szent Istvánnak tulajdonított Intelmek megírásában? E kérdésre úgy feleltem, hogy az Intelmek kidolgozása, tehát szerzősége, semmiesetre sem tulajdonítható Gellértnek; mert az ő *Deliberatio*-jának szerkesztésmódja és stilusa homlokegyenest ellenkezik a Szent István-féle iratéval. Ezt a véleményemet most is föntartom, s ennek ellenében a Békefi fölhordta: *hebetudinem — hebetudo, augmentatores — augmentabuntur, redeamus ad — redeamus ad,* s még nehány ilyen stiláris egybevetés, azt hiszem, édes-keveset nyom a latban. Valóban, a ki ismeri egyrészt Sz. Gellértnek a *Deliberatio*-ban szorosan megnyilvánuló rhapsodikus gondolatmenetét s ennek megfelelően az ő rendkívül sajátszerű, igazi egyéni stilusát, másrészt pedig az Intelmek pontos felosztását, kidolgozásának merevségét és fölöttébb egyéni színezetnek híján levő stilusát: az olyan szakértő olvasó kettőnk közül bizonyára nekem fog igazat adni abban, hogy az Intelmek szerzőjének nem lehet Sz. Gellértet tartanunk. Másfelől azonban — nem stiláris, hanem belső érvek alapján — kifejtettem abbeli véleményemet, hogy Sz. Gellértnek is lehetett valamelyes része általában véve a mű megalkotásában.

Békefi úr továbbá a túlságos érzékenységnek bizonyos nemével szememre lobbantja, hogy kicsinyelni merészkedtem dolgozatának megállapított eredményeit. Ezzel szemben őszintén kinyilvánítom, hogy valamint már előbb is »tüzetes« tanulmánynak jeleztem dolgozatát, megjelölvén egész tartalmát, szintúgy most is teljes mértékben méltánylom nagy szorgalmát és fáradságát, különösen és épen az egybevetések lajstromában. Ehez képest azonban egybevetéseinek eredményét — főleg Sz. Gellért szerzőségének szempontjából — ismételten jelentéktelennek kell részemről nyilvánítanom; mert a parallel helyek, kevés kivétellel, csupa apró-cseprő szó- és szólam-egyezések, mint erről a hozzáértő olvasó maga legkönnyebben meggyőződhetik. — Békefi úr más véleményt táplál saját dolgozatáról, mert két ízben is főnnen hangoztatja (775. l.). hogy ő előtte — pontosan idézem saját szavait: »még nem akadt ember, ki az Intelmek forrásait kiderítette volna.« — »Nem felötlő dolog-e. — kérdi újra, az olvasóra nézve egy kissé komikus mellékízzel — hogy kilencz századon át senki sem tudott *(így!)* rájönni . . . annak a kimutatására. hogy Szent István Intelmeinek forrása a Szentíráson kívül többek között a Credo, a Praefatio, meg szent Athanáz Symboluma is.« Ennek a fölfödözésnek a dicsőségét, legalább részemről. készségesen átengedem a tudós tanár úrnak.

Zoltvány Ibén.

II.

Utolsó szó Szent István király Intelmei ügyében.

a) Zoltvány Irén föntebbi sorainak *személyes természetű* részeit teljesen figyelmen kívül hagyom; mert ezek a tudomány körén kívül és méltóságán alúl esnek.

b) Zoltvány úr *tárgyi* tekintetben vét az igazság ellen, midőn czikkemből két sort kikapva, úgy tünteti föl a dolgot, mintha az én értekezésemnek eredménye csak az volna, hogy »Szent István Intelmeinek forrása a Szentíráson kívül többek között a Credo, a Praefatio, meg szent Athanáz Symboluma is.«

Ezzel szemben ide iktatom szórúl-szóra, hogy az Intelmek forrásaira vonatkozólag tanulmányaim eredményét értekezésemben [1]) és multkori czikkemben [2]) hogyan összegeztem: »Szent István Intelmeinek írója *igen sokat átvett a Szentírásból*, és pedig részint szószerint, részint gondolatilag, részint tartalmilag. Jól ismerte a Szentírást, a melynek főbb helyei, sőt kifejezései is visszahangzottak lelkében, s a mint szüksége volt rájok, tetszése szerint rendelkezett velök. *Sokat kölcsönzött a frank királyok Capitularéiból.* Ismeretes volt előtte a Capitularék tartalma, gondolatköre, beosztása, iránya és jelleme. Mintát látott és talált bennök, midőn a trónörökös részére utasítást készített. Forrása volt ezeken kívül még a középkor közhasználatú encyklopaediája, vagyis Sevillai Izidor *Etymologiae* czímű munkája, továbbá a *toledói zsinat* (671) *határozatai*, a szent mise *Credo*-ja és *Praefatio*-ja, a *Hiszekegy* és *szent Athanasius Symboluma.* Ezen forrásokból Szent István Intelmeinek legnagyobb részét össze lehet állítani vagy szószerinti szövegben, vagy csak tartalmilag és a gondolatok szempontjából.«

Ime! Zoltvány úr így tiszteli az igazságot és így méltányolja más ember komoly munkájának eredményeit.

Békefi Remig.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Mátyás király szobra. A mult október hó 12-én leplezték le fényes ünnepélyességgel, Kolozsvár legszebb terén, a város dicső szülöttének, Hunyadi Mátyás királynak érczbe öntött lovasszobrát. Az ünnepélyen megjelent a nemzet színe; ott volt a Felség képében József Ágost főherczeg, ott voltak a kormány s az országgyűlés mindkét házának tagjai, a törvényhatóságok, tudományos testületek, közművelődési és irodalmi társulatok küldöttei, a nagy király emlékének hódoló magyarság ezrei.

[1]) *Századok*, 1901. 969—970. ll.
[2]) *Századok*, 1902. 775. l.

Történelmünk egy újabb momentummal gazdagodott e napon. Mert valóban történelmi jelentőségű pillanat volt: az egész nemzetet ugyanazon magasztos érzelemben egyesülve látnunk akkor, mikor a nemzeti erő, akarat és önérzet, mondjuk, a magyar imperialismus leghatalmasabb bajnokának, megszemélyesítőjének érczalakját állotta körül. Fadrusz János remek művével a magyar monumentális szobrászat diadallal tért vissza abba a városba, a honnan félezer évvel ezelőtt a szent királyok váradi szobrainak és szent György prágai szobrának alkotói, két kolozsvári polgár, Márton és György mesterek indultak útnak, hogy Európa művészettörténetében helyet biztosítsanak a magyarságnak. Valamint az ő Szent Lászlójuk, úgy Fadrusz János hatalmas Mátyása is az önálló Magyarország apotheosisa s könyveknél hangosabb hirdetője történeti hivatásunknak. — A történelem sok hasznos anyagot találhat abban a *néprajzi muzeumban* is, melyet az ünnepelt király szülőházában ugyan aznap nyitottak meg. Azt hiszszük, mindenki megnyugodhatik immár annak a tudatában, hogy a nép királyi barátjának szülőháza épen a nép foglalkozásainak bemutatására szolgáló muzeummá alakult át. — Ki kell emelnünk, hogy a szobor leleplezése előtt való napon, okt. 11-én, az *Erdélyrészi irodalmi társaság* tartott kitünően sikerült irodalmi ünnepélyt, melyen Bartha Miklós mondott Mátyás királyról szép alkalmi emlékbeszédet.[1]) Kolozsvár városa a tudományos színezetű és értékű *Mátyás király Emlékkönyv* mellett[2]) egy népszerű, de irodalmi színvonalon álló kisebb emlékkönyvet is adott ki s azt 5000 példányban ingyen osztotta szét az ünnepre összesereglett nép között. A *műpártoló* királynak akarván hódolni, a főünnep napján nyitotta meg az *Erdélyrészi szépművészeti társaság* is a maga csarnokát és első műkiállítását, melyen történelmi szempontból különösen Roskovics Ignácznak a budai királyi palota Szent István terme számára készített kartonjai keltettek méltán figyelmet. A következő napon, okt. 13-án, a *tudományszerető* fejedelmet a kolozsvári tudomány-egyetem központi épületének, az *igazságos* uralkodót pedig az igazságügyi palotának felavatásával ünnepelte a hálás utókor. Ha még megemlítjük, hogy a nemzeti színház történelmi darabokat adatott elő; hogy az 1848/49-iki szabadságharcz ereklye-muzeuma az ünnep alkalmából külön kiállítást rendezett; hogy a földmívesek a legnépszerűbb magyar király emlékezetét felvonulással és felséges utódának szánt búzakoszorú átnyujtásával tisztelték; hogy az ünnepélyek és lakomák szónokait mindvégig a történelmi nagy

[1]) Egész terjedelmében közölte a kolozsvári *Ellenzék* okt. 12-iki sz.
[2]) Ismertetését olv. *Századok*, 1902. 753. l.

eszmék lelkesítették: azt hiszszük, eléggé jeleztük, hogy Mátyás király szobrának leleplezése valóban és minden ízében a nemzeti történelem nagy és méltó ünnepe volt; és csak örömmel jegyezhetjük fel, hogy e magasztos ünnepen társulatunk is megjelenhetett kegyelete babérkoszorújával, melyet Márki Sándor, Szádeczky Lajos és Erdélyi Pál tagtársaink tettek le a szobor talapzatára. *(M. S.)*

— A Magyar Tudományos Akadémia második osztályának okt. 13-án tartott ülésén *Wertheimer Ede* l. tag olvasta föl »*A reichstadti herczeg politikai állása*« czímű értekezését.[1]) A kik eddig Napoleon fiáról írtak, főleg Montbelnek *Le duc de Reichstadt*, meg Prokeschnek *Mein Verhältniss zum Herzog von Reichstadt* cz. könyveikre hivatkoztak. Wertheimernek volt módjában először részint nyilvános, részint magánlevéltárak adatai alapján Napoleon fia életét tanulmányozni. Midőn I. Napoleonnak és Mária Lujza főherczegnőnek Bécsben számkivetésben élő fiát 1818-ban a *reichstadti herczeg* méltóságával ruházták föl, ezzel az egész világnak tudtúl akarták adni, hogy Ferencz császár unokája csakis osztrák herczegnek tekintendő, a ki azonban a monarchiában rang szerint a főherczegek után következik. Czímével a Bourbonokat kivánták attól a nyugtalanságtól megmenteni, melyet nekik az ifju Napoleon-ivadék létezése okozott. Franczia országban, kivált Párisban, a restaurált királyság első napjaiban már nagy pártja volt Napoleon fiának s hívei hatalmas propagandát csináltak. hogy őt a franczia trónra ültessék. Ferencz császár és Metternich hiába igyekeztek meggyőzni XVIII. Lajost és párthíveit, hogy Napoleon fiával semmi titkos czéljuk nincsen; azok mindig gyanakodva néztek Bécs felé, s nem alaptalan az a gyanusítás sem, hogy a franczia udvar a herczeg életére tört volna. Az osztrák kormány többször kapott figyelmeztetést, hogy vigyázzon a herczegre. Ebben az izzó levegőben mint bomba hatott Barthélemy költeménye: *Le fils de l'homme*. A költemény azt panaszolja. hogy Bécsben lassan. de annál biztosabban akarják tönkretenni Napoleon fiát, a franczia nemzet reménységét. Bármily súlyosan hangzott e vád, az mégis szinte elnémult a bizalomnak azon erőteljes hangja mellett, melylyel a költő a császárság újjá ébredését hirdette. Barthélemyt a franczia kormány üldözte költeményeért; a bíróság el is itélte, de a pörből a Bourbon-dynastia került ki halálos sebbel. A reichstadti herczeg ismerte Barthélemy költeményét,

[1]) A felolvasott értekezés voltaképen egy fejezet a szerzőnek »*Der Herzog von Reichstadt*« czím alatt, Cotta kiadásában nemsokára megjelenendő német munkájából. Nem sajnálhatjuk eléggé, ha oly kiváló tudósaink, mint pl. Wertheimer Ede is, a kit pedig nem *külső*, hanem *belső* tagsággal tisztelt meg Akadémiánk, *németül* írnak, a helyett, hogy *magyarúl* mivelnék a tudományt.

tudta, hogy a franczia nemzet egy része neki szerepet szánt; nem áll, hogy Bécsben tudatlanságban tartották volna Francziaország dolgairól és atyja világraszóló szerepéről. Hogy a franczia nyelvet tökéletesen megtanulja, arra édes anyjának morganatikus férje, gróf Neipperg buzdította. A reichstadti herczeg készült is szorgalmasan, hogy méltóvá tegye magát atyja nevére. Tekintete állandóan Francziaország felé volt fordítva. A juliusi forradalom (1830) rövid napjaiban nemcsak a császárság hívei tüntettek II. Napoleon érdekében, hanem fölléptek a családtagok is, hogy Napoleon fiát visszaültessék atyja trónjára. Ausztria párisi követe, Apponyi jelentette kormányának, hogy ha az imperialistákat csak egy jó szóval biztatják, a kérdés a császárság javára dől el. De sem Metternich, sem a herczeg nagyatyja nem szántak neki ily fényes jövendőt; ők csak első osztrák generálist akartak belőle nevelni s személyét Lajos Fülöppel szemben legfeljebb hatásos fenyegetés eszközéül akarták felhasználni. Metternich azonban nem cselekedett helyesen, midőn császárja unokája elől elzárta a trónra vezető utat. Bár belátta, minő előnyök származnának Ausztria javára a II. Napoleon uralma alatt álló Francziaországból, mégis kötve érezte magát a többi hatalmakkal létrejött szerződések által, melyek Napoleon házát az európai uralkodó családok sorából örök időkre kitörülték. De még ha túlkerekedett volna is az 1814 és 1815-ben kötött szerződéseken a herczeg érdekében, ez a lépés most már hiábavaló lett volna. A herczeg 1832 május-hava közepe óta súlyos betegségben sorvadozott, vele a politikának nem kellett többé számolni. A franczia ifjuság vonzalma, mit Hugo Viktor a császári ivadék javára éleszteni törekedett, többé nem segíthetett rajta, ki már a halál révén állott s életét a reménytelen nagyság küszöbén, nem Francziaországban, hanem távol idegenben, számkivetésben fejezte be.

— Magyar Numismatikai Társulat. A történelmi segédtudományok egyik fontos ágának, a hazai numismatikának ápolására és fejlesztésére, e tudományszak művelőinek buzgalma társulatot hozott létre, mely a folyó év junius-havában tartotta alakuló gyűlését. A megalakult *Magyar Numismatikai Társulat* tiszteletbeli elnökévé dr. *Szivák Imre* orsz. képviselő, elnökké dr. *Réthy László* muzeumi igazgató őr, ügyvivő alelnökké *Sziklay Jenő*, pénztárnokká *Kunváry Fülöp*, a könyvtár és gyüjtemény őrévé dr. *Finály Gábor*, ellenőrré *Kilényi Hugó*, titkárrá *Zimmermann Lajos* társulati tagok választattak meg; az *igazgató választmány* tagjai lettek: Babics József, dr. Despinits Péter, Forster Gyula, Gohl Ödön, dr. Kammerer Ernő, dr. Pákozdy Károly, Szabó Ferencz és gr. Zichy Jenő. A társulat kizárólag numismatikával foglalkozó

tudományos folyóirat kiadását határozta el, melynek szerkesztésével *Gohl Ödön* tanárt és muzeumi segédőrt bízta meg. A folyóirat első száma még ez év november-havának első felében meg fog jelenni. Üdvözöljük az új társulatot és jó sikert kivánunk hasznos működéséhez!

† KRONES FERENCZ osztrák történetíró, gráczi egyetemi tanár, a mult október hó 17-én meghalt hatvanhét éves korában. Nevét jól ismerhetik olvasóink. Egyike volt azon kevés számú német historikusoknak, kik érdemesnek tartották magyarúl megtanulni, hogy a magyar történetírók műveiből is okúlhassanak, a magyar történetkutatás eredményeit is hasznukra fordíthassák; mint a Zarncke-féle *Literarisches Centralblatt* annak idején megjegyezte: »Krones ist einer der wenigen deutschen Historiker, die der Magyarischen mächtig sind, und er könnte sich daher die grössten Verdienste erwerben, wenn er es unternähme, die oft wichtigen Resultate der ungarischen Geschichtsforschung den Deutschen zugänglich zu machen.« — Élete főbb mozzanatait röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Született a morvaországi Ungarisch-Ostrauban, 1835. nov. 19-én. Egyetemi tanulmányait Bécsben elvégezvén, 1857-ben a kassai jog-akadémiához nevezték ki az osztrák történet tanárává, mely állásában 1861-ig maradt. Az októberi diploma után el kellett hagynia Kassát és Magyarországot s mint gymnasiumi tanár Gráczban nyert alkalmazást. Nehány év mulva u. o. az egyetemre került (1865) s azontúl mint a történelem rendes tanára, állandóan a gráczi egyetemen működött haláláig. Kassai tartózkodása alatt tanulta meg nyelvünket; akkor kutatott sokat a felső-magyarországi levéltárakban, adatokat gyüjtve a felvidék s különösen Kassa város multjára vonatkozó dolgozataihoz. Ilyenek pl. *Zur ältesten Geschichte von Kaschau* (Bécs, 1864); *Das Kaschauer Deutschbürgerthum* (Zeitschrift für Kulturgeschichte, 1891. 1.); *Das Gerichtsprotokoll der kön. Freistadt Kaschau aus d. J. 1557—1608* (Mitth. des Inst. für oesterr. Geschichtsforschung, XII. köt.); *Zur Geschichte des Deutschthums in Oberungarn* (Grácz, 1878); *Beiträge zur Städte und Rechtsgeschichte Oberungarns* (Archiv für österr. Geschichte, 81. köt.); *Deutsches Volksthum im mittelalterlichen Ungarn* (Bécs. 1894). Hazánkat érdeklő egyéb munkálatai bő sorozatából felemlítjük a következőket: *Die magyarische Geschichtschreibung der Gegenwart* (Stimmen der Zeit, 1862. 15.); *Ungarn unter M. Theresia und Joseph* (Grácz, 1870.); *Der Jesuiten-Orden und seine Rolle in Geschichtsleben Ungarns* (Oest. ung. Revue, 1892); *Zur Geschichte Ungarns 1671—1683, mit besonderer Rücksicht auf die Thätigkeit und Geschicke des Jesuiten-Ordens* (Archiv für österr. Gesch. 80. köt.); *Zur Geschichte der nachbarlichen Beziehungen Steier-*

marks und Ungarns von 942 bis zum Ausgang der Traungauer (Grácz, 1892); *Deutschbürtiger Adel im mittelalterlichen Ungarn* (Beilage zur Allg. Zeitung, 1896. 231—33.) stb. A franczia háborúk korára (1792—1815) sokat merített János főherczeg irataiból és naplóiból, melyeket jórészt ki is adott.[1]) Végül ne hagyjuk érintetlen azt sem, hogy számos magyar történelmi munkát ismertetett a német folyóiratokban. Történetírói munkásságáért méltán nyujtotta neki elismerése pálmaágát a M. Tud. Akadémia, midőn az 1892 évi nagy-gyűlés alkalmával külső tagjává megválasztotta. Társulatunknak is rendes tagja volt már 1872 óta, s élte fogytáig mindenkor érdeklődő figyelemmel kisérte munkálkodásunkat. Legyen csendes nyugodalma!

FOLYÓIRATOK.

— Armenia. Magyar-örmény havi szemle. Szerkeszti *Szongott Kristóf*. Tizenhatodik évf. 1902. 1—6. füzet. — A magyarországi hazafias örménységet néhai dr. Molnár Antalnak ez év elején bekövetkezett halálával — miről már megemlékeztünk — nagy veszteség érte. Az *Armenia* legrégibb és legszorgalmasabb munkatársa volt. Még az idei évfolyam első számában is a Tigris és alsó Euphrates mentén a perzsa öbölhöz vezető vasut építéséről értekezett. Érthető tehát a szerkesztő hálája, midőn buzgó munkatársa emlékének egy egész füzetet szentel. — Egyébiránt mind a hat füzet tartalmának legnagyobb része a szerkesztő tollából ered. Szamosujvár monographiájának három kötetében nem merítette ki mindazt, a mit az örményekről mondani tud. Most *a magyarhoni örmények ethnographiáját* folytatja, miből a mult évben már négy közlemény jelent meg. Érdekes adatokat közöl fényűző ruházkodásukról, dúslakodó táplálkozásukról; jellemzi a néposztályokat, a vallási és társadalmi életet, rajzolja a népszokásokat stb. — Megemlítjük még *Kiszely Károly* czikkét az újabbkori *örmény összehasonlító nyelvészet* történeti fejlődéséről, és *Márki Sándor* dolgozatát, a ki »*Arad vármegye örmény nemesei*« czím alatt huszonhárom nemes családot ismertet nagy vonásokban.

— Budapesti Szemle. A m. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Gyulai Pál*. 1902. január—junius. 301—306. szám. — A januáriusi (301) számban *Wertheimer Ede* teszi közzé »*Magyarország és II. Frigyes Vilmos porosz király*« cz. dolgozatát, melyet az Akadémia második osztályának mult évi okt. 14-iki ülésén

[1]) Ide vágó művei ismertetését olv. *Századok*, 1887. 166. l., 1890. 505. l., 1891. 495. l., 1893. 76. l.

székfoglalóúl olvasott fel. Tartalmát annak idején ismertettük.[1]) — Ugyanazon szám hozza *Péterfy Jenő* görög irodalmi tanulmányaiból a *Xenophon*-ról szólót, mely a korán elhunyt szerző munkáinak azóta közrebocsátott második kötetében is megjelent.[2]) — *Kézdi Kovács László* öt egymásután következő számban (301—305) néhai *Barabás Miklós* († 1898. febr. 12.) emlékiratait közli. A magyar festőművészet egyik úttörő apostolának emlékiratai, kit a gondviselés talán csak azért hozott a világra — mondja a közlő — hogy a nemzeti újjászületés nagy alakjait és szereplőit ecsetjével megörökítse az utókor számára, érdekes képét adják a művész küzdelmes ifjuságának s az erdélyi kulturális állapotoknak a mult század elején; elbeszélik írójuknak bécsi, bukaresti és olaszországi vándorlásait; megemlékeznek az 1838-iki pesti árvíz borzalmairól, majd a szabadságharcz eseményeiről. Ettől kezdve a művész feljegyzései már hézagosabbak, de a mi az ő életében nevezetes, arról a későbbi időben is beszámol. Jegyzeteit kevéssel halála előtt nézte át s úgy hagyta az Akadémiára. — *Heinrich Gusztáv* a Csery Péter magyar Bánkbán-regényének 1812-iki kiadására vonatkozó adatokat közöl »*Még egyszer a Bánkbán-regény*« czím alatt, pótlásúl e tárgyról a Budapesti Szemle mult évi május-havi számában megjelent czikkéhez. — A februáriusi (302) számban *H. Ö.* jegyű író »*Húsz év Horvátország történetéből*« cz. dolgozatban a horvát viszonyokat tárgyalja, kiindulva az 1883/84-iki eseményekből s az úgynevezett czímerkérdés miatt akkor támadt forrongásokból, az 1897/902-iki országgyűlésig, s annak a hitének ad kifejezést, hogy két nemzet között, melynek 800 éven át közös a multja, öröme és szenvedése, a gyűlölködés csak múló jelenség lehet. — A márcziusi (303) szám közleményei közt kiváló érdekű reánk nézve *Angyal Dávid* czikke, melyben »*Velenczei követjelentések a magyar történetről, 1657—1661*« kissé ügyetlen czím alatt, de annál ügyesebben, a bécsi csász. Akadémia kiadásában megjelenő *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe* (Dispacci di Venezia) legújabb kötetét ismerteti. Battista Nani és Aloise Molin bécsi velenczei követeknek több mint kétszáz heti jelentése van e kötetben közzétéve s e jelentések nagy része Magyarországra vonatkozik. A követek nagyon jól ismerték keleti Európa viszonyait, ezért a kiadó (Pribram Alfréd) főleg az ezekre vonatkozó anyagot állította össze jelentéseikből. Velenczének háborúja lévén a törökkel Kréta miatt, a követeket első sorban az érdekelte, hogy a bécsi udvar mikép tud megférni a portával. E kérdés pedig szoros összefüggésben volt a magyar és erdélyi viszonyokkal; innen

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 848. l.

[2]) Péterfy Jenő összegyűjtött munkái második kötetének ismertetését olv. föntebb, 845 és köv. ll.

van, hogy a szóban forgó követjelentések leginkább ezekre vetnek világot. Különösen Velenczének az erdélyi fejedelmekhez s a magyar főurakhoz való viszonyáról, az udvar és a magyar urak ellentétességéről s az udvar hangulatának változásairól jelentenek sok olyat a követek, mit eddig nem tudtunk, vagy hiányosan ismertünk. — Az áprilisi (304) számban *Katona Lajos* közli »*Temesvári Pelbárt példái*« cz. akadémiai székfoglaló értekezését, melyről már más alkalommal szóltunk.[1]) — A májusi (305) számban *W—r Ö—n* a Revue des deux Mondes nyomán »*Az irodalom és tudomány viszonya a XIX. században*« czím alatt[2]) azzal a kérdéssel foglalkozik: vajjon a tudomány hatása nem nyomja-e el az irodalom művészeti értékét? vajjon felszívhatja-e az irodalom a tudományos szellemet úgy, hogy egészséges elemévé tegye a műalkotásnak? Vizsgálódásai eredménye az, hogy a tudomány a lefolyt században nemcsak káros, hanem üdvös hatással is volt az irodalomra; megtermékenyítette, új eszmékkel frissítette fel; üdvösen hatott mint a képzelet ellenőrzője, de nem lehet az a szerepe, hogy a teremtő képzeletet elölje. — A juniusi (306) szám »*Magyarország 1301-ben*« cz. közleményében *Schönherr Gyula* tesz kisérletet azon változás jelentőségét megértetni, melyen hazánk az Árpádok kihalásával kezdődő új korszak határán keresztül ment, s azon feladatokat vázolni, melyekkel a magyar nemzetnek meg kellett küzdenie, hogy a sülyedés napjai után újra elfoglalhassa illő helyét az európai államok sorában. — U. o. *Kropf Lajos* a B. Sz. mult évi szeptemberi számában *Beck Vilma* (Racidula) viszontagságos életéről írt czikkéhez közöl újabb adatokat, melyekkel egy-két előbbi tévedését is helyreigazítja.

— Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti *Katona Lajos*. XXVI. évf. 1—5. füz. 1902. január—május. — A szerkesztőségben történt változás e jeles folyóirat szellemi irányzatán semmit sem változtatott. Az új szerkesztő, *Katona Lajos* kipróbált tehetségétől méltán várhattuk és várhatjuk, hogy az immár negyedszázad óta virágzó közlöny nem fog aláhanyatlani. Tartalma most is gazdag és változatos. Kívánjuk, hogy a közönség részéről is mennél melegebb istápolásban részesüljön. — Az idei füzetek közleményei közül a történettudomány művelőit első sorban az a szövegkritikai harcz érdekelheti, melyet »*A magyar honfoglalás kútfőihez*« czím alatt (1. 2. 4. füz.) Bölcs Leo Taktikájának fordítója és szövegkiadója, *Vári Rezső* folytat erős vértezetű kritikusa (P. R.), szerinte kritikusai (P. és R.) ellen, a ki, vagy a kik munkáját a Budapesti Szemlé-

[1]) Olv. *Századok*, 1902. 393. l.

[2]) *Robert Fath*: L'influence de la science sur la littérature française dans la seconde moitié du XIX. siècle.

ben oly szigorúan megbírálták.[1]) Feltünő, hogy Vári úrnak Gyomlay Gyula bírálatára, mely Bölcs Leo hadi taktikája XVIII. fejezetének magyar fordításáról a *Századok* ez évi márczius havi számában jelent meg, szava sincsen, sőt védekezése végén egy odafüzött jegyzetben — miután már Gyomlay Gyula (id. h. 250. l.) kinyilatkoztatta, hogy P. R. kritikájának keletkezésében és közzétételében része nem volt — azt a sajátságos kijelentést teszi, hogy ő »a felütött rostélyú úrral pengéjét párviadalban össze nem méri.« — A hazai tudománynak a mult esztendőben legjelentősebb terméke: *A magyarországi latinság szótára*, nemcsak a historikusoknak szerzett rég várt örömet, hanem még inkább a philologusoknak. *Hegedüs István* (2. füz.) a nagyrabecsülés és tisztelet hangján méltatja a szótár ősz szerkesztője, *Bartal Antal* érdemeit, de nem hallgatja el a nagy mű hiányosságait sem, melyeknek pótlására nemcsak másokat buzdít, hanem »*Symbolae ad supplementum glossarii mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*« cz. két közleményében (2. 3. füz.) maga mutat jó példát a további munkálkodásra. — *Gedeon Alajos* tollából két czikket olvasunk. Az egyikben (1. füz.) a XVI. századi német drámaíró *Ayrer Jakab* Bamberg alapításáról költött kilencz felvonásos drámájából a magyar vonatkozású részeket böngészi össze, melyekről megtudjuk, hogy teljesen nélkülözik a történeti hűséget. Másik czikkében (3. füz.) Körner *Zrinyi*-jének Szemere Pál- és Petrichevich Horváth Dánielféle fordításait bírálja. — *Weér Pál* (1. füz.) a firenzei *Società Dantesca Italiana* fölkérésére *a magyar Dante-irodalom* bibliographiáját állította össze, melyből meggyőződhetnek az olaszok, hogy világhírű költőjüket mi magyarok is minden időben megérdemelt méltánylásban részesitettük. — Hasonlóképen becses a *Fináczy Ernő* közleménye (4. füz.), mely *a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez* szolgáltat folytatólagosan adatokat.

— Katholikus Szemle. A Szent-István-Társulat megbízásából szerkeszti *Mihályfi Ákos*. XVI. köt. I—VI. füz. 1902. január—junius. — Az első füzet első czikkelyében *Rajner Lajos* a görög szertartású katholikus magyaroknak a magyar liturgia ügyében indított és a napi lapokból is eléggé ismeretes mozgalmát tárgyalja azon Emlékirat nyomán, melyet az egész mozgalmat vezető országos bizottság 1900 márczius-havában nyujtott át a római pápának s azon évben közre is bocsátott. A czikk írója sokban nem ért egyet az Emlékirat szerzőjével s különösen azokat a történeti adatokat czáfolja, melyek azt a véleményt erősítenék, hogy már a keresztyénség behozatalakor létezett hazánkban görög szertar-

[1]) *Budapesti Szemle*, 1901. 299—300. sz. — Olv. *Századok*, 1902. 188. lap.

tású magyarság és magyar liturgia. — Gyöngéden, a testvéri szeretet hangján válaszol Rajner fejtegetéseire »*Magyar liturgia*« című czikkében (2 füz.) *Melles Emil*, nem annyira a rideg történeti kritika, mint inkább a nemzeti és gyakorlati egyházpolitika szempontjából fogva fel a kérdést s kérve támogatást és jóakaratot a görög szertartásúak hazafias törekvése számára. — *Békesi Emil*, a jeles irodalomtörténész és bibliographus »*Magyar írók Hunyadi Mátyás korából*« czímmel a Mátyás korabeli magyar írókra vonatkozó életrajzi adatokat és műveik bibliographiáját állítja össze az ismert forrásokból. Az előttünk fekvő füzetekben (1—6) megjelent hat közleményben *huszonegy* írót sorol fel; munkájának még folytatása következik. — *Füssy Tamás* két közleményben (1. 2. füz.) *a szent Egyedről nevezett somogyvári benczés apátság történetéhez* járul új és érdekes adatokkal. Nevezetes ez az apátság nemcsak azért, mert egyike a XI. század alapításainak, hanem azért is, mert mindjárt alapításakor franczia kkal népesült be s több-kevesebb függéssel századokon át a franczia országi anya-apátságnak maradt fiókja. — *Sörös Pongrácz* (2. füz.) adalékúl II. József császár egyházi politikájához »*A pannonhalmi főapát komáromi püspöksége*« czím alatt a császár azon kószatervéről emlékezik meg, mely az esztergomi primás beszélgetése révén szivárgott ki, hogy t. i. Komáromban püspökséget szándékozott alapítani s arra Somogyi Dániel pannonhalmi főapátot már ki is szemelte. — *Békefi Remig* (5. 6. füz.) azzal a kérdéssel foglalkozik: *Hogyan lettek a cziszterciek tanítórenddé Magyarországon?* s elmondja, hogy a jezsuiták eltörlésével az egri collegium tanítók nélkül maradván, a helytartótanács tanulmányügyi bizottsága kényszerítette a pásztói és pilisi cziszterczi apátot, hogy a collegium ingó és ingatlan javait vegye át, s ezeknek, valamint apátságának jövedelméből a szükséges tanerőkről és tanszerekről gondoskodjék. A Wellehradon lakó s épenséggel nem magyar érzelmű főapát, Zury Fülöp, ezt a terhet semmiképen sem volt hajlandó elvállalni, de magyarországi helyettesének, Beitler Methód pásztói előljárónak hazafias buzgalma mellett s a felsőbb hatóságok nyomása alatt meg nem akadályozhatta, hogy a cziszterciek az ifjuság tanításával ne foglalkozzanak, először Egerben, később Pécsett, Székesfehérvárott, majd a legújabb időben — 1878 óta — Baján is.[1]) — *Czeizel Gábor* (6. füz.) egy kritikai dolgozatban, mely »*Történeti mese Podmaniczky István nyitrai püspökről*« czímet visel,[2]) oklevelek alapján czáfolja azt az állítást, hogy Podmaniczky István — a reformáczió nála is fogékony elmére találván — Luther híve

[1]) Békefi Remig ez értekezése különlenyomatban is megjelent. Budapest, 1902.

[2]) Különlenyomatban is megjelent. Budapest, 1902.

lett, odahagyta püspökségét, azután megnősült s törzsatyjává lőn a jelenleg élő Podmaniczky családnak. Az értekező szerint Podmaniczky István alakját — a ki pedig 1530-ban mint nyitrai püspök halt el, tehát sem a reformáczió híve nem lehetett, sem meg nem nősülhetett — e történeti koholmányokkal, melyeket Nagy Iván, majd Acsády Ignácz is (A m. nemzet tört. V. 198. l.) elfogadott, s legújabban a podmanini és aszódi Podmaniczky családról írt monographiájában Feöldi Doby Antal terjesztett, a »protestáns kritikátlanság« vette körül, tévesen Podmaniczkyra vonatkoztatván azt, a mit Pray (Specimen Hierarchiae Hung. I. 371. l.) Thurzó Ferenczről mond. Az értekező okadatai kétségkívül felderítik a tévedést, mit a *kritikátlanság* szült; csak azt nem értjük egészen, miért legyen e kritikátlanság épen *protestáns*, holott néhai Nagy Iván is római katholikus vallású férfiu volt, Doby Antal is az, s úgy tudjuk, Acsády Ignácz sem protestáns ember. — Az irodalmi rovatban *Lakatos Vincze* Pázmány Péter összes munkái új kiadásának ötödik kötetét, *Mihályfi Ákos* a magyarországi latinság Bartal-féle szótárát, *Békefi Remig* Karácsonyi Jánosnak a magyar nemzetségekről írt munkáját, *Srs* jegyü író Fraknói művét: »Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkel« stb. méltatják; egy névtelen bíráló (α) pedig igen kedvezőtlenül nyilatkozik a Marczali-féle Nagy Képes Világtörténet újabb köteteiről, melyeket azonban — sajnos — nem annyira tudományos, mint inkább felekezeti szempontból ítél meg.

PÓTLÉKOK
A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Negyedik közlemény.)

LANCZKENETHIUS, i: *landsknecht*, *gyalogkatona*. Egyh. tört. Eml. I. 337. (1527.) . . . »*lanczkenethy* ecclesias frangunt.« (Bartalnál *lanczknechtus* és *lanzkinektus* alakban.)

LATINITAS MEDIA ET INFIMA: *közép- és újkori latin nyelv*. Bartal Glossarium *mediae et infimae latinitatis* regni Hungariae.

LATRONCULA, ae: *gonosz nő*. Egyh. tört. Eml. I. 105. (1523.) »Et Valentinus spopondit et copulavit eam *latronculam*.«

LAUDES: *a kath. egyházban az éjjeli zsolozsma utolsó része*. Egyh. tört. Eml. I. 6. (1520.) . . . »decantabunt vigilias trium lectionum cum *laudibus*.« (Du. C.)

LECTILE: *paplan*, *ágytakaró*. Egyh. tört. Eml. I. 369. (1528.) . . . »*lectilia* sive suppellectilia.«

LECTUS AEGRITUDINIS: *betegágy*. Eszt. Oklt. 172. (1560.) . . . »ac si in *lecto egritudinis* decumberet.« (Du. C.)

LECTUS INFIRMITATIS: *betegágy*. Eszt. Oklt. 103. (1481.) . . . »domina Elena in *lecto infirmitatis* sue posita.«

LEGATIO TESTAMENTARIA: *végrendelet.* Egyh. tört. Eml. I. 64. (1522.) ... »quandam *testamentariam* fecerit *legationem.*«

LEGIBULUS, i: *olvasó.* Egyh. tört. Eml. I. 104. (1523.) »Item *legibulus* de argento.« (Bartalnál *legibulum* alakban.)

LITHOGRAPHUS (lythographus), i: *könyomdász.* Calend. 1847. 248.

LITTERAE DIFFERENTIONALES: *halasztó levél.* Eszt. Oklt. 143. (1506.) ... »se ingesserunt in ulteriorem terminum do ipsarum parcium bona voluntate per alias *literas* nostras *differencionales* et prorogatoriales.«

LITTERAE MONITORIALES: *megintő levél.* Eszt. Oklt. 148. (1508.) »Martinus Zerhat cum prioribus *literis* nostris *monitorialibus* ... prefatum Stephanum Lachz excommunicari fecerat.« (Du. C. — V. ö. Bartal: *litterae monitoriae.)*

LITTERAE PROSAPIALES: *származást bizonyító levél.* Orsz. Levéltár, 15412/1815. helytt. sz.

LITTERAE TESTIMONIALES RENOVATORIO CONFIRMATORIAE: *újból megerősítő bizonyság-levél.* Orsz. Levéltár, 15412/1815. helytt. sz. ... »fiscus magistratualis instantiam ... producentium ... prosapiales Francisco Batisz anno 1695 extradatas iam in 9 frustilla dilaceratas novis *renovatorio confirmatoriis literis testimonialibus* ad suum nomen ratificari et extradari petentium ... exhibet.«

LOTRIX: *mosónő.* Egyh. tört. Eml. I. 369. (1528.) »Item rursus legat et committit, ut servitores, ancille, famuli et familia, allodiatores, *lotrices* et alii mercenarii contententur.«

LUTHERANIZARE: *Luther tanát hirdetni.* Egyh. tört. Eml. I. 260. (1526.) ... »monachus ... qui in omnibus suis sermonibus debachatur in statum ecclesiastici ordinis, *lutheranizans.*«

MAECENAS: *meczénás.* Egyh. tört. Eml. I. 90. (1523.) ... »imo potius gloriari possim vel ausim me dominum habere et *Maecenatem* gratiosissimum.«

MAGISTER NOVICIORUM: *ujonczmester a szerzetes rendekben.* Egyh. tört. Eml. I. 532. (1529.)

MAGISTER OBSTETRICIAE: *szülészmester.* Calend. Transylv. 1847. 196.

MAGISTER OPHTHALMIAE: *szemészmester.* Calend. Transylv. 1847. 196.

MAGISTER VIMINEORUM: *pőzsmester* (faschinenmeister). Calend. 1847. 189.

MANDATUM PRAECEPTORIALE: *utasító parancs.* Dőry cs. levéltára. (1646.) ... »vigore palatinalis ad informationes ipsorum proprias obtenti *praeceptorialis mandati.*« (V. ö. Bartal: *mandatum praeceptorium.)*

MANUPROPRIA, ae: *sajátkezű aláírás.* Egyh. tört. Eml. I. 229. (1525.) »In cuius fassionis debitorum certitudinem presentes sigillo iamdicti claustri nostri munire curavimus ac uniuscuiusque nostras *manuproprias* subınittere voluimus.«

MANUSCRIPTIO PROPRIA: *saját kéze írása.* Egyh. tört. Eml. I. 341. (1527.) »ad *manuscriptionem propriam* domini Regis datae sunt litterae.« (Du. C.)

MASTRUCA, ae: *prémes köntös.* Radv. Magy. családélet, II. 11. (1554.) »Una *mastruca* de byknest, *mastrucae* duae ex pellibus agninis.« (Finálynál *juhászbunda* értelemben. V. ö. Bartal: *mastruca mardorum.)*

MISSA DEFUNCTORUM: *halottas mise.* Egyh. tört. Eml. I. 6. (1520.)

MISSITATIO LITTERARUM: *levelezés.* Egyh. tört. Eml. I. 407. (1528.)

... »licet vulgi opinione frequens *litterarum missitatio* externum iudicetur amicitie specimen.«

MUNITIONARIUS, i: *löszerész.* Calend. 1847. 351.

MUTATIO: *félév az egyetemen.* Egyh. tört. Eml. I. 537. (1529.)

NAUPEGUS MAGISTER: *hajóépítő mester.* Calend. 1847. 223.

NAVITA PORTUALIS: *révkalauz.* Calend. 1847. 306.

NONALIS, e: *kilenczedből való.* Egyh. tört. Eml. I. 46. (1521.) »Praeterea de vinis quoque, tam in propriis vineis eorum procreatis, quam etiam *nonalibus* vel aliter pretio comparatis ... contributionem persolvant.«

OBAMBULATOR: *kerülő.* Calend. 1847. 223. »Obambulator canalis Francisci.«

OFFICIUM AURI ET ARGENTI RELUITIONALE: *arany- és ezüst-beváltó hivatal.* Calend. 1847. 193.

OFFICIUM CALCULATURAE: *számhivatal.* Calend. 1847. 209.

OFFICIUM CONTUMACIALE: *veszlegintézet.* Calend. Transylv. 1847. 195.

OFFICIUM DIVISORATUS: *osztoztató hivatal.* Calend. Transylv. 1847. 101. (V. ö. Bartal: *divisoratus.)*

OFFICIUM EMPORII: *vásári szék.* (Segesvár.) Calend. Transylv. 1847. 105.

OFFICIUM FERRI-NEGOTIATIONIS: *vasmü-ügyi hivatal.* Cal. 1847. 233.

OFFICIUM FUSORIUM ET FERRICUDINALE: *vasöntő és hámorhivatal.* Calend. 1847. 278.

OFFICIUM LIBRORUM REVISORIUM: *könyv-vizsgáló hivatal.* Calend. Transylv. 1847. 13. (V. ö. Bartal: *revisoratus librorum.)*

OFFICIUM QUARTIRIALE: *szállás-hivatal.* (Segesvár.) Calend. Transylv. 1847. 106.

OFFICIUM RASTRORUM: *gereb-hivatal.* Calend. 1847. 259.

OFFICIUM REI ARMAMENTARIAE: *fegyvertári hivatal.* Calend. Transylv. 1847. 194.

OFFICIUM SALIS TRANSPORTUALE: *sószállító hivatal.* Calend. 1847. 211.

Döry Ferencz.

UJ KÖNYVEK.

(Folytatás.)

— Minerva (Magyar —). A magyarországi muzeumok és könyvtárak czímkönyve. Közrebocsátja a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége. II. évf. 1901—1902. Gróf Batthyány Ignácz arczképével. Budapest, 1902. Athenaeum kny. Kis 8-r. XXXII, 550, 2 l.

— Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs. Herausgegeben von der Direction des k. und k. Kriegs-Archivs. Dritte Folge. I. Bd. Mit zehn Tafeln. Wien, 1902. L. W. Seidl u. Sohn. 8-r. 4, 348 l. — Hozzáfűzve: *Register* zu den Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs, für die Jahrgänge 1876—1886. und Neue Folge I—XII Band. 8-r. 12 l.

— Mittheilungen der kön. Preussischen Archivverwaltung. Heft 1, 2, 3, 4, 5. Leipzig, 1900—1901. S. Hirzel. 8-r. 40 l., 82, 2 l., VII, 129 l., 4, 53. l., XL, 2, 323 l.

— Monumenta Hungariae Heraldica; l. *Fejérpataky László.*

— Monumenta historica res gestas Haliciae illustrantia. (Mare-

рияли до істориї Галичини.) Vol. II. acta et documenta annorum 1649—1651 continens, opera *Stephani Tomašivškyj* editum. Lemberg, 1901. A Ševčenko-társaság kiadása. 8-r. 6, LII, 2, 354, 2 l. (Fontes Hist. Ukraino-Russicae a collegio archaeographico societatis scientiarum Ševčenkianae editi. Vol. V.)

— NEUBÜRGER (Friedrich —). Das Sonderrecht der gemeinen Judenschaft zu Fürth und in dessen Amt im achtzehnten Jahrhundert. I. Das Verfassungsrecht. Historisch-dogmatisch dargestellt von —. Pozsony, 1902. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 48 l.

— NÉVTÁRA (A jászóvári premontrei kanonokrend jubileumi —) történeti bevezetéssel. 1802—1902. Budapest, 1902. Stephaneum kny. Nagy 8-r. 353, 2 l. Arczképekkel s a jászóvári prépostság képével.

— NIKOLÉNYI ISTVÁN. Temes-vármegyei Végvár (Rittberg) nagyközség multja és jelene; l. *Szmida Lajos.*

— OKLEVÉLTÁRA (A pásztói apátság —) 1342—1812; l. *Békefi Remig.*

— ORTVAY TIVADAR. Pozsony vármegye és a területén fekvő Pozsony, Nagyszombat, Bazin, Modor s Szentgyörgy városok állatvilága. Állatrajzi és állatgazdaságtörténeti monografia. A Pozsonyban 1902 szept. 7-én megnyíló második orsz. mezőgazdasági kiállítás alkalmából kiadja Pozsony város anyagi hozzájárulásával Pozsony vármegye közönsége. Első kötet. Állatrajzi rész. Pozsony, 1902. Eder István kny. Nagy 8-r. XVI, 446, 2 l. Arczképekkel. Ára 6 kor.

— OTTENBERG TIVADAR. Az aradi első takarékpénztár hatvan éve. Az első magyar vidéki pénzintézet története, 1840—1890. Az igazgatóság megbízásából írta —. Budapest, 1901. Posner Károly és fia kny. Nagy 8-r. 317 l. 6 önálló melléklettel és a szövegbe nyomott képekkel.

— ÓVÁRI KELEMEN (Kolosvári Sándor és —). A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye; l. *Gyüjteménye.*

— PECZ VILMOS. Ókori Lexikon; l. *Lexikon.*

— PONGRÁCZ ELEMÉR. A honti muzeum képes katalógusa. Szerkesztette —. Ipolyság, 1902. Neumann kny. 8-r. 2, 48 l.

— PRIBRAM (Alfred Francis —). Venetianische Depeschen; l. *Depeschen.*

— RASS KÁROLY. Vörösmarty Mihály emlékezete. Gyulafehérvár, 1901. Püspöki lyceumi kny. 16-r. 47 l.

— REGISTRUM (A liptói és turóczi —). A két eredeti szöveg alapján közli *Horváth Sándor.* Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 104 l. (Különlenyomat a *Történelmi Tár* 1902 évi folyamából.)

— SASS LÁSZLÓ. Az uzd-borjádi atyafiság, 1752—1902. Az elmult 150 év emlékére összeállította —. Szegszárd, 1902. Molnár Mór kny. 8-r. 10 l.

— SCHÖNHERR GYULA. Magyarország 1301-ben. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 45 l.

— SCHULLER (Friedrich —). Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. IV. Bd. (Ergänzungsband zu *J. Trausch* Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen.) Nagy-Szeben, 1902. Krafft V. kny. 8-r. XI, 575 l.

— SCHULLER (Friedrich —). Zeittafel zur Geschichte Ungarns. 2. Auflage. Nagy-Szeben, 1902. Krafft V. kny. 8-r. 15 l.

— SENNOWITZ ADOLF. Manlius János. Adalékok a magyarországi nyomdászat és könyvkereskedelem történetéhez. Irta —. Budapest, 1902. Pallas r. t. kny. Kis 8-r. 95, 2 l. (Különlenyomat a magyar könyvkereskedők egyletének *Évkönyve* 1901-iki folyamából.)

— SZEMERE MIKLÓS. Négy országgyülési beszéd. Homestead. Az ifjuság nevelése. Ujságíró iskola. Honvédelmi nevelés. Budapest, 1902. Athenaeum kny. Kis 8-r. 66, 2 l.

— SZINNYEI JÓZSEF id. Magyar írók élete és munkái. A m. tud. Akadémia megbízásából írta —. VIII. köt. Löbl—Minnich. Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 2, 1446 l. Ára 9 kor.

— SZMIDA LAJOS és Nikolényi István. Temes-vármegyei Végvár (Rittberg) nagyközség multja és jelene. Kiadja Végvár község közönsége. Temesvár, 1901. Csanád-egyházm. kny. 8-r. 12, 72, 2 l.

— TELBISZ KÁROLY. Temesvár története. Telbisz Károly polgármesternek a Szabad Lyceumban 1902 febr. 7-én tartott előadása. Temesvár, 1902. Csendes Jakab kny. 8-r. 39 l.

— TETZNER (Franz —). Die Slawen in Deutschland. Beiträge zur Volkskunde der Preussen, Litauer und Letten, der Masuren und Philipponen, der Tschechen, Mährer und Sorben, Polaben und Slowinzen, Kaschuben und Polen. Mit 215 Abbildungen, Karten und Plänen, Sprachproben und 15 Melodien. Braunschweig, 1902. Fr. Vieweg u. Sohn. 8-r. XX, 520 l.

— THALLÓCZY LAJOS. Bosznia mint történelmi színtér. Budapest, 1902. Fritz Ármin kny. 8-r. 26 l. Egy térképpel. Czímlap nélkül. (Különlenyomat a *Földrajzi Közlemények* XXX. kötetéből.)

— TOMAŠIVŠKYJ (Stephanus —). Monumenta historica res gestas Haliciae illustrantia. Vol. II. acta et documenta annorum 1649—1651 continens; l. *Monumenta historica.*

— TÖRTÉNETE (A pannonhalmi szent-Benedek-rend —). A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend főnállásának kilenczszázados emlékére kiadja a pannonhalmi szent-Benedek-rend. Szerkeszti *Erdélyi László* dr. pannonhalmi főiskolai tanár, rendi levéltáros. Első kötet. A pannonhalmi főapátság története, I. Budapest, 1902. Stephaneum kny. 4-r. XVI, 825, 2 l. Színes mellékletekkel és képekkel. Ára díszes amateurkötésben 16 korona, díszes vászonkötésben 20 kor.

— VÁCZY JÁNOS. A magyar irodalom története. Középiskolák és tanítóképző intézetek használatára. II. köt. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai. 8-r. VI, 352 l. Ára 3 kor. 80 fill.

— VAJDA GYULA. Petőfi élete. Szeged, 1902. Traub B. és társa kny. Kis 8-r. 120 l. (Segédkönyvek a magyar irodalmi oktatáshoz, 1.) Ára 50 kr.

— VARGA OTTÓ. A fiam földrajzot tanul. Irta egy apa. Irgalmasszívű emberek figyelmébe ajánlja —. Budapest, év n. (1902.) Athenaeum kny. Kis 8-r. 34, 2 l. (Magyar középiskolák, I.) Ára 60 fill.

— VARGHA GYULA. A magyarság félszázados fejlődése. Budapest, 1902. Pesti kny. r. t. Nagy 8-r. 43 l. (Különlenyomat a *Közgazdasági Szemle* 1902 évi juniusi füzetéből.)

— VOJTKÓ PÁL. Emlékezzünk . . . 1877—1902. A soproni irodalmi és művészeti kör fennállása negyedszázados évfordulója alkalmából, 1902. márcz. 15-én rendezett emlékünnepély leírása. Összeállította —. Sopron, 1902. Romwalter Alfréd kny. Kis 8-r. 22 l.

— WARSCHAUER (Adolf —). Die städtischen Archive in der Provinz Posen. Leipzig, 1901. S. Hirzel. 8-r. XL, 2, 323 l. (Mittheilungen der kön. Preussischen Archivverwaltung, Heft 5.) Ára 10 M.

— ZOLTAI LAJOS. Vidékiek beköltözése Debreczenbe 1564—1640 között. Debreczen, 1902. Debreczen szab. kir. város kny. 8-r. 48 l. Ára 50 fill.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi okt. hó 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Angyal Dávid, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, Kollányi Ferencz, Pettkó Béla, dr. Szendrei János és dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Csánki Dezső és Kollányi Ferencz vál. tagokat kéri fel.

62. A titkár jelentése szerint *évd. r. tagúl* ajánltatik *1902-től*: dr. báró Nyáry Albert Budapesten (aj. Szendrei János). Megválasztatik.

63. Pettkó Béla vál. tag Richter Edének: *Ujabb adat Balassa Bálint életéből* cz. értekezését olvassa fel, mely — a »Századok«-ban fog megjelenni.

64. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1902 évi szept. havi kimutatását, a mely szerint összes bevétel volt ... ... 1728 kor. 25 fill.
» kiadás ... ... 1339 » 17 »
maradvány 389 kor. 08 fill.
Ehhez adva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 15890 kor. 47 fill.
tiszta követelést, 1902. szept. 30-án összesen 16279 kor. 55 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

65. A P. H. E. Takarékpénztár 32,535 1902. sz. értesítése alapján jelenti, hogy 300 kor. alapítványi és megtakarított összeg a f. évi 51 jk. p. értelmében tőkésíttetett.

Szolgál tudomásúl.

66. Előadja az elnökségnek a Salamon-szobor felavató ünnepére vonatkozó programm-javaslatát, mely szerint —

1. Az ünnepélyre meghivandók volnának: az elhunyt családja, Budapest székes-főváros tanácsa, a Magyar Tud. Akadémia, a budapesti és kolozsvári tud. egyetemek és egyetemi könyvtárak, a Magyar Nemzeti Muzeum, a Kisfaludy, Petőfi, Magyar Heraldikai és Genealogiai, Philologiai stb. fővárosi tudományos és irodalmi társaságok s végül a néhai szülővárosában, Déván székelő Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat.

2. A meghivottak a Magyar Tud. Akadémia üléstermében gyülnének össze, honnan —

3. az elnök által mondandó megnyitó beszéd után kivonulnának az ünnepély színhelyére, a Széchenyi-szobor kertjébe. Itt lenne —

4. az ünnepi beszéd, melynek elmondására dr. Ballagi Aladár vál. tagtársunk volna felkérendő. A szobornak a beszéd folyamán történő leleplezése után —

5. a koszorúk elhelyezése következnék, mire —

6. az elnök nehány szóval átadná, Budapest székes-főváros megbizottja pedig annak gondjai alá venné a szobrot.

A javaslat általános helyesléssel elfogadtatik. Minthogy pedig az ünnepély ideje különböző okokból még meg nem határozható, — az elnökség a felavatás idejének az alkalomhoz és körülményekhez képest leendő kitűzésére felhatalmaztatik.

67. Felolvassa Naményi Lajosnak 1902. szept. 20-án kelt levelét, melyben a »Századok« mutatójának elkészítésével való megbizatásáért köszönetet mond a társulatnak.

Tudomásúl szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Csánki Dezső* s. k.
vál. tag.

Kollányi Ferencz s. k.
vál. tag.

SALAMON FERENCZ EMLÉKEZETE.

Szobra leleplezésénél, 1902. nov. 9-én tartott ünnepi beszéd.

Irta és elmondta

BALLAGI ALADÁR.

Díszes kör, a Magyar Történelmi Társulat nevében és megbízásából fordulok emlékedhez, dicsőült társunk és nagynevű mesterünk. Nem hiu dicsbeszéddel, melyet egyikünk szelleme sem tűr meg, hanem az igazság szavával, mely megilleti azt, a ki hite szerint mindig az igazságért harczolt.

Nem igen ismerek életpályát, mely változatosságban gazdagabb, áttekinthetőségre nézve kristálytisztább lenne, mint a Salamon Ferenczé. Mert az egész a legteljesebb harmoniában olvadt össze a maga kora összes vágyai- és törekvéseivel. Ha ismerjük az egyiket, arányaihoz mérten ismerjük jóformán a másikat is. Mikor csak irodalmában élhetett a nemzet, Salamon Ferencz aesthetikus és szépíró; mikor a politika koczkáján forog a nemzet sorsa, Salamon Ferencz politikus; és midőn a positiv alkotások kora következik be, Salamon Ferencz positivista történetíró.

Ez a párhuzamos fejlődés nem a »fac me talem, talis ero« jelensége, nem a pályaváltoztató, ingadozó egyén ténye, hanem az egymásban egymásra ismerő kor és egyén tökéletes azonosulása.

Az európai emberiség vezérgondolata a mult század huszas éveitől kezdve, hármas tagoltságban: szabadság, egyenlőség, nemzetiség; egybefoglalva individualismus, melynek alapja atomistika, az alkatelemek érvényesülése a nagy közösségekben.

Salamon összes hajlamaival, és mint protestáns papfiu, mintegy beleszületett a kor ezen áramlatába. A kor mindenben a protestantismus szellemét lehelte, — azt a szellemet, mely mint az egyetemestől való elkülönzés, a *nemzeti állam* melegágya; mint a szabad vizsgálat hirdetője, a *szabadelvüség* őre; és a mely, mivel önmagát kormányozza, a létfentartás ösztönével képezi az egyént *önsegélyre*.

Enyed, a hol Salamon Ferencz felnőtt, az erdélyi magyar protestantismus szellemi központja, hol a harminczas és negyvenes években számos ifju ember nevelkedik, kikre majdan, férfikorukban, soha nem álmodott szerep vár. Kevés tanár, kevés óra, sok szabadidő mellett tág tere nyilt ott az önmunkásságnak, melynek irányát érdemes megfigyelnünk, mert első hajlamaiban árulja el legvilágosabban a lélek önmagát.

Salamon Ferencz, mintha csak az etoni iskola növendéke lett volna, minden idejét nyelvek tanulására s a mathematika és természettudományok tanulmányozására fordította. A mathematika iránti előszeretet a tiszta munkára, a helyes mértékre, a tökéletes bizonyosságra törekvést árulja el; a nyelvtudomány, reá nézve, legbiztosabb eszköz volt az inductiv módszer elsajátítására.

Alig végezte iskolai észfejtő gyakorlatait, titkos szövetségese a kor, már a nagy világba szólítja, hogy támogassa feladatai megoldásában. Teljes készenlétben találta az ifjut, ki az első hívó szóra honvédnek állott. Mint egyén bele enyészik a legfenségesebb individualitásba, a harczoló nemzeti hadseregbe, melyben éreznie kell a mindnyájukat összetartó közös gondolat feltétlen egységét: mindnyájan egyért s egy mindnyájáért!

És mikor az az egység szertefoszlik, részese a tovatűnő nemzeti élet legszertelenebb elzüllésének. Maga is csak kóvályog a világban, czéltalanúl, reménytelenül, különböző élet-

pályák próbálgatásával. Látszólag a véletlen veti az irodalom terére. Pestre jő és a szépirodalomnak szenteli tehetségét.

Akkoriban a nemzet egész élete az irodalomban vonta meg magát. S már e téren kezdődik Salamon harcza a korlátlan szabadság ellen, a Petőfi-utánzók elleni támadásával, melyben a jó ízlés határairól, a kellő mértékről alkotott nézeteit páratlan virtuozitással fejtegette. A Petőfi-utánzókat, kik a hazafiság örve alatt szabadon garázdálkodtak a pieriai berkekben, a természet megfigyelésére utalja, s felmutatja nekik a valódi Petőfit, a természet e vadvirágát, mely utánozhatatlan, mert maga az őszinteség és egyszerűség. Elképzelhetjük, minő hatása lehetett efféle tanulmányoknak az ötvenes években, midőn a művészet ép oly egyenesen kezd haladni a természetes felé, mint a hogy ma távolodik mindentől a mi természetes.

Azonban a színhely változik. Az októberi diploma kiadása után a sajtó szabadabban mozoghatott, s a nemzeti közmunka súlypontja egy lendületre a politikába helyezkedik. Salamon a lehetőség első pillanatától fogva már publicista.

Neki termettebb szerepre még sohasem vállalkozott. Meg volt benne minden: erkölcsi integritás, határozott meggyőződés, tájékozottság a politikai kérdésekben, tudományos készség és az irály férfias szépsége.

Merem állítani, hogy a Deák-párton nálánál erősebb pártember nem volt, nem véve ki magát a vezért sem. Állhatatosságát gondolkodásának mathematikai menetrendje magyarázza. Minden tekintetben egymásra utalt erők állandó egyensúlyának vette a kiegyezést, melyet viszonyaink közt nem pótolhat semmi más. Bizonyításúl kérdéseket intéz a lehetőséghez, hypothesisek formájában. Mi lenne, ha Magyarország egészen önálló volna? Mi lenne, ha Nagy-Németország Bécsig érne? Mi lenne, ha Prágában az orosz az úr? S az e hypothesisekre adható feleletekben igazolja álláspontját, a meggyőződés oly hangján s oly logikájával, melynek tisztaságát és jogosultságát a másvélemény is kénytelen tiszteletben tartani.

Magát a kiegyezést úgy fogta fel, hogy ez a nemzetnek elegendő tért nyit a benne rejlő anyagi és szellemi erő kifej-

tésére, s a minden társas viszonyban okvetlenül szükséges bizonyos határokon belől a nemzet mindent elérhet, ha erejét önállóan és tervszerűen fejleszti. Ha ez az erő nem válik be, nem lehet érte senkit mást okolni, csak magunkat. S úgy vélte, ez az igazság; mert kívánni sem lehet, hogy a természet rendje, melynek egyetemleg alá vagyunk vetve, megmásíttassék a mi kedvünkért.

Irodalmi kritikák révén, minden szakszerű vagy *közvetlen* előkészület nélkül, úgyszólván észrevétlenül ment át Salamon Ferencz a történelem művelésére. A tudományok hierarchiájában a legegyszerűbbről, az önmagát magyarázó, a minden mástól leginkább független mathematikáról, im eljutott a legösszetettebb és a többitől leginkább függő történettudományhoz. Meglépte innentől túlig az ismeretkörök minden peripheriáit.

Nem hagyott ugyan hátra egységes nagy magyar történelmet, de nincs a magyar történelemnek a legősibb kortól a maga koráig oly időszaka, melynek körében ritkabecsű műveket ne alkotott volna. S egész közéletünknek nincs oly nevezetesebb alapvető intézménye, melyről ne nyilvánította volna mindig eredeti, tehát mindig tanulságos véleményét.

Gazdag szellemének sokoldalúságát mindenestől belevitte egy oly tudományba, mely eladdig pusztán csak az elbeszélő fokon maradt, vagy egyoldalúan, főleg a közjogi fejlődés feltüntetésével egész feladatát kimerítettnek tekintette.

Ő Bacon inductiv módszerét, a természetvizsgálat emez iránytűjét alkalmazta a történelemben.

Abból indult ki, hogy a történelem adatokon épül ugyan fel, de az adatok, nem következik hogy egyúttal tények is, mint a természet tüneményei. Előbb próbára kell vetni őket, minden elfogultságtól (a Bacon-féle idolumoktól) mentes kritika által. Az ily módon megállapított tények megannyi lánczszemei egy magasabbrendű törvénynek, melyhez a tudomány a tények csoportosítása és összehasonlítása segélyével, fokozatosan emelkedik. Igy vezettetik fel a tiszta szemléletből nyert tapasztalás »vera inductio« útján a kisérlettől az axiomáig. Idáig jutva,

helyt ad a levezetésnek, a mennyiben a felismert törvényt mintegy »a priori« alkalmazza a tényekre. Mert a tudomány, azonkívül hogy *mi* történt és *hogyan* történt, tudni akarja azt is, hogy *miért* történt? Ez a végczél; a történelmet »a dolgok természetén« nyugvó alapos indokolás teszi tudománynyá.

Látnivaló, hogy a be- vagy felvezető módszert egész terjedelmében tisztán fogta fel. Ám az eszmét látni és megvalósítani, két különböző dolog.

Ma már jól ismerjük műveinek hiányait, melyek a módszeréhez okvetlenül szükséges anyagkészlet fogyatékosságából erednek. De nem szabad felejtenünk, hogy a maga korában minden kívánalomnak megfelelt már azzal, hogy törekedett az inductióra. Mert ez által az akkoriban vezérszerepet vivő exakt tudományok egyenrangú társává emelte a történettudományt.

Elmondhatjuk, hogy *épen módszerével* aratta legnagyobb sikereit, úgy az irodalomban, mint az egyetemen, tehát *élőszóval* is.

Salamon Ferenczben a mi ragyogvány volt, csakis íróasztala mellett sugárzott. Élőszavára a művészetből semmi sem jutott. Mégis . . . minő hatást gyakorolt reánk; mily csodálattal és lelkesedéssel csüngtünk beszédén; minő áhitattal lestük minden igéjét! Azon egy év alatt, míg hallgathattam, egyetlen előadását mulasztottam el, de eleve fölkértem egy barátomat, jelenleg kolozsvári egyetemi tanárt, hogy írja le számomra. Kincsek elvesztésének tartottam volna, ha egyetlen előadását nem kapom meg.

Még akkor így ment a világ sora. Később megváltozott. A nemzeti eszme elérte czélját. Folyó munkák békés időszaka következett. A szellemek új iránya is kezdte ütögetni a fejét.

Salamon néma szemlélője maradt a dolgok új rendjének, e soha nem látott új világnak. Szakmunkákba temetkezett; de előadásai egyre terhesebbek reá nézve. Csak gyermekded, naiv kedélyét, játszi humorát s odaadó szeretetét őrizte meg legközelebbi hozzátartozói és barátai s a vele egybeforrott irány iránt, melynek egy életet áldozott.

Immár egy évtizede, hogy búcsut vett tőlünk. Most újra itt van, jelenvalóvá tette őt leghivatottabb bíráinak, munkatársainak kegyelete. Itt van e téren, melynek minden röge rá emlékeztet; e téren, hol a korona és a nemzet egygyé válását jelképező koronázási domb állott, hol a legnagyobb magyar szobra és a magyar tudomány székes palotája emelkedik, és a hol nap-nap mellett hatalmasan hullámzik az élet, melynek ép az ő felfogása szerint magistrája kell hogy legyen az igazságra törekvő történelem.

Az emlékben, mely előtt állunk, a művész Salamon Ferencz átszellemült arczvonásait örökíté meg, a Magyar Történelmi Társulat azt a hálát, melylyel a Gondviselésnek tartozik, hogy Salamon Ferenczet magáénak vallhatta. E társulat nevében küldöm kegyeletünk tárgya felé a commilitók ősi szózatát, most, ez ünnepélyes perczben, midőn érczbe öntött képmását im, először pillantjuk meg: — *Salamon Ferencz légy üdvöz!*

JÁNOS KIRÁLY ÉS A RÓMAI SZENT-SZÉK.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Ugyanakkor, mikor a nuntius magyarországi útjára készült, érkezett február 11-ikén Rómába János király küldöttje: Verancsics Antal ó-budai prépost, kit nagybátyja, Statilio János erdélyi püspök hozott az udvarhoz, a hol szerény titkári állását meghaladó befolyáshoz juttatta kiváló tehetsége, sokoldalú műveltsége és ügyes modora. A római küldetésre az a körülmény is ajánlotta, hogy dalmácziai származásánál fogva anyanyelve az olasz volt.[1])

Az örök városban De Casalis Gergely angol követnél szállott meg, a ki hatalmas pártfogása alá vette őt. A pápa Ferdinánd követével azonnal közölte, hogy a magyar követet fogadni fogja, de igérte, hogy mindazt, a mit tőle hall, tudomására fogja hozni. Dal Borgo ebben megnyugodott.[2])

Verancsics február 14-én Medici bibornok, De Casalis Gergely és Marsupino János által vezettetett be a pápához.

Előterjesztésében uralkodójának a keresztény valláshoz és a szent-székhez hű ragaszkodását magasztalta; a miért is — úgymond — mély fájdalmat okozott neki az, hogy a törvényes formák mellőzésével kiközösíttetett; jó keresztény volt eddig s marad mindenkor; arra a mit tett, hogy a szultánnal szövetkezett, a szükség kényszerítette; most is őszintén fordult Ferdinándhoz békeajánlattal; ha ez visszautasíttatik s

[1]) Útközben nehány napot Velenczében töltött. *Marino Sanuto*, LV. 376. 450. *Charrière* id. m. I. 184.

[2]) Dal Borgo 1532 február 13-iki jelentése, a melyben megjegyzi: »Habet vajvoda multos fautores et procuratores.«

a szultán újabb hadjáratot indít, a következményekért a felelősség azokat terheli, kik nem engedik, hogy a magyar trónra vonatkozó jogigények fölött bíró döntsön. Ő felsége kellő felhatalmazással ellátott követet (Laszkit) szándékozott küldeni ő szentségéhez, a kit a bírói tiszt elvállalására óhajt fölkérni; szándékában megakadályoztatott; most is kész magát ő szentsége ítéletének alávetni; de ha meg nem hallgatják, védeni fogja magát, és segítséget attól kér, a kitől kaphat.

Ezután bemutatta a szultán levelét, melyben János királyt biztosítja kegyelméről, segítségét ajánlja neki azzal a kijelentéssel, hogy az ő barátait a saját barátainak, az ő ellenségeit a saját ellenségeinek fogja tekinteni, és hogy hozzájárúl az egyezséghez Ferdinánddal, ha ez egész Magyarországot neki átengedi; egyúttal jelentette, hogy a szultán is mindazt, a mit Magyarországban elfoglalt, Belgrád és Jajcza kivételével, át fogja adni Jánosnak.

A pápa nyugodtan, figyelmesen hallgatta végig, azután kérdést tett a János és Ferdinánd között folyamatban levő tárgyalások részletei iránt.

Verancsics kitérően válaszolt. A fődolog — úgymond — az, hogy János királyt uralja egész Magyarország, a melynek megosztását a török nem tűrné.

A pápa erre megjegyzé, hogy Ferdinánd Magyarországról nem mond le, és mind az ő örökös tartományainak, mind az egész kereszténységnek biztonsága követeli, hogy legalább Magyarország fontosabb várai és útvonalai az ő kezei között legyenek. Verancsics újra kijelenté, hogy ha Ferdinánd akárcsak egy házat is meg akar tartani Magyarországban, az egyezség nem jöhet létre.

A pápa ekkor azt a kérdést vetette fel: nem elégednék-e meg János Morvaországgal vagy Sziléziával?

Verancsics tagadó választ adott.

Mire a pápa kétségét fejezte ki az iránt, hogy az egyezséget, a mit Ferdinánd és János kötnek, a törökök tiszteletben tartanák.

A magyar követ azzal a kijelentéssel nyugtatta meg őt, hogy a szultán mindent megtesz, a mit János király kiván.

A pápa azon felszólításával, hogy Verancsics írásban nyujtsa be élőszóval tett előterjesztését, az audientia véget ért.[1])

Másnap az audientia lefolyásáról VII. Kelemen maga értesítette Ferdinánd követét, ki Verancsicsnak a török barátságra vonatkozó közléseibe kapaszkodva, azokból azt a következtetést vonta le, hogy minden engedmény, a mit ellenfelének tenne Ferdinánd, a törökök javára szolgálna. Már pedig a törökök azon ajánlatukkal, hogy Belgrádot és Jajczát kivéve mindent visszaadnak, elárulják csalárd szándékaikat; mert azt a két erősséget megtartva, a mikor jónak látják, Jánost megfoszthatják Magyarországtól; míg ellenben az örökös tartományaira és a német birodalomra támaszkodó Ferdinánddal szemben nem volna helyzetök ilyen előnyös. »Ha tehát — úgymond — ő felsége annyira elvakulna, hogy az országot a vajdának vagyis a szultánnak át akarná engedni, a keresztény fejedelmeknek kellene őt ettől a szándékától visszatartaniok.« Fejtegetéseit azzal a felszólítással zárta be, hogy »a vajda, mint a kereszténység rothadt tagja ellen, határozottan lépjen föl ő szentsége«, és mint igaz pásztor és jó atya, Ferdinándhoz állhatatosan ragaszkodjék, a mit az igazság és közérdek követel.

A pápa biztosította őt, hogy így fog eljárni és nem engedi magát eltántoríttatni.[2])

Másrészről az angol, franczia és velenczei követek, úgyszintén több bibornok, nyiltan János király mellett foglaltak állást, és a pápát arra igyekeztek rávenni, hogy a békebírói tisztet vállalja el és János királyhoz küldjön követet. VII. Kelemen a franczia követnek azt az ellenvetést tette, hogy a békebírásságnak ott van helye, a hol az itéletben mind a két fél megnyugszik; Ferdinánd pedig nem akarja magát annak alávetni; továbbá János királyhoz, mivel a kiközösítéstől feloldva nincs, követet nem küldhet. Az auxerrei püspök figyelmeztette, hogy azért is tanácsos Magyarországba követet küldenie, hogy

[1]) Az audientiáról négyféle tudósítás maradt fön: *a)* Dal Borgo február 15 és 24-iki jelentései; *b)* a franczia követ február 22-iki jelentése *(Charrière* id. m. I. 194.); *c)* a velenczei követ február 23-iki jelentése *(Marino Sanuto,* LV. 555); *d)* a mantuai herczeghez intézett, február 17-ikén kelt római levél u. o. 598.

[2]) Dal Borgo imént idézett jelentései.

János királyt az egyházhoz való ragaszkodásában megerősítse és visszatartsa az elszakadástól, a mire — úgymond — okot szolgáltathatna neki az a tény, hogy kihallgatás nélkül itéltetett el. Azután utalt a pápa bizalmas közlésére, mely szerint Jánost négy nappal az itélet kimondása után titokban feloldozta; de ha fel sem oldozta ekkorig, hatalmában áll a feloldozást bármikor megadni, vagy legalább bizonyos időre a kiközösítést felfüggeszteni.[1])

A pápa e közben bibornoki consistoriumot hirdetett; de a meghívást csakhamar visszavonta, a mit Ferdinánd követe helyeselt, mivel úgy tudta, hogy a bibornoki testületben János király részén van a többség. E helyett október 20-ikára csak tizenhárom bibornokot hívott meg értekezletre.

Ezt megelőzőleg a császári követek D'Osma spanyol bibornok kiséretében megjelentek a pápánál, és arra utalván, hogy a császár, a lengyel király és a szász herczeg elvállalták a közbenjárást Ferdinánd és János között, és biztosaik közelebb Passauban összejönnek, arra kérték, hogy míg ez összejövetel kimenetele felől tudósítást kap, a békebíróságot ne vállalja el. A pápa igérte, hogy Verancsics kérésére elutasító választ ad.

A bibornokok értekezletén öten János király mellett szólaltak fel; javasolták, hogy a pápa vegye át a békebíróságot és Jánoshoz bibornok-legátust küldjön; ketten ellenben erőteljesen védelmezték Ferdinánd álláspontját.

A pápa ezek után Verancsics előterjesztésére emlékirat alakjában adta meg válaszát, melynek szövegét előlegesen közölte Dal Borgóval. Kijelenti abban, hogy ha a megindított békealkudozások eredményre nem vezetnek, a békebíró tisztét elfogadni és jó atya módjára betölteni kész. Ellenben arra, hogy Jánoshoz levelet intézzen vagy legátust küldjön, rábírható nem volt.[2])

Mindemellett Verancsics azt a benyomást nyerte, hogy

---

[1]) Dal Borgo február 24-iki és a franczia követ február 27-iki jelentése. (Az utóbbi *Charrière* id. m. I. 193.)

[2]) Dal Borgo, a franczia és velenczei követek idézett jelentései és Salviati bibornoknak február 28-ikán Campeggióhoz intézett jegyzéke. (Az utóbbi a vatikáni levéltárban: Arm. VIII. Ord. I. Vol. C. f. 105.)

a pápa »lelke mélyében János felé hajlik, és érdekében sokkal többet óhajtana tenni, mint a mennyit tehet.« A bibornokok felől pedig, a kikkel érintkezett, azt jelenthette, hogy uralkodója iránt jóindulattal viseltetnek és »minden emberi tekintetben felülemelkedő igazságszeretettől vezettetnek.«[1])

Ő maga a pápára igen kedvező benyomást tett, és szerény, tapintatos fellépésével közelismerést vívott ki. Február végén távozott Rómából.[2])

Nehány nappal utóbb kapta meg Anglia római követe VIII. Henrik február 9-iki jegyzékét, melyben őt János király ügyének erélyes felkarolására utasítja. Elmondja, hogy megkapta a pápa január 4-iki levelét, melyben a törökök készülő invasiójával szemben segítséget kér. Nem ad hitelt a híreknek s nem is hiszi, hogy ezeket a pápa komolyan veszi. Miután a pápa minden igyekezetét birtokainak kiterjesztésére, a császár »világuralmának« megalapítására (totius orbis christiani monarchiam) irányozza: »nevetséges« másokat a török veszedelemmel rémíteni.

Csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy a pápa két körülményt hallgatással mellőz, noha a fenyegető veszedelemben lényeges tényezőként szerepelnek. Az egyik az, hogy minden jog és igazság ellenére, a császár kedveért, János magyar királyt a nélkül, hogy ez magát védhette és meghallgattatott volna, királyi méltóságától megfosztotta és Bolognában hozott ítéletével az egyház kebeléből kivetette. A másik az, a mit Grimani bibornok a pápának több bibornok jelenlétében nyiltan előadott, hogy a török császár szívesen kötne békét vagy fegyverszünetet a császárral, Ferdinánddal és a többi keresztény hatalmakkal. Ugyanakkor ő maga is a magyar király követeitől értesült, hogy János esküvel kötelezte magát ezen béke kieszközlésére, ha a császár és Ferdinánd vele tisztességes feltételek mellett egyezségre lépnének, vagy a fenforgó ügyet bíró ítéletére bíznák. Ha

[1]) Verancsics levele Rómából, 1532 február 20-ikáról János király titkárához. Verancsics munkái, IX. 297.

[2]) A franczia követ idézett jelentése és egy február 19-ikén Velenczébe küldött római levél. Az utóbbi *Marino Sanuto*, LV. 616. — Verancsics útközben, márcz. 5-ikén, Velenczében megállapodott. U. o. 555.

ez igaz, a pápa és a császár ezen tényét (a kiközösítést) nem lehet másképen magyarázni, mint úgy, hogy a török támadás hírét hazugságnak tartják s azzal másokat ijeszteni akarnak.

A király ezek után meghagyja követeinek: »értessék meg a pápával, hogy a mikor excommunicatióival és censuráival akár jogosan, akár jogtalanúl, de mindenesetre a császár kedveért, a magyar királyt sujtotta, ezzel azt a hatalmas uralkodót arra kényszerítette, hogy külső segítségért folyamodjék, a miből annyi keresztény vér ontása és baj meg veszedelem következett. Ezt olyan *iszonyú szavakkal* (atrocibus verbis) adják elő, hogy a pápa a történteket bánja meg, és azokon okulva ezentúl óvakodjék nagy uralkodók viszályaiban bárkinek kedveért, vagy dicsvágya sugallatára eltérni attól az ösvénytől, melyet az isteni törvények, a kánonok, szent férfiak tekintélye és a természetes ész kijelölnek.« Ezzel kapcsolatban ismételjék azt a többször előterjesztett kérést, hogy a király (házassági) ügyét ne Rómában, hanem Angliában tárgyaltassa.

Továbbá rójják meg a pápa eljárását, mely szerint a törökök részéről fenyegető veszély elhárítására nem keres más módot mint azt, hogy az ő és a franczia király segítségét kéri ki. Tisztán látja, hogy ennek a veszedelemnek okozói a pápa és a császár. A törököt nem a keresztény vallás elleni gyűlölet vezeti, hanem az a szándék, hogy a császárt és Ferdinándot »megrendszabályozza«, határtalan uralomvágyukat korlátozza. Erre az időpontot alkalmasnak látja, mert tudja, hogy a császár és a többi keresztény fejedelmek között nem áll fen őszinte barátság, a pápa pedig a leghatalmasabb uralkodókat, a franczia és angol királyokat elidegenítette, nem szűnik meg némely olaszországi államot, a magyar királyt és őt, a császár kedveért sérelmekkel illetni. Pedig kötelessége volna oda hatni, hogy a császár fékezze hatalomvágyát, a testvére és a magyar király között fenforgó ügyet békésen intézze el, ennek ügyébe ne avatkozzék, és Angliában való tárgyalását ne ellenezze. E nélkül hiába igyekezik a pápa őt rábírni, hogy a kereszténység védelmére fegyvert fogjon.

Ha mindazáltal meggyőződnének arról, hogy a pápa által jelezett hírek alaposak, és a szultán csakugyan hajóhadat és

két sereget szervez, a melyekkel nem egyik-másik fejedelem országát készül megtámadni, hanem az egész kereszténység kárára tör: ez esetben biztosítsák a pápát, hogy ő egész erejével és utolsó csepp véréig kész a keresztény vallást oltalmazni s a franczia királylyal egyesülve hatalmas sereget vezetni a törökök ellen.

Beszéljék rá a pápát, hogy ha annyira fél a töröktől, már csak azért is, nehogy valamikép az ő fogságukba essék, jöjjön személyesen Avignonba, a hol ő és a franczia király meg fogják védelmezni.

Végre közöljék a pápával, hogy a kereszténység érdekét szem előtt tartva, a lengyel királyt felkérte, hogy Ferdinánd és János király között a békebíró tisztét vállalja el.[1])

Arról, hogy az angol követek ezen utasításnak mily módon feleltek meg, jelentéseikből tudomást nem nyerünk.

A pápa, Verancsics előtt tett nyilatkozatával összhangzásban, Pimpinelli érseket megbízta, hogy az értekezleten, melyet a császár, Ferdinánd, a lengyel király és János biztosai tartandók voltak, a szent-széket képviselje;[2]) Campeggio bibornok-legátust pedig utasította, hogy az egyezségnek »a római királyra nézve tisztességes feltételek alatt« létrejöttét mozdítsa elő.[3])

Az utóbbi Regensburgban a birodalmi gyűlésen vette ezt az utasítást, mire az ott levő császári tanácsosokhoz jegyzéket intézett, melyben egyebek között így szól: »Ő szentsége több oldalról értesült, hogy ha a fenséges római király és ellenfele között Magyarország trónja tárgyában fenforgó viszály kiegyenlíttetik, a törökök a keresztények ellen tervezett támadásról lemondanak.... Ezért tekintve azt, hogy Magyarország meghódítása csak nagy költséggel és veszedelemmel vihető végbe, s ez a vállalat sorvasztó láz gyanánt kimeríti a fenséges római király egész erejét: ő szentsége a viszály békés kiegyenlítését kivánatosnak tartja, természetesen feltéve, hogy a feltételek

[1]) *Simonyi:* Londoni Okmánytár, I. 172—181.

[2]) Az 1532 február 26-ikán kelt megbízólevél a vatikáni levéltárban: Arm. XL. Vol. 36. f. 110.

[3]) Salviatinak idézett február 28-iki jelentése.

igazságosak és tisztességesek lesznek, és a törökök a keresztények elleni támadásról valóságosan lemondanak.«[1])

A tanácsosok válasza úgy hangzott, hogy a császár és a római király, követve a szent atya tanácsát, igyekezni fognak az egyezséget »János vajdával« megkötni.[2])

Azonban a kitűzött határnapon Passauban V. Károly és Ferdinánd biztosai hiába várták a lengyel király és János küldötteit.

A pápa, mikor erről értesült, fel volt háborodva. Ugy nyilatkozott Ferdinánd követe előtt, hogy János ezen magatartásával barátait elnémítja, és bebizonyítja, hogy az ellene Ferdinánd és követe által emelt vádak alaposak. Ő — úgymond — azt hitte, hogy János vajda őszintén óhajtja a békét; belátja, hogy csalódott.[3])

Ezalatt a császár még egy kisérletet tett; újra felkérte a lengyel királyt, bírja rá Jánost, hogy küldje biztosait Passauba.[4]) Ezt a megkeresést Campeggio bibornok is támogatta.[5])

Azonban János király ekkor már bizonyos lévén a felől, hogy a szultán seregot vezet Magyarországba Ferdinánd ellen, béketárgyalások indítására többé nem gondolt. Május 6-ikán értesítette a lengyel királyt, hogy Passauba nem küld biztosokat, mert ott ki fognák őket játszani, a mint a korábbi békealkudozások alkalmával történt. Sőt ellentétben Rómába írt levelei és küldött üzenetei tartalmával, a pápai közbenjárást sértő kifejezésekkel visszautasította.

»Csodálkozással értesültünk — úgymond — a pápa azon felhívásáról, hogy biztosainknak adjunk felhatalmazást arra, hogy a mennyiben a béketárgyalások meghiusulnak, az ő bírói itélete alá bocsáthassák ügyünket. Ő szentsége ugyanis Károly császár által annyira meg van rettentve, s félelemből annyira hódol neki, hogy sem ő, sem legátusa nem mernek minket leveleikben és válaszaikban királynak czímezni; mintha Magyar-

[1]) Kelet nélküli másolata: Nuntiatura Germaniae, V. LIV. f. 62.
[2]) A kelet nélküli jegyzék u. o. f. 64.
[3]) Dal Borgo 1532 márczius 12 és 27-iki jelentései.
[4]) A császár márczius 17-iki levelét közli *Theiner*: Monumenta Poloniae, II. 490.
[5]) Campeggio 25—26-iki jelentése. Litterae Principum, Vol. XI. f. 118.

országban a királyok nem a nép választása és a koronázás által, hanem annaták fizetésével és pápai megerősítés által emelkednének a trónra.« A pápa — folytatja — azt az alaptalan vádat emelvén ellene, hogy a törököknek utat nyitott a keresztény országokba, súlyos méltatlanságot követ el rajta; mert ő eljárásával a kereszténységet nagyobb pusztulástól mentette meg. Sajnálja, hogy a pápa a keresztény hatalmakat képeseknek és készeknek hiszi a törökök ellen egyesült erővel háború indítására, és bízik azokban a fejedelmekben, a kik a kereszténység veszedelmét előidézték, a kik sem Konstantinápoly elestét, sem Bosnyákország meghódítását, sem Magyarország pusztulását meg nem akadályozták.[1])

Mind a császár, mind Campeggio bibornok tiltakoztak János király azon feltevése ellen, hogy a pápára nyomást gyakorolnak.[2]) De szavaik hatástalanúl hangzottak el.

Szintúgy a berenhidai gyűlésre küldött jesi püspök sem tehetett semmit a két ellenkirály közötti viszályok megszüntetésére. Ferdinánd ugyanis, ezen gyűlés létrejöttét meghiusítandó, maga hirdetett szent György napjára Esztergomba országgyűlést, melynek helyéül később Pozsonyt jelölte ki; de most viszont János király tiltotta el híveit attól, hogy itt megjelenjenek.

Pozsonyban csak Ferdinánd hívei gyültek egybe. Körükben megjelent a jesi püspök és buzdította őket, hogy híven ragaszkodjanak királyukhoz, egyúttal biztosította, hogy a szent-szék és a keresztény hatalmasságok nem fogják őket elhagyni.[3])

Magatartása Ferdinánd elismerésével találkozott ugyan, de az ellenpártra befolyást nem gyakorolt.[4])

---

[1]) A május 6-ikán kelt levél egykorú másolata a vatikáni levéltárban: Castel Sant-Angelo, Arm. XIV. c. VI. n. 61. Egy másik másolata a simancasi állami levéltárban. V. ö. *Óváry* id. h. 48.

[2]) Campeggio bibornoknak julius 7-ikén a lengyel királyhoz intézett levele *Theiner* id. h. 496. A császár julius 3-iki levele Simancasban. V. ö. *Óváry* id. h. 51.

[3]) Magyar országgyűlési emlékek, I. 433—437.

[4]) Dal Borgo május 29-iki jelentésében említi, hogy Ferdinánd megbízásából a jesi püspök működéseért köszönetet mondott a pápának.

VII.

Ferdinánd az 1532-ik év márcziusa elején már bizonyos volt a felől, hogy a török szultán tavasz nyiltával sereget vezet Magyarországba; ezért a pápa által megajánlott segélyösszeg utalványozását kérte; de azt a választ kapta, hogy a pénz csak abban az esetben fizettetik ki, ha Olaszország a török támadástól megkimélve marad.[1])

A pápa ezalatt az egyezség létrehozására irányuló igyekezeteivel nem hagyott föl.

Május második felében V. Károly és Ferdinánd elé terjesztett egy tervet, melynek merészsége úgyszólván megdöbbentő.

Ujra azt ajánlotta, hogy Ferdinánd engedje át »Magyarország legnagyobb részét« Jánosnak; de kilátást nyujtott arra, hogy Magyarország elvesztéseért biztosabb és gazdagabb területeket szerezhet kárpótlásúl. A velenczei köztársaság elleni háborúra hívta őt fel, a melynek szerencsés befejezése után Velencze város a rhodosi lovagrendnek jutna, területe pedig V. Károly, Ferdinánd és a franczia király között osztatnék fel, a kik azután egymás közt és János királylyal szövetséget, a szultánnal pedig előnyös békét kötnének.[2])

Ezt a tervet Ferdinánd megfontolásra sem méltatta;[3]) ellenben János király főbb párthíveinek, különösen Erdődi Simon zágrábi püspöknek és Laszki Jeromos erdélyi vajdának excommunicatióját kérte és a segélyösszeg megküldését sürgette.[4])

A pápa junius 13-án a bibornokokkal értekezletet tartott Ferdinánd segélyezése tárgyában. Egyik bibornok nyiltan felszólalt az ellen, hogy a szent-szék a »római királynak« segítséget küldjön; arra utalt, hogy első sorban az egyház, az apostoli szék és Olaszország érdekeit kell szem előtt tartani; már pedig Ferdinánd támogatásával ő szentsége magát és a szentszéket háborúba bonyolíthatja; azután kiemelte, hogy a török

[1]) Ferdinánd jegyzéke Dal Borgóhoz 1532 márczius 3-ról és Dal Borgo jelentése márczius 27-ről.

[2]) Dal Borgo 1532 márczius 23-iki jelentése. *Bucholtz* id. m. IX. 110.

[3]) Ferdinánd és Dal Borgo fenmaradt levelezésében ezen tervről említés nem történik.

[4]) Ferdinánd jegyzéke Dal Borgóhoz junius 10-ről Bécsben.

támadás elhárítható, ha Magyarországot ellenfelének engedi át Ferdinánd, ki erre köteles is, mivel Magyarország rendei a szabad királyválasztás jogával bírnak és a vajdát előbb választották meg uralkodójukká.[1])

A pápa erre tüzetesen czáfolta állításait; fejtegette, hogy Ferdinándnak joga van Magyarország trónjára, és hogy az egyezség létrejöttét János vajda hiusította meg, a miről ő személyes tapasztalásból is meggyőződött; felhozta Verancsicsnak ő előtte tett nyilatkozatát, hogy ha Ferdinánd csak egy házat is meg akar tartani Magyarországban, béke nem jöhet létre.

Több bibornok, köztök Salviati, Ferdinánd mellett szólott. Azok, kik a franczia párthoz szítottak, nem merték vezéröket támogatni.[2])

Az értekezlet után a pápa Dal Borgónak élőszóval, és Ferdinándnak írásban tudomására hozta elhatározását: legszívesebben személyesen jelennék meg Magyarországban és venne részt a törökök elleni háborúban; de mivel ez nem lehetséges, azt ki személyéhez legközelebb áll és előtte legkedvesebb, unokaöcscsét, Medici Hippolyt bibornokot küldi mint legátust segélypénzzel, a melyet tízezer magyar lovas zsoldjának fedezésére szán.[3])

Az ifju, csak tizenhat éves bibornok augusztus közepe táján érkezett Regensburgba; majd Magyarországba ment, hol a pápai pénzen fogadott hadosztálynak feszülettel ékesített zászlót adott át.[4])

Ismeretes, hogy Szulejman 1532-ik évi hadjárata dicstelen véget ért. Jurisics Miklós hősi ellenállásával huszonöt napon át feltartóztatta Kőszeg alatt. Azután pedig a Ferdinánd által

---

[1]) Dal Borgo nem nevezi meg a bibornokot, azt mondja róla, hogy egészen a franczia király híve, és támogatásával a pápai szék elfoglalására számít.

[2]) Dal Borgo junius 16-iki jelentése.

[3]) Dal Borgo imént idézett jelentése és a pápának 1532 junius 18-án és julius 7-ikén Ferdinándhoz intézett brévéi. *Baronius* id. h. 236.

[4]) *Baronius* u. o. A vatikáni levéltárban 1532 okt. 31-én Bolognából Salviati Jakabhoz intézett levél találtatik, a melyben Martino (?) jelenti, hogy Magyarországban a pápai hadosztálynak az október-havi zsoldot kifizette. (Arm. VIII. Ord. I. Vol. c. f. 140.)

Bécs alatt egybegyüjtött sereggel megütközni nem mert. Eredmény nélkül tért vissza Konstantinápolyba.

A pápa János királylyal az összeköttetést ekkor ismét megszakította. Helyreállítására 1533 tavaszán történtek az első kisérletek János király előkelő párthívei részéről, kétségkívül az ő hozzájárulásával.

A legelső, a ki VII. Kelemenhez fordult, Bánfi János nádor volt. Levelében az ország siralmas állapotának jellemzése után, uralkodójának a béke és rend helyreállítására irányuló buzgó törekvéseit magasztalja. Felkéri a pápát, hogy a kereszténységben a békesség létrehozására hasson. Figyelmezteti, hogy háborús időkben legkönnyebben terjednek az eretnek tanok, melyek immár »Magyarországot is megmételyezték.« [1])

Egy hónappal utóbb Brodarics István szintén Magyarország szomorú állapotát állitja a pápa szemei elé.[2])

Majd julius elején Frangepán Ferencz, ekkor már kinevezett kalocsai érsek, egyenesen azért veszi a tollat kezébe, hogy uralkodóját VII. Kelemen jóakaratába ajánlja.[3])

Ezalatt De Casalis Gergely angol követ szintén nem szünt meg János javára érvényesíteni befolyását, melyet nem vesztett el, annak daczára, hogy VIII. Henrik viszonya a szentszékhez mind válságosabbá alakult. És ebben az időben tűnik föl az örök városban Szondi Pál esztergomi kanonok, a szent Péter bazilikájának magyar gyóntatója, a ki a hatalmas Farnese Sándor bibornok bizalmas udvari emberével, Manetti Juvenalis Latinussal baráti összeköttetésben állván, politikai tényezővé is lett.[4])

---

[1]) Eredetije a vatikáni levéltárban. *Óváry* id. h. 56.

[2]) Május 8-ikán. Eredetije ugyanott. Kivonata ugyanott.

[3]) Julius 5-iki levele ugyanott. Kiadta *Theiner* id. h. 622.

[4]) *Koliányi* (Esztergomi kanonokok, 140.) 1534-től rendelkezett felőle adatokkal. Hogy már 1533 elején is mint poenitentiarius tartózkodott Rómában és jelentékeny állást foglalt el, tudjuk onnan, hogy 1533 őszén Magyarországban tartózkodván, Brodarics deczember 10-ikén a pápának jelenti, hogy Szondi nemsokára visszatér. (*Theiner* id. h. 626.) Manettivel való összeköttetéséről és politikai szerepéről értékes részletcket tartalmaznak az 1535 tavaszán császári fogságba került De Casalis Ferencz és Corsini András vallomásai. (Brüsseli Okmánytár, I. 274, 280.)

A helyzet ekkor Rómában János királyra kedvező volt. Ferencz franczia király ugyanis, míg egyrészről súlyosan éreztette neheztelését a pápával azért, hogy a Habsburgok politikáját támogatja, másrészről mindenre kész volt, hogy őt magához vonja; sőt ajánlatot tett, hogy második fia nőül veszi a pápa unokahugát, Medici Katalint.

VII. Kelemen örömmel fogadta ezt a tervet, a mely az ő és családja ambitiójának nagy mértékben kedvezett, egyúttal a szent-szék érdekeinek szempontjából is jelentékeny előnyöket igért. Ő maga fejtette ki Ferdinánd követe előtt, hogy miután Angolország a schisma határszéléhez jutott el s Francziaországot is királyának elégületlensége a példa utánzására késztetheti: az alkalmat, mely családi kapcsolatok létesítésével a veszély elhárítására kínálkozik, elutasítania nem szabad.[1])

Személyesen készült Francziaországba, hogy ott Ferencz királylyal találkozzék és a házasságot megáldja.

Casalis Gergely ezen fordulatot a magyarországi politika szempontjából nagyobb actió megindítására vélte fölhasználandónak. E végből testvérét Ferenczet, a nyár folyamán Magyarországba küldötte.

Itt abban történt megállapodás, hogy De Casalis János mint a magyar király követe, a pápát Francziaországba kisérje, a franczia királylyal való találkozáson jelen legyen, ott a pápát rábírja, hogy a kiközösítést önként vonja vissza és vele bensőbb összeköttetést létesítsen.[2])

János király augusztus elején Casalis Ferenczet visszaküldötte a pápához, kinek élőszóval volt előterjesztést teendő.[3])

Ezen alkalommal Brodarics is küldött Rómába levelet, melyben kiemeli, hogy János király, noha »a szent-szék részéről eltaszíttatott és méltatlan elbánásban részesült«, országát a hitújítástól megóvni igyekezik és az egyetemes zsinat össze-

[1]) Sanchez 1533 deczember 20-iki jelentése. *Buchholtz* id. m. IX. 123.

[2]) Ezt Cifuentes grófnak, császári követnek 1533 szeptember 17-ikén V. Károlyhoz intézett jelentéséből tudjuk. Ez angol kivonatban megjelent: Calendar of Spanish State Papers, IV/2. 807. Londonban lakó tudós társunk, Kropf Lajos, szíves volt a British Muzeumban őrzött kéziratokból az eredeti spanyol szöveget közölni velem.

[3]) 1533 julius 29-ikén. *Theiner:* Monumenta Slavorum, 623.

hívását óhajtja; megjegyezvén, hogy ha ezzel a pápa késik, a királyok hirdetnek zsinatot.[1])

Ezzel a schisma rémképét állítván a pápa elé, nyomást akart rá gyakorolni uralkodója érdekében.

A várt hatás nem maradt el. Válaszában a pápa biztosította őt a felől, hogy komoly szándéka a zsinatot mielőbb megtartani. János királyra vonatkozólag biztató nyilatkozatot tett. »A mit — így szól — fejedelmednek a hit védelme és az eretnekségek kiküszöbölése érdekében kifejtett őrködése és buzgósága felől írsz, szívesen vettük. . . . Reméljük, hogy miként akaratunk ellenére, hivatalunk által kényszerítve határoztuk el magunkat arra az eljárásra, a mit a körülmények természete és az időviszonyok hatalma követelt, szintúgy a békességnek hőn óhajtott létrejötte után örömmel fogunk visszatérhetni a jóakarathoz és az atyai szeretethez, a mit az ő személye iránt régtől fogva táplálunk.« [2])

Ezen diplomatikus homályba burkolt kifejezések értelme az volt, hogy a pápa loyalisan ragaszkodott ahoz az óhajtáshoz, hogy János és Ferdinánd között egyezség jöjjön létre, s ettől tette függővé régi jóindulata felelevenedését.

VII. Kelemen szeptember 9-ikén útra kelt Franciaországba. Marseilleben hosszabb ideig együtt volt Ferencz királylyal. Ott megjelent De Casalis János. Ennek működését éber figyelemmel kisérte Cifuentes császári követ, a kivel a pápa október 14-ikén közölte, hogy még nem találkozott a magyar követtel; november 9-ikén pedig tudomására hozta, hogy a kiközösítéstől való feloldozás ügyének elintézését Rómába visszatérésének idejére halasztotta el, a mikor János király a feloldozásért kérvényt fog benyujtani.[3])

[1]) 1533 augusztus 1-én. U. o. 624.

[2]) 1533 deczember 3-ikán. U. o. 625.

[3]) Cifuentes gróf császári követnek 1533 október 14-iki jelentése Marseilleből: »En lo del Vajvoda hable a S. S. y me dixo que aqui estava su embaxador y que hasta aqui no le habian hablado en ninguna cosa, mas que si lo harian que el ternia cuydado de lo que Vostra (Majestad) escrivia yo terne la mano en los negocios segun lo que importa.« És november 9-én ugyanonnan írja: »Tambien me dixo (Su Santidad) que no se havia dado ninguna absolucion al Vajvoda ante se havio remitido su negocio en Roma, proque en este tiempo traeria poder bastante.« (Kropf Lajos szíves közlemenye.)

De Casalis Gergely azon volt, hogy János királyt ilyen kérvény bemutatására bírja. Felkérte Frangepán érseket és Brodarics püspököt, hogy ellenszegülését győzzék le. Ezek igyekezeteik eredményéről deczember 1-én kelt nagyérdekű levélben számoltak be:

»Felséges urunknak — írják — az a véleménye, hogy olyan büntetéstől, a melylyel az egész világon uralkodó jogelveket megsértve sujtották, feloldozásért folyamodni nem köteles. Nem képzelhető ugyanis bűntény, a melyért királyt, ellenségeinek vádja alapján, idézés, kihallgatás, bizonyítás nélkül, a törvényes eljárás mellőzésével kiközösíteni szabad. Igy elbánni magán emberrel sem kellett volna, annál kevésbbé királylyal, legkevésbbé olyan királylyal, kinek országától az egész kereszténység jóléte függ. Azért ezzel az itélettel, melyet kihirdetésekor tudós férfiak érvénytelennek nyilvánítottak, a király nem sokat törődött, és azt állítja, hogy szentséges urunk kötelezve van, azt a mi helytelenül történt, visszavonni.«

»Mindazáltal nagy nehezen rábírtuk őt arra, a mit Uraságod és testvére Ferencz úr, megértenek a flórenczi Corsini András titkártól és ő felsége utasításából, melyet Uraságtok részére írt. Most már Uraságtok feladata szentséges urunknál kieszközölni, hogy az egyházi büntetések hatályát tényleg szüntesse meg. Ő szentsége a király ártatlansága és ügyének igazsága mellett az ország helyzetét is vegye tekintetbe. Odáig jutottunk, hogy Luther tanai már megmételyezték Magyarországot.... A lutheranismus... Budán hirdettetik a király megegyezésével, a ki felszólalásunkra azt szokta válaszolni, hogy ő ki van közösítve. Nehezen eszközöltünk ki tőle annyit, hogy követének (Corsininak) visszaérkezéseig a lutheránus tanok nyilvános hirdetését eltiltotta. Véleményünk szerint ő szentségének nem szabad ezeket a dolgokat elhanyagolnia, hanem a királyt fel kell oldoznia, s mennél szorosabban magához csatolnia.... Nehányan vagyunk, kik mindent megteszünk, hogy a királyt az apostoli szék iránti hűségben megtartsuk; de miután ő felsége nagy mértékben el van keseredve, ha az ellene elkövetett iszonyú sérelem nem orvosoltatik, kétséges, vajjon czélt érünk-e? Higyje el ő szentsége, nagy előnyök igéretével

igyekeznek a királyt rábírni, hogy országában a lutheranismust ne tiltsa el.... Ő szentsége és a főtisztelendő bibornok urak fontolják meg, hogy ha rövid idő alatt ennyire elhatalmasodott ez a baj, mi fog ezentúl történni, ha üdvös és keresztény gyógyszerek alkalmazásáról nem gondoskodnak.« [1])

János király Corsini által új megbízólevelet küldött Casalis Ferencz részére, [2]) kit felhatalmazott, hogy a feloldozást kérje; de csak azon esetben, ha bizonyosságot szerez magának a felől, hogy a pápa kinyilatkoztatná, hogy a kiközösítést igazságtalanúl alkalmazta reá.[3])

Corsini 1533 deczember 10-ikén utazott el Budáról. Velenczében arról értesült, hogy a pápa már visszatért Franczia országból Rómába.[4]) Ő maga nem ment oda, hanem a rábízott iratokat elküldötte Casalis Ferencznek. Ez eljárt a megbízatásban; de a pápa kaczagva hallgatta meg azt a naiv kívánságot, hogy ő maga igazságtalannak bélyegezze saját eljárását, és a feloldozás ügyét elintézetlenül hagyta.[5])

Ellenben az 1533-ik év végén Ferdinándnak azért, hogy a szultánnal »örök békességet« kötött s abba a szent-széket is befoglalta, köszönetét és elismerését fejezte ki.[6]) Majd nuntiust küldött hozzá, névszerint titkárát, Vergerio Pétert.[7])

Épen ekkor várták Konstantinápolyból Magyarországba Gritti Alajost, ki hivatva volt a szultán megbízásából Ferdinánd és János között egyezséget hozni létre.

Vergerio, ki Velenczében tartózkodása idején a hatalmassá lett doge-fiuval barátságot kötött volt, mind a pápától, mind Ferdinándtól felhatalmazást kapott, hogy vele tárgyalásokba bocsátkozhassék.[8]) Mikor pedig az a terv merült föl.

[1]) Az 1533 deczember 1-én kelt levelet közölte *Simonyi*: Londoni Okmánytár, 186—188.

[2]) Az 1533 deczember 10-én kelt megbízólevelet közli *Theiner* id. h. 623.

[3]) Ezt Casalis vallomásából tudjuk. Id. h. 266.

[4]) 1533 deczember 8-ikán tartotta bevonulását Rómába a pápa.

[5]) Casalis idézett vallomása.

[6]) Az 1533 deczember 15-én kelt brévét közli *Buchholtz* id. m. IX. 121.

[7]) Vergerio bécsi nuntiaturájára vonatkozó iratok ki vannak adva a *Nuntiaturberichte aus Deutschland* első sorozatának első kötetében.

[8]) Vergerio 1534 január 23-iki febr. 2-iki és márcz. 13-iki jelentései: Nuntiaturberichte, I. 164—192.

hogy Ferdinánd, János és a lengyel király személyesen találkozzanak: ezen az összejövetelen a pápa képviseltetni akarta magát, nem ugyan nuntius, hanem egy flórenczi ügynök által.[1])

Azonban Gritti késett, nem is jutott el Magyarországba; útközben megöletett.

Mialatt az ő megérkezését várták, 1534-ben nyár elején Frangepán Ferencz érsek még egy kisérletet tett a pápánál, hogy a lutheranismus terjedésének megállítása érdekében vagy ürügye alatt, János királyhoz nuntius küldését eszközölje ki.[2]) Szondi Pál is támogatta őt.[3])

A pápa a julius 13-ikán tartott bibornoki consistoriumban felolvastatta Frangepán levelét s előadta, hogy a »vajdához«, a ki ki van közösítve, és a feloldozást, mivel azért folyamodni elmulasztotta, nem nyerheti el: nuntiust küldenie a szent-szék tekintélyére való tekintet tiltja. A jelenlevő bibornokok hozzászóltak az ügyhöz; de a határozat kimondását a következő ülésre halasztotta el a pápa,[4]) a ki azonban ezt az ülést már nem tarthatta meg, mert súlyos betegségbe esett és szeptember 25-ikén meghalt.

Fraknói Vilmos.

---

[1]) 1533 márczius 9-iki római levél (tévesen 1532-re téve). *Marino Sanuto*, LV. 631.

[2]) A levélről az alább idézendő consistoriumi jegyzőkönyv szól.

[3]) Ezt Corsini András vallomásából tudjuk. Id. h. 270.

[4]) A consistoriumi ülés jegyzőkönyvét közli *Pray*: Annales V. 229. (n) jegyzet.

KÉT EPISOD
BALASSA BÁLINT ÉLETÉBŐL.

Hogy Balassa Menyhérttel és Jánossal, Szitnya-vár uraival, Selmeczbánya városának sok baja volt, de a török veszedelemben sokszor segítségükre is szorult, azt a város levéltárában őrzött számos ismert oklevél tanusítja. De hogy a békés selmecznieknek még a kalandos életű vitéz és költő Balassa Bálinttal is meggyült a bajuk, még pedig kétízben, 1578-ban és 1583-ban, az eddig csak részben, a *Századok* 1900 évi folyamában Illéssy Jánostól megjelent közleményből ismeretes.[1])

Selmecz város levéltárának most megkezdett rendezése közben egy kis csomó megsárgult levelet találtam ezzel a felírással: *Von wegen den Valentinus Balassa.*

Kiváncsisággal bontottam fel a csomagot, hogy tartalmát a nehezen olvasható magyar, latin és német szövegű levelekből megtudjam, s az akkori tanácsülési jegyzőkönyvekkel és úgynevezett *Copirbuch*-okkal összeegyeztetve, az események teljes mivoltát megállapíthassam.

Fáradságos, de fölöttébb érdekes munka volt.

A levelek és jegyzőkönyvi feljegyzések szerint Balassa Bálint 1578-ban Selmeczbánya környékén kalandozott.

Felkereste Vihnye fürdőt is (warmbaad) és ott megfürdött. Alig kezdte meg azonban a fürdést, egy bányász-inas jött a fürdőbe és a fürdőpadon (baadbank) közvetlenül Balassa mellé ült. Ezt a vakmerőséget a büszke és különben is heves természetű főúr zokon vette s azonnal megparancsolta szolgájának, hogy ingét és öltönyét oda hozza, mert a kellemetlen szomszédságtól menekülendő, a fürdőből kimenni szándékozik. Balassa szolgája teljesítette is ura parancsát, de valahogyan épen az ingét felejtette a vetkezőben. E miatt a már amúgy is haragos Balassa, magyar nyelven s bizonyára nem kiméletes szavakkal, lehordta szolgáját.

[1]) Balassa Bálint és a zólyomiak. *Századok*, 1900. 800 és köv. ll.

A bányász-inas, látva, hogy Balassának az ő tolakodása terhére van, gúnyos és sértő szidalmakban tört ki s Balassa magyar korholó szavait, miket szolgájának mondott, kifigurázta.

Balassa Bálintnak sem kellett több. Megfogta a gyereket és hatalmasan elverte.

Igen ám, csakhogy a gyerek a dúsgazdag bányapolgár, Rubigallus Pál unokaöcscse volt.

A Rubigallus család nem hagyta a dolgot annyiban, hanem hatalmaskodás miatt panaszt emelt a város tanácsánál Balassa Bálint ellen és *satisfactiót* követelt.

A selmeczi tanács nagy felháborodással elsősorban is magához Balassa Bálinthoz intézte levelét, melyben hatalmaskodásáért kérdőre vonta őt és azzal fenyegette, hogy ha kellő elégtételt nem ad a Rubigallusoknak, akkor majd más utak és erőteljesebb módok felhasználásával torolja meg cselekedetét.

Erre Balassa Bálint, nem igen ijedve meg a selmecziek fenyegetőzésén, Zólyomból, 1578 jan. 28-án sajátkezűleg írt latin levélben válaszolt.

Elmondván a fürdőben történteket, ilyformán folytatja: »Bevallom, hogy az engemet ok nélkül csúfoló ficzkót emberül meghánytam; ezzel azonban sem a fürdő szabadságának nem ártottam, sem a ti authoritástokat nem kisebbítettem... Hogy pedig benneteket illetlen szóval, szitokkal gyaláztalak volna: nem tudom, ki hitette el veletek. Bizony arczátlanúl hazudott. Tudjátok, hogy nem holmi alávaló nemzetségből származom, gyermek sem vagyok s valami tanultságom is csak vagyon; hozzátehetem, hogy sok országokban és udvaroknál forgottam, mégis elhittétek, hogy olyasmit mondtam volna, mit csak mosdatlan szájjal ismételhetnék. Avagy eleim példáját, kik az ilyenektől mindenkor távol állottak, ne tartanám követésre méltónak? Vagy ha volna is némi vadság és durvaság természetemben (a selmecziek ezt is szemére hányták levelökben), a múzsákkal való társalkodás, a tisztes tanulás, hosszu vándorlásim s az udvari élet szokása meg ne szelidítettek volna? Nyilván azt hiszitek, nem tudom, hogy kocczódni, versent szitkozódni, gyerkőczök és asszonyok dolga, nem pedig nemes férfiakhoz illő dolog. De ha oly paraszt volnék is, hogy afféle trágárságokat kibeszélni nem pirulna orczám, nem vagyok oly gyáva, hogy valamit egyszer mondtam, azt hazug szájjal eltagadjam. Higyétek meg, az én ereimben is vér buzog és nemes indulat lakozik az én szivemben. Annakokáért akár az én levelemnek, akár az engem gonoszúl rágalmazók beszédének adjatok hitelt, nem törődöm vele. Arra sem szükség intenetek, hogy efféle tragédiáktól ennekutána megtartózkodnám, mert

sem tragédia- sem komédia-játszó nem vagyok. Kérlek is, hogy engem *tragédiás* vagy *komédiás* nevezettel ezentúl ne illessetek, mert én sem szűkölködöm ám a szó bősége nélkül s oly nevet találok ragasztani reátok, hogy bizony megperzsel benneteket. Még ezzel a kopott közmondással éltek írástokban: *Erőt erővel.* Izetlen szó, üres beszéd. Mert ugyan — kérdem — ki félne tőletek? . . . Istenemre! nem is tartalak magamra nézve félelmeseknek; nyomorult nép vagytok, kiket Isten a bányák örök szolgaságára kárhoztatott, a miből ugyan nem nagy dicsőség sugárzik reátok, hiszen alig terjed túl házatok küszöbén híretek. Ezt adom nektek válaszúl most; értsétek tetszéstek szerint. Isten veletek!« [1])

E levélre a selmecziek *satisfactionalis* kedve erősen megcsappant. Panaszt emeltek ugyan a Rubigallusok az eset miatt ő felségénél is, de a tanácsnak 1578 évi márczius 22-én a pozsonyi országgyűlésen időző Gast Kristóf városi főjegyzőhöz írt leveléből kitűnik, hogy a Rubigallusok és velök a selmecziek a panasz további tárgyalásától elállottak.

*

Ennél még érdekesebb Balassa Bálintnak 1583-ban történt esete, a melyre vonatkozik a *Századok* 1900 évi folyamában Illéssy János közleményében olvasható latin levél.[2])

Az 1583 évi május 20-án ugyanis Sommer Jánosné, néhai Sommer Hans hodrusbányai mészárosmester özvegye, Beszterczebányáról Zólyom felé, illetőleg haza Selmecz-Hodrusbánya felé gyalogolt Klimkó Gyuro és Skopen Tamás bankai emberekkel.

Zólyom város közelében az özvegyet olyasmi érte, a mi miatt a két bankai ember kiséretében keserves panaszt emelt a zólyomi bíró és tanács, sőt Barbarich zólyomi főispán előtt is.

E panaszt Barbarich és a zólyomi bíró nyomban közölték Selmeczbánya város tanácsával is, mert hiszen egy selmeczbányai [3]) polgárasszony szenvedett sérelmet, a ki különben haza érkezvén, maga is elmondta súlyos panaszát és elégtételt kért.

E panasz szerint Zólyom városához közel, az országúton megjelent egy pompás öltözetű lovag, s a fiatal, csínos özvegy elé nyargalva, őt nyergébe akarta felkapni. Az asszony előbb tréfára véve a dolgot, kaczagva ellenkezett; azonban hamar megszünt a nevetése, midőn a lovag leszállva lováról s azt az

[1]) A levél teljes eredeti latin szövegét olv. alább a *Függelék*-ben.
[2]) Id. h. 803 és köv. ll.
[3]) Hodrus, mint u. n. *kül-utcza*, Selmeczhez tartozott.

utána nyargaló csatlósra bízva azzal, hogy a kisérő két embert visszatartsa, elhatározott ostromot intézett az asszony ellen, ki minden erejével védekezett ugyan, de hasztalan.

A lovag — egyenkint fel van sorolva a panaszos levélben német nyelven — letépte róla fejkötőjét, kendőjét, pruszliját, kötényét, czopfját és már-már leteperte az út mellett lévő szántóföldre, midőn más utasok jöttek és a nagy lármát hallván, segítségére siettek az asszonynak, a ki így a nagyobb bajtól megmenekült ugyan, de a gyorsan lóra kapott és eltünt lovag özv. Sommernének 12 darab tallérját is, mit kendőjébe kötve őrzött, magával vitte.

A kalandra vágyó lovag Balassa Bálint volt. Ezt írta Selmeczre Barbarich, és ezt állította a zólyomi bíró meg a zólyomi városi tanács is.

Ebből azután nagy dolog lett.

Barbarich — úgy látszik — igen ellenséges indulattal viseltetett Balassa Bálint iránt, mert két levélben is ösztökélte Selmeczbánya város tanácsát, hogy a gyalázatos cselekedetet megtorlatlanúl ne hagyják és egyenesen a király előtt emeljenek panaszt.

A város — elkeseredve már az 1578-ban történt Rubigallus-féle eseten is — követte Barbarich tanácsát és feljelentést tett Balassa Bálint ellen a királynál, Zólyom városa is pártúl fogván az ügyet.

Ez időben Selmeczbánya és általában a hét bányaváros leghívebb és legbuzgóbb közbenjárója a bécsi udvarnál, Seidelius András volt.

Seideliusnak írtak tehát a selmecziek, hogy a szegény hodrusi özvegyen elkövetett gyalázat miatt Balassa Bálint ellen emelt panaszukat érvényesítse és elégtételt eszközöljön ki az udvarnál. Seidelius András udvari irnok úr [1]) 1583 szept. 8-án kelt német levelében azt válaszolta, hogy a selmeczi és zólyomi bíró és tanácsa, de sőt Barbarich panaszos feliratával is alig fog tudni eredményesen eljárni, mert az udvar Ungnád által befolyásolva, igen kedvező véleménynyel van Balassa Bálint felől.

Érdekes dolog, hogy itt csakis arról az Ungnádról lehet szó, a ki feleségül vette Balassa Bálint egykori szerelmesét, Losonczi Annát.

Ámde a selmecziek Seidelius lehangoló levele által nem hagyták magukat eltántoríttatni az özvegyen esett sérelem orvoslásának keresésétől. Balassa pedig megtudván, hogy őt hatalmaskodásáért a királynál feljelentették, s a panaszos iratot

[1]) Andreas Seidelius zu Wien, am Kolmarkt, beim H. Cristoff Mark Hoffschneider zu erfragen.

az udvartól másolatban kezéhez kapván, először Zólyom város tanácsához, azután magához a királyhoz intézett levelet.

A zólyomi tanácshoz írt levél magyarúl van írva. Címe ez: »Balassa Bálint uram felelete az zólyomi bíró és tanács ellen, arról az mint az fejedelem előtt ez napokban bevádolták volna írások által.«

A nagyon érdekes levél egész határozottan visszautasítja a vádat, s részletesen, erőteljes, nyers hangon válaszol a panasz minden egyes pontjára. A többek közt ezeket írja: »Irták azt én magam felől, hogy én asszonyállatot szabad utában nemcsak megfertéztettem, hanem még ugyan megfosztottam volna. Erre azt felelem, hogy hazudnak az ellenem praktikáló k..... és beste k.... fiai; sem szándékom, sem dolgom ilyen nem volt, a mint az ideig sem rapina sem violentum adulterium rám soha nem bizonyosodott; hiszem Istent, hogy soha ezután sem bizonyosodik.« — Azután szemrehányást tesz vádlóinak, hogy miért nem perelték be őt rendes úton, hiszen — úgymond — »sem oly szegínyek, hogy arra való keltségek nem volna, sem oly bolondok, hogy perleni nem tudnának.... Ő felségének igaz helyett hamissat és hazugságot írtak volt. Irták azt is, hogy én éjjel-nappal iszom, és hogy én mind szolgáimmal eszve sybarita életet viselek. Ebben is hazudtak.... Isten arra bizonságom, hogy soha nem tudom, az sybarita élet mi légyen. Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk; de mi azzal sem bírót, sem más polgárt meg nem bántottunk; abban pedig az én italomban mi ellenek lehetett nekiek, soha nem tudom, holott sem az k.... annyok gyatra borát, sem az k.... bestia attyok keresményét nem ittuk, hanem az mi magunkét költöttük. Irták azt is, hogy feleségek, sem gyermekek tőlünk békével nem maradhatnak. A mit én rám és az én szolgáimra írtak, hazudtak. Ez legyen énnekem válasz.« ...

Balassa Bálintnak a királyhoz írt és Ujvárt (Hradek, Liptóujvár, Hibbe) 1583 julius 15-én kelt levele, mint már említettem, a *Századok* 1900 évi folyamában van közölve; de nem tudtuk eddig, hogy miféle eset adott okot és alkalmat a megírására.

Az ügy különben egész 1584 január-haváig huzódott, a mikor is Ernő főherczeg Dobó Ferencz lévai főkapitányt bízta meg, hogy lásson törvényt a dologban.

Dobó Ferencz egyfelől Balassát, másfelől a zólyomiakat és selmeczieket 1584 márczius 26-ra idézte Lévára.

Balassa nem jelent meg a tárgyaláson; mire Dobó Ferencz Léván, 1584 ápr. 3-án általa sajátkezűleg aláírt magyar levelet intézett Selmeczbánya város bírájához és tanácsához, mely levél a

szokásos latin bevezetés elhagyásával így hangzik: »Továbbá Balassi Bálint uramnak írtunk volt, hogy megbizonyosítana bennünket, mikorra jöhetne ide hozzánk. Azt írja, hogy 14-ed napjára áprilisnak az ó-kalendáriom szerint, minden okvetetlen itt leszen nálunk. Kegyelmeteket annakokaért intjük tisztünk szerint, hogy arra az napra kegyelmetek is compareáljon, hogy az ő felsége parancsolatja szerint végezhessünk akkor kegyelmetek közt minden jót. Isten tartsa meg kegyelmeteket. Datum ex arce nostra Leva, 3 die Aprilis, anno 1584. Franciscus Dobo m. pr.«

A tárgyalást Balassa Bálint és Selmeczbánya meg Zólyom város kiküldöttei közt április 14-én meg is tartották Léván, és Dobó Ferencz a peres feleket békés úton megegyeztette. Az erről szóló okiratot 1584 évi május 4-én kelt levele kiséretében Selmeczbánya és Zólyom város tanácsának megküldötte. RICHTER EDE.

FÜGGELÉK.

Balassa Bálint levele a selmeczbányaiakhoz.

Salutem et mei commendationem. Litteras vestras accepi, cognovique ex iis optime, quae de servitore magistri montium ad me scripsistis, quem ego non sine causa aliquantisper verberibus caesum dedolavi. Causa vero illius facti nostri haec fuit: Ego cum in thermis balnearem, accessit puer ille cantitans, proximusque mihi assedit; cuius cum inhumanitatem tulissem, nec quidquam curarem, quod similem se mihi effecisset, mecumque una balnearet, egredi balneo cupiens, iussi puero meo, ut indusium aliaque indumenta celeriter adferret; qui cum haud multo post, allatis ceteris indumentis, camisiae oblitus esset, neque eam attulisset, convitium illi dixi. At puer magistri montium, cum convitium me dicere ungarico sermone audivisset, nescio qua ductus malitia, eodem me convitio, quo ego puerum meum affeceram, affecit. Permotus itaque rei indignitate, neque honestum mihi fore ducens, si illam iniuriam inpunitam relinquerem, qua me indigne homo impurus, isque scurrilis lacesserat, fateor, quod eum egregie dedolaverim; quo quidem facto neque libertas thermarum labefactata, neque vestra est authoritas diminuta aut contempta. Illi enim si me in thermis, indicta causa, convitio, eoque inhonestissimo afficere licuit, cur mihi eam iniuriam, quaeso, propulsare non licitum sit? Quod vero me obscena quaedam in despectum vestri dixisse, nescio, cuius mendatio ad vos perlatum est, impudens certe mendatium est. Requiro itaque magnopere hac ex parte prudentiam vestram, qui cum me non obscura familia natum, neque aetate puerum, nullisque litteris non ornatum esse sciatis, addo etiam (si quid hoc etiam ad rem

pertinet) quod multis in regnis et aulis versatus sim, tamen hoc me dixisse, quod sine nefario scelere summaque oris immodestia proferri nequit, continuo credideritis. Quasi vero non maiorum me vestigia meorum (qui a talibus rebus alienissimi semper habiti sunt) ad imitandum commoveant? Aut si qua naturae insita sit ferocitas duritiesve, non musarum mansuetudine, doctrinaeque ornamento, vel longa peregrinatione, aut diuturno aulae usu ea iam pridem sint emollita? Scilicet non ego altercandi libidinem, convitiandique concertationem oblectamenta puerorum foeminarumque. nec nobilium virorum esse compertum habeo. Equidem, si tam immodestus inhumanusve essem, ut tam obscena proloqui non veritus fuissem, tamen tam pavidus aut effeminatus non sum, ut id, quod semel protuli, mendaci ore iterum renegem. Fervet enim, credite. et nobis circum praecordia sanguis, neque omnino generosae indolis animus noster expers est.

Quamobrem sive meis litteris, sive illius mendatiis, qui nescio qua malevolentia suffusus, haec vobis improbo sermone de me detulit, fidem adhibeatis, minus laboro. Nam quod me hortamini. ut deinceps ab istiusmodi tragoediis abstineam, nihil, mihi credite. opus fuit isthac hortatu vestro; tantum enim abest, ut ego tragoediarum ludos celebrare consueverim, ut ne in commediiarum *(így)* quidem actionibus affuerim unquam, petoque a vobis, ne me deinceps vos etiam tragico aut comico nomine appellandum ducatis. nam et nobis suppeditabit verborum copia, opinor, nomen aliquod insigne, quo si vos appellavero, uret vos profecto, quod aiunt.

Quod vero tritum illud sermone iurisconsultorum proverbium »vim vi repellere licet« litteris ad me vestris usurpandum existimavistis: est illud quidem ieiune, atque malevolentia ipsa inanis. Quis enim, quaeso, qui modo aliquo in numero est, etiam si levi (non dico insigni) iniuria vos perpungat, neque iura regni curare velit, vim vestram pertimescat. Istis, quaeso, auri fodinarum vestrarum fossoribus ista narrate, qui vestram non secus, ac olim antiqui Romanam rempublicam suspiciunt. Vana est sine viribus ira. Neque, me Hercule! vos mihi formidabiles, sed miserabiles videmini, quos Deus perpetuo neque glorioso fodinarum labori mancipavit, et quorum fama, in quibus ipsi habitant, aedium illarum limina vix est egressa. Haec sunt quae hoc tempore responsi gratia, ut vos ipsi expetiistis, litteris meis vobis significanda esse duxi, quae quidem in quamcunque interpretemini partem, vobis libenter permitto. Valete! Datum Zolii, 28. Januarii, anno 1578.

Valentinus Balassi de Gyarmath m. pr.

Kívül: Prudentibus et circumspectis nobilibus iudici, iuratis caeterisque civitatis Schembnitziensis civibus, amicis nostris dentur.

A TÖRÖK SEREG ÁTVONULÁSA ERDÉLYEN 1661-BEN.

Magyarország azon vidékein, melyek a török háborúk színhelyei voltak vagy a török hódoltság alá tartoztak, a népesség igen megfogyott. Erdélyben kedvezőbbek voltak a viszonyok. A külön országgá alakult Erdély a töröknek szövetségese és adófizetője lett s jobban meg volt kímélve a háborúktól mint az anyaország. Ámde egyes időszakokban, mikor az erdélyi politika összeütközésbe került Erdély hűbérurának, a szultánnak akaratával, olyankor ez is érezte a háború nyomorait.

A török sereg útját az ellenfél területén nemcsak romok jelezték, hanem a háborús terület elnéptelenedése is, mit nem annyira az öldöklés, mint inkább a lakosságnak fogságba hurczolása okozott. A török zsákmányolásnak igen kedvelt tárgya volt az emberanyag.

A háborús viszonyok jellemzésére s a török sereg egyes vidékeken való átvonulásának feltüntetésére igen hű és élénk leírást ad *Evlia Cselebi* XVII-ik századbeli török írónak az utóbbi időben napfényre került munkája.[1]) Evlia Cselebinek kéziratban fenmaradt művei nemcsak azért érdekesek, mert az utazásai közben előforduló eseményeket megkapó közvetlen-

[1]) Evlia Cselebi munkájának címe, melyről e folyóiratban már ismételve megemlékeztem: اولیا چلبی سیاحتنامه‌سی Evlia Konstantinápolyban született s ugyanott végezte tanulmányait. Atyja *Mohamed Zülli* volt, anyai nagybátyja pedig az 1650-ben nagyvezíri rangra emelkedett *Melek Ahmed* pasa. Evlia Cselebi kiváló kedvvel tanulmányozta a földrajzot, történelmet, s tudományszomja és kalandos természete folytonos utazásokra ösztönözte őt. Nagybecsű útleírásaiból csak töredékek voltak ismeretesek a legújabb időkig, mígnem nehány évvel ezelőtt *Ahmed Dserdet* efendi az üszküdári Pertev pasa-féle könyvtárban megtalálta az útleírásoknak tíz vaskos kötetre menő kéziratát s megkezdette azok kiadását. Olv. *Századok*, 1900. 942. és 1901. 460. ll.

séggel és részletességgel beszéli el, hanem azért is, mert az általa meglátogatott vidékeket, az ott előforduló történeti és természeti ritkaságokat élénk megfigyeléssel írja le.

Ez alkalommal *Evlia Cselebi* munkájának Konstantinápolyban a M. Tud. Akadémia támogatásával megjelent VI. kötetéből azt a részt közlöm, melyben leírja a török seregnek Erdélyen való átvonulását 1661-ben, a mikor a Porta Kemény Jánosnak a fejedelmi székből való elűzése végett indított háborút Erdély ellen. Ismeretes dolog, hogy a török seregnek Erdélyen való átvonulása rémes nyomokat hagyott maga után, s ezeknek hű krónikása *Evlia Cselebi*, a ki vele ment a hadsereggel, mint tábori müezzin, sőt tevékeny részt vett a hadjáratban.

A bevezetésben elmondja, hogy mi indította őt a hadsereggel való együttutazásra, illetőleg a hadjáratban való tényleges részvételre. Mint buzgó muszulmán, a próféta parancsa szerint harczolni akart a nem-muszulmánok ellen, mivel »a hitharcz — úgymond — a legkiválóbb isteni szolgálat.«

A hadjáratot *Iszmail* budai pasa, *Melek Ahmed* pasa rumili beglerbég és *Ali* temesvári pasa indították meg. Ez utóbbi volt a fővezér. A török sereg Temesvár alól kiindulva, Szinérszeg, Lugos és Karánsebes mellett haladt el s a Hunyadmegyei Vaskapuhoz jött, melyet Evlia *magyar vaskapu*-nak nevez.[1])

A Vaskapúról ezeket írja: »A korábbi időben az egész földön páratlan erős védőfal volt. A magyar történetírók *Iszkendernek*[2]) tulajdonítják ennek a készítését. Abban az időben ettől a helytől délfelé négy konaknyira[3]) a hegyek között, egész a Duna folyó Vaskapujáig, háromszoros magas fal és háromszoros mély árok volt; az árkok maradványai még most is világosan meglátszanak; e Vaskaputól északfelé húsz konaknyira egész a Tisza folyóig ismét háromszoros fal volt s az egész építkezés romjai láthatók. Ily módon Erdélyország nyugati és déli oldalát körülbástyázza e Vaskapu, mely Magyarország és Erdély határpontján van. Hegyei magas bérczek, melyek Erdélyt, Szász- és Székelyországot[4]) körülfogják.

---

[1]) Törökül: مجار دمير قاپو (madsar demir kapu).

[2]) Iszkender vagyis Nagy Sándor. Egy magyar történetíró sem állítja azt, a mit Evlia; ez csak a törökök regéje, kik a többi keleti népek módjára szeretnek minden rendkívüli dolgot Nagy Sándorral hozni összeköttetésbe.

[3]) Egy *konaknyi* út = egy napi járóföld.

[4]) Törökül: سكل ولايت (Szekel vilájet).

Csak négy főút vezet Erdélybe: az egyik nyugati oldalon az oszmánlik felől s ez a *Vaskapu*, mely nagy út; a másik északon, a Tisza folyó partján Felső-Magyarországba vezető *Namény-útja;*[1]) a harmadik az észak-keletre hajló Székelyországból Lengyelországba vivő *Székely-út;* a negyedik pedig keleten az Oláhországba vezető *Brassó-útja*. Erdélyországba eme négy úton kívül más főúton nem lehet bejutni, mert köröskörül hegyek környezik, s ez az oka annak is, hogy hébe-korba Erdélyország az oszmánlik ellen fellázad. Vaskaputól nyugatra a *temesvári vilájet* van, északfelől a még teljesen be nem hódított *Jenő*[2]) és *Várad* várai, keletről az oláh és moldvai vilájetek környezik, melyek a Duna partján fekszenek s a Duna folyó határolja őket. Ime! ily nagy ország ez az Erdély, s ha Allah engedi, rajtam nem múlik, hogy tehetségem szerint leírjam.«

»Vaskapunál az egész hadsereg két napig pihent az erdőkben, mivel háromezerkétszáz kocsi, ugyanannyi ezer igás ló és társzekérszállító teve nehezen tudott átvonulni. Onnan keleti irányban a hegy lejtőjén lefelé szállva, öt óra alatt *Kuru Kilisza*[3]) nevű helyre jöttünk. Itt egy nagy templom volt, melyet Gázi Szeidi pasa rombolt le, mikor először idejött. E síkon az egész sereg hadi állapotba helyeztetett s az összes *mir-i mirának*-hoz előörsök rendeltettek; a harczosok éjjel-nappal fegyveresen, készen állottak. Félóráig e végtelen síkon menve, *Hátszeg*[4]) nevű helyre jöttünk. E sík rétségen felállíttatott az iszlám tábor, melyhez hasonló, mint a határszéli harczosok mondták, még nem volt. Kihirdették, hogy tíz napig fogunk itt maradni s újra nagy őrséget állítottak fel, mert *Kemény János* király[5]) mozgósításáról tudósítás érkezett, a tatár sereg pedig még nem jött meg.«

»Az iszlám sereggel e helyen időzésünk alatt Jáli agája, *Sah Pulad* aga, ötvenezer ellenségvadászó tatárral megérkezett s a főszerdártól díszöltönyöket kapott.«

---

[1]) Törökül: نامين (Namin) vagyis Vásáros-Namény.

[2]) Törökül: ياذ ز (Janova). Jenő és Várad ekkor már török kézen voltak s csakis a hozzájok tartozó vidékre érti Evlia, hogy még nincs teljesen behódolva.

[3]) *Kuru Kilisza*, magyarúl *száraz templom*. Ugy vélem, hogy a Hunyad megyei *Várhely* falu lehetett, a melynél a hátszegi síkság kezdődik.

[4]) Törökül: خاصك (Khászek).

[5]) Törökül: كمن يانوش (Kemin János). A törökök az erdélyi fejedelmeket rendesen királynak nevezték.

Ezen tíznapi időt arra használták a törökök, mint Evlia írja, hogy kisebb csapatokban a környéken rablásra indultak; ezekben a portyázásokban résztvett az író is.

»Az 1071 évi *Zil-káde* hónap 18-án,[1]) pénteki, napon az erdélyországi lázadóknak engedelmességre térítése végett kiadatott a rendelet, hogy a tatár sereg megindulva, egy órányira előre menjen. *Iszmail* pasa a budai sereggel *csarkhadsi*-nak rendeltetett, *Csatalbas* pasa pedig a hátsó védelemre. Az indulásra a dobot azonnal megütötték s *Dserrah Kászim* pasa csapatával szálláskészítő lett. Hátszeg síkján ezen napig épen tíz napot töltöttünk. Hátszeg síkján keletfelé két órát menve, *Szik*[2]) várához jöttünk.«

Ez a *Szik* nevű vár valószínűleg *Zeykfalva* lesz. Evlia a következőleg írja le e helyet: »A *Kena*[3]) folyó partján magas, kőépületű kis vár; benne csak tíz ház s egy kis templom van, de lent a síkon *Barcsay* királynak szép palotája volt, mely sokféle festményeivel világszép épület vala. A katonaság felgyujtotta e palotát s egészen a tűz martalékául hagyta. A vár kapitánya megrémülvén, temérdek ajándékkal a táborba jött s a *szerászker*-nek meghódolt.«

Midőn a török sereg a Maros folyóig jutott, ismét rabló portyázásokra indultak egyes csapatok. E portyázásoknak czélja volt lovakat, marhákat, de főkép hadi foglyokat szerezni. Az összefogott embereket, rablott jószágot a tábori vásáron azonnal eladták. Evlia ily portyázó csapattal átment Arad és Bihar megyébe is. A megriadt lakosság a hegyek közé menekült. Az »ellenségvadászó« tatárok felkutatták őket ott is. Ily menekülő csapattal találkozott Evlia is, ki száz tatár és kétszáz török katonával ment portyázásra. »A hegyek között — úgymond — tizennyolcz fényes, csillogó tetejű hintóval menekülő háromszáz magyarral találkoztunk, s ütközetre készen lévén, a kétlovas kocsikat s a bennük ülő magyar leányokat elfogtuk és százharminczegy foglyot megkötöztünk.« Evlia és társai a portyázást tovább folytatva raboltak, s végül háromezer ökröt és juhot s igen sok hadi foglyot vittek magukkal a török táborba, melyet Szászvárosnál értek utól.

Erről a városról Evlia ezeket írja: »*Szászváros* az erdélyi királyok alá tartozik, de a szász magyarok hatalmában van.

---

[1]) Az 1071 évi Zil-káde hónap 18-ika a keresztény időszámítás szerint 1661 julius 13.

[2]) Törökül: سيك (Szik).

[3]) A *Kena* folyó alatt a Marosnak *Sztrígy* nevű mellékfolyóját kell érteni.

Benne a német császár serege volt, mely nem hódolt meg, hanem a várat üresen hagyván, elment; külvárosa felégettetett. Vára egy hegy tövében szép, kerek vár, árka vízzel van tele. Nagy külvárosa volt, melyet különféle paloták, szállóházak, templomok ékesítettek. Szőllőkkel, kertekkel vásárterekkel díszített szép város volt ez, melyben még felégettetése után is annyi kincs és élelmiszer maradt, hogy az iszlám katonák meggazdagodtak azokból. A hegyekben és szőllőkben itt is foglyokat és zsákmányt szereztünk, s ezeket az iszlám táborban eladván, háromszáz piaszterhez jutottunk s így kiállott fáradságainkat semmibe sem vettük.«

Szászvárosból a török sereg Alvinczre vonult, melyet Evlia törökül *Vincsazvár*-nak nevez. Alvinczről a következőket jegyzi fel: »Erdély királyai alá tartozik, de az elhalt átkozott Rákóczy [1]) birtoka. A benne levő ezer harczedzett német épen nem hódolt meg, hanem ötszáz ágyulövést tett, ezért az iszlám seregnek nehéz volt azt megközelíteni. Mit tegyünk?! A szeraszker nem azért küldetett Erdélyországba, hogy ágyukkal várat ostromoljon, hanem csak az volt a küldetése, hogy királyt tegyen oda s a három évi adót beszedje. Ez az Alvincz a Maros folyó szemközt levő oldalán az ég csúcsához hasonló magas hegy tetején kőépületű erős vár. A Maros folyó innenső oldalán a hídfőnél nagy külvárosa van, melyet templomok, nagy házak, vásárterek díszítenek. Egyik éjjel a szélgyorsaságú tatár sereg ennek a városnak minden emberét elfogta s temérdek kincset és igen sok élelmiszert talált ott, végül pedig a várost felgyujtotta és elpusztította. Ez a város a magyarok előtt oly tiszteletben áll, mintha elődeik sírja volna; ámde a tatár nem tisztelet- és kegyelettudó népből való, s a szegény lakosok csak úgy mentették meg életüket, hogy megadták magukat.«

»Innen felkelvén, északi irányban mentünk. A tatár sereg Kemény János táborával megütközött s tízezer fogolylyal tért vissza az iszlám táborba, s az iszlám seregnél oly nagy öröm, vígság és sok zsákmány volt, hogy azt leírni nem lehet. Ezután a falvakat gyujtogatva, rombolva, mentünk a Maros folyó partján s egy szép hídon az egész iszlám sereg átkelt.«

Ezután Gyulafehérvárnál állapodott meg a török sereg, mely város gazdagságával különösen vonzotta a zsákmányolásra kész csapatokat. A törökök Gyulafehérvárt *Erdel Belgrádi* vagyis erdélyi Belgrád névvel nevezik, megkülönböztetésül Székesfehérvártól, melyet *Üsztülni Belgrád*-nak, és Nándorfehérvártól, melyet egyszerűen *Belgrád*-nak mondanak.

[1]) II. Rákóczy György.

Gyulafehérvárról s annak pusztulásáról a következőket írja Evlia: »A Dunánál fekvő Belgrád elfoglalása után építették ezt a várat [1]) s *Belgrád* nevet adtak neki; ez az erdélyi királyoknak tartózkodási helye. Vára a Maros folyó partján egy nagy síkságon fekszik, négyszögalakú erős vár. Téglából épült öt erős bástyája van, miként Várad [2]) várának; két kapuja közül egyik keletre, a másik nyugatra néz. A vár belsejét sakk-tábla alakú főutak s oly művészi templomok díszítik, hogy azt leírni nem lehet. Szállóházai, szegényházai, főiskolája, a patriarchai és papi házak, a bazár, a vásártér nagyon szépek; a vár keleti oldalán levő fal felett síkságra tekintve áll a királyoknak szép palotája, melynek összes kapuit és falait különböző színű festmények, valamennyi oszlopát pedig zöld kő, gránit és *szemakuszi* [3]) márvány díszítik. Valamennyi ablaka bronz-keretű és *muranoi* [4]) kristály tükörüveggel van üvegezve; padozata indiai munka gyanánt finom fehér márványnyal kirakott kövekkel van fedve. Különböző alsó és felső helyiségeiben szökőkutak, víztartó medenczék, csurgók vannak, melyekben tiszta víz bugyog, s ily különféle művészi munkák díszítik.«

»A vár lakói tudták, hogy az oszmánli seregnek ellent nem állhatnak, azért ezt az erős várat és gyönyörű várost elhagyták s valamennyien a hegyek közé futottak. A tatárokat, kik a vár minden részét elfoglalták, lehetetlen volt megfékezni, s ők először a templomok harangjait szedték le, és más kincseket is találván, határtalan és megszámlálhatatlan zsákmányt foglaltak el, azután pedig ezt az igen szép várost felgyujtották, s ez a kivánatos és művelt város elhamvadt s benne egyetlen épület nem maradt épségben.«

»Mikor azelőtt *Mohammed Geráj* khán a jenői ütközetbe ment, ezt a várost útban találta, körülzárolta, és hat nap, hat éjjel nagy csatát vívott; végtére a vár ostromát abbahagyván a khán ő felsége, a külső várost felégette s úgy távozott. Azon időtől fogva az erdélyiek a várost felépítették ugyan, de most újra felgyujtatván, elpusztult. Ha e várnak népe titokban felkészült volna, sok anyát könybe borítva nagy csatát vívhatott volna, mert a vár keleti része tiszta mocsár és süppedékes hely, még ha könnyű sereg megy is abba, a kimenetelre nem talál utat és elsülyed.«

---

[1]) Ez csak török mende-monda, mert Gyulafehérvár sokkal régibb.

[2]) Nagyvárad.

[3]) *Szemakusz* Kis-Ázsiában van, márványbányája híres.

[4]) Törökül: موران جامله (muran dsamlar), muranoi tükörüveg. Murano Velencze mellett van, üveggyártásáról híres.

»E város levegője, vize, kertjei, szőllői kellemesek. Az iszlám sereg két napig pihent itt. A tatár seregnek újra rendelet adatott, hogy előcsatározásokra induljon, azért tizenkétezer katona Kemény János után esve megindult. Innen 5 órán át menve, a Maros folyó partján álltunk meg s az összes virágzó falvakat kiraboltuk és felégettük. Onnan északi irányban 3 óra alatt *Ujvár* [1]) várához jöttünk. Ennek építője *Jezdebán* [2]) volt. Ez is az erdélyi királyok hatalma alatt áll, de *Rédei Isván-oglu* [3]) birtoka.«

A török hadsereg nagy pusztítások között haladt a Maros folyótól északi irányban. Különösen nagy pusztítást tettek a tatárok, kik nemcsak gyujtogattak és raboltak, hanem temérdek embert is elfogtak s az elfogottakat a tábori vásáron rabszolgákúl eladták. Mielőtt Tordára értek volna, azt írja Evlia Cselebi, hogy a tatárok »húszezer foglyot hoztak magukkal s egy-egy foglyot már egy piaszterért kezdtek eladni.«

Mikor Tordára érkezett a hadsereg, Evlia Cselebi megnézte ott a sóbányát is. *Torda* városáról és a sóbányáról a következőket írja: »Torda városa az erdélyi királyok alá tartozik, de külön kerület, melyből bőséges kincs származik.[4]) A határszélekre és más tartományokba ebből a városból megy a só; lakosai mind sóbányászok, s a ki az itteni sóbányákat nem látta, az nem látott a világon rendkívüliséget. Igen nagyon veszélyes földalatti helyek ezek s minden egyes bánya a pokol fenekéig leérő gödör példáját mutatja. Allah óvjon meg, hogy Mohammed népét, ha fogságba kerűl, ezekbe a sóbányákba helyezzék, mert onnan kiszabadulni nem lehet. E helyen a sósziklák hegyek módjára összegyülemlettek, úgy hogy a katonák lovai, öszvérei és tevéi, ökrei és juhai ezt a sót jókedvűen ették és nyalogatták. Ilyen sóbánya csak kettő van a világon: az egyik ez az erdélyi *Torda*, a másik Oláhországban *Okia*;[5]) más országokban a sót a tavakból s a tenger partjáról szerzik be. Hadsi Bektas Veli sója kristályszerű kő, az oláhországi

---

[1]) Törökűl így van: انتوار a mi nyilván iráshiba e helyett: اويوار (Ujvár) vagyis Maros-Ujvár.

[2]) Törökűl: يزدبان (Jezdeban), ismeretlen név.

[3]) Törökűl: ردى اشوان اوغلى (Rédei Isván-oglu) vagyis Rhédei István-fia.

[4]) Törökben így van: مصر خزينهسى حاصل اولر Egyptom kincse származik belőle.

[5]) Törökűl: اوقيا vagyis Ocne város Romániában, mely sóbányájáról híres.

és tordai só pedig elefánt nagyságú sziklákból áll. Ennek az erdélyországi tordai sóbányának közelében nagy város van, mely kertjeivel, szőllőivel, középületeivel mintha Irem kertje lett volna. E városban egy napig pihentünk, azután ezt is felgyujtottuk s olyannyira elpusztult, hogy romhalmaznál egyéb nem maradt a helyén.«

Tordáról Evlia Cselebi ötven török katonával rabló portyázásra indult el Bihar megyébe. Hogy mily eredményű volt ez a portyázás, arról fogalmat nyujtanak Evlia következő szavai: »Négy irányban gyujtogatva, rabolva, negyvenhat foglyot fogtunk el, s az iszlám táborba visszatérvén, a foglyokat eladtuk s mindegyikünknek tíz piaszter jutott.«

A török hadsereg Tordáról *Szamosujvárra* vonult, melyről azt írja Evlia, hogy »Szulejmán khán ideje előtt az egész Magyarország kereskedelmi székhelye volt.[1]) Vára egy nagy tó partján hatszögű, erős építkezésű szép vár, hét új bástyafala van. Felszerelése és ágyúi jó karban voltak s hatezer harczedzett német katona volt benne, mégis mikor a győzelmes sereg alája érkezett s nap keltekor az összes katonaság darázsraj módjára a vár négy oldalának nekiesett, a hitetlenek a várban alig tudtak egy ágyút elsütni s egy puskát kilőni, egyébre nem is volt tehetségük. A papok a bástyák fölé a béke zászlóit kitűzték s jajveszékelni kezdettek, mondván: Kegyelem! kegyelem!«

»A vár nyugati oldalánál Melek Ahmed pasa hadtestéből a rumili katonák kötélhágcsókon a vár falaira másztak fel és nehány *szerdengecsdi*[2]) a bástyákra felhatolt, s midőn a lőrések tele voltak muszulmánokkal, az ellenség közül százakat vetettek a vár árkaiba s azok ott haltak meg. Mohammed népe a vár kapuit kinyitotta s az összes harczosok bementek. Még nem volt rá eset, hogy aláaknázás és lődözés nélkül így foglaltak volna el várat. Pedig mily erős vár volt ez! Ámde az oszmánli seregtől való félelmükben kegyelemért esedeztek, azonban kérésük nem teljesíttetett s nehány ezeren megkötözve foglyok lettek, vagyonuk pedig a szegény harczosok hadi zsákmánya lőn. A lőrések felett én szegény hét szolgámmal elénekeltem Mohammed *ezán*-ját[3]) s a győzelmi zászlókat kitűztük. A bálványokat és kereszteket egyik templomban sem hagytuk meg s a képeket és falfestményeket is kihordtuk.«

---

[1]) Szamosujvár várát, melyről az író itt megemlékezik, Martinuzzi György építtette. A mai Szamosujvár városa Apafi fejedelem alatt épült.

[2]) *Szerd. ngecsdi*: az önkéntes csapatok hadosztálya.

[3]) *Ezan*: az imádságra hívó szózat, melyet a müezzin énekel a mecset minaretjéről.

A török vezérek közül némelyeknek az volt a szándéka, hogy ebbe a várba őrséget helyeznek s török várrá teszik azt. »A mi urunk Melek Ahmed pasa ezt nem tartotta czélszerűnek, — írja Evlia — ezért a birodalmi előkelők és főemberek, némely tisztek és a harczosok öreg főnökei tanácskozásra gyűltek össze. Melek Ahmed pasa itt igy szólt: Hiába mondjátok, hogy Erdélyországot az iszlám birodalomhoz kapcsoltátok, ezt sem Jildirim Bajazid khán, sem Szári Gázi Szulejmán meg nem cselekedhették; ők a Dunát jelelték ki határvonalúl, erre az oldalra nem tekintettek, hanem azt mondták, hogy ez Mekka és Medina *vakuf*-ja [1]) legyen. Ez a vár a hitetlen ország közepén van s húsz nap alatt nehezen jutottunk ide az iszlám területről; ha e várat kijavítjátok s Allahnak annyi szolgáját helyezvén bele eltávoztok, hogyan fogjátok ezután megoltalmazni? mert a környéken az iszlám váraknak se híre se hamva nincs. A boldogult Szeidi Ahmed pasa is helyezhetett volna embereket ide, mert az ellenség szemeit elkápráztatta s nehány ezeret összetört belőle, s ezt is elfoglalván, egész Erdélyországot hozzákapcsolhatta volna. — Ezt mondván, elhallgatott, mire a tanácskozók valamennyien igy szóltak: Okos tanács ez; ez a vár a királyok székhelye s ha ezt az iszlám birodalomhoz kapcsoljuk, a hány ellenség csak jön, ezt megtámadja s miatta nehányszor a háború bajait fogjuk viselni. Dsámit, mecsetet lehet benne készíteni, de megőrizni nem lehet.«

A tanácskozás eredménye az lett, hogy Szamosujvárt kiraboltík és felégették. Szamosujvárról való távozásuk után a törökök azt a hírt vették, hogy Kemény János Szatmár megyében öszpontosította hadait. »Futárok jöttek — írja Evlia — s hírűl adták a következőket: *Kemény János* király *Ecsedvár* környékén az összes herczegekkel, bégekkel százezer katonát gyüjtött össze s ma vagy holnap ellenetek jönni készűl.«

Erre a hírre félbenhagyták a törökök a portyázást s egész táborukat csatarendbe szedve haladtak előre. Iszmail budai pasa lett a *csarkhadsi*, vagyis az előcsapat vezetője, Melek Ahmed pasa haladt jobbról; Csaus-zade az anatoliai sereggel balról, Hadsi Kaszim pasa volt a szálláskészítő. »Öt órán át menve — írja Evlia — nehányszor százezer kévés búzakepék között termékeny mezőn haladtunk át s a Szamos folyó partján egy réten megállapodtunk. Itt a szerdár tízezer ellenségvadászó tatárt elküldött, hogy raboljanak s Kemény János királyról hírt hozzanak; én szegény nem mentem velük.« A por-

[1]) *Vakuf*: kegyes alapítvány.

tyázásra küldött tatárok »a hetedik napon sok zsákmánynyal és húszezer fogolylyal tértek vissza a táborba. Mikor a foglyokat az iszlám vásárra vitték, kétszerannyinál is többen voltak mint a mi katonáink. Az én szolgáim is hoztak három magyar diákot[1]) vagyis író, olvasó embert; ezek egyike nagyon járatos volt a történelemben.«

A török táborban oly nagy volt a fogoly magyarok száma, hogy sokaságuk miatt aggódni kezdett a török vezér s kiadta a rendeletet, hogy a gyermekeket, leányokat és fiatal asszonyokat tartsák meg, a férfiakat pedig gyilkolják le. A törökök féltek attól, hogy Kemény János megtámadja őket s a foglyok akkor fellázadnak a táborban. A szerdár parancsára kilenczezer magyar foglyot legyilkoltak a Szamos partján. E rémületes öldöklést látva, Evlia így kiált fel: »Ej Teremtő! nem kérdezzük, miért cselekszel valamit, de micsoda rejtélyes titok az, hogy kilenczezer embernek vére folyjon itt?« E közben a kémek hírűl hozták, hogy Kemény János visszavonult seregeivel. »A sereg erre felvidult és igen sajnálták, hogy a kilenczezer foglyot megölték.«

A török sereg ezután *Kolozsvár* alá vonult. Kolozsvárról ezeket írja Evlia: »Építője Lajos nevű király volt, a ki a Krisztus után való 1503 évben született s a negyvenedik évben Szulejmán khántól való félelmében ezt a várat építette; jelenleg az erdélyi királyok alá tartozik. Benne a német császárnak is háromezer katonája volt, ezért a szerdárnak nem hódolt meg a vár. Külvárosa megtámadtatván, a várbeli magyarok látták, hogy a vár a jóakaratra marad, ez okból a bástyákra a megadás zászlóit kitűzték s *Hereko*[2]) nevű kapitányuk ajándékokkal jött a szerdárhoz és meghódolt. Vára egy szőllődomb tövében fekvő négyszögalakú erős épület, melynek kerülete négyezer lépés. Magas falai, negyven tornya, négy kapuja és várárka van. Fellegvára nyugati irányban fekszik s erre néz egyik kapuja. Ezen kapu felől van egy vízi malom. Keleti irányban van a külvárosi kapu s délre a *Mesatlik* kapu.[3]) A várba mindenki bement s megnézte; én szegény is bementem s megnézegettem. Tizenegy szép kolostora s mindegyiknek cziprushoz hasonló magas tornya van, mely ezüsthöz hasonló ónnal, bronzzal, bádoggal van fedve. Mindegyik templom kupoláján embernagyságú, aranyfényű keresztek és feszületek vannak; a tem-

---

[1]) Ücs aded madsar diáki.

[2]) Törökül: هرەكو

[3]) Törökül: مشاتلق E szónak értelmét nem találom.

plomok mellett főiskoláúl szolgáló papi házak állanak. Raktárak, vásárterek vannak; asszonyok adnak-vesznek s férjeik is valami munkával foglalatoskodnak. Az iszlám seregtől való félelemből a környékbeli falvak lakossága a várba jött s ez oly népes volt, hogy egy talpalatnyi hely alig maradt. Négyezer katona is készenlétben volt itt. A város levegője és vize nagyon kellemes. Miután mindent megtekintettem, visszatértem társaimmal a táborba.«

Kolozsvárról a török tábor *Sebesvár* alá vonult, melyet Evlia *Sebes-Ujvár* [1]) néven említ. A török író, ki minden egyes helynek történetét ismerni akarja s szinte tetszeleg magának abban, hogy azt felkutatta, erről a helyről ezeket írja: »Építője *Mikhádi László* nevű király.« [2]) Majd tovább így folytatja: »A magyar történelmekben az van írva, hogy ennek érsek fia nevezetes király volt.« Ma csakugyan nem lehet megállapítani, hogy miféle magyar históriából vehette Evlia ezeket a meséket, valamint érthetetlen a Mikhádi László név is.

Sebesvár hamar megadta magát. »A váron kívül eső város felgyujtatván, a várbeli ellenség is feladta kegyelemre a várat; a várbeli tisztek, fegyveresek és nemesek a várból kijövén, ajándékokkal a szerdárhoz mentek s egy *oda* [3]) janicsárt és egy *jaszakcsi* [4]) lovast befogadtak. A Körös [5]) folyó partján hatszögű kőépületű szép vár ez, erős bástyákkal. Az említett Körös folyó Sebesvár hegyeiből ered s két ágra szakad: egyik ága Várad alatt megy el, a másik a *Kis-Namén* vizét [6]) felvévén, Váradtól egy konaknyira lefelé halad és *Fekete-Bátor* [7]) vára alatt folyik el, melyet Sziavus pasa testvére, Huszein pasa épített. Innen egy konaknyira nyugati irányban halad s a mi Csongrádunkhoz [8]) közel a nagy Tisza folyóba ömlik.«

Sebesvártól északi irányba ment a török sereg rabolva és

---

[1]) Törökül: شبش اویوار vagyis Sebesvár Kolozs megyében, mely ma romokban van.

[2]) میخادی لاصلو (Mikhádi László).

[3]) *Oda*, vagyis egy század katona. A janicsárok *odákra* voltak felosztva.

[4]) *Jaszakcsi*: lovas csapat a janicsároknál.

[5]) Törökül: كرش

[6]) Törökül: كيش نامن Ily nevű mellékfolyója nincs a Körösnek. Evlia itt tévedett.

[7]) Fekete-Bátor jelenleg falu Bihar megyében. Ezt a helyet már Oláh Miklós is említi Magyarország leírásában.

[8]) Törökül: چوكراد

gyujtogatva mindenfelé. »A velünk jövő foglyok számát — írja Evlia — csak Isten tudja; egy-egy tizenöt éves foglyot száz akcsén és egy lovat ötven akcsén adtak el itt. Az iszlám táborban oly sok zsákmány volt, hogy mindenki e miatt esett kétségbe.« A temérdek zsákmány mellett is mindig újabb rablásra jártak a telhetetlen törökök s maga Evlia sem volt kivétel. Midőn a Szamos folyóhoz ért a török sereg, »itt én — mond Evlia — tizennyolcz vitézzel a Szamos folyón átmentem s keleti irányban haladtunk a hegyeken keresztül; hajnal tájban megtámadtunk egy falut s tizennégy szép ifjat fogtunk el, és százötven ökröt, kétszáz juhot zsákmányúl magunkkal vittünk. Szerencsésen visszaérkeztünk a Szamos folyó partjára s ott zsákmányunkat eladtuk, melyből nekem huszonegy piaszter jutott, ezenkívül egy *Onade Kjázim* [1]) nevű ifjut osztalékúl magamnak tartottam meg.«

Igy haladt a török sereg Szatmár megye felé »a környékbeli falvakat mind kirabolva és felégetve.« *Kővár* váránál állapodtak meg rövid időre. Erről a következőket írja Evlia: »Az erdélyi királyok alá tartozik s Rákóczy fiának, *Papali*-nak [2]) birtoka. Építője *Gorandi Miklós* [3]) nevű király volt. Ez a vár nem hódolt meg, hanem seregünkre száznál több ágyulövést tettek és sok embert elpusztítottak. Mivel a vár az úthoz közel volt és senki meg nem közelíthette, azért az egyistenhivő csapatok hátulról vonultak el. A várbeli katonaság azonban már előbb lesbe állott s Mohammed népéből sokat elfogtak és lánczra vertek. E zavarteljes helyzet a szeraszkernek nagyon ellenére volt, azért megbízta a mi urunkat, Melek Ahmed pasát, hogy a várból embereket fogjon el kikérdezés végett. Ezért ő egy éjjel kétezer vitézzel a vár alatt lesbe állott s midőn reggel a várkapu kinyilt és a tisztátalan ellenség kijött, a leshelyen levő vitézeink *Allah!* mondván, kardot rántottak. A vár kapuját azonnal becsukták s a kívül maradt hitetlenek közül ötszázat elfogtak, négyszáznak pedig fejét vették. A várból talán ezer ágyulövést is tettek, de hála istennek, a mieink közül egynek sem ártott. A kívül található összes jószágot horvát vitézeink elrabolták, az ötszáz foglyot pedig Melek Ahmed pasához vitték; nehányat közülök a

---

[1]) اوكاده كاظم neve után itélve az ifju alig ha volt magyar.

[2]) پاپالی I. Rákóczy Ferenczet érti alatta. Hogy ezt a nevet honnan kapta Rákóczy Ferencz, erről nem ad az iró felvilágosítást.

[3]) غوراندی مقلوش talán Garai Miklós, a kinek nádorsága ala épült a vár.

szerdár elé vezettek s kikérdezés után a fővezéri sátor előtt lefejezték őket. Ezután minden zsákmánynyal együtt a foglyokat eladták. A vár átkozott kapitánya álruhába öltözötten ez ütközetben szintén foglyúl esett; maga hallgatott, de a határszéli harczosok előtt tudva volt, hogy negyvenezer piaszter váltságdíjon is elkel, sőt emberei az elfogott százhúsz iszlám foglyot is visszaadták és negyvenezer piaszter váltságdíjon vették vissza, melyből minden vitéznek harmincz piaszter jutott.«

»Az említett *Kővár* vára a Szamos folyó partján az ég csúcsához hasonló magas hegyen két igen erős, kőépítésű erődítményből áll, melyek úgy állanak egymással szemben, mint két villa. Déva vára kivételével ilyen erős vár nincs. A Szamos folyó tulsó oldalán van ugyan egy magas hegy, de arról a hegyről e várban semmi kárt nem lehet okozni. A határszéli nép ezt a várat *Csatal-kala* (villavár) néven nevezi.«

Kővárról a Lápos folyón át, a szokott módon rabolva, *Nagybánya* alá érkezett a török sereg. Hogy a zsákmány igen sok volt, az kitűnik Evlia következő megjegyzéséből: »Ramadan efendi hadbíró számítása szerint egy hadjáratban sem lett a sereg ily gazdag.«

A török sereg Nagybányára »az 1071 évi Zil-hidse hónap Árefe napján« érkezett, a mi a keresztény időszámítás szerint az 1661 évi augusztus 4-re esik.

Nagybányát Evlia törökül *Nik-ban-ezder* [1]) néven említi, a mi annyit jelent, mint *Nik-bán sárkánya*. E különös név eredetét egy még különösebb mesével magyarázza meg. »Foglyaink — úgymond — azt beszélték, hogy Perzsiából Menucseher gyermekei közűl Nik-bán, vagyis jó király, erre a földre jött s egy sárkányt ölt meg és róla nevezik *Nik-bán-ezder*-nek. Jelenleg az erdélyi királyok egyik főhelye. Az *Ilidse* [2]) vize partján négy oldalról magas hegyek által körűlvett völgyben fekszik; negyvenezer szőllős-kertje van. Lakosainak foglalkozása és kenyérkeresete a borkészítés és a bor eladása. Vára az említett völgyben négyszögalakú, magas vár; kerülete ötezer lépés, nyugati oldala mesterségesen készült mocsáros hely, mely a városbeliek menedéke. A várárok széles, de nem mély és tele van vízzel. A vár nem igen erős, lakossága pedig híres kereskedő nép lévén, félelemből meghódolt s így a vár nem gyujtatott fel. Két napig időztünk ott s ment az adás-vevés. Lópatkók és szegek vásárlása végett én szegény is bementem a várba s megnéztem azt. Ezer katona van benne, tizenegy

[1]) نك بان ازدر

[2]) *Ilidse* alatt a *Fernezely* patak értendő.

kolostora van, főiskolája, papi házai, bazárja jól rendezettek és szépek. Az élelmiszereket itt is asszonyok árulják.«

A nagybányaiak gazdag ajándékokat adtak a török vezérnek s nem is lett semmi bántódásuk. A török író felemlíti Nagybányán a pénzverő épületet, ezüstbányákat, vízimalmokat. A nagybányai folyóról ezt írja Evlia: »Ez a víz az ezüstérczes hegyekből jön, s mivel a város népe ezt használja, aprajának-nagyjának torkán golyva vagyis daganat-féle kinövés keletkezik.« A nagybányaiakról még ezt is feljegyzi: »a lakosság jókedvű, mulató emberekből áll.«

Nagybányáról Szinyér-Váralja, Aranyos-Meggyes, Terebes felé folytatta útját a török sereg, Magyarországon keresve és üldözve mindenütt Kemény Jánost, a ki ezalatt a felvidékre vonult, hogy Lipót királytól segítséget kérjen.

A törökök, de különösen a tatár csapatok gyujtogatva és rabolva száguldozták be Felső-Magyarország egy részét is, mígnem híre érkezett, hogy a székelyek fegyverkeznek Kemény János fejedelem védelmére. Erre azután az egész török haderő visszaindult Erdélybe, hol Apafi Mihály személyében új fejedelmet állítottak Erdély élére.

Gyorsan következtek ezután az események: a csiki székelyek pusztulása és Kemény János fejedelem szerencsétlen halála.

A török seregnek egyszeri ellenséges átvonulása is ily nagy pusztulást hozott Erdélyre; könnyen érthető tehát, hogy Magyarországon oly igen elnéptelenedtek azok a helyek, melyeken a hódításra törekvő oszmánok, az önvédelmet folytató magyarok és a rakonczátlan császári zsoldosok vívták kemény csatáikat.

KARÁCSON IMRE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A pásztói apátság története, 1702—1814. — *A pásztói apátság Oklevéltára*, 1342—1812. Irta *Békefi Remig.* Budapest, 1902. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 8-r. VIII, 620, 2 l., 6, 512, 2 l. Önálló és a szövegbe nyomott képekkel. (A zirczi, pilisi, pásztói és szentgotthárdi cziszterczi apátságok története, IV. és V. köt.)

Megszoktuk már, hogy minden nevezetesebb alkalommal, mely a cziszterczi rend sok százados történetében kínálkozik, a rend buzgó és fáradhatatlan történetírója egy-egy monumentális művel ajándékozza meg a hazai történetirodalmat. Szent Bernát születésének nyolczszázados évfordulója, 1891 óta, egymásután jelentek meg a cziszterczi rend magyarországi apátságainak monographiái, közben a millenniumi emlékkönyv, mely művek mindegyike a hazai történetirodalom számottevő gyarapodását jelentette.

A pásztói apátság történetének első kötete 1898-ban, a rend nyolczszázéves fennállásának emlékére jelent meg. Azóta négy esztendő telt el, s a pásztói és pilisi apátságok visszaállításának százados évfordulójára a mű befejező két kötete is napvilágot látott. Az egyik a pásztói apátság történetét 1702—1814-ig terjedőleg tárgyalja, a másik az apátság oklevéltárát adja 1342—1812-ig.

Az oklevéltár összesen 190 darabot tartalmaz, a tudomány mai színvonalához mért közlésben. Az egész kötetben egyébiránt csak egy középkori oklevelet találunk: Blondellus (Domokos) pásztói apátnak 1342 decz. 13-iki oklevelét, a pásztói apátság egyetlen ismeretes kiadványát az apátság pecsétjével. Az oklevéltár anyagának túlnyomó része XVIII. századbeli iratokból áll, melyeknek becses sorozatát gondosan készült név- és tárgymutató zárja be.

Visszatérve a tulajdonképeni történelmi részre, a feldolgozásra: azt látjuk, hogy az anyag beosztása szinte önként kínálkozott a tudós szerzőnek. Két korszakra oszlik, u. m. a

wellehradi uralom korszakára (1702—1784) és az önállósulás, eltörlés meg visszaállítás korszakára (1784—1814).

A cziszterczi rend azt, hogy a pásztói apátságot ismét visszaszerezte, közvetve Kollonich Lipót esztergomi érseknek a katholikus vallás terjesztésére és régi helyzetébe való visszaállítására irányuló törekvéseinek köszönhette. I. Lipót 1702 nov. 6-án nevezte ki Nezorin Flórián wellehradi apátot pásztói apáttá, ki apátságát elfoglalván, azonnal megkezdette birtokainak biztosítását és az idegen kézre kerültek viszaszerzését. Segítségére voltak ebben az igyekezetében Cziganek István pásztói jószágkormányzó, és Hermann Engelbert apáti titkár, kik közül főleg az utóbbi fejtett ki nagy buzgalmat. A pörlekedés hosszabb ideig tartott, mert Pásztó város polgárai némely okiratokra támaszkodva, a néhai Zolnay András apát birtokai közül többet elfoglaltak s az elfoglalt birtokok visszaadásáról hallani sem akartak. Csak 1714 jul. 23-án kelt III. Károly királynak az a leirata, melylyel Heves vármegyét utasítja, hogy az apátot jószágai birtokába vezesse be s azokban védelmezze meg.

Nezorin Flórián apát 1724-ben halt meg. Utódául a wellehradi konvent Mály Józsefet választotta meg, kérve a királyt, hogy őt egyúttal pásztói és pilisi apáttá is nevezze ki. Arra ugyanis, hogy e két apátságot most vissza lehessen állítani, kilátás nem volt, mert a szükséges jövedelem hiányzott hozzá. Ezért tett eleget III. Károly a konvent kívánságának, és »még ezen egy esetben« Mályt nevezte ki apáttá, kikötvén, hogy Pásztó és Pilis jövedelme a pásztói apátság teljes helyreállítására fordíttassék. Mály ennek eleget is akart tenni és ezért elsősorban arra tett lépéseket, hogy az apátságra vonatkozó iratokat megszerezze. Ugyanakkor fölmerült a mátra-verebélyi birtokok megszerzésének eszméje is, a mi főleg a pásztói apátság benépesítése szempontjából volt szükséges. Mály apát egyelőre öt rendtagot küldött Pásztóra és 1738-ban a rendi nagykáptalanhoz fordult, hogy segélyt nyerjen főleg a templom újjáépítése czéljából. Nehány évvel később azonban (1741) fölmerült az a gondolat, vajjon nem lenne-e czélszerűbb a pásztói apátságot elidegeníteni, mint fenntartani? miután az apátság jövedelmei nem állanak arányban a kiadásokkal. Pásztó előljárója Wlach Róbert, a fentartás mellett nyilatkozott, sőt tervezetet is dolgozott ki a pénzügyi helyzet javítására. E tervezetet azonban az apát el nem fogadta, mire Wlach hivataláról lemondott.

Málynak 1748-ban bekövetkezett halála után mind a wellehradi, mind a pilisi és pásztói apátságok élére külön-

külön apátot kellett volna választani. Ámde a konvent újra előterjesztést tett egy közös apát kinevezésére. Ez állásra Hauck Antal volt kiszemelve, ki 1749 jul. 21-én ki is neveztetett, miután előbb hivatalos összeírás rendeltetett el a pásztói és pilisi apátság viszonyaira nézve. Ekkor az apátság már évi 500 rhénusi forint jövedelemmel rendelkezett. Haucknak is első dolga volt az apátságra vonatkozó iratok beszerzése iránt intézkedni, azt vélvén, hogy az 1751-iki országgyűlés a rend kérdésével foglalkozni fog. Az országgyűlés azonban csak annyiban foglalkozott vele, a mennyiben azon felfogásának adott kifejezést, hogy ha a magyarországi apátságok külföldi birtokosai a jövedelmeket saját hasznukra fordítják, ez esetben a püspökök az apátságok birtokait sequestrálhatják. Ez ellen Hauck a felséghez intézett előterjesztésében tiltakozott, utalván arra, hogy Wellehrad a magyarországi két apátságra már eddig is 80,000 frtot költött a sajátjából. Midőn pedig az 1723 : 70. t. cz. értelmében 1755-ben a helytartótanács számadást kér az apáttól, hogy a királyi adománylevélben foglalt föltételeknek megfelelt-e? s e czélból megyei bizottságot is küld ki vizsgálattételre: a konvent elhatározza, hogy a felterjesztésben a Wellehrad által hozott áldozatokat kellőképen ki kell emelni.

Már 1750-ben fölmerült a pilisi és pásztói apátságoknak függetlenítése a wellehradi apátságtól. A dolog egy ideig függőben maradt; a mint azonban Hauck apát, betegségére való tekintetből a pilisi és pásztói apátságokról lemondott, a helytartótanács a kanczellária megbízásából tárgyalás alá fogta a kérdést, és az 1762-iki javaslat ajánlja a két apátság elválasztását a wellehraditól. Az apátságok élére magyar ember neveztessék ki; igazgatás tekintetében az összes magyar cziszterczi apátságok és javadalmak az új apátság alá tartozzanak, de a wellehradi apát atya-apáti joga érvényben maradjon. A konvent székhelyéül Pásztó jelöltetett ki. Ez előterjesztést a kanczellária is elfogadta, azzal a módosítással azonban, hogy az új apát hatalma csak a pilis-pásztói apátságra terjedjen ki. Mária Terézia e javaslatot nyilatkozattétel czéljából megküldette az apátnak, egyúttal javaslatot kért arra nézve is, hogy a szerzeteseket miként lehetne a lelkészi teendőkre rászorítani. Hauck, ki lemondásához ragaszkodott, a helytartótanács véleményes javaslatához nem járult hozzá. Lemondását 1763-ban megismételte, mire az év végén Zúri Fülöp foglalta el a wellehradi apáti széket.

A különválasztás tervének az új apát nem volt barátja és ezért a pilisi és pásztói apátságokra való kineveztetését is

kérelmezte. Mária Terézia erre elrendelte a kettős apátság jövedelmeinek összeírását. Az összeírás meg is történt. Az apátságnak ekkor 35,000 frt adóssága volt, a kiadás háromszor annyi mint a bevétel, a minek magyarázatául szolgált az, hogy az apátságot a wellehradi segélyezte.

Az 1764-iki országgyűlés az apátságok különválasztását kérelmezvén, Zúri Fülöp apát az egyesítés érdekében az uralkodóhoz fordult, bőven megokolván ez irányban tett előterjesztését.

Miután a kérdés ekként felvettetett, még azon évben (1764) tanukihallgatás tartatik arra nézve, vajjon Pásztón valóban volt-e cziszterczita apátság? Az ezen érdemben elrendelt vizsgálat igenlő eredménynyel végződött. Ezt a vizsgálatot nyomon követte több más vizsgálat, összeírás és jelentés az apátságok állapotáról, jövedelmeiről és egyéb viszonyairól 1772, 1779, 1780 és 1784-ből.

Zúri Fülöp apátsága idejére esik a cziszterczi rend magyarországi életének forduló pontja, mely egyúttal a pásztói és pilisi apátságok önállósulását is előkészítette. Ezt az eseményt Békefi »*A cziszterczik és az egri gymnasium*« czím alatt külön fejezetben tárgyalja. Az átadás Beitler Methód pásztói előljárósága idejében 1776-ban történt. Magát Beitlert is meglepte a gyorsaság, melylyel a dolog végbe ment. Pesti tartózkodása alatt hirtelen közölték vele a felség ez irányú elhatározását, és pedig oly sürgősen, hogy ideje sem volt az ügy iránt Wellehradra írni. A maga felelősségére vállalta el tehát a kötelezettséget, és ezzel fordulópontra jutott a rend magyarországi élete. E kérdésnek, mint említők, Békefi egy egész külön fejezetet szentel, melyben azt kimerítően tárgyalja.

Zúri apát idejére esett még a wellehradi apátság eltörlése. Az eltörlés 1784-ben történt meg és ezzel a hármas apátság rend-családja meg volt bontva. Ez az esemény azután megvalósította azt, a mit az egri gymnasium átvétele megindított: a pásztói és pilisi apátságok önállóságát.

A wellehradi apátság eltörlése után a pilis-pásztói apátságé is előrelátható volt. Ez 1787 szept. 16-án tényleg meg is történt a vagyon lefoglalásával együtt. Az egri rendház és a pilis-pásztói apátság eltörlésébe azonban az illetékes tényezők nem nyugodtak bele. Zúri Fülöp apát az 1790 91-iki országgyűléshez fordult az apátság visszaállítása ügyében. Hasonlóképen Schumann Theophil, az egri gymnasium igazgatója is az országgyűléshez fordult, kérve a visszaállítást. Fáradozásaikat csak 1802-ben koronázta siker, mely évben királyi kézirat április 25-re tűzte ki a rend bevezetését a pilis-pásztói apátságba.

A visszaállítás jun. 25-én történt meg, a mikor is a két apátság ősi birtokait és jövedelmeit is visszakapta. A visszaállított apátság élére Schumann Theophil neveztetett ki, a kinek apátsága alatt a szervezkedés és átalakulás végbe ment.

Schumann apát 1809 nov. 16-án halt meg. Utána az apáti szék hosszabb ideig üresen állott, míg végre 1812 szept. 4-én Dréta Antal zirczi kormányzó-perjel neveztetett ki pilispásztói apáttá. E minőségében 1814-ig működött, a midőn is Ferencz király Zirczet, Pilist és Pásztót egyesítve, az egyesített hármas apátság élére Drétát nevezte ki.

Röviden vázoltuk Békefi könyvének azt a részét, mely a pilis-pásztói apátság 1702—1814-iki korszakára vonatkozik. Ez az egész munkának csak kisebb részét foglalja el. A főrészt a pásztói apátság birtokairól szóló fejezet teszi, melyben a birtokok története adatik elő nagy részletességgel. Külön fejezetek szólnak még a gazdaság terén működött pásztói ciszterczi rendtagokról, a gazdasági viszonyokról, az apátság hadi adózásáról, a rendtagok életéről, a lelkészkedés terén kifejtett működésökről, végül — mint már említettük — az egri gymnasiumról. Ez utóbbi fejezeten kívül különösen ki kell emelnünk az apátság hadi adózásáról, valamint a lelkészkedésről szóló fejezeteket.

Köszönettel tartozunk a szerzőnek szép munkájáért s dicsérettel említhetjük a mű tárgyilagosságát és minden ízében oklevelekre támaszkodó alaposságát. A munkában előforduló jegyzetek tanui annak a fáradalmas kutatásnak, levéltári búvárkodásnak, a mit szerzőnknek műve megírásához végeznie kellett. De köszönet illeti a rend nemes szellemű fejét, apátját is, kinek bőkezűsége e két újabb kötet megjelenését lehetővé tette. Csak azt az óhajtásunkat nyilvánítjuk még, hogy a hátralévő két apátság, a zirczi és szent-gotthárdi apátságok története se késsék sokáig, hogy a derék magyar szerzetes rend története mennél előbb befejezve feküdjék előttünk.

ÁLDÁSY ANTAL.

A magyar függetlenségi harcz 1848—1849-ben a délvidéken. Irta *Olchváry Ödön.* A szerző sajátja. (Szabadkán, Heumann Mór bizománya.) Budapest, 1902. Márkus Samu kny. 8-r. 235 l. Egy áttekintő- és 9 csata-vázlattal.

Olchváry urat, mint hadtörténelmi írót, a *Századok* olvasói már előnyösen ismerik, tehát csak örömmel üdvözölhetik, midőn szabadságharczunk egyik legérdekesebb színterének bemutatására vállalkozik. Könyvét valóban a terep, a hadjárat

színtere ismertetésén kezdi s előre figyelmeztet bennünket, mennyiben mozdíthatta elő, vagy hátráltathatta az, a különböző fegyvernemek működését. Majd mind a két fél hadszervezetét és harczolása módját vázolja, de a szavakkal és részletekkel igen is gazdálkodva, másrészt oly műkifejezésekkel élve, melyeket a mai magyar hadtudomány széltére használ ugyan, nyelvészeti revisiójukat azonban épen a nyelv tisztasága és tekintélye érdekében kell sürgetnünk. Oly kiváló hadtörténet-írótól, mint Olchváry úr, igen szívesen vettük volna, ha a hadjárat színterét teljes hadtörténelmi jelentőségében ismerteti, vagyis a hely szinén kínálkozó hadtörténelmi példákkal világosítja meg, hogy ugyanazon terep különböző időkben miként hatott a csaták, vagy az egész hadjárat sorsának eldöntésére, s a terep és körülményei fölhasználásában mutatkozik-e következetesség, vagy épen haladás a régibb és az 1848—1849. évi ütközetek közt? Ezt talán abban az összefoglalásban lehetett volna tenni, melyet különben is sajnosan nélkülözünk a könyv végén. Ha ezt az összehasonlítást egy újabb kiadásban megkapjuk, nem teszszük le a becses művet az egyes csaták apró részletei között elkábult fejjel, mert a szerző segítségével azoknak kritikai áttekintését nyerjük.

Hiszen a szerző ereje épen a katonai tanulságok levonásában mutatkozik legélénkebben; mindenütt kifejti, hogyan kellett volna történni a támadásnak, s az egyes harczok leírásánál is megjegyzi, hogyan kellett volna eljárni. Ez az, a mi könyvét nélkülözhetetlenné teszi minden taktikusra nézve, a kinek valaha a tárgyalt hadjárat színterén lesz dolga. Műve különben is becses adalékokat szolgáltat a katonaság lélektanához, s az ellenfélnek, különösen *Knicsánin*-nak (helyesebben talán *Knityánin*-nak) is megadja a kellő elismerést. Forrásai közt *Thim* kézirati munkáját is említi; de nem hivatkozik oly katonai írókra, mint *Gelich* és *Rüstow*, sőt *Breit* nevét is talán csak egyszer említi. (200. l.) Térképvázlatai egyszerű kőnyomatok ugyan, de kitűnő szolgálatot tesznek az előadás megértetésére.

A részletekre áttérve, azt hiszem, történelmi könyvben (5. l. stb.) nem volna szabad *Bánát*-ot emlegetnie. Az őt jellemző pontosságnál fogva Szenttamás lakosságát (17. l.) 11—12,000 helyett határozottan 11,355-re tehette volna, a mennyit Fényes 1847 évi statisztikájában (II. 232.) találunk. A közönség előtt magyarázatra szorúl, miért nevezi olasznak Zanini ezredét (18. l.), holott az a varasdi határőrökből alakult, törzse Zágráb, hadkiegészítő kerülete korábban Szombathely, most Belovár. Könnyebb tájékozás végett azt is jó lett volna

megmondania, hogy az akkori tulajdonosokról elnevezett ezredek most mily számokat viselnek; pl. a Zanini 16-ot, Rukavina 61-et, Estei Ferdinánd 26-ot stb.

A 24-ik lapon elhallgatja, hogy a jun. 12-iki karloviczi támadásnál Weinhengst hadnagyon kívül Halasi hadnagy is megsebesült. A támadás leírásának itt javára szolgált volna, ha az egykorú — a szerző által különben lelkiösmeretesen használt — adatok alapján *óránkint* jelzi a csatatér eseményeit. — A verseczi csatában (27. l.) a szerbek veszteségét 350 emberre teszi, holott egykorú hírlapok szerint 294 halott és 194 (szerzőnk szerint 169) fogoly esett. Szívesen vettük volna tehát forrása megnevezését, s megjegyezzük, hogy az ott szereplő patak neve nem *Keverés*, hanem *Keveres*. A jul. 15-iki écskai harcznál (35. l.) 20-ra teszi Stratimirovics ágyúinak számát 22 helyett, a mennyit maga Kis Ernő ír hivatalos jelentésében. A hol az aradi tüzéreket kiemeli (42. l.), talán érdemes lett volna megjegyezni, hogy két ágyúval mindössze 16-an voltak s hogy aug. 3-án Tarrasnál már a Tiszába sülyesztettek egy dereglyét a rajta levő mintegy 200 szerbbel együtt. Döntő részük volt Neuzina bevételében is (44. l.), a miért Berchtold a haza nevében köszönetet mondott nekik, a hadügyminiszter pedig a haza elismerése jeléül két ágyút ajándékozott Arad városának. De nem tudom, miért nevezi őket szerzőnk (68. l.) *magyar*-aradi tüzéreknek? s azt sem, hogy Szenttamás aug. 19-iki második ostrománál (53. l.) miért hallgatja el Fiáth Pompeius főhadnagy hősi halálát?

Röviden említi (95—96. ll.) a bányakerületért folyt harczokat is. Kár, hogy nem ismeri Kánitznak ide vonatkozó naplóját (*Tört. Lapok*, 1895), s úgy látszik, Hegyesi Mártonnak a 3-ik zászlóaljról írt könyvét sem. Talán azért teszi a strázsai csatát (95. l.) nov. 9-ike helyett 7-ikére, a szerbek veszteségét 673 helyett 470-re, s azért nem említi Fáy Gyula halálát, mely miatt a vörös-sapkások sok foglyot levágván, Damjanich hóhéroknak nevezte őket. Szerzőnket ez az adat érdekes megjegyzés tételére indíthatta volna; valamint (107—115. ll.) a jarkováczi árulásról szólva, érdekes párhuzamot vonhatott volna ezen eset és a magláji árulás (1878. aug. 3.) között.[1])

Ahoz képest, a mit a szabadságharcz történetében mondottam gróf Esterházy Sándorról,[2]) vele (127. l.) kegyesen

[1]) Jarkováczra vonatkozólag forrásokúl használhatók a nála említetteken kívül: *Tört. Lapok*, 1897. 68—69. ll. — *Hegyesi* id. m. 68—75. ll. és *Elekes:* Honvédek Könyve, III. 5.

[2]) A m. nemzet története, X. köt. 214. l.

bánik el szerzőnk. Nem értünk egyet abban sem, hogy Damjanich (135. l.) január végén ért Aradra; szerintem (*Arad Tört.* II. 573.) már 24-én ott volt, és csak serege teljes fölvonulását tehetjük jan. 31-re. Arad alatt (137. l.) különben sem a hatodik, hanem az ötödik hadtest állott.[1]) A zentai mészárlásra nézve (139. l.) szíves figyelmébe ajánlom a szerzőnek a *Tört. Lapok* 1897 évi folyamát (31. l.); a mi különben nem jelenti, hogy ennek a folyóiratnak egyáltalában véve forrásbecset tulajdonítanék. A 141-ik lap adatai csak kerekszámokat említenek; a szabatosság kedvéért tehát idejegyzem, hogy az aradi utczai harczban nem 100, hanem 82 magyar, s nem 1000, hanem 500 ellenség esett el; az ellenség közül ezenkívül százan fultak a Marosba és ötszázan sebesültek meg súlyosan.[2])

A 153-ik lapon hiányzik a délvidék megtisztítására s elsősorban Pétervárad fölszabadítására Perczel Mórnak adott megbizás dátuma, a mi márczius 18-ika. A 159-ik lapon az előadásban némi hézagot látok; az olvasó nem tudhatja, hogy Perczel a minden oldalról körülzárt Pétervináradba márcz. 27-én (szerzőnk szerint 28-án) hogyan juthatott be. Hiányosnak találom (185. l.) a május 28-iki minisztertanácsnak Bemre vonatkozó határozatát is; de ez nem is lehet másképen, mert a minisztertanács jegyzőkönyve csak mostanában jelent meg.[3]) A kátyi (nála: kácsi) junius 7-iki csata veszteségét (198. l.) a szerző alkalmasint kevesebbre teszi a valónál, mert 500 halotton és 230 súlyos sebesültön kívül még 1500 fogoly is esett.[4]) Igaz, hogy az óvatos *Gelich* az 1500-nak csak szétszóratásáról beszél.[5])

A könyv azzal végződik, hogy Kis Pál tábornok 1849 szept. 7-én Pétervárad kapuit feltétlenül megnyitotta. Ezek után, mint már említettem, valóban vártunk volna még egy fejezetet, mely összefoglalja a legfőbb eredményeket, mi inkább is tartozik a könyv végére, mint annak elejére. Olchváry műve azonban így is előbbre viszi a délvidék szabadságharczi jelentőségének ismeretét, nagyon sok történeti tévedést helyreigazít, a tárgyára vonatkozó leglényegesebb adatokat lelkiösmeretesen összegyüjti és feldolgozza, a hadi mozdulatoknak és csatáknak világos, áttekinthető leírását adja. Kritikai megjegyzései

---

[1]) Ennek létszáma id. munkámban, 574. l.

[2]) Az egész utczai harczra s ennek irodalmára nézve olv. *Márki:* Arad Tört. II. 574—578. ll.

[3]) Közli az *Erdélyi Muzeum*, 1902. 166—167. l. a borsod-miskolczi muzeum gyüjteményéből.

[4]) *Horváth Mihály:* Függetl. harcz tört. III. 248.

[5]) Függetl. harcz, III. 456.

hasznos tanulságokkal szolgálnak a taktikusoknak; könyve tehát nemcsak történelmi, hanem taktikai irodalmunknak is nyeresége.

MÁRKI SÁNDOR.

Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században, a pozsonyi harminczadkönyv alapján. Történet-statisztikai tanulmány. Irta *Kováts Ferencz.* Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és fia. 8-r. VII, 234 l. (Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások. Szerkeszti *Mandello Gyula.* I.)

Csak nemrég mutattuk be gazdaságtörténettel foglalkozó írói gárdánk fiatal tagjának első nagyobb munkáját,[1]) már is egy újabb s több tekintetben úttörő könyve fekszik előttünk, melylyel a *Mandelló Gyula* szerkesztése alatt megindult »*Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások*« című új vállalat a legszerencsésebben mutatkozik be a magyar szakférfiaknak és olvasó közönségnek. Kováts Ferencz előttünk fekvő munkájának alapja a pozsonyi *harminczadkönyv*, ez az elsőrangú forrás, mely nemcsak Magyarország nyugati részeinek áruforgalmát tartalmazza, hanem a maga nemében és megbízhatóságra nézve hazai kútfőink között egyedül áll. Szerzőnk az 1457 évi április-hó végétől 1458 április végéig terjedő részt tárja elénk, melynek adatait azután a város nagy számadókönyvével veti egybe. De nemcsak a nyers statisztikai anyagot közli, hanem megállapítja a behozott és kivitt áruk értékét, származását, darabszámát, kinyomozza a bevitellel és kivitellel foglalkozó egyének számát, foglalkozását és gazdasági viszonyait, miközben a nemzetgazdaságtan újabb módszerében való teljes jártasságának, egyúttal pedig lépten-nyomon éles kombináló tehetségének örvendetes jelét adja.

Megkisértjük a munka tartalmát röviden a következőkben jelezni: Az első fejezetben a *harminczad* történetének vázlatát találjuk, tekintettel a pozsonyi viszonyokra. Szerzőnk hangoztatja, hogy az Anjouk és Zsigmond alatt a *belföldi* vásári árukat is kezdték megvámolni, és hogy nem az áru származását, hanem a szállítás czélját tartották szemmel. Szinte természetes, hogy a városok, így Pozsony is, a voltaképen *vásáradó* jellegű harminczadot bérlet útján hatalmukba igyekeztek keríteni, a mit a pozsonyi polgároknak végre Zsigmond király utódának özvegyétől sikerült is kieszközölniök, midőn a pozsonyi, budai és oroszvári harminczad-helyeket azok fiókjaival együtt

[1]) *Kováts Ferencz:* Városi adózás a középkorban. *Századok*, 1900. 823. l.

kibérelték. Ez a politika meg is termette a remélt gyümölcsöt; a város bevételei azóta folytonosan emelkedtek, a polgárság pedig busás osztályrészt szedett az öszforgalomból. — A második fejezet a *harminczadkönyv* nyers anyagát öleli fel; követi ezt a számadatok megfejtése, az áruk értéke és vámértéke, az árak egybevetése és a pozsonyiaknak tett vámengedmény. — A harmadik fejezet az 1457/58 pénzügyi év *áruforgalmára* vonatkozó statisztikai táblákat közli, a legkülönbözőbb szempontokból csoportosítván az anyagot. Követi ezt nyomon a két városi vásár befolyása az áruforgalomra s a bevitellel foglalkozók gazdasági viszonyainak tárgyalása. — A negyedik és ötödik fejezet a *behozott áruk* elemzésével foglalkozik; voltaképen ipartörténeti fejtegetés. A 12 főcsoportra oszló *nyers-anyagok* rovatában legfontosabb a *bors;* mázsáját 1 arany forinttal terhelte a harminczados. Azután következtek a *sáfrány* s egyéb füvek meg fűszerszámok. A *déli gyümölcsök* csoportjában a czukor és a böjti eledelűl kedvelt csemegék: narancs, füge, mandula stb. fordulnak elő; a gabnaneműek, főzelékek és gyümölcsök között a *rizs.* Az állati termékek, zsiradékok és zsíros olajok csoportjában a *faggyú* és *háj,* meg a *kender-olaj* tett számot. Italokúl a *malváziai bor* és a *méh-sör* voltak importált áruk; míg a halaknál a kereskedés a *hering* behozatalára szorítkozott. *Ásványok* és *gyógyszer-áruk* teszik a következő csoport tartalmát. — A második főcsoport a *gyártmányok* felől nyujt felvilágosítást 15 alcsoportban. Ezekből a *rőfös áruk,* a fonó és szövő ipar gyártmányai adták a legnagyobb behozatali vámértéket. Finom posztót Németalföld és Artois grófság (Brügge, Ypern, Arras, Cambray, Löwen, Mecheln, Mastricht), a Rajna-vidéke (Aachen, Köln, Frankfurt, Mainz, Speier, Worms), a sváb és bajor városok (Eichstädt, Nürnberg, Ulm), a morva és cseh városok (Brünn, Iglau), továbbá Boroszló és a lengyel vidékek szolgáltattak. A legdrágább két posztófaj Veronából és Londonból került a pozsonyi piaczra. Selyem-árukból csekély volt a bevitel; nagyobb élénkséget tapasztalunk a ruhák és pipere-áruk terén. A többi között: strucztollak, hód-kalapok, szalma-kalapok, főkötők, papi süvegek, misemondó ruhák örvendettek nagy forgalomnak. A *vas-* és *fém-ipar* gyártmányai között az aránylag magas vámmal terhelt *kések* kötik le figyelmünket; továbbá a szerszámok és konyha-felszereléshez tartozó tárgyak; szintúgy a középkor hadi felszereléséhez szükséges, Cseh- és Morvaországból szállított fegyverek, pl. a *hakenbüchse* nevű lövő fegyver. Sárgarézből és ónból készült fém-árukról is gyakran van szó; *arany* és *ezüst* behozatalának ellenben csak egyszer akadunk nyomára. Kefét, szitát és *papiros-árukat* sokat hoztak be, így pl. 216

rizsma papirost; 1 rizsma után 1 forint vám járt. Élénk volt a *bőr-áruk* (övek, szíjak, nyergek, kesztyűk) forgalma is. A *fa-áruk* közül a város erődítéséhez szükséges sok karó meg zsindely érdemel említést, mit Ausztriából importáltak. E csoporthoz számították az olvasókat, a hordókat és fésüket is. Az *üveg* és *agyag* áruk (ablaküveg, tükrök, malomkövek) behozatala szerényebb keretben mozgott. A *vegyészeti czikkek* sorában szerepelt a szappan, gyertya, salétrom, borkő, kén és timsó. — Az *irodalmi* és *műtárgyak* rovatában felsorolt tételek közt van egy 10 forinttal megvámolt *misekönyv*, továbbá *festett táblák*, talán fametszetek? A *vegyesek* rovata alatt pedig porokat, drágaköveket és fillér-árukat sorol fel a lajstrom, mely utóbbiak a szatócsok vagy kiskereskedők boltjaiba vándoroltak.

A hatodik fejezet a *behozók* gazdasági állását fejtegeti. Legelső helyen állott *Gailsam Albert* és társasága, tehát kereskedelmi társaság, melynek forgalma csakugyan óriási lehetett. E társaság egy év leforgása alatt 48,000 arany forint, illetőleg 552,000 korona értékű árut hozott be Pozsonyba, és a kivitelben is jelentékeny összeg erejéig volt érdekelve. Utána következtek *Scherer Vilmos és neje*, azután *Schön Simon* és *Kurz András*. Ezek voltak a *nagykereskedők*, különösen a posztószállítás terén. Magyarországból a győri *Deák Jakab* és *Hadrián* Székesfehérvárról hoztak még posztót. A legtöbb vegyes árut a bécsi *Seefelder György* szállította. — Honosság szerint az 1457/58 évben Pozsonyba árukat szállító kereskedők így oszoltak meg: magyar (Budáról, Esztergomból, Győrből, Körmöczbányáról, Nagyszombatból stb.) volt 99; a többi Alsó-Ausztriából, Sziléziából, Cseh- és Morvaországból származott. — A hetedik (utolsó) fejezet a *kivitel* forgalmával foglalkozik. Ennek oroszlánrésze a pozsonyi bortermelőkre és halászokra, azután a házi állatokkal kereskedőkre esett. Borból a mondott évben 5000 hektolitert vittek külföldre, a minek ára 100,000 koronára tehető. A lovakra nagy, az ökrökre és juhokra ellenben nevetségesen csekély vámot szabtak. A halak között akkoriban — úgy látszik — a *viza* halat becsülték legtöbbre.

Végeredményképen Kováts Ferencz Magyarország nyugati részei 1457/58 évi áruforgalmának vámértékét 3.400,500 mai korona értékre becsüli [1]) és azzal a kijelentéssel végzi munkáját, hogy hazánk ezen részeinek gazdasági élete a XV-ik század közepén aránylag igen előrehaladottnak mondható. —

[1]) Pozsony város nagy számadó könyvének végelszámolási adatai szerint 1440-től 1457 végéig nyugati Magyarország áruforgalmának értéke 35.700,000 koronára becsülhető. Előszó, V—VI. ll.

Függelékül a harminczadkönyvben előforduló pénzlábról és pénznemekről egy kis tájékoztatót meg nehány okiratot talál az olvasó a munkában, melyhez még a magyar s az eredeti német áru-nevek betüsoros jegyzéke járúl. M. L.

Guido Bigoni: Note Ungariche, I. Il perchè d'una croce obliqua e di certi versi danteschi. Estratto dal Giornale storico e letterario della Liguria. (Különlenyomat a Liguria-tartományi tört. bizottság közlönyéből.) Spezia, 1901. Nagy 8-r. 9 l.

Külföldről, mindenesetre Németországon kívüli földről, oly ritkán veszünk járulékot vagy csak kisérletet is magyar történeti tárgynak feldolgozása, feltüntetése tekintetében, hogy a czímben jelzett dolgozat is felhívja figyelmünket és regisztrálásra látszik számot tartani. Annyival inkább, minthogy szerzője sajátképeni terén, az olasz történeti kutatásban több, külföldön is illetékes elismerésben részesült tanulmánya által tünt ki. Igy pl. *Petrus de Ebulo, Carmen de motibus Siculis* (Winkelman kiadásában *Liber ad honorem Augusti* czímmel) stb. fontos Hohenstauf-kori forrásról írt tanulmányát (Genova, 1901) említjük fel, melyet Kehr méltatott, és oklevélkiadását Genua keresztes hadjárati részvételéről (Quattro documenti Genovesi sulle contese d'Oltremare nel secolo XIII. Firenze, 1899), melyet Labaude méltatott a *Bibliothèque de l'école des Chartes* 1902 évi folyamában; végül nehány nagyobb tanulmányát a jelenkori olasz historiographiai irodalom köréből.

Bigoni értekezésében, melyet Magyarországra vonatkozó tanulmányainak első füzetében közöl, a magyar korona keresztjével foglalkozik, kutatva az elferdülés okát. Alkalmat erre Luchino dal Verme tábornoknak a *Nuova Antologia* 1899 évi folyamában közzétett czikke adott, ki egy horvátországi utazása alkalmával vette észre (és Fiuméről irott sok egyéb sületlenséggel együtt registrálta) a magyar czímeren e ferdülést. A *La Domenica del Corriere* cz. heti lapban azután B. jegyü paviai tanár kérdést tett közzé, e ferdülés okát kutatva. A beérkezett feleletek között volt egy bizonyos Villa úrtól származó, Bécsből, kinek magyarázata megérdemli, hogy kivonatban adjuk.

Villa úr szerint Szent István magyar király a IX. és X. század fordulóján V. Gergely *(sic!)* pápától koronát kapott, melyen azonban a kereszt egyenesen állott. Ellenszolgálatképen a pápa azt kérte tőle, hogy az uralma alatt levő összes népeket térítse a keresztény hitre. Szent Istvánnak ez nem

sikerült egészen, s annak kifejezésére, hogy a kereszt az ország lakóinak csak egy része fölött uralkodik, önkezűleg fordította el a koronán lévő keresztet.

Bigoni tanár ezek után tanulmány tárgyává tette a kereszt ferdülését. Olvasóink előtt e ferdülés oka ismeretes. Bigoni Lánczy Gyula egyetemi tanárhoz fordult magyarázatért, s azt a legújabb kutatások eredményeihez képest, utalással a Czobor-Radisics-féle díszműre, meg is nyerte.

Bigoni úr egyébként a *Divina Comedia* (Paradicsom) e soraiban:

> Oh boldog Magyarország csak ne engedd
> Gyötretni már magad'! . . .[1])

czélzást lát a magyar koronának azon viszontagságaira, melyek bajor Ottó alatt az említett ferdülést okozták. Ugyancsak a *Paradicsom*-ban Martell Károly is emlegeti a magyar koronát:

> S már koronája is homlokomon van
> A földnek, melyet a Duna áztat
> Mikor megszünik folyni Némethonban.[2])

Bigoni e sorok magyarázatában, hivatkozással Lánczy Gyula ez irányú tanulmányaira, röviden ismerteti az utolsó Árpád-házbeli király halála körüli viszonyokat, valamint érinti a szent-széknek beavatkozásait a magyar trón betöltése ügyébe. Róbert Károly trónrajutásának rövid vázlatával végződik Bigoni tanulmánya, melyben hangoztatja annak szükségességét, hogy a magyar források ismerete Olaszországban is mennél jobban elterjedjen azon összeköttetéseknek megfelelőleg, melyek e két ország között évszázadok óta fennállottak.

Visszatérve azonban az érdekes Dante-idézetekre és a reájuk alapított okoskodásokra, úgy tetszik, mintha a föntebbi sorokat (Oh boldog Magyarország stb.) a szerző Róbert Károly uralkodásának idejére vonatkoztatná, míg a »malmenare« a sanyargatott (avagy talán nem-e inkább balúl kormányzott?) Magyarország jelentőségének megfejtése tekintetében az utolsó Árpád-házi királyok rossz kormányzatára és feslett életmódjára vonatkoznék.

---

[1]) Paradicsom, XIX. 142. Szász Károly fordítása azonban ép történelmi használatra nem adja vissza elég pontosan az eredeti tételét: »O beata Ungheria se non si lascia, Più malmenare ..... e beata Navarra« stb.

[2]) U. o. VIII. 64. Szász Károly fordítása.

E homályos kérdés tisztázása czéljából mi is Bigoni példáját ítéltük követendőnek és kikértük a Dante történelmi tartalmára nézve legilletékesebb hazai kutatónak, Lánczy Gyula tagtársunknak véleményét. Lánczy úr lényegileg abbeli nézetének adott kifejezést, hogy a szóban lévő sorok a Divina Comediának csakugyan legtalányosabb helyei közé tartoznak. A régi olasz kommentátorok, mint Ottimo, Buti stb. állítólagos felvilágosításai csak általános következtetéseket tartalmaznak, az egész XIX. énekben említett fejedelmi alakok jellemvonásaiból folyó tanulságok alapján. Holott Dante e helyen valami egészen specifikus állapotra s annak vezérfonalaira utal, mire nézve ezek a távolálló kommentátorok semmi positiv tudomással és nézettel nem bírtak s ennélfogva speculatiójuk, mint a D. C. számos más helyére vonatkozólag, csak az erőltetett, subjectiv kombinálásnak jelentőségével bír. Pedig e pontnak lehető szabatos felfejtése Dante egész történet-politikai felfogására csak úgy, mint Magyarország különleges helyzetének értékelésére vetne világot, s így mindenekfelett a magyar történettanulmányozóra nézve a legnagyobb érdeket rejti magában. Ez az oka a miért Lánczy tartózkodott e közkeletű, sokszor idézett, de semmi elfogadható magyarázattal eddigelé nem kisért sorok kérdését érinteni, nem hogy azokat értékesíteni. E végre magának a *Paradiso* szerzése idejének, továbbá az évnek, mely e sorok írásánál Dante előtt lebegett, véglegesen meg kellene állapítva lenni, — a mitől azonban egy százados, óriási Dante-irodalom mellett is még távol állunk, — valamint azon különböző értékeléseknek, melyekben az Anjou-ház tagjait s ama válságos idők többi tényezőit illeti. Ezeknek szabatos megállapítása nélkül pedig a hagyományos olasz interpretatiók bármelyike, csak úgy, mint az azokra alapított következtetések komoly beszámításra nem tarthatnak jogot.

Ugy tetszik nekünk, mintha már maguknak e pontoknak felvetése is indokolttá tenné, hogy Bigoni úr jóakaratú tanulmányával, mely az olasz történetművelő közönségre nézve tanulságos dolgokat is tartalmaz, e helyen foglalkoztunk.

Értesülésünk szerint Bigoni úr a *Note Ungariche* második füzetében egy a genuai állami levéltárban talált Nagy Lajos-kori magyar vonatkozású okiratról szóló tanulmányt fog közölni.

—Y.—L.

Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Von *Friedrich Schuller.* IV. Bd. (Ergänzungsband zu J. Trausch Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-litterärische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen.) Nagy-Szeben, 1902. Krafft V. kny. 8-r. XI, 575 l.

Harmincznégy éve, hogy Trausch József Lexikonjának első kötete Gött János és fia Henrik brassai nyomdájában 1868-ban megjelent. Ezt a második kötet követte 1870-ben, a harmadik 1871-ben. Minthogy e három kötetes munka újra átdolgozása különféle okok miatt hosszabb időre lehetetlennek látszott, az előttünk fekvő negyedik kötet kiadói a Trausch-féle Lexikon kiegészítését és teljessé tételét oly módon vállalták magukra, hogy ennek életrajzait és irodalmi adatait pótlékokkal és javításokkal folytatják, s a hol lehet, befejezik.

Elismerésre méltó a szerzőnek az a buzgalma, hogy mindazokat a szász írókat, kiket Trausch az ő munkájába bármely okból fel nem vett, vagy fel nem vehetett, most iktatja a sorozatba.

Végig olvasva e sorozatot, úgy tűnik föl, mintha az írók fölvételében nagyon is messze nient volna a szerző, s azt hiszszük, hogy némely név, egy-egy iskolai programm-értekezés vagy kisebb mű, mely még nem avatja íróvá szerzőjét, bízvást elmaradhatott volna, a nélkül, hogy az egész munka ez által kárt szenvedett volna. Ámbár erre azt lehet felelni, a mit már Trausch is szükségesnek tartott az előszóban hangoztatni, hogy a kisebb, jelentéktelenebb művek felsorolását a teljességre való törekvés kívánja. Különben is nem Trausch és Schuller az elsők, kik ilynemű biographikus munkájokba, mint a minő a *Schriftsteller-Lexikon*, kisebb dolgozatokat is felvettek.

A tárgyalt mű czéljára és rendeltetésére nézve ma is érvényesek *Seivert János* szavai, melyeket a »*Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*« című, Pozsonyban 1785-ben megjelent munka előszavához fűzött: »első sorban a szász és oly külföldi tudósoknak, kik a szász nép kebelében éltek, mind gondolkodását, mind szorgalmuk irott és nyomtatott emlékeit megújítani.«

Schuller az egyes czikkek tárgyalásánál Trauschhoz és Seiverthez csatlakozott. Trauschtól csak abban tér el, hogy az iskolai értesítőkben közölt dolgozatokat csupán a szerzők neve alatt említi, s nem mint Trausch, a gymnasiumi igazgatók neve alatt is.

Az egyes czikkek után vannak felsorolva a forrásmunkák; a legjelentékenyebbek lajstromát azonban az előszó végén

találjuk. Nyomtatott művek, naplók, folyóiratok, iskolai értesítők s több effélék mellett, melyeket forrásokúl használt, születési és halálozási adatokért gyakran megkereste a szerző a lelkészi hivatalokat, gymnasiumi igazgatóságokat, irodalmi és életrajzi adatokért pedig a még élő szerzőket is.

Függelékűl munkájához csatolta az országgyűlési szász képviselők parlamenti tevékenységét, a mi szorosan véve nem tartozik ugyan írói Lexikonba, de ha tekintetbe veszszük azt, hogy a szász nép legkiválóbbjai életök java részét a népképviselet nem mindig hálás feladatának szentelték, továbbá azt, hogy parlamenti beszédeikben olykor történeti érdekkel bíró munka rejlik, a szerző eljárása talán nem kifogásolható. Legvégűl következik a Trausch-féle három kötet és a kiegészítő negyedik kötet betürendes névmutatója, mely az egész munka használhatóságát mozdítja elő. El lehet mondani, hogy a szerző a Lexikon negyedik kötetével hasznos munkát végzett.

HORVÁTH IGNÁCZ.

Szabolcs vármegye levéltárának mohácsi vész előtti oklevelei. Kiadja Szabolcs vármegye közönsége. Nyiregyháza, 1901. Jóba Elek kny. Nagy 8-r. 71 l.

Azt a sok viszontagságot, a mi levéltáraink az évszázadok zivatarai alatt keresztül mentek, semmi sem beszélhetné élénkebben, mint e vékony füzetke a maga némaságával. Szabolcs vármegye közönsége bocsátja benne a nyilvánosság elé levéltárának a mohácsi veszedelem előtti időből fenmaradt eredeti okleveleit s huszonhárom oklevélnél több nem áll rendelkezésére. Összehasonlítva ezt a csekély számot Szabolcs vármegye nagy történeti multjával, bizony el kell szomorodnunk annyi becses okleveles emléknek nyomtalan elkallódása felett. De legalább — ha későn is — kezdjük megbecsülni azt a keveset, a mi maradt.

A füzetben közrebocsátott oklevelek legrégibb darabja 1335 nov. 8-án kelt, a legújabb 1500 decz. 7-én. E két időhatár közt esik a XIV. századra *kettő*, a XV. századra *tizennyolcz*, a XVI. századra *három* oklevél. A legrégibb oklevelek (6 db.) a *Pércsi* családra vonatkoznak, és pedig leginkább arra a Pércsi Mikére, kinek emlékezete *Mikepércs* község nevében ma is él. E község az 1500 szept. 13-iki oklevélben már ezen a néven említtetik. Számszerint legtöbb oklevél (8 db.) a *Szentlőrinczi* családról szól, mely házasság révén a Törösdi Nagy családdal atyafiságba jutván, ennek Nógrád és Hont vármegyei birtokain hosszasan osztozkodik. A Szentlőrinczieknek Ulászlótól pallos jogot

is nyertek 1496-ban. Három oklevél vonatkozik a Pazonyi és Recsky családokkal rokon *Meqyery* családra, a többi a *Szentlászlai, Csépai, Kemecsei, Cseres* és *pókaházi Póka* családokra.

A helységeket, birtokokat illetőleg a mai Szabolcs vármegyére semmi adatot sem tartalmaz a füzet. *Ohat* és *Hort* Szabolcs-megyei faluk gyanánt szerepelnek ugyan, valamint *Mikepércs, Bancs, Keszi, Vásári, Kisfalu* és *Köteles* Bihar-megyebelieknek iratnak, de jóformán mind azon a vidéken feküsznek, melyből a mai Hajdu vármegye alakult. A szomszédos Csanádból *Nagylak*, Csongrádból *Felgyő, Madarasház, Dancsház, Boldogasszonyháza* említtetnek az oklevelekben; Külső-Szolnokból *Csépa*, Borsodból *Csát*, Beregből *Ugornya*. A Hont-megyei *Egyházas-Nyék, Ipoly-Keszi*, s a Nógrád-megyei *Legénd* a Szentlőrinczi és Törösdi Nagy családok összeházasodása révén jutottak Szabolcs vármegye szerény diplomatáriumába. Megemlítendő még Debreczen kiváltságlevele, melyet a város 1459 szept. 28-án Mátyás királytól nyert az oda menekülő jobbágyok oltalmára. A szomszéd Bihar, Szabolcs, Szatmár, Kraszna vármegyék földesurai eleget panaszolkodtak e kiváltság ellen, de hasztalan; elvégre is a mi nekik kárukra volt, jórészt annak köszönheté Debreczen megnépesedését és felvirágzását.

Az oklevelek gondos kiadása *Pettkó Béla* érdeme, ki — mint az előszóban olvassuk — a vármegye megbízásából végezte be a *Karlovszky Endre* által megkezdett, de ennek közbejött súlyos betegsége miatt hosszabb ideig félben maradt munkát. —YJ—

G. Norodounghian: Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman. I. köt. 1300—1789. Paris, 1897. Cotillon-Pichon. XXVIII, 412 l. — E munka szerzője, *Norodounghian Gabriel effendi* (conseiller légiste de la Porte Ottomane), diplomatáknak és historikusoknak egyaránt hasznos gyüjteménynyel gazdagította a történetirodalmat. A munka első kötetének tartalma a következő keretek szerint van beosztva: (1) a török szultánok uralkodásának áttekintése; (2) felhasznált források; (3) a fontosabb okiratok repertoriuma 1307-től kezdve 1789-ig; végül (4) a fontosabb okiratok szövege gondosan ellenőrzött latin vagy franczia fordításban. A bécsi kormánnyal kötött s hazánkat érdeklő szerződéseket *Ausztria* neve alatt találjuk a munkában. — A második kötet az 1789—1856 évekre terjedő korszakot fogja felölelni hasonló beosztással. M. L.

TÁRCZA.

SALAMON FERENCZ SZOBRA.

Régi óhajtásunk teljesedett, régi kegyeletes szándékunk valósult meg, midőn a mult hónap 9-én, szép napsugaras őszi vasárnap déli óráiban, *Salamon Ferencz* szobrát ünnepélyesen lelepleztük. Épen azelőtt egy hónappal, okt. 9-én mult tíz esztendeje, hogy felejthetetlen társunkat, mesterünket, jó barátunkat a halál elragadta közülünk. Vissza kellett őt hívnunk, hogy *Az első Zrínyiek* (1865), *Magyarország a török hódítás korában* (1864 és 1886), *A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio* (1866), *Budapest története* (I—III. köt. 1878—1885) nagyelméjű szerzőjének necsak művei tanítsák, hanem érczalakja is hirdesse a történeti kritika kérlelhetetlenségét, a pártatlan igazságszeretetet, az itélet elfogulatlanságát s azt az éles látást, mely a források betüi mögött mindig és mindenütt a való életet keresi, egyszóval azokat az erényeket, melyek Salamon Ferenczben a történetírót oly kiválóvá tették.

Az emlékének emelt egyszerű mellszobrot, *Jankovics Gyula* jeles szobrászunk sikerült művét, az elhunyt férfiu tisztelőinek és a főváros közönségének adakozásából a Magyar Történelmi Társulat állíttatta fel, a legméltóbb helyen, a M. Tud. Akadémia palotája előtt, Széchenyi István szobra kertjében. A leleplezési ünnepélyről azzal a kimerítő jelentéssel számolunk be olvasóinknak, melyet társulatunk folyó deczember-havi r. ülése alkalmával Thaly Kálmán társ. első alelnök terjesztett az ig. választmány elé. A jelentés így szól:

Tekintetes Választmány!

Társulatunk nagyérdemű elnökének, gróf Teleki Géza ő nagyméltóságának betegség miatt való távollétében nekem alulírtnak jutott az a megtisztelő feladat, hogy a néhai nagynevű társunk, Salamon Ferencz emlékezetének szentelt mellszobor f. hó 9-én történt leleplezési ünnepélyén az elnöki tisztet teljesítsem. Ennél-

fogva van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy az ünnepély minden részében nagy halottunkhoz méltó egyszerűségben, de a kegyelet szülte emelkedett hangulatban folyt le. A leleplezésre kitűzött idő előtt a M. Tud. Akadémia palotájának képes termét válogatott közönség töltötte meg. Jelen voltak a megboldogult hozzátartozói: özvegye, mostoha leánya és veje Bodola Lajos műegyetemi tanár, Pettkó Béla orsz. allevéltárnok és Pettykó Antal székes-fővárosi tanácsjegyző családjaikkal. Társulatunknak szép számmal megjelent tagjain kívül pedig Budapest székesfővárost Rózsavölgyi Gyula alpolgármester; a M. Tud. Akadémiát báró Eötvös Loránt elnök és Szily Kálmán főtitkár; a budapesti tud. egyetemet Vécsey Tamás prorektor; a műegyetemet Ilosvay Lajos rektor és Rados Gusztáv dékán; a kolozsvári tud. egyetemet és az Erdélyi Muzeum-egyletet Szádeczky Lajos egyetemi tanár; a Kisfaludy-társaságot Beöthy Zsolt elnök, Vargha Gyula főtitkár és Gyulai Pál; a Nemzeti Muzeumot Hampel József osztályigazgató és Schönherr Gyula könyvtárőr; az egyetemi könyvtárt Ferenczi Zoltán igazgató, Dedek Crescens Lajos és Dézsi Lajos könyvtárőrök; a budapesti Philologiai Társaságot Heinrich Gusztáv elnök és Hegedüs István alelnök; a M. Heraldikai és Genealogiai Társaságot Bánó József alelnök, Áldásy Antal jegyző és Varju Elemér vál. tag; a Földrajzi Társaságot Erődi Béla elnök; az írók és hírlapírók Otthon körét Rákosi Jenő elnök; a Hunyad-megyei régészeti és történelmi társulatot Fraknói Vilmos tiszteleti tag, s végül a Protestáns Irodalmi Társaságot Szőts Farkas theol. tanár és szerkesztő képviselték a kegyeletes ünnepen, s rajtuk kívül a tudós és írói világ számos kitűnősége volt jelen, Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos tagtársaink pedig táviratilag fejezték ki nem hervadó kegyeletüket az elhunyt emlékezete iránt.

Elérkezvén az idő, alulírtnak az ünneplésre összesereglettekhez intézett s a kegyeletes ünnep célját aposztrofáló szavai után, a társaság Salamon Ferenczet a Széchenyi-szobor kertjében leleplezésre váró mellszobra elé vonult, hol *Ballagi Aladár* vál. tag magas szárnyalású és mélyen járó beszéddel ünnepelte az elhunyt emlékezetét, mialatt a szoborról lehullt a lepel.*)

A felavató beszéd után a koszorúk elhelyezése következett a szobor talpán. Az özvegyen és vején kívül társulatunk, továbbá Budapest székes-főváros, a M. Tud. Akadémia, a budapesti és

*) Ballagi Aladár beszédét füzetünk elején közöljük. A füzet első ívei már kiszedve és tördelve voltak, midőn a *Vasárnapi Ujság* nov. 16-iki száma kezünkbe került s meglepetve kellett látnunk, hogy a beszéd — két rövid pont kihagyásával — ott is *egész terjedelmében* megjelent. *Szerk.*

kolozsvári tud. egyetemek, a műegyetem, az Erdélyi Muzeum-egylet, Károlyi Árpád és Thallóczy Lajos hódoltak koszorúikkal a néhai emlékezetének.

Ezt követte alulírtnak a szobrot átadó rövid szózata, mire Budapest székes-főváros nevében Rózsavölgyi Gyula alpolgármester emelkedett beszédben válaszolt, megköszönvén a művészi becsű ajándékot és igérvén, hogy a halhatatlan emlékű Salamon Ferencz szobra a székes-főváros hálás kegyeletének örök tárgya leend mindenha.

Végül tisztelettel jelentem, hogy a társulat elnöksége a mellszobor átadásáról örök emlékezetül a társulat pecsétjével megpecsételt és aláírt átadási okiratot szerkesztett és adott át Budapest székes-főváros tanácsának s egyúttal a koszorúk szalagjait is a fővárosi muzeumban való megőrzés végett, levél kiséretében általküldötte.

Budapesten, 1902. nov. 9.

Thaly Kálmán
társ. első alelnök.

MAKRAI BENEDEK.

Mióta Makrai Benedek életviszonyainak földerítésére Fraknói Vilmos az első kisérletet megtette és sorsának további kutatására intett bennünket, azóta csak Karácsonyi János társunk szolgáltatott némi érdekes adalékot életéhez.[1]) Ujabban egészen véletlenül magam is akadtam valamire. Mielőtt azonban ezt közölném, megjegyzem, hogy a *Makra* és *Makrai* név, mint birtoknak és birtokosnak neve egyaránt előfordúl Szatmár megyében;[2]) megjegyzem továbbá, hogy Makrai Benedekről Pór Antalnak egy dolgozatában is van szó; t. i. 1401 márcz. 12-én mint *magyarországi Benedek mester*, a bölcselet és szépművészetek doktora, a paduai egyetemen merül föl, de Pór nem vetett ügyet az azonosságra.[3])

Makrai, miután fogságából kiszabadult, a diplomácziai pályán szolgált Zsigmondnak. 1412-ben a lengyel-porosz és német lovagrendi viszálykodások tárgyában járt el. Makrai útja felől Zsigmond király 1412 okt. 2-án írt Budáról[4]) a német lovagrend nagymes-

[1]) *Fraknói:* Nyomozások egy középkori magyar tudós életviszontagságainak földerítésére. *Századok*, 1894. 387 és köv. ll. — *Karácsonyi:* Egy adat Makrai Benedek volt ó-budai egyetemi tanár életéhez. U. o. 1898. 658. l.

[2]) *Csánki:* Magyarország tört. földr. I. 480. 497. ll.

[3]) Adatok a bolognai és padovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról. *Századok*, 1897. 785. l.

[4]) *Voigt:* Geschichte von Preussen, VII. 145. l. — *Aschbach:* Geschichte Kaiser Sigmund's I. 331. l.

terének. Ez Zsigmond királynak 1412 aug. 24-iki itéletével igen elégedetlen volt ugyan s csak kényszerűségből fogadta el Zsigmond döntését, mindamellett Makrait szívesen látta. Makrai október elején a hadi foglyok szabadon bocsátása s a lovagrend, Lengyelország és Litvánia közt vitás határok megállapítása végett érkezett.[1]) Majd Litvániába vette útját, a melyről Dlugoss így emlékezik meg: »Nuntius iterum alius Sigismundi, Romanorum et Hungariae regis, Benedictus de Makra, Hungarus miles, in Litvaniam advenit, terminos et limites terrarum Litvaniae et Prussiae, quibus disterminantur fluminibus aut locis, coram conspecturus. Ex parte regis atque cruciferorum praesente, singulos terrarum praedictarum situs diligenter recensens, investigans atque examinans et in scriptum redigens, muneratus a rege Wladislao et Alexandro duce, in Hungariam viva ferens testimonia rediit, pro causae, quae cum cruciferis agebatur, decisione faciliori.« [2])

Az a határmegállapítás azonban, melyet Makrai mint Zsigmondnak teljes hatalmú megbízottja elvégzett, szintén nem volt a lovagrendnek ínyére; a nagymester kijelentette, hogy nincs megelégedve, s később mindazon rendelkezéseket elvetette, a melyeket Makrai Benedek a határigazítás dolgában tett.[3]) Követsége czélját és eredményeit különben Makrai maga elmondja azon levelében, melyet Lubiczából, 1413 ápr. 16-án Zsigmond királyhoz intézett.[4])

Srs.

HUNYADI JÁNOS, A »FEJÉR« LOVAG.

A *Századok* f. évi február-havi füzetében (181. l.) *Érdujhelyi Menyhért* úr Hunyadi Jánosnak a középkori nyugati íróknál elterjedt mellék- vagy jelző nevét, a *fejér lovag* elnevezést, a szerb *beli junak* (= jeles vitéz) kifejezésből véli származtathatni, azt állítván, hogy az olaszok a *beli* szónak csupán *fejér* jelentését ismervén s így a *beli junak* értelmét szó szerint vévén, azt *fejér lovag*-nak, *Conte Bianco*-nak fordították, a mit azután a franczia és angol írók is átvettek.

Ezen okoskodást két körülmény teszi elfogadhatatlanná.

Először: a szláv (vagy ha úgy tetszik, szerb) nyelvben a *beli* (helyesebben: *bjeli*) melléknév mindenkor *fejér*-et jelent. Ezt Karadžić Vuk nagy szótára (25. l.) igazolja. Hogy később a török uralom alatt a szó más értelmet is nyert, miként Miklosich és Daničić állítják, ez lehetséges, csakhogy a szerbeknél a török uralom kora nem esik össze Hunyadi János hőstetteinek idejével,

[1]) *Aschbach* id. h.
[2]) *Dlugoss:* Hist. Pol. Lib. XI. 334—335. ll. (Lipcse, 1721.)
[3]) *Aschbach* id. m. II. 256. l. — *Voigt* id. m. VII. 197. l.
[4]) *Magyar Történelmi Tár*, IX. 52. l.

vagyis a szerbek Hunyadit nem nevezhették már akkor *beli* (= vitéz) *junak* (= lovag) néven, midőn még a *beli* szónak ezen értelme a törökből át sem származhatott.

Másodszor: tényleg sem a szerb, sem a délszláv irodalomban nincs egyetlen egy költemény, de nincs oly krónika vagy oly okirat sem, mely Hunyadit *beli junak*-nak nevezné; miért is teljesen ki van zárva annak a lehetősége, hogy ezt a kifejezést valamely olasz író félreérthette vagy lefordíthatta volna.

Ezekből látható, hogy É. M. úr egy saját maga által combinált kifejezésre (beli junak) alapítja magyarázatát, holott én a *Sibiani Jank* históriailag ismert elnevezésből indultam ki; ha tehát kettőnk magyarázata közül valamelyik »erőltetett«-nek mondható, az semmiesetre sem az enyém.

Nem tartozik ugyan szorosan ide, de mégis fel kell említenem, hogy É. M. úr a *Subotica bela* kifejezés és a *Beli-Markovics* családnév magyarázatánál is tévúton jár. A városokat a szerb népénekek mindig *bela*-nak (fejér) mondják fejérre meszelt házaikról, sőt néha a várakat is *fejér*-nek nevezték; pl. *Bel-grad* = Nándor-Fejérvár, *Belio-grad* = Zara-vecchia. Általában a szinekről vett helynév sok van a szlávban, pl. *Czrni-grad* = fekete-vár (Csongrád), *Cserveno-grad* = vörös-vár, *Czrna-gora* = fekete-hegy stb. A *Belimarkovics* név jelző tagja pedig nem a *beli* (= fejér), hanem a *veliki* (= nagy) szóból ered s áthasonulás útján változtatott alakot (mint *Vasil* = *Basil*); tehát a *Belimarkovics* név nem *fejér*, nem is *híres*, hanem *nagy* Markovics-ot jelent.

Dudás Gyula.*)

*) Dudás Gyula úr fejtegetéseire egy nyelvész barátunk szivességéből a következőket jegyezzük meg: Hunyadi János korában a szerb nyelvben török jövevény szó már volt; tehát »a priori« tagadni a szerb-török kölcsönzést abban a korban, nem lehet. E szerint Dudás úrnak elvileg nincs igaza; igaza van azonban abban, hogy *bjeli junak* a szerb-horvát történeti emlékekben egyáltalában nem fordúl elő, annál kevésbbé Hunyadira vonatkoztatva. Messze vezetne a *bjeli* szó magyarázata, azért itt csak azt említjük meg, hogy Dudás úr téved, mikor a *Belimarkovics*-beli *b*-t a szláv *velij* = *nagy*-ból magyarázza »áthasonulás« útján. A példa, melyre hivatkozik (Vasil = Basil), nem jó, mert ez két különböző (latin és görög) kiejtés. A szlávban *b* : *v* megfelelés ebben a szóban nincsen.

Ezek után még csak egy rövid észrevétellel járulunk a *fejér lovag* kérdéséhez. Beheim Mihály egyik magyar vonatkozású históriás énekében, melyben Hunyadinak Giskra ellen vívott és vesztett csatáját énekli meg, azt olvassuk, hogy Hunyadi, midőn az általános futást látta, megparancsolta, vezessék elő *fejér lovát*. Beheim magyarúl mondja: *ete ueierlot!* Ezt a lovat Hunyadi — így hallotta a költő — Törökországból kapta, és azt tartották róla, hogy nincs más oly ló, mely versent futhatna vele. (*Bleyer Jakab*: Beheim Mihály élete és művei. *Századok*, 1902. 369. l.) Nem lehetetlen, hogy Hunyadi János *fejér lovag* neve ezzel a *fejér ló*-val van összefüggésben, mely bizonyára nem egy véres csatában hordozta hátán a hős vezért s messze földön ismeretes lehetett. *Szerk.*

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályának nov. 3-iki ülésében *Kunos Ignácz* levelező tag az ülésen személyesen is jelenlevő dr. *Shiratori Kurakichi* japáni tudósnak, a tokiói nemesi iskola tanárának, mint vendégnek, *a középázsiai fejedelmi elnevezésekről* szóló értekezését mutatta be, mely német nyelven a *Keleti Szemle* valamelyik közelebbi számában fog megjelenni. A felolvasó voltaképen Shiratorinak bennünket érdeklő egész tudományos munkásságát ismertette. Az érdemes tudós, a ki már magyarúl is meglehetősen megtanult, főleg azért kereste fel hazánkat, hogy áttanulmányozza őstörténeti és nyelvészeti irodalmunkat s megtalálja azt a kapcsolatot, mely az ő tanulmányait a magyar őstörténeti kutatásokkal összefűzi. A khinai forrásokra vonatkozó tanulmányai arról győzték meg, hogy a *hunn* nép eredetét a mongolságban kell keresnünk s ugyancsak a khinai forrásokból véli kideríthetőnek amaz ősnép eredetét is, melyet a Bécsi Képes Krónika »gens alanorum et *kitan*-orum« név alatt említ. A *hunnok* és *kitánok* e szerint, kiket mi eddigelé csak a krónikaírók mondájából ismertünk, most már a történelemnek vannak átadva. Érdekes kapcsolatnak jött nyomára Shiratori, midőn a japáni és khinai évkönyvekben kutatva, azt a felfedezést tette, hogy a nálunk is ösmeretes török és tatár *kán* (khān) meg *kagán* (khakān) nevezet, mely fejedelmeket, vezéreket illetett, szoros összefüggésben van Korea megszünt országainak fejedelmi címeivel. A *kán* (khān) szó jelentése ó-koreai nyelven: *úr* vagy *fejedelem;* a *kagán* (khakān) első tagja pedig *nagy*-ot jelent, s így az egész szó értelme tulajdonképen: *nagy úr, nagy-vezér, nagy-fejedelem.* Koreával részint khinai, részint különféle más mongol és török törzsek voltak szomszédosak; ezek közé tartozott a *hiung-nu* néptörzs is, melynek a *hunn* néppel való azonossága Hirth Frigyes német orientalista kutatásai alapján is [1]) ma már kétségtelennek mondható. A koreai birodalmak elbukván, helyökbe az említett mongol népek léptek s átvették az ó-koreai fejedelmi címeket is; mikor azután a mongol népáradat Európa egy részét elözönlötte, akkor lett a távol keleti *kán* és *kagán* szó nyugaton ismeretessé. — Kivánjuk, hogy dr. Shiratori úr visszatérve hazájába, mennél több sikerrel folytassa khinai forrástanulmányait, melyek felkutatása a magyarság ethnikai eredetének kérdése szempontjából is fontos eredményekkel járhat.

A második osztály nov. 10-én tartott ülésén *Beöthy Ákos* levelező tag foglalt széket »*Az 1848-iki törvényhozási mű jellemzése*« című értekezésével, mit mutatványúl nagy alkotmánytörté-

[1]) Olv. *Századok*, 1901. 362. l.

neti munkája most készülő harmadik részéből olvasott fel. Azzal a hasonlattal kezdte, hogy a magyar nemesség 1848-ban elhagyván rendi alkotmányát, úgy tett mint a phoenix, elégette magát, hogy új formában nemesebb életre támadjon. Az újjászületés folyamatát tárgyalva, azt fejtette ki az értekező, hogy valamint 1867-ben a kiegyezés az 1848-iki törvények alapján történt, úgy magyar részről 48-ban sem akadályozta semmi, hogy valami hasonló állapot már akkor ne létesüljön. Kossuth Lajos döntő és alapvető tényező volt arra nézve, hogy Magyarország és Ausztria politikai ügyei a helyes megoldás útjára jussanak. A magyar nemzet és Ausztria népe közös érdekeinek érzete volt az, a mi Kossuth márczius 3-iki nagy beszédét áthatotta. Mikor a reakczió felütötte fejét és fegyverrel támadta meg az országot, akkor tette Kossuth azt az indítványt, hogy az osztrák birodalmi gyűléshez magyar küldöttség menjen annak kijelentésével, hogy készek vagyunk viszályainkat velök békés úton elintézni s támogatásukat kérjük az önkényuralom ellen. Az indítvány egyhangulag elfogadtatván, Eötvös József, Deák Ferencz, Szemere Bertalan és társaik szeptember első napjaiban indultak reménytelen útjokra Bécsbe. De ott a reakczió mindent elkövetett, hogy a béke művét s első sorban a magyar küldöttek elfogadását meghiusítsa; nem használt a jobbak semmi érvelése, a magyar ajánlatot visszautasították, a háború megindult. Mindezeknél fogva a történelemnek meg kell állapítania, hogy a 48-iki események legválságosabb pillanatában a magyar nemzet és választottai feladatuk magaslatán állottak s készek és képesek voltak nemcsak hazánk, hanem Ausztria sorsára is a legüdvösebb hatást gyakorolni. Az uralkodóház azonban nem Kossuth és Deák, hanem a lelkiismeretlen hg. Schwarzenberg, az agyalágyult gr. Stadion és a kapaszkodó Bach tanácsát követte. Magyarország elbukott s vele — mint a derék Löhner a magyar küldöttek visszautasításakor előre megjósolta — Ausztria is katonauralom alá került.

— A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat a mult november-hó 5-én tartotta legutóbbi ig. választmányi és felolvasó ülését *Réthi Lajos* helyettes elnök vezetése alatt. Első felolvasásúl Téglás Gábor muzeum-igazgató ismertette *Halaváts Gyula* orsz. főgeologusnak Hunyad megyére vonatkozó földtani tanulmányait. — Utána *Faragó László* főreáliskolai tanár olvasta fel »*A reformáczió kezdete Hunyad megyében*« czímű dolgozatát, melyben két, most nemrég napfényre került oklevél alapján kimutatja, hogy Vajda-Hunyadon Scholcz György várnagy élesen kikelve a papok visszaélései ellen, már 1526-ban hirdette az új hitet, és pedig oly sikerrel, hogy Gosztonyi János gyulafehérvári püspök Máté alpestesi esperes vezetésével István dévai és Imre hunyadi plebá-

nusokat küldte ki vizsgálatra, melynek eredményéről a kiküldöttek rendkívül érdekes és korjellemző jelentést adtak a püspöknek. — A titkár jelentéséből kiemeljük, hogy a f. évi julius-hó első napjaiban a bukaresti tudomány-egyetem, tud. Akadémia, román földrajzi társaság, történelmi társulat és a román országos levéltár több tagja, az egyetem tört. seminariumának számos növendékével, kiket Tocilescu Gergely egyetemi tanár és a román nemzeti muzeum igazgatója vezetett, meglátogatván Dévát, annak muzeuma s a vármegye egyéb történeti nevezetességei megszemlélésével négy napot töltöttek Hunyad megye classikus földjén s mindenütt és minden részről a legszívesebb vendégszeretet fogadta őket. E látogatás alkalmából a bukaresti román tört. társulat viszontlátogatásra hívta meg a dévaiakat, s a kölcsönös érintkezésből még az a gondolat is támadt, hogy az egykori Dáczia erdélyi és romániai részeinek két alapos ismerője, Téglás Gábor és Tocilescu Gergely tanár, a magyar és román kormány támogatásával együtt kutassák ki e vidékek még feltáratlan kincseit. — A társulat közgyűlését decz. 14-re tűzte ki a választmány, mely alkalommal Téglás Gábor a dévai muzeum kibővítésére, a dévai várromok megmentésére és a vajda-hunyadi várkastély lovagtermének hunyadi muzeummá való átalakítására vonatkozó indítványait is tárgyalni fogják.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1901.

— Prosvetni glasnik. (Közművelődési híradó.) Belgrád, 1901. XXII. évf. 1—10. füzet. — Közleményeiből ezeket jegyezzük meg: 1. Tomić Jovan: *Nikolić Pivljanin harambasa életének utolsó két esztendeje*, 1684—1685. E dolgozatot már a *Letopis Matice Srpske* ez évi 3-ik füzetéből ismerjük. — 2. Stanojević Stanoje: *Pipo Spano*. Adalék Szerbia XV. századi történetéhez. *Philippus de Scolaribus*, ki közönségesen *Ozorai Pipo* néven ismeretes, mint Zsigmond király rendíthetetlen híve, nagy szerepet játszott Magyarország történetében, főkép ennek Szerbiához való vonatkozásaiban. Jelentékeny része volt Zsigmondnak a főurak és Nápolyi László elleni küzdelmeiben, s hűségével megnyervén a király bizalmát, különféle diplomácziai megbizatásokban járt el; így pl. 1410-ben Florenczben, továbbá Velenczében. Mint *comes camerarum regalium salis* a bányászat és pénzügyi politika terén, mint a királyi tanács tagja az ország külügyi politikájában szerepelt. A szerbek előtt a rigómezei csatavesztés után csak két út volt: vagy meghódolni a töröknek, vagy Magyarországra támaszkodva, annak kiüzésére törekedni. Lázár czár fia, István despota, az utóbbit

választotta, és ennek a politikának a magyar udvarban főtámasza *Pipo Spano* volt. Pipo életrajzát többen megirták. Első életírói földiei, a florenczieK. Egy névtelen kortársa »*Vita di Meser Philippo Scolar*« czím alatt már a XV. század elején megirta életrajzát.[1]) Poggio Jakab, kinek apja Pipóval a konstanczi zsinaton barátkozott meg, szintén irt róla.[2]) Domenico Mellini 1570-ben adta ki 71 lapra terjedő élettörténetét, mely 1606-ban második és oklevelekkel bővített kiadást ért. Ezen életrajzokhoz pótlékokat közölt Canestrini.[3]) Fontos Wenzel Gusztávnak 1856-ban megjelent dolgozata is: *Ozorai Pipo* (magyar történelmi jellemrajz Zsigmond király korából), melyben Mellini és Canestrini oklevéltárát is felhasználta. Pipóra vonatkozólag több adat van a raguzai és velenczei iratokban is. Stanojević az eddig ismert adatokból állítja össze hőse életét. Pipo 1369-ben Florenczben született szegény szülőktől; tizenhárom éves korában valami kereskedők társaságában Németországba ment, honnan Zsigmond követei magukkal vitték Csehországba; majd Budára került egy kereskedésbe; itt az ügyes ifjut 1386-ban Zsigmond kincstárnoka vette magához, s midőn ennek megbízásából 1389-ben Esztergomban járt, hol Zsigmond országa nagyjaival a Szerbia felmentésére toborzandó 12,000 lovas dolgáról tanácskozott, a hadi vállalat költségeit Pipo számította ki. Ügyességeért Zsigmond a maga udvarába fogadta, s hogy már ez időben is jeles érdemekkel dicsekedhetett, kiderül azon oklevélből, melyet Zsigmond 1398-ban adott ki számára, midőn Ozorai András egyetlen leányát Borbálát, feleségül vette. Emelkedéséről tanuskodik az is, hogy testvére Mátyás, már 1400-ban szintén Magyarországon van. Pipo oly buzgó párthive volt Zsigmondnak, hogy midőn ezt 1401-ben elzárták János esztergomi érsek Pipót is börtönbe vetette. Pipo harczairól Nápolyi László ellen, sok szó van Zsigmond 1406 és 1407 évi okleveleiben. Érdemeiért már 1404-ben temesi gróf s az összes déli megyék főispánja lett és az maradt 1424-ig. Reá volt bízva a déli határ védelme; ő támogatta a szerb despotát a törökök és más ellenségei, mint pl. a despota magyar-barát politikája miatt 1409-ben fellázadt Lazarevics Vuk ellen. Temesi grófsága idején viselt dolgairól részletesen megemlékezik szerzőnk. Utoljára 1426-ban harczolt győzedelmesen a törökkel; meghalt ugyanazon év végén (decz. 27-én) Lippán; eltemették saját kápolnájában Székesfehérvárott. Sírirata ez volt: *Sepulchrum egregii et magnifici Domini Philippi de Scolaribus de Florentia, comitis Temesiensis et Ozore.* A kápolna még a XVI-ik században is fennállott. Stanojević előttünk fekvő

[1]) Olv. *Archivio storico.* Firenze, 1843. Tom. IV. pag. 151—162.
[2]) Olv. u. o. pag. 163—184.
[3]) Olv. u. o. pag. 185—232.

értekezésében István despota Magyarországba való jövetelének idejét és czélját is megállapítja. Érdekes az 1426-iki tatai tanácskozás leírása is, melyben Pipo még részt vett. Pipót a szerb népénekek *Filip Magjarin* néven emlegetik. — 3. Tomić Jovan: *A szerb főurak összejövetele és tanácskozása a török elleni felkelés tárgyában 1614-ben.* — 4. Vulić H. *A mai Szerbia a rómaiak alatt.*

— Kolo. (Kör.) Irodalmi és tudományos folyóirat. Belgrád, 1901. I. évf. — Bennünket érdeklő czikkei: 1. Jovanović Alexa: *Adalékok a régi szerb jog történetéhez.* — 2. Ruvarac Hilarion: *Hunyadi János* (Sibinjanin Jank) *származása.* — 3. U. a. *Lazarević István szerb despota és a konstanczi zsinat.* Novaković Stoján a Brankovics-féle krónikáról írt munkájában mondja, hogy Lazarevics István szerb despota a török ellen segítséget kérni elment a konstanczi zsinatra (1414—1418) és Rómába, de nem említi a forrást, melyből ezen adatot merité. Ruvarac itt bebizonyítja, hogy Novaković állításának semmi alapja nincsen s a despota soha sem járt Konstanczban vagy Rómában.

— Glasnik pravoslavne crkve u kraljevini Srbiji. (Az orthodox egyház közlönye a szerb királyságban.) Belgrád, 1901. II. évf. 1—10. füzet. — Érdekesebb közleményei: 1. Innocentius metropolita: *Milán király nekrologja.* — 2. *Dambrović Leontije belgrádi metropolita* (1801—1813) *életrajza.* A közlemény számos adata a szerb felszabadulási harcz történetére vonatkozik. — 3. Čunić Pál: *A szerb óhitű egyház Montenegróban* 1221—1901. — 4. Tomić Jovan: *Tíz év a szerb nép és szerb egyház történetéből a török uralom alatt,* 1683—1693. — 5. *Az eskü szerepe a szerb bírói eljárásban.*

— Nova iskra. (Uj szikra.) Illusztrált havi folyóirat. Belgrád, 1901. III. évf. — Tartalmából fontosabbak: 1. Geršić G. *Miletić Svetozár élete és munkássága.* — 2. Stanojević Stanoje: *Valami a Jaksicsokról.* Oklevelek alapján több új adatot közöl e híres családról, mely a XV—XVI. századok folyamán Magyarországban is nevezetes szerepet játszott. — 3. U. a. *Katalin boszniai királyné.* Ismert okleveles adatok alapján értekezik tárgyáról. — 4. Stojković Sreta: *A rigómezei epos.* Áttekintése az eddigi kisérleteknek, hogy a rigómezei harczra vonatkozó hősdalok egy hőskölteménybe foglaltassanak. — 5. Šević Milan: *Preradović Péter költő viszonya a szerbséghez és horvátsághoz.*

— Nastavnik. (Közoktatás.) Tanáregyesületi évnegyedes folyóirat. Belgrád, 1901. XII. évf. — Értekezései sorában történelmi érdekű egy névtelen íróé: *A szerb névről.* Azt vizsgálja, hogy a délszláv nép egyes vidékeken mily néven fordúl elő és elnevezése minő történelmi alapon nyugszik.

— Bosanska vila. (Boszniai tündér.) Közművelődési és irodalmi közlöny. Sarajevo, 1901. XVI. évf. — Történelmi érdekű közlései: 1. Radosavljević Živ. *Obilić Milos hős szülőhelye.* — 2. Delić St. R. *Csengics-Szmail aga halála.* Adalék Mažuranić híres epikus költeményéhez. — 3. Kažić T. *Szokol váráról.* — 4. *Kulin bánról és a régi jó időkről.* Néphagyományok Bosznia XII-ik századi történetéből.

— Istočnik. (Egyházi közlöny.) Sarajevo, 1901. XV. évf. — Megjegyzendők benne: *Rajić Jovan* szerb történetíró életrajza és *Ruvarac Hilarion* két egyháztörténeti munkájának ismertetése.

— Književni list. (Irodalmi lap.) Cettinje, 1901. I. évf. 1—12. füzet. — Történeti tárgyú czikkei: 1. Tomanović L. *A kattarói öböl története* 1797—1814. A szerző részletesen szól a franczia foglalásról. Bevezetésképen közli Cattaro, Perasto és Budva városok történetét a Nemanjáktól fogva. — 2. Matanović György: *A zsupai és osztrogi zárdák megvédése.* Episod Montenegro és Törökország 1852—1853 évi háborújából.

— Lutja. (Napsugár.) Cettinje, 1901. VII. évf. — Irodalmi havi folyóirat. Érdekes benne Kosmajacnak »*Valami a plocsniki útközetről*« czímű hadtörténeti értekezése.

Margalits Ede.

PÓTLÉKOK A MAGYARORSZÁGI LATINSÁG SZÓTÁRÁHOZ.

(Ötödik közlemény.)

OFFICIUM SCHEDARUM RELUITIONALIUM: *váltóczédula-beváltó hivatal.* Calend. 1847. 192.

OFFICIUM VILLICATUS ET POLITIAE: *gazdai és rendőri hivatal.* Calend. Transylv. 1847. 100.

OTTHOMANUS, a, um: *török.* Egyh. tört. Eml. I. 95. (1523.) ... »duodecimus *Otthomane* familie tyrannus. (V. ö. Bartal: *Othomanicus.*)

OZPORO, onis: *oszpora.* Radv. Magy. családélet, II. 45. (1579.) »Thurcice monete *ozporones* dicte.« (V. ö. Bartal: *ospora* és *ozporus.*)

PALARITER: *függőlegesen, czölöpszerűen.* Orsz. Levéltár, Lib. Reg. LVI. 201. (1792.) »Scutum videlicet militare erectum cyaneo et cocco perpendiculariter seu *palariter* in duas aequales partes divisum.

PANCERIATUS, a, um: *páncźlos, vértes.* Tört. Tár, 1902. 32. (1353.) ... »ut unus homo *panceriatus* de praedicta terra in quolibet regio exercitu sub vexillo regio semper servire teneatur.« (V. ö. Bartal: *panceratus* és *panceria.*)

PAROLLA CAVALLERICA: *lovagi becsületszó.* Kár. Oklt. V. 438. (1706.) »Secus, in renitentiae scilicet casu, *parollam* meam, quae inviolabilis stat et sancta, *cavallericam* oppignoro.«

PASSUALISTA, ae: *utlevélvizsgáló a harmincadhivataloknál.* Calend. 1847. 419.

PASSUALISTA SILVANALIS: *erdei vonalőr.* Calend. 1847. 237.

PERCEPTOR TAXAE VINARIAE: *borbér-beszedő.* Calend. Transylv. 1847. 100.

PERSONA GRADUATA: *egyházi fokozatokban lévő személy.* Egyh. tört. Eml. I. 2. (1520.) »et si *persone* nobiles, aut presbyteri vel *graduate* extiterint, altare portatile, quod cum debitis reverentia et honore retineant, .. habere . . . possint et valeant.«

PHALERAE, arum: *foszlányok a czímereken, sisaktakarók.* Orsz. Levéltár, Lib. Reg. LVI. 201. (1792.) »Laciniis seu *phaleris* a cono galeae large defluentibus.« (Finálynál más értelemben.)

PLUMA STRUTHONICA: *strucztoll.* Orsz. Levéltár, Lib. Reg. LXV. 143. (1825.) . . . »tribus *plumis struthonicis.*« (V. ö. Bartal: *plumae strucz.)*

POPULI DUCALES: *királyi herczeg jobbágyai.* Eszt. Oklt. 9. (1272.) »Quod dominus rex nobis per tuas dedit literas in mandatis, quod terras nobilium et *populorum ducalium* de Thoty in comitatu Zaladiensi, quas cum udvornicis de eadem villa communiter habebant, deberemus iustitia mediante separare.«

PRAEELECTUS a, um: *előre kiválasztott.* Eszt. Oklt. 2. (1186.) »XII. *preelectos* homines ex testibus predictorum, quos dominus archiepiscopus elegit, in sacramentum fidei adiudicavimus.« (Bartalnál csak *praeeliyere* van meg más értelemben.)

PRAEFECTUS ANNONAE: *élelmezési tiszt.* Calend. 1847. 327.

PRAETOR, is: *királyi személynök.* Egyh. tört. Eml. I. 342. (1527.) creatus est . . . »Franciscus Révai *praetor*, quae vocatur praesentia personalis.« (V. ö. Bartal: *praetor regni*, a mi azonban hibásan van *országbíró*-nak forditva.)

PROIUDEX PRIMARIUS: *(szász) vidék bírája.* Calend. Transylv. 1847. 116.

PRUNACEUS, a, um: *violaszinű.* Egyh. tört. Eml. I. 311. (1527.) »ut . . . unum biretum *prunaceum* . . . mihi mittere velis.«

PSEUDOPRAEDICATOR: *álprédikátor.* Egyh. tört. Eml. I. 259. (1526.) »Senatus Cibiniensis sollicitat apud plebanum, ut huiusmodi praedicator aut *pseudopraedicatores* ad praedicandum admittantur.«

PUNICEUS, a, um: *szederjes, violaszinű.* Radv. Magy. családélet, II. 46. (1579.) . . . »vestis muliebris zoknya vocata ex purpura *punicei* coloris« — »egy *zederjes* barson zoknya.« (Finály *biborszinű*-nek, *vereses*-nek fordítja.)

PURPURA, ae: *bársony.* Radv. Magy. családélet, II. 45. (1579.) . . . »sexta vestis fewlsewrwha ex *purpura* nigra confectus« — »egy fekete *barson* felső ruha.« (Bartal a *purpura viridis*-t tévesen fordítja *bibor szövet*nek; az voltaképen *zöld bársony*-t jelent.)

PYNKESTHYENSIS, e: *pünkösdi.* Egyh. tört. Eml. I. 419. (1528.) »Ubi vero eadem scribit, ut omni die vellem *regem* elevare *pynkesthyensem.*«

PYROTECHNICUS SUPERIOR: *főtüzér.* Calend. 1847. 351.

QUARTALISTICUS, a, um: *leánynegyedi.* Orsz. Ltár, 15984/1804. helytt. sz. »num haereditas illa praecise sexum masculinum et avitico paternum ius concernnerit *(így)*, vel vero sit saltem *quartalistica* aut materna.« (V. ö. Bartal: *quartalitius.)*

QUATUOR TEMPORA: *kántorbőjtök.* Calend. 1847. XII.

QUITTANTIA, ae: *nyugtató levél.* Egyh. tört. Eml. I. 279. (1526. »Pro quibus .... *quittanciam* seu cartulam meo sub nomine proprioque scripto signatam ac roboratam.« (V. ö. Bartal: *quietantia.)*

RASCIANUS, a, um: *rácz, szerb.* Egyh. Tört. eml. I. 376. (1528.) . . . »litteris, quas Balibeg . . . . . lingua *rasciana* scriptas dederat.«

RATIONUM DUCTOR: *számvivő.* Calend. 1847. 190.

RECEPTACULUM NODULI: *gombház.* Radv. Magy. családélet, II. 37. (1579.) . . . »et vndecim *noduli cum suis receptaculis* sericeis nativo sermone *gombhazzal* egyetembe.«

RECTIFICATOR COMMISSARIUS: *adóíró biztos.* Calend. Transylv. 1847. 33.

REINSTALLARE: *visszahelyezni.* Egyh. tört. Eml. I. 404. (1528.) . . . »ut hii de canonicatibus eorum cum dedecore eicerentur, et illi iuste et legitime privati ad eos *reinstallarentur.*«

RENEGARE FIDEM: *megtagadni a hitet.* Egyh. tört. Eml. I. 473. (1529.) »Et Deus velit, quod efficeretur Turcus, quia iam *renegavit fidem.*« (Du. C.)

RESUSCEPTIO: *újra felkarolás.* Egyh. tört. Eml. I. 408. (1528.) »polliceor tuam paternitatem mee *resusceptioni* et consuluisse et consensisse minime peniturum.«

SABADASO, onis: *szabados, hajdu.* Calend. Transylv. 1847. 202.

SACCUS PULVINARIUS: *párnahéj.* Radv. Magy. családélet, II. 12. (1554.) »*saccum pulvinarium* ex vili panno rubeo.«

SACERDOTIUM: *papság, papi testület.* Egyh. tört. Eml. I. 159. (1524.) »Nos magister civium, iudex, iurati cives totaque honesta communitas ac praecipue *sacerdotium* venerabile Sopronense integrum.« (Bartalnál más értelemben.)

SACRILEGIALITER: *szentségtörően.* Egyh. tört. Eml. I. 141. (1524.) . . . »libellosque et tractatus super erroribus et heresibus eiusdem Martini editos emere, vendere, legere et conservare temere et *sacrilegialiter* presumerent.«

SALINUM, i: *sótartó.* Radv. Magy. családélet, II. 35. (1579.) »Mathiae venit vnum *salinum* argenteum.« — »Matyasnak iutoth egy *sotartho.*«

SALISTECA, ae: *sótartó.* Radv. Magy. családélet, II. 12. (1554.) »*Salisteca* vna.«

SATHANICUS, a, um: *ördögi.* Egyh. tört. Eml. I. 249. (1526.) »et mentes simplicium artibus *sathanicis* inficere.« (Du. C.)

SCISMA (schisma): *egyház-szakadás.* Egyh. tört. Eml. I. 265. (1526.) »ne aliquod *scisma* et aliqui Lutherani apud vos oriantur.« (Du. C.)

SCUTARIUS, a, um: *paizsbeli, paizsban lévő* (czímerleírásokban). Orsz. Levéltár, Lib. Reg. LV. 641. (1791.) »Scuto incumbit galea tornearia coronata clatrataque seu aperta . . . ac apice emergente e corona leone *scutario* fastigiata.« (Finálynál más értelemben.)

SENIORATUS, us: *a senior* (l. e szó értelmét Bartalnál) *tisztsége az egyetemi hallgatok között.* Egyh. tört. Eml. I. 534. (1519.)

SEPTIMANALIS, e: *heti.* Kár. Oklt. V. 438. (1706.) »ut iidem praesidiariis Magni-Varadiniensibus ad minimum pro duobus mensibus necessarios nummos *septimanales* transmittant.«

SERA PENNARUM SEU CRISTARUM, SERA PENNARIA: *tolltok.* Eszt.

Oklt. 172. és 175. (1560.) . . . »unam *seram pennarum seu cristarum* vulgo *tholthok.*« . . . »ac *seram pennariam* vulgo *tholthokoth.*«

SERVATOR, oris: *Üdvöztő.* Egyh. tört. Eml. I. 134. (1524.) . . . »ut vos et in vobis Christi Jhesu *Servatoris* nostri fidem tueamur.«

SEXAGINTAVIRATUS, us: *esküdt közönség.* (Kézdivásárhely.) Calend. Transylv. 1847. 147.

SICCARIATUS, us: *orgyilkosság.* Egyh. tört. Eml. I. 223. (1525.) . . . »ex certis criminibus, puta Lwtherane heresis, raptus coniugate, vel *siccariatus.*« (Du. C.)

SICCARIUM, i: *orgyilkosság.* Egyh. tört. Eml. I. 218. (1525.) »In causa . . . Johannis Megien presbiteri . . . supra capitulis et articulis infrascriptis commissis accusati: videlicet de secta Lutherana, super raptu, adulterio, plariario (?), periurio, *siccario*« . . .

SINUATIM: *öblösödve, kanyarodva.* Orsz. Levéltár, Lib. Reg. LXV. 143. (1825.) »Scutum videlicet militare erectum inferius *sinuatim* in cuspidem vergens.«

SOLTANUS, i: *szultán.* Egyh. tört. Eml. I. 95. (1523.) Bartalnál csak *sultanus* és *sulthanus* alakban.

STATIO INSINUATORIA: *bejelentési állomás a harminczadhivatalokná.* Calend. Transylv. 1847. 212.

SUBCOCUS: *alszakács.* Egyh. tört. Eml. I. 532. (1524.) V. ö. Du Cange: *subcochus* és *subcoquus.*

SUBINDAGATOR SILVARUM: *al-erdőszemlész.* Calend. 1847. 203.

SUB-PONDERUM MAGISTER: *al-mázsamester* (sóhivataloknál). Calend. Transylv. 1847. 205.

SUBUCULA, ae: *mente.* Eszt. Oklt. 173. (1560.) . . . »unam *subuculam* ex nigra purpura factam, vulgo *menthe*, et alteram *subuculam* ex tracto auro factam.« (Finálynál más értelemben.)

SUPPRIORISSA, ae: *al-főnöknő.* Egyh. tört. Eml. I. 43. (1521.) »In Dei filio sibi dilectis venerabilibus priorisse, *suppriorisse*, ceterisque universis sororibus sanctimonialibus« . . . (Bartal szerint e szó *superiorissa* helyett használtatik, holott világos, hogy a *sub* és *priorissa* összetételéből eredt.)

SUPREMUS GENERALIS CURATOR: *egyetemes főgondnok* (a prot. egyházban). Calend. Transylv. 1847. 267.

SUPREMUS JUDEX REGIUS: *fokirálybíró* (a székely székekben). Calend. Transylv. 1847. 88.

SYPHONUM CURATOR: *vízipuskák gondnoka.* (Brassó.) Calend. Transylv. 1847. 111.

TABELLATOR: *levélhordó, küldöncz.* Egyh. tört. Eml. I. 380. (1528.) »Presens autem planius explicabit *tabellator* v. d.«

TABELLIO MANIFESTUS: *közjegyző.* Egyh. tört. Eml. I. 127. (1524.) »Et ego Simon presbyter . . . sacra Apostolica et Imperiali auctoritate notarius publicus et *tabellio manifestus.*«

TARRIBIUS, i: *súlyfejtő* (sóhivataloknál). Calend. 1847. 227.

TECA LAGENARUM: *pinczetok.* Radv. Magy. családélet, II. 47. (1579.) »ittem una *teca lagenarum* simulcum lagenis« — »egy *pynczetok* palaczkostul.«

TERMINARIUS, i: Du Cange szerint »*terminarii apud ordines men-*

dicantes dicuntur, qui habendis per agros cuique conventui addictos concionibus destinantur.« Egyh. tört. Eml. I. 529. (1524.)

TESTAMENTARI: *végrendelkezni.* Egyh. tört. Eml. I. 223. (1525.) »tam in vita, quam in mortis articulo possit aut valeat *testamentari.*«

TESTIMONIUM MORTUALE: *halotti bizonyítvány.* Orsz. Levéltár, 15412/1815. helytt. sz.

TIMPANOTRIBA, ae: *dobos.* (Kolozsvár.) Calend. Transylv. 1847. 134.

TOMBACUS, i: *turbán.* Egyh. tört. Eml. I. 473. (1529.) »Episcopus Zagrabiensis . . . dixit, quod libentius velit portare *tombacum* vel biretrum machometanum, quam obedire sanguini germano.«

TRANSUMPTIONALITER: *átírva.* Eszt. Oklt. 124. (1504.) . . . »duas literas, unam vestram attestatoriam in papiro patenter, et aliam honorabilis capituli ecclesie Wespremiensis *transumpcionaliter* in pargameno privilegialiter confectas . . . produxit.«

TYPI-FUSORIA, ae: *betüöntőde* (betüöntő műhely). Schem. lit. 1847. 31.

TYPI MATRICUM CELATOR: *betümintametsző.* Schem. lit. 1847. 31.

UMBILICATUS, a, um: *köldökkel bíró.* Orsz. Levéltár, Lib. Reg. XLVII. 8. (1764.) »rosa rubea auro *umbilicata.*« (Finálynál más értelemben.)

VACCINATOR: *himlőoltó.* (Medgyes.) Calend. Transylv. 1847. 114.

VALACHALIS, e: *oláh.* Egyh. tört. Eml. 285. (1526.) »sectam *valachalem* extollit christianae fidei.«

ZOGNYA: *szoknya.* Egyh. tört. Eml. I. 369. (1528.) »Item alteram vestem zederyes granath *zognyam.*«

DÖRY FERENCZ.

UJ KÖNYVEK.

— ANYAKÖNYVE (A bécsi egyetem magyar nemzetének —) 1453—1630. Kiadja a M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbizásából dr. *Schrauf Károly.* Budapest, 1902. Athenaeum kny. 8-r. 2, XCIV. 544, 2 l. Két fénymetszettel. (Magyarországi tanulók külföldön, IV.) Ára 12 kor.

— AUFFENBERG (M. R. —). E. von Alemann, C. Ritter von Straub. Monographie aller kriegerischen Ereignisse, welche sich in und bei Raab abspielten. Győr, 1902. Nitsmann József kny. 8-r. 93 l.

— BALASSA JÓZSEF. Mátyás király, az igazságos, élettörténete. A magyar nép számára. Szeged, 1902. Gönczi József kny. 8-r. 112, 6 l. Ára 2 kor.

— BARABÁS MIKLÓS emlékiratai; l. *Kovács László.*

— BARNA JÁNOS. Árpádházi templomaink. Makó, 1902. Gaál László kny. 8-r. 151, 6 l.

— BARTHOS KÁLMÁN. Erdély pénz- és hadügyei János Zsigmond korában. Bölcsészetdoktori értekezés a magyar művelődéstörténelem köréből. Az *Erdélyi Országgyülési Emlékek* alapján írta —. Kolozsvár, 1902. Gámán János örökösei kny. 8-r. 104 l.

— BEÖTHY ÁKOS. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Politikai tanulmány. II. rész. Az új Magyarország az 1825-iki országgyülöstől az 1848-iki törvények szentesítéseig. Budapest, év n. (1902.) Az Athenaeum r. t. kiadása. Nagy 8-r. 4, 392 l. Ára 7 kor.

— BIOGRAPHIE (Allgemeine deutsche —). Sechsundvierzigster Band.

Nachträge bis 1899. Graf J. Andrássy — Fürst Otto von Bismarck. Auf Veranlassung seiner Majestät des Königs von Bayern hrg. durch die hist. Commission bei der kön. Akademie der Wissenschaften. Leipzig, 1902. Duncker und Humblot. 8-r. 4, 778 l.

— Bőrzsönyi Arnold. Győri temető a régibb középkorból. Győr, 1902. Rainer Miksa kny. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 2, 35 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* XXII. kötetéből.) Ára 2 kor.

— Bőzinger Rezső. Egyházi törvénykezés a kath. papság fegyelmi és bűnügyeiben. Veszprém, 1902. Egyházm. kny. 8-r. 206, XX l.

— Branisce (Valeriu —). societatea teatralia G. A. Petculescu. Adaus la istoria primeĭ Societăţĭ teatrale române ambulante din Transilvania, Ungaria şi Bănat. Brassó, 1902. Muresian A. kny. 8-r. 31 l.

— Bunea (Augustin —). Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici, sau istoria românilor transilvăneni dela până la 1764. Cu 250 documente române, maghiare, latine, francese, italiene şi germane, publicate în întregime, on în extras. Balázsfalva, 1902. Érseki kny. Nagy 8-r. XIX, 498 l. Ára 4 kor. 50 fill.

— Catalogue des livres publiés par l'Akadémie impériale des sciences. (Каталогъ изданій императорской Академіи наукъ.) I. Publications en langue russe. St. Pétersbourg, 1902. 8-r. 4, 188. l.

— Chiala (Luigi —). Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866. Firenze, 1902. G. Barbèra. 8-r. VIII, 2, 675 l. Ára 8 L.

— Csecsotka (Karol —). Královná Alžbeta. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 52 l. Ára 30 fill.

— Czímjegyzéke (A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem könyvtárának —). XXVI. 1901 évi gyarapodás. — *Függelék:* Folyóiratok, hírlapok 1902. decz. 31-ig a budapesti egyetemi könyvtár folyóirati szobájában. Budapest, 1902. M. kir. tud. egyetemi kny. 8-r. XXIX, 2, 155, 101 l.

— Désy Ferencz. A magyar ősírás. Budapest, 1902. Thália kny. 8-r. 20 l.

— Divald Kornél. A sárospataki vár. Budapest, 1903. Pátria kny. Nagy 4-r. 47 l. Ötven képpel. Ára 3 kor.

— Dudás Gyula. Az oktatásügy története Bács-Bodrog vármegyében. Irta —. Kiadja a Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat. Zombor, 1902. Bittermann Nándor és fia kny. Nagy 8-r. 2, 90, 2 l. Ára ?

— Emlékezete (Kossuth Lajos —). 1802. szept. 19 — 1902. szept. 19. Kossuth Lajos születésének 100-ik évfordulója alkalmából polgártársainak ajánlja a sárospataki Kossuth-szobor bizottság. Sárospatak, 1902. Ev. ref. főiskola kny. 8-r. 23 l.

— Emléklap Tisza Kálmán emlékezetére, 1902. ápr. 20. Pápán tartott gyászünnepélyről. Pápa, 1902. Főisk. kny. 8-r. 32 l.

— Erdődi János. A történettudományi tárgyak módszertana. 2-ik kiadás. Budapest, 1902. Révai és Salamon kny. 8-r. 110 l. Ára 1 kor.

— Értekezések a m. tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből. Tizenhetedik kötet. Az osztály rendeletéből szerkesztette *Gyulai Pál* osztálytitkár. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1902. Franklin-társ. kny. 8-r. 6, 475 l.

— Értesítője (A hajdunánási hat osztályú ev. ref. gymnasium —) az 1901—1902. tanévről. Közzéteszi *Nagy Elek* igazgató-tanár. Budapest, 1902. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 120 l. *(Brassay Károly:* Geleji Katona István élete és munkái. 2—46. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A hódmezővásárhelyi állami segélyben részesülő ev. ref. főgymnasium 1901/902. tanévi —). Közzéteszi az igazgatóság. Hódmező-Vásárhely, 1902. Részvény-kny. 8-r. 93, 2 l. *(Tölcséry István:* Bírák az Árpádok alatt. Székfoglaló tanulmány. 1—21. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kegyes-tanítórend kecskeméti főgymnasiumának —) az 1901/1902-iki tanévről. Közli dr. *Tóth György* igazgató. Kecskemét, 1902. Sziládi László kny. 8-r. 100 l. *(Molnár Kálmán:* A nádorispán az Árpádok korában. 1—39. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A kolozsvári unitárius kollégium —) az 1901—1902 iskolai évről. XXIII. évfolyam. Szerk. dr. *Gál Kelemen.* Kolozsvár, 1902. Az *Ellenzék* kny. 8-r. 301 l. 21 fénykép-melléklettel. *(Kiss Ernő:* Bölöni Farkas Sándor. 77—108. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (Korpona szab. kir. város államilag segélyezett községi felső népiskolájának —) az 1901—1902-iki tanévről. Közli: *Matunák Mihály.* Korpona, 1902. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 43 l. *(Matunák Mihály:* Adatok Korpona történetéhez. 1—21. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A pápai állami tanítóképző-intézet első —), 1896/97—1900/901. Szerk. *Szorádthy Lajos* igazgató. Pápa, 1902. Főiskolai kny. 8-r. IV, 161 l. 3 kép- és 8 rajzmelléklettel. *(Répay Dániel:* Az intézet története 1896—1901. 1—48. ll.)

— ÉRTESÍTŐJE (A soproni Laehne-féle nyilvánossági joggal bíró gymnasium —) az 1901/902-iki tanévről. Sopron, 1902. Röttig Gusztáv kny. 8-r. 108, 4 l. *(Kletz Gábor:* Budapest és környéke telepedési fejlődésének áttekintése. 3—58. ll.)

— ÉVKÖNYVE (A felvidéki magyar közművelődési egyesület —), 1901/902. Szerk. *Clair Vilmos.* Budapest, 1902. Pátria kny. 8-r. 185 l.

— ÉVKÖNYVE (A Tolna-vármegyei muzeum és muzeum-egylet —) 1902 évről. Szerkesztették *Székely Ferencz* és *Haugh Béla.* Szegszárd, 1902. Báter János kny. 8-r. 97 l.

Helyreigazítások.

1. A *Századok* mult november-havi füzetében, a 834-ik lapon, felülről számítva a 27-ik sorban: »a Duna **jobb** partján« helyett »a Duna **bal** partján« olvasandó.

2. Ugyanazon füzetben a 880-ik lapon olvasható azon megjegyzésünkre vonatkozólag, melylyel dr. *Vári Rezső* úrnak *Gyomlay Gyula* urat illető bizonyos jegyzetét registráltuk, kijelentjük, hogy dr. Vári Rezső úr a *Philologiai Közlöny* f. évi májusi számában (445. l.) közzétett helyreigazító nyilatkozatával — mely sajnálatunkra figyelmünket elkerülte — az érintett jegyzetet tárgytalanná tévén, ez által a mi megjegyzésünk is tárgytalanná vált.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1902 évi nov. hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
Jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán első alelnök elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, Daniel Gábor, Óváry Lipót, dr. Szendrei János és dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Szendrei János vál. tagokat kéri fel.

68. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak: *200 koronás alapító tagúl:* Stessel József nyug. főpénztárnok Kismartonban (aj. a titkár); *évd. r. tagokúl 1902-től:* dr. Balogh Jenő egyetemi tanár Budapesten, Jurkovich Emil főgymn. tanár Beszterczebányán (mindkettőt aj. a titkár), dr. Visontai Soma orsz. képviselő Budapesten (aj. Thaly Kálmán). a Budapesti könyvtár-egyesület Budapesten, az áll. főgymn. »Verseghy« önképző köre Szolnokon (mindkettőt aj. a titkár); *1903-tól:* ifj. Beszkid Miklós papnövendék Budapesten (aj. a titkár), Hegyessi Károly Budapesten (aj. Csánki Dezső).

Megválasztatnak.

69. Óváry Lipót vál. tag Chiala Luiginak: »Ancora un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell' anno 1866« cz. munkáját: »Az 1866-iki hadjárat és a magyar emigráczió« czím alatt ismerteti, mely —

a »Századok«-ban fog megjelenni.

70. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1902 évi oct. havi kimutatását, a mely szerint összes bevétel volt ... ... 2020 kor. 08 fill.
» kiadás ... ... 1263 » 88 »
maradvány 756 kor. 20 fill.
Ehez adván a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlán levő ... ... 15939 kor. 97 fill.
tiszta követelést, 1902. oct. 31-én összesen 16696 kor. 17 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

71. Bemutatja özvegy dr. Hajnik Imréné urnőnek 1902. oct. 20-án kelt levelét, melyben a néhai férje elhunyta alkalmából a társulat által nyilvánított kegyeletes részvétért köszönetet mond.

Tudomásúl szolgál.

72. Jelenti, hogy a kolozsvári Mátyás szobor leleplezésén a társulatot, az elnökség fölkérésére, dr. Márki Sándor és dr. Szádeczky Lajos vál. tagok képviselték, kik a hazafias ünnepély lefolyásáról írott jelentésekben számoltak be.

Tudomásúl vétetik.

73. Előadja, hogy a nemzeti és kulturális szempontból kiváló fontosságú kolozsvári új egyetem felavatása alkalmából az elnökség a társulat nevében üdvözlő iratot intézett az egyetem tanácsához.

Helyeslőleg tudomásúl szolgál.

74. Felolvassa a hazai numizmatikai tudomány művelésére Budapesten nem régen alakult »Magyar numizmatikai társulat«-nak f. évi oct. hó 21-én kelt levelét, melyben törekvéseinek erkölcsi támogatására kéri a társulatot.

A vál. a magyar numizmatikai tudománynak, mint a történelem egyik segédtudományának szakszerűbb művelésére alakult társulatot megalakulása alkalmából örömmel üdvözli s fölvirágzását szívből óhajtja. Azonban hozzá teszi, hogy a »Századok«-ba szánt numizmatikai dolgozatok elől a folyóirat hasábjait ezentúl sem zárja el.

75. Jelenti, hogy ifj. Biás István társ. tag, dr. Thaly Kálmán alelnök útján, másolatban beküldötte Heisler Donát osztrák generálisnak az Érsekujvárba való élelmiszerszállítás megakadályozása végett 1685 márczius 20-án a szeredi és séllyei hajdukhoz intézett rendeletét, a mely —

közlés végett kiadatik a »Történelmi Tár« szerkesztőjének.

Zárt ülésen —

76. Kovács Pál társ. ügyész beadványa ügyében — határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k. elnök. Barabás Samu s. k. jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k. vál. tag. *Dr. Szendrei János* s. k. vál. tag.